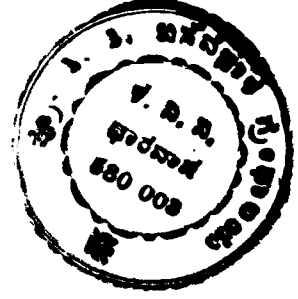

Cover page

ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರ: ಜೀವನ ಮತ್ತು ಸಾಧನೆಗಳು (ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೪-೧೦೬೮)

ಸಂಶೋಧಕರು

ಭೋಗಪ್ಪ ಗುರುಬಸಪ್ಪ (ಅಸ್ತಿ)

ಹಿರಿಯಶ್ರೇಣಿ ಇತಿಹಾಸ ಉಪನ್ಯಾಸಕರು,
ಎಂ. ಜಿ. ವಿ. ಸಿ. ಕಾಲೇಜು ಮುದ್ದೇಬಿಹಾಳ
ಜಿ. ವಿಜಾಪುರ-೫೮೬ ೨೧೨.

ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕರು

ಡಾ. ಈರಣ್ಣ ಪತ್ತಾರ

ಪ್ರವಾಚಕರು

ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಚ್ಯಶಾಸ್ತ್ರ ವಿಭಾಗ
ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಧಾರವಾಡ

ಪಿಎಚ್. ಡಿ. ಪದವಿಗಾಗಿ ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ
ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಚ್ಯಶಾಸ್ತ್ರ ವಿಭಾಗಕ್ಕೆ
ಸಾದರಪಡಿಸಿದ ಸಂಶೋಧನಾ ಮಹಾಪ್ರಬಂಧ

೨೦೦೫

Dedication

ಪರೋಕ್ಷವಿನಯ ಸಮರ್ಪಣೆ

ಇದ್ದಷ್ಟು ಕಾಲವೂ ನನ್ನ ಏಳೆಯನ್ನು ಬಯಸಿದ

ನನ್ನ ಪೂಜ್ಯ ಮಾವನವರಾದ

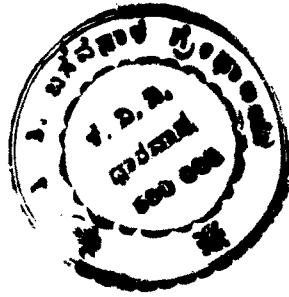
ಡಿ.|| ಶ್ರೀ ಶರಣಪ್ಪ ವೀರಪ್ಪ ಹೊಟ್ಟೆ

(ಗುತ್ತಿಪೇರ, ಶಹಾಪೂರ)

ಅವರಿಗೆ

ಪರೋಕ್ಷವಿನಯವಾಗಿ

ಈ ಕೃತಿಯನ್ನು ಸಮರ್ಪಿಸಲಾಗಿದೆ.

Certificate

ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಧಾರವಾಡ

ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಚ್ಯಶಾಸ್ತ್ರ ವಿಭಾಗ

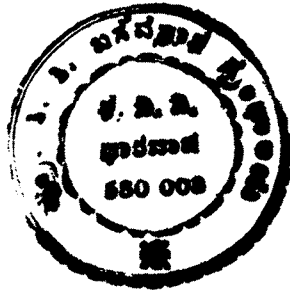

ಪ್ರಮಾಣ ಪತ್ರ

ಭೋಗಪ್ಪ ಗುರುಬಸಪ್ಪ (ಅಸ್ತಿ), ಹಿರಿಯಶ್ರೇಣಿ ಇತಿಹಾಸ ಉಪನ್ಯಾಸಕರು, ಎಂ. ಜಿ. ವಿ. ಸಿ. ಕಲಾ, ವಾಣಿಜ್ಯ ಹಾಗೂ ವಿಜ್ಞಾನ ಮಹಾವಿದ್ಯಾಲಯ, ಮುದ್ದೇಬಿಹಾಳ ಜಿ. ವಿಜಾಪುರ, ಇವರು **ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರ : ಜೀವನ ಮತ್ತು ಸಾಧನೆಗಳು** (ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೪-೧೦೬೮) ಎಂಬ ಶೀರ್ಷಿಕೆಯ ಸಂಶೋಧನಾ ಮಹಾಪ್ರಬಂಧವನ್ನು ನನ್ನ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಚ್ಯಶಾಸ್ತ್ರ ವಿಭಾಗಕ್ಕೆ ಪಿ. ಎಚ್.ಡಿ. ಪದವಿಗಾಗಿ ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಿರುವ ಈ ಮಹಾಪ್ರಬಂಧದ ವಿಷಯವು ಈ ಮೊದಲು ಇಡಿಯಾಗಿ ಅಥವಾ ಬಿಡಿಯಾಗಿ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಕಟವಾಗಿಲ್ಲವೆಂದು ದೃಢೀಕರಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಧಾರವಾಡ

ದಿನಾಂಕ : ೨೬-7-2005

Prattar
ಡಾ. ಈರಣ್ಣ ಪತ್ತಾರ

ಪ್ರವಾಚಕರು

ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಚ್ಯಶಾಸ್ತ್ರ ವಿಭಾಗ

ಕೆ. ವಿ. ವಿ. ಧಾರವಾಡ

ii

Acknowledgment

ನೆನಕೆ

೧೯೯೬ ರಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಧನಸಹಾಯ ಆಯೋಗ (ಯು. ಜಿ. ಸಿ.) ಯವರ FIP (Faculty Improvement Programme) ಅಡಿಯಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಕಾಲೇಜು ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಮಂಡಳಿ (College Development Council) ಯ ನೆರವಿನೊಂದಿಗೆ ಎಂ. ಫಿಲ್ ಪೂರೈಸಿದ ತಕ್ಷಣ ಪಿ. ಎಚ್. ಡಿ. ಉನ್ನತ ವ್ಯಾಸಂಗವನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸುವಂತೆ ಆತ್ಮೀಯರೂ, ಹಿತೈಷಿಗಳೂ, ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕರೂ ಆದ ಡಾ. ಈರಣ್ಣ ಪತ್ತಾರವರು ನನ್ನನ್ನು ಒತ್ತಾಯಪಡಿಸಿ, ಸಂಶೋಧನೆಯ ಒಳಸುಳಿಗಳನ್ನೂ, ಅದರ ಆಳ, ಅರಿವನ್ನೂ ಪರಿಚಯಿಸಿ ನನ್ನಿಂದ ಈ ಮಹಾಪ್ರಬಂಧ ರಚನೆಯಾಗುವಂತೆ ತಮ್ಮ ಬಿಡುವಿಲ್ಲದ ಜೀವನದಲ್ಲೂ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನ ಮಾಡಿ ಸಹಕರಿಸಿ, ಹರಿಸಿದ್ದಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಥಮತಃ ಅವರಿಗೆ ನನ್ನ ಹೃದಯಸ್ಪರ್ಶಿ ನಮನಗಳನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸುವೆ.

ನಾನು ಪಿ. ಎಚ್. ಡಿ. ಮಾಡಲು ಅವಕಾಶ ನೀಡಿದ ನನ್ನ ಮಾತೃ ಸಂಸ್ಥೆಯ, ವಿಶ್ವಸ್ಥ ನಿಧಿಯ ಧರ್ಮದರ್ಶಿಗಳೂ, ಕಾಲೇಜು ಆಡಳಿತಮಂಡಳಿಯ ಕಾರ್ಯಾಧ್ಯಕ್ಷರೂ ಆದ ಶ್ರೀ ಎಸ್. ವಿ. ತಡಸದ ಅವರಿಗೂ, ನಮ್ಮ ಮಹಾವಿದ್ಯಾಲಯದ ಪ್ರಾಚಾರ್ಯರಾದ ಶ್ರೀ ಎಚ್. ಎಲ್. ಮಮದಾಪುರ ರವರಿಗೂ, ಆಡಳಿತ ಮಂಡಳಿಯ ಇತರ ಮಹನೀಯರಿಗೂ ನನ್ನ ನೆನಕೆಗಳು.

ಅದರಂತೆ ಮಹಾಪ್ರಬಂಧದ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಸಹಕರಿಸಿ, ನನ್ನ ಸಂಶೋಧನೆಗೆ ಅನುವುಮಾಡಿಕೊಟ್ಟ ವಿಭಾಗದ ಚೇರಮನ್ನಾರಾದ ಡಾ. ಎಂ. ಟಿ. ಕಾಂಬಳೆಯವರ ಉಪಕಾರವನ್ನು ಮರೆಯಲಾರೆ. ವಿಭಾಗದ ಇತರ ಗುರುಗಳಾದ ಡಾ. ರವಿ ಕೋರಿಶೆಟ್ಟರ್, ಶ್ರೀಮತಿ. ವಾರಿಜಾ ಬೋಳಾರ, ಡಾ. ಎಸ್. ರಾಜಶೇಖರ್, ಡಾ. ಕೆ. ಆರ್. ಬಸವರಾಜ, ಅಶೋಕ ಶೆಟ್ಟರ್, ಡಾ. ಎಸ್. ಕೆ. ಕಲ್ಲೋಳಿಕರ್, ಹಾಗೂ ಎಸ್. ವಾಯ್. ಮುಗಳ ರವರ ಸಹಾಯ, ಸಹಕಾರಕ್ಕೆ ನಾನು ಕೃತಜ್ಞನಾಗಿದ್ದೇನೆ ಮತ್ತು ವಿಭಾಗದ ಬೋಧಕೇತರ ಸಿಬ್ಬಂದಿಯ ಸಹಾಯ ಸಹಕಾರವನ್ನು ತುಂಬು ಹೃದಯದಿಂದ ಸ್ಮರಿಸುವೆನು.

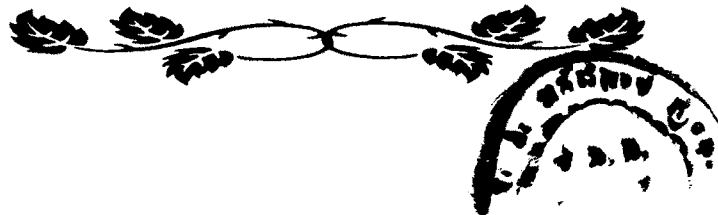
ಇನ್ನು ಈ ಮಹಾಪ್ರಬಂಧ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ನೆರವಾದ ಕನ್ನಡ ಸಂಶೋಧನಾ ಸಂಸ್ಥೆಯ ನಿರ್ದೇಶಕರಾದ, ಡಾ. ರು. ಮ ಪಡಕ್ಕರಯ್ಯ, ಶ್ರೀ ಸಿ. ಬಿ. ಕಡಕೋಳ, ಶ್ರೀ ಎಸ್. ಬಿ. ಹಿರೇಮಠ, ಮಿತ್ರರಾದ ಡಾ. ಎಸ್. ಕೆ. ಮೇಲಕಾರ್, ಗ್ರಂಥಾಲಯದ ಸಿಬ್ಬಂದಿ ಶ್ರೀ ಎಸ್. ಎಲ್. ಹೊಸಮನಿ, ಶ್ರೀ ಸೂರ್ಯವಂಶಿ ಇವರೆಲ್ಲರ ಸಹಾಯ ಸಹೃದಯತೆಯನ್ನು ಮರೆಯಲಾರೆ.

ನನ್ನ ಅಧ್ಯಯನ ಹಾಗೂ ಉನ್ನತಿಯನ್ನು ಹರಸುತ್ತಾ ಅಪಾರ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡಿ ಹಲವಾರು ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸಹಕರಿಸುತ್ತಿರುವ ಅಮ್ಮ, ಅಣ್ಣ ರುದ್ರಪ್ಪ, ಅಸ್ತಿ, ಅತ್ತಿಗೆಯರಾದ ಶಾಂತಾ, ಮಹಾದೇವಿ, ತಮ್ಮ ವೀರಭದ್ರಪ್ಪ ಅಸ್ತಿ ಹಾಗೂ ಸಹೋದರಿಯರಾದ ಈರಮ್ಮ, ಭೋರಮ್ಮ, ನೀಲಮ್ಮ, ಅಳಿಯ ಡಾ. ಬಸವರಾಜ ಕೊಂಡೇದ, ಪುಠಾಣಿಗಳಾದ ರಶ್ಮೀ, ರಂಜಿತಾ, ರಮ್ಮರಿಗೂ ನನ್ನ ಹೃದಯಸ್ಪರ್ಶಿ ನೆನಕೆಗಳು.

Contents

ವಿಷಯಾನುಕ್ರಮಣಿಕೆ

ಪ್ರಮಾಣ ಪತ್ರ	i
ಘೋಷಣಾ ಪ್ರಮಾಣಪತ್ರ	ii
ನೆನಕೆ	iii-iv
ಅಧ್ಯಾಯ - ೧. ಅಧ್ಯಯನದ ಉದ್ದೇಶ, ವ್ಯಾಪ್ತಿ ಮತ್ತು ಆಧಾರಗಳು	1 - 8
ಅಧ್ಯಾಯ - ೨. ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಜೀವನ ಮತ್ತು ಸಾಧನೆಗಳು	9 - 61
ಅಧ್ಯಾಯ - ೩. ಅ. ಆಡಳಿತ ಹಾಗೂ ಆಡಳಿತ ವಿಭಾಗಗಳು	62 - 115
ಬ. ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರರು ಮತ್ತು ಸಾಮಂತರು	116 - 163
ಅಧ್ಯಾಯ - ೪. ಸಾಮಾಜಿಕ ವ್ಯವಸ್ಥೆ	164 - 192
ಅಧ್ಯಾಯ - ೫. ಆರ್ಥಿಕ ವ್ಯವಸ್ಥೆ	193 - 228
ಅಧ್ಯಾಯ - ೬. ಧಾರ್ಮಿಕ ವ್ಯವಸ್ಥೆ	229 - 253
ಅಧ್ಯಾಯ - ೭. ಶಿಕ್ಷಣ ಮತ್ತು ಸಾಹಿತ್ಯ	254 - 303
ಅಧ್ಯಾಯ - ೮. ಕಲೆ ಮತ್ತು ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ	304 - 327
ಅಧ್ಯಾಯ - ೯. ಸಮಾರೋಪ	328 - 330
ಅನುಬಂಧ	
ಪುರವಣಿಗಳು	331 - 377
ದೇವಾಲಯಗಳ ಛಾಯಾಚಿತ್ರಗಳು	378 - 396
ದೇವಾಲಯಗಳ ತಲನಕ್ಷೆ	397 - 403
ಗ್ರಂಥಮಣಿ	404 - 417
ಸಂಕ್ಷೇಪಗಳು	418 - 419

ಅಧ್ಯಾಯ ೧.

ಅಧ್ಯಯನದ ಉದ್ದೇಶ, ವ್ಯಾಪ್ತಿ ಮತ್ತು ಆಧಾರಗಳು

ಕರ್ನಾಟಕದ ರಾಜಕೀಯ ಮತ್ತು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಇತಿಹಾಸವು ಭಾರತದ ರಾಜಕೀಯ ಮತ್ತು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಅಪೂರ್ವ ಕೊಡುಗೆಗಳಿಂದ ವಿಶಿಷ್ಟಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡಿದೆ. ಹಲವಾರು ರಾಜಮನೆತನಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಆಳಿ ರಾಜ್ಯ, ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ವೈಭವದಿಂದ ರಾಜ್ಯಭಾರಮಾಡಿರುವರು. ಇವರೆಲ್ಲ ಕರ್ನಾಟಕದ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಬೆಳವಣಿಗೆಗೆ ಕಾರಣರಾದರು. ಜನಜೀವನಕ್ಕೆ, ಹಲವಾರು ಧರ್ಮಗಳ ಪ್ರೇಷಣೆಗೆ, ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ, ಸಮಾಜಾಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ, ಕಲೆ, ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ, ಸಂಗೀತ ನೃತ್ಯಗಳಂಥ ಲಲಿತಕಲೆಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಸಿ, ಉಳಿಸುವಲ್ಲಿ ಈ ಮನೆತನಗಳು ಸಹಕಾರಿಯಾದವು. ರಾಜಕೀಯ ಮತ್ತು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕವಾಹಿನಿಗಳು ಉತ್ತರ, ದಕ್ಷಿಣಗಳಿಂದ ಕರ್ನಾಟಕಕ್ಕೆ ಬಂದು ಇಲ್ಲಿ ಸಂಗಮಗೊಂಡು ವಿಜೃಂಭಿಸಿರುವುದು ಇತಿಹಾಸ.

ಇಂಥ ಭವ್ಯ ರಾಜಕೀಯ ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಬೆಳವಣಿಗೆಗೆ ಮಹತ್ವದ ಕೊಡುಗೆಯನ್ನು ನೀಡಿದವರಲ್ಲಿ ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯ ಮನೆತನದವರೂ ಪ್ರಮುಖರು. ಅದರಲ್ಲೂ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಆಳ್ವಿಕೆಯು ಈ ಮನೆತನದ ಚರಿತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಅಪೂರ್ವ, ಆದರೆ ಸಂಧಿಗ್ಧತೆಯ ಹಾಗೂ ಸಂಕೀರ್ಣತೆಯ ಕಾಲ. ಆದರೂ ಈತನ ಕಾಲವೂ ಸಾಮಾಜಿಕ, ಧಾರ್ಮಿಕ ಬದಲಾವಣೆಯ ಜೊತೆಗೆ ಅನೇಕ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಗತಿಯನ್ನು ಕಂಡ ಕಾಲವಾಗಿತ್ತು.

ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನು ವಿಶ್ವದಲ್ಲಿಯೇ ಶ್ರೇಷ್ಠ ನಗರವೆಂದು¹ ಖ್ಯಾತಿ ಪಡೆದ 'ಕಲ್ಯಾಣಪುರ'ವನ್ನು (ಇಂದಿನ ಬಸವಕಲ್ಯಾಣ) ತನ್ನ ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಸುಮಾರು ೨೫ ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ದಕ್ಷವಾಗಿ ರಾಜ್ಯಭಾರನಿರ್ವಹಿಸಿದನು. ಈತನ ಈ ದೀರ್ಘ ಆಳ್ವಿಕೆಯು, ದಕ್ಷಿಣಭಾರತದ ಅಧಿಪತ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಸಾರ್ವಭೌಮ ಚೋಳರು ಹಾಗೂ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಮಧ್ಯದ ನಿರಂತರ ಹೋರಾಟವೇ ಆಗಿದೆ.

ವೆಂಗಿಯನ್ನು ತನ್ನಾಧೀನದಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂಬ ಈತನ ಬಯಕೆಯು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೧ರಲ್ಲಿ, ವೆಂಗಿಯ ಅರಸ ರಾಜರಾಜನು ಗತಿಸಿದಾಗ ಗರಿಗೆದರಿತು. ಹೀಗಾಗಿ ಏಳನೆಯ ವಿಜಯಾದಿತ್ಯ (ವೆಂಗಿ ದೊರೆ)ನ ಮಗನಾದ ಇಮ್ಮಡಿ ಶಕ್ತಿವರ್ಮನ ರಾಜ್ಯಾಧಿಕಾರದ ಹಕ್ಕನ್ನು ಮುಂದೂಡ್ತಿ, ವೆಂಗಿಯ ಕೆಲ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿದನು.

ಇದಕ್ಕೂ ಪೂರ್ವ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೦ರಲ್ಲಿ ಚೋಳರೊಂದಿಗೆ ಯುದ್ಧ ನಿರತನಾಗಿದ್ದಾಗ ಪರಮಾರರೊಂದಿಗೆ ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಿ ಕಾದಿದ್ದನು. ಕಲಚೂರಿ ಕರ್ಣ, ಚಕ್ರಕೋಟೆಯ ಧಾರಾವರ್ಷ ಮತ್ತು ಇತರ ಸಣ್ಣಪುಟ್ಟ ಅರಸರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದ್ದನು. ಬಂಡೆದಿದ್ದ ಅನೇಕ ಸಾಮಂತರನ್ನು ಮಂಡಿಯೂರಿ ಶರಣಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು. ನಂತರ ಕೊಂಕಣದ ಶಿಲಾಹಾರರ ಮುಮ್ಮುಣಿ, ಕರ್ನಾಡದ ಮಾರಸಿಂಹ, ಸೇಮಣರ ಭಿಲ್ಲಮರನ್ನು ಅಡಗಿಸಿದ. ೧೦೪೭ ರಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳ ವಿನಯಾದಿತ್ಯ ಈತನ ಪ್ರಭುತ್ವವನ್ನು ಮನ್ನಿಸಿದನು.

ಅಧ್ಯಯನದ ಉದ್ದೇಶ

ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರ ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲನ ಸಿಂಹಾಸನಾರೋಹಣವು ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಹೊಸಯುಗವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿತು. ಈ ಹೊಸತನವು ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಮಗ ಆರನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರ ಮತ್ತು ವೈಭವದ ಪರಾಕಾಷ್ಠೆಯನ್ನು ತಲುಪಿ, ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕೀರ್ತಿ ಇಮ್ಮಡಿಯಾಯಿತು. ಆರನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲವು ಕರ್ನಾಟಕದ ಚರಿತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಚಾಲುಕ್ಯ ವಿಕ್ರಮ ಶಕ² (೧೦೭೬ ಮಾರ್ಚ್ ೧೨) ಸ್ಥಾಪನೆಯಿಂದಾಗಿ

ಅವಿಸ್ಮರಣೀಯವಾಗಿದೆ. ಇದು ಆರನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಘನತೆ, ಗೌರವ ಹಾಗೂ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಈ ಘನತೆ ಗೌರವಗಳ ಹಿಂದಿನ ಶಕ್ತಿ ಮಾತ್ರ, ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನೆಂಬುವುದರಲ್ಲಿ ಯಾವ ಅನುಮಾನವೂ ಇಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಈತನ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಆತನ ಸಮಕಾಲೀನ ಅರಸುಮನೆತನಗಳು ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನೂ, ಈತನ ತೋಳ್ಳಲವನ್ನೂ ಅರಿತುಕೊಂಡರು. ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಚೋಳ ಅರಸರು ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಪರೀಕ್ಷಿಸುವ ಸಾಹಸಕ್ಕೆ ಕೈಹಾಕದೇ, ಆತನಿಗೆ ಸೋತು ಸುಮಾರು ಒಂದು ಶತಮಾನದ ಮುಕ್ಕಾಲು ಭಾಗ (೭೫ ವರ್ಷಗಳು) ತಾವು ಗೆದ್ದುಕೊಂಡಿದ್ದ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಗಷ್ಟೇ ತೃಪ್ತಿಯಿಂದ ಉಳಿದರಲ್ಲದೇ, ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೭೦ ರಲ್ಲಿ ಒಂದನೆಯ ಕುಲೋತ್ತಂಗನ ಸಿಂಹಾಸನಾರೋಹಣದ ವೇಳೆಗೆ ತುಂಗಭದ್ರಾನದಿಯ ದಕ್ಷಿಣದ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಚಾಳುಕ್ಯ ಅರಸರಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಬೇಕಾಯಿತು. ಇಂಥ ಸಮರ್ಥ ದೊರೆಯ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವವನ್ನೂ, ಸೈನಿಕ ಸಾಧನೆಗಳನ್ನೂ ಪರಿಚಯಿಸುವ ಮುಖ್ಯ ಉದ್ದೇಶವೇ ಈ ಸಂಶೋಧನೆ.

ಇವನ ಅಲ್ಪಕೆಯು ಧಾರ್ಮಿಕ ಸಂಕೀರ್ಣತೆಯ ಕಾಲವಾಗಿದ್ದು, ಧರ್ಮ-ಧರ್ಮಗಳ ಮಧ್ಯದ ಸಂಘರ್ಷ, ಸಾಮಾಜಿಕ ಧಾರ್ಮಿಕ ಅಂಧಾನುಕರಣೆಗಳನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸಲು ಈತನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಮಕಾಲೀನ ವಚನಕಾರರು, ಕವಿಗಳು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದಂತೆ ಶಾಸನ-ಕಾವ್ಯಗಳಿಂದ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಸಂಸ್ಕೃತಿ, ಧರ್ಮ, ಕಲೆ, ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಮತ್ತು ದಾನ-ದತ್ತಿಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಔದಾರ್ಯತೆಯನ್ನು ಮೆರೆದ ಕಾಲ. ಈತ ತೋರಿದ ಪರಮತ ಸಹಿಷ್ಣುತೆ, ಉದಾರತೆಗಳು ಧರ್ಮ-ಧರ್ಮಗಳ ಮಧ್ಯದ ಸಂಘರ್ಷವನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಿ ಧರ್ಮ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಮುನ್ನಡೆಗೆ ಕಾರಣವಾದವು. ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಜೈನನಾಗಿದ್ದ³ ಈತ ಅದರ ಉನ್ನತಿಗೆ ಕಾರಣನಾದನು. ಈತನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಾಜನಿಂದ ಹಿಡಿದು ಸಾಮಾನ್ಯವರ್ಗದವರೂ, ವಿವಿಧ ಮತ-ಪಂಥಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಧರ್ಮ, ಶಿಕ್ಷಣ, ಸಾಹಿತ್ಯ, ಕಲೆ ಮತ್ತು ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪಗಳ ಪ್ರಗತಿಗೆ ಕಾರಣರಾದದ್ದು ಇತಿಹಾಸ ಹಾಗೂ ಇವನ ಉದಾತ್ತತೆಯನ್ನು ಬಿಂಬಿಸುತ್ತದೆ. ಇಂಥ ಅರಸನ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವದ ಮೇಲೆ ಬೆಳಕು ಚೆಲ್ಲುವ ಪ್ರಯತ್ನವೇ ಈ ಸಂಶೋಧನೆಯ ಉದ್ದೇಶ.

ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರನ್ನು ಕುರಿತು ಕೇವಲ ಬೆರಳೆಣಿಕೆಯಷ್ಟು ಜನ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿರುವರಾದರೂ, ನೇರವಾಗಿ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನನ್ನು ಕೇಂದ್ರವಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಯಾರೊಬ್ಬರೂ ಇವರೆಗೂ ಸಂಶೋಧನೆ ನಡೆಸಿಲ್ಲ. ಹೀಗಾಗಿ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನನ್ನೇ ಗುರಿಯಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಪ್ರಸ್ತುತ ಸಂಶೋಧನೆಯನ್ನು ಕೈಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ.

ಈತನ ಕಾಲ ಧಾರ್ಮಿಕ, ಸಾಮಾಜಿಕ ರಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಬದಲಾವಣೆಯನ್ನು ತಂದ ಕಾಲವಾಗಿತ್ತು. ವೈದಿಕ ಧರ್ಮದ ವರ್ಣಾಶ್ರಮ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯ ಅಭೇದ್ಯಕೋಟಿಯು ಈತನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶಿಥಿಲವಾಯಿತೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ತಪ್ಪಾಗದು. ಅನೇಕ ಜಾತಿ ಪಂಗಡದವರು ತಮ್ಮ ಮೂಲವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಹೊರತುಪಡಿಸಿ ರಾಜಕೀಯ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದು,⁴ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೇತರರು ಸಹ ರಾಜಕೀಯ ಹಾಗೂ ಧಾರ್ಮಿಕ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಮೇಲೇರಿ ಮಠ, ದೇವಾಲಯಗಳ ಸ್ಥಾನಪತಿಗಳಾಗಿಯೂ,⁵ ಭತ್ತಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಆಳಿದುದು,⁶ ಶೈವರು, ಆಚಾರ್ಯರು, ಆಡಳಿತ ಘಟಕಗಳ ಮುಖಂಡರಾಗಿಯೂ, ಮಠ ಮತ್ತು ದೇವಾಲಯಗಳ ಸ್ಥಾನಾಚಾರ್ಯರಾಗಿಯೂ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿದ್ದು,⁷ ಸಮಕಾಲೀನ ವಚನಕಾರ 'ಜೇಡಕುಲತಿಲಕ'ನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಪಡೆದ ಜೇಡರದಾಸಿಮಯ್ಯನವರ ಪ್ರಭಾವದಿಂದಲೇ ಎಂದು ಊಹಿಸಬಹುದು. ಮತೀಯ ರೂಪಾಂತರಗಳು ಗೋಚರವಾದದ್ದು ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಶತಮಾನದ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಾದರೂ, ಅದಕ್ಕೆ ಮೊದಲೇ (ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ) ಹಲವು ವರ್ಷಗಳ ಸಿದ್ಧತೆ, ಹೋರಾಟ ನಡೆದಿರುವ ಸಾಧ್ಯತೆಗಳನ್ನು ತಳ್ಳಿಹಾಕುವಂತಿಲ್ಲ. ಈ ಎಲ್ಲ ವಿಷಯಗಳ ಮೇಲೆ ಬೆಳಕು ಚೆಲ್ಲುವ ಉದ್ದೇಶವೇ ಈ ಸಂಶೋಧನೆ.

ಅಧ್ಯಯನದ ವ್ಯಾಪ್ತಿ

ನಾವು ನಮ್ಮ ಅಧ್ಯಯನದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೪ ರಿಂದ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೮ ರವರೆಗೆ, ಅಂದರೆ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಸುಮಾರು ಇಪ್ಪತ್ತಾಲ್ಪ ವರ್ಷಗಳ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಅವಧಿಗೆ ಸೀಮಿತಗೊಳಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದು, ಎರಡನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಸಿಂಹಾಸನಾರೋಹಣದವರೆಗೂ ವಿಸ್ತರಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದೇವೆ. ಆದಾಗ್ಯೂ ಅನಿವಾರ್ಯ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ವಿಷಯದ ವಿಶ್ಲೇಷಣೆಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ಅಧ್ಯಯನದ ವ್ಯಾಪ್ತಿ ಮಿತಿಯಿಂದ ಹೊರಗೆ ಕೈಚಾಚಿದ್ದೂ ಉಂಟು.

ಅಧ್ಯಯನದ ಆಧಾರಗಳು

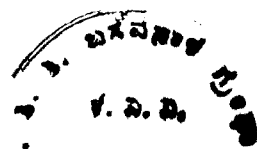
ಸೋಮೇಶ್ವರನು ಸುಮಾರು ಇಪ್ಪತ್ತೈದು ವರ್ಷ ರಾಜ್ಯಭಾರಮಾಡಿದ್ದು, ಈ ಅವಧಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಸುಮಾರು ಮುನ್ನೂರಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚು ಶಾಸನಗಳಿದ್ದರೂ, ನಾವು ಪ್ರಕಟಿತ ಶಾಸನಗಳಷ್ಟನ್ನೇ ಪ್ರಬಂಧ ಬರವಣಿಗೆಯ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಬಳಸಿಕೊಂಡಿದ್ದೇವೆ. ಜೊತೆಗೆ ಸಮಕಾಲೀನ ಸಾಹಿತ್ಯ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳುವಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಬಿದ್ದಿಲ್ಲ.

ಯಾವುದೇ ಕಾಲದ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ದೊರೆಯುವ ಪ್ರಮುಖ ಸಾಧನಗಳೆಂದರೆ ಆ ಕಾಲದ ಶಾಸನಗಳು. ನಂತರ ಕವಿಕೃತಿಗಳು, ದಾಖಲೆಗಳು. ಪ್ರಾಮಾಣಿಕತೆಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಶಾಸನಗಳಿಗೇ ಪ್ರಥಮ ಸ್ಥಾನ. ಹೀಗಾಗಿ ಈ ಪ್ರಬಂಧ ಬರವಣಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಸುಮಾರು ಎರಡುನೂರು ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಪ್ರಮುಖ ಆಧಾರಗಳನ್ನಾಗಿ ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ಕಾಲ, ಭಾಷೆ, ವಿವಿಧ ಪ್ರದೇಶದ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ. ಕರ್ನಾಟಕದ ಬೀದರ, ಗುಲಬರ್ಗಾ, ರಾಯಚೂರ, ಬಳ್ಳಾರಿಗಳಲ್ಲಿಯ ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳು ಇನ್ನೂ ಬೆಳಕನ್ನೇ ಕಂಡಿಲ್ಲ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಸೋಮೇಶ್ವರನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಹಲವಾರು ಶಾಸನಗಳು ಇರಬಹುದು. ಇದುವರೆಗೆ ತಜ್ಞರ ಗಮನಕ್ಕೆ ಬಂದ ಎಲ್ಲ ಶಾಸನಗಳನ್ನೂ, ಜೊತೆಗೆ ತಂದೆ ಜಯಸಿಂಹ, ಮಗ ಎರಡನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರ, ಆರನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯರ ಶಾಸನಗಳನ್ನೂ ಕೃಚಿತ್ತವಾಗಿ ಬಳಸಿಕೊಂಡಿದ್ದೇವೆ.

ಸಂಶೋಧನಾ ವಿಧಾನ

ಪ್ರಸ್ತುತ ಸಂಶೋಧನಾ ವಿಧಾನದ ಬಗೆಗೆ ಹೇಳದೆ ಹೋದರೆ ಪ್ರಮಾದವಾದೀತು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇದುವರೆಗೆ ದೊರೆತಿರುವ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಎಲ್ಲ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಮೊದಲು ಯಥಾವತ್ತಾಗಿ ಪ್ರತಿಮಾಡಿ ಒಂದೆಡೆಗೆ ಸಂಗ್ರಹಿಸಲಾಯಿತು. ನಂತರ ಸಂಗ್ರಹಿತ ಶಾಸನಗಳಿಗೆ ತೇದಿಯನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸಲಾಯಿತು. ತದನಂತರ ಇವೆಲ್ಲವುಗಳನ್ನು ಒಮ್ಮೆ ಕಾಲಾನುಕ್ರಮವಾಗಿ ಹೊಂದಿಸಿ, ಇನ್ನೊಮ್ಮೆ ಪ್ರಾದೇಶಿಕವಾಗಿ (ರಾಜ್ಯ, ಜಿಲ್ಲೆ, ತಾಲೂಕು, ಗ್ರಾಮ ಮುಂ) ಹೊಂದಿಸಿ ಕೊನೆಗೆ ವಿಷಯಕ್ರಮವಾಗಿ ಹೊಂದಿಸಿ ಎಲ್ಲ ಕೋನಗಳಿಂದಲೂ ಅವಲೋಕಿಸಲಾಯಿತು.

ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಅಂದಿನ ಜನರ ಜೀವನದ ಸ್ಥಿತಿಗತಿಗಳು, ಧರ್ಮ, ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಮುಂತಾದವುಗಳು ದಾಖಲಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಈತನ ಕಾಲದ ಸುಮಾರು ಎರಡುನೂರು ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದ್ದು, ಅವು South Indian Inscriptions Vol. No.s IX, XI, XV, XVIII ಹಾಗೂ Epigraphia Indica ದ V, VI, VII, XIII, XXVI ಸಂಪುಟಗಳು, ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಹಂಪನಾ ಅವರು ಪತ್ತೆಹಚ್ಚಿದ, 'ಅರವಂಟಿ'ಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾದ ಮುಳಗುಂದದ ಮೂರು ಅಪ್ರಕಟಿತ ಶಾಸನಗಳನ್ನೂ Andrapradesh Government Archaeological Series, No. 8, Annual Report of The Mysore Archaeological Department, Annual Report on South Indian Epigraphy, Epigraphia

Carnatica, Epigraphia Indica, Hyserabad Archaeological Series, Indian Antiquary, Inscriptions From Nanded District, Inscriptions from Solapur District, Inscriptions from Kolhapur District, Karnataka Inscriptions, Vol. IV, V & VI, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಹಂಪಿಯ ಶಾಸನ ಸಂಪುಟಗಳು, II, VI & VII, ಕನ್ನಡ ಶಾಸನ ಸಂಪದ, ಶಾಸನ ಪರಿಚಯ, ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಸೂಚಿ, ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಸೂಚಿ, ಕಲಬುರ್ಗಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳು, ಸುರಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಶಾಸನಗಳು, ಮುದನೂರು ಮತ್ತು ಯಡ್ರಾಮಿ ಶಾಸನಗಳು ಇತ್ಯಾದಿ ಶಾಸನ ಸಂಪುಟಗಳಲ್ಲಿನ ಶಾಸನಗಳನ್ನೂ, ಅಲ್ಲದೆ ಸಾಂದರ್ಭಿಕವಾಗಿ ಪೂರಕ ಸಾಮಗ್ರಿಯನ್ನು ಒದಗಿಸುವ ಕರ್ನಾಟಕದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿಯ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಈ ಅಧ್ಯಯನದಲ್ಲಿ ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ.

ಸಾಹಿತ್ಯ ಕೃತಿಗಳು ಸಮಕಾಲೀನ ಮಾನವ ಜೀವನದ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಅಮೂಲ್ಯ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡ ವಿಶ್ವಾಸಾರ್ಹ ಆಕರಗಳಾಗಿವೆ. ಈ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಈತನ ಕಾಲದ ಕವಿಗಳ, ಕಾವ್ಯಗಳ ಪಾತ್ರ ಬಹಳ ಮಹತ್ವದ್ದಾಗಿದೆ. ಮುಳಗುಂದದ ನಯಸೇನನ 'ಧರ್ಮಾಮೃತ' ಸಾಮಾಜಿಕ ಅಧ್ಯಯನದ ನಿಧಿಯಾಗಿದ್ದು, ಈ ಕಾಲದ 'ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಕೋಶ'ದಂತಿದೆ. ಇದು ಅಂದಿನ ಜನರ ಜೀವನಕ್ಕೆ ಹಿಡಿದ ಕನ್ನಡಿಯಂತಿದೆ. ಮೂರನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ 'ಮಾನಸೋಲ್ಲಾಸ' (೧೧೨೯) ನೂರಾರು ಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ಗಣಿಯಾಗಿದ್ದು, ಸಾಮಾಜಿಕ, ರಾಜನೈತಿಕ, ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ವಿಚಾರಗಳು ಈತನ ಇತಿಹಾಸ ರಚನೆಗೆ ಅಮೂಲ್ಯ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತದೆ. ಅದರಂತೆ ಚಾಳುಕ್ಯದೊರೆ ಜಯಸಿಂಹನ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದ್ದ 'ದುರ್ಗಸಿಂಹ'ನ 'ಪಂಚತಂತ್ರ' ಕಥಾಸಾಹಿತ್ಯ ಕೃತಿಯು ಪ್ರಪಂಚದ ಐವತ್ತು ಭಾಷೆಗಳಿಗೆ ಅನುವಾದಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಅದರ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಮೌಲ್ಯವನ್ನು ಅರಿಯಬಹುದು. ಚಾವುಂಡರಾಯನ 'ಲೋಕೋಪಕಾರ' ಅಂದಿನ ಸಮಾಜದಲ್ಲಾದ ಸಾಹಿತ್ಯಿಕ ತಿರುವನ್ನು, ಜನರಲ್ಲಿ ಮೂಡಿಬಂದ ಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞಾನದ ತೃಷೆಯನ್ನು, ಸಮಕಾಲೀನ ಜನರ ದೈನಂದಿನ ಜೀವನದ ಆಚಾರ, ವಿಚಾರಗಳನ್ನು, ವಿವಿಧ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ಬೆಳವಣಿಗೆಯನ್ನು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸುತ್ತದೆ. ಬಿಲ್ಹಣನ 'ವಿಕ್ರಮಾಂಕದೇವ ಚರಿತೆ', ವಿಜ್ಞಾನೇಶ್ವರನ 'ಮಿತಾಕ್ಷರ ಸಂಹಿತೆ' ಎಂಬ ನ್ಯಾಯಗ್ರಂಥ, ಈತನ ಕಾಲದ ಸಮಕಾಲೀನ ಇತರ ಕೃತಿಗಳಾದ ಬ್ರಹ್ಮಶಿವನ 'ಸಮಯಪರೀಕ್ಷೆ', ರಾಜಾಧಿತ್ಯನ 'ವ್ಯವಹಾರಗಣಿತ', ಜೈನಮತ ಪ್ರತಿಪಾದನೆ, ಪರಮತ ವಿಡಂಬನೆ ವಿಚಾರಗಳು ಅಂದಿನ ಜನರ ಆಚಾರ ಕ್ರಮಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ.

ಈ ಮಹಾಪ್ರಬಂಧದ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಪಂಪನ 'ವಿಕ್ರಮಾರ್ಜುನ ವಿಜಯ', ಪಂಪನ 'ಆದಿಪುರಾಣ', 'ದೇವರಸಿಮಾರ್ಯು ಪುರಾಣ', 'ಬಸವಪುರಾಣ', 'ಶಿವತತ್ತ್ವ ಚಿಂತಾಮಣಿ', 'ದೇವರದಾಸಿಮಯ್ಯನವರ ವಚನಗಳು', ಸೋಮೇಶ್ವರನ 'ವಿಕ್ರಮಾಂಕಾಭ್ಯುದಯ'ಗಳಂಥ ಪ್ರಾಚೀನ ಗ್ರಂಥಗಳ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿ ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ.

ಇತರ ಐತಿಹಾಸಿಕ, ಸಾಮಾಜಿಕ, ಧಾರ್ಮಿಕ ಹಾಗೂ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ವಿಷಯಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಡಾ. ಈರಣ್ಣ ಪತ್ತಾರರವರ : 'ಬಾದಾಮಿ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಪರಂಪರೆ', ಡಾ. ಚನ್ನಕ್ಕ ಎಲಿಗಾರರ : 'ಪ್ರಾಚೀನ ಕರ್ನಾಟಕದ ರಾಣಿಯರು', ಡಾ. ಚಿದಾನಂದ ಮೂರ್ತಿಯವರ : 'ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಗಳ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ', ಡಾ. ಜೆ. ಎಮ್. ನಾಗಯ್ಯನವರ : 'ಆರನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಶಾಸನಗಳು : ಒಂದು ಅಧ್ಯಯನ', ಡಾ. ಕೊಪ್ಪ ಎಸ್. ಕೆ. ಯವರ 'ತರ್ಧವಾಡಿ ನಾಡು : ಒಂದು ಅಧ್ಯಯನ', ಡಾ. ಧನವಂತ ಹಾಜವಗೋಳರವರ 'ಮುಳಗುಂದ ನಾಡು : ಒಂದು ಅಧ್ಯಯನ', ಕೃಷ್ಣರಾವ ಎಂ. ವಿ. ಮತ್ತು ಎಂ. ಕೇಶವಭಟ್ಟರವರ 'ಕರ್ನಾಟಕ ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಶನ', ಡಾ. ಮಲ್ಲಾಪುರ ಬಿ. ವಿ. ಯವರ : 'ನಯಸೇನ ಮತ್ತು ಅವನ ಕೃತಿಗಳ' ಸಹಾಯವನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ.

ಅಂಗಭಾಷೆಯ ವಿವಿಧ ಲೇಕಕರ ಕೃತಿಗಳ ನೆರವನ್ನು ಮಹಾಪ್ರಬಂಧದ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರ ಬಳಸಿಕೊಂಡಿದ್ದು, ಅವು, 'Economics conditions in South India of Appadorai A. B. R. Gopal's 'The Chalukyas of Kalyana and the Kalachuris and 'Minor Dynasties of Karnataka', Basavaraja K. R's 'History and Culture of Karnataka' and 'Administration under the Chalukyas of Kalyana'. Banarji's 'Traces of Buddhism in South India', V. Balambal's 'Feudatories of South India', Bhandarkar R.G.'s 'Early History of the Deccan', Das S. K's 'The Education system of Ancient Hindus', Dinkar Desai's 'The Mahamandaleshwars under the Chalukyas of Kalyani', Diwakar R. R's 'Karnataka through the ages', Gururajachar's 'Some aspects of Economic and Social life in Karnataka 1000 AD to 1300 AD', Gurumurthy's 'Education in South India', Ghatapanadi S. G.'s 'Taxation in ancient and Medieval Karnataka', Jaiswal K. P's 'The Hindu Polity', David N. Lorenzon's, 'The Kapalikas and Kalamukhas : two lost Saivite Sects', Saletore B. A's 'Ancient Indian History and culture', Dutt N. K's 'Origin and growth of castes in India', Srinivasan K. R's "The temples of south India', Pandya B. K's Chalukya's temples of Andradesha', Goshal U. N's 'Studies in Indian history and culture', Yazdani D. 'The early History of the Deccan Part-I, Katkar Ishwar N's. 'The art and architecture of the chalukyas of Kalyan', Kulakarni V. S's 'Historical and Cultural studies around the chalukyas of kalyana' and G. R. Kuppuswamy's 'Economic conditions in Karnataka ಮುಂತಾದ ಇನ್ನೂ ಹತ್ತು ಹಲವು ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಂಡಿದ್ದು, ಅವುಗಳ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ಮಹಾಪ್ರಬಂಧದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ 'ಗ್ರಂಥಮಣಿ'ದಲ್ಲಿ ಒದಗಿಸಲಾಗಿದೆ. ಜೊತೆಗೆ ನಿಯತಕಾಲಿಕೆಗಳು, ವರ್ತಮಾನ ಪತ್ರಿಕೆಗಳು, ವಿದ್ವಾಂಸರ ಬರಹಗಳನ್ನು ಮಹಾಪ್ರಬಂಧ ರಚನೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ.

ಸ್ಥೂರಕಗಳು

“ಸ್ಥೂರಕಗಳು ಚರಿತ್ರೆಯ ಪಳೆಯುಳಿಕೆಗಳು”, ಹೀಗಾಗಿ ಅಂದಿನ ಕಾಲದ ಚರಿತ್ರೆಯ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಗಮನಾರ್ಹಪಾತ್ರ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತದೆ. ನಾವು ನಮ್ಮ ಕ್ಷೇತ್ರ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲದ ಹಲವು ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಸಂದರ್ಶಿಸಿ ಅವುಗಳ ರಚನೆ, ವಾಸ್ತುಶೈಲಿ, ದೇವಾಲಯಗಳ ಸಾಮಾಜಿಕ, ಧಾರ್ಮಿಕ ಹಾಗೂ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಕುರಿತು ಮಹಾಪ್ರಬಂಧದ ಕೊನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಬರೆಯಲಾಗಿದೆ.

ಇನ್ನು ಈತನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಯಾವ ನಾಣ್ಯಗಳೂ ನಮಗೆ ಅಧ್ಯಯನದ ಸಮಯದಲ್ಲಾಗಲಿ, ಕ್ಷೇತ್ರಕಾರ್ಯದ ವೇಳೆಯಲ್ಲಾಗಲಿ ದೊರಕಿಲ್ಲ. ಹೀಗಾಗಿ ಈತನ ಶಾಸನೋಕ್ತ ನಾಣ್ಯಗಳ ಉಲ್ಲೇಖವನ್ನು, ಹಲವು ಪ್ರಕಾರದ ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನು, ಅವುಗಳ ಮೌಲ್ಯವನ್ನು, ವಿವಿಧ ಬಗೆಯ ತೂಕ, ಅಳತೆ, ಪ್ರಮಾಣಗಳನ್ನು 'ಆರ್ಥಿಕ ವ್ಯವಸ್ಥೆ'ಯೆಂಬ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ವಿವೇಚಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಅಧ್ಯಯನದ ಸ್ವರೂಪ

ಈ ಮಹಾಪ್ರಬಂಧ ಒಂಭತ್ತು ಅಧ್ಯಾಯಗಳ ವಿಸ್ತೃತ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದು, ಒಂದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯ 'ಅಧ್ಯಯನದ ಉದ್ದೇಶ, ವ್ಯಾಪ್ತಿ ಮತ್ತು ಆಧಾರಗಳು' ಎಂದಿದ್ದು, ಇದರಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಯನದ ಉದ್ದೇಶವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನೂ ಆಕರ ಸಾಮಗ್ರಿ ಹಾಗೂ ಅಧ್ಯಯನದ ಕ್ರಮವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಎರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು 'ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಜೀವನ ಮತ್ತು ಸಾಧನೆಗಳು' ಎಂದಿದ್ದು, ಇದರಲ್ಲಿ ಆತನ ಪ್ರಾರಂಭಿಕ ಜೀವನ, ಶಿಕ್ಷಣ, ಸಿಂಹಾಸನಾರೋಹಣ, ಆತನ ಸೈನಿಕ ಸಾಧನೆಗಳು, ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಸಾಧನೆಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ವಿವೇಚಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಮೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯ 'ಆಡಳಿತ ಮತ್ತು ಆಡಳಿತ ವಿಭಾಗಗಳು' ಎಂದಿದ್ದು, ಇದರಲ್ಲಿ ಆಡಳಿತ ವ್ಯವಸ್ಥೆ, ಕೇಂದ್ರಾಡಳಿತ, ಪ್ರಾಂತಾಡಳಿತ ಹಾಗೂ ಸ್ಥಾನಿಕ ಆಡಳಿತ ಪದ್ಧತಿಗಳನ್ನು, ಆಡಳಿತ ವಿಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಶಾಸನೋಕ್ತ ವಿಭಾಗಗಳ ಪೂರ್ಣ ವಿವರಣೆಗಳೊಂದಿಗೆ ಒದಗಿಸಲಾಗಿದೆ. ರಾಣಿಯರ, ಸಾಮಂತರ, ಯುವರಾಜರ, ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರರ, ನಾರ್ಗಾವುಂಡರ ಹಾಗೂ ಉಗ್ಗಾವುಂಡರ ಆಡಳಿತ ಪದ್ಧತಿಯ ಮೇಲೂ ಬೆಳಕು ಚೆಲ್ಲಲಾಗಿದೆ.

ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು 'ಸಾಮಾಜಿಕ ವ್ಯವಸ್ಥೆ' ಎಂದಿದ್ದು, ವರ್ಗ, ವರ್ಣ, ಜಾತಿ, ಧಾರ್ಮಿಕ ನಂಬುಗೆಗಳು, ಆಚಾರ-ವಿಚಾರ, ಸ್ತ್ರೀಯರ ಸ್ಥಿತಿಗತಿ, ಶಿಕ್ಷಣ ಮುಂತಾದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಚರ್ಚಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಐದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು 'ಆರ್ಥಿಕ ವ್ಯವಸ್ಥೆ' ಎಂದಿದ್ದು, ಇದರಲ್ಲಿ ಭೂಪ್ರಕಾರ, ಸ್ವಾಮಿತ್ವ, ಬೆಳೆಗಳು, ನೀರಾವರಿ, ರಾಜ್ಯಾದಾಯ, ಆದಾಯದ ಮೂಲಗಳು, ವ್ಯಾಪಾರ-ವಾಣಿಜ್ಯ, ಒಳನಾಡು-ಹೊರನಾಡು ವ್ಯಾಪಾರ, ಸಂಘ-ಶ್ರೇಣಿ, ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳು ಹಾಗೂ ಆರ್ಥಿಕ ವಿಷಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಇತರ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಬರೆಯಲಾಗಿದೆ.

ಆರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು 'ಧಾರ್ಮಿಕ ವ್ಯವಸ್ಥೆ' ಇದರಲ್ಲಿ ಜೈನ, ಬೌದ್ಧ, ವೈಷ್ಣವ, ಶೈವ ಹಾಗೂ ಇನ್ನಿತರ ಪಂಗಡಗಳ ಕುರಿತು ವಿಸ್ತೃತ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಒದಗಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಏಳನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು 'ಶಿಕ್ಷಣ ಮತ್ತು ಸಾಹಿತ್ಯ' ಎಂದಿದ್ದು, ಇಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಣ ಕೇಂದ್ರಗಳಾದ ದೇವಾಲಯ, ಮಠ, ಅಗ್ರಹಾರ, ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿ, ಘಟಕಾಸ್ಥಾನಗಳು, ಶಿಕ್ಷಣ ಪದ್ಧತಿ, ಬೋಧನಾ ವಿಷಯ, ಸ್ತ್ರೀ ಶಿಕ್ಷಣ. ತಾಂತ್ರಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ, ವಿಜ್ಞಾನ, ವೈದ್ಯಕೀಯ ಶಿಕ್ಷಣ, ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಈತನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯಾದ ಶಾಸನ ಸಾಹಿತ್ಯ, ಕವಿ ಸಾಹಿತ್ಯ, ಶಾಸನ ಕವಿಗಳು, ಜೈನ ಪಂಡಿತರು: ವಚನಕಾರರ ಕುರಿತು ವಿವರಣೆಗಳಿವೆ.

ಎಂಟನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು 'ದೇವಾಲಯ ಮತ್ತು ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪಕಲೆ' ಎಂದಿದ್ದು, ಇಲ್ಲಿ ಈತನ ಕಾಲದ ವಿವಿಧ ಮತಪಂಥಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ದೇವಾಲಯಗಳು, ರಚನೆ, ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ, ಶಿಲ್ಪಕಲೆ, ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ಅರಸನಿಂದ ಹಿಡಿದು ಸಾಮಾನ್ಯ ಜನರು ನೀಡಿದ ದಾನ-ದತ್ತಿಗಳ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು.

ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು 'ಉಪಸಂಹಾರ' ವಿದೆ. ಈ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಎಂಟೂ ಅಧ್ಯಾಯಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಕೊಂಡ ಸಂಶೋಧನೆಯ ಫಲಶ್ರುತಿಗಳನ್ನು ಈ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಸಾರರೂಪದಲ್ಲಿ ನೀಡಿದ್ದು, ಮುಂದೆ ಕೈಕೊಳ್ಳಬಹುದಾದ ಅಧ್ಯಯನದ ಸೂಚನೆಯನ್ನು ಕೊಡಲಾಗಿದೆ.

ಮಹಾಪ್ರಬಂಧದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಅನುಬಂಧವಿದ್ದು, ಇದರಲ್ಲಿ ಈತನ ಕಾಲದ ಶಾಸನೋಕ್ತ ಅಗ್ರಹಾರಗಳು (ಪುರವಣಿ-I), ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿಗಳು (ಪುರವಣಿ-II), ಸ್ಥಾನಾಚಾರ್ಯರು, ಪಂಡಿತರು (ಪುರವಣಿ-III), ಜೈನ ಆಚಾರ್ಯರು, ಪಂಡಿತರು (ಪುರವಣಿ-IV), ಹಾಗೂ ಈತನ ಕಾಲದ ಶಾಸನಗಳು, ಅವುಗಳ ವಿಷಯ, ಆಕರಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು (ಪುರವಣಿ V) ಒದಗಿಸಲಾಗಿದೆ. ತಿರಕೋನೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲದ ದೇವಾಲಯಗಳ ಭಾಯಾಚಿತ್ರಗಳನ್ನೂ, ದೇವಾಲಯಗಳ ಮಾದರಿ (ತಲ) ನಕ್ಷೆಗಳನ್ನೂ ಹಾಗೂ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ಮಹಾಪ್ರಬಂಧ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಬಳಸಿಕೊಂಡ ಎಲ್ಲ ಬಗೆಯ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಗ್ರಂಥಮಣ ಎಂಬ ತಲೆಬರಹದಡಿಯಲ್ಲಿ ಒದಗಿಸಿ ಈ ಮಹಾಪ್ರಬಂಧದ ರಚನಾ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಪೂರ್ಣಗೊಳಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣೆಗಳು

1. ವಿಜ್ಞಾನೇಶ್ವರನ, ಮಿಶ್ರರ (ಅನು) ಸೋಮರಾವ ನರಸಿಂಹ ನರಹರಯ್ಯಾ, (ಸಂ) ಸಿರ್ಸಾಚಂದ್ರವಾಸು, ಸಂ. 3, ಪುಟ 494.
2. ಎ. ಕೆ., VII, ನಂ. 14, 1076, ಮಾರ್ಚ್ 12, ಕುರುವಗ್ರಾಮ, ಹೊನ್ನಾಳಿ ತಾ. ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ.
3. ಹಯವದನರಾವ ಸಿ., ಮೈಸೂರು ಗೆಝೆಟಿಯರ್, ಸಂ. II, ಬೆಂಗಳೂರು, 1930, ಪುಟ 985.
4. ಹಿರೇಮಠ ಚನ್ನಬಸವ, ರಾಯಚೂರ ಮತ್ತು ಕೊಪ್ಪಳ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು, ನಂ. 2, 1055, ಬನ್ನಿಗೋಳ, ತಾ. ಲಿಂಗಸೂಗೂರು.
5. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್. XI, ಭಾಗ-I, ನಂ. 85, 1049, ಶಿರೂರ, ಬಾಗಲಕೋಟೆ ಜಿಲ್ಲೆ ತಾ. ಮತ್ತು ಹಿರೇಮಠ ಚನ್ನಬಸವ, ರಾಯಚೂರ ಮತ್ತು ಕೊಪ್ಪಳ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು, ನಂ. 2, 1055, ಬನ್ನಿಗೋಳ, ತಾ. ಲಿಂಗಸೂಗೂರು.
6. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್. XI, ಭಾಗ-I, ನಂ. 83, 1049, ಬಾಗೇವಾಡಿ, ಬಿಜಾಪುರ ಮತ್ತು ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್. XI, ಭಾಗ-I, ನಂ. 89, 1053, ಅಸುಂಡಿ, ಗದಗ.
7. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್. XVIII, ನಂ. 66, 1062, ಬಂಕಾಪುರ, ಶಿಗ್ಗಾವ ತಾ. ಹಾವೇರಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಮತ್ತು ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್. XVIII, ನಂ. 72, (ತೇದಿರಹಿತ), ದೇವಗೇರಿ, ಹಾವೇರಿ ತಾ. ಜಿ.

ಅಧ್ಯಾಯ ೨.

ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಜೀವನ ಮತ್ತು ಸಾಧನೆಗಳು

ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಚರಿತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ಚರಿತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಲುಕ್ಯ ದೊರೆ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನಿಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಉನ್ನತ ಸ್ಥಾನ ಸಲ್ಲುತ್ತದೆ. ಬಹಳಷ್ಟು ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಬರೆಯಿಸಿ, ಯುದ್ಧ ಧರ್ಮಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಕೈಕೊಂಡು ದೀರ್ಘಕಾಲ ಸಮರ್ಥ ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸಿದ ಈತ ನಿಜಕ್ಕೂ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಚಕ್ರವರ್ತಿಗಳ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲುವ ವ್ಯಕ್ತಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ. 'ವಿಕ್ರಮಾಂಕದೇವ ಚರಿತ್ರೆ', ಶಾಸನಗಳು ಹಾಗೂ ಇತರ ಸಾಹಿತ್ಯಿಕ ಕೃತಿಗಳಿಂದ ಈತನ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ಅರಿಯಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಬಿಲ್ಹಣನ 'ವಿಕ್ರಮಾಂಕ ದೇವಚರಿತೆ'ಯು ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಬಗೆಗೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಮಟ್ಟಿನ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತದಾದರೂ, ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಈ ಕೃತಿಯು ಬಿಲ್ಹಣನ ಆಶ್ರಯಾಧಾತ ಆರನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಬಗೆಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ವಿವರಗಳನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ. ಆದಾಗ್ಯೂ ಈ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಈತನ (ಸೋಮೇಶ್ವರ) ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಬಗೆಗಿನ ವಿವರಣೆಯು ಆತನ ಪೂರ್ವಜರ ಬಗೆಗಿನ ವಿವರಣೆಗಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ಆದರೆ ಈತನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಬಗೆಗಿನ ಸಂಬಂಧಾತ್ಮಕ ವಿವರಣೆಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಬಗೆಗೆ ಯಾವುದೇ ಪ್ರಯತ್ನಗಳನ್ನು ಗ್ರಂಥಕರ್ತಮಾಡಿಲ್ಲ. ಇದು ಎಲ್ಲ ಸಾಹಿತ್ಯಿಕ ಆಧಾರಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುವಂತೆ, ಬಿಲ್ಹಣನು ತನ್ನ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಈತನ ಕುರಿತು "ಊಟದೊಳ್ ಉಚ್ಚಿನಕಾಯಿ" ಎಂಬಂತೆ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಚಾಳುಕ್ಯರ ಉಗಮ, ವಂಶ

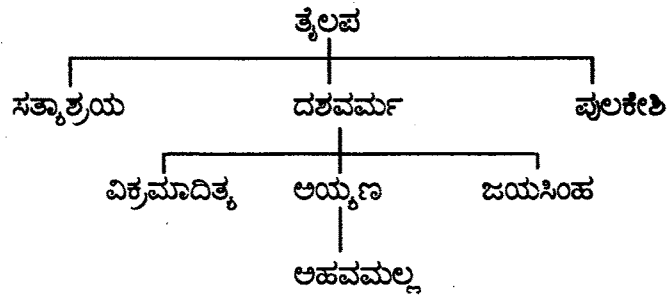
ಈತನದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ 'ಚಾಳುಕ್ಯ' ವಂಶ ಇವನ ವಂಶಾವಳಿಯನ್ನು ಶಾಸನ, ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪೌರಾಣಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ನೀಡಲಾಗಿದೆ. ಇವನ ಜೀವನ, ಇತಿಹಾಸ, ಸಾಹಸ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ವಿಕ್ರಮಾಂಕ ದೇವಚರಿತ್ರೆ, ಈತನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಸಮಕಾಲೀನ ಶಾಸನಗಳೂ ಹಾಗೂ ಮೂರನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನಿಂದ ರಚಿತವಾದ 'ವಿಕ್ರಮಾಂಕಾಭ್ಯುದಯಂ' ಇವುಗಳ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಈತನ ವಂಶ, ಜನನ ಹಾಗೂ ಬೆಳವಣಿಗೆಯ ಬಗೆಗೆ ಅರಿತುಕೊಳ್ಳಬಹುದು.

'ವಿಕ್ರಮಾಂಕ ದೇವಚರಿತೆ'ಯಲ್ಲಿ ಚಾಳುಕ್ಯರ ವಂಶಾವಳಿ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ. "ಬ್ರಹ್ಮನು ಸಂಧ್ಯಾವಂದನೆಯ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಅರ್ಘ್ಯವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಿರುವಾಗ, ಇಂದ್ರನು ಬಂದು ಭೂಮಂಡಲದಲ್ಲಿಯ ಆರಾಜಕತೆಯನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸಲು ಶ್ರೇಷ್ಠ ವ್ಯಕ್ತಿಯೋರ್ವನ ಅವಶ್ಯಕತೆಯಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ". ಇದನ್ನು ಕೇಳಿದ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತ ತಕ್ಷಣವೇ ತನ್ನ ಬೊಗಸೆಯತ್ತ ದಿಟ್ಟಿಸಿ ನೋಡಲು, ಬೊಗಸೆಯಿಂದ ಒಬ್ಬ ವೀರನು ಜನಿಸಿದನು. ಆ ವೀರನಿಂದಲೇ ಚಾಳುಕ್ಯ ವಂಶವು ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. 'ಹಾರಿತ' ಮತ್ತು 'ಮಾನವ್ಯ' ಈ ವಂಶದ ಮೂಲ ಪುರುಷರು. ವಿಪಕ್ಷವೀರರ ಅಧ್ವುತ ಕೀರ್ತಿಯನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿ 'ಹಾರಿತ'ನೆನಿಸಿದನು. ಶತ್ರುಗಳ ಮಾನವನ್ನು ವ್ಯಯಮಾಡಿ 'ಮಾನವ್ಯ' ಎಂಬ ಅನ್ವರ್ಥವಾದ ಹೆಸರನ್ನು ಗಳಿಸಿದನು.²

ಮುಂದೆ ಇವರಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ಅರಸರೇ ಅಮೋಘಾನಗರವನ್ನು ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಆಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವರಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಜನ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತಕ್ಕೆ ವಲಸೆ ಬಂದು ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಿದರು. ನಂತರ ಈ ವಂಶದಲ್ಲಿ ತೈಲಪನೆಂಬ ಸಮರ್ಥವ್ಯಕ್ತಿ ಜನಿಸಿ. ಚಾಳುಕ್ಯವಂಶಕ್ಕೆ ಕಂಠಪ್ರಾಯರಾಗಿದ್ದ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸಿದನು. ಇವನ ತರುವಾಯ ಸತ್ಯಾಶ್ರಯ,

ಜಯಸಿಂಹ ಮತ್ತು ಅಹಾವಮಲ್ಲನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದನು. ಈತನು ಚೋಳ, ಮಾಳವರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದ. ಧಾರಾ, ಕಾಂಚೀನಗರಗಳನ್ನು ಸೂರೆಗೊಂಡು ಕಲ್ಯಾಣದ ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನು ಅಳುತ್ತಲಿದ್ದನು. ಈತನಿಗೆ ಪುತ್ರಸಂತಾನವಿಲ್ಲದ್ದಕ್ಕಾಗಿ ಕಠಿಣ ವ್ರತವನ್ನಾಚರಿಸಿದನು. ಶಿವನ ಒಲುಮೆಯಿಂದ ಇಮ್ಮಡಿ ಸೋಮೇಶ್ವರ, ಅರನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಜಯಸಿಂಹರೆಂಬ ಮೂರು ಜನ ಮಕ್ಕಳು ಹುಟ್ಟಿದರು.

ಆದರೆ 'ವಿಕ್ರಮಾಂಕಾಭ್ಯುದಯಂ' ಕಾವ್ಯವು³ ವಿಕ್ರಮಾಂಕ ದೇವಚರಿತಕ್ಕೆ ಭಿನ್ನವಾದ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತ, ಅಹಾವಮಲ್ಲನ ವರ್ಣನೆಯ ನಂತರ, ಆತನ ವಂಶದಲ್ಲಿ ಬುದ್ಧ, ಪುರೂರವ, ಕ್ಷೇಮಕರರಂಥ ಅರಸರು ಇದ್ದರೆಂಬ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಇವರ ತರುವಾಯವಷ್ಟೇ ೫೯ ಜನ ಅರಸರು ಅಯೋಧ್ಯೆಯನ್ನು ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ರಾಜ್ಯವಾಳಿದರು. ಈ ಮನೆತನದ ಶ್ರೇಷ್ಠ ವ್ಯಕ್ತಿ ಸತ್ಯಾಶ್ರಯ, ಈತನು 'ಚಾಳುಕ್ಯ'ವೆಂಬ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ ನಿಂತು ಶಿವನಿಂದ ವರವನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಚಾಳುಕ್ಯವೆಂಬ ಹೆಸರು ಈ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ ಬಂದಿತು. ಈ ಸತ್ಯಾಶ್ರಯನ ರಾಜಚಿಹ್ನೆ ಮತ್ತು ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳನ್ನು ಮುಂದಿನ ಅರಸರು ಅನುಕರಿಸಿದರು. ಈ ಕಾವ್ಯದ ಪ್ರಕಾರ ಚಾಳುಕ್ಯರ ವಂಶಾವಳಿಯು: ಜಯಸಿಂಹ-ರೋರಾಗ-ಪುಲಕೇಶಿ-ಕೀರ್ತಿವರ್ಮ-ಮಂಗಲಾರ್ಣವ-ಸತ್ಯಾಶ್ರಯ (ಹರ್ಷನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದ) ಆದಿತ್ಯವರ್ಮನ್-ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ-ಯುದ್ಧಮಲ್ಲ-ವಿಜಯಾದಿತ್ಯ-ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ-ಕೀರ್ತಿವರ್ಮ-ಭೀಮಪರಾಕ್ರಮ-ಕೀರ್ತಿವರ್ಮ-ತೈಲಪ-ಮೂರ್ತಿವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ-ಭೀಮದೇವ-ಅಯ್ಯಣ-ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ (+ಚೇದಿಮಂಡಲದ ಪಾರಿಯಾತ್ರದೇಶದ ಲಕ್ಷ್ಮಣನ ಮಗಳಾದ ಭೋಧಾದೇವಿ) ಇವನ ಮಗ ತೈಲಪ. ಇಲ್ಲಿಂದ ವಂಶಾವಳಿ ಹೀಗಿದೆ.

ಪೂರ್ವ ಚಾಳುಕ್ಯ ಶಾಖೆಯ ಒಂದನೆಯ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ (ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೨೨-೧೦೬೩) ದಾನ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ⁴ ಈ ಮನೆತನದ ವಂಶಾವಳಿಯನ್ನು “ವಿಷ್ಣುವಿನ ನಾಭಿಕಮಲದಿಂದ ಉದ್ಭವಿಸಿದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಸೋಮ, ಬುದ್ಧ, ಪುರೂರವಸ್, ಆಯು, ಆಯುಷ ಇವರು ಅನುಕ್ರಮವಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ” ಬಂದವರು. ಈ ವಂಶದಲ್ಲಿ ಶತಾನಿಕನ ಮಗ ಉದಯನು ಜನಿಸಿದನು. ಅವನನ್ನೊಳಗೊಂಡ ೫೯ ಜನ ರಾಜರು ಒಬ್ಬರಾದ ನಂತರ ಮತ್ತೊಬ್ಬರು ಅಯೋಧ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಅರಸೊತ್ತಿಗೆ ಮಾಡಿದರು. ಈ ವಂಶದ ವಿಜಯಾದಿತ್ಯನೆಂಬುವನು ದಶವನ್ನು ಗೆಲ್ಲುವ ಆಕಾಂಕ್ಷೆಯುಳ್ಳವನಾಗಿ ದಕ್ಷಿಣಾಪಥದತ್ತ ಬಂದನು. ಅವನು ತ್ರಿಲೋಚನಪಲ್ಲವನೊಂದಿಗೆ ಹೋರಾಡಿ ಮರಣಹೊಂದಿದನು. ವಿಜಯಾದಿತ್ಯನ ಗರ್ಭಿಣಿ ರಾಣಿಯು ತನ್ನ ಪರಿವಾರದವರೊಂದಿಗೆ ಪಾರಾಗಿ ವಿಷ್ಣು ಭಟ್ಟ ಸೋಮಯಾಜಿ ಎಂಬ ಒಬ್ಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನ ಆಶ್ರಯಪಡೆದಳು. ಅವಳಿಗೆ ಆಮೇಲೆ ಪುತ್ರೋತ್ಪನ್ನವಾಗಿ, ವಿಷ್ಣು ಭಟ್ಟನ ಸಹಾಯಕ್ಕಾಗಿ ತನ್ನ ಕೃತಜ್ಞತೆಯ ದ್ಯೋತಕವಾಗಿ ಆಕೆ ಆ ಮಗುವಿಗೆ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ಎಂದು ನಾಮಕರಣ ಮಾಡಿದಳು. ತರುವಾ ರಾಜಕುಮಾರನನ್ನು ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಪರಂಪರೆಗೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಬೆಳೆಸಲಾಯಿತು. ಅವನು ಮುಂದೆ ತನ್ನ ತಂದೆಯ ಮರಣದ ಸೇಡು ತಿರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ತವಕಿಸತೊಡಗಿದನು. ಆ ರಾಜಕುಮಾರನು ಚಾಲುಕ್ಯಗಿರಿಯಲ್ಲಿ ನಂದಿ ಭಗವತಿಯ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿದನು. ಆಕೆಯ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನು ಕದಂಬ, ಗಂಗರೇ ಮೊದಲಾದ ರಾಜರನ್ನು ಗೆದ್ದನು.

ಪಲ್ಲವರನ್ನು ಜಯಿಸಿ ಅವರ ಕನ್ನೆಯನ್ನು ಮದುವೆಯಾದನು. ಇವರ ಪುಣ್ಯಗರ್ಭದಲ್ಲಿ ವಿಜಯಾದಿತ್ಯ ಎಂಬ ಮಗನು ಜನಿಸಿದನು. ಅವನ ಮಗನೇ ಪುಲಕೇಶಿ. ವಿಜಯಾದಿತ್ಯನ ವಂಶದ ರಾಜಚಿಹ್ನೆಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಹೊಂದಿ ಸಾರ್ವಭೌಮನೆನಿಸಿಕೊಂಡು ದಕ್ಷಿಣಾಪಥದಲ್ಲಿ ಚಕ್ರಾಧಿಪತ್ಯವನ್ನು ನೆಲೆಗೊಳಿಸಿದನು.

ಡಾ. ಫ್ಲೀಟ್ ರವರು ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯ ಅರಸ ಎರಡನೆಯ ಜಯಸಿಂಹನ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೨೫-೨೬ರ ಶಾಸನವೊಂದನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತಾ^೫ “ಬ್ರಹ್ಮನ ಮಾನಸಪುತ್ರ ‘ಮನು’. ಅವನ ಮಗ ಮಾನವ್ಯ, ಅವನ ವಂಶಜರು ‘ಮಾನವ್ಯ’ ಗೋತ್ರದವರೆಂದು ಖ್ಯಾತರಾದರು. ಮಾನವ್ಯನ ಮಗ ‘ಹಾರಿತ’, ಅವನ ಮಗ ‘ಪಂಚಶಿಖಾ ಹಾರಿತ’, ಅವನ ಮಗನೇ ಚಾಲುಕ್ಯ. ಇವರಿಂದಲೇ ಚಾಲುಕ್ಯವಂಶ ಬೆಳೆಯಿತು” ಎಂದಿದ್ದಾರೆ.

ಆರನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ನೀಲಗುಂದದ ತಾಮ್ರಶಾಸನವು,^೬ ಪ್ರಾರಂಭಿಕ ಚಾಳುಕ್ಯ ಅರಸರು ಮೊದಲು ಅಯೋಧ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯಭಾರ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದು, ಅಲ್ಲಿ ೫೯ ರಾಜರಾಳಿದ ಮೇಲೆ, ದಕ್ಷಿಣಾಪಥಕ್ಕೆ ಬಂದು, ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ೧೬ ಜನ ರಾಜರು ಆಳಿದರೆಂದೂ, ಆಮೇಲೆ ಕೆಲಕಾಲ ರಾಜ್ಯಭ್ರಷ್ಟರಾಗಿರಲು, ಮುಂದೆ ಜಯಸಿಂಹನೆಂಬ ಪರಾಕ್ರಮಶಾಲಿಯಾದ ಪುರುಷನು ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ದೊರೆ ಕೃಷ್ಣನಮಗನಾದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಸ್ವತಂತ್ರರಾಜ್ಯವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನೆಂದೂ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಕನ್ನಡದ ಕವಿ ರನ್ನನು ಹೇಳುವಂತೆ, ಅಯೋಧ್ಯೆಯ ಅಧಿಪತಿಯಾದ ಸತ್ಯಾಶ್ರಯ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ ಮಗನೇ ಜಯಸಿಂಹನು. ಅವನ ಮಗನೇ ರಣರಾಗಸಿಂಹನೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದಾನೆ.^೭

ಹಾರ್ನ್‌ಫಿ^೮ ಎಂಬುವವರು ಕಲ್ಪಿತ ಕಥೆಗಳನ್ನು ಅಲ್ಲಗಳೆದು, ‘ಚಾಲುಕ್ಯ’ ಪದವು ಸಂಸ್ಕೃತ ಮೂಲದಿಂದಿರದೆ, ಅದು ಗುರ್ಜರ ಇಲ್ಲವೆ ಹೊಣೆ ಅಥವಾ ತುರ್ಕಿಯ ಮೂಲದಿಂದ ಬಂದಿರಬಹುದೆಂದು ಸೂಚಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯದ ಮೊದಲರ್ಧ (ಸಂಸ್ಕೃತ ಮೂಲದಿಂದಲ್ಲವೆಂಬಂತ) ಅಂಶವನ್ನು ಒಪ್ಪಬಹುದು. ಆದರೆ ಉತ್ತರಾರ್ಧದ ಹೇಳಿಕೆ (ಗುರ್ಜರ, ಹೊಣೆ ಅಥವಾ ತುರ್ಕಿ ಮೂಲದಂತ) ಸತ್ಯಕ್ಕೆ ಬಹುದೂರವಾದುದೆನಿಸುತ್ತದೆ.

ಮೇಲಿನ ನಂಬಲರ್ಹ, ನಂಬಲರ್ಹವಲ್ಲದ ಎಲ್ಲ ಐತಿಹ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಸತ್ಯವೇನೂ ಕಂಡುಬರುವದಿಲ್ಲ. ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶದ ನಾಗಾರ್ಜುನಕೊಂಡ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ದೊರೆತಿರುವ ಕ್ರಿ. ಶ. ಎರಡನೆಯ ಶತಮಾನಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಇಕ್ಷ್ವಾಕುಗಳ ಪ್ರಾಕೃತ ಶಾಸನವೊಂದರಲ್ಲಿ,^೯ ಒಬ್ಬ ಅಧಿಕಾರಿಯ ಹೆಸರನ್ನು, ದೇಶವನ್ನು ‘ಮಹಾಸೇನಾಪತಿ’ ಮತ್ತು ‘ಮಹಾತಲವಾರ’ ‘ಸ್ಕಂದಚಲಿಕಿ ರೆಂಮನಕ’ ಎಂಬ ಉಲ್ಲೇಖವನ್ನು ಗಮನಿಸಿದಾಗ ‘ಸ್ಕಂದಚಲಿಕಿ’ ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರಿಯು ಕಂಡುಬರುತ್ತಾನೆ. ಇವನ ವಂಶಜನೇ ಮುಂದೆ ಒಂದು ಬೃಹತ್ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಾಣಮಾಡಿರಬೇಕೆಂದು ಸೂಚಿಸುವ ಮೂಲಕ ಚಾಳುಕ್ಯರು ಆಂಧ್ರಮೂಲದವರು ಎಂದು ಹೇಳುವವರುಂಟು. ಆದರೆ ಈ ಸ್ಕಂದಚಲಿಕಿ ತಾನು ‘ವಾಶಿಷ್ಠಪುತ್ರ’ನೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದು, ಚಾಳುಕ್ಯರು ತಮ್ಮನ್ನು ‘ಹಾರಿತಪುತ್ರ’ರೆಂದು ಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಆಂಧ್ರಮೂಲದ ವಾದ ತಾನಾಗಿಯೇ ಬಿದ್ದು ಹೋಗುತ್ತದೆ.

ಚಾಳುಕ್ಯರು ಕನ್ನಡ ಮೂಲದವರೆಂದು ಗುರುತಿಸುವ ಒಂದು ಪ್ರಯತ್ನವೂ ನಡೆದಿದೆ. ಅವರ ಸಂಸ್ಕೃತ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಕತ್ತಿಯರಸ, ಬಿಟ್ಟರಸ, ಮಂಗಳರಸ, ಎಱಿಯಪ್ಪ, ಅಂಬೇರಾ, ಕೊಕ್ಕಲಿ, ಬುದ್ಧರಸ, ರಾಹಪ್ಪ ಮುಂತಾದ ಹೆಸರುಗಳು ಅವರ ಭಾಷೆ ಕನ್ನಡ ಎಂಬುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆಂದು ವಿದ್ವಾಂಸರು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.

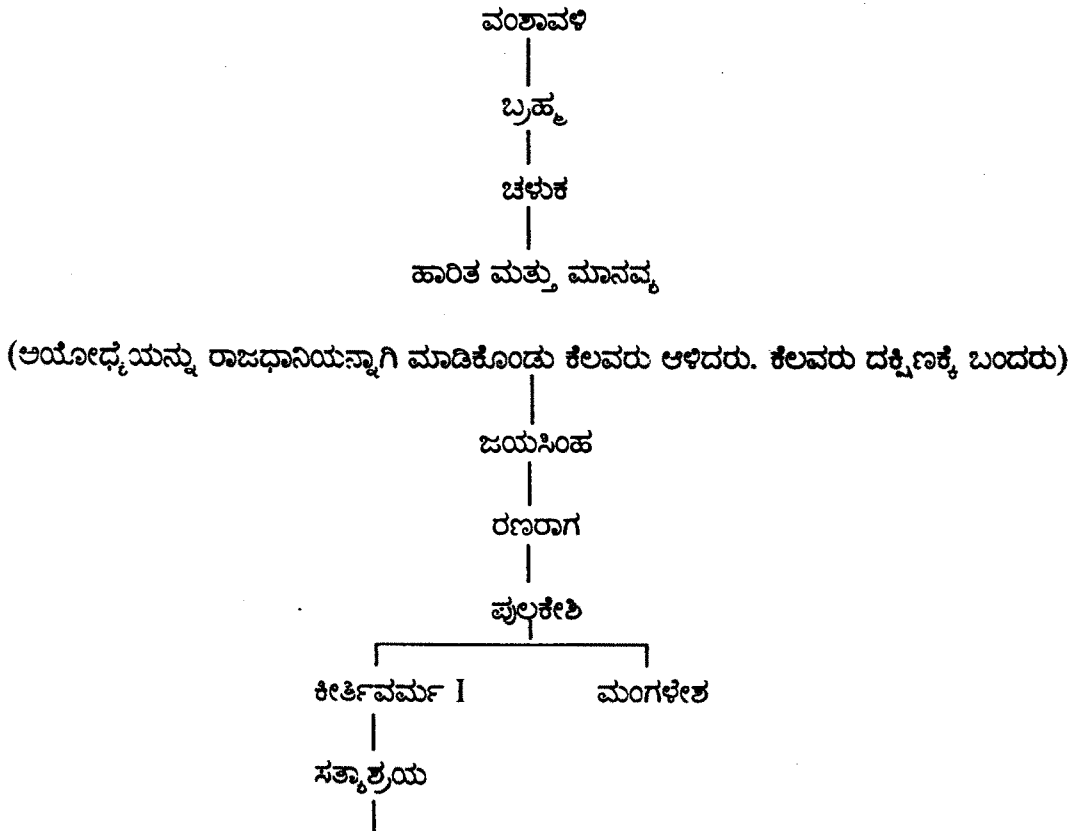
ಅಲ್ಲದೇ ಚಾಳುಕ್ಯರು ‘ಕರ್ನಾಟ’ರೆಂದೇ ಪರಿಚಿತರು. ಅವರ ಸೇನೆಗೆ ‘ಕರ್ನಾಟಬಲ’ ಎಂದು ಹೆಸರಿತ್ತು. ಚಾಳುಕ್ಯ ಚಂದ್ರಾದಿತ್ಯನ ಪತ್ನಿ ವಿಜಯಭಟ್ಟಾರಿಕೆ (ವಿಜ್ಜಿಕೆ) ತನ್ನನ್ನು ‘ಕರ್ನಾಟರಾಜ ಪ್ರಿಯಾ’ ಎಂದೇ ಕರೆದುಕೊಂಡಿದ್ದಾಳೆ. ಅಲ್ಲದೆ

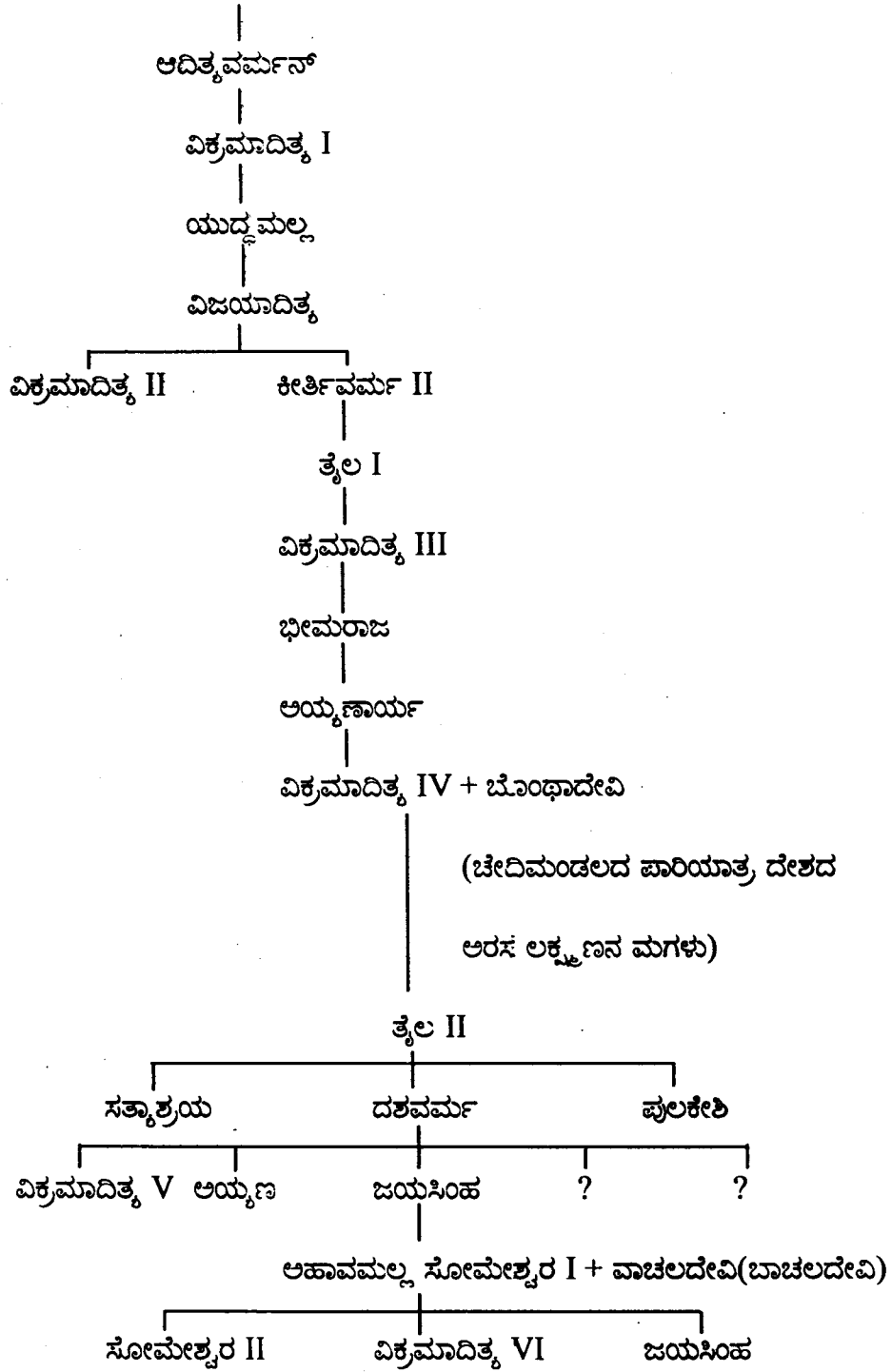
ಚಾಳುಕ್ಯರು ಧರಿಸಿದ 'ನೋಡುತ್ತ ಗೆಲ್ಲಂ', 'ಪ್ರಿಯಗಳ್ಳಂ' ಎಂಬ ಬಿರುದುಗಳು ಕನ್ನಡಭಾಷೆ ಹಾಗೂ ಕನ್ನಡದ ಪರವಾಗಿರುವುದನ್ನು ಅಲ್ಲಗಳೆಯುವಂತಿಲ್ಲ.

ಡಾ. ಎಸ್. ಸಿ. ನಂದಿಮಠರವರು¹⁰ 'ಚಲುಕಿ', 'ಚಲ್ಕಿ', 'ಸಲುಕಿ' ಇವು ಕನ್ನಡ ಪದ 'ಸಲ್ಕಿ' ಎಂಬುದರ ರೂಪಗಳೆಂದೂ ಸಲ್ಕಿ (ಸಲಿಕೆ) ಎಂಬುದು ಒಂದು ಕೃಷಿ ಉಪಕರಣವೆಂದೂ ಸಮೀಕರಿಸಿ, ಚಾಲುಕ್ಯರು ಬಾದಾಮಿ ಪರಿಸರದ ಕೃಷಿಕರಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ಊಹಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಆದರೆ ಶಿಶುಕಾಂತ ಪತ್ತಾರರವರು,¹¹ 'ಸಲ್ಕಿ' ಎಂಬುದು ಕೃಷಿ ಉಪಕರಣವಾಗಿರದೆ, 'ಸಲ್ಲಕಿ' ಎಂಬ ವೃಕ್ಷದ ಹೆಸರಾಗಿರಬಹುದು. 'ಸಲ್ಲಕಿ' ಪದವೇ 'ಸಲ್ಕಿ'ಯಾಗಿ ನಂತರ 'ಚಲ್ಕಿ' ಇಲ್ಲವೆ 'ಚಲಿಕೆ' ಎಂಬುದಾಗಿ ಬಳಕೆಯಾಗಿರುವ ಸಂಭವವಿದೆ. 'ಸಲ್ಲಕಿ' ಎಂದರೆ ಬೆಳವಲದಮರ. ಈ ವೃಕ್ಷವೂ ಭಾರತದಲ್ಲೆಲ್ಲ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದ್ದರೂ, ಬೆಳುವಲ ನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಅಧಿಕ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುವದೊಂದು ವಿಶೇಷತೆ ಎನ್ನಬಹುದು. ಇದು ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದ ಜನಪದರ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಿಯವಾದ ಮರವಾಗಿದ್ದು, ಐಹೊಳೆ, ಬಾದಾಮಿ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಸಸ್ಯಸಂಪತ್ತು ಕ್ಷೀಣಗೊಂಡಿರುವ ಈ ದಿನಗಳಲ್ಲೂ ಸಾಕಷ್ಟು ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಮರಗಳು ಕಾಣಸಿಗುತ್ತವೆ. ಹಣ್ಣಿನ ಮರಗಳ ಹೆಸರುಗಳು ಮನೆತನದ ಹೆಸರುಗಳಾಗಿರುವುದು ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯ. 'ಬಾರಿಗಡದ', 'ಮಾವಿನಮರದ', 'ಹುಣಿಸಿಮರದ' ಹೆಸರುಗಳು ಅನೇಕ. 'ಬಳೂಲದ' ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಮನೆತನಗಳೂ ಇವೆ. 'ಬರೂಲ' ಎಂಬುದು 'ಬೆಳವಲ' (ಸಲ್ಲಕಿ) ಪದದ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತ ರೂಪ.

ಶಾಸನಗಳೂ ಚಾಲುಕ್ಯರ ವಂಶಾವಳಿಯನ್ನು ಕಾವ್ಯಗಳಂತೆಯೇ ನಿರೂಪಿಸಿವೆ. ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳು ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಬೊಂಥಾದೇವಿಯರಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾದರೆ,¹² ಮತ್ತೇ ಕೆಲವು ಪೌರಾಣಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿವೆ.¹³ ಕಾವ್ಯ ಮತ್ತು ಶಾಸನಾಧಾರಗಳಿಂದ ಚಾಲುಕ್ಯರ ವಂಶಾವಳಿಯನ್ನು ಒಟ್ಟಾರೆಯಾಗಿ ಈ ಕೆಳಗಿನಂತೆ ನಿರೂಪಿಸಬಹುದು.

ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಪ್ರಾರಂಭಿಕ ಇತಿಹಾಸ

ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಆಳ್ವಿಕೆಯನ್ನು ಕ್ರಿ. ಶ. ೯೭೩ರಲ್ಲಿ ಕೊನೆಗಾಣಿಸಿದ ಇಮ್ಮಡಿ ತೈಲ ಅಥವಾ ತೈಲಪನು ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರ ವಂಶವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನು. ಈ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ಮುಂದೆ ಎರಡು ಶತಮಾನಗಳ ಕಾಲ ಕರ್ನಾಟಕದ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯನ್ನು ಸಮೃದ್ಧವಾಗಿ ಬೆಳೆಸಿ, ಮುಂದುವರಿಸಿತು. ಈ ವಂಶದ ಪ್ರಖ್ಯಾತ ಅರಸನಾದ ಇಮ್ಮಡಿ ತೈಲ, ಸತ್ಯಾಶ್ರಯ, ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರ, ಆರನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯರು ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ವಿಸ್ತರಣಾಕಾಂಕ್ಷಿಗಳು ಮಾತ್ರವೇ ಅಲ್ಲದೆ, ಕಲೆ, ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡಿದರು. ಧಾರ್ಮಿಕ ಜಾಗೃತಿಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೂ ಇವರನ್ನು ಅತೀ ಮಹತ್ವದ ಕಾಲ.

ಇವರ ಕಾಲ ರಾಜಕೀಯವಾಗಿ ಮತ್ತು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕವಾಗಿ ಸಂಕೀರ್ಣವಾದ ಕಾಲವೂ ಹೌದು. ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಮುಸ್ಲಿಂರ ದಾಳಿಯಿಂದ ರಾಜಕೀಯ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಶಿಥಿಲವಾಗಿತ್ತು. ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಚೋಳರು ಪ್ರಬಲ ರಾಜಕೀಯ ಶಕ್ತಿಯಾಗಿ ರೂಪುಗೊಳ್ಳುತ್ತಾ ಚಾಳುಕ್ಯರಿಗೆ ಪ್ರತಿ ಸವಾಲನ್ನೊಡ್ಡಿದ್ದರು. ಇವರಿಬ್ಬರ ನಡುವಣ ಸಂಘರ್ಷ ತಾರಕಕ್ಕೇರುತ್ತಿತ್ತು. ಜಾತಿಯತೆಯನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸಿ, ಕಾಯಕ್ಕೆ ಆದ್ಯತೆ ನೀಡಿದ ವೀರಶೈವ ಧರ್ಮ ತಲೆಯೆತ್ತಿ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣರ ಕಟ್ಟುಪಾಡಿನ ವಿರುದ್ಧ ಆಶಾಕರಣವಾಯಿತು. ಶೈವಪಂಥದ ಕಾಳಾಮುಖರು ಮಠಮಾನ್ಯಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು ವಿದ್ಯಾಪ್ರಸಾರದಲ್ಲಿ ಅಪಾರವಾದ ಪ್ರಗತಿಯನ್ನು ಸಾಧಿಸಿದರು. ಇದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಆರ್ಥಿಕ ಸಮೃದ್ಧತೆಯನ್ನು ಸಾಧಿಸಿತ್ತು. ಸಾಹಿತ್ಯ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಶಿಷ್ಟವೂ, ಕ್ರಾಂತಿಕಾರಕವೂ ಆದ ಬದಲಾವಣೆಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಉನ್ನತ ಗುಣಮಟ್ಟವನ್ನು ಕಾಯ್ದುಕೊಂಡ ಅಸಂಖ್ಯಾತ ಸಾಹಿತ್ಯ ಕೃತಿಗಳು ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಚನೆಯಾದವು. ವಚನ ಸಾಹಿತ್ಯದ ನಿರ್ಮಾಣ ಈ ಕಾಲದ ಕ್ರಾಂತಿಕಾರಕ ಕೊಡುಗೆಯಾಯಿತು. ವಾಸ್ತು ಮತ್ತು ಕಲೆದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರು ಸಂಕೀರ್ಣತೆಯನ್ನು ಮತ್ತಷ್ಟು ರೂಪಿಸಿದರು. ದೇವಾಲಯಗಳ ವಿನ್ಯಾಸ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದಂತೆ ಅವುಗಳ ಅಲಂಕರಣೆಯೂ ಅಧಿಕವಾಯಿತು. ಹೀಗೆ ಕರ್ನಾಟಕವು ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸರ್ವತೋಮುಖ ಪ್ರಗತಿಯನ್ನು ಸಾಧಿಸಿತು.

ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರು ಬಾದಾಮಿ ಚಾಲುಕ್ಯರ ವಂಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರೆನ್ನುವುದು ಬಹುಜನ ವಿದ್ವಾಂಸರ ಅಭಿಮತ. ಎರಡನೆಯ ಕೀರ್ತಿವಮ್ಮನ ನಂತರ ಬಾದಾಮಿ ಚಾಲುಕ್ಯರು ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಪ್ರಭಾವಲಯದಲ್ಲಿ ಮಸುಕಾದರು. ಮುಂದೆ ತೈಲಪನ ವಿಳಗೇಯವರೆಗೂ ಏಳುಮಂದಿ ಅರಸರು ಆಳಿದರೆಂದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಪಸ್ವಲ್ಪ ಬದಲಾವಣೆಗಳೊಂದಿಗೆ ಇದೇ ವಂಶಾವಳಿಯ ಚಿತ್ರವನ್ನು ರಸ್ತೆನೂ ತನ್ನ ಗಡಾಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಒದಗಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇವರು ಬಾದಾಮಿ ಚಾಳುಕ್ಯರ ವಂಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರೆಲ್ಲವೆನ್ನುವ ಡಾ. ಪ್ಲೀಟರ್‌ವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಒಪ್ಪಲಾಗುವದಿಲ್ಲ. ಬಾದಾಮಿ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಮತ್ತು ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರ ನಡುವಿನ ವಂಶಾವಳಿಯನ್ನು ಅಯ್ಯಣದೇವನ ರೂಗಿ ಶಾಸನವು¹⁴ ತಿಳಿಸಿಕೊಡುತ್ತದೆ. ಈ ಉಭಯತರ ಮನೆತನಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಕಳಚಿಹೋದ ವಂಶಾವಾಹಿನಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಅಪೂರ್ವವಾದ ಕೆಲವೇ ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಇದು ಒಂದು.

ನಾಲ್ಕನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ ಕಳಚೂರಿ ಮನೆತನದ ಚೇದಿಮಂಡಲದ ಪಾರಿಯಾತ್ರ ದೇಶದ ಅರಸ ಲಕ್ಷ್ಮಣನ ಮಗಳು ಬೊಂಫಾದೇವಿಯನ್ನು ಮದುವೆಯಾಗಿದ್ದ. ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಕೃಷ್ಣನು ಮತ್ತು ಕಳಚೂರಿಗಳು ಸಂಬಂಧಿಕರೇ ಆದರೂ ಕೃಷ್ಣನೂ ಅವರನ್ನು ಅವಮಾನಿಸಿದ್ದ. ಈ ಬೆಳವಣಿಗೆ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಮಗನಾದ ತೈಲಪನಿಗೆ ನೆರವಾಗಿರಬೇಕು.

ಇಮ್ಮಡಿ ತೈಲಪ (ಕ್ರಿ. ಶ. ೯೭೩-೯೯೭)

ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಖೋಟ್ಗನನ್ನು ತೈಲಪನು ಕ್ರಿ. ಶ. ೯೭೩ರಲ್ಲಿ ಸೋಲಿಸಿ, ಮಾನ್ಯಖೇಟವನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿದ. ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರನ್ನು ಸವೆಬಡಿಯುವ ಮುಂಚೆ ಅಹವಮಲ್ಲ ತೈಲಪ ಅವರ ಸಾಮಂತನಾಗಿದ್ದನೆಂಬುದನ್ನು ಕಾರ್ಜೋಳ¹⁵ ಮತ್ತು ನರಸಲಗಿ¹⁶ ಶಾಸನಗಳು ಪ್ರಪ್ರಥಮವಾಗಿ ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಿವೆ. 'ಸತ್ಯಾಶ್ರಯ ಕುಲತಿಲಕ', 'ಅಹವಮಲ್ಲ', 'ಚಾಳುಕ್ಯರಾಮ' ಬಿರುದುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದ¹⁷ ಈತ ತರ್ದವಾಡಿನಾಡನ್ನು ಅಣುಗಜೀವಿತವಾಗಿ ಆಳುತ್ತಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಕಾರ್ಜೋಳ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ¹⁸ ಕೇವಲ ಸಾಮಂತನಾಗಿದ್ದ ತೈಲಪ ಎಂಟು ವರ್ಷ ಕಳೆಯುವದರಲ್ಲಿ ಕ್ರಿ. ಶ. ೯೭೫ರ ನರಸಲಗಿ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಮಹಾಸಾಮಂತಾಧಿಪತಿಯಾಗಿ ಮೇಲೇರಿದ. ಮುಂದೆ ಕೆಲ ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿಯೇ ತೈಲಪನು ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರನ್ನು ಹೊರದೂಡಿ ಚಾಳುಕ್ಯ ಸಾರ್ವಭೌಮನಾಗುವದರಲ್ಲಿ ಸಫಲನಾದ.¹⁹

ಚಕ್ರವರ್ತಿಯಾದ ನಂತರದ ಈತನ ಎರಡು ಶಾಸನಗಳು ಒಂದು ಕಾಖಂಡಕಿಯಲ್ಲಿಯೂ²⁰ ಮತ್ತೊಂದು

ಕಾರ್ಜೋಳದಲ್ಲಿ²¹ ಸಿಕ್ಕಿವೆ. ಕಾಖಂಡಕಿ ಶಾಸನ ತೈಲಪದೇವ ಮಾನ್ಯಖೇಟದಿಂದ ರಾಜ್ಯವಾಳುತ್ತಿದ್ದುದನ್ನು ವಿವರಿಸಿದರೆ, ಕಾರ್ಜೋಳದ ಶಾಸನವು ಅವನ ಮಗ ಮಹಾಸಾಮಂತಾಧಿಪತಿ ತೈಲಪಚಕ್ರ ಭುವನೈಕ್ಯಮಲ್ಲ ದಶವರ್ಮದೇವನನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.

ಸತ್ಯಾಶ್ರಯ ಇರಿವಬೆಡಂಗ (ಕ್ರಿ. ಶ. ೯೯೭-೧೦೦೮)

‘ಇರಿವಬೆಡಂಗ’, ‘ಅಕಳಂಕ ಚರಿತ’, ‘ಸಾಹಸಭೀಮ’²² ಮುಂತಾದ ಬಿರುದುಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದ ಈತ ಚೋಳರೊಂದಿಗೆ ಯುದ್ಧವನ್ನು ಮುಂದುವರೆಸಿದ. ಚೋಳ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಈತನ ಮಗ ಯುವರಾಜ ದಶವರ್ಮ ಹತನಾದ. ವೆಂಗಿಯಲ್ಲಿ ಚೋಳರ ಪ್ರಾಬಲ್ಯವನ್ನು ಕುಗ್ಗಿಸಲು ಸತ್ಯಾಶ್ರಯ ವೆಂಗಿಯ ಮೇಲೆ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೦೫ರಲ್ಲಿ ಯುದ್ಧ ಹೂಡಿದನು. ಈ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಚೋಳರ ಸೇನೆಯನ್ನು ಹಿಂದಕ್ಕಟ್ಟಿ ಅವರ ಅಪಾರ ಸಾಮಗ್ರಿಯನ್ನು ಕಿತ್ತುಕೊಂಡನು.

ಇತನು ವಾಯುವ್ಯ ಮತ್ತು ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಕೊಂಕಣದ ಶಿಲಾಹಾರರೂ, ಮತ್ತು ಪರಮಾರರೊಂದಿಗೂ ಹೋರಾಡಬೇಕಾಯಿತು. ಶಿಲಾಹಾರ ಅಪರಾಜಿತನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ, ಅವನ ರಾಜಧಾನಿ ಅಂಶುನಗರವನ್ನು ಸುಟ್ಟುಹಾಕಿದನು. ರನ್ನನು ಈತನ ಸಾಹಸವನ್ನು ಮಹಾಭಾರತದ ಭೀಮನಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿ ‘ಸಾಹಸ ಭೀಮವಿಜಯ’ವೆಂಬ ಶಕ್ತಿಶಾಲ್ಯವನ್ನು ರಚಿಸಿದನು.

ಐದನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ (ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೦೮-೧೦೧೪)

ಈತ ಸಮರ್ಥನಾದ ದೊರೆಯಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಇವನ ನಂತರ ಇವನ ತಮ್ಮ ಅಯ್ಯಣ ೧೦೧೪-೧೦೧೫ರವರೆಗೆ ಕೆಲವು ತಿಂಗಳು ರಾಜ್ಯಭಾರಮಾಡಿದನು. ಶಾಸನಗಳು ಇವನ ಹೆಸರನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ, ಬೇರೆ ಏನನ್ನೂ ಈತನ ಬಗೆಗೆ ತಿಳಿಸುವದಿಲ್ಲ.²³ ಇತ್ತೀಚಿಗೆ ದೊರೆತ ‘ಐಯ್ಯಣ ವಂಶ ಚರಿತ ಕಾವ್ಯಂ’ ಕೃತಿಯು ಇವನ ಬಗೆಗೆ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತದೆ.²⁴

ಇಮ್ಮಡಿ ಜಯಸಿಂಹ (೧೦೧೫-೧೦೪೪)

‘ಜಗದೇಕಮಲ್ಲ’,²⁵ ‘ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ’²⁶ ಮುಂತಾದ ಬಿರುದಾಂಕಿತನಾದ ಜಯಸಿಂಹ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಪ್ರಖ್ಯಾತ ಅರಸಲ್ಲೊಬ್ಬ. ಇವನು ಅರಸನಾದಾಗ ಸುತ್ತಲೂ ಶತ್ರುಗಳು ಆವರಿಸಿದ್ದರು. ಇವನ ಮೇಲೆ ಸೇಡು ತೀರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಪರಮಾರಭೋಜನು (ಮುಂಜನ ಸಾವಿನ ಸೇಡು) ಕಲಚುರಿಗಳ ಗಾಂಗೇಯದೇವ ಮತ್ತು ರಾಜೇಂದ್ರ ಚೋಳರೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿ ಜಯಸಿಂಹನನ್ನು ಎದುರಿಸಿದ. ಈ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಗೋದಾವರಿ ತಟದಲ್ಲಿ ಈತ ಸೋತು, ಚಾಳುಕ್ಯ ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನು ಚೋಳದೊರೆ ರಾಜೇಂದ್ರನು ಸೋಲಿಸಿ, ಭೋಜನನ್ನು ಪರಾಭವಗೊಳಿಸಿ ಅವನ ರಾಜಧಾನಿ ಧಾರಾನಗರವನ್ನು ಸುಟ್ಟು ನಾಶಪಡಿಸಿದನು.

ವೆಂಗಿಯ ಆಧಿಪತ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಚೋಳರಿಗೂ ಮತ್ತು ಚಾಳುಕ್ಯರಿಗೂ ಯುದ್ಧ ಮುಂದುವರೆದು, ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೧೮ರಲ್ಲಿ ವಿನಯಾದಿತ್ಯನ ಮಗ ಒಂದನೆಯ ರಾಜರಾಜ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದನು (ವೆಂಗಿಯಲ್ಲಿ). ಇವನ ತಾಯಿ ಚೋಳನೃಪ ರಾಜರಾಜನ ಮಗಳು. ಹೀಗಾಗಿ ವೆಂಗಿ ಅರಸ; ಚೋಳ ಅರಸ ರಾಜೇಂದ್ರನ ಸಹಾಯವನ್ನು ಪಡೆದನು. ಇದನ್ನು ಒಂದನೆಯ ರಾಜರಾಜ (ವೆಂಗಿ) ಮಲಸಹೋದರ, ಎರಡನೆಯ ವಿಜಯಾದಿತ್ಯ ವಿರೋಧಿಸಿ, ಜಯಸಿಂಹನ ನೆರವಿನೊಂದಿಗೆ ವೆಂಗಿಯ ಅರಸನಾಗಲು ಹವಣಿಸಿದ. ಚಾಳುಕ್ಯ ಮತ್ತು ಚೋಳರ ನಡುವೆ ಭೀಕರ ಹೋರಾಟವು ಮುಸಂಗಿ (ಮಸ್ಕಿ) ನಡೆದು ಜಯಸಿಂಹ ಸೋಲನ್ನು ಅನುಭವಿಸಿದನು. ಚೋಳರು ರಟ್ಟಪಾಡಿಯನ್ನು ಸುಟ್ಟರೆಂದು ಹೆಳಿಕೊಂಡರು ಅದು ಉತ್ತೇಕ್ಷೆಯಾಗಿರಬಹುದು. ಜಯಸಿಂಹ ತಕ್ಷಣವೇ ಚೇತರಿಸಿಕೊಂಡು ಚೋಳರನ್ನು ಕರ್ನಾಟಕದಿಂದ ಓಡಿಸಿದನು. ಇವರಿಂದಾಗಿ ರಾಯಚೂರ್ ದೋ ಅಬ್ ಪ್ರದೇಶವು ಇವನ ವಶವಾಯಿತು. ತನ್ನ ಆಶ್ರಯ ನಿರೀಕ್ಷಿಸಿ ಬಂದಿದ್ದ ವಿಜಯಾದಿತ್ಯನನ್ನು ಮಸ್ಕಿಯ ಸುತ್ತಲಿನ ಪ್ರಾಂತಾಧಿಕಾರಿಯನ್ನಾಗಿ

ನೇಮಿಸಿದ. ಆತನನ್ನು ವೆಂಗಿಯ ದೊರೆಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವ ಜಯಸಿಂಹನ ಪ್ರಯತ್ನ ನಿಲ್ಲಲೇ ಇಲ್ಲ. ಆದರೆ ಅಂತಿಮವಾಗಿ ಯಶಸ್ಸನ್ನು ಪಡೆಯಲೂ ಸಾಧ್ಯವಾಗಲಿಲ್ಲ.

ಜಯಸಿಂಹನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಾಜಧಾನಿಗೆ ಸೂಕ್ತ ಸ್ಥಳವನ್ನು ಹುಡುಕುವ ಪ್ರಯತ್ನ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿದ್ದ ಮಾನ್ಯಖೇಟವು ಚೋಳ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಘರ್ಷಣೆಯಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟು ಹಾನಿಗೊಳಗಾಗಿತ್ತು. ಏತಗಿರಿ, (ಇಂದಿನ ಯಾದಗಿರಿ) ಪೊಟ್ಟಳಕೆರೆ (ಅಂದ್ರದ ಪೊಟ್ಟಚೇರು), ಕೊಲ್ಲಿಪಾಕ (ಹೈದ್ರಾಬಾದ್‌ಗೆ ೭೫ ಕಿ. ಮೀ. ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಕೊಲನುಪಾಕ)ವು ಇವನ ರಾಜಕೀಯ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳ ಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿದ್ದವು. ಕಲ್ಯಾಣವು ಇವನ ಮಗನಾದ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಚಾಳುಕ್ಯರ ರಾಜಧಾನಿಯಾಯಿತು.

ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರ (ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೪-೧೦೬೮)

‘ಆಹಾವಮಲ್ಲ’, ‘ತೃಳೋಕ್ಕಮಲ್ಲ’ ಬಿರುದುಗಳಿಸಿದ್ದ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಸಿಂಹಾಸನಾರೋಹಣ ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಚರಿತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಹೊಸಯುಗವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿತು. ಈ ‘ಹೊಸತನ’ ಆತನ ಮಗ ಆರನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರ ಮತ್ತು ವೈಭವದ ಪರಾಕಾಷ್ಠೆಯನ್ನು ತಲುಪಿ ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕೀರ್ತಿ ಇಮ್ಮಡಿಯಾಯಿತು. ಆರನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲವು ಕರ್ನಾಟಕದ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ಭಾರತದ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ‘ಚಾಳುಕ್ಯ ವಿಕ್ರಮಶಕ’ (ಮಾರ್ಚ್, ೧೨, ೧೦೭೬)ಯ ಸ್ಥಾಪನೆಯಿಂದಾಗಿ²⁷ ಅವಿಸ್ಮರಣೀಯವಾಗಿದೆ. ಇದು ಆತನ ಘನತೆ, ಹಾಗೂ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಈ ಘನತೆ ಗೌರವಗಳ ಹಿಂದಿನ ಶಕ್ತಿ ಮಾತ್ರ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನೆಂಬುವವರಲ್ಲಿ ಎರಡು ಮಾತಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಈತನ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಈತನ ಸಮಕಾಲೀನ ಅರಸುಮನೆತನಗಳು ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರ ತೋಳ್ಬಲದ ಕಹಿಯನ್ನು ಅನುಭವಿಸಿ ಅರಿತುಕೊಂಡರು. ವಿಶೇಷವಾಗಿ ತಂಜಾವೂರಿನ ಚೋಳ ಅರಸರು, ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಪರೀಕ್ಷಿಸುವ ದುಸ್ಸಾಹಸಕ್ಕೆ ಕೈಹಾಕದೇ, ಕೊನೆಗೆ ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯ ದೊರೆಗೆ ಸೋತು ಸುಮಾರು ಒಂದು ಶತಮಾನದ ಮುಕ್ಕಾಲು ಭಾಗ (೭೫ ವರ್ಷಗಳು) ತಾವು ಗೆದ್ದುಕೊಂಡಿದ್ದ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಗಷ್ಟೇ ತೃಪ್ತಿಯಿಂದ ಉಳಿದರಲ್ಲದೇ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೭೦ರಲ್ಲಿ, ಒಂದನೆಯ ಕುಲೋತುಂಗನ ಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕಕ್ಕೆ, ತುಂಗಭದ್ರಾನದಿಯ ದಕ್ಷಿಣದ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನೂ ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯ ಅರಸರಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಬೇಕಾಯಿತು.

ಜನನ, ಶಿಕ್ಷಣ, ಯುವರಾಜ ಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕ

ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಜನನವನ್ನು ಕುರಿತು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುವ ಯಾವ ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ದಾಖಲೆಗಳು ಸಿಗದೇ ಇದ್ದರೂ, ಸಂಶೋಧಕರು ಅನುಸರಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದಂಥ ಕೆಲವೊಂದು ನಿಯಮಾವಳಿಗಳ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಈತನ ಜನನ ಕಾಲವನ್ನು ಪತ್ತೆ ಮಾಡಬಹುದು. ರಾಜಕುಮಾರನು ರಾಜನಾಗಬೇಕಾದರೆ ಅವನಿಗೆ ಕೊನೆಯಪಕ್ಷ ಇಪ್ಪತ್ತಾಲ್ಕು ವರ್ಷಗಳಾದರೂ ಆಗಿರಬೇಕಿತ್ತು²⁸ ಎಂದು ಕಾಣಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಊಹಿಸುವುದಾದಲ್ಲಿ ಈತ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೨೦ರ ಆಸುಪಾಸಿನಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿರಬಹುದು.

ರಾಜ್ಯದ ಉನ್ನತಿ ಅವನತಿಗಳು ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ರಾಜನನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿರುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ರಾಜಕುಮಾರನ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಬಹುವಾದ ಗಮನವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಇದರ ಸ್ಪಷ್ಟವಾದ ಚಿತ್ರವು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಿಯೂ ದೊರಕದಿದ್ದರೂ ಪಂಪನು ತನ್ನ ‘ಪಂಪಭಾರತ’ದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವ ಅರ್ಜುನನ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸದ ಚಿತ್ರವು²⁹ ಆ ಕಾಲದ ರಾಜಕುಮಾರರ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು

ತಕ್ಕಮಟ್ಟಿಗೆ ಪ್ರತಿನಿಧಿಸುತ್ತದೆಯೆಂದು ಭಾವಿಸಬಹುದು. ರಾಜರ ವಿಶೇಷಣಗಳನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ಅವರಲ್ಲಿ ಬಹುಪಾಲು ಜನ ವಿದ್ಯಾವಂತರೂ, ಶೂರರೂ ಆಗಿದ್ದರೆಂದು ಊಹಿಸಬಹುದು. ಈತನ ಬಾಲ್ಯವನ್ನು ಬಿಲ್ವಣ ತನ್ನ ಕಾವ್ಯಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಕಾವ್ಯೋಚಿತವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಶಸ್ತ್ರ, ಶಾಸ್ತ್ರ ಪ್ರವೀಣನಾಗಿದ್ದ ಈತ ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಧಿಕ ಬಲಶಾಲಿಯಾಗಿ ಮೆರೆಯುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಆತನನ್ನು 'ತ್ಯೇಳೋಕ್ಕಮಲ್ಲ' ಎಂಬ ಅನ್ವರ್ಥನಾಮದಿಂದ ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು.³⁰ ಅವನ ಚರಿತ್ರವು ಪವಿತ್ರವಾಗಿತ್ತು. ಆತನ ವರ್ತನೆ ನೀತಿಯುತವಾಗಿತ್ತು, ಆತನ ಸದಾಚಾರವು ಕವೀಂದ್ರರಿಗೆ ಪ್ರಿಯವಾಗಿತ್ತು³¹ ಎಂದಿದ್ದಾನೆ. ರಾಜಕುಮಾರರ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸದ ಒಂದೆರಡು ಅಂಶಗಳು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ದೊರಕುತ್ತವೆ. ಕ್ಷತ್ರಿಯರು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಯುದ್ಧ ಮತ್ತು ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ವಿದ್ಯೆಗಳಿಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಗಮನಕೊಡುತ್ತಿದ್ದರು.³² ಬಿಲ್ವಣ ತನ್ನ ಕಾವ್ಯಕೃತಿಯಲ್ಲಿ, ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನು ವೇದ, ಆಗಮಗಳು ಮತ್ತು ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಪಂಡಿತನಾಗಿದ್ದು, ಗುರುಗಳ ಬಗೆಗೆ ಅಪಾರ ಗೌರವವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದನೆಂದಿದ್ದಾನೆ.³³

ರಾಜನ ಪದವಿಯು ವಂಶಾನುಗತವಾಗಿ ತಂದೆಯಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹಿರಿಯಮಗನಿಗೆ ಹರಿದುಬರುತ್ತಿದ್ದರೂ, ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ಆ ಕ್ರಮವು ವಿಪರ್ಯಯವಾಗಿ ಅತ್ಯಂತ ಸಮರ್ಥನಾದ ಮಗನಿಗೆ ದೊರಕುತ್ತಿದ್ದಿತು. ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ಹದಿನಾರು ವರ್ಷಗಳಿಗಾಗಲೇ ರಾಜಕುಮಾರರಿಗೆ ಯುವರಾಜಪಟ್ಟದಕ್ಕುತ್ತತ್ತೆಂಬ ವಿಷಯ ಬಿಲ್ವಣನಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.³⁴ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಕಲ್ಪಣನೂ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೩೫-೧೦೩೬ರ ವೇಳೆಗೆ ಯುವರಾಜ ಪಟ್ಟವನ್ನು ಅಲಂಕರಿಸಿರಬಹುದು.

ಈ ಮಾತಿಗೆ ಇಂಬುಗೊಡುವಂತೆ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೩೬ರ ಶಿವಪುರದ ಶಾಸನವು³⁵ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿಲ್ಲವಾದರೂ "ಶ್ರೀ ಮತ್ಯೇಳೋಕ್ಕಮಲ್ಲದೇವರು ಆ ಚಂದ್ರಾರ್ಕ ಕ(ಟ್ಟ)ರ ನೆಲೆವೀಡಿನೊಳ್ ರಾಜ್ಯಂಗೆಯ್ಯುತ್ತಿರೆ" ಎಂದು ಕೀರ್ತಿಸಿದ್ದು, ಈ ಹೇಳಿಕೆಯು ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನು ಯುವರಾಜನಾಗಿ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೩೬ರ ವೇಳೆಗಾಗಲೇ ಆಳ್ವಿಕೆ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದ್ದನೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಒತ್ತುನೀಡುತ್ತದೆ.

ಯುವರಾಜನಾಗಿ ಆಡಳಿತ ಮತ್ತು ಯುದ್ಧಗಳು

ಸಮರ್ಥ ಹೋರಾಟಗಾರನಾಗಿದ್ದಂತೆ, ದಕ್ಷ ಆಡಳಿತಗಾರನೂ ಆಗಿದ್ದ ಈತನು ತಂದೆ ಜಗದೇಕಮಲ್ಲ ಎರಡನೆಯ ಜಯಸಿಂಹನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯುವರಾಜನಾಗಿ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿರಬಹುದಾದರೂ, ಅದಕ್ಕೆ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ಸ್ಪಷ್ಟ ಉಲ್ಲೇಖಗಳು ಲಭ್ಯವಿಲ್ಲ. ಈತನು ಯುವರಾಜನಾಗಿ ತಂದೆಯ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿರುವದಕ್ಕೂ ಕೇವಲ ಬೆರಳೆಣಿಕೆಯಷ್ಟು ಉದಾಹರಣೆಗಳು ಮಾತ್ರ ಲಭ್ಯವಿವೆಯಾದರೂ ಅವುಗಳಿಂದ ಹೆಚ್ಚಿನ ವಿಷಯಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುವದಿಲ್ಲ.

ಈ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಶಿವಪುರ ಶಾಸನವು ಸೋಮೇಶ್ವರನು ಯುವರಾಜನಾಗಿ ಕಟ್ಟರನೆಲೆವೀಡಿನಿಂದ ರಾಜ್ಯಭಾರಮಾಡುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದರೆ,³⁶ ಸೇವುಣ ಅರಸ ಸೇವುಣ ಚಂದ್ರನ ಬೇಸಿನ್ ತಾಮ್ರಪುಟಶಾಸನ³⁷ದ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಭಗವಾನರಾಲ ಇಂದ್ರಾಜಿಯವರು, ಸೇವುಣ ಅರಸ ಮುಮ್ಮಡಿ ಭಿಲ್ಲಮನು ಈ ದಾಖಲೆಗಳಲ್ಲಿ 'ಅಹವಮಲ್ಲ'ನೆಂದು ಗುರುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನನ್ನು ಎರಡನೆಯ ಜಯಸಿಂಹನ ಆಳ್ವಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಸೋಲಿಸಿದನೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯದ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರ ತಂದೆಯ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ, ಯುವರಾಜನಾಗಿದ್ದಾಗ ಕೆಲವೊಂದು ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿರಬಹುದಾದ ಸಾಧ್ಯತೆಗಳನ್ನು ಕಡೆಗಣಿಸಲಾಗದು. ಆದರೆ ಈ ಬಗೆಗೆ ಸಂಪೂರ್ಣ ವಿವರಗಳು ಜಯಸಿಂಹ (ತಂದೆ) ನ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಾಗಲಿ, ಚರಿತ್ರೆಯ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಾಗಲಿ ತೀರ ವಿರಳ.

ಇನ್ನೊಂದು ಉದಾಹರಣೆಯು ಚೋಳ ಅರಸ ರಾಜಾಧಿರಾಜನಿಗೂ ಹಾಗೂ ಎರಡನೆಯ ಜಯಸಿಂಹನಿಗೂ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೨೨-೨೩ರಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಕಲಿದಿಂಡಿ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಯುವರಾಜನಾಗಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದ; ಸೋಮೇಶ್ವರನು ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದನು.^{37A}

ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಸಿಂಹಾಸನಾರೋಹಣ

ಈತನು ಜಗದೇಕಮಲ್ಲ ಎರಡನೆಯ ಜಯಸಿಂಹನ ಮಗನಾಗಿದ್ದು, ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೩-೪೪ರಲ್ಲಿ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದನು. ಈತನು ಚಾಲುಕ್ಯ ಅರಸರಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿದ್ದು, ಈತನಿಗೆ 'ಅಹವಮಲ್ಲ', 'ತ್ಯೇಳೋಕ್ಕಮಲ್ಲ', 'ರಾಜನಾರಾಯಣ' ಹಾಗೂ 'ವೀರಮಾರ್ತಾಂಡ'³⁸ ಎಂಬ ಬಿರುದುಗಳಿದ್ದವು. ಈತನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಶಾಸನಗಳ ತೇದಿಗಳು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೩ ರಿಂದ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೮ರ ವರೆಗೆ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗುತ್ತವೆ. ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೩-೪೪ರಲ್ಲಿ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ ಒಡನೆಯೇ ಆತ ಚೋಳರೊಡನೆ ಲಂಬಿಸಿದ ಯುದ್ಧವೊಂದರಲ್ಲಿ ನಿರತನಾಗಬೇಕಾಯಿತು.

ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಸೈನಿಕ ವಿಜಯಗಳು

ಈತನ ಕಾಲವು ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಮತ್ತು ತಂಜಾವೂರಿನ ಚೋಳರ ಮಧ್ಯದ ನಿರಂತರ ಯುದ್ಧಗಳ ಕಾಲ. ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಚರಿತ್ರೆಯ ಈ ಇಪ್ಪತ್ತೈದು ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಚಾಳುಕ್ಯರು ಹಾಗೂ ಚೋಳರು ತುಂಗಭದ್ರಾ ದೋ ಅಬ್ ಪ್ರದೇಶ ಹಾಗೂ ವೆಂಗಿ ಮಂಡಲಕ್ಕಾಗಿ ಸತತ ಹೋರಾಟದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದರು. ನಿಸ್ಸಂದೇಹವಾಗಿಯೂ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಈ ಎರಡೂ ಪ್ರದೇಶದಿಂದ ಚೋಳರನ್ನು ಕಷ್ಟಸಾಧ್ಯದಿಂದ ದೂರವಿಟ್ಟನು. ಆದರೆ ಚಾಳುಕ್ಯ ಹಾಗೂ ಚೋಳರ ಮಧ್ಯದ ನಿರಂತರ ದೀರ್ಘಕಾಲೀನ ಯುದ್ಧಗಳು ಎರಡೂ ಮನೆತನಗಳಲ್ಲಿ ಅಪಾರ ಪ್ರಾಣಹಾನಿ ಹಾಗೂ ಆಸ್ತಿ ನಷ್ಟಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದವು.

ಸಿಂಹಾಸನಕ್ಕೆ ಬಂದ ತಕ್ಷಣವೇ ಈತನು ರಣರಂಗವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು. ಸೋಜಿಗದ ವಿಷಯವೆಂದರೆ ಈತನ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ, ಯುದ್ಧಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಸುಮಾರು ಎರಡುನೂರಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚು ಶಾಸನಗಳು ಇದ್ದರೂ, ಕೇವಲ ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳು ಮಾತ್ರ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನು ಮಾಡಿದ ಅಸಂಖ್ಯ ಯುದ್ಧಗಳ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತವೆ. ನಿಜವಾಗಿಯೂ ಈ ಶಾಸನಗಳು ಇವನು ಹೋರಾಡಿದ ಯುದ್ಧಗಳ ಕರಾರುವಾಕು ಘಟನೆಗಳ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸದೇ ತೀರ ಸಾಮಾನ್ಯ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಆತನ ಕದನಗಳ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತಿರುವುದು ನಿಜಕ್ಕೂ ಖೇದದ ಸಂಗತಿ. ಆದರೆ ಸಮಕಾಲೀನ ಚೋಳ ಅರಸರ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಚೋಳ ಅರಸರು ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಜೊತೆಗೆ ಮಾಡಿದ ಯುದ್ಧಗಳ ಸಂಪೂರ್ಣ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಆದರೆ ಚೋಳರ ಈ ಎಲ್ಲ ದಾಖಲೆಗಳು ಅತೀಶಯೋಕ್ತಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು, ಯಾವತ್ತೂ ಚೋಳರ ವೈರಿಗಳ (ಚಾಲುಕ್ಯ)ರ ಮೇಲೆ ತಮ್ಮ ವಿಜಯವನ್ನು ವೈಭವೀಕರಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಬಿದ್ದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಈ ಎಲ್ಲ ದಾಖಲೆಗಳ ವಿಮರ್ಶಾತ್ಮಕ ಅಧ್ಯಯನದಿಂದ ಮಾತ್ರ ಚೋಳರ ಹಾಗೂ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಮಧ್ಯದ ನಿಖರ ಹೋರಾಟಗಳ ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಚಿತ್ರಣವನ್ನು ಕಾಣಲು ಸಾಧ್ಯ.

ಚೋಳರ ಜೊತೆಗೆ ಸಂಘರ್ಷ

ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನು ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ ಮರು ವರ್ಷವೇ (ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೪) ಚೋಳನ್ಯಪ ಒಂದನೆಯ ರಾಜೇಂದ್ರ ಮಡಿದು, ಆತನ ಮಗ ಹಾಗೂ ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿ ರಾಜಾಧಿರಾಜ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೪ರಲ್ಲಿ ಚೋಳ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಸಿಂಹಾಸನವನ್ನು ಹತ್ತಿದ. ಹಾಗೇ ನೋಡಿದರೆ ಒಂದನೆಯ ರಾಜೇಂದ್ರ ಬಹು ಹಿಂದೆಯೇ (ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೧೮) ತನ್ನ ಮಗ ರಾಜಾಧಿರಾಜನನ್ನು ಯುವರಾಜನೆಂದು ನೇಮಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದನು. ಆದರೆ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೪ರ ತೇದಿಯನ್ನೇ ರಾಜಾಧಿರಾಜನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಪ್ರಾರಂಭದ ಕಾಲವೆಂದು ಎಲ್ಲ ದಾಖಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ.³⁹ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೧೮ರಿಂದ ಸುಮಾರು ೨೫ ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ರಾಜಾಧಿರಾಜ

ತನ್ನ ತಂದೆ ಒಂದನೆಯ ರಾಜೇಂದ್ರನಿಗೆ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ಸಹಾಯಮಾಡಿ, ಅಪಾರ ಅನುಭವ, ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ರಾಜಕೀಯ ಸ್ಥಿತಿಗತಿಗಳ ಆಗು-ಹೋಗುಗಳನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅರಿತುಕೊಂಡಿದ್ದು, ೧೦೪೪ರಲ್ಲಿ ಪಟ್ಟಕ್ಕೇರಿದನು. ರಾಜಾಧಿರಾಜನ ೧೦ ವರ್ಷಗಳ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ನಂತರ ಈತನ ಕಿರಿಯ ಸಹೋದರ ಎರಡನೆಯ ರಾಜೇಂದ್ರ, ನಂತರ ಈತನ ಸಹೋದರ ವೀರರಾಜೇಂದ್ರ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೯ರವರೆಗೂ ಆಳಿದರು. ಹೀಗೆ ರಾಜಾಧಿರಾಜ, ಎರಡನೆಯ ರಾಜೇಂದ್ರ ಹಾಗೂ ವೀರರಾಜೇಂದ್ರರು ಚಾಳುಕ್ಯ ಪ್ರಭು ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಸಮಕಾಲೀನರಾಗಿದ್ದರು.

ವಿದ್ವಾಂಸರ ಅಭಿಪ್ರಾಯದ ಪ್ರಕಾರ ಚೋಳ ಅರಸ ರಾಜಾಧಿರಾಜ, ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನನ್ನು ಐದು ಬಾರಿ ರಣರಂಗದಲ್ಲಿ ಎದುರಿಸಿದನು.⁴⁰ ಪ್ರಥಮ ಹೋರಾಟವು 'ಕಲಿದಿಂಡಿ' (೧೦೨೨-೨೩) ಯುದ್ಧದ ಸ್ವಲ್ಪ ದಿನಗಳ ತರುವಾಯ ನಡೆದು, ಈ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಚಾಳುಕ್ಯನೃಪ ಯುವರಾಜನಾಗಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದನು. ಎರಡನೆಯ ಯುದ್ಧವು ಚೋಳನೃಪ, ರಾಜಾಧಿರಾಜನು ಯುವರಾಜನಾಗಿದ್ದಾಗ, ಹಾಗೂ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನು ಚಾಲುಕ್ಯರ ಸಿಂಹಾಸನಾಧೀಶನಾಗಿದ್ದಾಗ, ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೨ ಹಾಗೂ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೪ರ ಮಧ್ಯಾವಧಿಯಲ್ಲಿ 'ಧನ್ನಾಡ' ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ, ತೃತೀಯ ಕಾಳಗವು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೪ ಹಾಗೂ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೬ ಮಧ್ಯಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆದು, ಈ ಕಾಳಗದಲ್ಲಿ ಕಂಪಿಲಿ (ಕಮ್ಮಟದುರ್ಗ)ಯಲ್ಲಿಯ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಅರಮನೆಯನ್ನು ನಾಶಗೊಳಿಸಲಾಯಿತು. ನಂತರ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಹೋರಾಟವು 'ಪುಂಡೂರು', ಕೊನೆಯ ಹಾಗೂ ಪಂಚಮ ಕಾಳಗವು 'ಕೊಪ್ಪಂ'ದಲ್ಲಿ ನಡೆದು, ಈ ಸಮರದಲ್ಲಿ ಚೋಳನೃಪ ರಾಜಾಧಿರಾಜನು ವೀರಮರಣವನ್ನು ಹೊಂದಿದನು.

ಕಲಿದಿಂಡಿ ಕಾಳಗ ಕ್ರಿ. ಶ. ಸುಮಾರು (ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೨೨-೨೩)

ಕಲಿದಿಂಡಿ ಕಾಳಗವು ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನು ಯುವರಾಜನಾಗಿದ್ದಾಗ, ಈತನ ತಂದೆ ಜಗದೇಕಮಲ್ಲ ಜಯಸಿಂಹನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಡೆಯಿತು. ಈ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಪರಮಾರ ಭೋಜನು ಚಾಲುಕ್ಯರ ಮೇಲೆ ಸೇಡು ತೀರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು, ಕಲಚೂರಿಗಳ ಗಾಂಗೇಯದೇವ ಹಾಗೂ ರಾಜೇಂದ್ರ ಚೋಳರೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿ ಜಯಸಿಂಹನನ್ನು ಎದುರಿಸಿದ. ಈ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ತಂದೆಯ ಪರವಾಗಿ ಒಕ್ಕೂಟ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಎದುರಿಸಿದನಾದರೂ ವಿಜಯಲಕ್ಷ್ಮೀ ಒಕ್ಕೂಟ ಸೈನ್ಯವನ್ನೇ ವರಿಸಿದಳು. ಈ ಭೀಕರ ಹೋರಾಟ ಗೋದಾವರಿ ನದಿ ದಡದಲ್ಲಿ ನಡೆದು, ಜಯಸಿಂಹ ಸೋತು, ರಾಜೇಂದ್ರ ಚೋಳನು ಚಾಳುಕ್ಯರ ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿ ಸುಟ್ಟನೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಧನ್ನಾಡ ಕಾಳಗ ಕ್ರಿ. ಶ. (ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೨-೪೪)

ಧನ್ನಾಡ ಕಾಳಗದ ಬಗೆಗೂ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಅಥವಾ ನಂತರದ ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ರೀತಿಯ ವಿವರಣೆಗಳು ದೊರೆಯುವದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಈ ಹೋರಾಟದ ಬಗೆಗಿನ ವಿವರಣೆಯು ಚೋಳನೃಪ ರಾಜಾಧಿರಾಜನ ತಿಂಗಳೇರ-ತರು ಪ್ರಶಸ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಈ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಭಾಗವನ್ನು ಅನುವಾದಿಸುತ್ತಾ ಡಾ. ಹುಲ್ಲು⁴¹ರವರು "ಅಹಾವಮಲ್ಲನ ದಂಡನಾಯಕರಾದ ಗುಂಡಪ್ಪಯ್ಯನ್ ಹಾಗೂ ಗಂಗಾಧರನ್ ಈ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಗಜಗಳೊಂದಿಗೆ ಧರಗುರುಳಿದರು. ಚಾಳುಕ್ಯರ ಸೈನ್ಯವನ್ನೂ, ಗಜಗಳನ್ನೂ, ಮಂಜಿಗಳು ಹಾಗೂ 'ಕವುಡನ್' (ಚೋಳಪ್ರಭು)ನ ಬಲಿಷ್ಠ ಸೈನ್ಯಗಳು ಮುತ್ತಿಗೆ ಹಾಕಿದವು. ಈ ಭೀಕರ ನಿರ್ಣಾಯಕ ಕಾಳಗದಲ್ಲಿ ಅಪ್ರತಿಮ ಧೈರ್ಯಶಾಲಿಗಳಾದ 'ವಿಕ್ಕಿ' ಮತ್ತು 'ವಿಜಯಾದಿತ್ಯನ', ಬಲಿಷ್ಠ ಸಂಗಮಯ್ಯನ್, ಹಾಗೂ ಇತರರು ಹೇಡಿಗಳಂತೆ ರಣರಂಗದಿಂದ ಹಿಂದೆ ಸರಿದರೋ ಆಗ ಚೋಳ ದೊರೆ ಇವರೆಲ್ಲರನ್ನು ಬಂಧಿಸಿ, 'ತನ್ನ ಪೋಷಾಕುಗಳಲ್ಲಿ ಜಯ' ಪಡೆದು ("ತನ್ನಡಿಯರ್ ಜಯಂಗೊಂಡು"),

ಚಾಳುಕ್ಯರ (ಸೋಮೇಶ್ವರನ) ಧನ-ಕನಕಾದಿಗಳನ್ನು, ಗಜಾಶ್ವಗಳನ್ನು ಸೆರೆಹಿಡಿದು ವೈರಿಗಳ ಪ್ರಮುಖ ನಗರ ಕೊಲ್ಲಿ ಪಾಕಿಯನ್ನು ಅಗ್ನಿಗಾಹುತಿ ಮಾಡಲಾಗಿ ಅಹಾವಮಲ್ಲನು ಹೆದರಿಕೊಂಡನು ಎಂಬುದಾಗಿ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ,

ಡಾ. ಹುಲ್ಲರ ಅನುವಾದವನ್ನು ವಿಮರ್ಶಿಸುತ್ತಾ ಪ್ರೊ. ಕೆ. ಎ. ನೀಲಕಂಠಶಾಸ್ತ್ರೀಯವರು ತನ್ನ “ಪೋಷಾಕಿನಲ್ಲಿ ಜಯಪಡೆದು” ಎಂಬ ಭಾಗವನ್ನು (“ತನ್ನಡಿಯರ್ ಜಯಂಗೊಂಡು”) ಮಿಥ್ಯವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.⁴² ಮತ್ತೊಂದೆಡೆಗೆ ಅವರು ಡಾ. ಎನ್. ವೆಂಕಟರಮಣಯ್ಯನವರ ಸಲಹೆಯನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತಾ ‘ತನ್ನಡಯ್’ ಎಂಬುದು ಕೃಷ್ಣಾನದಿಯ ಗುಂಟೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ‘ಧನ್ನಾಡ’ ಎಂಬ ಪ್ರಮುಖ ಕೋಟೆಯೆಂಬುದಾಗಿ ಗುರುತಿಸಿದ್ದು, ಇದು ಪಶ್ಚಿಮ ಚಾಳುಕ್ಯರ ವೆಂಗಿಮಂಡಲದ ದಾಳಿಯ ಪ್ರಥಮ ಗುರಿಯಾಗಿದ್ದಿತು⁴³ ಎಂಬುದಾಗಿ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರೊ. ಕೆ. ಎ. ನೀಲಕಂಠಶಾಸ್ತ್ರೀಯವರು, ಡಾ. ಎಂ. ಎನ್. ವೆಂಕಟರಮಣಯ್ಯನವರು ‘ಧನ್ನಾಡ’ ಕಡಪ್ಪ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಜಮ್ಮಲಮಡಗು ತಾಲೂಕಿನ ಒಂದು ಕೋಟೆ ಸ್ಥಳವೆಂಬ ಸಾಧ್ಯತೆಯನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆಂಬುದಾಗಿಯೂ ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅವರು ಅದ್ದೇಗೋ ‘ಧನ್ನಾಡ’ದ ಗುರುತಿಸುವಿಕೆ (ಪತ್ರಿಕೆಯನ್ನು ಹಿಂದಿನ ಧರಣಿಕೋಟಾದೊಂದಿಗೂ ಹೋಲಿಸುತ್ತಾರೆ. (ಧನ್ನಾಡ, ಧಾನ್ಯವಾಡ, ಧಾನ್ಯಾವತಿ, ಧಾನ್ಯಕಟಕಾ) ಧರಣಿಕೋಟಾ ಇಂದಿನ ಗುಂಟೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಆಧುನಿಕ ಅಮರಾವತಿ.

ಈ ಪ್ರಶ್ನೆಯ ಬಗೆಗಿನ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ಹೊರತುಪಡಿಸಿ ಪ್ರೊ. ಶಾಸ್ತ್ರಿ ಹಾಗೂ ಡಾ. ವೆಂಕಟರಮಣಯ್ಯನವರು ಧನ್ನಾಡ ಕಾಳಗದ ಕುರಿತು ಕೆಲವು ಪ್ರಮುಖ ಘಟನಾವಳಿಗಳ ಬಗೆಗೂ ಭಿನ್ನ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರೊ. ಶಾಸ್ತ್ರೀಯವರು ಈ ಕಾಳಗವು ಚೋಳನೃಪ ರಾಜಾಧಿರಾಜನು ಯವರಾಜನಾಗಿದ್ದಾಗ ಹಾಗೂ ಒಂದನೆಯ ರಾಜೇಂದ್ರನು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೪ರಲ್ಲಿ ಮರಣ ಹೊಂದುವವರೆಗೆ ಜರುಗಿತು. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಈ ಕಾಳಗವು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೨ ಅಥವಾ ೧೦೪೪ರಲ್ಲಿ ಜರುಗಿರಬಹುದೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.⁴⁴ ಇದಕ್ಕೆ ಪುಷ್ಟಿಕೊಡುವಂತೆ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಶೂವರಾಮ ಶಾಸನವು (೧೦೪೪)⁴⁵ ಸರಿಯಾಗಿ ಈ ಯುದ್ಧ ಸಂಭವಿಸಿದ ಕಾಲಕ್ಕೆ (ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೨ ರಿಂದ ೧೦೪೪) “ಪೊಟ್ಟಳಕೆರೆಯ ಬೀಡಿನಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯ ಪ್ರವರ್ಧಿಸುತ್ತಿರೆ” ಎಂಬ ಉಲ್ಲೇಖವಿರುವುದಿಲ್ಲ, ಶಾಸ್ತ್ರೀಯವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತದೆ.

ಡಾ. ವೆಂಕಟರಮಣಯ್ಯನವರು, ರಾಜಾಧಿರಾಜನ ಶಾಸನಗಳು, ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಲುಕ್ಯ ಅರಸನ ಜೊತೆಗೆ ಐದು ಯುದ್ಧಗಳು ಸಂಭವಿಸಿದವೆಂದು ಲೆಕ್ಕಾಚಾರವನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದ್ದು, ಎರಡು ಯುದ್ಧಗಳನ್ನು ಹೊರತುಪಡಿಸಿ ಉಳಿದ ಮೂರು ಯುದ್ಧಗಳು ವೆಂಗಿಮಂಡಲದ ವ್ಯವಹಾರಗಳ ಬಗೆಗೆ ನೇರ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ. ಪ್ರಾರಂಭದ ಎರಡು ಕಾಳಗಗಳು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೪-೪೫ ರ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆದು ಈ ಭೀಕರ ‘ಧನ್ನಾಡ’ ಕಾಳಗದಲ್ಲಿ ಪಶ್ಚಿಮ ಚಾಳುಕ್ಯ ಅರಸ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಸೋಲನ್ನು ಅನುಭವಿಸಬೇಕಾಯಿತು.

ಡಾ. ವೆಂಕಟರಮಣಯ್ಯನವರು ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯಕ್ಕೆ (೧೦೪೪-೪೫ರಲ್ಲಿ ಯುದ್ಧ ಸಂಭವಿಸಿದವೆಂಬುದು) ಇಂಬುಗೊಡುವಂತೆ ಈತನ ಇನ್ನೆರಡು ಶಾಸನಗಳು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೫ರ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದು, ಈ ದಾಳಿಯ ವೇಳೆಯಲ್ಲಿ ಸೋಮೇಶ್ವರನು ಮೊರಗನೂರು ಬೀಡಿನಲ್ಲಿ ತಂಗಿದ್ದನೆಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಗೋತಗಿ ಶಾಸನವು⁴⁶ ವರ್ಣಿಸಿದರೆ, ಮೋರಿಗೇರೆಯ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೫ ಶಾಸನವು⁴⁷ “ಅರಸದ್ವಾರ್ತಕೃತಮದೊಳ್ ಶಿವಾಂಪನಂ ಪಿಡಿದು ಮಗುಳೆ (ಮರಳೆ) ಬಂದು ಪೂವಿನ ಪಡಂಗಿಲಿಯಪ್ಪಪಯಣ ವೀಡಿನೊಳ್” ಎಂದಿದ್ದು, ಅರಸನು ಯುದ್ಧಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಸೈನ್ಯ ನಡೆಸಿ ಶಿವಾಪನದ ಮೇಲೆ ದಾಳಿ ಮಾಡಿ ಗೆದ್ದು ಮರಳುವಾಗ ಪೂವಿನ ಪಡಂಗಿಲಿ (ಹೂವಿನ ಹಡಗಲಿ)ಯಲ್ಲಿ ಬೀಡುಬಿಟ್ಟಿದ್ದನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುವುದರನ್ವಯ ಈತ ೧೦೪೪-೪೫ರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಚೋಳರೊಂದಿಗೆ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದನೆಂಬುದರ ಸ್ಪಷ್ಟ ಸೂಚನೆಯಾಗಿದೆ.

ಈ 'ಧನ್ನಾಡ' ಯುದ್ಧವನ್ನು ಕುರಿತು ಕೆಲವರು ಮತ್ತೊಂದು ಭಿನ್ನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಡಾ. ಹುಲ್ದರ್‌ವರ್ "ತನ್ನಡಿಯರ್ ಜಯಂಗೊಂಡು" ಎಂಬ ವಿವರಣೆಯ ಕುರಿತು, ಪ್ರೊ. ಕೆ. ಎ. ಎನ್. ಶಾಸ್ತ್ರೀಯವರು ಸ್ವಲ್ಪ ಭಿನ್ನ ಭಾಷಾಂತರವನ್ನು ಅದೇ ಘಟನೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ತಿರುಚನಾಪಳ್ಳಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ, 'ಮುಸಿರಿ' ತಾಲೂಕಿನ ತಿರುಪ್ಪಂಗಿಳಿ ಶಾಸನ⁴⁸ದ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ನೀಡಿದ್ದು, ಈ ಶಾಸನವು 'ತನ್ನಾಡ' (ಧನ್ನಾಡ)ದ ವಿಜಯದ ನಂತರ ರಾಜಾಧಿರಾಜ 'ಪರಣಿ' (ತಮಿಳು ಕಾವ್ಯ)ಯನ್ನು ಪಡೆದನೆಂಬುದಾಗಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಡಾ. ವೆಂಕಟರಮಣಯ್ಯನವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯದ ಪ್ರಕಾರ, ಚೋಳನೃಪ ರಾಜಾಧಿರಾಜನು ಈ ಪರಣಿಯನ್ನು ಯುದ್ಧದ ಬಹುದಿನಗಳ ನಂತರ ಪಡೆದನೆಂದೂ, ಅಲ್ಲದೆ ರಾಜಾಧಿರಾಜನ ಎರಡನೆಯ ಯುದ್ಧದ ಬಗೆಗೆ ಬಹಳಷ್ಟು ಅಸ್ಪಷ್ಟತೆಯಿದೆಯೆಂದೂ, ರಾಜಾಧಿರಾಜನ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಯುದ್ಧ ರಾಜಾಧಿರಾಜನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ೩೩ನೆಯ ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಂಭವಿಸಿ (೧೦೫೧) ಚೋಳ ದೊರೆ ಧನ್ನಾಡದಲ್ಲಿ ಬೀಡುಬಿಟ್ಟದ್ದು, ಅದೇ ವಾಸ್ತವ್ಯದ ವೇಳೆಯಲ್ಲಿ ತಮಿಳು ಕಾವ್ಯ 'ಪರಣಿ' ಸಮರ್ಪಿಸಿಕೊಂಡನೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ವೆಂಗಿಮಂಡಲದ ದಾಳಿಯಲ್ಲಿ ರಾಜಾಧಿರಾಜ ಧನ್ನಾಡದಲ್ಲಿ ನೆಲೆನಿಂತಿದ್ದನೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದ್ದರೂ, ಆ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸಂಭವಿಸಿದ ಯಾವುದೇ ಪ್ರಮುಖ ಘಟನೆಗಳ ಬಗೆಗೆ ವಿವರಣೆಗಳಿಲ್ಲ. ರಾಜಾಧಿರಾಜನ 'ಧನ್ನಾಡ'ದ ಮೇಲಿನ ದಾಳಿಯ ವಿವರಣೆಗಳ ಬಗೆಗಿನ ಚೋಳರ ದಾಖಲೆಗಳ ಈ ಮೌನವು, ಪಶ್ಚಿಮ ಚಾಳುಕ್ಯರ ವಿರುದ್ಧ ಚೋಳರ ಸೈನ್ಯ ಪರಾಭವಗೊಂಡಿರಬಹುದೆಂಬುದನ್ನು ಸಾಬೀತುಪಡಿಸುತ್ತದೆ.⁴⁹

ಆದರೆ ಧನ್ನಾಡದ ಈ ಕಾಳಗವನ್ನು ಕುರಿತಾದ ಪ್ರಥಮ ವಿವರಣೆಯು ರಾಜಾಧಿರಾಜನ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯಲ್ಲಿ, ಆತನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ೨೬ನೆಯ ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ನಡೆಯಿತೆಂಬುದಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದು, ಆ ಅವಧಿಯು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೪ನೆಯ ತೇದಿಗೆ ಸರಿಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಈ ಯುದ್ಧವು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೪ರ ಸ್ವಲ್ಪ ಕಾಲ ಮುಂಚೆ ಅಂದರೆ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೩ರಲ್ಲಿ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಘಟಿಸಿರಬಹುದೆಂದು ಊಹಿಸಲಾಗಿದೆ. 'ತಿಂಗಳೇರ್-ತರು' ಪ್ರಶಸ್ತಿಯ ಪ್ರಕಾರ ಈ ಕಾಳಗದಲ್ಲಿ 'ಕಾಳಗದ ಜಟ್ಟಿ' ಎಂಬ ತನ್ನ ಬಿರುದನ್ನು ಹೊರತುಪಡಿಸಿ, ಚಾಳುಕ್ಯರ ಸಮರ್ಥ ಸೇನಾಧಿಕಾರಿಗಳಾದ ಗುಂಡಪ್ಪಯ್ಯನ್ ಹಾಗೂ ಗಂಗಾಧರನ್ ಧರೆಗುರುಳಿ ಚಾಲುಕ್ಯ ಸೈನ್ಯ ರಣರಂಗದಿಂದ ಕಾಲ್ತೆಗೆಯಿತೋ ಆಗ ಅಹಾವಮಲ್ಲ ಭಯಭೀತನಾದನೆಂಬುದಾಗಿ ವರ್ಣಿಸುತ್ತದೆ.⁵⁰ ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ವಿಕ್ರಿ, ವಿಜಯಾದಿತ್ಯನ್, ಸಂಗಮಯ್ಯನ್ ಹಾಗೂ ಇತರ ಸಮರ ವೀರರು ರಣರಂಗದಿಂದ ಓಡಿಹೋದರು. ಈ ವಿಜಯದ ನಂತರ ಚೋಳಪ್ರಭು ಚಾಳುಕ್ಯನಗರಿ 'ಕೊಲ್ಲಿಪಾಕ್ಕಿ'ಯನ್ನು ಅಗ್ನಿಗಾಹುತಿ ಮಾಡಿದ. ಸಮರ ವೀರರ ಪೈಕಿ ವಿಕ್ರಿ ಮತ್ತು ವಿಜಯಾದಿತ್ಯನ್‌ರನ್ನು ತಜ್ಞರು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಆರನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ ಹಾಗೂ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ವಿಜಯಾದಿತ್ಯರೆಂದು ಗುರುತಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಕೆಲ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸಿ, ವಿಕ್ರಿ ಆರನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನಲ್ಲ ಆದರೆ ವಿಜಯಾದಿತ್ಯನಂ ಎಂಬುವವನು ನಿಸ್ಸಂದೇಹವಾಗಿಯೂ, ಪೂರ್ವದ ಚಾಳುಕ್ಯ ಮನೆತನಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಒಂದೇ ಹೆಸರಿನ (ವಿಕನಾಮಿ) ವ್ಯಕ್ತಿಯಾಗಿದ್ದು ಚೋಳದೊರೆ ರಾಜರಾಜನಿಂದ ಅತಿಕ್ರಮಣಕ್ಕೊಳಗಾಗಿದ್ದು, ಚಾಳುಕ್ಯ ಚಕ್ರೇಶ ಜಯಸಿಂಹನ ಸಹಾಯದಿಂದ ವೆಂಗಿ ಸಿಂಹಾಸನವನ್ನು ಅಲಂಕರಿಸಿದ್ದನು. ಈ ಹಿಂದೆ ಜಯಸಿಂಹ 'ಕಲಿದಿಂಡಿ' ಯುದ್ಧ (೧೦೨೨-೨೩) ಜಯಿಸಿ, ಏಳನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನನ್ನು ಸಿಂಹಾಸನದಮೇಲೆ ಕೂಡಿಸಿದ್ದನಾದರೂ, ಅದು ಅಲ್ಪಕಾಲೀನ ವಿಜಯವಾಗಿತ್ತು. ಏಕೆಂದರೆ ಪುನಃ ರಾಜರಾಜ ವೆಂಗಿಯನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿದ್ದುಕೊಂಡನು. ಜಯಸಿಂಹ ತನ್ನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕೊನೆಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಮಗ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನನ್ನು ವೆಂಗಿಯ ಮೇಲೆ ದಂಗೆಗಾಗಿ ಕಳುಹಿಸಿದನಾದರೂ ಈ ದಂಗೆಯನ್ನು ಚೋಳ ಅರಸು ರಾಜರಾಜ ನಿಷ್ಪಲಗೊಳಿಸಿದನು.

ಈತನು ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ ತಕ್ಷಣ ವೆಂಗಿಯ ಮೇಲೆ ಮತ್ತೇ ಹೊಸದಾಗಿ ದಾಳಿಯನ್ನೆಸಗಿದನು. ಈ ದಾಳಿಯ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಬಲಿಷ್ಠ ಸೈನ್ಯದೊಂದಿಗೆ ಧಾವಿಸಿದನಾದರೂ, ಧನ್ನಾಡ (ಗುಂಟೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅಮರಾವತಿ)ದಲ್ಲಿ ಚೋಳರ

ಸೈನ್ಯ ಚಾಲುಕ್ಯ ಅರಸನ ಮುನ್ನಡೆಯನ್ನು ತಡೆಯಿತಲ್ಲದೆ, ಚಾಳುಕ್ಯ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಪರಾಭವಗೊಳಿಸಿತು. ಚೋಳರ ಶಾಸನಗಳು ಇಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಕೊಲ್ಲಿಪಾಕಿಯ ಮೇಲೆ ಚೋಳರ ಸೈನ್ಯದ ಮುನ್ನಡೆಯನ್ನು ಕುರಿತು ವಾಸ್ತವ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವಾದರೂ, ನಾವು ಚೋಳರು ನಿಜವಾಗಿಯೂ ಕೊಲ್ಲಿಪಾಕಿಯನ್ನು ದಹಿಸಿದರೆ? ಎಂಬುದನ್ನು ಖಚಿತವಾಗಿ ಹೇಳಲಾಗದು. ಏಕೆಂದರೆ ಕೊಲ್ಲಿಪಾಕಿಯಲ್ಲಿರುವ ಕನ್ನಡದ ಶಾಸನಗಳು, ಕೊಲ್ಲಿಪಾಕಿಯನ್ನು (ಅಧುನಿಕ ಕಲ್ಪಕ್ಕಂ) ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಸಂರಕ್ಷಿಸಲಾಯಿತೆಂಬ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ದೃಢೀಕರಿಸುತ್ತವೆ. ಡಾ. ಎಂ. ಎನ್. ವೆಂಕಟರಮಣಯ್ಯನವರು, ಕೊಲ್ಲಿಪಾಕಿಯ ಮೇಲಿನ ಚೋಳರ ದಾಳಿಯನ್ನು ವಿಫಲಗೊಳಿಸಲಾಯಿತು ಎಂಬುದಾಗಿ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುತ್ತಾ, ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬನವಾಸಿ ಹಾಗೂ ಸಾಂತಳಿಗೆಯ ರಾಜ್ಯಪಾಲನಾಗಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಸಿಂಘಣದೇವರಸ ಎಂಬುವವನು ಚೋಳರಿಂದ ಕೊಲ್ಲಿಪಾಕಿಯನ್ನು ಸಂರಕ್ಷಿಸಿದನೆಂಬ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೬ರ ಶಾಸನವೊಂದರ ಆಧಾರದಮೇಲೆ ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಶಾಸನವನ್ನು ಹೊರತುಪಡಿಸಿಯೂ ಕಲಬುರ್ಗಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ನಿಂಬರ್ಗಾದ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೬ ಶಾಸನವೊಂದು⁵¹ ಕಲ್ಯಾಣಿ ಚಾಳುಕ್ಯರ ವಂಶಾವಳಿಯನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಅಹಾವಮಲ್ಲನು ಸೋಲಿಸಿದ ಅನೇಕ ರಾಜಮನೆತನಗಳ ಹೆಸರನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತಿದ್ದು, ಅದರಲ್ಲಿ ಚೋಳರನ್ನು ಹೆಸರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಶಾಸನದ ಪಾಠವು,

“...ಜನತಾ ಸಂಸ್ತುತನಾದ ತೈಲನ ಮಗಂ ಸತ್ಯಾಶ್ರಯಂ ||
ತಂ ನೃಪಾಳನಪುತ್ರಂ ವಿಭು ವಿಕ್ರಮಂ ತದನುಜ
ನಾತನ ತಮ್ಮಂ ಜಯಸಿಂಹನಾತನಮಗಂ ತ್ರೈಲೋಕ್ಯ -
ಮಲ್ಲ ಕ್ಷಿತಿಶನೇ ನಿಪ್ಪಾಹವಮಲ್ಲ ಭೂಪನೇನಿಪಂ -
ಚೋಳಕುಳ ಕುಲ(ತಾ)ರ ಕುಳೀಶ ಲಾಳ (ಮ)ಹಿ -
ಪಾಳ ದಾವಧವ ದಹನಂ ನೇಪಾಳ ವಿಳಯಾಂತಕಂ -
ಪಾಂಚಾಳಾಂಬ ನಾಹವಮಲ್ಲಂ”||

ಎಂದು ಕೀರ್ತಿಸಿದೆ. ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ಡಾ. ವೆಂಕಟರಮಣಯ್ಯನವರು ತಮ್ಮ ಮೇಲಿನ ಹೇಳಿಕೆಯಲ್ಲಿಯ ಸತ್ಯಾಂಶವನ್ನು, ಪಶ್ಚಿಮ ಚಾಳುಕ್ಯರು ಕೊಲ್ಲಿಪಾಕಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ನೆಲೆನಿಂತು ಚೋಳನೃಪನು ತಮ್ಮ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಹಿಂತಿರುಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದರೆಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಬೆಳಗಾಮಿಯ ಶಾಸನ⁵²ದ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಸದರಿ ಶಾಸನವು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತೃಪ್ತಗೊಂಡಿದ್ದು, ಚಾಲುಕ್ಯ ದೊರೆಯ ಭಾಗಶಃ ಹೆಸರು ...ಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲ (ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲ) ಎನ್ನುವುದು ಮಾತ್ರ ಉಳಿದಿದೆ. ಶಾಸನದ ತೇದಿ (ಕಾಲ) ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಶಕವರ್ಷವೂ ಹಾಳಾಗಿದ್ದು, ಪಾರ್ಥಿವ ಪುಷ್ಯ ಶು. ೧೦ ಆದಿವಾರ, ಉತ್ತರಾಯಣ ಎಂಬ ವಿವರಗಳು ಇವೆ. ಈ ಅಂಶಗಳು ಡಾ. ವೆಂಕಟರಮಣಯ್ಯನವರ ಹೇಳಿಕೆಯಲ್ಲಿ ವಿದ್ವಾಂಸರಿಗೆ ನಂಬಿಕೆಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಿವೆ. ಆದರೆ ಈ ಸಾಮುದ್ರಾ⁵³ ದಾಖಲೆಯು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನನ್ನು ಆಳುವ ದೊರೆಯೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತಾ, ಅದೇ ಸಿಂಘಣದೇವನನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಮಾಡುತ್ತದೆ. ಈ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಸಿಂಘಣದೇವನನ್ನು ‘ಕೊಲ್ಲಿಪಾಕಿಯ ಗೋವಂ’ ಎಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲ್ಪಟ್ಟರೆ, ಬೆಳಗಾಮಿಯ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಆತನನ್ನು ‘ಕೊಲ್ಲಿಪಾಕಿಯ ಕಾವ’ ಎಂಬುದಾಗಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ. ಬೆಳಗಾಮಿಯ ಶಾಸನದ ಕಾಲವು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೫, ಡಿಸೆಂಬರ್, ೨೧ಕ್ಕೆ ಸರಿಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಈ ಶಾಸನವು ಚಾಲುಕ್ಯಮುಖಂಡ ಕೊಲ್ಲಿಪಾಕಿಯನ್ನು ಸಂರಕ್ಷಿಸಿದ ವಿಷಯವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುವ ಪ್ರಥಮ ಶಾಸನವಾಗಿದೆ.⁵⁴ ಹೀಗೆ ವೆಂಕಟರಮಣಯ್ಯನವರ ಹೇಳಿಕೆಗೆ ಪುಷ್ಟಿ ಸಿಗುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿ ಗಮನಿಸಬೇಕಾದ ವಿಷಯವೇನೆಂದರೆ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೬ರ ನಿಂಬರ್ಗಾ ಶಾಸನವು⁵⁵ ಅಹವಮಲ್ಲನ ಪಾದಪದ್ಮೋಪಜೀವಿ ‘ಮನ್ನೆಯ ಸಿಂಗನೇಶ್ವರ’ ಎಂಬ ಮತ್ತೊಬ್ಬ ಸಿಂಗನೇಶ್ವರನನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದರೆ, ೧೦೫೯ರ

ಹಿರೇಮಾಗಳಿಗೇರಿ ಶಾಸನವು⁵⁶ 'ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರ ಸಿಂಘನದೇವ' ಎಂಬುದಾಗಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿತ ಬೆಳಗಾವಿ (ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೫) ಶಾಸನದ ಸಿಂಘನದೇವ, ನಿಂಬರ್ಗಾ (ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೬) ಶಾಸನದ ಸಿಂಗನೇಶ್ವರ ಹಾಗೂ ಹಿರೇಮಾಗಳಿಗೇರಿ ಶಾಸನದ (ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೯) ಸಿಂಘನದೇವರು ಒಂದೇಯಾಗಿರಬಹುದೆಂದು ಊಹಿಸಲವಕಾಶವಿದೆ.

ಒಬ್ಬಾರೆ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಜೊತೆಗಿನ ಚೋಳರ ಈ ಯುದ್ಧ (ಧನ್ನಾಡ) ಚೋಳರಿಗೆ ಯಾವ ಲಾಭವನ್ನು ತರಲಿಲ್ಲ. ಚಾಲುಕ್ಯ ಅರಸು ತುಂಗಭದ್ರಾನದಿಯ ದಕ್ಷಿಣದ ಭಾಗಗಳ ಮೇಲೆ ದಾಳಿಮಾಡುತ್ತಾ, ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹೂವಿನ ಹಡಗಲಿ⁵⁷ಯಲ್ಲಿ ನೆಲೆನಿಂತು 'ಶಿವಪ್ಪ' ಎಂಬುವವನನ್ನು ಬಂಧಿಸಿದನು. ಬಹುಷ್ಯ ಈ ಶಿವಪ್ಪ ಚೋಳ ದಂಡನಾಯಕನಾಗಿರಬಹುದು.

ಚಾಳುಕ್ಯ ಅರಸು ಧನ್ನಾಡ ಕಾಳಗದಲ್ಲಿ ಸೋಲಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾಗ್ಯೂ, ವೆಂಗಿಯಲ್ಲಿ ಚೋಳರ ವಿರುದ್ಧ ಮೇಲುಗೈ ಪಡೆದನೆಂದು ನಂಬಲಾಗಿದೆ. ಡಾ. ವೆಂಕಟರಮಣಯ್ಯನವರು ಹೈದ್ರಾಬಾದ್ ವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೭ರ ಅಪ್ರಕಟಿತ ಶಾಸನವೊಂದರ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ, "ಚಾಳುಕ್ಯ ಚಕ್ರೇಶ್ವರ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನು ವೆಂಗಿ ಮತ್ತು ಕಳಿಂಗದ ಅರಸರನ್ನು ನುಚ್ಚುನೂರಾಗಿಸಿದನೆಂಬ ಸಂಗತಿಯನ್ನು" ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆಂಬುದಾಗಿ ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೭ರ ಮತ್ತೊಂದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ದಂಡನಾಯಕ 'ಶೋಭನರಸ' ತನ್ನನ್ನು ತಾನು 'ವೆಂಗಿ ಪುರಾವರೇಶ್ವರ' ಎಂಬುದಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದು, ಇದರ ಅರ್ಥ 'ವೆಂಗಿ ಪಟ್ಟಣದೊಡೆಯ'ನೆಂದಾಗುತ್ತದೆ.⁵⁸ ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ಇಮ್ಮಡಿ ಸೋಮೇಶ್ವರ, ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಹಿರಿಯಮಗನನ್ನು, ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೯ರ ಹೊಂಬಳ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ⁵⁹ 'ವೆಂಗಿಪುರಾವರೇಶ್ವರ'ನೆಂದು ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಎಲ್ಲ ಸಂಗತಿಗಳು ನಿಸ್ಸಂದೇಹವಾಗಿಯೂ ಸೋಮೇಶ್ವರ ವೆಂಗಿಯ ಮೇಲೆ ಅಧಿಕಾರ ಹೊಂದಿದ್ದನೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಇಮ್ಮಡಿ ಸೋಮೇಶ್ವರನು ವೆಂಗಿ ಅಥವಾ ವೆಂಗಿಯ ಯಾವುದೇ ಭಾಗವನ್ನಾಳುತ್ತಿದ್ದನೇ? ಎಂಬ ಬಗ್ಗೆ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿದಿಲ್ಲ. ಆದಾಗ್ಯೂ ವೆಂಕಟರಮಣಯ್ಯನವರು ವೆಂಗಿ, ಇಮ್ಮಡಿ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ನಿಯಂತ್ರಣದಲ್ಲಿತ್ತೆಂಬುದನ್ನು ಒಪ್ಪುತ್ತಾರೆ. ವೀರರಾಜೇಂದ್ರದೇವನ ಚರಾಲಾ⁶⁰ ತಾಮ್ರಪಟ ಶಾಸನಗಳು ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ವೆಂಗಿ ಮತ್ತು ಕಳಿಂಗಗಳ ವಿಜಯವನ್ನು ಕುರಿತು ಸ್ಪಷ್ಟಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತವೆ. ಅದು ವೆಂಗಿ ಮತ್ತು ಕಳಿಂಗ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಅನುವಂಶೀಯವಾಗಿ ಪಡೆದಿದ್ದು, ಚಾಲುಕ್ಯ ಅರಸನ ಸಹೋದರರ ದಿವ್ಯ ನಿರ್ಲಕ್ಷ್ಯತನದಿಂದಾಗಿ ಈ ಪ್ರದೇಶಗಳು ಪ್ರಬಲ ವೈರಿಗಳಾದ ಚೋಳರ ಕೈಸೇರಿದವು ಎಂಬ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಈ ಸಂಗತಿಯೂ ಆತನ (ವೀರರಾಜೇಂದ್ರನ) ಕನ್ಯಾಕುಮಾರಿ ಶಾಸನ⁶¹ದಿಂದಲೂ ಅರಿಯಬಹುದಾಗಿದೆ. ಆದಾಗ್ಯೂ ಸಂಪೂರ್ಣ ವೆಂಗಿ ಮಂಡಲವು ಚಾಳುಕ್ಯನೃಪ (ಒ. ಸೋಮೇಶ್ವರನ) ನಿಯಂತ್ರಣದಲ್ಲಿರಲಿಲ್ಲವೆಂದೂ, ವೆಂಗಿಯ ಅರಸ ರಾಜರಾಜನು ವೆಂಗಿಯಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರ ಹೊಂದಿದ್ದು, ತನ್ನ ರಾಜ್ಯದ ಕೆಲವೊಂದು ಭಾಗಗಳನ್ನು ಅಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂಬ ಸಂಗತಿಯು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೭ರ ದ್ರಾಕ್ಷಾರಾಮ್ ಶಾಸನ⁶²ದಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಧನ್ನಾಡದ ಕಾಳಗ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಾವೆಲ್ಲ ಗಮನಿಸಬೇಕಾದ ಮುಖ್ಯ ಪರಿಪೂರ್ಣ ವಿಷಯ, ತಮಿಳು ಶಾಸನಗಳು ಚಾಲುಕ್ಯ ಸೈನ್ಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ವಿಕಿ ವಿಜಯಾದಿತ್ಯನ್, ಸಂಗಮಯ್ಯನ್ ಹಾಗೂ ಇತರರು ರಣರಂಗದಿಂದ ಓಡಿಹೋದರೆಂಬುದಾಗಿಯೂ, ಗುಂಡಪ್ಪಯ್ಯನ್ ಹಾಗೂ ಗಂಗಾಧರನ್ ಎಂಬವರು ಕೊಲ್ಲಲ್ಪಟ್ಟಿರಬಹುದಾಗಿಯೂ ವಿವರಣೆ ಹೊಂದಿದ್ದು, ಇವರಲ್ಲಿ ಈ ಹಿಂದೆ ವಿಜಯಾದಿತ್ಯನನ್ನು ಪೂರ್ವದ ಚಾಲುಕ್ಯ ಸಂತತಿಗೆ ಸೇರಿದ ರಾಜರಾಜನ ಸಹೋದರ (ಚಿಕ್ಕಪ್ಪ ಅಥವಾ ದೊಡ್ಡಪ್ಪನ ಮಗ)ನಾದ ಏಳನೆಯ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ವಿಜಯಾದಿತ್ಯನೆಂತಲೂ, ವೆಂಗಿಯಲ್ಲಿ ಪಶ್ಚಿಮ ಚಾಳುಕ್ಯರಿಗೂ ಮತ್ತು ಚೋಳರಿಗೂ ನಡೆದ ಯುದ್ಧಗಳು ಇದೇ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ವಿಜಯಾದಿತ್ಯನ ಪರವಾಗಿ ವೆಂಗಿಯ

ಸಿಂಹಾಸನವನ್ನು ಕೊಡಿಸಲು ನಡೆದ ಯುದ್ಧಗಳೆಂಬುದಾಗಿಯೂ ಊಹಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದರೆ, ಪ್ರೊ. ಕೆ. ಎ. ಎನ್. ಶಾಸ್ತ್ರೀಯವರ, ವಿಕೈ ಎಂಬುವವನು ಆರನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನೇ ಎಂಬ ವಿಚಾರವನ್ನು ಒಪ್ಪುವುದು, ಕಾಲಗಣನೆಯ ದೋಷದಿಂದಾಗಿ ಬಹು ಕಷ್ಟ. ಆರನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ ಐವತ್ತು ವರ್ಷಗಳ ದೀರ್ಘಕಾಲ ರಾಜ್ಯಭಾರಮಾಡಿದ್ದು, ಈತನ ಕಾಲ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೭೬ ರಿಂದ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೧೨೬ ರವರೆಗೆ. ತಂದೆ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಈತ ಆಡಳಿತಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದನೆಂಬ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುವ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನ ಶಾಸನವು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೫.⁶³ ಒಂದು ವೇಳೆ ನಾವು ಈ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ಒಪ್ಪುವುದಾದಲ್ಲಿ ಆತ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೫ರಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ೧೫ ವರ್ಷದ ಯುವಕನಾಗಿದ್ದನೆಂದೂ, ಹಾಗೂ ತನ್ನ ಮರಣಕಾಲಕ್ಕೆ ೮೫ ವರ್ಷಗಳ ವೃದ್ಧನಾಗಿದ್ದನೆಂದು ಒಪ್ಪಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಆರನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಜನನ ಕಾಲವು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೦ ಎಂದು ಪರಿಗಣಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಅಂಶದ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ವಿದ್ವಾಂಸರು, ಆರನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೩-೪೪ರಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಧನ್ನಾಡ ಕಾಳಗದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿರಲಿಲ್ಲವೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಇನ್ನೊಂದೆಡೆ ಆರನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಜನನ ಕಾಲವನ್ನು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೨೫ ಎಂದು ಒಪ್ಪುವುದಾದಲ್ಲಿ ಆತ ಸಾಯುವಾಗ ಶತಾಯುಷಿಯಾಗಿದ್ದಿರಬೇಕಿತ್ತು. ಆದರೆ ಬಿಲ್ಹಣನ ವಿಕ್ರಮಾಂಕದೇವಚರಿತೆಯು, ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನು ದೀರ್ಘಕಾಲದಿಂದ ಪುತ್ರಸಂತಾನವಿಲ್ಲದೆ ಪರಿತಪಿಸುತ್ತಿದ್ದು. ಕಡೆಗೆ ಶಿವನನ್ನು ಕುರಿತು ಕಠಿಣ ತಪಸ್ಸನ್ನಾಚರಿಸಿ ಮೂರು ಗಂಡುಮಕ್ಕಳನ್ನು ಪಡೆದನೆಂದೂ ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ. ಒಂದೊಮ್ಮೆ ಬಿಲ್ಹಣನ ಈ ಹೇಳಿಕೆಯನ್ನು ಒಪ್ಪುವುದಾದಲ್ಲಿ ಆರನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಜನನ ಕಾಲವನ್ನು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೨೫ರಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮುಂಚೆ ಎಂದು ನಿರ್ಧರಿಸಲಾಗದು. ಒಂದು ವೇಳೆ ಆತ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೩-೪೪ರ ಧನ್ನಾಡ ಕಾಳಗದ ವೇಳೆಯಲ್ಲಿ ತೀರ ಚಿಕ್ಕಬಾಲಕನಾಗಿದ್ದನೆಂದು ನಿರ್ಧರಿಸುವುದಾದಲ್ಲಿ, ಬಿಲ್ಹಣ ತನ್ನ ಪೋಷಕನಾದ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನನ್ನು ನಿಜವಾದ ನಾಯಕನೆಂದು ಭಾವಿಸಿ, ಆತನನ್ನು ಅತೀಶಯವಾಗಿ ಹೊಗಳಿದ್ದಾನೆಂಬುವುದರಲ್ಲಿ ಎರಡು ಮಾತಿಲ್ಲ. ಹೀಗಾಗಿ 'ಧನ್ನಾಡ' ಕಾಳಗದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದ ವಿಕೈ ಎಂಬ ವ್ಯಕ್ತಿಯೇ ಆರನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನೆಂದು ನಂಬುವುದು ಕಷ್ಟಸಾಧ್ಯ.

ಈ ವಿಷಯವಾಗಿ ಗಮನಿಸಬಹುದಾದ ಇನ್ನೊಂದು ಸಂಗತಿಯೆಂದರೆ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಹಾಗೂ ಚೋಳರ ಮಧ್ಯೆ ಸಂಭವಿಸಿದ ತೃತೀಯ (ಕಂಪಿಲಿ ಕಾಳಗ) ಕಾಳಗವನ್ನು ಕುರಿತು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುವ ತಮಿಳು ಶಾಸನಗಳು, ತಮಿಳು ಮುಖಂಡ 'ವಿಚ್ಛಯ'ನನ್ನು ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಸಾಮಂತನೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತವೆ. ಈ 'ವಿಚ್ಛಯ'ನೇ ಚರ್ಚೆಯ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ 'ವಿಕೈ'ಯಾಗಿ ಮಾರ್ಪಟ್ಟಿರಬಹುದು ಎಂಬುದು ತಜ್ಞರ ಅಭಿಮತ.

ಕಂಪಿಲಿ ಹಾಗೂ ಪುಂಡೂರು ಕಾಳಗಗಳು

ಚೋಳರ ಶಾಸನಗಳು, ಉತ್ತರ ಪ್ರಾಂತಗಳ ಮೇಲಿನ ತಮ್ಮ ಸೈನ್ಯದ ಮೂರನೆಯ ಮುನ್ನಡೆಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾ, ಚೋಳ ನೃಪನು ಕಾಳಗದಲ್ಲಿ ಪರಾಜಿತಗೊಂಡನೆಂಬ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತವೆ. ಈ ಕಾಳಗದಲ್ಲಿ ಗಂಡರ-ದಿನಕರನ್, ನಾರನನ್ (ನಾರಾಯಣನ್), ಕನವಾಡಿ ಗಣಪತಿ, ಮದಿಸೂದನನ್ (ಮಧುಸೂದನ) ಮತ್ತು ಇತರರನ್ನೇಕರು ಕಂಪಿಲಿ ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿರುವ ಸಲುಕ್ಕಿಯರ್⁶⁴ ಅರಮನೆಯನ್ನು ನಾಶಗೊಳಿಸಿದರೆಂಬುದಾಗಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಇತರ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ⁶⁵ ಈ ಸಂಘರ್ಷವು ಕೃಷ್ಣಾನದಿಯ ಎಡತಟದಲ್ಲಿರುವ ಪುಂಡೂರು ಎಂಬಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಿಂದ ಮುಂದುವರೆದು ಈ ಸಂಘರ್ಷದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ತೆಲಗು ಮುಖಂಡರು ಸೇರಿದಂತೆ, ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ತೆಲಗು ಸಾಮಂತ 'ವಿಚ್ಛಯ'ನ ಸಹೋದರರು, ಆತನ ತಾಯಿ ಮತ್ತು ಮಕ್ಕಳು ಹಾಗೂ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಸಾಮಂತರು, ಅನೇಕ ಸ್ತ್ರೀಯರನ್ನು ಯುದ್ಧ ಕೈದಿಗಳನ್ನಾಗಿ ಬಂಧಿಸಿ, ಪುಂಡೂರನ್ನು ಚೋಳರು ಲೂಟಿ ಮಾಡಿ ನೆಲಸಮಗೊಳಿಸಿದರೆಂಬುದಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಚೋಳಸೈನ್ಯ ವಿಚ್ಛಯನನ್ನು

ರಣರಂಗದಿಂದ ಹೊರದೂಡಿದ ನಂತರ, ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಅಹಾವವಮಲ್ಲ ಚೋಳರೊಂದಿಗೆ ಶಾಂತಿ ಒಪ್ಪಂದವೇರ್ಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ತನ್ನ ಅಧಿಕಾರಿಗಳನ್ನು ಒತ್ತಾಯಿಸಿದ. ಆದರೆ ಚೋಳ ಅರಸನು ಚಾಲುಕ್ಯ ಅಧಿಕಾರಿಗಳನ್ನು ಅಮಾನುಷವಾಗಿ ನಡೆಸಿಕೊಳ್ಳುವುದರ ಜೊತೆಗೆ ಒಪ್ಪಂದಕ್ಕೆ ಬಂದಂತೆ ಅಧಿಕಾರಿಗಳ ಎದೆಯ ಮೇಲೆ, “ಅಹಾವಮಲ್ಲನು ಭಯದಿಂದ ಓಡಿಹೋದ” ಎಂಬ ಹೇಳಿಕೆಯನ್ನು ಬರೆಯಿಸಿದ. ಚೋಳರು ಚಾಲುಕ್ಯರ ಆನೆಗಳನ್ನು ಬಂಧಿಸಿ ‘ಸಿರುತ್ತರೈ’ಗೆ ಕೊಂಡೊಯ್ದರು. ಚೋಳದೊರೆ ಗುಜರಾತದ ಅರಸ, ತೈಲಪನಿಂದ ಕೊಲ್ಲಲ್ಪಟ್ಟ ‘ಉಪ್ಪಲ’ನ ವಂಶಸ್ಥರಿಗೂ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಒದಗಿಸಿ ಅವರು ತೈಲಪನಿಗೆ ಕಳೆದುಕೊಂಡಿದ್ದ ಸಿಂಹಾಸನವನ್ನು ಮರಳಿ ಕೊಡಿಸಿದ.⁶⁶ ಚೋಳದೊರೆ ಕಾಳಿದಾಸ. ಚಾವುಂಡ, ವಿಲ್ಲವಮಾರಾಜನ್, ಕೊಮ್ಮಯನ್ ಹಾಗೂ ತನ್ನಡಿದಾವರಗಳಲ್ಲಿ ರಕ್ಷಣೆ ಕೋರಿದ್ದ ಇತರರಿಗೂ ಸಹಾಯವನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿ, ಈ ವಿಜಯದ ನಂತರ ಚೋಳ ಭೂಪಾಲ ರಾಜಾಧಿರಾಜ ಕಲ್ಯಾಣಪುರವನ್ನು ಮುತ್ತಿಗೆ ಹಾಕಿದ. ತೊನ್ನಗರದಲ್ಲಿರುವ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಅರಮನೆಯನ್ನು ನೆಲಸಮಗೊಳಿಸಿದ. ಈ ವಿಜಯದ ಉತ್ಸಾಹದ ಆಚರಣೆಗಾಗಿ ಕಲ್ಯಾಣಪುರದಲ್ಲಿ “ವೀರಾಭೀಷೇಕ” ವನ್ನು ಆಚರಿಸಿ “ವಿಜಯ ರಾಜೇಂದ್ರ” ಎನ್ನುವ ಅಭಿದಾನವನ್ನು ಧರಿಸಿದ.

ಚೋಳರ ಶಾಸನಗಳನ್ವಯ ಈ ಮೇಲೆ ತಿಳಿಸಿದ ಮಾಹಿತಿಯು ರಾಜಾಧಿರಾಜನ ದ್ವಿತೀಯ ಹಾಗೂ ತೃತೀಯ⁶⁷ ಯುದ್ಧಗಳನ್ನು ಕುರಿತಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಈ ಮುಂಚೆಯೇ ತಿಳಿಸಿದಂತೆ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಶಾಸನಗಳು ಈ ಯುದ್ಧಗಳ ಬಗೆಗೆ ಯಾವುದೇ ರೀತಿಯ ಸುಳಿವನ್ನು ನೀಡದೆ, ಕೇವಲ ಅಲ್ಲೊಂದು ಇಲ್ಲೊಂದು ಉಲ್ಲೇಖಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಒದಗಿಸುತ್ತವೆ. ಮೂರನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಗೌರವಾಡ ಶಾಸನವು⁶⁸ ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ, “ಮೂಲ ಚೋಳ ಊಟದ ಮೇಲಿನ ಉಪಹಾರದಂತೆ ತಮ್ಮ ಜನಾಂಗದ ಧಾರ್ಮಿಕ ಆಚರಣೆಯಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಬೆಳವಲದ ಮೇಲೆ ದಾಳಿಮಾಡಿ ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲ ಕಾಳಗದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಜೀವಂತ ತಲೆಯನ್ನು ಒಪ್ಪಿಸುವದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮುಂಚೆ ಅಲ್ಲಿಯ ದೇವಾಲಯ ಸಮೂಹಗಳನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸಿದ” ಎಂಬುದಾಗಿ ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಹೇಳಿಕೆಯು ರಾಜಾಧಿರಾಜನ ದಾಳಿಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬೆಳವಲದ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಈ ಎಲ್ಲ ಘಟನೆಗಳು ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನು ತನ್ನ ಅಂತಿಮ, ಕೊಪ್ಪಂ ಕಾಳಗವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುವದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮುಂಚಿತವಾಗಿ ನಡೆದವೆಂಬುದಾಗಿ ಈ ಘಟನೆಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ.

ಚೋಳನೃಪ ರಾಜಾಧಿರಾಜನ ಕರ್ನಾಟಕದ ಮೇಲಿನ ದಾಳಿಗಳ ಕಾರಣಗಳ ಕುರಿತು ವಿವರಿಸಲಾಗಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಚಾಳುಕ್ಯರನ್ನು ತುಂಗಭದ್ರಾನದಿಯ ದಕ್ಷಿಣದ ಪ್ರಾಂತಗಳೆಲ್ಲವೂ ನೊಳಂಬರ ಕೈಯಲ್ಲಿದ್ದು, ನೊಳಂಬರು ಚಾಲುಕ್ಯರ ಮಾಂಡಳಿಕರಾಗಿದ್ದರು. (ಶೂವರಾಮ) ಸಿರಿವಾರದ ಶಾಸನವೊಂದು⁶⁹ (ಬಳ್ಳಾರಿ ತಾ.) ಗಂಗಳಿರ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದು, ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನು ಪೊಟ್ಟಲಕೆರೆಯಿಂದ ರಾಜ್ಯಭಾರಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾಗ, ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲ-ನನ್ನ-ನೊಳಂಬಾಧಿರಾಜನನ್ನು ಆ ಭಾಗದ ಸುತ್ತಲ ಪ್ರಾಂತಗಳ ರಾಜ್ಯಪಾಲನನ್ನಾಗಿ ನೇಮಿಸಿದ. ಈ ಮುಖಂಡನು ಕ್ರಿ. ಶ. ಗಂಗಳಿರ ಡಿಸೆಂಬರ್‌ದಲ್ಲಿ⁷⁰ ಕೋಗಳಿ-ಗಂಂಂ, ಕದಂಬಳಿಗೆ-ಗಂಂಂ, ಬಲ್ಲಕುಂದೆ-೩೦೦ ಮತ್ತು ಕಣೆಯಕಲ್ಲು-೫೦೦ಗಳನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ಜಗದೇಕಮಲ್ಲ ಇರ್ಮಡನೊಳಂಬನ ಚಿಕ್ಕ ತಮ್ಮನೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಕಂಪಿಲಿಯು ಇವರ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿತ್ತು. ಸಿದ್ಧಾಪುರದ ಶಾಸನವೊಂದು⁷¹ ಜಗದೇಕಮಲ್ಲ ನೊಳಂಬನು ಕಂಪಿಲಿಯಿಂದ ಆಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂಬ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಕ್ರಿ. ಶ. ಗಂಗಳಿರ ಬನ್ನಿಗೋಳ ಶಾಸನವು^{71A} ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನು ಕಮ್ಮಟದುರ್ಗವನ್ನು ನಿಷ್ಕಂಟಕ ಮಾಡಿ “ಚೋಳರು ಚಾಲುಕ್ಯರ ಮೇಲೆ ದಾಳಿಮಾಡಿದಾಗ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯು ಅವರನ್ನು ಬೆನ್ನಟ್ಟಿ ಹಿಂದಿರುಗಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಲ್ಲಿಂದ ಮರಳಿ ಈತನ ರಾಣಿ ಕೇತಲದೇವಿಯು ಕುಟ್ಟುಂಬಿಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ಕರಡಿಕಲ್ಲು-೪೦೦ರ ಅಗ್ರಹಾರ ಬನ್ನಿಗೋಳ ಹತ್ತಿರದ ಬೀಡಿನಲ್ಲಿ ತಂಗಿದ್ದನೆಂದು” ವಿವರಣೆಹೊಂದಿದ್ದು, ಕಂಪಿಲಿ (ಕುಮ್ಮಟದುರ್ಗ) ಕೋಟೆಯು ಚಾಳುಕ್ಯರ ನಿಯಂತ್ರಣದಲ್ಲಿತ್ತೆಂಬ

ಅಂಶವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತದೆ.

ಈ ಮೇಲಿನ ಸಂಗತಿಯಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿದುಬರುವದೇನೆಂದರೆ, ಚೋಳದೊರೆಯು ನೊಳಂಬರ (ಚಾಲುಕ್ಯರ ಸಾಮಂತ) ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಕಬಳಿಸುವ ಉದ್ದೇಶಹೊಂದಿದ್ದನು. ಈ ದಿಸೆಯಲ್ಲಿ ವೆಂಗಿಯ ಮೂಲಕ ಮಾಡಿದ ಚೋಳ ದೊರೆಯು ಪ್ರಥಮ ಪ್ರಯತ್ನವನ್ನು ಚಾಳುಕ್ಯ ಅರಸ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನಾಶಪಡಿಸಿದನು. ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೫, ಅಕ್ಕೋಬರ್‌ದಲ್ಲಿ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರ, ಚೋಳ ದಂಡನಾಯಕ ಶಿವಪ್ಪನನ್ನು ಬಂಧಿಸಿ ಹೂವಿನಹಡಗಲಿಯಲ್ಲಿ ನೆಲೆನಿಂತಿದ್ದನ್ನು ಈ ಮುಂಚೆಯೇ ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಲಾಗಿದ್ದು, ಚೋಳದೊರೆ ಈ ಭಾರಿ ನೊಳಂಬವಾಡಿಯ ಮೂಲಕ ದ್ವಿತೀಯ ಪ್ರಯತ್ನವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದ. ಆದರೆ ಚೋಳರು ಕಂಪಲಿಯನ್ನು ಸುಟ್ಟುಹಾಕಿದರೆಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ನಂಬಲಾಗದು. ರಾಜಾಧಿರಾಜನ ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿ ವೀರರಾಜೇಂದ್ರನ ಕಾಲದ ತಿಂಡಿವನಮ್ ಶಾಸನವು,⁷² “ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನು ತಾನು ಧರಿಸಿದ್ದ ಕೊರಳಹಾರವನ್ನು ಒಟ್ಟುಗೂಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಮೊದಲೇ ವೀರರಾಜೇಂದ್ರನು ಕಂಪಲಿಯನ್ನು ಅಗ್ನಿಗಾಹುತಿ ಮಾಡಿದ”ನೆಂಬ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದಾದರೂ. ಇದು ಐತಿಹಾಸಿಕ ಸತ್ಯಕ್ಕೆ ದೂರವಾಗಿದ್ದು, ವೈಭವೋಪೇತವಾದ ಹೇಳಿಕೆಯಾಗಿದೆ.

ಈ ಮುಂಚೆ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ, ಮೂರನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲದ ಗೌರವಾಡ ಶಾಸನವು ಚೋಳನೃಪ ರಾಜಾಧಿರಾಜನು ತನ್ನ ಹಿಂದಿನ ದಾಳಿಯಲ್ಲಿ ಗಮನಾರ್ಹವಾದ ವಿಜಯವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿದನೆಂದೂ, ಬೆಳವಲ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು (ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆ ಗದಗದ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲ ಪ್ರದೇಶ) ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದೆ. ಬೆಳವಲ ಪ್ರಾಂತ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಳುಕ್ಯರ ರಾಜ್ಯದ ಹೃದಯಭಾಗವಾಗಿದ್ದು, ಚೋಳರು ಇಲ್ಲಿಯ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಸುಟ್ಟುಹಾಕಿದರು. ಬೆಳವಲದಿಂದ ಪುಂಡೂರು (ಆಂಧ್ರದ ಮಹಬೂಬಹನಗರ ಜಿಲ್ಲೆ) ಪ್ರವೇಶಿಸಿದ ಚೋಳ ಅರಸನಿಗೂ ಹಾಗೂ ತೆಲಗು ನಾಯಕ ವಿಚ್ಛಯನಿಗೂ ಮೂರನೆಯ ಸಂಘರ್ಷ ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು. ಚೋಳರು ವಿಚ್ಛಯನನ್ನು ಆತನ ಸಹೋದರ, ತಾಯಿ ಹಾಗೂ ಮಗನ ಸಮೇತ ಬಂಧಿಸಿದರು. ಈ ವಿಚ್ಛಯ ಮುಖಂಡನನ್ನು ಭೀಮಾ ನದಿಯ ತಟದಲ್ಲಿರುವ (ಇಟಗಿರಿ)ಯಾದಗಿರಿಯನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ತೆಲಗು-ಚೋಡ-ಬಿಜ್ಜಣನೆಂದು ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದ್ದು,⁷³ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೭೯ರ ಆರನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲದ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೯-೧೦೬೦ರ ಡೊಣೆಕಲ್ಲು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ⁷⁴ ಚಿದ್ವಣ-ಚೋಳ-ಮಹಾರಾಜ ಎಂಬ ಮುಖಂಡನು ಸಿಂದವಾಡಿ-೧೦೦೦ದ ಭಾಗವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂಬುದಾಗಿಯೂ, ಹಾಗೂ ಬಿಜ್ಜಣ-ಚೋಳ-ಮಹಾರಾಜನು ಕನ್ನೆ೩೦೦, ಪೆಡಕಲ್‌೪೦೦ ಮತ್ತು ನರವಾಡಿ ೫೦೦ ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ. ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲದ ಅಲಂಪೂರ ಶಾಸನವು⁷⁵ ಅದೇ ಚಿದ್ವಣ-ಚೋಳನನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಎಲ್ಲರೂ ಒಂದೇ.⁷⁶ ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಮೂರನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ವಿಧೇಯ ಸಾಮಂತರೆಂದು ಚಿತ್ರಿಸಿರುವುದು ನಮಗೆಲ್ಲ ತಿಳಿದ ಸಂಗತಿಯೇ. ಆದಾಗ್ಯೂ ಇದು ನಂಬಲಾಗದ ವಿಷಯ, ಒಂದು ವೇಳೆ ಚೋಳರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ‘ವಿಚ್ಛಯ’ನನ್ನು ಚಿದ್ವಣಚೋಳನೆಂದು ಗುರುತಿಸುವುದಾದಲ್ಲಿ, ಆಕಸ್ಮಿಕವಾಗಿ ಗಮನಿಸಬಹುದಾದ ವಿಷಯವೇನೆಂದರೆ, ವಿಚ್ಛಯನನ್ನು ಬಾಚರಸನ⁷⁷ ಜೊತೆಗೂ ಗುರುತಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ಈ ಬಾಚರಸನನ್ನು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೮ರ ಪುಲಕುರ್ತಿ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ⁷⁸ ಚಿತ್ರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಎಲ್ಲ ಗುರುತಿಸುವಿಕೆಗಳು ನಿಜವೆಂದು ಕಂಡುಬರುವದಿಲ್ಲ. ಚೋಳರ ಶಾಸನಗಳ ಪ್ರಕಾರ ಚೋಳ ಅರಸ ರಾಜಾಧಿರಾಜನು ಇಲ್ಲಿಂದ ಕಲ್ಯಾಣಕ್ಕೆ ಮುನ್ನುಗ್ಗಿ, ಕಲ್ಯಾಣಪುರವನ್ನು ದಹಿಸಿ, ವೀರಾಭಿಷೇಕವನ್ನು ಆಚರಿಸಿ, ‘ವಿಜಯ ರಾಜೇಂದ್ರ’ನೆಂಬ ಬಿರುದನ್ನು ಧರಿಸಿದ. ಈ ಘಟನೆಯು ಚೋಳ ಅರಸನಿಂದ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಆನೆಗಳನ್ನು ಬಂಧಿಸುವದರ ಮೂಲಕವೂ, ಹಾಗೂ ಅವುಗಳಿಗೆ (ಆನೆ) ಸಿರುತ್ತುರೈ, ಪೆರಂದುರೈ ಮತ್ತು ದೈವಭೀಮಾರತಿ ನದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ನಾನಮಾಡಿಸುವದರ ಮೂಲಕ, ಹಾಗೂ ಕಾಳಿದಾಸ, ಚಾಮುಂಡ ಮತ್ತು ವಿಲ್ಲವಮಾರಾಜನ್, ಕೊಮ್ಮಯನ್

ಹಾಗೂ ಇತರರನ್ನು ಕಾಳಗದಲ್ಲಿ ಸೋಲಿಸುವದರ ಮೂಲಕ ಮುಂಬರಿಯಿತು. ಇವರಲ್ಲಿ ಕಾಳಿದಾಸನನ್ನು ನಾಗಾಯ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ⁷⁹ ಚಿತ್ರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ವಪಿಷ್ಠಗೋತ್ರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ 'ವಾನಸ' ಕುಟುಂಬದ ಮುಖಂಡನೆಂದು ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಉಳಿದ ಇಬ್ಬರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಾದ 'ಚಾಮುಂಡ'ನನ್ನು ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ದಂಡನಾಯಕ, ಬನವಾಸಿ-೧೨೦೦೦ ಹಾಗೂ ಇತರ ಭಾಗಗಳನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದ 'ಚಾಮುಂಡರಾಯರಸ'ನೆಂದು ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇತನನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುವ ಅತ್ಯಂತ ಹಳೆಯ ಶಾಸನವು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೫-೪೬ರ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಮೇದೂರು ಶಾಸನ.⁸⁰ ಇನ್ನುಳಿದ ಕೊಮ್ಮಾಯನಾಂನನ್ನು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೬ರ ಕೋಲಾನುಪಾಕ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ⁸¹ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರ, ಕೊಲ್ಲಿಪಾಕೆ-೭೦೦೦ ವಿಭಾಗದ ರಾಜ್ಯಪಾಲ 'ಕೊಮ್ಮಣಯ್ಯ'ನೆಂದು ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಮುಖಂಡರನ್ನು ತಲಗು ರಾಜ್ಯದ ಆದೇ ಹೆಸರಿನ ಜನರೊಂದಿಗೆ ಗುರುತಿಸಿರುವುದು, ಡಾ ಯಶೋಧಾದೇವಿಯವರ ಸಲಹೆಯಂತೆ ಕಾಪಾಡಿಕೊಳ್ಳಲಾಗದ ರಹಸ್ಯವಾಗಿದೆ.⁸²

ಚೋಳ ಅರಸನ ಕಲ್ಯಾಣದ ಮೇಲಿನ ಆಕ್ರಮಣವನ್ನು ಕುರಿತು ದರಾಸುರಮ್⁸³ ದ್ವಾರಪಾಲಕ ವಿಗ್ರಹದ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕೊರೆಯಲಾದ ಶಾಸನದ ಉಲ್ಲೇಖವನ್ನು ಒದಗಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಶಾಸನದ ಪಠ್ಯವು, "ಈ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಉಡ್ಡೆಯರ್ ಶ್ರೀ ವಿಜಯರಾಜೇಂದ್ರದೇವರು ಕಲ್ಯಾಣಪುರವನ್ನು ದಹಿಸಿದ ನಂತರ ತಂದರೆಂಬುದಾಗಿದೆ". ಈ ಪಠ್ಯದಾಧಾರದ ಮೇಲೆ ಈ ವಿಗ್ರಹ (ದ್ವಾರಪಾಲಕ)ವನ್ನು ಕಲ್ಯಾಣಪುರವನ್ನು ಕೊಳ್ಳೆಹೊಡೆದ ನಂತರ ತಂದಿರಬಹುದಾಗಿ ನಂಬಲಾಗಿದೆ.⁸⁴

ಇಷ್ಟಾದರೂ ಈ ಹೇಳಿಕೆಗಳ ಸತ್ಯಾಸತ್ಯತೆಯನ್ನು ಒರೆಗಚ್ಚುವದು ತುಂಬಾ ಕಷ್ಟ. ಪ್ರೌ ನೀಲಕಂಠ ಶಾಸ್ತ್ರಿಯವರು, ಈ ಎಲ್ಲ ಘಟನಾವಳಿಗಳು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೮ರ⁸⁵ ಕ್ಕಿಂತ ಮುಂಚೆ ಸಂಭವಿಸಿದವೆಂದೂ, ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೮ರವರೆಗೂ⁸⁶ ಕಲ್ಯಾಣವು ಚಾಳುಕ್ಯರ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿರಲಿಲ್ಲವೆಂದೂ, ಕಲ್ಯಾಣವು ರಾಜಧಾನಿಯೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುವ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನ ಶಾಸನವು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೮ರ ಚಿಕ್ಕರೂರು ಶಾಸನವೆಂಬುದಾಗಿ⁸⁷ ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೮ರ ವೇಳೆಗೆ ಚಾಳುಕ್ಯರು ಕಲ್ಯಾಣಪುರವನ್ನು ತಮ್ಮ ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನಾಗಿಮಾಡಿಕೊಂಡು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆಂದೂ, ಸಹಜವಾಗಿಯೇ ವೈರಿ (ಚೋಳರು)ಗಳು ಕಲ್ಯಾಣಪುರವನ್ನೇ ತಮ್ಮ ಮುಖ್ಯ ಗುರಿಯನ್ನಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡರೆಂದು ಊಹಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಚೋಳರ ಶಾಸನಗಳು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುವಂತೆ ಕಲ್ಯಾಣವನ್ನು ಸುಟ್ಟುಹಾಕಲಿಲ್ಲ.

ರಾಜಾಧಿರಾಜ ಚೋಳನ ಕಲ್ಯಾಣದ ಮೇಲಿನ ದಾಳಿಯ ಬಗೆಗೆ ತಮಿಳು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವ ದಂತಕಥೆ ಇಷ್ಟು: "ರಾಜಾಧಿರಾಜ ಚೋಳನು ಕಲ್ಯಾಣವನ್ನು ಮುತ್ತಿಗೆ ಹಾಕುವದಕ್ಕೂ ಮುಂಚೆ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಅಹಾವಮಲ್ಲ ಶಾಂತಿ ಒಪ್ಪಂದಕ್ಕಾಗಿ ತನ್ನ ಇಬ್ಬರೂ ಅಧಿಕಾರಿಗಳನ್ನು ಒಬ್ಬ ಪೆರ್ಗ್ಗಡೆಯ ಜೊತೆಗೆ ಚೋಳನೃಪನಲ್ಲಿಗೆ ಕಳಿಸಿದ. ಆದರೆ ಚೋಳ ಅರಸ ಚಾಲುಕ್ಯ ಧೂತರನ್ನು ಅಪಮಾನಿಸಿ, ಒಬ್ಬನಿಗೆ ಸ್ತ್ರೀವೇಷ ತೊಡಿಸಿ ಉಳಿದವರ ತಲೆಯನ್ನು ಬೋಳಿಸಿ, ಐದು ಕಡೆ ಜುಟ್ಟನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಸ್ತ್ರೀವೇಷಧಾರಿಯನ್ನು 'ಅಹಾವಮಲ್ಲಿ' ಹಾಗೂ ಪುರುಷವೇಷಧಾರಿಯನ್ನು 'ಅಹಾವಮಲ್ಲ'ನೆಂದು ಅಪಮಾನಿಸಿ ಹೊರಹಾಕಿದನೆಂದು" ದಂತಕಥೆಯಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಆದರೆ ಈ ವರ್ಣನೆಯು ಕೆವಲ ಕಾಲ್ಪನಿಕವಾಗಿದ್ದು, ರಾಜಾಧಿರಾಜಚೋಳನ ಸಾಧನೆಗಳನ್ನು ವೈಭವೀಕರಿಸುವ ಸಂಕುಚಿತತೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಈ ದಾಳಿಯಲ್ಲಿ ಚೋಳ ಅರಸನ ಸಾಧನೆಗಳು ಸಂಪೂರ್ಣ ಸೊನ್ನೆ. ವೆಂಕಟರಾಯಶಾಸ್ತ್ರಿಯವರು⁸⁸ ಸೂಚಿಸುವಂತೆ ರಾಜಾಧಿರಾಜ, ಪರಮಾರಭೋಜನು ಚಾಳುಕ್ಯ ಪ್ರಾಂತಗಳ ಮೇಲೆ ದಾಳಿಮಾಡಿದಾಗ ಚೋಳ ಅರಸ ಕೌಶಲ್ಯದಿಂದ ವರ್ತಿಸಿ, ಸೋಮೇಶ್ವರ ಪರಮಾರಭೋಜನ ಜೊತೆಗೆ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಮಗ್ಗುನಾಗಿದ್ದಾಗ, ಚಾಳುಕ್ಯರ ಮೇಲೆ ದಾಳಿ ಮಾಡಿ ರಟ್ಟಪಾಡಿಯನ್ನು ಕೊಳ್ಳೆಹೊಡೆದನಾದರೂ ತನ್ನ ಕಾರ್ಯಸಾಧನೆಯಲ್ಲಿ

ವಿಫಲನಾದ. ವೆಂಗಿಮಂಡಲದ ಮೇಲಿನ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಅಧಿಪತ್ಯ ನಿಶ್ಚಲವಾಗಿತ್ತು.⁸⁹ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಶಾಸನಗಳು ಚೋಳ ಸೈನ್ಯದಿಂದಂಚಾದ ಗೊಂದಲಗಳನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುವದರ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಯೇ, ಅಹಾವಮಲ್ಲನ ಆಳ್ವಿಕೆಯು ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟಿದೇ, ನಿರಾಂತಕವಾಗಿ ಮುಂದುವರೆಯಿತೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತವೆ.

ಕೊಪ್ಪಂ ಕಾಳಗ

ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ನಿರಾಂತಕ ದಿಟ್ಟ ಆಳ್ವಿಕೆಯು ಕೊಪ್ಪಂ ಕಾಳಗಕ್ಕೆ ದಾರಿಯೊದಗಿಸಿತು. ಈ ಕಾಳಗವು ರಾಜಾಧಿರಾಜ ಚೋಳನು, ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಜೊತೆ ಮಾಡಿದ ಕೋನೆಯ ಕಾಳಗವೂ ಹೌದು. ವಿಚಿತ್ರವೆಂದರೆ ರಾಜಾಧಿರಾಜನ ಯಾವ ಶಾಸನಗಳು ಕೊಪ್ಪಂ ಕಾಳಗದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಒದಗಿಸುವದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ರಾಜಾಧಿರಾಜ ಚೋಳನ ಕಿರಿಯ ಸಹೋದರ ರಾಜೇಂದ್ರ ಚೋಳನ ಶಾಸನಗಳು ಕೊಪ್ಪಂ ಯುದ್ಧದ ಬಗೆಗಿನ ಕೆಲವು ಮಾಹಿತಿಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತವೆ. ರಾಜೇಂದ್ರ ಈ ಕಾಳಗದಲ್ಲಿ ರಾಜಾಧಿರಾಜನ ಪರವಾಗಿ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಭಾಗಿಯಾಗಿದ್ದ. ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೪⁹⁰ ಕಾಲಕ್ಕೆ (ರಾಜೇಂದ್ರನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಎರಡನೆಯ ವರ್ಷ) ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಶಾಸನವು ಕೊಪ್ಪಂ ಕಾಳಗದ ಉಲ್ಲೇಖವನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಪ್ರಥಮ ಶಾಸನ. ಆತ (ರಾಜೇಂದ್ರ)ನ ಮಣಿಮಂಗಲಂ⁹¹ ಶಾಸನವು, “ಸ್ವಾಭಿಮಾನಿ ಹಾಗೂ ಕೋಪಿಷ್ಠನಾದ ‘ಸಲುಕ್ಕಿ’ (ಚಾಲುಕ್ಯ) ಅಹಾವಮಲ್ಲನು, ‘ವಳವನ್’ (ಚೋಳ ಅರಸ)ನು ಯುದ್ಧಾಕಾಂಕ್ಷಿಯಾಗಿರುವದನ್ನು ಸಹಿಸದೇ ‘ಇರಟ್ಟಮಂಡಲಮ್’ನ್ನು ತಲುಪಿ ‘ಇದು ನನಗೆ ನಾಚಿಕೆಯ ವಿಷಯವೆಂದು’! ಉದ್ಗರಿಸುತ್ತ, ತನ್ನ ಸೈನಿಕ ತುಕುಡಿಯೊಂದಿಗೆ ನಗರವನ್ನು ಬೆಂಕಿಗಾಹುತಿ ಮಾಡುತ್ತ, ವೈರಿಯನ್ನು ಎದುರಿಸಿದ” ಎಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಈ ಶಾಸನವು ಕೊಪ್ಪಂ ಕಾಳಗದ ಸಂಪೂರ್ಣ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನೀಡುವದಿಲ್ಲ. ನಂತರದ ಕಾಲದ ಶಾಸನಗಳು⁹² ರಾಜಾಧಿರಾಜನು ಚೋಳಬಲದ ಮುಂಚೂಣಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಸಹೋದರ ರಾಜೇಂದ್ರ ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲಿದ್ದನೆಂದು ವಿವರಿಸುತ್ತವೆ. ಚಾಳುಕ್ಯಬಲದ ಮುಖಂಡತ್ವವನ್ನು ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನೇ ವಹಿಸಿದ್ದನೆಂದು ಅದೇ ಮಣಿಮಂಗಲಂ ಶಾಸನವು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಇದೇ ಶಾಸನವು, ಚಾಲುಕ್ಯ ಸೈನ್ಯ ಈ ಯುದ್ಧಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಆನೆಯ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿದ್ದ ರಾಜಾಧಿರಾಜನನ್ನು ಗುರಿಯಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದು, ಮೊದಲು ಬಾಣಗಳಿಂದ ಚೋಳನೈಪ ಕುಳಿತಿದ್ದ ಆನೆಯನ್ನು ಘಾಸಿಗೊಳಿಸಿ, ನಂತರ ರಾಜಾಧಿರಾಜನ ಮೇಲೆ ಬಾಣ ಪ್ರಯೋಗಮಾಡಿ ಕೊಂದು ಕೆಳಗುರುಳಿಸಿದರು. ತಕ್ಷಣವೇ ರಾಜೇಂದ್ರ ಚೋಳ ಸೈನ್ಯದ ಮುಖಂಡತ್ವವನ್ನು ವಹಿಸಿಕೊಂಡು ಧೈರ್ಯದಿಂದ ಯುದ್ಧವನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಿದನೆಂದು ವಿವರಣೆ ನೀಡುತ್ತದೆ. ತಮಿಳು ಶಾಸನಗಳು ಈ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಚಾಳುಕ್ಯ ನರೇಶ ಪರಾಜಿತನಾಗಿ, ಅನೇಕ ಚಾಳುಕ್ಯ ದಂಡನಾಯಕರುಗಳಾದ, ಪುಲಕೇಶಿನ್, ದಸಪನಮನ್, ನನ್ನಿ ನೊಳಂಬನ್ ಹಾಗೂ ಅಹಾವಮಲ್ಲನ ಸಹೋದರ ಜಯಸಿಂಹ ರಣಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಕೊಲ್ಲಲ್ಪಟ್ಟರು. ಇತರರಾದ ವನ್ನೀಯ ರೇವಣ, ತುತ್ತುವಂ ಮತ್ತು ಕುಂದಮಯ್ಯನ್ ರಣಭೂಮಿಯಿಂದ ಓಡಿಹೋದರು. ಚೋಳರಾಜೇಂದ್ರ ಚಾಳುಕ್ಯ ರಾಣಿಯರಾದ ಸತ್ತಿಯವ್ವೆ, ಸಂಗಪ್ಪಾಯಿ ಹಾಗೂ ಇತರರನ್ನು ಅಪಾರಸಂಪತ್ತಿನೊಂದಿಗೆ ಬಂಧಿಸಿದನು. ನಂತರ ಕೊಲ್ಲಾಪೂರದವರೆಗೂ ಮುನ್ನುಗ್ಗಿ ಅಲ್ಲಿ ವಿಜಯಸ್ತಂಭವನ್ನು ನೆಡೆಸಿದನೆಂದು ವಿವರಣೆ ನೀಡುತ್ತವೆ.

ಈ ಯುದ್ಧ ಕುರಿತ ಬಿಲ್ವಣನ ವಿವರಣೆಯು, ಅಹವಮಲ್ಲ ದ್ರಾವಿಡ ಅರಸ (ಚೋಳನೈಪ)ನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ, ಕೊಲ್ಲಲ್ಪಟ್ಟ ಆತನನ್ನು ಬೆನ್ನಟ್ಟಿ ಕಂಚಿಯತ್ತ ಧಾವಿಸಿದ. ಕಂಚಿಯಲ್ಲಿ ಬಿರುಗಾಳಿಯನ್ನೆಬ್ಬಿಸಿ ಚೋಳ ಅರಸನನ್ನು ಕಂಚಿಯಿಂದ ಕಾಡಿಗಟ್ಟಿದ.⁹³ ಆದರೆ ಈ ಕಾಳಗದ ಬಗೆಗೆ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಶಾಸನಗಳು ಮೌನವಾಗಿದ್ದು, ಸಹಜ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ವಿಜಯವನ್ನು ಕುರಿತು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತವೆ. ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳು ಮಾತ್ರ ಕೊಪ್ಪಂ ಕಾಳಗದಲ್ಲಿ ಚೋಳರಾಜಾಧಿರಾಜನ ಮರಣದ ಚಿತ್ರಣವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತವೆ. ಉದಾ: ಬೆಳಗಾಮಿ ಶಾಸನ,⁹⁴ ಚೋಳ ಅರಸ ಅತ್ಯಂತ ಪರಾಕ್ರಮದಿಂದ ಮಾಡಿದನೆಂದು ವರ್ಣಿಸುತ್ತದೆ. ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೬ ನವಲಿಯ⁹⁵ ತ್ರುಟಿತಶಾಸನವೊಂದು, ಚಾಳುಕ್ಯ ಸಾಮಂತ, ಮಾರ-ಪೆರ್ಮಾಳದೇವನ

ಕಾಣಿಕೆಯೊಂದನ್ನು ದಾಖಲಿಸುವುದರ ಜೊತೆಗೆ, ಅವನು ಧರಿಸಿದ “ರಾಜಾಧಿರಾಜ-ಚೋಳ-ಶಿರಚ್ಛೇದನ”, “ಚೋಳ ಘುರಟ್ಟು” ಮತ್ತು “ರಾಜಾಧಿರಾಜಚೋಳಂಗೊಂಡ” ಎಂಬ ಅಭಿದಾನಗಳನ್ನು, ಈ ಕಾಳಗದಲ್ಲಿ ಆತನ ಪ್ರಮುಖ ಪಾತ್ರವನ್ನು ಕುರಿತು ಮಾಹಿತಿ ನೀಡುತ್ತದೆ. ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೨ರ ಮುಳಗುಂದ ಶಾಸನವು,⁹⁶ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಪರ್ಮಾಳಮಾದರಸ, ಬೆಳವಲ-೩೦೦ ಹಾಗೂ ಪುರಿಗೇರೆ-೩೦೦ಗಳ ರಾಜ್ಯಪಾಲ “ರಾಜಾಧಿರಾಜ-ಚೋಳಂಗೊಂಡ” ಎಂಬ ಬಿರುದು ಹೊಂದಿದ್ದನೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೪ ಗದಗದ ತ್ರ್ಯುತ ಶಾಸನವೊಂದು,⁹⁷ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕೈಕೆಳಗೆ “ಚೋಳಂಗೊಂಡ ಮಾರರಸ” ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರಿ ಇದ್ದನೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಈ ಎಲ್ಲ ದಾಖಲೆಗಳು ಕೇವಲ ಒಬ್ಬ ವ್ಯಕ್ತಿಯ ದಾಳಿಗಳನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತವೆಯೇ ಹೊರತು ಪ್ರಮುಖ ಕೊಪ್ಪಂ ಕಾಳಗದ ಬಗೆಗಿನ ಮಾಹಿತಿಗಳನ್ನಲ್ಲ.

ಯುದ್ಧದ ರಂಗಸ್ಥಳ

ಯಾವುದಿ ಸ್ಥಳ ಕೊಪ್ಪಂ? ಎಲ್ಲಿ ಈ ಕಾಳಗವು ಸಂಭವಿಸಿತು? ಪ್ರೊ. ಹುಲ್ಮ ಅನುಮಾನಿಸಿರುವಂತೆ ಕೊಪ್ಪಂ, ತಮಿಳುನಾಡಿನ ಉತ್ತರ ಅರ್ಕಾಟ್ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಊಹೆಯನ್ನು ಪ್ರೊ. ಹುಲ್ಮರವರು ವಾಕ್ಯದ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಬರುವ ‘ಪೆರಾರು’ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಆಧಾರದಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. (Eg.: Perrarangarai Koppattuvindediratta Ahavamallan) ಉದಾ: “ಪೆರಾರ್‌ರಂಗರಯ್ ಕೊಪ್ಪಟ್ಟುವಿಂಡೆಡಿರಟ್ಟ ಅಹಾವಮಲ್ಲನ್”. ಎಂಬುದು ಪಾಲಾರ್⁹⁸ ನದಿಯನ್ನು ಕುರಿತಾಗಿದೆ. ಇನ್ನೊಂದೆಡೆ ರೈಸ್‌ರವರು ಈ ಸ್ಥಳವನ್ನು ಇಂದಿನ ರಾಯಚೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ‘ಕೊಪ್ಪಳ’⁹⁹ (ಕೊಪಬಾಳ, ಕೊಪಣ)ವೆಂದು ಗುರುತಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಡಾ. ಪ್ಲೀಟ್‌ರವರು ಈ ಸ್ಥಳವನ್ನು ‘ಕಡೂರು’ ಜಿಲ್ಲೆಯ ತುಂಗಾನದಿ ತಟದ ಕೊಪ್ಪವೆಂದು ಈ ಮೊದಲು ಗುರುತಿಸಿದ್ದು, ಈಗ ಕೃಷ್ಣಾನದಿದಂಡೆಯ ‘ಖಿದ್ರಾಪುರ’¹⁰⁰ವಾಗಿರಬಹುದೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಸ್ಥಳವನ್ನು ಪೆರಾರು ನದಿ ತಟದ ‘ತೀರ್ಥ’ವೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿದ್ದರೆ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಪ್ಲೀಟ್‌ರವರು ಪೆರಾರುವೇ ಕೃಷ್ಣ ಎಂದು ನಂಬಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಶ್ರೀ ಸಿ. ಆರ್. ಕೃಷ್ಣಮಾಚಾರ್, ‘ಕೊಪ್ಪಂ’ನ್ನು ಇಂದಿನ ಕೊಪ್ಪಳ¹⁰¹ವೆಂದು ಪೆರಾರು ಇದರರ್ಥ ‘ದೊಡ್ಡನದಿ’ ಎಂದು, ಆ ದೊಡ್ಡ ನದಿಯೇ ಇಂದಿನ ಕೊಪ್ಪಳವನ್ನು ತನ್ನ ಬಲಮಡಿಲಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವ ಹಿರೇಹಳ್ಳವೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.¹⁰² ಅಲ್ಲದೆ ಅವರು ಮೂರು ತಮಿಳು ದಾಖಲೆಗಳನ್ನು ಇದಕ್ಕೆ ಪುಷ್ಟಿಯಾಗಿ ಒದಗಿಸಿದ್ದು, ಒಂದು ‘ತಿರುವಳ್ಳಮಾ’¹⁰³ ಇದು ಕೊಪ್ಪಳದ ಅಪಬ್ರಂಶ ತಪ್ಪು ರೂಪು. ಇದು ‘ಕೊಳಪ್ಪ’ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಕೊಳಪ್ಪವೇ ಕೊಪ್ಪಳವೆಂಬ ಕೃಷ್ಣಮಾಚಾರ್ ಅವರ ವಾದವನ್ನೇ ಎಲ್ಲರೂ ಒಪ್ಪಿದ್ದಾರೆ.

ಆದರೆ ಇತ್ತಿಚೆಗೆ ಬೆಳಕು ಕಂಡ ಡಾ. ಶ್ರೀನಿವಾಸ ರಿತ್ತಿ ಹಾಗೂ ಕರವೀರಕರ ಅನಂತ ಬಿ. ಯವರ ‘ಕೊಲ್ಹಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು’ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಯುದ್ಧದ ಸ್ಥಳವಾದ ಕೊಪ್ಪಂ ಬಗ್ಗೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಚರ್ಚೆ, ವಾದಗಳಿದ್ದು, ಕೊನೆಗೆ ಪ್ಲೀಟ್‌ರ ಖಿದ್ರಾಪುರವೇ ಕೊಪ್ಪಂ ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯಕ್ಕೆ ಒತ್ತು ನೀಡಿದ್ದಾರೆ.¹⁰⁴

ಈ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಇತಿಹಾಸಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಸಂ. ೨೭ ಮತ್ತು ೩೦ ರ ಶಾಸನಗಳು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಗಮನಾರ್ಹವಾಗಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು (ಸಂ. ೨೭) ವೀರಗಲ್ಲು. ಅದೀಗ ಕೊಲ್ಹಾಪುರ ಲಕ್ಷ್ಮೀವಿಲಾಸ ಅರಮನೆಯ ವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯದಲ್ಲಿದೆ. ಕಲ್ಲು ಒಡೆದಿದ್ದು ಶಾಸನದ ಒಂದೇ ಪಟ್ಟಿಕೆ ಲಭ್ಯವಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿಯ ಪಾಠವು ಮಹತ್ವದ್ದಿದೆ. ಚೋಳ ಅರಸನೊಬ್ಬನು ಮಹಾಲಕ್ಷ್ಮೀ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಮುತ್ತಿ ಅದನ್ನು ಸುಡಲೆತ್ತಿಸುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಮುಟ್ಟಯ್ಯ(ಮುತ್ತಯ್ಯ) ನೆಂಬ ಯೋಧನೊಬ್ಬನು ಹೋರಾಡಿ ಮಡಿದನೆಂಬ ಸೂಚನೆ ಅದರಲ್ಲಿದೆ. ಆಳರಸರ ಹೆಸರಾಗಲೀ, ಶಾಸನದ ಕಾಲವಾಗಲೀ, ಮುತ್ತಿಗೆ ಹಾಕಿದ ಚೋಳನ ಹೆಸರಾಗಲೀ ಅದರಲ್ಲಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಈ ಘಟನೆಯು ಚಾಲುಕ್ಯ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ಚೋಳ

ರಾಜಾಧಿರಾಜನ ನಡುವೆ ನಡೆದ ಇತಿಹಾಸ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಕೊಪ್ಪಂ ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದೆ ಎಂಬುದರಲ್ಲಿ ಸಂದೇಹವಿಲ್ಲ. ಈ ಯುದ್ಧವನ್ನು ಕುರಿತು ಚೋಳ ಅರಸರ ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಅತ್ಯುಕ್ತಿಯಿಂದ ಉಕ್ತವಾಗಿವೆ. ಚೋಳ ಅರಸನು ಈ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಜಯಗಳಿಸಿದುದಲ್ಲದೆ ಕೊಲ್ಲಪುರಂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಒಂದು ಜಯಸ್ತಂಭವನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಿದನೆಂದು ಚೋಳ ಶಾಸನಗಳು ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ.

ಈ ಯುದ್ಧದ ಬಗ್ಗೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಯುದ್ಧದ ಸ್ಥಳವಾದ ಕೊಪ್ಪಂ ಬಗ್ಗೆ ವಿದ್ವಾಂಸರಲ್ಲಿ ಬಹಳಷ್ಟು ಚರ್ಚೆ ನಡೆದಿದೆ. ಫ್ಲೀಟ್ ಅವರು ಕೊಪ್ಪಂ ಎಂದರೆ ಕೊಲ್ಲಾಪುರದ ಸಮೀಪದ ಈಗಿನ ಖಿದ್ರಾಪುರ ಎಂದು ಬಹಳ ಮೊದಲೇ ಸೂಚಿಸಿದರು. ಕೊಲ್ಲಾಪುರಂ ಎಂಬುದು ಈಗಿನ ಕೊಲ್ಲಾಪುರವೆಂದೂ ಅವರು ಹೇಳಿದರು. ಆದರೆ ತದನಂತರ ಸಿ. ಆರ್. ಕೃಷ್ಣಮಾಚಾರ್ ಅವರು ಕೊಪ್ಪಂ ಎಂಬುದು ಈಗಿನ ಕೊಪ್ಪಳವೇ ಇರಬೇಕೆಂದು ಸೂಚಿಸಿದರು. ಚೋಳ ಮತ್ತು ಚಾಳುಕ್ಯರ ಇತಿಹಾಸದ ಬಗ್ಗೆ ಅಧಿಕಾರವಾಣಿಯಿಂದ ಮಾತನಾಡಬಲ್ಲ ಪ್ರೊ. ನೀಲಕಂಠಶಾಸ್ತ್ರೀಯವರು ಮತ್ತು ಡಾ. ಬಿ. ಆರ್. ಗೋಪಾಲ ಅವರು ಈ ಸೂಚನೆಯನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಹಾಗೆ ನೋಡಿದರೆ ಕೃಷ್ಣಮಾಚಾರ್ ಅವರಿಗಿಂತ ಬಹಳಷ್ಟು ಮೊದಲೇ ಬಿ. ಎಲ್. ರೈಸ್ ಅವರು ಈ ಸೂಚನೆಯನ್ನು ಮಂಡಿಸಿದ್ದರು.¹⁰⁵

ಕೊಪ್ಪಂ ಅನ್ನು ಕೊಪ್ಪಳದೊಂದಿಗೆ ಸಮೀಕರಿಸಿದ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಡಾ. ಗೋಪಾಲ ಅವರು ಎರಡು ನಿರ್ಣಯಗಳನ್ನು ಮಂಡಿಸಿದರು. ಚೋಳ ಅರಸನಿಗೆ ಚಾಲುಕ್ಯ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಕೊಲ್ಲಾಪುರದಷ್ಟು ದೂರ ದಂಡೆತ್ತಿ ಹೋಗಲು ಸಾಧ್ಯವಿರಲಿಲ್ಲ. ಅವನು ಕೊಪ್ಪಳದಿಂದಲೇ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಹಿಂತಿರುಗಿರಬೇಕು. ೨. ಕೊಲ್ಲಾಪುರದಲ್ಲಿ ಜಯಸ್ತಂಭವನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಿದನೆಂಬುದು ಒಂದು ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ವರ್ಣನೆ ಅಷ್ಟೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಕೊಲ್ಲಾಪುರವನ್ನು ಈಗಿನ ಕೊಲ್ಲಾಪುರವೆಂದು ಗುರುತಿಸುವುದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಆದರೆ ಈ ಕೊಲ್ಲಾಪುರಂ ಯಾವುದಿರಬಹುದು ಎಂಬುದರ ಬಗ್ಗೆ ಅವರು ಏನನ್ನೂ ಹೇಳಿಲ್ಲ.¹⁰⁶

ಸದ್ಯದ ವೀರಗಲ್ಲು ಮತ್ತು ಖಿದ್ರಾಪುರದಲ್ಲಿಯೇ ಇದೀಗ ದೊರೆತ ಇನ್ನೊಂದು ಶಾಸನವು ಸಂ. ೩೦ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ನಿರ್ಣಯಿಸಲು ಸಹಾಯಕವಾಗಿವೆ. ಈ ವೀರಗಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಚೋಳ ಅರಸನು ಮುತ್ತಿದ ಮಹಾಲಕ್ಷ್ಮಿ ದೇವಾಲಯವು ಎಲ್ಲಿತ್ತು ಎಂಬುದನ್ನು ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಅದು ಈಗಿನ ಕೊಲ್ಲಾಪುರದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಮಹಾಲಕ್ಷ್ಮಿ ದೇವಾಲಯವೇ ಎಂಬುದರಲ್ಲಿ ಸಂದೇಹವಿಲ್ಲ. ಒಂದೆಂದರೆ ಈ ವೀರಗಲ್ಲು ಕೊಲ್ಲಾಪುರದ ಆಸುಪಾಸಿನಲ್ಲಿಯೇ ದೊರೆತಿದ್ದಿರಬೇಕು. ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ಕೊಲ್ಲಾಪುರ ಪ್ರದೇಶವು ಚಾಲುಕ್ಯ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಒಂದು ಭಾಗವಾಗಿತ್ತು. ಈ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವು ಈ ಪ್ರದೇಶದ ಉತ್ತರಕ್ಕೂ ಹಬ್ಬಿದ್ದಿತು. ಮೂರನೆಯದಾಗಿ ಈ ಮಹಾಲಕ್ಷ್ಮಿ ದೇವಾಲಯವು ಈ ಶಾಸನದ ಕಾಲಕ್ಕಿಂತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದಿತು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ, ಬಾಗಲಕೋಟೆ ತಾಲೂಕಿನ ಶಿರೂರು ಎಂಬಲ್ಲಿಯ ಒಂದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ (ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೯) ದೇವಿ ಮಹಾಲಕ್ಷ್ಮಿಯನ್ನು 'ಕೊಲ್ಲಾಪುರ ಪೀಠಾಧಿಷ್ಠಿತೆ' ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ.¹⁰⁷ ಹೀಗಾಗಿ ಈ ವೀರಗಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಹೆಸರಿಸಲಾದ ಮಹಾಲಕ್ಷ್ಮಿ ದೇವಾಲಯವು ಕೊಲ್ಲಾಪುರದಲ್ಲಿಯೇ ಎಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಚೋಳ ಅರಸನು ಈ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ತಲುಪಿ ಕೊಪ್ಪಂ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಗೆದ್ದು ಕೊಲ್ಲಾಪುರದಲ್ಲಿ ಜಯಸ್ತಂಭವನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಿದನೆಂಬುದು ಕೇವಲ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ವರ್ಣನೆ ಎಂಬುದು ಗ್ರಾಹ್ಯವಲ್ಲ.

ಇನ್ನು ಕೊಪ್ಪಂ ಎಂಬ ಸ್ಥಳವನ್ನು ಗುರುತಿಸುವ ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನು ನೋಡೋಣ. ಮೇಲೆ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾದ ಖಿದ್ರಾಪುರದಲ್ಲಿ ಕೊಪ್ಪೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಿದ್ದುದರ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆಯೇ ಫ್ಲೀಟ್ ಅವರು ಕೊಪ್ಪಂ ಎಂದರೆ ಖಿದ್ರಾಪುರವೆಂದೇ ನಿರ್ಧರಿಸಿದರು. ಯುದ್ಧ ನಡೆದ ಸ್ಥಳವಾದ ಕೊಪ್ಪಂ, ಪೇರಾರ್ ಅಥವಾ ದೊಡ್ಡ ಹೊಳೆಯ ಮೇಲೆ ಇದ್ದಿತೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಈ ಪೇರಾರ್

ಅಥವಾ ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವ ಪರ್ಮೋರೆ ಈಗಿನ ಕೃಷ್ಣಾನದಿಯೆಂದು ಸರಿಯಾಗಿಯೇ ಗುರುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಗಮನಾರ್ಹವೆಂದರೆ ಯೇವೂರು ಎಂಬಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಒಂದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ¹⁰⁸ ಕೊಪ್ಪದೀಶ್ವರ, (ಕೊಪ್ಪದ + ಈಶ್ವರ ಕೊಪ್ಪದಲ್ಲಿಯ ಈಶ್ವರ) ಎಂಬ ಒಂದು ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಫ್ಲೀಟ್ ಅವರು ಕೊಪ್ಪಂ ಅನ್ನು ಖಿದ್ರಾಪುರವೆಂದು ಗುರುತಿಸುವದಕ್ಕೆ ಇದೂ ಒಂದು ಆಧಾರವಾಗಿದ್ದಿತು. ಮೇಲೆ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ ೩೦ನೇ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಶಾಸನವು ಈ ನಿರ್ಣಯಕ್ಕೆ ಪೂರಕವಾಗಿದೆ, ಈ ಶಾಸನವು ಖಿದ್ರಾಪುರದಲ್ಲಿರುವ ಕೊಪ್ಪೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಅಂತರಾಳದ ಒಳಗೊಡೆಯ ಮೇಲಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಅರಸನ ಹೆಸರಾಗಲೀ, ಶಾಸನದ ಕಾಲವಾಗಲೀ ಉಕ್ತವಾಗಿಲ್ಲ. ಅಕ್ಷರಗಳ ಆಧಾರದ ಮೇಲಿಂದ ಇದನ್ನು ಸು. ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೧ನೇ ಶತಮಾನಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದೆಂದು ಹೇಳಬಹುದಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಕೊಪ್ಪ ಎಂಬ ಊರು ಕೃಷ್ಣವೇಣಿ ನದಿಯ ದಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ಕೊಪ್ಪೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಮಹಾಶಿರ್ಷವೆಂದು ಬಣ್ಣಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಈ ಊರಿನ ಅಂದರೆ ಅಂದಿನ ಖಿದ್ರಾಪುರದ ಮೊದಲಿನ ಹೆಸರು ಕೊಪ್ಪ ಎಂದಿದ್ದಿತೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ವರ್ಣನೆ, ಇತರ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವ ಯುದ್ಧ ನಡೆದ ಕೊಪ್ಪಂ ಎಂಬ ಊರಿನ ವರ್ಣನೆ ಮತ್ತು ೨೭ನೆಯ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಬರುವ ವಿವರಗಳು ಈಗಿನ ಖಿದ್ರಾಪುರವೇ ಪ್ರಾಚೀನ ಕೊಪ್ಪಂ ಆಗಿದ್ದಿತು ಎಂಬ ಫ್ಲೀಟ್‌ರ ನಿರ್ಣಯವನ್ನು ದೃಢಪಡಿಸುತ್ತವೆ.

ಕೊಪ್ಪಂ ಕಾಳಗದ ಕಾಲಮಾನ

ಈ ಕಾಳಗದ ಕಾಲಮಾನದ ಬಗ್ಗೆಯೂ ಇತಿಹಾಸಕಾರರಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟು ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯಗಳಿವೆ. ಫ್ಲೀಟ್‌ರವರು ಕೊಪ್ಪಂ ಕಾಳಗವು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೦ರ ಜನವರಿ ೨೦ರ¹⁰⁹ ಸ್ವಲ್ಪ ಮುಂಚೆ ನಡೆಯಿತೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದ್ದು, ಈಗ ಅವರೇ ತಮ್ಮ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಬದಲಾಯಿಸಿ ಯುದ್ಧವು ೧೭ನೇ ಆಗಸ್ಟ್, ೧೦೫೫ಕ್ಕೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಮುಂಚೆ ನಡೆದಿರಬೇಕೆನ್ನುತ್ತಾರೆ.¹¹⁰ ಪ್ರೊ. ಕೀಲ್‌ಹಾರ್ನ್‌ರವರು ಈ ಯುದ್ಧವು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೨ಕ್ಕೂ ಸ್ವಲ್ಪ ಮುಂಚೆ ಸಂಭವಿಸಿತೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಒಪ್ಪಲಾಗದು. ಏಕೆಂದರೆ ರಾಜಾಧಿರಾಜನ ೩೬ನೇ ವರ್ಷದಲ್ಲಿಯೆ ದಾವಿಲೆಗಳು¹¹¹ ಆತ ಸುಮಾರು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೪ರವರೆಗೂ ಆಳಿದನೆಂಬುದನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತವೆ. ಶ್ರೀ ಹಯವದನರಾಯರು ಈ ವಿಷಯದ ಬಗೆಗೆ ಎರಡು ವಿಭಿನ್ನ ಹೇಳಿಕೆಗಳನ್ನು ನೀಡಿದ್ದಾರೆ. ಮೂದಲನೆಯದಾಗಿ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಬಗೆಗೆ ಬರೆಯುತ್ತಾ ಡಾ. ಫ್ಲೀಟ್‌ರವರು ಕೊಪ್ಪಂ ಕಾಳಗದ ಕಾಲವು ಜನವರಿ, ೨೦, ೧೦೬೦¹¹²ಕ್ಕೂ ಸ್ವಲ್ಪ ಮುಂಚೆ ಎಂದು, ಕಾಲನಿರ್ಣಯದಲ್ಲಿ ತಪ್ಪಿದ್ದಾರೆ, ಎಂತಲೂ, ಎರಡನೆಯದಾಗಿ, ರಾಜಾಧಿರಾಜ ಚೋಳನ ಬಗೆಗೆ ಬರೆಯುತ್ತಾ ಕೊಪ್ಪಂ ಕಾಳಗದ ಕಾಲವು ಡಾ. ಫ್ಲೀಟ್ ಗುರುತಿಸಿರುವಂತೆ ಬಹುಶಃ ಸರಿಯಿದೆ¹¹³ ಎಂತಲೂ ವಿರುದ್ಧ ಹೇಳಿಕೆಯನ್ನು ನೀಡಿದ್ದಾರೆ.

ಆದರೆ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೦ ಈ ಘಟನೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ತೀರ ವಿಳಂಬಕಾಲ. ಏಕೆಂದರೆ ರಾಜಾಧಿರಾಜನ ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿ, ಎರಡನೆಯ ರಾಜೇಂದ್ರನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಎರಡನೆಯ ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೪¹¹⁴ ರ ಶಾಸನಗಳು ಈ ಯುದ್ಧವನ್ನು ಕುರಿತು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತವೆ. ಸಿವೆಲ್‌ರವರು ಮೇ, ೨೮, ೧೦೫೨ ರಾಜಾಧಿರಾಜನ ಮರಣ ದಿನವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದು, ಬಹುಶಃ ಸಿವೆಲ್‌ರವರಿಗೆ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೪ರ ರಾಜಾಧಿರಾಜನ ಶಾಸನಗಳ ಬಗೆಗೆ ಗಮನವಿಲ್ಲವೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಎ. ವಿ. ವೆಂಕಟರಾಮ ಅಯ್ಯರ್‌ರವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯದ ಪ್ರಕಾರ ರಾಜಾಧಿರಾಜನ ಇತ್ತಿಚೀನ ನಂಬಲರ್ಹ ದಾವಿಲೆ (ಶಾಸನ)ಯು ಆತನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ೩೫ನೇ ವರ್ಷದ ಮೇ ೨೩, ೧೦೫೩ರ¹¹⁵ ಶಾಸನವು ಚೋಳರಾಜನು ರಣರಂಗದಲ್ಲಿ ಮಡಿದ ದಿನಾಂಕವನ್ನು ಶಕ. ೯೭೬, ಜಯ ವೈಶಾಖ ಮೇ ೧೦೫೪.¹¹⁶ ಈ ಊಹೆಯು ನಂಬಲರ್ಹವಾಗಿದ್ದು, ಈಗಾಗಲೇ ಗಮನಿಸಿರುವಂತೆ ರಾಜಾಧಿರಾಜನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕಾಲದ ೩೬ನೇ ವರ್ಷದ ಅಂದರೆ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೪ರ ದಾವಿಲೆಗಳು, ಈ ಯುದ್ಧವು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೪ರ ಪ್ರಾರಂಭಿಕ

ಮಾಸಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಭವಿಸಿತೆಂಬುದನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತವೆ.

ಈ ಮೇಲಿನ ವಿದ್ವಾಂಸರ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ಹೊರತುಪಡಿಸಿ, ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ತೊಡಕುಗಳನ್ನು ಈತನ ಕಾಲದ ಕೆಲಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ, ೧೦೫೧ರ ಕೊಟನೂರ ಶಾಸನವು “ಅರಸ (ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರ)ನು ‘ಮುಮುನಿಯಂ ಜಯಂಗೆಯ್ದು ಬಂದು’ ಕಲ್ಯಾಣದ ನೆಲೆಯಿಂದ ಆಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂಬುದಾಗಿಯೂ, ಅವನು ಕೇರಳ ರಾಜ್ಯಶ್ರೇಯನ್ನು ಕಿತ್ತೊಗೆದು, ಸಿಂಹಳೇಶ್ವರ ವಂಶವನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸಿ, ಪಾಂಡ್ಯನ ಮದವನ್ನು ಹತ್ತಿಕೈ, ಚೇರ, ಕಾಂಬೋಜ, ಸಿಂಹಳಗಳನ್ನು ಸೂರೆಮಾಡಿದನೆಂದು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾ, ಚೋಳ ಅರಸನನ್ನು ದ್ವಂದ್ವಯುದ್ಧಮಾಡಿ ಅವನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ತಲೆಯನ್ನು ಕಡಿದು ಚಂಡಾಡಿದನೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದಾದರೂ, ಚೋಳ ಅರಸನ ಹೆಸರನ್ನಾಗಲಿ, ಸ್ಥಳವನ್ನಾಗಲಿ ಕುರಿತು ವಿವರಣೆ ತಿಳಿಸುವದಿಲ್ಲ. ಬಹುಶಃ ಇದು ರಾಜಾಧಿರಾಜನ ಜೊತೆಗಿನ ಕೊಪ್ಪಂ ಯುದ್ಧವಾಗಿರಬಹುದೇ? ಎಂಬ ಅನುಮಾನವುಂಟಾಗುತ್ತದೆ.

ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೬ರ ಚಾಕನಪಲ್ಲಿ ಶಾಸನವು¹¹⁸ “ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನು ರಟ್ಟಪಾಡಿ ಸಪ್ತಾರ್ಧಲಕ್ಕೆಯಂ ಗೆದ್ದುಕೊಂಡು ಕೊಲ್ಲಾಪುರದಲು ಜಯಸ್ತಂಭವಂ ನೆಟ್ಟು ಪೆರದ್ವೊಳೆಯ ತಡಿಯ ಕೊಪ್ಪ (ಕೊಪ್ಪಂ ಇರಬಹುದೇ?)ದಲು ತಂಗಿದ್ದಾಗ ಅವನ ಆನೆ, ಕುದುರೆ, ಹೆಂಡಿರು, ಭಂಡಾರ ಕೊಳ್ಳಹೊಡೆಯುವೆನೆಂದು ರಾಜೇಂದ್ರ ದೆವರಿಗೆ ಹೇಳಿ, ಸೇನಾಪತಿ ಮಂಜಪ್ಪಯ್ಯನಪ್ಪ ರಾಜರಾಜ ಬ್ರಹ್ಮಾಧಿರಾಜರು ಮಹಾರಾಜಾವಾಡಿ-೨೦೦೦, ಪುಲಿನಾಡು-೨೦, ಮೂರಿಕಿನಾಡು-೩೦೦, ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನಾಳುತ್ತ ಬಲ್ಲೂರು ಬೀಡಿನೊಳ್ ಸುಖದಿಂದ ರಾಜ್ಯಗೆಯ್ಯುತ್ತಿರೆ, ಚೋಳರಸನ ಬೆಸದಿಂದ (ಆಜ್ಞೆ) ಪೊಲಕೇಶಿ (ಚಾಳುಕೈನೃಪ)ಯ ಮೇಲೆ ಯುದ್ಧಮಾಡಿ ಕೊರನಲ್ಲಿ, ನೆಲವಂಕಿಗಳ ಊರೊಡೆಯ ಇಂದಮರಸನ ಮಗ ಸೋವರಸ ಅರಸನ ಮುಂದೆ ಕಾದಿ ವೀರಸ್ವರ್ಗ ಹೊಂದಿದನು” ಎಂದಿದ್ದು, ಪೆರ್ದೋರೆಯ ತಡಿಯ ಕೊಪ್ಪ, ಕೊಪ್ಪಂ ಆಗಿರಬಹುದೆಂದು ಊಹಿಸಲೂ, ಹಾಗೂ ಈ ಯುದ್ಧ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೬ಕ್ಕೂ ಸ್ವಲ್ಪ ಕಾಲ ಮುಂಚೆ ಸಂಭವಿಸಿರಬಹುದೆಂಬ ಅನುಮಾನ ಬರುತ್ತದೆ.

ಕೊಪ್ಪಂ ಕಾಳಗದ ಪರಿಣಾಮ

ಕೊಪ್ಪಂ ಯುದ್ಧದ ಪರಿಣಾಮವೂ ಸಹ ವಿವಾದಗಳಿಂದ ಮುಕ್ತವಾಗಿಲ್ಲ. ಈ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಚೋಳ ಅರಸನು ಎರಡು ಸಾಧನೆಗಳನ್ನು ಮೆರೆದನೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದ್ದು, ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ, ಚೋಳನೃಪ ಚಾಳುಕೈರ ಮೇಲೆ ನಿಚ್ಚಳ ಗೆಲುವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿದನೆಂದೂ, ಎರಡನೆಯದಾಗಿ, ಯುದ್ಧಾನಂತರ ಕೊಲ್ಲಾಪುರದಲ್ಲಿ ವಿಜಯಸ್ತಂಭವನ್ನು ನೆಡೆಸಿದನೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಈ ಎರಡು ಅಂಶಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಹೆಚ್ಚಿನ ಅಧ್ಯಯನದ ಅವಶ್ಯಕತೆಯಿದೆ. ನಿಸ್ಸಂದೇಹವಾಗಿಯೂ ಪ್ರಾರಂಭದ ಯುದ್ಧ ಸನ್ನಿವೇಶದಲ್ಲಿ ರಾಜಾಧಿರಾಜ ಆತ್ಮವಿಶ್ವಾಸದಿಂದ ಕಾದಿದನಲ್ಲದೆ, ಬೆಳವಲನಾಡನ್ನು ಹಾಳುಮಾಡಿದನು.¹¹⁹ ಸೋಮೇಶ್ವರನು ಚೋಳದೊರೆಯನ್ನು ವೀರಾವೇಶದಿಂದ ಎದುರಿಸಿದನಲ್ಲದೆ, ವೈರಿ ಪಡೆ ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು. ತಮಿಳು ಮತ್ತು ಕನ್ನಡ ದಾವಿಲೆಗಳ ಪ್ರಕಾರ ಒಂದನೆಯ ರಾಜಾಧಿರಾಜನು ರಣರಂಗದಲ್ಲಿಯೇ ವೀರಸ್ವರ್ಗ ಹೊಂದಿದನೆಂದು ಹೇಳಿವೆ. ತಕ್ಷಣವೇ ಚೋಳ ಸೈನ್ಯದಲ್ಲಿ ಭಯ, ಕೋಲಾಹಲಗಳುಂಟಾಗಲು ರಾಜೇಂದ್ರಚೋಳನು ಸೈನ್ಯದ ಮುಖಂಡತ್ವವನ್ನು ವಹಿಸಿಕೊಂಡು ಯುದ್ಧವನ್ನು ಮುಂದುವರೆಸಿದನು. ಈ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಅನೇಕ ದಂಡನಾಯಕರುಗಳು, ಅರಸನ ಸಹೋದರ ಮೂರನೆಯ ಜಯಸಿಂಹ, ಪುಲಕೇಶಿ, ರಣರಂಗದಲ್ಲಿಯೇ ವೀರಸ್ವರ್ಗಪಡೆದರು.¹²⁰ ಯುದ್ಧದ ಕೊನೆಯ ಹಂತದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ರಾಜೇಂದ್ರ ವಿಜಯಪಡೆದನಾದರೂ, ಈ ವಿಜಯ ಚಾಳುಕೈ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಮೇಲೆ ಯಾವುದೇ ಗಂಭೀರ ಪರಿಣಾಮಗಳನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡಲಿಲ್ಲ. ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ, ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಆಳ್ವಿಕೆಯು ಅಭಾದಿತವಾಗಿ, ಯಾವಪ್ರಾದೇಶಿಕ ನಷ್ಟವೂ ಇಲ್ಲದೇ ಮುಂದುವರೆಯಿತು. ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ಬೆಳವಲನಾಡಿನ ನಾಶ ಚೋಳರಿಂದಂಟಾದರೂ, ಅಲ್ಲಿಂದ ವೈರಿಗಳು ಮುಂದೆ ಹೆಜ್ಜೆ

ಇಡಲಾಗಲೇ ಇಲ್ಲ. ಮೂರನೆಯದಾಗಿ, ಚೋಳನೃಪನು ಬರಿಗೈಯಿಂದ ಹಿಂದಿರುಗಬೇಕಾಯಿತೆಂಬುದಾಗಿ ಬನ್ನಿಗೋಳ ಶಾಸನವು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.¹²¹

ಸೋಮೇಶ್ವರನು, ಕಮ್ಮಟದುರ್ಗ (ಕಂಪಿಲಿ) ಕೋಟೆಯನ್ನು ಬಿಡುಗಡೆಗೊಳಿಸಿ, ವೈರಿಯನ್ನು ನಿಷ್ಕಂಟಕಮಾಡಿ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೫ರ ಅಗಸ್ಯ ೧೫ರಂದು ತನ್ನ ರಾಣಿ ಕೇತಲದೇವಿಯು ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ಬನ್ನಿಗೋಳ ಅಗ್ರಹಾರದಲ್ಲಿ ತಂಗಿದ್ದನೆಂದೂ ಅಲ್ಲಿಯ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಭೂಮಿದಾನ ನೀಡಿದನೆಂದೂ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ವೇಳೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರದೇಶವು ಹೊಯ್ಸಳ ವಿನಯಾದಿತ್ಯನ ನಿಯಂತ್ರಣದಲ್ಲಿದ್ದು, ಅವನು ನಿಧಾನವಾಗಿ ಪ್ರಾಬಲ್ಯಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಿದ್ದನಾದರೂ, ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಹಿರಿಯಾಧಿಕಾರವನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡಿದ್ದನು.¹²²

ಮೂರನೆಯದಾಗಿ ಬನ್ನಿಗೋಳ ಶಾಸನದ ತೇದಿ ಕೊಪ್ಪಂ ಯುದ್ಧದ ನಂತರದ್ದು. ಚೋಳನೃಪ ಕಮ್ಮಟಕೋಟೆಯನ್ನು ಮುತ್ತಿಗೆ ಹಾಕಿದನೆಂದೂ, ಹೀಗಾಗಿ ಚಾಳುಕ್ಯ ಅರಸು ಅದರ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಧಾವಿಸಿ ವಿನಯಾದಿತ್ಯನ ಸಹಾಯದಿಂದ ದುರ್ಗವನ್ನು ಬಿಡಿಸಿ, ಚೋಳ ಅರಸನನ್ನು ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟಿಸಿದನೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುವುದರನ್ವಯ, ಚೋಳರಿಗೆ ಕೊಪ್ಪಂ ವಿಜಯದಲ್ಲಿ ಸೋಲಾಯಿತೆಂಬುದನ್ನು ಎತ್ತಿತೋರಿಸುತ್ತದೆ. ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ಚೋಳರಾಜನು ಕೊಲ್ಲಪುರದಲ್ಲಿ ವಿಯಜಸ್ತಂಭವನ್ನು ನೆಟ್ಟಿದ್ದು, ಇದೂ ವಾದಗಳಿಂದ ಹೊರತಾಗಿಲ್ಲ. ಅನೇಕ ದಾಖಲೆಗಳು ಇದರ ಕೀರ್ತಿಯನ್ನು ಒಂದನೆಯ ರಾಜಾಧಿರಾಜನಿಗೆ ಕೊಡುತ್ತವೆಯೇ ವಿನಃ ರಾಜೇಂದ್ರಚೋಳನಿಗಲ್ಲ.¹²³ ಹಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಈ ಘಟನೆಯೂ ಕೊಪ್ಪಂ ಯುದ್ಧಕ್ಕಿಂತ ಮುಂಚಿನದಾಗಿರಬಹುದು, ಕೊಲ್ಲಪುರ ಅನ್ನು ಕೊಲ್ಲಾಪುರವೆಂದು ತಪ್ಪಾಗಿ ಭಾವಿಸಲಾಗಿದೆ. ಚರಿತ್ರೆಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಮಹತ್ತರವಾದ ಈ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಚೋಳಪ್ರಭು ರಾಜಾಧಿರಾಜ ಮರಣಹೊಂದಿದನು. ಆತನ ನಂತರದ ಅರಸರಿಗೆ ಯಾವುದೇ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಲಾಭವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಚಾಳುಕ್ಯರನ್ನು ಎದುರಿಸಿ ಯಾವ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಚೋಳರು ಗೆಲ್ಲಲಾಗಲಿಲ್ಲ. ಕೊಪ್ಪಂ ಯುದ್ಧದ ನಂತರ ಚಾಲುಕ್ಯ ಅರಸ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳು ಬೆಳೆದು ಚಾಳುಕ್ಯರು ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರಬಲರಾದರು. ನೊಳಂಬರು ಚಾಳುಕ್ಯ ಅರಸನ ಮಾಂಡಳಿಕರಾಗಿಯೇ ಉಳಿದರು. ಯುದ್ಧಾನಂತರ ರಾಜೇಂದ್ರಚೋಳ ತಾಯ್ನಾಡಿಗೆ ವಾಪಸ್ಸಾದನು. ಮುಂದೆಂದೂ ಆತ ಸೋಮೇಶ್ವರನನ್ನು ಗೆಲ್ಲಲಾಗಲಿಲ್ಲ.

ಕಂಚಿಯ ದಂಡಯಾತ್ರೆ

ಕೊಪ್ಪಂ ಕಾಳಗವು ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕೀರ್ತಿ, ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಇಮ್ಮಡಿಗೊಳಿಸಿತು. ಈತನು ಮಹಾತ್ಮಾಕಾಂಕ್ಷಿ ಅರಸನಾಗಿದ್ದು, ತನ್ನಾಳ್ಳೆಯದ್ದಕ್ಕೂ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿಯೇ ನಿರತನಾಗಿದ್ದನೆಂಬುದು ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ.¹²⁴

ಈತನ ಕಂಚಿಯ ದಂಡಯಾತ್ರೆಯನ್ನು ಕುರಿತು ಬಿಲ್ಹಣ ತನ್ನ ಕಾವ್ಯಕೃತಿಯಲ್ಲಿ, “ಸೋಮೇಶ್ವರನು ತನ್ನ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ವಿಸ್ತಾರಕ್ಕೆ ವಿರೋಧಿಯಾಗಿ ಬಂದ ದ್ರಾವಿಡ ರಾಜನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ, ಕಂಚಿಯನ್ನು ಹೊಕ್ಕು ಅದನ್ನು ಧೂಳಿಪಟಮಾಡಿ, ಅದರ ರಾಜನನ್ನು ಅಡವಿಗೆ ಅಟ್ಟಿದನು”¹²⁵ ಎಂಬುದಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಭಾರಂಗಿಯ ಶಾಸನವು¹²⁶ ಸಹ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ದಂಡನಾಯಕ ಪುಲಕೇಶಿಯಿಂದ ಕಂಚಿಯು ದಹಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಈ ಘಟನೆಗಳು ಸೋಮೇಶ್ವರನು ಯಾವಾಗಲೂ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟಿಸುವಲ್ಲಿ ನಿರತನಾಗಿದ್ದನೆಂಬುದನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತವೆ. ಈ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಆತ ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಿದ್ದನಾದರೂ, ಆತನು ಕಂಚಿಯನ್ನು ದೂರ ಹೋಗಿ ಯುದ್ಧ ಮಾಡಿದನೆಂದೆನಿಸಲಾರದು. ತಮಿಳು ದಾಖಲೆಗಳು, ಚೋಳದೊರೆ ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರ ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನು ದಹಿಸಿ ಹಾಳುಮಾಡಿದನೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ, ಚಾಳುಕ್ಯರ ದಾಖಲೆಗಳು ಸಹ ಚೋಳರ ವಿಷಯವಾಗಿ ಇಂಥಹುದೆ

ಹೇಳಿಕೆಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದ್ದು, ಪರಸ್ಪರರನ್ನು ವೈಭವೀಕರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ವ್ಯರ್ಥ ಪ್ರಯತ್ನವೆಂದು ಹಾಗೂ ಎರಡೂ ಮನೆತನಗಳ ಮಧ್ಯದ ಕಡುವೈರತ್ವಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಿ ಇದೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗದೇ ಇರಲಾರದು.

ಪಾಲಂ ಪೇಟೆ ಸ್ವಂಭ ಶಾಸನವು, ಕಾಕತೀಯ ಅರಸ ಗಣಪತಿಯ ದಂಡನಾಯಕ ರೇಚರ್ದರುದ್ರನ ವಂಶಾವಳಿಯನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತ, ರುದ್ರನ ಮುತ್ತಜ್ಜ ಬ್ರಹ್ಮನ ಬಗೆಗೆ, “ತನ್ನ ಸಂಗೀತವಾದ್ಯಗಳು ಮುರಿದ ಕೂಡಲೇ ಕಂಚಿಯ ಬಾಗಿಲನ್ನು ತೆರೆದು ಒಳಹೊಕ್ಕು ಕಾಕತೀಯ ಅರಸನಿಗೂ, ಅದೃಷ್ಟದೇವತೆಗಳಿಗೂ ವಿವಾಹ ಮಾಡಿಸಿದನು”¹²⁷ ಎಂದಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಕಾಕತೀಯ ಅರಸನು ಒಂದನೆಯ ಪ್ರೋಲನಾಗಿದ್ದು, ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಸಮಕಾಲೀನನು. ಪಿಲ್ಲಾಳಮರಿ ಶಾಸನವು¹²⁸ (ಅದೇ ಕಾಕತೀಯ ಅರಸನ) ರೇಚರ್ದರುದ್ರನ ವಂಶಾವಳಿಯನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತ ‘ಬಮ್ಮ’ನನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಬಮ್ಮನು ಕಂಚಿಯನ್ನು ಸೂರೆಗೊಂಡನೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ನಿಸ್ಸಂದೇಹವಾಗಿಯೂ ಪಾಲಂಪೇಟೆ ಹಾಗೂ ಪಿಲ್ಲಾಳಮರಿ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತರಾದ ‘ಬ್ರಹ್ಮ’ ಮತ್ತು ‘ಬಮ್ಮ’ ಒಂದೇ ವ್ಯಕ್ತಿ. ಒಂದನೆಯ ಪ್ರೋಳ ಹಾಗೂ ಸಾಮಂತ ಬಮ್ಮ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಂಚಿಯ ಕಾಳಗದಲ್ಲಿ ಅನುಪಮ ಸೇವೆಯನ್ನು ನೀಡಿ, ಚಾಳುಕ್ಯ ಅರಸ ಚೋಳರನ್ನು ಕಂಚಿಯವರೆಗೂ ಅಟ್ಟಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗಲು ಸಹಕರಿಸಿದರು. ಚಾಳುಕ್ಯದೊರೆ ಕಂಚಿಯನ್ನು ಸೂರೆಗೊಂಡನು. ಆದರೆ ಈ ಹೇಳಿಕೆಯನ್ನು ಪುಷ್ಟಿ ಕರಿಸಲು ದಾಖಲೆಗಳ ಕೊರತೆಯಿದೆ.

ಶಿಲಾಹಾರರ ದಮನ (ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೯-೧೦೫೧)

ಚೋಳ ಅರಸರಿಂದ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಸುರಕ್ಷಿತತೆಯು ಗಂಡಾಂತರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗಲೂ, ಆತನು ಉತ್ತರ ಮತ್ತು ಪಶ್ಚಿಮ ದ ಶಕ್ತಿಗಳ ಬಗೆಗೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಗಮನಹರಿಸಬೇಕಾಯಿತು. ಸಾಮಂತ ಮನೆತನಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಶಿಲಾಹಾರರು ಅಂತಹವರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬರು. ಜಯಸಿಂಹನ ಆಳ್ವಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಚಾಲುಕ್ಯರಿಂದ ಕೊಂಕಣವನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವದರಲ್ಲಿ ಶಿಲಾಹಾರ ಭೋಜನು ಯಶಸ್ವಿಯಾದರೂ, ಅದು ಅಲ್ಪ ಅವಧಿಯ ಯಶಸ್ಸಾಗಿದ್ದಿತು. ದಕ್ಷಿಣಕೊಂಕಣದ ಶಿಲಾಹಾರರು, ಚಾಳುಕ್ಯರ ಮಾಂಡಳಿಕರಾದ ಗೋವ ಕದಂಬರಿಂದಾಗಿ ಬಹಳಷ್ಟು ನೊಂದಿದ್ದರು. ಕದಂಬ ಮುಖ್ಯಸ್ಥ ಶಷ್ವದೇವ (ಚಟ್ಟದೇವ)ನು ‘ಕವಡಿ ದ್ವೀಪ’ ಹಾಗೂ ಅದರ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡು ಕೊಂಕಣದ ಉತ್ತರ ಭಾಗದ ಹಲವಾರು ಜಿಲ್ಲೆಗಳನ್ನು ಶಿಲಾಹಾರ ಮನೆತನದ ಪ್ರಥಮ ಅಥವಾ ದ್ವಿತೀಯ ಕರ್ಪರ್ಡಿನಾ ನಂತರ ತನ್ನ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡ ಗೌರವಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರನಾಗಿದ್ದಾನೆ.¹²⁹ ಖಾರೇಪಟ್ಟಣ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯು,¹³⁰ ತನ್ನ ಚಿಕ್ಕಪ್ಪನ ನಂತರ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ (ಮುಮ್ಮುನಿಯ ನಂತರ) ಅನಂತದೇವನು ಕೊಂಕಣವನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿದ್ದ ಶತ್ರುವೆಂದರೆ ಬಹುಶಃ ಕದಂಬ ಮುಖ್ಯಸ್ಥನಿರಬೇಕು. ಕೆಲವು ದಾಖಲೆಗಳು, ಕೇವಲ ಕದಂಬರಷ್ಟೇ ಶಿಲಾಹಾರರ ಮೇಲೆ ಆಕ್ರಮಣ ಮಾಡಲಿಲ್ಲವೆಂದೂ, ಕದಂಬ ಮುಖಂಡನೂ ತನ್ನದೇ ಮನೋಭಾವ ಹೊಂದಿದ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಇತರ ಸಾಮಂತರನ್ನು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಸಿ ಶಿಲಾಹಾರರ ಮೇಲೆ ದಾಳಿ ಮಾಡಿದನೆಂದೂ ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತವೆ.¹³¹ ಸುರಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಕೆಂಭಾವಿಯ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೪ರ ಶಾಸನವು,¹³² ಹೈಹಯ ರೇವರಸನನ್ನು “ಮುಂಮುಣಿ ಕೊಂಕಣಿಗೆ ಜಲನಿಧಿಬಡವಾನಳ” ಎಂದು ಕೀರ್ತಿಸಿದೆ. ಬಾರಂಗಿ ಶಾಸನವು¹³³ “ಚಾಲುಕ್ಯ ಮುಖಂಡ ಪುಲಕೇಶಿ ಶಾಣಾವರೆಗೂ ಮುನ್ನುಗ್ಗಿ ಮುಮ್ಮುಣಿಯ ಕತ್ತನ್ನು ಮುರಿದು ಅವನ ಜಾಗೆಯಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಒಬ್ಬ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯನ್ನು ನೇಮಿಸಿದನೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದೆ”. ಈ ದಾಖಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತನಾದ ಮುಮ್ಮುಣಿ ಶಿಲಾಹಾರ ಮುಮ್ಮುಣಿಯೇ.

ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೧ರ ಕೊಟನೂರ ಶಾಸನವು¹³⁴ “ಅರಸನು ಮುಮಾನಿಯಂ ಜಯಂಗಯ್ಯ ಬಂದು” ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಈತ ಶಾಣೆಯ ಶಿಲಾಹಾರದೊರೆ. ಈತನಿಗೆ ‘ಮುಮುಣಿ’, ‘ಮುಮ್ಮುರಿ’ ಮತ್ತು ‘ಮಾಂವಾಣಿ’ ಎಂದೂ ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ.

ಈತನು ತನ್ನ ಮಗಳನ್ನು ಗೋವೆಯ ಕದಂಬ ಅರಸ ಚಟ್ಟಯ್ಯದೇವನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದನ್ನು¹³⁵ ಮೇಲೆ ಉಲ್ಲೇಖಿತ ಭಾರಂಗಿ, ಮಾನವಿ ಶಾಸನ¹³⁶ಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನು ಮುಮ್ಮುಣಿಯನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದ ಉಲ್ಲೇಖಗಳಿವೆ. ಮೇಲೆ ಉಲ್ಲೇಖಿತ ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲನ ಕೆಂಭಾವಿ ಶಾಸನದಲ್ಲಿಯೂ ರೇವರಸನನ್ನು “ಮುಂಮುಣಿ ಕೊಂಕಣಿಗೆ ಜಲನಿಧಿಬಡವಾನಳ” ಎಂದು ಹೆಸರಿಸಿದ್ದುದರ ಆಧಾರಗಳನ್ನಯ ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲದೇವ ಮುಮ್ಮುಣಿಯನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೦ರ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಜಯಿಸಿದ್ದನೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ.

ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲ ಸೋಮೇಶ್ವರನೇ ಸ್ವತಃ ಶಿಲಾಹಾರ ರಾಜ್ಯದ ಮೇಲೆ ದಂಡೆತ್ತಿ ಹೋಗಿರಬಹುದು ಎಂಬ ಅನುಮಾನ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಿನ್ಸ್ ಆಫ್ ವೇಲ್ಸ್ ಮ್ಯೂಜಿಯಂದ ತಾಮ್ರಪಟಗಳು, ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೯ರ ಫೆಬ್ರವರಿಯಲ್ಲಿ ಕೊಂಕಣವನ್ನು ಮುಮ್ಮುಣಿಯು ಆಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿವೆ.¹³⁷ ಅದೇ (ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೯) ವರ್ಷದ ಆಗಸ್ಟ್ ಮಾಸದಲ್ಲಿ ಚಾಲುಕ್ಯಪ್ರಭು ಕರ್ನಾಡನಾಡಲ್ಲಿಯ ವಗ್ನಾಪುರದ ನೆಲೆವೀಡಿನೋಳ್ ಬೀಡು ಬಿಟ್ಟಿದ್ದನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.¹³⁸ ಮತ್ತೇ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೦ರ ಮೇ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಪನ್ನಾಳೆಯ ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿ ಬೀಡುಬಿಟ್ಟಿದ್ದಾಗಿ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.¹³⁹ ಪನ್ನಾಳೆಯು ಇಂದಿನ ಕೊಲ್ಹಾಪುರ ಸಮೀಪದ ಪನ್ನಾಳ. ಇದರಿಂದ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಮುಮ್ಮುಣಿಯನ್ನು ಹತ್ತಿಕ್ಕಿದ್ದನೆಂದು ಸಾಬೀತಾಗುತ್ತದೆ.

ಈ ವಿಷಯವು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೦-೫೧ರ ಕೊಲಾನುಪಾಕೆ ಶಾಸನದಿಂದ¹⁴⁰ ಮತ್ತಷ್ಟು ದೃಢಪಡುತ್ತದೆ. ಶಾಸನವು ಸೋಮೇಶ್ವರನು ತನ್ನ ನೆಲೆಬೀಡು ಪೈರಾಣದಿಂದ ರಾಜ್ಯಭಾರ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಪೈರಾಣ ಪ್ರದೇಶವೂ ಸಹ ಶಿಲಾಹಾರ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿತ್ತು. ಅದೇ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿನ ಮಾರ್ಚ್ ೧೦, ೧೦೪೬ರ ಶಾಸನವು¹⁴¹ ಅವನು ಕೊಲ್ಹಾಪುರದಿಂದ ಆಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಇದು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೬ಕ್ಕೂ ಮುಂಚೆಯೇ ಅವನು ಶಿಲಾಹಾರ ರಾಜ್ಯದ ಮೇಲೆ ಆಕ್ರಮಣಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದನೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೦-೬೧ರ ಗದಗದ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ ಶಾಸನವೊಂದು,¹⁴² “ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಚೋಳಂಗೊಂಡ ಮಾರರಸನನ್ನು ‘ಪನ್ನಾಳ ಸಮುದ್ಧರಣ’ ಎಂದು ಕೀರ್ತಿಸಿದ್ದು, ಮಾರರಸನು ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಶಿಲಾಹಾರರ ದಾಳಿಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದನೆಂಬುದನ್ನು” ತಿಳಿಸಿಕೊಡುತ್ತದೆ.

ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಶಿಲಾಹಾರರ ಮೇಲಿನ ಈ ಎಲ್ಲ ದಾಳಿಗಳು ಉತ್ತರ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣ ಕೊಂಕಣದ ಶಿಲಾಹಾರರು, ಕೊಲ್ಹಾಪುರದ ಶಿಲಾಹಾರರು ಚಾಳುಕ್ಯನೃಪನ ಅಧಿಪತ್ಯವನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಮಾಡಿದುವಲ್ಲದೆ, ನಂತರದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕೊಲ್ಹಾಪುರದ ಶಿಲಾಹಾರ ಅರಸರು ಚಾಳುಕ್ಯರ ಜೊತೆಗೆ ವೈವಾಹಿಕ ಸಂಬಂಧಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಸಿದರು. ಬಿಲ್ಹಣ, ಆರನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ರಾಣಿಯಾದ ಚಂದ್ರಲೇಖಿಕ (ಚಂದಲಾದೇವಿ) ಕರಹಾಟ ಪ್ರದೇಶವನ್ನಾಳುತ್ತಿದ್ದ ಶಿಲಾಹಾರ ವಿದ್ಯಾಧರನ ಮಗಳು ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ.¹⁴³ ಈ ವಿದ್ಯಾಧರನನ್ನು ಕೊಲ್ಹಾಪುರ ಶಾಖೆಯನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದ, ತನ್ನನ್ನು ತಾನು ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಎಂದು ಕರೆದುಕೊಂಡ ಮಾರಸಿಂಹನೆಂದು ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೭ರ ತಡಕಲ್ ಶಾಸನವು,¹⁴⁴ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಸಾಮಂತ ನಾಗವರ್ಮನನ್ನು “ಮಾರಸಿಂಹ ಮದಮದನ” ಎಂದು ಕೀರ್ತಿಸಿದ್ದು, ಕೊಲ್ಹಾಪುರ ಶಾಖೆಯ ಮಾರಸಿಂಹನೇ ಇವನು. ಈ ಘಟನೆಯ ನಂತರವಷ್ಟೇ ಮಾರಸಿಂಹ (ವಿದ್ಯಾಧರ) ಆರನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನಿಗೆ ತನ್ನ ಮಗಳನ್ನು ಮದುವೆ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟಿರಬಹುದು.

ಮಾಳ್ವದ ದಂಡಯಾತ್ರೆ (ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೦-೧೦೫೧)

ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನು ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ ನಂತರ ಪರಮಾರರು ಮತ್ತು ಚಾಲುಕ್ಯರ ಮಧ್ಯದ ವೈಷಮ್ಯಗಳು

ಮತ್ತೇಗರಿಗೆದರಿದವು. ಈ ವೇಳೆಗೆ ಭೋಜನ ದುರ್ಬಲನಾಗಿದ್ದನು. ಬಾಳಂಬೀಡ ಶಾಸನದ ಪ್ರಕಾರ,¹⁴⁵ ಚಾಳುಕ್ಯರು ಧಾರಾನಗರಿಯ ಮೇಲೆರಗಿದರು. ಈ ದಾಳಿ ಪರಮಾರ ಅರಸನಿಗೆ ಅಸಹನೀಯವಾಗಿತ್ತು. ಸೂಡಿಯ ಮತ್ತೊಂದು ಶಾಸನವು¹⁴⁶ ಚಾಳುಕ್ಯವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು “ಮಾಳವ ಮನೆತನವೆಂಬ ಜಲಧಿಗೆ (ಸಮುದ್ರ) ಜಲಾಡರ್ಗಾಮಿ ಅಗ್ನಿಯಂತೆ” ಎಂಬುದಾಗಿ ಹೊಗಳಿದೆ. ಭೋಜನ ದೌರ್ಬಲ್ಯ, ನೆರೆಹೊರೆಯವರೊಂದಿಗಿನ ಆತನ ನಿರಂತರಯುದ್ಧಗಳು, ಪರಮಾರ ಭೋಜನನ್ನು ಜರ್ಘರಿತನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದ್ದು, ಚಾಲುಕ್ಯ ದೊರೆ ಇಂಥ ಸಂಧಿಗ್ಧ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಭೋಜನ ಮೇಲೆ ದಾಳಿ ಮಾಡಿ ಬಲವಾದ ಪೆಟ್ಟುಕೊಟ್ಟನು.

ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೦ರಲ್ಲಿ ಸೋಮೇಶ್ವರನು ಪನ್ನಾಳಿಯ ನೆಲೆಬೀಡಿನಲ್ಲಿದ್ದದನೆಂಬ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ಈ ಹಿಂದೆಯಷ್ಟೇ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಆತನು ಅಲ್ಲಿಂದ (ಪನ್ನಾಳಿ) ಪರಮಾರ ರಾಜ್ಯದತ್ತ ಮುಂಬರಿದನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ವಿಸ್ತಾರಕ್ಕಾಗಿ ಚಾಲುಕ್ಯ ಅರಸು ಕೈಕೊಂಡ ಯುದ್ಧವಾಗಿತ್ತು. ಶಿಲಾಹಾರದ ಮೇಲಿನ ವಿಜಯವು ಈತನನ್ನು ಪರಮಾರರ ಮೇಲಿನ ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಸ್ಫೂರ್ತಿ, ಪ್ರೇರಣೆ ನೀಡಿತು. ಇದೇ ವೇಳೆಗೆ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಸಮಕಾಲೀನ ಅರಸರಾದ ಚಾಲುಕ್ಯ ಭೀಮ, ಕಳಚೂರಿ ಕರ್ಣ ಮುಂತಾದವರು ಸಹ ಪರಮಾರಭೋಜನನ್ನು ಹಣೆಯಲು ತವಕಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.

ಪರಮಾರ ಭೋಜನ ವಿರುದ್ಧದ ಈ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನು ಅನೇಕ ಸಾಮಂತರಸರ ಸಹಾಯವನ್ನು ಪಡೆದನು. ಅವರಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳ ಅರಸ ಎರೆಯಂಗನು ಒಬ್ಬನೆಂದು ವೆಂಕಟರಾಯ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯವರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಕಲ್ಲಂಗರೆ ಶಾಸನವು,¹⁴⁷ ಚಾಳುಕ್ಯರಿಗೆ ತುಂಬಾ ಬಲಿಷ್ಠವೆನಿಸಿದ್ದ ಭೋಜನ ಗುಡ್ಡದ ಕೋಟೆಯನ್ನು ಈತನು (ಎರೆಯಂಗ) ಸುಲಭವಾಗಿ ಆಕ್ರಮಿಸಿ ಲೂಟಿಮಾಡಿದನು. ಈ ಘಟನೆಯಲ್ಲಿ ಚಾಲುಕ್ಯರು ಮೂಕಪ್ರೇಕ್ಷಕರಾಗಿ ಉಳಿದರು. ಮತ್ತೆರಡು ಶಾಸನಗಳು ಎರೆಯಂಗನ ಇಂಥ ಸಾಹಸಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತವೆ.¹⁴⁸ ಆದರೆ ಸಮಕಾಲೀನ ಯಾವ ದಾಖಲೆಗಳು ಎರೆಯಂಗನು ಚಾಲುಕ್ಯ ಅರಸರಿಗೆ ಮಾಡಿದ ಅನುಪಮ ಸಹಾಯವನ್ನು ಕುರಿತು ಉಲ್ಲೇಖಿಸದಿರುವುದು ಖೇದಕರ ಸಂಗತಿ.

ವೆಂಕಟರಾಯ ಶಾಸ್ತ್ರೀಗಳ ಮತ್ತೊಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ, ಎರೆಯಂಗನುತೆ, ಕಾಕತೀಯ ಯುವರಾಜ ಎರಡನೆಯ ಬೇಟನೂ ಭೋಜನ ವಿರುದ್ಧದ ಕಾಳಗಲ್ಲಿ ಭಾಗಿಯಾಗಿದ್ದನೆಂಬುದನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳಲಾಗದು ಎಂದಿದ್ದಾರೆ. ಕಾರ್ಠಿಪೇಟ ಶಾಸನವು¹⁴⁹ ಬೇಟರಸನು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೯೦ರಲ್ಲಿ ಆರನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಅಧೀನದಲ್ಲಿದ್ದನು. ಆ ದಾಖಲೆಯಲ್ಲಿ ಬೇಟರಸನನ್ನು ‘ಮಾಳವ ಮದಗಜಕ್ಕೆ ಸಿಂಹಸ್ವರೂಪಿಯಾಗಿದ್ದನು’ ಎಂದು ಕೀರ್ತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಎರಡನೆಯ ಬೇಟರಸ ತನ್ನ ತಂದೆ (ಪ್ರೋಲ-I) ಯ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೭೫ರವರೆಗೂ ಬರಲಿಲ್ಲ. ಹೀಗಾಗಿ ಒಂದನೆಯ ಪ್ರೋಲ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಸಾಮಂತನೇ ವಿನಃ ಎರಡನೆಯ ಬೇಟರಸನಲ್ಲ.

ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಧಾರಾದ ಮೇಲಿನ ದಂಡಯಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ದಂಡನಾಯಕ ಗುಂಡಮಯ್ಯ, ಮಹಾಸಾಮಂತಾಧಿಪತಿ ನಾಗದೇವ, ಮಧುಸೂದನ ಮತ್ತು ಪುಲಕೇಶಿ ಇವರುಗಳು ಭಾಗಿಗಳಾಗಿದ್ದರು. ಹಿರೇಕೆರೂರಿನ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೦ರ ಶಾಸನವು¹⁵⁰ ಅಲ್ಲಿಯ ಕೆರೆಯ ಉಸ್ತುವಾರಿಯನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳಲು ಕೆಲವೊಂದು ತೆರಿಗೆಗಳಿಂದ ಬಂದ ಹಣವನ್ನು ದತ್ತಿಯಾಗಿ ಗುಂಡಮಯ್ಯನಿಗೆ ನೀಡಲಾಯಿತು ಎಂಬ ಅಂಶವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಇವನಿಗೆ ‘ನರ್ಮದಾನದಿ-ಉಭಯತತಿ’, ‘ಮಾಳವ-ಧೂಮಕೇತು’, ‘ಮಾಂಡವ-ಕೋಟೋಲ್ಲಂಘನ’, ‘ಧಾರಾನಗರ ಕುಟುತೂಲ’ ಮುಂತಾದ ಅಭಿದಾನಗಳಿದ್ದವು. ಜೊತೆಗೆ ‘ಮುಮ್ಮುಣಿ ಜಲನಿಧಿ ಬಡವಾನಳ’ ಎಂಬ ಬಿರುದು ಇದ್ದಿತು. ಇವೆಲ್ಲ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು ಆತನು ಅರಸನ ಧಾರಾನಗರದ ದಂಡಯಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಣಾಯಕ ಪಾತ್ರನಿರ್ವಹಿಸಿದನೆಂಬುದನ್ನು ಬಿಂಬಿಸುತ್ತವೆ. ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೮ರ ನಾಗಾಯಿ ಶಾಸನವು,¹⁵¹ ಬಾಚಿರಾಜ ಹಾಗೂ ಆತನ ತಮ್ಮ, ವಾನಸ ಕುಟುಂಬದ ಮಧುಸೂದನರು ಮಾಳವದ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಬಾಗಿಗಳಾಗಿದ್ದು, ಬಾಚಿರಾಜ ಮಾಳವವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಅಪಮಾನಗೊಳಿಸಿದರೆ, ಮಧುಸೂದನ ಆತನನ್ನು ರಾಜಧಾನಿಯಿಂದ ಹೊರಗಟ್ಟಿದನು ಎಂದು

ಮೇಲೆ ಉಲ್ಲೇಖಿತ ಆಧಿಕಾರಿಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಚಾಳುಕ್ಯ ಅರಸ ಮಾಳವವನ್ನು ಮುತ್ತಿ, ಧಾರಾನಗರಿಯನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿ ಅದನ್ನು ಸುಟ್ಟು ಮಾಂಡವಾವನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡನು. ನಂತರ ಆತನು ಉಜ್ಜಯಿನಿಯತ್ತ ಮುನ್ನುಗ್ಗಿ ಅದನ್ನೂ ಸಹ ದಹಿಸಿದನೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಈ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಪರಮಾರ ದೊರೆ (ಭೋಜ) ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಪರಾಭವಗೊಂಡನು ಎಂಬುದು ಸುಸ್ಪಷ್ಟ. ಶಾಸನೋಕ್ತ ಮಾಂಡವಾ ಮಾಳವದ ಎರಡನೆಯ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿದ್ದಿರಬಹುದು. ಈ ಆಕ್ರಮಣವು ಕೊಪ್ಪಂ ಕಾಳಗಕ್ಕೂ ಮುಂಚೆ ಆದದ್ದು ಎಂಬುದನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕು, ಡಿಸೆಂಬರ್, ೨೫, ೧೦೫೧ರ ಮುತ್ತುಗದೂರು ಶಾಸನವು¹⁵³ ಚಾಲುಕ್ಯಪ್ರಭು ಇದೇ ದಿನದಂದು ಬಂದಣಿಕೆ ಘಟ್ಟದಲ್ಲಿ ವಾಸ್ತವ್ಯಹೂಡಿದ್ದನೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದು, ಇದು ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬಂದಳಿಕೆಯೇ ಆಗಿದೆ. ಇವುಗಳಿಂದ ಸೋಮೇಶ್ವರನು ಮಾಳವವಿರುದ್ಧದ ಜೈತ್ರಯಾತ್ರೆಯನ್ನು ಮೇ., ೧೦೫೦ ರಿಂದ ಡಿಸೆಂಬರ್ ೧೦೫೧ರೊಳಗೆ ಪೂರ್ತಿಗೊಳಿಸಿದನು ಎಂದೆನ್ನಿಸುತ್ತದೆ. 'ಇಬ್ಬರೂ ಕೊಂಕಣಿಗರು' ಮತ್ತು ಪರಮಾರರು ಚೋಳರಿಂದ ಪ್ರಭಾವಿತರಾಗಿದ್ದು, ಭೋಜನು ಚೋಳರ ಜೊತೆಗೆ ಮೈತ್ರಿ ಹೊಂದಿದ್ದನು.¹⁵⁴ ಆದರೆ ಚಾಲುಕ್ಯರ ವಿರುದ್ಧದ ಹೋರಾಟಗಳಲ್ಲಿ ಪರಮಾರಭೋಜನು ಚೋಳರ ಸಹಾಯವನ್ನು ಯಾಚಿಸಿದನೆಂದು ಹೇಳಲು ಸ್ಪಷ್ಟ ಆಧಾರಗಳಿಲ್ಲ.

ಚಾಲುಕ್ಯ ಅರಸನ ಆಕ್ರಮಣದ ನಂತರ, ಭೋಜನು ಚಾಲುಕ್ಯ ಒಂದನೆಯ ಭೀಮ ಮತ್ತು ಕಲಚೂರಿ ಕರ್ಣರ ಉಗ್ರ ಪ್ರತಿಭಟನೆಯನ್ನು ಎದುರಿಸಬೇಕಾಯಿತು. ಹೀಗಾಗಿ ಅನೇಕ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಭಾವಿಸಿದಂತೆ, ಭೋಜನು ಸೋಮೇಶ್ವರನಿಂದ ಹತನಾಗಲಿಲ್ಲ ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಯಾವ ದಾಖಲೆಗಳು ಸೋಮೇಶ್ವರನೇ ಭೋಜನನ್ನು ಕೊಂದನೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿಲ್ಲ. ಬಿಲ್ಹಣನೂ ಸಹ ಭೋಜನು ರಣರಂಗದಿಂದ ಮತ್ತು ಧಾರಾದಿಂದ ಓಡಿಹೋದನೆಂದಿದ್ದಾನೆಯೇ ವಿನಃ ಕೊಲ್ಲಲ್ಪಟ್ಟನೆಂದಿಲ್ಲ.¹⁵⁵ ಅತ್ಯಂತ ಅಪಮಾನಕರವಾದ ಸೋಲುಗಳು, ಭೋಜನ ವೃದ್ಧಾಪ್ಯ ಭೀಮ ಮತ್ತು ಕರ್ಣರ ಆಕ್ರಮಣಗಳು ಆತನ ಸೋಲು ಮತ್ತು ಹತ್ಯೆಗೆ ಕಾರಣಗಳಾಗಿದ್ದವು.¹⁵⁶ ಬಹುಶಃ ಭೋಜನು ಸುಮಾರು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೨-೫೩ರಲ್ಲಿ ಮರಣಹೊಂದಿರಬಹುದು.

ಭೋಜನ ಮರಣಾನಂತರ, ಉದಯಾದಿತ್ಯನು ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬರುವವರೆಗೆ ಮಾಳ್ವದ ಚರಿತ್ರೆಯು ಮೋಡಮುಸುಕಿದ ನೆಸರನಂತಿತ್ತು. ಭೋಜನ ನಂತರ ಪರಮಾರ ಸಿಂಹಾಸನಕ್ಕೆ ಜಯಸಿಂಹ ಮತ್ತು ಉದಯಾದಿತ್ಯರ ಮಧ್ಯೆ ಕಚ್ಚಾಟಗಳು ಪ್ರಾರಂಭವಾದವು. ಈ ಅತಃಕಲಹದಲ್ಲಿ ಜಯಸಿಂಹನು ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಸಹಾಯವನ್ನು; ಉದಯಾದಿತ್ಯನು ಚೋಳರ ಸಹಾಯವನ್ನು ಪಡೆದರೆಂದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಚಾಳುಕ್ಯ ಚಕ್ರವರ್ತಿಗೆ ಜಯಸಿಂಹನ ಸ್ನೇಹವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಲು ಸುಸಂದರ್ಭವಾಗಿತ್ತು. ಬಿಲ್ಹಣನ ಪ್ರಕಾರ ಸೋಮೇಶ್ವರನು ಜಯಸಿಂಹನನ್ನು ಮಾಳವದ ಸಿಂಹಾಸನದ ಮೇಲೆ ಕೂಡಿಸಿದನು.¹⁵⁷ ಆದರೆ ನಾಗಪುರದ ಶಿಲಾಶಾಸನವು¹⁵⁸ ಉದಯಾದಿತ್ಯನು ಪರಮಾರರ ಸಿಂಹಾಸನವನ್ನು ಅಲಂಕರಿಸಿದನೆಂದಿದೆ.

ಜಯಸಿಂಹನನ್ನು ಮಾಳವದ ಸಿಂಹಾಸನದಲ್ಲಿ ಕೂಡಿಸುವಲ್ಲಿ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಮಗ, ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನು ಯಶಸ್ವಿಯಾದನೆಂಬ ಬಿಲ್ಹಣನ ಹೇಳಿಕೆಯು ಮಾಂಧಾತಾ ತಾಮ್ರ ಪಟಶಾಸನಗಳಿಂದ¹⁵⁹ ಮತ್ತಷ್ಟು ದೃಢಗೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಜಯಸಿಂಹ ಪರಮಾರ ಅರಸನು ಕ್ರಿ. ಶ. ಸುಮಾರು ೧೦೫೧-೫೨ ರಿಂದ ೧೦೫೫ರ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಮಾಳವದ ಸಿಂಹಾಸನವೆರಿದನೆಂದು ಈ ತಾಮ್ರಪಟಶಾಸನಗಳಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಅವನು ಆ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಹುಕಾಲ ಉಳಿಯಲಾಗಲಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ, ಉದಯಾದಿತ್ಯನು ಅವನನ್ನು ಸಿಂಹಾಸನದಿಂದ ತಳ್ಳಿಹಾಕುವಲ್ಲಿ ಯಶಸ್ವಿಯಾದನೆಂದು ಈ ಮೇಲೆ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ ನಾಗಪುರ ಶಿಲಾಶಾಸನದಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟ. ಆದರೆ ಈ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಉದಯಾದಿತ್ಯ, ಚಾಲುಕ್ಯರ ಹಾಗೂ ಕಳಚೂರಿಗಳ ಒಕ್ಕೂಟ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಎದುರಿಸಬೇಕಾಯಿತು. ಅದರಲ್ಲಿ ಆತ ಯಶಸ್ವಿಯೂ ಆದಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ.

ಇತರ ಜೈತ್ರ ಯಾತ್ರೆಗಳು

ಸೋಮೇಶ್ವರ ಮಹಾನ್ ಪರಾಕ್ರಮಿಯಾಗಿದ್ದು, ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ವಿಸ್ತಾರದ ಹೆಬ್ಬಯಕೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದನು. ಹೀಗಾಗಿ ಆತನು ನಿರಂತರ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದ್ದನೆಂದು ಈ ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಉತ್ತರದ ತನ್ನ ಆಕ್ರಮಣಗಳಲ್ಲಿ ಇವನು ಚಾಳುಕ್ಯ ಭೀಮನೊಂದಿಗೆ ಹೋರಾಡಬೇಕಾಯಿತು. ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೩ರ ಒಂದು ಶಾಸನವನ್ನು ಆಧರಿಸಿ, ಶ್ರೀ ವೆಂಕಟರಾಯ ಶಾಸ್ತ್ರೀಗಳು ಈ ಯುದ್ಧವು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೩ಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆ ನಡೆಯಿತೆಂದೂ, ಎರಡನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನು ಈ ಕಾಳಗದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದನೆಂದೂ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.¹⁶⁰ ಒಂದನೆಯ ಭೀಮನನ್ನು ಬಗ್ಗುಬಡಿದ ನಂತರ ಸೋಮೇಶ್ವರ 'ಭೀಮ-ಕರಿ-ಮದ-ನಿವಾರಣ' ಎಂಬ ಅಭಿದಾನವನ್ನು ಪಡೆದನು. ಆದರೆ ಈ ಬಿರುದಿನ ಮತ್ತೊಂದು ರೂಪವನ್ನು ಎಪಿಗ್ರಾಫಿಯಾ ಇಂಡಿಕಾದಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದು, ಅದು, 'ಪರ-ಕರಿ-ಮದ-ನಿವಾರಣ' ಎಂದಿದೆ.¹⁶¹ ಅದನ್ನು ಇತರ ದಾಖಲೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕಾಣಬಹುದು.¹⁶²

ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೦ರ ಸೂಡಿ ಶಾಸನದ ಪ್ರಕಾರ, ದಂಡನಾಯಕ ನಾಗದೇವಯ್ಯನು ಗುರ್ಜರರಸರ ಸೊಕ್ಕನ್ನು, ಹೆಮ್ಮೆಯನ್ನು ಇಳಿಸಿದನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೭ರ ಹಿರೇಹಡಗಲಿ ಶಾಸನವು,¹⁶³ "ಗುರ್ಜರ ರಾಜನು ಆರನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನನ್ನು ಕಂಡಕೂಡಲೇ ಗುಹೆಯಲ್ಲಿ ಅಡಗಿಕೊಂಡನೆಂದು" ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನು ಮುಂದೆ ಚಾಲುಕ್ಯ ಒಂದನೇ ಭೀಮನ ಮೇಲೆ ದಂಡೆತ್ತಿ ಹೋಗಿರಬಹುದಾದರೂ ಈ ಸಾಹಸದ ವಿವರಗಳು ಸಿಕ್ಕಿಲ್ಲ.

ಕಳಚೂರಿನೈಪ ಕರ್ಣನೂ ಸಹ ಆರನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನಿಂದ ಪರಾಜಿತಗೊಂಡನು. ಕರ್ಣನ ರೇವಾದ ಶಿಲಾಶಾಸನವು,¹⁶⁴ "ಆತನು (ಕರ್ಣ) ಕುಂತಳದಲ್ಲಿನ ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡನು" ಎಂದಿದ್ದು, ಶಾಸನದ ಕಾಲವು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೮-೪೯, ಹೀಗಾಗಿ ಈ ಯುದ್ಧವು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೮-೪೯ರ ಕ್ಷಿಂತಲೂ ಮುಂಚೆ, ಕರ್ಣನು ತನ್ನ ದಕ್ಷಿಣ ದಂಡಯಾತ್ರೆಗಳಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಜರುಗಿರಬಹುದು. ಆದರೆ ಈ ಯುದ್ಧದ ಬಗೆಗೆ ನಿಖರವಾದ ಒಂದು ತಿರ್ಮಾನಕ್ಕೆ ಬರುವುದು ಕಷ್ಟ. ಶ್ರೀ ಕರಾಲಯವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಂತೆ, ಜಯಸಿಂಹ (ಪರಮಾರಭೋಜನ ಮಗ)ನನ್ನು ಪರಮಾರ ಸಿಂಹಾಸನದ ಮೇಲೆ ಕೂಡಿಸಿದ ನಂತರ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನು ಮುಂದೆ ತನ್ನ ದಿಗ್ವಿಜಯಗಳನ್ನು ಮುಂದುವರೆಸಿ ಕನೋಜವನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ನಂತರ ಕಲಚೂರಿ ಕರ್ಣನ ಮೇಲೆ ದಂಡೆತ್ತಿ ಹೋದನು. ಆತನು ಸ್ವಲ್ಪ ಹೊತ್ತು ಕಾದಾಡಿದ ನಂತರ ಸೋತುಹೋದನು.¹⁶⁵

ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೭ರ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲದ ತಡಕಲ್ಲ ಶಾಸನವು,¹⁶⁶ ಆತನ ವಾಜಿ ವಂಶದ ದಂಡಾಧಿಪತಿ, ದಂಡನಾಯಕ ನಾಗವರ್ಮಯ್ಯನ ಸಾಧನೆಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತ 'ಮಲ್ಲ' ಮತ್ತು 'ಸೇವುಣ' ವಿರುದ್ಧದ ಆತನ ದಾಳಿಗಳು ಪ್ರಮುಖ ಮತ್ತು ಸಾಹಸಪೂರ್ಣವಾದವುಗಳೆಂದಿದೆ. ಮಲ್ಲನನ್ನು 'ವಿಂಧ್ಯಾದೀಪ'ನೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದು, ನಾಗವರ್ಮ ಇವನನ್ನು ಯುದ್ಧವೊಂದರಲ್ಲಿ ಕೊಂದು, ಸೇವುಣ ದೇಶವನ್ನು ಸುಟ್ಟನು. ಈ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು 'ಸವ್ವಲಕ್ಕವಿಂಧ್ಯ' ಎಂದು (೧,೨೫೦೦೦) ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಮಲ್ಲನು ಆಳಿದ ಪ್ರದೇಶವು ವಿಂಧ್ಯಪರ್ವತ ಶ್ರೇಣಿಯ ಬುಡದಲ್ಲಿದ್ದಿತ್ತಾದರೂ, ಅದನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ಗುರುತಿಸಲಾಗುವದಿಲ್ಲ.

ಇಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿತ ಸೇವುಣನೆಂದರೆ ಮೂರನೆಯ ಭೀಮ.¹⁶⁷ ಜಯಸಿಂಹನಾಳ್ವಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಈತನನ್ನು ಬಿಜ್ಜರಸ ಬಗ್ಗುಬಡಿದಿದ್ದನು. ಈಗ ಮತ್ತೇ ಅವನು ದಂಗೆ ಎದ್ದಿದ್ದನ್ನಾದ್ದರಿಂದ ಸೋಮೇಶ್ವರನು ಭಿಲ್ಲಮನನ್ನು ಹತ್ತಿಕ್ಕಲು ನಾಗವರ್ಮನನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿದನು. ಅನಂತರ ಚಾಲುಕ್ಯರು ಹಾಗೂ ಮೂರನೆಯ ಭಿಲ್ಲಮರ ಮಧ್ಯದ ಸಂಬಂಧಗಳು ಮಧುರವಾಗಿ ಮುಂದುವರೆದುದನ್ನು ನಾವು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಭಿಲ್ಲಮನ ದೇವಲಾಲಿ ತಾಮ್ರಪಟಗಳು ಭಿಲ್ಲಮನು ಚಾಳುಕ್ಯ ಚಕ್ರೇಶನ ವೈರಿಗಳನ್ನು ಸದೆಬಡಿಯುವುದನ್ನು ಕುರಿತು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತವೆ.¹⁶⁸

ಮತ್ತೇ ಚೋಳರ ವಿರುದ್ಧ ಯುದ್ಧ

ಕೊಪ್ಪಂ ಕಾಳಗದಲ್ಲಿ ಒಂದನೆಯ ರಾಜರಾಜ ಮಡಿದ ತಕ್ಷಣ ಎರಡನೆಯ ರಾಜೇಂದ್ರನಿಗೆ ರಣರಂಗದಲ್ಲಿಯೇ ಪುಟ್ಟಾಭಿಷೇಕ ಮಾಡಲಾಯಿತು. ಕೆಲವು ದಾಖಲೆಗಳು ಅವನು ಕೊಲ್ಲಾಪುರದಲ್ಲಿ ಜಯಸ್ತಂಭವನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಿದನೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತವಾದರೂ, ಅದರಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಸತ್ಯತೆ ಇಲ್ಲ. ಎರಡನೆಯ ರಾಜೇಂದ್ರನ ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿ, ವೀರರಾಜೇಂದ್ರನ (ಈತನನ್ನು 'ವೀರಚೋಳ', 'ಕರಿಕಾಲ' ಮತ್ತು 'ವಲ್ಲಭ-ವಲ್ಲಭ' ಎಂತಲೂ ಕರೆಯುವರು). ಕರೂರು ಶಾಸನವು,¹⁶⁹ ಅವನು ಗಂಗವಾಡಿಯಿಂದ ವಿಕಿಲನ್ ಮತ್ತು ಇತರ ಸಾಮಂತರನ್ನು ಹೊರಗಟ್ಟಿದನೆಂಬ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತಿದ್ದು, ಈ ವೇಳಾಗಾಗಲೇ ವಿಕಿಲನ್ (ಆರನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ) ಗಂಗವಾಡಿ-೯೬೦೦೦ದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರ ನೆಡೆಸುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತದೆ. ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೫ರ ಕಲ್ಕೇರಿಯ ಶಾಸನವು,¹⁷⁰ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನು ಗಂಗವಾಡಿ-೯೬೦೦೦ ಪ್ರಾಂತವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂಬುದಾಗಿ ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ. ಇದೇ ತೇದಿಯ ಬಂಕಾಪುರದ ಶಾಸನವು¹⁷¹ ಸಹ ಇದೇ ಉಲ್ಲೇಖವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಈ ವಿವರಗಳು ಚಾಲುಕ್ಯರು ಕೊಪ್ಪಂ ಯುದ್ಧದ ನಂತರವೂ ಅತ್ಯಲ್ಪ ಪ್ರಮಾಣದ ಭೂಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡು ಚೋಳರಿಂದ ತೊಂದರೆಗೀಡಾದರೆಂಬುದನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತವೆ.

ತಮಿಳು ಶಾಸನಗಳು, ಎರಡನೆಯ ರಾಜೇಂದ್ರನು ಅಹಾವಮಲ್ಲನನ್ನು ಎರಡು ಬಾರಿ ಸೋಲಿಸಿದನೆಂದು ಹೇಳುತ್ತವೆ. ಆ ವಿಜಯಗಳು, ಕೊಪ್ಪಂ ಮತ್ತು ಮುಡಕ್ಕುರು. ಕೊಪ್ಪಂ ಯುದ್ಧದ ಬಗೆಗೆ ಈಗಾಗಲೇ ಚರ್ಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ತಿರುಪ್ಪಾಪಲಿಯೂರಿನ ಶಾಸನವು,¹⁷² ರಾಜಮಹೇಂದ್ರ (ಎರಡನೆಯ ರಾಜೇಂದ್ರನ ಮಗ ಹಾಗೂ ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿ)ನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಮೂರನೆಯ ವರ್ಷಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದು, ಅದು ರಾಜಮಹೇಂದ್ರ, ಅಹಾವಮಲ್ಲನನ್ನು ಮುಡಕ್ಕುರುದಲ್ಲಿ ಸೋಲಿಸಿದುದಾಗಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ಈತನು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೯ರಲ್ಲಿಯೇ ಚೋಳಸಿಂಹಾಸನದ ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿಯೆಂದು ಆಯ್ಕೆಗೊಂಡಿದ್ದಂತೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇದರನ್ವಯ ಮುಡಕ್ಕುರು ಕಾಳಗವು. ಮಾರ್ಚ್ ೧೦೫೨ರಲ್ಲಿ ಸಂಭವಿಸಿರಬಹುದು.¹⁷³ ಎರಡನೆಯ ರಾಜೇಂದ್ರನ ದಾಖಲೆಗಳ ಪ್ರಕಾರ ಈ ಯುದ್ಧವು ಚಾಲುಕ್ಯ ಅರಸನ ಒತ್ತಾಸೆಯಿಂದಲೇ ನಡೆಯಿತೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈತನ ತಿರುಮಲವಾಡಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿ¹⁷⁴ಯು "ಅಹಾವಮಲ್ಲನು ಕೊಪ್ಪಂ ಕಾಳಗದ ಸೋಲಿನ ಅಪಮಾನವನ್ನು ತೊಡೆದು ಹಾಕಲು ಕಾತರನಾಗಿದ್ದು, ಬಲಿಷ್ಠ ಹಾಗೂ ಹೊಸ ಸೈನ್ಯದೊಂದಿಗೆ ಚೋಳ ಅರಸನ ವಿರುದ್ಧ ಸೈನ್ಯ ಮುನ್ನಡೆಯಿಸಿದನು" ಎಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಶಾಸನದ ಈ ಹೇಳಿಕೆಯ ಸತ್ಯಾಸತ್ಯತೆಯನ್ನು ಒರೆಗಲ್ಲಿಗೆ ಹಚ್ಚುವದು ಅತೀ ಅಶ್ಯವಾಗಿದೆ.

ಚೋಳರ ದಾಖಲೆಗಳ ಪ್ರಕಾರ, ಚಾಳುಕ್ಯರ ಸೈನ್ಯದಲ್ಲಿನ ಪ್ರಮುಖ ಮುಖಂಡರೆಂದರೆ, ದಂಡನಾಯಕ ವಲದೇವ, ಇರುಗಯ್ಯನ್ ಹಾಗೂ ಯುವರಾಜ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ ಇವರಲ್ಲಿ ವಲದೇವ ತನ್ನ ಸಂಗಡಿಗರೊಂದಿಗೆ ರಣರಂಗದಲ್ಲಿಯೇ ಸಾವನ್ನಪ್ಪಿದನು. ಉಳಿದವರು ರಣರಂಗದಿಂದ ಓಡಿಹೋದರೆಂದು ಇದೇ ದಾಖಲೆಗಳು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿವೆ. ಈ ಮುಖಂಡರಲ್ಲಿ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನನ್ನು ಹೊರತುಪಡಿಸಿ ಉಳಿದವರನ್ನು ಗುರುತಿಸುವುದು ಕಷ್ಟ.

ಈ ಘಟನೆಗಳ ಬಗೆಗೆ ಚಾಳುಕ್ಯರ ದಾಖಲೆಗಳು ಏನನ್ನೂ ಹೇಳುವದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಈತನ ಕೆಲ ಶಾಸನಗಳ ವಿಶ್ಲೇಷಣೆಯಿಂದ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳನ್ನು ಅರಿಯಬಹುದು. ಈ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿರುವಂತೆ, ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೫ರಲ್ಲಿ ಆತ ಬನ್ನಿಗೋಳದಲ್ಲಿದ್ದನೆಂದು ಅಲ್ಲಿಯ ಶಾಸನದಿಂದ ವೇದ್ಯ. ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೭ರಲ್ಲಿ ಆತನ ಪತ್ನಿ ಮೈಳಲದೇವಿ ಹಾಗೂ ಬಲ್ಲವರಸನ ಜೊತೆಗೆ ಶ್ರೀಶೈಲಕ್ಕೆ ಪ್ರಯಾಣ ಬೆಳೆಸಿದನು.¹⁷⁵ ೧೦೫೮ರ ಜೂನ್ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಆತ ಕೋಳೂರು ಬೀಡಿನಲ್ಲಿದ್ದನೆಂದೂ,¹⁷⁶ ಅದೇ ವರ್ಷದ ಡಿಸೆಂಬರ್‌ನಲ್ಲಿ ಮತ್ತೇ ಕೋಳೂರು ಬೀಡಿನಲ್ಲಿದ್ದನೆಂಬ ಸಂಗತಿಯೂ ನಾಗಾಯಿ ಶಾಸನದಿಂದ¹⁷⁷ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಕೋಳಾರನ್ನು ಅದೇ ಹೆಸರಿನ, ನಾಗಾಯಿಯ ದಕ್ಷಿಣ, ನೈಋತ್ಯಕ್ಕಿರುವ ಗ್ರಾಮವೆಂದು ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದ್ದು, ಭೀಮೇಯ ದಡದಲ್ಲಿದೆ. ಮರುಪರ್ಷವೇ ಅಂದರೆ, ೧೦೫೯-೬೦ರಲ್ಲಿ ಸೋಮೇಶ್ವರನು ದಕ್ಷಿಣ ದಿಶಾವರಕ್ಕೆ ದಂಡಯಾತ್ರೆ ಕೈಕೊಂಡನೆಂದು ದೋಣಿಕಲ್ಲು¹⁷⁸ ಶಾಸನದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಬೆಳಗಾವಿ¹⁷⁹ ಶಾಸನದ ಪ್ರಕಾರ ಅರಸ ಜನೇವರಿ, ೯, ೧೦೬೦ ರಂದು ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪಾನುಂಗಲ್ (ಹಾನಗಲ್) ಕೋಟೆಗೆ ಭೇಟಿ ನೀಡಿದನು. ಕೂತೂಹಲಕಾರಿ ಸಂಗತಿಯೆಂದರೆ, ಸೂಡಿಯ ಶಾಸನವು¹⁸⁰ ಜನೇವರಿ ೨೦, ೧೦೬೦ರ ತೇದಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದು ಪಾನುಂಗಲ್ ಕೋಟೆಯ ಭೇಟಿಯ ಕೇವಲ ಹನ್ನೊಂದು ದಿನಗಳ ನಂತರ ಅಹಾವಮಲ್ಲನು 'ಪುಲಿಯಪ್ಪಯಣವೀಡಿನೋಳ್' ತಂಗಿದ್ದನೆಂಬ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ನೀಡಿದ್ದು, ಆತ ಚೋಳ ಅರಸನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಮರಳಿ ಬರುವಾಗ ಇಲ್ಲಿ ತಂಗಿದ್ದನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ ("ದಕ್ಷಿಣ ದಿಗ್ವಿಜಯಂಗಿಯು ಚೋಳನಂ ಜಯಂಗಿಯು ಮಗುಳೆ (ಮರಳಿ) ಬಿಜಯಂಗಿಯುತ್ತಂ") ಪುಲಿಯನ್ನು ಈ ಶಾಸನದ ಸಂಪಾದಕರಾದ ಡಾ. ಬರ್ನೆಟ್‌ರವರು ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆ, ಆಲೂರು ತಾಲೂಕಿನ ಹುಲಿಬೀಡು ಎಂದು ಗುರುತಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಬಾ. ರಾ. ಗೋಪಾಲರವರು ಇದನ್ನು ಅಲ್ಲಗಳೆದು ಪುಲಿಯು ರಾಣಿಬೆನ್ನೂರ ತಾಲೂಕು, ಹಾವೇರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹುಲಿಹಳ್ಳಿಯೆಂದು ಗುರುತಿಸಿದ್ದು, ಇದು (ಹಾನಗಲ್) ಪಾನುಂಗಲ್‌ದಿಂದ ಸು. ೫೦ ಮೈಲುಗಳ ಅಂತರದಲ್ಲಿದ್ದು, ಸೋಮೇಶ್ವರ ಪಾನುಂಗಲ್‌ದಿಂದ ಹನ್ನೊಂದು ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಿಗೆ ತಲುಪಿರಬಹುದು.

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿರುವಂತೆ, ಸೋಮೇಶ್ವರನು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೯-೬೦ರಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣ ದಿಶಾವರಕ್ಕೆ ವಿಜಯಯಾತ್ರೆ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದನೆಂದು ದೋಣಿಕಲ್ಲು ಶಾಸನ ಹೇಳಿದರೆ, ಸೂಡಿಯ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೦-೬೧, ಜನೇವರಿ ೨೦ರ ಶಾಸನವು ಆತ ದಕ್ಷಿಣದ ವಿಜಯಾತ್ರೆಯಿಂದ ಮರಳಿ ಬರುವುದನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ದಾಖಲೆಗಳ ದ್ವಂದ್ವಗಳಿಂದಾಗಿ ನಮಗೆ ಸೋಮೇಶ್ವರನು ಖಚಿತವಾಗಿ ಯಾವಾಗ ದಕ್ಷಿಣದ ದಂಡಯಾತ್ರೆಯನ್ನು ಕೈಕೊಂಡನೆಂಬುದನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸಲಾಗದು. ಬಹುಶಃ ಸೋಮೇಶ್ವರನು "ವಿಹಾರಿ ಸಂವತ್ಸರದ ಶ್ರಾಹಯೋಳ್" ಎಂಬ ಶಾಸನೋಕ್ತಿ, ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೯ರ ಮಾರ್ಚ್, ಎಪ್ರಿಲ್ ರಂದು ದಕ್ಷಿಣದ ಯಾತ್ರೆ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ, ಜನೇವರಿ ೨೦, ೧೦೬೦ರಲ್ಲಿ ಪೂರ್ತಿಗೊಳಿಸಿರಬಹುದೆಂದು ಊಹಿಸಬಹುದು. ಈ ವಿಜಯಯಾತ್ರೆಯು ತಮಿಳರ ದಾಖಲೆಗಳು ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸುವ ಮುಡಕ್ಕರು ಯುದ್ಧವಾಗಿರಬಹುದೇ? ಎಂಬ ಅನುಮಾನವುಂಟಾಗದೇ ಇರದು. ಬಹುಶಃ ಕೊಪ್ಪಂ ಯುದ್ಧದ ನಂತರದ ಯುದ್ಧ ಇದಾಗಿರಬೇಕು.

ಪ್ರೊ. ಕೆ. ಎ. ಎನ್. ಶಾಸ್ತ್ರೀಯವರು ಈ ಯುದ್ಧವು ವೀರರಾಜೇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರರ ಮಧ್ಯೆ ನಡೆದ ಕೂಡಲ ಸಂಗಮ ಯುದ್ಧವೇ ಆಗಿರಬಹುದೆಂಬ ಅನುಮಾನ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಅವರು ಯುದ್ಧದ ಸ್ಥಳವನ್ನು ತುಂಗಾ ಮತ್ತು ಭದ್ರಾ ನದಿಗಳ ಸಂಗಮ ಸ್ಥಳ 'ಕೂಡಲಿ' (ಮೈಸೂರು ಹತ್ತಿರ) ಅಥವಾ ತುಂಗಭದ್ರಾ ಮತ್ತು ಕೃಷ್ಣಾನದಿಗಳ ಸಂಗಮ ಸ್ಥಳವಾಗಿರಬೇಕು ಎಂದು ಗುರುತಿಸಿದ್ದಾರೆ.¹⁸¹ ಆದರೆ ಮುಡಕ್ಕರು ಹಾಗೂ ಕೂಡಲಸಂಗಮ ಯುದ್ಧಗಳೆರಡು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಯುದ್ಧಗಳು. ಪ್ರಥಮ ಯುದ್ಧ (ಮುಡಕ್ಕರು) ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೯ರ ಸುಮಾರಿಗೆ ನಡೆದರೆ, ದ್ವಿತೀಯ (ಕೂಡಲಸಂಗಮ) ಯುದ್ಧ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೪ರಲ್ಲಿ ಸಂಭವಿಸಿತು. ಅಲ್ಲದೆ, ವೀರರಾಜೇಂದ್ರನ 'ಚರಾಲಾ ತಾಮ್ರಪಟ' ಶಾಸನದ ಸಂಪಾದಕರು ಮುಡಕ್ಕರು ಮತ್ತು ಕೂಡಲಸಂಗಮಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಎಂದಿದ್ದಾರೆ.¹⁸² ತಮಿಳು ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಮುಡಕ್ಕರು ಎಂದರೆ ಒಂದು 'ತೀಕ್ಷ್ಣತೀರುವು ಇರುವ ನದಿ' ಎಂದರ್ಥ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದು ಒಂದು ಸ್ಥಳದ ಹೆಸರಲ್ಲ ಬದಲಾಗಿ ಸ್ಥಳದವಿವರಣೆ. ಇದು ಗಂಗವಾಡಿಯ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರಬಹುದು. ಈ ಕಾಳಗದಲ್ಲಿಯೇ ವೀರರಾಜೇಂದ್ರನು ಸೋಮೇಶ್ವರನನ್ನು ಪ್ರಥಮ ಬಾರಿಗೆ ಎದುರಿಸಿದನು. ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಮದದಕೆರೆ ಎಂಬ ಗ್ರಾಮವಿದ್ದು, ಇದು ವೇದವತಿ ನದಿಗೆ ಅತಿ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಮದದಕೆರೆಯೇ ತಮಿಳು ದಾಖಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿತ ಮುಡಕ್ಕರು ಆಗಿರಬಹುದು.¹⁸³

ವೆಂಗಿಯ ವ್ಯವಹಾರಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗಿದಾರ

ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೧ರ ಅಕ್ಟೋಬರ್ ಮಾಸದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಶಕ್ತಿವರ್ಮ (ಸಪ್ತಮ ವಿಜಯಾದಿತ್ಯನ ಮಗ) ರಾಜರಾಜನ ನಂತರ ವೆಂಗಿಯ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದನು.¹⁸⁴ ಆದರೆ ಈತನು ಒಂದು ವರ್ಷಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚುಕಾಲ ರಾಜ್ಯಭಾರಮಾಡಲಾಗಲಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಈತನು ಯಾವುದೋ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಮಡಿದನು. ಈ ಹಿಂದೆ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ ಕರೂರು ಶಾಸನವು, ವೀರರಾಜೇಂದ್ರನಾಳ್ವಿಕೆಯ ನಾಲ್ಕನೆಯ ವರ್ಷದ ತೇದಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ವೀರರಾಜೇಂದ್ರನು ಸೋಮೇಶ್ವರನನ್ನು ಮೂರುಬಾರಿ ಸೋಲಿಸಿದನೆಂದು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಎರಡನೆಯ ಕಾಳಗವು ವೆಂಗಿಯನ್ನು ಹಿಡಿದಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದ ಪಶ್ಚಿಮ ಚಾಳುಕ್ಯರೊಡನೆಯ ಘರ್ಷಣೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದಾಗಿದೆ. ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನು ಒಂದು ಸೈನ್ಯದ ಪಡೆಯನ್ನು ದಂಡನಾಯಕ ಚಾಮುಂಡರಾಜನ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ವೆಂಗಿಯತ್ತ ಕಳುಹಿಸಿದನೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಆದರೆ, ಆ ವೇಳೆಗಾಗಲೇ ಸೋಮೇಶ್ವರನು ವೆಂಗಿಯ ಮೇಲೆ ಹಿಡಿತವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದನು. ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೩ರ ಮುಳಗುಂದದ ಶಾಸನವು,¹⁸⁵ ಯುವರಾಜ ಎರಡನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನನ್ನು 'ವೆಂಗಿಪುರವರ್ಧಿಶ್ವರ' ಎಂದು ಕೀರ್ತಿಸಿದ್ದು, ವೆಂಗಿ ಪ್ರದೇಶದ ಸ್ವಲ್ಪ ಭಾಗ ಆತನ ನಿಯಂತ್ರಣದಲ್ಲಿತ್ತೆಂಬುದನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತದೆ. ವೀರರಾಜೇಂದ್ರನ ಚರಾಲಾ ತಾಮ್ರಪಟಗಳು, ತನ್ನ ಶತ್ರುಗಳು ಆಕ್ರಮಿಸಿದ್ದ ವೆಂಗಿ ಮತ್ತು ಕಳಿಂಗ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಆತನು ಪುನಃ ಮರಳಿ ಗೆದ್ದನೆಂದು ವಿವರಿಸುತ್ತವೆ.¹⁸⁶

ವೆಂಗಿಯನ್ನು ಮತ್ತೇ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು, ಪ್ರಥಮ ಹೆಜ್ಜೆಯಾಗಿ ವೀರರಾಜೇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಸಹೋದರ (ಎರಡನೆಯ ರಾಜೇಂದ್ರ) ನ ಆಳ್ವಿಕೆಯಲ್ಲೇ ವೆಂಗಿಯ ಮೇಲೆ ಮುನ್ನುಗ್ಗಿದನು. ರಾಜರಾಜನ ಮಗನಾದ ರಾಜೇಂದ್ರಚೋಳ ಮುಂದೆ (ಒಂದನೆಯ ಕುಲೋತ್ತಂಗನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದನು)ನು ವೆಂಗಿಯ ಸಿಂಹಾಸನಕ್ಕೆ ತನ್ನ ಹಕ್ಕನ್ನು ಮುಂದೂಡಿದನು. ಆದರೆ ಸಪ್ತಮ ವಿಜಯಾದಿತ್ಯನಿಗೆ ಅದು ಬಹು ಸುಲಭವಾಗಿ ದಕ್ಕಿತು. ಕೆ. ವಿ. ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ ಆಯುರ್ವರವರ ಪ್ರಕಾರ, ಏಳನೆಯ ವಿಜಯಾದಿತ್ಯನ ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರತ್ವದ ಬಗೆಗೆ ವಿವಾದವಿರಲಿಲ್ಲ¹⁸⁷ ಬದಲಾಗಿ ವೆಂಗಿ ಸಿಂಹಾಸನಕ್ಕೆ ತನ್ನ ಹಕ್ಕನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲು ವೀರರಾಜೇಂದ್ರನು ಬಹಳ ಚಿಕ್ಕವನಿದ್ದನು. ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನು ಚಾಮುಂಡರಾಜನನ್ನು ವೆಂಗಿಗೆ ಕಳಿಸಿದಾಗ ವೀರರಾಜೇಂದ್ರನು ಚಾಮುಂಡರಾಯನನ್ನು ವೆಂಗಿಯಲ್ಲಿ ಭೇಟಿಯಾದನು. ಬಹುಶಃ ಈ ಭೇಟಿ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೩ರಲ್ಲಿ ನಡೆದಿರಬಹುದು. ಚಾಮುಂಡರಾಯನು ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಾಗಿದ್ದು, ಬನವಾಸಿ-೧೨೦೦೦ ವಿಭಾಗವನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದನು. ಈ ಮುಖಂಡನಿದ್ದ ನಮಗೆ ಗೊತ್ತಿರುವ ಕಡೆಯ ದಿನಾಂಕ ೧೩.೦೨.೧೦೬೩ ಎಂಬುದಾಗಿ ದೇವಿಹೊಸೂರಿನ ಶಾಸನದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.¹⁸⁸ ಒಂದು ವೇಳೆ ತಮಿಳು ದಾಖಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿತ ಚಾಮುಂಡರಾಯನು ಈತನು ಒಂದೇಯಾಗಿದ್ದರೆ, ಈತನು ಫೆಬ್ರವರಿ, ೧೦೬೩ರ ಸ್ವಲ್ಪ ದಿನಗಳ ನಂತರ ವೆಂಗಿಗೆ ಹೋಗಿರಬಹುದು. ಚಾಮುಂಡರಾಯನು ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಕೊನೆಯ ತೇದಿ (೧೦೬೩) ಇದಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಬಹುಶಃ ಆತ ಚೋಳರ ಜೊತೆಯ ಹೋರಾಟದಲ್ಲಿ ಮಡಿದಿರಬಹುದು. ಈತನಿಗೆ ಜೋಮರಸ ಎಂಬ ಒಬ್ಬ ಮಗನಿದ್ದನು. ಆತ ಮಹಾಸಾಮಂತನಾಗಿದ್ದು, ಬಾಸವುರ-೧೪೦, ಬೆಳಗುಹೆ-೭೦ ಮತ್ತು ಸತ್ತಳಿಗೆ-೭೦ ಈ ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದನು. (ತಮಿಳು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಬರುವ ನಾಗವೈ ಚಾಮುಂಡರಾಯನ ಮಗಳಾಗಿರಬಹುದು) ಈ ಯುದ್ಧವು ನಿರೀಕ್ಷಿತ ಫಲವನ್ನು ಕೊಡಲಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಚೋಳ ಸಿಂಹಾಸನವನ್ನು ಹತ್ತಿದ ತಕ್ಷಣ, ವೀರರಾಜೇಂದ್ರನು ವೆಂಗಿಯ ಮೇಲೆ ತನ್ನ ನಿಯಂತ್ರಣವನ್ನು ಬಿಗಿಗೊಳಿಸುವ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಕೆಲವು ಯುದ್ಧಗಳನ್ನು ಮಾಡಬೇಕಾಯಿತು. ವೀರರಾಜೇಂದ್ರ ಬಹುಶಃ ಚೋಳ ಸಿಂಹಾಸನವನ್ನು ಸಪ್ತಂಬರ್, ೧೧, ೧೦೬೨ ಮತ್ತು ಸಪ್ತಂಬರ್, ೧೦, ೧೦೬೩ರ ಮಧ್ಯಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಹತ್ತಿರಬಹುದು.¹⁸⁹ ಸಿವೇಲ್ವರವರು ಈತನ ಸಿಂಹಾಸನಾರೋಹಣವು ೧೩, ಮಾರ್ಚ್, ೧೦೬೩ ಎಂದು ಗುರುತಿಸಿದ್ದಾರೆ.¹⁹⁰ ಎರಡನೆಯ ರಾಜೇಂದ್ರ ರಣರಂಗದಲ್ಲಿಯೇ ಪಟ್ಟಾಭಿಷಿಕ್ತನಾದರೆ, ಈತನು ಪಟ್ಟಾಭಿಷಿಕ್ತನಾದ ತಕ್ಷಣವೇ ರಣರಂಗವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಬೇಕಾಯಿತು.

ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ ನಂತರ ವೀರರಾಜೇಂದ್ರ, ಚೋಳನು ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಮೂರು ಬಾರಿ ರಣರಂಗದಲ್ಲಿ ಎದುರಿಸಿದನು. ಇದಕ್ಕೂ ಪೂರ್ವ ಆತ ಅದನ್ನು ಎರಡುಬಾರಿ ಎದುರಿಸಿದ್ದನು. ಒಮ್ಮೆ ಮುಡಕ್ಕರುದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ. ವೆಂಗಿನಾಡಿನಲ್ಲಿ. ಈತನನ್ನು ಈತನ ದಾಖಲೆಗಳು, “ಅಹಾವಮಲ್ಲನೈಐಮ್ಮಾಡಿ ವೆಂಕೊಂಡ ವೀರರಾಜೇಂದ್ರದೇವರ್” ಎಂದು ಕೀರ್ತಿಸಿವೆ. ಇದರರ್ಥ ವೀರರಾಜೇಂದ್ರನು ಐದು ಬಾರಿ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಬೆನ್ನನ್ನು ನೋಡಿದನೆಂದು, ಅಂದರೆ ಐದು ಬಾರಿ ಸೋಮೇಶ್ವರನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದುದಾಗಿ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿವೆ.

ಕೂಡಲ ಸಂಗಮ ಯುದ್ಧ

ವೀರರಾಜೇಂದ್ರ, ಚೋಳನು ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದ ನಂತರ ಮಾಡಿದ ಪ್ರಥಮ ಯುದ್ಧವೇ ಕೂಡಲ ಸಂಗಮದ ಹತ್ತಿರ. ತಮಿಳು ದಾಖಲೆಗಳು ಈ ಯುದ್ಧವನ್ನು ವಿವರವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸುತ್ತವೆ.¹⁹¹ ಶತ್ರುವು ಪೂರ್ಣದ್ವೇಷದಿಂದ ಮೂರನೆಯ ಬಾರಿ ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಬಂದನು. ಚೋಳ ಅರಸನು ಚಾಲುಕ್ಯರ ಅಸಂಖ್ಯಾತ ಸಾಮಂತರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದನೆಂದೂ, ಅಹವಮಲ್ಲನ ಮಕ್ಕಳಾದ ವಿಕೃಲನ್, ಸಿಂಗಣನ್‌ರನ್ನು ಕೂಡಲ ಸಂಗಮದ ತಡಿಯಲ್ಲಿ ಸೋಲಿಸಿದನೆಂಬುದಾಗಿಯೂ ವರ್ಣಿಸುತ್ತವೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಚೋಳ ದಾಖಲೆಗಳು, ಕೋಸಲಿಯ ಸಿಂಗಣ ಎಂಬುವವನನ್ನು ವೀರರಾಜೇಂದ್ರ ಕೊಂದು ಹಾಕಿದನೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಉಳಿದಂತೆ ಮಧುವನನ್, ವಿಕೃಲನ್, ಸಿಂಗಣನ್, ಅಣ್ಣಲನ್‌ರು ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಸಹಿತ ರಣರಂಗದಿಂದ ಪಲಾಯನಗೈದರೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖಹೊಂದಿವೆ. ಈ ದಾಖಲೆಗಳು ಚಾಲುಕ್ಯ ಅರಸನ ಅನೇಕ ದಂಡನಾಯಕರನ್ನು ಹೆಸರಿಸುತ್ತಿದ್ದು, ಅವು, ಕೇಶವದಂಡನಾಯಕ, ಕೇತರಸ, ಮಾರಾಯನ್, ಪೊಟ್ಟರಾಯನ್ ಹಾಗೂ ಇರೆಚ್ಚಾಯನ್ ಮುಂತಾದವರು. ಈ ದಾಖಲೆಗಳ ವಿವರಣೆಗಳು, ಚೋಳ ಮತ್ತು ಚಾಲುಕ್ಯ ಅರಸನ ಮಧ್ಯೆ ಭೀಕರ ಕಾಳಗ ನಡೆಯಿತೆಂಬುದನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತವೆ. ಈ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಪರಾಜಿತನಾದನೆಂದು ಹೇಳಿವೆ. ಮೇಲೆ ಹೆಸರಿಸಿದ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಅಧಿಕಾರಿ, ದಂಡನಾಯಕರುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವರನ್ನು ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದ್ದು, ವಿಕೃಲನ್ ಮತ್ತು ಸಿಂಗಣನ್‌ರನ್ನು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಅರಸನ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ ಹಾಗೂ ಜಯಸಿಂಹರೆಂದೂ, ಕೇಶವದಂಡನಾಯಕ ಮತ್ತು ಮಾರಾಯನ್‌ರನ್ನು ದಂಡನಾಯಕ ಕೇಶವಾದಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಮಾರಸಿಂಹ, ಚಾಲುಕ್ಯ ಸಾಮಂತರೆಂದೂ ಡಾ. ಫ್ಲೀಟ್‌ರ ಹೇಳಿಕೆಯನ್ನಾಧರಿಸಿ, ಡಾ ಹುಲ್ಸ್ ಗುರುತಿಸಿದ್ದಾರೆ.¹⁹² ಆದರೆ ಡಾ. ಫ್ಲೀಟ್ ಗಮನಿಸಿರುವ ದಂಡನಾಯಕ ಕೇಶವಾದಿತ್ಯ ಎರಡನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಸಾಮಂತನು.¹⁹³ ಕೇಶಿಮಯ್ಯ ಎಂಬೊಬ್ಬ ಅಧಿಕಾರಿ ‘ಮಹಾಸಾಮಂತ’, ‘ಮಹಾಪ್ರಚಂಡ ದಂಡನಾಯಕ’, ‘ಮಹಾಹೇರಿಸಂಧಿವಿಗ್ರಹಿ’ ಮುಂತಾದ ಅಭಿದಾನಗಳಿಂದ ಕದಂಬಳಿಗೆ-ಸಾಸಿರದ, ಮೇಗಣಗೇರೆ ಎಂಬ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೧ರಲ್ಲಿ¹⁹⁴ ಆಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂಬುದಾಗಿ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಈತನೇ ತಮಿಳು ಶಾಸನೋಕ್ತ ಕೇಶವನಾಗಿರಬೇಕು. ಮಾರಯನ್ ಎನ್ನುವವನು, ಗದಗ ಶಾಸನನೋಕ್ತ¹⁹⁵ (೧೦೬೪) ಮೈಳಲದೇವಿಯ ಅಂಕಕಾರ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಮಾರರಸನೇ ಆಗಿರಬಹುದು. ಈತನು ಕೊಪ್ಪಂ ಕಾಳಗದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದು, ಚೋಳ ರಾಜಾಧಿರಾಜನನ್ನು ಕೊಂದ ಕೀರ್ತಿಗೆ ಪಾತ್ರನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಕೇತರಸನ್ ಎಂಬುವನು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೮ರ ಹೊಳೆಅನವೇರಿ¹⁹⁶ ಮತ್ತು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೯ರ ಇಂಗಳಗೊಂಡಿ¹⁹⁷ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿತ ಕೇತರಸನೆಂದು ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇವನು ರಟ್ಟಪಳ್ಳಿ-೭೦ ಮತ್ತು ಇಟ್ಟಿಗೆ-೩೦ ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದನು. ಇನ್ನೂ ಪೊಟ್ಟರಾಯನ್ ಮತ್ತು ಅಣ್ಣಲನ್‌ರು ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಯಾವ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕಂಡುಬರುವದಿಲ್ಲ. ಮಧುವಣನ್ ನಾಗಾಯಿ ಶಾಸನೋಕ್ತ¹⁹⁸ ಮಧುಸೂದನನಾಗಿದ್ದು, ಶಾಸನವು ಅವನನ್ನು ಮಧುವನೆಂತಲೂ ಕರೆದಿದೆ. ಈತ ಚೋಳ, ಆಂಧ್ರ ಹಾಗೂ ಇತರ ಅರಸನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದ ಕೀರ್ತಿಪಾತ್ರನು. ಈತನಿಗೆ ‘ಕೇಶವ’ ಮತ್ತು ‘ರೇಚ’ ಎಂಬಿಬ್ಬರು ಸಹೋದರಿದ್ದರು. ತಮಿಳು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಇರೇಚಯ್ಯನ್ ಇದೇ ರೇಚನಾಗಿರಬಹುದು.

ಚಾಲುಕ್ಯ ದಾವಿಲೆಗಳು ಈ ಯಾವ ಘಟನೆಗಳನ್ನು ಹೇಳಿಯೇ ಇಲ್ಲ. ಬಿಲ್ಹಣ ಸಾಮಾನ್ಯ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ ಮೇಲಿಂದ ಮೇಲೆ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ದಿಗ್ವಿಜಯಯಾತ್ರೆ ಕೈಕೊಂಡು ಪದೇ ಪದೇ ಚೋಳನೃಪನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದನೆಂದೂ, ಕಂಚಿಯನ್ನು ಲೂಟಿ ಮಾಡಿದನೆಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾನೆ.¹⁹⁹ ಶ್ರೀ ಎ. ವಿ. ವೆಂಕಟರಾಮ ಅಯ್ಯರ್ ಈ ಬಗೆಗೆ ವಿವರವಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾ, ಕೂಡಲ ಸಂಗಮವು ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಎರಡನೆಯ ಆಕ್ರಮಣ. ಸೋಮೇಶ್ವರನು ತನ್ನ ಆಳ್ವಿಕೆಯನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದಾಗ ಗಂಗವಾಡಿಯು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಆಧೀನದಲ್ಲಿದ್ದು, ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನನ್ನು ಬನವಾಸಿ, ಗಂಗವಾಡಿ, ಸಾಂತಳಿಗೆ ಹಾಗೂ ನೊಳಂಬವಾಡಿ ಮುಂತಾದ ಚೋಳರಾಜ್ಯದ ಗಡಿ ವಿಭಾಗಗಳಿಗೆ ರಾಜ್ಯಪಾಲನಾಗಿ ನೇಮಿಸಲಾಗಿತ್ತು. ಈತ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೫ ರಿಂದ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೨ರವರೆಗೂ ಈ ವಿಭಾಗಗಳಿಗೆ ರಾಜ್ಯಪಾಲನಾಗಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿದನು.²⁰⁰ ಕುಪ್ಪತ್ತೂರಿನ ಶಾಸನವೊಂದು, ಆತ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೫ರಲ್ಲಿಯೂ ಬನವಾಸಿ ಹಾಗೂ ಸಾಂತಳಿಗೆ ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂಬುದಾಗಿ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಕೂಡಲಸಂಗಮ ಯುದ್ಧವು ವೀರರಾಜೇಂದ್ರನ ಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕದ ತರುವಾಯ, ಅಂದರೆ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೪ರಲ್ಲಿ ಸಂಭವಿಸಿತು.

ಡಾ. ಫ್ಲೀಟ್‌ರವರ ಪ್ರಕಾರ ಕೂಡಲಸಂಗಮವು ಕೃಷ್ಣಾ ಮತ್ತು ಪಂಚಗಂಗಾ ನದಿಯ ಸಂಕೀರ್ಣ ಸಮಾವೇಶವೆಂದು²⁰¹ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಶ್ರೀ ಕನಕಸಭಾಯ್ ಪಿಳ್ಳೆರವರು, ಈ ಸ್ಥಳವು ಕೃಷ್ಣಾ ಮತ್ತು ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಗಳ ಸಂಗಮದಲ್ಲಿದೆ²⁰² ಎಂದಿದ್ದಾರೆ. ಡಾ. ಹುಲ್ಲರವರ ಪ್ರಕಾರ ಅದು, ತುಂಗಾ ಮತ್ತು ಭದ್ರಾ ನದಿಗಳ ಸಂಗಮದ ಸ್ಥಳ.²⁰³ ಹೀಗೆ ಅವರು ಬಿ. ಎಲ್. ರೈಸ್‌ರವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ.²⁰⁴ ಕೂಡಲ ಸಂಗಮವು ಕುಮುದ್ವತಿ ಮತ್ತು ತುಂಗಭದ್ರಾನದಿಗಳ ಸಂಗಮ ಪ್ರದೇಶವಿರಬಹುದೆಂದೂ ಇನ್ನೊಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿದೆ.

ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೮ರ ಹೊಳೆಅನವೇರಿ ಶಾಸನವು,²⁰⁵ “ರಟ್ಟಪಳ್ಳಿ-೭೦೮ ಬಳಿಯ ಕೂಡಲ ಸಂಗಮದ ರಾಮತೀರ್ಥಕ್ಕೆ ಆನೆವರಿಯು ಕೊಟ್ಟರಲ್ಲಿ” ಎಂದಿದ್ದು, ಕೂಡಲ ಸಂಗಮವು ರಟ್ಟಪಳ್ಳಿ-೭೦ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿತ್ತೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರದೇಶವು ರಾಣೇಬೆನ್ನೂರ ತಾಲುಕಿನ ರಟ್ಟಹಳ್ಳಿಯಾಗಿದೆ. ಹೊಳೆಅನವೇರಿಯು ಕುಮುದ್ವತಿ ಮತ್ತು ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಗಳ ಸಂಗಮ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿದ್ದು, ಆ ಕೂಡಲಸಂಗಮವೇ ಇದಾಗಿರಬಹುದು.

ಚಾಳುಕ್ಯರ ವಿರುದ್ಧ ವೀರರಾಜೇಂದ್ರನು ಹೋರಾಡಿದ ಮತ್ತೊಂದು ಯುದ್ಧವು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೬ರಲ್ಲಿ ಯಾವುದೋ ಒಂದು ನದಿಯ ದಡದಲ್ಲಿ ನಡೆಯಿತು. ಆದರೆ ಆ ಯುದ್ಧದ ವಿವರಗಳು ತಿಳಿದಿಲ್ಲ. ಮಣಿಮಂಗಲಂ ಶಾಸನವು,²⁰⁶ ಚೋಳರು ಚಾಲುಕ್ಯ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಾದ (ದಂಡನಾಯಕರು) ಮಲ್ಲಿಯಣನ್, ಪಟ್ಟಿಯಣನ್, ವಿಮಯನ್, ವಂಗಾರನ್ ಮುಂತಾದವರನ್ನು ಕೊಂದರೆಂದು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಚಾಳುಕ್ಯದೊರೆ ಚೋಳ ಅರಸನನ್ನು ನಿಗದಿತ ಸ್ಥಳ ಕೂಡಲ (ಕಂಡೈ)ಕ್ಕೆ ಬರುವಂತೆ ಆಹ್ವಾನಿಸಿದನು. ಚೋಳ ಅರಸ ನಿಗದಿತ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ನಿಗದಿತ ವೇಳೆಗೆ ತಲುಪಿದನಾದರೂ, ಆತನನ್ನು ಬರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವಲ್ಲಿ ಚಾಳುಕ್ಯ ಅರಸ ವಿಫಲನಾದನು. ಈದಾದನಂತರ ವೀರರಾಜೇಂದ್ರ ‘ರಟ್ಟಪಾಡಿ ಸಪ್ತಾರ್ಧಲಕ್ಕೆ’ಯನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡು, ತುಂಗಭದ್ರಾನದಿ ದಡದಲ್ಲಿ ವಿಜಯಸ್ತಂಭ ನಿಲ್ಲಿಸಿದನೆಂದು ವರ್ಣಿಸುತ್ತವಾದರೂ ಈ ಶಾಸನದ ವಿವರಣೆಯ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಒರೆಗೆಹಚ್ಚಲಾಗದು. ತುಂಗಭದ್ರೆಯ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ಪ್ರದೇಶಗಳು ಚಾಲುಕ್ಯ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಭಾಗವಾಗಿದ್ದು, ಗಂಗವಾಡಿ ಪ್ರದೇಶದಿಂದ ಅವರನ್ನು ಓಡಿಸುವ ಚೋಳನೃಪಾಲನ ಪ್ರಯತ್ನವು ಫಲಕಾರಿಯಾಗಲಿಲ್ಲ. ಮಣಿಮಂಗಲಂ ಶಾಸನವು ಉಲ್ಲೇಖಿತ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಚೋಳದೊರೆ ಅನೇಕ ಚಾಲುಕ್ಯ ಸೈನ್ಯಾಧಿಕಾರಿಗಳನ್ನು ಕೊಂದಬಗ್ಗೆ ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ಅವರಲ್ಲಿ ಇಬ್ಬರನ್ನು ಹೊರತುಪಡಿಸಿ ಬೇರೆಯಾರನ್ನೂ ನಾವು ಚಾಲುಕ್ಯರ ದಾವಿಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಲಾರೆವು. ಮೇಲೆ ಉಲ್ಲೇಖಿತ ಬ್ರಹ್ಮದೇವನು ಹೊಮ್ಮರಡಿ ಶಾಸನೋಕ್ತ²⁰⁷ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಬ್ರಹ್ಮದೇವ ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಮಹಾಸಾಮಂತ ಬಮ್ಮದೇವರಸನು. ಈತ ತೆಂಕಲಿ, ನಿಟ್ಟೂರು ಹಾಗೂ ಬಸಿಕೊಡು ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದನು.²⁰⁸ ಮೊದಲಿನವ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ

ಚಾಮುಂಡರಾಯರಸನ ಸಹೋದರನಾಗಿದ್ದರೆ, ಎರಡನೆಯವನು ಸಿಂಧವಂಶದ ಸದಸ್ಯನಾಗಿದ್ದನು. ವಿಮಾಯನನು ಮುಳಗುಂದ ಶಾಸನೋಕ್ತ ಭೀಮರಸನಾಗಿರಬೇಕು. ಶಾಸನವು ಇತನನ್ನು 'ಮುಳಗುಂದದ ಪುರವರೇಶ್ವರ', 'ಫಣಿಪತಾಕೇಶ್ವರ', 'ಕುನ್ನಾಲವಂಶಲಲಾಮ' ಮುಂತಾದ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳಿಂದ ಕೀರ್ತಿಸಲಾಗಿದ್ದು, ಈತನು ಸಿಂಧ ಕುಟುಂಬಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವನು.²⁰⁹

ಚಾಲುಕ್ಯದೊರೆ ಸೋಮೇಶ್ವರನು, ಚೋಳವೀರರಾಜೇಂದ್ರನನ್ನು ನಿಗದಿತ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಕರೆದಿದ್ದ ಉದ್ದೇಶ, ಆತನನ್ನು ಚೋಳ ಸೈನ್ಯದಿಂದ ಬೇರ್ಪಡಿಸಿ, ವಾಮಮಾರ್ಗದಿಂದ ಅವನನ್ನು ಸೋಲಿಸಲು ಹಂಚಿಕೆಹಾಕಿದ್ದನೆಂದು ಡಾ. ವೆಂಕಟರಮಣಯ್ಯನವರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಇದು ಚಾಲುಕ್ಯನ ರಾಜಕೀಯ ಮುತ್ಸದ್ವಿತನದ ನಡೆಯಾಗಿತ್ತು. ತನ್ನ ಮಗ ಆರನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನನ್ನು; ಚೋಳ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಹಿಂದಿನಿಂದ ಆಕ್ರಮಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವದಾಗಿತ್ತು.²¹⁰ ತಮಿಳು ದಾಖಲೆಗಳು "ಸುಳ್ಳು, ಅಹಾವಮಲ್ಲ ಕಾಲು ಸೋಲುವವರೆಗೂ ಓಡಿ ಪಶ್ಚಿಮ ಸಾಗರದಲ್ಲಿ ಮುಚ್ಚಿಟ್ಟುಕೊಂಡನು" ಎಂದು ಅಪಮಾನಿಸಿವೆ. ಆದರೆ ವೆಂಕಟರಮಣಯ್ಯನವರು, ಅಹಾವಮಲ್ಲನು ಹೆದರಿಕೆಯಿಂದ ಪಶ್ಚಿಮ ಶರಧಿಯ ಕಡೆಗೆ ಓಡಿಹೋಗಿಲ್ಲವೆಂದೂ, ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನು ಅತ್ತ ಹೋಗಿದ್ದನೆಂದೂ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಘಟನೆಗಳು ಅಹಾವಮಲ್ಲನು ತೀರಿಕೊಳ್ಳುವದಕ್ಕೂ ಮುಂಚೆ, (ಅಂದರೆ ಮಾರ್ಚ್ ೧೦೬೮) ನಡೆದವೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ವೆಂಕಟರಾಮ ಅಯ್ಯರವರು ಸೋಮೇಶ್ವರನು ಕೂಡಲದ ನಿಗದಿತ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಗೈರುಹಾಜರಾದದ್ದು, ಆತನ ಅನಾರೋಗ್ಯದಿಂದಾಗಿ, ಅಸಹನೀಯ ನೋವಿನಿಂದಾಗಿ ಎಂದಿದ್ದಾರೆ.²¹¹ ಬಿಲ್ಹಣನು ಸಹ ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯಕ್ಕೆ ಬದ್ಧನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಬೆಳಗಾಮಿ ಶಾಸನವು ಅಹಾವಮಲ್ಲನ ದೇಹತ್ಯಾಗದ ದಿನವನ್ನು ೨೯ ಮಾರ್ಚ್ ೧೦೬೮ ಎಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಸಾಯುವದಕ್ಕೂ ಮುಂಚೆ ಆತ ಸುಮಾರು ಏಳೆಂಟು ತಿಂಗಳುಕಾಲ ಕಾಯಿಲೆಯಿಂದ ನರಳಿದನು. ಬೆಳವಟ್ಟಿ ಶಾಸನವು,²¹² ಸೋಮೇಶ್ವರನು ಕಲ್ಲವಣದಲ್ಲಿ ತಂಗಿದ್ದು ಬೆಳವಟ್ಟಿಯ ಕೋಗಳೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಪೂಜೆ, ಪುನಸ್ಕಾರಗಳಿಗೆ ಎಲ್ಲೂರ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ದತ್ತಿ ನೀಡಿದನು. ಈ ಕಲ್ಲವಣವು ಬೆಳವಟ್ಟಿಯ ಸಮೀಪವಲ್ಲೋ ಇದ್ದಿರಬಹುದು. ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೭ರ ಡಿಸೆಂಬರ್ ೨೪ರ ವೇಳೆಗಾಗಲೇ ಆತ ಕಲ್ಯಾಣವನ್ನು ಬಿಟ್ಟಿದ್ದು, ಪ್ರಾಣಾರ್ಪಣೆಮಾಡುವದಕ್ಕಾಗಿ ತುಂಗಭದ್ರೆಯತ್ತ ಪ್ರಯಾಣ ಬೆಳೆಸಿದ್ದನೋ ಏನೋ ಎಂಬುದು ಸರಿಯಾಗಿ ತಿಳಿದುಬರುವದಿಲ್ಲ.

ಡಾ. ಪ್ಲೀಟರ್‌ರವರು 'ಕೂಡಲ' ಅಥವಾ 'ಕಂಡೈ'ಯನ್ನು ಇಂದಿನ ಈಚಲಕರಂಜಿ²¹³ ಎಂಬುದಾಗಿ ಗುರುತಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದು ಚಾಳುಕ್ಯರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಅತೀ ಒಳಪ್ರದೇಶವಾಗಿತ್ತು. ಡಾ. ವೆಂಕಟರಮಣಯ್ಯನವರು ಇದು ತುಂಗಭದ್ರೆಯ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿನ ಕರ್ನೂಲ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. (ಕಂದವೋಳು = ಕರ್ನೂಲ) ಈ ಸಾಧ್ಯತೆಯೇ ಹೆಚ್ಚು ಸಾಧುವಾಗಿವೆ.²¹⁴ ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಈ ಎಲ್ಲ ಘಟನೆಗಳ ಐತಿಹಾಸಿಕತೆಯೇ ಸಂಶಯಾಸ್ಪದವಾಗಿದ್ದು, ಚಾಳುಕ್ಯ ದಾಖಲೆಗಳಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಯಾವ ಪುಷ್ಟಿಯು ದೊರೆಯುವದಿಲ್ಲ.

ಈ ಯುದ್ಧದ ನಂತರ ವೀರರಾಜೇಂದ್ರನು, ವೆಂಗಿಯನ್ನು ಪುನಃ ಗೆಲ್ಲಬೇಕೆಂಬ ದೃಢಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ವೆಂಗಿಯತ್ತ ಮುನ್ನುಗ್ಗಿದನು. ತನ್ನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕಡೆಯ ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ವೆಂಗಿಯ ಅರಸ ರಾಜರಾಜನು ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಆದಿಪತ್ಯವನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡಿದ್ದನು. ಈಗ ಚೋಳದೊರೆ ವೀರರಾಜೇಂದ್ರ, ತನ್ನ ಪೂರ್ವಜರು ಕಳೆದುಕೊಂಡಿದ್ದ ವೆಂಗಿ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಮರಳಿ ಪಡೆಯಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದನು. ಇದೇ ವೇಳೆಗೆ ವೆಂಗಿಯ ವಿದ್ಯಮಾನಗಳು ಗೊಂದಲಮಯವಾಗಿದ್ದವು. ವೆಂಗಿಯ ದೊರೆ ರಾಜರಾಜನ ಮರಣಾನಂತರ ಅವನ ಮಗ ರಾಜೇಂದ್ರ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬರದೇ, ಏಳನೆಯ ವಿಜಯಾದಿತ್ಯನ ಮಗ ಇಮ್ಮಡಿ ಶಕ್ತಿವರ್ಮ ಸಿಂಹಾಸನಕ್ಕೆ ಬಂದನು. ಆದರೆ ಇವನು ಕೇವಲ ಒಂದು ವರ್ಷವಷ್ಟೇ ಆಳ್ವಿಕೆ ಮಾಡಿದನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ (ರಾಯಲಿ ತಾಮ್ರ ಪಟಶಾಸನಗಳು ಆಧಾರ) ಈತ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೨ರ ಕೊನೆಗೆ ಮಡಿದನಂತರ, ಮತ್ತೇ ವೆಂಗಿ ಸಿಂಹಾಸನವನ್ನು ಇವನ ತಂದೆ ಏಳನೆಯ ವಿಜಯಾದಿತ್ಯನು ಆಕ್ರಮಿಸಿದನು. ದ್ರಾಕ್ಷಾರಾಮದ ಕೆಲ ಶಾಸನಗಳು²¹⁵ 'ಸರ್ವಲೋಕಾಶ್ರಯ ವಿಷ್ಣು ವರ್ಧನ

ಮಹಾರಾಜನ' ಅಲ್ಪಿಕೆಯನ್ನು ವೆಂಗಿಯಲ್ಲಿ ಕುರಿತು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳನ್ವಯ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೦- ೬೧ ಈತನ ಅಲ್ಪಿಕೆಯ ಪ್ರಾರಂಭಿಕ ವರ್ಷಗಳೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಈತನೇ ಸಪ್ತಮ ವಿಜಯಾದಿತ್ಯನೆಂದು ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ.²¹⁶

ಇಲ್ಲಿ ಗಮನಿಸಬೇಕಾದ ಸ್ವಾರಸ್ಯರಕರ ವಿಷಯವೆಂದರೆ, ಏಳನೆಯ ವಿಜಯಾದಿತ್ಯನೇ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ವಿಜಯಾದಿತ್ಯನಾಗಿದ್ದು, ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಸುಮಾರು ಹನ್ನೊಂದು ಶಾಸನಗಳು ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ವಿಜಯಾದಿತ್ಯನನ್ನು ಪರಿಚಯಿಸುತ್ತವಾದರೂ, ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ದಾಖಲೆಗಳು ಸಂಪೂರ್ಣ ತೃಪ್ತವಾಗಿದ್ದು,²¹⁷ ಇವನು ಸೋಮೇಶ್ವರನಿಗೆ ಯಾವುದಾದರೂ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧಿಯೋ ಹೇಗೆ ? ಎಂಬ ಯಾವ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವದಿಲ್ಲ. ಆರು ಶಾಸನಗಳು²¹⁸ ಇವನನ್ನು ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಮಗನೆಂದು ಹೇಳುತ್ತವೆ. ಈ ವಿಷಯವಾಗಿ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರೂ ಪದಗಳಿದ್ದು, ಅವು, 'ತತ್ಸೂನು', 'ತತ್ಪುತ್ರ', 'ತನ್ಮಂದನ' ಮತ್ತು 'ಮಗ' ಡಾ. ಫ್ಲೀಟ್‌ರವರು ಈ ವಿಜಯಾದಿತ್ಯನು ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಮಗನಲ್ಲವೆಂದೂ, ಅವನು ಪೂರ್ವ ಚಾಲುಕ್ಯಮನೆತನದ ಏಳನೆಯ ವಿಜಯಾದಿತ್ಯನೆಂದೂ, ಮೊದಲು ಭಾವಿಸಿದ್ದರು. ನಂತರ ತಮ್ಮ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಬದಲಾಯಿಸಿ ಅವನು ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಮಗನೇ ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.²¹⁹

ಕರ್ನಾಟಕ ಕವಿ ಚರಿತೆಯ ಗ್ರಂಥಕರ್ತರಾದ ಆರ್. ನರಸಿಂಹಾಚಾರ್‌ರವರು, ಕೀರ್ತಿವರ್ಮ (ಗೋವೈದ್ಯದ ಕರ್ತೃ) ಎಂಬ ಕವಿಯ ಬಗ್ಗೆ ಬರೆಯುತ್ತ ಕೀರ್ತಿವರ್ಮನು ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಮೂರು ಮಕ್ಕಳ ಪೈಕಿ ಒಬ್ಬರಂತೆಯೇ ಇದ್ದನೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಗೋವೈದ್ಯ ಕೃತಿಯ ಒಂದು ಪದ್ಯದಲ್ಲಿ ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲನು ಕವಿಯ ತಂದೆಯಾಗಿದ್ದನು.²²⁰ ಉದಾಹರಣೆಗೆ,

“ಜಿನನಾಪ್ತಂ ಗುರುದೇವಚಂದ್ರ ಮುನಿಪಂ ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲಾಧಿಪಂ |
ಜನಕಂ ಪಾಲಭವಂಧ್ಯ..... ವಾಕ್ಯೇವರಂ ವಿಕ್ರಮಾಂ ||
ಕನರೇಂದ್ರಂ ತನಗ್ರಜಾಯನೇನಲಂತಾರ್ ನೋಂತರೀಕೀರ್ತಿವ |
ಮೃನರೇಂದ್ರ ಬರಮೆಂದು ಧಾತ್ರಿ ಪೊಗಬ್ಬಂ ನಿಚ್ಚಂ ಮಹೋತ್ಸಾಹದಿಂ” ||

ಎಂಬ ಪದ್ಯದಿಂದ ತಂದೆ ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲಾಧಿಪ, ಅಣ್ಣವಿಕ್ರಮಾಂಕ ನರೇಂದ್ರ, ಗುರುದೇವಚಂದ್ರಮುನಿ, ಇಷ್ಟದೇವತೆ ಜಿನ ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ಕವಿಯ ಸಮಕಾಲದವನಾದ ಬ್ರಹ್ಮಶಿವ ಕವಿ ತನ್ನ 'ಸಮಯ ಪರೀಕ್ಷೆ'ಯಲ್ಲಿ ಈತನ (ಕೀರ್ತಿವರ್ಮ) ವಿಷಯವಾಗಿ ಹೇಳಿದ ಅಂಶಗಳು ಈ ಕೆಳಗಿನ ಪದ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ.

“ಜನತಾನಂದಂ ಚಳುಕ್ಕಾಭರಣ ನವನಿಪಾಳೋತ್ತಮಂ ಸಾರ್ವಭೌಮಂ |
ಜನಕಂ ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲಂ ಸಕಳವಸುಮತಿವಲ್ಲಭಂ ವಿಕ್ರಮಾಂಕಾ ||
ವನಿಪಂ ತಾನಗ್ರಜಾತಂ ತ್ರಿಭುವನಪತಿ ದೇವಾಧಿದೇವಂ ಜಿನೇಂದ್ರಂ |
ತನಗಾಪ್ತಂ ಮತ್ತೇನಲ್ಲೇಂ ಪಿರಿಯನೊ ಜಗತೀನಾಥರೊಳ್ ಕೀರ್ತಿವರ್ಮಂ” ||
“ಅರಸು ಮಗಂ ಗಡ ಕವಿ ಗಡ |
ಪಿರಿದೀವಂ ಗಡ ಬಬುಕ್ಕೆ ಜೈನಂ ಗಡನಲ್ ||
ಧರಣಿಪತಿ ಕೀರ್ತಿವರ್ಮಂ |
ನಿರತಂ ಪೊನ್ ಕಮ್ಮಿ ತಾದುದನಿಸಿದನಿಳೆಯೊಳ್” ||

ಇದರಿಂದ ಕೀರ್ತಿವರ್ಮನು ಚಾಳುಕ್ಯ ರಾಜರ ವಂಶೋದ್ಭವನೆಂದು ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಈತನ ಕಾಲ ಸುಮಾರು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೧೦೦.

ಆರ್. ನರಸಿಂಹಾಚಾರ್ ಇಲ್ಲಿಯ ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲನೇ ಪಶ್ಚಿಮ ಚಾಳುಕ್ಯ ಅರಸ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನೆಂದರೆ,²²¹ ಡಾ. ವೆಂಕಟಸುಬ್ಬಯ್ಯ ಇದನ್ನು ತಳ್ಳಿಹಾಕಿ, ಬ್ರಹ್ಮಶಿವ ಕವಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲ ಹಾಗೂ ಚಾಳುಕ್ಯ ಅರಸ ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರರು ಬೇರೆ ಬೇರೆ. ಆತನು ಬಹುಶಃ ಪಾಲಭ ಎಂಬ ನಗರದ

“ಅರಸು ಮಗಂ ಗಡ ಕವಿ ಗಡ |
ಪಿರಿದೀವಂ ಗಡ ಬಲುಕ್ಕೆ ಜೈನಂ ಗಡನಲ್ ||
ಧರಣಿಪತಿ ಕೀರ್ತಿವರ್ಮಂ |
ನಿರತಂ ಪೊನ್ ಕಮ್ಮಿ ತಾದುದೆನಿಸಿದನಿಳೆಯೊಳ್” ||

ಇದರಿಂದ ಕೀರ್ತಿವರ್ಮನು ಚಾಳುಕ್ಯ ರಾಜರ ವಂಶೋದ್ಭವನೆಂದು ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಈತನ ಕಾಲ ಸುಮಾರು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೧೦೦.

ಆರ್. ನರಸಿಂಹಾಚಾರ್ ಇಲ್ಲಿಯ ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲನೇ ಪಶ್ಚಿಮ ಚಾಳುಕ್ಯ ಅರಸ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನೆಂದರೆ,²²¹ ಡಾ. ವೆಂಕಟಸುಬ್ಬಯ್ಯ ಇದನ್ನು ತಳ್ಳಿಹಾಕಿ, ಬ್ರಹ್ಮಶಿವ ಕವಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲ ಹಾಗೂ ಚಾಳುಕ್ಯ ಅರಸ ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರರು ಬೇರೆ ಬೇರೆ. ಆತನು ಬಹುಶಃ ಪಾಲಭ ಎಂಬ ನಗರದ ಮುಖ್ಯಸ್ಥನಾಗಿರಬೇಕೆಂದಿದ್ದಾರೆ.²²² ಶ್ರೀ ಎನ್. ಎಲ್. ರಾವ್ ಅವರು ನರಸಿಂಹಾಚಾರ್‌ರವರ ಹೇಳಿಕೆಯನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿ ಅವರು, ಕೊಲ್ಲೂರಿನ ಭೋಗೇಶ್ವರಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯದ ಸ್ತಂಭ ಶಾಸನದ ಪದ್ಯವೊಂದರಲ್ಲಿ (ಅಕ್ಷರಗಳು ಹಾಳಾಗಿದ್ದು, ಪೂರ್ಣ ವಿವರಣೆ ಕಷ್ಟ) ಸೋಮಿದೇವ, ಇಮ್ಮಡಿ ಸೋಮೇಶ್ವರ, ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ, ಜಯಸಿಂಹ, ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ಮತ್ತು ಕೀರ್ತಿವರ್ಮರ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಅನುಕ್ರಮವಾಗಿ ಖಂಡರಿಸಿದ್ದು, ಮೊದಲಿನ ಮೂವರು ನಿಸ್ಸಂದೇಹವಾಗಿಯೂ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಪುತ್ರರೆಂದೂ, ಕೀರ್ತಿವರ್ಮ ಎಂಬ ಹೆಸರು. ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ ಬಿರುದು ಇಲ್ಲವೇ ಮತ್ತೊಂದು ಹೆಸರಾಗಿರಬಹುದು. ಈತನನ್ನು ಶಾಸನಗಳು ‘ವೆಂಗಿಪತಿ’ ಎಂದು ಕೀರ್ತಿಸಿವೆ.²²³ ಆದರೆ ಈ ಮೂರು ಜನ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಒಂದೇ ನಿಲುವಿಗೆ ಬದ್ಧರಾಗಿದ್ದು, ವಿಜಯಾದಿತ್ಯನು ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಮಗನೂ ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.

ಈ ಪ್ರಶ್ನೆಯು ಜಿ. ಎಸ್. ಗಾಯ್ ಮತ್ತು ಡಾ. ಡಿ. ಸಿ. ಸಿರ್ಕಾರ್ ಅವರಿಂದಲೂ ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲ (ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರ)ನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಮಲ್ಲೇಶ್ವರಂ ಶಾಸನವನ್ನು ಪರಿಷ್ಕರಿಸುವಾಗ ಚರ್ಚಿತವಾಗಿದೆ. ಡಾ. ಗಾಯ್‌ಯವರ ಪ್ರಕಾರ ಆ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಬರೆದಿರುವ ಕುಮಾರ ವಿಜಯಾದಿತ್ಯನು ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಮಗ ಮತ್ತು ಇವನು ಪೂರ್ವದ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಏಳನೆಯ ವಿಜಯಾದಿತ್ಯನಿಗಿಂತ ಬೇರೆಯೇ ವ್ಯಕ್ತಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆಂದಿದ್ದಾರೆ. ಮತ್ತು ಮುಂದುವರೆದು, ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಮಗನಾದ ವಿಜಯಾದಿತ್ಯನೇ ಕವಿ ಕೀರ್ತಿವರ್ಮ ಎಂದಿದ್ದಾರೆ. ಡಾ. ಸಿರ್ಕಾರ್‌ರವರು ಈ ಸಮಸ್ಯೆಯನ್ನು ಪೂರ್ವಚಾಲುಕ್ಯರ ವಂಶಾವಳಿಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನೋಡಿದ್ದಾರೆ.²²⁴ ಇವರೂ ಸಹ ಹೆಚ್ಚುಕಮ್ಮಿ ಅದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯಕ್ಕೆ ಬಂದಿದ್ದರಾದರೂ ವಿಜಯಾದಿತ್ಯನು ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಮಗನೇ ಎಂಬ ಬಗ್ಗೆ ನಿಖರವಾದ ಯಾವ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಅವರು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿಲ್ಲ.

ಒಂದನೆಯ ರಾಜರಾಜ, ಏಳನೆಯ ವಿಜಯಾದಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಇಮ್ಮಡಿ ಶಕ್ತಿವರ್ಮರುಗಳ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವೆಂಗಿಯಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟುಗೊಂದಲಗಳು, ಆಂತರಿಕ ದ್ವೇಷ-ವೈಷಮ್ಯಗಳು ಇದ್ದುದಾಗಿ, ಡಾ. ಸಿರ್ಕಾರ್‌ರವರ ವಿವರವಾದ ಚರ್ಚೆಯಿಂದಲೂ ಸಹ ವೆಂಗಿ ಬಗೆಗಿನ ನೈಜ ಚಿತ್ರಣವು ದೊರಕಲಾರದು. ಏಳನೆಯ ವಿಜಯಾದಿತ್ಯನಿಂದಾಗಿ ಒಂದನೆಯ ರಾಜರಾಜನ ಆಳ್ವಿಕೆಯಲ್ಲಿ ತಡೆಯುಂಟಾಯಿತು. ನಂತರ ಬಹಳಕಾಲದ ಮೇಲೆ ವೆಂಗಿ ಸಿಂಹಾಸನವನ್ನು ತನ್ನ ಮಗನಾದ ಇಮ್ಮಡಿ ಶಕ್ತಿವರ್ಮನಿಗೆ ಬಿಟ್ಟುಕೊಟ್ಟನಾದರೂ, ಆತನು ಅಲ್ಪಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಮೃತ್ಯುವಶನಾಗಿ, ಮತ್ತೇ ಏಳನೆಯ ವಿಜಯಾದಿತ್ಯನೇ ವೆಂಗಿಯ ಸಿಂಹಾಸನವನ್ನು ಅಲಂಕರಿಸಿದನು. ಇವನ ಜೀವನ ಅನಿಶ್ಚಿತ ಹಾಗೂ ಅನೇಕ ಏರು-ಪೇರುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿತ್ತು. ವೆಂಗಿಯ

ಸಿಂಹಾಸನವನ್ನು ಪಡೆಯುವ ಪ್ರಯತ್ನದಲ್ಲಿ ಅವನು ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಸಹಾಯವನ್ನು ಪಡೆದನು. ಇದು ಚಾಲುಕ್ಯ ಮತ್ತು ಚೋಳರ ಮಧ್ಯದ ದೀರ್ಘಕಾಲೀನ ಯುದ್ಧಗಳಿಗೆ ಪ್ರೇರಣೆಯಾಯಿತು. ಹೀಗಾಗಿ ರಾಜರಾಜನು (ವೆಂಗಿದೊರೆ) ಚೋಳರ ಸಹಾಯವನ್ನು ಪಡೆದನು. ವಿಜಯಾದಿತ್ಯನನ್ನು ವೆಂಗಿಯ ಸಿಂಹಾಸನದ ಮೇಲೆ ಶಾಶ್ವತವಾಗಿ ಕೂಡಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗದಾಗಿ, ಚಾಳುಕ್ಯದೊರೆ ಆತನಿಗೆ ತನ್ನ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲೇ ಒಂದು ಯೋಗ್ಯ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಕೊಟ್ಟನಲ್ಲದೆ, ಕೆಲವು ಆಡಳಿತ ವಿಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಆಡಳಿತ ನಡೆಸುವ ಅವಕಾಶವನ್ನು ನೀಡಿದನು. ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನು ವಿಜಯಾದಿತ್ಯನನ್ನು ಮಗನೆಂದು ಭಾವಿಸಿರಬಹುದು. ಆದರೆ ರಾಜಕೀಯ ವೈಪರಿತ್ಯಗಳಿಂದಾಗಿ ಒಂದನೆಯ ಕುಲೋತ್ತಂಗ (ರಾಜೇಂದ್ರಚೋಳ, ಒಂದನೆಯ ರಾಜರಾಜನಮಗ)ನು ವೆಂಗಿಯ ರಾಜನಾದನು.

ಇಲ್ಲಿ ಗಮನಿಸಬೇಕಾದ ಇನ್ನೊಂದು ಅಂಶವೆಂದರೆ, ಇಮ್ಮಡಿ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಬೆಳಗಾವಿಯ ಶಾಸನವು²²⁵ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಜಯಸಿಂಹ ಈ ಇಬ್ಬರೂ ಸಹೋದರರ ನಂತರ ಲಕ್ಷ್ಮರಸನು ಅರಸನ ಅತೀ ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರನೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತಿದ್ದು, ವಿಜಯಾದಿತ್ಯನು ನಿಜವಾಗಿಯೂ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಮಗನೇ (ಇಮ್ಮಡಿ ಜಯಸಿಂಹನ ಸಹೋದರ) ಆಗಿದ್ದರೆ, ಅದನ್ನು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಿಲ್ಲವೇಕೆ? ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆ ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ವಿಜಯಾದಿತ್ಯನು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೮ ಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮುಂಚೆ (ಶಾಸನದ ರಚನಾ ಕಾಲವು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೮) ತೀರಿಕೊಂಡಿದ್ದರಿಂದ ಆತನ ಹೆಸರನ್ನು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿಲ್ಲವೆಂಬ ಹೇಳಿಕೆಯನ್ನು ನಂಬಲಾಗದು.

ಮಲ್ಲೇಶ್ವರನ ಶಾಸನದ ಸಂಪಾದಕರ ಪ್ರಕಾರ, ಕುಮಾರ ವಿಜಯಾದಿತ್ಯನು ಮೈಳಲದೇವಿಯ ಮಗನಾಗಿದ್ದನು, ಆದ್ದರಿಂದ ಅವನ ಹೆಸರು ಚಾಲುಕ್ಯವಂಶಾವಳಿಯಲ್ಲಿ ಬರಲಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಯಾವ ದಾಖಲೆಯಲ್ಲಿಯೂ, ವಿಜಯಾದಿತ್ಯನು ಮೈಳಲದೇವಿಯ ಮಗನೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿಲ್ಲ. ಆಕೆಯು ವಿಜಯಾದಿತ್ಯನ ನಂತರದ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತಾಳೆ ಮತ್ತು ಸಂಪಾದಕರು, ಮೈಳಲದೇವಿಯ ಹೆಸರನ್ನು ಅನುಮಾನಾಸ್ಪದವಾಗಿಯೇ ಕಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಶಾಸನವು ಆಕೆಯ ಹೆಸರನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತೋರಿಸುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಕೀರ್ತಿವರ್ಮನ ತಮ್ಮ ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ಬಾ. ರಾ. ಗೋಪಾಲರವರು, ಬ್ರಹ್ಮಶಿವನ 'ಸಮಯ ಪರೀಕ್ಷೆ'ಯಲ್ಲಿ ಹೆಸರಿಸುವ ಕೀರ್ತಿವರ್ಮನು ಹಾನಗಲ್ಲಿನ ಕದಂಬ ಮುಖ್ಯಸ್ಥನಾಗಿರಬಹುದು²²⁶ ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆತನಿಗೆ ಮಾಳಲದೇವಿ ಎಂಬ ಹೆಂಡತಿ ಇದ್ದಳು. ಸಮಯ ಪರೀಕ್ಷೆ ಕೃತಿಯ ಕಾಲ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೨೦೦ ಎಂದು ಅಂದಾಜಿಸಲಾಗಿದೆ.²²⁷ ಇವೆಲ್ಲ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಅವಲೋಕಿಸಿದರೆ ವಿಜಯಾದಿತ್ಯನು ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಮಗನಲ್ಲವೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ.

ತಮಿಳು ದಾಖಲೆಗಳ ಪ್ರಕಾರ 'ಕೂಡಲ' ಅಥವಾ 'ಕಂಡೈ' ಯುದ್ಧದ ತಕ್ಷಣವೇ ವೀರರಾಜೇಂದ್ರನು ವೆಂಗಿಯ ಕಡೆಗೆ ಮುಂದುವರಿದನು. ತಿರುಮಕ್ಕೂಡಲ ಶಾಸನದ²²⁸ ಪ್ರಕಾರ, ಈ ಯುದ್ಧವು ವಿಜಯವಾಡದ ಕೃಷ್ಣಾನದಿ ತೀರದಲ್ಲಿ ನಡೆಯಿತೆಂದೂ, ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಚಾಲುಕ್ಯ ದಂಡನಾಯಕರಾದ ಜನನಾಥನ್ ಮತ್ತು ತಿಪ್ಪರೈಸನ್‌ರನ್ನು ಸೋಲಿಸಲಾಯಿತು. ಈ ಹಿಂದೆ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ ಮಣಿಮಂಗಲಂ ಶಾಸನ²²⁹ ದಂಡನಾಯಕ ತಿಪ್ಪರೈಸನ್ ಹೆಸರನ್ನು ಬಿಟ್ಟಿದೆ. (ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿಲ್ಲ) ಆದರೆ ಅದು ಮುಪ್ಪರಸನ್ ಹೆಸರನ್ನು ಜನನಾಥನ್ ಮತ್ತು ದಂಡನಾಯಕ ರಾಜಮಯ್ಯನ್‌ರ ಜೊತೆಗೆ ಹೆಸರಿಸಿದೆ. ವೀರರಾಜೇಂದ್ರನ ಕರುವುರು ಶಾಸನವು,²³⁰ ಚೋಳ ಅರಸರು, ಪೊಟ್ಟುಪಿ, ಕೇರಳದ ಅರಸರನ್ನೂ, ಧಾರಾದ ಜನನಾಥನ ತಮ್ಮನನ್ನೂ ಕೊಂದದ್ದಾಗಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ಅದರಂತೆ, ಕರುವುರು ಶಾಸನೋಕ್ತ ಜನನಾಥನನ್ನೂ ಇತರ ಬೇರೆ ದಾಖಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿತ ಜನನಾಥನನ್ನೂ ಪರಮಾರ ಜಯಸಿಂಹನೆಂದು ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ.²³¹ ಈ ಯಾವ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲೂ ಒಂದನೆಯ

ಸೋಮೇಶ್ವರನು ನೇರವಾಗಿ ಭಾಗಿಯಾಗಲಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಆತನ ಮಗ, ಯುವರಾಜ ಆರನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನು ಈ ಎಲ್ಲ ಸಮರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖ ಪಾತ್ರ ನಿರ್ವಹಿಸಿದನು.

ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕೊನೆಯ ದಿನಗಳು

ಕೂಡಲ ಸಂಗಮ ಕಾಲದ ನಂತರದ ಈತನ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿದುಬರುವದಿಲ್ಲ. ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೬, ಡಿಸೆಂಬರ್ ೨೫ ರ ಭೀಮಸಮುದ್ರ ಶಾಸನವು²³² “ಅರಸನು ತನ್ನ ರಾಜಧಾನಿ ಕಲ್ಯಾಣ ನಾಡಿನಲ್ಲಿದ್ದನು” ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಮರುವರ್ಷ (ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೭) ಆತನು ‘ಕಲ್ಲವಣ’ದಲ್ಲಿ ತಂಗಿದ್ದನೆಂದು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ. ಕಲ್ಲವಣವು ಈ ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿದಂತೆ ಆತನು ಸಾಗಿದ ಕುರುವತ್ತಿಯ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿದೆ. ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೪ರ ನಂತರ ಚಾಲುಕ್ಯ ದೊರೆಯು ಸಂಪೂರ್ಣ ವಿಶ್ರಾಂತ ಜೀವನವನ್ನು ನಡೆಸಿದ್ದ. ಬಿಲ್ಹಣನು ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ನಂಬುವುದಾದರೆ, ಈ ವೇಳೆಗಾಗಲೇ ಆರನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನೇ ರಾಜ್ಯದ ಎಲ್ಲಾ ವ್ಯವಹಾರಗಳನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದನು. ರಾಜನು ತನ್ನೆಲ್ಲ ಜವಾಬ್ದಾರಿಗಳನ್ನು ಈತನಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಿದ್ದನು. ಹಿರಿಯ ಮಗನಾದ ಭುವನೈಕ್ಯಮಲ್ಲ ಸೋಮೇಶ್ವರನು, ತಂದೆಯ ಮೂರು ದಾಖಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಸರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಅವುಗಳ ಪ್ರಕಾರ ಅವನು, ಎರಡರನೂರು (ಬೆಳವಲ-ಮೂನೂರು ಮತ್ತು ಪುರಿಗೆರೆ-ಮೂನೂರು) ವಿಭಾಗಗಳ ಆಡಳಿತವನ್ನು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೯, ೧೦೫೩ ಮತ್ತು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೪ರಲ್ಲಿ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದನು²³³. ಈತನನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುವ ಮತ್ತೊಂದು ದಾಖಲೆಯು, ತೇದಿರಹಿತ ಎಲಿ-ಶಿರೂರಿನ ಶಾಸನವು²³⁴ ಅಪೂರ್ಣವಿದ್ದು, ಈತನ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ‘ಭುವನೈಕ್ಯಮಲ್ಲಂ’ ಎಂಬಲ್ಲಿಗೆ ಹಠಾತ್ತಾಗಿ ನಿಂತುಹೋಗಿದ್ದು, ಹೆಚ್ಚಿನ ವಿವರಗಳು ಅಲಭ್ಯ. ಆದರೆ, ಮೇಲೆ ತಿಳಿಸಿದಂತೆ ಆರನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಹೆಸರು ಆತನ ತಂದೆಯ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೫ ರಿಂದ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೫ ರವರೆಗಿನ ದಾಖಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕಡೆಗೆ ಬರುತ್ತವೆ. ಮತ್ತೇ ಆತನು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಸಮಯಗಳಲ್ಲಿ ಗಂಗವಾಡಿ, ಬನವಾಸಿ, ಸಾಂತಳಿಗೆ ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದನು. ಹೀಗೆ ಅವನ ಉಸ್ತುವಾರಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ಪ್ರದೇಶಗಳ ವ್ಯಾಪ್ತಿ ಸಾಕಷ್ಟು ದೊಡ್ಡದಾಗಿತ್ತು.

ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಸಾವಿನ ಸುದ್ದಿ ತಿಳಿದಾಗ ಆರನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನು ಕೃಷ್ಣಾನದಿಯ ಹತ್ತಿರವಿದ್ದನೆಂದು ಬಿಲ್ಹಣನು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಬೆಳಗಾವಿಯ ಶಾಸನವು, ಶಕ-ಕಾಲ, ಕಿಲಕವರ್ಷ, ಎಂಟನೆಯ ದಿನ ಚೈತ್ರ ಬಹುಳ, ಅದಿವಾರ (ಶಕ ೯೯೦) ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೮ರ ಮಾರ್ಚ್ ೨೯ರಂದು ಯಶೋಮತಿಯಾದ ಆ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯು, ಕುರುವತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ‘ಯಾಗ’ ಮತ್ತು ‘ಯೋಗ’ಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಜಗತ್ತಿನ ದೊರೆಯಾದ ಅಹವಮಲ್ಲನು ತುಂಗಭದ್ರೆಯ ಮೂಲಕ ಸ್ವರ್ಗಸಿಂಹಾಸನವನ್ನೇರಿದನು.²³⁵ ಇದನ್ನು ದೃಢೀಕರಿಸಿದ ಬಿಲ್ಹಣನು, “ಸೋಮೇಶ್ವರನಿಗೆ ತೀವ್ರತರವಾದ ಜ್ವರಬಂದು, ತನ್ನ ದಿನಗಳು ಮುಗಿದವೆಂದು ತಿಳಿದು, ಆತನು ತುಂಗಭದ್ರೆಯ ದಡಕ್ಕೆ ಹೋದನು. ಧಾರ್ಮಿಕ ನಂಬುಗೆಯಂತೆ ನದಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ನಾನಮಾಡಿ, ಬಂಗಾರ ಹಾಗೂ ಇತರ ಬೆಲೆಬಾಳುವ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಸತ್ಪಾತ್ರರಿಗೆ ದಾನ” ಮಾಡಿದನು. ನಂತರ ನಿಧಾನವಾಗಿ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತ ನೀರು ಕುತ್ತಿಗೆಯವರೆಗೂ ಬರುವ ತನಕ ಮುಂದೆ ಸಾಗಿದನು. ನಂತರ ಮಂಗಳವಾದ್ಯಗಳು ಮೊಳಗುತ್ತಿರಲು ತಕ್ಷಣ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಿ ಜಲಸಮಾಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದನು. ೨೫ ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಅಖಂಡವಾಗಿ ರಾಜ್ಯವನ್ನಾಳಿ, ಅನೇಕ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಹೋರಾಡಿ ಗೆದ್ದ ಮಹಾಚೇತನದ ಆಂತ್ಯ ಈ ರೀತಿ ಕೊನೆಗೊಂಡಿತು.

ಸೋಮೇಶ್ವರನು ಅನೇಕ ಯುದ್ಧಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದರೂ, ಅವುಗಳೆಲ್ಲಾ ಅವನ ರಾಜ್ಯದ ಗಡಿಯಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಹೊರಗೆ ನಡೆದವುಗಳಾದ್ದರಿಂದ ಜನಸಾಮಾನ್ಯರ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಅಂಥ ಏರುಪೇರುಗಳಾಗಲಿಲ್ಲ. ಈತನ ಪ್ರಜೆಗಳು ಶಾಂತಿ ಮತ್ತು ನೆಮ್ಮದಿಯಿಂದಲೇ ಇದ್ದರು. ಸೋಮೇಶ್ವರನು ತನ್ನ ಆಳ್ವಿಕೆಯಾದ್ಯಂತ ಆಕ್ರಮಣ ಮಾಡುವ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದ್ದನೇ ವಿನಃ ಆತನೊಂದೂ

ಅಕ್ರಮಣಕ್ಕೊಳಗಾಗಲಿಲ್ಲ. ತಂದೆ ಜಗದೇಕಮಲ್ಲ ಜಯಸಿಂಹನು ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಸಂಘಟಿಸಿದರೆ, ಸೋಮೇಶ್ವರನು ಅದನ್ನು ಬಲಿಷ್ಠ ತಳಹದಿಯ ಮೇಲೆ ನಿರ್ಮಿಸಿ ವಿಸ್ತರಿಸಿದನು.

ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು

ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನು ಯುವರಾಜನಾಗಿರುವಾಗಲೇ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕವಾಗಿ ತನ್ನ ಪೂರ್ವಜರು ಧರಿಸಿದ್ದ ಎಲ್ಲ ಬಿರುದುಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೩೩ರ ಶಿವಪುರದ ಶಾಸನವು,²³⁶

“ಸ್ವಸ್ತಿ ಸಮಸ್ತ ಭುವನಾಶ್ರಯ ಶ್ರೀ ಪೃಥ್ವೀವ
ಲ್ಲಭ ಮಹಾರಾಜಾಧಿರಾಜ ಪರ
ಮೇಶ್ವರ ಪರಮಭಟ್ಟಾರಕ ಸತ್ಯಾಶ್ರ
ಯ ಕುಳತಿಳಕ ಚಾಳುಕ್ಯಾಭರಣ
ಶ್ರೀ ಮತ್ಯುಳೋಕ್ಯಮಲ್ಲದೇವರು

ಎಂದಿದೆ. ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕವಾಗಿ ಈತನು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೩-೪೪ ರಲ್ಲಿ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದಿದ್ದರೂ, ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೩೩ರ ಈ ಶಾಸನವು ಅವನು ಯುವರಾಜನಾಗಿರುವಾಗಲೇ ಈ ಎಲ್ಲ ಬಿರುದುಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದನೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತದೆ. ಇವನಿಗೆ ‘ಅಹವಮಲ್ಲ’, ‘ತ್ಯುಳೋಕ್ಯಮಲ್ಲ’, ‘ರಾಜನಾರಾಯಣ’ ಹಾಗೂ ‘ವೀರಮಾರ್ತಾಡ’ನೆಂಬ ಅಭಿದಾನಗಳು ಇದ್ದವು.²³⁷

ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ವೈಯಕ್ತಿಕ ಜೀವನ

ಈತನ ವೈಯಕ್ತಿಕ ಜೀವನವನ್ನು ಕುರಿತು, ಮೂರನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ‘ವಿಕ್ರಮಾಂಕಾಭ್ಯುದಯಂ’ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ²³⁸ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈತನ ರಾಣಿ ಬಾಚಲದೇವಿ (ಬಾಚಲದೇವಿ). ಇವನು ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರೂ, ನಮ್ಮದಿ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣ, ಆತನ ಪೂರ್ವಜರು ಕನಸಿನಲ್ಲಿ ಬಂದು, “ನೀನು ದೇವರಿಗೆ, ಋಷಿಗಳಿಗೆ ದಾನ-ದತ್ತಿ ನೀಡಿ, ವೇದಗಳನ್ನೋದಿ, ಯಜ್ಞಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ದೇವಋಣವನ್ನು ತೀರಿಸಿದ್ದೀಯ. ಆದರೆ ನಮ್ಮ ಋಣವನ್ನು ನೀನಿನ್ನೂ ತೀರಿಸಿಲ್ಲ, ತೀರಿಸಲೂ ಆಗುವದಿಲ್ಲ ಏಕೆಂದರೆ ನಿನಗೆ ಪುತ್ರನಿಲ್ಲ” ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಅಂದಿನಿಂದ ಅಹಾವಮಲ್ಲನು ಶಿವನನ್ನು ಆರಾಧಿಸಿ, ದಾನಾದಿ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡಲು, ತೃಪ್ತಿಗೊಂಡ ಶಿವನು ಕನಸಿನಲ್ಲಿ ಸಂನ್ಯಾಸಿ ವೇಷದಿಂದ ಬಂದು ಪುತ್ರಸಂತಾನದ ವರವನ್ನು ದಯಪಾಲಿಸಿದನೆಂದೂ, ನಂತರ ಇವನಿಗೆ ಬಾಚಲದೇವಿಯ ಪವಿತ್ರಗರ್ಭದಿಂದ ಮೂವರು ಮಕ್ಕಳು ಜನಿಸುವಲ್ಲಿಗೆ ಕಾವ್ಯವು ನಿಂತುಹೋಗಿದೆ. ಇದರಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುವ ಅಂಶವೇನೆಂದರೆ, ಇವನಿಗೆ ಬೇಗನೆ ಮಕ್ಕಳಾಗಿರಲಿಲ್ಲ, ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಶಿವನನ್ನು ಆರಾಧಿಸುತ್ತಾನೆ. ಬಿಲ್ವಣನ ಪ್ರಕಾರ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನು ಶಿವನ ಪ್ರಸಾದಿಂದ ಜನಿಸಿದವನಾಗಿದ್ದರೆ, ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಪ್ರಕಾರ ಶಿವನ ಆದೇಶದಂತೆ ನಾರಾಯಣನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನಾಗಿ ಜನಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಸೋಮೇಶ್ವರನ ರಾಣಿಯರು

ಸೋಮೇಶ್ವರನ ರಾಣಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ಬರೆಯುತ್ತ ಡಾ. ಫ್ಲೀಟ್‌ರವರು ‘ಬಾಚಲದೇವಿ’ ‘ಚಂದಲಕಬ್ಬೆ’ ಅಥವಾ ‘ಚಂದ್ರಿಕಾದೇವಿ’, ‘ಮೈಳಲದೇವಿ’ ಮತ್ತು ‘ಕೇತಲದೇವಿ’ಯನ್ನು ಪರಿಚಯಿಸಿರುವರು.²³⁹ ಆದರೆ ಇತ್ತೀಚಿನ ಸಂಶೋಧನೆಯ ಪ್ರಕಾರ ಸೋಮೇಶ್ವರನಿಗೆ ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ಮಡದಿಯಿದ್ದುದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ.²⁴⁰ ‘ಲಚ್ಚಲದೇವಿ’, ‘ಲೀಲಾದೇವಿ’, ‘ಚಾಮಲದೇವಿ’ ಮತ್ತು ‘ಹೊಯ್ಸಳದೇವಿ’ಯರು ಆ ಇನ್ನುಳಿದ ರಾಣಿಯರು. ಇವರೆಲ್ಲ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಮಾಂಡಲಿಕ. ಸಾಮಂತ ಮನೆತನದ, ಅಧಿಕಾರಿ ವರ್ಗದವರ ಮಕ್ಕಳು. ಬಾಚಲದೇವಿ (ವಾಚಲದೇವಿ) ಪಲ್ಲವ ಮನೆತನದವಳಿರಬಹುದೆಂದು ಡಾ.

ಫ್ಲೀಟ್ ಅಭಿಪ್ರಾಯ.²⁴¹ ಶಿರೂರಿನ ಶಾಸನ ಲೀಲಾದೇವಿಯನ್ನು ಪರಿಚಯಿಸಿದ ಪ್ರಥಮ ಶಾಸನವಾಗಿದ್ದು, ಇವಳು ಗಂಗಮಾರಸಿಂಹನ ಮಗಳು ಎಂಬುದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.²⁴² ಲಚ್ಚಲಮಹಾದೇವಿ ಭೀಮದೇವನ ಮಗಳು.²⁴³ ರಾಣಿ ಚಾಮಲದೇವಿ ಬರ್ಮನೆಂಬ ಅಧಿಕಾರಿಯ ಮಗಳು.²⁴⁴ ಹೊಯ್ಸಳದೇವಿ ಹೆಸರೇ ಸೂಚಿಸುವಂತೆ, ಹೊಯ್ಸಳ ಮನೆತನದ ಬಹುಶಃ ವಿನಯಾದಿತ್ಯನ ಪುತ್ರಿ.²⁴⁵ ಹೀಗೆ ಈ ರಾಣಿಯರೆಲ್ಲ ಉಚ್ಚಮಟ್ಟದ ತವರಿನಿಂದಲೇ ಪಡೆದುಬಂದ ಗಾಂಭೀರ್ಯ, ರಾಜನೀತಿ, ನಿಷ್ಠೆ, ದಾನಧರ್ಮ ಮನೋಭಾವನೆ, ವಿದ್ಯಾದಾನದಂತಹ ಮಹತ್ತರ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಣೆ ಅವರ ಹೃದಯ ಶ್ರೀಮಂತಿಕೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ.

ತೈಲೋಕ್ಕಮಲ್ಲನ ಉಲ್ಲೇಖಿತ ಎಂಟು ಜನಮಡದಿಯರಲ್ಲಿ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೭ರ ವೇಳೆಗೆ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡ ರಾಣಿ ಚಂದಲಕಬ್ಬೆ. ನಿಂಬರಗಿಯ ಪ್ರಸ್ತುತ ಶಾಸನ ಅವಳನ್ನು ಶ್ರೀಮತ್ ಪಿರಿಯರಸಿ²⁴⁵ ಎಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದುದರಿಂದ ಇವಳು ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಪಿರಿಯರಸಿಯಾಗಿರುವ ಸಾಧ್ಯತೆ ಇದೆ. ಮುಂದಿನ ಎರಡು ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೯ರ ವೇಳೆಗೆ ಶ್ರೀ ಮತ್ಯೈಲೋಕ್ಕಮಲ್ಲ ದೇವ ವಿಶಾಲ ವಕ್ಷಸ್ಥಳ ನಿವಾಸಿನಿಯರಪ್ಪ ಶ್ರೀಮತ್ತಿರಿಯರಸಿಯಮ್ಮೆಗಳದೇವಿಯರ ಉಲ್ಲೇಖ ಬಾಗೇವಾಡಿ ಶಾಸನದಲ್ಲಿದೆ.²⁴⁶ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೩ರ ಹಾವನೂರು ಶಾಸನ²⁴⁷ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೭ ನಂದಿಕೋಟಕೂರಿನ ಎರಡು ಶಾಸನಗಳು,²⁴⁸ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೮ ಕೊಟ್ಟಪಲ್ಲೆ ಶಾಸನ²⁴⁹. ಮೈಕಲದೇವಿಯನ್ನು 'ಪಿರಿಯರಸಿ' ಎಂದೇ ಸೂಚಿಸುತ್ತ ಬಂದಿವೆ. ಈ ಮಧ್ಯದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೫ರಲ್ಲಿ ಹೊಯ್ಸಳದೇವಿ 'ಶ್ರೀಮತ್ತಿರಿಯರಸಿ' ಎಂದು ಉಲ್ಲೇಖಗೊಂಡಿರುವಳು²⁵⁰.

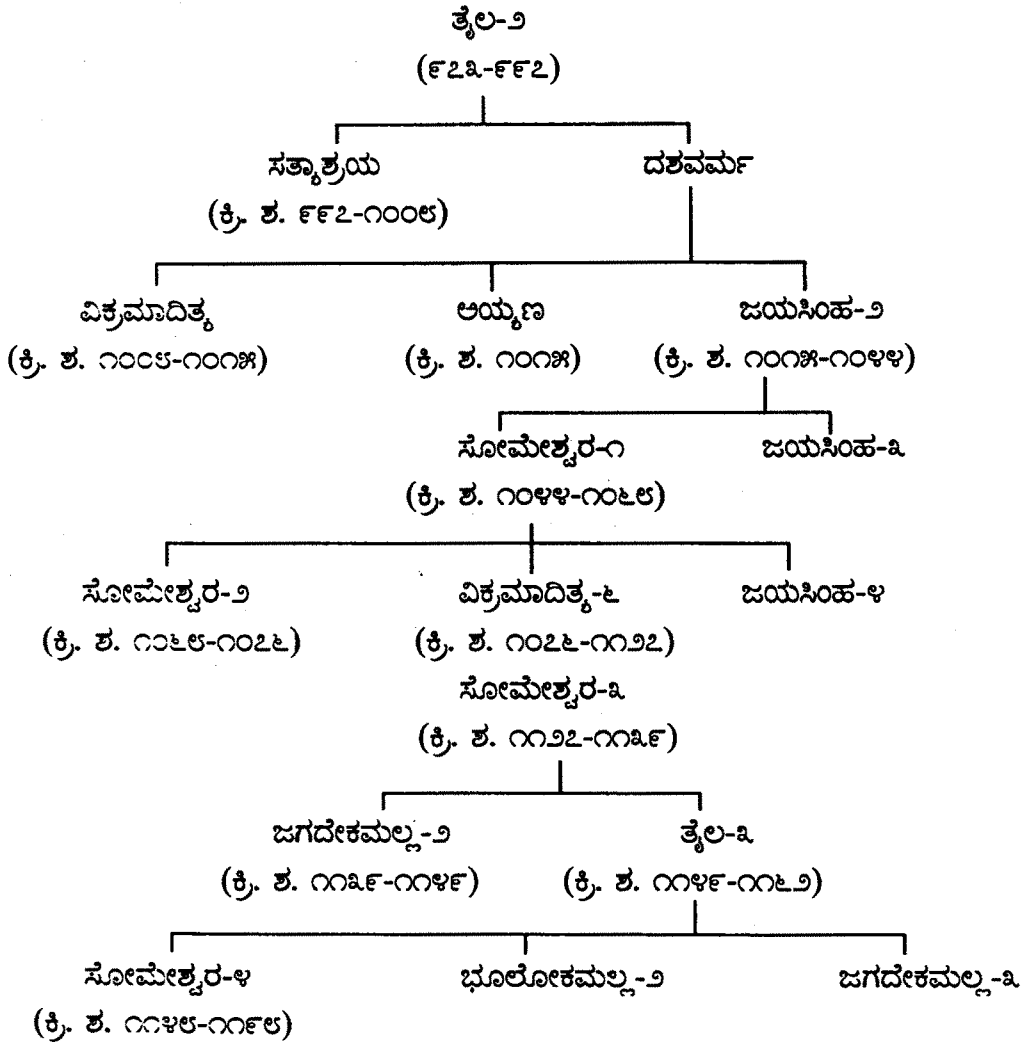
ಇವರ ಹೊರತಾಗಿ ಕೇತಲದೇವಿ ತೈಲೋಕ್ಕಮಲ್ಲನ ವಿಶಾಲವಕ್ಷಸ್ಥಳ ನಿವಾಸಿನಿ ಯೆನಿಸಿದರೆ, ಲೀಲಾದೇವಿ, ಲಚ್ಚಲದೇವಿ, ಚಾಮಲದೇವಿಯರು ಸಾಮಾನ್ಯರಾಣಿಯರಾಗಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡಿರುವರು. ಇವರಲ್ಲಿ ಪಲ್ಲವಮನೆತನದ ಬಾಚಲದೇವಿ ಮತ್ತು ಚಾಮಲದೇವಿಯರು ಚಾಲುಕ್ಯವಂಶದ ಸಂತಾನಲಕ್ಷ್ಮೀಯರು. ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಮಡದಿ ಬಾಚಲದೇವಿಯನ್ನು ಕುರಿತು

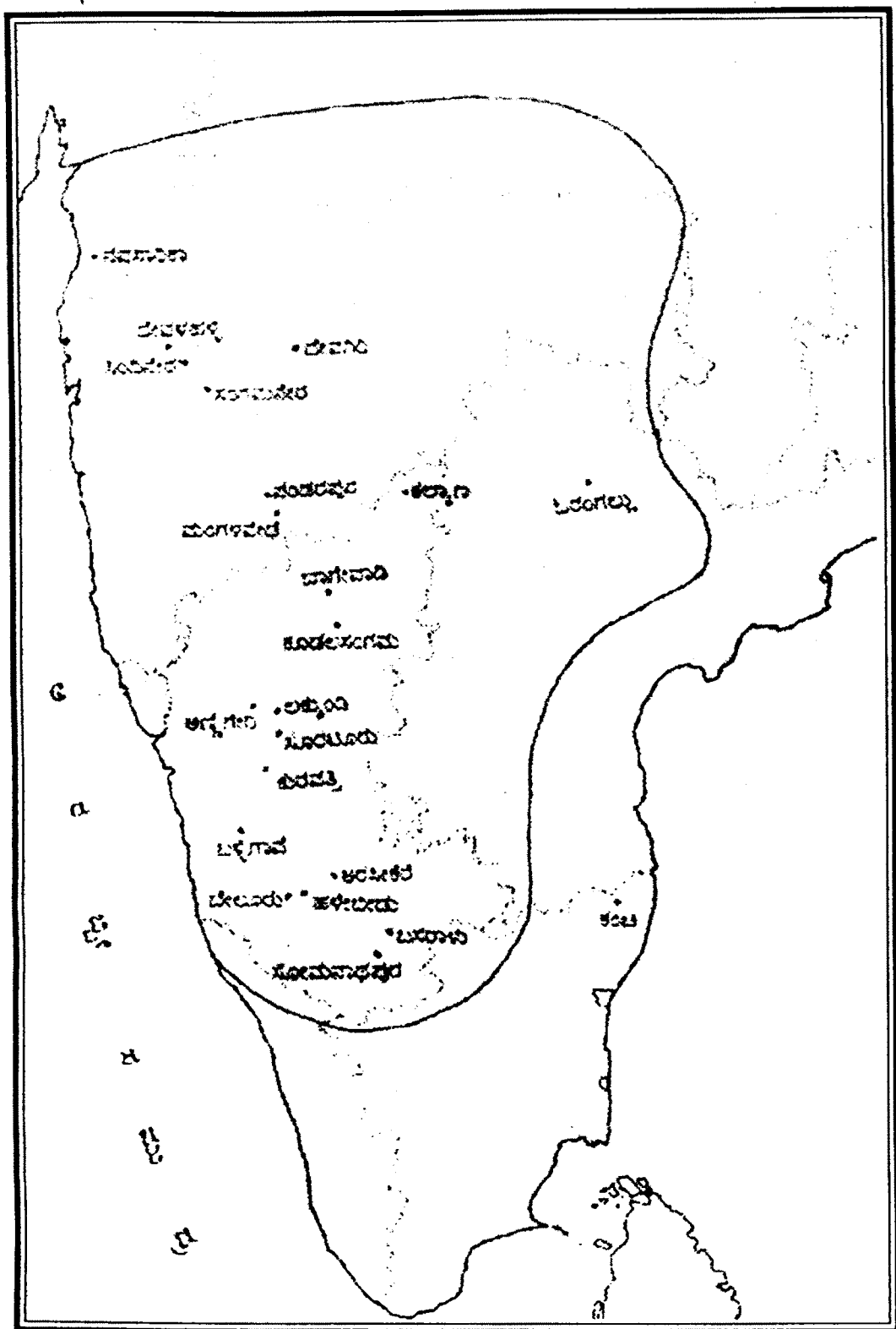
“ಅಭಿನುತ ವಿಕ್ರಮಾಭರಣನಾಹವಮಲ್ಲನೃಪಂಗಿ ಗೋಮಿನೀ |
ನಿಭೆಯನೆ ಸಂದಪೆ.....ಬಾಚಲದೇವಿಗೆ ಪುಟ್ಟಿದಸ್ಸುತ ||
ವೈಭು ಭುವನೈಕ್ಕಮಲ್ಲನೃಪನುಂ ರಿಪುರಾಯರುಳಪ್ಪನುನ್ನತಂ |
ತ್ರಿಭುವನಮಲ್ಲ ಭೂಭುಜನುಮುಜ್ಜಳಕೀರ್ತಿ ನೊಳಂಬ ಭೂಪನುಂ” ||

ಎಂಬ ಪದ್ಯ²⁵¹ ಎರಡನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರ, ಆರನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ, ನಾಲ್ಕನೆಯ ಜಯಸಿಂಹರನ್ನು ಚಾಲುಕ್ಯ ಮನೆತನಕ್ಕೆ ಕೊಟ್ಟ ಮಹಿಳೆ ಇವಳೆಂಬುದನ್ನು ಸೂಚಿಸಿದೆ. ಆದರೆ ಚಾಲುಕ್ಯ ಮನೆತನಕ್ಕೆ ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟ ಇವಳ ಸ್ಥಾನ ಯಾವುದಿತ್ತು ಎಂಬುದು ಯಾವ ಶಾಸನದಿಂದಲೂ ತಿಳಿದುಬಾರದು.

ಹೀಗೆ ಒಟ್ಟು ಎಂಟು ಜನ ರಾಣಿಯರು ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನಿಗೆ ಇದ್ದರು. ಸೋಮೇಶ್ವರನ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವ ಮೆರಗುವುದಕ್ಕೆ ಇವರಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ಕಾರಣಭೂತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಮತ್ತೇ ಕೆಲವರು ಈತನನ್ನು ಮದುವೆಯಾಗುವುದರ ಮೂಲಕ ಸಮಕಾಲೀನ ರಾಜ್ಯಗಳು ಹಾಗೂ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಮಧ್ಯೆ ಶಾಂತಿಯುಂಟಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಧಾರ್ಮಿಕ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳು ನಡೆಯಲು ಕಾರಣರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಮನೆತನಗಳಿಂದ ಬಂದ ಇವರು ಎಲ್ಲರೂ ಹೊಂದಿಕೊಂಡು ಹೋಗಿರುವ ಗುಣ ಎದ್ದುಕಾಣುತ್ತದೆ. ಕೆಲವರು ಮಾತ್ರ ತಮ್ಮ 'ಸವತಿಮಾತ್ಸರ್ಯ' ವನ್ನು ತಮ್ಮ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ತೋರಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೂ ಇದು ಕ್ವಚಿತ್ತಾಗಿತ್ತು. ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ನೆಮ್ಮದಿಯ ಜೀವನಕ್ಕೆ ಸಹಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದರೆಂಬುದರಲ್ಲಿ ಅನುಮಾನವಿಲ್ಲ. ಇವರು ಆಳಿದ ವಿಭಾಗಗಳು ಹಾಗೂ ಇವರ ಬಗೆಗಿನ ಸಂಪೂರ್ಣ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಮಹಾಪ್ರಬಂಧದ “ಆಡಳಿತ ಮತ್ತು ಆಡಳಿತ ವಿಭಾಗಗಳು” ಎಂಬ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಚರ್ಚಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ವಂಶಾವಳಿ

ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ

ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣಿಗಳು

1. ನಿರ್ಪಾಡೆ ಭೀಮಭಟ್ಟ, ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ (ಅನು) 'ಬಿಲ್ಹಣನ ವಿಕ್ರಮಾಂಕ ದೇವಚರಿತಂ', 1998. ಪುಟ. 7-10.
2. ಅದೇ.
3. ಮುರಾರಿ ಲಾಲ್ ನಗರ, (ಸಂ.) ಸೋಮೇಶ್ವರನ ವಿಕ್ರಮಾಂಕಾಭ್ಯುದಯಂ, ಬರೋಡಾ, ಓರಿಯಂಟಲ್ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್, 1966 p. IX .
4. ಆಯ್. ಎ. ; XIV, ಪುಟ-48 ; ಆಯ್. ಎ ; XIX, ಪುಟ-42 & XX, ಪುಟ-274
5. ಪ್ಲೀಟ್ ; ಡಾಯಿನಾಸ್ಪೀಜ್ ಆಫ್ ಕ್ಯಾನರೀಸ್ ಡಿಸ್ಟ್ರಿಕ್ಟ್ , ಪುಟ. 339.
6. ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ನಿಲ್ಲುಂದ ತಾಮ್ರಾಸನ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಪಂಚಮುಖಿ ಆರ್. ಎಸ್., ರವರು ತಮ್ಮ ಕರ್ನಾಟಕ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದಾರೆ.
7. ಅಯ್ಯಂಗಾರ್. ಶ್ರೀರಾಮಾಂಜನಲು (ಸಂ), ರನ್ನನ ಗಡಾಯುದ್ಧ ; ಆಶ್ವಾಸ. 2.
8. ನಾಗರಾಜರಾವ್. ಎಂ. ಎಸ್., 'ದ ಚಾಲುಕ್ಯಾಸ್ ಆಫ್ ಬಾದಾಮಿ', ಸೆಮಿನಾರ್ ಪೆಪರ್, ಪುಟ-32.
9. ಎ.ಇ ; XX, ಪುಟ-18.
10. ಪಂಚಮುಖಿ. ಆರ್. ಎಸ್., 'ಕರ್ನಾಟಕ ಇತಿಹಾಸ', ಪುಟ-54.
11. ಪತ್ತಾರ ಶಿಲಾಕಾಂತ, ಬಾದಾಮಿ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ, ಪುಟ.18.
12. ಆಯ್. ಎ; IV, -2, 1075-1076, ಬಳ್ಳಿಗಾವೆ, ಶಿಕಾರಿಪುರ ತಾ. ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ.
13. ಎ. ಪಿ. ಜಿ. ಎ. ಎಸ್.; III, ಕನ್ನಡ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್ ಆಫ್ ಅಂಡ್ರಾಪ್ರದೇಶ. Gb 2 1058, ನಾಗಾಯಿ ಚತಾಪುರ ತಾ. ಗುಲಬರ್ಗಾ ಮತ್ತು ಸೌ. ಇ. ಇ; IX-P. I. No.118, 1057, ಹಿರೇಹಡಗಲಿ, ಹೂವಿನಹಡಗಲಿ ತಾ. ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆ.
14. ಸೌ. ಇ. ಇ. XX, ನಂ. 19, 1015, ರೂಗಿ, ಇಂಡಿ ತಾ. ಬಿಜಾಪೂರ.
15. ಸೌ. ಇ. ಇ. XVIII, ನಂ. 27, 957, ಕಾರ್ಜೋಳ, ಬಿಜಾಪೂರ ತಾ. ಜಿ.
16. ಸೌ. ಇ. ಇ. XI-i, ನಂ. 40, 965, ನರಸಲಗಿ, ಬಾಗೇವಾಡಿ ತಾ. ಬಿಜಾಪೂರ ಜಿ.
17. ಸೌ. ಇ. ಇ. XI-i, ನಂ. 40, 965, ನರಸಲಗಿ, ಬಾಗೇವಾಡಿ ತಾ. ಬಿಜಾಪೂರ ಜಿ.
18. ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣಿ -15ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ.
19. ಗೋಪಾಲ ಬಿ. ಆರ್., ದ ಚಾಲುಕ್ಯಾಸ್ ಆಫ್ ಕಲ್ಯಾಣ ಆಂಡ್ ದಿ ಕಳಚುರಿಸ್, ಪುಟ. 61.
20. ಸೌ. ಇ. ಇ. XVIII, ನಂ. 40, 994, ಕಾರ್ಜೋಳ, ಬಿಜಾಪೂರ ತಾ. ಜಿ.
21. ಸೌ. ಇ. ಇ. XVIII, ನಂ. 27, 957, ಕಾರ್ಜೋಳ, ಬಿಜಾಪೂರ ತಾ. ಜಿ.
22. ಅಯ್ಯಂಗಾರ್. ಶ್ರೀರಾಮಾಂಜನಲು (ಸಂ.), ರನ್ನನ ಗಡಾಯುದ್ಧ 1ನೇ ಆಶ್ವಾಸ, 13, 22, 25ನೇ ಪದ್ಯಗಳು.
23. ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣಿ -14ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ.
24. ಶಿವರುದ್ರಸ್ವಾಮಿ ಎಸ್. ಎಸ್., ಕರ್ನಾಟಕದ ಪ್ರೌಢ ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿ, ಪುಟ. 142.
25. ಗೋಗಿ ಹನುಮಾಕ್ಷಿ, ಸುರಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಶಾಸನಗಳು, ನಂ. 97, 1018, ಹೆಮ್ಮಡಗಿ ತಾ. ಸುರಪುರ.
26. ಸೌ. ಇ. ಇ. XX, ನಂ. 21, 1019, ರೂಗಿ, ಇಂಡಿ ತಾ. ಬಿಜಾಪೂರ.
27. ಎ. ಕೆ. VII, ನಂ. 14, 1076, ಮಾರ್ಚ್, 12, ಕುರುಪ ಗ್ರಾಮ, ಹೊನ್ನಾಳಿ ತಾ. ಶಿವಮೊಗ್ಗ.
28. ಅಲ್ಪೇಕರ್. ಎ. ಎಸ್., ದ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟಾಸ್ ಆಂಡ್ ದೇಯರ್ ಚಾಯಿಮ್ಸ್ ಪುಟ. 152.

29. ಪುಟ್ಟಪ್ಪ ಕೆ. ವಿ., ಪಂಪನ ಪಂಪಭಾರತ, 2. ಪ. 34,
30. ನಿರ್ವಾಚಿ ಭೀಮಭಟ್ಟ, ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ (ಅನು.), ವಿಶ್ವಮಾಂಡಲದೇವ ಚರಿತೆ, ಪುಟ. 16.
31. ಅದೇ
32. ಚಿದಾನಂದ ಮೂರ್ತಿ ಎಂ., ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಗಳ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ. ಪುಟ. 233.
33. ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣಿ -30ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ. ಅಧ್ಯಾಯ 2, ಪುಟ. 39.
34. ಅದೇ
35. ದೇವರಕೊಂಡಾರಡ್ಡಿ (ಸಂ.), ಕ. ವಿ. ವಿ. ಶಾ. ಸಂ. 3, ನಂ. 159, 1033, ಶಿವಪೂರ, ಕೊಪ್ಪಳ.
36. ಅದೇ.
37. ಗೋಪಾಲ. ಬಿ. ಆರ್., ದ ಚಾಲುಕ್ಯಾಸ್ ಆಫ್ ಕಲ್ಯಾಣ ಆಂಡ್ ದ ಕಲಚೂರಿಸ್, ಪುಟ. 132.
- 37A. ಅದೇ, ಪುಟ. 157.
38. ಎ. ವಿ. ನರಸಿಂಹಮೂರ್ತಿ (ಕ. ಅನು) ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಹೋರಾಟ, ಭಾಗ-I, ಭಾರತೀಯ ವಿದ್ಯಾಭವನ ಸಿರೀಜ್ ಸಂ. 9.
39. ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣಿ 37 & 37A ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ, ಪುಟ 157.
40. ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣಿ 37 & 37A ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ, ಪುಟ 157.
41. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., III, ಪುಟ 56.
42. ಗೋಪಾಲ ಬಿ. ಆರ್., ದ ಚಾಲುಕ್ಯಾಸ್ ಆಫ್ ಕಲ್ಯಾಣ ಆಂಡ್ ದ ಕಲಚೂರಿಸ್, ಉಲ್ಲೇಖ, ಪುಟ 158.
43. ವೆಂಕಟರಮಣಯ್ಯ ಎನ್., ಈಸ್ಟರ್ನ್ ಚಾಲುಕ್ಯಾಸ್ ಆಫ್ ವೆಂಗಿ, ಪುಟ 233, ನೋಟ್ 1.
44. ಶಾಸ್ತ್ರಿ ಕೆ. ಎ. ಎನ್., ದ ಚೋಳಾಸ್, ಸಂ. 2, ಪುಟ 224-228.
45. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 98, 1044, ಶೂವಾರಾಮ, ಬಳ್ಳಾರಿ.
46. ದೇವರಕೊಂಡಾರಡ್ಡಿ (ಸಂ.), ಕ. ವಿ. ವಿ. ಶಾ. ಸಂ. 2, ನಂ. 4, 1045, ಗೋತಗಿ, ಕುಪ್ಪಗಿ ತಾ. ಕೊಪ್ಪಳ.
47. ದೇವರಕೊಂಡಾರಡ್ಡಿ (ಸಂ.), ಕ. ವಿ. ವಿ. ಶಾ. ಸಂ. 1, ನಂ. 24, 1045, ಮೋರಿಗೇರಿ, ಹರಪನಹಳ್ಳಿ, ಬಳ್ಳಾರಿ. ಮತ್ತು ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 101, 1045, ಮೋರಿಗೇರಿ, ಹರಪನಹಳ್ಳಿ, ಬಳ್ಳಾರಿ.
48. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., IV, ನಂ. 539, ಸಾಲು 12-14.
49. ಗೋಪಾಲ ಬಿ. ಆರ್., ದ ಚಾಲುಕ್ಯಾಸ್ ಆಫ್ ಕಲ್ಯಾಣ ಆಂಡ್ ದ ಕಲಚೂರಿಸ್, ಉಲ್ಲೇಖ, ಪುಟ 159.
50. ಅದೇ, ಉಲ್ಲೇಖ, ಪುಟ 159.
51. ಗೋಗಿ ಹನುಮಾಕ್ಷಿ (ಸಂ.), ಕಲಬುರ್ಗಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು, ನಂ. 9, 1046, ನಿಂಬರ್ಗಾ, ಆಳಂದ ತಾ.
52. ಎ. ಕೆ., ಸಂ. VII, ಶಿವಪೂರು, ಪುಟ 323.
53. ಎ. ಕೆ., ಸಂ. XI, Cd, ಪುಟ 78.
54. ಗೋಪಾಲ ಬಿ. ಆರ್., ದ ಚಾಲುಕ್ಯಾಸ್ ಆಫ್ ಕಲ್ಯಾಣ ಆಂಡ್ ದ ಕಲಚೂರಿಸ್, ಉಲ್ಲೇಖ, ಪುಟ 161.
55. ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣಿ 51ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ.
56. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., ಸಂ. IX, ಭಾಗ-I, 1059, ಹಿರೇಮಾಗಳಗೇರಿ.
57. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., ಸಂ. IX, ಭಾಗ-I, 1045, ಮೋರಿಗೇರಿ, ಹಡಗಲಿ ತಾ. ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಮತ್ತು ದೇವರಕೊಂಡಾರಡ್ಡಿ (ಸಂ.), ಕ. ವಿ. ವಿ. ಶಾ. ಸಂ. 1, ನಂ. 24, 1045 ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆ.

58. ವೆಂಕಟರಮಣಯ್ಯ ಎನ್., 'ದ ಈಸ್ಟರ್ನ್ ಚಾಲುಕ್ಯಾಸ್ ಆಫ್ ವೆಂಗಿ', ಪುಟ 231.
59. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 84, ಮತ್ತು ನಂ. 90ನ್ನು ಗಮನಿಸಬಹುದು. ಇದರಲ್ಲಿ (90ರಲ್ಲಿ) ಅರಸನ ಹೆಸರು "ಶ್ರೀಮತ್ ಸೋ..." ಮಾತ್ರವಿದ್ದು ನಿಶ್ಚಯದೇಹವಾಗಿಯೂ ಇಮ್ಮಡಿ ಸೋಮೇಶ್ವರನೇ ಏಕೆಂದರೆ ಇದೇ ಶಾಸನವು ಆತನನ್ನು 'ಕುಮಾರ ಮೂರ್ತಾರ್ಡ' ಎಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದೆ.
60. ಎ. ಇ., ಸಂ. XXV, ಪುಟ 244.
61. ಎ. ಇ., ಸಂ. XVIII, ಪುಟ 25, ಟಿ. ಎ. ಎಸ್., III, ಪುಟ 87.
62. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., IV, ನಂ. 1008, 1047, ದ್ರಾಕ್ಷಾರಾಮ್.
63. ಎ. ಆರ್. ಎಸ್. ಆರ್. ಇ., 1935-36 B.K ನಂ.69.
64. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., III, ಪುಟ 28, ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ, ರಾಜಾಧಿರಾಜನ 29ನೇ ವರ್ಷದ ಮಣಿಮಂಗಲ ಶಾಸನ.
65. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., IV, ನಂ. 329,539 ಮತ್ತು ಅದೇ ಸಂ. V, ನಂ. 465, 520.
66. ಸೌಧ ಇಂಡಿಯನ್ ಟೆಂಪಲ್ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್, (S. I. T. I.) ಸಂ. 11, ಭಾಗ-II, ಹಿಸ್ಟರಿಕಲ್ ಸರ್ವೆ ಪುಟ. ೪೦ ಮತ್ತು ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., V, ನಂ. 465, (ಅದರ ಪಠ್ಯ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲ)
67. ಅಡಿತಿಪ್ಪಣಿ 54ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ, ಪುಟ 164.
68. ಎ. ಇ., ಸಂ. XV, ಪುಟ 327 ff. (ಗೌರವಾಡ)
69. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 98.
70. ಅದೇ, ನಂ. 99.
71. ಎ. ಕೆ., ಸಂ. XI, Mk 10.
71. ಹಿರೇಮಠ ಚನ್ನಬಸವ, (ಸಂ) ರಾಯಚೂರ ಮತ್ತು ಕೊಪ್ಪಳ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು, ನಂ. 8, ಬನ್ನಿಗೋಳ, 1055.
72. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., III, ಪುಟ 200 ff., ತಿಂಡಿವನಮ್.
73. ಶಾಸ್ತ್ರಿ ಕೆ. ಎ. ಎನ್., 'ದ ಚೋಳಾಸ್', (ದ್ವಿ. ಮು) ಪುಟ 277.
74. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 12, 1059-60, ಡೋಣಿಕಲ್ಲು.
75. Cf. ತೆಲಂಗಾಣಾ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್ ನಂ.10, ಚಾಳುಕ್ಯರ ಶಾಸನಗಳು, ಪುಟ 112-113, ಇದರಲ್ಲಿ ಚಾಳುಕ್ಯ ಮುಖಂಡನನ್ನು 'ಬಿಜ್ಜಣ' ಎಂದು ಹೆಸರಿಸಲಾಗಿದೆ.
76. ಗಮನಿಸಿರಿ, ಯಶೋಧಾದೇವಿಯವರ ಚಾಲುಕ್ಯ ಮನೆತನದ ಮುಖಂಡರ ಕಥಾನಕ (ಜೆ. ಎ. ಎಚ್. ಆರ್. ಎಸ್.) XXIV, ಪುಟ 59-60.
77. ಮಜುಂದಾರ ಆರ್. ಸಿ. ಮತ್ತು ಪುಸಾಳ್ಕರ್ ಎ. ಡಿ. (ಪ್ರ. ಸಂ) ಸ್ಟ್ರಗಲ್ ಫಾರ್ ಎಂಪಾಯರ್, ಸಂ. V, ಭಾರತೀಯ ವಿದ್ಯಾಭವನ ಸೀರಿಸ್, ಪುಟ 167.
78. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 122, 1058, ಪುಲಕುರ್ತಿ.
79. ಎಚ್. ಎ. ಎಸ್. ನಂ. 8, ಪುಟ 8, ಪ್ರೊ. ಕೆ. ಎ. ಎನ್. ಶಾಸ್ತ್ರೀಯವರು ಈ ಮುಖಂಡನನ್ನು ಮೈಲಾರದ ಶಾಸನೋಕ್ತ ಕಾಳಿದಾಸನೆಂದು ಗುರುತಿಸಿದ್ದಾರೆ. 'ದ ಚೋಳಾಸ್', ಪುಟ 255, ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 102, ಮತ್ತು ಕಲಬುರ್ಗಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು, ನಂ. 27, 1058 ಕ್ರಿ. ಶ.
80. ಎ. ಆರ್. ಆರ್. ಇ., 1958-59 App. B. No. 576.
81. ಅದೇ, 1961-62 App. B. No. 80.
82. ಜೆ. ಎ. ಎಚ್. ಆರ್. ಎಸ್., XIX, ಪುಟ 69.

83. ಎ. ಆರ್. ಎಸ್. ಆಯ್. ಇ., 1908, ನಂ. 24.
84. ಜೆ. ಆಯ್. ಎಚ್., XXXVI, ಪುಟ 267.
85. ಶಾಸ್ತ್ರಿ ಕೆ. ಎ. ಎನ್., 'ದ ಜೋಳಾಸ', ಪುಟ 254.
86. ಜೆ. ಆಯ್. ಎಚ್., XXXVII, ಪುಟ 267ff.
87. ಎ. ಆರ್. ಆಯ್. ಇ., 1957-58 App. B. No. 253.
88. ಗೋಪಾಲ ಬಿ. ಆರ್., ದ ಬಾಲುಕ್ಯಾಸ್ ಆಫ್ ಕಲ್ಯಾಣ ಆಂಡ್ ದ ಕಲಚೂರಿಸ್, ಪುಟ 167.
89. ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣೆ 85ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ, ಪುಟ 256.
90. ಎ. ಆರ್. ಆಯ್. ಇ., 1911, No. 214.
91. ಎಸ್. ಆಯ್. ಆಯ್., III, ನಂ. 29, ಪುಟ 63.
92. ಎ. ಆರ್. ಎಸ್. ಆಯ್. ಇ., 1895, ನಂ. 87. ಮತ್ತು
ಎ. ಆರ್. ಎಸ್. ಆಯ್. ಇ., 1915, ನಂ. 270.
93. ಆಯ್. ಎ., XLVII, ಪುಟ 119.
94. ಎ. ಕ., ಸಂ. VII, Sk. ನಂ.118.
95. ಎ. ಆರ್. ಆಯ್. ಇ., 1958-59 App. B. No. 714.
96. ಎಸ್. ಆಯ್. ಆಯ್., XI, ಭಾಗ-I, ನಂ. 97.
97. ಎ. ಆರ್. ಎಸ್. ಆಯ್. ಇ., 1932-33 B.K ನಂ.189, ಅದರ ಶಾಸನದ ಲಿಖಿತ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಇದು ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ನಂತರದ ಕಾಲದ ಶಾಸನವೆಂದೂ, ಈ ಶಾಸನವು ಪ್ರಾರಂಭದ ಶಾಸನದ ದ್ವಿಪ್ರತಿ ಎಂದೂ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.
98. ಎಸ್. ಆಯ್. ಆಯ್., I, ಪುಟ 134 ನಂತರ ಅವರೇ ಈ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಕೊಪ್ಪವೆಂದು ಗುರುತಿಸಿದ್ದು, ಬಹುಶಃ ಪ್ಲೀಟ್ ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಒಪ್ಪಿರಬಹುದು. (ಎಸ್. ಆಯ್. ಆಯ್., II, ಪುಟ 230)
99. ಎ. ಕ., IX, ಪೀಠಿಕೆ ಪುಟ 16, ಹಾಗೂ ಟಿಪ್ಪಣಿ 3.
100. ಬಿ. ಜಿ. I, ಭಾಗ-II, ಪುಟ 441 ಮತ್ತು ಎ. ಇ., XII, ಪುಟ 296ff.
101. ಎಚ್. ಎ. ಎಸ್. ನಂ. 12, ಪುಟ 3-5.
102. ಕೊಪ್ಪಂ ಅನ್ನು ಕೊಪ್ಪಳವೆಂದು ಪತ್ತಹಚ್ಚಿದ ಪ್ರಥಮ ವಿದ್ವಾಂಸರೇ ಪ್ಲೀಟ್. ಅವರು ಅದು ತುಂಗಾತಟದ ಪ್ರದೇಶವೆಂದೂ 'ಪೇರಾರ' ಹಿರೇಹಳ್ಳವನ್ನು ಗಣನೆಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳದೆ ಹಾಗೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.
ಎ. ಕ., IX, ಪೀಠಿಕೆ ಪುಟ 16, ಟಿಪ್ಪಣಿ 3.
103. ಎಸ್. ಆಯ್. ಆಯ್., V, ನಂ. 489.
104. ಕೊಪ್ಪಂ ಬಗೆಗಿನ ಇಲ್ಲಿನ ವಿವರಣೆಯು ರಿತ್ತಿ ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಹಾಗೂ ಕರವೀರಕರ. ಅನಂತ ಬಿ. ಯವರ 'ಕೊಲ್ಲಾ ಪುರ ಶಾಸನಗಳು' ಕೃತಿಯನ್ನು ಆಧರಿಸಿದೆ.
105. ಮೈಸೂರು ಆಂಡ್ ಕೂರ್ಗ್ ಫ್ರಾಮ್ ಇನ್ಸಕ್ರಿಪ್ಷನ್ಸ್ :, ಪುಟ 90.
106. ಗೋಪಾಲ ಬಿ. ಆರ್., ದ ಬಾಲುಕ್ಯಾಸ್ ಆಫ್ ಕಲ್ಯಾಣ ಆಂಡ್ ದ ಕಲಚೂರಿಸ್, ಪುಟ 169ff.
107. ಎಸ್. ಆಯ್. ಆಯ್., XI, ಭಾಗ-I, ii (ಬಾಂಬೆ ಕರ್ನಾಟಕ ಇನ್ಸಕ್ರಿಪ್ಷನ್ಸ್ I) ನಂ. 85.
108. ಎ. ಇ., XII, ಪುಟ 279, ಸಾಲು 140.
109. ಎಸ್. ಆಯ್. ಆಯ್., V, ನಂ. 489.

110. ಬಿ. ಜಿ. I, ಭಾಗ-II, ಪುಟ 441 (ಬಾಂಬೆ ಗೆಡ್ಡುಟಿಯರ್)
111. ಎ. ಆರ್. ಎಸ್. ಆರ್. ಇ., 1922, ನಂ.262, 48 ಮತ್ತು 244 ಮತ್ತು
ಎ. ಆರ್. ಎಸ್. ಆರ್. ಇ., 1925, ನಂ.244, ಮುಂ.
112. ಎಂ. ಜಿ. II, ಭಾಗ-II, ಪುಟ 782 (ಮೈಸೂರು ಗೆಡ್ಡುಟಿಯರ್)
113. ಅದೇ, ಪುಟ 1053.
114. ಎ. ಆರ್. ಎಸ್. ಆರ್. ಇ., 1911, ನಂ. 214.
115. ಎ. ಕೆ., VII, Sk. 118.
116. ಆರ್. ಎ., XLVIII, ಪುಟ 119.
117. ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾರತಿ, ಸಂ. 3, ಸಂ. 2, ಪುಟ 45-59, 1051 ಕೊಕಟನೂರು, ಅಥಣಿ ತಾ. ಬೆಳಗಾವಿ.
118. ಎಮ್. ಎ. ಆರ್., 1928-29, ನಂ. 31, ಚಾಕನಪಲ್ಲಿ, ನೆಲವಂಕಿ ಹೋಬಳಿ
119. ಎ. ಇ., ಸಂ. XV.
120. ಶಾಸ್ತ್ರಿ ಕೆ. ಎ. ಎನ್., 'ದ ಚೋಳಾಸ್', (ದ್ವಿ. ಮು) ಪುಟ 257.
121. ಹಿರೇಮಠ ಚನ್ನಬಸವ, (ಸಂ.), ರಾಯಚೂರು ಮತ್ತು ಕೊಪ್ಪಳ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು, ನಂ. 8, 1055, ಬನ್ನಿಗೋಳ, ಲಿಂಗಸೂಗೂರು ತಾ.
122. ಎ. ಕೆ., ಸಂ. VIII, Cm.7. ಮತ್ತು
ಎ. ಕೆ., ಸಂ. VIII, Cm.15.
123. ಜೆ. ಎಂ. ಯು. ಸಂ. XV, ಮತ್ತು ಪುಟ 1-22.
124. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್. ಇ., IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 123, 1059-60, ಡೋಣಿಕಲ್ಲು, ಗುತ್ತಿ ತಾ. ಅನಂತಪುರ ಜಿಲ್ಲೆ
ಅಂಧ್ರ.
125. ಬಿಲ್ವಣ 'ವಿಶ್ರಮಾಂಶ ದೇವಚರಿತ' ಸರ್ಗ-1, ಪದ್ಯ 114, 17, ಪೀಠಿಕೆ, ಪುಟ 27, ಹಾಗೂ ಟಿಪ್ಪಣಿ.
126. ಗೋಪಾಲ ಬಿ. ಆರ್., ದ ಚಾಲುಕ್ಯಾಸ್ ಆಫ್ ಕಲ್ಯಾಣ ಆಂಡ್ ದ ಕಲಚೂರಿಸ್, ಪುಟ 173 ಮತ್ತು
ಎ. ಕೆ., VIII, ನಂ. 325, 1118, ಸೊರಬ, ಶಿವಮೊಗ್ಗ.
127. ಎಚ್. ಎ. ಎಸ್. ನಂ. 3, ಪುಟ 8, ಅದೇಗೋ ಯಾಜ್ಞಾನ್ ಡಿ. ತಮ್ಮ 'ಅಲ್ಲಿ ಹಿಸ್ಕರಿ ಆಫ್ ದೆಕ್ನನ್' ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ
ಕಾಕತೀಯ ಅರಸನನ್ನು ಒಂದನೆಯ ಬೇತ (ಬೇಟ)ನೆಂದೂ, ಆತನ ಸಾಮಂತ ಬ್ರಹ್ಮನೆಂದೂ, ಒಂದನೆಯ ಪ್ರೊಲನ
ಸಾಮಂತ ಮುಚ್ಚನೆಂದೂ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ ಪುಟ 577-78.
128. ತೆಲಂಗಾಣ ಇನ್ಸಕ್ರಿಪ್ಷನ್ಸ್, ಕಾಕತೀಯ ಇನ್ಸಕ್ರಿಪ್ಷನ್ಸ್, ನಂ. 9.
129. ಎ. ಇ., XIII, ಪುಟ 309.
130. ಆರ್. ಎ., IX, ಪುಟ 33 ff.
131. ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣೆ 126ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ, ಪುಟ 174.
132. ಎ. ಆರ್. ಆರ್. ಇ., 1958-59 App. B. No. 644, ಪ್ಲೀಟರ್‌ರವರು ಸಹ
ಎ. ಇ., XII, ಪುಟ 291ರಲ್ಲಿ ಟಿಪ್ಪಣಿ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.
133. ಎ. ಕೆ., VIII, ನಂ. 325, 1118, ಸೊರಬ, ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ.
134. ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾರತಿ, ಸಂ.3, ಸ. 2, ಪುಟ 45-59, 1051 ಕೊಕಟನೂರು, ಅಥಣಿ ತಾ.

135. ಎ. ಇ., XIII, ನಂ. 11, ನರೇಂದ್ರ, ಪುಟ 16-17.
136. ದೇಸಾಯಿ ಪಿ. ಬಿ., (ಸಂ). ಕ್ಯಾನರೀಸ್ ಆಫ್ ಇನ್ಸಕ್ರಿಪ್ಷನ್ಸ್ ಇನ್ ದ ಕನ್ನಡ ಡಿಸ್ಟ್ರಿಕ್ಟ್ ಆಫ್ ಹೈದ್ರಾಬಾದ್ ಸ್ಟೇಟ್, ನಂ. 5, ಮಾನವಿ, 1052,
137. ಎ. ಆರ್. ಆಯ್. ಇ., 1956-57 App. A. No. 24.
138. ಎಸ್. ಆಯ್. ಆಯ್., ಸಂ. XI, ಭಾಗ-I, ನಂ. 83, 1049, ಬ. ಬಾಗೇವಾಡಿ, ಬಿಜಾಪುರ.
139. ಎ. ಇ., XV, ಪುಟ 57ff. 1050-51. ಸೂಡಿ ರೋಣ ತಾ.
140. ಎ. ಆರ್. ಆಯ್. ಇ., 1961-62 App. B. No. 81.
141. ಅದೇ, ನಂ.80.
142. ಎ. ಆರ್. ಎಸ್. ಆಯ್. ಇ., 1931-32, B. ನಂ.129.
143. ಬಿಲ್ಡುಣನ 'ವಿಶ್ರಮಾಂಶ ದೇವಚರಿತ' ಸರ್ಗ-8, ಪದ್ಯ 24.
144. ಎ. ಆರ್. ಆಯ್. ಇ., 1958-59 App. B. No. 193. ಮತ್ತು
ರಿತ್ತಿ ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಹಾಗೂ ಶೆಲ್ವಿಕೆ ಜಿ. ಸಿ. (ಸಂ.), ಇನ್ಸಕ್ರಿಪ್ಷನ್ಸ್ ಫ್ರಾಮ್ ನಾಂದೇಡ ಡಿಸ್ಟ್ರಿಕ್ಟ್, ನಂ. 3, 1047,
ತಡಕಲ್, ದೇಗ್ಲೂರ ತಾ.
145. ಗೋಪಾಲ ಬಿ. ಆರ್., 'ದ ಚಾಲುಕ್ಯಾಸ್ ಆಫ್ ಕಲ್ಯಾಣ ಆಂಡ್ ದ ಕಲಚೂರಿಸ್', ಪುಟ 176.
146. ಎ. ಇ., XV, ಪುಟ 86.
147. ಎ. ಕ., V, Ak. 117.
148. ಅದೇ, Ak. 102. A ಮತ್ತು Bl. 71.
149. ಎಚ್. ಎ. ಎಸ್. ನಂ. 13, ಶಾಸನ ಸಂಖ್ಯೆ 7.
150. ಎ. ಆರ್. ಆಯ್. ಇ., 1951-52 App. B. No. 79, ಮತ್ತು ಎಮ್. ಎ. ಆರ್., 1928, ನಂ. 68, ಪುಟ 68.
151. ಎಚ್. ಎ. ಎಸ್. ನಂ. 8, ಪುಟ 18, ಪದ್ಯ 17, 1058 ಕ್ರಿ. ಶ.
152. ಎ. ಇ., XVI, ಪುಟ 82.
153. ಎ. ಕ., XI, Hk. 65.
154. ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಯುದ್ಧಗಳ ಬಗೆಗಿನ ಇಲ್ಲಿಯ ವಿವರಣೆಗಳು ಬಹುತೇಕ ಗೋಪಾಲ. ಬಿ. ಆರ್.ರವರ
'ದ ಚಾಲುಕ್ಯಾಸ್ ಆಫ್ ಕಲ್ಯಾಣ ಆಂಡ್ ದ ಕಲಚೂರಿಸ್' ಕೃತಿಯನ್ನು ಆಧರಿಸಿದೆ.
155. ಅಡಿತಿಪ್ಪಣೆ 143ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ, ಸರ್ಗ 1, ಪದ್ಯ 94.
156. ಟಾವನೇ (ಅನು) 'ಪ್ರಬಂಧ ಚಿಂತಾಮಣಿ', ಪುಟ 74.
157. ಆಯ್. ಎ., II, ಪುಟ 180 ff.
158. ಎ. ಇ., II, ಪುಟ 180 ff.
159. ಗೋಪಾಲ ಬಿ. ಆರ್., 'ದ ಚಾಲುಕ್ಯಾಸ್ ಆಫ್ ಕಲ್ಯಾಣ ಆಂಡ್ ದ ಕಲಚೂರಿಸ್', ಉಲ್ಲೇಖ, ಪುಟ 180.
160. ಅದೇ, ಪುಟ 180.
161. ಎ. ಇ., Vol. XVI, ಪುಟ 54, ಸಾಲು 6.
162. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ, ಎಸ್. ಆಯ್. ಆಯ್., XI, ಭಾಗ-I, ನಂ. 84.
163. ಅದೇ, IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 118.

164. ಸಿ. ಆರ್. ಆರ್., IV, ಭಾಗ-I, ನಂ. 51 ಮತ್ತು ಎ. ಇ., XXIV, ಪುಟ 101 ff.
165. 'ಇಂಡಿಯನ್ ಕಲ್ಚರ್' ಸಂ. IV, ಭಾಗ-I, ಪುಟ 48, ಮಹಬೂಬನಗರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮಲ್ಲೇಶ್ವರಂ ಶಾಸನವು (ಎ. ಆರ್. ಆರ್. ಇ., 1960-61 App. B. No. 87, ಕ್ರ. ಶ. 1048) ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರ ಸಂಕರಸನು ನೆಲೆಬೀಡಿನಲ್ಲಿ (ಹೆಸರು ಅಳಿಸಿದೆ) ಚಕ್ರಕೂಟದ ಮೇಲೆ ವಿಜಯ ಸಾಧಿಸಿ ವಾಸ್ತವ್ಯ. ಹೂಡಿದ್ದು, ಅನೇಕ ಬಿರುದುಗಳನ್ನು, ಧರಿಸಿದ್ದ ನೆಂದೂ, ಅವು 'ಗಾಂಗೇಯ ರಿಪನ್ಯಪವನದಾವಾನಳ', 'ಚಕ್ರಕೂಟ ಧಾರಾವರ್ಷ-ಹರದಹನ ಸಂಕರ' ಮುಂ. ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದ ವಿಜಯಗಳು ಕ್ರ. ಶ. 1048ರಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮುಂಚಿನವೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಶಾಸನೋಲ್ಲೇಖ ಸಂಕರಸನು ಕರ್ಣನನ್ನು ತನ್ನ ದಾಳಿಗಳಲ್ಲಿ ಎದುರಿಸಿರಬಹುದೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.
166. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., ಸಂ. III, ಪೀಠಿಕೆಯ ಪುಟ XXII-XXVI, (ಸಂ) ರಿತ್ತಿ ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಹಾಗೂ ಶೆಲ್ವಿಕೆ ಜಿ. ಸಿ.
167. ಅದೇ, ಪುಟ XXIV.
168. ಗೋಪಾಲ ಬಿ. ಆರ್., 'ದ ಚಾಲುಕ್ಯಾಸ್ ಆಫ್ ಕಲ್ಯಾಣ ಆಂಡ್ ದ ಕಲಚೂರಿಸ್', ಪುಟ 182.
169. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., ಸಂ. III, ನಂ. 20, ಪುಟ 31 ff.
170. ಎ. ಆರ್. ಎಸ್. ಆರ್. ಇ., 1935-36 B.K ನಂ.69.
171. ಆರ್. ಎ., IV, ಪುಟ 203, ನಂ. 1 ಮತ್ತು ಎ. ಆರ್. ಎಸ್. ಆರ್. ಇ., 1943-44 B.K ನಂ.45.
172. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., VII, ನಂ. 748.
173. ಎ. ಇ., XXV, ಪುಟ 247, ಟಿಪ್ಪಣಿ 1.
174. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., V, ನಂ. 647.
175. ಅದೇ, IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 119 ಮತ್ತು ನಂ. 121 (ಶಿವಪುರ)
176. ಅದೇ, ನಂ. 122.
177. ಎಚ್. ಎ. ಎಸ್. ನಂ. 8, ಶಾಸನ B.
178. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 123.
179. ಎ. ಕೆ., VII, Sk. 152.
180. ಎ. ಇ., XV, ಪುಟ 85 ff. ಮತ್ತು ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., XI, ಭಾಗ-I, ನಂ. 95, 1060-61, ಸೂಡಿ.
181. ಶಾಸ್ತ್ರೀ ಕೆ. ಎ. ಎನ್., 'ದ ಚೋಳಾಸ್', (ದ್ವಿ. ಮು) ಪುಟ 264.
182. ಎ. ಇ., XXV, ಪುಟ 246.
183. ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣಿ 168ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ, ಪುಟ 185.
184. ವೆಂಕಟರಮಣಯ್ಯ ಎನ್., 'ದ ಈಸ್ಟರ್ನ್ ಚಾಲುಕ್ಯಾಸ್ ಆಫ್ ವೆಂಗಿ', ಪುಟ 246.
185. ಎ. ಇ., XVI, ಪುಟ 53, 1053, ಮುಳಗುಂದ, ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆ.
186. ಟ್ರಾವನ್‌ಕೋರ್ ಆರ್ಕಿಯಾಲಾಜಿಕಲ್ ಸಿರೀಜ್, III, ಪುಟ 147-48, ಪದ್ಯ 77 ಹಾಗೂ ಕನ್ಯಾಕುಮಾರಿ ಶಾಸನದಲ್ಲಿಯೂ ಇದು ಉಲ್ಲೇಖಿತಗೊಂಡಿದೆ.
187. ಎ. ಇ., XXII, ಪುಟ 267 ff.
188. ಎ. ಆರ್. ಎಸ್. ಆರ್. ಇ., 1932-1933, B. K. No. 32.
189. ಎ. ಇ., IX, ಪುಟ 218.
190. ಎಚ್. ಆರ್. ಎಸ್. ಆರ್., ಪುಟ-77 (ಹಿಸ್ಟರಿಕಲ್ ಇನ್ಸಕ್ರಿಪ್ಷನ್ಸ್ ಆಫ್ ಸೌಧ ಇಂಡಿಯಾ).

191. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., III, No. 20-30 ಮುಂ.
192. ಅದೇ, ಪುಟ 32-33.
193. ಡಾ. ಪಿ.ಟಿ. ಜೆ. ಎಫ್., ಡೈನಸ್ತೀಜ್ ಫ್ರಾಮ್ ಕ್ಯಾನರೀಸ್ ಡಿಸ್ಟ್ರಿಕ್ಟ್ ಆಫ್ ಬಾಂಬೆ ಪ್ರೆಸಿಡೆನ್ಸಿ, ಸಂ. I, ಭಾಗ-II, ಪುಟ 443.
194. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., IX, ಭಾಗ-I, No. 125, 1061.
195. ಎ. ಆರ್. ಎಸ್. ಆರ್. ಇ., 1932-1933, B. K. No.189.
196. ಎ. ಆರ್. ಎಸ್. ಆರ್. ಇ., 1934-1935, B. K. No.27.
197. ಎ.ಆರ್. ಆರ್. ಇ., 1957-1958, App. B. No. 290.
198. ಗೋಗಿ ಹನುಮಾಕ್ಷಿ, ಕಲಬುರ್ಗಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು, ನಂ. 27, 1058, ನಾಗಾಯಿ, ಚಿತಾಪುರ ತಾ.
199. ಬಿಲ್ದಣನ, 'ವಿಶ್ರಮಾಂಕದೇವಚರಿತೆ'; ಸರ್ಗ -3, ಪದ್ಯ 61, 63, 66-ಸರ್ಗ 4, ಪದ್ಯ 22-28.
200. ಆರ್. ಎ., XLVIII, ಪುಟ 138.
- 201 ಎ. ಇ., XII, ಪುಟ 298.
202. ಆರ್. ಎ., XIX, ಪುಟ 340.
203. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., III, ಪುಟ 32.
204. ಅದೇ.
205. ಅದೇ, XVIII, ನಂ. 61,1048, ಹೊಲಿ-ಅನವೇರಿ.
206. ಅದೇ, III, ಪುಟ 68-69.
207. ಎ. ಆರ್. ಎಸ್. ಆರ್. ಇ., 1932-1933, B. K. No.12.
208. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., IX, ಭಾಗ-I, ನಂ.109.
209. ಅದೇ., XI, ಭಾಗ-I, ನಂ. 97.
210. ವೆಂಕಟರಮಣಯ್ಯ, ಎನ್. 'ದ ಕ್ಯಾನ್ಯಾನ್ ಬಾಲುಕ್ಯಾಸ್ ಆಫ್ ವೆಂಗಿ', ಪುಟ 259.
211. ಆರ್. ಎ., XLVIII, ಪುಟ 139-40.
212. ಎ. ಆರ್. ಆರ್. ಇ., 1946-47, App. B. No. 207.
213. ಎ. ಇ., XII, ಪುಟ 298.
214. ಗೋಪಾಲ. ಬಿ. ಆರ್., 'ದ ಬಾಲುಕ್ಯಾಸ್ ಆಫ್ ಕಲ್ಯಾಣ ಆಂಡ್ ದ ಕಲಚೂರೀಸ್' ಪುಟ 192.
215. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., IV, ನಂ.1011& 1013.
216. ಅಡಿತಿಪ್ಪಣೆ 210ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ, ಪುಟ 250.
217. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., IX, ಭಾಗ-I, ನಂ.127 ಮತ್ತು ಎ. ಕ ., VII, Ci.18.
218. ಅದೇ, ನಂ.126, ಅದೇ,VI, ನಂ.574& 575 ಮತ್ತು ಎ. ಕ., XI, Dg. 11 Cd. 47 & Mk. 20.
219. ಆ. ಎ., XXI, ಪುಟ 278, B. G. I ಭಾಗ-II, ಪುಟ 454.
220. ಆರ್. ನರಸಿಂಹಚಾರ (ಸಂ.), ಕರ್ನಾಟಕ ಕವಿಚರಿತೆ, ಸಂ.I, ಸಂ.3 ಪುಟ 126-127.
221. ವೆಂಕಟಸುಬ್ಬಯ್ಯ. ಎ., ಕೆಲವು ಕನ್ನಡ ಕವಿಗಳ ಜೀವನ-ಕಾಲ-ವಿಚಾರ, ಪುಟ 199-206.
222. ಅದೇ.

223. ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್‌ಪತ್ರಿಕೆ, XXVIII, ಭಾಗ-I.
224. ಎ. ಇ., XXXVI, ಪುಟ 261 ff.
225. ಎ. ಕ., VII, Sk. 136.
226. 'ಪ್ರಬುದ್ಧ ಕರ್ನಾಟಕ', LXI, ಪುಟ-91 ff.
227. ಅದೇ XXIV, ಭಾಗ-IV, ಪುಟ-17 ff.
228. ಎ. ಇ., XXI, ಪುಟ 243.
229. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., III, ಪುಟ 68-69.
230. ಅದೇ, ನಂ.20.
231. ಗಂಗೂಲಿ ಡಿ. ಸಿ., 'ಹಿಕ್ಮತಿ ಆಫ್ ದಿ ಪರಮಾರ ಡಾಯ್‌ನೆಸ್ಸಿ,' ಪುಟ 127.
232. ಎ. ಕ., XI, Cd. 47, 1066, ಭೀಮಸಮುದ್ರ.
233. ಎ. ಇ., XVI, ಪುಟ 53ff. ಮತ್ತು ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., XI, ಭಾಗ-I, ನಂ. 84 & 90.
234. ಅದೇ, ನಂ. 102, ತೇದಿರಹಿತ, ಎಲಿಶಿರೂರು, ಗದಗ.
235. ಎ. ಕ., VII, ಪುಟ 102, (ಅನುವಾದ ಪುಟ)
236. ದೇವರಕೊಂಡಾರಡ್ಡಿ (ಸಂ.), ಕೆ. ವಿ. ಎ. ಶಾ., ಸಂ. 3, ಕೊಪ್ಪಳ ಜಿಲ್ಲೆ, ನಂ. 159, 1033 ಕ್ರಿ. ಶ. ಶಿವಪುರ.
237. ಮಜುಂದಾರ ಆರ್. ಸಿ. (ಸಂ) ಎ. ವಿ. ನರಸಿಂಹಮೂರ್ತಿ (ಅನು) ಭಾರತೀಯ ಜನತೆಯ ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿ, ಸಂ. 9, ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಹೋರಾಟ ಭಾಗ-I, ವಿದ್ಯಾಭವನ ಸೀರಿಜ್.
238. ಮುರಾರಿ ಲಾಲ್ ನಗರ (ಸಂ), ಸೋಮೇಶ್ವರದೇವ ವಿಕ್ರಮಾಂಕಾಭ್ಯುದಯಂ, ಪುಟ IX.
239. ಫ್ಲೀಟ್ ಜೆ. ಎಫ್., 'ಡೈನಸ್ಸೀಸ್ ಫ್ರಾಮ್ ಕ್ಯಾನಾರೀಸ್ ಡಿಸ್ಕಿಕ್ವೆ', ಪುಟ 45.
240. ಗೋಪಾಲ ಬಿ. ಆರ್., ದ ಚಾಲುಕ್ಯಾಸ್ ಆಫ್ ಕಲ್ಯಾಣ ಆಂಡ್ ದ ಕಲಚೂರಿಸ್, ಪುಟ 197-98.
241. ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣೆ 239ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ.
242. ಬಿ. ಕೆ. ಆರ್., Ii, ನಂ. 85, 1049-50, ಶಿರೂರ, ಬಾಗಲಕೋಟೆ ತಾ. ಜಿ. ಮತ್ತು ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., XI, ಭಾಗ-I, ನಂ. 85.
243. ಎ. ಆರ್. ಆರ್. ಇ., 1945-47 ನಂ. 210, 1048, ಬೆಳವಟ್ಟಿ, ಹಾನಗಲ್ಲ ತಾ.
244. ಅದೇ, 1961-62 ನಂ. 540, 1058, ಬಲ್ಲಟಗಿ, ಮಾನ್ವಿ ತಾ.
245. ಎ. ಕ., VII, ನಂ. 1, 1055, ಹೊನ್ನಾಳಿ, ಹೊನ್ನಾಳಿ ತಾ.
246. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., XI, ಭಾಗ-I, ಬಿ. ಕೆ. ಆರ್., Ii, 1049, ಬಾಗೇವಾಡಿ, ಬಿಜಾಪುರ.
247. ಅದೇ, XVIII, ನಂ. 63, 1053, ಹಾವನೂರು, ಹಾವೇರಿ.
248. ಅದೇ, XI, ಭಾಗ-I, ನಂ. 119,121, ಕ್ರಿ. ಶ. 1053, ನಂದಿಕೋಟಕೂರ, ಕೊಟ್ಟಿಪಲ್ಲೆ ತಾ. ಕರ್ನೂಲ.
249. ಅದೇ, IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 119, 1058, ಕೊಟ್ಟಿಪಲ್ಲೆ, ಕರ್ನೂಲ ತಾ.
250. ಎ. ಕ., VII, ನಂ. 1, 1055, ಹೊನ್ನಾಳಿ, ಹೊನ್ನಾಳಿ ತಾ.
251. ಬಿ. ಕೆ. ಆರ್., I ii, ನಂ. 150, 1102, ಗದಗ ತಾ. ಜಿ.

ಅಧ್ಯಾಯ ೨.

(ಅ) ಆಡಳಿತ ಹಾಗೂ ಆಡಳಿತ ವಿಭಾಗಗಳು

ವಿಶಾಲ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಆಹಾವಮಲ್ಲ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಆಡಳಿತದ ಅನುಕೂಲತೆಗಾಗಿ ಇದನ್ನು ಅನೇಕ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ವಿಂಗಡಿಸಿಕೊಂಡಿರುವುದು ಈತನ ಕಾಲದ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಅವು ಕೇಂದ್ರಾಡಳಿತ, ಪ್ರಾಂತೀಯ ಆಡಳಿತ ಹಾಗೂ ಸ್ಥಳೀಯ ಆಡಳಿತಗಳೆಂಬುದಾಗಿ.

ಕೇಂದ್ರಾಡಳಿತ

ಪ್ರಾಚೀನ ಭಾರತದ ರಾಜಕೀಯ ಚಿಂತಕರು, ರಾಜ್ಯವು ಸಪ್ತಾಂಗಗಳಾದ ಸ್ವಾಮಿ, ಅಮಾತ್ಯ, ದುರ್ಗ, ಕೋಶ, ಬಲ, ರಾಷ್ಟ್ರ ಮತ್ತು ಮಿತ್ರರಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು, ಇತರ ಆರು ಅಂಗಗಳಿಂದ ರಾಜನು ತನ್ನ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ವೃದ್ಧಿಸಿಕೊಂಡು ತಾನು ಆವರಲ್ಲಿ ಅತ್ಯುನ್ನತ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪರಮಾಧಿಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತಿದ್ದನು. ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಳುಕ್ಯರ ರಾಜತ್ವವೂ ಇದಕ್ಕೆ ಹೊರತಾಗಿರಲಿಲ್ಲ.

ರಾಜನ ಉಗಮ

ಒಮ್ಮೆ “ಸುರಾಸುರರಿಗೂ ಕಾಳಗ ನಡೆದು, ರಾಕ್ಷಸರು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದರು. ಆಗ ದೇವತೆಗಳು ನಮ್ಮಲ್ಲಿಯ ನಾಯಕನ ಕೊರತೆಯೇ ರಾಕ್ಷಸರ ವಿಜಯಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೆಂದು, ನಾವು ಒಬ್ಬ ನಾಯಕನನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸೋಣವೆಂದು ತಿರ್ಮಾನಿಸಿದರು. ಆ ತಿರ್ಮಾನಕ್ಕೆ ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳು ಒಪ್ಪಿದರು” ಎಂಬುದಾಗಿ ಐತ್ತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ರಾಜನ ಉಗಮವನ್ನು ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ; “ಪುರಾತನ ಕಾಲದಲ್ಲಿದ್ದ ಅನಾಯಕತ್ವದ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಜನ ಕೆಟ್ಟು ಹೋಗಿದ್ದಾರೆ. ದೊಡ್ಡ ಮೀನುಗಳು ಚಿಕ್ಕ ಮೀನುಗಳನ್ನು ನುಂಗುವಂತೆ ಈ ಕೆಟ್ಟ ಮನುಷ್ಯರು ದುರ್ಬಲರನ್ನು ತಿಂದು ಹಾಕುತ್ತಿದ್ದರು”. ಆಗ ಕೆಲವು ಜನರು ಒಂದಾಗಿ, ತಮ್ಮಲ್ಲಿರುವ ಒಡಕುಬಾಯಿಯವನನ್ನೂ, ಕ್ರೂರಿಯನ್ನೂ, ವಿಷಯ ಲಂಪಟನನ್ನೂ, ಲೋಭಿಯನ್ನೂ ಬಹಿಷ್ಕರಿಸಬೇಕೆಂದು ನಿರ್ಣಯಿಸಿದರು. ಈ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಕಾಲ ನಡೆಯಿತು. ಆದರೆ ಈ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಸಮರ್ಪಕವಾಗಿಲ್ಲವೆಂದು ಕಂಡಾಗ ಅವರೆಲ್ಲ ಬ್ರಹ್ಮನ ಬಳಿಗೆ ಹೋಗಿ ತಮಗೊಬ್ಬ ರಾಜ (ನಾಯಕ)ನನ್ನು ದಯಪಾಲಿಸಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿಕೊಂಡರು. ಆಗ ಬ್ರಹ್ಮನು ಮನುವನ್ನು ದೊರೆಯಾಗಬೇಕೆಂದು ಒಪ್ಪಿಸಿದನು. ಜನರು ಅವನಿಗೆ ಕೆಲವು ತೆರಿಗೆಗಳನ್ನು ಕೊಡಲು ಒಪ್ಪಿದರು. ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಅವು ಶಾಂತಿಯುತ ಜೀವನ ನಡೆಸುವಂತೆ ತಮ್ಮ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸಂಹರಿಸಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದರು.

ಕೌಟಿಲ್ಯನು, “ದೇಶದಲ್ಲಿ ಮತ್ಸ್ಯನ್ಯಾಯವು ತಾಂಡವವಾಡುವಾಗ ಅದರ ಉಪಟಳದಿಂದ ಪಾರಾಗಲು ಜನರು ಬಯಸಿದುದರ ಫಲವಾಗಿ ರಾಜಪದವಿಯ ಉಗಮವಾಯಿತೆಂದು” ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ರಾಜತ್ವವು ಉದಯವಾಯಿತು.

ರಾಜನ ಆಯ್ಕೆ

ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ರಾಜನನ್ನು ಜನರು ಆಯ್ಕೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರೋ ಹೇಗೆ ಎಂಬುದು ಚರ್ಚಿತ ವಿಷಯವಾಗಿದೆ. ಋಗ್ವೇದದ ಒಂದು ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಜೆಗಳು ರಾಜನನ್ನು ಆಯ್ಕೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಅಥರ್ವಣ ವೇದದಲ್ಲಿಯ ಒಂದು ಮಂತ್ರವು ಚುನಾವಣೆಯ ಸಂಪೂರ್ಣ ಗೀತೆಯಾಗಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ನೀನು ಸಂತೋಷದಿಂದ ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಬಾ ಮೋಸಮಾಡದೇ ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ನಿಲ್ಲು, ಎಲ್ಲ ಜನರಿಗೂ ನೀನು ಬೆಳಗಿರುವವರೆಗೂ ಆ ಸ್ಥಿತಿಯಿಂದ ನೀನು ಕೆಳಗೆ ಬೀಳಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲ ಎಂದಿದೆ.¹

ಅನುವಂಶೀಕವಾಗಿ

ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಅರಸೋತ್ತಿಗೆಯು ಅನುವಂಶೀಯವಾಗಿತ್ತೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಸಿಂಹಾಸನವು ತಂದೆಯಿಂದ ಹಿರಿಯ ಮಗನಿಗೆ ಬರುತ್ತಿತ್ತು. ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರು ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಪೂರ್ವಜರ ಮೂಲ ಅಥವಾ ಚೊಚ್ಚಲ ಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನು ಎತ್ತಿಹಿಡಿದರು. ಹಿರಿಯ ಮಗನನ್ನು ಯುವರಾಜನನ್ನಾಗಿ ನೇಮಕಮಾಡಿ ಅವನಿಗೆ ಶಾಸ್ತ್ರ, ಶಸ್ತ್ರ ವಿದ್ಯೆಗಳಲ್ಲಿ ತರಬೇತಿ ನೀಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ವಿಕ್ರಮಾಂಕದೇವ ಚರಿತ ದಲ್ಲಿ ಕೃತಿಯ ಕರ್ತೃ ಬಿಲ್ವಣ, ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ ತನಗೊದಗಿಬಂದ ಯುವರಾಜಪದವಿಯನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿ, ತನಗಿಂತಲೂ ಹಿರಿಯವನಾದ ಮೂರನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನಿಗೆ ಬಿಟ್ಟುಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಎಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದು, ಅರಸೋತ್ತಿಗೆಯು ಅನುವಂಶೀಕವಾಗಿತ್ತೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೯೯ರ ಗದಗ ಶಾಸನವು,² ಭುವನೈಕ್ಯಮಲ್ಲ ಎರಡನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರ, ತನ್ನ ತಂದೆ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನಿಂದ ದಯಪಾಲಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರತ್ವದ ನಿಯಮ (ಕರ್ಮ)ಗಳಿಗನುಗುಣವಾಗಿ ಪಡೆದನೆಂಬುದಾಗಿ ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ.

ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಇದಕ್ಕೆ ಹೊರತಾದ ಘಟನೆಗಳು ಚಾಳುಕ್ಯರ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ನಡೆದಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಎರಡನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದಾಗ ಆರನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ ಯುವರಾಜನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತೆ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದಾಗ ಆತನ ಮಗ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಪ್ರಾಪ್ತವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿದ್ದಕ್ಕಾಗಿ ಜಯಸಿಂಹ ಯುವರಾಜನಾಗುತ್ತಾನೆ. ನಂತರ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಪ್ರಾಪ್ತವಯಸ್ಸಿನಾದಾಗ ಜಯಸಿಂಹನನ್ನು ಯುವರಾಜ ಪಟ್ಟದಿಂದ ಕೆಳಗಿಳಿಸಿ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನನನ್ನು ಯುವರಾಜ ಹುದ್ದೆಗೆರಿಸಲಾಯಿತು.

ರಾಜಪ್ರಾತಿನಿಧಿಕ ಆಡಳಿತ

ರಾಜನ ಮಗನು ಅಪ್ರಾಪ್ತವಯಸ್ಸಿನವನಿದ್ದರೆ ಅವನ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿ ಆಡಳಿತವನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳಲು ಒಬ್ಬರನ್ನು ನೇಮಿಸುವ ಪದ್ಧತಿ ರಾಜಪ್ರತಿನಿಧಿಕ ಆಡಳಿತ ಪದ್ಧತಿಯಾಗಿದೆ ಅದರೆ ಈ ಬಗೆಯ ಉದಾಹರಣೆಗಳು ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲವಾದರೂ, ಬಾದಾಮಿ ಚಾಲುಕ್ಯ ಅರಸ ಒಂದನೆಯ ಕೀರ್ತಿವರ್ಮನ ಮರಣಾನಂತರ ಅವನ ಮಗ ಎರಡನೆಯ ಪುಲಕೇಶಿಯು ಚಿಕ್ಕವನಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಅವನ ಸಹೋದರನಾದ ಮಂಗಲೇಶನು ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದನು.

ಎರಡನೆಯ ಪುಲಕೇಶಿಯ ಮಗ ಚಂದ್ರಾದಿತ್ಯನ ಮಡದಿ ವಿಜಯ ಮಹಾದೇವಿಯು ಕ್ರಿ. ಶ. ೬೪೫ರ ಸುಮಾರಿಗೆ ರಾಜನು ಮರಣಹೊಂದಲು ತಾನೇ ರಾಜ್ಯಸೂತ್ರಗಳನ್ನು (ರಾಜಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿ) ವಹಿಸಿಕೊಂಡು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಕ್ರಿ. ಶ. ೬೫೫ ಕೋಚ್ರೆ ಮತ್ತು ಕ್ರಿ. ಶ. ೬೫೯ ನೆರೂರ ತಾಮ್ರಪಟಶಾಸನಗಳು, “ಪಂಚಮ ಸಂವತ್ಸರೆ” ಎಂದು ಅವಳ ಆಡಳಿತವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿವೆ.³ ಇವು ರಾಜಪ್ರತಿನಿಧಿಕ ಆಡಳಿತದ ಉದಾಹರಣೆಗಳಷ್ಟೇ.

ಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕ

ಬಹು ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಅರಸರ ಸಿಂಹಾಸನಾರೋಹಣ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕ ಮಹೋತ್ಸವಗಳು ನಡೆಯುತ್ತಾ ಬಂದಿವೆ. ವೈದಿಕ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಪ್ರಕಾರ ಈ ಕ್ರಿಯೆಯು ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ವೈಭವದಿಂದ ಮುಂದುವರೆದುಕೊಂಡು ಬಂದಿತು. ಈ ಸಮಾರಂಭವು ಸೇನಾನಿ, ಪುರೋಹಿತ, ರಾಣಿ, ಗ್ರಾಮೀಣ, ಬೋಕ್ಕಸದ ಒಡೆಯ, ಕಂದಾಯದ ಅಧಿಕಾರಿ, ಸಾಮಂತರು, ಇತರ ರಾಜಕುಮಾರರು, ಜನಪ್ರತಿನಿಧಿಗಳ ಸಮ್ಮುಖದಲ್ಲಿ ಜರುಗುತ್ತಿತ್ತು. ಆದರೆ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಶಾಸನಗಳು ಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕ ಮಹೋತ್ಸವದ ಪೂರ್ಣ ವಿವರ ನೀಡದಿದ್ದರೂ, ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೮ ಬೆಳಗಾವಿ⁴ ಶಾಸನವು,

“ಎರಡನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನು ಗಜ, ಅಶ್ವಪಟಗಳ ಸಮೇತ, ಮತ್ತು ರತ್ನ-ಸತ್ತಿಗೆಯ ಜೊತೆಗೆ ರತ್ನಖಚಿತ ಸಿಂಹಾಸನವನ್ನು ಸಕಲ ಗೌರವ, ವೈಭವಗಳೊಡನೆ ಅಲಂಕರಿಸಿದನೆಂದು” ವರ್ಣಿಸುತ್ತದೆ.

ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ಶಾಸನವೊಂದು “ಶ್ರೀ ಚಾಳುಕ್ಯಾನ್ವಯ ‘ಪಟ್ಟಬಂಧನೋತ್ಸಾಹ ಹಾಸ್ಯಕಳ’ ವಿಷಯ ಪಟ್ಟಾಣಾಧಿಪತಿ ಶ್ರೀಮತ್ತಿಸುವೋಳ್‌ಲ್” ಎಂದಿದೆ.⁵

ರಾಜನ ಅರ್ಹತೆಗಳು

ಕೌಟಿಲ್ಯನ ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರ, ಮನುವಿನ ಧರ್ಮಸ್ಮೃತಿ, ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಮಾನಸೋಲ್ಲಾಸಗಳು ರಾಜನಾಗುವವನು ಕೆಲವು ಅರ್ಹತೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರಬೇಕೆಂದು ಹೇಳುತ್ತವೆ. ಮಾನಸೋಲ್ಲಾಸದ ಎರಡನೆಯ ವಿಂಶತಿಯ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ “ಇತಿ ರಾಜಗುಣಾಃ” ಎಂದು ರಾಜನ ಗುಣಗಳನ್ನು ಕೃತಿರಚನಾಕಾರನು ಇಂತು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸತ್ಯಂ ಶೌರ್ಯಂ ಕ್ಷಮಾದಾನಂ ಪಂಚಮೀ ಸ್ಯಾತ್ ಗುಣಜ್ಞತಾ |
ಅವಶ್ಯಂ ಭಾವಿನಾಃ ಪಂಚಗುಣಾಸ್ತೇತೇ ಮಹೀಭುಜಾಮ್ ||
ವಿಭೂತಿಂ ಚ ತಥಾ ಕೀರ್ತಿಂ ಧರ್ಮಂ ಚ ವಿಜಯಂ ಸುಖಮ್ |
ಯಶಸ್ವೇತ್ ಸತತ ರಾಜಾ ಗುಣಾನೇತಾನ್ ವಿಧಾರಯೇತ್ ||⁶

ಅಂದರೆ ರಾಜನಾದವನಲ್ಲಿ ಸತ್ಯ, ಶೌರ್ಯ, ಕ್ಷಮೆ, ದಾನ ಹಾಗೂ ಗುಣಜ್ಞತೆ ಇವು ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಇರಬೇಕಾದ ಪಂಚಗುಣಗಳು. ಐಶ್ವರ್ಯ, ಕೀರ್ತಿ, ಧರ್ಮ, ವಿಜಯ, ಸುಖ, ಯಶಸ್ಸುಗಳನ್ನು ರಾಜನು ಸತತವಾಗಿ ಹೊಂದಿರಬೇಕು ಎಂದಿದೆ.

ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಶಾಸನವೊಂದು,⁷ “ತೈಲಪದೇವನನ್ನು ಕುರಿತು; ಕ್ಷತ್ರೀಯ ಕುಲಮೂಲ, ಸರ್ವಾಂಗ ಸುಂದರ, ಹಸನ್ಮುಖಿ, ಚಾಲುಕ್ಯ ವಾರಿಧಿಯ ರತ್ನ, ಚಾಲುಕ್ಯ ಕುಲ ಸಂವರ್ಧಕ, ಉದಾತ್ತ, ಸರ್ವಗುಣ ಶೀಲ, ಯುದ್ಧ ನಿಪುಣ” ಎಂದು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾ, ರಾಜರಲ್ಲಿರಬೇಕಾದ ಅರ್ಹತೆಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ರಾಜನ ಅಧಿಕಾರ ಮತ್ತು ಕಾರ್ಯಗಳು

“ದುಷ್ಟನಿಗ್ರಹ; ಶಿಷ್ಟಪರಿಪಾಲನೆ” ಈ ವಾಕ್ಯವು ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಹಾಗೂ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಪದೇಪದೇ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಿರುವುದರ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ರಾಜ ದುಷ್ಟರನ್ನು ಹತ್ತಿಕ್ಕಿ ಶಿಷ್ಟರ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ.

ತಂದೆಯು ತನ್ನ ಮಕ್ಕಳ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ವರ್ತಿಸುವ, ಹಾಗೆ ದೊರೆಯು ತನ್ನ ಪ್ರಜೆಗಳ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ವರ್ತಿಸಬೇಕೆಂದು ಮನುವು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಕಾಳಿದಾಸನು ತನ್ನ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕೃತಿ ‘ರಘುವಂಶದಲ್ಲಿ’, “ದೀಲಿಪನು ತನ್ನ ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿ, ಪೋಷಿಸಿ ಧರ್ಮದ ಹಾದಿಯಲ್ಲಿ ಕೊಂಡೊಯ್ಯುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಅವನು ತನ್ನ ಪ್ರಜೆಗಳ ನಿಜವಾದ ತಂದೆಯಾಗಿದ್ದನು” ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ.⁸

ಧರ್ಮ ಸಂರಕ್ಷಣೆ ರಾಜನ ಪ್ರಥಮ ಕರ್ತವ್ಯವಾಗಿತ್ತು. ಚಾಲುಕ್ಯ ಅರಸರು ಧರ್ಮದ ಸಂರಕ್ಷಣೆ ಮಾಡುವದರೊಂದಿಗೆ ಜನರ ಒಳಿತಿಗಾಗಿ ಶ್ರಮಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಾಕಷ್ಟು ನಿದರ್ಶನಗಳಿವೆ.

ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ, ಮನ್ನೆಯನಾಗಿದ್ದ ಬೊಪ್ಪಯ್ಯ⁹ ನೆಂಬುವವನು ಅಗ್ರಹಾರವಾಗಿದ್ದ ಗಂಡರಾಧಿತ್ಯನ ಪೊಳಲನ್ನು ಹೊಕ್ಕು ಅಲ್ಲಿರುವ ಸರ್ವಸ್ವವನ್ನು ದೋಚಿ ಕೆಲವು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರನ್ನು ಕೊಲ್ಲುತ್ತಾನೆ. ಅಲ್ಲಿಯ ಮಹಾಜನರು ನ್ಯಾಯಕ್ಕಾಗಿ ದೊರೆ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನಿಗೆ ದೂರುತ್ತಾರೆ. ದೊರೆ ವಿಷಯವನ್ನು ಕೇಳಿ ಬೊಪ್ಪನನ್ನು ಶಿಕ್ಷಿಸಿ ಆತನ ವಂಶಕ್ಕೆ ಮನ್ನೆಯರಾರೂ

ಇಲ್ಲದಂತೆ “ನಿಯಾಮಿಸಿ ಕೊಡಿ” ಎಂದು ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಧಾನರಿಗೆ, ಮಲಯಾಳ ಪಂಡಿತರಿಗೆ, ಸೋಮೇಶ್ವರ ಭಟ್ಟರಿಗೆ ಆಜ್ಞಾಪಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇವರು ಬೊಪ್ಪನನ್ನು ಕರೆಯಿಸಿ, “ನೀನೂ ನಿನ್ನ ವಂಶದವರಾರೂ ಪೊಳಲಿನ ಮನ್ನೆಯವನ್ನು ಮಾಡಬಾರದು” ಎಂದು ಆಜ್ಞಾಪಿಸುತ್ತಾರೆ.

ರಾಜನ ಮತ್ತೊಂದು ಕಾರ್ಯವೆಂದರೆ ಸಾಮಂತರನ್ನು, ಪ್ರಾಂತಾಧಿಕಾರಿಗಳನ್ನು, ಮಂತ್ರಿಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಇತರ ಉನ್ನತ ನಾಗರಿಕ ಹಾಗೂ ಸೈನಿಕ ಅಧಿಕಾರಿಗಳನ್ನು ನೇಮಿಸುವುದು.

ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೪ರ ಸತ್ತೂರ ಶಾಸನ,¹⁰ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಪಾದಪದ್ಮೋಪಜೀವಿಯಾಗಿ ಪಲ್ಲವ ವಂಶಸ್ಥ ಜಗದೇಕಮಲ್ಲ ನೊಳಂಬ ಪೆರ್ಮಾಡಿಯು, ಕೊಗಳಿ-೫೦೦, ಕವಂಬಳಿಗೆ-೧೦೦೦, ಬಲ್ಲಕುಂದೆ-೩೦೦, ಕಣಿಯಕಲ್ಲು-೩೦೦ ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ವಿವರಿಸಿದರೆ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೪ರ ದೇವೂರ ಶಾಸನವು,¹¹ ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲನೊಳಂಬ ಪಲ್ಲವ ಪೆರ್ಮಾಡಿ ಜಯಸಿಂಹದೇವರು ತರ್ದವಾಡಿ ನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಅರಸನ ಪಾದಪದ್ಮೋಪಜೀವಿಯಾಗಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.

ರಾಜನ ಮತ್ತೊಂದು ಕರ್ತವ್ಯವೆಂದರೆ, ವಿಶಿಷ್ಟಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಿದುದಕ್ಕಾಗಿ ಸಾಮಂತರಿಗೆ, ಶಿಲ್ಪಿಗಳಿಗೆ ಮತ್ತು ಇತರರಿಗೆ ಬಿರುದುಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದು, ವಿದ್ಯಾಂಸರಿಗೆ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ, ಗುರುಗಳಿಗೆ ದಾನ-ದತ್ತಿಗಳನ್ನು ನೀಡುವುದು, ದೇವಾಲಯಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ ಮತ್ತು ಅವುಗಳಿಗೆ ದತ್ತಿಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದು, ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ದಾನ ನೀಡುವುದು.

ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೮ರಲ್ಲಿ ಭುವನೈಕ್ಯಮಲ್ಲ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಆಳ್ವಿಕೆಯಲ್ಲಿ, ಪ್ರಖ್ಯಾತ ಮಂತ್ರಿ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಲಕ್ಷರಸನನ್ನು “ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರಸೇವಕ, ಕುಶಾಗ್ರ, ಜಯಶೀಲ, ಚಾಲುಕ್ಯರಾಜ್ಯಾಧಾರ, ಅನುಪಮಸಾಧಕ, ಮುಂತಾಗಿ ಹೊಗಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದ, ಆತನನ್ನು “ಭುವನೈಕ್ಯಮಲ್ಲ ವಲ್ಲಭರಾಜ್ಯ ಸಮುದ್ದರಣಂ”¹² ಎಂದು ಗೌರವಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮತ್ತೊಂದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ದಂಡನಾಯಕ ‘ಅನಂತಪಾಲನನ್ನು’ “ಅಯ್ಯಣ ಸಿಂಘ”¹³ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇನ್ನೊಂದು ಶಾಸನವು, ದಂಡನಾಯಕ ಗೋವಿಂದರಸನನ್ನು “ತ್ರಿಭುವನಮಲ್ಲದೇವ ವಿಜಯದಕ್ಷಿಣ ಭುಜದಂಡಂ” ಎಂದು ಕೊಂಡಾಡಿದೆ.¹⁴

ಚಾಳುಕ್ಯನೃಪ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲದ ಕ್ರಿ. ಶ ೧೦೫೫ರ ಬನ್ನಿಗೋಳ ಶಾಸನ¹⁵ ದೊರೆ ಕಮ್ಮಟದುರ್ಗವನ್ನು ಗೆದ್ದು ಮರಳುವಾಗ ಬನ್ನಿಗೋಳದ ಶಿವದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಹದಿಮೂರು ಮತ್ತರು ಭೂಮಿಯನ್ನು ದಾನಮಾಡಿದನೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.

ದೊರೆಗಳು ಕೇವಲ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗಷ್ಟೇ ದಾನ-ದತ್ತಿಗಳನ್ನು ನೀಡದೇ, ಉಪಾಧ್ಯಾಯರಿಗೂ, ಅಗ್ರಹಾರಗಳಿಗೂ ಮುಕ್ತವಾಗಿ ದಾನ-ದತ್ತಿಗಳನ್ನು ನೀಡುತ್ತಿದ್ದರೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಶಾಸನದ ಉಲ್ಲೇಖಗಳಿವೆ.

ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೫ರ ಗೋತಗಿ ಶಾಸನವು,¹⁶ “ಸೋಮೇಶ್ವರನು ಕಾರ್ತಿಕ ಪೂರ್ಣಿಮೆ ಆದಿವಾರ ಸೋಮಗ್ರಹಣ ಪರ್ವ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಎಡದೊರೆ-೨೦೦೦ದ ಕಂಪಣ; ಕರಡಿಕಲ್ಲು-೩೦೦ರ ಬಳಿಯ ಗೋವಂತಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಚಾಮುಂಡಭಟ್ಟೋಪಾಧ್ಯಾಯನಿಗೆ ಕರಿಯನೆಲ ೧೦೦ ಮತ್ತರನ್ನು ದಾನವಾಗಿ ನೀಡಿದ”ನೆಂದು ವರ್ಣಿಸುತ್ತದೆ.

ಈತನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೮ರ ‘ನಾಗಾವಿ’ ಶಾಸನವು,¹⁷ “ದಂಡನಾಯಕ ಕಾಳಿದಾಸಯ್ಯ ಪರಮೇಶ್ವರ ದತ್ತಿಯಾಗಿ ತಾಮ್ರ ಶಾಸನ ಬರೆಯಿಸಿಕೊಂಡು ಪಡೆದು ೪೦೦ ಜನ ಚತುರ್ವೇದ ಪಾರಗ ಮಹಾಜನರಿಗೆ ನಾಗಾವಿ ಅಗ್ರಹಾರವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ನೀಡಿದನು”. ಇದೇ ಶಾಸನ ಮುಂದುವರಿದು;

“ಕುಂತಳದ ಅರಲು-೩೦೦ಕ್ಕೆ ತಿಳಕಪ್ರಾಯವಾದ ಮಹಾಅಗ್ರಹಾರ ‘ನಾಗವಾವಿ’ಯಲ್ಲಿ ಅರಸ, ಹೈಹಯ ಕುಲದ ಅಯ್ಯರಸ, ಸಂಧಿವಿಗ್ರಹಿ ಮಧುವರಸರು ಸೇರಿ ತ್ರೈಪುರುಷಶಾಲೆ, ಮಧುಸೂಧನ ಆಲಯ, ರಾಮತೀರ್ಥ ಹೆಸರಿನ ರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ, ಘಟಿಕಾಸ್ಥಾನವಾದ ಶಾಲೆ ಕಟ್ಟಿಸಿದರು. ಅರಸ ಅಯ್ಯರಸರಿಂದ ಮನ್ನೆಯ ಪಡೆದು ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಓದುವ ವೇದಾಧ್ಯಯನದ ಎರಡುನೂರು ಜನರಿಗೆ, ಐದು ಜನಶಾಸ್ತ್ರಾಧ್ಯಯನಿಗಳಿಗೆ, ಮೂರು ಜನ ಭಟ್ಟದರ್ಶನ, ನ್ಯಾಸ, ಪ್ರಭಾಕರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತ್ಯಗಳ ಓದುವ ಮೂರು ಜನರಿಗೆ, ವೇದವನ್ನು ಓದಿಸುವ ಮೂರು ಜನರಿಗೆ, ಶಾಲೆಯ ಸರಸ್ವತಿ ಭಂಡಾರಿ ಆರು ಜನರಿಗೆ, ಎರಡುನೂರು ಐವತ್ತೇಳು ಜನರ ಆಸನ, ಅಚ್ಚಾದನಕ್ಕೆ, ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಖಂಡಸ್ಪಟಿತ, ನವಸುಧಾಕರ್ಮ ಗಂಧಾಕ್ಷತೆ, ಪುಷ್ಪ, ದೀಪ, ಧೂಪ ನೈವೇದ್ಯ ತ್ರೈಪುರುಷ ಶಾಲೆಯ ಮಣಿಯರಿಗೆ ಭೂಮಿದಾನ ನೀಡಿದರು ”. ಎಂಬ ಬಹುದೀರ್ಘ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತದೆ.

ಆಳುವ ಅರಸನ ಮತ್ತೊಂದು ಪ್ರಮುಖ ಕರ್ತವ್ಯವೆಂದರೆ ನ್ಯಾಯದಾನಮಾಡುವುದು. ಈ ಹಿಂದೆ ವಿವರಿಸಿದಂತೆ ‘ದುಷ್ಟನಿಗ್ರಹ ಶಿಷ್ಯ ಪರಿಪಾಲನೆ’ಯಲ್ಲಿ ಅರಸ, ಆಸಕ್ತಿ ಹೊಂದಿದ್ದನು. ಇವನ ಕಾಲದ ಅನೇಕ ದಾಖಲೆಗಳು ಈ ಬಗೆಗೆ ವಿವರಣೆ ನೀಡುತ್ತವೆ. ಈತನು ನ್ಯಾಯಪರಿಪಾಲನೆಗಾಗಿ ಆಗಾಗ್ಗೆ ಶಾಸನಗಳನ್ನು, ಆಜ್ಞೆಗಳನ್ನು ಹೊರಡಿಸುತ್ತಿದ್ದನು.

ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೫ರ ಮೊರಿಗೇರಿ ಶಾಸನವು,¹⁸ “ನೈಷ್ಠಿಕರಲ್ಲದ ತಪೋಧನರನ್ನು ಮಠದಿಂದ ನಾಡರಸರು, ಮೊರಿಂಗೇರಿಯ ಪನ್ನೆರಡು ಮಹಾಜನರು, ಸೇರಿ ಓಡಿಸಿದರೆಂಬ” ಉಲ್ಲೇಖ ಹೊಂದಿದ್ದರೆ, ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೬ ಮೈಲಾರ ಶಾಸನವು,¹⁹ ಯಾವ ತಪ್ಪಿಗೆ ಯಾವ ಶಿಕ್ಷೆಗಳು, ದಂಡಗಳು ಇದ್ದವೆಂದು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಶಾಸನ

“ಇಱುದಡೆ ಪನ್ನೆರಡು ಪಣಂ,
ಕಮ್ಮಿ ಬನ್ನು ಪೊಯ್ದಾರು ಪಣಮುದಂಡಂ,
ನೆಱೆಬಯ್ದಡೆ ಮೂರು ಪಣಂ,
ಕೆಱೆಗೆನ್ನುಂ ದಣ್ಣಮಾಗಿ ನಡೆಯುವುದು ನಿಯತ” ಎಂದಿದೆ.

ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೧ರ ಸೂಡಿ ಶಾಸನವು,²⁰ ಧರ್ಮವತ್ತಳೆಯ ಶಾಸನವಾಗಿದ್ದು, “ತಂದೆಯ ದೋಷದಿಂದ ಮಗ ನೆಯ್ದದ್ದು, ಮಗನ ದೋಷದಿಂದ ತಂದೆ ನೆಯ್ದದ್ದು, ಕಳ್ಳಂ, ಬಂಧಿಕಾರಂ ಅಂಚಲವಿಡಿವಂ....ಪೊಲಮಾನ (ಫಲ) ಅಡಿಕೆಯ ಕೀಳಲ ಕೆಳಗೆ ಇಳಿಸಿದರೆ ದಂಡ ದೋಷಗಳು ಇಲ್ಲ” ಎಂದು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಾಂತ, ಜಿಲ್ಲೆ, ಗ್ರಾಮೀಣ ಹಂತಗಳಲ್ಲಿ ರಾಜನು ನೇಮಿಸಿದ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ನ್ಯಾಯವನ್ನು ವಿತರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು ಕೊನೆಯ ಮೇಲ್ಮನವಿಯನ್ನು ರಾಜನಿಗೆ ಸಲ್ಲಿಸಬಹುದಾಗಿತ್ತು. ನ್ಯಾಯಾಡಳಿತದಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟತೆಗಳಿಲ್ಲ, ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಲ್ಲ ಇರುವ ಆದೇಶಗಳನ್ನು ಪಾಲಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು.

ರಾಜನ ಇನ್ನೊಂದು ಪ್ರಮುಖ ಕರ್ತವ್ಯವೆಂದರೆ ಸೈನ್ಯದ ನಾಯಕತ್ವವನ್ನು ವಹಿಸಿ ಸೈನ್ಯಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯದಂಡನಾಯಕನಾಗುವುದು. ಅವನೇ ಯುದ್ಧ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ನಡೆಸುವುದು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಕೋಪ್ಪಂ ಕಾಳಗದಲ್ಲಿ ಸ್ವತಃ ಸೈನ್ಯದ ಮುಖಂಡತ್ವವನ್ನು ವಹಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದು, ರಾಜರಾಜನನ್ನು ಕೊಂದು ಹಾಕಿದ್ದು ಇತಿಹಾಸ. (ಮಣಿಮಂಗಲಮ್ ಶಾಸನ ಆಧಾರವಾಗಿದೆ)

ರಾಜನ ಮತ್ತೊಂದು ಪ್ರಮುಖ ಕಾರ್ಯವೆಂದರೆ ಶಿಕ್ಷಣ ಮತ್ತು ಶಿಕ್ಷಣ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹವನ್ನು ನೀಡುವುದು. ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಮಧ್ಯಕಾಲಿನ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಣವು ದೇವಾಲಯ, ಮಠ, ಅಗ್ರಹಾರ ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿ ಮತ್ತು

ಘಟಿಕಾಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತಿತ್ತು. ಇವುಗಳಿಗೆ ರಾಜನು ಉದಾರ ದಾನದತ್ತಿಗಳನ್ನು ನೀಡುವುದರ ಮೂಲಕ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡುತ್ತಿದ್ದನೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಶಾಸನಾಧಾರಗಳಿವೆ.

ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೮ರ ಹೊಲಿಯಾನವೇರಿ ಶಾಸನವು,²¹ “ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿಯ ಮಾಚಿಮಯ್ಯಂಗಿ, ಹನ್ನೆರಡು ಮತ್ತರು, ಗದ್ದೆ, ಕೆರೆಯ ಕೆಳಗೆ ಕಮ್ಮ ಮಯ್ಯತ್ತು, ತೋಟಮತ್ತರೊಂದು, ಮಾಧವಯ್ಯಂಗಿ, ಮತ್ತರು ಹನ್ನೆರಡು ಗದ್ದೆ ಕಮ್ಮ ಮಯ್ಯತ್ತು, ತೋಟಮತ್ತರೊಂದು ವಿದ್ಯಾಚ್ಚತ್ರಕ್ಕೆ ದಾನ ನೀಡಿದರೆಂಬ” ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೬ರ ಮೇದೂರು ಶಾಸನವು,²² ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡ ಮಠಕ್ಕೆ ಭೂಮಿಯನ್ನು ದಾನಕೊಟ್ಟ ಉಲ್ಲೇಖವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೫ರ ಬನ್ನಿಗೋಳ ಶಾಸನವು,²³ “ಮೊದಲನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ರಾಣಿ ಕೇತಲದೇವಿಯು ಕರಡಿಹಲ್ಲು ೪೦೦ರಲ್ಲಿಯ ಬನ್ನಿಗೋಳ ಅಗ್ರಹಾರವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿರುವ ಹಾಗೂ ಅದಕ್ಕೆ ದಾನ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ವಿಷವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ”.

ಪ್ರಜೆಗಳ ನಿಜವಾದ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಅರಿಯಲು, ಸಂಕಷ್ಟಗಳನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಲು ರಾಜನು ಆಗಾಗ ರಾಜ್ಯಾದ್ಯಂತ ಪ್ರವಾಸ ಕೈಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದನು. ಅಂಥ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ರಾಜನ ನಾಗರಿಕ ಹಾಗೂ ಸೈನಿಕ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ಜೊತೆಯಲ್ಲಿರುತ್ತಿದ್ದರು. ಆಗ ಪ್ರಾಂತಾಧಿಕಾರಿಗಳು ಮತ್ತು ಇತರ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ಹೇಗೆ ಕೆಲಸ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಲು ಸಹಾಯವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಹೀಗೆ ಪ್ರವಾಸ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಾಜನು ಅನೇಕ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಬೀಡು ಬಿಟ್ಟು (ನೆಲೆನಿಂತು) ದಾನ ಕೊಟ್ಟಿರುವುದನ್ನು ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಹಲವಾರು ಶಾಸನಗಳು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ

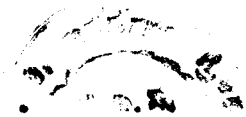
ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೩ರ ಶಿವಪುರ ಶಾಸನವು,²⁴ ಚಾಳುಕ್ಯ ರಾಜ ತೈಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲದೇವನು ‘ಕಟ್ಟರ ನೆಲೆವೀಡಿ’ನಿಂದ ರಾಜ್ಯವಾಳುತ್ತಿದ್ದಂತೆ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಇವನ ಸಾಮಂತವಾಗಿ ಬನವಾಸಿ ಪುರಾವರಾಧೀಶ್ವರ, ವೀರಮಹೇಶ್ವರ, ಕದಂಬ ಕುಳಾಭರಣ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣಗಳುಳ್ಳ ‘ನನ್ನಯಿದೇವ’ ತೈಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ. ಇವನ ಸಾಮಂತ ಪಂಪರಸನು ಬೆಟ್ಟದ ಸೋಮೇಶ್ವರನಿಗೆ ಐವತ್ತು ಮತ್ತರು ಭೂಮಿದಾನ ಮಾಡಿದನೆಂದು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ.

ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೪ರ ಶೂವಾರಾಮ್ ಶಾಸನವು,²⁵ (ಸೋಮೇಶ್ವರ) “ಅಹಾವಮಲ್ಲನು ‘ಪೊಟ್ಟಳಕೆರೆಯ ನೆಲೆಬೀಡಿ’ನಿಂದ ರಾಜ್ಯಭಾರಮಾಡುತ್ತಿರುವಾಗ, ಕಪ್ಪೆಕಲ್ಲಿನ ಮುಖಂಡ ‘ಪುಲಿಯಣ್ಣ’ ಮತ್ತು ‘ಒದೆಯಾದಿತ್ಯನ’ ಸಾಮಂತ ಪಲ್ಲವರಸರು ಕಪ್ಪೆಕಲ್ಲಿನ ‘ಜೇಷ್ಠರಾಶಿ ಭಳಾರ್‌ಗೈ’ ಎಂಟು ಮತ್ತರು ಭೂಮಿಯನ್ನು, ಮಹಾದೇವ ದೇವರ ಸೇವೆಗೆಂದು ಇನ್ನೂ ಎಂಟು ಮತ್ತರು ಮಠಕ್ಕೊಂದೂ ಒಂದು ತೋಟ, ಎಣ್ಣೆಗಾಣ ಸಮೇತ ದಾನ ನೀಡಿದರು” ಎಂದಿದೆ.

ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೫ರ ಮೊರಿಗೇರಿ ಶಾಸನವು,²⁶ ಅರಸನು ಪ್ರಯಾಣ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ‘ಹೂವಿನಹಡಗಲಿಯಲ್ಲಿ ನೆಲೆನಿಂತ’ ವಿಷಯವನ್ನು “ಅರಸದ್ವಾರ್ತಕೃತಮದೊಳ್ ಶಿವಾಪನಂ ಪಿಡಿದು ಮಗುಳೆ ಬಂದು ಪೂವಿನ ಪಡಂಗಿಲಿಯಪ್ಪಯಣ ವೀಡಿನೊಳ್” ಎಂದದ್ದು ಅರಸನು ಯುದ್ಧಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಸೈನ್ಯ ಮುನ್ನಡೆಸಿ ಶಿವಾಪನದ ಮೇಲೆ ದಾಳಿ ಮಾಡಿ ಗೆದ್ದು ಮರುಳುವಾಗ ಹೂವಿನಹಡಗಲಿಯಲ್ಲಿ ಬೀಡುಬಿಟ್ಟಿದ್ದನೆಂದು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ.

ಯುವರಾಜ

ರಾಜನು ತನ್ನ ಜೀವಿತಾವಧಿಯಲ್ಲಿಯೇ ರಾಜ್ಯದ ಸಿಂಹಾಸನಕ್ಕೆ ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿಯನ್ನಾಗಿ ಯೋಗ್ಯ ರಾಜಕುಮಾರನನ್ನು ಆರಿಸುತ್ತಿದ್ದನು. ಅಂತಹ ರಾಜಕುಮಾರನನ್ನು ‘ಯುವರಾಜ’ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಯುವರಾಜ ಪದವಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ರಾಜನ ಹಿರಿಯ ಮಗನಿಗೇ ಸಲ್ಲುತ್ತಿತ್ತು. ಆದರೂ ಈ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳಾಗಿರುವುದುಂಟು.

ಆರನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದಾಗ, ಆತನ ಮಗ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಪ್ರಾಪ್ತವಯಸ್ಕನಾಗಿರದ ಕಾರಣ ಅರಸ ತನ್ನ ಹಿರಿಯ ತಮ್ಮ ಜಯಸಿಂಹನನ್ನು ಯುವರಾಜ ಪದವಿಗೇರಿಸಿದ. ಮುಂದೆ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಪ್ರಾಪ್ತವಯಸ್ಸಿಗೆ ಬಂದನಂತರ ಜಯಸಿಂಹನನ್ನು ಯುವರಾಜ ಪಟ್ಟದಿಂದ ಸರಿಸಿ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನನನ್ನು ಆ ಹುದ್ದೆಗೆ ತರಲಾಯಿತು. ಇದು ಅನುವಂಶೀಯ ಹಾಗೂ ಹಿರಿಯ ಮಗನೇ ಯುವರಾಜನಾಗಬೇಕೆಂಬ ಕಟ್ಟಳೆಯನ್ನು ಎತ್ತಿತೋರಿಸುತ್ತದೆ.

ಯುವರಾಜರು ಉತ್ತಮ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಪಡೆದು, ರಾಜಪ್ರತಿನಿಧಿಗಳಾಗಿ ಪ್ರಮುಖ ಆಡಳಿತ ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುವುದರ ಮೂಲಕ ಆಡಳಿತದ ಅನುಭವ ಹೊಂದುತ್ತಿದ್ದರು. ಯುವರಾಜರು ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದ ಉದಾಹರಣೆಗಳು ಸಾಕಷ್ಟಿವೆ.

ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಆಳ್ವಿಕೆಯಲ್ಲಿ, ಆತನ ಮಗ ಎರಡನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೯²⁷ರಲ್ಲಿ ಮತ್ತೇ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೩²⁸ರಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೪²⁹ರಲ್ಲಿ ಬೆಳವಲ-೩೦೦, ಪುರಿಗೆರೆ-೩೦ ಗಳನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂಬುದಾಗಿ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಸೋಮೇಶ್ವರ ತಾನು ಯುವರಾಜನಾಗಿದ್ದಾಗ, 'ಕಲಿದಿಂಡಿ' ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದನೆಂಬುದಾಗಿ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.³⁰ ಈತನ ಕಿರಿಯ ಮಗ ಆರನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೪-೪೫ರಲ್ಲಿ ಚೋಳರ ವಿರುದ್ಧ ನಡೆದ ದನ್ನಡ ಕಾಳಗದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಯುವರಾಜರು ಬಾಲ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ಶಾಸ್ತ್ರ ಮತ್ತು ಶಸ್ತ್ರ ವಿದ್ಯೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾವೀಣ್ಯತೆಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಎರಡನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರ, ನಂತರ ಜಯಸಿಂಹ, ನಂತರ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಯುವರಾಜ ಹುದ್ದೆಯನ್ನು ಅಲಂಕರಿಸುವ ಮೊದಲೇ ಸಕಲ ವಿದ್ಯೆಗಳನ್ನು ಬಲ್ಲವರಾಗಿದ್ದರೆಂಬುದು ಸಮಕಾಲೀನ ಸಾಹಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಶಾಸನಗಳಿಂದ ವೇದ್ಯ.

ಯುವರಾಜರು ರಾಜ್ಯದ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಂತಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಆಡಳಿತವನ್ನು ಮಾಡಿ ಆಡಳಿತಾನುಭವವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಿದ್ದುದುಂಟು. ಆಗ ಅವರು ದಾನಗಳನ್ನೂ, ಪರಿಹಾರಗಳನ್ನು ಕೊಡಬಹುದಾಗಿತ್ತು. ಈತನ ಮಗ ಹಾಗೂ ಯುವರಾಜ ಎರಡನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಬೆಳವಲ-೩೦೦, ಪುರುಗೆರೆ-೩೦ ಆಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ಮೇಲೆ ತಿಳಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೫ರ ಕಲ್ಕೇರಿ ಶಾಸನವು,³¹ "ಬೆಂಗಳೇರಿಯ ಬಮ್ಮಣಾವುಂಡ ಮತ್ತು ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ, ಮಲ್ಲರಸರು ಹಾಗೂ ನಾರಣಯ್ಯರು ಸೇರಿ ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ ನೈವೇದ್ಯ, ದೀಪಕ್ಕೆ, ತ್ರೀಗಂಧಕ್ಕೆ, ಖಂಡಸ್ಪಟಿಕಕ್ಕೆಂದು ಆಚಾರ್ಯ ಪಶುಪತಿದೇವರ ಕಾಲತೊಳೆದು ಬೆಂಗಳೇರಿಯ ಕೆರೆಯ ಕೆಳಗೆ ಒಂದು ಮತ್ತರು ಗದ್ದೆ, ಎರಡು ಮತ್ತರು ಬೆದ್ದಲೆ, ಅಡಕೆತೋಟ, ಮರ ೧೦೦, ಸೂಳೆಯರ್ಗ್ಗೆ ಮನೆ ಎರಡು ದಾನವಾಗಿ ನೀಡಿದರೆಂದು" ಹೇಳಿದೆ.

ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೬ರ ಮಾರಸನಹಳ್ಳಿ ಶಾಸನವು,³² "ಎಳಮೇಲದ ಉತ್ತರೇಶ್ವರ ದೇವರ ಮಠದಲ್ಲಿ ಓದುವ ತಪೋಧನರಿಗೆ, ಚಾತ್ರವರ್ಗ್ಗ, ಅಚ್ಚಾದನಕ್ಕೆ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಸತ್ಯಕ್ಕೆಂದು ಕುಮಾರ ಜಯಸಿಂಹನು ಬಲ್ಲವರಸರಲ್ಲಿ ಪಡೆದು ೩೬ರ ಬಾಡದ ಬಳಿಯ ಮಾರಸಿಂಗನಪಳ್ಳಿಯನ್ನು, ಪಾಶುಪತ ಯೋಗಾಚಾರ್ಯ ತ್ರೀ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಪಂಡಿತರ ಕಾಲು ತೊಳೆದು ದಾನ ನೀಡಿದನು" ಎಂದಿದೆ.

ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಯುವರಾಜರು, ಯುವರಾಜರಾಗಿರುವಾಗಲೇ ಆಡಳಿತದ ಅನುಭವ, ರಣರಂಗದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಅನುಭವ ಪಡೆಯುವುದರ ಜೊತೆಗೆ ಅವರಿಗೆ ಶಸ್ತ್ರ ಮತ್ತು ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅನುಭವವನ್ನು ಈ ಮೂಲಕ ನೀಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು.

ರಾಣಿಯರು

ಪ್ರಾಚೀನ ಹಾಗೂ ಮಧ್ಯಕಾಲೀನ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಮಹಿಳೆಯರಿಗೆ ಇತರ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳ ಹಾಗೆ ರಾಜಕೀಯ ಕ್ಷೇತ್ರವು ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳುವಷ್ಟು ಸುರಕ್ಷಿತವಾಗಿರಲಿಲ್ಲವೆಂಬುದಾಗಿ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೂ ಚಾಲುಕ್ಯ ಅರಸರ ಕೆಲವು ರಾಣಿಯರು ಆಡಳಿತವನ್ನೇ ನೆರವಾದ ಉದ್ಯೋಗವನ್ನಾಗಿ ಪರಿಗಣಿಸದೇ ಇದ್ದರೂ ಅನಿವಾರ್ಯವಾಗಿಯೂ, ಸಾಂಧರ್ಬಿಕವಾಗಿಯೂ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿರುವರು.

ಎಂ. ಚಿದಾನಂದಮೂರ್ತಿಯವರು,³³ ಪ್ರಾಚೀನ ರಾಣಿಯರು ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ವಿವಿಧಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ (ಪ್ರದೇಶ) ಆಡಳಿತ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದು, ಜೆ. ಎಂ. ನಾಗಯ್ಯನವರು,³⁴ “ವಾಸ್ತವವಾಗಿ ರಾಣಿಯರು ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದಿಲ್ಲ, ಅವರು ಆಳುತ್ತಿದ್ದುದು ಬಿಡಿಯಾದ ಅಗ್ರಹಾರ ಇಲ್ಲವೇ ಅವರ ಜೀವನೋಪಾಯಕ್ಕಾಗಿ ರಾಜರು ನೀಡಿದ ಬಿಡಿಯಾದ ಭತ್ತಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ”. ಎಂದಿದ್ದಾರೆ

ಕೆಲವು ರಾಣಿಯರು ದೊಡ್ಡ ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಗಳಿದ್ದರೂ, ಅವರು ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಆಳುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ, ಪತಿಯ (ರಾಜ) ಹೆಸರಿನೊಂದಿಗೆ ಕೇವಲ ಸಾಂಕೇತಿಕವಾಗಿ ಅವರ (ರಾಣಿಯರ) ಹೆಸರು ಅಲ್ಲಿ ಸೇರಿಕೊಂಡಿರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಪುತ್ರರು ಚಿಕ್ಕವರಿದ್ದ ವಿಧವೆ ರಾಣಿಯರು ಮಾತ್ರ ಆಡಳಿತವನ್ನು ಹಿರಿಯ ಅಧಿಕಾರಿಗಳೊಂದಿಗೆ ನಡೆಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದರು. ಆದರೆ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದುದು ವಿರಳ.³⁵

ತ್ಯೇಳೋಕ್ಕಮಲ್ಲ ತನ್ನ ಬದುಕಿನುದ್ದಕ್ಕೂ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ವಿಸ್ತರಣೆಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿಕೊಂಡಿದ್ದರಿಂದ ತನ್ನ ಮಡದಿಯರಿಗೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಮಟ್ಟಿನ (ರಾಜಕೀಯ) ಆಡಳಿತದ ಅವಕಾಶವನ್ನು ದಯಪಾಲಿಸಿರಬಹುದೆಂದು ಸಮಕಾಲೀನ ದಾಖಲೆಗಳ ಅಧ್ಯಯನದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇವನ ಕಾಲ ಚಾಲುಕ್ಯ ಹಾಗೂ ಚೋಳರ ನಡುವಣ ಸಂಘರ್ಷದ ಕಾಲವಾಗಿದ್ದು, ಪ್ರಚಂಡ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಮೇಲೇರಿ ಬರುತ್ತಿದ್ದ ಚೋಳರನ್ನು ಎದುರಿಸುವುದು ಚಾಳುಕ್ಯದೊರೆಗೆ ಸಾಧ್ಯವಾಗದಾಗಿ, ಚಾಳುಕ್ಯ ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನು ಚೋಳರು ಸೂರೆಗೊಂಡರು. ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೪ರ ಕೊಪ್ಪಂ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಚೋಳ ರಾಜಾಧಿರಾಜ ಮಡಿದ. ಈ ವಿಜಯದ ಸ್ಮರಣೆಗಾಗಿ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಅಣ್ಣಿಗೇರಿಯಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯವೊಂದನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದನು.

ಇವನ ಆಳ್ವಿಕೆ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿಯೇ ಕಳೆದರೂ ಅವನ ಮಡದಿಯರು ತಕ್ಕಮಟ್ಟಿಗೆ ರಾಜ್ಯಭಾರ ನಿರ್ವಹಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗಿರುವರು. ಇವರಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ರಾಜ್ಯಭಾರ ಮಾಡಿದರೆ, ಇನ್ನು ಕೆಲವರು ಸಹರಾಜ್ಯಭಾರಮಾಡಿದುದುಂಟು.

ಮೊದಲನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಸ್ವತಂತ್ರ ಮನೋಭಾವದ ರಾಜಕೀಯ ಹಿಡಿತವನ್ನು ಬದುಕಿನಲ್ಲಿ ಸಾಧಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದ ರಾಣಿ ‘ಕೇತಲದೇವಿ.’ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೦೫೪ ರ ಹೊನ್ನವಾಡದ ಶಾಸನವು³⁶ “ಶ್ರೀಮತ್ಕೇತಲದೇವಿಯರು ತದ್ವದವಾಡಿ ಸಾಸಿರದೊಳಗಣ ಆರುನೂರುಂಬಾಡದ ಕಂಪಣ ಬಾಗೆಯಯ್ಯತ್ತರ ಬಳಿಯ ಉತ್ತಮ ಅಗ್ರಹಾರಂ ಪೊನ್ನವಾಡಮಂ ತ್ರಿಭೋಗಾಭ್ಯಂತರಸಿದ್ಧಿಯಿಂದಾಳುತ್ತ ಇರೆ” ಎಂದಿದೆ.

‘ತ್ರಿಭೋಗಾಭ್ಯಂತರ ಸಿದ್ಧಿ’ ಎಂಬ ಶಾಸನದ ಪದವನ್ನು ತ್ರಿಭೋಗವಾಗಿ ಅಭ್ಯಂತರವಿಲ್ಲದೆ ಸಂಪೂರ್ಣ ಸ್ವಾಮಿತ್ವವನ್ನು ಪಡೆಯುವುದು ಎಂಬುದಾಗಿ ಎಂ. ಚಿದಾನಂದ ಮೂರ್ತಿಯವರು³⁷ ತಮ್ಮ ಮಹಾಪ್ರಬಂಧದ ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣಿಯಲ್ಲಿ ಅರ್ಥೈಸಿದ್ದಾರೆ, (ಪ್ಲೀಟ್‌ರವರು “a grant to be enjoyed by three generations”)

ಅಗ್ರಹಾರ ಹೊನ್ನವಾಡ ಇವಳ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತೆಂಬುದಾಗಿ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೫ರ ಬನ್ನಿಗೋಳ ಶಾಸನವು,³⁸ ತಿಳಿಸಿದ್ದು, ಇವಳು ಕರಡಕಲ್ಲು-೨೦೦೦ರ ಬಳಿಯ ಬನ್ನಿಗೋಳವನ್ನು 'ಕುತ್ತುಂಬಿತ್ತಿ'ಯಾಗಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದಳೆಂದು ಹೇಳಿದೆ.³⁹ ಕುತ್ತುಂಬಿತ್ತಿಯಾಗಿ (ಕುಟ್ಟುಂಬಿಟಿಯಾಗಿ)ಈ ಪದವನ್ನು ಕುಟ್ಟುಂಬ +ವೃತ್ತಿ ಎಂಬುದಾಗಿ ತ್ರೀನಿವಾಸ ರಿತ್ತಿಯವರು ಅರ್ಥೈಸಿದ್ದು, ಕುಟ್ಟುಂಬದ ಜೀವನ ನಿರ್ವಹಣೆಗಾಗಿ ಕೊಟ್ಟ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿರಬಹುದು.

ಈತನ ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಮಡದಿ 'ಲಚ್ಚಲವಹಾದೇವಿ' 'ಊರು' ಎಂಬ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದಂತೆ ಶಾಸನೋಲ್ಲೇಖವಿದೆ.⁴⁰ ಹಾನಗಲ್ ತಾಲೂಕಿನ ಬೆಳವಟ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಇವಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಎರಡು ಶಾಸನಗಳು⁴¹ ದೊರೆಯುವದರಿಂದ ಹಾನಗಲ್ಲಿನ ಬೆಳವಟ್ಟಿ ಇವಳ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿರಬೇಕು. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೦೪೮ ಮತ್ತು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೪ ರ ಶಾಸನಗಳೆರಡು ಕದಂಬ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಹರೀಕೇಸರಿದೇವ ಬನವಾಸಿ - ೧೨೦೦೦, ಪಾನುಂಗಲ್ - ೫೦೦ ರ ಆಡಳಿತ ಕೈಗೊಂಡಾಗ ಲಚ್ಚಲದೇವಿ ಊರಿನ ಅಧಿಕಾರ ಕೈಗೊಂಡಿದ್ದು, ಈ 'ಊರು' ಬೆಳವಟ್ಟಿಯೇ ಆಗಿರಬಹುದೆ ?

ಈತನ ಮಡದಿ 'ಚಾಮಲದೇವಿ' ಇವಳು ಸರಿಮಲೆಯಲ್ಲಿ ಬೀಡುಬಿಟ್ಟಾಗ ಬಲ್ಲಟಗಿಯಲ್ಲಿ ಬಿಟ್ಟದತ್ತಿ,⁴² ಕೆರೆಯೂರಿನಲ್ಲಿ ಬಿಡುಬಿಟ್ಟಾಗ ಭತ್ತ ಗ್ರಾಮ ಕಪಗಲ್ಲಿನ ಭೋಗೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ ಬಿಟ್ಟ ದತ್ತಿ,⁴³ ಮಲೆವೂರಿನಲ್ಲಿ ಬಿಡುಬಿಟ್ಟಾಗ ಬಿಟ್ಟದತ್ತಿ⁴⁴ ಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಚಾಮಲದೇವಿ ಯಾವುದೋ ಪ್ರದೇಶದ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಣೆ ಮಾಡಿರಬೇಕು. ಬಹುತೇಕ ಈ ಆಧಾರಗಳ ವೈಚಾರಿಕ ಅಧ್ಯಯನದಿಂದ ಭತ್ತಗ್ರಾಮ, ಕಪಗಲ್ಲು ಇವಳ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಒಳಪಟ್ಟ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿರಲು ಸಾಕು. ಮಸಳಿಕಲ್ಲು-೨೦೦೦ರ ಮುಖ್ಯ ಭಾಗ ಗೋರಿಕಲ್ಲು-೧೨ರ ಮುಖ್ಯ ಸ್ಥಳವೇ ಕಪಗಲ್ಲು ಇರಬಹುದು. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ರಾಣಿಯರ ಉಪಭೋಗಕ್ಕಾಗಿ ಬಿಟ್ಟುಕೊಡುವ ಸ್ಥಳವನ್ನು ಭತ್ತಗ್ರಾಮವೆಂದು ಕರೆಯುವ ಪದ್ಧತಿ ಚಾಳುಕ್ಯರದು. ಮಾನವಿ ತಾಲೂಕಿನ ಬಾಗಲವಾಡದ ಒಂದು, ಬಲ್ಲವಟಗಿಯ ಮೂರು ಹಾಗೂ ಕಪಗಲ್ಲಿನ ಒಂದು; ಹೀಗೆ ಚಾಮಲದೇವಿಯ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಐದು ಶಾಸನಗಳು ದೊರಕುವದರಿಂದ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಅಧಿಕಾರದ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಇವಳು ಮಹತ್ವದ ಸ್ಥಾನ ವಹಿಸಿರುವುದು ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ.

ಈ ಮೂವರು ಸ್ವತಂತ್ರ ಆಳ್ವಿಕೆಯನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಿದವರನ್ನು ಹೊರತುಪಡಿಸಿದರೆ 'ಮೈಳಲದೇವಿ' ಮತ್ತು 'ಹೊಯ್ಸಳ ದೇವಿ'ಯರು ಅರಸ (ಸೋಮೇಶ್ವರ)ನೊಂದಿಗೆ ಸಹ ಭಾಗಿಗಳಾಗಿ ಸುಖಸಂಕಥಾ ವಿನೋದದ ಪತ್ನಿಯರಾಗಿದ್ದಂತೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. "ತ್ಯುಳೋಕ್ಕಮಲ್ಲ ದೇವರದ್ವಾರಂಗನೆ ತ್ರೀಮತ್ ಪಿರಿಯರಿಸಿ ಮೈಳಲದೇವಿಯರ್ ಬನವಾಸಿ ಪನ್ನಿಚ್ಚಾಸಿರಮುಮಂ ಆಳುತ್ತಿರೆ" ಎಂದು ಹಾವನೂರು ಶಾಸನ⁴⁵ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದರೆ. "ತ್ಯುಳೋಕ್ಕಮಲ್ಲದೇವ ವಿಶಾಲವೃಕ್ಷ ಸ್ಥಳನಿವಾಸಿನಿ ತ್ರೀಮತ್ತಿರಿಯರಿಸಿ ಹೊಯ್ಸಳ ದೇವಿಯರ್ ಕಲ್ಯಾಣದ ನೆಲೆವೀಡಿನೊಳ್ ಸುಖಸಂಕಥಾ ವಿನೋದದಿಂ ರಾಜ್ಯಂಗೈಯುತ್ತಮಿರೆ" ಎಂದು ಹೊನ್ನಾಳಿ ಶಾಸನವು,⁴⁶ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ಸಹ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿಯೂ ಇವರು ರಾಜ್ಯಭಾರತದತ್ತ ಹೆಚ್ಚು ಗಮನ ಕೊಟ್ಟಂತೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ 'ಮಾರರಸ' ಅಥವಾ 'ಮಾರುಪೇರುಮಾಳದೇವ'ನನ್ನು ಮೈಳಲದೇವಿಯ ಅಂಕಕಾರನೆಂದು ಕರೆದಿರುವುದು ಅದಕ್ಕೆ ಸೂಚನೆ ಎನಿಸಿದೆ.⁴⁷

ರಾಣಿಯರು ಅಗ್ರಹಾರಗಳಿಗೆ, ವಿದ್ಯಾಂಸರಿಗೆ ದಾನದತ್ತಿಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದರಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿವುಳ್ಳವರಾಗಿದ್ದರು. ಚಾಲುಕ್ಯರಾಣೀವರ್ಗಕ್ಕೆ ಧಾರ್ಮಿಕ ಕ್ಷೇತ್ರವು ಮುಕ್ತವಾಗಿತ್ತು. ಸರ್ವಧರ್ಮಗಳ ಬಗೆಗಿನ ಅಭಿಮಾನ ಚಾಲುಕ್ಯ ರಾಣಿಯರಿಗೆ ಪರಂಪರಾಗತವಾಗಿ ಬಂದ ಬಳುವಳಿಯೆನ್ನಬೇಕು. ಸೋಮೇಶ್ವರನ ರಾಣಿಯರು ಇದಕ್ಕೆ ಹೊರತಾಗಿರಲಿಲ್ಲ.

ರಾಣಿ ಕೇತಲದೇವಿ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೦೬೨ ರಲ್ಲಿ ಅಗ್ರಹಾರ ಹೊನ್ನವಾಡದ ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರದೇವರಿಗೆ ಖಂಡಸ್ಪುಟ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ನಿವೇದ್ಯಕ್ಕೆ ಇಪ್ಪತ್ತೈದು ಮತ್ತರು ಭೂಮಿ, ಒಂದು ಗಾಣ, ಒಂದು ತೋಟವನ್ನು ದತ್ತಿ ನೀಡಿರುವಳು.⁴⁸ ರಾಣಿ ಹೊಯ್ಸಳದೇವಿ

ತುಂಗಭದ್ರತಡಿಯ ಹೊನ್ನಾಳಿಯಲ್ಲಿ ಮಾಚಗಾವುಂಡನೆಂಬವನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಮಲ್ಲಿಕೇಶ್ವರತೀರ್ಥದ ದೇವರಿಗೆ ದತ್ತಿ ಬಿಟ್ಟಿರುವಳು.⁴⁹ ರಾಣಿ ಚಾಮಲದೇವಿ ಬಲ್ಲಟಗಿಯಲ್ಲಿ ಚಾಮೇಶ್ವರ ದೇವಸ್ಥಾನ ನಿರ್ಮಿಸಿದಳಲ್ಲದೇ ದೇವರಿಗೆ ನರ್ತನ, ಸಂಗೀತ ಸೇವೆಗೆ, ದೇವಸ್ಥಾನದ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಕ್ಕೆ ದತ್ತಿ ಬಿಟ್ಟಿರುವಳು.⁵⁰ ಇವಳೇ ಬಲ್ಲಟಗಿಯ ಕಲದೇವರಿಗೂ ದತ್ತಿಕೊಟ್ಟ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ.⁵¹

ರಾಣಿ ಮೈಳಲದೇವಿ ಶೈವಧರ್ಮಕ್ಕೆ ನೀಡಿದ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ಅವಿಸ್ಮರಣೀಯವಾದುದು. ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೯ರಲ್ಲಿ ಈಕೆಯ ಪತಿ ತೈಲೋಕ್ಕಮಲ್ಲ, ಪ್ರಧಾನಿ ಬಲ್ಲವರಸ, ಬೊಂಥಾದೇವ, ನಯರ ಚಿದ್ವಯ್ಯರಸರ ಸಮಕ್ಷಮದಲ್ಲಿ ಭತ್ತಗ್ರಾಮ ಹೊನ್ನವಾಡಿಯ ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ⁵² ದೇವಭೋಗಕ್ಕೆ ಚಂದಯ್ಯಭಟ್ಟರಿಗೆ ದತ್ತಿ ಬಿಡಿಸಿಕೊಟ್ಟಿರುವಳು. ಈ ದೇವಸ್ಥಾನದ ಹೊಣೆಗಾರಿಕೆ ಪಾಶುಪತ ಯೋಗಾಚಾರ್ಯ ಜ್ಞಾನರಾಶಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದೇವರಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿತ್ತು.

ಮಹಾರಾಣಿಯರು ರಾಜನು ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಹೋದಾಗ ಅವನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿರುತ್ತಿದ್ದರು. ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನು ರಟ್ಟಪಾಡಿ- ಸಪ್ತಾರ್ಧಲಕ್ಷ ಗೆದ್ದುಕೊಂಡು ಕೊಲ್ಲಾಪುರದಲ್ಲಿ ಜಯಸ್ತಂಭವನ್ನು ನೆಟ್ಟು ಪೆದ್ದೋರೆಯ (ಕೃಷ್ಣಾ ಘಟಪ್ರಭಾ) ತಡಿಯ ಕೊಪ್ಪ (ಕೊಪ್ಪಂ, ಕೊಪ್ಪಳ)ದಲ್ಲಿ ತಂಗಿದ್ದಾಗ ಅವನ ಆನೆ, ಕುದುರೆ, ಹೆಂಡರು (ರಾಣಿಯರು), ಭಂಡಾರವನ್ನು ಕೊಳ್ಳೆ ಹೊಡೆಯುವನೆಂದು ರಾಜೇಂದ್ರವರ್ಮನ ಸೇನಾಪತಿ ಮಂಜಯ್ಯನಪ್ಪ ರಾಜರಾಜಬ್ರಹ್ಮಾದಿರಾಜ, ಚೋಳರಸನ ಬೆಸದಿಂದ ಪೊಲಕೇಶಿಯ ಮೇಲೆ ದಾಳಿ ಮಾಡಿದ (ಪೊಲಕೇಶಿ ಅರಸನ ಭಾವ) ಆಗ ಕೊರನೆಲ್ಲಿ ನೆಲವಂಕಿಗಳ ಊರೊಡೆಯ ಇಂದು ಮರಸನ ಮಗ ಸೋವರಸ ಅರಸನ ಮುಂದೆ ಕಾದಿ ವೀರಸ್ವರ್ಗ ಹೊಂದಿದ ಎಂದಿದೆ.⁵³ ಇದರಿಂದ ರಾಣಿಯರು ಅರಸನ ಜೊತೆಗೆ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಭಾಗಿಗಳಾಗುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಈ ಬಗೆಗೆ ಚಾಳುಕ್ಯ ರಾಣಿಯರ ವಿರಳ ಉದಾಹರಣೆಗಳು ಮಾತ್ರ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುತ್ತವೆ.

ಮಂತ್ರಿ ಪರಿಷತ್ತು

ರಾಜ್ಯದ ಸಪ್ತಾಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಇದು ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಮುಖವಾದ ಅಂಗ. ರಾಷ್ಟ್ರವೆಂಬ ರಥ ನಡೆಯಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗಬೇಕಾದರೆ ಮಂತ್ರಿಗಳು ಬಹು ಅವಶ್ಯಕ. ರಾಜನೊಬ್ಬನೇ ರಾಜ್ಯದ ಎಲ್ಲಾ ಕಾರ್ಯಚಟುವಟಿಕೆಗಳನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುವದು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದುದರಿಂದ ಅವನು ತನ್ನ ಕರ್ತವ್ಯದ ಹೊರೆಯ ಸ್ವಲ್ಪ ಭಾಗವನ್ನು ಮಂತ್ರಿಗಳ ಮೇಲೆ ಹೊರಿಸಬೇಕು ಎಂದು ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.⁵⁴ 'ಸಹಕಾರದಿಂದ ಸರಕಾರ' ಆದುದರಿಂದ ದೊರೆಯು ಮಂತ್ರಿಗಳನ್ನು ನೇಮಿಸಿಕೊಂಡು ಅವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ಕೇಳಬೇಕೆಂದು ಕೌಟಿಲ್ಯನು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ.

ಮಂತ್ರಿಗಳ ಅರ್ಹತೆಗಳು

ಮಾನಸೋಲ್ಲಾಸವು ಮಂತ್ರಿಗಳ ಅರ್ಹತೆಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾ "ಅವನು ಸ್ವದೇಶಿಯನಾಗಿರಬೇಕು, ಉತ್ತಮಕುಲದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದವನಾಗಿರಬೇಕು, ಸತ್ಯಸಂಧನೂ, ಧರ್ಮಶೀಲನೂ, ಪ್ರೀಯ ಭಾಷಿಯೂ, ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರ ಕೋವಿದನು, ಲೋಕಯಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಅನುಭವಶಾಲಿಯೂ, ಪಂಡಿತ, ದಕ್ಷ, ವಾದ ಕುಶಲ, ಇತಿಹಾಸ ತಜ್ಞ, ತತ್ವಜ್ಞನಾಗಿರಬೇಕೆಂದು" ಹೇಳಿದೆ.

ಕೌಟಿಲ್ಯ ಬಾಹುದಂತೀ ಎಂಬುವವಳ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನುದ್ದರಿಸಿ, ಅವಳ ಪ್ರಕಾರ "ವ್ಯಕ್ತಿಗಳು ಯಾರೇ ಆಗಿರಲಿ, ಅವರು ಉತ್ತಮ ವಂಶ ಸಂಭೂತರೂ, ವಿವೇಕಿಗಳೂ, ಧೀರರೂ, ಪ್ರಾಮಾಣಿಕರೂ ಆಗಿದ್ದರೆ ಅಂಥವರನ್ನು ಮಂತ್ರಿಗಳಾಗಿ ಆರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು".⁵⁵ ಎಂದರೆ ಮಂತ್ರಿಗಳ ಆಯ್ಕೆಯು ಸಂಪೂರ್ಣ ದೋಷಗತವೂ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ನಡೆಯಬೇಕು ಎಂದಿದ್ದಾನೆ.

ಚಾಲುಕ್ಯ ಅರಸರು ಇಂತಹ ವಿದ್ವಾಂಸರಾದ ಮಂತ್ರಿಗಳನ್ನೇ ನೇಮಿಸಿಕೊಂಡಿರುವುದಕ್ಕೆ ಅವರ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ಉದಾಹರಣೆಗಳು ದೊರೆಯುತ್ತವೆ.

ವಿವರಣೆ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ (ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೭೭),⁵⁶ ರವಿದೇವನು ಹಂತ ಹಂತವಾಗಿ ಉನ್ನತ ಹುದ್ದೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ರವಿದೇವನ ತಂದೆ ಕೊಪ್ಪದೇವನು ಉದಾರ ಚರಿತೆ, ಸೌಜನ್ಯ, ಗುಣ, ಶೌಚಾಚಾರಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಜಯಸಿಂಹನನ್ನು 'ಉಪಧಾವಿಶುದ್ಧಾ'ಯಿಂದ ಮೆಚ್ಚಿಸಿ ಖಜಾನೆಯ ಭಂಡಾರಿಗ ಹುದ್ದೆಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಇವನ ಪುತ್ರನೇ ರವಿದೇವ. ಇವನು ತನ್ನ ವಿದ್ಯೆಯಿಂದ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನನ್ನು ಮೆಚ್ಚಿಸಿ 'ಲಾಳಸಂಧಿವಿಗ್ರಹ' ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಮುಂದೆ ಎರಡನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನಲ್ಲಿ 'ಸೇನಾಧಿಪತ್ಯ'ದೊಡನೆ 'ಹೇರಿಸಂಧಿ ವಿಗ್ರಹ' ಹುದ್ದೆಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಇನ್ನೂ ಮುಂದೆ ಬಂದ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಆರನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನು ಇವನಿಗೆ ಸಕಲ ರಾಜ ಚಿನ್ಹಗಳನ್ನು ನೀಡಿ ಗೌರವಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಅನುವಂಶಿಕ ಮಂತ್ರಿ ಪದವಿ

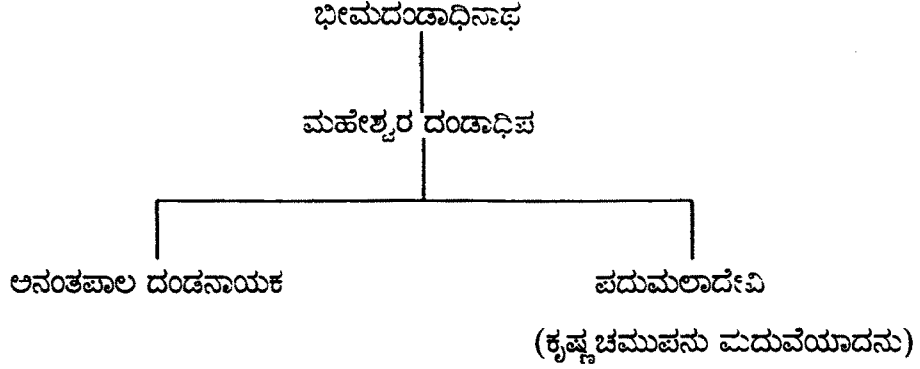
ಪ್ರಾಚೀನ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರಿ ಪದವಿಯು ತಂದೆಯಿಂದ ಮಗನಿಗೆ ಹರಿದು ಬರುತ್ತಿತ್ತು. ಈ ಪದ್ಧತಿಯು ಕಲ್ಯಾಣಿ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಮುಂದುವರಿಯಿತು. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಮಂತ್ರಿ ಮಹಾಪ್ರಚಂಡದಂಡನಾಯಕ ಕೇಶವಯ್ಯ ಬೆಳವಲ-೩೦೦ ಮತ್ತು ಪುರಿಗೆರೆ-೩೦೦ ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದನು.⁵⁷ ಕೇಶವರಸನ ಹಿರಿಯಮಗ ವಾವಣರಸನು ("ಕೇಶವರಸರ ತದಗ್ರ ತನುಜಂ"), ಎರಡನೆಯ ಜಯಸಿಂಹನ ಆಳ್ವಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರಿಯಾಗಿದ್ದು, ಮಹಾಸಂಧಿವಿಗ್ರಹಾಧಿಪತಿ ಹುದ್ದೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದನು.⁵⁸

ಅನುವಂಶೀಯ ಮಂತ್ರಿ ಪದವಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಮತ್ತೊಂದು ಉದಾಹರಣೆ, ಕಾಳಿದಾಸ ದಂಡನಾಯಕನದು. ಈತನು ದಂಡಾಧೀಶ ಮಧುಸೂಧನನ ಪುತ್ರನಾಗಿದ್ದು, ಚಾಳುಕ್ಯ ಅರಸರ ಮಂತ್ರಿ ಮಂಡಳದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖ (ಸದಸ್ಯ) ಮಂತ್ರಿಯಾಗಿದ್ದು, ಈತನ ತಂದೆಯ ನಂತರ 'ಕಡಿತವೆಗ್ಗಡೆ' ಮತ್ತು 'ಕನ್ನಡ ಸಂಧಿವಿಗ್ರಹ' ಹುದ್ದೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದನು. ನಂತರ ಈತನನ್ನು ಮಹಾಪ್ರಧಾನ ಹುದ್ದೆಗೇರಿಸಿ 'ಕಡಿತವೆಗ್ಗಡೆ' ಮತ್ತು 'ಕನ್ನಡ ಸಂಧಿವಿಗ್ರಹ' ಹುದ್ದೆಗಳಲ್ಲಿ ಮುಂದುವರಿಸಲಾಯಿತು.⁵⁹

ದಂಡಾಧೀಶ ಮಧುಸೂಧನನು ಮಹಾನ್ ಹೋರಾಟಗಾರ, ಮುತ್ಸದ್ವಿಯಾಗಿದ್ದು ವಾಣಸ ಮನೆತನಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದನು. (ಸೋಮೇಶ್ವರ ಆಳ್ವಿಕೆಯಲ್ಲಿ) ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೮ರ ವೇಳೆಗೆ ತನ್ನ ಜೀವನದ ಉನ್ನತ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದ್ದನು. ನಾಗವಾವಿ (ನಾಗಾವಿ)ಯ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಈತನ ಮನೆತನದ ಸಂಪೂರ್ಣ ಇತಿಹಾಸ, ಸೇನಾಮುತ್ಸದ್ವಿ ಮಧುಸೂಧನನ ಸಾಧನೆಗಳ ಬಗೆಗೆ ವಿವರಗಳು ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ಈತ ಕಾಳಿದಾಸ ಹಾಗೂ ರೆಬ್ಬಣಬ್ಬೆಯರ ಮೂರನೆಯ ಮಗನಾಗಿದ್ದು, ಈ ಮನೆತನದ ಅದ್ವಿತೀಯ ಸದಸ್ಯನಾಗಿದ್ದನು. ಕಾಳಿದಾಸನನ್ನು "ಚಾಳುಕ್ಯ ಮನೆತನದ ಸಂಪದಭಿವೃದ್ಧಿಯ ಕಾರಣೀಪುರುಷನೆಂದು" ಕೊಂಡಾಡಲಾಗಿದೆ. ಮಧುಸೂಧನನ ಹಿರಿಯಣ್ಣ ಬಾಚಿರಾಜ, ಚಾಳುಕ್ಯ ಅರಸರ ಸಾರ್ವಭೌಮತ್ವವನ್ನು ಕಾಪಾಡಿದ ಕೀರ್ತಿಗೆ ಪಾತ್ರನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ದಂಡನಾಯಕ ಅನಂತಪಾಲ ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಮತ್ತೊಬ್ಬ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ದಂಡನಾಯಕ. ಈತ ಚಾಳುಕ್ಯ ಅರಸರಿಗೆ ಅನುಪಮ ಸೇವೆಯನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸಿದನಲ್ಲದೇ, ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಮಂತ್ರಿಯೂ ಆಗಿದ್ದ. ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೧೨೬ರ ಶಾಸನವೊಂದು⁶⁰ ದಂಡನಾಯಕ ಅನಂತಪಾಲನ ಪೂರ್ವಿಕರ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತದೆ. ಈತ ಮಹೇಶ್ವರ ದಂಡಾಧಿಪನ ಮಗನಾಗಿದ್ದು, ಚಾಳುಕ್ಯ ಅರಸರಿಗೆ ಅಪೂರ್ವ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿ 'ಚಾಲುಕ್ಯಕುಲಮೂಲಸ್ತಂಭ' ಎಂಬ ಅಭಿಧಾನವನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡಿದ್ದನು. ಮಹೇಶ್ವರ ದಂಡಾಧಿಪ ಭೀಮದಂಡಾಧಿನಾಥನ ಮಗನಾಗಿದ್ದನು. ಈತನು ರಣರಂಗದಲ್ಲಿ ಮಹಾನ್ ಪರಾಕ್ರಮಿಯಾಗಿದ್ದನು.

ಗುಜರಾತದ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಈ ಅನುವಂಶಿಕ ಪದ್ಧತಿಯು ಮುಂದುವರೆದುಕೊಂಡು ಬಂದಿತು.⁶¹ ಅವರ ವಂಶಾವಳಿಯು ಈ ಕೆಳಗಿನಂತಿದೆ.

ಹೀಗೆ ಚಾಳುಕ್ಯ ಅರಸರು ಅನುವಂಶಿಕ ಮಂತ್ರಿ ಪರಿಷತ್ತುನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರು. ಅರ್ಹರಿದ್ದವರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಅವಕಾಶವಿತ್ತು. 'ವಡ್ಡಾರಾಧನೆಯ' ಸುಕುಮಾರಚರಿತ್ರೆಯೆಂಬ ಕಥೆಯಲ್ಲಿ ರಾಜನು ತನ್ನ ಮಂತ್ರಿಯ ಸಾವಿನ ನಂತರ ಅವನ ಪದವಿಯನ್ನು ಅವನ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದನ್ನು, ಅವರು ಅನರ್ಹರೆಂದು ತಿಳಿದುಬಳಿಕ, ಅವರ ಪದವಿಯನ್ನು ಕಿತ್ತುಕೊಂಡಿದ್ದನ್ನು, ನಂತರ ಅವರು ಯೋಗ್ಯತೆಯನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿದ ಮೇಲೆ ಮರಳಿ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ.⁶²

ಮಂತ್ರಿ ಪರಿಷತ್ತಿನ ಗಾತ್ರ (ಸಂಖ್ಯೆ)

ಪ್ರಾಚೀನ ಕರ್ನಾಟಕದ ರಾಜರ ಮಂತ್ರಿಮಂಡಲ ಎಷ್ಟು ಮಂತ್ರಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿತ್ತು ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ಕಷ್ಟಸಾಧ್ಯ. ನೀತಿಗ್ರಂಥಗಳೂ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಒಮ್ಮತದ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ. ಅವು ಮಂತ್ರಿಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಎಂಟರಿಂದ ಇಪ್ಪತ್ತವರೆಗೆ ಇರಬಹುದೆಂದು ಹೇಳುತ್ತವೆ. ಸೋಮದೇವನು ತನ್ನ 'ಯಶಸ್ವಿಲಕ' ಚಂಪೂಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ರಾಜನು ಒಬ್ಬ ಮಂತ್ರಿಯನ್ನೇ ಅವಲಂಬಿಸಿಕೊಂಡದ್ದೂ, ಹಾಗೆ ಮಾಡಿದರೆ, ಏಳೆಯೂ ಒಂದೇ ಕೊಂಬೆಯಿರುವ ಮರವನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿದಂತಾಗುವುದೆಂದೂ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.⁶³

'ಮಾನಸೋಲ್ಲಾಸವು',⁶⁴ ಅರಸನು ಏಳು ಅಥವಾ ಎಂಟು ಜನ ಮಂತ್ರಿಗಳನ್ನು ನೇಮಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇವನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಮಂತ್ರಿಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಎಷ್ಟಿರಬೇಕು, ಎಷ್ಟು ಇದ್ದಿತು, ಎಂಬುದರ ಬಗ್ಗೆ ನೇರ ಹಾಗೂ ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ದಾಖಲೆಗಳು ಇಲ್ಲ. ಆದರೆ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಮಾಂಡಳಿಕರಾದ ಉತ್ತರ ಕೊಂಕಣದ ಶಿಲಾಹಾರರ ಶಾಸನಗಳು ಆಗಾಗ್ಗೆ ತಮ್ಮ ಪೂರ್ಣಮಂತ್ರಿಮಂಡಳದ ಚಿತ್ರಣವನ್ನು ಒದಗಿಸುವದರ ಜೊತೆಗೆ, ಮಂತ್ರಿಗಳ ಹೆಸರು, ಇಲಾಖೆಗಳನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತವೆ. ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೨೪ರಲ್ಲಿ ಶಿಲಾಹಾರ ದೊರೆ 'ಚಿತ್ತರಾಜದೇವನ' ಮಂತ್ರಿಮಂಡಳದಲ್ಲಿ ಐದು ಜನ ಮಂತ್ರಿಗಳಿದ್ದರೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.⁶⁵ ಚಿಕ್ಕ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಆಳಿದ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಸಮಕಾಲೀನ ಯಾದವರ ಮಂತ್ರಿಮಂಡಳದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೯ರಲ್ಲಿ ಏಳು ಜನ ಮಂತ್ರಿಗಳಿದ್ದರೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.⁶⁶

ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೦ರ ಸೂಡಿ ಶಾಸನವು,⁶⁷ ಅಕ್ಕಾದೇವಿಯು ಕಿಸುಕಾಡು-೨೦, ತೊರೆಗೆರೆ-೬೦ ಮತ್ತು ಮಾಯಿಸವಾಡಿ-೧೪೦ಗಳನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದಾಗಿನ ಆಕೆಯ ಮಂತ್ರಿಮಂಡಳದ ಪೂರ್ಣ ಚಿತ್ರಣವನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ. ಇದರ ಪ್ರಕಾರ ಅಕ್ಕಾದೇವಿಯ ಮಂತ್ರಿಮಂಡಳವು 'ಮನೆವೆರ್ಗಡೆ' ಕಾಳಿದಾಸಯ್ಯ, 'ತಂತ್ರಪಾಳ' ಮಿಳ್ಳಯ್ಯ, 'ತಂತ್ರಪಾಳ' ಚಟ್ಟಿಮಯ್ಯ, 'ಪ್ರಧಾನ' ದೆಮ್ಮಣ್ಣ,

‘ಅಳಿಯಂ’ ಚೌಡಿಮಯ್ಯ, ‘ಅಡಪದ’ ಚಾವುಂಡರಾಯ, ‘ತಂತ್ರದ ಸೇನಬೋವ’ ‘ದಾಸಿಮಯ್ಯ’. (ಅಂತು ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಧಾನರುಮ್) ಎಂದು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೊಡ್ಡ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದು, ಅದರ ವ್ಯಾಪ್ತಿಗನುಗುಣವಾಗಿ ಮಂತ್ರಿಮಂಡಳದ ಸದಸ್ಯರ ಸಂಖ್ಯೆಯೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿದ್ದಿರಬಹುದು.

ಇವನ ಮಂತ್ರಿಮಂಡಳದಲ್ಲಿ ಸಂಧಿವಿಗ್ರಹಕನು ಅತಿಪ್ರಮುಖವಾದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದನು. ಇವನ ಸ್ಥಾನ ಇಂದಿನ ಆಧುನಿಕ ವಿದೇಶಾಂಗ ಮಂತ್ರಿಯದಾಗಿತ್ತು. ನೆರೆಯ ರಾಷ್ಟ್ರಗಳೊಡನೆ ರಾಜನು ವ್ಯವಹರಿಸುತ್ತಿದ್ದುದು ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಇವನ ಮೂಲಕವೇ. ಸಂಧಿ ಮತ್ತು ಸಮರಗಳನ್ನು ನಿಶ್ಚಯಿಸುತ್ತಿದ್ದವನು ಇವನೇ ಇವನು ಪರರಾಷ್ಟ್ರಗಳೊಡನೆ ವ್ಯವಹರಿಸಬೇಕಾಗಿದ್ದರಿಂದ ಹಲವಾರು ಭಾಷೆಗಳನ್ನೂ, ಲಿಪಿಗಳನ್ನೂ ಬಲ್ಲವನಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದನು. ಈತನೂ ರಾಜನ ಜೊತೆಗೆ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದನೆಂಬ ವಿಷಯ ಕೆಲ ದಾಖಲೆಗಳಿಂದ ವೇದ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಂಧಿವಿಗ್ರಹಿಯ ಮತ್ತೊಂದು ಮುಖ್ಯ ಕರ್ತವ್ಯ ಶಾಸನಗಳ ಮತ್ತು ದಾನಪತ್ರಗಳ ಪಾಠವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವುದು. ಅನೇಕ ತಾಮ್ರಪಟಗಳ ಮತ್ತು ಶಾಸನಗಳ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಇಂಥ ಮಾತುಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ, ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೦ ಶಾಸನವೊಂದು⁶⁸ “ಈ ಶಾಸನಂ ಸಂಧಿವಿಗ್ರಹಿ ಮೈಲಯ್ಯನುಂ ದೇವರ ಪೆರ್ಗಡೆ ಕೀರ್ತಿಪಟ್ಟಿಯುಂ ಬರೆದ ಕಲೋಜಂ ಬೆಸಗೆಯ್ದುಂ” ಎಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಸಂಧಿವಿಗ್ರಹಿ ವಿದೇಶಾಂಗ ವ್ಯವಹಾರಗಳ ಜೊತೆಗೆ, ದಾನಪತ್ರಗಳ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಣೆಯನ್ನೂ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂಬುದು ಈ ಎಲ್ಲ ಉದಾಹರಣೆಗಳಿಂದ ವೇದ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಂಧಿವಿಗ್ರಹಿಯ ನಾನಾ ಕರ್ತವ್ಯಗಳ ಚಿತ್ರವು ‘ಯಶಸ್ವಿಲಕ’ ಚಂಪೂವಿನಲ್ಲಿ ದೊರಕುತ್ತದೆ. ಪರರಾಷ್ಟ್ರಗಳಿಂದ ಬಂದ ರಾಯಭಾರಿಗಳನ್ನು ಸ್ವಾಗತಿಸಿ, ರಾಜರ ಬಳಿಗೆ ಕರೆದೊಯ್ಯುವದೂ, ಪರರಾಷ್ಟ್ರಗಳ ರಾಜರುಗಳಿಗೆ ಪತ್ರಗಳನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವದೂ ಈತನ ಕೆಲಸ ಒಬ್ಬೊಬ್ಬ ರಾಜನ ಬಳಿಯೂ ಹಲವಾರು ಸಂಧಿವಿಗ್ರಹಿಗಳಿದ್ದು, ಅವರಿಗೆ ಮಹಾಸಂಧಿವಿಗ್ರಹಿಯು ಮುಖ್ಯಸ್ಥನಾಗಿದ್ದನೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ.

ಮಂತ್ರಿಯೊಬ್ಬನು ಹಲವು ಹುದ್ದೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದುದುಂಟು. ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೪-೪೫ರ ಆಡೂರ ಶಾಸನ,⁶⁹ “ಮಹಾಸಾಮಂತ, ಅರಸರ ಪಾದಪದ್ಮೋಪಜೀವಿ, ಮಾಹಾಸಾಮಂತಾಧಿಪತಿ, ಮಹಾಪ್ರಚಂಡ ದಂಡನಾಯಕ ದೇಚಯ್ಯಭಟ್ಟನು ಪಾಂಡಿಯೂರ”ನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ.

ಮಂತ್ರಿ ಮಹಾಪ್ರಚಂಡ ದಂಡನಾಯಕ ‘ಕೇಶವಯ್ಯ’ ಬೆಳವಲ-೩೦೦ ಹಾಗೂ ಪುರಿಗೆರೆ-೩೦೦ ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂಬುದಾಗಿ ಶಾಸನದಿಂದ⁷⁰ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಒಬ್ಬನೇ ಮಂತ್ರಿ ಎರಡು, ಮೂರು ಹುದ್ದೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ.

ವೇತನ

ಮಂತ್ರಿಗಳು ಸದಾ ಕಾಲವು ರಾಜನ ಸೇವೆಯಲ್ಲಿರುತ್ತಿದ್ದರು. ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ತೆರಿಗೆಗಳನ್ನು ನಗದು (ಹಣದರೂಪ) ಹಾಗೂ ಧಾನ್ಯ ಅಥವಾ ವಸ್ತುಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಗ್ರಹಿಸುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಅವರ ವೇತನ ಮುಂತಾದ ಪ್ರತಿಫಲಗಳನ್ನು ನಗದಾಗಿ ಮತ್ತು ವಸ್ತುಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಪಾವತಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಜಾಹಗೀರಾಗಿ ಭೂಮಿಯನ್ನು, ಬೆಲೆಯುಳ್ಳ ಅನೇಕ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಮಂತ್ರಿಮಂಡಳದ ಸದಸ್ಯರಿಗೆ ನೀಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತಲ್ಲದೇ, ವಿಶಿಷ್ಟತೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಬಿರುದು, ಬಾವಲಿಗಳನ್ನು ನೀಡಿ ಪುರಸ್ಕರಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು.

ಆಡಳಿತದ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು

ಆಡಳಿತಾಧಿಕಾರಿಗಳಿಗೆ ಆಡಳಿತದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಹಾಯ ಮಾಡಲು ಹಲವಾರು ಅಧಿಕಾರಿಗಳನ್ನು ನೇಮಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಮನು ಅಂಥ ಸುಮಾರು ೭೨ ಅಧಿಕಾರಿಗಳ ಒಂದು ಸುದೀರ್ಘವಾದ ಪಟ್ಟಿಯನ್ನು ಒದಗಿಸಿದ್ದರೆ, 'ಮಾನಸೋಲ್ಲಾಸ' ೬೬ ಅಧಿಕಾರಿಗಳ ಪಟ್ಟಿಯನ್ನು ನೀಡಿದೆ. ಇವರಲ್ಲಿ ಕೆಲವರನ್ನು ಚಾಳುಕ್ಯರ ಶಾಸನಗಳು ಹೆಸರಿಸುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಅವರ ಕಾರ್ಯಸ್ವರೂಪವೇನು? ಎಂಬುದರ ಬಗೆಗೆ ಖಚಿತತೆ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿತರಾದ ಅಧಿಕಾರಿಗಳ ಪಟ್ಟಿಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ನೀಡಲಾಗಿದೆ. ಆ ಪಟ್ಟಿಯು ಕೆಳಗಿನಂತಿದೆ.

ಅಧಿಕಾರಿಗಳು

ಕಾರ್ಯವ್ಯಾಪ್ತಿ ಪ್ರದೇಶ (ಭಾಗ)

ದೇಶಾಧಿಕಾರಿ

ವಿಭಾಗದ ಆಡಳಿತಾಧಿಕಾರಿ (ಮುಖ್ಯಸ್ಥ)

ಗ್ರಾಮಾಧಿಕಾರಿ

ಗ್ರಾಮದ " "

ಧರ್ಮಾಧಿಕಾರಿ

ನ್ಯಾಯಾಂಗ " "

ಅರ್ಥಾಧಿಕಾರಿ

ಹಣಕಾಸು " "

ಕಾಮಾಧಿಕಾರಿ

ಸಂಗ್ರಹಾಗಾರ " "

ಕೋಶಾಧಿಕಾರಿ

ಬೊಕ್ಕಸ " "

ಬಲಾಧಿಕಾರಿ

ಸೈನ್ಯದ " "

ದುರ್ಗಾಧಿಕಾರಿ

ಕೋಟೆಯ " "

ವಸ್ತ್ರಾಧಿಕಾರಿ

ಉಡುಗೆ ತೊಡುಗೆ " "

ಭೂಷಾಧಿಕಾರಿ ಭೂಷಣಾಧಿಕಾರಿ

ಆಭರಣಗಳ " "

ನಿಷ್ಪಾಧಿಕಾರಿ

ನಾಣ್ಯಗಳ " "

ವರ್ಣಾಧಿಕಾರಿ

ಜಾತಿ ವರ್ಗಗಳ " "

ತುಲಾಧಿಕಾರಿ

ಅಳತೆಗಳ " "

ಮುದ್ರಾಧಿಕಾರಿ

ಮುದ್ರಾಂಕಿತ, ನಾಣ್ಯ " "

ಮೂಲ್ಯಾಧಿಕಾರಿ

ಬೆಲೆ, ಭತ್ಯೆ ಮತ್ತು ಸಂಬಳದ " "

ಮಾರುಕಟ್ಟೆಯ

ಧೂತಾಧಿಕಾರಿ

ಗೂಡಚಾರರು, " "

ಧೂತರು

ದುಷ್ಟಾಧಿಕಾರಿ

ಬಂಧಿಖಾನೆಯ " "

ತೀರ್ಥಾಧಿಕಾರಿ

ಧರ್ಮ ಹಾಗೂ ರಾಜ್ಯ " "

ವೈವಹಾರ

ನಾವಾಧಿಕಾರಿ

ಹಡಗು ಅಥವಾ ನೌಕೆಯ " "

ಮಾರ್ಗಾಧಿಕಾರಿ

ಗಡಿ ಅಥವಾ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರ " "

ದ್ವಾರಾಧಿಕಾರಿ	ಬಾಗಿಲು ಅಥವಾ ದ್ವಾರಗಳ "	"
ಭಾರಾಧಿಕಾರಿ	ತೂಕಗಳ	" "
ದ್ವೀಪಾಧಿಕಾರಿ	ನಡುಗಡ್ಡೆಗಳ	" "
ದ್ವಾಷ್ಟಾಧಿಕಾರಿ	ದ್ವಾರಪಾಲಕ	" "
ಮಲ್ಲಾಧಿಕಾರಿ	ಕುಸ್ತಿ ಪಟುಗಳ ವಿಭಾಗ	" "
ಅಂಗಾಧಿಕಾರಿ	The A.D.C. ವಿಭಾಗದ ಅಧಿಕಾರಿ ಅಥವಾ ಮುಖ್ಯಸ್ಥ	
ಯೋಧಾಧಿಕಾರಿ	ಕಾಲ್ದಳದ	" "
ದೇವಾಧಿಕಾರಿ	ದೇವಾಲಯಗಳ	" "
ಶಾಸ್ತ್ರಾಧಿಕಾರಿ	ಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ವಿಭಾಗದ	" "
ದಾನಾಧಿಕಾರಿ	ದಾನ, ದತ್ತಿ	" "
ದಂಡಾಧಿಕಾರಿ	ನ್ಯಾಯಾಂಗ	" "
ಗಜಾಧಿಕಾರಿ	ಆನೆಗಳ ವಿಭಾಗದ	" "
ಅಶ್ವಾಧಿಕಾರಿ	ಅಶ್ವಪಡೆಯ	" "
ರಥಾಧಿಕಾರಿ	ರಥಗಳ ಪಡೆಯ	" "
ಪ್ರಾಣಾಧಿಕಾರಿ	ವೈದ್ಯಕೀಯ	" "
ಶಸ್ತ್ರಾಧಿಕಾರಿ	ಆಯುಧಗಳ ವಿಭಾಗದ	" "
ಚಾಪಾಧಿಕಾರಿ	ಬಿಲ್ಲು ಪಡೆಯ	" "
ಮೃಗಾಧಿಕಾರಿ	ಕಾಡು ಪ್ರಾಣಿಗಳ	" "
ಪಕ್ಷಾಧಿಕಾರಿ	ಪಕ್ಷಿ ಪಂಜರ	" "
ಸ್ನಾನಾಧಿಕಾರಿ	ಸ್ನಾನ ಅಥವಾ ಅಬ್ಜಂಬನ	" "
ಶುಧಾಧಿಕಾರಿ	ಪಾಕಶಾಲೆ	" "
ತೋಯಾಧಿಕಾರಿ	ಜಲ ಅಥವಾ ನೀರು	" "
ಛತ್ರಾಧಿಕಾರಿ	ಬೆಳ್ಳೋಡೆಯ	" "
ದೀಪಾಧಿಕಾರಿ	ದೀಪಗಳ ವಿಭಾಗ	" "
ತೈಲಾಧಿಕಾರಿ	ಎಣ್ಣೆ ಅಥವಾ ತೈಲ	" "
ಗಾವಾಧಿಕಾರಿ	ದನ ಕರುಗಳ	" "
ಘಾಸಾಧಿಕಾರಿ	ಹುಲ್ಲು ಗಾವಲು	" "
ಕ್ಷೀರಾಧಿಕಾರಿ	ಹಾಲಿನ	" "
ಕರ್ಮಾಧಿಕಾರಿ	ಕ್ರಿಯಾ ವಿಧಾನದ	" "
ಶಯ್ಯಾಧಿಕಾರಿ	ಹಾಸಿಗೆಯ	" "
ಕಾಂತಾಧಿಕಾರಿ	ಅಂತಃಪುರದ	" "

ಪುತ್ರಾಧಿಕಾರಿ	ಯುವರಾಜರ	"	"
ವಿದ್ಯಾಧಿಕಾರಿ	ಕಲಿಕೆಯ ವಿಭಾಗದ	"	"
ವಾದ್ಯಾಧಿಕಾರಿ	ಸಂಗೀತೋಪಕರಣಗಳ ವಿಭಾಗದ ಅಧಿಕಾರಿ		
ಗೀತಾಧಿಕಾರಿ	ಸ್ವರ ಸಂಗೀತ ವಿಭಾಗದ	"	"
ನೃತ್ಯಾಧಿಕಾರಿ	ನೃತ್ಯ ವಿಭಾಗದ	"	"
ಚಿತ್ರಾಧಿಕಾರಿ	ಚಿತ್ರಪಟ ವಿಭಾಗದ	"	"
ಪರ್ಣಾಧಿಕಾರಿ	ತೋಟಗಳ ವಿಭಾಗದ	"	"
ಖನ್ನಾಧಿಕಾರಿ	ಗಣಿಗಳ ವಿಭಾಗದ	"	"
ಶುಲ್ಕಾಧಿಕಾರಿ	ಸುಂಕಗಳ ವಿಭಾಗದ	"	"
ಧಾನ್ಯಾಧಿಕಾರಿ	ಉಗ್ರಾಣಗಳ ವಿಭಾಗದ	"	"
ಸುಧಾಧಿಕಾರಿ	ಸುಣ್ಣ, ಬಣ್ಣಗಳ ವಿಭಾಗದ	"	"
ವಸ್ತ್ರಾಧಿಕಾರಿ	ಉಡುಪು ವಿಭಾಗದ	"	"
ಆಸ್ತ್ರಾಧಿಕಾರಿ	ಬೆಲೆಬಾಳುವ ಹರಕುಗಳ	"	"
ಮುದ್ರಾಧಿಕಾರಿ	ಅರಮನೆಯ ಮುದ್ರೆಯ	"	"

ಹೀಗೆ ಒಟ್ಟು ೬೬ ವಿಭಾಗಗಳು ಕಾರ್ಯಮೇಲ್ವಿಚಾರಣೆಯನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದವು.⁷¹

ಕೋಟೆ

ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ರಕ್ಷಣೆಯಲ್ಲಿ ಕೋಟೆಗಳ ಪಾತ್ರ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಮುಖವಾದುದು. ದುರ್ಗ ಅಥವಾ ಕೋಟೆ ರಾಜ್ಯದ ಸಪ್ತಾಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಭದ್ರ ಕೋಟೆ ಇಲ್ಲದ ರಾಜನ ಅಸ್ತಿತ್ವ ಗಾಳಿಗೊಡ್ಡಿದ ಸೊಡರು (ದೀಪ) ಅಥವಾ ಮೋಡದ ತುಂಡುಗಳೆಂದು, ಕಾಮಂದಕನು ತನ್ನ 'ನೀತಿಶಾಸ್ತ್ರ'ದಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಹೀಗಾಗಿ ನಮ್ಮ ಪ್ರಾಚೀನರು ಕೋಟೆಗಳ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಅರಿತಿದ್ದರು. ಕಾಲ ನಿರ್ದೇಶಿತ ಕೋಟೆಗಳಲ್ಲಿ ಬಾದಾಮಿಯ ಚಾಲುಕ್ಯ ಅರಸ ಒಂದನೇ ಪುಲಕೇಶಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಬಾದಾಮಿಯ ಕೋಟೆಯೇ ಪ್ರಾಚೀನ ದಕ್ಷಿಣಭಾರತದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮ ಕೋಟೆಯಾಗಿದೆ.⁷²

ಮಾನಸೋಲ್ಲಾಸವು⁷³ ಒಟ್ಟು ಒಂಭತ್ತು ಬಗೆಯ ದುರ್ಗಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ. ಅವು ಜಲದುರ್ಗ, ಗಿರಿದುರ್ಗ, ಪಾಷಾಣ ದುರ್ಗ ಇಷ್ಟಿಕಾ ದುರ್ಗ, ಮೃತಿಕಾದುರ್ಗ, ಮರು ದುರ್ಗ, ದಾರು ದುರ್ಗ ಮತ್ತು ನರದುರ್ಗ ಎಂಬ ನವದುರ್ಗಗಳು.

ಈ ನವದುರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಆರನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಕಲ್ಕೇರಿ ಶಾಸನವು⁷⁴ ಮೂರು ಬಗೆಯ ದುರ್ಗಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ಅವು ಜಲ, ಗಿರಿ ಹಾಗೂ ವನದುರ್ಗಗಳು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ವಿಫುಲ ಶಸ್ತ್ರಾಸ್ತ್ರ, ಆಹಾರ ಧಾನ್ಯ, ಔಷಧಿ, ಸಂಪತ್ತು, ಅಶ್ವ ಗಜಗಳು, ಯಂತ್ರಗಳು, ನೀರು ಹಾಗೂ ಹುಲ್ಲನ್ನು ಯಥೇಚ್ಛವಾಗಿ ಒಳಗೊಂಡಿರುತ್ತಿದ್ದು, ಅಭೇದ್ಯವಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದವು. ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಕುಶಲಕರ್ಮಿಗಳು ಕೋಟೆಯಲ್ಲಿರುತ್ತಿದ್ದರು. ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಗುತ್ತಿಕೋಟೆಯು ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಮುಖ ಬಲಿಷ್ಠ ಕೋಟೆಯಾಗಿದ್ದು, ಇಲ್ಲಿಯ ಶಾಸನಗಳು ಕೋಟೆಯ ರಕ್ಷಣೆಗೆ ಬೇಕಾದ ಸಲಕರಣೆಗಳ ಬಗೆಗಷ್ಟೇ ಮಾತನಾಡದೇ, ಅವುಗಳ ಆಡಳಿತದ ಬಗೆಗೂ ಸಂಪೂರ್ಣ ವಿವರವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತವೆ.

ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ಪ್ರಮುಖ ಕೋಟೆಯು ಗುತ್ತಿ ಕೋಟೆಯಾಗಿತ್ತು. ಈ ಕೋಟೆಯು ಚಾಳುಕ್ಯ ಹಾಗೂ ಚೋಳರ ಮಧ್ಯದ ನಿರಂತರ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ನಿರ್ಣಾಯಕ ಪಾತ್ರವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಿ, ಚೋಳರಿಂದ ಚಾಲುಕ್ಯರಿಗೆ ಆಗಬಹುದಾಗಿದ್ದ ಅನೇಕ ಗಂಡಾಂತರಗಳನ್ನು ತಡೆದಿದೆ. ಚೋಳರು ಗುತ್ತಿಯ ಮೂಲಕವೇ ಕರ್ನಾಟಕವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಿದ್ದರಾದ್ದರಿಂದ, ಈ ಕೋಟೆಯು ಪ್ರಥಮತಃ ಚೋಳರ ಆಕ್ರಮಣಕ್ಕೆ ಒಳಗಾಯಿತೆಂಬ ವಿಷಯ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.⁷⁵ (ಎರಡನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಶಾಸನ). ಗುತ್ತಿ ಚೋಳರ ಆಕ್ರಮಣದ ಪ್ರಥಮ ಗುರಿ ಆಗಿದ್ದರಿಂದ, ಅರನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ ಅಲ್ಲಿ ಸದಾಕಾಲವು ಬಲಿಷ್ಠ ಜಾಗೃತ ಸೈನ್ಯವನ್ನಿಟ್ಟಿದ್ದ.

ನ್ಯಾಯಾಂಗ ಆಡಳಿತ

ಸಾಹಿತ್ಯಿಕ ಹಾಗೂ ಶಾಸನಾಧಾರಗಳು ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಳುಕ್ಯರ (ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ) ನ್ಯಾಯಾಂಗ ಆಡಳಿತದ ಬಗೆಗೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಬೆಳಕನ್ನು ಚೆಲ್ಲುತ್ತವೆ. 'ಮಾನಸೋಲ್ಲಾಸ'ವು ಅರಸರ ನ್ಯಾಯಾಂಗ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯು ಪ್ರಜೆಗಳ ವೈಯಕ್ತಿಕ ಕಾಳಜಿಯೇ ಆಗಿತ್ತೆಂದು ಹೇಳುತ್ತದೆ.

ಸಮಕಾಲೀನ ಮತ್ತೊಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕೃತಿ 'ಮಿತಾಕ್ಷರವು' "ಪ್ರಜಾಪಾಲನೆಯೇ ಅರಸನ ಉನ್ನತ ಕರ್ತವ್ಯ"ವಾಗಿತ್ತೆಂದಿದೆ. "ಅನ್ಯಾಯವನ್ನು ತುಳಿದು ಹಾಕುವುದೇ ದಂಡವೆಂದು" ಕಾಮಂದಕನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. "ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಶುಚಿ ಎನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವವನು ದುರ್ಲಭನೆಂದೂ ದುಷ್ಟರೇ ಬಹುಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಲೋಕವನ್ನು 'ದಂಡ'ದಿಂದಲೇ ಜಯಿಸಬೇಕೆಂದೂ, ಜಗತ್ತು ಭೋಗ್ಯವಾಗುವದು ದಂಡದ ಭಯದಿಂದಲೇ" ಎಂದೂ ಮನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

“ಸರ್ವೋ ದಂಡಜಿತೋ ಲೋಕೋ ದುರ್ಲಭೋಹಿ ಶುಚಿಃ ಕೃಚಿತ್

ದಂಡಸ್ಯ ಹಿ ಭಯಾತ್ ಕೃತ್ಸಂ ಜಗತ್ ಭೋಗಾಯ ಕಲ್ಪತೇ”||⁷⁶

ಚಾಳುಕ್ಯ ಅರಸರು ಕೇಂದ್ರೀಕೃತ ಸರಕಾರವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದು, ಎಲ್ಲ ಅಧಿಕಾರಗಳು ಅರಸನ ಕೈಯಲ್ಲಿಯೇ ಕೇಂದ್ರೀಕೃತವಾಗಿದ್ದವು. ನ್ಯಾಯಾಂಗದ ಮುಖ್ಯಸ್ಥ ಅರಸನೇ. ಆತ ಮೇಲ್ಮನವಿಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತಿದ್ದನು. ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ನಿಯಮಗಳಿಗನುಸಾರವಾಗಿ ತಿರ್ಮಾನಗಳನ್ನು ನಿಷ್ಪಕ್ಷಪಾತವಾಗಿ ನೀಡುತ್ತಿದ್ದನು. ತಿರ್ಮಾನಗಳನ್ನು ನೀಡುವಾಗ ಚಕ್ರವರ್ತಿ, ಮುಖ್ಯನ್ಯಾಯಾಧೀಶ, ಮಂತ್ರಿಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಲೋಚಿಸುತ್ತಿದ್ದನೆಂಬ ಸಂಗತಿ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ವೇದ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ;

ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೫ರ ಮೊರಿಂಗೇರಿಯ ಶಾಸನವು,⁷⁷ ನೈಷ್ಠಿಕರಲ್ಲದ ತಪೋಧನರನ್ನು ಮಠದಿಂದ ನಾಡರಸರು, ಮೊರಿಂಗೇರಿಯ ಪನ್ನೆರಡು ಮಹಾಜನರು ಸೇರಿ ಓಡಿಸಬೇಕೆಂಬ ಉಲ್ಲೇಖವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರೆ, ಅರನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲದ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೫ರ ಕುರವತ್ತಿ ಶಾಸನವು,⁷⁸ ಮನ್ನೆಯನಾಗಿದ್ದ ಬೊಪ್ಪಯ್ಯನು ಗಂಡರಾಧಿತ್ಯನ ಪೊಳಲನ್ನು ಹೊಕ್ಕು ಅಲ್ಲಿಯ ಸರ್ವಸ್ವವನ್ನು ದೊಚ್ಚಿ ಕೆಲವು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರನ್ನು ಕೊಲ್ಲುತ್ತಾನೆ. ಅಲ್ಲಿಯ ಮಹಾಜನರು ದೊರೆಗೆ ದೂರಿದಾಗ, ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ ವಿಷಯವನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿ ಬೊಪ್ಪನನ್ನು ಶಿಕ್ಷಿಸಿ ಆತನ ವಂಶಕ್ಕೆ ಮನೆಯರಾರೂ ಇಲ್ಲದಂತೆ ನಿಯಾಮಿಸಿ ಕೊಡಿ ಎಂದು ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಧಾನರಿಗೆ, ಮಲೆಯಾಳಪಂಡಿತರಿಗೆ, ಸೋಮೇಶ್ವರ ಭಟ್ಟರಿಗೆ ಆಜ್ಞಾಪಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ತನ್ನ ಅಧಿಕಾರಿ, ಮಂತ್ರಿಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಸಮಾಲೋಚಿಸುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಚಕ್ರವರ್ತಿಯ ನ್ಯಾಯನಿರ್ಣಯವೇ ಅಂತಿಮವಾಗಿದ್ದಿತ್ತು. ಮುಖ್ಯ ನ್ಯಾಯಾಧೀಶನನ್ನು 'ಧರ್ಮಾಧಿಕಾರಿನ್' ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಈತ ಮಹಾನ್ ಪಂಡಿತ, ಸುಸಂಸ್ಕೃತ, ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರ ಪಾರಂಗತನಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ಮಾನಸೋಲ್ಲಾಸವು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ.⁷⁹

ರಾಜನು ಪ್ರಜೆಗಳ ನೀತಿ ಮತ್ತು ನಡತೆಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಕೆಲವು ಆಜ್ಞೆಗಳನ್ನು ಹೊರಡಿಸುತ್ತಿದ್ದನು. ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೬ರ ಮೈಲಾರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ⁸⁰ ಸೋಮೇಶ್ವರನು ಹೊರಡಿಸಿದ ಆಜ್ಞೆ ಈ ರೀತಿಯಿದೆ. ಬೈದವನಿಗೆ ಒಂದು ಪಣ, ಹೊಡೆದವನಿಗೆ ಅರುಪಣ, ಇರಿದವನಿಗೆ ಹನ್ನೆರಡು ಪಣ, ಹಾಗೂ ಕಳ್ಳತನದಿಂದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿದವನಿಗೆ ಎಂಟು ಪಣ, ಆಜ್ಞೆಯನ್ನು ಮೀರಿ ಹೋದವನಿಗೆ ಬಹುಶಃ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ದಂಡದ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಮತ್ತೇ ಎರಡು ಪಣ ದಂಡ ವಿಧಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖವಾಗಿದೆ. ಈ ಶಾಸನದ ಧಾಟಿಯನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ಅಪರಾಧಗಳ ನಿರ್ಣಯವನ್ನು ಊರಿನವರೇ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರೆಂದೂ, ಯಾವ ಅಪರಾಧಕ್ಕೆ ಎಷ್ಟು ಶಿಕ್ಷೆ, ದಂಡ ಕೊಡಬೇಕೆಂಬುದನ್ನು ಮಾತ್ರ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯೇ ನಿರ್ಧರಿಸುತ್ತಿದ್ದಿರಬಹುದೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಸೈನ್ಯಾಡಳಿತ

ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯ ಅರಸರು ಬಲಿಷ್ಠ ಹಾಗೂ ಬೃಹತ್ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಸಂಘಟಿಸಿದ್ದರು. ಕೇಂದ್ರದಲ್ಲಿಯ ಸೈನ್ಯ ಪಡೆಯನ್ನು ಹೊರತುಪಡಿಸಿ ಪ್ರಾಂತಾಧಿಕಾರಿಗಳು ಸಹ ತಮ್ಮ ಸ್ವಂತ ಸೈನ್ಯಬಲವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರೆಂಬ ಮಾಹಿತಿ ಸಮಕಾಲೀನ ಸಾಹಿತ್ಯ ಹಾಗೂ ಶಾಸನಗಳ ಆಧಾರಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಮೂರನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಮಾನಸೋಲ್ಲಾಸ ಆರು ಬಗೆಯ ಸೈನ್ಯಪಡೆಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ. ಅವು ಮೌಲ, ಭೃತ್ಯ, ಶ್ರೇಣಿ, ಮಿತ್ರ, ಅಮಿತ್ರ ಮತ್ತು ಅಟವಿಕ ಎಂಬುದಾಗಿ.⁸¹

ಚಾಳುಕ್ಯರ ಶಾಸನಗಳು, ಯುದ್ಧದ ವಿಜಯ, ಯುದ್ಧ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳನ್ನು ವಿಜಯಿ ಅರಸರಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸುವ ವರ್ಣನೆಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾ, ಗಜ, ಅಶ್ವ ಹಾಗೂ ಕಾಲ್ಗಳ ಬಗೆಗೆ ಮಾತ್ರ ಉಲ್ಲೇಖಿಸುವುದರ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಇವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ತ್ರಿಬಲ ಸೈನ್ಯ ಮಾತ್ರವಿದ್ದು, ರಥದಳಗಳಿರಲಿಲ್ಲವೆಂಬುದನ್ನು ಶ್ರುತಪಡಿಸುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಮಾನಸೋಲ್ಲಾಸದಲ್ಲಿ 'ರಥಾಧಿಕಾರಿ' ಎಂಬ ಉಲ್ಲೇಖವಿದ್ದು, ಇವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಥದಳವಿತ್ತೋ ? ಇಲ್ಲವೋ ? ಎಂಬುದನ್ನು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ.

ಇವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯದಂಡನಾಯಕ ಇದ್ದು, ಇವನನ್ನು ಮಹಾಸೇನಾಧಿಪತಿ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಈತನೇ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ರಾಜ್ಯದ ಎಲ್ಲ ಸೈನ್ಯದ ನಿಯಂತ್ರಣವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ. ಶಾಸನಗಳು ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಸೈನ್ಯಾಧಿಕಾರಿಯನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತಿದ್ದು, ಅವನು ಸೇನಾಧಿಪತಿ ಅಥವಾ ಸೇನಾಪತಿ ಬಹುಶಃ ಮಹಾಸೇನಾಧಿಪತಿ ಮತ್ತು ಸೇನಾಧಿಪತಿ ಹುದ್ದೆಗಳು ಒಂದೇಯಾಗಿರಬಹುದು ಅಥವಾ ಸೇನಾಧಿಪತಿ ಸೈನ್ಯದ ಒಂದು ಭಾಗದ ಮುಖ್ಯಸ್ಥನಾಗಿರಲೂಬಹುದು.

ಅಹಾವಮಲ್ಲ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಬಹುತೇಕ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ, ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೪-೪೫ರ ಆಡೂರ ಶಾಸನ,⁸² 'ಅರಸನ ಪಾದಪದ್ಮೋಪಜೀವಿ, ಮಹಾಸಾಮಂತಾಧಿಪತಿ, 'ಮಹಾಪ್ರಚಂಡ ದಂಡನಾಯಕ' ದೇಚಯ್ಯಭಟ್ಟ' ಎಂದಿದ್ದರೆ, ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೮ರ ಶಿರೂರ ಶಾಸನವು,⁸³ 'ಅರಸನ ಮಹಾಸಾಮಂತ 'ಮಹಾದಂಡನಾಯಕ' ಮಾದಿಣಯ್ಯ' ಎಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.

ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೮ರ ಯಕಲಾಪುರ ಶಾಸನ,⁸⁴ 'ಅರಸನ ಪಾದಪದ್ಮೋಪಜೀವಿ 'ದಂಡನಾಯಕ' ಕಾಳಿದಾಸಯ್ಯನ ಮಗ ಕೇಶಿರಾಜ' ಎಂದು ಉಲ್ಲೇಖವಿದ್ದರೆ, ಮತ್ತೊಂದು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೪ರ ದಿಗ್ಲಂವ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ⁸⁵ 'ಮಹಾಪ್ರಧಾನ ಮನೆವರ್ಗಡೆ, 'ಸೇನಾಧಿಪತಿ' ಪ್ರಚಂಡ ದಂಡನಾಯಕ ರನ್ನಪಯ್ಯ' ಎಂಬ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಈ ಎಲ್ಲ ಶಾಸನೋಕ್ತ ಪದಗಳಾದ

ಮಹಾಪ್ರಚಂಡ ದಂಡನಾಯಕ, ಮಹಾದಂಡನಾಯಕ, ಪ್ರಚಂಡ ದಂಡನಾಯಕ ಹಾಗೂ ದಂಡನಾಯಕ ಇವು ಸೈನ್ಯಾಧಿಕಾರಿಗಳ ಕ್ರಮವಾದ ಶ್ರೇಣಿಗಳಾಗಿರಬಹುದು ಇಲ್ಲವೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಸೈನ್ಯಾಂಗಗಳ ಮುಖ್ಯಸ್ಥರಾಗಿರಬಹುದೆಂದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ಚಾಳುಕ್ಯರ ಶಾಸನವೊಂದು⁸⁶ 'ಕರಿ ತುರಗ' 'ಪಟ್ಟಸಹಾನಿ' ಹಾಗೂ 'ಆನೆ ಸಹಾನಿ' ಎಂಬ ಪದಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದ್ದು, ಅವರು ಗಜಾಶ್ವಗಳ ಪಡೆಯ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಕರಾಗಿರಬಹುದು. ಹೀಗೆ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಸೈನ್ಯದ ಅಂಗಗಳಿಗೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಸೈನ್ಯಾಧಿಕಾರಿಗಳಿರುತ್ತಿರಬಹುದೆಂಬ ವಿಷಯ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಇವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೈನ್ಯದ ನೇಮಕಾತಿ ಎಲ್ಲ ವರ್ಗ, ವರ್ಣದವರಿಗೂ ಮುಕ್ತವಾಗಿಡಲಾಗಿತ್ತು. ಇವರ ಸೈನ್ಯ ವಿಶಾಲ ತಳಹದಿಯ ಮೇಲೆ ರಚನೆಯಾಗಿದ್ದು, ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ದಂಡನಾಯಕರು, ಕುಶಲಕರ್ಮಿಗಳು, ವರ್ತಕರು ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಸೈನಿಕರಿಗೆ ಸಂಬಳ, ಜಾಗೀರ, ಉಂಬಳಿ ಪದ್ಧತಿಯಲ್ಲಿ ಪಾವತಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಈತನ ಸೈನ್ಯ ಬಲಿಷ್ಠ, ಶಿಸ್ತು ಹಾಗೂ ಸುಸಂಘಟಿತವಾಗಿದ್ದು, ಚೋಳರನ್ನು ಎದುರಿಸುವಷ್ಟು ಪ್ರಬಲವಾಗಿತ್ತು.

ಪ್ರಾಂತಾಧಿಕಾರಿಗಳು ಪ್ರಾಂತಗಳಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಸ್ವಂತ ಸೈನ್ಯಬಲವನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತಿದ್ದು. ಅಂತರಿಕ ಗಲಭೆ, ಬಾಹ್ಯದಾಳಿಗಳ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲದೆ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯು ಬೇಕೆಂದಾಗ ಕೇಂದ್ರದ ನೆರವಿಗೆ ತಮ್ಮ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಕಳುಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಹೀಗೆ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಸೈನ್ಯ ಸಂಘಟನೆ ಅತ್ಯಂತ ದಕ್ಷ, ಬಲಿಷ್ಠವಾಗಿತ್ತು.

ಪ್ರಾಂತಾಡಳಿತ

ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಒಬ್ಬನೇ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ನಿಯಂತ್ರಿಸುವುದು ಕಷ್ಟವೇ ಸರಿ. ಅದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಸೋಮೇಶ್ವರ ತಾನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ವಿಶಾಲ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಆಡಳಿತದ ಅನುಕೂಲತೆಗಾಗಿ ಅನೇಕ ಪ್ರಾಂತಗಳನ್ನಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿದ್ದನೆಂಬ ಸಂಗತಿಯೂ ಮತ್ತೇ ಶಾಸನಗಳಿಂದಲೇ ನಮಗೆ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಈತನ ಕಾಲದ ಶಾಸನಗಳು ಒಟ್ಟು ೭೦ಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚು ವಿಭಾಗಗಳ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದ್ದರೂ, ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಹಲವು ದೊಡ್ಡವಿಭಾಗಗಳಲ್ಲಿದ್ದ ಚಿಕ್ಕ ಆಡಳಿತ ಘಟಕಗಳಾಗಿರಬಹುದೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇವನ ಕಾಲದ ಆಡಳಿತದ ದೊಡ್ಡ ವಿಭಾಗಗಳು, ಗಂಗವಾಡಿ-೯೬೦೦೦, ನೊಳಂಬವಾಡಿ-೩೨೦೦೦, ಬನವಾಸಿ-೧೨೦೦೦, ಪಳೆಯಂಡ-೪೦೦೦, ಕರಹಡ-೪೦೦೦ ರಟ್ಟಪಾಡಿ-೭,೫೦,೦೦೦, ಸಿಂಧವಾಡಿ-೧೦೦೦ ಹಾಗೂ ತರ್ದವಾಡಿ-೧೦೦೦ ಮುಂತಾದವುಗಳು. ಉಳಿದೆಲ್ಲ ಚಿಕ್ಕ ವಿಭಾಗಗಳು ಈ ಮೇಲೆ ಸೂಚಿಸಿದ ವಿಭಾಗಗಳ ಭಾಗಗಳಾಗಿರಬಹುದು. ಇವುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಂತ, ಕಂಪಣ, ನಾಡು ಮುಂತಾಗಿ ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಆದರೆ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಇವು ಹಲವಾರು ಬಾರಿ ಒಂದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೊಂದು ಬಳಕೆಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇವುಗಳ ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಅರ್ಥ ಮತ್ತು ವ್ಯಾಪ್ತಿ ಹೇಳುವುದು ಕಷ್ಟವೇ ಸರಿ. ಇವುಗಳ ಕುರಿತು ವ್ಯಾಪಕವಾದ ಅಧ್ಯಯನದ ಅವಶ್ಯಕತೆಯಿದೆ. ಆದರೂ ಈತನ ಕಾಲದ ಶಾಸನೋಕ್ತ ಆಡಳಿತ ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಮುಂದೆ ವಿವರವಾಗಿ ಚರ್ಚಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಚಕ್ರವರ್ತಿಯು ಆಡಳಿತದ ಸುಸೂತ್ರ ನಿರ್ವಹಣೆಗಾಗಿ ತನ್ನ ಪೂರ್ವಜರಂತೆ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಾಂತಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿದ್ದನು. ಈತನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಹಲವಾರು ಶಾಸನಗಳು, ಪ್ರಾಂತಗಳಿಗೆ ಪ್ರಭುಗಳಾಗಿರುವ ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರ, ಮಹಾಸಾಮಂತ, ಪ್ರಭುಗಾವುಂಡ, ಗಾವುಂಡರ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಬಗೆಗೆ ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೪-೪೫ ಆಡೂರು ಶಾಸನ,⁸⁷ ಕ್ರಿ.ಶ ೧೦೫೨ರ ಮಾನ್ವಿ ಶಾಸನ,⁸⁸ ಹಾಗೂ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೩ರ ಅಸುಂಡಿ ಶಾಸನಗಳು⁸⁹ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಮಹಾಸಾಮಂತ, ಮಹಾಪ್ರಚಂಡ ದಂಡನಾಯಕ, ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರರು ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಪಾದಪದ್ಮೋಪಜೀವಿಗಳಾಗಿ ವಿವಿಧ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತವೆ.

ಪ್ರಾಂತದ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ಸಹ ಕೇಂದ್ರದ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯಂತೆ ಸ್ವಂತ ಆಡಳಿತವರ್ಗದವರನ್ನು, ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತಿದ್ದು, ತಂತಮ್ಮ ಆಡಳಿತ ಘಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ರೀತಿಯಿಂದಲೂ ಸ್ವತಂತ್ರರಾಗಿದ್ದರು. ಆದರೆ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಆಡಳಿತ ಘಟಕದ ಮುಖ್ಯಸ್ಥರು (ಈ ಎಲ್ಲ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು) ತಮ್ಮ ತಕ್ಷಣದ ಮೇಲಾಧಿಕಾರಿಗಳಿಗೆ ವಿಧೇಯರೂ, ನಿಷ್ಠರೂ ಆಗಿರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಗಾವುಂಡನು ಪ್ರಭುಗಾವುಂಡನಿಗೆ, ಪ್ರಬುಗಾವುಂಡರು ತಮ್ಮ ಮಹಾ ಸಾಮಂತರಿಗೆ, ಮಹಾಸಾಮಂತರು ತಮ್ಮ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರಿಗೆ ಹಾಗೂ ಎಲ್ಲ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರರು ಚಕ್ರವರ್ತಿಗೆ ಅಧೀನರಾಗಿರಬೇಕಿತ್ತು. ವಾರ್ಷಿಕ ಕಪ್ಪು ಕಾಣಿಕೆ, ಬಾಹ್ಯ ಹಾಗೂ ಅಂತರಿಕ ಗಲಭೆ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಚಕ್ರವರ್ತಿಗೆ ಸೈನ್ಯ ಸಹಾಯ ಮಾಡುವುದರ ಜೊತೆಗೆ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯ ಎಲ್ಲ ಆಜ್ಞೆಗಳನ್ನು ಇವರು ಪಾಲಿಸಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ತಮ್ಮ ಆಡಳಿತ ಘಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಶಾಂತಿ-ಸುವ್ಯವಸ್ಥೆ, ಕಂದಾಯ ವಸೂಲಿ, ವ್ಯಾಜ್ಯಗಳನ್ನು ಬಗೆಹರಿಸುವ ಹೊಣೆಗಾರಿಕೆಯು ಇವರದೇ ಆಗಿದ್ದಿತು. ಅಳುವ ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಇವರುಗಳನ್ನು ಆಯಾ ಅಧಿಕಾರಿಗಳ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ತಲೆಬರಹಗಳ ಅಡಿಯಲ್ಲಿ ಮುಂದೆ ವಿವರವಾಗಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಪ್ರಾಂತದ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು

ಪ್ರಾಂತಗಳಿಗೆ ಮುಖ್ಯಸ್ಥರಾಗಿರುವ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರರು, ಆಡಳಿತ ನಿರ್ವಹಣೆಯ ಅನುಕೂಲತೆಗಾಗಿ ಅನೇಕ ಅಧಿಕಾರಿಗಳನ್ನು ನೇಮಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಚಾಲುಕ್ಯರೊರೆ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ಪದ್ಧತಿ ಮುಂದುವರೆಯಿತು. ಈ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ಪ್ರಾಂತಗಳ ವಿವಿಧ ಇಲಾಖೆಗಳ ಮುಖ್ಯಸ್ಥರಾಗಿಯೂ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಈ ಮುಖ್ಯಸ್ಥರೆಂದರೆ ದಂಡನಾಯಕರು. ಇವರನ್ನು ಸಚಿವ, ಮಂತ್ರಿ, ಮಹಾಪ್ರಧಾನದಂಡನಾಯಕ ಮುಂತಾದ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಇವರ ಸಹಾಯಕ್ಕಾಗಿ ಪೆಗ್ಗಡೆಗಳು ಇತರ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ಇರುತ್ತಿದ್ದರು. ಈ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಹಾಸಾಮಂತರಲ್ಲಿಯೂ ಇರುತ್ತಿತ್ತು. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ,

ಕಿಸುಕಾಡು-೭೦ರ ರಾಜ್ಯಪಾಲರು ಅಥವಾ ಪ್ರಾಂತಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದ ಅಕ್ಕಾದೇವಿ ಏಳುಜನರ ಮಂತ್ರಿಮಂಡಳ ಹೊಂದಿದ್ದು, ಶಿಲಾಹಾರರು ಮತ್ತು ನೊಳಂಬರು ಸಹ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವಿಭಾಗದ ಸಚಿವರಾಗಿದ್ದರು.⁹⁰ ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಲುಕ್ಯರು ಪ್ರಾಂತದ ಮುಖ್ಯಸ್ಥರನ್ನು ನೇಮಿಸಿಕೊಳ್ಳುವಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ನಿಯಮಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಾಜಕುಮಾರರು, ರಾಜಕುಮಾರಿಯರು, ಮಂತ್ರಿಗಳು, ದಂಡನಾಯಕರು ಹಾಗೂ ಮಂಡಳೀಕರನ್ನು ಪ್ರಾಂತದ ಮುಖ್ಯಸ್ಥರನ್ನಾಗಿ ನೇಮಿಸಿದ ಉಲ್ಲೇಖಗಳಿವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೫ರಲ್ಲಿ ಯುವರಾಜ ಆರನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನನ್ನು ಗಂಗವಾಡಿ-೯೬೦೦೦ ಹಾಗೂ ಬನವಾಸಿ-೧೨೦೦೦ ರಾಜ್ಯಪಾಲನನ್ನಾಗಿ ನೇಮಿಸಿದನು. ಕ್ರಿ. ಶ ೧೦೫೭ರಲ್ಲಿ ಆತನಿಗೆ ನೊಳಂಬವಾಡಿ-೩೨೦೦೦ದ ಅಳ್ವಿಕೆಯನ್ನು ವಹಿಸಿಕೊಡಲಾಯಿತು.⁹¹ ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಪುತ್ರನಾದ ಜಯಸಿಂಹನಿಗೆ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೪ರ ವೇಳೆಗೆ⁹² ತರ್ದವಾಡಿ ಸಾಸಿರದ ರಾಜ್ಯಪಾಲನನ್ನಾಗಿ ನೇಮಿಸಲಾಯಿತು. ಪ್ರಾಂತಾಡಳಿತದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷತೆ ಹಾಗೂ ಯುವರಾಜರಿಗೆ ಆಡಳಿತದ ಬಗೆಗೆ ತರಬೇತಿ ಒದಗಿಸುವ ಸದಾಶಯಗಳು ಈ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಎದ್ದು ಕಾಣುತ್ತವೆ.

ಸ್ಥಳೀಯ ಆಡಳಿತ

ಟಿ. ವಿ. ಮಹಾಲಿಂಗಂರವರ ಪ್ರಕಾರ “ಯಾವುದೇ ದಕ್ಷ ಪ್ರಭುತ್ವದ ಭದ್ರ ಬುನಾದಿಯು ಗ್ರಾಮವೇ” ಆಗಿರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.⁹³ ಗ್ರಾಮವು ಆಡಳಿತದ ಕೊನೆಯ ಹಾಗೂ ಚಿಕ್ಕ ಘಟಕವಾಗಿದ್ದು, ಗ್ರಾಮದ ಪ್ರಭು, ಗಾವುಂಡನಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದನು. ಈತನು ಗ್ರಾಮದ ಆಡಳಿತ ನಿರ್ವಹಣೆಯಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿ ಹೊಂದಿದ್ದು, ತನ್ನ ಸಹಾಯಕ್ಕಾಗಿ ಕೆಲವು ಅಧಿಕಾರಿಗಳನ್ನು ನೇಮಿಸಿಕೊಂಡಿರುತ್ತಿದ್ದನು. ಅವರಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖರು ಎಂದರೆ ೧. ಸೇನಭೋವ, ೨. ತಳಾರ ಅಥವಾ ತಳವಾರ.

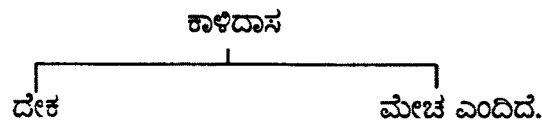
ಗ್ರಾಮಪ್ರಭು

ಗ್ರಾಮಪ್ರಭು ಗಾವುಂಡನು ಗ್ರಾಮಾಡಳಿತದ ಮುಖ್ಯಸ್ಥನಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದನು. ಇಂದಿನ ಗೌಡರೇ ಹಿಂದಿನ ಗಾವುಂಡರಾಗಿರಲಿಕ್ಕೆ ಸಾಕು. ಪ್ರತಿ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೂ ಒಬ್ಬ ಗಾವುಂಡ ಇರುತ್ತಿದ್ದನು. ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ಗಾವುಂಡರ ಉಲ್ಲೇಖಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೯ರ ಶಿರೂರ ಶಾಸನವು,⁹⁴ ಬಾಗಡಗೆ-೭೦ರ ಭೋಗಗಾವುಂಡನು, ಗಾವುಂಡನಾಗಿ ೭ ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದನಲ್ಲದೆ, ಶಿರೂರಿನ ಶ್ರೀ ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ ತನ್ನ ಏಳು ಗ್ರಾಮದ, ಮಳವಳ್ಳಿ ಪ್ರದೇಶದ ಭೂಮಿಯನ್ನು ದಾನ ಮಾಡಿದನೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ಮತ್ತೊಂದು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೫ರ ಬನ್ನಿಗೋಳ ಶಾಸನವು,⁹⁵ ಬನ್ನಿಗೋಳದ ಜೇಡ ಅಥವಾ ದೇಡ ಕುಲದ ತಿಪ್ಪಗಾವುಂಡ, ಎಚಗಾವುಂಡರು ಗಾವುಂಡರಾಗಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರು ಎಂದಿದ್ದು, ಗ್ರಾಮದ ಗಾವುಂಡಕೆಯು ಕೇವಲ ಯಾವುದೇ ಒಂದು ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೀಮಿತವಾಗಿರಲಿಲ್ಲ ಎಂಬ ವರ್ಗ ಸೌಹಾರ್ದತೆಯನ್ನು ಎತ್ತಿತೋರಿಸುತ್ತದೆ.

ಮಗದೊಂದು ಶಾಸನವು,⁹⁶ (ಮೋಟೆಬೆನ್ನೂರ) ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೬ರ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದು, ಸತ್ತಳಿಗೆ-೭೦ರ ನಾಡಗಾವುಂಡ ಗೋಯಿಮ್ಮರಸರ ಕೈಕೆಳಗೆ ಬೆಣ್ಣೆವೂರದಲ್ಲಿ ಪನ್ನಿರೈ (ಹನ್ನೆರಡು) ಗಾವುಂಡರಾಗಿ ಸಲ್ಲಿಯ ರಾಲಗಾವುಂಡ, ಮುಕ್ಕುಟರೇಶ ಗಾವುಂಡ, ತನೆಯರ ಕುಂದಗಾವುಂಡ, ಮಲ್ಲಗಾವುಂಡ, ಬಾದಿಗದೇವ ಗಾವುಂಡ, ಸೋವಗಾವುಂಡ, ಕೊಂಡಸ ಬಮ್ಮಗಾವುಂಡ, ಆಲುಗರ ಬಮ್ಮಗಾವುಂಡ, ಸಲ್ಲಿಯ ರಜ್ಜಗಾವುಂಡ, ಪೆಳೆಯರ ಚಾವಗಾವುಂಡ, ಕಲಿಯಮ ಗಾವುಂಡ ಹಾಗೂ ನಟ್ಟಿಯ ಬಮ್ಮಗಾವುಂಡರು ಆಡಳಿತ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ.

ಗ್ರಾಮಾಡಳಿತದಲ್ಲಿ 'ಗಾವುಂಡ' ಪದಕ್ಕೆ ಪರ್ಯಾಯವಾಗಿ ಗ್ರಾಮಪ್ರಭು, ಪೆರ್ಗಡೆ, ಊರೊಡೆಯ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲದ ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಸಿಗುತ್ತವೆ. ಬಹುಶಃ ಇವರುಗಳು ಗಾವುಂಡರ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ತುಂಬಿದಂತೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೪ರ ಶೂವಾರಾಮ್ ಶಾಸನವು,⁹⁷ ಬಲ್ಲಕುಂದೆ-೩೦೦ರ ಒಳಗಿನ 'ಕಪ್ಪೆಕಲ್ಲೂರೊಡೆಯ' ಪ್ರಳಿಯಣ್ಣ ಊರೊಡೆಯನಾಗಿ ಮೇಲಾಳ್ಳೆಯನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂದಿದ್ದರೆ, ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೬ರ ಮೈಲಾರ ಶಾಸನವು,⁹⁸ ಶ್ರೀ ಮನ್ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಗಂಡರಾಧಿತ್ಯರಸನ ಪಾದಪಂಕಜ ಭ್ರಮರ 'ಶ್ರೀಮತ್ ಪೆರ್ಗಡೆ' ಕಾಳಿದಾಸಯ್ಯ ಎಂದು ಕಾಳಿದಾಸನಿಂದ ಮೇಚನವರೆಗಿನ ವಂಶಾವಳಿಯನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತದೆ. ಅದು;

ಗಾವುಂಡರ ಕರ್ತವ್ಯಗಳು

ಗ್ರಾಮದ ಒಡೆಯರಾದ ಗಾವುಂಡರ ಕರ್ತವ್ಯ, ಹೊಣೆಗಾರಿಕೆ ಹೆಚ್ಚಿನದಾಗಿದೆ. ಗ್ರಾಮದ ಆಡಳಿತವನ್ನು ನೋಡಿಕೊಂಡು ಹೋಗುವುದರ ಜೊತೆಗೆ ಗ್ರಾಮ ರಕ್ಷಣೆಯು ಅವರದೇ ಹೊಣೆ. ಸುಂಕ ಸಂಗ್ರಹಣೆ, ತಮ್ಮ ವಿಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಶಾಂತಿ-ಸುವ್ಯವಸ್ಥೆಯ ಸ್ಥಾಪನೆ, ಮುಂತಾದ ಜವಾಬ್ದಾರಿಗಳನ್ನು ನಿಭಾಯಿಸಬೇಕಿತ್ತು. ಒಳ್ಳೆಯ ಭಟರೂ ಸಾಹಸಿಗರೂ ಆಗಿದ್ದ ಇವರು ತಮ್ಮ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯ, ಇಲ್ಲವೆ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರರ, ಇಲ್ಲವೆ ಮಹಾಸಾಮಂತರ ಪರವಾಗಿ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಅಲ್ಲದೆ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಕೊಳ್ಳೆಯಬಾಧೆ ಮುಂತಾದ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ, ಗೋವುಗಳನ್ನು, ಸ್ತ್ರೀಯರನ್ನು ಅಪಹರಿಸುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಇವರು ತಮ್ಮ ಜೀವದ ಹಂಗು ತೊರೆದು ಹೋರಾಡಿ ಗ್ರಾಮದ ಜನರ ಮಾನ-ಪ್ರಾಣ-ಸಂಪತ್ತನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.⁹⁹

ಸಮಸ್ತ ಗ್ರಾಮದ ಹೊಣೆಹೊತ್ತ ಗಾವುಂಡನ ಕಾರ್ಯಕ್ಷೇತ್ರಗಳು ಹಲವಾರು ಆದರೂ ಆತ ಸರ್ವಾಧಿಕಾರಿಯಂತೆ ವರ್ತಿಸುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಗ್ರಾಮದ ಹಿರಿಯರು, ಅನುಭವಿಗಳು, ನಿಷ್ಠಾವಂತರು, ಗಣ್ಯರು ಸೇರಿದ ಸಭೆಯನ್ನು ಕರೆದು ಅವರ ಸಲಹೆಯಂತೆ ನಡೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದನು. ಇಂಥ ಸ್ಥಾನಿಕ ಸಭೆಯನ್ನು 'ಗ್ರಾಮಸಭೆ', 'ಜನತಾಸಭೆ' ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ.¹⁰⁰

ಗಾವುಂಡರು ತಮ್ಮ ವಿಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವತಂತ್ರರಾಗಿದ್ದು, ದಾನದತ್ತಿಗಳನ್ನು ಬಿಡುವ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರು. ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೫ರ ಮೊರಿಗೇರೆ ಶಾಸನವು¹⁰¹ ನೆಲ್ಲಿಕುದಿರೂರೋಡೆಯ 'ದಾಸಿಮ' ನೆಲ್ಲಿಕುದಿರಲ್ಲೇವಗಳ ಪೂವಿನ ತೋಟವನ್ನು ದಾನವಾಗಿ ಬಿಟ್ಟನು ಎಂದಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಊರೋಡೆಯ ಗಾವುಂಡರು ದಾನಬಿಡುವ ಅಧಿಕಾರ ಹೊಂದಿದ್ದರೆಂಬುದು ವಿಧಿತ. ದಕ್ಷ, ಅನುಪಮ ಸೇವಾಮನೋಭಾವದ ಗಾವುಂಡರನ್ನು ಚಾಲುಕ್ಯ ದೊರೆಗಳು ಸನ್ಮಾನಿಸಿದ ಹಾಗೂ ಗೌರವಿಸಿ, ಅಭಿದಾನಗಳನ್ನು ನೀಡಿದ ಉದಾಹರಣೆಗಳು ಸಾಕಷ್ಟಿವೆ.

ಜಗದೇಕಮಲ್ಲ ಜಯಸಿಂಹದೇವನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ (ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೩೨)ರಲ್ಲಿ ಮಾರಸಿಂಘ ಎಡವಟ್ಟ-೭೦ರ ಬೆಹುರ ಗ್ರಾಮದ 'ಗಾವುಂಡ'ನಾಗಿದ್ದು, ಈತ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯಿಂದ ಆತನದೇ ಬಿರುದಾದ 'ಜಗದೇಕಮಲ್ಲ ಗಾವುಂಡ' ಎಂಬ ಬಿರುದನ್ನು, ಎಲ್ಲ ರಾಜ ಚಿಹ್ನೆಗಳನ್ನು ಪಡೆದನೆಂಬುದಾಗಿ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.¹⁰²

೧. ಸೇನಬೋವ ಅಥವಾ ಕರಣ

ಸೇನಬೋವನಿಗೆ ಕುಲಕರಣ ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಇದೆ. ಈತ ವಿದ್ಯಾವಂತನಾಗಿದ್ದು, ಹಳ್ಳಿಯ ಭೂಕಂದಾಯದ ಲೆಕ್ಕಪತ್ರಗಳನ್ನು ಇಡುವುದು ಈತನ ಮುಖ್ಯ ಕರ್ತವ್ಯವಾಗಿತ್ತು. ಸೇನಬೋವ ವೃತ್ತಿಯು ವಂಶಪಾರಂಪರ್ಯವಾಗಿದ್ದು, ಅದನ್ನು ಗ್ರಾಮ ಸಭೆಯು, ಇಲ್ಲವೆ ರಾಜನ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಈತ ಊರಿನ ಹೊಲ ಮನೆ ಮುಂತಾದ ಸ್ವತ್ತುಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಕಾಗದ ಪತ್ರಗಳನ್ನು ಬರೆಯುತ್ತಿದ್ದನಾದರೂ, ಅವನಿಗೆ ಅವುಗಳ ಮೇಲೆ ಸ್ವಾಮ್ಯವಿರಲಿಲ್ಲ. ಆತನು ಅವುಗಳನ್ನು ಗಾವುಂಡನಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಿ ಹೋಗಬೇಕಿತ್ತು. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಈತನು ಗ್ರಾಮದ ಪ್ರಭು ಗಾವುಂಡನಿಗೆ ಸಹಾಯಕನಾಗಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದನು.¹⁰³ ಈತನು ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಬರೆಯುವದರಲ್ಲಿಯೂ ಪರಿಣತಿ ಹೊಂದಿರುವಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಅಂಥ ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ, ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೧ ಸಾನಿಗರಂ¹⁰⁴ (ಕರೀಂನಗರ ಜಿಲ್ಲೆ, ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶ) ಶಾಸನವು, "ಸೇನಬೋವ ಜಕ್ಕಣಮಯ್ಯಂ ಬರೆದಂ" ಎಂಬ ಉಲ್ಲೇಖ ಹೊಂದಿದ್ದು ಈ ಅಂಶವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತದೆ.

೨. ತಳವಾರ ಅಥವಾ ತಳಾರ

ಗ್ರಾಮಾಡಿಕತೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಇನ್ನೊರ್ವ ಪ್ರಮುಖ ವೃತ್ತಿಯೇ ಗ್ರಾಮದ ತಳವಾರ. ಈತನು ಗ್ರಾಮದ ರಕ್ಷಣೆಯ ಭಾರವನ್ನು ಹೊತ್ತು, ರಾತ್ರಿ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಗಸ್ತು ತಿರುಗುತ್ತಾ ಕಳ್ಳಕಾಕರಿಂದ ಊರನ್ನು, ಜನರನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವ ಹೊಣೆ ಇವನದು. ಕಳ್ಳರೊಂದಿಗೆ ಸೆಣಸಲು ಸಿದ್ಧನಾಗಿರಬೇಕಾದ ಈತ ಸ್ವತಃ ಧೈರ್ಯಶಾಲಿಯೂ, ಬಲಶಾಲಿಯೂ ಆಗಿರುತ್ತಿದ್ದನು. ತಳವಾರ ರಾಜರ ಜೊತೆಗೆ ಕಾಳಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಭಾಗವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದನು.¹⁰⁵ ಆದರೆ ಈತನ ಕಾಲದ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ತಳವಾರರ ಉಲ್ಲೇಖಗಳು ಏಕವಿರಳ.

ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಗ್ರಾಮ ಮತ್ತು ಸ್ಥಳೀಯ ಆಡಳಿತವು ದಕ್ಷ-ಶಾಂತಿಯುತವಾಗಿದ್ದಿತು.

ಆಡಳಿತದ ವಿಭಾಗಗಳು

ಈಗಿನ ರಾಜ್ಯ, ಜಿಲ್ಲೆ, ತಾಲೂಕುಗಳಂತೆ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ರಾಜರುಗಳು ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಆಡಳಿತದ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ವಿಭಾಗಿಸಿರುವುದು ಸಾಹಿತ್ಯಿಕ ಹಾಗೂ ಶಾಸನಾಧಾರಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಮಧ್ಯಕಾಲಿನ ಕರ್ನಾಟಕದ

ಚರಿತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವನ್ನು ವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾಗಿ ಅನೇಕ ಪ್ರಾಂತಗಳಲ್ಲಿ ವಿಂಗಡಿಸಿದ್ದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರಾಂತಗಳನ್ನು ಶಾಸನಗಳು ಮಂಡಲ, ವಿಷಯ, ದೇಶ, ನಾಡು, ಮತ್ತು ಕಂಪಣಗಳೆಂದು ಕರೆದಿದೆ.

ಒಂದು ನಾಡು ನಾಡೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾದರೆ ಅದಕ್ಕಿರಬೇಕಾದ ಅರ್ಹತೆಗಳೇನೆಂಬುದನ್ನು ಅವು ತಿಳಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸಾವಿರ ಹಳ್ಳಿಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಘಟಕಕ್ಕೆ ನಾಡೆಂದು ರೈಸ್ ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.¹⁰⁶ ಆದರೆ ಆ ಸಂಖ್ಯೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಸಾವಿರವಾಗಿ ಉಳಿದುದಿಲ್ಲ.

ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬೆಳ್ಳೊಲದೇಶ, ಗಂಗಮಂಡಲ, ಪುಲಿಗೆರೆನಾಡು ಎಂದು ಆಡಳಿತ ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಪ್ರದೇಶ (ಬೆಳ್ಳೊಲ), ವಂಶ (ಗಂಗ), ಗ್ರಾಮನಾಮ (ಪುಲಿಗೆರೆ)ಗಳಿಂದ ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಈ ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ದೇಶ ಮಂಡಲ, ನಾಡು ಎಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಬಹಳಷ್ಟು ಸಲ ತರ್ದವಾಡಿ ಸಾಸಿರ,¹⁰⁷ ಅಲಂದೆ ಸಾಸಿರ,¹⁰⁸ ಸಿಂಧವಾಡಿ ಸಾಸಿರ,¹⁰⁹ ಸಾಂತಳಿಗೆ ಸಾಸಿರ,¹¹⁰ ಬನವಾಸಿ ಪನ್ನಿರ್ಚಾಸಿರ,¹¹¹ ಗಂಗವಾಡಿ ತೊಂಬತ್ತಾರುಸಾಸಿರ,¹¹² ಪಳಿಯಂಡ ನಾಲ್ ಸಾಸಿರ,¹¹³ ಮಿರಂಜೆ ಮೂರುಸಾಸಿರ,¹¹⁴ ಕರಹಡ ನಾಲ್ ಸಾಸಿರ,¹¹⁵ ಕದಂಬಗಳಿಗೆ ಸಾಸಿರ¹¹⁶ ಎಂದು ಆಡಳಿತ ವಿಭಾಗಗಳ ಮುಂದೆ ಸಂಖ್ಯೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಈ ವಿಭಾಗಗಳ ಹೆಸರಿನ ಜೊತೆ ಜೊಡಿಸಲಾದ ಸಂಖ್ಯೆಗಳ ಅರ್ಥ-ಸೂಚನೆಗಳೇನು ? ಎಂಬುದರ ಬಗ್ಗೆ ಈವರೆಗೆ ವಿದ್ವಾಂಸರಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟು ಚರ್ಚೆ ನಡೆದಿದೆ. ಈ ಸಂಖ್ಯೆಗಳು ಆದಾಯದ ಮೊತ್ತವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ ಎಂದು ಬಿ. ಎಲ್. ರೈಸ್¹¹⁷ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಅವು ಆಯಾಭಾಗಗಳ ಸಾಗುವಳಿ ಭೂಮಿ ಇಲ್ಲವೇ ಮನೆತನಗಳ ಮುಖ್ಯಸ್ಥರ ಸಂಖ್ಯೆಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ ಎಂಬ ಭಿನ್ನ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳು ಇವೆ.¹¹⁸ ಇಂಪೀರಿಯಲ್ ಗೆಜೆಟೀಯರ್ ಆಫ್ ಇಂಡಿಯಾ¹¹⁹ ದಲ್ಲಿ “ಪ್ರಾಚೀನ ಕರ್ನಾಟಕದ ವಿಭಾಗಗಳ ಹೆಸರುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಸಂಖ್ಯೆಗಳು ಆದಾಯ ಮೊತ್ತವನ್ನು ಅಥವಾ ಅದರೊಳಗಿರುವ ನಾಡುಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನೋ ಸೂಚಿಸುತ್ತಿರಬೇಕು” ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಶಾಸನಗಳು ಈ ಯಾವ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅನೇಕ ಸಲ ವಿಭಾಗ ಸಂಖ್ಯೆಗಳ ಜೊತೆ ಗ್ರಾಮ ಎಂಬ ಪದ ಬಳಸಿರುವುದರಿಂದ ಅವು ಗ್ರಾಮಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತಿರುವುದು ಸ್ಪಷ್ಟ. ಇದನ್ನು ಮೊಟ್ಟಮೊದಲು ಗಮನಿಸಿದ ಫ್ಲೀಟ್ ಈ ಸಂಖ್ಯಾ ಘಟಕಗಳು: ಪಟ್ಟಣ-ಹಳ್ಳಿಗಳ ಸಮೂಹವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆಂದು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡರು.¹²⁰ ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ರಟ್ಟಪಾಡಿ ಸಪ್ತಾರ್ಥಲಕ್ಷ, ಗಂಗವಾಡಿ ತೊಂಬತ್ತಾರು ಸಾವಿರ, ನೊಳಂಬವಾಡಿ ಮೂವತ್ತೆರಡು ಸಾವಿರದಂಥ ವಿಭಾಗಗಳು ಹೊಂದಿದ ಸಂಖ್ಯೆಗಳು ಹಳ್ಳಿಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ ಎಂಬ ವಾದವನ್ನು ರೈಸ್ ಮುಂದೊಡ್ಡಿ, ಲಕ್ಷಸಂಖ್ಯೆ ತೆರಿಗೆಯನ್ನೂ, ಸಾವಿರ ಸಂಖ್ಯೆ ನಾಡುಗಳನ್ನೂ (೯೬೦೦೦ ಅಂದರೆ ೯೬ ನಾಡು), ಚಿಕ್ಕ ಚಿಕ್ಕ ಸಂಖ್ಯೆಗಳು ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನೂ ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ ಎಂಬ ವಿವರಣೆ ನೀಡಿದರು.¹²¹ ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಬಹುಜನ ವಿದ್ವಾಂಸರ ಮೆಚ್ಚುಗೆ ಗಳಿಸಿತು. ಆದರೆ ಶಾಸನಗಳಂತಹ ದಾಖಲೆಗಳು ಇಂಥ ದ್ವಿಮುಖ ವಿವರಣೆಗಳಿಗೆ ಹೇಗೆ ಅಸ್ಪದಮಾಡಿಕೊಡಬಲ್ಲವು ಎಂಬ ಸಂದೇಹ ಹಾಗೇ ಉಳಿಯಿತು. ಗ್ರಾಮಗಳ ನಡುವಿನ ಅಂತರ ಮತ್ತು ಅವುಗಳ ಗಾತ್ರದ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಇಂಥ ದೊಡ್ಡ ಸಂಖ್ಯೆಗಳು ಗ್ರಾಮಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನೇ ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆಂದು ವಿವರಿಸಲೆತ್ತಿಸಿದ ವಿದ್ವಾಂಸರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಇನ್ನೂ ಸರಿಯಾಗಿ ಒರೆಗಲ್ಲಿಗೆ ಹಚ್ಚಬೇಕಾಗಿದೆ¹²².

ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ವಿಭಾಗ, ಉಪವಿಭಾಗಗಳಿಗೆ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಮಂಡಲ, ವಿಷಯ, ದೇಶ, ನಾಡು, ಕಂಪಣ ಎಂಬ ಪದಗಳನ್ನು ಬಳಸಲಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಇವು ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಒಂದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬಳಕೆಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇವುಗಳ ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಅರ್ಥ ಹೇಳುವುದು ಕಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಕಂದೂರಿ ಈಶ್ವರದತ್ತರು¹²³ ೧೨೦೦೦ ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡುದು ಮಂಡಲ ಎಂದು ಹೇಳಿ ಆಂಧ್ರಮಂಡಲ ೧೨೦೦೦ ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿತ್ತೆಂದು ಸೂಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಹಾಗೂ ಮಂಡಲದ ಉಪವಿಭಾಗ ನಾಡು, ಕಂಪಣವು ಒಂದು ದೇಶದ ವಿಭಾಗ, ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಕಂಪಣ ಎಂದರೆ ಒಂದು ಮಂಡಲ ಅಥವಾ ವಿಷಯವೆಂದು ಅಸ್ಪಷ್ಟ.

ವಿವರಣೆಯನ್ನೇ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಈ ಪದಗಳು ತೀರ ಸಹಜವಾಗಿ ಬಳಸಲಾಗಿವೆಯೆಂಬ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ದೇಶನಕ್ಕೆ ನಾಡು ಕಂಪಣಗಳನ್ನು ವಿವೇಚಿಸಬಹುದು.¹²⁴

ನಾಡು

‘ನಾಡು’ ಎಂದರೆ ದೊಡ್ಡ ವಿಭಾಗ ‘ಕಂಪಣ’ ಎಂದರೆ ಸಣ್ಣ ವಿಭಾಗ ಎಂದು ಅರ್ಥೈಸಲಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ನಾಡು ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ದೊಡ್ಡ ಮತ್ತು ಸಣ್ಣ ವಿಭಾಗಗಳಿಗೂ ಬಳಸಲಾಗಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ,

“ಕುಂತಳದೇಶದೊಳ್ಳ ನಂಗೊಳಿಪ ಮುಖಕ್ಕೆ ನಾಸಿಕಮೆನಿಪ್ಪವೊಲಿಪ್ಪ ನೊಳಂಬವಾಡಿ ನಾಡೊಳಗಿದು ದ್ರಿಷ್ಟಿ ತಾನೆನಿಪ ಕೋಗಳಿ ನಾಳ್ಕಾತಿರಮ್ಮಮಾಗಿದೆ” ಎಂಬಲ್ಲಿ ನೊಳಂಬವಾಡಿ-೩೨೦೦೦ವನ್ನು, ಅದರ ಉಪವಿಭಾಗವಾದ ಕೋಗಳಿ-೫೦೦ನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ನಾಡು ಎಂದೇ ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಇದೂ ಅಲ್ಲದೆ ಈ ಕೋಗಳಿ-೫೦೦ರ ಉಪವಿಭಾಗವಾದ ಬೆಣ್ಣೆಯೂರು-೧೨೫೫ ಬೆಣ್ಣೆವೂರಪ್ಪನ್ನೆರಡುಮಂ ಸುಖದಿನಾಳುತ್ತಮಿರೆ ಆ ನಾಡೊಳಗ್ರಹಾರ ಕುರುವರ್ತಿ ಅನ್ನುತ್ತಾ ಕೋಗಳಿಯ ಉಪವಿಭಾಗವಾದ ಬೆಣ್ಣೆವೂರ ವಲಯವನ್ನು ‘ನಾಡು’ ಎಂದೇ ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ ‘ನಾಡು’ ಎಂಬ ಪದ ದೊಡ್ಡ ಸಣ್ಣ, ಅತಿಸಣ್ಣ ವಿಭಾಗಗಳಿಗೂ ಬಳಸಿರುವುದರಿಂದ ಅದು ಸ್ಥೂಲವಾಗಿ ‘ಪ್ರದೇಶ’ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಲು ಮಾತ್ರ ಬಳಕೆಯಾಗಿದೆ ನಾಡು ಎಂದರೆ ದೊಡ್ಡ ವಿಭಾಗವಲ್ಲ ಎನ್ನುವುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ.¹²⁵

ಕಂಪಣ

‘ಕಂಪಣ’ವೆಂಬುದು ವಿದ್ವಾಂಸರು ಹೇಳುವಂತೆ ‘ನಾಡು’ ವಿಭಾಗಕ್ಕಿಂತ ಚಿಕ್ಕದು. ಆದರೆ ಇದು ಸಣ್ಣ ಸ್ವತಂತ್ರವಿಭಾಗವಲ್ಲ, ಒಂದು ಭಾಗದ ಉಪವಿಭಾಗ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುತ್ತದೆ ಉದಾ, ‘ಎಡದೊರೆ ೨೦೦೦ದ ಕಂಪಣಮಂ ಕರಡಿಕಲ್ಮೂನೂರು’.¹²⁶

ಸಾವಿರಕ್ಕಿಂತ ಕಡಿಮೆ ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡ ಸಣ್ಣ ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಕಂಪಣ ಪದವನ್ನು ಬಳಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತೆಂಬುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ : ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೫ರ ಶಿಗ್ಗಾವ ಶಾಸನವು¹²⁷ ಬನವಾಸಿ ೧೨೦೦ ಇದರಲ್ಲಿಯ ಪಾನುಂಗಲ್‌ಯೊಳಿ ಕಮ್ಮಣಂ ಎಂದಿದ್ದರೆ, ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೨ರ ಹೊನವಾಡ ಶಾಸನವು,¹²⁸ ತರ್ದವಾಡಿ ಸಾಸಿರದಲ್ಲಿನ ನೂರುಂಬಾಡ, ಇದರಹತ್ತಿರದ ಕಮ್ಮಣ ಬಾಗೆ-೫೦ ಎಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ಅದರಂತೆ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೬ರ ಹರ್ಕನಾಳ ಶಾಸನವು,¹²⁹ ನೊಳಂಬವಾಡಿ-೩೨೦೦೦ದಲ್ಲಿನ ಕೋಗಳಿ-೫೦೦ರ ಕಮ್ಮಣಮಂ ಎಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಮಂಡಲ, ನಾಡು, ಕಂಪಣಗಳ ಸ್ವರೂಪ ಮೂಲತಃ ಅನಿರ್ದಿಷ್ಟ. ಹೀಗಿದ್ದು ನಾಡು, ಮಂಡಲ, ದೇಶ ದೊಡ್ಡವು, ಕಂಪಣ ಸಣ್ಣದು ಎಂದು ಸ್ಥೂಲವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು.

ಆಡಳಿತ ವಿಭಾಗಗಳ ಮುಖ್ಯ ಪಟ್ಟಣ

ವಿಭಾಗಗಳ ಮುಖ್ಯ ಪಟ್ಟಣಗಳನ್ನು ಸಹಜವಾಗಿ ಪತ್ತೆ ಹಚ್ಚಬಹುದು. ಸಿಂದವಾಡಿ ಸಾಸಿರ, ಸಾನ್ತಳಿಗೆ ಸಾಸಿರ, ಕದಂಬಳಿಗೆ ಸಾಸಿರ ಮತ್ತು ಪಾನುಂಗಲ್-ಐನೂರು, ಇವುಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಸಿಂದವಾಡಿ, ಸಾಂತಲಿಗೆ, ಕದಂಬಳಿಗೆ ಮತ್ತು ಪಾನುಂಗಲ್‌ಗಳೇ ರಾಜಧಾನಿ ಅಥವಾ ಮುಖ್ಯ ಪಟ್ಟಣಗಳಾಗಿದ್ದವು. ಆದರೆ ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಈ ವಿಭಾಗಗಳಿಗೆ ಮೇಲಿನಂತೆ ಮುಖ್ಯಪಟ್ಟಣಗಳ ಹೆಸರನ್ನೇ ಸೇರಿಸದೇ ‘ಕನ್ನೆನಾಡು’, (ಅಲಂದ ಸಾಸಿರದ) ‘ಗೊಂಕನಾಡು’ ಎಂಬುದಾಗಿ ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಆಗ ಇಂಥ ವಿಭಾಗಗಳ ಮುಖ್ಯಪಟ್ಟಣಗಳನ್ನು ಪತ್ತೆ ಹಚ್ಚುವುದು ಕಷ್ಟ ಸಾಧ್ಯ. ಇಂಥ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಆ

ವಿಭಾಗಗಳ ಮೊದಲ ಗ್ರಾಮ ಅಥವಾ ಬಾಡವೆಂದು ಆ ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನು ಸೂಚಿಸಲಾಗಿರುತ್ತದೆ ಉದಾಹರಣೆಗೆ, “ಮುತ್ತುಗೆ ಮುವ್ವತ್ತರ ಮೊದಲಬಾಡ (ಶ್ರೀ ಮತ್ಸರ್ಜನಮಸ್ಯದಗ್ರಹಾರಂ ಮುತ್ತಿಗೆ”¹³⁰ ಅಂದರೆ ಮುತ್ತಿಗೆ ಎಂದರೆ ಮೊದಲ ಗ್ರಾಮವಾದ ಮುತ್ತಿಗೆಯೇ ಈ ವಿಭಾಗದ ಮುಖ್ಯ ಪಟ್ಟಣ ಅಥವಾ ರಾಜಧಾನಿ.

ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ರಾಜಧಾನಿ

ಸಂಪೂರ್ಣ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ರಾಜಧಾನಿ ಒಂದೆ ಆಗಿರುತ್ತಿತ್ತು. ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಮಾನ್ಯಖೇಟದಿಂದ ಕಲ್ಯಾಣಕ್ಕೆ ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನು ವರ್ಗಾಯಿಸಿದನೆಂಬ ಸಂಗತಿಯೂ ದಾಖಲೆಗಳಿಂದ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಈತನ ಪ್ರಮುಖರಾಜಧಾನಿ ಇಂದಿನ ಬೀದರ್ ಜಿಲ್ಲೆಯ, ಹುಮ್ಮಾಬಾದ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬಸವ ಕಲ್ಯಾಣವಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳು ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ನೆಲೆವಿಡು (ರಾಜಧಾನಿ)ಗಳಿಂದ ಆಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂಬ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ.

ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೩೩ರ ಶಿವಪುರ ಶಾಸನವು,¹³¹ “....ಶ್ರೀಚಾಳುಕ್ಕಾಭರಣ ಶ್ರೀಮತ್ಯೋಕ್ಕಮಲ್ಲದೇವರು ಆ ಚಂದ್ರಾರ್ಕಂ ಸಲ್ಲುತ್ತಮಿರೆ ಕಟ್ಟಿರ ನೆಲೆವೀಡಿನಿಂದ ರಾಜ್ಯಂಗೆಯ್ಯುತ್ತಿರೆ....” ಎಂದಿದ್ದು, ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕವಾಗಿ ಸೋಮೇಶ್ವರನು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೪ರಲ್ಲಿ ಸಿಂಹಾಸನಕ್ಕೆ ಬಂದಿದ್ದು ಶಾಸನದ ಕಾಲಮಾನ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೩೩ (ಶಕವರ್ಷ ೯೫೫) ಇದೆ. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆತನು ಕಟ್ಟಿರನೆಲೆವೀಡಿನೋಳು ರಾಜ್ಯವಾಳುತ್ತಿದ್ದುದನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಬಹುಶಃ ಆತನು ಯುವರಾಜನಾಗಿದ್ದಾಗ ಶಾಸನಕಾರ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಹೆಸರಿನಿಂದಲೇ ಶಾಸನ ಹಾಕಿಸಿರಬಹುದು.

ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೪ರ ಶೂವರಾಮ್ ಶಾಸನವು,¹³² “.... ಶ್ರೀಮತ್ಯೋಕ್ಕಮಲ್ಲ ಅಹಾವದೇವರು ಪೊಟ್ಟಲಕೆರೆಯ ಬೀಡಿನ ರಾಜ್ಯಂ ಪ್ರವರ್ಧಿಸಲು ” ಎಂದಿದೆ. ಹೀಗೆ ಚಕ್ರಮರ್ತಿಯು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ನೆಲೆವಿಡಿನಿಂದ ರಾಜ್ಯಭಾರನಡೆಸಿದ್ದನ್ನು ಕೆಳಗೆ ಪಟ್ಟಿ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಕಾಲ	ನೆಲೆವೀಡು	ಉಲ್ಲೇಖ ಶಾಸನ ಸಂಖ್ಯೆ
೧.	ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೫ ಪೂವಿನ ಪಡಂಗಲಿಯಪ್ಪಯಣದ ವೀಡಿನೋಳ್.	ಕ.ವಿ.ವಿ. ಶಾಸನ ಸಂ. ೧, ನಂ. ೨೪ ಮೊರಿಗೆರೆ (ಬಳ್ಳಾರಿ)
೨.	ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೫ ಮೊರಗನೂರು ಬೀಡು	ಕ.ವಿ.ವಿ. ಶಾಸನ ಸಂ. ೨, ನಂ. ೪ ಗೋತಗಿ (ಕೊಪ್ಪಳ)
೩.	ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೨ ಕಲ್ಯಾಣದ ನೆಲೆವೀಡಿನೋಳ್	C.Ins in the kannada Dists of Hyd. State-5 ಮಾನ್ವಿ (ರಾಯಚೂರು)
೪.	ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೭ ಭೋಧನದಪ್ಪಯಣ ವೀಡಿನೋಳ್	ಮಾನವಿಕ ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂ. ೫, ಸಂ. ೧. ೧೯೭೪, ಅಂಜವಾಡ (ಬೀದರ್)
೫.	ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೮ ಕೋಳೂರು ಬೀಡಿನೋಳ್	S.I.I. IX-P.I ನಂ. ೧೨೨, ಪುಲಕುರ್ತಿ (ಅನಂತಪುರ) A.P
೬.	ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೯ ಬೆಣ್ಣೆಕಲ್ಲು ಸೀಮೆ ನೆಲೆವೀಡಿನೋಳ್	ಕ.ವಿ.ವಿ. ಶಾಸನ ಸಂ. ೩, ನಂ. ೨ ವಿಪ್ರ ಕೊಪ್ಪಳ
೭.	ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೦ ಕಲ್ಯಾಣದ ನೆಲೆವೀಡಿನೋಳ್	ಕ.ವಿ.ವಿ. ಶಾಸನ ಸಂ. ೨, ನಂ. ೬ ಅಳವಂಡಿ (ಕೊಪ್ಪಳ)
೮.	ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೦ ಪುಲಿಯಪ್ಪಯಣ ವೀಡಿನೋಳ್	S.I.I. XI-P.I ನಂ. ೯೫, ಸೂಡಿ (ಗದಗ)
೯.	ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೭ ಪೊಟ್ಟಲಕೆರೆಯ ಬೀಡಿನೋಳ್	ಕಲಬುರ್ಗಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು ನಂ. ೧೯, ಮದ್ದರಕಿ (ಗುಲಬರ್ಗ)

ಇಂಥ ಉಲ್ಲೇಖಗಳು ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತವಾದರೂ, ಉಳಿದ ಎಲ್ಲ ಹೆಚ್ಚಿನ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನು ಕಲ್ಯಾಣದ ನೆಲೆವಿಡಿನಿಂದ ರಾಜ್ಯಭಾರ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತವೆ. ಈ ನೆಲೆವೀಡುಗಳೆಲ್ಲ ಅರಸನು ತನ್ನ ಪ್ರಯಾಣ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ವಾಸ್ತವ್ಯಮಾಡಿ ಅಲ್ಲಿಂದಲೇ ದಾನ ದತ್ತಿ, ರಾಜಾಜ್ಞೆಗಳನ್ನು ಹೊರಡಿಸಿದ ಸ್ಥಳಗಳೆಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಪೂರಕವಾಗಿ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನು 'ಪುಲಿಯಪ್ಪಯಣವೀಡಿಯೊಳ್', 'ಬೋಧನಪ್ಪಯಣ ವೀಡಿಯೊಳ್' ಎಂಬ ಪದಗಳು, ಪಯಣ = ಪ್ರಯಾಣ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ನೀಡುತ್ತವೆ. ಅಪ್ಪಯಣದವೀಡು = ಪ್ರಯಾಣ ನಿಲ್ಲಿಸಿ ತಂಗುವ ಸ್ಥಳ ಎಂಬುದಾಗಿ ಜೆ. ಎಂ. ನಾಗಯ್ಯನವರು ತಮ್ಮ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.¹³³

ಆಡಳಿತ ವಿಭಾಗಗಳು

ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನು ಸುಮಾರು ೨೫ ವರ್ಷಗಳ ದೀರ್ಘಕಾಲ ರಾಜ್ಯಭಾರ ಮಾಡಿದ್ದು, ಈತನ ಕಾಲದ ಆಡಳಿತ ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸುವಲ್ಲಿ ಈತನ ಮಗ ಎರಡನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಹಾಗೂ ನಂತರಬಂದ ಆರನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲದ ಕೆಲಶಾಸನಗಳ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಪತ್ತೆಹಚ್ಚಲಾಗಿದೆ. ಮಧ್ಯಕಾಲಿನ ಕರ್ನಾಟಕದ ಪ್ರದೇಶಗಳು ಈಗ ಬಹಳಷ್ಟು ಚದುರಿಹೋಗಿದ್ದು, ಅವುಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸುವುದು ಕಷ್ಟವಾದರೂ ಅಸಾಧ್ಯದ ಕೆಲಸವೇನಲ್ಲ. ಈ ದಿಶೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಯತ್ನಿಸಲಾಗಿದ್ದು, ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಶೋಧನೆಯನ್ನು ತಳ್ಳಿಹಾಕುವಂತಿಲ್ಲ. ಈಗ ಆಡಳಿತ ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಒಂದೊಂದಾಗಿ ಅಭ್ಯಸಿಸೋಣ

ಅಲಂದೆ ಸಾಸಿರ

ಇಂದಿನ ಗುಲಬರ್ಗಾ ಜಿಲ್ಲೆಯ, ಅಳಂದ ತಾಲೂಕು ಸ್ಥಳವೇ ಮಧ್ಯಕಾಲಿನ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಅಲಂದೆ-೧೦೦೦ವೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಿದ್ದು, ಅದುವೇ ಅಲಂದೆ ಸಾಸಿರದ ಮುಖ್ಯ ಪಟ್ಟಣ ಅಥವಾ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿತ್ತು. ಈ ವಿಭಾಗವು ಗುಲಬರ್ಗಾಜಿಲ್ಲೆಯ ಅಫಜಲಪುರ ತಾಲೂಕು, ಅಳಂದ ತಾಲೂಕು ಹಾಗೂ ಚಿತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಹಲವು ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು, ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದ ಉಸ್ತಾನಾಬಾದ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹಲವು ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನೂ, ಸೊಲ್ಲಾಪೂರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೆಲವು ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು, ಬೀದರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬಸವಕಲ್ಯಾಣ ತಾಲೂಕನ್ನೊಳಗೊಂಡು ಒಟ್ಟು ಸಾವಿರ ಗ್ರಾಮಗಳ ವಿಭಾಗವಾಗಿದ್ದಿತ್ತು.

ಈ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅಣಂದೂರು-೩೦೦, ಗೊಂಕನಾಡು-ನೂರಿಪ್ಪತ್ತರು ಮತ್ತು (೧೨೦+೬೦), ಮೊರಂಬ-೯೪, ಅತ್ತಿನೂರು-೮೦ ಮತ್ತು ಕಂಪಣವತ್ತಿಗಾಣಪುರಗಳು ಈ ಅಲಂದೆ ಸಾಸಿರದ ಉಪವಿಭಾಗಗಳೆಂದು ಪತ್ತೆಯಾಗಿದೆ.¹³⁴

ಗೊಂಕನಾಡು ನೂರಿಪ್ಪತ್ತರು ಮತ್ತು

ಇಂದಿನ ಗುಲಬರ್ಗಾ ಹಾಗೂ ಅಳಂದ ಎರಡೂ ತಾಲೂಕಿನ ಕೆಲವು ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದ್ದಿತು. ಫಳ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೫ರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ¹³⁵ ಅಲಂದೆ ಸಾಸಿರದ ಗೊಂಕನಾಡೊಳಗೆ XXXರಿಗೆಯಂ ಧಾರಾಪೂರ್ವಕಂ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟರು ಎಂದು ಉಲ್ಲೇಖವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಈ ಗೊಂಕನಾಡು ಎಷ್ಟು ಹಾಗೂ ಯಾವ ಯಾವ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿತ್ತೆಂಬುದನ್ನು ಶಾಸನವಿವರಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಆರನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನಕಾಲದ ಹುಣಿಸಿ ಹಡಗಲಿ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಅಳಂದೆ ಸಾಸಿರದ....ಗೊಂಕನ ನೂರಿಪ್ಪತ್ತವರುತ್ತಂ ಬಾಡದ ಬಳಿಯ ತಮ್ಮ ಪ್ರಭುತ್ವದೂರ್ಗಗಳ ಹಡಗಲಿ ಎರಡು, ಮೆಲುಕುಂದೆ, ಮಣಲಿ, ಕೊಳನೂರು, ಬೆಳಗುಪ್ಪ, ಮೂಲವಳ್ಳಿ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಗೊಂಕನಾಡು ನೂರೊಂಬತ್ತು ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿತ್ತೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ.¹³⁶ ಇದರಲ್ಲದೆ ಕವಿಲೆಗೆ, ಜಳಕಿ ಹಿಪ್ಪರಗಿ, ಕುಡಿಕೆಗೆ, ಜವಳಿಗೆ ಮತ್ತು ಎಲೆಸಂಗಾವಿ ಪ್ರದೇಶಗಳೂ ಈ

ಭಾಗದಲ್ಲಿದ್ದವೆಂಬುದು ಸಮಕಾಲೀನ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.¹³⁷ ಈ ಗ್ರಾಮಗಳೇ ಇಂದಿನ ಕಾಳಗಿ, ಝಳಕಿ, ಹಿಪ್ಪರಿಗಿ, ಕುಡ್ಲಿ, ಜವಳಿಗೆ ಮತ್ತು ಎಳಸಂಗಿಗಳಾಗಿವೆ. ಈ ಎಲ್ಲ ಗ್ರಾಮಗಳು ನಿಂಬರಗೆಗೆ ಕೇವಲ ೮ ಕಿ. ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದ್ದವೆ. ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕಲಂಬರಗೆ (ಕಲ್ಬುರ್ಗಿ), ನೀಲನೂರು, ಅಲೂರು, ನಿಂಬರ್ಗ, ಸಾಲೀನ ಸೀಮಳು, ಹಡಂಗಿಲೆ ಎರಡು, ಮೇಳು ಕುಂದೆ, ಮಣಾಲಿ, ಕೋಳನೂರು, ಬೆಳಗುಪ್ಪ, ಮೂಡವಳ್ಳಿ, ಕಾಳಗಿ ಝಳಕಿ, ಹಿಪ್ಪರಗೆ, ಕಂಡಿಕಿ ಜವಳಿಗೆ, ಎಳಸಂಗಿ ಒಟ್ಟು ೧೯ ಗ್ರಾಮಗಳು ಸಿಗುತ್ತವೆ. ಉಳಿದ ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಶೋಧಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ.

ಅರಲು - ೨೦೦

ಈ ವಿಭಾಗವು ಇಂದಿನ ಗುಲಬರ್ಗಾ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಕೆಲವು ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು, ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಕೆಲವು ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿತ್ತು. ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೮ರ ನಾಗಾವಿ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ¹³⁸ “ಕುಂತಳ ಮಹೀತಳಕ್ಕೆ ಮುಖವಿದಂಬನ್ನಿದ್ದು ಅಲು ಮುನೂರಕ್ಕೆ ತಿಳಕಮರ್ಪನ್ನಿದ್ದು ಮಹಾಗ್ರಹಾರಂ ನಾಗವಾನಿಯೋಳನೇಕ” ಎಂದಿದೆ. ಮತ್ತೊಂದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ,¹³⁹ ಅರಲು ಮೂನೂರರ ಬಳಿಯ ‘ಕಮರಡಿ’ ಎಂದಿದೆ. ಹೀಗೆ ಚಿತ್ತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಇಂಗಳಗಿ, ಕಾಮರಡಗಿ ಗ್ರಾಮಗಳು ಅರಲು-೨೦೦ರ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿದ್ದವು. ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಘಟಿಕಾ ಸ್ಥಾನವಾಗಿದ್ದ ನಾಗಾವಿ ಬಾಡಂಗುಂಡಿ ಮತ್ತು ತುರುವಳಿಗೆ¹⁴⁰ ಗ್ರಾಮಗಳು ಅರಲು-೨೦೦ರಲ್ಲಿದ್ದವು. ಅರಲು೨೦೦ ವಿಭಾಗವು ಬಹುಶಃ ಅಲಂದೆ ಸಾಸಿರದ ಉಪವಿಭಾಗವಾಗಿದ್ದಿರಬಹುದು.

ಸಗರ - ೨೦೦

ಸಗರನಾಡು ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ೨೦೦ ಹಳ್ಳಿಗಳಿದ್ದು, ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಳುಕ್ಯ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಆರನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಆಳ್ವಿಕೆಯನಂತರ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೧೨೦ರ ಸುಮಾರಿಗೆ ಸಗರ-೨೦೦ ಸಗರವೈನೂರುಂಬಾಡ (ಸಗರ-೫೦೦) ಆಗಿ ವಿಸ್ತಾರಗೊಂಡಿದ್ದು, ಖಚಿತವಾಗಿ ಯಾಕೆ, ಯಾವಾಗ ಹೀಗಾಯಿತೆಂಬುದು ತಿಳಿದುಬರುವದಿಲ್ಲ.

ಈ ನಾಡು ಇಂದಿನ ಗುಲಬರ್ಗಾ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸುರಪುರ, ಶಹಾಪುರ, ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕುಗಳ ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನೂ, ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮುದ್ದೇಬಿಹಾಳ ತಾಲೂಕಿನ ಕೆಲವು ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದ್ದಿತು. ಇಂದಿನ ಶಹಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಸಗರ ಗ್ರಾಮವೆ ಹಿಂದೆ ಸಗರ ೨೦೦ ವಿಭಾಗಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯಪಟ್ಟಣವೆನಿಸಿತ್ತು. ಸುರಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಏವೂರು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ,¹⁴¹ “ಸಗರ ಮೂನೂರರ ಬಳಿಯ ತಮ್ಮಾಳ್ಳೆಯ ಏಹೂರ” ಎಂದಿದ್ದರೆ, ಬಿಜಾಪುರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ,¹⁴² “ಮೂಡಳ ನಿರ್ಮಳ ಧರ್ಮಾಂಭುದಿ ಮಹಾಪಟ್ಟಣಂ ಸಗರ” ಎಂದು ಇದೇ ಸಗರವನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೇಳಿದೆ. ಹಿರಿಯ ಬೆಳ್ಳಂಬಟ್ಟಿ¹⁴³ ಗ್ರಾಮವೂ ಈ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿಯೇ ಇದ್ದಿತ್ತು. ಜೊತೆಗೆ ಶಿವಪುರ, ಎಳರಾವೆ (ಯಡ್ರಾಮಿ) ಏವೂರ, ನಗರವೂರ (ನಗನೂರ) ತಿಂಥಿನಿ ಸಿರಿವರ, ಕಂನಡನೂರು, ಹಾಲುಂಗರೆಗಳು ಸೇರಿದ್ದವೆಂದು ಇಲ್ಲಿಯ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಮುಂದೆ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೧೨೯ ರಿಂದ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೨೬೫ರ ಕಾಲಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಸಗರ-೨೦೦ ವಿಸ್ತಾರಗೊಂಡು, ಸಗರ-೫೦೦ ಆಗಿ ಮಾರ್ಪಟ್ಟಿರಬಹುದು. ಸಗರ-೫೦೦ರಲ್ಲಿ ಮೇಲಿನ ಹಳ್ಳಿಗಳಲ್ಲದೆ ಬಹುಶಃ ಮುದನೂರು ಮತ್ತು ಕೆಂಭಾವಿ-೨೪ ಕೂಡ ನಂತರದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವ ಸಾಧ್ಯತೆಗಳನ್ನು ಅಲ್ಲಗಳೆಯಲಾಗದು.

ಕೆಂಭಾವಿ - ೨೪

ಇದು ಸಗರ-೨೦೦ರ ಉಪವಿಭಾಗವೆಂದು ವಿ. ಎಸ್. ಕುಲಕರ್ಣಿಯವರು¹⁴⁴ ಗುರುತಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ವಿಭಾಗದ ಮುಖ್ಯಕೇಂದ್ರ ಇಂದಿನ ಸುರಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಕೆಂಭಾವಿಯೇ ಆಗಿತ್ತು. ಈ ಗ್ರಾಮ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೪ರ ಕೆಂಭಾವಿ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ,¹⁴⁵ ಹಾಗೂ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೨೦೬ರ ಎಡೆಯಪುರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ¹⁴⁶ ‘ಮುಖ್ಯರಾಜಧಾನಿ ಕೆಂಭಾವಿ’ ಎಂದೆ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿತಗೊಂಡಿದೆ. ಈ

ವಿಭಾಗ ೧೦೫೪ರ ಕೆಂಭಾವಿ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ, 'ಕೆಂಭಾವಿ-೨೪' ಎಂದು, ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೭೪ರ ಬೈಚಬಾಳ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ,¹⁴⁷ 'ಕೆಂಭಾವಿ-ಪನ್ನೆರಡು' ಎಂದು ನಿರ್ದೇಶಿತಗೊಂಡಿದ್ದು, ಕೇವಲ ೨೦ ವರ್ಷಗಳ ಅಂತರದಲ್ಲಿಯೇ ಈ ವ್ಯತ್ಯಾಸ ಏಕೆ, ಹೇಗೆ ಮತ್ತು ಯಾವಾಗ ಆಯಿತೆಂಬುದರ ಬಗ್ಗೆ ಖಚಿತವಾಗಿ ತಿಳಿದುಬರುವದಿಲ್ಲ. ಈ ಚಿಕ್ಕ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿಯೇ ಬೈಸಂಬಾಳ, ಕರಡಿಕಲ್ಲು, ದೇವಪುರ, ಕೂಡಲಿಗೆ, ಮುದ್ದುರುಗಳು ಸೇರಿದ್ದವೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಸಕ್ಕರೆಗೆ - ೮೦

ಮೊದಲಿಗೆ ೮೦ ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದ್ದ ಈ ವಿಭಾಗದ ಉಲ್ಲೇಖ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದ ದೇಗ್ಲೂರು ತಾಲೂಕಿನ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೭ರ ತಡಕಲ್ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ.¹⁴⁸ ಈ ಶಾಸನವು, "ಶ್ರೀ ಮತ್ಯೇಳೋಕ್ಕಮಲ್ಲದೇವರು ಶೋಡಶಮಹಾದಕ್ಷಿಣಕಾಲದೊಳ್ ಸೇನಾಧಿಪತಿ ದಂಡನಾಯಕಂ ನಾಗವರ್ಮ್ಯಯ್ಯಂಗಿ ವಿವಾಹಂ ಮಾಡಿ ಧಾರಾಪೂರ್ವಕದಿಂ ಕೊಟ್ಟ ಸಕ್ಕರೆಗೆ-೮೦ರೊಳಗಿನ ತಡಕಲ್" ಎಂದಿದೆ. ಈ ವಿಭಾಗವು ಈಗಿನ ನಂದೇಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ದೇಗ್ಲೂರು ತಾಲೂಕು ಹಾಗೂ ಅದರ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ತಾಲೂಕುಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿರಬಹುದು. ಇದು ಬಹುಶಃ ಅವರವಾಡಿ-೭೦೦ರ ಉಪವಿಭಾಗವಾಗಿರಬೇಕು. ಎಕೆಂದರೆ ಅವರವಾಡಿ-೭೦೦ರ ವಿಭಾಗವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವ ಪ್ರದೇಶದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಇದನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಅವರವಾಡಿ ೭೦೦ರ ಉಪವಿಭಾಗವೆಂಬುದರಲ್ಲಿ ಅನುಮಾನವಿಲ್ಲ. ಇದು ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ೮೦ ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದ್ದು, ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೧೧೩ರ ವೇಳೆಗೆ ೮೦ ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದ್ದು ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ.¹⁴⁹

ತರ್ದವಾಡಿ ಸಾಸಿರ

ಕರ್ನಾಟಕದ ಪ್ರಾಚೀನ ಹಾಗೂ ಮಧ್ಯಕಾಲೀನ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಜನಮನ್ನಣೆ ಪಡೆದ ಪ್ರಾಂತವಿದು. ಇದನ್ನು ಸಮಕಾಲೀನ ಶಾಸನಗಳು 'ತರ್ದವಾಡಿ ನಾಡು' 'ತರ್ದವಾಡಿ', 'ತರ್ದವಾಡಿ ಸಾಸಿರ' ಮುಂತಾಗಿ ಕರೆದಿವೆ. ಇಂದಿನ ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಇಂಡಿ ತಾಲೂಕಿನ 'ತರ್ದವಾಡಿ' ಗ್ರಾಮವೇ ಅಂದಿನ 'ತರ್ದವಾಡಿ ಸಾಸಿರ'ವೆಂದು ಹೆಸರು ಪಡೆದಿತ್ತು. ಈ ಗ್ರಾಮವೇ ಈ ವಿಭಾಗದ ರಾಜಧಾನಿಯೂ ಆಗಿದ್ದಿತು. ಆದರೆ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಳುಕ್ಯ ಅರಸ ಎರಡನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೭೪ರ ವಿಜಾಪುರದ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ¹⁵⁰ 'ಮಹಾಸಾಮಂತಾಧಿಪತಿ, ಮಹಾಪ್ರಚಂಡ ದಂಡನಾಯಕ ನಾಕಿಮಯ್ಯನು ತರ್ದವಾಡಿ ೧೦೦೦ವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದು, ಚಕ್ರವರ್ತಿಗೆ ಭಿನ್ನಪಂಗೈದು ರಾಜಧಾನಿ ವಿಜಯಾಪುರ (ವಿಜಾಪುರ)ದ ಶ್ರೀ ಸ್ವಯಂಭು ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವರ ದೇಗುಲಮಂ ಮಾಡಿಸಿ' ಎಂಬ ಉಲ್ಲೇಖ ಬರುವುದರಿಂದ ಎರಡನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲಕ್ಕಾಗಲೇ ತರ್ದವಾಡಿ ಸಾಸಿರದ ರಾಜಧಾನಿ ತರ್ದವಾಡಿಯಿಂದ ವಿಜಾಪುರಕ್ಕೆ ವರ್ಗವಾಗಿದ್ದಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಇಗಿನ ಬಿಜಾಪುರದಲ್ಲಿಯ ಉತ್ತರ ಭಾಗದ ಹೆಚ್ಚಿನ ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು, ಸೋಲ್ತಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗದ ಕೆಲ ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು, ಗುಲ್ಬರ್ಗಾ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೆಲವು ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಈ ಪ್ರಾಂತ ಒಳಗೊಂಡಿದ್ದಿತು.

ಆರ್. ಎನ್. ಗುರವರವರು¹⁵¹ ತರ್ದವಾಡಿ ನಾಡಿನಲ್ಲಿಯ ಗ್ರಾಮಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ಆರುನೂರವರೆಗೆ ಪತ್ತೆ ಹಚ್ಚಿ ಇನ್ನೂ ನಾಲ್ಕನೂರು ಹಳ್ಳಿಗಳು ಕಡಿಮೆ ಬಿಳುವವು ಎಂದಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಜೆ. ಎಂ. ನಾಗಯ್ಯನವರು,¹⁵² ಗುರವರವರು ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಕೆಲವು ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಲೆಕ್ಕಕ್ಕೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡಿರುವೆಂದು, ಜೇವರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಯಾತ್ನೂರ ತರ್ದವಾಡಿ ಸಾಸಿರದಲ್ಲಿತ್ತೆಂದೂ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ತರ್ದವಾಡಿ ಸಾಸಿರದ ಲಭ್ಯವಿದ್ದಂತ ಉಪವಿಭಾಗಗಳೆಂದರೆ ಆರುನೂರುಂಬಾಡ, ಬಾಗೆ-೫೦, ಮುತ್ತಗೆ-೩೦ ಪೆರ್ಬಾಳ-೧೨, ವಾಯ್ಡ-೧೨, ಕನ್ನವುರಿ-೧೨, ಕೆಂಪನಕುಳಿ- ಆರುಂಬಾಡ, ಖೇಡ-೧೨, ತಂಬದರುಂಬಾಡ, ಕಾರಕುರವ-೪೦, ನಲವತ್ತು ಬಾಡ, ಕುಮ್ಮಸಿ ೩೦, ಸಿಂದಗಿ-೧೨, ಅಂಕುಲಗೆ ೫೦,

ನರಿಯೆಂಬೊಳೆ-೧೦, ಬೆವಿನೂರು-೩೬, ಸೋಗಿಲು ಪನ್ನೆರಡು, ಹಡಗಿಲೆ -ಹನ್ನೆರಡು. ಆದರೆ ನಮ್ಮ ಅಧ್ಯಯನದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಆರುನೂರುಂ ಬಾಡ, ಬಾಗೆ-೫೦ ಹಾಗೂ ಮುತ್ತಗೆ -೩೦ರ ಉಲ್ಲೇಖಗಳು ಮಾತ್ರ ಬಂದಿದ್ದು, ಅವುಗಳನ್ನು ಈ ಕೆಳಗೆ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಆರುನೂರುಂಬಾಡ

ಆರುನೂರು ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡ ಈ ವಿಭಾಗದ ಉಲ್ಲೇಖ ಬಸವನ ಬಾಗೇವಾಡಿ ತಾಲೂಕಿನ ಬ್ಯಾಕೊಡ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ,¹⁵³ 'ಆರುನೂರುಬಾಡದ ಬಳಿಯ ಸೋಗಿಲೆ' ಎಂದು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ತರ್ದವಾಡಿ ಸಾಸಿರದ ದೊಡ್ಡ ಉಪವಿಭಾಗವಾಗಿದೆ. ಈ ವಿಭಾಗವು ಇಂದಿನ ಬಸವನ ಬಾಗೇವಾಡಿ ತಾಲೂಕಿನ ಹಾಗೂ ಬಿಜಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲ ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದ್ದಿತು. ಇದರ ಮುಖ್ಯ ಗ್ರಾಮ ಅಥವಾ ಪಟ್ಟಣದ ಉಲ್ಲೇಖಗಳು ಯಾವ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲೂ ಕಂಡು ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಹಾಗೂ ಇದರ ಉಪವಿಭಾಗಗಳು ಯಾವುವು ಎಂಬುದು ನಿಗೂಢವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಬಾಗೇ ೫೦ ಮಾತ್ರ ಇದರ ಉಪವಿಭಾಗವೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಮುತ್ತಗೆ ೩೦, ಪೆರ್ಬಾಳ ೧೨, ವಾಯ್ಕಡ ೧೨, ಕನ್ನುವುರಿ ೧೨ ಕಂಪಣಕುಳಿ ಆರುಂಬಾಡ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಇದರ ಉಪವಿಭಾಗಗಳಾಗಿರಬಹುದು.

ಬಾಗೆ - ೫೦

ಐವತ್ತು ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡ ಈ ಉಪವಿಭಾಗದ ಪ್ರಧಾನ ನಗರವನ್ನು ಗುರುತಿಸುವಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾಂಸರಲ್ಲಿ ಏಕ ಮತದ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳಿಲ್ಲ. ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ 'ತದ್ವಲಬಾಗೆ' ಎಂಬ ಗ್ರಾಮವೇ ಚಾಳುಕ್ಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲದ ಬಾಗೆ ೫೦ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು ಎಂದು ವಿದ್ಯಾಂಸರೊಬ್ಬರು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.¹⁵⁴ ಆದರೆ ಆರ್. ಎನ್. ಗುರವರವರು¹⁵⁵ "ಹೊನ್ನವಾಡದ ಎರಡನೆಯ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ 'ಹೊನ್ನವಾಡ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಕಂಪಣದ ನೆಲೆವೀಡು' (ರಾಜಧಾನಿ) ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಕಂಪಣಕ್ಕೆ ಹೆಸರು ಕೊಟ್ಟ ಮುಖ್ಯಗ್ರಾಮ ಕಂಪಣದ ನಡು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿರುವ 'ಕಂಬಾಗಿ' ಆಗಿರಬಹುದು. ಕಂಬಾಗಿ ಎಂಬ ಹೆಸರು 'ಕಂಪಣಬಾಗೆ' ಈ ಶಬ್ದ ಸಮುಚ್ಚಯದ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತ ರೂಪವಿರಬಹುದು" ಎಂದಿದ್ದಾರೆ. ಇದು ಸರಿಯಾದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಾಗಿದ್ದು, 'ಕಂಬಾಗಿ' ಗ್ರಾಮವೇ ಹಿಂದೆ ೫೦ ಗ್ರಾಮಗಳ ಮುಖ್ಯ ಗ್ರಾಮವಾಗಿತ್ತು. ಬಿಜಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ದೇವರ ಗೆಣ್ಣೂರ¹⁵⁶ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ "ತರ್ದವಾಡಿ ಸಾಸಿರದೊಳಗಣ ಬಾಗೆಯಯ್ಯತ್ತರ ಬಳಿಯ ಕ್ರಿಷ್ಣವೇಣ್ಣಾದ್ಯುತ್ತರ ತಟದ ಶ್ರೀ ಮದಗ್ರಹಾರಂ ಗಂಡೆಗಗ್ರಾಮದ....." ಎಂದಿದೆ. ಇದರಿಂದ ದೇವರಗೆಣ್ಣೂರ ಬಾಗೆ ೫೦ರಲ್ಲಿದ್ದದ್ದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿದ್ದ ಇತರ ಗ್ರಾಮಗಳ ಹೆಸರುಗಳು ತಿಳಿದುಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಮುತ್ತಗೆ - ೩೦

ಇಂದಿನ ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬಸವನ ಬಾಗೇವಾಡಿ ತಾಲೂಕಿನ 'ಮುತ್ತಿಗೆ' ಗ್ರಾಮವೇ ಹಿಂದೆ ೩೦ ಗ್ರಾಮಗಳಿಗೆ ಮುಖ್ಯ ಗ್ರಾಮವಾಗಿತ್ತು. ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೭೯ರ ಮುತ್ತಿಗೆ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ¹⁵⁷ "ತರ್ದವಾಡಿ ಸಾಸಿರದ ಬಳಿಯ ಮೂವತ್ತರ ಮೊದಲ ಬಾಡ ಮುತ್ತಿಗೆ" ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಈ ಗ್ರಾಮದ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ಗ್ರಾಮಗಳು ಇದರಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ್ದವು ಎಂದು ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಗ್ರಾಮ ನಾಮಗಳು ಮಾತ್ರ ತಿಳಿದು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಕರಹಾಡೆ - ೪೦೦೦

ನಾಲ್ಕು ಸಾವಿರ ಗ್ರಾಮಗಳ ಈ ವಿಭಾಗದ ಉಲ್ಲೇಖ ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬಸವನ ಬಾಗೇವಾಡಿಯ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೯ರ. ಶಾಸನ¹⁵⁸ದಲ್ಲಿ, "ತೈಳೋಕ್ಕಮಲ್ಲದೇವರು ಪಲ್ಲವ ದಿಗ್ವಿಜಯಂಗೈಯ್ಯ ಕರಹಡ ನಾಡೊಳಗಣ ವಗ್ಗಾಪುರದ ನೆಲೆವೀಡಿನೋಳ್ಳುವ ಸಂಕಥಾ ವಿನೋದದಿಂ ರಾಜ್ಯಗೈಯ್ಯತ್ತಮಿರೆ" ಎಂದಿದೆ. ಈ ವಿಭಾಗದ ಮುಖ್ಯ ಪಟ್ಟಣ ಇಂದಿನ

ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ ರಾಜ್ಯದ ಕರಾಡ ನಗರವಾಗಿದೆ. ಸೊಲ್ಲಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೆಲವು ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು, ಕರ್ನಾಟಕದ ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೆಲವು ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಇದು ಒಳಗೊಂಡಿದ್ದಿತ್ತು. ಡಾ. ಆರ್. ಸಿ. ಹಿರೇಮಠ ಮತ್ತು ಡಾ. ಎಂ.ಎಂ. ಕಲಬುರ್ಗಿಯವರು¹⁵⁹ ಕನ್ನಡ ನಾಲ್ಕು ಸಾವಿರ ವಿಭಾಗ ಕರಹಡ ೪೦೦೦ ವಾಗಿರಬಹುದೆಂದು ಊಹಿಸಿ ಇದರ ರಾಜಧಾನಿ 'ಮಂಗಳವೇಡೆ' ಎಂದು ಗುರುತಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಇದರ ರಾಜಧಾನಿ ಕರಾಡ ನಗರವೇ ಆಗಿದೆ. ಇದರ ಉಪವಿಭಾಗಗಳು ತಿಳಿದುಬಂದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಮೂವತ್ತಾರುಬಾಡ, ಕಳಂಬಡೆ ೩೦೦ ಇದರ ವ್ಯಾಪ್ತಿಗೆ ಸೇರಿದ್ದವು ಎಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪಳಿಯಂಡ - ೪೦೦೦

ನಾಲ್ಕು ಸಾವಿರ ಗ್ರಾಮಗಳ ಈ ವಿಭಾಗದ ಉಲ್ಲೇಖ ದಾವಣಗೆರೆ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಬಾಗಳಿಯ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೮ರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ¹⁶⁰ "ಕತನದಿಂ ಪಳಿಯಂಡ ನಾಲ್ಕಾಸಿರ....ತಿಪಾಳನೆಗೆಯ್ದು ಸುಖಸಂಕಥಾವಿ...." ಎಂದಿದೆ. ಶಾಸನವು ಸಂಪೂರ್ಣ ತೃಪ್ತವಾಗಿದ್ದು, ಆಡಳಿತ ನಡೆಸುವ ಮಂಡಳೀಶ್ವರನ ಹೆಸರನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಿಲ್ಲ. ಇದರ ಉಪ ವಿಭಾಗಗಳು ತಿಳಿದುಬರುವದಿಲ್ಲ.

ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ - ೪೦೦೦

ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ-೪೦೦೦ ರದ ಉಲ್ಲೇಖವು ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಲಭ್ಯ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ. ಆದರೆ ಈ ವಿಭಾಗದ ಉಲ್ಲೇಖವು ತಿಡಗುಂಡಿ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ¹⁶¹ "ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ ಚತುಃಸಹಸ್ರ ದೇಸಾಧಿಪತಿ" ಎಂಬ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಇದು ಬಹುಶಃ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದ ಕೊಲ್ಲಾಪುರ, ಸಾಂಗಲಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿರಬೇಕು. ಪಳಿಯಂಡ ೪೦೦೦ ಮತ್ತು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ ೪೦೦೦ ಎಂಬ ಎರಡು ಹೆಸರು ಒಂದೇ ವಿಭಾಗವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುತ್ತಿರಬೇಕೆಂಬ ಅನುಮಾನ ಉಂಟಾಗದೇ ಇರದು. 'ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ'ದ ಎಸರಳ ರೂಪ 'ಪಳಿಯಂಡ'ವಾಗಿರಬಹುದೆ? ಎಂಬ ಅನುಮಾನವನ್ನು ಜಿ. ಎಂ. ನಾಗಯ್ಯನವರು ತಮ್ಮ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದ್ದಾರೆ.¹⁶²

ಎರಡರನೂರು: ಬೆಳ್ಳೊಲ - ೩೦೦ + ಪುಲಿಗೆರೆ - ೩೦೦

ಬೆಳ್ಳೊಲ-೩೦೦ ಮತ್ತು ಪುಲಿಗೆರೆ-೩೦೦ ಇವೆರಡನ್ನು ಸೇರಿಸಿಯೇ 'ಎರಡರನೂರು' ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಶಾಸನಗಳು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತವೆ. 'ಎರಡರುನೂರು' ಎಂದರೆ ಎರಡು ಆರುನೂರುಗಳಲ್ಲ; ಬದಲಿಗೆ ಬೆಳ್ಳೊಲ-೩೦೦ ಮತ್ತು ಪುಲಿಗೆರೆ ೩೦೦ ಎರಡೂ ಸೇರಿ ಆರುನೂರಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಡಾ. ಎಂ. ಎಂ. ಕಲಬುರ್ಗಿಯವರು¹⁶³ ಮೂಲ ಬೆಳ್ಳೊಲ ೬೦೦ ಗ್ರಾಮಗಳಿಂದ ಅಖಂಡವಾಗಿದ್ದು, ಯಾವುದೋ ಒಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣ ಬೆಳ್ಳೊಲಕ್ಕೆ 'ಪುಲಿಗೆರೆ' ಎಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿರಬೇಕು ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದ ಅವೆರಡನ್ನು ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಹೇಳಿ ಕೊನೆಗೆ ಅವೆರಡನ್ನೂ ಕೂಡಿಸಿ ಹೇಳಿರುವದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ

ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೭೭ರ ಮೊರಬ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ¹⁶⁴ "ಪುಲಿಗೆರೆ ಮೂನೂರು ಮಂಜೆಳುವಲ ಮೂನೂರು-ಮನನ್ನೆರಡರುನೂರುಮನಾಳ್" ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಈ ಎರಡೂ ವಿಭಾಗಗಳಿಗೆ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯೂ ಒಬ್ಬನೇ ವ್ಯಕ್ತಿಯನ್ನು ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗಿ ನೇಮಿಸುತ್ತಿದ್ದನು. ಈ ಎರಡು ವಿಭಾಗಗಳು ಚಾಲುಕ್ಯರ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಹಾಗೂ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದವುಗಳಾಗಿವೆ. ಅವುಗಳ ವಿವರಣೆ ಕೆಳಗಿನಂತಿದೆ.

ಬೆಳ್ಳೊಲ - ೩೦೦

ಬೆಳೆವ + ವಲ = ಬೆಳ್ಳೊಲ ಎಂಬುದಾಗಿ ತಜ್ಞರು ಅರ್ಥೈಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ನಾಡು ಮೂರುನೂರು ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಶ್ರೀಮಂತ ವಿಭಾಗವಾಗಿದ್ದಿತು. ಇದು ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಗದಗ (ಈಗ ಗದಗ ಸ್ವತಂತ್ರ ಜಿಲ್ಲೆಯಾಗಿದೆ)

ನವಲಗುಂದ, ನರಗುಂದ, ರೋಣ, ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ, ಕುಂದಗೋಳ ತಾಲೂಕಿನ ಕೆಲವು ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸವದತ್ತಿ, ರಾಮದುರ್ಗ ತಾಲೂಕಿನ ಕೆಲವು ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು, ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ (ಹಳೆಯ ಜಿಲ್ಲೆ) ಬಾಗಲಕೋಟೆ, ಬಾದಾಮಿ, ಹುನಗುಂದ ತಾಲೂಕುಗಳ ಕೆಲವು ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ರಾಯಚೂರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಯಲಬುರ್ಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಕೆಲವು ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದ್ದಿತು. ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಈ ನಾಡಿನ ಸುಂದರ ವರ್ಣನೆ ಮೇಲಿಂದ ಮೇಲೆ ಕಾಣಬಹುದು. ಇಟ್ಟಿಗೆ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ,¹⁶⁵ “ಬಹು ಧರ್ಮಧೋನು ನಿವಹಕ್ಕಾಡುಂಬೋಲಂ ಬೆಳ್ಳೊಲ” ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಇದರ ರಾಜಧಾನಿ ಅಣ್ಣಿಗರೆ. ಇದರ ಉಪವಿಭಾಗಗಳು ಕೆಳಗೆ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಮುಳಗುಂದ - ೧೨

ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮುಳಗುಂದ ಹಿಂದೆ ಹನ್ನೆರಡು ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಈ ಚಿಕ್ಕ ವಿಭಾಗದ ಕೇಂದ್ರ ಪಟ್ಟಣವಾಗಿತ್ತು. ಗದಗ ತಾಲೂಕಿನ ಹೊಸೂರ ಗ್ರಾಮದ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ,¹⁶⁶ “ಬೆಳ್ಳೊಲ ನಾಡೊಳಗಣ ಮುಳಗುಂದ ಪನ್ನೆರಡರ ಬಳಿಯ ಬಾಡ.... ಪೊಸೆವೂರ” ಎಂದಿದೆ. ಈ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿದ್ದ ೧೨ ಗ್ರಾಮಗಳ ಪೈಕಿ ೧೦ ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಶ್ರೀನಿವಾಸ ರಿತ್ತಿ¹⁶⁷ ಹೀಗೆ ಗುರುತಿಸಿದ್ದಾರೆ ಹೊಸೂರು, ಕುರ್ತಕೋಟೆ, ಕಣವಿ, ಹರ್ತಿ, ಎಲೆಹೊಸೂರು ವೆಂಕಟಾಪುರ, ಎಲೆಶಿರೂರ, ಕಲ್ಲೂರು ಮತ್ತು ಎಳವತ್ತಿ.

ಹುನಗುಂದ - ೨೦ - (ಪೊನ್ನಗುಂದ-೨೦)

ಮೂವತ್ತು ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಈ ವಿಭಾಗದೊಳಗೆ ಇಂದಿನ ಹುನಗುಂದ ಗ್ರಾಮದ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ಗ್ರಾಮಗಳಿದ್ದವು. ಈ ವಿಭಾಗವು ಬೆಳ್ಳೊಲ-೨೦೦ರಲ್ಲಿತ್ತೆಂಬುದನ್ನು ಎಂ. ಎಂ. ಕಲಬುರ್ಗಿಯವರು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.¹⁶⁸ ಇದು ಕಿಸುಕಾಡು-೨೦ರ ಉಪ ವಿಭಾಗವಾಗಿರಬೇಕು.

ಕಿಸುಕಾಡು - ೨೦

ಈ ವಿಭಾಗವು ಬೆಳ್ಳೊಲ ನಾಡಿನಲ್ಲಿತ್ತು. ಏಕೆಂದರೆ ರೋಣ ತಾಲೂಕಿನ ಅಜ್ಜಿಗೇರಿಯು ಬೆಳ್ಳೊಲ-೨೦೦ರಲ್ಲಿತ್ತೆಂದು ಈ ಹಿಂದೆ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಅಜ್ಜಿಗೇರಿಗೆ ಅತೀ ಸಮೀಪವಿರುವ ನಿಡಗುಂದಿ ಹಾಗೂ ಸೊಡಿ ಗ್ರಾಮಗಳು ಕಿಸುಕಾಡು-೨೦ರಲ್ಲಿದ್ದವೆಂದು ಶಾಸನಗಳಿಂದ ವೇದ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಕಿಸುಕಾಡು -೨೦ರ ವಿಭಾಗವೂ ಕೂಡ ಬೆಳ್ಳೊಲ-೨೦೦ರಲ್ಲಿರುವ ಸಾಧ್ಯತೆಯಿದೆ. ಇದು ಇಂದಿನ ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹುನಗುಂದ ತಾಲೂಕಿನ ಕೆಲವು ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು, ಬಾದಾಮಿ ತಾಲೂಕಿನ ಕೆಲವು ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಹಾಗೂ ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ರೋಣ ತಾಲೂಕಿನ ಕೆಲವು ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿತ್ತು. ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇದರ ಮುಖ್ಯ ಗ್ರಾಮ ‘ವಿಕ್ರಮಪುರ’ವಾಗಿತ್ತು. ಈ ವಿಕ್ರಮಪುರವು ಇಂದಿನ ಹುನಗುಂದ ತಾಲೂಕಿನ ‘ಅರಸಿಬೀದಿ’ ಗ್ರಾಮವೇ ಆಗಿದೆ. ಇದನ್ನು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ,¹⁶⁹ ‘ರಾಜಧಾನಿ ವಿಕ್ರಮಪುರ’ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ರೋಣ ತಾಲೂಕಿನ ನಿಡಗುಂದಿ,¹⁷⁰ ಸೊಡಿ,¹⁷¹ ಬಾಡುಬ್ಬೆಯಪಾಳೆ¹⁷² ಗ್ರಾಮಗಳು ಹಿಂದೆ ಕಿಸುಕಾಡು ೨೦ರಲ್ಲಿದ್ದವು. ಎಂ. ಎಂ. ಕಲಬುರ್ಗಿಯವರು¹⁷³ ಗುರುತಿಸಿದ ಹುನಗುಂದ -೨೦ ವಿಭಾಗವು ಕಿಸುಕಾಡು-೨೦ರ ಉಪವಿಭಾಗವಾಗಿರಬೇಕು.

ಕರಿವಿಡಿ - ೨೦

ಇದರ ಉಲ್ಲೇಖ ಮೊರಿಗೇರಿ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ¹⁷⁴ ಹಾಗೂ ಅರಸಿಬೀದಿ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ¹⁷⁵ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೮೭ ಅರಸಿಬೀದಿ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ “ಅವರರಸರು ಕಿಸುಕಾಡೆಳ್ಳತ್ತುಮಂ ಕರಿವಿಡಿ ಮುಪ್ಪತ್ತುಮ್ಮಂ ಸುವಿಸಂಕಥಾ

ವಿನೋದದಿಂದ....ರಾಜಧಾನಿ ವಿಕ್ರಮಪುರದಲ್ಲಿ” ಆಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಕಿಸುಕಾಡು-೨೦ ಮತ್ತು ಕರಿವಿಡಿ -೩೦ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಎಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಕರಿವಿಡಿ ಗ್ರಾಮವು ಇಂದಿನ ಹುನಗುಂದ ತಾಲೂಕಿನ ಕರಡಿ ಗ್ರಾಮವೇ ಆಗಿದೆ. ಇದು ಮುಂಚೂಣಿ ಗ್ರಾಮಗಳಿಗೆ ಮುಖ್ಯ ಗ್ರಾಮವಾಗಿತ್ತು.

ಪುಲಿಗೆರೆ - ೩೦೦

ಪುಲಿಗೆರೆ-೩೦೦ ರನ್ನು ಚಾಲುಕ್ಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ‘ಪುಲಿಗೆರೆ,’ ‘ಪುರಿಗೆರೆ’ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಇಂದಿನ ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಿರಹಟ್ಟಿ ತಾಲೂಕಿನ ‘ಲಕ್ಷ್ಮೀಶ್ವರ’ ಗ್ರಾಮವೇ ಹಿಂದೆ ಪುಲಿಗೆರೆ ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಿತ್ತು. ಇದು ಮೂರುನೂರು ಗ್ರಾಮಗಳಿಗೆ ಮುಖ್ಯ ಗ್ರಾಮವಾಗಿತ್ತು. ಇಂದಿನ ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಿರಹಟ್ಟಿ, ಶಿಗ್ಗಾವಿ, ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ, ಹಾವೇರಿ, ಕುಂದಗೋಳ, ಸವಣೂರ ಮುಂಡರಗಿ ತಾಲೂಕುಗಳ ಕೆಲ ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿತ್ತು. ಎಂ. ಎಂ. ಕಲಬುರ್ಗಿಯವರು¹⁷⁶ ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸವದತ್ತಿ ಬೈಲಹೊಂಗಲ ತಾಲೂಕುಗಳ ಕೆಲಭಾಗಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿತ್ತೆಂದು ಊಹಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಆದರೆ ಜೆ. ಎಂ. ನಾಗಯ್ಯನವರು¹⁷⁷ ತಮ್ಮ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಪುಲಿಗೆರೆ-೩೦೦ ರ ವ್ಯಾಪ್ತಿ ಧಾರವಾಡವನ್ನು ತಲುಪಿರಲಿಲ್ಲ. ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ ತಾಲೂಕಿನ ಪೂರ್ವ ಭಾಗಕ್ಕಿರುವ ಕೆಲವು ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೊಂದಿರಬಹುದು. ಶಿಗ್ಗಾವಿ ತಾಲೂಕಿನ ಸವಣೂರ, ಕುಂದಗೋಳ ತಾಲೂಕಿನ ಕುಂದಗೋಳ, ಸಂಶಿ ಗ್ರಾಮಗಳು ಪುಲಿಗೆರೆ-೩೦೦ ರಲ್ಲಿದ್ದವೆಂದು ಅಗಡಿಯ ಶಾಸನದ ಉಲ್ಲೇಖದ ಮೇಲೆ ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಪುಲಿಗೆರೆಯನ್ನು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ‘ಶ್ರೀ ರಾಜಧಾನಿ ಪಟ್ಟಣಂ’ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ.

ಪುಲಿಗೆರೆ-೩೦೦ರ ಉಪವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ಯಾವ ಶಾಸನಗಳು ದೊರೆತಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಈ ವಿಭಾಗ ಮುಂಡರಗಿ ಹಾಗೂ ಶಿರಹಟ್ಟಿ ತಾಲೂಕಿನ ಕೆಲವು ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದ್ದು, ಮಾಸವಾಡಿ-೧೪೦ ಹಾವೇರಿ ತಾಲೂಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಬೆಳಹುಗೆ-೨೦, ಲಕ್ಷ್ಮೀಶ್ವರಕ್ಕೆ ಹತ್ತಿರವಿರುವ ಪರ್ಬಾಳ-೨೦, ಇವು ಪುಲಿಗೆರೆ-೩೦೦ರ ಉಪವಿಭಾಗಗಳಾಗಿರಬೇಕು. ಮಾಸವಾಡಿ-೧೪೦ ಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಅಧಿಕಾರಿ ಇರುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದು ಬರುವುದನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಇದು ಪುಲಿಗೆರೆ -೩೦೦ರಲ್ಲಿ ಸೇರಿತ್ತೋ? ಇಲ್ಲವೋ? ಎಂಬ ಅನುಮಾನ ಕಾಡುತ್ತದೆ.

ಮಾಸವಾಡಿ - ೧೪೦

ಒಂದನೂರಾನಲ್ಪತ್ತು ಗ್ರಾಮಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಈ ವಿಭಾಗವು ಇಂದಿನ ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮುಂಡರಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಹಾಗೂ ರಾಯಚೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೊಪ್ಪಳ ತಾಲೂಕಿನ ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಯ ಉತ್ತರಕ್ಕಿರುವ ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿತ್ತು. ಈ ವಿಭಾಗದ ಅನೇಕ ಗ್ರಾಮಗಳು ಇಂದು ತುಂಗಭದ್ರಾ ಆಣೆಕಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಿ ಹೋಗಿವೆ. ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳು ಸಹ ಮುಳುಗಿ ಹೋಗಿದ್ದು, ಕನ್ನಡಿಗರ ದುರ್ದೈವವೇ ಸರಿ. ಈ ವಿಭಾಗದ ಉಲ್ಲೇಖವು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೮ರ ಆಲೂರ ಶಾಸನ¹⁷⁸ದಲ್ಲಿ “ಮಾಸಿಯ ವಾಡಿ ನೂರಾನಲ್ಪತ್ತರ ಬಳಿ ಮಾಳದಾಲೂರ್ ಕೊಡಂಗಿಯ ತೆವರಲೆರಡು ಸ್ಥಳವೂ” ಎಂದಿದೆ. ಮುಂಡರಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಆಲೂರ (ಮಾಳದಾಲೂರು) ಮಾಸವಾಡಿ- ೧೪೦ರಲ್ಲಿಯೇ ಇದ್ದಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮುಂಡರಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಕಕ್ಕೂರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ¹⁷⁹ ‘ಮಾಸವಾಡಿ ನೂರಾನಲ್ಪತ್ತುಮಂ’ ಎಂದು ಬರುತ್ತದೆ. ಮುಂಡರಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಡಂಬಳ ಗ್ರಾಮವೂ ಮಾಸವಾಡಿ ೧೪೦ರ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿರಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ಡಂಬಳ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ¹⁸⁰ ಅದನ್ನು ‘ಮಾಸವಾಡಿನಾಡಿಗೆ ಕಟ್ಟಿದ ಪಟ್ಟಮುಮಿಟ್ಟುಬುಟ್ಟುಮಳವಟ್ಟಿ ಕಳಸಮುಮಿಪ್ಪಂತೆ ಧರ್ಮವೊಳಲೆಂಬ ಮಹಾಪಟ್ಟಣಂ ವಿರಾಜಿಸುತ್ತಿರ್ಪುದ’ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಧರ್ಮವೊಳಲ್ ಎಂಬುದೇ ಉಚ್ಚಾರಣಾ ಸೌಲಭ್ಯದಿಂದಾಗಿ ಡಂಬಳವಾಗಿದೆ.

ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹೂವಿನ ಹಡಗಲಿಯ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ¹⁸¹ ಈ ವಿಭಾಗದ ಉಲ್ಲೇಖ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಹೂವಿನ ಹಡಗಲಿ ಈ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿರಲಿಲ್ಲ. ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನು ಹೂವಿನ ಹಡಗಲಿಯಲ್ಲಿನ ದೇವರಿಗೆ ದಾನವಾಗಿ ಮಾಸವಾಡಿ-೧೪೦ರ ವಿಭಾಗದ ಒಂದು ಗ್ರಾಮವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಶಾಸನದಲ್ಲಿ 'ಮಾಸವಾಡಿ ನೂಜಿನಾಲ್ಪತ್ತಿಬಳಿಯಪ್ಪ ಉರ್ಚುಲಗೇರೆ' ಎಂದು ಬರುತ್ತದೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಮುಂಡರಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಆಲೂರ, ಕಕ್ಕೂರ, ಡಂಬಳ, ಉರ್ಚುಲಗೇರೆ ಇವು ಮಾಸವಾಡಿ -೧೪೦ರಲ್ಲಿದ್ದವು.

ಬಾಗಡಗೆ - ೭೦

ಈ ವಿಭಾಗವು ಇಂದಿನ ಬಿಜಾಪುರ, ಬಾಗಲಕೋಟೆಯ ತಾಲೂಕಿನ ಕೆಲವು ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿತ್ತು. ಇಂದಿನ ಬಾಗಲಕೋಟೆ ಪಟ್ಟಣವೇ ಹಿಂದೆ ಬಾಗಡಗೆ ಎನಿಸಿ ಎಪ್ಪತ್ತು ಗ್ರಾಮಗಳಿಗೆ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿತ್ತು.¹⁸² ಶಿರೂರ ಶಾಸನ¹⁸³ ದಲ್ಲಿ ಇದರ ಉಲ್ಲೇಖ "ಬಾಗಡಗಾ ಸಪ್ತತೇಃ" ಎಂದು ಬರುತ್ತದೆ. ಬಾಗಡಗೆ -೭೦, ಕೆಳವಾಡಿ- ೩೦೦ರ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿದ್ದಿತು ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ಪಾನುಂಗಲ್ - ೫೦೦

ಪಾನುಂಗಲ್ -೫೦೦ ವಿಭಾಗವು ಇಂದಿನ ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಿಗ್ಗಾವಿ ತಾಲೂಕಿನ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗದ ಕೆಲವು ಗ್ರಾಮ, ಹಾವೇರಿ ತಾಲೂಕಿನ ಪಶ್ಚಿಮ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕಿರುವ ಕೆಲವು ಗ್ರಾಮ, ರಾಣಬೆನ್ನೂರ ತಾಲೂಕಿನ ಕೆಲವು ಗ್ರಾಮ, ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸೊರಬ ತಾಲೂಕಿನ, ಉತ್ತರಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮುಂಡಗೋಡ ತಾಲೂಕಿನ ಕೆಲವು ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿತ್ತು. ಈ ವಿಭಾಗದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಬೆಳ್ಳೂಲ್-೩೦೦, ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ವರದಾ ನದಿಗಳೇ ಗಡಿಯಾಗಿದ್ದವೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಇಂದಿನ ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ತಾಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯಗ್ರಾಮವಾಗಿರುವ 'ಹಾನಗಲ್ಲು' ಈ ಹಿಂದೆ 'ಪಾನಗಲ್ಲು', 'ಪಾನುಂಗಲ್ಲು' ಎಂದೆನಿಸಿ ಐದನೂರು ಗ್ರಾಮಗಳಿಗೆ ಮುಖ್ಯಪಟ್ಟಣವಾಗಿದ್ದಿತು. ಇದು ಬನವಾಸಿ-೧೨೦೦೦ದ ಉಪವಿಭಾಗವಾಗಿರಬೇಕು. ಪಾನುಂಗಲ್-೫೦೦ರ ಉಪವಿಭಾಗಗಳೆಂದರೆ, ನಿಡಗುಂದಗೆ-೧೨, ಎಲಂಬಿ-೨೦, ಕುನ್ನವುರ-೩೦, ಪಲಂಬಿ-೭೦. ಉಳಿದ ಉಪವಿಭಾಗಗಳ ಶೋಧನೆಯಾಗಬೇಕಿದೆ. ಶಿಗ್ಗಾವಿ ತಾಲೂಕಿನ ಬಂಕಾಪುರವು ಪಾನುಂಗಲ್ -೫೦೦ಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಗ್ರಾಮವಾಗಿದ್ದು, ಇದನ್ನು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ¹⁸⁴ "ಪೊಳಲ್ ಪಟ್ಟಣಂ ರಾಜಧಾನಿ" ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಬಹುಶಃ ಇದು ಪಾನುಂಗಲ್-೫೦೦ರ ಉಪವಿಭಾಗವೊಂದರ ಮುಖ್ಯಗ್ರಾಮವಾಗಿರಬೇಕು. ಕಾಣನೂರ,¹⁸⁵ ಪೊಟ್ಟಿಯೂರು, ಎಳವತ್ತಿ, ನಿಟ್ಟಸಿಂಗಿ, ಹಂಡಿಯೂರು,¹⁸⁶ ನೀರಿಲೆ, ಪೊಂಬಳ್ಳಿ,¹⁸⁷ ಬಾಳೆಯೂರು¹⁸⁸ ಈ ಗ್ರಾಮಗಳು ಪಾನುಂಗಲ್ -೫೦೦ರ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿದ್ದವೆಂದು ಸೋಮೇಶ್ವರ ಹಾಗೂ ಇತರ ಅರಸರ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ವಿಧಿತವಾಗುತ್ತದೆ.

ನಿಡಗುಂದಗೆ - ೧೨

ಹನ್ನೆರಡು ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದ್ದ ಈ ವಿಭಾಗವು ಪಾನುಂಗಲ್ ೫೦೦ರ ಉಪ ವಿಭಾಗವಾಗಿತ್ತು. ಶಿಗ್ಗಾವಿಯ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ¹⁸⁹ "ಪಾನುಂಗಲಯ್ಯೂಜಿ ಕಮ್ಮಣಂ ನಿಡಗುಂದಗೆ ಪನ್ನೆಜಡಜಿ ಬಳಿಯ ಪಳ್ಳವೂರಂ ತಳವೃತ್ತಿಯಾಗೆ" ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಕುನ್ನವೂರು - ೩೦

ಇದು ಪಾನುಂಗಲ್-೫೦೦ರ ಉಪವಿಭಾಗವಾಗಿತ್ತು. ಲಕ್ಷ್ಮೀಶ್ವರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ¹⁹⁰ "ಪಾನುಂಗಲ್ಲಯ್ಯೂಜಿ ಕಮ್ಮಣಂ ಕುನ್ನವುರ-೩೦ರ ಬಳಿಯ ಬಾಡಂ ಕಲ್ಲವಣವಂ" ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಇದರ (ಪಾನುಂಗಲ್ -೫೦೦) ಉಳಿದ ಉಪವಿಭಾಗಗಳು ತಿಳಿದುಬರುವದಿಲ್ಲ.

ಬನವಾಸಿ - ೧೨೦೦೦

ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಜನರ, ಕವಿಗಳ ಮನಸೂರೆಗೊಂಡ ನಾಡೇ ಬನವಾಸಿ-೧೨೦೦೦. ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೀಯವಾಗಿರುವ ಈ ನಾಡನ್ನು ಮಹಾಕವಿ ಪಂಪ¹⁹¹ ತನ್ನ ಮಹಾಕಾವ್ಯವಾದ 'ವಿಕ್ರಮಾರ್ಜುನ ವಿಜಯಂ'ದಲ್ಲಿ "ಆರಂಕುಶವಿಟ್ಟೊಡಂ ನೆನೆವುದೆನ್ನ ಮನಂ ಬನವಾಸಿದೇಶಮಂ" ಎಂದು ಮುಕ್ತ ಕಂಠದಿಂದ ಕೊಂಡಾಡಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಬನವಾಸಿ ನಾಡು ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ೧೨೦೦೦ ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿತ್ತು. ಈ ನಾಡಿನಲ್ಲಿದ್ದ ಕೆಲವು ಉಪವಿಭಾಗಗಳ ಉಲ್ಲೇಖ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ಈ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಈ ನಾಡಿನಲ್ಲಿದ್ದ ಗ್ರಾಮಗಳ ಉಲ್ಲೇಖ ಮಾತ್ರ ಬರುತ್ತದೆ. ಉದಾ ಸಿಂವೂರ¹⁹² ಎಂಬ ಗ್ರಾಮ ಈ ವಿಭಾಗದೊಳಗಿದ್ದಿತು. ಈಗ ಉಪಲಬ್ಧವಿರುವ ಇದರ ಉಪವಿಭಾಗಗಳೆಂದರೆ ನೂರುಂಬಾಡ, ಇಟ್ಟಿಗೆ-೩೦, ರಟ್ಟಪಳ್ಳಿ-೨೦, ಸತ್ತಳಿಗೆ-೨೦, ಹೋನ್ನತ್ತಿ-೧೨, ನಾಗರಖಂಡ-೨೦, ಗಜಗಂಡ-೬೦೦, ಕಾಲಡಿ-೯೬, ಎಡೆವಟ್ಟು-೨೦, ಬಾಸವೂರ-೧೪೦, ಜಿಡ್ಡಳಿಗೆ-೨೦ ಮತ್ತು ಕಬ್ಬುನಾಲಗೆ -೨೦.

ನೂರುಂಬಾಡ

ವಿದ್ವಾಂಸರ¹⁹³ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಂತೆ 'ನೂರುಂಬಾಡ'ವೆಂಬ ವಿಭಾಗವು ಬನವಾಸಿ-೧೨೦೦೦ದ ಉಪವಿಭಾಗ. ಇದು ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ರಾಣೆಬೆನ್ನೂರು ತಾಲೂಕಿನ, ಹಿರೇಕೆರೂರ ತಾಲೂಕಿನ ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿತ್ತು. ಇದರ ಉಳಿದ ಉಪವಿಭಾಗಗಳು ಇಟ್ಟಿಗೆ-೩೦, ರಟ್ಟಪಳ್ಳಿ-೨೦ ಎಂದು ತಿಳಿಸಿರುತ್ತಾರೆ.

ಇಟ್ಟಿಗೆ -೩೦

ರಾಣೆಬೆನ್ನೂರ ತಾಲೂಕಿನ ಇಟ್ಟಿಗೆ ಗ್ರಾಮವೇ ಈ ಹಿಂದೆ ಇಟ್ಟಿಗೆ ಎಂಬ ಹೆಸರನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದು, ೩೦ ಗ್ರಾಮಗಳಿಗೆ ಮುಖ್ಯಪಟ್ಟಣವೆನಿಸಿದ್ದಿತು. ಈ ವಿಭಾಗದ ಉಲ್ಲೇಖ ರಾಣೆಬೆನ್ನೂರ ತಾಲೂಕಿನ ಹೊಳಿಅನವೆರಿ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ¹⁹⁴ "ಶ್ರೀಮತೇತರಸರ್ ರಟ್ಟಪಳ್ಳಿ ೨೦ ಮಂ ಇಟ್ಟಿಗೆ ೩೦ ಮಂ ತ್ರಿಭೋಗಾಭ್ಯಂತ ಸಿದ್ಧಿಯಿಂದಾಳುತ್ತಮಿರೆ..." ಎಂದಿದೆ.

ರಟ್ಟಪಳ್ಳಿ -೨೦

ಇಂದಿನ ರಾಣೆಬೆನ್ನೂರ ತಾಲೂಕಿನ 'ರಟ್ಟಪಳ್ಳಿ'ಯೇ ಹಿಂದೆ ರಟ್ಟಪಳ್ಳಿ ೨೦ ಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯಗ್ರಾಮವಾಗಿತ್ತು. ಈ ಗ್ರಾಮದ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ಗ್ರಾಮಗಳು ಈ ವಿಭಾಗದೊಳಗೇ ಇದ್ದವು.

ಸತ್ತಳಿಗೆ-೨೦

ಇದು ಬನವಾಸಿ -೧೨೦೦೦ದ ಉಪವಿಭಾಗವಾಗಿದೆ. ಸತ್ತಳಿಗೆ ಎಂಬುದು ಈಗಿನ ಹಿರೇಕೆರೂರ ತಾಲೂಕಿನ ಸಾತೇನಹಳ್ಳಿ ಗ್ರಾಮವೇ ಇರಬೇಕೆಂದು ವಿದ್ವಾಂಸರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಾಗಿದೆ.¹⁹⁵ ಈ ವಿಭಾಗವು ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹಿರೇಕೆರೂರು ತಾಲೂಕಿನ, ರಾಣೆಬೆನ್ನೂರ ತಾಲೂಕಿನ ಕೆಲವು ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿತ್ತು. ರಾಣೆಬೆನ್ನೂರ ತಾಲೂಕಿನ ಉಕ್ಕುಂಡ ಈ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿತ್ತು. ಶಾಸನದಲ್ಲಿ¹⁹⁶ "ಸತ್ತಳಿಗೆ ೨೦ ಏ ಬಳಿಯ ಬಾಡಮೊಕ್ಕುನ್ನ" ಎಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಬಾಸವೂರ -೧೪೦

ಇಂದಿನ ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹಿರೇಕೆರೂರ ತಾಲೂಕಿನ, ಹಾನುಗಲ್ಲ ತಾಲೂಕಿನ, ರಾಣೆಬೆನ್ನೂರ ತಾಲೂಕಿನ ಕೆಲವು ಗ್ರಾಮಗಳು ಈ ವಿಭಾಗದೊಳಗೆ ಇದ್ದವು. ಹಿರೇಕೆರೂರ ತಾಲೂಕಿನ ಚಿಕ್ಕಬಸೂರ ಅಥವಾ ಹಾನುಗಲ್ಲ ತಾಲೂಕಿನ ಹಿರೇಬಸೂರು ಇವೆರಡರಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದು ಈ ವಿಭಾಗದ ಮುಖ್ಯಗ್ರಾಮವಾಗಿದ್ದಿತು. ಈ ವಿಭಾಗದ ಉಲ್ಲೇಖವು ೧೦೪೮ರ

ಎಡೆವಟ್ಟುಮೆಪ್ಪುತ್ತುಮಂ ರಟ್ಟಿಪಳ್ಳಿಯೆಳ್ಳತ್ತುಮಂ ಮಾಗುನ್ದ ಪನ್ನೆ(ರಡು)” ಎಂದಿದ್ದು. ಎಡೆವಟ್ಟು-20 ಹಾಗೂ ರಟ್ಟಿಪಳ್ಳಿ-20 ಈ ಎರಡು ಬಾಗಗಳು ಬನವಾಸಿ-೧೨೦೦೦ ವಿಭಾಗಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ರಟ್ಟಿಪಳ್ಳಿಯ-20ರ ಉಪವಿಭಾಗವಾಗಿದ್ದ ಇದು ಸಹ ಬನವಾಸಿ-೧೨೦೦೦ ಪ್ರಾಂತಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟಿತ್ತೆಂದು ಊಹಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ಇನ್ನೊಂದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ²¹³ “ಬನವಾಸಿ ನಾಡ ಕಂಪಣಂ ಮುಗುನ್ದ ಪನ್ನೆರಡರ ಬಳಿಯಬಾಡ ಕುನ್ದವಿಗ” ಎಂದಿದ್ದು ಇದು ಇಂದಿನ ಹಿರೇಕೆರೂರ ತಾಲೂಕಿನ ಚಿನ್ನ ಮುಳಗುಂದ ಗ್ರಾಮವಾಗಿದೆ.

ಗಂಗವಾಡಿ - ೯೬,೦೦೦

ಗಂಗಮನೆತನದ ಅರಸರ ಆಡಳಿತಕ್ಕೊಳಪಟ್ಟಿದ್ದ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ‘ಗಂಗವಾಡಿ’ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಈ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ೯೬,೦೦೦ ಗ್ರಾಮಗಳು ಒಳಗೊಂಡಿದ್ದವು. ಇಂದಿನ ಹಾಸನ, ಶಿವಮೊಗ್ಗ, ತುಮಕೂರು, ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರು, ಕೊಡಗು, ಮೈಸೂರು, ಮಂಡ್ಯ, ಬೆಂಗಳೂರು, ಕೋಲಾರ ಜಿಲ್ಲೆಗಳಲ್ಲಿಯ ಕೆಲವು ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನೂ, ತಮಿಳುನಾಡಿನ ಮತ್ತು ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶದ ಕೆಲವು ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನೂ ಒಳಗೊಂಡ ಇದು ಒಟ್ಟು ೯೬,೦೦೦ ಗ್ರಾಮಗಳ ದೊಡ್ಡ ವಿಭಾಗವಾಗಿತ್ತು.

ಲೂಯಿಸ್ ರೈಸಾರ್²¹⁴ ಶಾತವಾಹನರ ಅವನತಿಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಕ್ರಿ. ಶ. ಎರಡನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ‘ಗಂಗವಾಡಿ’ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.

ಗಂಗವಾಡಿ-೯೬,೦೦೦ ಪ್ರಾಂತದ ಮೇರೆಯನ್ನು ರೈಸಾರವರು ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಮಕಂದಲಿ, ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ತೊಂಡನಾಡು, ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಅರಬ್ಬಿಸಮುದ್ರ, ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಕೊಂಗುನಾಡು ಎಂದು ಗುರುತಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದು ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ತುಂಗಭದ್ರೆಯವರೆಗೂ, ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಕಾವೇರಿ ನದಿಯವರೆಗೂ ಹಬ್ಬಿತ್ತೆಂದು ಸ್ಥೂಲವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು. ಇದರ ರಾಜಧಾನಿ ‘ಕುವಳಾಲ’ ಅಥವಾ ‘ಕುವಳ್ಳಲಪುರ’ ಅದು ಇಂದಿನ ಕೋಲಾರ ಆಗಿದ್ದಿತು.²¹⁵

ಗಂಗವಾಡಿ-೯೬,೦೦೦ದ ಉಲ್ಲೇಖವು ಈತನ ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಗಂಗರ ಪತನದ ನಂತರ ಈ ಪ್ರಾಂತ ಹೊಯ್ಸಳರ ವಶಕ್ಕೆ ಹೋಯಿತು. ಹೀಗಾಗಿ ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ‘ಪೊಯ್ಸಳದೇವರು ಗಂಗವಾಡಿ ತೊಂಭತ್ತಋಷಾಯಿರಮನೇಕಚ್ಚತ್ತದಿಂ ರಾಜ್ಯಂಗೆಯುತ್ತಮಿರ’ ಎಂಬ ಉಲ್ಲೇಖಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಇದರ ಉಪವಿಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಮಣ್ಣುಲಿಶಾಸಿರ, ಎಡವಲಿ-2೦, ಚೀಲೂರು ಬಳ್ಳೇ-೩೦, ಬೆಳ್ಳೋಳ-೧೨, ಮಗರೆ-೩೦೦ಗಳ ಉಲ್ಲೇಖ ಮಾತ್ರ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಈ ಭಾಗದ ಉಳಿದ ಉಪವಿಭಾಗಗಳ ಉಲ್ಲೇಖ ದೊರಕಿಲ್ಲದಿರುವುದು ಖೇದದ ಸಂಗತಿ.

ಮಹಾರಾಜವಾಡಿ - 2೦೦೦

ಈ ವಿಭಾಗ ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶದ ಕಡಪ, ಚಿತ್ತೂರ ಜಿಲ್ಲೆಗಳ ಗಡಿದಾಟಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ಕೋಲಾರ ಜಿಲ್ಲೆಯವರೆಗೆ ವ್ಯಾಪಿಸಿದೆ ಎಂದು ಕಂದೂರಿ ಈಶ್ವರದತ್ತರು²¹⁶ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಈ ವಿಭಾಗದ ಉಲ್ಲೇಖ ಕೋಲಾರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶ್ರೀನಿವಾಸಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಚಾಕನಪಲ್ಲಿ²¹⁷ ಗ್ರಾಮದ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮುಱುಕಿನಾಡು - ೩೦೦ ಮತ್ತು ಮಲೆನಾಡು ಎಳವತ್ತು

ಈ ವಿಭಾಗಗಳ ಉಲ್ಲೇಖವು ರಾಜೇಂದ್ರ ಚೋಳನ ಕೋಲಾರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅದೇ ಚಾಕನಪಲ್ಲಿ²¹⁸ ಗ್ರಾಮದ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಎಲ್ಲ ತಮಿಳು ಹಾಗೂ ಕೋಲಾರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಗಳನ್ನೂ ಅಭ್ಯಸಿಸಿದರೆ ಈ ವಿಭಾಗಗಳ ಮೇರೆ, ಮೊದಲಾದ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ಪತ್ತೆಹಚ್ಚಬಹುದು.

ಸಾಂತ್ಯಳಿಗೆ - ೧೦೦೦

‘ಸಾನ್ತರು’ ಅರಸರ ಆಳ್ವಿಕೆಗೊಳಪಟ್ಟಿದ್ದ ಪ್ರದೇಶವೇ ಸಾನ್ತಗಳಿಗೆ ಸಾಸಿರವೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಕಲ್ಯಾಣಿ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರರಾಗಿ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದವರಲ್ಲಿ ಇವರು ಒಬ್ಬರು. ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹೊಸನಗರ ತಾಲೂಕಿನ ‘ಹುಂಚ’ ಅಥವಾ ‘ಪೊಂಬುಚ್ಚಪುರ’ ಸಾನ್ತರರ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿದ್ದಿತು. ಸಾನ್ತಳಿಗೆ ಸಾವಿರ ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಇದರ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ಹುಂಚದ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ²¹⁹ ‘ಪಲಬರರಸುಗಳಂ ಕೊಂದು ಮೇದಿನಿಯುಂತೆಂಕ ನೂಲದಹೊಳೆ, ಪಡುವತನಸಿ, ಬಡಗಂ ಬಂದಗೆ ಮೇರೆಯಾಗೆ ಸಾನ್ತಳಿಗೆ ಸಾಯಿರನಾಡಮನೇಕಾಯತ್ತಮ್ಮಾಡಿ’ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಲಕ್ಷ್ಮೀಶ್ವರರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ²²⁰ ಇದರ ಉಲ್ಲೇಖ ಬರುತ್ತದೆ.

ಈ ವಿಭಾಗವು ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ನಗರ, ಸಾಗರ, ಶಿಕಾರಿಪುರ, ತೀರ್ಥಹಳ್ಳಿ ತಾಲೂಕುಗಳ ಕೆಲವು ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಇದು ಒಳಗೊಂಡಿತ್ತು. ಶಿಕಾರಿಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಕಸಬಾ ಹೋಬಳಿಯ ಹಳೇಬನ್ನೂರ ಗ್ರಾಮವು ಸಾನ್ತಗಳಿಗೆ ಸಾಸಿರದೊಳಗೆ ಸೇರಿತ್ತು. ಬಹುಶಃ ಸಿಂದವಾಡಿನಾಡು ಸಹ ಸಾನ್ತಳಿಗೆ ಸಾಸಿರದ ಉಪವಿಭಾಗವಾಗಿರಬೇಕು. ಎಕಂದರೆ ಅನಂತಪುರದ (ಸಾಗರ ತಾಲೂಕು) ಶಾಸನದಲ್ಲಿ²²¹ ‘ಸಾನ್ತಳಿಗೆ ಸಾಸಿರಮುಮನಗ್ರಹಾರಂಗಳಂ... ಆ ನಾಡ ರಾಜ್ಯಾಧ್ಯಕ್ಷದ ಬೆಸನಂ ಮಾಚಿರಾಜಂಗೆ ದಯೆಗೆಯ್ದು ಕುಡೆ ತಳಿದುದು ಸಿಂದವಾಡಿ ಸಕಲೋರ್ವಿಯೋಳುನ್ನತಿಯಂ...’ ಎಂಬ ಉಲ್ಲೇಖ ಮೇಲಿನ ಊಹೆಗೆ ಪೂರಕವಾಗಿದೆ.

ನೊಳಂಬವಾಡಿ - ೩೨೦೦೦

ನೊಳಂಬವಾಡಿ ಅಥವಾ ನೊಣಂಬವಾಡಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ತಮಿಳುನಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ಭಾಗ ಎಂಬ ಅರ್ಥವಿದೆ. ಈ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಆಳುತ್ತಲಿದ್ದ ಪಲ್ಲವರಿಗೆ ಗಂಗರ, ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ, ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ‘ನೊಣಂಬರು’ ಅಥವಾ ‘ನೊಳಂಬರು’ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ.²²² ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ‘ಹೆಂಚೆರು’ ಅಥವಾ ‘ಪೆಂಚೆರು’ ಇದರ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿತ್ತು. ಒಂದು ಕಾಲಕ್ಕೆ ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ‘ಕಂಪಿಲಿ’ (ಕಂಪ್ಲಿ)ಯೂ ಇದರ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿತ್ತು.²²³ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕ ವಿಭಾಗವಾಗಿದ್ದ ಇದು ಮುಂದೆ ೩೨೦೦೦ ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿ ದೊಡ್ಡ ವಿಭಾಗವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿತು. ಆರನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಪಾಂಡ್ಯರು ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರರಾಗಿ ನೊಳಂಬವಾಡಿ-೩೨೦೦೦ವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇದರ ರಾಜಧಾನಿಯು ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪರಪನಹಳ್ಳಿ ತಾಲೂಕಿನ ಉಚ್ಚಂಗಿದುರ್ಗವಾಗಿತ್ತು. ನೊಳಂಬವಾಡಿ-೩೨೦೦೦ದ ವಿಭಾಗವು ಈಗಿನ ಚಿತ್ರದುರ್ಗ, ಶಿವಮೊಗ್ಗ, ಬಳ್ಳಾರಿ ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೆಲವು ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು, ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶದ ಅನಂತಪುರ, ಕರ್ನೂಲ್ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೆಲವು ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿತ್ತು. ಇದರ ಉಪವಿಭಾಗಗಳೆಂದರೆ ಅತ್ತಿಗೇರೆ-೧೨, ಕೋಗಲಿ -೫೦೦, ಕದಂಬಳಿಗೆ-೧೦೦೦, ಹಡುವಸಿಗೇರೆ-೫೦೦, ಕುಕ್ಕವಾಡಿ-೩೦೦, ಸಿಂದವಾಡಿ-೧೦೦೦, ಕಣಿಯಕಲ್ಲು-೩೦೦ ಹಾಗೂ ರೊದ್ದ-೩೦೦. ಉಳಿದ ಉಪವಿಭಾಗಗಳ ಪತ್ತೆಕಾರ್ಯ ನಡೆಯಬೇಕಿದೆ.

ಕೋಗಲಿ - ೫೦೦

ಐದುನೂರು ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದ ಈ ವಿಭಾಗದ ಮುಖ್ಯ ಗ್ರಾಮ ಇಂದಿನ ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹಗರಿಬೊಮ್ಮನಹಳ್ಳಿ ತಾಲೂಕಿನ ‘ಕೋಗಲಿ’. ಈ ವಿಭಾಗ ಇಂದಿನ ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹಗರಿ ಬೊಮ್ಮನಹಳ್ಳಿ, ಹಡಗಲಿ, ಹರಪನಹಳ್ಳಿ, ಕೂಡ್ಲಿಗಿ ತಾಲೂಕುಗಳೊಡನೆಗೂಗೊಂಡಿತ್ತು. ಹಿರೇಹಡಗಲಿ,²²⁴ ನೀಲ್ಲಂದ,²²⁵ ಹನಸಿ,²²⁶ ಚಿಕ್ಕಪುಣಸೆ,²²⁷ ಪೊಳಲ್ಲಂದ (ಹೊಳಗುಂದಿ) ಮೊರಿಂಗೇರೆ (ಮೊರಿಗೇರಿ), ಮುತ್ತಲಗಿ,²²⁸ ಅಮ್ಮಳಿ,²²⁹ (ಅಂಬಳಿ) ಗ್ರಾಮಗಳು ಈ

ವಿಭಾಗದೊಳಗಿದ್ದು ವೆಂದು ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ವಿಭಾಗದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಹಾಗೂ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ತುಂಗಾಭದ್ರಾ ನದಿ, ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಸಿಂಧವಾಡಿ ಸಾಸಿರ, ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಕದಂಬಳಿಗೆ ಸಾಸಿರ ಮೇರೆಗಳಾಗಿದ್ದವು. ಅಂಬಳಿ²³⁰ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಈ ವಿಭಾಗದ ವರ್ಣನೆ

....ಜಲನಿಧಿವೇಷ್ಣಿತಾವನಿಗೆ ರಂಜಿಪ ಕುಂತಳದೇಶದೊಳ್ಳನಂ ಗೊಳಿಪ ಮುಖಕ್ಕೆ
ನಾಸಿಕಮೆನಿಪ್ಪವೊಲಿಪ್ಪ ನೊಣಂಬವಾಡಿನಾಡೊಳಗಿದು ದ್ರಿಷ್ಟಿ ತಾನೆನಿಪ ಕೋಗಳಿ
ನಾಲ್ಕುತಿರಮ್ಮಮಾಗಿರಮ್ಮಳೆ ತಿಳಿಕೊಂಬಲಪ್ಪುಡಮರಾವತಿಯಂತೆಸದನ್ನು ನೋಪ್ಪೊಡಂ

ಡ || ಎಂದು ಬರುತ್ತದೆ. ಈಗ ಪತ್ತೆಯಾಗಿರುವ ಇದರ ಉಪವಿಭಾಗಗಳೆಂದರೆ ಹಾಲ್ವೊಳ-೧೨, ಬಿಕ್ಕಿ-೨೦, ಬೆಣ್ಣೆವೂರು-೧೨, ಮುತ್ತಗೆ-೨೦ ಮತ್ತು ಕೊಟ್ಟೂರು-೧೨.

ಬೆಣ್ಣೆವೂರು - ೧೨

ಹನ್ನೆರಡು ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಈ ವಿಭಾಗದ ಉಲ್ಲೇಖ ಕುರುವತ್ತಿಯ ಶಾಸನ²³¹ ದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. “ಬೆಣ್ಣೆವೂರ್ಪನ್ನೆರಡುಮಂ ಸುಕದಿನಾಳುತ್ತುಮಿರೆ ಆ ನಾಡೊಳಗ್ರಹಾರಂ.....ಕುಟವರ್ತಿ”.....ಎಂದಿದೆ. ಕುಟವರ್ತಿ ಎಂಬುದು ಇಂದಿನ ಕುರುವತ್ತಿಯಾಗಿದೆ. ಈ ಕುರುವತ್ತಿಯ ಬೆಣ್ಣೆವೂರು-೧೨ ರೊಳಗಿತ್ತೆಂದು ಮೇಲಿನ ಶಾಸನದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಮುತ್ತಗೆ - ೨೦

ಈ ವಿಭಾಗದ ಉಲ್ಲೇಖವು ಹರಪ್ಪನಹಳ್ಳಿ ತಾಲೂಕಿನ ಗುಡಿಹಳ್ಳಿ²³² ಶಾಸನದಲ್ಲಿ “ಕೋಗಳಿ ಐನೂಟಿ ಕಂಪಣ ಮುತ್ತಗೆ ಮುಪ್ಪತ್ತಿ ಬಳಿಯ ಬಾಡಂ ಶ್ರೀಮದರಸಿಯ ಕೆರೆಯ ನೊಳೆಂಬೇಶ್ವರ”ಎಂದು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಮುತ್ತಿಗೆಯು ಇಂದಿನ ಹರಪ್ಪನಹಳ್ಳಿ ತಾಲೂಕಿನ ಮುತ್ತಿಗೆ ಗ್ರಾಮವಾಗಿದೆ.

ಕದಂಬಳಿಗೆ - ೧೦೦೦

ಕದಂಬಳಿಗೆ ಸಾಸಿರ ಕದಂಬಳಿಗೆ ನಾಡು ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೆಲವು ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ದಾವಣಗೆರೆ, ಹರಿಹರ, ಚಳ್ಳಕೆರೆ, ಜಗಳೂರು, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ತಾಲೂಕಿನಲ್ಲಿಯ ಕೆಲವು ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿತ್ತು. ಸಾವಿರ ಗ್ರಾಮದ ಈ ವಿಭಾಗದ ಮುಖ್ಯಪಟ್ಟಣ ಕದಂಬಳಿಗೆ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ವಿದ್ಯಾಂಸರು²³³ ಇಂದಿನ ಹರಪ್ಪನಹಳ್ಳಿ ತಾಲೂಕಿನ ಕಡಬಗೆರೆ ಆಗಿರಬಹುದೆಂದು ಊಹಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅಸಗೋಡ,²³⁴ ಬಾಡ,²³⁵ ಕೊಟಗನೂರು,²³⁶ ಕಂದಗಲ್ಲು²³⁷ ಈ ಗ್ರಾಮಗಳು ಕದಂಬಳಿಗೆ ೧೦೦೦ಂದಲ್ಲಿದ್ದವು. ಈ ವಿಭಾಗವು ನೊಳಂಬವಾಡಿ-೨೨೦೦೦ದ ಉಪವಿಭಾಗವಾಗಿದೆ. ಹರಪ್ಪನಹಳ್ಳಿ ತಾಲೂಕಿನ ಗುಡಿಹಳ್ಳಿ²³⁸ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ “ಶ್ರೀ ಮದ್ದಂಡನಾಯಕ ಪಾಲಿಮರಸರು ನೊಳಂಬವಾಡಿ ಮೂವ್ವತ್ತಿಚ್ಚಾಸಿರದ ವಡ್ಡಾರಾವುಳದ ಸುಂಕಮಂ ಸುಖದಿಂದಾಳುತ್ತಮಿರೆ ಅಯಯ್ಯನ ಬೆಸದಿಂ ಶ್ರೀಮತ್‌ಚಾವುಂಡಮಯ್ಯನಾಯಕರು ಕದಂಬಳಿಗೆ ಸಾಯಿರ ಕೋಗಳಿ ಐನೂಟಿ ವಡ್ಡಾರಾವುಳದ ಸುಂಖಮಂನಾಳುತ್ತಮಿರಲು” ಎಂದಿದೆ.

ಈ ಶಾಸನದ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ನೊಳಂಬವಾಡಿ ೨೨೦೦೦ದಲ್ಲಿ ಕೋಗಳಿ ೫೦೦ ಕದಂಬಳಿಗೆ ಸಾಸಿರವಿದ್ದದ್ದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ದಂಡನಾಯಕ ಪಾಲಿಮರಸ ಉನ್ನತಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿದ್ದು ಇದೇ ವಿಭಾಗಕ್ಕೆ (ನೊಳಂಬವಾಡಿ-೨೨೦೦೦) ವಡ್ಡಾರಾವುಳದ ಸುಂಕವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿರುತ್ತಾನೆ. ಈತನ ಆಜ್ಞೆಯ ಮೇರೆಗೆ, ಕೆಳ ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗಿ ಚಾವುಂಡಯ್ಯ ಕೋಗಳಿ-೫೦೦, ಕದಂಬಳಿಗೆ-೧೦೦೦ದ ವಡ್ಡಾರಾವುಳದ ಸುಂಕವನ್ನು ಆಳುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಕದಂಬಳಿಗೆ-೧೦೦೦, ಕೋಗಳಿ-೫೦೦ ಗಳು ನೊಳಂಬವಾಡಿ -೨೨೦೦೦ದ ಉಪವಿಭಾಗಗಳೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ವಿಭಾಗದ ಎಲ್ಲ ಉಪವಿಭಾಗಗಳ ಉಲ್ಲೇಖ

ದೊರೆಯುವದಿಲ್ಲವಾದರೂ ಸುಳ್ಳಲ್ಲ-೭೦, ಕಂಪಣವಯ್ಯತ್ತು, ಇಪ್ಪತ್ತುನಾಲ್ಕು ಬಾಡ, ಉಚ್ಚಂಗಿ-೩೦, ಬೆಳ್ಳುರ-೧೨ ಇವುಗಳ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಅರಹಟ-೧೨ ಜಗಳವುರ-೭೦ ಇವು ಕದಂಬಳಿಗೆ-೧೦೦೦ದ ಉಪವಿಭಾಗಗಳಾಗಿರಬೇಕು.

ಉಚ್ಚಂಗಿ - ೩೦

ಪಾಂಡ್ಯರ ಆಳ್ವಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚಂಗಿಯು ನೊಳಂಬವಾಡಿ ೩೦೦೦ಕ್ಕೆ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿತ್ತು. ಜೊತೆಗೆ ೩೦ ಗ್ರಾಮಗಳಿಗೂ ಮುಖ್ಯಪಟ್ಟಣವಾಗಿತ್ತು. ಇದು ಇಂದಿನ ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹರಪ್ಪನಹಳ್ಳಿ ತಾಲೂಕಿನ ಉಚ್ಚಂಗಿ ದುರ್ಗವಾಗಿದೆ. ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಜಗಳೂರು, ತಾಲೂಕಿನ ಅಸಗೋಡ²³⁹ ಗ್ರಾಮದ ಎರಡೂ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚಂಗಿ-೩೦ರ ಉಲ್ಲೇಖವಿರುತ್ತದೆ. ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೯ರ ಹಿರೇಮ್ಮಾಗಳಗೇರಿ ಶಾಸನ²⁴⁰ದಲ್ಲಿ “ಶ್ರೀಮನ್ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರಂ ಸಿಂಗಣದೇವರ್ ಉಚ್ಚಂಗಿ ಮೂವ್ವತ್ತುಮನೊಳ್ಳಮುಮಂ ದುಷ್ಟನಿಗ್ರಹ ಶಿಷ್ಟ ಪರಿಪಾಳನೆಯಿಂದಾಳುತ್ತ”... ಎಂದಿದೆ. ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೪ರ ಹರಪ್ಪನಹಳ್ಳಿ ತಾಲೂಕಿನ ಉಚ್ಚಂಗಿದುರ್ಗ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ²⁴¹ ಉಚ್ಚಂಗಿದುರ್ಗದ ಬಹುಸುಂದರ ವರ್ಣನೆಯನ್ನು ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಅದು

“ಕದಂಬವಾಡಿನಾಡ ಮಧ್ಯದೊಳ್ಳೇಟುವಿಪ್ರಂತಿಟ್ಟುಚ್ಚಂಗಿಯ ಪರ್ವತಂ ಅದಕ್ಕೆ ನಾಲ್ಕು ನಾಮದಂತೊಡ ಕೃತಯುಗದೊಳ್ ಮೇ(ಘನಾ)ದನೆಂಬ ರಾಕ್ಷಸ ನಿವಾಸಮಪ್ಪುದಲುಂ ಮೇಘನಾದವೆಂಬುದು ತ್ರೇತಯೋಳ್ ಹಿರಣ್ಮರನಿವಾಸಮಾತನ ನಾರಾಯಣಂ ವಧೆಗೈದಂದಿನೊಸಗೆಯೋಳ್ ಸ್ವರ್ಣವೃಷ್ಟಿ ಕಟಿದುದುಳಿ ವೀರಕದನಗಿರಿಯೆಂಬುದು ದ್ವಾಪಾರದೊಳುತ್ತಂಗಮಹರಿಷಿ ಆಶ್ರಮಮಪ್ಪುದಲುಂ ಉತ್ತಂಗಪರ್ವತವೆಂಬುದು ಕಲಿಯುಗದೊಳ್ ಉಚ್ಚಂಗಿಯಬ್ಬೆಯೆಂಬವಳು ಮೊದಲಾಗಿ ಮೂವರು ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಕನ್ನಿಕೆಯರು ತಪಂಗೈಶ್ವರರ ಪ್ರಸಾದದಿಂದ ದೇವತ್ವನುಂ ಪಡೆದರದಲುಂಚ್ಚಂಗಿಯಾ ಪರ್ವತವೆಂಬುದು ಅಪರ್ವತದ ಮೂಡಣದೇಸೆಯೋಳ್ ಹಿಡಿಂಬವನಮಾ ಬನದೊಳಗೆ ಸ್ವಯಂಭೂ ಕಲಿದೇವಸ್ವಾಮಿಯೆಂಬುದು ಆ ದೇವರ್ಗ್ಗ ದೇಗುಲವಮ್ಮಾಡಿಸಿದಳು ಹಿಡಿಂಬೆ.. ದಿತ್ತ.. ಹಿಡಿಂಬೇಸ್ವರ ಮೆಂಬುದು ಆ ಲಿಂಗಂ ಪೆಚ್ಚೆ ಪೆಚ್ಚೆವ ಕಾರಣದಿಂದ ಕಳೇಶ್ವರ ಮದಮೃತಲಿಂಗದೇ (ವರ್) ಪ್ರಸನ್ನತೆಯಿಂದ ಕಣ್ಣು ಶ್ರೀಮದ್ವಿಜ್ಞಾನಾಯಕ ದೇವಪ್ರಯ್ಯ ಉಚ್ಚಂಗಿ ಮೂವತ್ತುಮನಾಳುತ್ತ ಮಿಟ್ಟು” ಎಂದು ದೀರ್ಘವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಸಿಂದವಾಡಿ - ೧೦೦೦

‘ಸಿಂದವಾಡಿ ನಾಡು’, ‘ಸಿಂದವಾಡಿ ಸಾಸಿರ’ವೆಂದು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕರೆಯಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ ಈ ವಿಭಾಗವು ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸಿರುಗುಪ್ಪ, ಬಳ್ಳಾರಿ, ಸೊಂಡೂರ, ಹೊಸಪೇಟ ತಾಲೂಕುಗಳ ಕೆಲವು ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು, ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶದ ಅನಂತಪೂರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಆದೋನಿ, ಗುತ್ತಿ, ಆಲೂರ ತಾಲೂಕಿನ ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿತ್ತು.

ಇದರ ರಾಜಧಾನಿ ‘ತುಂಬುಳ’ವಾಗಿದ್ದಿತ್ತೆಂದು ಕಂದೂರಿ ಈಶ್ವರದತ್ತ²⁴² ಗುರುತಿಸಿದ್ದಾರೆ. ನಂತರ ಒಂದನೇ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿಗಳ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇದರ ರಾಜಧಾನಿಯು ತುಂಬುಳದಿಂದ ಕುರುಗೋಡಿಗೆ ಬದಲಾವಣೆಯಾದದ್ದು ಏಕೆ ಎಂಬುದು ತಿಳಿದುಬರುವದಿಲ್ಲ. ಚಿನ್ನತುಂಬಳಂ²⁴³ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಇದರ ರಾಜಧಾನಿತುಂಬುಳವೆಂದೇ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ. ತುಂಬಳ, ಗುತ್ತಿ²⁴⁴ ಈ ಗ್ರಾಮಗಳು ಸಿಂದವಾಡಿಸಾಸಿರದಲ್ಲಿದ್ದವೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಬಲ್ಲಕುಂದೆ-೩೦೦, ಆದವಾನಿ-೫೦೦, ಚಿನ್ನವಾಡಿ-೮೬ ಇವು ಸಿಂದವಾಡಿ ಸಾಸಿರದ ಉಪವಿಭಾಗಗಳಾಗಿದ್ದವು.

ಬಲ್ಲಕುಂದೆ - ೩೦೦

ಮೂರುನೂರು ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿರುವ ಈ ವಿಭಾಗವು ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸಿರುಗುಪ್ಪ ತಾಲೂಕು, ಬಳ್ಳಾರಿ ತಾಲೂಕಿನ ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿತ್ತು. ಶೂವರೂಮ್ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ²⁴⁵ “ಶ್ರೀಮತ್ಯೈಕೋಕ್ಯಮಲ್ಲ ಅಹವಮಲ್ಲದೇವರು

ಪೊಟ್ಟಳಕೆಡೆಯ ಬೀಡಿನ ರಾಜ್ಯಂ ಪ್ರವರ್ಧಿಸಲು ಶ್ರೀಮತ್ಯೋಕ್ಕಮಲ್ಲ ನನ್ನನೊಳಂಬಾಧಿರಾಜರ್ಗೆ ಪಟ್ಟಬನ್ನಮಾಗೆ ಬಲ್ಲಕುನ್ನೆ ಮೂನೂಜೊಳ ಗಣ ಕಪ್ಪೆಕಲ್ಲೂರೊಡೆಯ” ಎಂದಿದೆ.

ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ತಾಲೂಕಿನ ಸತ್ತೂರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ²⁴⁶ “ಶ್ರೀ ಪೃಥ್ವೀ ವಲ್ಲಬ ಪಲ್ಲವಕುಳತಿಳಕನೇಕವಾಕ್ಯ ಕಾಂಚಿಪುರವರೇಸ್ವರಂ ಶ್ರೀಮದ್ವಜಗದೇಕಮಲ್ಲನು.....ನೊಳಂಬಪಲ್ಲವ ಪೆಮ್ಮಾಡಿ ದೇವರು ಕೋಗಳ ಐನೂಟಮುಂ ಕದಂಬಳಿಗೆ ಸಾಯಿಟಮುಂ ಬಲ್ಲಕುನ್ನೆ ಮೂನೂಟಂ” ಎಂದಿದೆ. ಮೇಲಿನ ಶಾಸನದ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಕಪ್ಪೆಕಲ್ಲು-೧೨ (ಇಂದಿನ ಕಪಗಲ್ ಇರಬಹುದು). ಇದರ ಉಪವಿಭಾಗವಾಗಿದೆ. ಉಳಿದ ಉಪವಿಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ತೆಕ್ಕಕಲ್ಲು-೧೨ ಸಿರುಗುಪ್ಪ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ²⁴⁷ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಕಪ್ಪೆಕಲ್ಲು - ೧೨ (ಕಪಗಲ್ಲು)

ಹನ್ನೆರೆಡು ಗ್ರಾಮಗಳ ಈ ವಿಭಾಗಕ್ಕೆ ಇಂದಿನ ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಪಗಲ್ಲು ಮುಖ್ಯಪಟ್ಟಣವಾಗಿದ್ದು, ಈ ಹಿಂದೆ ‘ಕಪ್ಪೆಕಲು ಪನ್ನೆರೆಡು’ ಎಂದು ಕರೆಯಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಲಿತ್ತು. (ಕಪ್ಪೆಕಲ್ಲು) ಕಪಗಲ್ಲಿನ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ಹನ್ನೆರೆಡು ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಇದು ಒಳಗೊಂಡದ್ದಿತ್ತು.

ಕಣೆಯಕಲ್ಲು - ೩೦೦

ಕಣೆಯಕಲ್ಲು ಚಾಲುಕ್ಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ೩೦೦ ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ವಿಭಾಗವಾಗಿತ್ತು. ಇದು ನೊಳಂಬವಾಡಿ-೩೨೦೦೦ ದ ಉಪವಿಭಾಗವಾಗಿದ್ದಿತ್ತು. ಇಂದಿನ ರಾಯದುರ್ಗ ತಾಲೂಕಿನ ‘ಕಣೆಯಕಲ್ಲು’ ‘ಕಣೆಯಕಲ್ಲು’ ಎಂಬ ಗ್ರಾಮವೇ ಈ ವಿಭಾಗಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯ ಗ್ರಾಮವಾಗಿತ್ತು. ಸತ್ತೂರ²⁴⁸ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಈ ವಿಭಾಗದ ಉಲ್ಲೇಖವಿರುತ್ತದೆ. ಈ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಗೊನ್ನವಾಡಿ ಮತ್ತು ಬಂಗಿಚೇರು ಗ್ರಾಮಗಳು ಇದ್ದವೆಂದು ನರಸಾಪುರಂ²⁴⁹ ಶಾಸನದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ವಿಭಾಗವು ಇಂದಿನ ಅನಂತಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ರಾಯದುರ್ಗ, ಕಲ್ಯಾಣದುರ್ಗ ತಾಲೂಕಿನ ಕೆಲವು ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನೂ, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೆಲವು ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನೂ ಒಳಗೊಂಡಿತ್ತು. ನರಸಾಪುರಂ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ “ಕಣೆಯಕಲ್ಲು ಮೂನೂಟ ಟಿ ರಾಜಧಾನಿ ಗೊನ್ನವಾಡಿಯ” ಎಂದಿದೆ. ಬಂಗಿಚೇರು-೩೦ ಇದರ ಉಪವಿಭಾಗವಾಗಿದೆ. ಉಳಿದ ಉಪವಿಭಾಗಗಳು ಅಲಭ್ಯ.

ಎಡದೊರೆ - ೨೦೦೦ ಅಥವಾ ಎಡದೊರೆ ಇಚ್ಛಾಸಿರ

ಎರಡು ಸಾವಿರ ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದ ಈ ವಿಭಾಗವು ಇಂದಿನ ರಾಯಚೂರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಭಾಗವನ್ನು ಹೊಂದಿತ್ತು. ಡಾ. ಪ್ಲೀಟ್²⁵⁰ ರವರು ಕೃಷ್ಣಾ ಮತ್ತು ತುಂಗಭದ್ರ ನದಿಗಳ ನಡುವಣ (ದೋಲಬ್) ಪ್ರದೇಶವೇ ಈತನ ಕಾಲದ ಎಡದೊರೆ ಯಾಗಿತ್ತು ಎಂದು ತಮ್ಮ ಟಿಪ್ಪಣಿಯಲ್ಲಿ ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಕೃಷ್ಣಾನದಿ, ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಗಳೇ ಈ ಪ್ರದೇಶದ ಸೀಮೆಯಾಗಿದ್ದವು. ಈ ವಿಭಾಗವು ಬಾಗಲಕೋಟೆ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹುನಗುಂದ ತಾಲೂಕಿನ ಕೆಲವು ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನೂ, ಯಲಬುರ್ಗಾ ತಾಲೂಕನ್ನೂ, ಕೊಪ್ಪಳ ತಾಲೂಕಿನ ಕೆಲವು ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಹೊರತುಪಡಿಸಿ ರಾಯಚೂರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಇತರ ಎಲ್ಲ ಭಾಗವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿತ್ತು.

ಈ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸುರಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಏಹೂರ (ಯೇವೂರ), ಮುಕ್ಕುಂದೆ, ಗಂಗಾಪುರ ಈ ಗ್ರಾಮಗಳು²⁵¹ ಎಡದೊರೆ-೨೦೦೦ ವಿಭಾಗದೊಳಗೆ ಇದ್ದವು. ಏವೂರ²⁵² ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಈ ವಿಭಾಗದ ವರ್ಣನೆ “ಪೊಡವಿಗದೆ ತಾನೆ ಮುಖವೆನಿಪೆಡೆದೊರೆ ನಾಡಿಂಗೆ ತಿಳಕದನ್ನದಿನೊಪ್ಪಂಬಡೆದಿಕ್ಕುಮೆಸವ ಕಿಱುದೊಟೆ ದಡಿಯಳ್ ಮುಕ್ಕುನ್ನೆಯೆಂಬ ವಿಪ್ರಗ್ರಾಮಂ” ಎಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದರ ಉಪವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕರಡಿಹಲ್ಲು-೩೦೦ ಮಾತ್ರಗೊತ್ತಾಗಿದೆ.

ಕರಡಿಕಲ್ಲು - ೩೦೦

ಎಡದೊರೆ-೨೦೦೦ ದ ಉಪವಿಭಾಗವಾದ ಇದು ೩೦೦ ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿತ್ತು. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೦೪೫ ರ ಗೋತಗಿ²⁵³ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ “ಎಡದೊರೆ ಎರಡು ಸಾವಿರದ ಕಂಪಣ ಕರಡಿಕಲ್ಲು-೩೦೦” ಎಂದು ಉಲ್ಲೇಖವಿದ್ದರೆ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೧೨೪ ರ ಲಿಂಗಸೂರ ಶಾಸನ²⁵⁴ ದಲ್ಲಿ ಕರಡಿಕಲ್ಲಾನೂರರ ಬಳಿಯ ತೆಂಗೊಳ” ಎಂದಿದೆ. ಅಂದರೆ ಆರನೇ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಕರಡಿಕಲ್ಲು-೪೦೦ ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡು ವಿಸ್ತರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತ್ತುಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ.

ಕನ್ನೆ - ೩೦೦

ಕರ್ನೂಲ ಜಿಲ್ಲೆಯ ನಂದಿಕೊಟಕೂರ ತಾಲೂಕಿನ ಕೊಟ್ಟಪಲ್ಲೆ ಶಾಸನ²⁵⁵ “ಸರ್ವನಮಶ್ಯಮಾಗೆ ಬಿಟ್ಟು ಕನ್ನೆ ಮೂನೂಟ ಬಳಿಯ ಮದಯಾಲು” ಎಂದಿದೆ. ಮೂರುನೂರು ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಈ ವಿಭಾಗಕ್ಕೆ ಕನ್ನೆ ಮುಖ್ಯಗ್ರಾಮವಾಗಿತ್ತು. ಈ ಕನ್ನೆಯು ನಂದಿಕೊಟಕೂರ ತಾಲೂಕಿನ ಕನ್ನಿ ಗ್ರಾಮವೇ ಆಗಿದೆ. ಈ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿದ್ದ ಕೆಲವು ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಕಂದೂರಿ²⁵⁶ ಈಶ್ವರದತ್ತರು ಗುರುತ್ತಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ದುಡ್ಡಿಯಾಲ	ದುಡ್ಡಾಲ
ಕುರುಕನ್ನ	ಕುರುಕುಂದ
ಅತಕೂರು	ಆತ್ಮಕೂರು
ಶಿವಪುರಮು	ಶಿವಪುರಂ
ಜಾವುಟೂರು	ಜೂಟೂರು

ನಂದಿಕೊಟಕೂರು ತಾಲೂಕಿನ ಹಾಗೂ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ಗ್ರಾಮಗಳು ಆ ವಿಭಾಗದೊಳಗೆ ಇದ್ದವು. ಉಳಿದಂತೆ ಇದರ ಉಪವಿಭಾಗಗಳ ಉಲ್ಲೇಖಗಳು ಸಿಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಪಲಸಿಗೆ - ೧೨೦೦೦ :

ಪಲಸಿಗೆ ನಾಡು ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ಈ ವಿಭಾಗ ೧೨೦೦೦ ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿತ್ತು. ಈ ವಿಭಾಗ ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪೂರ್ವ ಉತ್ತರ ಭಾಗಗಳನ್ನೂ ಬೆಳಗಾವಿಯ ಖಾನಾಪೂರ, ಸಂಪಗಾವ ತಾಲೂಕಿನ ಕೆಲವು ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನೂ, ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ, ಕಲಘಟಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಕೆಲವು ಹಳ್ಳಿಗಳು, ಕುಂದಗೊಳ ತಾಲೂಕಿನ ದಕ್ಷಿಣ ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗವನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿತ್ತು. ಈ ವಿಭಾಗ ಮೂಲತಃ ಕರಹಡ-೪೦೦೦, ಕೂಡಿ-೩೦೦೦ ದಂಥ ದೊಡ್ಡ ವಿಭಾಗಗಳೂ ಸೇರಿದಂತೆ ಹನ್ನೆರಡು ಸಾವಿರ ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರಬಹುದು.

ಗೋವೆಯ ಕದಂಬರ ಕಾಲಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಭಾಗ ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ೪೦೦, ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ೪೦೦ ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ೩೦೦ ಹೀಗೆ ಒಟ್ಟು ೧೧೦೦ ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿತ್ತು. ಹೀಗೆ ಗ್ರಾಮ ಸಂಖ್ಯೆ ಕಡಿಮೆಯಾದರೂ ಪಲಸಿಗೆ-೧೨೦೦೦ ಎಂಬ ಹಳೆಯ ಹೆಸರು ಹಾಗೇ ಉಳಿದು ಬಂದಿತೆಂದು ಆರ್. ಎನ್.ಗುರುವ²⁵⁷ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಒಂದನೇ ಸೋಮಶ್ವರನ ಕಾಲದ ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಭಾಗವನ್ನು ಪಲಸಿಗೆ-೧೨೦೦೦ ಪಲಸಿಗೆ ಪನ್ನಿಚ್ಚಾಸಿರ ಎಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ೧೨೦೦೦ ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದ್ದಿರಬಹುದೆಂಬ ಅನುಮಾನವುಂಟಾಗುತ್ತದೆ.ಕುಂದೂರು-೫೦೦, ಉಣಕಲ್ಲು-೩೦ ,ಸಬ್ಬಿ-೩೦, ಇವು

ಪಲಸಿಗೆ-೧೨೦೦೦ದ ಉಪವಿಭಾಗಗಳು. ಮಹಾರಾಜವಾಡಿ-೨೦೦೦ ಸಹ ಇದರ ಉಪವಿಭಾಗವಾಗಿತ್ತು. ಮಾವಳೆ-೫೦೦, ವಿಭಾಗವು ಪಲಸಿಗೆ-೧೨೦೦೦ದ ಕಂಪಣವಾಗಿದ್ದಿತು. ಹೀಗಾಗಿ ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಇದು ಹನ್ನೆರಡು ಸಾವಿರ ಗ್ರಾಮಗಳ ಮುಖಂಡತ್ವವನ್ನು ಉಳಿಸಿಕೊಂಡಿತ್ತು ಎಂಬುದಾಗಿ ಜೆ. ಎಂ. ನಾಗಯ್ಯ ನವರು²⁵⁸ ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ.

ಕುಂದೂರು - ೫೦೦ ಹಾಗೂ ಕುಂದೂರು - ೧೨

ಧಾರವಾಡಕ್ಕೆ ಐದು ಮೈಲು ಅಂತರದಲ್ಲಿರುವ 'ನರೇಂದ್ರ' ಗ್ರಾಮವೇ ಹಿಂದಿನ ಕುಂದೂರು ಎಂದು ಜಿ.ಎಸ್. ಗಾಯಿಯವರು²⁵⁹ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಇದರ ಉಲ್ಲೇಖ ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಕುಂಭಾಪುರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ²⁶⁰ "ಪಲಸಿಗೆ ಪನ್ನಿಚ್ಚಾಸಿರದೊಳಗಣಯ್ಯೂಟಿ ಮೊದಲ ಬಾಡ ರಾಜಧಾನಿ ಕುಂದೂರಲುಮತ್ತ ವಯ್ಯೂಟಿ ಬಳಿಯಬಾಡ ಧಾರವಾಡದ ಕುಂದೂರಯ್ಯೂಟಿ ಬಳಿಯಬಾಡ ಕೌಲಗೇರಿಯ ಸ್ಥಾನಮಾನ್ಯಂ" ಎಂದಿದೆ.

ಇದರಿಂದ ಧಾರವಾಡ, ಕೌಲಗೇರಿಗಳು ಕುಂದೂರು-೫೦೦ ರ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿದ್ದವೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಕನಕೂರಿನ ಶಾಸನ²⁶¹ ದಲ್ಲಿ "ಕುಂದೂರೈನೂ ಟಿ ಬಳಿಯ ಬಾಡಂ ಕನಕಾಪುರವಂ" ಎಂದಿದೆ. ಕುಂದೂರು-೫೦೦ ರ ಕನಕಾಪುರವು ಇಂದಿನ ಧಾರವಾಡ ತಾಲೂಕಿನ ಕನಕೂರು ಆಗಿದೆ. ಇದರ ಉಪವಿಭಾಗಗಳು ಯಾವುದೆಂಬುವು ತಿಳಿಯದಿಲ್ಲ. ಈ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಧಾರವಾಡ, ಮರೆಯವಾಡ, ಹಲ್ಲುಂಡಿ ಗ್ರಾಮಗಳು ಇದ್ದ ಉಲ್ಲೇಖ ಕುಂಭಾಪುರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿದೆ.²⁶²

ಕುಂದೂರು - ೧೨

ಕ್ರಿ.ಶ. ಸುಮಾರು ೧೧ನೇ ಶತಮಾನದ ಮಧ್ಯಭಾಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಮೇದೂರು ಶಾಸನ²⁶³ ದಲ್ಲಿ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಚಾವುಂಡರಾಯರಸರು ಬನವಾಸಿ-೧೨೦೦ ವಿಭಾಗವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿರುವಾಗ ಮಹಾಸಾಮನ್ತ (ಭಾವ) ಬಿಜ್ಜರಸರು ಎಡವಟ್ಟಿ-೨೦, ರಟ್ಟಪಳ್ಳಿ, ೨೦ ಮತ್ತು ಮುಗುನ್ನ-೧೨ ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ಶಾಸನವು ಮುಂದುವರೆದು ಮತ್ತೊಬ್ಬ ಮಹಾಸಾಮಂತ ಅಯ್ಯಣ ಜೋಗರು ಮಾಸುರ-೧೨, ಅರಕೆರೆ-೧೨, ನರಿಯಳಿಗೆ-೪೦, ಮಲೆ-೨೦, ಕುಂದೂರು-೧೨, ಕೊಳ್ಳಿಗನೂರು-೧೨ ಮತ್ತು ಐಯ್ಯತ್ತಂಬಾಡಗಳನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ಉಳಿದ ವಿವರಗಳು ಅಲಭ್ಯ.

ಮುಗುಂದ - ೩೦

ಇದು ಮಹಾರಾಜವಾಡಿ ನಾಡಿನ ಕಂಪಣವಿದ್ದಾಗಿದ್ದು, ಮಾವತ್ತು ಗ್ರಾಮಗಳ ಈ ವಿಭಾಗದ ಮುಖ್ಯಗ್ರಾಮ ಇಂದಿನ ಧಾರವಾಡ ತಾಲೂಕಿನ ಮುಗದ ಗ್ರಾಮವಾಗಿದೆ. ಇದರ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲ ಗ್ರಾಮಗಳು ಈ ವಿಭಾಗದೊಳಗೆ ಇದ್ದವು. ಧಾರವಾಡ ತಾಲೂಕಿನ ನಿಗದಿ ಗ್ರಾಮವು ಈ ಮುಗದ ೩೦ರ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿದ್ದು, ಶಾಸನದಲ್ಲಿ²⁶⁴ "ಮುಗುನ್ನ ಮೂವತ್ತೀವಸುಧೆಗೆ ತಿಳಕಮದಟ ನಾಗ್ನಾವುಂಡ ಚಾವುಣ್ಣಂ ನಿಚ್ಚಿತ ಶೌರ್ಯ್ಯಾವಷ್ಟಂ ಭಾವಧೇಯಬಾಹಾಸ್ತಂಭಂ" ಎಂದಿದೆ.

ಕೊಂಕಣ - ೯೦೦

ಈ ವಿಭಾಗವು ರತ್ನಗಿರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗವನ್ನು ಮತ್ತು ಉತ್ತರಕನ್ನಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪಶ್ಚಿಮಭಾಗವನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿತ್ತು. ಆರ್. ಎನ್. ಗುರವ²⁶⁵ ಅವರು ೨೦೦ ಗ್ರಾಮಗಳು ಉತ್ತರಕನ್ನಡಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ೫೦೦ ಗ್ರಾಮಗಳು ಗೋವೆ ಭಾಗದಲ್ಲಿ, ೨೦ ಹಳ್ಳಿಗಳು ಇಂಡಿಗೆ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ೨೦ ಹಳ್ಳಿಗಳು ದಕ್ಷಿಣಭಾಗದ ರತ್ನಗಿರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿದ್ದು,

ಈ ವಿಭಾಗ ರಚನೆಯಾಗಿತ್ತೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. “ಕೊಂಕಣ ಒಂಭಯೋರುಮಂ” ಎಂದು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೫ ರ ಮುಗದ ಶಾಸನ²⁶⁶ ದಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದರ ಉಪವಿಭಾಗಗಳ ಹಾಗೂ ಇದರ ಗ್ರಾಮಗಳ ವಿವರಣೆಗಳು ಲಭ್ಯವಾಗಿಲ್ಲ.

ಅಣಂದೂರು - ೩೦೦

ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದ ಅನೇಕ ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಅಣಂದೂರು ೩೦೦ರ ಉಲ್ಲೇಖವಾಗಿದೆ.²⁶⁷ ಇಂದಿನ ಸೋಲಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೆಲವು ಪ್ರದೇಶಗಳು, ಉಸ್ಮಾನಾಬಾದ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳು ಹಾಗೂ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯದ ಗುಲ್ಬರ್ಗಾ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೆಲವು ಪ್ರದೇಶಗಳು ಅಣಂದೂರು-೩೦೦ರ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಲ್ಲಿದ್ದವು. ಕುಂಬರಿಗಾವೆ-೬೦, ಮಂದರ್ವ-೩೦, ಅಂಕುಲಗೆ-೫೦, ಮಣಿಯೂರು-೧೨, ವಂಗಿ-೩೦, ಅರವತ್ತರುಂಬಾಡ, ಮೊದಲಾದ ಉಪವಿಭಾಗಗಳು ಅಣಂದೂರು-೩೦೦ರ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸಮಾವೇಶಗೊಂಡಿದ್ದವು. ಇಂದಿನ ಸೋಲಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಅಂದೂರು ಪ್ರಾಚೀನ ಅಣಂದೂರು-೩೦೦ ಇದ್ದಿರಬೇಕು.

ಅಯ್ಯಣವಾಡಿ - ೩೦೦

ರಾಯದುರ್ಗ ತಾಲೂಕಿನ ಪುಲಕುರ್ತಿ ಶಾಸನ²⁶⁸ ದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾದ ಅಯ್ಯಣವಾಡಿ-೩೦೦ ಈಗಿನ ಬಲ್ಲಟಗಿ, ಸಂಕೇಶ್ವರ, ಕುರುಡಿ, ಕಲ್ಲೂರು, ಗಬ್ಬೂರುಗಳು ಈ ನಾಡಿಗೆ ಸೇರಿದ್ದವು. ಎರಡನೇ ಜಗದೇಕಮಲ್ಲನ ಪತ್ನಿ ಈ ನಾಡಿನ ಬಳ್ಳನಿಟ್ಟಿಗೆಯಲ್ಲಿ ದಾನ ಮಾಡಿದ್ದಾಳೆ. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೦೯೮ ರಲ್ಲಿ ವೀರನೊಳಂಬ ಉದಯಾದಿತ್ಯದೇವನೆಂಬುವನು ಈ ನಾಡಿನ ಕುತ್ತುವ್ರಿತ್ತಿಗಳನ್ನು ಅಣುಗಜೀವಿತನಾಗಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ಉಲ್ಲೇಖವಿದ್ದರೆ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೮ರಲ್ಲಿ ಮಹಾಸಾಮಂತರಾದ ಬಚ್ಚರಸರು, ಗೋನರಸರು ಮತ್ತು ಭೀಮರಸರು ಅಯ್ಯಣವಾಡಿ-೩೦೦ ಮತ್ತು ಕಣೆಯಕಲ್ಲು-೩೦೦ಗಳನ್ನು ಸರ್ವಾಭ್ಯಂತರ ಸಿದ್ಧಿಯಿಂದ ಆಳುತ್ತಿದ್ದರು. ತ್ರಿಭುವನಮಲ್ಲನ ಕಾಲದಲ್ಲಿದ್ದ ಅಗ್ರಹಾರ ರೂಡಿಗ್ರಾಮ (ಕುರುಡಿ) ವು ಈ ನಾಡಿನಲ್ಲಿತ್ತು.²⁶⁹

ಕುದಿಯ ಪರವಿ-(ಹರವಿ) - ೨೦

ಕುದಿಯ (ಪ)ಹರವಿ ೨೦ ರ ವಿಭಾಗವು ನೊಳಂಬವಾಡಿಯ ಅರಸರಾಗಿದ್ದ ನೊಳಂಬರ ಪಾರಂಪರಿಕ ನಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾಗಿದ್ದಿತು. ಆದರೆ ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ನೊಳಂಬರ ಶಾಸನಗಳಾವವೂ ದೊರೆತಿಲ್ಲ. ೧೦೪೫ ರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ²⁷⁰ ಉಕ್ತವಾದ ಈ ನಾಡು ಎಡದೊರೆ-೨೦೦೦ದಲ್ಲಿದ್ದು, ಬಹುಶಃ ಈಗಿನ ದೇವರಗುಡಿಯ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿರಬೇಕು. ಕ್ರಿ. ಶ. ೯೯೨ ರ ಶಾಸನ²⁷¹ ದಲ್ಲಿಯೇ ಈ ನಾಡಿನ ಉಲ್ಲೇಖ ಬಂದಿದೆ.

ಪುಲಿನಾಡು - ೨೦

ಕೋಲಾರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪೂರ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿದ್ದ ಒಂದು ಪ್ರಾಂತ್ಯ ಇಂದಿನ ಚಿತ್ತೂರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೊಯಿಮತ್ತೂರ ಪುಲಿನಾಡಿನಲ್ಲಿದ್ದಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ.²⁷²

ಕುಂದೂರ - ೧೨

ಕುಂದೇವಾಡ ಎಂಬ ಊರಿನಿಂದಾಗಿ ಈ ಪ್ರಾಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಈ ಹೆಸರು ಬಂದಿರಬಹುದು. ಹಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರಾಂತ್ಯವು ಈಗಿನ ದಾವಣಗೆರೆ ತಾಲೂಕಿನ ಒಂದು ಪಟ್ಟಣವಾಗಿರುವ ಸಾಧ್ಯತೆಯಿದೆ.²⁷³

ಬಲ್ಲವಾಡಿ - ೭೦

ಈ ಬಲ್ಲವಾಡಿ, ಎಪ್ಪತ್ತು ಹಳ್ಳಿಗಳ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಇದರ ಈಗಿನ ಗ್ರಾಮ ಯಾವುದೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲ. ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೫ರ ಮೋರಿಗೇರಿ ಶಾಸನವು²⁷⁴ “ಶ್ರೀಮತ್ ಬಲ್ಲವಾಡಿಯೆಲ್ಲತ್ತರ ಮನ್ನೆಯ ಚಟ್ಟರಸ” ಎಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದೆ.

ಸೋಗೆ - ೧೨

ಹಡಗಲಿ ತಾಲೂಕಿನ ಸೋಗೆ ಪ್ರಾಚೀನ ಹನ್ನೆರಡು ಹಳ್ಳಿಗಳ ಆಡಳಿತ ಕೇಂದ್ರ. ಹಡಗಲಿ ತಾಲೂಕಿನ ತಲಕಲ್ಲು ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೨ರ ಶಾಸನ²⁷⁵ “ಕೋಗಳಿ ಯಯೂರರ ಕಂಪಣಂ ಸೋಗೆ ಪನ್ನೆರಡರ ಬಳಿಯಗ್ರಹಾರಂ ತೋಣಕಲಿಯುಮಂ” ಎಂದಿದೆ. ಸೋಗೆ, ತೋಣಕಲಿ, ಹೂಗಿಲೂರು, ಹೊನ್ನೂರು ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡು ಹನ್ನೆರಡು ಹಳ್ಳಿಗಳು ಇದರಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ್ದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ.

ಹೀಗೆ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಅನೇಕ ಚಿಕ್ಕಪುಟ್ಟ ಹಾಗೂ ದೊಡ್ಡ ಆಡಳಿತ ವಿಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ವಿಂಗಡಿಸಿದ್ದು, ಆಡಳಿತದ ಸಮರ್ಥ ನಿರ್ವಹಣೆಗಾಗಿ ವಿವಿಧ ಅಧಿಕಾರಿಗಳನ್ನು ನೇಮಿಸಿ ದಕ್ಷ ಆಳ್ವಿಕೆಯನ್ನು ರೂಪಿಸಲಾಗಿತ್ತು.

ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣೆಗಳು

1. ಕೆ. ಪಿ. ಈರಣ್ಣ, ಬಾದಾಮಿ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಪರಂಪರೆ, ಪುಟ 10.
2. ಎ. ಇಂ., ಸಂ. XV, ಪುಟ. 351.
3. ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣೆ ಒಂದರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ ಪುಟ 11.
4. ಬಸವರಾಜ ಕೆ. ಆರ್., ಆಡ್ಮಿನಿಸ್ಟ್ರೇಶನ್ ಅಂಡರ್ ದ ಚ್ಯಾಲಂಜಸ್ ಆಫ್ ಕಲ್ಯಾಣ, ಪುಟ 24.
5. ಬಿ. ಕೆ. ಐ., ಭಾಗ I, ನಂ.110.
6. ಕಲಬುರ್ಗಿ ಎಂ. ಎಂ. (ಸಂ) 'ಮಾನಸೋಲ್ಲಾಸ ಪರಿಚಯ': ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಕೆ.ವಿ.ವಿ. ಧಾರವಾಡ. ಪುಟ 3.
7. ಎಸ್. ಐ. ಐ. ಸಂ.V, ನಂ. 88.
8. ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣೆ ಒಂದರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ ಪುಟ 13.
9. ಎಸ್. ಐ. ಐ. ಸಂ. IX, ಭಾಗ I, ನಂ. 169, 1104, ಕುರುವತ್ತಿ.
10. ಎಸ್. ಐ. ಐ. ಸಂ. IX, ಭಾಗ I, ನಂ. 99, 1044, ಸತ್ತೂರ.
11. ಎಸ್. ಐ. ಐ. ಸಂ. XX, ನಂ. 39, 1064, ದೇವೂರ.
12. ಎಸ್. ಐ. ಐ. ಸಂ. VII, ನಂ. 136, 1068, ಶಿಕಾರಿಪುರ.
13. ಎಸ್. ಐ. ಐ. ಸಂ. XI, ಭಾಗ II, ನಂ.149.
14. ಎ. ಕೆ., ಸಂ. VII, ಶಿಕಾರಿಪುರ 137.
15. ಹಿರೇಮಠ ಚನ್ನಬಸವ.(ಸಂ) 'ರಾಯಚೂರು ಮತ್ತು ಕೊಪ್ಪಳ ಜಿಲ್ಲಾ ಶಾಸನಗಳು', ನಂ. 8, 1055, ಬನ್ನಿಗೋಳ.
16. ದೇವರಕೊಂಡಾರಡ್ಡಿ (ಸಂ) ಕೆ. ವಿ. ವಿ. ಶಾಸನ ಸಂಪುಟ-2, ನಂ.4, 1045 ಗೋತಗಿ, ಕೊಪ್ಪಳ.
17. ಗೋಗಿ ಹನುಮಾಕ್ಷಿ (ಸಂ) 'ಗುಲ್ಲಗಾರ್ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು', ನಂ. 27, 1058, ನಾಗಾವಿ.
18. ಎಸ್. ಐ. ಐ. ಸಂ. IX, ಭಾಗ I, ನಂ. 101, 1045, ಮೊರಿಗೇರಿ.
19. ಎಸ್. ಐ. ಐ. ಸಂ. IX, ಭಾಗ I, ನಂ. 102, 1046, ಮೈಲಾರ.
20. ಎ. ಇಂ., ಸಂ. XII, ನಂ. 6, ಪುಟ.77, 1051, ಸೂಡಿ.
21. ಎಸ್. ಐ. ಐ. ಸಂ. IX, ಭಾಗ I, ನಂ. 106, 1048, ಹೊಳೆಯಾನವೇರಿ
22. ಕೆ. ಆರ್. ನಂ. 56 of 1948-1949, 1046, ಮೇಡೂರು.
23. ಹಿರೇಮಠ ಚನ್ನಬಸವ.(ಸಂ) 'ರಾಯಚೂರು ಮತ್ತು ಕೊಪ್ಪಳ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು', ನಂ.8, 1055, ಬನ್ನಿಗೋಳ.
24. ದೇವರಕೊಂಡಾರಡ್ಡಿ (ಸಂ) ಕೆ. ವಿ. ವಿ. ಶಾಸನ ಸಂಪುಟ-3, ನಂ.159, 1033, ಶಿವಪುರ.
25. ಎಸ್. ಐ. ಐ. ಸಂ. IX, ಭಾಗ I, ನಂ. 98, 1044, ಶುವಾರಾಮ್.
26. ದೇವರಕೊಂಡಾರಡ್ಡಿ (ಸಂ) ಕೆ. ವಿ. ವಿ. ಶಾಸನ ಸಂಪುಟ-1, ನಂ. 24, 1045, ಮೊರಿಗೇರಿ.
27. ಎಸ್. ಐ. ಐ. ಸಂ. XI, ಭಾಗ I, ನಂ. 84, 10, 1049.
28. ಎ. ಇಂ., ಸಂ. XVI, ಪುಟ. 54-56, 1053.
29. ಎಸ್. ಐ. ಐ. ಸಂ. XI, ಭಾಗ I, ನಂ. 90, 1054.
30. ಗೋಪಾಲ ಬಿ. ಆರ್., ಚ್ಯಾಲಂಜರ್ಸ್ ಆಫ್ ಕಲ್ಯಾಣ ಆಂಡ್ ಕಳಚೂರೀಸ್, ಪುಟ 157.

31. ಎಸ್. ಐ. ಐ. ಸಂ. XX, ನಂ. 35, 1055. ಕಲ್ಕೇರಿ, ಹಾನಗಲ್, ಧಾರವಾಡ.
32. ಎಸ್. ಐ. ಐ. ಸಂ. XX, ನಂ. 40, 1066. ಮಾರಸನಹಳ್ಳಿ, ಇಂಡಿ, ಬಿಜಾಪುರ.
33. ಎಂ. ಚಿದಾನಂದಮೂರ್ತಿ, ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಗಳ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ, ಪುಟ 327-28.
34. ಜೆ. ಎಂ. ನಾಗಯ್ಯ, ಆರನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಶಾಸನಗಳು ಒಂದು ಅಧ್ಯಯನ, ಪುಟ 29.
35. ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣೆ 34 ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ.
36. ಐ. ಎ. ಸಂ. XIX, ನಂ. 190, 1054, ಹೊನ್ನವಾಡ. ಬಿಜಾಪುರ.
37. ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣೆ 33 ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ.
38. ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣೆ 23 ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ.
39. ಎ. ಆರ್. ಐ. ಇ., 1933-1934, ಬಿ. ಕೆ. ನಂ. 169, 1055, ಬನ್ನಿಗೋಳ.
40. ಎ. ಆರ್. ಐ. ಇ., 1946-1947-204, 1054, ಬೆಳವಟ್ಟಿ.
41. ಎ. ಆರ್. ಐ. ಇ., 1946-1947-210, 1048, ಬೆಳವಟ್ಟಿ ಹಾಗೂ
ಎ. ಆರ್. ಐ. ಇ., 1946-1947-204, 1054, ಬೆಳವಟ್ಟಿ.
42. ಎ. ಆರ್. ಐ. ಇ., 1961-1962-540, 1058, ಬಲ್ಲಟಗಿ, ರಾಯಚೂರು.
43. ಎ. ಆರ್. ಐ. ಇ., 1961-1962-570-1069, ಕಪಗಲ್ಲ, ರಾಯಚೂರು.
44. ಎ. ಆರ್. ಐ. ಇ., 1961-1962-538, 1100, ಬಲ್ಲಟಗಿ, ರಾಯಚೂರು.
45. ಎಸ್. ಐ. ಐ. ಸಂ. XVIII, 63-1053, ಹಾವನೂರ, ಹಾವೇರಿ.
46. ಎ. ಕೆ., ಸಂ. VII, 1055 ಹೊನ್ನಾಳಿ, ಶಿವಮೊಗ್ಗ.
47. ಬಿ. ಕೆ. ಐ., I-i, 97, 1062, ಮುಳಗುಂದ, ಗದಗ.
48. ಎಸ್. ಐ. ಐ. ಸಂ. XVIII, 67-1062, ಹೊನ್ನವಾಡ, ಬಿಜಾಪುರ.
49. ಎ. ಕೆ., ಸಂ. VII, 1055 ಹೊನ್ನಾಳಿ, ಶಿವಮೊಗ್ಗ.
50. ಎ. ಆರ್. ಐ. ಇ., 1961-62-538, 1100, ಬಲ್ಲಟಗಿ.
51. ಎ. ಆರ್. ಐ. ಇ., 1961-62-543, 1115, ಬಲ್ಲಟಗಿ.
52. ಬಿ. ಕೆ. ಐ., I-i, 83, 1049, ಬ. ಬಾಗೇವಾಡಿ.
53. ಎಂ. ಎ. ಆರ್., 1928, ನಂ. 30, 1056, ಚಾಕನಪಲ್ಲಿ, (ನೆಲವಂಕಿ ಹೊಬಳ).
54. ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣೆ ಒಂದರಲ್ಲಿ ಇದ್ದಂತೆ ಪುಟ 23.
55. ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣೆ 33ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ, ಪುಟ 328.
56. ಇ. ಐ. ಸಂ. XII, ನಂ. 32B. 1077, ಯೆವೂರು, ಸುರಪುರ.
57. ಇ. ಐ. ಸಂ. XX, ಪುಟ 64.
58. ಎ. ಆರ್. ಐ. ಎಸ್. ಇ., Bk. 110 of 1926-1927.
59. ಎಚ್. ಎ. ಎಸ್., ನಂ. 8.
60. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. IX ಭಾಗ I, No. 213, 1126.

61. ಬಸವರಾಜ ಕೆ. ಆರ್., ಅಡ್ವಿನಿವೈಶನ್ ಅಂಡರ್ ದ ಬ್ಯಾಲುಕ್ಯಾಸ್ ಆಫ್ ಕಲ್ಯಾಣ, ಪುಟ 50.
62. ನರಸಿಂಹಚಾರ್ಯ, ಡಿ. ಎಲ್., 'ವಡ್ಡಾ ರಾಧನ್', ಪುಟ 4.
63. ಹಂದಿಕೆ. ಕೆ. ಕೆ. 'ಯಶಸ್ವಿಲಕ ಮತ್ತು ಇಂಡಿಯನ್ ಕಲ್ಚರ್', ಪುಟ 101.
64. ನಗರ ಎಂ. ಎಲ್., (ಸಂ) 'ಮಾನಸೋಲ್ಲಾಸ', ಪುಟ 57.
65. ಐ. ಎ., ಸಂ.V ಪುಟ-278, 1024, AD.
66. ಐ. ಎ., ಸಂ.IX ಪುಟ 35, 1069, AD.
67. ಎ. ಇಂ., ಸಂ. XV, ಪುಟ 78-79, 1050, ಸೂಡಿ, ಗದಗ.
68. ಇ. ಐ., ಸಂ XIII, ಪುಟ 170, 1050, AD.
69. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XX, ನಂ. 31, 1044-1045, ಆಡೂರ, ಹಾವೇರಿ.
70. ಇ. ಐ., ಸಂ XX, ಪುಟ 64.
71. ಬಸವರಾಜ ಕೆ. ಆರ್., ಅಡ್ವಿನಿವೈಶನ್ ಅಂಡರ್ ದ ಬ್ಯಾಲುಕ್ಯಾಸ್ ಆಫ್ ಕಲ್ಯಾಣ, ಪುಟ 69-71.
72. ಕೆ. ಪಿ. ಈರಣ್ಣ, ಬಾದಾಮಿ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಪರಂಪರೆ, ಪುಟ 30.
73. ನಗರ ಎಂ. ಎಲ್., 'ಮಾನಸೋಲ್ಲಾಸ', ಸಂ. I, ಪುಟ 541-545.
74. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XX, ನಂ. 87.
75. ಎ. ಕೆ., ಸಂ. VII, ಶಿಕಾರಿಪುರ 136.
76. ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣೆ 33ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ, ಪುಟ 342 ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣೆಯಿಂದ.
77. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. IX, ಭಾಗ I, ನಂ. 101, 1045, ಮೊರಿಗೇರೆ, ಬಳ್ಳಾರಿ.
78. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. IX, ಭಾಗ I, ನಂ. 169, 1104, ಕುರುವತ್ತಿ, ಬಳ್ಳಾರಿ.
79. ನಗರ ಎಂ. ಎಲ್., (ಸಂ). ಮಾನಸೋಲ್ಲಾಸ, ಸಂ. II, V, ಪುಟ. 1257.
80. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. IX, ಭಾಗ I, ನಂ. 102, 1046, ಮೈಲಾರ, ದಾವಣಗೆರೆ.
81. ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣೆ 82ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ, ಪುಟ 556.
82. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XX, ನಂ. 31, 1044-1045, ಆಡೂರ, ಹಾವೇರಿ.
83. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XX, ನಂ. 82, 1048, ಶಿರೂರ, ಮುಂಡರಗಿ, ಗದಗ.
84. ರಿತ್ತಿ ಶ್ರೀನಿವಾಸ, ಶೆಲ್ವಿಕೆ ಜಿ. ಸಿ., (ಸಂ) ಐ. ಎಫ್. ಎನ್. ಡಿ., 1048, ಯಕಲಾಪುರ, ನಂದೇಡ ಜಿಲ್ಲೆ.
85. ಗೋಗಿ ಹನುಮಾಕ್ಷಿ, ಗುಲ್ಬರ್ಗಾ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು, ನಂ. 25, 1054, ದಿಗ್ಲಾವ, ಗುಲ್ಬರ್ಗಾ ಜಿಲ್ಲೆ.
86. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. IX, ಭಾಗ I, ನಂ.170.
87. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XX, ನಂ. 31, 1044-1045, ಆಡೂರ, ಹಾವೇರಿ.
88. ದೇಸಾಯಿ ಪಿ. ಬಿ., (ಸಂ) ಕಾರ್ಪಸ್ ಇನ್ಸ್ಕ್ರಿಪ್ಷನ್ಸ್ ಇನ್ ದ ಕನ್ನಡ ಡಿಸ್ಟ್ರಿಕ್ಟ್ ಆಫ್ ಹೈದರಾಬಾದ್ ಸ್ಟೇಟ್, ನಂ. 1052, ಮಾನವಿ, ರಾಯಚೂರ.
89. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XI, ಭಾಗ I, ನಂ. 89, 1053, ಅಸುಂಡಿ, ಗದಗ.
90. ಬಸವರಾಜ ಕೆ. ಆರ್., ಅಡ್ವಿನಿವೈಶನ್ ಅಂಡರ್ ದ ಬ್ಯಾಲುಕ್ಯಾಸ್ ಆಫ್ ಕಲ್ಯಾಣ, ಪುಟ 93.

91. ಇ. ಐ., ಸಂ. XIII, ಪುಟ. 170, 1057.
92. ಎ. ಆರ್. ಐ. ಎಸ್. ಇ., ನಂ. 23, of 1936-1937- 1064.
93. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. VII, ಶಿಕಾರಿಪುರ, 136, 1068, ಪುಟ 120.
94. ಪಾಟೀಲ ಭೋಜರಾಜ; ನಾಗರಖಂಡ: ಒಂದು ಅಧ್ಯಯನ, ಪುಟ 111.
95. ಎಪಿಗ್ರಾಫಿಕಲ್ ಸಿರೀಸ್, ನಂ. 8, 1051, ಸಾವಿಗರಂ (ಕರೀಂ ನಗರ ಜಿಲ್ಲೆ). ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶ.
96. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XI, ಭಾಗ I, ನಂ. 5.
97. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XI, ಭಾಗ I, ನಂ. 83, 1049, ಶಿರೂರ, ಬಾಗಲಕೋಟೆ ಜಿಲ್ಲೆ.
98. ಹಿರೇಮಠ ಚನ್ನಬಸವ, (ಸಂ.) ರಾಯಚೂರ ಮತ್ತು ಕೊಪ್ಪಳಜಿಲ್ಲೆ ಶಾಸನಗಳು, ನಂ.8, 1055, ಬನ್ನಿಗೋಳ.
99. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XVIII, ನಂ. 71, 1066, ಮೋಕೆಬೆನ್ನೂರ, ಹಾವೇರಿ.
100. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. IX, ಭಾಗ I, ನಂ. 98, 1044, ಶೂವಾರೂಮ್, ಬಳ್ಳಾರಿ.
101. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. IX, ಭಾಗ I, ನಂ. 102, 1046, ಮೈಲಾರ, ದಾವಣಗೆರೆ.
102. ಜೆ. ಎಮ್. ನಾಗಯ್ಯ ಆರನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಶಾಸನಗಳು: ಒಂದು ಅಧ್ಯಯನ ಪುಟ 253.
103. ಚಿದಾನಂದ ಮೂರ್ತಿ. ಎಂ., ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಗಳ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ. ಪುಟ 356.
104. ದೇವರ ಕೊಂಡಾರಡ್ಡಿ, ಕೆ. ವಿ. ವಿ. ಶಾಸನ, ಸಂ.1-1045, ಮೊರಿಗೆರೆ, (ಬಳ್ಳಾರಿ) ಹಗರಿ ಬೊಮ್ಮನಹಳ್ಳಿ.
105. ಎ. ಕೆ., ಸಂ. VII, ಶಿಕಾರಿಪುರ 20-a, 1032.
106. ರೈಸ್, (ಲೆವಿನ್), ಗಂಗವಾಡಿ, ಭಂಡಾರಕರ್ ಆರ್. ಜಿ., ಕಮೆಮೋರೇಷನ್ ಸಂ. ಪುಟ 238-239.
107. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XI, ಭಾಗ I, ನಂ. 98, 1062, ಬ್ಯಾಕೋಡ, ವಿಜಾಪುರ.
108. ಸಾಧನ ಸಂ. 2, ಸಂ. 2, ಜನೇ. ಮಾರ್ಚ್. 1973-1045, ಫಳ, ಗುಲಬರ್ಗಾ.
109. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. IX, ಭಾಗ I, ನಂ.123, 1059-1060, ದೊಣೆಕಲ್ಲು, ಅನಂತಪುರ ಜಿಲ್ಲೆ.
110. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XVIII, ನಂ. 60, 1048, ಮಲ್ಲೂರ, ಹಾವೇರಿ.
111. ಅದೇ
112. ಹಿರೇಮಠ ಆರ್. ಸಿ., ಕಲಬುರ್ಗಿ ಎಂ. ಎಂ., (ಸಂ.) ಕನ್ನಡ ಶಾಸನ ಸಂಪದ 1, ನಂ.17, 1055, ಶಿಗ್ಗಾವ, ಹಾವೇರಿ.
113. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. IX, ಭಾಗ I, ನಂ. 108-1048, ಬಾಗಳಿ, ದಾವಣಗೆರೆ.
114. 'ಕರ್ನಾಟ ಭಾರತಿ' ಸಂ.3, ಸಂ.2, ಪುಟ 45-59, 1050-1051, ಕೊಕಟನೂರ, ಬೆಳಗಾಂ.
115. 'ಕರ್ನಾಟ ಭಾರತಿ' ಸಂ.3, ಸಂ.2, ಪುಟ 45-59, 1050-1051, ಕೊಕಟನೂರ, ಬೆಳಗಾಂ.
116. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. IX, ಭಾಗ I, ನಂ.125, 1061, ಹಿರೇಮಾಗಳಗೆರೆ, ದಾವಣಗೆರೆ.
117. ರೈಸ್ ಬಿ. ಎಲ್., ಮೈಸೂರ ಆಂಡ್ ಕೂರ್ಗ್ ಪ್ರಾಮ್ ದ ಇನ್ಸ್ಕ್ರಿಪ್ಷನ್ಸ್, ಪುಟ 174.
118. ದಿಕ್ಷಿತ್ ಜಿ. ಎಸ್., ಲೋಕಲ್ ಸೆಲ್ವ ಗೌಡಮೆಂಟ್ ಇನ್ ಮಿಡಿವಲ್ ಕರ್ನಾಟಕ, ಪುಟ 24-28 ಮತ್ತು ರಿಕ್ತಿ ತ್ರೀನಿವಾಸ, ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾರತಿ, ಸಂ.1, ಪುಟ 81, ಬೆಳ್ಳಲ.
119. ಇಂಪಿರಿಯಲ್ ಗೆಜೆಟಿಯರ್ ಆಫ್ ಇಂಡಿಯಾ, X, ನವದೇಹಲಿ ಅಡಿಟಪ್ಪಣೆ ಪುಟ 291.
120. ಜರ್ನಲ್ ಆಫ್ ದ ರಾಯಲ್ ಎಶಿಯಾಟಿಕ್ ಸೊಸೈಟಿ ಆಫ್ ಗ್ರೇಟ್‌ಬ್ರಿಟನ್ ಆಂಡ್ ಇಂಡಿಯಾ, 1912, ಪುಟ 708.

121. ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣೆ 111ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ ಪುಟ. 238-239.
122. ರಿತ್ತಿ, ಶ್ರೀನಿವಾಸ, 'ಬೆಳ್ಳಲ' ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾರತಿ ಸಂ.1, ಪುಟ 82.
123. ಕಂದೂರಿ ಈಶ್ವರದತ್ತ, ಪ್ರಾಚೀನಾಂಧ್ರ ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಭೂಗೋಳಮು, ಹೈದ್ರಾಬಾದ್ ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡೆಮಿ, 1963 ಪುಟ 34-43 .
124. ಜೆ. ಎಂ. ನಾಗಯ್ಯ; ಆರನೆಯ ವಿಶ್ವಮಾದಿತ್ಯನ ಶಾಸನಗಳು: ಒಂದು ಅಧ್ಯಯನ, ಪುಟ 88.
125. ಅದೇ ಪುಟ 89.
126. ದೇವರಕೊಂಡಾರಡ್ಡಿ (ಸಂ.) ಕ. ವಿ. ವಿ. ಶಾಸನ, ಸಂ. 2, ನಂ. 4, 1045, ಗೋತಗಿ, ಕೊಪ್ಪಳ.
127. ಪಂಚಮುಖಿ ಆರ್. ಎಸ್., (ಸಂ.) ಕ. ಇ. ಸಂ. 1, ನಂ. 17, 1055, ಶಿಗ್ಗಾವ, ಹಾವೇರಿ.
128. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XVIII, ನಂ. 67, 1062, ಹೊನವಾಡ, ಬಿಜಾಪುರ.
129. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. IX, ಭಾಗ I, ನಂ. 129, 1066, ಹರ್ಕನಾಳ, ಬಳ್ಳಾರಿ.
130. ಕುಂದಗುಣಾರ್ ಕೆ. ಜಿ., (ಸಂ.) ಇನ್ಸ್‌ಕ್ರಿಪ್ಷನ್ಸ್ ಇನ್ ನಾರ್ಡನ್ ಕರ್ನಾಟಕ ಆರ್ಟ್ ಕೊಲ್ಲಾ ಪುರ್ ಸೈಟ್, ನಂ. 3 1079, ಮುತ್ತಗೆ, ಬಿಜಾಪುರ.
131. ದೇವರಕೊಂಡಾರಡ್ಡಿ (ಸಂ.) ಕ. ವಿ. ವಿ. ಶಾಸನ, ಸಂ. 3, ನಂ. 159, 1033, ಶಿವಪುರ, ಕೊಪ್ಪಳ.
132. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. IX, ಭಾಗ I, ನಂ. 98, 1044, ಶೂವರಾಮ್, ಬಳ್ಳಾರಿ.
133. ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣೆ 124 ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ ಪುಟ 91.
134. ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣೆ 124 ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ ಪುಟ 91.
135. ಸಾಧನ ಸಂ. 2, ಸಂಖ್ಯೆ 2, ಜನೇವರಿ ಮತ್ತು ಮಾರ್ಚ್ 1973, 1045, ಫಳ, ಗುಲ್ಬರ್ಗಾ.
136. ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣೆ 124 ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ ಪುಟ. 93.
137. ಕಲಕರ್ಣಿ ವಿ. ಎಸ್., ಹಿಸ್ಟರಿಕಲ್ ಆರ್ಟ್ ಕಲ್ಬರಲ್ ಸ್ಟಡಿಸ್ ಆಫ್ ದಿ ರಿಜನ್ ಆರೌಂಡ್ ಬಸವಕಲ್ಯಾಣ, ಪುಟ. 1098, ನಿಂಬರ್ಗ.
138. ಗೋಗಿ ಹನುಮಾಕ್ಷಿ, ಗುಲ್ಬರ್ಗಾ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು, ನಂ. 27, 1058, ನಾಗಾವಿ, ಚಿತ್ರಾಪುರ.
139. ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣೆ 137 ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ, ಕಾಮರಡಗಿ, ಗುಲ್ಬರ್ಗಾ.
140. ಎ. ಪಿ. ಜಿ. ಎ. ಎಸ್., 9, ನಂ.18-19, 1118, ಹಂದರ್ಕಿ, ಗುಲಬರ್ಗಾ.
141. ಎ. ಇಂ., 12, ನಂ. 37C, 1105, ಎವೂರ, ಸುರಪುರ, ಗುಲಬರ್ಗಾ.
142. ಗೋಗಿ ಹನುಮಾಕ್ಷಿ, ಸುರಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಶಾಸನಗಳು, ನಂ. 45, 1239, ಬಿಜಾಸಪುರ, ಗುಲಬರ್ಗಾ.
143. ಎ. ಇಂ., XII, ನಂ. 32B, 1077, ಎವೂರ, ಗುಲಬರ್ಗಾ.
144. ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣೆ 137 ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ ಪುಟ. 132.
- 145& 146. ಗೋಗಿ ಹನುಮಾಕ್ಷಿ, ಸುರಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಶಾಸನಗಳು, ನಂ. 31 & 2, 1054, 1206, ಕೆಂಭಾವಿ, ಯಡಿಯಾಪುರ (ಸುರಪುರ).
147. ಅದೇ ನಂ. 46, 1074, ಜೈಚಿಬಾಳ.
148. ರಿತ್ತಿ ಶ್ರೀನಿವಾಸ, ಶೆಲ್ಲಿಕೆ ಜಿ. ಸಿ., (ಸಂ) ಐ. ಎಫ್. ಎನ್. ಡಿ., ನಂ 3, 1047, ತಡಕಲ್, ದೇಗ್ಲೂರ, ನಾಂದೇಡ.
149. ಅದೇ ನಂ. 30, 1113, ಕಾರಡಖೇಡ, ದೇಗ್ಲೂರ, ನಾಂದೇಡ.

150. ಐ. ಎ. ಸಂ.10, XCVII, 1074, ಬಿಜಾಪುರ. (ಮ್ಯೂಜಿಯಂ)
151. ಗುರವ ಆರ್. ಎನ್. ತರ್ದವಾಡಿ ನಾಡು, ಧಾರವಾಡ, ಪುಟ 4.
152. ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣೆ 124 ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ ಪುಟ 98.
153. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XI, ಭಾಗ I, ನಂ. 98, 1062, ಬ್ಯಾಕೋಡ, ಬಿಜಾಪುರ.
154. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XVIII, ಪ್ರಸ್ತಾವನೆ ಪುಟ XXIII.
155. ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣೆ 151 ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ ಪುಟ 16.
156. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XVIII, ನಂ. 94, 1089, ದೇವರಗೇಣೂರ, ಬಿಜಾಪುರ.
157. ಕುಂದಣಗಾರ್ ಕೆ. ಜಿ., (ಸಂ.) ಇನ್ಸ್‌ಕ್ರಿಪ್ಷನ್ಸ್ ಇನ್ ನಾರ್ಡನ್ ಕರ್ನಾಟಕ ಆಂಡ್ ಕೊಲ್ಟಾ ಪುರ್ ಸೈಟ್, ನಂ. 3 1079, ಮುತ್ತಿಗೆ, ಬಿಜಾಪುರ.
158. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XI, ಭಾಗ I, ನಂ. 83, 1049, ಬಾಗೇವಾಡಿ.
159. ಹಿರೇಮಠ ಆರ್. ಸಿ. ಮತ್ತು ಕಲಬುರ್ಗಿ ಎಂ. ಎಂ. 'ಕನ್ನಡ ಶಾಸನ ಸಂಪದ' ಧಾರವಾಡ, 1974, ಪುಟ 133..
160. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. IX, ಭಾಗ I, ನಂ. 108, 1048, ಬಾಗಳಿ, ಹರಪ್ಪನಹಳ್ಳಿ ತಾ.
161. ಎ. ಇಂ., ಸಂ. III, ನಂ. 43, 1083, ತಿಡಗುಂದಿ, ಬಿಜಾಪುರ.
162. ಜೆ. ಎಂ. ನಾಗಯ್ಯ, ಆರನಯ ವಿಶ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಶಾಸನಗಳು: ಒಂದು ಅಧ್ಯಯನ, ಪುಟ. 88.
163. ಕಲಬುರ್ಗಿ ಎಂ. ಎಂ., 'ಕವಿರಾಜಮಾರ್ಗ ಪರಿಸರದ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ', ಧಾರವಾಡ, 1973, ಪು 49.
164. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XI, ಭಾಗ II, 1077, ಮೊರಬ, ಧಾರವಾಡ.
165. ಎ. ಇಂ., ಸಂ. 13, ನಂ. 4A, 1112, ಇಟ್ಟಗಿ, ಗದಗ.
166. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XI, ಭಾಗ II, ನಂ. 152, 1103, ಹೊಸೂರ, ಗದಗ.
167. ರಿತ್ತಿ ಶ್ರೀನಿವಾಸ, 'ಮುಳಗುಂದ ನಾಡು', ಧಾರವಾಡ, 1069, ಪುಟ 10.
168. ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣೆ 163 ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ ಪುಟ. 46.
169. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XI, ಭಾಗ II, ನಂ. 179, 1055, ಅರಸಿಬೀದಿ, ಬಾಗಲಕೋಟೆ.
170. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XI, ಭಾಗ I, ನಂ. 117, 1076, ನಿಡಗುಂದಿ, ರೋಣ. ತಾ. ಗದಗ ಜಿ.
171. ಎ. ಇಂ., ಸಂ. XV, ನಂ. 61, ಸೂಡಿ, ರೋಣ ತಾ. ಗದಗ ಜಿ.
172. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XI, ಭಾಗ I, ನಂ.116, 1075, ಕೊಪ್ಪ, ಬಾಗಲಕೋಟೆ.
173. ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣೆ 163 ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ ಪುಟ. 48.
174. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. IX, ಭಾಗ I, ನಂ.101, 1045, ಮೊರಿಗೇರೆ, ಬಳ್ಳಾರಿ.
175. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XI, ಭಾಗ II, ನಂ.135, 1087, ಅರಸಿಬೀದಿ, ಬಾಗಲಕೋಟೆ.
176. ಕಲಬುರ್ಗಿ ಎಂ. ಎಂ., 'ಕವಿರಾಜಮಾರ್ಗ ಪರಿಸರದ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ', ಧಾರವಾಡ, 1973, ಪು 49.
177. ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣೆ 162 ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ ಪುಟ 107.
178. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XI, ಭಾಗ I, ನಂ. 101, 1068, ಆಲೂರ, ಧಾರವಾಡ.
179. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XI, ಭಾಗ II, ನಂ. 165, 1113, ಕಕ್ಕೂರ, ಧಾರವಾಡ.

180. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XI, ಭಾಗ II, ನಂ. 175, 1124, ಡಂಬಳ, ಧಾರವಾಡ.
181. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XI, ಭಾಗ II, ನಂ.158, 1090, ಹೂ. ಹಡಗಲಿ, ಬಳ್ಳಾರಿ.
182. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XVIII, ಪ್ರಸ್ತಾವನೆ ಪುಟ XXIII.
183. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XI, ಭಾಗ I, ನಂ. 85, 1049, ಶಿರೂರ, ಬಾಗಲಕೋಟೆ.
184. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XVIII, ನಂ. 97, 1090, ಬಂಕಾಪುರ, ಹಾವೇರಿ.
185. ಎ. ಕ., ಸಂ. VII, ಶಿಕಾರಿಪುರ 152, 1060, ಬಳ್ಳಿಗಾವಿ, ಶಿಕಾರಿಪುರ, ಶಿವಮೊಗ್ಗ.
186. ಎ. ಇಂ., ಸಂ. XVI, ನಂ. 11-C, 1064, ಹೊಟ್ಟೂರ, ಶಿಗ್ಗಾವಿ, ಹಾವೇರಿ.
187. ಎ. ಇಂ., ಸಂ. XVI, ನಂ. 10-B, 1074, ನೀರಲಗಿ, ಹಾನಗಲ್, ಧಾರವಾಡ.
188. ಗೋಪಾಲ ಬಿ. ಆರ್., ಕ. ಇ., ಸಂ. V, ನಂ. 20, 1125, ಬಾಳೂರು, ಹಾನಗಲ್, ಧಾರವಾಡ.
189. ಪಂಚಮುಖಿ ಆರ್. ಎಸ್., ಕ. ಇ., ಸಂ. I, ನಂ. 17, 1055, ಶಿಗ್ಗಾವಿ, ಹಾವೇರಿ ಜಿ.
190. ಎ. ಇಂ., ಸಂ. XVI, ನಂ. 8B, 1107, ಲಕ್ಷ್ಮೀಶ್ವರ, ಧಾರವಾಡ.
191. ಪುಟ್ಟಪ್ಪ ಕೆ. ವಿ. (ಸಂ).ಪಂಪಕವಿ 'ಪಂಪಭಾರತಂ' ಎಂಬ ವಿಶ್ವಮಾರ್ಜುನ ವಿಜಯಂ, ಮೈಸೂರು 77 ಪು. 98-99.
192. ಎ. ಕ., ಸಂ. VIII, ನಂ. 388, 1088, ಎಲೆವಾಳ, ಸೊರಬ, ಶಿವಮೊಗ್ಗ.
193. ಗೋಪಾಲ ಬಿ. ಆರ್., ಕ. ಇ., ಸಂ. VI, ಪ್ರಸ್ತಾವನೆ ಪುಟ. XXVI.
194. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XVIII, ನಂ. 61, 1048, ಹೊಳೆನವೇರಿ, ರಾಣೆಬೆನ್ನೂರ ತಾ., ಹಾವೇರಿ ಜಿ.
195. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XVIII, ಪ್ರಸ್ತಾವನೆ ಪುಟ. XXVII.
196. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XVIII, ನಂ. 93, 1088, ಉಕ್ಕಂದ, ರಾಣೆಬೆನ್ನೂರ, ತಾ. ಹಾವೇರಿ. ಜಿ
197. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XVIII, ನಂ. 60, 1048, ಮಲ್ಲೂರ, ಹಾವೇರಿ.
198. ಗೋಪಾಲ ಬಿ. ಆರ್., ಕ. ಇ., ಸಂ. VI, ನಂ.10, 1121, ಹಿರೇಹಳ್ಳಿ, ಬ್ಯಾಡಗಿ, ಹಾವೇರಿ.
199. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XVIII, ಪ್ರಸ್ತಾವನೆ ಪುಟ. XXIV.
200. ಎ. ಇಂ., ಸಂ. XIX, ನಂ. 29-E, 1121, ದೇವಗೇರೆ, ಕರ್ಜಗಿ, ಧಾರವಾಡ.
201. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XX, ನಂ. 35, 1055, ಕಲ್ಲೇರಿ, ಹಾನಗಲ್ಲ, ಧಾರವಾಡ.
202. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XVIII, ನಂ. 98, 1092, ಮಲ್ಲೂರ, ಹಾವೇರಿ.
203. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XX, ನಂ. 49, 1076, ಕಲ್ಲೇರಿ, ಹಾನಗಲ್ಲ.
204. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XX, ನಂ. 49, 1076, ಕಲ್ಲೇರಿ, ಹಾನಗಲ್ಲ.
205. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. IX, ನಂ. 105, 1047, ಕಂಚಗಾರ ಬೆಳಗಲ್ಲ, ಅನಂತಪುರ ಜಿಲ್ಲೆ., ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶ.
206. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XVIII, ನಂ.124, 1124, ಹೊನ್ನತ್ತಿ, ರಾಣೆಬೆನ್ನೂರ, ಹಾವೇರಿ.
207. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XVIII, ಪ್ರಸ್ತಾವನೆ ಪುಟ. XXIV.
208. ಅಣ್ಣಿಗೇರಿ ಎ. ಎಂ., ಕೆ. ಐ., ಸಂ. IV, ನಂ. 39, 1111, ಮೇದೂರು, ಹಿರೇಕೆರೂರ, ಹಾವೇರಿ.
209. ಅಡೇ.
210. ಎ. ಕ., ಸಂ. VII, ನಂ. 297, 1079, ತುಂಬರ ಹೊಸೂರ, ಶಿಕಾರಿಪುರ, ಶಿವಮೊಗ್ಗ.

211. ಎ. ಕ., ಸಂ. VIII, ನಂ. 45, 1093, ಸೊರಬ, ಹಳೆಸೊರಬ, ಸೊರಬ ತಾ.
212. ಗೋಪಾಲ ಬಿ. ಆರ್., ಕ. ಇ., ಸಂ. VI, ನಂ. 11, 12th Cent. ಮೇದೂರು, ಹಿರೇಕೆರೂರ, ಹಾವೇರಿ.
213. ಐ. ಎ., ಸಂ. IV, ನಂ. 2, 1075, ಬಳ್ಳಿಗಾವಿ, ಶಿಕಾರಿಪುರ ತಾ., ಶಿವಮೊಗ್ಗ.
214. ರೈಸ್, (ಲೆವಿನ್), ಗಂಗವಾಡಿ, ಭಂಡಾರಕರ್ ಆರ್. ಜಿ., ಕಮೆಮೋರೇಷನ್ ಸಂ. ಪುಟ 237-238.
215. ಅದೇ (ಮೇಲಿನಂತೆ) (214)
216. ಈಶ್ವರದತ್ತ ಕಂದೂರಿ: ಪ್ರಾಚೀನಾಂಧ್ರ ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಭೂಗೋಳಮು ; ಹೈದರಾಬಾದ್, ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶ ಸಾಹಿತ್ಯ, ಅಕಾಡೆಮಿ, 1963, ಪುಟ 253.
217. ಎಂ. ಎ. ಆರ್., 1928, ನಂ. 31, ಚಾಕನಪಲ್ಲಿ, ಶ್ರೀನಿವಾಸಪುರ ತಾ. ಕೋಲಾರ.
218. ಅದೇ (217).
219. ಎ. ಕ., ಸಂ. VII, ನಂ. 35, 1077, ಹುಂಚ, ನಗರ ತಾ., ಶಿವಮೊಗ್ಗ.
220. ಎ. ಇಂ., ಸಂ. XVI, ನಂ. 9B, 1081, ಲಕ್ಷ್ಮೀಶ್ವರ, ಶಿರಹಟ್ಟಿ ತಾ., ಧಾರವಾಡ.
221. ಎ. ಕ., ಸಂ. VII, ನಂ. 109, 1079, ಅನಂತಪುರ, ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶ.
222. ಜೆ. ಎಂ. ನಾಗಯ್ಯ, ಆರನಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಶಾಸನಗಳು: ಒಂದು ಅಧ್ಯಯನ, ಪುಟ. 188.
223. ಇಂಪಿರಿಯಲ್ ಗೆಜೆಟಿಯರ್ ಆಫ್ ಇಂಡಿಯಾ, X, ನವದೇಹಲಿ ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣೆ ಪುಟ 297.
224. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. X, ಭಾಗ I, ನಂ. 118, 1057, ಹಿರೇಹಡಗಲಿ, ಬಳ್ಳಾರಿ.
225. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. X, ಭಾಗ I, ನಂ. 141, 1079, ನಿಲ್ಲಂದ, ಹರಪ್ಪನಹಳ್ಳಿ.
226. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. X, ಭಾಗ I, ನಂ. 184, 1111, ಹನಸಿ, ಕೂಡ್ಲಿಗಿ.
227. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. X, ಭಾಗ I, ನಂ. 163, 1093, ಹೊಳಗುಂಡಿ.
228. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. X, ಭಾಗ I, ನಂ. 153, 1083, ಅಂಬಳಿ ಕೂಡ್ಲಿಗಿ ತಾ.
229. ಅದೇ.
230. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. IX, ಭಾಗ I, ನಂ. 135, 1071, ಹೂ. ಹಡಗಲಿ, ಬಳ್ಳಾರಿ.
231. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. IX, ಭಾಗ I, ನಂ. 165, 1099, ಕುರುವತ್ತಿ, ಹರಪ್ಪನಹಳ್ಳಿ, ಬಳ್ಳಾರಿ.
232. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. IX, ಭಾಗ I, ನಂ. 188, 1112, ಗುಡಿಹಳ್ಳಿ, ಹರಪ್ಪನಹಳ್ಳಿ ತಾ., ಬಳ್ಳಾರಿ.
233. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XVIII, ಪ್ರಸ್ತಾವನೆ ಪುಟ. XXV.
234. ಎ. ಕ., ಸಂ. II, ನಂ. 10, 1054, ಅಸಗೋಡ, ಜಗಲೂರ, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ.
235. ಎ. ಕ., ಸಂ. XI, ನಂ. 140, 1060, ದಾವಣಗೆರೆ ತಾ., ಚಿತ್ರದುರ್ಗ.
236. ಎ. ಕ., ಸಂ. XI, ನಂ. 156, 1114, ಕಬ್ಬೂರ, ದಾವಣಗೆರೆ ತಾ.
237. ಎ. ಕ., ಸಂ. XI, ನಂ. 143, 1062, ಕಂದಗಲ್ಲು, ದಾವಣಗೆರೆ.
238. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XI, ಭಾಗ I, ನಂ. 188, 1112, ಗುಡಿಹಳ್ಳಿ, ಹರಪ್ಪನಹಳ್ಳಿ, ಬಳ್ಳಾರಿ.
239. ಎ. ಕ., ಸಂ. II, (New) ನಂ. 10, 1054, ಅಸಗೋಡ, ಜಗಲೂರ, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ ಮತ್ತು
ಎ. ಕ., ಸಂ. XI, (New) ನಂ. 12, 1108, ಅಸಗೋಡ, ಜಗಲೂರ, ಚಿತ್ರದುರ್ಗ.

240. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. IX, ಭಾಗ I, ನಂ. 124, 1059, ಹಿರೇಮಾಗಳಗೇರಿ, ಹರಪ್ಪನಹಳ್ಳಿ, ದಾವಣಗೆರೆ.
241. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. IX, ಭಾಗ I, ನಂ.126, 1064, ಉಚ್ಚಂಗಿದುರ್ಗ, ಹರಪ್ಪನಹಳ್ಳಿ, ದಾವಣಗೆರೆ.
242. ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣೆ 216 ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ ಪುಟ. 323.
243. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. IX, ಭಾಗ I, ನಂ.143, 1079, ಚಿನ್ನತುಂಬಳಂ, ಆದೋನಿ, ಅನಂತಪುರ.
244. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. VIII, ನಂ. 374, ಗುತ್ತಿ, ತಾ. ಆದೋನಿ, ಅನಂತಪುರ.
245. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. IX, ಭಾಗ I, ನಂ. 98, 1044, ಶೂವಾರಾಮ್, ಬಳ್ಳಾರಿ ತಾ. ಜಿ.
246. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. IX, ಭಾಗ I, ನಂ. 99, 1044, ಸತ್ತೂರ, ಹರಪ್ಪನಹಳ್ಳಿ, ಬಳ್ಳಾರಿ.
247. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. IX, ಭಾಗ I, ನಂ. 167, 1102, ಸಿರಗುಪ್ಪ, ಬಳ್ಳಾರಿ.
248. ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣೆ 246 ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ.
249. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. IX, ಭಾಗ I, ನಂ. 209, 1125, ನರಸಾಪುರಂ, ಕಲ್ಯಾಣದುರ್ಗ ತಾ. ಅನಂತಪುರ ಜಿ. ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶ.
250. ಎ. ಕ., ಸಂ. XII, ನಂ. 32, ಫ್ಲೀಟ್ ಜೆ. ಎಫ್., ಅವರ ಟಿಪ್ಪಣಿ, ಪುಟ 296.
251. ಎ. ಕ., ಸಂ. XII, ನಂ. 32B, 1077, ಯೇವೂರ, ಗುಲಬರ್ಗಾ ಜಿಲ್ಲೆ.
252. ಅದೇ.
253. ದೇವರಕೊಂಡಾರಡ್ಡಿ (ಸಂ) ಕ. ವಿ. ವಿ. ಶಾಸನ, ಸಂಪುಟ 2, ನಂ. 4, ಗೋತಗಿ, ಕುಷ್ಟಗಿ, ಕೊಪ್ಪಳ.
254. ದೇಸಾಯಿ ಪಿ. ಬಿ., (ಸಂ) ಕಾರ್ಪಸ್ ಇನ್ಸ್‌ಕ್ರಿಪ್ಷನ್ಸ್ ಇನ್ ದ ಕನ್ನಡ ಡಿಸ್ಟ್ರಿಕ್ಟ್ಸ್ ಆಫ್ ಹೈದರಾಬಾದ್ ಸ್ಟೇಟ್, (ಎಚ್. ಎ. ಎಸ್. 18), 1052, ಲಿಂಗಸೂರು, ರಾಯಚೂರು.
255. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. IX, ಭಾಗ I, ನಂ. 119, 1057, ಕೊಟ್ಟಪಲ್ಲೆ, ಕರ್ನೂಲ ಜಿಲ್ಲೆ.
256. ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣೆ 216 ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ ಪುಟ. 61-62.
257. ಕದಂಬಾಸ್ ಆಫ್ ಗೋವಾ ಆಂಡ್ ದೇಯರ್ ಇನ್ಸ್‌ಕ್ರಿಪ್ಷನ್ಸ್, ಪುಟ 11-12. (ಅಪ್ರಕಟಿತ ಮಹಾಪ್ರಬಂಧ)
258. ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣೆ 217 ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ ಪುಟ. 130.
259. ಗಾಯ್ ಜಿ. ಎಸ್., ಕರ್ನಾಟಕ ಎಪಿಗ್ರಾಫಿ (ಕರ್ನಾಟಕ ದರ್ಶನ) ದಿವಾಕರ ಆರ್. ಆರ್., ರವರ ಶಷ್ಠ್ಯಬ್ದಿ, ಸಂ. 1995, ಪುಟ 61.
260. ಎ. ಇಂ., ಸಂ. XIII, ನಂ. 28A, 1125, ಕುಂಭಾಪುರ, ಧಾರವಾಡ ತಾ. ಜಿ.
261. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XI, ಭಾಗ II, ನಂ.154, 1104, ಕನಕೂರ, ಧಾರವಾಡ ತಾ. ಜಿ.
262. ಎ. ಇಂ., ಸಂ. XIII, ನಂ. 28B, 1126, ಕುಂಭಾಪುರ, ಧಾರವಾಡ ತಾ. ಜಿ.
263. ಗೋಪಾಲ ಬಿ. ಆರ್., (ಸಂ) ಕ. ಇ., ಸಂ. VI, ನಂ. 11, 12th cent. ಮೇದೂರು, ಹಿರೇಕೆರೂರು, ಹಾವೇರಿ.
264. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XI, ಭಾಗ I, ನಂ.78, 1045, ಮುಗದ, ಧಾರವಾಡ.
265. ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣೆ 257ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ ಪುಟ. 10-11.
266. ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣೆ 264ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ.
267. 'ಮಾನವಿಕ ಕರ್ನಾಟಕ', ಸಂ.5, ಸಂ. 1, 1979, 1057, ಲಂಜವಾಡ, ಬಾಲ್ಕಿ ತಾಲೂಕು, ಬೀದರ ಜಿಲ್ಲಾ.

268. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. IX, ಭಾಗ I, ನಂ.122, 1058, ಪುಲಕುರ್ತಿ, ರಾಯದುರ್ಗ ತಾ. ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿ.
269. ದೇವರಕೊಂಡಾರಡ್ಡಿ (ಸಂ) ಕೆ. ವಿ. ವಿ. ಶಾ., ಸಂ. 7, 'ರಾಯಚೂರ ಜಿಲ್ಲೆ', ಪ್ರಸ್ತಾಪನೆ ಪುಟ 42.
270. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. IX, ಭಾಗ I, ನಂ.101, 1045, ಮೊರಿಗೇರೆ, ಹಡಗಲಿ ತಾ. ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿ. ಮತ್ತು ದೇವರಕೊಂಡಾರಡ್ಡಿ (ಸಂ) ಕೆ. ವಿ. ವಿ. ಶಾ. ಸಂ. 1, ನಂ. 24, 1045, ಮೊರಿಗೇರೆ.
271. ದೇವರಕೊಂಡಾರಡ್ಡಿ (ಸಂ) ಕೆ. ವಿ. ವಿ. ಶಾ., ಸಂ. 7, ರಾಯಚೂರ ಜಿಲ್ಲೆ, ಪ್ರಸ್ತಾಪನೆ ಪುಟ 43.
272. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. IX, ಭಾಗ I, ನಂ. 20, 41.
273. ಎಂ. ಎಂ. ಕಲಬುರ್ಗಿ (ಸಂ.) 'ಪ್ರಾಚೀನ ಕರ್ನಾಟಕದ ಆಡಳಿತ ವಿಭಾಗಗಳು,' ಭಾಗ-1, 1999, ಪುಟ 179.
274. ದೇವರಕೊಂಡಾರಡ್ಡಿ (ಸಂ) ಕೆ. ವಿ. ವಿ. ಶಾ., ಸಂ. 1, ನಂ. 24, ಮತ್ತು ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. IX, ಭಾಗ I, ನಂ.108.
275. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. IX, ಭಾಗ I, ನಂ.109.

(ಬ) ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರರು ಮತ್ತು ಸಾಮಂತರು

ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ವಿಸ್ತೃತ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವನ್ನು, ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರರು, ಮಹಾಸಾಮಂತರು, ನಾಳೆಗಾವುಂಡರು ಹಾಗೂ ಗಾವುಂಡರು ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಬಗೆಯ ಆಳುವ ವರ್ಗದವರು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಆದರೆ ಈ ಪ್ರಭುವರ್ಗದವರ ನಡುವೆ ಇರುವ ವ್ಯತ್ಯಾಸ, ಅಧಿಕಾರ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯ ಬಗೆಗೆ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿದುಬಂದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿದ್ದ ಸಾಮ್ರಾಟನಿಗೆ ಅಧೀನರೂ, ವಿಧೇಯರೂ ಆಗಿದ್ದು, ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಆಡಳಿತ ಘಟಕಗಳನ್ನು ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಈ ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿದಂತೆ ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬರು ತಮ್ಮ ತಕ್ಷಣದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ವಿದೇಯರೂ, ನಿಷ್ಠರೂ ಆಗಿರುತ್ತಿದ್ದರು. ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರರು ನೇರವಾಗಿ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯ ಕೆಳಗೆ ಇದ್ದರೆ, ಆಳುವ ಮಹಾ ಸಾಮಂತರು ಈ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರರ ಕೆಳಗೆ ಇರುತ್ತಿದ್ದರು. ಇದೇ ತೆರನಾಗಿ 'ಪ್ರಭುಗಾವುಂಡ', ಮಹಾಸಾಮಂತರ ಅಡಿಯಲ್ಲಿಯೂ, ಗಾವುಂಡರು ಪ್ರಭುಗಾವುಂಡರ ಕೆಳಗೂ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಈಗ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಅಹಾವಮಲ್ಲನ ಕಾಲದಲ್ಲಿದ್ದ ಈ ಆಳುವ ವರ್ಗದವರ ಬಗೆಗೆ ವಿವರವಾಗಿ ಚರ್ಚಿಸೋಣ.

೧. ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರರು

'ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ', 'ಮಂಡಳೇಶ್ವರ', 'ಮಾಂಡಳೀಕ' ರೆಂದು ಈತನ ಕಾಲದ ಬಹುತೇಕ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಇವರು ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಭೂಮಿಗೆ ಅಥವಾ ದೊಡ್ಡ ಆಡಳಿತ ವಿಭಾಗಕ್ಕೆ ಒಡೆಯಾರಾಗಿದ್ದರು. ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ವಿಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಈ ವರ್ಗ, ವರ್ಗಾವಣೆಯ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗೊಳಪಟ್ಟಿದ್ದರೋ? ಇಲ್ಲವೆ ಇವರ ಕಾರ್ಯದಕ್ಷತೆಗನುಗುಣವಾಗಿ ಎರಡು ಆಡಳಿತ ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಆಳಲು ನೇಮಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿದ್ದರೋ? ಎಂಬುದು ನಿಗೂಢವಾಗಿದೆ. ಇವರು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಆಡಳಿತ ವಿಭಾಗದ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯನ್ನು ಪೋಷಿಸಿ, ಜನಜೀವನವನ್ನು ಸುಗಮಗೊಳಿಸಿ, ರಾಜ್ಯಶಕ್ತಿಗೆ ಸ್ಥಿರತೆಯನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.

ಆಡಳಿತ ವಿಭಾಗವಾಗಿ 'ಮಂಡಲ'ದ ಕಲ್ಪನೆ ಪೂರ್ವವೇದಕಾಲದಷ್ಟೇ ಹಳತು. 'ಮಂಡಲ' ಇಲ್ಲವೆ ಪ್ರಾಂತದ ಒಡೆಯ (ಈಶ್ವರ) ಮಂಡಳೇಶ್ವರನಾಗಿದ್ದು, ಅವನನ್ನು ಮಂಡಲಾಧಿಪತಿ, ಮಂಡಲೇಶ, ಮಂಡಳೀಕ ಎಂಬ ಪರ್ಯಾಯ ಪದಗಳಿಂದಲೂ ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಇವರು ವಂಶಪಾರಂಪರ್ಯದಿಂದ ಮುಂದುವರೆಯುತ್ತಿದ್ದರಾದರೂ, ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಮಾತ್ರ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯು ಹೊಸ ಮಂಡಳೇಶ್ವರರನ್ನು ನೇಮಿಸುತ್ತಿದ್ದನು. ಚಕ್ರವರ್ತಿಯ ಅಧೀನರಾಗಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದಾಗ್ಯೂ ಸಾಕಷ್ಟು ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ, ಅಧಿಕಾರ ಹೊಂದಿದ್ದು ಇವರು ತಮ್ಮದೇ ಆದ ಮಂತ್ರಿಮಂಡಲ, ಅಧಿಕಾರವರ್ಗ, ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತಿದ್ದರು. ಇಷ್ಟೇಲ್ಲ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಹೊಂದಿದ್ದರೂ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯ ಅಧೀನರಾಗಿ ಪ್ರತಿವರ್ಷವೂ ಕಪ್ಪು ಕಾಣಿಕೆಯನ್ನು ಅರಸನಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಲೇಬೇಕಾಗಿದ್ದಿತು. ಇದಕ್ಕೆ ತಪ್ಪಿದರೆ ಅಂತ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರರನ್ನು ಸದೆಬಡಿಯಲು ಅರಸ ಬೇರೊಬ್ಬ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರರನ್ನು ಕಳುಹಿಸುತ್ತಿದ್ದನು.

ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಎಲ್ಲ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರರನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳಲು ಚಕ್ರವರ್ತಿಯೊಬ್ಬನಿಂದಲೇ ಸಾಧ್ಯವಾಗದಿದ್ದ ಕ್ಯಾಗಿ, ಆತ ತನ್ನ ಹಿರಿಯಮಗನನ್ನೋ ಅಥವಾ ಹಿರಿಯ ತಮ್ಮನನ್ನೋ ಈ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರರ ಮೇಲೆ ನೇಮಿಸುತ್ತಿದ್ದನು. ಇವರನ್ನು 'ಯುವರಾಜ' ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಒಂದು ವೇಳೆ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯ ಹಿರಿಯ ಮಗ ಪ್ರಾಪ್ತವಯಸ್ಕನಾಗಿಲ್ಲದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯ ತಮ್ಮನೇ ಯುವರಾಜ ಪದವಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಿದ್ದ. ಯುವರಾಜರಲ್ಲದ ಇತರ ಮಕ್ಕಳು, ಸಹೋದರರು 'ಕುಮಾರ ವೃತ್ತಿ'ಯಿಂದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ.

ಚಾಲುಕ್ಯ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಆಳುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಆತನ ಎರಡನೆಯ ಮಗ ಆರನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನು ಕುಮಾರವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಬನವಾಸಿ-೧೨,೦೦೦, ಗಂಗವಾಡಿ-೯೬,೦೦೦ಗಳನ್ನು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೫ರಲ್ಲಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂಬ ಉಲ್ಲೇಖ ಶಿಗ್ಗಾವ ಶಾಸನದಲ್ಲಿದೆ.¹

ನಂತರ ಆರನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ ಚಾಲುಕ್ಯ ಸಿಂಹಾಸನವನ್ನು ಅಲಂಕರಿಸಿದಾಗ, ತಮ್ಮ ಜಯಸಿಂಹ ಯುವರಾಜನಾಗುತ್ತಾನೆ. ನಂತರ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಯುವರಾಜನಾದಾಗ ಇತರ ಸಹೋದರರು ಕುಮಾರವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಆಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವರು ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರರನ್ನು ನಿಯಂತ್ರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.

ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರರ ಆಡಳಿತ ಘಟಕಗಳು

ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರರ ಆಡಳಿತಕ್ಕೊಳಪಟ್ಟ ಭೂಪ್ರದೇಶವು ಒಂದು ಅಥವಾ ಒಂದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಾಂತಗಳಾಗಿರಬಹುದು. ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ಇದು ಕೆಲವು ಗ್ರಾಮಗಳಿಗೂ ಸೀಮಿತವಾಗಿರಬಹುದು. ಇಂಥ ಹಲವು ಶಾಸನೋಕ್ತ ಉದಾಹರಣೆಗಳು ಇವನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಸಾಕಷ್ಟಿವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ, ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೦ರ ಶಿರಸ್ತಹಳ್ಳಿ ಶಾಸನವು,² “ಚಾಳುಕ್ಯ ಅರಸನ ಪಾದಪದ್ಮೋಪಜೀವಿ ಪಲ್ಲವಕುಳಾನ್ವಯ ನಾರಸಿಂಘದೇವ” ಕೋಗಳಿ-೫೦೦, ಕದಂಬಳಿಗೆ ಸಾಸಿರ, ಬಲ್ಲಕುಂದೆ-೩೦೦, ಸಿಂಧವಾಡಿ-೧೦೦೦ಗಳನ್ನು ದುಷ್ಟನಿಗ್ರಹದಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾಳಿಸುತ್ತಿದ್ದನು ಎಂದಿದೆ.

ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೫ರ ಶಿಗ್ಗಾವ ಶಾಸನವು,³ ಕದಂಬವಂಶದ ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರ ಹರಿಕೇಸರಿ ಬನವಾಸಿ ೧೨,೦೦೦ವನ್ನು ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಸಾಮಂತನಾಗಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದರೆ, ಮತ್ತೊಂದು ಶಾಸನ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೩ರ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದು, “ಆರಸನ ಮಹಾಸಾಮಂತನಾಗಿ ಸೌಚಯ್ಯನಾಯಕ ಬೆಳ್ಳಲ ೩೦೦ರೊಳಗಿನ ಭತ್ತಗ್ರಾಮ ಎಲೆಯ ಪಸುಂಡಿ (ಅಸುಂಡಿ)ಯನ್ನು ದುಷ್ಟನಿಗ್ರಹದಿಂದ ಆಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು” ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ಅರಸನ “ಪಾದಪದ್ಮೋಪಜೀವಿ ಮಹಾಸಾಮಂತಾಧಿಪತಿ, ಮಹಾಪ್ರಚಂಡದಂಡನಾಯಕ ದೇಚಯ್ಯಭಟ್ಟನು⁴ ಪಾಂಡಿಯಾರು ಗ್ರಾಮವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಆಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂಬುದಾಗಿ” ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ.

ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರರ ಪ್ರಕಾರಗಳು

ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರರಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಎಂಬ ಮನೋಭಾವ ವಿದ್ವಾಂಸರಲ್ಲಿದೆ. ಆದರೆ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರು ಬಗೆಯ ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರರ ಉಲ್ಲೇಖಗಳಿವೆ. ಅವು, ೧. ರಾಜವಂಶೀಯ ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರರು ೨. ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರರ ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರರು ಹಾಗೂ ೩. ಇತರ ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರರು.

೧. ರಾಜವಂಶೀಯ ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರರು

ರಾಜವಂಶದಿಂದ ಬಂದವರು ರಾಜವಂಶೀಯ ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರರು. ಇವರಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ಎರಡು ಪ್ರಕಾರಗಳಿವೆ ೧. ಹಿಂದೆ ಚಕ್ರವರ್ತಿಗಳಾಗಿ ಆಳಿದವರು ಹಾಗೂ ೨. ಪ್ರಾರಂಭದಿಂದಲೂ ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರರಾಗಿದ್ದವರು.

ಈ ಹಿಂದೆ ಚಕ್ರವರ್ತಿಗಳಾಗಿದ್ದು, ತಮ್ಮ ಅಧಿಕಾರ ಪತನದ ನಂತರ ಬೇರೊಬ್ಬ ಚಕ್ರವರ್ತಿಗಳಿಗೆ ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರರಾದವರು ಕದಂಬರು. ಮೂಲತಃ ಚಕ್ರವರ್ತಿಗಳಾಗಿದ್ದ ಇವರು ನಂತರ ಅಧಿಕಾರ ಕಳೆದುಕೊಂಡು ಬಾದಾಮಿಯ ಚಾಲುಕ್ಯರಿಗೆ, ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರಿಗೆ, ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರಿಗೆ ಅಧೀನ ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರರಾಗಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿದ್ದು,

ಶಾಸನೋಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಇದರಂತೆ ಬಾದಾಮಿ ಚಾಲುಕ್ಯರು ತಮ್ಮ ಚಕ್ರಾಧಿಪತ್ಯ ಕಳೆದುಕೊಂಡು ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರಿಗೆ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಮುಂದೆ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರು ಅಧಿಕಾರ ಕಳೆದುಕೊಂಡು ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರಿಗೆ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರರಾಗಿ ಸೇವೆಸಲ್ಲಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ರಾಜವಂಶೀಯ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರರಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ಪ್ರಾರಂಭದಿಂದಲೂ ಎಲ್ಲ ವಂಶದ ಚಕ್ರವರ್ತಿಗಳಿಗೆ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ. ಗಂಗ ಅರಸರು ಇವರೆಂದೂ ಚಕ್ರವರ್ತಿಗಳಾಗಿ ಮರೆಯಲೇ ಇಲ್ಲ. ಇವರು ಕದಂಬರಿಗೆ, ಚಾಳುಕ್ಯರಿಗೆ, ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರಿಗೆ ಹಾಗೂ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರರಾಗಿದ್ದ ಹೊಯ್ಸಳರಿಗೂ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರರಾಗಿದ್ದರು. ಹೀಗೆ ರಾಜವಂಶೀಯರಾಗಿದ್ದುಕೊಂಡು ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರರಾಗಿ ಬಂದವರಲ್ಲಿ ಸಾಂತರರು, ಬಾಣರು, ಕಾಕತಿಯರು, ಹೈಹಯರು, ಯಾದವರು ಮುಂತಾದವರು. ಇವರು ತಮ್ಮ ವಂಶಕ್ಕೆ ಪರಂಪರಾಗತವಾಗಿ ಬಂದ ಭೂಪ್ರದೇಶವನ್ನೇ ಆಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯು ಇವರ ವಿಧೇಯತೆಗೆ ಮೆಚ್ಚಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಭೂಭಾಗವನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಕೊಟ್ಟಿದ್ದು ಇದೆ. ಕೆಲವರು ವೈರಿಗಳನ್ನು ಎದುರಿಸಿ ಅವರ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿ ತಮ್ಮ ಭೂಪ್ರದೇಶವನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಇವರ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ದೊಡ್ಡ ವಿಭಾಗಗಳು ಒಳಪಟ್ಟಿರುತ್ತಿದ್ದವು.

೨. ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರರ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರರು

ಈ ವರ್ಗ ರಾಜವಂಶೀಯ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರರ ಆಧೀನರಾಗುತ್ತಿದ್ದರು. ಚಕ್ರ ವಿಭಾಗಗಳಿಗೆ ಒಡೆಯರಾಗಿದ್ದ ಇವರು ರಾಜವಂಶೀಯರು ಹಾಗೂ ರಾಜವಂಶೀಯೇತರ ವರ್ಗವಾಗಿರುತ್ತಿತ್ತು. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ, ತರ್ದವಾಡಿ ಸಾಸಿರದ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿದ್ದ ರಾಜವಂಶೀಯ ನೊಳಂಬಪಲ್ಲವ ಪರ್ಮಾಡಿ ಜಯಸಿಂಗದೇವನ ಪಾದಪದ್ಮೋಪಜೀವಿಯಾಗಿ ಸಾಮಂತ ವಾವರಸನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದ. ^೬ ಶಾಸನ ತೃಟಿತವಾಗಿದ್ದು, ಯಾವ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುವದಿಲ್ಲ.

ನೊಳಂಬವಾಡಿ-೩೨,೦೦೦ಕ್ಕೆ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿದ್ದ ರಾಜವಂಶೀಯ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಪಾಂಡ್ಯವಂಶದ ತ್ರಿಭುವನಮಲ್ಲದೇವನ ಪಾದಪದ್ಮೋಪಜೀವಿಯಾಗಿ, ಆಧೀನನಾಗಿ ಕದಂಬ ವಂಶೀಯ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಘಟ್ಟಿಯರಸನು ^೭ ಕೋಗಳಿ-೫೦೦ನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದನು. ಇವು ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಕೈ ಕೆಳಗಿನ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರರ ಉದಾಹರಣೆಗಳಷ್ಟೇ.

೩. ಇತರ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರರು

ಸಣ್ಣ ವಿಭಾಗಕ್ಕೋ ಅಥವಾ ಕೆಲವು ಗ್ರಾಮಗಳಿಗೋ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರರಾಗಿದ್ದವರನ್ನು ಇತರ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರರ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇವರು ಯಾವುದೇ ರಾಜವಂಶಕ್ಕೆ ಸೇರದವರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು ಚಕ್ರವರ್ತಿಗೆ ನಿಷ್ಠೆಯಿಂದ ಇದ್ದು, ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಜೀವನದ ಹಂಗುತೊರೆದು ಜಯತಂದು ಕೊಟ್ಟವರನ್ನು ದೊರೆ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರರೆಂದು ಗೌರವಿಸಿ ಆಯಕಟ್ಟಿನ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ನೇಮಿಸುತ್ತಿದ್ದನು. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ,

ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೭ರ ತಡಕಲ್ ಶಾಸನ ^೮ ಅರಸನ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ನಾಗವರ್ಮನು ಬಹಳಷ್ಟು ಪ್ರಸಿದ್ಧನೂ, ಸಮರ್ಥನೂ ಆಗಿದ್ದು, ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಸೈನಿಕ ವಿಜಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖ ಪಾತ್ರ ನಿರ್ವಹಿಸಿದನು. ಅರಸನು ಈತನ ಸಾಹಸಕ್ಕೆ ಮೆಚ್ಚಿ ಆತನಿಗೆ ವಿವಾಹ ಮಾಡಿ ಸಕ್ಕರೆಗೆ-ಆಂರೋಳಗಣ ತಡಕಲ್ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ನೀಡಿದನೆಂಬುದಾಗಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ಅದರಂತೆ ಮತ್ತೊಬ್ಬ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಜೇಮರಸನು ^೯ ಪೊಟ್ಟಿಯೂರು, ನಿಟ್ಟಿಸಿಂಗಿ, ಎಳವಟ್ಟಿ, ಹಂಡಿಯೂರು, ಮುಂತಾದ ಬಾಡಗಳನ್ನು 'ಕಟ್ಟುಂಬಿಟ್ಟಿಯಣುಗ ಜೀವಿತನಾಗಿ' ಆಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೪ರ ಹೊಟ್ಟೂರು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ. ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರರನ್ನು ಕುರಿತು ಚರ್ಚಿಸೋಣ.

ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರರು

ಈತನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ರಾಜಮನೆತನದ ಹಾಗೂ ರಾಜಮನೆತನಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ (ರಾಜವಂಶೀಯರಲ್ಲದ) ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರರು ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಆಡಳಿತ ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವರಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ಚಕ್ರವರ್ತಿಗೆ ನಿಷ್ಠೆಯಿಂದಿದ್ದರೆ, ಮತ್ತೇ ಕೆಲವು ಜನ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರರು ಅರಸನ ವಿರುದ್ಧ ಬಂಡೆದ್ದು ವಿಫಲತೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ ವಿಷಯವು ಸಾಹಿತ್ಯ ಹಾಗೂ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಕದಂಬರು

ಕರ್ನಾಟಕದ ಚರಿತ್ರೆಯ ಹರಿಕಾರರೆಂದು ಹೆಸರಾದ ಕದಂಬರು ಕರ್ನಾಟಕ ಪ್ರಥಮ ಚಕ್ರವರ್ತಿಗಳೆಂದು ಮೆರೆದು ಆಂಧ್ರ, ತಮಿಳುನಾಡು, ಕೇರಳ ಮತ್ತಿತರ ಅರಸರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ತಮ್ಮ ಆಧೀನದಲ್ಲಿ ಬಾಳುವಂತೆ ಮಾಡಿದರು. ಅಪಾರ ಬಾಹುಬಲವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದ ಮಯೂರಶರ್ಮ ತನ್ನ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಕದಂಬ ಮನೆತನಕ್ಕೆ ಭದ್ರನೆಲೆಯನ್ನು ಒದಗಿಸಿದನು. ಇವನ ನಂತರ ಬಂದ ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿಗಳಾದ ಮೃಗೇಶವರ್ಮ, ಕಾಕುಸ್ಥವರ್ಮ ಮುಂತಾದವರು ಅದರ ಮೇಲೆ ಭದ್ರವಾದ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ಕೀರ್ತಿಯನ್ನು ಬೆಳಗಿಸಿದರು.

ಬನವಾಸಿಯಿಂದ ಸುಮಾರು ಎರಡು ಶತಮಾನಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು (ಕ್ರಿ. ಶ. ೩೨೫-೫೪೦ ಕ್ರಿ. ಶ.) ಕಾಲ ರಾಜ್ಯಭಾರಮಾಡಿದರು. ತಮ್ಮ ಈ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ವಿವಿಧ ಭಾಗಗಳ ಆಡಳಿತವನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳಲು ತಮ್ಮ ವಂಶದವರನ್ನೇ ನೇಮಿಸಿದರು. ಇವರು ಮುಂದೆ ಬಾದಾಮಿಯ ಚಾಳುಕ್ಯರ, ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಹಾಗೂ ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರರಾಗಿ ಇಲ್ಲವೆ ಮಹಾಸಾಮಂತರಾಗಿ ಆಳಿದರು.

ಬಿ. ಆರ್. ಗೋಪಾಲರವರು¹⁰ ವಿವಿಧ ಅರಸು ಮನೆತನಗಳ (ಸಾಮಂತರಾಗಿ) ಆಧೀನರಾಗಿ ಬಾಳಿದ ಕದಂಬ ವಂಶದ ಆರುಮನೆತನಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅವರು, ೧. ಹಾನಗಲ್ಲಿನ ಕದಂಬರು, ೨. ಗೋವೆಯ ಕದಂಬರು, ೩. ಬಯಲು ನಾಡಿನ ಕದಂಬರು, ೪. ನೂರುಂಬಾಡದ ಕದಂಬರು, ೫. ಕರಡಿಕಲ್ಲಿನ ಕದಂಬರು ಹಾಗೂ ೬. ಚಂದ್ರವಾರದ ಕದಂಬರು. ಆದರೆ ಕದಂಬರ ಇನ್ನೂ ಒಂದು ಮನೆತನ ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ತೆಂಬುದಾಗಿಯೂ, ಕೋಗಳಿ-೫೦೦ ವಿಭಾಗವನ್ನು ಕದಂಬ ವಂಶದ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಕೊಟ್ಟೂರಿನ ಘಟ್ಟಿಯರಸನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂಬುದಾಗಿಯೂ ಜೆ. ಎಂ. ನಾಗಯ್ಯನವರು¹¹ ತಮ್ಮ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಉಪಲಬ್ಧ ಶಾಸನಗಳ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಹೇಳುವುದಾದಲ್ಲಿ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಬನವಾಸಿಯ ಕದಂಬರು, ಹಾನಗಲ್ ಕದಂಬರು ಹಾಗೂ ಗೋವೆಯ ಕದಂಬರು ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿದ್ದರೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಬನವಾಸಿಯ ಕದಂಬರು

ಕದಂಬರು ಪರಂಪರಾಗತವಾಗಿ ಬಂದ ಬನವಾಸಿಯನ್ನು ತಮ್ಮ ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರರಾಗಿ ಆಳಿದ್ದಾರೆ. ಈ ವಂಶದ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಕೀರ್ತಿವರ್ಮ ಹಾಗೂ ಆತನ ಸಹೋದರ ಚಟಯ್ಯ ಅಥವಾ ಚಟ್ಟುಗ ಆರನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನಿಗೆ ಎರಡನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ವಿರುದ್ಧ ಸಹಾಯಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಕೀರ್ತಿವರ್ಮದೇವ

ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರನಾದ ಈತನು ಬನವಾಸಿ ೧೨,೦೦೦ವನ್ನು ಏಕಚ್ಚತ್ರಚ್ಚಾಯೆಯಿಂದ ಆಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೮ರ ಬನವಾಸಿ ಶಾಸನವು¹² ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ಕರಗುದರಿಯ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ¹³ ಚಟ್ಟಯ್ಯನು ಆಧಿತ್ಯವರ್ಮನ ಪುತ್ರನೆಂದು,

ತಾಮಡಿಕ್ಕಲ್ಲಾಳ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ¹⁴ ಈ ಚಟ್ಟಿಯನ್ನು ಅಣ್ಣ ಕೀರ್ತಿವರ್ಮದೇವನೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಕೀರ್ತಿವರ್ಮನು ಅಧಿತ್ಯವರ್ಮನ ಹಿರಿಯಮಗನೆಂದು, ಚಟ್ಟಿಯನ್ನು ಕಿರಿಯ ಮಗನೆಂದು ಊಹಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಹರಿಕೇಸರಿ (ಹರಿಕೇಶ್ವರ)

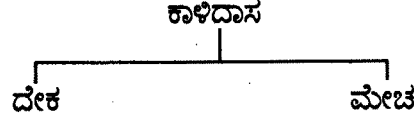
ಈ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರನ ಉಲ್ಲೇಖವು, ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೫, ಡಿಸೆಂಬರ್, ೨೫ರ ಶಿಗ್ಗಾವ ಶಾಸನ¹⁶ದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನು ಚಕ್ರವರ್ತಿಯಾಗಿ, ಈತನ ಪುತ್ರನಾದ ಆರನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನು ಯುವರಾಜನಾಗಿ ಗಂಗವಾರ್ಡೀ, ೬,೦೦೦, ಬನವಾಸಿ-೧೨,೦೦೦ಗಳನ್ನು ಆಳುತ್ತಿರುವಾಗ ಈತನ ಕೆಳಗೆ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಹರಿಕೇಸರಿದೇವನು ಬನವಾಸಿ-೧೨,೦೦೦ವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದನು. ಕದಂಬ ವಂಶದವನಾದ ಈತನ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ “ಸ್ವಸ್ತಿ ಸಮಧಿಗತ ಪಂಚಮಹಾಶಬ್ದ, ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರಂ ಬನವಾಸಿ ಪುರವರೇಶ್ವರಂ ತ್ರ್ಯಕಕ್ಷಾಕಂಭವಂ, ಚತುರಾಶೀತಿನಗರಾಧಿಷ್ಠಿತ ಲಲಾಟನೋಚನ ಚತುರ್ಭುಜಗದ್ವಿದಿತಾಷ್ಟದಶಾಶ್ವಮೇದ ದಿಕ್ಷೀತ ಹಿಮವದ್ರಿರೀಂದ್ರರುಂದ್ರ ಶಿಖರಶಕ್ತಿ ಸಂಸ್ಥಾಪಿತ ಸ್ವಟಿಕ ಶಿಲಾಸ್ತಂಭ ಬದ್ಧ ಮದಗಜ ಮಹಾಮಹಿಮಾಭಿರಾಮ ಕಾದಂಬ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಮಯೂರವರ್ಮನ ಕುಳಭೂಷಣಂ ಪೆಮ್ಮಟ್ಟಿತೂರ್ಯನಿಗ್ಗೋಶಣಂ, ಶಾಖಾಚರೇಂದ್ರ ದ್ವಜ, ಸಿಂಹಲಾಂಚನ ಮಾಕ್ಕೊಳ್ಳರ (ಮಾರ್ಕೊಳ್ಳರ) ಗಣ್ಣ ಕದಂಬ ಕುಳ ಕಮಳ ಮಾರ್ತಂಡ್ನ” ಎಂದು ಬಗೆಬಗೆಯಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇವನ ರಾಣಿ ದಾನಚಿಂತಾಮಣಿ, ಚಂಪಕಾಮೋದೆ, ದುರ್ವ್ಯಾಕುರ ಶ್ಯಾಮಗಾತ್ರ, ಸವತಿಮದಭಂಜನೆ, ಧರ್ಮಸಂಕರ್ಷಣ, ರಾಜಹಂಸಿ, ಸುಭಗ ವಿಳಾಸಿ, ಹರಿಗನದ್ವಾರಿ” ಮುಂತಾಗಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದ ಲಚ್ಚಲದೇವಿ ದೂಸಿಗ ಕೇತಿಸೆಟ್ಟಿಯ ಬಿನ್ನಹದ ಮೇರೆಗೆ ಅರಿಕೇಸರಿ ಮತ್ತು ಲಚ್ಚಲದೇವಿಯರು ದಾನ ಬಿಡುತ್ತಾರೆ. ಪೊಳಲು ಬಂಕಾಪುರದ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಪಂಡಿತದೇವರ ಕಾಲುತೊಳೆದು ಪಂಚಮಠಸ್ಥಾನವನ್ನು ನೈಋತ್ಯ ಸ್ಥಾನವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ, ಪಾನುಂಗಲ್ಲ-೫೦೦ರ ಕಂಪಣ ನಿಡಗುಂದಗೆ-೧೨ರ ಬಳಿಯ ಪಳ್ಳಪುರವನ್ನ ತಳವೃತ್ತಿಯಾಗಿ ದೇವರಿಗೆ ದಾನಬಿಡುತ್ತಾರೆ. ಈತ ಸಾಮಂತನೂ ಹೌದು.

ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ತೋಯಿಲದೇವ

ಈ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರನ ಉಲ್ಲೇಖ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೨ರ ಬಂಕಾಪುರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ¹⁷ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಾಸನವು ಈತನನ್ನು ‘ಬನವಾಸಿ ಪುರವರೇಶ್ವರ’, ‘ಲಲಾಟಲೋಚನ’, ‘ಹಿಮವದ್ಗಿರೀಂದ್ರ’, ‘ಸಮರಜಯಕಾರಣ’ ಮುಂತಾದ ... ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳಿಂದ ವರ್ಣಿಸುತ್ತಿದ್ದಲ್ಲದೆ, ತೋಯಿಲದೇವನು ಅರಸನ ಕದಂಬಕುಲದ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರನಾಗಿ ಬನವಾಸಿ-೧೨,೦೦೦, ಹಾನಗಲ್-೫೦೦ ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ದುಷ್ಟನಿಗ್ರಹದಿಂದ ಆಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂಬುದಾಗಿ ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ.

ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಗಂಡರಾಧಿತ್ಯರಸ

ಈತನ ಉಲ್ಲೇಖವು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೬ರ ಮೈಲಾರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ¹⁸ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಾಸನದ ಪ್ರಕಾರ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಗಂಡರಾಧಿತ್ಯರಸ ಸಿಂಧವಾರ್ಡೀ-೧೦೦೦, ಅಗ್ರಹಾರ, ನರಗುಂದ ಹಾಗೂ ಬೆಣ್ಣೆಯೂರುಗಳನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದಾಗ, ಆತನ ಪಾದ ಪಂಕಜ ಭ್ರಮರ ತ್ರೀಮತೈರ್ಗಡೆ ಕಾಳಿಮಯ್ಯ ಅಥವಾ ಕಾಳಿದಾಸರಸ ತೇಜೋರಾಶಿ ಪಂಡಿತರ ಶಿಷ್ಯ ಚಿಲ್ಲುಕಾಚಾರ್ಯರ ಪಾದ ತೊಳೆದು ಸ್ವಯಂಭೂದೇವರಿಗೆ ಮತ್ತು ಮೂಲಸ್ಥಾನ ದೇವರುಗಳಿಗೆ ನಿವೇಶನ, ಮನೆ ದಾನಬಿಟ್ಟು ವಿಷಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ. ಶಾಸನವು ಮುಂದುವರೆದು ಕಾಳಿದಾಸರಸನ ಅಥವಾ ಕಾಳಿಮಯ್ಯನ ವಂಶಾವಳಿಯನ್ನು ಈ ಕೆಳಗಿನಂತೆ ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ಅದು,

ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೭ರ ಕಂಚಗಾರ ಬೆಳಗಲಿ ಶಾಸನವು¹⁹, ಚಾಳುಕ್ಯ ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲನದೇವನ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದು, ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಗಂಡರಾಧಿತ್ಯರಸ ಸಿಂಧವಾಡಿ-೧೦೦೦, ಬೆಣ್ಣೆವೂರ-೧೨ ಹಾಗೂ ಭತ್ತಗ್ರಾಮ ನರಗುಂದಗಳನ್ನು ಆಳುತ್ತಿರುವಾಗ ಕಂಚಗಾರ ಬೆಳಗಲಿಯ ವಿಷ್ಣುದೇವರಿಗೆ ಆರು ಮತ್ತರು ಕರಿಯ ಭೂಮಿಯನ್ನು ದಾನಮಾಡಿದನೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಕೋಟೆಯ ನಾಗಾತ್ಯರಸ

ಈತನ ಉಲ್ಲೇಖವು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೩ರ ನಂದಿಕಂಭ (ಪುನಭಗಟ್ಟ) ಶಾಸನ²⁰ದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಶಾಸನವು ಕದಂಬ ವಂಶದ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ ನಾಗಾತ್ಯರಸರು ಕದಂಬಳಿಗೆ-೧೦೦೦ ಮನ್ನೆಯ ವಿಭಾಗವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದರೆಂಬುದಾಗಿ ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ. ಈತನು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ತಾನು ಕದಂಬಮಯೂರ ವಂಶಸ್ಥನೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಂಡಿರುವುದು ವಿಶೇಷ.

ಹಾನಗಲ್ಲ ಕದಂಬರು

ಇಂದಿನ ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿರುವ ಹಾನಗಲ್ಲನ್ನು ತಮ್ಮ ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನಾಗಿರಿಸಿ ೫೦೦ ಗ್ರಾಮಗಳ ರಾಜ್ಯವನ್ನು 'ಉಭಯ ಸ್ವಾಮ್ಯ'ದಿಂದ (ಚಕ್ರವರ್ತಿಗೂ ಹಾಗೂ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರರಾದ ಗೋವೆಯ ಕದಂಬರಿಗೂ ಆಧೀನರಾಗಿ) ಈ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರರು ಆಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಬನವಾಸಿ ಕದಂಬರ ಸಹೋದರ ಸಂಬಂಧಿಗಳಾಗಿದ್ದ ಇವರು ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಪಾನುಂಗಲ್ಲ-೫೦೦ಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಯಜಮಾನರಾಗಿದ್ದು ಉಭಯಸ್ವಾಮ್ಯದಿಂದ ಆಳುತ್ತಿದ್ದರೆ ಮುಂದೆ ತೈಲಪನು, ಬಾದ್ಯಸ್ಥರಿಲ್ಲದ್ದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಏನೋ ಬನವಾಸಿ-೧೨,೦೦೦ದ ಒಡೆತನವನ್ನೂ ಪಡೆದು ಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಇವರು ಹಂತ ಹಂತವಾಗಿ ಮೇಲೇರಿದುದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇವರಲ್ಲಿ ಹಾನಗಲ್ಲ ಕದಂಬ ವಂಶದ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಚಾವುಂಡರಾಯ ಅಥವಾ ಚಾವುಂಡರಾಯರಸ, ಆತನ ಸಹೋದರ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಬಮ್ಮದೇವ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಸಮಕಾಲೀನರು.

ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಚಾವುಂಡರಾಯರಸ

ಈ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರನ ಉಲ್ಲೇಖವು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೮ರ ಮಲ್ಲೂರು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ²¹ ಉಲ್ಲೇಖಿತವಾಗಿದ್ದು, ಅರಸನ ಸಾಮಂತ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಚಾವುಂಡರಾಯರಸನು ಬನವಾಸಿ-೧೨,೦೦೦, ಸಾಂತಳಿಗೆ-೧೦೦೦ಗಳನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂಬುದಾಗಿಯೂ ವಿವಿಧ ಬಿರುದು ಮತ್ತು ವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದ ಈತನನ್ನು ಹೊಗಳುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಶಾಸನವು ಮುಂದುವರೆದು ಚಾವುಂಡರಾಯರಸನ ಸಹೋದರ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಬಮ್ಮದೇವನು ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರನಾಗಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದನೆಂಬುದಾಗಿ ವಿವರಿಸುತ್ತದಾದರೂ ಯಾವ ಪ್ರದೇಶದ ಮೇಲೆ ಬಮ್ಮದೇವನ ಅಧಿಕಾರವಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿಸುವದಿಲ್ಲ. ಅಲ್ಲದೆ ಶಾಸನವು ಬಮ್ಮದೇವನ ಮಗ ಕುಮಾರ ಜೋಮದೇವರಸನು ಬಾಸವೂರ-೧೪೦ರ ವಿಭಾಗವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂಬುದಾಗಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.

ಚಾವುಂಡರಾಯನು ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರರಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೬, ಮತ್ತು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೭ರ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಚೋಳರನ್ನು ಹಿಮ್ಮೆಟ್ಟಿಸುವಲ್ಲಿ ಈತ ತನ್ನ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡುವಲ್ಲಿ

ಮಗ್ಗನಾಗಿದ್ದನು. ಸಮಕಾಲೀನ ತಮಿಳು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಚೋಳರಿಂದ ಸೋಲಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಚಾಳುಕ್ಯ ದಂಡನಾಯಕರಲ್ಲಿ ಈತನು ಒಬ್ಬನೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಕಾರ್ಯದ ಒತ್ತಡದಲ್ಲಿ ಚಾವುಂಡರಾಯ ಅನಿವಾರ್ಯವಾಗಿಯೇ ಬನವಾಸಿಯಿಂದ ದೂರ ಉಳಿಯಬೇಕಾಗಿ, ಎರಡನೆಯ ಮಯೂರವರ್ಮನು ಬನವಾಸಿ ವಿಭಾಗದ ನಿಜವಾದ ಆಡಳಿತಗಾರನಾಗಬೇಕಾಯಿತು. ಬಳ್ಳಿಗಾಂವೆ ಶಾಸನವು,²² ಚಾವುಂಡರಾಯನು ಬನವಾಸಿ-೧೨೦೦೦ರದ ವಿಭಾಗವನ್ನು ತನ್ನ ರಾಜಧಾನಿ ಬಳ್ಳಿಗಾಂವೆಯಿಂದ; ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೮ರ ಮೋಟೆಬೆನ್ನೂರ ಶಾಸನ²³ ಹಾಗೂ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೩ರ ದೇವಿಹೊಸೂರು ಶಾಸನಗಳು²⁴ ಚಾವುಂಡರಾಯನು ಅರಸನ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರನಾಗಿ, ಬನವಾಸಿ 'ಪುರಾಧೀಶ್ವರ' ಎಂದು ಬಿರುದು ಧರಿಸಿ ಬನವಾಸಿ-೧೨,೦೦೦ವನ್ನು ದುಷ್ಕನಿಗ್ರಹದಿಂದ ಆಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂಬುದಾಗಿ ವಿವರಿಸುತ್ತವೆ.

ಆದರೆ ಆಶ್ಚರ್ಯಕರ ಸಂಗತಿಯೆಂದರೆ, ಬನವಾಸಿ-೧೨,೦೦೦ ಹಾಗೂ ಹಾನಗಲ್ಲು ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೯ ರಿಂದ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೫ರವರೆಗೂ 'ಅರಿಕೇಸರಿ' ಎಂಬ ಮತ್ತೊಬ್ಬ ಕದಂಬ ಮುಖಂಡನಿಂದ ಆಳಲ್ಪಡುತ್ತಿದ್ದನೆಂಬುದು, ಈತನನ್ನು 'ಹರಿಕೇಸರಿ' 'ಹರೀಗ' ಹಾಗೂ 'ಆರಿಗ' ಎಂಬುದಾಗಿಯೂ ದಾಖಲೆಗಳು ಹೆಸರಿಸುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಈತನ ಇತ್ತೀಚಿನ ಪ್ರಾರಂಭಿಕ ಕಾಲವು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೩ ಎಂದು ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.²⁵ ಆದರೆ ಬೆಳವಟ್ಟಿಯ²⁶ ದಾಖಲೆಯ ಪ್ರಕಾರ, ಹರಿಕೇಸರಿಯು ಈ ಎರಡು ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೯ರಲ್ಲಿ ಮನ್ನೆಯನಾಗಿ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂಬುದಾಗಿ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಚಾವುಂಡರಾಯ ಬನವಾಸಿಯ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರನಾಗಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಅರಿಕೇಸರಿ ಆತನ ಸಹಾಯಕನಾಗಿ ಅವನ ನಿಯಂತ್ರಣದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರ ಹೊಂದಿದ್ದನೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟ.

ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಬರ್ಮುದೇವ

ಈತನ ಉಲ್ಲೇಖವು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೮ರ ಮಲ್ಲೂರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ²⁷ ಲಭ್ಯವಿದ್ದು, ಈತನು ಯಾವ ವಿಭಾಗವನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ಶಾಸನದಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತಿಲ್ಲವಾದರೂ, ಬರ್ಮುದೇವರಸನ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರನಾಗಿ ಕಾರ್ಯ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದನೆಂಬ ಸಂಗತಿ ಮಾತ್ರ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ.

ಗೋವೆಯ ಕದಂಬರು

ಕದಂಬ ಕುಲದ ಶಾಖೆಗಳೆಲ್ಲ ಗೋವೆಯ ಕದಂಬ ಮನೆತನ ಪ್ರಮುಖವಾದುದು. ಮೂರು ಶತಮಾನಗಳಷ್ಟು ಕಾಲ ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿದ್ದ ಈ ಶಾಖೆಯ ಅರಸರಿಗೆ 'ಬನವಾಸಿ ಪುರಾವರಾಧೀಶ್ವರ'ರೆಂಬ ಬಿರುದಿತ್ತು. ಸಿಂಹಲಾಂಛನವನ್ನೂ, ವಾನರಮಹಾಧ್ವಜವನ್ನೂ ಹೊಂದಿದ್ದ ಗೋವೆಯ ಕದಂಬರು²⁸ ಸಪ್ತಕೋಟೇಶ್ವರನ ಆರಾಧಕರಾಗಿದ್ದರು. ಆದರೆ ಅವರು 'ನರಸಿಂಹ' ಮತ್ತು 'ವರಾಹ'ದೇವರುಗಳನ್ನೂ ಪೂಜಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಈ ಸಂತತಿಯ ಕೆಲವು ಅರಸರ ಮನೆದೇವರುಗಳಲ್ಲಿ ಗೋಕರ್ಣೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ಆಚ್ಛಾದೇವಿಯ ಪ್ರಸ್ತಾಪವಿದೆ. ಗೋವೆಯಲ್ಲದೆ ಅನಿಲಾಪುರ ಮತ್ತು ಚಂದ್ರಾಪುರಗಳು ಅವರ ರಾಜಧಾನಿಗಳಾಗಿದ್ದವು. ಒಂದನೇ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಗೋವೆಯ ಕದಂಬ ಅರಸ ಚಟ್ಟಿಯುದೇವ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರನಾಗಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿದನು.

ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಚಟ್ಟಿಯುದೇವ

ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೫ ರ ಮುಗದ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ^{28A} ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರನಾಗಿ ಚಟ್ಟಿಯುದೇವನು ಪಲಸಿಗೆ-೧೨೦೦೦ ಹಾಗೂ ಕೊಂಕಣ-೯೦೦ ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂಬುದಾಗಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈತನಿಗೆ 'ಬನವಾಸಿ

ಪುರಾವರಾಧೀಶ್ವರ', 'ತ್ರಿಲೋಚನ ಕದಂಬ', 'ವಿಕಾಸಭಾಸ್ಕರ', 'ಸಮಯ ವಿಜಯಿ', ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು ಇವೆ. ಈತ ಅರಸನ ಮಹಾಸಾಮಂತನಾಗಿಯೂ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ನೊಳಂಬರು

ನೊಳಂಬರು ಪಲ್ಲವಂಶದಿಂದ ಬಂದವರು. ಅವರ ಪ್ರಾಂತವಾದ ನೊಳಂಬವಾಡಿ-೩೨೦೦೦ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಈಗಿನ ಚಿತ್ರದುರ್ಗಜಿಲ್ಲೆಯ ಪ್ರಾಂತವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿತ್ತು. ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಮೂಡಲಲ್ಲಿ ಶ್ರೀನಿವಾಸಪುರದವರೆಗೂ ಹಬ್ಬಿತ್ತು.

ನೊಳಂಬರ ಪ್ರಪ್ರಥಮ ದೊರೆ 'ಮಂಗಳ' ಅಥವಾ 'ನೊಳಂಬಾಧಿರಾಜ'. ಅವನು ಈಶ್ವರ ವಂಶದವನು. ನೊಳಂಬರು ಹಲವು ಏಳು ಬೀಳುಗಳನ್ನು ಕಂಡರು. ಮೊದಲ ಮಂಗಳನ ಮಗ ಸಿಂಗಪೂತನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅವರು ಗಂಗರಾಜ ಶಿವಮಾರ ಸೈಗೊಟ್ಟನ ಕೈಕೆಳಗಿದ್ದರು. ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರು ಶಿವಮಾರನನ್ನು ಸೆರೆಯಿಟ್ಟು ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯಾಧಿಪತ್ಯವನ್ನು ತಮ್ಮ ಕೈಗೆ ಕೊಂಡಾಗ ನೊಳಂಬರು ಗಂಗರ ಪರವಾಗಿಯೇ ಇದ್ದು, ಗಂಗರಾಜ ನೀತಿ ಮಾರ್ಗನ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ನೊಳಂಬಾಧಿರಾಜ ಪೊಳಲಿ ಚೋರನು ಗಂಗವಾಡಿ-೬೦೦೦ ವನ್ನು ಆಳಿದನು. ೯ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಕೊನೆಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ನೊಳಂಬರು ಗಂಗರೊಡನೆ ಜಗಳ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಕ್ರಿ.ಶ. ಸುಮಾರು ೮೮೦ ರಲ್ಲಿ ಕದಂಬರೊಡನೆ ಮದುವೆ ಸಂಬಂಧ ಬೆಳೆಸಿದರು.

ಹತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೯೬೯) ನನ್ನಿ ನೊಳಂಬನ ಆಳಿಕೆಯಲ್ಲಿ ನೊಳಂಬರು ಸ್ವತಂತ್ರ ರಾಜ್ಯಭಾರಮಾಡಿದರು. ಆದರೂ ಗಂಗರು ಅವರ ಪರಮ ವೈರಿಗಳಾಗಿಯೇ ಇದ್ದರು. ಕೊನೆಗೆ, ಗಂಗರಾಜ ಮಾರಸಿಂಹನು ನೊಳಂಬರನ್ನು ತೊಡೆದುಹಾಕಿದ್ದೇ ಅಲ್ಲದೆ, ರಕ್ಕಸಗಂಗನು ನೊಳಂಬಪ್ರಾಂತವನ್ನು ಗಂಗರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡುಬಿಟ್ಟನು.

ಆದರೂ ತರುವಾಯದಲ್ಲೂ ನೊಳಂಬರು ತಮ್ಮ ಪರಾಧೀನಪದವಿಯನ್ನಾದರೂ ಉಳಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದರು. ಹತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದ ಕೊನೆಯಲ್ಲೂ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಶತಮಾನದ ಮೊದಲಲ್ಲೂ ನೊಳಂಬರು ಕರ್ನಾಟಕದ ಹಲವು ಭಾಗಗಳನ್ನು ಗೆದ್ದುಕೊಂಡಿದ್ದ ಚೋಳರಾಜ, ರಾಜರಾಜನ ಪ್ರತಿನಿಧಿಗಳಾಗಿ ಆಳಿದರು. ಪಶ್ಚಿಮ ಚಾಳುಕ್ಯರು ಚೋಳರನ್ನು ಜಯಿಸಿದಾಗ, ನೊಳಂಬರು ಚಾಳುಕ್ಯರ ಕಡೆಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡರು. ಹನ್ನೊಂದನೆ. ಶತಮಾನದ ಮಧ್ಯದವರೆಗೆ ಅವರು ಕಂಪಲಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಹಾಗೂ ಉಚ್ಚಂಗಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಆಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಆದರೆ ಹತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚಂಗಿಯ ಪಾಂಡ್ಯರು ನೊಳಂಬವಾಡಿ-೩೨,೦೦೦ವನ್ನು ಗೆದ್ದುಕೊಂಡಾಗ ನೊಳಂಬರು ಪಾಂಡ್ಯರಲ್ಲಿ ಐಕ್ಯವಾಗಿ ಹೋದರು. ವೀರನೊಳಂಬ ಘಟ್ಟದೇವ, ನೊಳಂಬಪಲ್ಲವ ಪೆರ್ಮಾಡಿ ನಾರಸಿಂಘದೇವ, ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲ ನೊಳಂಬ ಪಲ್ಲವ ಪೆರ್ಮಾಡಿ, ಮುಂತಾದವರು ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರರಾಗಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿದರು.

ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ವೀರನೊಳಂಬ ಘಟ್ಟದೇವ

ಈ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರನ ಉಲ್ಲೇಖವು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೨ರ ಚಿನ್ನತುಂಬಳಂ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ²⁹ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಾಸನವು ಅರಸನ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ವೀರನೊಳಂಬ ಪಲ್ಲವ ಪೆರ್ಮನಾಡಿ ಅಲಿಯಾಸ್ ವೀರನೊಳಂಬ ಘಟ್ಟದೇವ ಸಿಂಧವಾಡಿ-೧೦೦೦ ವಿಭಾಗವನ್ನು ಸುಖ ಸಂಕಥಾವಿನೋದದಿಂದ ಆಳುತ್ತಿರುವಾಗ ವೀರಮಾಹೇಶ್ವರ ಪಂಡಿತರ ಶಿಷ್ಯ ಮಹಾವಾದಿಭಶಕ್ತಿ ಪಂಡಿತರಿಗೆ ತುಂಬಳ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ಧಾರಾಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ದಾನನೀಡಿದ ವಿಷಯವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತದೆ. ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಈತನನ್ನು ಪಲ್ಲವಾನ್ವಯ, ಪೃಥ್ವಿವಲ್ಲಭ, ಪಲ್ಲವ ಕುಲತಿಳಕ, ಕಾಂಚೀಪುರವರೇಶ್ವರ, ವೀರನೊಳಂಬ, ಪೆರ್ಮಾಡಿ ಮುಂತಾದ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳಿಂದ ಕೊಂಡಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೪ರ ಕಮ್ಮರಚೋಡು ಶಾಸನವು,³⁰ ಈತನನ್ನು ಕುರಿತು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತಿದ್ದು, “ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ವೀರನೊಳಂಬ ಘಟ್ಟದೇವ ಸಿಂಧವಾಡಿ-೧೦೦೦ವನ್ನು ಸುಖಸಂಕಥಾವಿನೋದದಿಂದ ಕಂಪಿಲಿಯನೆಲೆವೀಡಿನ ದಕ್ಷಿಣಗಂಗೆಯ ತಡಿಯಿಂದ ಆಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂಬುದಾಗಿ” ವಿವರಣೆ ನೀಡುತ್ತದೆ.

ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ನಾರಸಿಂಘದೇವ

ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೨ರ ಪುನಬಗಟ್ಟು ಶಾಸನವು,³¹ ಈತನ ಉಲ್ಲೇಖವನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದ್ದು. ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲದೇವ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲ ಇವನೊಳಂಬ ಪಲ್ಲವ ಪರ್ಮಾನಡಿ ನಾರಸಿಂಘದೇವ ಆಳುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಆತನ ಪತ್ನಿ ನೊಳಂಬ ಮಹಾದೇವಿಯು ಹೊಸಗಿರೆಯ ಮಹಾದೇವ ದೇವರ ನೈವೇದ್ಯಕ್ಕೆ, ಅರ್ಚಕರಿಗೆ ಭೂಮಿದಾನ ಮಾಡಿದ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಶಾಸನವು ನಾರಸಿಂಘದೇವ ಯಾವ ಆಡಳಿತ ವಿಭಾಗದ ಮೇಲೆ ಅಧಿಕಾರ ಹೊಂದಿದ್ದನೆಂಬುದನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿಲ್ಲ.

ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ನೊಳಂಬಪಲ್ಲವ ಪರ್ಮಾನಡಿ

ಈತನ ಉಲ್ಲೇಖವು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೨-೫೩ರ ತಳಕಲ್ಲು ಶಾಸನದಲ್ಲಿದ್ದು,³² ಈತ ಕೋಗಳಿ ೫೦೦, ಬಲ್ಲಕುಂದೆ-೩೦೦ ಹಾಗೂ ಕದಂಬಳಿಗೆ-೧೦೦೦ ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದಾಗ, ಈತನ ಮಹಾಸಾಮಂತ ಬಮ್ಮದೇವರಸ ತೋಣಗಲಿ, ನೆಟ್ಟೂರು ಮತ್ತು ಬಸಿಕೊಡು ಉಪವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ‘ಸರ್ವಾಭ್ಯಂತರ ಸಿದ್ಧಿ’ಯಿಂದ ಆಳುತ್ತಿದ್ದಾಗ ತೋಣಕಲಿಯ ಚಾವುಂಡಯ್ಯನಿಗೆ ಗುಂಡಿಯ ಕೆರೆಯನ್ನು ದುರಸ್ತಿಗೊಳಿಸಿದ್ದಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಅದರ ನಿರ್ವಹಣೆಗಾಗಿಯೂ ಹನ್ನೊಂದು ಮತ್ತರು ಭೂಮಿಯನ್ನು ದಾನ ನೀಡಿದನೆಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.

ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೪ರ ನಂದಿಬೇವೂರು ಶಾಸನವು,³³ ಈತ ಕದಂಬಳಿಗೆ-೧೦೦೦, ಬಲ್ಲಕುಂದೆ-೧೦೦೦, ಕಣೆಯಕಲ್ಲು-೩೦೦ ಹಾಗೂ ನೊಳಂಬವಾಡಿ-೩೨,೦೦೦ ಗಳನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಈತನ ಅಧೀನ ಸಾಮಂತ, ದಂಡನಾಯಕ ಜಗದೇಕಮಲ್ಲ ನೊಳಂಬ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿರಾಜ, ಘಟ್ಟಯರಸ, ಊರೊಡೆಯ ಶಿವಮಯ್ಯ ಇತರ ಒಂದನೂರಾ ಇಪ್ಪತ್ತು ಮಹಾಜನರು ಸೇರಿ ಜೈನಗುರು ‘ಅಷ್ಟೋಪವಾಸಿ ಭಳಾರರ್ಗೆ’ ಜೈನ ಬಸದಿಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದಕ್ಕಾಗಿ ಭೂಮಿದಾನ ಮಾಡಿದ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ.

ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ನನ್ನಿನೊಳಂಬ ಪಲ್ಲವ ಪರ್ಮಾನಡಿ

ಈತನ ಉಲ್ಲೇಖವು ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ತೇದಿರಹಿತ ಕೋಗಳಿ ಶಾಸನದಲ್ಲಿದೆ.³⁴ ಶಾಸನವು ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲ ನನ್ನಿನೊಳಂಬ ಪರ್ಮಾನಡಿದೇವನ ಸೇವಕ ನೊಳಂಬಶೆಟ್ಟಿ ಹಾಗೂ ಪದ್ಮಾವತಿಅಬ್ಬೆಯವರು ಕೋಗಳಿಯ ಉಚಿತ ಅನ್ನಭತ್ತಕ್ಕೆ ಭೂಮಿದಾನ ಮಾಡಿದಂಥ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ. ಈತನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳು ಈತ ಚಾಳುಕ್ಯ ಅರಸ ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲ ಅಹಾವಮಲ್ಲ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರನೆಂಬುದನ್ನು ಶ್ರುತ ಪಡಿಸುತ್ತವೆ. ಈತ ಧರಿಸಿದ ‘ತ್ಯೈಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲ’ ಎಂಬ ಬಿರುದು ಈತ ಚಾಳುಕ್ಯ ಚಕ್ರೇಶ್ವರನ ಅಧೀನವರ್ತಿಯೆಂದು ಸಾರುತ್ತದೆ. ನನ್ನಿನೊಳಂಬ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ದಂಡಯಾತ್ರಿಗಳಲ್ಲಿ ನಿರ್ಣಾಯಕ ಪಾತ್ರ ನಿರ್ವಹಿಸಿದನೆಂಬುದು ಶಾಸನೋಕ್ತವಾಗಿದೆ.³⁵

ತ್ಯೈಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲ ನನ್ನಿನೊಳಂಬನು ಕೋಗಳಿ-೫೦೦, ಕದಂಬಳಿಗೆ-೧೦೦೦, ಬಲ್ಲಕುಂದೆ-೩೦೦, ಕಣೆಯಕಲ್ಲು-೩೦೦, ಕುದಿಯಹರವಿ-೨೦ ಹಾಗೂ ಕರಿವಿಡಿ-೩೦ ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ದನೆಂಬುದಾಗಿ ಶಾಸನಗಳು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತವೆ.³⁶

ಈತ ಬಾಳುಕ್ಕ ಅರಸನ ಯುದ್ಧ ಶಿಬಿರಾನುಯಾಯಿಯಾಗಿದ್ದು, ಮೇಲಿನ ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದು ಗಮನಾರ್ಹ ಸಂಗತಿಯೇ ಸರಿ.³⁷ ಈತನು ಸಾಮಂತನಾಗಿಯೂ ಅರಸನ ಕೈಕೆಳಗೆ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿದ್ದಾನೆ ಎಂಬ ಸಂಗತಿ ಹಾವಿನಹಳ್ಳಿ ಶಾಸನದಿಂದ ವೇದ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ.^{37A}

ಕಲಚೂರಿಗಳು

ಈ ವಂಶದ ಅರಸರು ಮೂಲತಃ ಮಧ್ಯಭಾರತದವರಾಗಿದ್ದಾರೆ³⁸. ಇವರು ತಮ್ಮನ್ನು 'ಕಾಳಂಜರಪುರವರಾಧೀಶ್ವ'ರೆಂದು ಕರೆದುಕೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ಮೂಲತಃ ಇವರ ರಾಜಧಾನಿ ಕಾಳಂಜರಪುರವಾಗಿರಬೇಕು. ಅಲ್ಲಿಂದ ರಾಜ್ಯ ಕಳೆದುಕೊಂಡು ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ವಲಸೆಬಂದ ಈ ಮನೆತನದ ಮುಖಂಡರು ಮಂಗಳವೇಡವನ್ನು ತಮ್ಮ ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಆ ನಗರದ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ತರಿನಾಡು ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಕುಕನೂರು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ³⁹

ದೊರೆವೆತ್ತದನ್ವಯವೀ
ಶ್ವರಾಂಶವೆನಿಪುದು ಸುವರ್ಣ ವೃಷಭ ಧ್ವಜದಿಂ
ವರಡಮರುಕ ತೂರ್ಯದಿನೊ
ಪಿರೆ ಕಳಚೂರಿವಂಶ್ಯರವಟೊಳೆನೆ ಬರುವೆಸೆದರ್ ||

ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಇವರ ರಾಜ್ಯ ಚಿಹ್ನೆಗಳು ವೃಷಭ, ಡಮರುಗಳಾಗಿವೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಇವರು ಶಿವಭಕ್ತರೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಕಲಚೂರಿ ಮನೆತನದ ಪ್ರಾರಂಭಿಕ ಮುಖಂಡರಾದ ಬಿಜ್ಜರಸ, ಬಿಜ್ಜ ಅಥವಾ ಒಂದನೆಯ ಬಿಜ್ಜಳ ಹಾಗೂ ಅಮ್ಮರಸ ಎನ್ನುವವರು ಈತನ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರಾಗಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿದರು.

ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಬಿಜ್ಜರಸ, ಬಿಜ್ಜಳ, ಒಂದನೆಯ ಬಿಜ್ಜಳ

ಈತನ ಉಲ್ಲೇಖವು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೭ ರ ಚಡಚಣ ಶಾಸನದಲ್ಲಿದ್ದು,⁴⁰ ಶಾಸನವು ಬಹಳಷ್ಟು ತ್ರುಟಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಹೆಚ್ಚಿನ ವಿಷಯಗಳು ತಿಳಿದುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಈತನನ್ನು ಶಾಸನವು "ಪಂಚಮಹಾಶಬ್ದ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಕಾಳಂಜಪುರಾವರಾಧಿಪಂ ಸುವರ್ಣ ವಿಶಭಧ್ವಜಂ, ಕಳಚೂರಿ ಕುಳಕಮಳಮಾರ್ತಾಂಡ, ಶರಣಾಗತ ವಜ್ರಪಂಜರ, ಕೀರ್ತ್ತಿನಾರಾಯಣ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಬಿಜ್ಜರಸರು ಮಂಗಳವಾಡ ನೆಲೆವೀಡಿನೊಳುಖಸಂಕಥಾವಿನೋದದಿಂದ ರಾಜ್ಯಭಾರಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು" ವರ್ಣಿಸುತ್ತದೆ.

ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಅಮ್ಮರಸ

ಈ ಅಮ್ಮರಸನ ಉಲ್ಲೇಖವು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೮ರ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ ರಾಜ್ಯದ ಮಂಡ್ರಪ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ⁴¹ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಾಸನವು ಈತನನ್ನು ಅನೇಕ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳಿಂದ ಕೊಂಡಾಡುತ್ತದ್ದಲ್ಲದೇ, ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಅಮ್ಮರಸರು ಅರಸನ ಅಧೀನದಲ್ಲಿ ಮಂಗಳವೇಡೆಯ ನೆಲೆಯಿಂದ ರಾಜ್ಯಭಾರಮಾಡುತ್ತಿರುವಾಗ ಪಾಣಂದೂರು ೩೦೦ರ ಬಳಿಯ ಯಾವುದೋ ಗ್ರಾಮ ಅಥವಾ ಸೀಮೆಯನ್ನು ಶ್ರೀ ರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ ದಾನಬಿಟ್ಟ ವಿಷಯವನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ಶಾಸನದ ಕೆಳಭಾಗ ತ್ಯಟಿತಗೊಂಡಿದ್ದು, ಉಳಿದ ವಿವರಗಳು ಅಲಭ್ಯ.

ಚೋಳರು

ಚೋಳಮನೆತನವು ಪ್ರಾಚೀನ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದ ಮೂರು ಪ್ರಖ್ಯಾತ ಅರಸುಮನೆತನಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು. ಈ ಮನೆತನದ ಸ್ಥಾಪಕ ವಿಜಯಾಲಯನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಚೋಳರ ಘನತೆ ವೈಭವಯುತ ಮಟ್ಟಕ್ಕೆರಿತು. ಆದರೆ ವಿಜಯಾಲಯನಿಗೂ ಪ್ರಾರಂಭಿಕ

ಚೋಳರಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧಗಳೇನು? ಎನ್ನುವುದು ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಕ್ರಿ. ಶ. ೮೫೦ ವೇಳೆಗೆ ವಿಜಯಾಲಯ ತನ್ನ ಆಳ್ವಿಕೆಯನ್ನು ಪಲ್ಲವರ ಮಾಂಡಳಿಕನಾಗಿ ಊರೈಯೂರು ಹಾಗೂ ಅದರ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿರಬಹುದು. ಈತ ಅತ್ಯಂತ ಸಮರ್ಥನಾಗಿದ್ದು, ಇಂದಿನ ತಂಜಾವೂರು ಪ್ರಾಂತವನ್ನು ಪಾಂಡ್ಯ ಅರಸ ಗುಣವರ್ಮನ ವಿರೋಧಿ ಬಣದ ಮುಖಂಡರಿಂದ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡನೆಂದು ನಂಬಲಾಗಿದೆ.

‘ಚೋಳಮಂಡಳ’ ಅಥವಾ ‘ಚೋಳರಾಜ್ಯ’ವು ‘ಪೆನ್ನಾರ್’ ಮತ್ತು ‘ವೆಲ್ಲಾರ್’ ಎಂಬ ಎರಡು ನದಿಗಳ ನಡುವಣ ದಕ್ಷಿಣೋತ್ತರ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿತ್ತಲ್ಲದೆ, ಆಧುನಿಕ ತಂಜಾವೂರು , ತಿರುಚನಾಪಳ್ಳಿ ಹಾಗೂ ಪುದುಕೊಟ್ಟೈ ರಾಜ್ಯದ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿತ್ತು. ಆದರೆ ಈ ರಾಜ್ಯವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವಿಸ್ತಾರದ ರಾಜಮನೆತನಗಳ ಘರ್ಷಣೆಯಿಂದಾಗಿ ಹೆಚ್ಚು ಕಡಿಮೆಯಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಇವರು ಅನೇಕ ರಾಜಧಾನಿಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಉರಗಪುರ, (ತಿರುಚನಾಪಳ್ಳಿಯ ಹತ್ತಿರದ ಊರೈಯೂರು) ತಂಜಾವೂರು ಮತ್ತು ಗಂಗೈಕೊಂಡ ಚೋಳಪುರಂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದವು. ಈ ಅರಸುಮನೆತನದ ಮುಖ್ಯ ರೇವು (ಬಂದರು) ಕಾವೇರಿಪಟ್ಟಣಂ (ಪುಹಾರ್) ಆಗಿದ್ದು, ಇದು ಕಾವೇರಿನದಿಯ ಮುಖಜದಲ್ಲಿತ್ತು. ಈ ಬಂದರಿನ ಮೂಲಕವೇ ಚೋಳರು ಪ್ರಗತಿಪರ ಹೊರನಾಡು ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದರು.

ಚಾಳುಕ್ಯ ಹಾಗೂ ಚೋಳರ ಮಧ್ಯೆ ಕಡುವೈರವಿದ್ದು, ವೆಂಗಿಮಂಡಲದ ಆಧಿಪತ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಎರಡು ಮನೆತನಗಳು ನಿರಂತರ ಹೋರಾಟ ನಡೆಸಿದವು. ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಚೋಳರನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನಿಯಂತ್ರಿಸಿ ಹಿಮ್ಮೆಟಿಸಿದನಾದರೂ, ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ಚೋಳರು ಮೆಲುಗೈ ಪಡೆದದ್ದು ಉಂಟು. ಚಾಳುಕ್ಯ ಅರಸನ ಸಮಕಾಲೀನನಾದ ಚಿದ್ವಣ ಚೋಳಮಹಾರಾಜ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರನಾಗಿ ಚಾಳುಕ್ಯ ಅರಸನಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿದ್ದು, ಸೋಜಿಗವೇ ಸರಿ.

ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಚಿದ್ವಣ್ಣ ಚೋಳಮಹಾರಾಜ

ಈತನ ಉಲ್ಲೇಖವು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೯-೧೦೬೦ರ ದೋಣೆಕಲ್ಲು ಶಾಸನದಲ್ಲಿದೆ.⁴² “ಶ್ರೀಮನ್ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಚಿದ್ವಣ್ಣ ಚೋಳ ಮಹಾರಾಜರು ಸಿಂದವಾಡಿ-೧೦೦೦ ವನ್ನು ದುಷ್ಟನಿಗ್ರಹದಿಂದ ಅರಸುಗೈಯ್ಯುತ್ತಿದ್ದರು” ಎಂಬುದಾಗಿ ವರ್ಣಿಸುತ್ತದೆ. ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ಚಾಳುಕ್ಯ ಅರಸನ ದಕ್ಷಿಣದ ದಂಡಯಾತ್ರೆಯ ವಿವರವು ಶಾಸನದಲ್ಲಿದೆ.

ಬಾಣರು (ಮಹಾವಲಿಗಳು)

ಬಾಣರು ಅಥವಾ ಮಹಾವಲಿಗಳು ತಾವು ದಾನಚಕ್ರವರ್ತಿಯಾದ ಬಲಿಚಕ್ರವರ್ತಿಯ ವಂಶಸ್ಥರೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಬಲಿಚಕ್ರವರ್ತಿಯ ಹಿರಿಯ ಮಗನಾದ ಬಾಣಾಸುರನು ತನ್ನ ಸಾವಿರ ತೋಳುಗಳಿಂದ (ಸಹಸ್ರಭುಜ) ಶಿವನನ್ನು ಆರಾಧಿಸಿ ವರವನ್ನು ಪಡೆದು ಆ ಪರಮೇಶ್ವರನನ್ನು ತನ್ನ ಅರಮನೆಯ ದ್ವಾರಪಾಲಕನನ್ನಾಗಿಸಿಕೊಂಡನೆಂದು ಪುರಾಣದ ಕಥೆಗಳಿವೆ. ಬಾಣರ ರಾಜ್ಯ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧-೨ ಶತಮಾನಗಳಿಂದ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦ನೇ ಶತಮಾನದ ಆದಿಭಾಗದವರೆಗೆ ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿತ್ತು. ಈಗಿನ ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಕೋಲಾರ ಜಿಲ್ಲೆ, ಮದರಾಸು (ಚೆನ್ನೈ) ಆಧಿಪತ್ಯದ ಕಡಪ, ತಿರುವಲ್ಲಮ್ (ಉತ್ತರ ಅರ್ಕಾಟ ಜಿಲ್ಲೆ), ವನಪುರ ಮತ್ತು ಮಹಾಬಲಿಪುರಂ ಇವೆಲ್ಲ ಬಾಣರ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ್ದವು.

ಬಾಣರಿಗೂ ಕದಂಬರಿಗೂ ಹಾಗೆಯೇ ಬಾಣರಿಗೂ ಮೊದಮೊದಲಿನ ಚೋಳರಿಗೂ ಇದ್ದ ನಿಕಟ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ಬಾಣರು ನಿಜವಾಗಿಯೂ ಪ್ರಖ್ಯಾತ ವಂಶದವರಾಗಿದ್ದರೆಂದು ಹೇಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಬಾಣವಂಶದ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಪುರುಷರಲ್ಲಿ, ಮೊದಲನೆ ನಂದಿವರ್ಮನು ರಾಜ್ಯಾಭಿಷಿಕ್ತನಾಗಿದ್ದನೆಂದು ಅವನ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ನಮಗೆ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಇವನ ತರುವಾಯ 'ಸರ್ವಜೀವ ದಯಾಪರ'ನೆಂದು ಕೀರ್ತಿಪಡೆದ ಮಲ್ಲಿದೇವ ನಂದಿವರ್ಮ (ಕ್ರಿ. ಶ. ೩೩೮) ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದನು. ದಯೆಯಲ್ಲಿ ಈತ ಬೋಧಿಸತ್ವನಂತೆ ಇದ್ದನೆಂದು ಪ್ರಖ್ಯಾತನಾಗಿದ್ದಾನೆ⁴³.

ಬಾಣವಿದ್ಯಾಧರನೆಂಬ ಈಚಿನ ಬಾಣವಂಶದ ದೊರೆಗೂ ಗಂಗರಾಜನಾದ ಇಮ್ಮಡಿ ಶಿವಮಾರನ ಕುಮಾರಿ ಕುಂದಾದೇವಿಗೂ ವಿವಾಹವಾಗಿ ಬಾಣರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಈ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಗಂಗರಾಜ್ಯದ ಬೆಂಬಲ ಒದಗಿಬಂತು. ಆದರೂ ಕೊನೆಗೆ ಬಾಣರಾಜ್ಯ ಪತನವಾಗುವದು ಅನಿವಾರ್ಯವಾಯಿತು. ೭ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಪಶ್ಚಿಮ ಚಾಳುಕ್ಯರೂ ಉತ್ತರ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಗಂಗರಸರೂ ೯ನೇ ಶತಮಾನದ ಆಧಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಚೋಳರೂ ಬಾಣರ ಮೇಲೆ ದಂಡೆತ್ತಿಬಂದು ಅವರನ್ನು ಬಲವಾಗಿ ಸೋಲಿಸುತ್ತ ಬಂದುದರಿಂದ ೧೦ನೇ ಶತಮಾನದ ಆಧಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅವರು ತಮ್ಮ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡರು. ಆದರೆ ಇತರ ರಾಜಮನೆತನಗಳ ಹೆಸರುಗಳು ಉಳಿದುಕೊಂಡು ಬಂದಂತೆಯೇ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೫ನೇ ಶತಮಾನದ ಅಂತ್ಯದವರೆಗೂ 'ಬಾಣ' ಎಂಬ ಹೆಸರು ಉಳಿದುಕೊಂಡು ಬಂದಿತು. 'ಬಾಣಾಧಿರಾಜರಸ' ಹಾಗೂ 'ಬಿಬ್ಬರಸ' ಇವರು ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರರು.

ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಬಾಣಾಧಿರಾಜರಸ

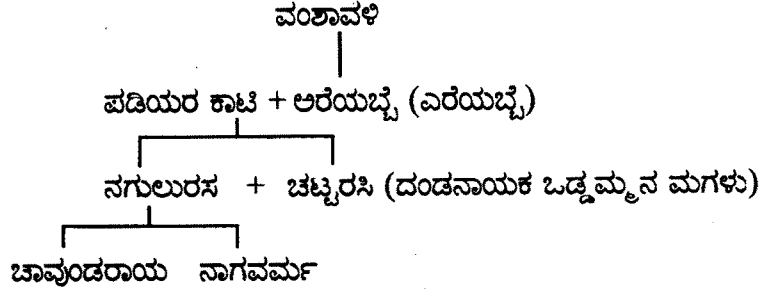
ಈತನ ಉಲ್ಲೇಖವು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೨-೧೦೫೩ ರ ಹಳೇಕೋಟೆ (ಸಿದ್ದರಘಟ್ಟ) ಶಾಸನದಲ್ಲಿ⁴⁴ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಾಸನವು ಪಶ್ಚಿಮ ಚಾಳುಕ್ಯ ಅರಸ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದು, ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಬಾಣಾಧಿರಾಜರಸ ಬಾಲದೇವ ಪಂಡಿತರಿಗೆ ಹನ್ನೆರಡು ಮತ್ತರು ಭೂಮಿದಾನ, ಒಕ್ಕಲು ಮಕ್ಕಳ ವಾರ್ಷಿಕ ಸಂಬಳ ಪಾವತಿಗಾಗಿ ಆರು ಮತ್ತರು ಭೂಮಿಯನ್ನು ಊರೊಡೆಯನಿಗೆ ದಾನಬಿಟ್ಟು ವಿಷಯಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ. ಶಾಸನವು ಪ್ರಪ್ರಥಮವಾಗಿ ಚಾಳುಕ್ಯ ಅರಸನ ಹೊಸ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರನನ್ನು ಪರಿಚಯಿಸುವುದರ ಜೊತೆಗೆ, ಬಾಣರು ಪಶ್ಚಿಮ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಮಾಂಡಳಿಕರಾಗಿದ್ದರು ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಬಿಬ್ಬರಸ

ಈತನ ಉಲ್ಲೇಖವು ಕಾಳಗಿಯ ಶಾಸನ⁴⁵ದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಈತನನ್ನು ವಿವಿಧ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳಿಂದ ಕೊಂಡಾಡಲಾಗಿದ್ದು, 'ಪಂಚಮಹಾಶಬ್ದ', 'ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಬಾಣವಂಶೋದ್ಭವ', 'ನುಡಿದಂತೆ ಗಂಡ', 'ತಿಮಿರವಾರ್ತಂಡ', 'ಚಲದಂಕರಾವ' ಬಿಬ್ಬರಸರು ಚಾಳುಕ್ಯ ಅರಸನ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರನಾಗಿ ರಾಜ್ಯಭಾರಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದಾದರೂ ಶಾಸನವು ತುಂಬಾ ಹಾಳಾಗಿದ್ದು, ಬಿಬ್ಬರಸರು ಯಾವ ಆಡಳಿತ ವಿಭಾಗವನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರೆಂಬುದು ತಿಳಿದುಬರುವದಿಲ್ಲ.

ಸಾಂತರರು

ಸಾಂತಳಿಗೆ ೧೦೦೦ವನ್ನು ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರರಾದ ಸಾಂತರರು ಆಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವರ ರಾಜಧಾನಿ 'ಪಂಬುಚ್ಚಪುರ' ಅಂದರೆ ಇಂದಿನ 'ಹುಂಚ'. ಇವರ ವಂಶಾವಳಿಯು ಹುಂಚ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ⁴⁶ ದೀರ್ಘವಾಗಿದ್ದು, ಪೌರಾಣಿಕ ಕಲ್ಪನೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಮೂಲತಃ ಉತ್ತರಭಾರತದವರಾದ ಇವರಲ್ಲಿ ಜಿನದತ್ತರಾಯನು ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಬಂದು ಪದ್ಮಾವತಿ ಯಕ್ಷಿಯ ಅಶೀರ್ವಾದದಿಂದ ಹುಂಚದಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯ ಸ್ಥಾಪಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇವನಾನಂತರ ಕೆಲವರು ರಾಜ್ಯಭಾರಮಾಡುವರು ನಂತರ ಬೀರಸಾಂತರ ಅಥವಾ ವೀರಸಾಂತರ ಎಂಬುವವನು ಆಳುತ್ತಾನೆ. ಇವನು ಹಾಗೂ ನಗುಲರಸ ಇವರೂ ಚಾಳುಕ್ಯ ದೊರೆಯ ಮಾಂಡಳಿಕರಾಗಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿದರು. ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೩ರ ಹೆಬ್ಬೆಲು ಶಾಸನ⁴⁷ದಲ್ಲಿ ಇವರ ವಂಶಾವಳಿಯು

ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ವೀರಸಾಂತರಸ (ಬೀರಸಾಂತರಸ)

ಈತನ ಉಲ್ಲೇಖವು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೩ರ ಹೆಬ್ಬೆಲು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ⁴⁸ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಾಸನವು ಈತನ ಸಾಹಸಗುಣಗಳನ್ನು ಮುಕ್ತಕಂಠದಿಂದ ವರ್ಣಿಸುತ್ತದೆ. ಈತ “ಧೈರ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಂದಾರ ಪರ್ವತದಂತೆಯೂ, ವೈರಿಭಯಂಕರನೂ, ಶರಣಾಗತರಕ್ಷಕನೂ, ಪದ್ಮಾವತಿದೇವಿಯ ವರಪ್ರಸಾದಿತನೆಂದು ವರ್ಣಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ”. ಅರಸನ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರನಾದ ಈತನು ಸಾಂತಳಿಗೆ-೧೦೦೦ ನಾಡನ್ನು ನಿಷ್ಕಂಟಕವಾಗಿ ಪ್ರತಿಪಾಲಿಸುತ್ತಿದ್ದನೆಂಬುದಾಗಿ ಶಾಸನವು ವರ್ಣಿಸುತ್ತದೆ.

ಹೈಹಯರು

ಹೈಹಯವಂಶದವರು ಚಾಳುಕ್ಯಚಕ್ರವರ್ತಿಗಳಿಗೆ ಆಧೀನರಾಗಿ, ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರರಾಗಿ ಬೀಳಾನುವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಆಳುತ್ತಿದ್ದರೆಂಬುದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. “ಮಾಹಿಷ್ಮತಿಪಟ್ಟಣಪತಿ”ಗಳಾದ ಇವರ ವಂಶಾವಳಿ ನಾಗಾಯಿ⁴⁹ ಮತ್ತು ಹಂದರ್ಕಿ⁵⁰ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ದೊರಕುತ್ತದೆ. ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಸಮಕಾಲೀನನಾಗಿ ಹೈಹಯ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಅಯ್ಯರಸ, ದೇವರಸ, ಎರಗ ಮತ್ತು ಚಂದರಸರು ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಅಯ್ಯರಸ (ಅಯ್ಯಣದೇವ)

ಈತನು ಹೈಹಯ ವಂಶದ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರನೆಂಬ ವಿದ್ವಾಂಸರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಜೆ. ಎಂ. ನಾಗಯ್ಯನವರು ತಮ್ಮ ಸಂಶೋಧನಾ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದಾರೆ.⁵¹ ಆದರೆ ಹೈಹಯ ವಂಶಾವಳಿಯಲ್ಲಿ ಈತನ ಉಲ್ಲೇಖವಿಲ್ಲವೆಂಬುದನ್ನು ಅವರು ಒಪ್ಪಿದ್ದಾರೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಇವನು ಹೈಹಯವಂಶದ ಬೇರೊಂದು ಶಾಖೆಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಿರಬೇಕು. ಇವನು ಬಮ್ಮವಿಹಾರ ಗ್ರಾಮದ ಪ್ರಭುಗಳು ಮತ್ತು ಗಾವುಂಡಗಳಿಗೆ ‘ಮೂಲಿಗದರೆ’ ತೆಗೆದು ಹಾಕಿ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಇವನು ಮಹಾರಾಣಿ ಮಲಯಮತಿದೇವಿಯರ ಸೇವಕನೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ.⁵²

ಈತನ ಉಲ್ಲೇಖವು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೮ರ ನಾಗಾವಿ⁵³ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರನಾಗಿದ್ದ ಈತನ ಪ್ರಶಸ್ತಿ “ಅಹಿಹಯಕುಳಕಮಳಮಾರ್ತಾಂಡ, ಕದನ ಪ್ರಚಂಡ, ಮಾಲಿಕಾ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಸಹಿತಂ” ಎಂಬುದಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದ್ದು, ಕನ್ನಡರು ನಾಡ ರಾಜಧಾನಿ ಕೊಳ್ಳೂರು ನೆಲೆವೀಡುವಿಂದ ರಾಜ್ಯಭಾರಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾಗ ನಾಗಾವಿಯ ಘಟಿಕಾದಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡುವ ವೇದಾಧ್ಯಾಯಿಗಳಿಗೆ, ಶಾಸ್ತ್ರಾಧ್ಯಾಯಿಗಳಿಗೆ, ಉಪಾಧ್ಯಾಯರಿಗೆ, ಭಟ್ಟದರ್ಶನಕಾರರಿಗೆ, ಶಾಲೆಯ ಸರಸ್ವತಿ ಭಂಡಾರಿಗರಿಗೆ ಹಾಗೂ ೨೫೭-ಮಾನಸರ ಅಶನಾಚ್ಛಾಧನಕ್ಕೆ-೧೦೦೦ ಮತ್ತರು ಭೂಮಿ ದಾನ ಮಾಡಿದನೆಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ.

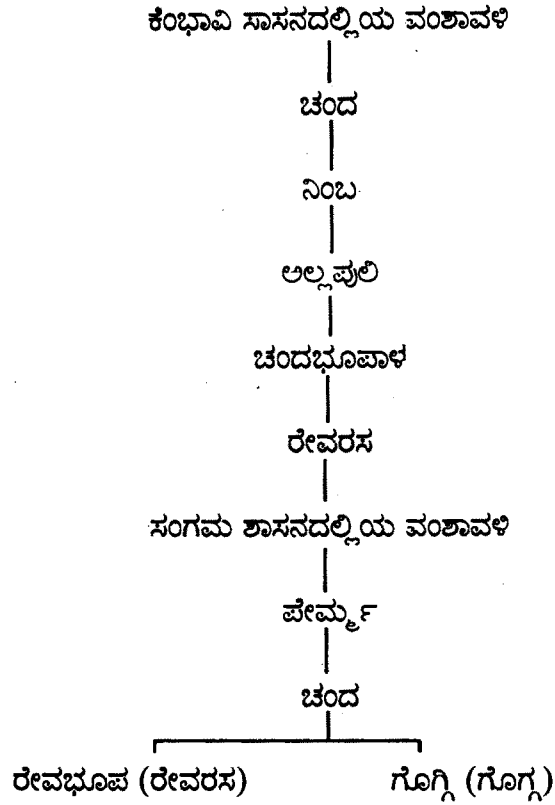
ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ರೇವರಸ ಅಥವಾ ರೇವಭೂಪ

‘ಮಾಹಿಷ್ಮತಿ ಪುರವರೇಶ್ವರ’, ‘ಮೂವಡಿಗಂಡ’, ‘ಶರಣಾಗತ ರಕ್ಷಕ’, ‘ಅಸಹಾಯಶೂರ’, ‘ಏಕಾಂಗ ವೀರ’, ‘ಗುಣಮಣಿಭೂಷಣ’, ‘ಕಾರ್ತವೀರ್ಯಕುಳಿಕೆ’ ಎಂದು ಮುಂತಾದ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳಿಂದ ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಅಹಿಹಯ ವಂಶೋದ್ಭವ,

ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ರೇವರಸ ಅಥವಾ ರೇವಭೂಪನ ಉಲ್ಲೇಖ ಸುಮಾರು ಆರು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿದೆ. ಅವು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೧ರ ಭೀಮರಾಯನಗುಡಿ, ^{53A} ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೨ರ ಮಾನ್ವಿ, ^{53B} ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೪ ಕೆಂಭಾವಿ, ^{53C} ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೫ರ ಕಚಕನೂರು, ^{53D} ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೬ರ ಕೆಂಭಾವಿ ^{53E} ಮತ್ತು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೭ ^{53F} ಸಂಗಮ ಶಾಸನಗಳು.

ಈತನು ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರನಾಗಿ ಬಹುಶಃ ಎಡದೊರೆ-೨೦೦೦ ಪ್ರದೇಶವನ್ನೋ ಇಲ್ಲವೇ ಸಗರ-೫೦೦ ಉಪವಿಭಾಗವನ್ನೋ ಆಳುತ್ತಿದ್ದಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ.

ಕೆಂಭಾವಿ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಅಹಿಹಯವಂಶಾವಳಿಯಿದ್ದು, ಅದರ ಪ್ರಕಾರ ಈತ ಚಂದಭೂಪಾಲನ ಮಗನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇದೇ ವಂಶಾವಳಿಯು ಸಂಗಮ ಶಾಸನದಲ್ಲಿಯೂ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದು, ಅಲ್ಲಿ ಇವನನ್ನು 'ರೇವಭೂಪ' ಎಂಬ ಬೇರೊಂದು ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ.

ಈ ವಂಶಾವಳಿಯ ಪ್ರಕಾರ ಗೊಗ್ಗಿ ಅಥವಾ ಗೊಗ್ಗ ರೇವರಸನ ತಮ್ಮನಾಗಿದ್ದು, ಆತ ರೇವಭೂಪನ ಸಾಮಂತನಾಗಿ ಸಗರ-೫೦೦ರ ವಿಭಾಗವನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದನು.

ಕೆಂಭಾವಿ ಮತ್ತು ಸಂಗಮ ಶಾಸನಗಳು ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬರೆಯಲಾಗಿದ್ದು, ಹೈಹಯ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ವಂಶಾವಳಿಯನ್ನು ಚಂದನಿಂದ ರೇವರಸನವರೆಗೆ ವಿವರಿಸುತ್ತವೆ. ರೇವರಸನ ಹೆಂಡತಿ ಮಾಳಿಯಬ್ಬರಸಿ ಕೆಂಭಾವಿಯಲ್ಲಿ ಮಾಳೇಭೇಶ್ವರ ದೇವಸ್ಥಾನವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ, ದೇವರ ಅಂಗಭೋಗ, ರಂಗಭೋಗ, ತಪೋಧನರು, ವಿಧ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಆಹಾರದಾನಕ್ಕಾಗಿ ಸಾವಿರ ಮತ್ತರು ಭೂಮಿಯನ್ನು ರಾಜಧಾನಿ ಕೆಂಭಾವಿಯ ಪೂರ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬಿಟ್ಟುದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಸಗರ-೫೦೦ರ ನಗರವೂರ (ನಗನೂರ) ಮತ್ತು ಕೆಂಭಾವಿ-೨೪ರ ಬಳಿಯ ಕರಡಿಕಲ್ಲು (ಕಡಕಲ್ಲು), ಕೂಡಲಿಗಳನ್ನು ಮನ್ನೆಯ ಸಾಮ್ಯ ಸಹಿತ ದತ್ತಿಯಾಗಿ ಬಿಟ್ಟುದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಎರೆಗೆ

ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೪ರ ದಿಗ್ಗಾವ ಶಾಸನವು^{53G} ಮತ್ತೊಬ್ಬ ಅಹಿಹಯ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಎರೆಗನನ್ನು ಪರಿಚಯಿಸುತ್ತದೆ. ಈತ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರನಾಗಿ ಕೆಳಗಂಬರಿಕೆಯ ಸಾವಿರದನೂರ ಬಾಡವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ವಿವರಣೆ ನೀಡುತ್ತದೆ. ಉಳಿದಂತೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ವಿವರಗಳು ಲಭ್ಯವಿಲ್ಲ.

ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಚಂದರಸ

ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೭ರ ಮುಡಬುಳ^{53H} ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಚಂದರಸನ ಉಲ್ಲೇಖವಿದ್ದು, ಶಾಸನವು ಇವನನ್ನು 'ಮಾಹೀಷ್ಮತಿ ಪುರವರೇಶ್ವರ', 'ನನ್ನಿವೆಡಂಗ', 'ರಣರಂಗಸೂದ್ರಕಂ' ಮುಂತಾದ ಬಿರುದುಗಳಿಂದ ಕೊಂಡಾಡುತ್ತದೆ. ಈತ ಯಾವ ವಿಭಾಗವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂಬುದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತಿಲ್ಲವಾದರೂ, ಬಹುಶಃ ಈತ ಸಗರ ೫೦೦ರ ವಿಭಾಗವನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದಿರಬಹುದು. ಈತ ತನ್ನಾಳ್ಳೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮುಡಬುಳದ ಶ್ರೀ ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವರ ಭೋಗಕ್ಕೆ ನೂರುಮತ್ತರು ಭೂಮಿದಾನ ಮಾಡಿದನು.

ವೆಂಗಿಚಾಳುಕ್ಕರು

ವೆಂಗಿಚಾಳುಕ್ಕರು ಅಥವಾ ಪೂರ್ವದ ಚಾಳುಕ್ಕರು ಕ್ರಿ. ಶ. ಆರನೆಯ ಶತಮಾನದ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಕುಂತಳ ಅಥವಾ ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ವಾತಾಪಿಯನ್ನು (ಬಾಗಲಕೋಟೆ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಇಂದಿನ ಬಾದಾಮಿ) ತಮ್ಮ ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಸ್ವತಂತ್ರ ರಾಜ್ಯಕಟ್ಟಿದ ಪಶ್ಚಿಮ ಚಾಳುಕ್ಕರ (ಬಾದಾಮಿ ಚಾಳುಕ್ಕರ) ಶಾಖಾ ಮನೆತನವು ವೆಂಗಿಯನ್ನು ಜಯಿಸಿ, ಪೂರ್ವಬಾಗದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಹೊಸ ರಾಜಮನೆತನವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸುವವರೆಗೂ ಬಾದಾಮಿ ಚಾಳುಕ್ಕರನ್ನು ಪಶ್ಚಿಮದ ಚಾಳುಕ್ಕರೆಂದೂ, ವೆಂಗಿಯ ಚಾಳುಕ್ಕರನ್ನು ಪೂರ್ವದ ಚಾಳುಕ್ಕರೆಂದೂ ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಇದಾದನಂತರ ಪೂರ್ವ ಮತ್ತು ಪಶ್ಚಿಮದ ಎರಡು ಚಾಳುಕ್ಕ ಮನೆತನಗಳು ಸಂಪೂರ್ಣ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಹಾಗೂ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿಯೇ ಉಳಿದವು. ಆದಾಗ್ಯೂ ಎರಡೂ ಮನೆತನಗಳಲ್ಲಿ ಸೌಹಾರ್ದಯುತ ಸಂಬಂಧಗಳು, ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ಸಾಮ್ಯತೆಗಳು ಉಭಯತರ ಮೂಲ ಹಾಗೂ ಪೂರ್ವಜರ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಬಹುತೇಕವಾಗಿ ಹಾಗೇ ಮುಂದಿವರೆದುಕೊಂಡು ಬಂದವು.

ವೆಂಗಿ ಚಾಳುಕ್ಕರ ಇತಿಹಾಸವು ಕ್ರಿ. ಶ. ೬೧೧ರಲ್ಲಿ ಪಶ್ಚಿಮ ಚಾಳುಕ್ಕ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಇಮ್ಮಡಿ ಪುಲಕೇಶಿಯು ವೆಂಗಿಯನ್ನು ಗೆದ್ದುಕೊಂಡ ನಂತರದಿಂದ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೨೦೦ರ ವರೆಗೂ ಆಂಧ್ರ ಪ್ರದೇಶದಿಂದ ಚಾಳುಕ್ಕರ ಅಧಿಪತ್ಯ ಕಣ್ಮರೆಯಾಗುವವರೆಗಿನ ಸುಮಾರು ೬೦೦ ವರ್ಷಗಳ ಇತಿಹಾಸವೇ ಆಗಿದೆ.

ವೆಂಗಿ ಚಾಳುಕ್ಕ ಮನೆತನದ ಸ್ಥಾಪಕ, ಇಮ್ಮಡಿ ಪುಲಕೇಶಿಯ ಸಹೋದರ ಕುಬ್ಜವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ಈತನನ್ನು 'ವೆಂಗಿಶ್ವರ', 'ವೆಂಗಿನಾಥ' ಅಥವಾ 'ವೆಂಗಿಯೊಡೆಯ'⁵⁴ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ವೆಂಗಿಯ ಅರಸರು ವೆಂಗಿಯನ್ನು ತಮ್ಮ 'ವೈಭವದ ಉತ್ಕರ್ಷತೆಯ ತಾಣ', 'ನಿಸರ್ಗದತ್ತ ಮನೆ' ಎಂದು ಬಗೆದಿದ್ದು, ಅದನ್ನು (ವೆಂಗಿ) "ಅಮೂಲ್ಯ ರತ್ನಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುವ ಜಲಧಿ"⁵⁵ ಎಂದು ಕೊಂಡಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ವೆಂಗಿಯ ಚಾಳುಕ್ಕ ವಂಶದ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ವಿಜಯಾಧಿತ್ಯದೇವ, ಕುಮಾರ ಮಾರ್ತಾಂಡ ಭುವನೈಕ್ಯಮಲ್ಲ ಉಭಯತರ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರರು.

ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ವಿಜಯಾಧಿತ್ಯದೇವ ಅಥವಾ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ಮಹಾರಾಜಾಧಿರಾಜ ವಿಜಯಾಧಿತ್ಯದೇವ

ಉಚ್ಚಂಗಿದುರ್ಗ ಶಾಸನವು⁵⁶ ವೆಂಗಿಮಂಡಳೇಶ್ವರ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ವಿಜಯಾಧಿತ್ಯದೇವನ ಬಗೆಗೆ ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾ, ಈತ ನೊಳಂಬವಾಡಿ ೩೨,೦೦೦ವನ್ನು ಚಾಳುಕ್ಯ ಅರಸನ ಕೈಗೆ ಸುಖದಿಂದ ಆಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ. ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಈತನ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು 'ಸರ್ವಲೋಕಾಶ್ರಯ', 'ವಂದಿಜನಾಧರಂ', 'ವೀರಮದಮರ್ಧನ', 'ವೀರಮಾರ್ತಾಂಡ', 'ಕುಮಾರ ಹೃದಯ', 'ಸಾಹಸಮಲ್ಲ' ಮುಂತಾಗಿವೆ.

ಮೊರಿಗೆರೆಯ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ⁵⁷ ಈತನನ್ನು... "ಮದನವಿಪಕ್ಷ ಕುಳಕಾಳದಣ್ಣಂ ವೀರಮಾರ್ತಾಂಡಂ ಹಿಪ್ಪು...ಹೃದಯಸಲ್ಲಂ ಸಾಹಸಮಲ್ಲಂ ದೀನಾನಾಥಚಿಂತಾಮಣಿ ಮಂಡಶಿಕ ಮುಕುಟಚೂಡಾಮಣಿ ವೆಂಗಿಮಂಡಳೇಶ್ವರನಯ್ಯ... ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ಮಹಾರಾಜಾಧಿರಾಜ ವಿಜಯಾಧಿತ್ಯ ದೇವರ್ ನೊಳಂಬವಾಡಿ ಮೂವ್ವತ್ತಿಚ್ಚಾಸ್ತಿ...ನಚಳಪ್ಪುವೃತ್ತಿಯಿಂದ ದುಷ್ಟನಿಗ್ರಹಸಿಷ್ಟಪ್ರತಿಪಾಳನದಿನಾಳುತ್ತ ಮಿರೆ..." ಎಂದು ಈತನನ್ನು 'ಮಹಾರಾಜಾಧಿರಾಜ' ಎಂದು ಕರೆದಿದೆ. 'ಮಹಾರಾಜಾಧಿರಾಜ' ಎಂಬ ಈ ಅಭಿದಾನವು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ವೆಂಗಿಚಾಳುಕ್ಯ ಅರಸರಿಗೆ ಮಾತ್ರಸೀಮಿತವಾಗಿದ್ದಂತೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ವಿಜಯಾಧಿತ್ಯ ಕೇವಲ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರನಷ್ಟೇ ಆಗಿರದೇ, ಯುವರಾಜರಷ್ಟೇ ಅಂತಸ್ತು, ಗೌರವಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಚಾಳುಕ್ಯ ದೊರೆಯ ಆಪ್ತ ಸ್ನೇಹಿತನಾಗಿದ್ದನೆಂಬುದನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುತ್ತದೆ⁵⁸.

ಶಾಸನವು, ವೆಂಗಿಮಂಡಳೇಶ್ವರ ವಿಜಯಾಧಿತ್ಯದೇವನ ದಕ್ಷಿಣದ ದಂಡಯಾತ್ರೆಗೆ ಹೋಗುವ ಮುನ್ನ ಮೊರಿಗೆರೆಯ ಶ್ವರಪಂಡಿತರ (ಹೆಸರು ಅಳಿಸಿಹೋಗಿದೆ) ತೊಳೆದು ಕೆಲವಷ್ಟು ಭೂಮಿಯನ್ನು 'ಪರಮೇಶ್ವರದತ್ತಿ' ಯಾಗಿ ಬಿಟ್ಟನೆಂಬ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೫ ರ ಗುಡಿಹಳ್ಳಿ ಶಾಸನ⁵⁹ವು ಈತನನ್ನು ಕುರಿತು, ವೆಂಗಿಮಂಡಳೇಶ್ವರ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನಮಹಾರಾಜವಿಜಯಾಧಿತ್ಯದೇವ ಕದಂಬಳಿಗೆ - ೧೦೦೦, ಕೋಗಳಿ-೫೦೦, ಬಲ್ಲಕುಂದ-೩೦೦ ಗಳನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದಾಗ, ಆತನ ಸಾಮಂತ ಬಿಜ್ಜಳದೇವ ಅರಸನು ದಕ್ಷಿಣದ ದಂಡಯಾತ್ರೆಯ ವೇಳೆ ಅರಸಿಕೆರೆಯಲ್ಲಿ ವಾಸ್ತವ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಆತನ ಅನುಮತಿಯಂತೆ ಕೋಗಳಿ-೫೦೦, ಮುತ್ತಿಗೆ-೩೦೦ ಉಪವಿಭಾಗದ ಕಡಕೋಳ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ಶ್ರೀ ನೊಳಂಬೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ ಧಾರಾಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಶೈವ ಧರ್ಮದ ಲಕುಳ ಪಂಥದ ದಿವ್ಯಶಕ್ತಿ ಪಂಡಿತರ ಪಾದ ತೊಳೆದು, ಧಾರ್ಮಿಕರ ಭೋಜನಕ್ಕೂ, ಶಿಕ್ಷಣ ಬೋಧನೆಗೂ ದಾನ ನೀಡಿದನೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಭುವನೈಕ್ಯಮಲ್ಲ

ಯಲಿಶಿರೂರ ಶಾಸನ⁶⁰ (ಅಪೂರ್ಣ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದ್ದು), ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಮಗ ವೆಂಗಿ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಭುವನೈಕ್ಯಮಲ್ಲನ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನು "ಸ್ವಸ್ತಿ ಸಮಧಿಗತಪಂಚಮಹಾ..... ಮಂಡಳೇಶ್ವರಂ ವೆಂಗಿಪುರವರೇಶ್ವರಂ ಸಮರ ಚಣ್ಣ ಕುಮಾರ ಮಾರ್ತಾಂಡ ಪರಕರಿಮದನಿರಣಂ ನಮ್ಮನಗನ್ನವಾರಣಂ ಪರಿವಾರನಿಧಾ.....ಕಾನೀನಂ ಹಯವತ್ಸರಾಜಂ ರೂಪಮನೋಜ ಪುನ್ಯಪತಿ ಹೃದಯಸಲ್ಲಂ ಭುವನೈಕ್ಯಮಲ್ಲಂ" ಎನ್ನುವಲ್ಲಿಗೆ ಮುಕ್ತಾಯಗೊಂಡಿದ್ದು ಉಳಿದ ವಿವರಗಳು ತಿಳಿದುಬರುವದಿಲ್ಲ.

ವೈದುಂಬರು

ದಕ್ಷಿಣಭಾರತದ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖಪಾತ್ರ ನಿರ್ವಹಿಸಿದ ಸಾಮಂತ ಅರಸುಮನೆತನಗಳಲ್ಲಿ ರೇನಾಡಿನ ವೈದುಂಬರರು ಒಂದು ಪ್ರಮುಖ ಅರಸುಮನೆತನ. ಇವರ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಭಾಗವನ್ನು ರೇನಾಡು-೭೦೦೦ ರಾಷ್ಟ್ರವೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರದೇಶವು ಉತ್ತರ ಅರ್ಕಾಟ ಜಿಲ್ಲೆ, ಚಿತ್ತೂರು, ನೆಲ್ಲೂರು ಮತ್ತು ಕಡಪ್ಪ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೆಲಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದ್ದಿತು.

ವೈದುಂಬರ ಮನೆತನಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಒಂದಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಶಾಖೆಗಳ (ಒಟ್ಟು ಮೂರು ಮನೆತನಗಳು) ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿದ್ದವೆಂದು ನಂಬಲಾಗಿದೆ.⁶¹ ಅವು, ವೈದುಂಬರ ಮುಖ್ಯ ಶಾಖೆ ರೇನಾಡು ಪ್ರದೇಶದಿಂದ ರಾಜ್ಯಭಾರ ಮಾಡಿತು. ಇದರ ಪ್ರಥಮ ದೊರೆ ಗಂಡ ತ್ರೀನೇತ್ರ (ಕ್ರಿ. ಶ. ೮೬೦-೯೧೦ ಕ್ರಿ. ಶ.) ಈತನ ಎಲ್ಲ ಶಾಸನಗಳು ಮದನಪಲ್ಲೆ ಪ್ರದೇಶದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯೊಳಗೆ ದೊರಕಿವೆ. ಎರಡನೆಯ ಶಾಖೆಯು ಕೊಂಗುಣವರ್ಮನ ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿಗಳಿಂದ ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂದಿದ್ದು, ಈ ಮನೆತನ ಉತ್ತರ ಅರ್ಕಾಟ ಜಿಲ್ಲೆಯ ತಿರುವಳ್ಳಮ್ ಪ್ರದೇಶದಿಂದ ರಾಜ್ಯಭಾರ ನಿರ್ವಹಿಸಿತು. ಈ ಮನೆತನವು ಚೋಳ ಅರಸರ ಸಾಮಂತತ್ವವನ್ನು ಒಪ್ಪಿತ್ತು.⁶² ಮೂರನೆಯ ಮನೆತನವು 'ಕಾಲಕದಪೂರ'ದ ವೈದುಂಬರು.⁶³ ಬಹುಶಃ ಈ ಮನೆತನವು ರೇನಾಡ ವೈದುಂಬರರಿಂದ ಮುಂದುವರಿದ ಶಾಖಾಮನೆತನವಾಗಿರಬಹುದು. ಇವರು ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯ ಮಾಂಡಳಿಕರಾಗಿ ರಾಜಕೀಯ ರಂಗವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದರು. ಕಾಲಾಂತರದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಪತನಾನಂತರ ಚಿಕ್ಕ ಸ್ವತಂತ್ರ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿಕೊಂಡಿರಬಹುದೆಂದು ನಂಬಲಾಗಿದೆ. ಇವರ ರಾಜಧಾನಿ ಇಂದಿನ ಅಧುನಿಕ ಕಡಪ್ಪ ಜಿಲ್ಲೆಯ ವಳ್ಳೂರು ಪಟ್ಟಣವಾಗಿತ್ತು⁶⁴ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವೈದುಂಬ ಮನೆತನದ ಶ್ರೀಮಣಿ ಬೇತಮಹಾರಾಜ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರನಾಗಿದ್ದನು.

ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಶ್ರೀಮಣಿ ಬೇತಮಹಾರಾಜ

ಸಿಂಧಿಗೇರಿ ಶಾಸನವು⁶⁵ ಯಾವುದೇ ಕಾಲವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸದೇ ಇದ್ದಾಗ್ಯೂ ಚಾಳುಕ್ಯ ಅರಸ ತೈಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲನನ್ನು ಕುರಿತು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿಹೊಂದಿದೆ. ಶಾಸನವು ಸೋಮೇಶ್ವರನ ನೊಳಂಬಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ, ಕಂಚಿಪುರಾವರ್ಧಿಶ್ವರ ಬಿರುದಾಂಕಿತ ತೈಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲ ಇರಿವನೊಳಂಬ ನಾರಸಿಂಘದೇವನನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತ, ನೊಳಂಬಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರನ ಸಾಮಂತ ವೈದುಂಬ ಮನೆತನದ ಮಣಿಬೇತ ಮಹಾರಾಜ ಬಲ್ಲಕುಂದ-೩೦೦ರ ಪಟ್ಟಣವೊಂದಕ್ಕೆ ಧರ್ಮಾರ್ಥವಾಗಿ ಹನ್ನೆರಡು ಮತ್ತರು ಭೂಮಿದಾನ ನೀಡಿದನೆಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಈತನ ಪ್ರಶಸ್ತಿ, 'ಸಮರ ಸಂಘಟ್ಟ', 'ಮನುಜ ತ್ರಿಣೇತ್ರಂ', 'ಶೌರ್ಯ ನಾರಾಯಣ', 'ವೈದುಂಬಾಭರಣ' ಮುಂತಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಈತನು ಕಲಿಗ ತ್ರಿನೇತ್ರ ಭೀಮ ಮಹಾರಾಜನ ಮಗನು.

ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೬ರಲ್ಲಿ ಚೋಳನೃಪ ವೀರರಾಜೇಂದ್ರನಿಗೂ, ಚಾಳುಕ್ಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನಿಗೂ ಯುದ್ಧ ನಡೆದು ಈ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಚೋಳ ಅರಸ ವೀರರಾಜೇಂದ್ರ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಅನೇಕ ದಂಡನಾಯಕರನ್ನು ಸಾಮಂತರನ್ನು ಹತ ಮಾಡಿದನು.⁶⁶ ಈ ಕಾಳಗದಲ್ಲಿ ಹತನಾದ ವೈದುಂಬ ಮುಖಂಡನನ್ನು ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಶ್ರೀಮಣಿ ಬೇತಮಹಾರಾಜನೆಂದು ನಂಬಲಾಗಿದೆ. ಈತನ ಮರಣದೊಂದಿಗೆ ವೈದುಂಬ ವಂಶದ ಮುಖ್ಯ ಶಾಖೆ ರಾಜಕೀಯ ರಂಗದಿಂದ ನೇಪಥ್ಯಕ್ಕೆ ಸರಿದು ಹೋಯಿತು.

ಇತರ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರರು

ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಅನೇಕ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರರಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ಯಾವ ರಾಜವಂಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರೆಂಬುದು ಶಾಸನ ಪಾಠಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬಂದಿಲ್ಲ. ಇಂಥ ಅಸ್ಪಷ್ಟ ಹಾಗೂ ಯಾವ ರಾಜವಂಶಕ್ಕೂ ಸೇರದ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರರ ವಿವರಣೆ ಕೆಳಗಿನಂತಿದೆ.

ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಸಿದ್ಧರಸ

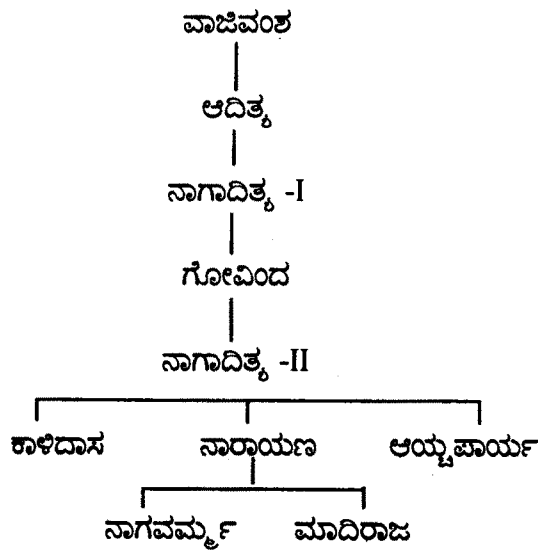
ಮುದ್ದೇಬಿಹಾಳ ತಾಲೂಕಿನ ಅಲೂರ ಗ್ರಾಮದ ಶಾಸನವು⁶⁷ 'ಗಂಡಭೇರುಂಡ' ನಾಮಾಂಕಿತ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಮನ್ನೆಯ ವಲ್ಲಭ ಸಿದ್ಧರಸನನ್ನು ಕುರಿತು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ. ಶಾಸನವು ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲದೇವನ ಆಳ್ವಿಕೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದಾದರೂ ಪಾರ್ಥಿವ ಜೇಷ್ಠ. ಶು. ೧೦. ಮಂಗಳವಾರವು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೫ರ ಮೇ ೨೮ಕ್ಕೆ ಸರಿಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಶಾಸನದ ಲಿಪಿ ಈ ಕಾಲಕ್ಕೆ ತೀರ ನಂತರದವುಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಅವಧಿಯು ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲ ಮೂರನೆಯ ತೈಲನ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಸರಿಹೊಂದುವದಿಲ್ಲ. ಹೀಗಾಗಿ ಶಾಸನನೋಕ್ಷ ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲ ಯಾರೆಂಬುದು ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂತೆಯೇ ಸಿದ್ಧರಸನ ವಂಶ ಮೊದಲಾದ ವಿವರಗಳು ತಿಳಿದುಬರುವದಿಲ್ಲ.

ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ದೇವನಾಗರಸ

ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೬ರ ನಿಂಬರಗಿ⁶⁸ ಶಾಸನೋಕ್ಷ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ದೇವನಾಗರಸನ ವಂಶ ಹಾಗೂ ಇತರ ವಿವರಗಳು ತಿಳಿದುಬರುವದಿಲ್ಲ. ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಈತನನ್ನು "ಆ ನಾಡ ಮೇಲಾಳ್ಕೆ || ಜಗದೇಕ ವೀರನಭಿನವಭೃಗು ವಿಕ್ರಮ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಬಿರುದಕ್ರಮಂ ಸಲೆ ನೆಗಳ್ಳಂ ಮಂಡಳಿಕ ದೇವನಾಗಂ ಧರೆಯೊಳ್ || ದೆಸೆಯಾನ್ತಂ ತಾಪಿನಂ ಧಾತ್ರಿಯೊ(ಳ)ಮ ಯಂ ನರ್ತಿಸಿದಂ ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲ ಬೆಸಸೆ ಕದನದೊಳ್ಳಿಂದ ವಿದ್ವಿಷ್ಟರ ಸೋಲಿಸಿದಂ"... ಎಂದು ಈತನ ಸಾಹಸವನ್ನು ಕೊಂಡಾಡುತ್ತದೆ.

ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ನಾಗವರ್ಮ

ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೭ರ ತಡಕಲ್ಲ ಶಾಸನ⁶⁹ದಲ್ಲಿ ಈತನ ಉಲ್ಲೇಖವಿದ್ದು, ಈತ ಬಹುಶಃ ವಾಜಿವಂಶಸ್ಥನಾಗಿರಬಹುದು. ಈ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ವಾಜಿವಂಶದ ವಂಶಾವಳಿಯಿದ್ದು ಅದು,

ಚಾಳುಕ್ಯ ನೃಪನ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರನಾಗಿದ್ದ ನಾಗವರ್ಮ ಬಹಳ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಹೊಂದಿದ್ದು, ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಸೈನಿಕ ವಿಜಯದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಣಾಯಕ ಪಾತ್ರ ನಿರ್ವಹಿಸಿದ್ದಕ್ಕಾಗಿ ಅರಸ ಈತನ ಸಾಹಸ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಮೆಚ್ಚಿ ಈತನ ವಿವಾಹ ಮಾಡಿ ಸಕ್ಕರೆಗೆ -ಲಂರೊಳಗಣ ತಡಕಲ್ಲ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ಈತನಿಗೆ ನೀಡಿದನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಜೋಗಪಯ್ಯರಸ

ಕೊಕಟನೂರಿನ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೦-೫೧ರ ಶಾಸನವು⁷⁰ ಜೋಗಪಯ್ಯರಸನ ಉಲ್ಲೇಖವನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದ್ದು, ಚಾಳುಕ್ಯ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲದೇವನ ಪ್ರಸ್ತಾಪಮಾಡುತ್ತದೆ. ಮುಂದೆ ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲನ ವಿಜಯಯಾತ್ರೆಗಳು ಮತ್ತು ಆತನು ಸೋಲಿಸಿದ ರಾಜಮನೆತನಗಳ ಹೆಸರುಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಜೋಳ ಅರಸನ ಕೂಡ ದ್ವಂದ್ವಯುದ್ಧ ಮಾಡಿ ಅವನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದ ವರ್ಣನ ಹೊಸದು.

ಶಾಸನವು ಚಕ್ರವರ್ತಿಯ ಪಾದಪದ್ಮೋಪಜೀವಿಯಾದ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಜೋಗಪಯ್ಯರಸನು ಕರಹಡ-೪೦೦೦ ಮತ್ತು ಮಿರಿಂಜೆ-೩೦೦೦ಗಳನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂಬ ಉಲ್ಲೇಖ ಮಾಡುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಈ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರನ ವಂಶಯಾವುದೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಿಲ್ಲ. ಅನೇಕ ಬಿರುದುಗಳೊಂದಿಗೆ 'ಮಾಣಿಕದೇವೀಲಬ್ಧವರಪ್ರಸಾದಂ' ಎಂಬ ವಿಶಿಷ್ಟ ಬಿರುದು ಇದ್ದು, ಐದನೆಯ ಪದ್ಯದಲ್ಲಿ ಜೋಗಪಯ್ಯರಸನ ಶೌರ್ಯವರ್ಣನೆ, ಆತನ ಅರಸಿ ಪೊಲ್ಲಿಕಬ್ಬೆಯ ಗುಣ ವರ್ಣನೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ದಂಪತಿಗಳು ಅರಸುಗೆಯ್ಯುತ್ತಿರುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಗ್ರಹಾರ, ಕೊಗ್ಗಟನೂರ (ಕೊಕಟನೂರ) ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ವೈಶ್ಯಾಗ್ರಣಿ ಕೂಚಶೆಟ್ಟಿ ತ್ರೈಪುರುಷದೇವಾಲಯವನ್ನು ಮಾಡಿಸಿದನೆಂದು, ಆ ದೇವರಿಗೆ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಜೋಗಪಯ್ಯರಸರು ಮತ್ತು ಆತನ ಅರಸಿಯು ಜನ್ನವಾಡ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಕೊಟ್ಟರೆಂದು ವರ್ಣಿಸುತ್ತದೆ.

ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಬಮ್ಮಯ್ಯರಸ

ಈತನ ವಂಶ ಹಾಗೂ ಇತರ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಪ್ರಸ್ತುತ ಶಾಸನವು⁷¹ ಒಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ. ಈತನ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ, 'ವೀರಮಹೇಶ್ವರ', 'ಸಾಹಸೋತ್ತಂಗ', 'ಸಂಗ್ರಾಮಕಾಂತ', 'ವೀರಾವತಾರ', 'ಪರಮಂಡಳಿಕ ಶಿರಶ್ಚೇದನ' ಮುಂತಾಗಿವೆ. ಈತ ಚಾಳುಕ್ಯ ಚಕ್ರೇಶ್ವರನ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರನಾಗಿ ಆಳುತ್ತಿರುವಾಗ (ಯಾವ ವಿಭಾಗವೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಿಲ್ಲ) ಈತನ ಮಹಾಸಾಮಂತ, ಹೈಹಯ ವಂಶೋದ್ಭವ, 'ಮಾಹೀಶ್ವತಿಪುರವರೇಶ್ವರ' ಸಿಳೆಯಮ್ಮರಸರು ದೀರ್ಘವಿಗೆಯ (ದಿಗ್ಗಾಂವ) ಸ್ವಯಂಭೂದೇವರಿಗೆ ಬಿಟ್ಟು ಭೂದಾನವನ್ನು ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸುತ್ತದೆ.

ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಚಂದಿಬರಸ

ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೪ರ ಶಾಸನ⁷²ದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವ ಚಂದಿಬರಸನ ವಂಶ, ವಿವರಗಳು ಲಭ್ಯವಿಲ್ಲ. ಈತ ಚಾಳುಕ್ಯ ಅರಸನ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರನಾಗಿ ಬಹುಶಃ ಅಳಂದೆ ಸಾಸಿರದ ವಿಭಾಗವನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಇದೇ ವೇಳೆಯಲ್ಲಿ ಈತನು ಸ್ವಯಂಭೂ ಸೋಮೇಶ್ವರ ನೈವೇದ್ಯಕ್ಕೆ ಭೂಮಿದಾನ ಮಾಡಿದರೆಂಬ ವಿಷಯ ಶಾಸನದಿಂದ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಲೋಕರಸ

ಈತ ಯಾವ ವಂಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದನೆಂಬುದು ಪ್ರಸ್ತುತ ಶಾಸನದಿಂದ ತಿಳಿದುಬಂದಿಲ್ಲ. ಬಹುಶಃ ಈತ ಅಹಿಹಯವಂಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವನಾಗಿರಬಹುದು. ನಾಗಾಯಿಯ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ⁷³ರುವ ವಂಶಾವಳಿಯಲ್ಲಿ ಈತನ ಉಲ್ಲೇಖವಿರುವದರಿಂದ ಹೀಗೆ ಊಹಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ಈತ ಚಾಳುಕ್ಯ ಅರಸನ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರನಾಗಿದ್ದು, ಯಾವ ವಿಭಾಗವನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂಬುದು ತಿಳಿದುಬರುವದಿಲ್ಲ. ಈತ ದೀರ್ಘವಿಗೆಯ (ದಿಗ್ಗಾಂವ) ದೇವರ ನೈವೇದ್ಯಕ್ಕೆ ಗದ್ದೆದಾನ ಮಾಡಿದನೆಂಬ ವಿಷಯ ಪ್ರಸ್ತುತ ಶಾಸನದಿಂದ⁷⁴ ವೇದ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಬಚ್ಚಯ್ಯರಸ

ಈತನ ಉಲ್ಲೇಖವು ಅದೇ ದಿಗ್ಗಂವ ಶಾಸನದಲ್ಲಿದ್ದು, ಈತನ ವಂಶ ಯಾವುದೆಂಬುದು ತಿಳಿದುಬರುವದಿಲ್ಲ. ಈತನನ್ನು ಶಾಸನವು 'ಸಿಂಗಸಾಹಸೋತ್ತಂಗ', 'ವೀರಾವತಾರ' ಎಂದು ವರ್ಣಿಸುತ್ತದೆ. ಈತನ ಮಹಾಸಾಮಂತ ಹಯಹಯವಂಶೋದ್ಭವ ಪೆರಹರ ಕತ್ತಲೆಗ್ರಹಣದಂದು ದೀರ್ಘವಿಗೆಯ (ದಿಗ್ಗಂವ) ಶ್ರೀಸ್ವಯಂಭೂ ಸೋಮೇಶ್ವರದೇವರ ಪೂಜೆ ಪುನಸ್ಕಾರಕ್ಕೂ ನಿವೇದ್ಯಕ್ಕೂ ಚೈತ್ರ ಪವಿತ್ರಾರೋಹಣಕ್ಕೂ, ಖಂಡಸ್ಪುಟಿತ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಕ್ಕೆ, ಭೋಗ ಮಾಡುವ ಸಾಮಳ ಪರಿಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಬಿಟ್ಟು ಭೂಮಿ, ತೋಟ, ನಿವೇಶನಗಳು, ಗಾಣಗಳನ್ನು ಪರಮೇಶ್ವರ ದತ್ತಿಯಾಗಿ ಬಿಟ್ಟನೆಂದು ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸುತ್ತದೆ.

ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಸಿಂಗಣದೇವ

ಬಹುತೇಕ ಈತನು ಸೇವುಣವಂಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವನಾಗಿರಬಹುದು. ಈತನ ವಿವರಣೆಯು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೯ರ ಹಿರೇಮಾಗಳಗೇರಿ⁷⁵ ಶಾಸನದಲ್ಲಿದ್ದು ಚಾಳುಕ್ಯ ಅರಸನ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರನಾಗಿ ಉಚ್ಚಂಗಿ-೩೦ರ ವಿಭಾಗವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿರುವಾಗ ಮೇಗಣಗೇರಿಯ 'ಸ್ವಯಂಭೂ ಕಲಿದೇವರ ಸೇವೆಗಾಗಿ ಆರ್ಯದೇವನ ಶಿಷ್ಯರೂ, ಸ್ವಯಂಭೂ ತ್ರಿಕೂಟೇಶ್ವರ ದೇವಸ್ಥಾನದ ಅಚಾರ್ಯರೂ ಆದ ಮೂರುಜಾವಿಪಂಡಿತರ' ಕಾಲು ತೊಳೆದು ಭೂದಾನಮಾಡಿದ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಶಾಸನವು ಹಾಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಹೆಚ್ಚಿನ ವಿವರಗಳು ಸಿಗುವಂತಿಲ್ಲ.

ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಪೆರ್ಮಾಳ್‌ಮಾದರಸ

ಮುಳಗುಂದದ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೨ರ ಶಾಸನವು⁷⁶ ರಾಜಾಧಿರಾಜ ಚೋಳಗೋಂನ್ದ (ಕೊಂದ) ಬಿರುದಾಂಕಿತನಾದ ಪೆರ್ಮಾಳ್‌ಮಾದರಸನನ್ನು ಪರಿಚಯಿಸುತ್ತದೆ. ಈತ ಬಹುಶಃ 'ಕುನ್ನಾಳ' ವಂಶಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದವನಾಗಿರಬಹುದು. ಈತ ಅರಸನ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರನಾಗಿ ಬೆಳ್ಳಲ-೩೦೦, ಪುರಿಗೆರೆ-೩೦೦ಗಳನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದನು. ಈತನಿಗೆ 'ಚೋಳಗೋಂನ್ದ' 'ಮೈಲಾಳದೇವಿಯ ಮನೋವಲ್ಲಭ' ಎಂಬ ಅಭಿದಾನಗಳಿದ್ದವು. ಈತನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಈತನ ಮಹಾಸಾಮಂತರಾದ ಸಿಂಧ ಭೀಮರಸ, ಮಹಾಸಾಮಂತ ಯಾಯ್ಪರಸ ಭೂಮಿದಾನ ಮಾಡಿದರೆಂಬ ಸಂಗತಿಯು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಲಕ್ಷ್ಮರಸ

ಈತನ ವಂಶ ಹಾಗೂ ಪೂರ್ವಜರ ಬಗೆಗೆ ಈತನನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿರುವ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ⁷⁷ ಯಾವುದೇ ವಿವರಗಳಿಲ್ಲ. ಈತ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರನಾಗಿ ಬನವಾಸಿ-೧೨,೦೦೦ ವಿಭಾಗವನ್ನು ದುಷ್ಯನಿಗ್ರಹದಿಂದ ಆಳುತ್ತಿರುವಾಗ, ಈತನ ಮಹಾಮಾತ್ಯ ಆಯ್ಬಣ್ಣ ಅಥವಾ ಆಯ್ಬಿಮಯ್ಯನಾಯಕ ಪೆಳೆಯಗೇರಿಯಲ್ಲಿ ಶಾಂತಿನಾಥನ ಜೈನ ಬಸದಿಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನೆಂಬ ಸಂಗತಿಯನ್ನರುಹುತ್ತದೆ. (ಪೆಳೆಯಗೇರೆ ಬೆಣ್ಣೆಪುರ-೧೨ರ ಗ್ರಾಮವಾಗಿದ್ದಿತು.) ಲಕ್ಷ್ಮರಸನು ನಂತರ ಆಯ್ಬಿಮಯ್ಯನಾಯಕ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಜೈನಬಸದಿಗೆ ಭೂದಾನವನ್ನು ಮಾಡಿ ಅದನ್ನು ಚಂದ್ರಕಾವಟ ವಂಶದ ಶಾಂತಿನಾಥ ಭಟಾರಕರಿಗೆ ನೀಡಿದನೆಂಬ ವಿವರಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಶೌಚರಸ

ಶೌಚರಸನ ವಂಶ ಯಾವುದೆಂಬುದು ತಿಳಿದು ಬರುವದಿಲ್ಲ. ಈತನ ಉಲ್ಲೇಖವು ಆಲೂರ⁷⁸ ಶಾಸನದಲ್ಲಿದ್ದು, ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರನಾಗಿ ಮಾಸವಾಡಿ-೧೪೦ರ ವಿಭಾಗವನ್ನಾಳುತ್ತಿರುವಾಗ, ಇವನ

ಮಹಾಸಾಮಂತಾಧಿಪತಿ, ದಂಡನಾಯಕ ಕೀರ್ತಿವರ್ಮರ ಸ ಹಾಗೂ ಮಾಕಣಬ್ಬೆಯರ ಮನೆವರ್ಗಕ್ಕೆ, ಶ್ರೀವತ್ಸ ಗೋತ್ರದ ಕಾಳಿದಾಸನ ಮಗ ವಾಸುದೇವಯ್ಯ ಮಾಸಿಯವಾಡಿ-೧೪೦ರ ಮಾಳದಾಲೂರಿನಲ್ಲಿ ಬಲ್ಲವರಸರಿಂದ ಪಡೆದ ಭೂಮಿಯನ್ನು ದತ್ತಿ ನೀಡಿದ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಬಿಬ್ಬರಸ ಅಥವಾ ಬಿಬ್ಬಭೂಪಾಳ

ಈ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರನ ಉಲ್ಲೇಖವು ೧೦೪೫ರ ಫಳ ಶಾಸನದಲ್ಲಿದ್ದು⁷⁹ ಈತನ ಪೂರ್ವಜರ ವಂಶಗಳು ತಿಳಿದುಬರುವದಿಲ್ಲ. ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಪಾದಪದ್ಮೋಪಜೀವಿಯಾಗಿದ್ದ ಬಿಬ್ಬರಸ ಯಾವ ಪ್ರದೇಶದ ಮೇಲೆ ಆಡಳಿತ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುವದಿಲ್ಲವಾದರೂ, ಬಹುಶಃ ಈತ ಅಳಂದೆ-೧೦೦೦ದ ಗೊಂಕನಾಡನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದಿರಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೬ರ ನಿಂಬರ್ಗ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ⁸⁰ ಇವನನ್ನು ಚಾಳುಕ್ಯ ಅರಸ ತ್ರೈಲೋಕ್ಯ ಮಲ್ಲ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ 'ಪದಾಂಭೋಜಾತ ಭೃಂಗಂ', ಅಂದೆ ನಾಡಿನ ವಿಜಯಾಂಗನಪ್ರಿಯ ಬಿಬ್ಬಭೂಪಾಳಕಂ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದು, ಮಂಡಳಪತಿಯಾಗಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ವಿವರಣೆ ನೀಡುತ್ತದೆ.

ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಮಾರರಸ

ಯರಗುಪ್ಪಿ⁸¹ ಮತ್ತು ಗದಗ⁸² ಶಾಸನೋಕ್ತ ಮಾರರಸ ಯಾವ ವಂಶಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದವನೆಂದು ಗೊತ್ತಾಗುವದಿಲ್ಲ. ಈತ ಚಾಳುಕ್ಯ ಅರಸನ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರನಾಗಿ ಮೈಸೂರುದೇವಿಯ ಅಂಕಕಾರ ಮಾರರಸ ಎರಡರನೂರು (ಬೆಳ್ಳೆಲ-೨೦೦ ಹಾಗೂ ಪುಲಿಗರೆ-೨೦೦) ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂಬುದಾಗಿ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಹೀಗೆ ಒಟ್ಟು ಹತ್ತು ರಾಜವಂಶಗಳ ವಿವಿಧ ಶಾಖೆಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಸುಮಾರು ೨೫ ಜನ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರರು ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಅಧೀನರಾಗಿದ್ದರು. ಇವರಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ಚಾಳುಕ್ಯನೃಪನ ಪ್ರಾಬಲ್ಯಕ್ಕೆ ಹೆದರಿ ಮನಸ್ಸಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಒಪ್ಪಿ ಅರಸನ ಸಾರ್ವಭೌಮತ್ವವನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡಿದ್ದರೆ, ಇನ್ನೂ ಕೆಲವರು ಈತನಿಗೆ ಸೋತು ಶರಣಾಗಿ ಮಂಡಳಿಕರಾಗಿದ್ದರು. ಯಾವರಾಜವಂಶಕ್ಕೂ ಸೇರಿದ ಸುಮಾರು ೧೪ ಜನ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರರು ಇವನ ಅಧೀನದಲ್ಲಿದ್ದರು. ಇವರಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಅಚಲ ಶ್ರದ್ಧೆ, ನಿಷ್ಠೆ ಪ್ರಾಮಾಣಿಕತೆ, ಭಯ-ಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಅರಸನ ಬಗೆಗೆ ಹೊಂದಿದವರಾಗಿದ್ದರು. ಇವರ ನಿಷ್ಠೆ ಪ್ರಾಮಾಣಿಕತೆಗಳು ಚಾಳುಕ್ಯ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಪ್ರಗತಿಗೂ, ಖ್ಯಾತಿಗೂ ಕಾರಣವಾದವು.

ಮಹಾಸಾಮಂತರು

ಸೋಮೇಶ್ವರ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಸಾಮಂತರ ಉಲ್ಲೇಖಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. 'ಸಾಮಂತ' ಇದರ ಅರ್ಥ ಒಬ್ಬ ರಾಜನಿಗೆ ಅಧೀನನಾಗಿರುವ ರಾಜ, ಮಾಂಡಳಿಕ ಎಂದು. ಮಹಾಸಾಮಂತ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಪದಗಳಿವೆ. ಒಂದು ಮಹಾ ಮತ್ತೊಂದು ಸಾಮಂತ. ಸಾಮಂತ ಎಂಬುದು ಸ್ವಾಮ್ಯವಂತ (ಒಡೆಯ, ಒಡೆತನ ಪಡೆದವ) > ಸಾಮಂತ > ಸಾವಂತ ಎಂಬ ರೂಪಾಂತರ ಹೊಂದುತ್ತಬಂದಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಕೇವಲ ಗೌರವವಾಚಿಯಾಗಿ 'ಮಹಾ' ವಿಶೇಷಣ ಸೇರಿ ಮಹಾಸಾಮಂತ ಎಂಬ ಪದವಾಗಿದೆ.⁸³ ಅಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಸಾಮಂತ ಎಂದರೂ ಒಂದೇ, ಮಹಾಸಾಮಂತ ಎಂದರೂ ಒಂದೇ. ಇದು ಹುದ್ದೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಪದವಾಗಿದೆ.⁸⁴

'ನಾಡು' ಎಂಬುದು ಹಲವು ಗ್ರಾಮಗಳ ಗುಂಪು. ಇಂಥ ನಾಡುಗಳ ಆಡಳಿತವನ್ನು ನೋಡಿಕೊಂಡು ಹೋಗುವವರನ್ನು 'ನಾಳ್ವಾಪುಂಡುಗೆಯ್ಯುವವರು' ಎಂದು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಈ ನಾಳ್ವಾಪುಂಡುಗೆಯ್ಯುವವರೇ

ಮಹಾಸಾಮಂತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲ ನನ್ನಿನೊಳಂಬಪಲ್ಲವ ಪೆಮ್ಮಾಡಿಯ ಸಾಮಂತ, ದಂಡನಾಯಕ ಮತ್ತು ಲೆಂಕ-೧೦೦೦ರು ಸೇರಿ ಅಮ್ಮಳೆ, ನೆಲ್ಲಿಕುದಿರು, ಸೊನ್ನ, ಪೊಳಲ್ಲುಂದೆ, ಸೂಗೂರು ಮತ್ತು ಮೋರಿಗೆರೆ ಮೊದಲಾದ ಷಡ್ (ಆರು) ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು 'ತ್ರಿಭೋಗಾಭ್ಯಂತರ ಸಿದ್ಧಿಯಿಂದ ಅಣುಗಜೀವಿತದಿಂದ' ಆಳುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಮೊರಿಗೆರಿಯ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೫ರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ⁸⁵ ಬರುತ್ತದೆ. ಮುಗದದ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೫ರ ಶಾಸನವು,⁸⁶ "ಫನ್ನಿಚ್ಚಾಸಿರದೊಳಗೆ ಮಹಾರಾಜವಾಡಿನಾಡೆಂಬುದು ಭೂಲನಾಲಪದಮನದಕ್ಕೊಂ ತಿಳಕಮೆ ನಿಪ್ಪುದು ಮುಗುನ್ನ ಮುವ್ವತ್ತೆನ್ನುಂ" ಎಂದು ಮುಗುಂದ ಒಂನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತ, ಈ ಮುಗುಂದ-ಒಂಕ್ಕೆ ನಾಗ್ಗಾವುಂಡನಾಗಿ ಚಾವುಂಡ ಆಡಳಿತ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದನು ಎಂದು ವಿವರಿಸಲಾಗಿದ್ದು, ಅದೇ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೫ ರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ⁸⁷ ಈತನ ಮೊಮ್ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಮಹಾಸಾಮಂತರೆಂದೇ ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ ನಾಗ್ಗಾವುಂಡಿಕೆಯನ್ನು ಮಹಾಸಾಮಂತರಾಗಿ ಆಳುತ್ತ ಪ್ರಬಲರಾದವರು ಮುಂದೆ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಮತ್ತು ಬಲಿಷ್ಠರಾದವರು ಚಕ್ರವರ್ತಿಗಳೂ ಆಗಿದ್ದಾರೆ. ಆಧುನಿಕ ರಾಜಕಾರಣದಲ್ಲಿಯೂ ಇಂಥ ಪರಿಸ್ಥಿತಿ ಕಾಣಬಹುದು.

ಅರಸನ ಮಹಾಸಾಮಂತ, ಮಹಾದಂಡನಾಯಕ 'ಮಾದಿಣಯ್ಯನು' ಮಾಸವಾಡಿ-೧೪೦ರ ಬಳಿಯ ಪಂಚಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂಬ ಸಂಗತಿ ಶಿರೂರ ಶಾಸನ⁸⁸ದಿಂದ ವೇದ್ಯವಾದರೆ, 'ಮಾಗಡಿ ಸುಂಕಕಾರ' ಬಿರುದಾಂಕಿತ ಮಹಾಸಾಮಂತ 'ಯಾಯ್ಪರಸ'ನು ಪೆರ್ಮಾಡಿ ಮಾದರಸನ ಅಧೀನದಲ್ಲಿ ಸಾಮಂತನಾಗಿ ಮುಳ್ಳುಂದ -೧೨ನ್ನು ನಿರಾಬಾಧೆಯಿಂದ ಆಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ಮುಳ್ಳುಗುಂದ ಶಾಸನವು⁸⁹ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಮಹಾಸಾಮಂತರನ್ನು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ 'ಮನ್ನೆಯ'ರೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. 'ಮನ್ನೆಯ' ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ 'ಗೌರವಾರ್ಹ', 'ಗೌರವಪಾತ್ರ', 'ಮನ್ನಣೆಯೋಗ್ಯ' ಎಂಬ ನಾನಾರ್ಥಗಳಿವೆ. ಚಕ್ರವರ್ತಿಯಿಂದಲೋ ಅಥವಾ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರನಿಂದಲೋ ಮಾನ್ಯತೆಯನ್ನು ಗಳಿಸಿಕೊಂಡು ಆಳುತ್ತಿರುವ ಸಾಮಂತರನ್ನು ಮನ್ನೆಯನೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಿರಬಹುದು. ಆದರೆ ಮಾನ್ಯತೆಯನ್ನು ನೀಡುವ, ನೀಡದೇ ಇರುವ ಅಧಿಕಾರಮಾತ್ರ ಚಕ್ರವರ್ತಿಗೆ ಮೀಸಲಾಗಿದ್ದಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಅವರವರ ಅಳ್ವಿಕೆಯ ಪ್ರದೇಸದಲ್ಲಿ ಅಧಿರಾಜರಿಗಿದ್ದ ಸ್ಥಾನಮಾನಗಳೇ, ಗೌರವಗಳೇ ಸಾಮಂತರಿಗೂ ಇದ್ದುವು. ಅಧಿರಾಜರಂತೆಯೇ ಇವರು ಮಂತ್ರಿಗಳನ್ನೂ, ಸೇನೆಯನ್ನು ಇತರ ಅಧಿಕಾರಿವರ್ಗವನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದರು.⁹⁰

ಮಹಾಸಾಮಂತರ ಹೆಸರಿನೊಂದಿಗೆ 'ಮನ್ನೆಯ' ಎಂಬ ಪದ ತಳುಕು ಹಾಕಿಕೊಂಡಿರುವುದನ್ನು ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಮಾರರಸನ ಮನ್ನೆಯ ಮಹಾಸಾಮಂತನಾಗಿ ಇಂದ್ರಕೇಶಿಯರಸನು ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೩ರ ಯರಗಟ್ಟಿ ಶಾಸನವು⁹¹ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದರೆ, ಮೊರಿಗೆರೆ ಶಾಸನ⁹² ಕದಂಬಮಹಾಸಾಮಂತ ಘಟ್ಟಿಯರಸ ಕೋಗಳಿ-೫೦೦ನ್ನು ಮನ್ನೆಯತನದಿಂದ ಆಳುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಮೊರಿಗೆರಿಯ...ಎಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. 'ಸಮಸ್ತ ಗುಣ ಸಂಪನ್ನ', 'ರಣಮುಖರಾಮ', 'ಯಾದವ ವಂಶೋದ್ಭವ', 'ಮನ್ನೆಯ ಕುಪ್ಪರಸರು' ಎಂದು ಸತ್ತೂರ ಶಾಸನ,⁹³ ಉಜ್ಜಯಿನಿ ಪುರವೇಶ್ವರ ಚಟ್ಟಿರಸ ಬಲ್ಲವಾಡಿ-೭೦ನ್ನು 'ಮನ್ನೆಯತನದಿಂದ ಸಾಮ್ಯಮನಭ್ಯಂತರಸಿದ್ಧಿಯಾಗಿ' ಎಂದು ಮೊರಿಗೆರೆ ಶಾಸನ,⁹⁴ ಮನ್ನೆಯ ನಾಕರಸನನ್ನು ಯಕಲಾಪುರ ಶಾಸನ⁹⁵ ಶ್ರೀ ಮನ್ನೆಯ ಭೂತಬ್ಬರಸಿಯರ ಕೋಕರಸನು ನಾರಸಿಂಘನ ಅಧೀನದಲ್ಲಿ ಮನ್ನೆಯ ಆಡಳಿತವನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂಬುದಾಗಿ ಶಿರಸ್ತಹಳ್ಳಿ ಶಾಸನ,⁹⁶ ಸಾಮಂತ ಮಾಧವರಸನ ಮನ್ನೆಯ ಮಾಚಿಭೂಪಾಳಕನ ಮಗ ದಾಸ (ದಾಸಿಮಯ್ಯ)ನು ಅಗ್ರಹಾರ ಕಿಸುಗುಂಡಿಯನ್ನು ಮನ್ನೆಯತನದಿಂದ ಆಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ತಾಂಬ್ರಗಡಿ ಶಾಸನವು⁹⁷ ವಿವರಿಸುತ್ತವೆ. ಈ ಮೇಲಿನ ಶಾಸನಗಳ ಆಧಾರಗಳ ಮೇಲಿಂದ ಮನ್ನೆಯ ಎಂಬ ಪದ ಮಹಾಸಾಮಂತರಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತಿದ್ದದ್ದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಕೆಲವೊಂದು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪದವು ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರರಿಗೂ ಅಂಟಿಕೊಂಡಿರುವ ಉದಾಹರಣೆಗಳೂ ಉಂಟು. "ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ, ಕಮಲಮಾರ್ತ್ಯಾಂಡ,

ಗಂಡಭೇರುಂಡ ಮನ್ನೆಯವಲ್ಲಭ ಸಿದ್ಧರಸ”ನೆಂದು ಅಲೂರ ಶಾಸನ⁹⁸ ದಲ್ಲಿಯೂ, “ಮನ್ನೆಯ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಚಂದಿಬರಸ” ಎಂಬುದಾಗಿ ದಿಗ್ಗಾವ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ⁹⁹ ಈ ಬಗೆಯ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಬಹುತೇಕವಾಗಿ ಇವರು ಮೊದಲು ಮಹಾಸಾಮಂತರಾಗಿದ್ದು, ತಮ್ಮ ಸ್ವಸಾಮರ್ಥ್ಯ, ಬುದ್ಧಿವಂತಿಕೆಗಳಿಂದ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರರಾಗಿ ಮೇಲಿನ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆರಬಹುದು. ಹೀಗಾಗಿ ಅವರ ಮೂಲ ಹೆಸರು (ಮನ್ನೆಯ) ಹಾಗೇ ಉಳಿದುಕೊಂಡು ಬಂದಿರಬಹುದೇ?

ಮಹಾಸಾಮಂತರು ಏಕಕಾಲಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಂತೀಯ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರರಿಗೆ ಹಾಗೂ ಕೇಂದ್ರೀಯ ಮಹಾಸಾಮಂತಾಧಿಪತಿ ಮಹಾಪ್ರಚಂಡ ದಂಡನಾಯಕರಿಗೆ ಅಧೀನರಾಗಿ ಕೆಲಸ ಮಾಡುವ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇವರ ಅಧಿಕಾರವ್ಯಾಪ್ತಿ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರರಿಗಿಂತ ಮತ್ತು ಮಹಾಸಾಮಂತಾಧಿಪತಿ ಮಹಾಪ್ರಚಂಡ ದಂಡನಾಯಕರಿಗಿಂತ ಕಡಿಮೆಯಾಗಿದೆ.¹⁰⁰ ಮಹಾಸಾಮಂತರಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರ ಸ್ವರೂಪದ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಮುಖವಾಗಿ ಎರಡು ಬಗೆಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಇವೆರಡೂ ಒಂದೇ ಶ್ರೇಣಿಯವಾಗಿದ್ದು ಮಹಾಸಾಮಂತರು ಹೆಚ್ಚಿನ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾರೆ. ಇಂದಿನ ಆಧುನಿಕ ಆಡಳಿತಾಧಿಕಾರಿಗಳಾದ ಎರಡನೆಯ ದರ್ಜೆಯ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಂತೆ ಇವರ ಅಧಿಕಾರಗಳು ಇದ್ದವು. ತಹಶೀಲ್ದಾರ್, ಬಿ. ಡಿ. ಓ. ಮೊದಲಾದವರು ಸರ್ಕಾರದ ದ್ವಿತೀಯ ದರ್ಜೆಯ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಸಂಬಳ ಒಂದೇ ಬಗೆಯದಾಗಿದ್ದರೂ, ತಹಶೀಲ್ದಾರರು ತಾಲೂಕಿನ ದಂಡಾಧಿಕಾರಿಗಳಾಗಿದ್ದು, ಹೆಚ್ಚಿನ ಅಧಿಕಾರಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಬಗೆಯ ಅಧಿಕಾರ ಬಿ. ಡಿ. ಓ. ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರಿ ಇರುವುದಿಲ್ಲ.¹⁰¹ ಇದೇ ಪ್ರಕಾರ ಹಿಂದೆ ಮಹಾಸಾಮಂತ ಶ್ರೇಣಿಯಲ್ಲಿ ಎರಡು ಬಗೆಯ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಿದ್ದರು. ಅವರು ೧. ಆಳುವ ಮಹಾಸಾಮಂತರು ೨. ಸುಂಕದ ಮಹಾಸಾಮಂತರು.

ಆಳುವ ಮಹಾಸಾಮಂತರು

ಇವರು ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರರ ಅಧೀನಾವರ್ತಿಗಳಾಗಿದ್ದು, ಚಿಕ್ಕ ವಿಭಾಗಗಳ ಒಡೆಯರಾಗಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವರು ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರರ ಅಧೀನಾವರ್ತಿಗಳಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಅವರ ಆಜ್ಞಾಪಾಲಕರಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದರು. ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರಿಗಿಂತಲೂ ಪ್ರಬಲರಾಗಿರುವ ಮಹಾಸಾಮಂತರ ಉಲ್ಲೇಖಗಳೂ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಸಿಗುತ್ತವೆ. ವೀರ, ಪ್ರಬಲ ಮಹಾಸಾಮಂತರು ತಮ್ಮ ದೇಯಾದ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಬಾಹ್ಯದಾಳಿ, ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ವಿಸ್ತಾರ, ಆಂತರಿಕ ಗಲಭೆಗಳಂತೆ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಚಕ್ರವರ್ತಿಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡಲು, ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರರ ಸೂಚನೆಯಂತೆ ಕೆಲಸ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಅಂದರೆ ಗಲಭೆ, ಗಂಡಾಂತರಗಳ ವೇಳೆ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯು ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರನಿಗೆ ಸೈನ್ಯ ಸಮೇತ ಸಹಾಯಕ್ಕಾಗಿ ಯಾಚಿಸಿದರೆ, ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರರು ತಮ್ಮ ಕೈಕೆಳಗಿನ ಮಹಾಸಾಮಂತರಿಗೆ ಸೈನ್ಯದೊಂದಿಗೆ ಬರುವಂತೆ ಆಜ್ಞಾಪಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಹೀಗೆ ಮಹಾಸಾಮಂತರು ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರರ ಆಜ್ಞಾನುಾವರ್ತಿಗಳಾಗಿದ್ದರೆ, ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರರು ಚಕ್ರವರ್ತಿಯ ಆಜ್ಞಾಪಾಲಕರಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದರು. ಯುದ್ಧ ಪ್ರಸಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಮುಂದೆ ನಿಂತು ಹೋರಾಡುವವರು ಈ ಮಹಾಸಾಮಂತರು. ಇವರ ಹಿಂದೆ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರರು, ಇನ್ನೂ ಹಿಂದೆ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯೂ ಇರುತ್ತಿದ್ದರು.

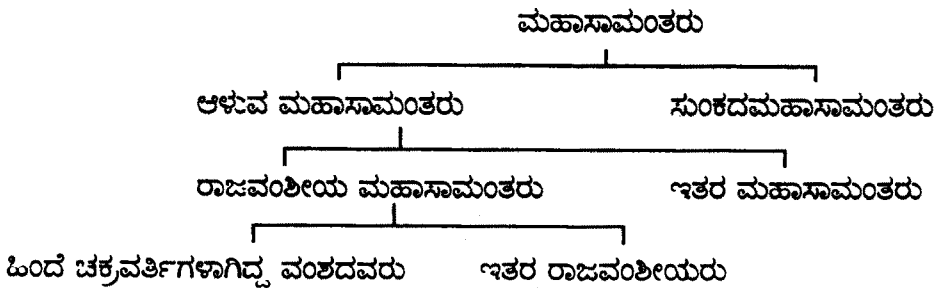
ಜೆ. ಎಂ. ನಾಗಯ್ಯನವರು ಆಳುವ ಮಹಾಸಾಮಂತರಲ್ಲಿಯೂ ಎರಡು ಬಗೆಯ ಮಹಾಸಾಮಂತರನ್ನು ಗುರುತಿಸಿದ್ದಾರೆ. ೧. ರಾಜವಂಶೀಯ ಮಹಾಸಾಮಂತರು ೨. ಇತರ ಮಹಾಸಾಮಂತರು ಎಂಬುದಾಗಿ.

ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಚಕ್ರವರ್ತಿಗಳಾಗಿದ್ದು, ನಂತರ ಅಧಿಕಾರ ಕಳೆದುಕೊಂಡಂಥವರು ಹಾಗೂ ಬೇರೆ ರಾಜವಂಶದವರು ಮಹಾಸಾಮಂತರಾಗಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದರು.¹⁰² ಕದಂಬ, ಗಂಗ, ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಹಾಗೂ ಯಾದವ ವಂಶದವರು ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಮಹಾಸಾಮಂತರಾಗಿ ಚಿಕ್ಕ ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದರೆಂಬ ವಿಷಯ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ,

ಕದಂಬ ನನ್ನಿಯದೇವ ಅರಸನ ಸಾಮಂತನಾಗಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದಾಗ, ಈತನ ಮಹಾಸಾಮಂತನಾಗಿ ಪಂಪರಸ ಆಳುತ್ತಿದ್ದನು.¹⁰³ (ಯಾವ ವಿಭಾಗವೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖವಿಲ್ಲ) ಎಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದರೆ, ಕದಂಬ ಮಹಾಸಾಮಂತ ಘಟ್ಟಿಯರಸ ಕೋಳಿ-ಇಂರನ್ನು ಮನ್ನೆಯತನದಿಂದಾಳುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಮೊರಿಗೇರಿಯ...ಎಂಬುದಾಗಿ ಮೊರಿಗೇರೆ ಶಾಸನವು,¹⁰⁴ ಹಾನಗಲ್ ಕದಂಬ ವಂಶದ ಮಹಾಸಾಮಂತ ಮಯೂರವರ್ಮನು ಹಾನಗಲ್-ಇಂರನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂಬುದಾಗಿ ಆಡೂರು¹⁰⁵ ಶಾಸನವು, 'ಸಮಸ್ತಗುಣಸಂಪನ್ನ', 'ರಣಮುಖರಾಮ', 'ಯಾದವ ವಂಶೋದ್ಭವ', 'ಮನ್ನೆಯ ಕುಪ್ಪರಸರು' ಎಂಬುದಾಗಿ ಸತ್ತೂರು ಶಾಸನಗಳು¹⁰⁶ ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತವೆ. ಇವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನೊಳಂಬ ಪಲ್ಲವರು, ಸಿಂಧರು, ಪಾಂಡ್ಯರು ಮಹಾಸಾಮಂತರಾಗಿ ಆಳಿದ್ದಾರೆ. ರಾಜವಂಶೀಯರಲ್ಲದವರೂ ಮಹಾಸಾಮಂತರಾಗಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದುದು ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಬಹುಶಃ ಇವರು ಮೂಲಘಟ: ಪ್ರಭುಗಾವುಂಡರಾಗಿದ್ದು ಬಡ್ತಿಹೊಂದಿ, ಇಲ್ಲವೆ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಅಥವಾ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರರಿಂದ ನೇಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟವರಾಗಿರಬಹುದು. ಹೀಗೆ ನೇಮಿಸುವುದು ಅವರು ಸಲ್ಲಿಸಿದ ಸೇವೆಯನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿರುತ್ತದೆ.

ಸುಂಕದ ಮಹಾಸಾಮಂತರು

ಸುಂಕಸಂಗ್ರಹ ಇವರ ಮುಖ್ಯ ಕರ್ತವ್ಯವಾಗಿದ್ದು, ಪ್ರಾಂತೀಯಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರರಿಗೂ ಕೇಂದ್ರೀಯ ಮಹಾಸಾಮಂತಾಧಿಪತಿ ಮಹಾಪ್ರಚಂಡ ದಂಡನಾಯಕರಿಗೂ ಅಧೀನರಾಗಿ ಕೆಲಸಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವರು ಆಳುವ ಮಹಾಸಾಮಂತರಷ್ಟೇ ಸಮಾನ ಸ್ಥಾನಮಾನವನ್ನು ಹೊಂದಿದಂತೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಇವರನ್ನು ಮಹಾಸಾಮಂತರೆಂದೇ ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. "...ತತ್ಪಾದ ಪದ್ಮೋಪಜೀವಿ ಸ್ವಸ್ತಿ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಸಹಿತಂ ಶ್ರೀಮನ್ಮಹಾಪ್ರಧಾನಂ ದಂಢನಾಯಕಂ ಚಟ್ಟಿಮಯ್ಯಂ ವಡ್ಡರಾವುಳದ ಸುಂಕಮಂ ಸುಖ ಸಂಕತಾವಿನೋದದಿನಾಳುತ್ತಮಿರೆ..." ಎಂಬುದಾಗಿ ಅರಸಿಬೀದಿ ಶಾಸನ¹⁰⁷ ವಿವರಿಸಿದರೆ, ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೩ರ ಹಾವನೂರ ಶಾಸನವು¹⁰⁸, "...ಮಹಾಮಾತೃಪದವೀವಿರಾಜಮಾನ್ಯ ಮಾನೋನ್ನತ ಪ್ರಭು ಮಂತ್ರೋತ್ಸಾಹ ಶಕ್ತಿ ಸಂಪನ್ನರಪ್ಪ ಪನ್ನಾಯದ ವಡ್ಡರಾವುಳದ ಪೆರ್ಗಡೆ ಶಿವರಾಜ, ಇವನ ಅಧಿಕಾರಿ ಪೆರ್ಗಡೆ ಬಾಚಿಮಯ್ಯ..." ಎಂದು ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಬಾಚಿಮಯ್ಯ, ಜಕ್ಕಿಮಯ್ಯ ಮತ್ತು ದಂಡನಾಯಕ ವಾಮದೇವರು ಬಿಲ್ಲೋಡೆ ತೆರಿಗೆ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಾಗಿದ್ದರೆಂದೂ, ಶಿವರಾಜ ಪನ್ನಾಯದ ಮತ್ತು ವಡ್ಡರಾವುಳದ ಪೆರ್ಗಡೆಯಾಗಿದ್ದನೆಂದೂ ಹಾಗೂ ವಾವಣಯ್ಯ ಬನವಾಸಿ-೧೨೦೦೦ ಪೆಜ್ಜುಂಕದ ಪೆರ್ಗಡೆಯಾಗಿದ್ದನೆಂಬ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಅರಸರ ಸಮಸ್ತ ರಾಜ್ಯಭಾರ ನಿರೂಪಿತ ಮಾಹಾಮಾತೃ ಬನವಾಸಿ-೧೨೦೦೦ ಪೆಜ್ಜುಂಕದ ಪೆರ್ಗಡೆ, ವಾವಣಯ್ಯ ಎಂದೂ, ಅವನ ಕೇಲ ಅಧಿಕಾರಿ ಪೆರ್ಗಡೆ ಜಕ್ಕಿಮಯ್ಯನೆಂಬುದು ವೇದ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಪೆರ್ಗಡೆಗಳು ಮಹಾಸಾಮಂತರ ಕೆಳಗಿನ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಾಗಿದ್ದರು ಎಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ವಿವೇಚನೆಯನ್ನು ಜೆ. ಎಂ. ನಾಗಯ್ಯನವರು ರೇಖಾಚಿತ್ರದಿಂದ ತಿಳಿಯ ಪಡಿಸಿದ್ದಾರೆ.¹⁰⁹

ಮಹಾಸಾಮಂತರ ಆಳ್ವಿಕೆಗೊಳಪಟ್ಟ ಭೂಪ್ರದೇಶ

ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಮಹಾಸಾಮಂತರು ಚಿಕ್ಕ ವಿಭಾಗಗಳ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಸೀಮಿತವಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದರು. ಆದರೆ ತೀರ ವಿರಳವಾಗಿ ಮಾತ್ರ ದೊಡ್ಡ ವಿಭಾಗಗಳಿಗೆ ಮಹಾಸಾಮಂತರಾಗಿರುವ ಉದಾಹರಣೆಗಳು ಇವೆ. ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರ ತೈಲೋಕ್ಕಮಲ್ಲ ನೊಳಂಬ ಪಲ್ಲವ ಪೆಮ್ಮಾಡಿದೇವನ ಅಧೀನ ಮಹಾಸಾಮಂತನಾಗಿ ದಂಡನಾಯಕ ಜಗದೇಕಮಲ್ಲ ನೊಳಂಬ ಬ್ರಹ್ಮಾಧಿರಾಜ ಕೋಳಿಗಳ ಜಂಠಿ ವಿಭಾಗವನ್ನಾಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ನಂದಿಬೇವೂರ ಶಾಸನ¹¹⁰ ವಿವರಿಸಿದರೆ. ಗುಡಿಹಳ್ಳಿ ಶಾಸನವು,¹¹¹ ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರ ವಿಜಯಾದಿತ್ಯದೇವನ (ವೆಂಗಿ ಚಾಳುಕ್ಯ ವಂಶ) ಸಾಮಂತಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿ ಬಿಜ್ಜಲದೇವ ಕೋಳಿಗಳ ಜಂಠಿ ಇಲ್ಲವೆ ಮುತ್ತಿಗೆ ಜಂಠಿ ಮೇಲೆ ಅಧಿಕಾರ ನಡೆಸಿರಬೇಕೆಂದು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ. ಮತ್ತೊಂದು ಶಾಸನ¹¹² ಮಾಹಿಷ್ಮತಿ ಪುರವರೇಶ್ವರ ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರ ರೇವರಸ ಅಥವಾ ರೇವಭೂಪನು ಅರಸನ ಅಧೀನದಲ್ಲಿ ಆಳುತ್ತಿರುವಾಗ (ಆಳ್ವಿಕೆಯ ವಿಭಾಗ ಯಾವುದೆಂಬುದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖವಿಲ್ಲ. ಬಹುಶಃ ರೇವರಸ ಎಡದೊರೆ ೨೦೦೦ರ ವಿಭಾವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದಿರಬಹುದು) ಆತನ ಸಹೋದರ ಗೊಗ್ಗಿ ಸಗರ ಜಂಠಿ ಆತನ ಸಾಮಂತನಾಗಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂಬ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಹೆಬ್ಬೆಲು ಶಾಸನವು¹¹³, ಸಾಂತರ ವಂಶದ ವೀರಸಾಂತರಸನ ಪಾದಪದ್ಮೋಪಜೀವಿ ಮಹಾಸಾಮಂತ ನಗುಲರಸನು ಸಾಂತರಸಕೊಟ್ಟ ಪೆಪ್ಪಿರ- ೧೨ ನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂಬ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತದೆ. ಇದು ಒಬ್ಬ ಮಹಾಸಾಮಂತ ಆಳಿದ ಅತ್ಯಂತ ಚಿಕ್ಕ ವಿಭಾಗವಾಗಿದೆ.

ಮಹಾಸಾಮಂತರ ಆಡಳಿತ

ಇವರೂ ಸಹ ತಮ್ಮದೇಯಾದ ಆಡಳಿತ ಯಂತ್ರ (ವರ್ಗ)ವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ತಮ್ಮ ಸಣ್ಣ ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ನೋಡಿಕೊಂಡು ಹೋಗುವಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಅಧಿಕಾರಿಗಳನ್ನು ನೇಮಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಸುಂಕದ ಮಹಾಸಾಮಂತರೂ ಕೆಲವು ಅಧಿಕಾರಿಗಳನ್ನು ನೇಮಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಪೆರ್ಗಡೆಗಳು ಮಹಾಸಾಮಂತರ ಕೈಕೆಳಗಿನ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಾಗಿದ್ದರೆಂದು ಈ ಹಿಂದೆಯೇ ತಿಳಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮಹಾಸಾಮಂತರ ಕೈಕೆಳಗೆ ಕೆಲವು ದಂಡನಾಯಕರೂ, ಸಂಧಿವಿಗ್ರಹಿಗಳೂ ಇರುತ್ತಿದ್ದರು. ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೩ರ ಮುಳುಗುಂದ ಶಾಸನವು,¹¹⁴ “ಕುಮಾರ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಸಾಮಂತನಾಗಿದ್ದ ಶಾಂತಿವರ್ಮನು ಸಂಧಿವಿಗ್ರಹಿಯಾಗಿಯೂ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ”. ಮತ್ತು ಅರಸನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪಂಚಮಹಾಶಬ್ದ ಮಹಾಸಾಮಂತ ಪ್ರಚಂಡ ದಂಡನಾಯಕ, ಮಂತ್ರಿ, ಮಹಾಲಾಳಸಂಧಿವಿಗ್ರಹಿ, ಮನೆಮೆರ್ಗಡೆ ಗುಂಡಮಯ್ಯ ಅಧಿಕಾರ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ಮಲ್ಲೂರ ಶಾಸನವು¹¹⁵ ವಿವರಣೆ ನೀಡುತ್ತದೆ.

ಮಹಾಸಾಮಂತರ ಚಿನ್ನೆಗಳು

ಇರುಗಳೆ, ಗುಡಿ, ಚಾಮರ, ಮೇಘಾಡಂಬರಾದಿಗಳು ರಾಜ್ಯಚಿನ್ನೆಗಳೆಂದು ಒಂದು ಶಾಸನವು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.¹¹⁶ ಇವು ಬಹುಶಃ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಸಮಾನವಾದವು. ಆದರೆ ಒಂದೊಂದು ರಾಜವಂಶವೂ ತನಗೆ ವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿದ್ದ ವಾದ್ಯ ಅಥವಾ ವಾದ್ಯಗಳನ್ನೂ, ಧ್ವಜ ಮತ್ತು ಲಾಂಛನಗಳನ್ನೂ ಪಡೆದಿದ್ದಿತು. ರಾಜವಂಶೀಯ ಮಹಾಸಾಮಂತರು ವಂಶಪಾರಂಪರ್ಯದಿಂದ ಬಂದಿರುವ ಚಿನ್ನೆಗಳನ್ನೇ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಕದಂಬರು ಸಿಂಹಲಾಂಛನ, ಪರ್ಮಟ್ಟಿತೂರ್ಯವಾದ್ಯ ಹಾಗೂ ಕೃಷ್ಣಧ್ವಜವನ್ನೂ, ಬಾಣರು ವೃಷಭ ಲಾಂಛನ, ಪೈಶಾಚಿಕ ಪಟಾಕ ವಾದ್ಯ ಹಾಗೂ ಕೃಷ್ಣಧ್ವಜವನ್ನೂ,¹¹⁷ ಯಾದವರು ಗರುಡ ಲಾಂಛನವನ್ನು¹¹⁸ ಹೊಂದಿದ್ದರು. ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಮಹಾಸಾಮಂತ ಉದಯಾದಿತ್ಯ ಸುವರ್ಣ ಗರುಡ ಧ್ವಜವನ್ನೂ, ಮೂರ್ತಿ ಮಕರ ಧ್ವಜವನ್ನೂ ಹೊಂದಿದ್ದನು.¹¹⁹ ರಾಜವಂಶೀಯರಾಗಿರುವವರು ಮಾತ್ರ ಇಂಥ ಚಿನ್ನೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವರು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ರಾಜವಂಶೀಯರಲ್ಲದ ಇತರ ಮಹಾಸಾಮಂತರ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ರಾಜ ಚಿನ್ನೆಯೂ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ.¹²⁰

ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಮಹಾಸಾಮಂತರು

ಈತನ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಮಹಾಸಾಮಂತರ ಉಲ್ಲೇಖಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಇವರಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ಹಿಂದೆ ಚಕ್ರವರ್ತಿಗಳಾಗಿದ್ದವರ ವಂಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದರೆ, ಇನ್ನು ಕೆಲವರು ಯಾವುದೇ ರಾಜವಂಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಮಹಾಸಾಮಂತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಕದಂಬ, ನೊಳಂಬ ಪಲ್ಲವ, ಪಾಂಡ್ಯ, ಕಾಕತೀಯ, ಯಾದವ, ಸಿಂಧ ಮತ್ತು ಹಹಿಹಯ ಮುಂತಾದವರು ರಾಜವಂಶಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದವರು. ಮೇಲಿನ ಮಹಾಸಾಮಂತರಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರರಿಗೆ ಅಧೀನರಾಗಿ ಆಡಳಿತ ನಡೆಸಿದ್ದರೆ, ಮತ್ತೇ ಕೆಲವರು ಮಹಾಸಾಮಂತಾಧಿಪತಿ ಮಹಾಪ್ರಚಂಡ ದಂಡನಾಯಕರ ಕೆಳಗೆ ತೆರಿಗೆ ಸಂಗ್ರಹಿಸುವ ಕೆಲಸಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಅಹಾವಮಲ್ಲ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಆಡಳಿತವು ವಿಶಾಲ ಭೂಪ್ರದೇಶವನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಅನೇಕ ಜನ ಮಹಾಸಾಮಂತರು ಅರಸನ ಅಧೀನದಲ್ಲಿದ್ದರು. ಇಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಶಾಸನೋಕ್ತ ಮಹಾಸಾಮಂತರ ಬಗೆಗೆ ಮಾತ್ರ ಚರ್ಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಒಬ್ಬ ರಾಜವಂಶೀಯ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರನ ಕೆಳಗೆ ಇಂಥ ಮಹಾಸಾಮಂತರು ಹೆಚ್ಚು ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿರುತ್ತಿದ್ದರು. ಆದರೆ ಇವರು ಚಿಕ್ಕ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಾಗಿರುವ ಕಾರಣಕ್ಕೆ ಕೆಲವರು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಗೊಂಡಿರಲಿಲ್ಲ.

ಆಳುವ ಮಹಾಸಾಮಂತರು

ಪ್ರಭುಗಳಾಗಿ ಆಳಿದ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಮಹಾಸಾಮಂತರ ವಿವರಣೆಯು ಕೆಳಗಿನಂತಿದೆ.

ಮಹಾಸಾಮಂತ ನನ್ನಿಯದೇವ ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲ

‘ಬನವಾಸಿ ಪುರಾವರಾಧೀಶ್ವರ’, ‘ವೀರಮಹೇಶ್ವರ’, ‘ಕದಂಬ ಕುಳಾಭರಣ’ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣಗಳನ್ನುಳ್ಳ ಕದಂಬ ಮನೆತನದ ನನ್ನಿಯದೇವ, ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯ ಮಹಾಸಾಮಂತನಾಗಿ ರಾಜ್ಯಭಾರಮಾಡುತ್ತಿದ್ದು, (ಯಾವ ವಿಭಾಗವೆಂಬುದು ತಿಳಿಯುವದಿಲ್ಲ) ಈತನ ಸಾಮಂತನಾಗಿ ಪಂಪರಸನು ಬೆಟ್ಟದ ಸೋಮೇಶ್ವರನಿಗೆ ೫೦ ಮತ್ತರು ಭೂಮಿದಾನ ನೀಡಿದನೆಂಬ ಸಂಗತಿಯು ಶಿವಪುರ ಶಾಸನದಿಂದ¹²¹ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಮಹಾಸಾಮಂತ ಪಂಪರಸ

ಈತನ ವಿವರಣೆಯು ಅದೇ ಶಿವಪುರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿದ್ದು¹²² ಪಂಪರಸ ಕದಂಬ ನನ್ನಿಯದೇವ, ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲನ ಸಾಮಂತನಾಗಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂಬ ಸಂಗತಿ ವೇದ್ಯವಾಗುತ್ತದಾದರೂ, ಈತ ಯಾವ ವಿಭಾಗವನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂಬ ಸಂಗತಿ ಶಾಸನದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುವದಿಲ್ಲ.

ಮಹಾಸಾಮಂತ ಘಟ್ಟಿಯರಸ

ಮೊರಿಗೇರೆಯ ಶಾಸನವು,¹²³ ಮಹಾಸಾಮಂತ ಘಟ್ಟಿಯರಸನ ಉಲ್ಲೇಖವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಈತನು ಕೋಗಳಿ-೫೦೦ನ್ನು ಮನ್ನೆಯ ತನದಿಂದ ಆಳುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಮೊರಿಗೇರೆಯ ಎಂದು, ನೆಲ್ಲಿಕುದಿರೂರೊಡೆಯ ದಾಸಿಮ(ಯ್ಯ)ನು ದೇವರ ಸೇವೆಗಾಗಿ ತೋಟ ಭೂಮಿದಾನ ಮಾಡಿದ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಮಹಾಸಾಮಂತ ಮಾರ್ತ್ಯಾಂಡಯ್ಯ

ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೫ರ ಮುಗದ ಶಾಸನ¹²⁴ “ಮುಗುನ್ನದ ಮಹಾಸಾಮಂತ ಮಾರ್ತ್ಯಾಂಡಯ್ಯನು ತನ್ನ ಮುತ್ತಯ್ಯನಾದ ಚಾವುಂಡಯ್ಯ ಮಾಡಿಸಿದ ಬಸದಿಯನ್ನು ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಮಾಡಿ ಅದಕ್ಕೆ ಒಂದು ನಾಟಕ ಶಾಲೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿಕೊಟ್ಟನೆಂಬ” ವಿಷಯ ಈ ಶಾಸನದಲ್ಲಿದೆ.

ಮಹಾಸಾಮಂತ ಜಗದೇಕಮಲ್ಲ ನೊಳಂಬ ಪಲ್ಲವ ಪೆಮ್ಮಾಡಿ

ಸತ್ತೂರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ¹²⁵ ಈತನ ಉಲ್ಲೇಖವಿದ್ದು, ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಪಾದಪದ್ಮೋಜೀವಿಯಾಗಿ ಪಲ್ಲವ ವಂಶಸ್ಥ ಜಗದೇಕಮಲ್ಲ ನೊಳಂಬ ಪಲ್ಲವಪೆಮ್ಮಾಡಿಯು ಕೋಗಳಿ-೫೦೦, ಕದಂಬಳಿಗೆ-೧೦೦೦, ಬಲ್ಲಕುಂದೆ-೩೦೦, ಕಣೆಯಕಲ್ಲು-೩೦೦ ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಸತ್ತಿಯೂರು ಮುಖಂಡ ಸೋವಿಮಯ್ಯ ಹಾಗೂ ಮಾಸವಾಡಿ-೧೪೦ರ ಮನ್ನೆಯ ಕಪ್ಪರಸರು ಸತ್ತಿಯೂರಿನ ಮಹಾದೇವ ದೇವರ ಸೇವೆಗೆ ಭೂಮಿದಾನ ನೀಡಿದರೆಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಮಹಾಸಾಮಂತ ಘಟೆಯಂಕಕಾರ

ಈತ ನೊಳಂಬ ಪಲ್ಲವ ಮನೆತನಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದು, ಈತನ ಉಲ್ಲೇಖವು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೫ರ ಮೋರಿಗೆರೆ ಶಾಸನದಲ್ಲಿದೆ.¹²⁶ ಈ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಇವರ ಮಂಶಾವಳಿಯಿದ್ದು, ಸಾಮಂತ ಘಟೆಯಂಕಕಾರನ ಮಗ ಉದಯಾದಿತ್ಯ, ಇವನ ಮಗ ಜಗದೇಕಮಲ್ಲ ಇಮ್ಮಡಿ ನೊಳಂಬ ಹಾಗೂ ಈತನ ಸಹೋದರ ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲ ನನ್ನ ನೊಳಂಬ ಪಲ್ಲವ ಪೆಮ್ಮಾಡಿಯು, ಬಲ್ಲಕುಂದೆ-೩೦೦, ಕೋಗಳಿ-೫೦೦, ಕದಂಬಳಿಗೆ-೧೦೦೦, ಕುದಿಯಹರವಿ-೨೦, ಕರಿವಿಡಿ-೨೦ ಮತ್ತು ನೊಳಂಬವಾಡಿ-೩೨೦೦೦ ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂಬ ಸಂಗತಿಯಿದೆ.

ಮಹಾಸಾಮಂತ ಉದಯಾದಿತ್ಯ

ಹಾವಿನಹಳ್ಳಿ ಶಾಸನವು,¹²⁷ ಈತನನ್ನು 'ಕಲಿಯುಗರೇವನ್ತ', 'ಸಮರಮಹೇಶ್ವರ', 'ಭೋಗಾವತಿಪುರವರೇಶ್ವರ', 'ಶ್ರೀಮದುದಯಾದಿತ್ಯನು, ಕಂಚೀಪುರವರೇಶ್ವರ ಬಿರುದಾಂಕಿತರಾದ ನನ್ನನೊಳಂಬ ಪಲ್ಲವ ಪೆಮ್ಮಾಡಿದೇವನು ಚಕ್ರವರ್ತಿಯ ಮಂಡಳೀಸ್ವರನಾಗಿ ರಾಜ್ಯಭಾರಮಾಡುತ್ತಿರುವಾಗ, ದೊಡ್ಡವಟ್ಟಿ ಊರೊಡೆಯ ಪಾಲಿಮಯ್ಯನಿಗೆ ಮನ್ನೆಯ ಸಾಮ್ಯದ ತೆರಿಗೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಕೊಟ್ಟರೆಂಬ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತದೆ.

ಮಹಾಸಾಮಂತ ನಾರಸಿಂಘದೇವ

ಚಾಳುಕ್ಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಪಾದಪದ್ಮೋಪಜೀವಿ, ಪಲ್ಲವಕುಳಾನ್ವಯ ನಾರಸಿಂಘದೇವ ಕೋಗಳಿ-೫೦೦, ಕದಂಬಳಿಗೆ-೧೦೦೦, ಬಲ್ಲಕುಂದೆ-೩೦೦ ಹಾಗೂ ಸಿಂಧವಾಡಿ-೧೦೦೦ಗಳ ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ದುಷ್ಟನಿಗ್ರಹದಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾಳಿಸುತ್ತಿರುವಾಗ, ಭೂತಬ್ಬರಸಿಯ ಕೋಕರಸ ಹಾಗೂ ಸಿರವೆಡೆಯ ಮಹಾಜನಂಗಳು ಪುಟ್ಟಿಯಂಣ ಎನ್ನುವವನ ಮುಖಂಡತ್ವದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ನಿವೇಶನಗಳನ್ನೂ, ಭೂಮಿಯನ್ನೂ, ಅಡಿಕೆಯ ಮರಗಳನ್ನೂ, ಒಂದು ಹೂದೋಟ ಮತ್ತು ಒಂದು ಗಾಣವನ್ನು ಮೂಲಸ್ಥಾನ ಸಿರಿವಡೆ (ಶಿರಸ್ತಿಹಳ್ಳಿ)ಯ ಶಂಕರದೇವರ ಸೇವೆಗೆಂದು ತೇಜೋರಾಶಿಪಂಡಿತರ ಶಿಷ್ಯ ವಿಧ್ಯಾನಿಧಿ ಪಂಡಿತರಿಗೆ ನೀಡಿದ ವಿಷಯವನ್ನು ಶಿರಸ್ತಿಹಳ್ಳಿ ಶಾಸನವು,¹²⁸ ಹೇಳುತ್ತದೆ.

ಮಹಾಸಾಮಂತ ಬಮ್ಮದೇವ

ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೨-೫೩ರ ತಳಕಲ್ಲ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ¹²⁹ ಈತನನ್ನು, 'ಜಯವಧೂಕಾನ್ತಂ', 'ಭೋಗಾವತಿಪುರವರೇಶ್ವರಂ', 'ವೀರಮಹೇಶ್ವರಂ', 'ಫಣೇಂದ್ರಕುಳಭೂಷಣಂ', 'ಸಿಂಧಕುಳಕಮಳಭಾಸ್ಕರಂ', ಎಂಬ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳಿಂದ ಕೊಂಡಾಡಲಾಗಿದ್ದು, ಕಾಂಚೀಪುರವರೇಶ್ವರನಾಗಿ ಕೋಗಳಿ-೫೦೦, ಬಲ್ಲಕುಂದೆ-೩೦೦, ಕದಂಬಳಿಗೆ-೧೦೦೦ಗಳನ್ನು ಬೀಳುವೃತ್ತಿಯಿಂದಾಳುತ್ತಿರುವಾಗ ಪೆಮ್ಮಾಡಿಯ ಪಾದಪದ್ಮೋಪಜೀವಿ ಮಹಾಸಾಮಂತ ಬಮ್ಮದೇವ ತೋಣಂಕಲಿ, ನಿಟ್ಟೂರು ಮತ್ತು ಬಸಿಕೊಡುಗಳನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದು, ಭೂದಾನಮಾಡಿದ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಮಹಾಸಾಮಂತ ಕೊಂಡ ವೀರಪಾಂಡ್ಯ

ಪಾಂಡ್ಯ ಮನೆತನಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಈ ಮಹಾಸಾಮಂತನ ಉಲ್ಲೇಖವು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೭ರ ಹಿರೇಹಡಗಲಿ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ¹³⁰ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ತ್ರಿಭುವನಮಲ್ಲನ ಪಾದಪದ್ಮೋಪಜೀವಿ ಕೊಂಡ ವೀರಪಾಂಡ್ಯ, ಕೋಗಲಿನಾಡು, ಕದಂಬಳಿಗೆನಾಡು, ಬಲ್ಲಕುಂದೆನಾಡುಗಳನ್ನು ಸುಖಸಂಕಥಾವಿನೋದದಿಂದ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ದನೆಂದು ಶಾಸನದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಮಹಾಸಾಮಂತರಸಿ ಅಕ್ಕಾದೇವಿ

ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರಲ್ಲಿ ಸ್ವತಂತ್ರ ರಾಜ್ಯಭಾರ ನಡೆಸಿದ ಕೆಲವೇ ರಾಣಿಯರಲ್ಲಿ ಅಕ್ಕಾದೇವಿ ಅದ್ವಿತೀಯಳು. ಚಾಳುಕ್ಯ ದಶವರ್ಮ ಬಾಗಲದೇವಿಯರ ಮಗಳಾದ ಈಕೆಯ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಸೂಡಿ(೧೦೧೦),¹³¹ ಬೇಲೂರು (೧೦೨೨),¹³² ಹೊಟ್ಟೂರು (೧೦೩೭),¹³³ ಅರಸಿಬೀದಿ (೧೦೪೭),¹³⁴ ಸೂಡಿ (೧೦೫೦),¹³⁵ ಕೋರಲಹಳ್ಳಿ (೧೦೫೦),¹³⁶ ಸೂಡಿ (೧೦೫೧),¹³⁷ ಅರಸಿಬೀದಿ (೧೦೫೩),¹³⁸ ಸೂಡಿ (೧೦೫೪),¹³⁹ ಸೂಡಿ (೧೦೫೮),¹⁴⁰ ಹೊಟ್ಟೂರು (೧೦೬೪),¹⁴¹ ಹೀಗೆ ಹನ್ನೊಂದು ಸಾಸನಗಳು ಲಬಿಸುತ್ತವೆ. ಈ ಎಲ್ಲ ಶಾಸನಗಳು ಇವಳನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ “ಸ್ವಸ್ಥಾನವರತ ಪರಮ ಕಲ್ಯಾಣಾಭ್ಯುದಯ ಸಹಸ್ರ ಫಲಭೋಗಭಾಗಿ ದ್ವಿತೀಯ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಸಮಾನೆಯರಗಣಿತ ದಾನ ಚಿಂತಾಮಣಿ ವಿವೇಕ ಚೂಡಾಮಣಿಗಳೇಕವಾಕ್ಯಯುಗುಣದ ಬೆಡಂಗಿ”¹⁴² ಎಂದು “ಸಕಲ ಜಗತ್ಪ್ರಾಣತೆಯುಂ, ಸಮಸ್ತರಿಪುನಿಪ ಅರ್ಚಿತಚರಣಾರವಿಂದ ವಿವೇಕಚೂಡಾಮಣಿಯುಂ, ದೀನಾನಾಥ ಚಿಂತಾಮಣಿಯುಂ, ಸ್ವವಂಶವರ್ಧನೈಕಸಾಕ್ಷಲಕ್ಷ್ಮೀಯುಂ, ಪರಿಜನಕ್ಷಾವಿ(ಕ್ತೆ)ಯುಂ, ವಸುಧಾಜನ ಕಾಮಧೇನುವಂ ಏಕವಾಕ್ಯಯಂ ಗುಣದ ಬೆಡಂಗಿ”¹⁴³ ಎಂದು, “ಸ್ವಸ್ತಿ ಅರಿವ್ಯಪ ಮುಕುಟಘಟಿತ ಭರಣಾರವಿಂದೆಯರ್ ಗುಣದ ಬೆಡಂಗಿ”¹⁴⁴ ಎಂದು ಸ್ತುತಿಸಿವೆ. ‘ರಣಭೈರವಿ’, ‘ಉಚ್ಚಂಡಭೈರವಿ’ ಎಂಬ ವಿಶಿಷ್ಟ ಬಿರುದುಗಳು ಬೇಲೂರಿನ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ¹⁴⁵ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ.

ಸೂಡಿ ಶಾಸನ¹⁴⁶ದ ಪ್ರಾರಂಭದ ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯ ತ್ರಿಭುವನಮಲ್ಲ ಐದನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಉಲ್ಲೇಖ, ಬೇಲೂರು¹⁴⁷ ಹೊಟ್ಟೂರು¹⁴⁸ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಜಗದೇಕಮಲ್ಲ ಜಯಸಿಂಹರ ಉಲ್ಲೇಖಗಳು ಮುಂದೆ ಅರಸಿಬೀದಿ,¹⁴⁹ ಸೂಡಿ,¹⁵⁰ ಕೋರಲಹಳ್ಳಿ,¹⁵¹ ಅರಸಿಬೀದಿ,¹⁵² ಸೂಡಿ,¹⁵³ ಹೊಟ್ಟೂರು¹⁵⁴ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ತೈಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲನ ಉಲ್ಲೇಖ ಬರುವುದರಿಂದ ಇವಳು ಅಣ್ಣ ತ್ರಿಭುವನಮಲ್ಲ, ತಮ್ಮ ಜಯಸಿಂಹ, ತಮ್ಮನ ಮಗ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಹೀಗೆ ಮೂರು ಜನ ಅರಸರ ಆಳ್ವಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಬಾಳಿದಳೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ.

ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಕ್ಕಾದೇವಿ ಪನ್ನಾಳೆಯ ಕೋಟೆಯ ನೆಲೆಯಿಂದ ಕಿಸುಕಾಡು-೭೦, ತೊರಗರೆ-೭೦, ಮಾಸವಾಡಿ-೧೪೦ಗಳನ್ನು ದುಷ್ಟನಿಗ್ರಹದಿಂದ ಆಳುತ್ತಿದ್ದಳು.¹⁵⁵

ಮಹಾಸಾಮಂತ ಕಾಕತೀಯ ಬೇತ ಒಂದನೆಯವ

ಈತನು ಕಾಕತೀಯ ವಂಶಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದವನಾಗಿದ್ದು, ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಮಹಾಸಾಮಂತನಾಗಿ, ಪಾದಪದ್ಮೋಪಜೀವಿಯಾಗಿ ಆಳುತ್ತಿರುವಾಗ (ಯಾವ ವಿಭಾಗವೆಂಬ ಉಲ್ಲೇಖವಿಲ್ಲ) ಬೇತನ ಪೆರ್ಗಡೆ ವೈಜರಾಜನ ಮಗ ನಾರಣಯ್ಯ ಸನಗರ (ಸಾನಿಗ್ರಾಮ)ದಲ್ಲಿ ದುದ್ದಮಲ್ಲ ಜಿನಾಲಯವನ್ನು ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಗೊಳಿಸಿ, ನಂತರ ಸ್ಥಳೀಯ ಗಾವುಂಡರಾದ ಮುಪ್ಪಡಯ್ಯ ಹಾಗೂ ಪುನ್ನಿರೆಡ್ಡಿಯರ ಒಪ್ಪಿಗೆಯೊಂದಿಗೆ ದುದ್ದಮಲ್ಲ ಜಿನಾಲಯಕ್ಕೆ ‘ರಾಟಣ’ವನ್ನು ದಾನ ನೀಡಿದ ವಿಷಯವನ್ನು ಸಾನಿಗ್ರಾಮ ಶಾಸನ¹⁵⁶ ವರ್ಣಿಸುತ್ತದೆ.

ಮಹಾಸಾಮಂತ ಕಾಕತೀಯ ಪೊಲಲರಸ ಒಂದನೆಯವ

ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೩ರ ಸಾನಿಗರಂ ಶಾಸನವು,¹⁵⁷ ಕಾಕತೀಯ ಮಹಾಸಾಮಂತ ಒಂದನೆಯ ಪೊಲಲರಸನನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ಶಾಸನವು ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಪಾದಪದ್ಮೋಪಜೀವಿ, ಮಹಾಸಾಮಂತ ಕಾಕತೀಯ ಪೊಲಲರಸ ಖಂಡಿ ಸಾನಿಗರ ಗ್ರಾಮದ ಪೆರ್ಗಡೆ ಮುಧುವಪ್ಪಯ್ಯ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿದ ಮುಧುಪೀಶ್ವರ ದೇವರ ಸೇವೆಗಾಗಿ ಬೆಜವಾಂಕ ಗ್ರಾಮದ ಗಾವುಂಡನಿಗೆ ಸೂಚಿಸಿ ೧೨ ನಿವೇಶನಗಳನ್ನು, ರಾಜಾಣವನ್ನೂ ೨೦ ಮತ್ತರು ಕರಿನಲವನ್ನು, ೨೦ ಮತ್ತರು ಕಿಸುಕಾಡನ್ನು ಮತ್ತು ಕಾಟೇರಡ್ಡಿ ಮತ್ತು ಇತರ ಸ್ಥಳೀಯರ ಒಪ್ಪಿಗೆಯ ಮೇರೆಗೆ ಒಂದು ಮತ್ತರು ಹಸಿಭೂಮಿ (ನೀರಾವರಿ ಪ್ರದೇಶ) ದಾನ ನೀಡಿದನೆಂಬ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಮಹಾಸಾಮಂತ ಯಾದವ ಮಾಧವಾರಸ

ತಾಂಬರಗುಂಡಿ ಶಾಸನವು,¹⁵⁸ ಯಾದವ ಮಾಧವಾರಸನ ಉಲ್ಲೇಖವನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದ್ದು, ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಈತನನ್ನು “ದ್ವಾರಾವತಿಪುರವರೇಶ್ವರಂ | ಯಾದವವಂಶೋದ್ಭವಂ | ಯುವತಿಜನಚಿತ್ತೋದ್ಭವಂ | ಸುವರ್ಣಗರುಡ ಧ್ವಜಂ | ವಿಸದಕೀರ್ತಿಧ್ವಜಂ | ರಣಮೂರ್ಖಪಾತ್ರ್ಫ | ಪರಬಳಧೂರ್ತ್ರ್ಫ | ಕೃತಯುಗಚರಿತ | ನಾಳ್ಗಲ್ಲಾತಂ | ಗೋತ್ರಪವಿತ್ರ | ನಹಿತನಿಕ್ಷತಂ | ...ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಸಂಪನ್ನಂ ಶ್ರೀ ಮನ್ನಾಧವಾರಸರಾ” ಎಂದು ಹಲವು ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳಿಂದ ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಶಾಸನವು ಕಿಸುಗುಂಡಿಯ ಅಗ್ರಹಾರವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ದಾಸಿಮಯ್ಯ ಮಾಧವಾರಸನ ಅಧೀನದಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದು, ತಾಂಬ್ರಗುಂಡಿಯ ಕಲಿದೇವಸ್ವಾಮಿ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣುದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ನಂದಾದೀಪ, ನೈವೇದ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಬಂಗಾರ ದಾನ ಮಾಡಿದ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಮಹಾಸಾಮಂತ ಹೈಹಯ ಸಿರಿಯಮ್ಮರಸ

ಈತನು ಹೈಹಯ ಮನೆತನಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದವನಾಗಿದ್ದು, ಈತನ ಉಲ್ಲೇಖವು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೪ರ ದಿಗ್ಗಾಂವ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ.¹⁵⁹ “ಹೈಹಯ ವಂಶೋದ್ಭವ ಮಾಹೀಷ್ಮತಿ ಪುರವರೇಶ್ವರ ಮನ್ನಾಹಾಸಾಮಂತ ಸಿರಿಯಮ್ಮರಸರು” ಅರಸನ ಮಹಾಸಾಮಂತನಾಗಿ ಆಳುತ್ತಿರುವಾಗ (ಯಾವ ವಿಭಾಗವೆಂಬುದು ಉಲ್ಲೇಖವಿಲ್ಲ) ದಿಗ್ಗೃವಿಗೆಯ (ದಿಗ್ಗಾಂವ) ಸ್ವಯಂಭೂದೇವರ್ಗ್ಗ ಬಿಟ್ಟು ದಾನವನ್ನು ಕುರಿತ ವಿವರಣೆ ಈ ಶಾಸನದಲ್ಲಿದೆ.

ಮಹಾಸಾಮಂತ ಹೈಹಯ ಗೊಗ್ಗಿ (ಗೊಗ್ಗಿದೇವ)

ಈತನ ಉಲ್ಲೇಖವು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೭ರ ಸಂಗಮ ಶಾಸನ¹⁶⁰ದಲ್ಲಿದ್ದು, ಹೈಹಯ ವಂಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದ ಇತನು ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರ ರೇವರಸ ಅಥವಾ ರೇವಭೂಪಾಳನ ಸಹೋದರನಾಗಿದ್ದು, ರೇವಭೂಭುಜನ ಮಹಾಸಾಮಂತನಾಗಿ ಸಗರ-ಚಿಂರ ಉಪವಿಭಾಗವನ್ನು ಉಭಯಸ್ವಾಮ್ಯದಿಂದ ಸುಖಸಂಕಥಾವಿನೋದದಿಂದ ಪಾಲಿಸುತ್ತಿದ್ದನೆಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ.

ಮಹಾಸಾಮಂತ ಹೈಹಯ ಪೆರಹರಸ

ದಿಗ್ಗಾಂವ ಶಾಸನವು¹⁶¹ ಹೈಹಯ ಮನೆತನದ ಮತ್ತೊಬ್ಬ ಮಹಾಸಾಮಂತ ಪೆರಹರಸನನ್ನು ಪರಿಚಯಿಸುತ್ತದೆ. ಅರಸನ ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರನಾಗಿ ಬಚ್ಚಯ್ಯರಸರು ಆಳುತ್ತಿರುವಾಗ. (ಯಾವ ವಿಭಾಗವೆಂಬುದು ಉಲ್ಲೇಖವಿಲ್ಲ) ಮಹಾಸಾಮಂತ ಹೈಹಯ ವಂಶೋದ್ಭವ, ಲೋಕೇಶ್ವರದೇವರ ಪಾದಾರಾಧಕ ಪೆರಹರಸರು ಸೂರ್ಯಗ್ರಹಣ, ಶಕವರ್ಷ

೯೭೬ನೆಯ ವಿಜಯ ಸಂವತ್ಸರದ ವೈಶಾಖದಮವ್ಯಾಸ, ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವತಿವಾರದಂದು ದೀರ್ಘವಿಗೆಯ (ದಿಗ್ಗಾವ) ಶ್ರೀ ಸ್ವಯಂಭೂ ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ, ಪೂಜೆ ಪುನಸ್ಕಾರ, ನೈವೇದ್ಯ, ಚೈತ್ರಾಪವಿತ್ರಾರೋಹಣಕ್ಕೆ ಖಂಡಸ್ಥುಟಿತ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಕ್ಕೆ, ಭೋಗಮಾಡುವ ಸಾಮಳ ಪರಿಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಸರ್ವನಮಶ್ಯವಾಗಿ ೩೦೦ ಮತ್ತರು ಭೂಮಿ, ಹೂದೋಟ, ನಿವೇಶನಗಳು ಹಾಗೂ ಎರಡು ಗಾಣಗಳನ್ನು ಪರಮೇಶ್ವರದತ್ತಿಯಾಗಿ ಬಿಟ್ಟ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ವಿಶದಪಡಿಸುತ್ತದೆ.

ಮಹಾಸಾಮಂತ ಸಿಂಧರ ಭೀಮರಸ

ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೨ರ ಮುಳಗುಂದ¹⁶² ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಈತನ ಉಲ್ಲೇಖವಿದ್ದು, ತೈಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಮಹಾಸಾಮಂತ ಸಿಂಧ ಭೀಮರಸನನ್ನು “ಮುಳಗುಂದಪುರವರೇಶ್ವರ”, “ಫಣಿಪತಾಕೇಶ್ವರ”, “ಸಿಂಧಕುಳಕಮಲ”, “ಗುಣಗಣುದ್ಭಾವ”, “ಕದನ ಪ್ರಚಂಡ”, “ಸತ್ಯರತ್ನಾಕರ”, “ಮನ್ನೆಯ ಬಂಗಾರ”, ಎಂಬ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳಿಂದ ಹೊಗಳಲಾಗಿದ್ದು, ಮುಳಗುಂದ ಶೆಟ್ಟಿಗಳು, ಗಾವುಂಡರು, ನೂರಿಪ್ಪತ್ತು ಮಹಾಜನರು ಹಾಗೂ ಇತರ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಸಂಘಗಳವರು ಸೇರಿ ಮಹಾಸಾಮಂತ ಸಿಂಧ ಭೀಮರಸರ ಸಮಕ್ಷಮದಲ್ಲಿ ಗಂಗರಾಶಿ ಪಂಡಿತರ ಶಿಷ್ಯ ಧೃವೇಶ್ವರ ಪಂಡಿತರಿಗೆ ಸಾಧುಗಳ ಅನ್ನಚ್ಛಾದನಕ್ಕಾಗಿ, ನಗರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಮಠಕ್ಕೆ ಭೂದಾನ ಮಾಡಿದರೆಂಬ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಈತ ಮುಳಗುಂದ ಪಟ್ಟಣದ ಆಡಳಿತವನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದಿರಬಹುದು.

ಮಹಾಸಾಮಂತ ಸಿಂಧ ಅಯ್ಯಣಜೋಗ

ಮೇದೂರ ಶಾಸನ,¹⁶³ ಸಿಂಧಕುಲದ ಅಯ್ಯಣಜೋಗನನ್ನು ಕುರಿತು ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ಚಕ್ರವರ್ತಿಯ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರನಾಗಿ, ಕದಂಬ ಚಾವುಂಡರಾಯರಸರು ಬನವಾಸಿ-೧೨೦೦೦ವನ್ನು ಅಳುತ್ತಿರುವಾಗ ‘ಕರಹಾಟಪುರವರೇಶ್ವರ’, ‘ಕದನ ಮಹೇಶ್ವರ’, ‘ಫಣಿರಾಜವಂಶ’ ಬಿರುದುಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದ ಮಹಾಸಾಮಂತ ಬೆಳಗುತ್ತಿಯ ಸಿಂಧಕುಲ ವಂಶದ ಅಯ್ಯಣಜೋಗರು ಮಾಸೂರು-೧೨, ಅರಕೇರೆ-೧೨, ನರಿಯಳಿಗೆ-೪೦, ಮಲೆ-೭೦, ಕುಂದೂರು-೧೨, ಕೋಳಿಗನೂರು-೧೨ ಮತ್ತು ಐವತ್ತರುಂಬಾಡ ಮುಂತಾದ ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಪರಿಪಾಲಿಸುತ್ತಿದ್ದನೆಂಬ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಮಹಾಸಾಮಂತ ಭಾವ ಬಿಜ್ಜರಸ

ಅದೇ ಮೇದೂರು ಶಾಸನ¹⁶⁴ ಮತ್ತೊಬ್ಬ ಮಹಾಸಾಮಂತ ಭಾವ ಬಿಜ್ಜರಸನ ಉಲ್ಲೇಖವನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದ್ದು. ಕದಂಬ ಚಾವುಂಡರಾಯರಸರು ಬನವಾಸಿ-೧೨೦೦೦ರ ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಅಳುತ್ತಿರುವಾಗ ಭಾವ ಬಿಜ್ಜರಸರರು (ಬಹುಶಃ ಈತ ಭಾವನಾಗಿರಬಹುದೆ) ಸಾಮಂತರಾಗಿ ಎಡವಟ್ಟೆ-೭೦, ರಟ್ಟಪಳ್ಳಿ-೭೦ ಮತ್ತು ಮುಗುಂದ-೧೨ ಉಪವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಅಳುತ್ತಿದ್ದರೆಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಶಾಸನವು ಬಿಜ್ಜರಸರನ್ನು ‘ಕಾಯ್ವರ ಭೀಮ’, ‘ಕಲಿಯುಗ ರಾಮ’, ‘ಸತ್ಯಯುಧಿಷ್ಠರ’ ಎಂಬ ಅಭಿದಾನಗಳಿಂದ ಗೌರವಿಸಿದೆ.

ಮಹಾಸಾಮಂತ ಉದಯಾಧಿತ್ಯದೇವ

ಶೂವಾರಾಮ್ ಶಾಸನವು,¹⁶⁵ ಈತನ ವರ್ಣನೆಯನ್ನು “ಸ್ವಸ್ತನೇಕ ಶೌರ್ಯಗುಣಾಭರಣಂ ಪುರುಷ ವಿಭೂಷಣಂ ನುಡಿದು ತಪ್ಪಿಲ್ಲಂ ಛಲಕೆ ಬಲ್ಲಾಲೆಯಂ ಶ್ವಾಮಿನಿಭಿತ್ಯಂ ಭಿತ್ಯಂತಾಮಣಿ ಸತ್ಯಕಾನೀನಂ ಮಾರ್ಬ್ಬಲಸಿಂಗ ಪರಬಲಧೂಮಕೇತು ಹಯವತ್ಸರಾಜ ಸಂಗ್ರಾಮಜತ್ತಲಂಟಪೆಟಗೆಪಳಿವರ ಪೆಣ್ಣಿರಗಣ್ಣ ಒದೆಯಾದಿತ್ಯದೇವ (ಉದಯಾದಿತ್ಯದೇವ)” ಎಂದು ಕೊಂಡಾಡುತ್ತದೆ.

ಚಾಳುಕ್ಯ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಪೊಟ್ಟಲಕೆರೆಯ ಬೀಡಿನಿಂದ ರಾಜ್ಯವಾಳುತ್ತಿರುವಾಗ ತೈಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲ ನನ್ನಿನೊಂಬಾಧಿರಾಜನಿಗೆ ಪಟ್ಟಬಂಧವಾಗಲು, ಪುಲಿಯಣ್ಣ, ಬಲ್ಲಕುಂದೆ-೨೦೦ ರೊಳಗಣ ಕಪ್ಪೆಕಲ್ಲೂರೊಡೆಯ ಮತ್ತು ಪಲ್ಲವರಸ, ಉದಯಾದಿತ್ಯನ ಸಾಮಂತ ಕಪ್ಪೆಕಲ್ಲೂರಿನ ಮಹಾದೇವರ ಸೇವೆಗೆ, ಮಠಕ್ಕೆ ಒಂದು ಗ್ರಾಮವನ್ನು ಭೂಮಿ, ತೋಟ, ಎಣ್ಣೆಗಾಣ ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿಯ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಜೇಷ್ಠರಾಶಿ ಭಳಾರ್‌ಗೂ, ಶ್ರೀಧರಾಚಾರ್ಯರಿಗೂ ಕಾಣಿಕೆಯಾಗಿ ನೀಡಿದರೆಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ. ಮಹಾಸಾಮಂತ ಉದಯಾದಿತ್ಯನ ಬಗೆಗೆ ಇತರ ದಾಖಲೆಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಮಹಾಸಾಮಂತ ಎಚಯ್ಯಭಟ್ಟ

ಇವನ ಉಲ್ಲೇಖವು ಆಡೂರು ಶಾಸನವು,¹⁶⁶ ಅರಸನ ಪಾದಪದ್ಮೋಪಜೀವಿ, ಮಹಾಸಾಮಂತಾಧಿಪತಿ ಮಹಾಪ್ರಚಂಡ ದಂಡನಾಯಕ ದೇಚಯ್ಯಭಟ್ಟರು ಸುಖಸಂಕಥಾವಿನೋದದಿಂದ ಪಾಂಡಿಯೂರನ್ನು ಆಳುತ್ತಿರುವಾಗ ಬಮ್ಮಿಗಾವುಂಡನು ಕಾಲೇಶ್ವರದೇವರಿಗೆ ಭೂಮಿದಾನ ಮಾಡಿದನು. ಶಾಸನವು ಬಮ್ಮಿಗಾವುಂಡನ ವಂಶಾವಳಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಮಹಾಸಾಮಂತ ದೇವನಾಗರಸ

ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೫ರ ಫಳ ಶಾಸನ¹⁶⁷ದಲ್ಲಿ ಈತನ ಉಲ್ಲೇಖವಿದ್ದು, ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಪಾದಪದ್ಮೋಪಜೀವಿ, 'ಗಂಡರೆದೆಯಗೂಂಟ' ಶ್ರೀ ದೇವನಾಗರಸರು ತನ್ನ ಮಗ ಅಹಾವಮಲ್ಲನ ಭಿನ್ನಪದಿಂದ ಫಳದ ಶ್ರೀ ಸ್ವಯಂಭೂ ಕೋಟಿಶಂಕರ ಮಠಕ್ಕೆ, ಸರ್ವೇಶ್ವರದೇವರಿಗೆ ಸರ್ವನಮಸ್ಕಮಾಡಿ ಭೂಮಿದಾನ ಮಾಡಿದರೆಂಬ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ನಿವೇದಿಸುತ್ತದೆ.

ಮಹಾಸಾಮಂತ ಮಾದಿಣಯ್ಯ

ಈತನನ್ನು ಕುರಿತು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೮ರ ಶಿರೂರ ಶಾಸನವು,¹⁶⁸ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತದೆ, ಅರಸನ ಪಾದಪದ್ಮೋಪಜೀವಿ, 'ಅಸಹಾಯಶೂರ', ಮಹಾಸಾಮಂತ, ಮಹಾದಂಡನಾಯಕ ಮಾದಿಣಯ್ಯನು ಮಾಸಿಯವಾಡಿ-೧೪೦ರ ಪಂಚಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದನು. ಮಹಾಸಾಮಂತಾಧಿಪತಿ ದಾಸರಸರು 'ಮುಡಿಯ ವಜ್ರ' ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದು, ಅಂದರೆ ಮಾದಿಣಯ್ಯ ಶಿರಿವೂರ (ಶಿರೂರ)ವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾಳಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.

ಮಹಾಸಾಮಂತ ಸೌಚಯ್ಯನಾಯಕ

ಅಸುಂಡಿ ಶಾಸನೋಕ್ತ¹⁶⁹ ಶ್ರೀ ಮನ್ಮಹಾಸಾಹಕಾಧಿಪತಿ ಸೌಚಯ್ಯನಾಯಕ ಅರಸನ ಮಹಾಸಾಮಂತನಾಗಿ ಬೆಳ್ಳಲ ೨೦೦ರೊಳಗಣ ಭತ್ತಗ್ರಾಮ ಎಲೆಯ ಪಸುಂಡಿ (ಅಸುಂಡಿ)ಯನ್ನು ದುಷ್ಟನಿಗ್ರಹದಿಂದ ಆಳುತ್ತಿದ್ದನು.

ಮಹಾಸಾಮಂತ ಶಾಂತಿವರ್ಮ

ಮುಳಗುಂದ ಶಾಸನವು,¹⁷⁰ ಇವನನ್ನು ಕುರಿತು ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದ್ದು, ತೈಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲದೇವನ ಪಾದಪಂಕಜಭ್ರಮರ ಶ್ರೀ ಸೋಮೇಶ್ವರದೇವ ಬೆಳ್ಳಲ-೨೦೦, ಪುಲಿಗೆರೆ-೨೦೦ ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಸುಖಸಂಕಥಾವಿನೋದದಿಂದ ಆಳುತ್ತಿರುವಾಗ ಆತನ ತತ್ಪಾದಪದ್ಮೋಪಜೀವಿ ಶಾಂತಿವರ್ಮನು ಸಾಮಂತನಾಗಿ, ಸಂಧಿವಿಗ್ರಹಿಯಾಗಿ ಕೆಲಸಮಾಡುತ್ತಿದ್ದನು. ಈ ಶಾಸನವು ಸಾಮಂತರು ಸಂಧಿವಿಗ್ರಹಿಗಳಾಗಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆಂಬ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುವದು ವಿಶೇಷ.

ಮಹಾಸಾಮಂತ ಜಗದೇಕಮಲ್ಲ ನೊಳಂಬ ಬ್ರಹ್ಮಾಧಿರಾಜ

ಈತನ ಉಲ್ಲೇಖವು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೪ರ ಹಿರೇಮಾಗಳೇರಿ ಶಾಸನದಲ್ಲಿದೆ.¹⁷¹ ಶಾಸನವು ಕಂಚಿಪುರವರೇಶ್ವರನೆಂದು ಅಭಿದಾನ ಪಡೆದ ಮಹಾಸಾಮಂತ ಜಗದೇಕಮಲ್ಲ ನೊಳಂಬ ಬ್ರಹ್ಮಾಧಿರಾಜ ಮೆಣಗೇರೆಯನ್ನು ಅಭ್ಯಂತರ ಸಿದ್ಧಿಯಿಂದ

ಆಳುತ್ತಿರುವಾಗ ಅಲ್ಲಿಯ ಸ್ವಯಂಭೂ ದೇವರಿಗೆ ದೇವರ ಸೇವೆಗಾಗಿ ಚಂದ್ರಭೂಷಣಪಂಡಿತರ ಕಾಲು ತೊಳೆದು ಭೂಮಿದಾನ ಮಾಡಿದನೆಂದೂ, ಹಾಗೂ ನಾಲ್ಕು ದೇವದಾಸಿಯರ ಮೇಲಿನ 'ಕನ್ನಡಿವಣ' ಮತ್ತು ಮನೆದೇರಿಗಳನ್ನು ತೆಗೆದು ಹಾಕಿದನೆಂಬ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುತ್ತದೆ.

ಮಹಾಸಾಮಂತ ಘಟ್ಟಿಯರಸ

ಈತನ ಉಲ್ಲೇಖವು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೪ರ ನಂದಿಬೇವೂರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿದ್ದು,¹⁷² ನೊಳಂಬಪಲ್ಲವ ಪೆರ್ಮಾಡಿದೇವ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯ ಕೈಕೆಳಗೆ ಕದಂಬಳಿಗೆ-೧೦೦೦, ಬಲ್ಲಕುಂದೆ-೨೦೦, ಕಣೆಯಕಲ್ಲು-೨೦೦ ಮೊದಲಾಗಿ ನೊಳಂಬವಾಡಿ-೨೨೦೦೦ವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿರುವಾಗ, ಮಹಾಸಾಮಂತ ಘಟ್ಟಿಯರಸ ಕೋಗಳಿನಾಡ ಮನ್ನೆಯವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಮಹಾಸಾಮಂತ ಉದಯಗಿರಿಯ ಅಲ್ಲಮರಸ

ಲಂಜವಾಡದ ಶಾಸನವು,¹⁷³ ಈತನನ್ನು ಕುರಿತು ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಶಾಸನದ ಪ್ರಕಾರ, ತೈಲೋಕ್ಕಮಲ್ಲ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಪ್ರಯಾಣಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬೋಧನದ ಅಪ್ಪಣಯವಿಡಿ (ಪ್ರಯಾಣ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ತಂಗುವ ಸ್ಥಳ-ಪ್ಲೀಟ)ನಲ್ಲಿ ತಂಗಿದ್ದಾಗ ಅರಸನ ಮಹಾಸಾಮಂತ ಉದಯಗಿರಿಯ ಅಲ್ಲಮರಸ ತನ್ನ ತಂದೆ ಬಿಜ್ಜರಸ ತಾಯಿ ಮಲ್ಲಿಕಬ್ಬರಸಿಯರಿಗೆ ಧರ್ಮವಾಗಲಿ, ಪುಣ್ಯವಾಗಲಿ ಎಂದು ಬರಿಗೆ ನಾಲ್ವತ್ತರ ಬಳಿಯ ಲಂಜವಾಡವನ್ನು ಅಗ್ರಹಾರವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದ. ಆ ಗ್ರಾಮದಿಂದ ಬರಬೇಕಾದ ಎಲ್ಲ ತೆರಿಗೆಗಳನ್ನೂ ಮಾನ್ಯಮಾಡಿ, ಗ್ರಾಮದ ಪ್ರಭುವಾದ ಚಾವುಂಡಮಯ್ಯನಿಗೆ ನೀಡಿದನೆಂದು ಶಾಸನ ಹೇಳುತ್ತದೆ.

ಬರಿಗೆ-೪೦ ಎಂಬುದೊಂದು ಆಡಳಿತ ವಿಭಾಗ ಶಾಸನ ದೊರೆತ ಲಂಜವಾಡ ಬರಿಗೆ-೪೦ರೊಳಗಣ ಗ್ರಾಮ. ಉದಯಗಿರಿ ಎಂಬುದು ಈ ಮೊದಲು ಹೈದ್ರಾಬಾದ್ ಸಂಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದು, ಅನಂತರ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಬಾಲ್ಯ ತಾಲೂಕಿಗೆ ಹೊಂದಿದಂತಿರುವ ತಾಲೂಕಿನ ಮುಖ್ಯ ಸ್ಥಳವಾದ 'ಉದ್ಗಿರ್' ಎಂದು ಗುರುತಿಸಬಹುದು.

ಮಹಾಸಾಮಂತ ಇಂದ್ರಕೇಶಿಯರಸ

ಕುಯಿಬಾಳದ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ¹⁷⁴ ಈತನ ಉಲ್ಲೇಖವಿದ್ದು, ಶಾಸನದ ಪಠ್ಯವು ಬಹಳಷ್ಟು ಹಾಳಾಗಿ ಹೋಗಿದೆ. ಈತನನ್ನು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳಿಂದ ಕೊಂಡಾಡಲಾಗಿದೆಯಾದರೂ ಶಾಸನ ತೃಟಿತವಾಗಿದ್ದು ಪೂರ್ಣ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು ಅರ್ಥವಾಗಲಾರವು. ಈತ ಅರಸನ ಮಹಾಸಾಮಂತನಾಗಿ ಪುರಿಗೆರೆ-೨೦೦೦ ವಿಭಾಗವನ್ನು 'ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟಕ'ನಾಗಿ ಆಳುತ್ತಿರುವಾಗ ಅಲ್ಲಿಯ ಜೋಗೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ ಭೂಮಿದಾನ ಮಾಡಿದನೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ.

'ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟಕ' ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಕುರಿತು ಬರೆಯುತ್ತ ಕೊಪ್ಪಳ ವೀರಭದ್ರಪ್ಪನವರು 'ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟಕ' ಇದರರ್ಥ ನಾಡಗೌಡನು. ಈ ಶಬ್ದವು ಇದೊವರೆಗೆ ವೆಂಗಿಯ ಶಿಲಾಲೇಖಗಳಲ್ಲಷ್ಟೇ ದೊರೆಯುತ್ತಿತ್ತೆಂದೂ ಇತ್ತರಕಡೆಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಇದು ಹೊಸ ಸಂಗತಿಯೆಂದೂ, ಶ್ರೀ ರಾಜಪುರೋಹಿತರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ ಎಂದಿದ್ದಾರೆ.¹⁷⁵ ಲಕ್ಷ್ಮೀಶ್ವರರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ¹⁷⁶ 'ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟಕವರನಾತ್ಮಶತಕೆ' ಎಂಬ ಪದಬಳಕೆಯಾಗಿರುವದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು.

ಮಹಾಸಾಮಂತ ಬಚ್ಚರಸ, ಗೋನರಸ, ಭೀಮರಸ

ಪುಲಕುರ್ತಿ ಶಾಸನವು,¹⁷⁷ ಅರಸನ ಮೂರು ಮಹಾಸಾಮಂತರ ಪರಿಚಯವನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದ್ದು, ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನು ಕೋಳೂರು ನೆಲೆವಿಡಿನಿಂದ ರಾಜ್ಯಭಾರ ಮಾಡುತ್ತಿರುವಾಗ ಆತನ ಸಾಮಂತರಾದ ಕರಿಕಾಲವಂಶದ ಬಚ್ಚರಸ, ಗೋನರಸ ಹಾಗೂ ಭೀಮರಸರು ಅಯ್ಯಣವಾಡಿ-೩೦೦, ಕಣೆಯಕಲ್ಲು-೩೦೦ಗಳನ್ನು ದಿಗ್ಗಿಗೆಯ ನೆಲೆವಿಡಿನಿಂದ ಆಳುತ್ತಿದ್ದರು ಎಂಬ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ದಂಡನಾಯಕ ಗೊಪ್ಪಣ್ಣನ ವಿನಂತಿಯ ಮೇರೆಗೆ ಮಹಾಸಾಮಂತ ಬಚ್ಚರಸ ಹಾಗೂ ಇತರರು ವೇಮುಲವಾಡ, ಪುಲುಕುರುಕೆಯ ಮಹಾಜನಂಗಳಿಗೆ ಭೂಮಿದಾನ ನೀಡಿದರು.

ಮಹಾಸಾಮಂತ ಕರುವಗುಲ್ಲಿಮಯ್ಯ

ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೧ರ ಅಳವಂಡಿ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ¹⁷⁸ ಈತನ ಉಲ್ಲೇಖವಿದ್ದು, ಚಾಳುಕ್ಯ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಕಲ್ಯಾಣದಿಂದ ಆಳುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಅಳವಂಡಿಯ ನಾನೂರು ಮಹಾಜನರ ಸನ್ನಿಧಿಯಲ್ಲಿ ಮಹಾಸಾಮಂತ ಕರುವಗುಲ್ಲಿಮಯ್ಯನು ಊರ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ತೋಟವನ್ನು, ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಬಾವಿ, ಕಲ್ಲದೇಗುಲ, ಸತ್ರ, ಸತ್ರದಮನೆ ಹಾಗೂ ಊರ ನಡುವೆ ಶ್ರೀಬಾಗಿಲನ್ನು ಮಾಡಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈ ರಚನೆಗಳಿಗೆ ಗುಲ್ಲಿಮಯ್ಯನ ಮಗ ಬರ್ಮಯ್ಯ ವಸತಿ ಸತ್ರಕ್ಕೆ ೧೮ ಮತ್ತರು, ದೇವರಿಗೆ ೫ ಮತ್ತರು, ಮಠಕ್ಕೆ ಎರಡುಮತ್ತರು ಐದು ಹೀಗೆ ದಾನಗಳನ್ನು ನೀಡಿರುತ್ತಾನೆ. ಶಾಸನದ ಮುಂದಿನ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕರುವ ಗುಲ್ಲಿಮಯ್ಯನು ಕನ್ಯಾದಾನ, ಕವಿಲೆದಾನ, ಪಾದರಕ್ಷೆ ದಾನಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ, ಅನೇಕ ತೀರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ನಾನಮಾಡಿ ದಾನ ಧರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಮಹಾಪುರುಷ ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ.

ಮಹಾಸಾಮಂತ ಗುಂಡಮಯ್ಯ

ಈತನ ಉಲ್ಲೇಖವು ದೇವಾಸ ಶಾಸನದಲ್ಲಿದೆ.¹⁷⁹ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಈತನ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳು, 'ವೈರಿಭಯದಾಯಕ', "XX ಮಾಣಿಕ", 'ನೀತಿ ಚಾಣಕ್ಯ', 'ಮಾಳವ ಧೂಮಕೇತು', 'ಮಂಣ್ಣವ ಕೋಟೋಲ್ಲಂಘನ', 'ಸಾಹಸೋತ್ತಂಗ' ಮುಂತಾಗಿವೆ. ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಮಹಾಸಾಮಂತನಾಗಿ ಈತ ರಾಜಧಾನಿ ಕಲ್ಯಾಣ ದಿಕ್ಕೇವಿಡಿನೋಳ್ ಅಗ್ರಹಾರ ಹಿರಿಯೂರು, ಪಿರಿಯ ಕೆರೆಯುರುಗಳ ಪನ್ನಾಯದ ಪೆಜ್ಜಂಕವನ್ನು ವಾಸುದೇವಭಟ್ಟರ್‌ಗೆ ನೀಡಿದರೆಂಬ ಸಂಗತಿ. ಈ ಶಾಸನದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಮಹಾಸಾಮಂತ ನಾಗದೇವಯ್ಯ

ಸೂಡಿ ಶಾಸನವು¹⁸⁰ ಮಹಾಸಾಮಂತಾಧಿಪತಿ ನಾಗದೇವಯ್ಯನನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತಿದ್ದು, ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಸಿಂಧವಾಡಿ ನಾಡಿನ 'ಪುಲಿಯಪ್ಪಯಣ ವಿಡಿನಲ್ಲಿ' ತಂಗಿದ್ದಾಗ, ಚಕ್ರವರ್ತಿಯ ರಾಜಾಜ್ಞೆಯ ಮೇರೆಗೆ ಮಹಾಸಾಮಂತಾಧಿಪತಿ ನಾಗದೇವಯ್ಯ ಕಿಸುಕಾಡು ಎಪ್ಪತ್ತರ ಶಿವನೂರು ಗ್ರಾಮವನ್ನು ಸೋಮೇಶ್ವರ ಪಂಡಿತದೇವರಿಗೆ ನೀಡಿದರು. ನಾಗದೇವಯ್ಯ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಮಂತ್ರಿಯೂ ಆಗಿದ್ದ ದನೆಂಬುದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಈತ ಕಿಸುಕಾಡು-೭೦ನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದನು.

ಮಹಾಸಾಮಂತ ಯಾಯ್ಪರಸ

ಮುಳಗುಂದ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ¹⁸¹ ಈತನ ಮಾಹಿತಿಯಿದ್ದು, ಚಾಳುಕ್ಯ ಅರಸ ತೃಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರನಾಗಿ ಪೆಮ್ಮಾಳ್ ಮಾದರಸರು ಬೆಳ್ಳಲ-೩೦೦, ಪುರಿಗೆರೆ-೩೦೦ಗಳನ್ನು ಸುಖಸಂಕಥಾವಿನೋದದಿಂದ

ಆಳುತ್ತಿರುವಾಗ, 'ವಿಜಯಲಕ್ಷ್ಮೀಕಾಂತ', 'ಮಾಗಡಿಸೂರೆಕಾರ' ಎಂಬ ಅಭಿದಾನಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದ ಮಹಾಸಾಮಂತ ಯಾಯ್ಕರಸರು ಮುಗುಂದ-೧೨ನ್ನು ನಿರಾಬಾಧೆಯಿಂದ ಆಳುತ್ತಿದ್ದರು.

ಮಹಾಸಾಮಂತ ತೈಲೋಪದೇವರಸ

ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೨ರ ಬ್ಯಾಕೋಡ ಶಾಸನವು,¹⁸² ಮಹಾಸಾಮಂತ ತೈಲೋಪದೇವರಸನನ್ನು ಕುರಿತು ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಚಾಳುಕ್ಯನೃಪನ ಪಾದಪದ್ಮೋಜೀವಿಯಾಗಿದ್ದ ಶ್ರೀ ತೈಲೋಪದೇವರಸರು ಬಹುಶಃ ತರ್ಧವಾಡಿ-೧೦೦೦ಂದ ಆರುನೂರರಬಾಡವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿರಬೇಕು. ಆಗ ಈತನು ಬೆಲ್ಲೋಡೆ (ಬ್ಯಾಕೋಡ)ಯ ಕೆರೆಯ ಉಸ್ತುವಾರಿ ಹಾಗೂ ಅಲ್ಲಿಯ ಸೋಮೇಶ್ವರದೇವ ಮತ್ತು ಮೂಲಸ್ಥಾನ ದೇವರ ಸೇವೆಗಾಗಿ ಸಾಲವಾಡಗಿ ಮತ್ತು ಹಿಪ್ಪರಗೇಯ ಸೀಮಾವ್ಯಾಪ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಐವತ್ತೈದು ಮತ್ತರು ಕರಿಯನೆಲವನ್ನು ದಾನವಾಗಿ ಬಿಟ್ಟನು.

ಮಹಾಸಾಮಂತ ಪಡೆವಳ ಬೀರಯ್ಯ

ಬಂಕಾಪುರ ಶಾಸನವು¹⁸³ ಮಹಾಸಾಮಂತ ಪಡೆವಳ ಬೀರಯ್ಯನ ಬಗೆಗೆ ಉಲ್ಲೇಖವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಚಾಳುಕ್ಯ ಅರಸನ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಕದಂಬ ಕುಲದ ತೋಯಿಲದೇವನು ಬನವಾಸಿ-೧೨೦೦೦, ಪಾನುಂಗಲ್-೫೦೦, ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ದುಷ್ಟನಿಗ್ರಹದಿಂದಾಳುತ್ತಿರುವಾಗ ಆತನ 'ಅಂಕಕಾರ' 'ಪಾದಪದ್ಮೋಪಜೀವಿ', 'ಕದಂಬರಾಜ್ಯ ಸಮುದ್ಧರಣ' ಎಂಬ ಅಭಿದಾನಗಳನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡ ಪಡೆವಳ ಬೀರಯ್ಯ, ಪೆರ್ಗಡೆ ಅಳಿಮಯ್ಯ, ಪೆರ್ಗಡೆ ಶ್ರೀಧರಯ್ಯ ಹಾಗೂ ಇತರರು ತೋಯಿಲದೇವನು ಪಯಿರಾಣ ಬೀಡಿಯೊಳ್ ತಂಗಿದ್ದಾಗ ಆತನ ಅನುಮತಿಯೊಂದಿಗೆ ಬಂಕಾಪುರದ ಇಂದ್ರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಪಾದಮೂಲ ಪರಿವಾರಕ್ಕೆ ಭೂಮಿ ಮತ್ತು ತೆರಿಗೆಯ ಹಣವನ್ನು ದತ್ತಿಯಾಗಿ ಬಿಟ್ಟರೆಂಬ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ಶಾಸನವು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ.

ಮಹಾಸಾಮಂತ ರಟ್ಟ ಕಾಳಸೇನರಸ

ರಟ್ಟ ವಂಶಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಮಹಾಸಾಮಂತ ಕಾಳಸೇನರಸನ ಉಲ್ಲೇಖವು ಇತ್ತೀಚಿಗಷ್ಟೇ ಸಂಶೋಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೨ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ತೇರ್ಣಿ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ¹⁸⁴ ಲಭ್ಯವಿದೆ. ಶಾಸನವು ಕಾಳಸೇನರಸನನ್ನು ದೀರ್ಘವಾಗಿ ಕೊಂಡಾಡುತ್ತದೆ. ಆತನ ಪ್ರಶಸ್ತಿ;

“ತತ್ಪಾದ ಪದ್ಮೋಪಜೀವಿ ಸಮ -

ಧಿಗತ ಪಂಚಮಹಾ(ಶ)ಬ್ಧ ಮಹಾಸಾಮಂತಂ ನಿಜಭೂ-
(ಜೋ)ಪಾರ್ಜ್ವತವಿಜಯಲಕ್ಷ್ಮೀಕಾಂತ ಲತ್ತಲೂಪ್ಪುರ-
ವರೇಶ್ವರನುದಾರಮಹೇಶ್ವರಂ ತಿವಳಿಪಟೊ-
ಘೋಷಣಂ ರಟ್ಟಕುಳಭೂಣಂ ಸೆನ್ನೂರಲಾ(೦)-
ಚ(ಛ)ನಂ ವಿವೇಕವಿರಿಂಚನಂ ಸುವರ್ಣಗರುಡಧ್ವಜಂ-
ಸಹಜಮರಕರಧ್ವಜಂ ರಾಜಮನೋಜ ಚ-
ಕೆ ನಾಡೋಜಂ ನಾಯಕಾಚಾರ್ಯನಸಾಹಸೌ (ಶೌ)-
ರ್ಯ ಮೂರು ರಾಯಸ್ಥಾನ ಕಲಿಬಿರುವ ಸಾ-
ಮಂತಮದನಿವಾರಣ(೦)ನಮ್ಮನ ಗನ್ನವಾರಣಂ ಗಣ್ಣ-
ತಳಪ್ರಹಾರಿ ಬಿರುದದೈತ್ಯಮುರಾರಿ.....
ಶ್ರೀಮನ್ಮಹಾಸಾಮಂತ ಕಾಳಸೇನರಸರ್.....”

ಎಂದು ವರ್ಣಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ಶಾಸನವು ಚಾಳುಕ್ಯ ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನನ್ನು ಹೆಸರಿಸುತ್ತದೆ. ನಂತರ ಸವದತ್ತಿಯ ರಟ್ಟಕುಲದ ಕಾಳಸೇನರಸರು ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಅವನು ಲತ್ತಲೂರ್ಪುರವರೇಶ್ವರ, ರಟ್ಟಕುಲಭೂಷಣ ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಅವನ ಅಧೀನ ಅಧಿಕಾರಿಯಾದ ಪೆರ್ಗಡೆ ಕಾವರಾಜನು, ದೇರಿದಾಳವ ಕನ್ನಗಾವುಂಡನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಬಸದಿಯ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಕ್ಕೆಂದು ಭೂಮಿದಾನವನ್ನು ಮಾಡಿದನು. ಈ ದಾನವು ಮೂಲಸಂಘಾನ್ವಯದ ಬಳಗಾರಗಣದ ಇಂದ್ರಾವಳಿಗಚ್ಚದ ಪಕ್ಷೋಪವಾಸಿಭಟ್ಟಾರಕರ ಶಿಷ್ಯರಾದ ಶ್ರೀಧರದೇವರಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಇದೇ ಬಸದಿಗೆ ಮಾಡಿದ ಇನ್ನೊಂದು ಹಣದ ದತ್ತಿಯ ಉಲ್ಲೇಖವಲ್ಲದೆ, ದೇಸಿಗಣದ ದೇವನಂದಿಭಟ್ಟಾರಕರ ಬಸದಿಗೆ ಕೊಟ್ಟ ಭೂದಾನದ ವಿಷಯವೂ ಇಲ್ಲಿದೆ. ಆದರೆ ವಿವರಗಳು ನಶಿಸಿವೆ.

ಮಹಾಸಾಮಂತ ಜೋಮದೇವರಸ

ಈತನ ಉಲ್ಲೇಖವು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೩ ರ ದೇವಿಹೊಸೂರು ಶಾಸನದಲ್ಲಿದೆ¹⁸⁵. ಚಾಳುಕ್ಯ ಅರಸನ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ. ಚಾವುಂಡರಾಯರಸನ ಮಗನಾದ ಜೋಮದೇವರಸನು, ಚಕ್ರವರ್ತಿಯ ಪಾದಪದ್ಮೋಪಜೀವಿಯಾಗಿ ಬಾಸವೂರು-೧೪೦, ಬೆಳ್ಳುಹೆ-೭೦, ಸತ್ತಳಿಗೆ-೭೦, ಗಳನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದನು. ಚಾವುಂಡರಾಯರಸನು ಈ ವೇಳೆಗೆ ಬಸವಾಸಿ-೧೨೦೦೦ ವಿಭಾಗವನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದನು.

ಆದರೆ ಆಶ್ಚರ್ಯಕರ ಸಂಗತಿಯೆಂದರೆ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೮ ರ ಮಲ್ಲೂರ ಶಾಸನ¹⁸⁶ದಲ್ಲಿ ಕುಮಾರ ಜೋಮರಸನನ್ನು ಬಮ್ಮದೇವನ ಮಗನೆಂದೂ, ಬಮ್ಮದೇವನನ್ನು ಚಾವುಂಡರಾಯರಸನ ಸಹೋದರನೆಂದೂ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದರ ಬಗೆಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಶೋಧನೆಗಳ ಅಗತ್ಯವಿದೆ.

ಮಹಾಸಾಮಂತ ಚಂದಯ್ಯರಸ

ಪೊಟ್ಟಪಳ್ಳಿಯ ಶಾಸನವು¹⁸⁷ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಮಹಾಸಾಮಂತನಾಗಿ ಚಂದಯ್ಯರಸ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದನೆಂದೂ, ಸೂರ್ಯಗ್ರಹಣದ ದಿನದಂದು ರೆಮಗೊಂಡ ಗ್ರಾಮದ ದೇವಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ (ಹೆಸರಿಲ್ಲ) ರಾಟಣವನ್ನು ಕಾಣಿಕೆಯಾಗಿ ನೀಡಿದನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಚಂದಯ್ಯರಸ ಯಾವ ವಿಭಾಗದ ಮೇಲೆ ಆಳ್ವಿಕೆಮಾಡುತ್ತಿದ್ದನೆಂಬುದು ಶಾಸನದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಮಹಾಸಾಮಂತ ವಾಸುದೇವಯ್ಯ

ತ್ಯೈಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರನಾಗಿ ಸೌಚರಸರು ಆಳುತ್ತಿರುವಾಗ (ವಿಭಾಗದ ಉಲ್ಲೇಖವಿಲ್ಲ) ಮಹಾಸಾಮಂತ, ದಂಡನಾಯಕ ವಾಸುದೇವಯ್ಯ, ಕಾಳಿದಾಸನ ಮಗನೂ, ಅರಸ ಕೀರ್ತಿವರ್ಮ ಮತ್ತು ಮಾಕಣಭೈಯ ಮನೆವೆರ್ಗಡೆಯೂ, ಶ್ರೀವತ್ಸಗೋತ್ರಸಂತಾನಸಾಗರ ಸಮುತ್ಪನ್ನನೂ ಆಗಿದ್ದ ಈತನು ಬಲ್ಲವರಸರಿಂದ ಪಡೆದಭೂದತ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಸಿಯವಾಡಿ-೧೪೦ ರ ಮಾಳದಾಲೂರಿಗೆ ನೀಡಿದರೆಂಬ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೮ ರ ಆಲೂರ ಶಾಸನ¹⁸⁸ದಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಮಹಾಸಾಮಂತ ಲಿಕಯಮರಸ (ಕಲಿಮರಸ)

ಈತನ ಉಲ್ಲೇಖವು ತೇದಿರಹಿತ ದೇವಗೆರಿ ಶಾಸನ¹⁸⁹ದಲ್ಲಿದ್ದು, ಶಾಸನವು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ನಾಶವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಹೆಚ್ಚಿನ ವಿವರಣೆಗಳು ಸಿಕ್ಕುತ್ತಿಲ್ಲ. ಶಾಸನ ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದಾದರೂ, ಯಾವುದೇ ತೇದಿ, ದಿನಾಂಕಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿಲ್ಲ. ಶ್ರೀ ಶಿವರಾಜಗುರುದೇವರು ಸಮಸ್ತ ಗೊರವವಾಡಗಳನ್ನು ಸುಖದಿಂದ ಆಳುತ್ತಿರುವಾಗ,

ಮಹಾಸಾಮಂತ ಲಿಕಯಮರಸ (ಕಲಿಯಮರಸ)ರು ಬಾಸವೂರ-೧೪೦ ರ ಮನ್ನೆಯದ ಅರಸೊತ್ತಿಗೆಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರೆಂಬುದಾಗಿ ವರ್ಣಿಸುತ್ತದೆ.

ಸುಂಕದ ಮಹಾಸಾಮಂತರು

ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಪ್ರದೇಶಗಳ ಸುಂಕಸಂಗ್ರಹಿಸುವ ಉಪಲಬ್ಧ ಮಹಾಸಾಮಂತರವರಣೆಯ ಕೆಳಗಿನಂತಿದೆ.

ಮಹಾಸಾಮಂತ ವಾಮದೇವ

ಈತನ ಉಲ್ಲೇಖವು ಹಾವನೂರಿನ¹⁹⁰ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೩ ರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿದ್ದು, ಅರಸನ ಕೈಕೆಳಗೆ ಬಿಲ್ಕಡೆಯ ಸುಂಕಾಧಿಪತಿಯಾಗಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿದ ಸಂಗತಿ ಶಾಸನದಿಂದ ವಿದಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅರಸನು ಬನವಾಸಿ-೧೨೦೦೦ ವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದಾಗ, ಬಿಲ್ಕಡೆಯ ಸುಂಕಾಧಿಕಾರಿಗಳಾದ ಪೆರ್ಗಡೆ ಚಾಚಿಮಯ್ಯ, ಪೆರ್ಗಡೆ ಜಕ್ಕಿಮಯ್ಯ, ಹಾಗೂ ದಂಡನಾಯಕ, ಮಹಾಸಾಮಂತ ವಾಮದೇವರೆಲ್ಲರೂ ಸೇರಿ, ಮೂಕಗಾವುಂಡನ ಮಗ (ಹೆಸರು ಸ್ಪಷ್ಟವಿಲ್ಲ) ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಮೂಲಸ್ಥಾನದ ಕಲಿದೇವರು ಸ್ವಾಮಿಯ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಕೆಲವು ತೆರಿಗೆಗಳಿಂದ ಬಂದ ಹಣವನ್ನು ದತ್ತಿಯಾಗಿ ಬಿಡುತ್ತಾರೆ.

ಮಹಾಸಾಮಂತ ವಾವಣಯ್ಯ

ವಾವಣಯ್ಯನ ಉಲ್ಲೇಖವು ಅದೇ ಹಾವನೂರಿನ ಶಾಸನದಲ್ಲಿದ್ದು¹⁹¹, ಪನ್ನಾಯ ಮತ್ತು ವಡ್ಡರಾವುಳ ತೆರಿಗೆಗಳ ಅಧಿಕಾರಿ ಶಿವರಾಜ, ಬನವಾಸಿಯ ಪೆಜ್ಜುಂಕ ತೆರಿಗೆ ಅಧಿಕಾರಿ ವಾವಣಯ್ಯ ಹಾಗೂ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ (ಹೆಸರು ಅಳಿಸಿಹೋಗಿದೆ) ರು ಸೇರಿ ತೆರಿಗೆಯ ಹಣವನ್ನು ಚಿಲ್ಲುಕಾಚಾರ್ಯರಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಿದರು ಎಂಬ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ಪ್ರಸ್ತುತ ಹಾವನೂರ ಶಾಸನ ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ.

ಮಹಾಸಾಮಂತ (ಅ) ಯತ್ತಿಮರಸ

ಹಿರೇಹಡಗಲಿಯ ಶಾಸನ¹⁹²ದಲ್ಲಿದ್ದು, ಚಾಳುಕ್ಯ ಅರಸನ ಪಾದಪದ್ಮೋಪಜೀವಿ, ದಂಡನಾಯಕ ಯತ್ತಿಮರಸ ಕೊಂದ ವೀರಪಾಂಡ್ಯನು ಕೋಗಳಿನಾಡು, ಕದಂಬಗಳಿನಾಡು ಮತ್ತು ಬಲ್ಲಕುಂದೆ ನಾಡುಗಳನ್ನು ಸುಖಸಂಕಥಾವಿನೋದದಿಂದ ರಾಜ್ಯವಾಳುತ್ತಿರುವಾಗ, ಆತನ ಸುಂಕಾಧಿಕಾರಿಯಾಗಿ ಯತ್ತಿಮರಸ ಮೂರುಲಕ್ಷದ ಅಡಕೆಯ ಪೆಜ್ಜುಂವನ್ನು ದತ್ತಿಯಾಗಿಬಿಟ್ಟನು.

ಮಹಾಸಾಮಂತ ಮಾಚಿದೇವ

ಅದೇ ಹಿರೇಹಡಗಲಿ ಶಾಸನ¹⁹³ವು ಸುಂಕದ ಮಹಾಸಾಮಂತ ಮಾಚಿದೇವನ ಬಗೆಗೆ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತದೆ. ಶ್ರೀಭುವನಮಲ್ಲದೇವನ ಮನೆವೆರ್ಗಡೆ, ಅನಂತಪಾಳಯ್ಯನ ಅಳಿಯನಾಗಿದ್ದ ಮಾಚಿದೇವ ವಡ್ಡರಾವುಳ ಸುಂಕದ ಅಧಿಕಾರಿಯಾಗಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಶ್ರೀದೇವೇಶ್ವರದೇವರ ರಂಗಭೋಗಕ್ಕೆ ಮೂರು ಲಕ್ಷ ಅಡಕೆ ಸುಂಕವನ್ನು ದತ್ತಿಯಾಗಿ ನೀಡುತ್ತಾನೆ.

ಮಹಾಸಾಮಂತ ಚಟ್ಟಿಮಯ್ಯ

ಅರಸಿಬೀದಿಯ ಶಾಸನ¹⁹⁴ವು ಸುಂಕದ ಮಹಾಸಾಮಂತಾಧಿಕಾರಿ ಚಟ್ಟಿಮಯ್ಯನನ್ನು ಪರಿಚಯಿಸುತ್ತದೆ. ಅರಸನ ತತ್ಪಾದಪದ್ಮೋಪಜೀವಿ, ಮಹಾಪ್ರಧಾನ, ದಂಡನಾಯಕ ಚಟ್ಟಿಮಯ್ಯ ವಡ್ಡರಾವುಳ ಸುಂಕವನ್ನು ಸುಖಸಂಕಥಾವಿನೋದದಿಂದ

ಆಳುತ್ತಿದ್ದರೆ, (ಬಹುಶಃ ಕಿಸುಕಾಡು-೭೦ರ ವಡ್ಡರಾವುಳ ಸುಂಕವನ್ನಾಳುತ್ತಿರಬಹುದು) ಚಕ್ರವರ್ತಿಯ ಒಪ್ಪಿಗೆಯನ್ನು ಪಡೆದು, ವಿಕ್ರಮಪುರ (ಅರಸಿಬೀದಿ) ದ ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿಯ ನಾಲವತ್ತೆರೆಡು ಮಹಾಜನರಿಗೆ ಪ್ರತಿ ಅಡಕೆ ತೋಟದ ಮೇಲೆ ಒಂದು ಪಣ, ನೂರು ಅಡಕೆಗಳ ದತ್ತಿಯನ್ನು ನೀಡಿದನೆಂಬ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ಈ ಶಾಸನವು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಹೀಗೆ ಪ್ರಮುಖವಾಗಿ ಆಳುವ ಮತ್ತು ಸುಂಕದ ಮಹಾಸಾಮಂತರೆಂದು ಎರಡು ರೀತಿಯ ಮಹಾಸಾಮಂತರು ಅಂದು ಇದ್ದರು. ಆಳುವ ಮಹಾಸಾಮಂತವರ್ಗ ಮುಖ್ಯವರ್ಗವಾಗಿದ್ದು, ಅವರು ತಮ್ಮ ಸೈನ್ಯದೊಂದಿಗೆ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯ ಪರವಾಗಿ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಮತ್ತು ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರನಿಗೆ ಅಧೀನರಾಗಿದ್ದುಕೊಂಡು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಕೆಲಸ-ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ನಿಷ್ಠೆಯಿಂದ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಹೀಗಾಗಿ ಆಡಳಿತವು ಸುವ್ಯಸ್ಥಿತ, ದಕ್ಷ, ಶಾಂತಿಯುತವಾಗಿರುವಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಇನ್ನೂ ಸುಂಕದ ಮಹಾಸಾಮಂತರದು ಅಷ್ಟೇ ಪ್ರಮುಖ ಪಾತ್ರವಾಗಿದ್ದಿತು. ಅವರು ಸರಿಯಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ತೆರಿಗೆಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯಬೊಕ್ಕಸವನ್ನು ತುಂಬಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಯಾವುದೇ ಯಶಸ್ವಿ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೂ ಹಣ-ಅತಿ ಅವಶ್ಯವಲ್ಲವೇ? ಹಾಗೆ ಇವರಿಂದಲೂ ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ಯಶಸ್ಸು ಇದ್ದಿತ್ತು.

ನಾಳ್‌ಗಾವುಂಡರು

ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ 'ನಾಳ್‌ಗಾವುಂಡರು' ಎಂಬ ಉಲ್ಲೇಖ ಅನೇಕ ಸಲ ಬರುತ್ತದೆ. ನಾಳ್‌ಗಾವುಂಡರು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಒಂದು ನಾಡಿನ ಒಡೆಯರಾಗಿದ್ದು, ಸಾಮಂತರ ಕೈಕೆಳಗೆ ಕೆಲಸ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿರಬಹುದು. ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ 'ಪ್ರಭುಗಾವುಂಡರು' ಎಂಬ ಉಲ್ಲೇಖಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಒಂದರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಪ್ರಭುಗಾವುಂಡ' ಮತ್ತು 'ನಾಳ್‌ಗಾವುಂಡ' ಪದಗಳು ಒಂದೇಯಾಗಿದ್ದು, ಇವರು ಆಯಾ ನಾಡಿನ ಮುಖ್ಯವಿಭಾಗಗಳಿಂದ ಆಳ್ವಿಕೆ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಅಧ್ಯಯನ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಬರುವ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ 'ನಾಳ್‌ಗಾವುಂಡರ' ಉಲ್ಲೇಖಗಳು ಕಾಣಸಿಗುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಪ್ರಭುಗಾವುಂಡರ ಉಲ್ಲೇಖಗಳಿಲ್ಲ. ವಿಷೇಶವಾಗಿ ಆರನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ 'ಪ್ರಭುಗಾವುಂಡ' ಪದದ ಬಳಕೆಯಾಗಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು.

ನಾಳ್‌ಗಾವುಂಡರು ಗ್ರಾಮದ ಅಥವಾ ಊರಿನ ಗಾವುಂಡರಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನರಾಗಿದ್ದು, 'ನಾಳ್‌ಗಾವುಂಡ' ಎನ್ನುವುದು 'ಗಾವುಂಡ'ನಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚಿನ ಹುದ್ದೆಯನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುತ್ತದೆ. ಇವರು ಗ್ರಾಮದ ಗಾವುಂಡರಿಗಿಂತ ಮೇಲಿನ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಿರಬಹುದು. ಇವರು ಮಹಾಸಾಮಂತರ ಕೆಳಗಿನ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಾಗಿದ್ದಾರೆ.

ನಾಳ್‌ಗಾವುಂಡರ ಆಳ್ವಿಕೆಗೊಳಪಟ್ಟ ಪ್ರದೇಶಗಳು

ಆಳುವ ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಇವರು ಮಹಾಸಾಮಂತರಿಗೆ ಅಧೀನರಾಗಿದ್ದು, ತಮ್ಮ ಪ್ರಭುತ್ವಕ್ಕೊಳಪಟ್ಟ ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಗ್ರಾಮಕ್ಕೂ ಒಬ್ಬ ಅಥವಾ ಒಬ್ಬರಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಗಾವುಂಡರು ಇರುತ್ತಾರೆ. ಈ ನಾಳ್‌ಗಾವುಂಡರ ಒಡೆತನಕ್ಕೆ ಇಷ್ಟೇ ಗ್ರಾಮಗಳಿರಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವೇನೂ ಇಲ್ಲ. ಆದರೆ ಅವರು ಒಂದಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಗ್ರಾಮಗಳಿಗೆ ಒಡೆಯರು. "ಪಲಸಿಗೆ ಪನ್ನಿಚ್ಚಾಸಿರದೊಳಗೆ ಮಹಾರಾಜವಾಡಿನಾಡೆಂಬುದು ಭೂಲಲನಾಲಪನಮದಕ್ಕುಂತಿಳಕಮೆನಿಪ್ಪುದು ಮುಗುನ್ನ ಮೂವತ್ತೆನ್ನಂ ಭಾವಿಸೆ ಮುಗುನ್ನ ಮೂವತ್ತಕ್ಕೀ ವಸುಧೆಗೆ ತಿಳಕಮದಟ ನಾಗ್ಗಾವುಂಡಂ ಚಾವುಣ್ಣಂ"¹⁹⁵. ಎಂದಿದ್ದರೆ, "ಶ್ರೀಮತ್ಪೆರ್ಗಡೆ ನಾರಣಯ್ಯ ಪ್ರಮುಖಕರಣಂ ಬನವಾಸಿಪನ್ನಿಚ್ಚಾಸಿರಕ್ಕಂ ಪೆರ್ಗಡೆತನಂಗಯ್ಯ ಬಾಸಾವೂರನೂರನಾಲ್ವತ್ತಕ್ಕಂ ಮಲ್ಲರಸಂ ನಾಳ್‌ಗಾಮುಂಡಗಯ್ಯ" ಎಂಬುದಾಗಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದೆ. ಕಲ್ಕೇರಿ ಶಾಸನ¹⁹⁶.

ನಾಳ್ಗಾವುಂಡರ ಕರ್ತವ್ಯಗಳು

ತಮ್ಮ ಆಳ್ವಿಕೆಗೊಳಪಟ್ಟ ಗ್ರಾಮಗಳ ಆಡಳಿತವನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು ಇವರ ಪ್ರಮುಖ ಕರ್ತವ್ಯ. ಇವರು ತಮ್ಮ ಮಹಾಸಾಮಂತರಿಗೆ ವಿಧೇಯರಾಗಿರಬೇಕಲ್ಲದೆ, ದೇವಾಲಯ, ಮಠ, ಬಸದಿ ಮೊದಲಾದ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಿಗೆ ವಿವಿಧ ಜನರು ಬಿಟ್ಟು ದಾನ-ದತ್ತಿ ಇವುಗಳನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗಬೇಕು. ಇಂಥ ದಾನ, ದತ್ತಿ ಬಿಡುವಾಗ ಇವರು ಉಪಸ್ಥಿತರಬೇಕು. ತಮ್ಮ ಒಡತನಕ್ಕೊಳಪಟ್ಟ ಗ್ರಾಮಗಳ ರಕ್ಷಣೆ, ಶಾಂತಿ, ಸುವ್ಯವಸ್ಥೆ, ಮೇಲ್ವಿಚಾರಣೆ ಮೊದಲಾದ ಕೆಲಸಗಳ ಜೊತೆಗೆ, ಸಾಮಾಜಿಕ ಹಾಗೂ ಧಾರ್ಮಿಕ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು.

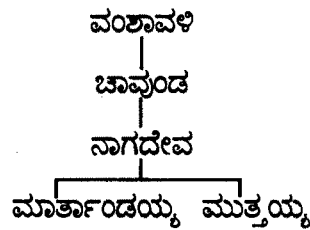
ನಾಳ್ಗಾವುಂಡರು ವೀರರಾಗಿದ್ದು, ಯುದ್ಧಕಲೆಯಲ್ಲಿ ಪಳಗಿರುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವರು ತಮ್ಮ ಅರಸ, ಮಹಾಸಾಮಂತರೇಶ್ವರ, ಇಲ್ಲವೇ ಮಹಾಸಾಮಂತರ ಸಲುವಾಗಿ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿ ಅವರಿಗೆ ಜಯವನ್ನು ತಂದುಕೊಡುತ್ತಿದ್ದರು¹⁹⁷.

ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ನಾಳ್ಗಾವುಂಡರು

ಈತನ ಶಾಸನೋಕ್ತನಾಳ್ಗಾವುಂಡರ ವಿವರಣೆಯು ಕೆಳಗಿನಂತಿದೆ.

ನಾಳ್ಗಾವುಂಡ ಚಾವುಂಡ

ಮುಗದದ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೫ರ ಶಾಸನ¹⁹⁸ದಲ್ಲಿ ನಾಳ್ಗಾವುಂಡ ಚಾವುಂಡನ ಉಲ್ಲೇಖವಿದ್ದು, ಶಾಸನವು ಪಲಸಿಗೆ-೧೨೦೦೦ ದೊಳಗಣ ಮಹಾರಾಜವಾಡಿನಾಡಂಬುದಕ್ಕೆ ಮುಗುಂದ ಮೂವತ್ತು ತಿಲಕದಂತಿದ್ದು, ಆ ಮುಗುಂದ-೩೦ಕ್ಕೆ ಚಾವುಂಡನು ನಾಳ್ಗಾವುಂಡನಾಗಿ ಆಡಳಿತ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದನು ಎಂದಿದೆ. ಈತನು ಮುಗುಂದ-೩೦ ರಲ್ಲಿ ತಾನೇ ನಿರ್ಮಿಸಿದ 'ಸಂಮೃಕ್ತರತ್ನಾಕರ' ಚೈತ್ಯಾಲಯಕ್ಕೆ, ಅದರ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಣೆ, ಪ್ರಯಾಣಿಕರ ಊಟಕ್ಕಾಗಿ ಭೂಮಿದಾನಮಾಡಿದನು. ಈತನ ಮೊಮ್ಮಗ, ಮಹಾಸಾಮಂತ ಮಾರ್ತಾಂಡಯ್ಯನು ಇಲ್ಲಿಯ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಂತೆ ನಾಟಕಶಾಲೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂಬ ಸಂಗತಿಯು ಶಾಸನದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಶಾಸನವು ಚಾಮುಂಡನಿಂದ ಮೊಮ್ಮಕ್ಕಳಾದ ಮಾರ್ತಾಂಡಯ್ಯ ಹಾಗೂ ಮುತ್ತಯ್ಯರವರಿಗಿನ ವಂಶಾವಳಿಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ.

ನಾಳ್ಗಾವುಂಡ ಮಲ್ಲರಸ

ಕಲ್ಲೇರಿ ಶಾಸನವು¹⁹⁹ ನಾಳ್ಗಾವುಂಡ ಮಲ್ಲರಸನನ್ನು ಪರಿಚಯಿಸುತ್ತದೆ. ಶಾಸನವು, "ಚಾಳುಕ್ಕ ಕಲಿಗಂಗ ಪೆಮ್ಮಾನಡಿ, ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯದೇವ, ಕೊಂಗುಳಿವರ್ಮ ಧರ್ಮ ಮಹಾರಾಜಧಿರಾಜ, ಕೋಲಾಳಪುರವರೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ನಂದಗಿರಿನಾಥ ಎಂಬ ಅಭಿದಾನಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿ, ಗಂಗವಾಡಿ ೯೬೦೦೦ ವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿರುವಾಗ, ಮಲ್ಲರಸರು ಬಾಸವೂರಗಳಿ೦ರ ನಾಳ್ಗಾವುಂಡರಾಗಿಯೂ, ಸೋಮಗಾವುಂಡನ ಮಗ ಬಮ್ಮಗಾವುಂಡನು ಬೆ೦ಗೇರಿಯ ಊರ್ಗ್ಗವುಂಡನಾಗಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದನು" ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತದೆ.

ನಾಳ್ಗಾವುಂಡ ಖಚ ರಾಜಾಧಿತ್ಯರಸ

ಈತನು ಖಚ ಮನೆತನಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಜಿಮೂತವಾಹನಾನ್ವಯ ವಂಶಸ್ಥ. ಶಾಸನದಲ್ಲಿ²⁰⁰ ಈತನ ಪ್ರಶಸ್ತಿ 'ವಸುಮತಿ ತಳಖ್ಯಾತ', 'ಜಿಮೂತವಾಹನಾನ್ವಯ', 'ಬಂಧುಜನಕಮಳ' 'ರಾಜಹಂಸ', 'ಖಚರವಂಸೋತ್ತಂಸ', 'ಪದ್ಮಾವತಿಲಬ್ಧವರಪ್ರಸಾದ' ಮುಂತಾಗಿದ್ದು, ಬಾಸವೂರ-೧೪೦ಕ್ಕೆ ನಾಳ್ಗಾವುಂಡರಾಗಿ ಆಡಳಿತ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದಾಗ, ತನ್ನ ಪತ್ನಿ ಪಂಪಾದೇವಿ ಮಲ್ಲೂರಿನ ಕೆರೆಗೆ ಭೂಮಿ, ತೆರಿಗೆಗಳಹಣವನ್ನು ದತ್ತಿಯಾಗಿ ಬಿಟ್ಟರೆಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ದೇವಿ ಹೊಸೂರಿನ ಶಾಸನವು²⁰¹, ಈತನನ್ನು ಕುರಿತು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತ, ಮಹಾಸಾಮಂತ ಕುಮಾರ ಜೋಮದೇವರಸರು ಬಾಸವೂರ-೧೪೦, ಬೆಳ್ಳುಹೆ-೭೦, ಸತ್ತಳಿಗೆ-೭೦ ಗಳನ್ನು ಅರಸನ ಪಾದಪದ್ಮೋಪಜೀವಿಯಾಗಿ ಆಳುತ್ತಿರುವಾಗ, ಮನ್ನೆಯರಾಜಾಧಿತ್ಯರಸರು ಬಾಸವೂರ-೧೪೦ ರ ನಾಳ್ಗಾವುಂಡರಾಗಿ ಆಡಳಿತ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದರು ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುವುದರಪ್ರಕಾರ ನಾಳ್ಗಾವುಂಡರು ಮಹಾಸಾಮಂತರ ಅಧೀನಾವರ್ತಿಗಳಾಗಿ ಕೆಲಸ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆಂಬುದರ ಸ್ಪಷ್ಟನಿರ್ದರ್ಶನವಾಗಿದೆ.

ನಾಳ್ಗಾವುಂಡ ಚಿಕ್ಕಾಂಬ ಕುಳಾನ್ವಯ ಗೋಯಿಮ್ಮರಸ

ಮೋಟೆಬೆನ್ನೂರಿನ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೬ ರ ಶಾಸನವು²⁰² ಚಿಕ್ಕಾಂಬ ಮನೆತನದ ಗೋಯಿಮ್ಮರಸನನ್ನು ಪರಿಚಯಿಸುತ್ತದೆ. ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಈತನನ್ನು ವಿವಿಧ ಅಭಿದಾನಗಳಿಂದ ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದ್ದು, 'ನುಡಿದಂತೆ ಗಂಣಂ', 'ಧನುರ್ವಿದ್ಯಾಪಾತ್ರ್ಯಂ', 'ಪರಿಗ್ರಹತೀರ್ಥಂ', 'ಚಿಕ್ಕಾಂಬ ಕುಳಾನ್ವಯಂ', ಎಂದಿದೆ. ಈತ ಸತ್ತಳಿಗೆ-೭೦ ರ ನಾಡ್‌ಗಾವುಂಡನಾಗಿ, ಕೆಲಸ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದಾಗ, ಈತನ ತತ್ಪಾದಪದ್ಮೋಪಜೀವಿಗಳಾದ ಸಲ್ಲಿಯ ರಾಲಗಾವುಂಡ, ಮುಕ್ಕಾ(ವ)ರೇಕಗಾವುಂಡ, ತೆನೆಯರಕುಂದಗಾವುಂಡ, ಮಲ್ಲಗಾವುಂಡ, ಬಾದಿಗದೇವಗಾವುಂಡ, ಸೋಮಗಾವುಂಡ, ಕೊಂಡಸ ಬಮ್ಮಗಾವುಂಡ, ಅಲಗರ ಬಮ್ಮಗಾವುಂಡ, ಸಲ್ಲಿಯ ಅಜ್ಜ ಗಾವುಂಡ, ಪೆಳೆಯರ ಚಾವಗಾವುಂಡ, ಕಲಿಯಮಗಾವುಂಡ, ಅಟ್ಟಿಯ ಬಮ್ಮಗಾವುಂಡ ಹೀಗೆ ಹನ್ನೆರಡು ಗಾವುಂಡರು ಗಾವುಂಡಿಕೆ ಗೆಯ್ಯುತ್ತಿರುವಾಗ ಜಿನಮಂದಿರಕ್ಕೆ ಭೂಮಿದಾನ ಮಾಡಿದರೆಂಬ ಸಂಗತಿಯು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇವರೆಲ್ಲ ಬೆಣ್ಣೆವೂರ-೧೨ ಉಪವಿಭಾಗದ ಗಾವುಂಡರಾಗಿದ್ದರು.

ನಾಳ್ಗಾವುಂಡ ಖಚ ನೆಲ್ಲಿಯಮ್ಮರಸ

ಈತನ ಉಲ್ಲೇಖವು ತೇದಿ ರಹಿತ, ಆದರೆ ಒಂದನೇ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ, ಹೊಮ್ಮರಡಿ ಶಾಸನದಲ್ಲಿದೆ²⁰³. ಚಾವುಂಡರಾಯರಸರು ಬನವಾಸಿ-೧೨೦೦೦ ವನ್ನಾಳುತ್ತಿದ್ದಾಗ, ಮಾಂಡಳಿಕ ಜೋಗಪ್ಪಯ್ಯರಸ ಪತ್ನಿ (ಹೆಸರು ನಶಿಸಿದೆ) ಬಾಸವೂರ-೧೪೦ ರ ವೊಮ್ಮರಡಿ (ಇಂದಿನ ಹೊಮ್ಮರಡಿ) ಯನ್ನು ಆಳುತ್ತಿರುವಾಗ, ಈ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ನಾಳ್ಗಾವುಂಡನಾಗಿ ಜಿಮೂತವಾಹನ ವಂಶದ ನೆಲ್ಲಿಯಮ್ಮರಸರು ಗಾವುಂಡಿಕೆಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು ಎಂಬ ವಿಷಯ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಹೀಗೆ ನಾಳ್ಗಾವುಂಡರು ಮಹಾಸಾಮಂತರ ಕೆಳಗಿನವರು, ಗಾವುಂಡರಿಗಿಂತ ಮೇಲಿನವರಾಗಿದ್ದು, ತಮ್ಮ ಪ್ರಭುತ್ವಕ್ಕೊಳಪಟ್ಟಿದ್ದ ಕೆಲವು ಗ್ರಾಮಗಳ ಆಡಳಿತವನ್ನು ನೋಡಿಕೊಂಡು ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದರು. ಜೊತೆಗೆ ತಮ್ಮ ಮಹಾಸಾಮಂತರಿಗೆ ವಿಧೇಯರಾಗದ್ದು ಕೊಂಡು ಅವರ ಆಜ್ಞೆಗಳನ್ನು ಪಾಲಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದರು.

ಗಾವುಂಡರು

ಗ್ರಾಮದ (ಹಳ್ಳಿ) ಆಡಳಿತವನ್ನು ನೋಡಿಕೊಂಡು ಹೋಗುವವರು ಗಾವುಂಡರು. ಇಂದಿನ ಗೌಡರೇ ಹಿಂದೆ

ಗಾವುಂಡರೆನಿಸಿದ್ದರು. ಕೆಲವು ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ಮತ್ತೇ ಕೆಲವು ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಹಲವು ಜನ ಗಾವುಂಡರು ಇರುತ್ತಿದ್ದುದನ್ನು ಎಂ. ಚಿದಾನಂದಮೂರ್ತಿಯವರು ತೋರಿಸಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ²⁰⁴. ಹಲವು ಜನಗಾವುಂಡರು ಮೂಲತಃ ಒಂದೇ ವಂಶಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದು, ಸಹೋದರ ಸಂಬಂಧಿಗಳಾಗಿರಬೇಕು. ಒಂದು ಊರಿನಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಗಾವುಂಡರಿದ್ದರೂ ಅವರೆಲ್ಲರ ಮೇಲೆ ಒಬ್ಬನೇ ಗಾವುಂಡನಿರುತ್ತಿದ್ದನು. ಎಲ್ಲ ಅಧಿಕಾರ ಇವನ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತಿತ್ತು. ಕಾಳಗಾವುಂಡ ಹಾಗೂ ಬಮ್ಮಗಾವುಂಡರ ಉಲ್ಲೇಖ ಆಡೂರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿಯೂ²⁰⁵, ಬಾಗಡೆಗೆ ೭೦ ರ ಭೋಗಗಾವುಂಡನು ಗಾವುಂಡನಾಗಿ ಏಳು (ಸಪ್ತ) ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂಬುದಾಗಿಯೂ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ²⁰⁶ ಹೀಗೆ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯಸ್ಥನಾಗಿ ಗಾವುಂಡನಿರುತ್ತಿದ್ದನು.

ಗಾವುಂಡರ ಕರ್ತವ್ಯ

ಗ್ರಾಮದ ಒಡೆಯರಾದ ಗಾವುಂಡರ ಕರ್ತವ್ಯ, ಹೊಣೆಗಾರಿಕೆಗಳು ಹೆಚ್ಚಿನದಾಗಿದೆ. ಗ್ರಾಮಾಡಳಿತವನ್ನು ನೋಡಿಕೊಂಡು ಹೋಗುವುದರ ಜೊತೆಗೆ ಗ್ರಾಮ ರಕ್ಷಣೆಯ ಕೆಲಸವು ಅವರದೇಯಾಗಿತ್ತು. ಸುಂಕ ಸಂಗ್ರಹಣೆ, ಶಾಂತಿ ಸ್ಥಾಪನೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಒಳ್ಳೆಯಭಟರೂ ಆಗಿದ್ದ ಇವರು ತಮ್ಮ ಚಕ್ರವರ್ತಿ, ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರ, ಮಹಾಸಾಮಂತರಪರವಾಗಿ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಕೊಳ್ಳೆಯಭಾಧೆ, ಗೋಗ್ರಹಣ, ಸ್ತ್ರೀಯರ ಅಪಹರಣದಂತ ಸಂಧರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಇವರು ತಮ್ಮ ಜೀವನದ ಹಂಗು ದೊರೆದು ಹೋರಾಡಿ ಗ್ರಾಮವನ್ನು, ಗ್ರಾಮದ ವಿತ್ತ ಜೀವಿತವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವರಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು 'ಏಕಭೋಗದಿಂದ' ಆಳುತ್ತಿದ್ದರೆ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವರು 'ತ್ರಿಭೋಗ' ದಿಂದ ಆಳುತ್ತಿದ್ದರು.

ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಗಾವುಂಡರು

ಈತನ ವಿಶಾಲ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷೋಪಲಕ್ಷ ಗ್ರಾಮಗಳಿದ್ದು ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಗ್ರಾಮವು ಒಬ್ಬ ಗಾವುಂಡನಿಂದ ಆಳಲ್ಪಡುತ್ತಿತ್ತೆಂದು ಊಹಿಸಬಹುದು. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಶಾಸನೋಕ್ತ ಗಾವುಂಡರ ಮೇಲೆ ಮಾತ್ರ ಬೆಳಕು ಚೆಲ್ಲಲಾಗಿದೆ. ಕೆಲಗಾವುಂಡರ ಹೆಸರಗಳು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಇವೆಯಾದರೂ ಅವರು ಯಾವ ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದರೆಂಬುವುದು ತಿಳಿದುಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಕಾಳಗಾವುಂಡ ಮತ್ತು ಬಮ್ಮಗಾವುಂಡ

ಈ ಉಭಯ ಗಾವುಂಡರ ಉಲ್ಲೇಖವು ನಮಗೆ ಆಡೂರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ²⁰⁷ ದೊರಕುತ್ತದೆ. ಚಕ್ರವರ್ತಿಯ ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರನಾಗಿ ಬನವಾಸಿಪುರವರೆಶ್ವರ ಮಯೂರವರ್ಮದೇವನು ಪಾನುಗಲ್ ೫೦೦ ರ ವಿಭಾಗವನ್ನು ಸುಖದಿಂದ ಆಳುತ್ತಿರುವಾಗ, ಮಹಾಸಾಮಂತ ದೇಚಯ್ಯಭಟ್ಟರ್ ಪಾಂಡಿಯೂರನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಆಗ ದೇಚಯ್ಯಭಟ್ಟನ ಪಾದಪದ್ಮೋಪಜೀಗಣದ ಕಾಳಗಾವುಂಡ ಮತ್ತು ಬಮ್ಮಕಗಾವುಂಡರು ಪಾಂಡಿಯೂರನ್ನು ಗಾವುಂಡರಾಗಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದರೆಂಬ ಸಂಗತಿಯೂ, ಆಗ ಪಾಂಡಿಯೂರಿನ ಕಾಳೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ ಬಮ್ಮಗಾವುಂಡನು ಭೂಮಿಧಾನ ನೀಡಿದ ಸಂಗತಿಯೂ ಶಾಸನದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ: ಬಹುಶಃ ಕಾಳಗಾವುಂಡನ ನಂತರ ಬಮ್ಮಗಾವುಂಡನು ಪಾಂಡಿಯೂರಿನ ಒಡೆತನವನ್ನು ಪಡೆದಿರಬೇಕು.

ಭೋಗ ಗಾವುಂಡ

ಶಿರೂರಿನ ಶಾಸನವು²⁰⁸ ಈತನನ್ನು ಪರಿಚಯಿಸುತ್ತದೆ. ಬಾಗಡೆಗೆ ೭೦ ರ ಗಾವುಂಡನಾಗಿ ಈತ ಆಳುತ್ತಿರುವಾಗ, ಇತರ ಏಳುಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂಬ ಸಂಗತಿ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಈ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ; ಕೆಲವು ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ಮತ್ತೆ ಕೆಲವುಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಹಲವು ಜನ ಗಾವುಂಡರು ಇರುತ್ತಿದ್ದರೆಂಬ ವಾದಕ್ಕೆ ಪುಷ್ಟಿಸಿಕ್ಕಂತಾಯಿತು. ಗಾವುಂಡನಾಗಿ ಭೋಗಗಾವುಂಡ ಶಿರೂರಿನ ಶ್ರೀಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ ತನ್ನಾಳ್ಳೆಯ ಏಳುಗ್ರಾಮಗಳ ಭೂಮಿಯನ್ನು ದಾನಮಾಡಿದನು.

ತಿಪ್ಪಗಾವುಂಡ ಏಚಗಾವುಂಡ

ಈ ಉಭಯತರ ಗಾವುಂಡರನ್ನು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೦೫೫ ರ ಬನ್ನಿಗೊಳ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು.²⁰⁹ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯ ರಾಣಿ ಕೇತಲದೇವಿಯು ಕರಡಿಹಲ್ಲ ೪೦೦ ರಲ್ಲಿಯ ಅಗ್ರಹಾರ ಬನ್ನಿಗೊಳವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಒಂದನೇ ಸೋಮೇಶ್ವರನು ಕಮ್ಮಟ ಕೋಟೆಯನ್ನು ನಿಷ್ಕಂಟಕಮಾಡಿ (ಚೋಳರು ಚಾಲುಕ್ಯರ ರಾಜ್ಯದ ಮೇಲೆ ದಾಳಿಮಾಡಿದಾಗ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯು ಅವರನ್ನು ಬೆನ್ನಟ್ಟಿ ಹಿಂದಿರುಗಿಸುತ್ತಾನೆ) ಮರಳಿ ಬನ್ನಿಗೊಳಕ್ಕೆ ಬಂದಾಗ ಅಲ್ಲಿಯ ಜೇಡ ಕುಲದ ತಿಪ್ಪಗಾವುಂಡ ಮತ್ತು ಏಚಗಾವುಂಡರು ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಶೀವಾದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯು ದತ್ತಿಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತಾನೆ.

ಕಮ್ಮರಚೋಡು ಶಾಸನವು²¹⁰ ಇನ್ನಿತರ ಎಂಟುಜನ ಊರ್ಗಾವುಂಡರನ್ನು ಪರಿಚಯಿಸಿಕೊಡುತ್ತದೆ. ಅವರು ಕಮ್ಮಾರ ಚೇರುವಿನ ಚಟ್ಟಗಾವುಂಡ, ಪಿರಿಯನಾಮಗಾವುಂಡ, ಮಾಚಿಗಾವುಂಡ, ಆಚಗಾವುಂಡ, ಚಾವುಂಡಗಾವುಂಡ, ತಿಕ್ಕಾಲಗಾವುಂಡ, ರುದ್ರಮಾರಚಿಕ್ಕಗಾವುಂಡ ಮತ್ತು ಕೇತಗಾವುಂಡ. ಆದರೆ ಇವರೆಲ್ಲ ಯಾವ ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರೆಂಬ ವಿವರಣೆ ಪ್ರಸ್ತುತ ಶಾಸನದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ 'ಪಲ್ಲವಕುಳತಿಳಕ,' 'ಕಾಂಚಿಪುರವರೇಶ್ವರ' ಬಿರುದಾಂಕಿತ ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರ ನೀರನೊಳಂಬ ಘಟ್ಟದೇವ ಸಿಂಧವಾಡಿ ೧೦೦೦ ವಿಭಾಗವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿರುವಾಗ ಈ ಎಂಟು ಜನ ಗಾವುಂಡರು ವಿನಂತಿಯ ಮೇರೆಗೆ ಘಟ್ಟದೇವ ಕಮ್ಮರಚೇರುವಿನ ಮೂಲಸ್ಥಾನದೇವ ಮತ್ತು ಭೋಗೇಶ್ವರದೇವರಿಗೆ ಭೂಮಿದತ್ತಿ ನೀಡಿದರೆಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಶಾಸನವು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತದೆ.

ಹೀಗೆ ಗಾವುಂಡರು ಗ್ರಾಮಜೀವನದಲ್ಲಿ ಇಂದಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಮುಖ ಪಾತ್ರವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಗ್ರಾಮದ ಪ್ರಭುಗಳಾಗಿದ್ದ ಇವರು ಗ್ರಾಮದ ಸಮಸ್ತ ಆಗುಹೋಗುಗಳನ್ನು ನೋಡಿಕೊಂಡು ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದರು. ಗ್ರಾಮಿಣ ಜನರಲ್ಲಿ ಶಾಂತಿ, ಸುಭಿಕ್ಷೆಗಳನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವಲ್ಲಿ ಇವರು ಕಾರಣಭೂತರಾಗಿದ್ದರು.

ಅಡಿಪಾಟುಗಳು

1. ಪಂಚಮುಖಿ ಆರ್, ಎಸ್., ಕೆ.ಇ., ಸಂ. I. ನಂ. 17, 1055, ಶಿಗ್ಗಾವಿ, ಹಾವೇರಿ.
2. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. IX. ನಂ.107, 1050, ಶಿರಸ್ತಹಳ್ಳಿ, ಹರಪನಹಳ್ಳಿ, ದಾವಣಗೆರೆ.
3. ಪಂಚಮುಖಿ ಆರ್, ಎಸ್., ಕೆ.ಇ., ಸಂ. I. ನಂ.17, 1055, ಶಿಗ್ಗಾವಿ, ಹಾವೇರಿ.
4. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XI. ನಂ. 89, 1053, ಅಸುಂಡಿ, ಗದಗ.
5. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XX. ನಂ. 31, 1044-45, ಅಡೂರು, ಹಾನಗಲ್, ಹಾವೇರಿ.
6. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XX. ನಂ. 39, 1064, ದೇವೂರ, ಸಿದಗಿ, ವಿಜಾಪುರ.
7. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. IX. ಭಾಗ I. ನಂ. 200, 1121 ಸೋಗಿ, ಹಡಗಲಿ, ಬಳ್ಳಾರಿ.
8. ರಿತ್ತಿ ಶ್ರೀನಿವಾಸ, ಶೆಲ್ವಿಕೆ ಜಿ. ಸಿ. (ಸಂ.). ಐ. ಎಫ್. ಎನ್. ಡಿ., ನಂ .3. 1047, ತಡಕಲ್, ದೇಗಲೂರು ತಾ. ನಾಂಡೇಡ ಜಿ.
9. ಎ. ಇಂ., ಸಂ. XVI, ನಂ.11C, 1064, ಹೊಲ್ಲೂರು, ಶಿಗ್ಗಾವಿ, ಹಾವೇರಿ.
10. ಗೋಪಾಲ ಬಿ. ಆರ್., ಮೈನರ್ ಡಾಯ್ನೆಸ್ಕೀಸ್ ಆಫ್ ಸೌಥ್ ಇಂಡಿಯಾ, ಕರ್ನಾಟಕ, ಪುಟ 28, 75.
11. ನಾಗಯ್ಯ ಜಿ. ಎಂ., ಆರನೆಯ ವಿಶ್ವಮಾದಿತ್ಯನ ಶಾಸನಗಳ ಒಂದು ಅಧ್ಯಯನ, ಬೆಳಗಾವಿ, 92, ಪುಟ 155.
12. ಎ. ಇಂ., ಸಂ. XVI, ನಂ. 29, 1068, ಬನವಾಸಿ, ಸಿರಸಿ ತಾ., ಕಾರವಾರ
13. ಐ. ಎ., ಸಂ. X, CXVII, 1108-09, ಕರಗುದರಿ, ಹಾನಗಲ್ಲ ತಾ., ಧಾರವಾಡ.
14. ಗೋಪಾಲ ಬಿ. ಆರ್., ಕೆ. ಇ., ಸಂ. V. ನಂ. 7, 1071, ತಾಮಡಿಹಳ್ಳಿ, ಸಿದ್ಧಾಪುರ, ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ.
16. ಪಂಚಮುಖಿ ಆರ್, ಎಸ್., ಕೆ. ಇ., ಸಂ. I, ನಂ.17, 1055, ಶಿಗ್ಗಾವಿ, ಹಾವೇರಿ.
17. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XVIII, ನಂ. 66, 1062, ಬಂಕಾಪುರ, ಹಾವೇರಿ.
18. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. IX, ಭಾಗ I, ನಂ. 102, 1046, ಮೈಲಾರ, ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ತಾ ದಾವಣಗೆರೆ.
19. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. IX, ಭಾಗ I, ನಂ. 105, 1047, (A.P.) ಕಂಚಗಾರ, ಬೆಳಗಲಿ, ಆಲೂರ ತಾ ಅನಂತಪುರ.
20. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. IX, ಭಾಗ I, ನಂ.122, 1053, ನಂದಿಕಂಭ, ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ತಾ. ದಾವಣಗೆರೆ.
21. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XVIII, ನಂ. 60, 1048, ಮಲ್ಲೂರು, ಹಾವೇರಿ.
22. ಎ. ಕೆ., ಸಂ. VII, ನಂ. Sk, 120, ಐ. ಎ., ಸಂ. IV, ಪ್ರ. ಪುಟ 179.
23. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XVIII, ನಂ. 62, 1051, ಮೋಟೇಬೆನ್ನೂರು, ರಾಣೆಬೆನ್ನೂರು.
24. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XVIII, ನಂ. 69, 1063, ದೇವಿಹೊಸೂರು, ಹಾವೇರಿ.
25. ಎ. ಇಂ., ಸಂ. XVI, ಪುಟ 66.
26. ಎ. ಆರ್. ಐ. ಇ., 1946, 47, ನಂ. 210.
27. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XVIII, ನಂ. 60, 1048, ಮಲ್ಲೂರು, ಹಾವೇರಿ.
28. ಚಿದಾನಂದ ಮೂರ್ತಿ ಎಂ., ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಗಳ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ, ಪುಟ 336.
- 28A. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XI, ಭಾಗ I, ನಂ.1045, ಮುಗಧ, ಧಾರವಾಡ.
29. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. IX, ನಂ. 121, 1052, ಚಿನ್ನತುಂಬಳಂ, ಆದೋನಿ ತಾ. ಅನಂತಪುರ ಜಿ. ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶ.
30. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. IX, ಭಾಗ I, ನಂ.114, ಕಮ್ಮರಚೋಡು, ಆಲೂರ ತಾ. ಅನಂತಪುರ ಜಿಲ್ಲೆ. ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶ.
31. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. IX, ಭಾಗ I, ನಂ. 110, 1052, ಪುನಭಗಟ್ಟ, ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ತಾ. ದಾವಣಗೆರೆ.
32. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. IX, ಭಾಗ I, ನಂ.109, 1052-53, ತಳಕಲ್ಲು, ಹಡಗಲಿ ತಾ. ಬಳ್ಳಾರಿ.

33. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. IX, ಭಾಗ I, ನಂ.115, 1054, ನಂದಿಬೇವೂರು, ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ತಾ. ಬಳ್ಳಾರಿ.
34. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. IX, ಭಾಗ I, ನಂ.130 ಕೋಗಲಿ, ಹಡಗಲಿ ತಾ. ಬಳ್ಳಾರಿ.
35. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. IX, ಭಾಗ I, ನಂ.101.
36. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. IX, ಭಾಗ I, ನಂ. 99, ಎ. ಕ., ಸಂ. XI, ನಂ. 20. Dg.
37. ಎಮ್. ಎಸ್. ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿ, ನೋಲಂಬರು, ಮೈಸೂರು ವಿ. ವಿ., 1970, ಪುಟ 132.
- 37A. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. IX, ಭಾಗ I, ನಂ.100, 1045, ಹಾವಿನಹಳ್ಳಿ, ವಿರಾಪುರ, ಬಳ್ಳಾರಿ.
38. ದೇಸಾಯಿ ಪಾಂಡುರಂಗರಾಯ, ಕರ್ನಾಟಕದ ಕಳಚೂರಿಗಳು, ಧಾರವಾಡ, 1983, P.12.
39. ಕೆ. ಸಾ. ಪ. ಪ. ಸಂ.19, ಕುಕನೂರು, ಕೊಪ್ಪಳ.
40. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XX, ಭಾಗ I, ನಂ.37, 1057, ಚಡಚಣ, ಇಂಡಿ ತಾ. ವಿಜಾಪುರ.
41. ರಿತ್ತಿ ಶ್ರೀನಿವಾಸ, ಶೆಲ್ವಿಕೆ ಜಿ. ಸಿ. (ಸಂ.) ಐ. ಎಫ್. ಎನ್. ಡಿ., P-I, ನಂ. 1, 1068, ಮಂಡ್ರಪ, ದ.ಸೋಲಾಪುರ ತಾ. ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ.
42. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. IX, ಭಾಗ I, ನಂ.123, 1059-60, ದೋಣಿಕಲ್ಲು, ಗುತ್ತಿ ತಾ. ಅನಂತಪುರ.
43. ಡಾ. ಬಿ. ಎ. ಸಾಲೆತೋರೆ, ಡಾ. ಪಾಂಡುರಂಗರಾಯ ದೇಸಾಯಿ, ಕನ್ನಡನಾಡಿನ ಚರಿತ್ರೆ, ಭಾಗ -1 ಪುಟ 18.
44. ಪುರಾಭಿಲೇಖ ಪತ್ರಿಕೆ, 20, 1052-53 ಹಳೇಕೋಟೆ, ಸಿದ್ದರಘಟ್ಟ, ಶಿರಗುಪ್ಪ ತಾ. ಬಳ್ಳಾರಿ.
45. ಗೋಗಿ ಹನುಮಾಕ್ಷಿ, ಗುಲಬುರ್ಗಾ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು, ನಂ. 7, 1066, ಕಾಳಗಿ, ಚಿತ್ರಾಪುರ.
46. ಎ. ಕ., ಸಂ. VIII, ನಂ.36, 1077, ಹುಂಚ, ನಗರ ತಾ. ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ.
47. ಎಮ್. ಎ. ಆರ್., 1935, ನಂ. 74, 1053, ಹೆಬ್ಬೆಲು ಕಸಬಾಹೋಬಳ್ಳಿ ನಗರ ತಾ. ಶಿವಮೊಗ್ಗ.
48. ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣೆ 47ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ
49. ಎ. ಪಿ. ಜಿ. ಎ. ಎಸ್., ಕನ್ನಡ ಇನ್ಸ್‌ಕ್ರಿಪ್ಷನ್ಸ್ ಆಫ್ ಆಂಧ್ರ, Gb-3, 1062, 1085, ನಾಗಾಯಿ, ಗುಲಬುರ್ಗಾ.
50. ಎ. ಪಿ. ಜಿ. ಎ. ಎಸ್., 9, ನಂ. 18-19, 1118, ಹಂದರ್ಕಿ, ಗುಲಬುರ್ಗಾ.
51. ಜೆ. ಎಂ. ನಾಗಯ್ಯ, ಆರನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಶಾಸನಗಳು, ಒಂದು ಅಧ್ಯಯನ, ಪುಟ .
52. ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣೆ 51ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ.
53. ಗೋಗಿ ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗುಲಬುರ್ಗಾ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು, ಸಂ. 27, 1058, ನಾಗಾವಿ, ಚಿತ್ರಾಪುರ ತಾ. ಗುಲ್ಬರ್ಗಾ.
- 53A. ಗೋಗಿ ಹನುಮಾಕ್ಷಿ, ಕಲಬುರ್ಗಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು, 17, 1051, ಭೀಮರಾಯನಗುಡಿ, ಶಹಾಪುರ ತಾ.
- 53B. ದೇಸಾಯಿ ಪಿ. ಬಿ., ಕೈನಾರಿಸ್ ಇನ್‌ಕ್ರಿಪ್ಷನ್ಸ್ ಇನ್ ದಿ ಕನ್ನಡ ಡಿಸ್ಟ್ರಿಕ್ಟ್ ಆಫ್ ಹೈದರಾಬಾದ್, 5, 1052, ಮಾನ್ವಿ, ರಾಯಚೂರು.
- 53C. ಗೋಗಿ ಹನುಮಾಕ್ಷಿ, ಸುರಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಶಾಸನಗಳು, 31, 1054 ಕೆಂಭಾವಿ, ಗುಲಬುರ್ಗಾ.
- 53D. ಅದೇ 23, 1053, ಕಚಕನೂರು, ಗುಲ್ಬರ್ಗಾ ಜಿ.
- 53E. ಅದೇ 32, 1056, ಕೆಂಭಾವಿ.
- 53F. ಗೋಗಿ ಹನುಮಾಕ್ಷಿ, ಕಲಬುರ್ಗಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು, 35, 1067 ಸಂಗಮ, ಶಹಾಪುರ ತಾ.
- 53G. ಅದೇ 25, 1054, ದಿಗ್ಗಾವ, ಚಿತ್ರಾಪುರ ತಾ.
- 53H. ಅದೇ 25, 1067, ಮುಡಬುಳ, ಶಹಾಪುರ ತಾ.
54. ಭವರಾಜು ವೆಂಕಟಕೃಷ್ಣರಾವ್, ಹಿಸ್ಟರಿ ಆಫ್ ದಿ ವೆಸ್ಟರ್ನ್ ಚಾಳುಕ್ಯಾಸ್ ಆಫ್ ವೆಂಗಿ, (610-1210 A.D) ಪುಟ 45.

55. ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣಿ 54 ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ
56. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. IX, ಭಾಗ I, ನಂ.126, 1064, ಉಚ್ಚಂಗಿದುರ್ಗ, ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ತಾ. ದಾವಣಗೆರೆ.
57. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. IX, ಭಾಗ I, ನಂ.127, 1064, ಮೊರಿಗೆರೆ, ಹಡಗಲಿ ತಾ. ಬಳ್ಳಾರಿ.
58. ಎನ್. ವೆಂಕಟರಮಣಯ್ಯ, ದ ಈಸ್ಟರ್ನ್ ಚಾಳುಕ್ಯಾಸ ಆಫ್ ವೆಂಗಿ, ಮದ್ರಾಸ 1950.
59. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. IX, ಭಾಗ I, ನಂ.128, 1065, ಗುಡಿಹಳ್ಳಿ, ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ತಾ. ದಾವಣಗೆರೆ.
60. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XVIII, ನಂ.102, ಯಲಿಶಿರೂರ, ಗದಗ.
61. ಬಾಳಂಬಾಳ ವ್ಹಿ., ಪೂಡಟರಿಸ್ ಆಫ್ ಸೌಧ ಇಂಡಿಯಾ, (800AD-1070) ಮದ್ರಾಸ, ಪುಟ 109.
62. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. III, 51 & 53.
63. ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣಿ 61ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ.
64. ಮೇಲಿನಂತೆ ಪುಟ 110.
65. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. IX, ಭಾಗ I, ನಂ.131. ಸಿಂದಿಗೆರೆ, ಬಳ್ಳಾರಿ.
66. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. III, ನಂ.30.
67. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XX, ನಂ. 79, 1045, ಅಲೂರ, ಮುದ್ದೇಬಿಹಾಳ ತಾ. ಬಿಜಾಪುರ.
68. ಗೋಗಿ ಹನುಮಾಕ್ಷಿ, ಕಲ್ಬುರ್ಗಿಜಿಲ್ಲೆಯ ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳು ನಂ. 11, 1046, ನಿಂಬರ್ಗ, ಆಳಂದ ತಾ. ಗುಲ್ಬರ್ಗಾ.
69. ರಿತ್ತಿ ಶ್ರೀನಿವಾಸ, ಶೆಲ್ವಿಕೆ ಜಿ. ಸಿ. (ಸಂ.) ಐ. ಎಫ್. ಎನ್. ಡಿ., ನಂ. 3, 1047, ತಡಕಲ್, ದೆಗಲೂರ ತಾ. ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ.
70. ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾರತಿ ಸಂ.3, ಸಂ.2, ಪುಟ 45-59, 1050-1051, ಕೊಟನೂರು, ಅಥಣಿ ತಾ. ಬೆಳಗಾವಿ.
71. ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣಿ 68ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ, ನಂ. 24, 1054, ದಿಗ್ಗಾವ, ಚಿತಾಪುರ ತಾ.
72. ಮೇಲಿನಂತೆ, ನಂ. 24, 1054.
73. ಎ. ಪಿ. ಜಿ. ಎ. ಎಸ್., 3, ಕನ್ನಡ ಇನ್ಸ್ಕ್ರಿಪ್ಷನ್ಸ್ ಆಫ್ ಆಂಧ್ರ, Gb-3, 1062, 1085, ನಾಗಾಯಿ, ಚಿತಾಪುರ.
74. ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣಿ 71ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ, ನಂ. 25, 1054.
75. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. IX, ಭಾಗ I, ನಂ.124, 1059, ಹಿರೇಮಾಗಳಗೆರೆ, ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ತಾ. ದಾವಣಗೆರೆ.
76. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XI, ಭಾಗ I, ನಂ. 97, 1062, ಮುಳಗುಂದ, ಗದಗ.
77. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XVIII, ನಂ. 71, 1066, ಮೋಟೆಬೆನ್ನೂರ, ರಾಣೆಬೆನ್ನೂರ ತಾ. ಹಾವೇರಿ.
78. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XI, ಭಾಗ I, ನಂ.101, 1068, ಅಲೂರ, ಮುಂಡರಗಿ ತಾ. ಗದಗ.
79. ಸಾಧನ, ಸಂ. 2, ಜನೇವರಿ, ಮಾರ್ಚ್, 1973, ನಂ. 2, 1045, ಫಳ, ಗುಲ್ಬರ್ಗಾ.
80. ಗೋಗಿ ಹನುಮಾಕ್ಷಿ, ಕಲ್ಬುರ್ಗಿಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು ನಂ. 9, 1046, ನಿಂಬರ್ಗ, ಆಳಂದ.
81. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XVIII, ನಂ. 68, 1063, ಯರಗುಪ್ಪಿ, ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ.
82. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XVIII, ನಂ. 40, 1064, ಗದಗ. ಗದಗ.
83. ಜೆ. ಎಂ. ನಾಗಯ್ಯ, ಆರನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಶಾಸನಗಳು, ಒಂದು ಅಧ್ಯಯನ, ಪುಟ 229.
84. ಅದೇ (83ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ) ಪುಟ 230.
85. ದೇವರಕೊಂಡಾರಡ್ಡಿ, (ಸಂ) ಕೆ. ವಿ. ವಿ. ಶಾಸನ ಸಂ. 1, ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆ, ನಂ. 24, 1045, ಮೊರಿಗೆರೆ, ಹಗರಿಬೊಮ್ಮನಹಳ್ಳಿ ತಾ. ಬಳ್ಳಾರಿ ಮತ್ತು ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. IX, ಭಾಗ I, ನಂ. 101, 1045, ಮೊರಿಗೆರೆ, ಹಡಗಲಿ ತಾ.

86. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XI, ಭಾಗ I, ನಂ. 78, 1045, ಮುಗದ, ಧಾರವಾಡ.
87. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XI, ಭಾಗ I, ನಂ. 177, 1125, ಮುಗದ, ಧಾರವಾಡ.
88. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XX, ನಂ. 82, 1048, ಶಿರೂರ, ಮುಂಡರಗಿ ತಾ. ಗದಗ.
89. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XI, ಭಾಗ I, ನಂ. 97, 1062, ಮುಳಗುಂದ, ಗದಗ.
90. ಎಂ. ಚಿದಾನಂದಮೂರ್ತಿ, ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಗಳ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ, ಮೈಸೂರು ಪುಟ 339.
91. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XVIII, ನಂ. 68, 1063, ಯರಗಟ್ಟಿ, ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ ತಾ. ಧಾರವಾಡ.
92. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. IX, ಭಾಗ I, ನಂ. 101, 1045, ಮೊರಿಗೇರೆ, ಹಡಗಲಿ ತಾ. ಬಳ್ಳಾರಿ.
93. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. IX, ಭಾಗ I, ನಂ. 99, 1044, ಸತ್ತೂರ, ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ತಾ. ದಾವಣಗೆರೆ.
94. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. IX, ಭಾಗ I, ನಂ. 101, 1045, ಮೊರಿಗೇರೆ, ಹಡಗಲಿ ತಾ. ಬಳ್ಳಾರಿ.
95. ರಿತ್ತಿ ಶ್ರೀನಿವಾಸ, ಶೆಲ್ವಿಕೆ ಜಿ. ಸಿ., (ಸಂ.) ಐ. ಎಫ್. ಎನ್. ಡಿ., 1048, ಯಕಲಾಪುರ, ಮುಖೇಡ ತಾ. ನಾಂದೇಡ.
96. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. IX, ಭಾಗ I, ನಂ. 101, 1045, ಶಿರಸ್ತಿಹಳ್ಳಿ, ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ತಾ. ದಾವಣಗೆರೆ.
97. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XI, ಭಾಗ I, ನಂ. 92, 1054, ತಾಂಬರಗಂಡಿ, ಮುಂಡರಗಿ ತಾ. ಗದಗ.
98. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XX, ನಂ. 79, 1045, ಅಲೂರ, ಮುದ್ದೆಬಿಹಾಳ ತಾ. ಬಿಜಾಪುರ.
99. ಗೋಗಿ ಹನುಮಾಕ್ಷಿ, ಗುಲ್ಬರ್ಗಾ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು, ನಂ. 25, 1054, ದಿಗ್ಗಾವ, ಚಿತಾಪುರ ತಾ.
100. ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣೆ 83ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ ಪುಟ 231.
101. ಅದೇ 83ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ ಪುಟ 231.
102. ಅದೇ 83ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ ಪುಟ 232.
103. ಕೆ. ವಿ. ವಿ. ಶಾಸನ, ಸಂ. 3, ಕೊಪ್ಪಳ ಜಿಲ್ಲೆ, ನಂ. 159, 1033, ಶಿವಪುರ, ಕೊಪ್ಪಳ.
104. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. IX, ಭಾಗ I, ನಂ. 101, 1045, ಮೊರಿಗೇರೆ, ಹಡಗಲಿ ತಾ. ಬಳ್ಳಾರಿ.
105. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XX, ನಂ. 31, 1044-45, ಆಡೂರ, ಹಾನಗಲ್ ತಾ. ಹಾವೇರಿ.
106. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. IX, ಭಾಗ I, ನಂ. 99, 1044, ಸತ್ತೂರ, ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ತಾ. ದಾವಣಗೆರೆ.
107. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. IX, ಭಾಗ I, ನಂ. 96, 1061, ಅರಸಿಬೀದಿ, ಹುನಗುಂದ ತಾ. ಬಾಗಲಕೋಟೆ.
108. ಕಲಬುರ್ಗಿ ಎಂ. ಎಂ., ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನ ಸೂಚಿ, ಪುಟ 48, 1053.
109. ಅದೇ 83ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ ಪುಟ 233.
110. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. IX, ಭಾಗ I, ನಂ. 115, 1054, ನಂದಿಬೇವೂರ, ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ತಾ. ದಾವಣಗೆರೆ.
111. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. IX, ಭಾಗ I, ನಂ. 128, 1065, ಗುಡಿಹಳ್ಳಿ, ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ತಾ. ದಾವಣಗೆರೆ.
112. ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣೆ 83ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ ನಂ. 35, 1067, ಸಂಗಮ, ಶಹಾಪುರ ತಾ.
113. ಎಮ್. ಎ. ಆರ್., 1935 ನಂ. 74, 1053, ಹೆಬ್ಬೆಲು, ಕಸಬಾಹೊಬಳಿ, ನಗರ ತಾ. ಶಿವಮೊಗ್ಗ.
114. ಹಿರೇಮಠ ಆರ್. ಸಿ., ಕಲಬುರ್ಗಿ ಎಂ. ಎಂ., ಕನ್ನಡ ಶಾಸನ ಸಂಪದ, ನಂ. 20, 1053, ಮುಳಗುಂದ, ಗದಗ.
115. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XVIII, ನಂ. 65, 1059, ಮಲ್ಲೂರ, ಹಾವೇರಿ.
116. ಎಂ. ಚಿದಾನಂದಮೂರ್ತಿ, ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಗಳ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ, ಮೈಸೂರು ಪುಟ 336.
117. ಅದೇ ಪುಟ 336.
118. ಪಂಚಮುಖಿ ಆರ್. ಎಸ್., ಕರ್ನಾಟಕದ ಶಾಸನಗಳು, ಧಾರವಾಡ, 1981, ಪುಟ 38.
119. ನಾಗಯ್ಯ ಜಿ. ಎಂ., ಆರನೆಯ ವಿಶ್ವಮಾದಿತ್ಯನ ಶಾಸನಗಳು ಒಂದು ಅಧ್ಯಯನ, ಪುಟ 234.

120. ಅದೇ.
121. ದೇವರಕೊಂಡಾರಡ್ಡಿ, (ಸಂ) ಕೆ. ವಿ. ವಿ. ಶಾಸನ, ಸಂ. 3, ಕೊಪ್ಪಳಜಿಲ್ಲೆ, ನಂ. 159, 1033.
122. ಅದೇ.
123. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. IX, ಭಾಗ I, ನಂ. 101, 1045, ಮೊರಿಗೇರೆ, ಹಡಗಲಿ ತಾ. ಬಳ್ಳಾರಿ.
124. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XI, ಭಾಗ I, ನಂ. 78, 1045, ಮುಗದ, ಧಾರವಾಡ.
125. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. IX, ಭಾಗ I, ನಂ. 99, 1044, ಸತ್ತೂರ, ಹರಪ್ಪನಹಳ್ಳಿ ತಾ. ದಾವಣಗೆರೆ.
126. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. IX, ಭಾಗ I, ನಂ. 101, ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆ, ಮೊರಿಗೇರೆ, ಹಡಗಲಿ ತಾ.
127. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. IX, ಭಾಗ I, ನಂ. 100, 1045, ಹಾವಿನಹಳ್ಳಿ, ವೀರಾಪುರ, ಬಳ್ಳಾರಿ.
128. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. IX, ಭಾಗ I, ನಂ. 107, 1050, ಶಿರಸ್ತಿಹಳ್ಳಿ, ಹರಪ್ಪನಹಳ್ಳಿ ತಾ. ದಾವಣಗೆರೆ.
129. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. IX, ಭಾಗ I, ನಂ. 109, 1052-53, ತಳಕಲ್ಲ, ಹಡಗಲಿ ತಾ. ಬಳ್ಳಾರಿ.
130. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. IX, ಭಾಗ I, ನಂ. 118, 1057, ಹಿರೇಹಡಗಲಿ, ಹಡಗಲಿ ತಾ. ಬಳ್ಳಾರಿ.
131. ಎ. ಇಂ., XV, ನಂ. 6, 1010, ಸೂಡಿ, ರೋಣ ತಾ. ಗದಗ.
132. ಆರ್ಯ. ಎ., XVII, 1022, P. 270-75, ಬೇಲೂರ, ಬಾದಾಮಿ ತಾ.
133. ಎ. ಇಂ., XVI, ನಂ. 11, 1037, ಹೊಟ್ಟೂರು, ಬಂಕಾಪುರ ತಾ. ಹಾವೇರಿ
134. ಎ. ಇಂ., XVI, ನಂ. 10, 1047, ಅರಸಿಬೀದಿ, ಹುನಗುಂದ ತಾ. ಬಾಗಲಕೋಟೆ.
135. ಎ. ಇಂ., XV, ನಂ. 6, 1050, ಸೂಡಿ, ರೋಣ ತಾ. ಗದಗ.
136. ಬಿ. ಕೆ. ಆರ್ಯ., 1i, 86, 1050, ಕೋರಲಹಳ್ಳಿ, ಮುಂಡರಗಿ ತಾ. ಗದಗ.
137. ಎ. ಇಂ., XV, ನಂ. 6, 1051, ಸೂಡಿ, ರೋಣ ತಾ. ಗದಗ.
138. ಬಿ. ಕೆ. ಆರ್ಯ., 1i, ನಂ. 88, 1053, ಅರಸಿಬೀದಿ, ಹುನಗುಂದ ತಾ.
139. ಎ. ಇಂ., XV, ನಂ. 6, 1054, ಸೂಡಿ, ರೋಣ ತಾ. ಗದಗ.
140. ಎ. ಇಂ., XV, ನಂ. 6, 1058, ಸೂಡಿ, ರೋಣ ತಾ. ಗದಗ.
141. ಎ. ಇಂ., XV, ನಂ. 11, 1064, ಹೊಟ್ಟೂರು, ಬಂಕಾಪುರ ತಾ. ಹಾವೇರಿ
142. ಅಡಿತಿಪ್ಪಣೆ 131ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ.
143. ಅಡಿತಿಪ್ಪಣೆ 132ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ.
144. ಎ. ಇಂ., XVII, ನಂ. 10, 1048, ಅರಸಿಬೀದಿ, ಹುನಗುಂದ ತಾ. ಬಾಗಲಕೋಟೆ.
145. ಅಡಿತಿಪ್ಪಣೆ 132ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ.
146. ಅಡಿತಿಪ್ಪಣೆ 131ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ.
147. ಅಡಿತಿಪ್ಪಣೆ 132ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ.
148. ಅಡಿತಿಪ್ಪಣೆ 133ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ.
149. ಎ. ಇಂ., XVIII, ನಂ. 10, 1047, ಅರಸಿಬೀದಿ, ಹುನಗುಂದ ತಾ. ಬಾಗಲಕೋಟೆ.
150. ಎ. ಇಂ., XV, ನಂ. 6, 1054, ಸೂಡಿ, ರೋಣ ತಾ. ಗದಗ.
151. ಬಿ. ಕೆ. ಆರ್ಯ., 1i, ನಂ. 86, 1050, ಕೋರಲಹಳ್ಳಿ, ಮುಂಡರಗಿ ತಾ. ಗದಗ.
152. ಬಿ. ಕೆ. ಆರ್ಯ., 1i, ನಂ. 88, 1053, ಅರಸಿಬೀದಿ, ಹುನಗುಂದ ತಾ. ಬಾಗಲಕೋಟೆ.
153. ಎ. ಇಂ., XV, ನಂ. 6, 1054, ಸೂಡಿ, ರೋಣ ತಾ. ಗದಗ.

154. ಎ. ಇ., XVI, ನಂ.11, 1064, ಹೊಟ್ಟೂರು, ಬಂಕಾಪುರ ತಾ. ಹಾವೇರಿ.
155. ಎ. ಇ., XV, ನಂ. 6, 1051, ಸೂಡಿ, ರೋಣ ತಾ. ಗದಗ.
156. ಎಪಿಗ್ರಾಫಿಕಲ್ ಸಿರೀಜ್, ಸಂ. 8, ನಂ. 14, 1051, ಸಾನಿಗಾರಂ, ಕರೀಂನಗರ ಜಿಲ್ಲೆ,
157. ಎಪಿಗ್ರಾಫಿಕಲ್ ಸಿರೀಜ್ ಸಂ. 8, ನಂ. 15, 1053, ಸಾನಿಗಾರಂ, ಕರೀಂನಗರ ಜಿಲ್ಲೆ,
158. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XI, ಭಾಗ I, ನಂ. 92, 1054, ತಾಂಬರಗಂಡಿ, ಮುಂಡರಗಿ ತಾ. ಗದಗ.
159. ಗೋಗಿ ಹನುಮಾಕ್ಷಿ, ಕಲ್ಬುರ್ಗಿಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು, ನಂ. 24, 1054, ದಿಗ್ನಾವ, ಚಿತಾಪುರ.
160. ಗೋಗಿ ಹನುಮಾಕ್ಷಿ, ಕಲ್ಬುರ್ಗಿಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು, ನಂ. 35, 1067, ಸಂಗಮ, ಶಹಾಪುರ ತಾ.
161. ಗೋಗಿ ಹನುಮಾಕ್ಷಿ, ಕಲ್ಬುರ್ಗಿಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು, ನಂ. 25, 1054, ದಿಗ್ನಾವ, ಚಿತಾಪುರ.
162. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XI, ಭಾಗ I, ನಂ. 97, 1062, ಮುಳಗುಂದ, ಗದಗ.
163. ಅಣ್ಣೆಗೇರಿ ಎ. ಎಂ., (ಸಂ) ಕ. ಇ., ಸಂ. IV, ನಂ. 11, ಮೇದೂರ, ಹಿರೇಕೆರೂರ ತಾ. ಹಾವೇರಿ.
164. ಅಣ್ಣೆಗೇರಿ ಎ. ಎಂ., (ಸಂ) ಕ. ಇ., ಸಂ. IV, ನಂ. 11, ಮೇದೂರ, ಹಿರೇಕೆರೂರ ತಾ. ಹಾವೇರಿ.
165. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. IX, ಭಾಗ I, ನಂ. 98, 1044, ಶೂವಾರಾಮ್, ಬಳ್ಳಾರಿ.
166. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XX, ನಂ. 31, 1044-45, ಆಡೂರ, ಹಾನಗಲ್ ತಾ. ಹಾವೇರಿ.
167. ಸಾಧನ, ಸಂ. 2, ಜನೇವರಿ, ಮಾರ್ಚ್, ನಂ. 2, 1973, ಫಳ, ಗುಲ್ಬರ್ಗಾ.
168. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XX, ನಂ. 82, 1048, ಶಿರೂರ, ಮುಂಡರಗಿ, ಗದಗ.
169. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XI, ಭಾಗ I, ನಂ. 89, 1053, ಅಸುಂಡಿ, ಗದಗ.
170. ಹಿರೇಮಠ ಆರ್. ಸಿ., ಕಲ್ಬುರ್ಗಿ ಎಂ. ಎಂ., ಕನ್ನಡ ಶಾಸನ ಸಂಪದ, (ಸಂ.), ನಂ. 20, 1053, ಮುಳಗುಂದ, ಗದಗ.
171. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. IX, ಭಾಗ I, ನಂ.113, 1054, ಹಿರೇಮಾಗಳಗೇರಿ, ಹರಪ್ಪನಹಳ್ಳಿ, ಡಾವಣಗೆರೆ.
172. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. IX, ಭಾಗ I, ನಂ.115, 1054, ನಂದಿಬೇವೂರ, ಹರಪ್ಪನಹಳ್ಳಿ ತಾ. ಡಾವಣಗೆರೆ.
173. ಗೋಪಾಲ್ ಬಿ. ಆರೇ., ಬೀದರ್ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು, ಮಾನವಿಕ ಕರ್ನಾಟಕ, ಸಂ. 5 ಸಂಚಿಕೆ 1, 1974, 1057, ಅಂಜವಾಡ, ಬಾಲ್ಕಿ ತಾ. ಬೀದರ್.
174. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XX, ನಂ.38, 1058, ಕುಯಿಬಾಳ, ಕುಂದಗೋಳ ತಾ. ಧಾರವಾಡ.
175. ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣೆ 119ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ. ಪುಟ 240.
176. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XX, ನಂ. 55, 1082, ಲಕ್ಷ್ಮೀಶ್ವರ, ಶಿರಹಟ್ಟಿ ತಾ. ಧಾರವಾಡ.
177. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. IX, ಭಾಗ I, ನಂ.122, 1058, ಪುಲುಕುರ್ತಿ, ರಾಯದುರ್ಗ ತಾ. ಅನಂತಪುರ. ಅಂದ್ರ.
178. ದೇವರಕೊಂಡಾರಡ್ಡಿ, (ಸಂ) ಕ. ವಿ. ವಿ. ಶಾ., ಸಂ. 2, ಕೊಪ್ಪಳ ಜಿಲ್ಲೆ, ನಂ. 6, 1061, ಅಳವಂಡಿ, ಕೊಪ್ಪಳ.
179. ಎಂ. ಎ. ಆರ್., 1928, ನಂ. 68, 1061, ದೇವಾಸ, ಆವಿನಹಳ್ಳಿ, ಹೊಬಳ, ಬಳ್ಳಾರಿ.
180. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XI, ಭಾಗ I, ನಂ. 95, 1061, ಸೂಡಿ, ರೋಣ ತಾ. ಗದಗ.
181. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XI, ಭಾಗ I, ನಂ. 97, 1062, ಮುಳಗುಂದ, ಗದಗ.
182. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XI, ಭಾಗ I, ನಂ. 98, 1062, ಬ್ಯಾಕೋಡ, ಬ.ಬಾಗೇವಾಡಿ ತಾ. ಬಿಜಾಪುರ.
183. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XVIII, ನಂ. 66, 1062, ಬಂಕಾಪುರ, ಶಿಗ್ನಾವ ತಾ. ಹಾವೇರಿ.
184. ರಿಕ್ತಿ ಶ್ರೀನಿವಾಸ, ಕರವೀರಕರ ಅನಂತ ಬಿ., (ಸಂ.) ಕೊಲ್ಲಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು, ನಂ. 1, 1062, ತೇರ್ಣೆ, ಗಡಹಿಂಗ್ಲಜ ತಾ. ಕೊಲ್ಲಾಪುರ. ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ.

185. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XVIII, ನಂ. 69, 1063, ದೇವಿಹೊಸೂರು, ಹಾವೇರಿ.
186. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XVIII, ನಂ. 60, 1048, ಮಲ್ಲೂರ, ಹಾವೇರಿ.
187. ಎಪಿಗ್ರಾಫಿಕಲ್ ಸಿರೀಜ್, ಸಂ. 8, ನಂ. 16, 1066, ಪೊಟ್ಟಪಳ್ಳಿ, ಕರೀಂನಗರ ಜಿಲ್ಲೆ, ಆಂಧ್ರ.
188. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XI, ಭಾಗ I, ನಂ. 101, 1068, ಆಲೂರ, ಮುಂಡರಗಿ ತಾ. ಗದಗ.
189. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XVIII, ನಂ. 72, ದೇವಗಿರಿ, ಹಾವೇರಿ.
190. ಕೆಲಬುರ್ಗ್ ಎಂ. ಎಂ., ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನ ಸೂಚಿ, ಪುಟ 48, 1053, ಹಾವನೂರ, ಹಾವೇರಿ ತಾ. ಜಿ.
191. ಅಡೇ.
192. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. IX, ಭಾಗ I, ನಂ. 118, 1057, ಹಿರೇಹಡಗಲಿ, ಹಡಗಲಿ ತಾ. ಬಳ್ಳಾರಿ.
193. ಅಡೇ.
194. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XI, ಭಾಗ I, ನಂ. 96, 1061, ಅರಸಿಬೀದಿ, ಹುನಗುಂದ ತಾ. ಬಾಗಲಕೋಟೆ.
195. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XI, ಭಾಗ I, ನಂ. 78, 1045, ಮುಗದ, ಧಾರವಾಡ.
196. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XX, ನಂ. 35, 1055, ಕಲ್ಲೇರಿ, ಹಾನಗಲ್ ತಾ. ಧಾರವಾಡ.
197. ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣೆ 119ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ. ಪುಟ 251.
198. ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣೆ 195ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ.
199. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XX, ನಂ. 35, 1055, ಕಲ್ಲೇರಿ, ಹಾನಗಲ್ ತಾ. ಧಾರವಾಡ.
200. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XVIII, ನಂ. 65, 1059, ಮಲ್ಲೂರ, ಹಾವೇರಿ.
201. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XVIII, ನಂ. 69, 1063, ದೇವಿಹೊಸೂರು, ಹಾವೇರಿ.
202. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XVIII, ನಂ. 71, 1066, ಮೋಟಿಬೆನ್ನೂರ, ರಾಣಿಬೆನ್ನೂರ ತಾ. ಹಾವೇರಿ.
203. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XVIII, ನಂ. 13, ಹೊಮ್ಮರಡಿ, ಹಾವೇರಿ.
204. ಚಿದಾನಂದಮೂರ್ತಿ ಎಂ., ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಗಳ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ, ಪುಟ 356-57.
205. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XX, ನಂ. 31, 1044-45, ಆಡೂರ, ಹಾನಗಲ್ ತಾ. ಹಾವೇರಿ.
206. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XI, ಭಾಗ I, ನಂ. 85, 1049, ಶಿರೂರ, ಬಾಗಲಕೋಟೆ.
207. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XX, ನಂ. 31, ಆಡೂರ, ಹಾನಗಲ್ ತಾ. ಹಾವೇರಿ.
208. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. XI, ಭಾಗ I, ನಂ. 85, ಶಿರೂರ, ಬಾಗಲಕೋಟೆ.
209. ಹಿರೇಮಠ ಚನ್ನಬಸವ, ರಾಯಚೂರ ಮತ್ತು ಕೊಪ್ಪಳ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು, ನಂ. 8, 1055, ಬನ್ನಿಗೋಳ, ಲಿಂಗಸೂರ ತಾ. ರಾಯಚೂರ.
210. ಎಸ್. ಐ. ಐ., ಸಂ. IX, ಭಾಗ I, ನಂ. 114, 1054, ಕಮ್ಮರಾಚೋಡು, ಆಲೂರ ತಾ. ಅನಂತಪುರ, ಆಂಧ್ರ.

ಅಧ್ಯಾಯ ೪.

ಸಾಮಾಜಿಕ ವ್ಯವಸ್ಥೆ

ಸಂಕೀರ್ಣ ಸಮಾಜದ ಎಲ್ಲ ಸಂಗತಿಗಳನ್ನು ಶಾಸನಗಳು ಹೇಳದಿದ್ದರೂ ಸಾಂದರ್ಭಿಕವಾಗಿ ಹಲವು ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಅವು ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸುತ್ತವೆ. ಈತನ ಕಾಲದ ಸಮಾಜದ ಕೆಲವು ಪ್ರಮುಖ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ಅಂದಿನ ಶಾಸನ ಹಾಗೂ ಕಾವ್ಯಗಳ ಆಧಾರದಿಂದ ಅರಿತುಕೊಳ್ಳಬಹುದಾಗಿದೆ.

ವರ್ಗ, ವರ್ಣ, ಜಾತಿ

ವರ್ಗವ್ಯವಸ್ಥೆ

ಭಾರತೀಯ ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ವರ್ಗ, ವರ್ಣ, ಜಾತಿಗಳು ಬಹು ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಮಹತ್ತರ ಪಾತ್ರ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಬಂದಿದೆ. ಸಮಾಜವನ್ನು ಚತುರ್ವರ್ಣಗಳಲ್ಲಿ ವಿಭಜಿಸಿದ್ದುದನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುವ ಪ್ರಾಚೀನ ದಾಖಲೆ ಋಗ್ವೇದದ ಪುರುಷಸೂಕ್ತ. ಇದನ್ನು 'ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ತ'ವೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ವೇದಗಳ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವರ್ಣವ್ಯವಸ್ಥೆಯು ಸಂಕೀರ್ಣವಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಶೂದ್ರರನ್ನುಳಿದು ಯಾರು ಯಾವ ವರ್ಗವನ್ನಾದರೂ ಸೇರುವ ಸೌಲಭ್ಯವಿತ್ತು. ಮೊದಲ ಮೂರು ವರ್ಗಗಳ ವಿವಾಹದ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಖಚಿತನಿರ್ಬಂಧಗಳೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಈ ವರ್ಗವಿಭಜನೆಯು ವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿ ಮಾಡಲಾಗಿತ್ತು. ಮುಂದೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವರ್ಗವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ವರ್ಣವ್ಯವಸ್ಥೆಯೆಂದು ಕರೆದು, ಅದನ್ನು ಜಟಿಲಗೊಳಿಸಲಾಯಿತು ಮತ್ತು ವೃತ್ತಿಯ ವರ್ಣವು ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವವಾಗಿರದೇ ಅವನ ಹುಟ್ಟು ನಿರ್ಧರಿಸತೊಡಗಿತು.

ವರ್ಣವ್ಯವಸ್ಥೆ

ಪ್ರಾಚೀನ ಭಾರತದ ಸಾಮಾಜಿಕ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಚತುರ್ವರ್ಣ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯ ಮೇಲೆ ನಿಂತಿತ್ತು. ಈ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಯಾರು ಯಾವುದೇ ವರ್ಗವನ್ನು ಸೇರಬಹುದಿತ್ತಾದರೂ, ಕಾಲಕ್ರಮೇಣ ಈ ವರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ವೃತ್ತಿಭೇದಗಳುಂಟಾದವು. ಮುಂದೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವೃತ್ತಿಯ ವರ್ಣವನ್ನು ವೃತ್ತಿಯು ನಿರ್ಣಯಿಸತೊಡಗಿತು. ಇದರಿಂದಾಗಿ ವರ್ಣವ್ಯವಸ್ಥೆ ಜಾತಿವ್ಯವಸ್ಥೆಯಾಗಿ ಬದಲಾಯಿತು. ಮಧ್ಯಯುಗದ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಈ ಜಾತಿಪದ್ಧತಿಯನ್ನು ಅಷ್ಟೊಂದು ಕಟ್ಟುನಿಟ್ಟಾಗಿ ಪಾಲಿಸದಿದ್ದರೂ ಈ ವರ್ಣ ಅಥವಾ ವರ್ಗವ್ಯವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ಮೊದಲ ಸ್ಥಾನವಿದ್ದಿತು.

೧. ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು

ಚತುರ್ವರ್ಣ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಮೊದಲ ಸ್ಥಾನಹೊಂದಿ ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತರೆನಿಸಿದ್ದರು. ಇವರು ರಾಜಕೀಯ, ಸಾಮಾಜಿಕ, ಧಾರ್ಮಿಕ ಹಾಗೂ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಶೋಭಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಆಶನ ವ್ಯಸನಾದಿಗಳ ಚಿಂತೆಯಿಲ್ಲದೆ ತಮ್ಮ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸವನ್ನು ಮುಂದುವರೆಸಲೆಂದು ರಾಜರು ನೂರಾರು ದತ್ತಿಗಳನ್ನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ಬಿಟ್ಟುಕೊಡುತ್ತಿದ್ದರು ಮತ್ತು ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಅಗ್ರಹಾರಗಳನ್ನಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ದಾನ ನೀಡುತ್ತಿದ್ದರು.

ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ರಾಜಕೀಯ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಬಹುಮೂಲ್ಯಪಾತ್ರವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಹಲವು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರನ್ನು ರಾಜರು ಮಂತ್ರಿಗಳನ್ನಾಗಿ ನೇಮಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಒಂದನೇಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಪದ್ಧತಿ ಮುಂದುವರೆಯಿತು. ಉದಾ. ಉಚ್ಚಂಗಿದುರ್ಗ ಶಾಸನವು (೧೦೬೪)¹ ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ಮಹಾರಾಜ

ವಿಜಯಾಧಿತ್ಯನ ಅಧೀನದಲ್ಲಿ ಸಂಧಿವಿಗ್ರಹಿಗಳಾಗಿ, ದಂಡನಾಯಕ ಮಾರಮಯ್ಯ, ಕಾಳಿದಾಸಭಟ್ಟರು ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆಂದೂ, ಅರಸನ ಒಪ್ಪಿಗೆಯಿಂದ ಕಲಿದೇವರ ಸೇವೆಗಾಗಿ ರಾವಿಘಟ್ಟವನ್ನು ದತ್ತಿಯಾಗಿ ನೀಡಿದರೆಂದೂ ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೧ ರ ಹಿರೇಮಾಗಳಗೇರಿ ಶಾಸನ^{1A}, ಮಹಾಸಾಮಂತ, ಪ್ರಚಂಡ ದಂಡನಾಯಕ, ಮಹಾಹೇರಿ ಸಂಧಿವಿಗ್ರಹಿ ---- ಪಳೆ ಪೆರ್ಗಡೆ ದಂಡನಾಯಕ ಕೇಶಿಮಯ್ಯ ಕಂದಬಳಿಗೆ ಸಾವಿರದೊಳಗಣ ಚತುಗ್ರಾಮ ಮೇಗಣಗೇರಿ (ಹಿರೇಮಾಗಳಗೇರಿ) ಯನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದು, ದೇವಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ದಾನನೀಡಿದರೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.

ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು 'ಷಟ್ಕರ್ಮನಿರತ'ರು ಎಂದು ಶಾಸನಗಳು ಬಣ್ಣಿಸುತ್ತವೆ. ಅಧ್ಯಯನ, ಅಧ್ಯಾಪನ, ಯಜನ, ಯಾಜನ ದಾನ ಮತ್ತು ಪರಿಗ್ರಹ ಇವೆ ಆ ಷಟ್ಕರ್ಮಗಳು. ಅಧ್ಯಯನದಲ್ಲಿ ನಿರತರಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಬಹುಪಾಂಡಿತ್ಯವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿದವರಾಗಿದ್ದರು. ಇವರು ಭಟ್ಟೋಪಾಧ್ಯಾಯರಾಗಿಯೂ, ಶಾಸನ ಬರಹಗಾರರಾಗಿಯೂ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಹಿರೇಕೆರೂರಿನ ಶಾಸನವು (೧೦೬೦)² "ಈ ಶಾಸನವನ್ನು ಕಾಶ್ಯಪಗೋತ್ರದ ಮಾಧವಯ್ಯ (ಹೆಂಚೆಯರ ಮಾಧವಯ್ಯ) ಹಾಗೂ ಹುಲಿಗೇರಿಯ ನಾಗವರ್ಮರು ಸೇರಿ ಬರೆದರೆಂದು" ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದರೆ, ಸಂಗಮದ ಶಾಸನ (೧೦೬೭)ವು,³ "ಬರೆದವೊರ್ವರೆಯ ಭಟ್ಟೋಪಾಧ್ಯಾಯರೆಸೆಯಲೀ ಶಾಸನಂ" ಎಂದು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ. ಇವರು ದೇವಾಲಯಗಳ ಸ್ಥಾನಪ್ರತಿಗಳಾಗಿದ್ದರು. ಅದರ ವಿವರವನ್ನು ಪುರವಣಿ-III ರಲ್ಲಿ ನಡಲಾಗಿದೆ.

ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಶಾಸನಗಳು ವಿವಿಧ ಗೋತ್ರದವರಾದ ಕಾಶ್ಯಪ, ಕೌಂಡಿನ್ಯ, ವಾಶಿಷ್ಠ, ಶಾಂಡಿಲ್ಯಾ ದೇವಪ್ರತ, ಕೌಶಿಕ, ಮಾನವ್ಯ, ಪ್ರಜಾಪತ್ಯ, ಭಾರ್ಗವ, ಅತ್ರೇಯ, ಭಾರಧ್ವಾಜ, ವಾತ್ಸಾಯ, ಹಾರೀತ ಹಾಗೂ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ ಗೋತ್ರದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತವೆ.

೨. ಕ್ಷತ್ರೀಯರು

ಚತುರ್ವರ್ಣ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಇವರದು ಎರಡನೆಯ ಸ್ಥಾನ. ಅಧ್ಯಯನದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯ ದಾಖಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಇವರನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಗುರುತಿಸುವ ದಾಖಲೆಗಳು ದೊರೆಯಲಾರವು, ಆದರೆ ನಯಸೇನ ಇವರನ್ನು ಕುರಿತು "...ಸಮಂತೋಸದೂರಂ ಗುಣವಂ ಮಹಾ ಪುರುಷರೊಳ್ಳಂ ಶೌಚಿಕೇಳಂತು ರಕ್ಷಿಸುವಂ ಮೋಹದಿನಂತೆ ರಕ್ಷಿಪುದು ಧಾತ್ರಿಚಕ್ರಮಂ ಕ್ಷತ್ರೀಯಂ" ಎಂದಿದ್ದಾನೆ.⁴ ಇದರಿಂದ ಕ್ಷತ್ರೀಯರು ಮಹಾಪುರುಷರಲ್ಲಿಯೇ ಶುಚಿತ್ವಹೊಂದಿದ್ದು ಭೂಮಂಡಲವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿರತರಾದವರೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಭೂಪರಿಲ್ಲದ, ರಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲದ ನೃಪನಾಳ್ಕೆ, ನಾಡಿಲ್ಲದ ಅರಸು, ಪಟ್ಟಣವಿಲ್ಲದ ರಾಜ್ಯ, ಸುದತಿಯಿಲ್ಲದ ಓಲಗ ಶೋಭಿಸಲಾರವು. ಪೆಂಪಿಲ್ಲದ ಪ್ರಭುತ್ವ ಉಪಯೋಗವಿಲ್ಲದ್ದು, ಕಾರುಣ್ಯಮುಂ ಕೋಡುಂ ಉಳ್ಳ ಆಳ್ವನು ಶ್ರೇಷ್ಠ.⁵ ಎಂಬ ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ಭೂಪಾಲಕರಾದ ಕ್ಷತ್ರೀಯರ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು.

೩. ವೈಶ್ಯರು

ಇವರು ಚತುರ್ವರ್ಣ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯವರಾಗಿದ್ದರೂ, ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಇವರದು ಪ್ರಥಮಪಾತ್ರ. ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ವ್ಯಾಪಾರಿ ವರ್ಗವಾದ ಇವರು, ಆರ್ಥಿಕ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯ ಆಧಾರಸ್ತಂಭಗಳೂ ಹೌದು. ಇವರಲ್ಲಿ ಮುಮ್ಮುರಿದಂಡ, ಗವರೆ, ಗಾತ್ರಿಗ, ಬೀರ, ಬೀರವಣಿಗ, ಶೆಟ್ಟಿ, ಶೆಟ್ಟಿಗುತ್ತ, ವೇಳೆಕಾರ, ಮುಂತಾದ ಪಂಗಡಗಳಿದ್ದವು.⁶ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯ ಹಾಗೂ ವ್ಯಾಪಾರಗಳಲ್ಲಿ ನಿರತರಾದ ಈ ವರ್ಗದ ಅನೇಕರನ್ನು ಹೆಸರಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ಮುಳಗುಂದದ ಬಲ್ಲವಶೆಟ್ಟಿ, ಧರ್ಮಶೆಟ್ಟಿ, ಕೃತಯುಗ ಶೆಟ್ಟಿ

ಹಾಗೂ ಕೊಳಗರ ಶೆಟ್ಟಿಯರು ನಾಲ್ಕು ಯುಗದೋಳ್ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದರೆಂದೂ, ಮುಳಗುಂದದ ನಗರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಮಠದಲ್ಲಿರುವ ತಪೋಧನರ ಅಚ್ಚಾದನಕೆಂದು ಗಂಗರಾಶಿ ಪಂಡಿತರ ಮತ್ತು ಧ್ರುವೇಶ್ವರ ಪಂಡಿತದೇವರ ಪಾದತೊಳೆದು ಬೆಳ್ಳಾಳ ಸೋಯಿಮಯ್ಯನ ಮಾನ್ಯದ ಐವತ್ತು ಮತ್ತರು ಭೂಮಿಯನ್ನು ದಾನನೀಡಿದರೆಂದು ಶಾಸನವು ಕೊಂಡಾಡಿದೆ.^{6A} ವೈಶ್ಯಾಗ್ರಹಿ ಕೂಚಿಶೆಟ್ಟಿ ಅಗ್ರಹಾರ ಕೊಗ್ಗಟನೂರಿನಲ್ಲಿ (ಕೊಕಟನೂರು) ತ್ರೈಪುರುಷದೇವರ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಮಾಡಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ಓದುವ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಮತ್ತು ಓದಿಸುವ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರಿಗೆ ದಾನ ನೀಡಿದನೆಂದು ಶಾಸನವು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ.

೪. ಶೂದ್ರರು

ವರ್ಣವ್ಯವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯವರೇ ಇವರು. ಇವರು ಬಹುಶಃ ಮೇಲಿನ ಮೂರು ವರ್ಗದವರ ಸೇವೆಯನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದರಲ್ಲದೆ ಬೇಸಾಯದ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವರಲ್ಲಿ ಹೊಲೆಯರು ಮತ್ತು ಮಾದಿಗರು ಪ್ರಮುಖರು.

ಶಾಸನ ಹಾಗೂ ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಹೊಲೆಯರನ್ನು 'ಪೊಲೆಯರು' ಎಂದು ಕರೆದಿದ್ದಾರೆ. ನಯಸೇನನ ಧರ್ಮಾಮೃತದಲ್ಲಿ "ಪೊಲೆಯನಂತೆ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಸಲ್ಲದು"⁷ ಎಂಬ ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ಇವರು ವರ್ಣವ್ಯವಸ್ಥೆಯ ಆಚೆಯಿದ್ದರೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಏನೋ ಇವರನ್ನು ಅಂತ್ಯಜರೆಂದು ಕರೆದಿರುವುದು. "ಪೊಲೆಯರು ಧನಕ್ಕೊಡೆಯರಾಗಿಯು ಮೇಲ್ವಾರ್ತಿಯಾಗದಂತೆ"⁸ ಎಂಬ ಹೇಳಿಕೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಅವರು ಅರ್ಥಿಕವಾಗಿ ಬಲಿಷ್ಠರಾದರೂ ಮೇಲ್ವಾರ್ತೀಗೇರಲಾರಲು ಎಂಬ ವಾಸ್ತವಿಕತೆಯು ಎದ್ದು ಕಾಣುತ್ತದೆ.

ಹೊಲೆಯರು ವಾಸವಾಗಿರುವ ಓಣಿಯನ್ನು ನಯಸೇನ 'ಪೊಲಗೇರಿ' ಎಂದು ಕರೆದಿದ್ದಾನೆ.⁹ ಇದು ಊರ ಹೊರಗೆ ಇರುತ್ತಿದ್ದಿತು. ಇಲ್ಲಿಯ ಮನೆಗಳು ಮೂಳೆಮಯವಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದವು. ಅಶುಚಿಯಿಂದ ಕೂಡಿರುತ್ತಿದ್ದವು.¹⁰ ಏಕೆಂದರೆ ಪೊಲೆಯರು ಮಾಂಸಹಾರಿಗಳಾಗಿದ್ದರು.¹¹ "ಸಂಸಾರದ ಫಲಯಾವುದೋಬಿಸುಟು ಕಳ್ಳಂಮಾಂಸಂ" ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮಾಂಸದ ಜೊತೆಗೆ ಮದ್ಯ (ಸೆರೆ)ಕ್ಕೂ ಆದ್ಯತೆಯಿದ್ದಿತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇವೆರಡನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಸುಖವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿದುಕೊಂಡಿದ್ದರು.¹² ಮಾಂಸಾಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಆಡು, ಹಂದಿಗಳನ್ನು ಪೋಷಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.

"ಪೊಲೆಯರೆ ಬಡಿದ ಪಟಿಯೊಜೆಗಾಡುವ ಪಗಣೆಗರಂ"¹³ ಎಂದರೆ ಇವರು ಪಗರಣಗಳಲ್ಲಿ 'ಪರೆ' (ಚರ್ಮವಾದ್ಯ) ಬಾರಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇವರು ಕೊಂಬು, ಕಹಳೆ ಮುಂತಾದ ವಾದ್ಯಗಳನ್ನು ಬಾರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.¹⁴ ದೇವರ ಉತ್ಸವ, ಮದುವೆ, ಶವಸಂಸ್ಕಾರಗಳಂಥ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಕಾರ್ಯ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಿರಬಹುದು. ಇಂದಿಗೂ ಕೆಲವು ಕಡೆ ಈ ಕಾರ್ಯ ಅವರಿಂದ ಮುಂದುವರೆದುಕೊಂಡು ಬಂದಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಧರ್ಮಾಮೃತದಲ್ಲಿ ನಯಸೇನ ಇವರು ನೇಯ್ಗೆ ಕೆಲಸವನ್ನು¹⁵ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಇವರು ಸತ್ತ ದನ ಕರುಗಳನ್ನು ಹೊತ್ತು ತಂದು ಊರಜನರಿಗೆ ಬೇಕಾಗುವ ಕೃಷಿ ಸಾಮಗ್ರಿ, ಮಿಣಿ, ಬಾರುಕೋಲು ಮುಂತಾದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಡುತ್ತಿದ್ದರು¹⁶ ಎಂಬುದಾಗಿ ನಯಸೇನ ತನ್ನ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಆದರೆ ಇದು ಹೊಲೆಯರ ಕೆಲಸವಾಗಿರಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲ.

ಹೊಲೆಯರ ಆರ್ಥಿಕ ಸ್ಥಿತಿ ಶೋಚನೀಯವಾಗಿದ್ದು, ಬಂಗಾರವೆಂದರೆ ಸಂತೋಷಪಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಹೊಲೆಯರ ಸ್ತ್ರೀಯರು ಬಂಗಾರವೆಂದೇ ಭಾವಿಸಿ ಹಿತ್ತಾಳೆಯ ಒಡವೆಗಳನ್ನು ಧರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.¹⁷ ಹೊಲೆಯರಿಗೆ, ಅವರ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಮೇಲ್ವರ್ಗದವರ ಮಕ್ಕಳಂತೆ, ರಕ್ಷಣೆ, ಮನ್ನಣೆ ಇರಲಿಲ್ಲ.¹⁸ ಕುಲಜರ ಉದಾಸೀನತೆಗೆ ಇವರು ಸದಾ ಒಳಗಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದರು.¹⁹ ಆದರೆ

ಪೊಲೆಯರ್ ಭಾವಿಸುವೊಡೆದು
ದುಷ್ಟುಲರನುಪಮ ಶುದ್ಧವೃತ್ತಿಯೊಳ್ಳಡೆವೊಡೆ ಭೂ
ತಲಮೆಲ್ಲಂ ಬಣ್ಣಿಸುವುದು
ಕುಲದಿಂದಂ ಧರ್ಮಮಧಿಕ ಮಂದಜಿಪುವವೋಲ್²⁰

ಅಂದರೆ ಹೊಲೆಯರನ್ನು ದುಷ್ಟುಲಜರೆಂದೇ ಭಾವಿಸಿದ್ದರೂ ಒಳ್ಳೆಯ ಆಚಾರ, ವಿಚಾರ ಹೊಂದಿದ್ದರೆ ಜಗತ್ತೆಲ್ಲ ಅವರನ್ನು ಹೊಗಳುತ್ತದೆ. ಕುಲಕ್ಕಿಂತ ಧರ್ಮ ದೊಡ್ಡದೆಂಬುದು ಇಲ್ಲಿ ಎದ್ದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. “ಶುದ್ಧ ಚಾರಿತ್ರ್ಯದಿಂದವರವಿಪ್ರಾದಿ ಮೇಲ್ಜಾತಿಗಳಾದರಾಚಾರದಿಂದವರ್ ಕೀಳ್ಜಾತಿಗಳೆಂದರಿವಂತೆ” ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಒಳ್ಳೆಯನಡತೆ ಮುಖ್ಯವೆಂಬುದು ನಯಸೇನ ತಿಳಿಸಿದಂತಿದೆ. ಈ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಒಳ್ಳೆಯತನಕ್ಕೆ ಆಗಲೂ ಬೆಲೆಯಿದ್ದಿತೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ.

ಭೂಪರನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹೊಲೆಯರನ್ನು ಕೆಳಗೊಳ್ಳುವವರು ಮರುಳರೆಂದು ಜನ ಭಾವಿಸಿದ್ದರು.²¹ ಊರನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹೊಲಗೆರಿಯಲ್ಲಿ ಮಲಗುವವನಿಗೆ ಬೆಲೆ ಇರಲಿಲ್ಲ.²² ಉಚ್ಚಜಾತಿಯ ಜನ ಮಿತ್ರರಾಗಿದ್ದರೂ ಕೆಟ್ಟದ್ದನ್ನು ಹೊಲೆಯರಿಗೆ ಹೇಳಬಾರದೆಂಬುದು ಅವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಾಗಿತ್ತು.²³ ಇಂಥ ಕೀಳುಜಾತಿಗೆ ಮರ್ಯಾದೆ ಕೊಟ್ಟರೆ ಅವರು ಬೀಗಿ ಹೋಗುತ್ತಾರೆಂಬ ಭಾವನೆ ಅವರಲ್ಲಿದ್ದಿತೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ.²⁴ ಹೀಗೆ ಹೊಲೆಯರನ್ನು ಕುರಿತು ನಯಸೇನ ಧರ್ಮಾಮೃತದಲ್ಲಿ ಹತ್ತು ಹಲವು ಸಂಗತಿಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ.²⁵

ಮಾದಿಗರು ಅಸ್ಪೃಶ್ಯಜಾತಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೊಲೆಯರ ನಂತರದ ಸ್ಥಾನ ಹೊಂದಿದವರು. ‘ಜಾಂಬವ’, ‘ಪದ್ಮಕುಲ’ದವರೆಂದೂ²⁶ ಇವರನ್ನು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ‘ದಂಡೋರಾ’ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಇತ್ತೀಚಿಗೆ ಇವರನ್ನು ಕುರಿತೇ ಬಳಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಇವರ ಮುಖ್ಯ ಕಸಬು ಚರ್ಮ ಹದಮಾಡುವುದು, ಮೆಟ್ಟು, ಬಾರು, ಮಿಣಿ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸುವುದು. ‘ಮಾದಿಗನಂತೆ ಮೆಟ್ಟನ್ನುತಂ’ ‘ಮಾದಿಗನಂತೆ ಬಾರೆತ್ತುವರ್’ ಎಂಬ ಮಾತುಗಳಲ್ಲಿ ಇವರು ಚರ್ಮಸಂಬಂಧಿ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ.²⁷ ಇವುಗಳಲ್ಲದೆ ಸತ್ತದನ-ಕರುಗಳನ್ನು ಎಳೆತಂದು ಊರಹೊರಗೆ ಹಾಕುವುದು, ಮರಣವಾರ್ತೆ ಮುಟ್ಟಿಸಲು ಹೋಗುವುದು, ಕೊಲೆಯಾದವನನ್ನು ಎಳೆದು ಹಾಕುವುದು, ಬಿಟ್ಟ ಕೆಲಸ (ಮುಪ್ಪ, ಪುಕ್ಕಟೆ) ಮಾಡುವುದು ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು.²⁸ ಒಂದು ಪ್ರದೇಶದಿಂದ ಮತ್ತೊಂದು ಭೂಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಈ ಕೆಲಸಗಳಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನತೆಯನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಆದರೆ ಹಣಪಡೆದು ಕೊಸುಗಳನ್ನು ಕೊಂದುಬರುವ ಕೆಲಸವನ್ನೂ ಅವರು ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ನಯಸೇನ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ.²⁹

ತಳವಾರರು

ಊರಲ್ಲಿ ಕೊಲೆ, ಸುಲಿಗೆ, ಕಳ್ಳವು, ದರೋಡೆಗಳಾಗದಂತೆ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುವ ಕೆಲಸ ತಳವಾರನದು. ಆದುದರಿಂದ ಹಳ್ಳಿಗಳ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಚಿಕ್ಕ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಲ್ಲಿ ಇವನೂ ಒಬ್ಬ. ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕಡೆ ಇವನ ಹೆಸರುಬರುತ್ತದೆ.³⁰ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೦ರ ಸೂಡಿ (ಸೂಡಿ)ಯ ಒಂದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ³¹ “ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಏನಾದರೂ ಅನ್ಯಾಯನಡೆದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ತಳವಾರನು ಹೊಣೆ, ಮತ್ತು ಆ ನಷ್ಟವನ್ನು ಅವನು ತುಂಬಿಕೊಡಬೇಕು” ಎಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಅನ್ಯಾಯವಾಗದಂತೆ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುವ ಹೊಣೆ ತಳವಾರನೆಂಬುದು ಸುವ್ಯಕ್ತ. “ತಳವಾರನಂತೆ ನಿದ್ರೆಗೆಟ್ಟು”³² ಎಂಬ ನಯಸೇನನ ಮಾತು, ತಳವಾರನು ರಾತ್ರಿಯೆಲ್ಲ ನಿದ್ರೆಗೆಟ್ಟು ತನ್ನ ಕರ್ತವ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿರತನಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಕಳ್ಳರನ್ನು, ಪಾದರಿಗಳನ್ನು, ವಂಚಕರನ್ನು ಹಿಡಿಯುವುದು ಇವನ ಕೆಲಸ. ಇವರೆಲ್ಲ ತಳವಾರನನ್ನು ಕಂಡರೆ ಕುಸಿದು ಬೀಳುತ್ತಿದ್ದರು.³³ ಮತ್ತೊಬ್ಬರ ಪೊಲ್ಲಮೆಯನ್ನು ಹುಡುಕುವುದೆಂದರೆ ತಳವಾರರಿಗೆ ಬಹಳ ಇಷ್ಟ³⁴ ಎಂದಿದ್ದಾನೆ ನಯಸೇನ. ಇವರು ಸಮರ್ಥರೂ,

ಧೀರರೂ ಆಗಿದ್ದು ಯುದ್ಧ ಕಲೆಯನ್ನು ಅರಿತವರಾಗಿದ್ದರು. ಸಿರಗುಪ್ಪ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೧೧೦ರ ಶಾಸನ³⁵ “ಸಿರಿಗೊಪ್ಪದ (ಸಿರಗುಪ್ಪ) ರಾಜಮಗಾವುಂಡ, ನಿರಮಪ್ಪ ಆಚಗಾವುಂಡನು ಇದ್ದಾಗ ತುರುಗಳೊಡನೆ ಹೋರಾಡಿ ತಕಾರಿ ಕಾಳಬೋವನು ಮಡಿದನೆಂದೂ, ಇವನ ಮಗ ಬಮ್ಮಪನಿಗೆ ಹೊಲ ಹಾಗೂ ಮನೆಯನ್ನು ಮಾನ್ಯವಾಗಿ ನೀಡಲಾಯಿತೆಂದು” ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತದೆ. ತಳವಾರನು ಎಷ್ಟೇ ಎಚ್ಚರಿಕೆ ವಹಿಸಿದರೂ, ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ಅನ್ಯಾಯಗಳು ನಡೆದೇ ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದವು.

ಇತರ ಜಾತಿಗಳು ಮತ್ತು ಸಂಘಗಳು

ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವೃತ್ತಿಗಳನ್ನವಲಂಬಿಸಿ ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಜಾತಿಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಹೆಸರಿಸಬಹುದು. ಈತನ ಕಾಲದ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಸಮಕಾಲೀನ ಸಾಹಿತ್ಯ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ವೃತ್ತಿಸಂಘಗಳ ಉಲ್ಲೇಖವಿದ್ದು, ಅವರಲ್ಲಿ ಬಡಗಿ, ಕಮ್ಮಾರ, ಕಂಚುಗಾರ, ಶಿಲ್ಪಿ, ಲಕ್ಕಸಾಲಿಗ, ಕುಂಬಾರ, ಚೇಡ, ಲಗಸ, ನಾಪಿದ, ಬಂಟರು ಬಾರಕರು, ಪರಕಾರರು ಮುಂತಾದವರನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಬಹುದು. ಈಗ ಈ ಜಾತಿಗಳನ್ನು ಅಥವಾ ವೃತ್ತಿ ಸಂಘಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸೋಣ.

ಬಡಗಿ

ಇವರು ಕಟ್ಟಿಗೆ ಕೆಲಸ ಮಾಡುವವರು. ಕಟ್ಟಿಗೆಯ ಕುರಕುಶಲ ಕೆಲಸ ಮಾಡಲು ಬುದ್ಧಿವಂತ ಬಡಗಿಗಳಿದ್ದರು.³⁶ ಕಾಡುಗಳಿಂದ ಮರಗಳನ್ನು ಕಡಿದು ಕಟ್ಟಿಗೆ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಕಾಡಿಗೆ ಮರ ಕಡಿಯಲು ಹೋದ ಬಡಗಿಯೊಬ್ಬನನ್ನು ಆನೆಯೊಂದು ಅಟ್ಟಿಸಿಕೊಂಡು ಬರಲು ಆತ ಜೀವಭಯದಿಂದ ಮರವೇರಿ ಕುಳಿತ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ನಯಸೇನ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ.³⁷ ಒಕ್ಕಲಿಗನ ಉಪಕರಣಗಳನ್ನೂ, ಮನೆ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ಬೇಕಾದ ಮರಗೆಲಸವನ್ನೂ ಬಡಗರು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. “ಬಡಗಿಯಂತೆ ಉಳಿ ಎನ್ನುತ್ತಂ” ಎಂಬ ನಯಸೇನನ ಮಾತು³⁸ ಬಡಗಿಯು ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಉಳಿಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಜೊತೆಗೆ ಬಾಚಿ, ಗರಗಸ ಮುಂತಾದ ಸಾಧನಗಳನ್ನು ಬಳಸುತ್ತಿದ್ದರು.³⁹ ಹೆಬ್ಬೆಲು ಶಾಸನವು⁴⁰ “ಚಿತ್ತಾರಿ ಕೇತೋಜನ ಮಗಂ ಬಡ್ಡಗಿಆಯ್ತೋಜಂ ಈ ಶಾಸನದ ಕಲ್ಲಂ ಗೆಯ್ದಂ” ಎಂದಿದ್ದು ಬಡಗಿಯೂ ಸಹ ಶಾಸನ ಬರೆಯಲು ಬೇಕಾದ ಕಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇನ್ನೊಂದು ಶಾಸನ⁴¹ ಬಡಗಿ ಚಾವುಂಡನಿಗೆ ಬಿಟ್ಟ ದಾನವನ್ನು ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸುತ್ತದೆ. ಶಾಸನದಲ್ಲಿ “ಬಡಗಿ ಚಾವುಂಡನ ಮನೆಗಂ ಜೀವನದನಕ್ಕಂ ತೆಱಿಯರ್ದ ದಾನ” ಎಂದಿದೆ. ರಾಜರು ಬಡಗಿಗಳಿಗೂ ದಾನದತ್ತಿಗಳನ್ನು ನೀಡುತ್ತಿದ್ದರೆ, ಇವರು ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ದೇವರ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ದಾನದತ್ತಿಬಿಟ್ಟು ಉಲ್ಲೇಖಗಳನ್ನೂ ನಯಸೇನ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಬಡಗಿ ಕಲ್ಲೋಜತನ್ನ ತೋಟ, ಹೊಲ, ಮನೆಗಳಿಂದಲ್ಲದೆ ಕೂಲಿಯಿಂದ ಬರುವ ಹಣದಲ್ಲಿ ಮೊರಕೇಶ್ವರ ದೇವರ ನೈವೇದ್ಯಕ್ಕೆ ‘ಕೊಂಮಾನ’ (ನಾಲ್ಕುಸೊಲ್ಲಿಗೆ) ಅಕ್ಕಿಯನ್ನು ದಾನ ಕೊಟ್ಟನು; ಇದನ್ನು ತನ್ನ ಪುತ್ರ, ಪೌತ್ರರಾದಿಯಾಗಿ ಅಲ್ಲಿಯ ಆಚಾರ್ಯರಾದ ಅಗಸ್ತ್ಯಮುನೀಶ್ವರದೇವರ ಕಾಲಂ ಕರ್ಚಿಧಾರಾಪೂರ್ವಕ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟಿರುವುದಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.⁴² ಹೊಸೂರಿನಲ್ಲಿ ಬಡಗತನ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ನಿಲ್ಲುವವರಿಗೆ ಕಲ್ಲೋಜನು ಹಿಟ್ಟು, ಕಾರ ದಾನಕೊಡುವುದಾಗಿ ಸ್ವಯಂ ಘೋಷಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದನ್ನು ಆ ಶಾಸನ ಹೇಳಿದೆ.⁴³

ಕಮ್ಮಾರರು

“ಕಮ್ಮಾರರಿಲ್ಲದೆ ಖಿಡ್ಡಾದಿಶಸ್ತ್ರಂಗಳಾಗದು” ಎಂಬ ನಯಸೇನನ ಮಾತು⁴⁴ ಆಳರಸರಿಗೆ ಕಮ್ಮಾರರ ಅವಶ್ಯಕತೆ ಎಷ್ಟೇಂಬುದನ್ನು ಎತ್ತಿತೋರಿಸುತ್ತದೆ. ಇವರ ವೃತ್ತಿ ಖಿಡ್ಡ, ಗುರಾಣಿ, ಭಲ್ಲೆ, ಭರ್ಚಿ ಮುಂತಾದ ಶಸ್ತ್ರಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸುವುದಾಗಿತ್ತು. “ಊದುವ ತಿದಿಯಂತೆ ಪೊಂಗಿದ್ ಪುಣ್ಣಳುಂ”⁴⁵ ಎಂಬ ಅವನ ಮಾತು ಅವರು ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದ

ತಿದಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಒಲೆಯಲ್ಲಿ ಕರ್ಬೊನ್ನನ್ನು ಕಾಸಿ ಇರ್ಕುಳಿನಿಂದ ಹಿಡಿದು ಸುತ್ತಿಗೆಯಿಂದ ಕಮ್ಮಾರರು ಬಡಿಯುತ್ತಿದ್ದರು.⁴⁶ ಕಮ್ಮಾರರು ಒಂದೆಡೆ ಕುಳಿತು ಕಬ್ಬಿಣದ ಕೆಲಸ ಮಾಡುವ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ 'ಕಮ್ಮಾರ ಶಾಲೆ' ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವರು ರಾಜ್ಯರಕ್ಷಣೆಯ ಜೊತೆಗೆ ಕೃಷಿಕರ ಕೃಷಿಗೆ ಬೇಕಾಗುವ ಉಪಕರಣಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಚಡಚಣದ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ⁴⁷ "ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಬಿಜ್ಜರಸರು ಮಂಗಳವಾಡ ನೆಲೆವೀಡಿನೊಳ್ಳುಖಸಂಕಥಾ ವಿನೋದದಿಂದ ರಸು.... ದೇವಗ್ಗೇ.... ಕೆಲಸ... (ಮಾಡಿದ) ಕಮ್ಮಾಱ... ಗೆ ಧರ್ಮಶಿವಭಳಾರ್ ಬಿಟ್ಟ ಕೆಯ್ಯಿಮತ್ತರ್" ಎಂದಿದ್ದು, ಕಮ್ಮಾರರಿಗೂ ಅವರ ಸಾಮಾಜಿಕ ಕಾರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ದಾನ, ದತ್ತಿ ನೀಡುತ್ತಿದ್ದುದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಶಾಸನವು ಪೂರ್ಣ ಹಾಳಾಗಿದ್ದು, ಹೆಚ್ಚಿನ ವಿವರಗಳು ಅಲಭ್ಯ. ರಾಜರು ಇವರಿಗೆ ವೇತನವನ್ನು ನೀಡುತ್ತಿದ್ದಿರಬಹುದು. ಒಕ್ಕಲಿಗರಂತೂ ಆಯವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದರು.

ಕಂಚುಗಾರರು

ಶಾಸನಗಳು ಇವರ ಬಗೆಗೆ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ಒದಗಿಸದಿದ್ದರೂ, ನಯಸೇನನು ತನ್ನ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಇವರ ಬಗೆಗೆ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಇವರು ಕಂಚು, ಹಿತ್ತಾಳೆ, ತಾಮ್ರ ಮೊದಲಾದ ಲೋಹಗಳಿಂದ ತಳಿಗೆ, ಕನ್ನಡಿ, ಸಿಪ್ಪು, ಕಂಚಿನ ಸಟ್ಟು, ತೆರುವಟ್ಟಲ, ಕೈಮಳೆ, ತಾಳಗಿಣ್ಣೆಲು ಇತ್ಯಾದಿ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸಿ ಮಾರುತ್ತಿದ್ದರು.⁴⁸ ಇವರು ಅಂಗಡಿಗಳಲ್ಲಿ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟು ಮಾರುವ ವರ್ತಕ ಸಮೂಹದ ಘಟಕವಾಗಿದ್ದರು.

ಕಲ್ಕುಟಗ (ಶಿಲ್ಪಿ)

ಮನೆ ದೇವಾಲಯಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ, ಹಾಗೂ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಬರೆಯಲು ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಕಲ್ಕು ಅಥವಾ ಶಿಲೆಗಳ ಕೆಲಸ ಮಾಡುವವರು ಇವರ ಮೂಲವೃತ್ತಿಯಾಗಿದ್ದಿರಬಹುದು. ಶಿಲ್ಪಿಗಳು ಸಹ ಇದೇ ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಜನಾಂಗ. ಇವರು ದೇವಾಲಯ ನಿರ್ಮಾಣದ ಜೊತೆಗೆ ಶಾಸನಗಳನ್ನೂ, ಕಂಡರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೩ರ ದೇವಿಹೊಸೂರ ಶಾಸನ⁴⁹ "ದೇವನಾಗಯ್ಯ ಲಿಖಿತ ವಿದ್ಯಾಧರಂ ಬರೆದ ಕಲ್ಕುಟಗಂ ಬಮ್ಮೋಜಂ ಬೆಸಗೆಯ್ ಮಂಗಳ ಮಹಾಶ್ರೀ" ಎಂದಿದ್ದು, ಇವರು ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಕಂಡರಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಮತ್ತೊಂದು ಶಾಸನ⁵⁰ ಕಲ್ಕುಟಗರಿಗೆ ಭೂಮಿದಾನ ಬಿಟ್ಟವಿವರವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ... "ದೇವಶ್ವಂ ಪುತ್ರಂ (ಮಿ) ಕಲ್ಕುಟಕ ಮಲ್ಲೋಜಂಗೆ ಬಿಟ್ಟ ... ಶ್ರೀ" ಎಂದಿದೆ.

ಅಕ್ಕಸಾಲಿಗ

ಬಂಗಾರ ಮತ್ತು ಬೆಳ್ಳಿಯ ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ಇವರನ್ನು ಕುರಿತು ಒಂದೆರಡು ಮಾತುಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ನಯಸೇನ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. "ಜಗಮೆಲ್ಲಂ ಪೊನ್ನಂ ಪರೀಕ್ಷಿಸಲರಿಯದನಿತರಿಂ ಪೊನ್ನಂ ಪೊಲ್ಲನಲ್ಬಾರದು ಪರದರುಂ ಅಕ್ಕಸಾಲಿಗರುಂ ಅಱಿವೊಡೆ ಸಾಲ್ಗಂ".⁵¹ "ಪೊನ್ನಾಭರಣಂ ಮಾಡುವ ಅಕ್ಕಸಾಲಿಗಂ"⁵² ಎಂದು ಹೇಳಿ ಅಕ್ಕಸಾಲಿಗರು ಪೊನ್ನ ಪರೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ಬಲ್ಲವರಾಗಿದ್ದರೆಂದೂ, ಅವರು ಬಂಗಾರದಿಂದ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಶಾಸನಗಳು, ಇವರು ಅಪರೂಪವಾಗಿ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತುತ್ತಿದ್ದರೆಂದೂ, ಕಮ್ಮಟಗಳಲ್ಲಿ ಇವರನ್ನು ನಾಣ್ಯ ತಯಾರಿಸಲು ನಿಯಮಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆಂದೂ ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಇವರಿಗೆ ಆಯಗಳನ್ನು ನೀಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು.⁵³

ಡೋಣಿಕಲ್ಲಿನ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೯-೬೦ರ ಶಾಸನ⁵⁴ "ಬಡಗಿವಾಳ ಬಿಣ್ಣೋಜಗೆ ಕೊಟ್ಟ ಮತ್ತರ್ ೫ ಅಕ್ಕಸಾಲೆವಾಳುಬಾಳಿಗೆ ಕೊಟ್ಟ ಮತ್ತರ್ ೫" ಎಂಬ ಉಲ್ಲೇಖವೊಂದಿದ್ದು, ಇವರು ದಾನ ದತ್ತಿಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಕುಂಬಾರರು

ಕುಂಬಾರನ ಚಕ್ರ (ತಿಗರಿ)ದ ಉಲ್ಲೇಖ 'ಕವಿರಾಜಮಾರ್ಗ'⁵⁵ ಹಾಗೂ 'ರನ್ನನ ಗದಾಯುದ್ಧ'⁵⁶ ದಲ್ಲೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಮಣ್ಣಿನ ಕೆಲಸ ಮಾಡುವ ಇವರು ಜೇಡಿ ಮಣ್ಣನ್ನು ತಂದು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಮಿಡಿಯುತ್ತಿದ್ದುದನ್ನು ನಯಸೇನ ಒಂದೆಡೆ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ.⁵⁷ ಪಾತ್ರ ಮಾಡಲು ಬೇಕಾದ ಮಣ್ಣನ್ನು ಅಗೆದು ತೋಡಿ ದೊಡ್ಡ ಕುಳಿಗಳಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದುವು. ಅಂಥ ಕುಳಿಯೊಂದರಲ್ಲಿ ಕುಳಿತ ಬೋಳುಮಂಡೆಯ ಕುಂಬಾರನ ಉಲ್ಲೇಖ ಧರ್ಮಾಮೃತದಲ್ಲಿದೆ.⁵⁸ ಕುಂಬಾರರು ಜಿನಾಲಯದ ದಾನಶಾಲೆಯೊಂದಕ್ಕೆ ದಾನ ಮಾಡಿದ, ದೇವಸ್ಥಾನವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಕೆಲಶಾಸನಗಳು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ.⁵⁹

ಜೇಡರು, ದೇಡರು

ಬಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ನೇಯುವ ಜೇಡರ ಉಲ್ಲೇಖ ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿದ್ದರೂ,⁶⁰ ಅಧ್ಯಯನದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯ ಕೇವಲ ಬನ್ನಿಗೋಳ ಶಾಸನ⁶¹ ಈ ಪದದ ಉಲ್ಲೇಖವನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ರೇಷ್ಮೆಯ ಬಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ನೇಯುವ 'ಪಟ್ಟಿಗಾಱಸೇಣಿ'ಯ ಹೆಸರು ಸುಮಾರು ಎಂಟನೆಯ ಶತಮಾನದ ಶಾಸನವೊಂದರಲ್ಲಿದೆ.⁶² ವಚನಕಾರರಲ್ಲಿ ಈಗ ತಿಳಿದಿರುವ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಮೊದಲಿಗಿನಾದ ಜೇಡರ ದಾಸಿಮಯ್ಯನನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಮರಿಸಬಹುದು. ಜಾಡಗೊತ್ತಳಿಗಳಿದ್ದ ಬಗ್ಗೆ ಶಾಸನಗಳು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ.⁶³ "ನೆಯ್ಯದೆ ಸೀರೇಯುಡುವೆನೆಂಬ",⁶⁴ "ಕರಟದ ಕದಿರಂತೆ ತಿರುಗದೆ",⁶⁵ "ಸೀರೆ ನೂಲೊಳ್ ಒಪ್ಪುವಂತೆ",⁶⁶ "ಕರೆಗೊಯ್ದು ಸೀರೆಯಂತೆ",⁶⁷ ಪಂಜಿ,⁶⁸ "ಪಾಸುಂ ಪೊಕ್ಕುಂ ಬೆರಸು ಸೀರೆ",⁶⁹ "ಸೀರೆ ಮಯ್ಯೊಪ್ಪಂ ಮಾಡುವಂತೆ ಗೋಣಿಮಾಡುಗುಮೆ"?⁷⁰ ಇತ್ಯಾದಿ ನಯಸೇನನ ಕೆಲವು ಮಾತುಗಳು, ಜೇಡರು ನೂಲಿನಿಂದ ಸೀರೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದುದನ್ನೂ, ಅವುಗಳಿಗೆ ಕರಿಗಳಿದ್ದು, ಅವನ್ನು ಕೊಯ್ದು ಜನರು ಉಡುತ್ತಿದ್ದದನ್ನೂ ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ನೇಕಾರರ ಮಗ್ಗಗಳಿಗೆ ಮಗ್ಗದೆಹಿ(ರೆ) ಎಂಬ ತೆರಿಗೆಯನ್ನು ಹಾಕುತ್ತಿದ್ದರು.⁷¹

ಪರೆಕಾರರು

ಬಹುಶಃ ಇವರು 'ಪಹರೆ'ಕಾರರಾಗಿರಬಹುದು. ರಾತ್ರಿ ಪಹರೆಕಾಯುವ ತಳಾರ ವೃತ್ತಿಯಂತೆ ವೃತ್ತಿಯೂ ಇವರದ್ದಾಗಿರಬಹುದು. ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೮ರ ಹೊಳೆಅನವೇರಿ ಶಾಸನ⁷² 'ಪರೆಕಾರ' ಎಂಬ ಉಲ್ಲೇಖವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, "ಪಹಿರಾರಂಗಿ ಮತ್ತರೆಯು" ಎಂದು ಪರೆಕಾರರ ದತ್ತಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ.

ನಾವಿದರು

ನಾವಿದ ಜಾತಿಗೆ ಸೇರಿದ 'ಧೋರ'ನ ವಂಶವಿವರವನ್ನು ಕುರ್ತುಕೋಟೆ⁷³ (೧೦೮೭) ಶಾಸನ ನೀಡಿದೆ. ಇವರು ಕ್ಷೌರದ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಅಗ್ರಹಾರಗಳಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರ ಉಗುರುಗಳನ್ನು ತೆಗೆಯಲು ಇವರನ್ನು ನೇಮಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು.⁷⁴ ಐದುನೂರವನ್ನು ಸದಸ್ಯರನ್ನಾಗಿ ಉಳ್ಳ ನಾವಿದರ ಸಂಘ ಅಥವಾ ಶ್ರೇಣಿ ಇದ್ದಿತ್ತೆಂದು ಅದೇ ಶಾಸನದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಬಂಟರು

ಬಂಟರನ್ನು ಕುರಿತ ಅನೇಕ ವಿಷಯಗಳು ಧರ್ಮಾಮೃತದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತವೆ. ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ 'ಬಂಟಸಾರ್ವರ್', 'ಬಂಟರ್', 'ಬಂಟವಣಿ' ಮೊದಲಾದ ಉಲ್ಲೇಖಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಅಕ್ಕಲಕೋಟೆಯ ಶಾಸನವೊಂದು "ದೇವರಕಾಹಿನ ಬಂಟರು ಇಬ್ಬರ್ಗ್ಗೆ ಮತ್ತರ್ ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕು"⁷⁵ ಭೂಮಿಯನ್ನು ದಾನ ಮಾಡಿದ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು

ಕಾಯುವ ಕೆಲಸ ಬಂಟರದೆಂದು ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಂಥ ಬಂಟಸಂಘಗಳನ್ನೇ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ 'ಬಂಟಸಾಸಿರ್ವರ್' ಎಂದು ಕರೆದಿರಬಹುದು. "ಸಾಸಿರ್ವರ್ ಗನ್ನವಾರಣಗಳಪ್ಪ ಬಂಟಸಾಸಿರ್ವರ್" ಎಂಬ ಶಾಸನಗಳ ಹೇಳಿಕೆ, ಅಗ್ರಹಾರಗಳ ಅಥವಾ ಪಟ್ಟಣಗಳ ಮಹಾಜನರ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನೂ ಇವರು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಂತೆ ಊಹಿಸಬಹುದು. ಇವರು ಶೂರರು, ಧಾರ್ಮಿಕ ಮನೋಭಾವದವರಾಗಿದ್ದರೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಶಿಗ್ಗಾವದ ಶಾಸನವು⁷⁶ "ಬನವಾಸಿ ಪುರವೇಶ್ವರಂ, ಬಂಟರಭಾವಂ ಕಟ್ಟಾಯದೋಜಂ ಗಣ್ಣರ ಜೂಜು ಶ್ರೀಮತ್ಸತ್ಯಾಶ್ರಯ ದೇವರ್ತ್ವವಗಾಳ್ವತೆಱಿಯೆಲ್ಲಮಂ ಚಂದ್ರೀರ್ಕ್ಕಸ್ಥಾಯಿ ಸರ್ವನಮಸ್ಕಂಬಿಟ್ಟು" ಎಂಬ ಉಲ್ಲೇಖ ಹೊಂದಿದೆ. ನಯಸೇನ ಕೆಲವು ಬಂಟರ ನಡವಳಿಕೆ ಚೆನ್ನಾಗಿರಲಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾ "ಒಡೆಯರ ಮನೆಗೆ ಬಂದ ಬಂಟರಂತೆ ಕನ್ನೆಯನೆ ನೋಡಿ"⁷⁷ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ.

ಬಾರಿಕರು

ಊರಗಾವುಂಡನ ಕೈಕೆಳಗೆ ಕೆಲಸಮಾಡುವ ಸೇವಕ ವರ್ಗವನ್ನು ಬಾರಿಕರೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಧರ್ಮಾಮೃತದಲ್ಲಿ "ಗಾವುಂಡಂಗೆ ಆರದೆ ಬಾರಿಕಂಗೆ ಮುನಿವರ್"⁷⁸ ಎಂಬ ಮಾತಿನಿಂದ ಅವನೊಬ್ಬ ಕೆಳವರ್ಗದ ಸೇವಕನೆಂದು ಊಹಿಸಬಹುದು. ಡಾ. ಆರ್. ಎಸ್. ಪಂಚಮುಖಿಯವರು "ಈತನು ಪಾಳೆಯ ಪ್ರಕಾರ ಕೆರೆಯನ್ನು ಕಾಯುವವ" ಎಂದಿದ್ದಾರೆ.⁷⁹ ಇದೇ ಶಾಸನವು (ತಿಳವಳ್ಳಿ)⁸⁰ ಬಾರಿಕನಿಗೆ ಮನೆದರೆ, ಬಿಟ್ಟವೆಸ ಕೊಟ್ಟಿಱಿಗಳನ್ನು ಸರ್ವಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಬಿಟ್ಟ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇವರ ಬಗೆಗೆ ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಅಧ್ಯಯನದ ಅವಶ್ಯಕತೆಯನ್ನು ಕಡೆಗಣಿಸಲಾಗದು.

ಇವರಲ್ಲದೆ ಅಸಗವೊಳೆಯಲ್ಲಿ ಬೀಸಿಬೀಸಿ ಬಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ಒಗೆಯುತ್ತ, ಗಟ್ಟಣಿಸುತ್ತ ಅವುಗಳನ್ನು ತೊಳೆದು ಮಡಿಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಅಸಗ (ಅಗಸ),⁸¹ ಸಾಲಾಗಿ ಅಂಗಡಿಗಳನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ತಕ್ಕಿನ, ಪವಳದ (ಹವಳ ಇರಬಹುದೇ?), ಸಂಕೆಯ ಟಕ್ಕೆಯ ಮಣೆಯನ್ನು ಮಾರುತ್ತಿದ್ದ ಮಣಿಗಾರ⁸² ಲೇಸಪ್ಪ ವಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಅಂಗಡಿಯಲ್ಲಿಟ್ಟು ಮಾರುತ್ತಿದ್ದ ದೂಸಿಗರು,⁸³ ಕಾಜಿನ ಬಳೆಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಮಾರಾಟದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದ ಬಳೆಗಾರರು,⁸⁴ ಬಿದಿರನ್ನು ಸೀಳಿ ಬುಟ್ಟಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಮೇದರರು,⁸⁵ ಬಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ಹೊಲಿಯುವ ಸಿಪ್ಪಿಗ (ಸಿಂಪಿಗ),⁸⁶ ಕಟ್ಟಿಗೆಗಳನ್ನು ಹೊರಗಟ್ಟಿ ಮಾರಾಟಮಾಡಿ ಉಪಜೀವಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಪೊರೆಕಾರ,⁸⁷ ಅರಿಕೆಯ ಕಬ್ಬಿಲ,⁸⁸ ಜನರಿಚ್ಚೆಯನ್ನು ಅರಿತು ಅಡುಗೆ ಮಾಡುವ ಬಾಣಸಿಗ⁸⁹ ಇವರೇ ಮೊದಲಾದವರ ಉಲ್ಲೇಖ ಸಾಹಿತ್ಯ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಅಲ್ಲದೆ, ಕಾವಡಿಗಾರ,⁹⁰ ಧರ್ಮನೋಲ್ಲದ ಬೆಟ್ಟೇಱುಕಾರ,⁹¹ ನಾರಿಗಾಸೆ ಮಾಡುವ ಬಿಲ್ಲಾರ,⁹² ಬಟ್ಟೆಗಟ್ಟಿ ಬಡುವ ಬೇಡ,⁹³ ತುರುಗಾವ ಗೋವಳ,⁹⁴ ಮೀನು ಹಿಡುವ ಮೀಂಬುಲಿಗ,⁹⁵ ಪುಲಿವೆಂಟೆಕಾರ,⁹⁶ ಬಟ್ಟೆಯರಿವ ಪೊಲಂಬಿಗ,⁹⁷ ಅಟ್ಟಿಟ್ಟಪೋಗುವದಾಳಿಕಾರ,⁹⁸ ಜನರನ್ನು ಕ್ಲೇಶಗೊಳಿಸುವ ಸೂರೆಕಾರ⁹⁹ ಮೊದಲಾದವರ ಬಗೆಗೂ, ಚುಟುಕಾಗಿ ನಯಸೇನ ತನ್ನ ಧರ್ಮಾಮೃತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ.

ಸ್ತ್ರೀಯರು

ಸಾಮಾನ್ಯ ಮಹಿಳೆಯರನ್ನು ಕುರಿತು ಶಾಸನಗಳು ಏನನ್ನೂ ಹೇಳದಿದ್ದರೂ, ಅವರಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಸಾರ್ವತ್ರಿಕ ಸಂಗತಿಗಳನ್ನು ಈ ಕಾಲದ ಕವಿಗಳು, ಲೇಖಕರು ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಿರುವುದು ಗಮನಾರ್ಹವಾಗಿದೆ. ಅಂದು ಮದುವೆಯಾಗದ ಹುಡುಗಿಯರು ಹಲ್ಲುಜ್ಜಬಾರದೆಂಬ ಸಾಮಾಜಿಕ ನಡವಳಿಕೆ ಇದ್ದಿತೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ.¹⁰⁰ ಸೌಂದರ್ಯವತಿ, ಸ್ನೇಹಶೀಲಳಾದ ಪತ್ನಿ ಪುಣ್ಯಫಲದಿಂದ ದೊರಕುತ್ತಾಳೆಂದು ಅಂದಿನ ಜನರು ನಂಬಿದ್ದರು.¹⁰¹ ನೈಮಿತ್ಯಕರಿಂದ ಮೂಹೂರ್ತ ಕೇಳಿ ಶುದ್ಧಮಾಸದಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರಬಲ, ತಾರಾಬಲ ಕೂಡಿಬಂದರೆ ಮದುವೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು.¹⁰² ಶ್ರೀಮಂತರ ಮದುವೆಗಳು ಬಹಳ ವಿಜ್ರಂಭಣೆಯಿಂದ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದವು. ದುಕೂಲಧ್ವಜ, ಮಾವಿನ ಎಳದಳಿರು ತೋರಣ, ಮುಕ್ತಾವಳಿ ಹೊಸರಂಗವಲ್ಲಿ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಮದುವೆ

ಮಂಟಪವನ್ನು ಅಲಂಕರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.¹⁰³ ಮದುವೆಮಕ್ಕಳನ್ನು ಸಿಂಗರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಮದುವೆ ಮನೆಗಳಲ್ಲಿ ಭರ್ಜರಿ ಊಟವಿರುತ್ತಿತ್ತು.¹⁰⁴

ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅವಿಭಕ್ತ ಕುಟುಂಬ ಪದ್ಧತಿಯು ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿದ್ದು, ಗಂಡ-ಹೆಂಡತಿ, ಮಕ್ಕಳು, ಅಜ್ಜ, ಅಜ್ಜಿ ಎಲ್ಲರೂ ಒಂದಾಗಿ ಕೂಡಿಬಾಳುತ್ತಿದ್ದರು.¹⁰⁵ ಧನದಾನ್ಯ, ವಸ್ತ್ರವಾಹನ, ಸುಶೀಲಗುಣಗಳುಳ್ಳ ವನಿತೆ, ಸುಕುಮಾರರಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸುಖ ಸಂಸಾರಗಳಿದ್ದವು. ಇಂಥ ಕುಟುಂಬಗಳಲ್ಲಿ ಯಾರ ಹಂಗೂ ಇಲ್ಲದೆ ತಮಗೆ ಸರಿಸಾಟಿ ಯಾರೂ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಬಾಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಈ ರೀತಿಯ ದಂಪತಿಗಳಿಗೆ 'ದೀಪವೇ ಸಂಸಾರ'ವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತಿತ್ತು. ಒಲವುಳ್ಳ ಹೆಂಡತಿಯ ಕೂಟ ಅತ್ಯಂತ ಸುಖದಾಯಕವಾಗಿರುತ್ತದೆಂದು ತಿಳಿದಿದ್ದರು.¹⁰⁶ ಕಾಂತೆಯ ಸಹಯೋಗದಿಂದ ಕರಮನೋಭಾವದಲ್ಲಿ ಚೆನ್ನಾಗಿ ನೆಲೆಸಿರುವುದನ್ನು ಹೇಳಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗುವದಿಲ್ಲ. ಕೌಟುಂಬಿಕ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಪತ್ನಿಯು ಮಾಡಿದ ಉಪಕೃತಿಯನ್ನು ಮರೆಯುವುದು ಅವಶ್ಯಕವಾದುದು. ಪತ್ನಿಯ ವಶದಿಂದ ಪರಶಿವನನ್ನು ಸಾಧ್ಯವಾಗಿಸಿಕೊಳ್ಳಬಹುದೆಂಬ ತಿಳುವಳಿಕೆ ಅಂದಿನವರಲ್ಲಿತ್ತು. ಅನೋನ್ಯ ದಾಂಪತ್ಯದಲ್ಲಿ ಬೇದವೆಂಬುದೇ ಇರುವದಿಲ್ಲ, ಭುವನದಲ್ಲಿ ಎಷ್ಟೇ ಕಷ್ಟಬಂದರೂ ಒಳ್ಳೆಯ ಸತಿಯಿಂದಾಗಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಜಯಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆಂಬ ಅರಿವೂ ಇತ್ತು. ಸಮಕಾಲೀನ ವಚನಕಾರ ದೇವರ ದಾಸಿಮಯ್ಯ, ಇವನ ಪತ್ನಿ ದುಗ್ಗಲೆಯರ ಆದರ್ಶ ಅಂದಿನ ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಮಿಳಿತವಾಗಿದ್ದವು. "ಸತಿಪತಿಗಳೊಂದಾದ ಭಕ್ತಿ ಹಿತವಾಗಿಪ್ಪುದು ಶಿವಂಗಿ" ಎಂಬ ಆದರ್ಶವನ್ನು ನಂಬಿದ್ದರು. ಮನೆಯ ಮಂಗಳ ಕಾರ್ಯಗಳೆಲ್ಲ ಪತ್ನಿಯಿಂದಲೇ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಆಕೆಯನ್ನು 'ಮಂಗಳಾಂಗಿ' ಎಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು.¹⁰⁷ ಪತ್ನಿಗೆ ಹೆದರಿ ಕಾಮಾದಿಭಯಗಳೆಲ್ಲ ಹೇಳಹೆಸರಿಲ್ಲದೆ ಓಡುತ್ತವೆಂಬ ನಂಬಿಕೆಯೂ ಅಂದಿನ ನಾಗರಿಕರಲ್ಲಿತ್ತು. ಹೆಂಡತಿಯಿಂದಲೇ ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿ 'ಸದ್ಗತಿ'ಯುಂಟು ಎಂದು ಭಾವಿಸಿದ್ದರು. ಬಸವಾದಿ ಪ್ರಮಥರಂತೆ, ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿದ್ದು, ಸನ್ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ನಡೆದರೆ ಶಿವನಿಂದ 'ಮೋಕ್ಷ ಪ್ರಾಪ್ತಿ', ಸಂಸಾರದೊಳಗಿದ್ದು ಈತನ ಸೇವೆ ಮಾಡಿದರೆ ಮಡದಿ-ಮಕ್ಕಳಿಗಲ್ಲ 'ನಿಜ ಮೋಕ್ಷ ಪ್ರಾಪ್ತಿ' ಎಂಬ ಪ್ರಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರು.¹⁰⁸

ಕೌಟುಂಬಿಕ ನೆಮ್ಮದಿಯ ಸಂಕೇತವಾದ ಮಗುವಿಗೆ ಮಹತ್ವದ ಸ್ಥಾನವಿತ್ತು. ಅದರಲ್ಲೂ ಗಂಡು ಮಗು ಜನಿಸಿದರೆ ಕುಟುಂಬದ ಸದಸ್ಯರೆಲ್ಲ ಬಹಳ ಖುಷಿ ಪಡುತ್ತಿದ್ದರು.¹⁰⁹ ಬಿಲ್ವಣ ತನ್ನ ವಿಕ್ರಮಾಂಕ ದೇವಚರಿತಂ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಚಾಳುಕ್ಯ ನೃಪ, ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನಿಗೆ ಪುತ್ರೋತ್ಸವವಾದ ಸಂದರ್ಭವನ್ನು, ಆತ ಅನುಭವಿಸಿದ ಅಮಿತಾನಂದವನ್ನು ಅತ್ಯಂತ ಸುಂದರವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿದ್ದು, "ಇಂದ್ರ ಸಮಾನನೂ ಕ್ಷಿತಿಶ್ವರನೂ ಆದ ಅಹವಮಲ್ಲದೇವನಿಗೆ ಪತ್ನಿ (ಬಾಚಲದೇವಿ)ಯಲ್ಲಿ ಮನೋಹರವಾದ ಮಗನು ಶುಭಮೂಹೂರ್ತದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದನು". ಇದರಿಂದ ಸಂತುಷ್ಟನಾದ ರಾಜನು ಅತಿ ಸಮೃದ್ಧವಾದ ಉತ್ಸವವನ್ನು ಅನುಭವಿಸಿ ವಿಶೇಷವಾದ ಸುಖವನು ಪಡೆದನು.¹¹⁰

"ಉಜ್ಜಲವಾದ ಆನಂದದಿಂದೊಪ್ಪುವ ನೂತನವಾಗಿ ಜನಿಸಿದ ಮಗುವು ಚಾಲುಕ್ಯವಂಶದ ಕಣ್ಣುಗಳೆಬ ಚಕೋರಗಳಿಗೆ ಚಂದ್ರನಂತೆ ಆಹ್ಲಾದದಾಯಕನಾಗಿದ್ದನು". ಅದುದರಿಂದಲೇ ರಾಜನು ಆತನಿಗೆ 'ಸೋಮ' ಎಂಬುದಾಗಿ ನಾಮಕರಣ ಮಾಡಿದನು¹¹¹ ಎಂಬುದಾಗಿ ಬಿಲ್ವಣ ರಾಜಾನಂದವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಹಸುಗೂಸಿಗೆ ಮೊಲೆ ಹಾಲನ್ನು ಉಣಿಸುವಲ್ಲಿ ಆ ಮಗುವಿನ ತಾಯಿಯಂತೂ ಇನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂತೋಷವನ್ನು ಪಡುತ್ತಿದ್ದಳು.¹¹² ಕೂಸುಗಳಿಗೆ 'ಕುಂಚಿಗೆ' ಹಾಕಿ ಆನಂದಿಸುತ್ತಿದ್ದಳು. ಅತೀ ಮೋಹದಿಂದ ಮಕ್ಕಳು ದಾರಿತಪ್ಪುತ್ತಿದ್ದರೆಂದೂ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.¹¹³ ಮಕ್ಕಳ ಕಾಟಕ್ಕಾಗಿ ದಂಪತಿಗಳಿಗೆ ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ಮೋಕ್ಷ ಕೇಳುವ ಸ್ಥಿತಿಯೂ ಬರುತ್ತಿತ್ತು. ಕಂಡಕಂಡಕ್ಕೆ ಎರಗುವ,¹¹⁴ ಸಿಕ್ಕಿದ್ದನು ಬೇಡಿ ಹಠಮಾಡುವ, ಬಿಸಿಲಿನಲ್ಲಿ ಕೊರಗುವ, ಅನಾಥವಾಗಿ ಬಾಯ್ಬಿಡುವ, ಮಿಂಚುಕಂಡು ಅಂಜುವ ಮಕ್ಕಳ ಮುಗ್ಧತೆಯನ್ನು ನಯಸೇನ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ.¹¹⁵

ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಲಿತವಿದ್ದ ಬಹುಪತ್ನಿತ್ವವು ಮಧ್ಯಕಾಲೀನ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿಯೂ ಸಮಾಜದಿಂದ ಮನ್ನಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತ್ತು. ಆ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಪ್ರಭುವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಈ ಪದ್ಧತಿ ಸಾಮಾನ್ಯರಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲವೆನ್ನುವಷ್ಟು ವಿರಳವಾಗಿತ್ತು. ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ನಾಲ್ಕು ಜನರನ್ನೂ, ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಮೂರು ಜನರನ್ನೂ, ವೈಶ್ಯ ಇಬ್ಬರನ್ನೂ, ಶೂದ್ರ ಒಬ್ಬಳನ್ನು ಮದುವೆಯಾಗಬಹುದೆಂದು ಅಲ್ಲೆರೂನಿ ಗುರುತಿಸಿದ್ದಾನೆ.¹¹⁶ ನಮ್ಮ ರಾಜಮಹಾರಾಜರಂತೂ ಯಾವಾಗಲೂ ಬಹುಪತ್ನಿವಲ್ಲಭರು. ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನಿಗೆ ಎಂಟು ಜನ ಪತ್ನಿಯರಿದ್ದರೆ,¹¹⁷ ಆತನ ಮಗ ಆರನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನಿಗೆ ಹತ್ತೊಂಭತ್ತು ಜನ ರಾಣಿಯರಿದ್ದರು.¹¹⁸

ಸಮಾಜದ ವಿವಿಧ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಧನೆಯನ್ನು ಮೆರೆದ ಅನೇಕ ಸ್ತ್ರೀಯರನ್ನು ಶಾಸನಗಳು ಸ್ತುತಿಸಿವೆ. ಏವೂರ ಶಾಸನೋಕ್ತ ದಂಡನಾಯಕ ರವಿದೇವನ ಪತ್ನಿ 'ಹೆಬ್ಬಲದೇವಿ' "ಮೃಧುಮಧುರವಾಧಿನಿ", "ಸಕಳಕಳಾ ಪ್ರವೀಣೆ" ಆಗಿದ್ದಳು.¹¹⁹ ಅತ್ತಿಮಬ್ಬೆ ಹಲವಾರು ಜೈನಬಸದಿಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದಳಲ್ಲದೆ, ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡಿದಳು.¹²⁰ ಹೊಂಬಳದ ಶಾಸನ (೧೦೪೯)ವು¹²¹ ಮಾಣಿಕ್ಯಾಂಬಿಕೆಯನ್ನು 'ವಿದ್ಯಾಜ್ಞನುತೆ' ಎಂದು ಕೊಂಡಾಡಿದೆ. 'ಶಾಂತಿನಾಥ' ತನ್ನ 'ಸುಕುಮಾರ ಚರಿತೆ'ಯಲ್ಲಿ (೧೦೬೮) "ನಾಗಶ್ರೀಯನ್ನು ಶಿಕ್ಷಣದ ವಿವಿಧ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಪಂಡಿತಳೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾನೆ.¹²² ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ಶಿವಕೋಟ್ಯಾಚಾರ್ಯರು ತಮ್ಮ 'ವಡ್ಡಾರಾಧನೆ'ಯಲ್ಲಿಯೂ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದು, ನಾಗಶ್ರೀ ಅಶಿಕ್ಷಿತಳಾಗಿದ್ದು, ಜೈನ ಗುರು ಸೂರ್ಯಮಿತ್ರ ಭಟಾರ್ಹರ ಹರಕೆಯಿಂದ ಒಮ್ಮಿಂದೊಮ್ಮೆಲೇ ಮಹಾನ್ ಪಂಡಿತಳಾದಳೆಂದು ತಿಳಿಸಲಾಗಿದೆ".¹²³

ರಾಜಕೀಯ, ಆಡಳಿತ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಂದಿನ ಸ್ತ್ರೀಯರು, ರಾಣಿಯರು, ಅಪ್ರತಿಮ ಸಾಧನೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದು, ಅಧ್ಯಯನ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯ ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಸಹೋದರಿ ಅಕ್ಕಾದೇವಿ-ಕದಂಬ, ಚಾಲುಕ್ಯ ಅರಸಿಯರ ಪಾಲಿಗೆ ರತ್ನಕಿರೀಟವೆನಿಸಿರುವಳು. ಸಾಹಿತ್ಯ, ಧರ್ಮ, ರಾಜ್ಯಾಡಳಿತ, ಯುದ್ಧ ಮೊದಲಾದ ಹಲವು ರಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಅಕ್ಕಾದೇವಿಯ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವ ನೆಲೆನಿಂತಿದೆ. ಚಾಲುಕ್ಯರಲ್ಲಿ ಸ್ವತಂತ್ರರಾಜ್ಯಭಾರನಡೆಸಿದ ಕೆಲವೇ ರಾಣಿಯರಲ್ಲಿ ಈಕೆ ಅದ್ವಿತೀಯಳು. ಚಾಲುಕ್ಯ ದಶವರ್ಮ ಬಾಗಲದೇವಿಯರ ಮಗಳಾದ ಈಕೆಯ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಅರಸಿಬೀದಿ (೧೦೪೭),¹²⁴ ಸೂಡಿ (೧೦೫೦),¹²⁵ ಕೋರಲಹಳ್ಳಿ (೧೦೫೦),¹²⁶ ಅರಸಿಬೀದಿ (೧೦೫೩),¹²⁷ ಸೂಡಿ (೧೦೫೪),¹²⁸ ಸೂಡಿ (೧೦೫೮),¹²⁹ ಹೊಟ್ಟೂರ (೧೦೬೪)¹³⁰ ಹೀಗೆ ಏಳು ಶಾಸನಗಳಿವೆ. ಇವು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಇವಳನ್ನು "ಸ್ವಸ್ಥಾನವರತ ಪರಮ ಕಲ್ಯಾಣಾಭ್ಯುದಯ ಸಹಸ್ರಫಲಭೋಗಭಾಗಿನಿ, ದ್ವಿತೀಯ ಲಕ್ಷ್ಮೀಸಮಾನೆ ಯರಗಣಿತ ದಾನಚಿಂತಾಮಣಿ, ವಿವೇಕಚೂಡಾಮಣಿಗಳೇಕವಾಕ್ಯೆಯರ್ಗುಣದ ಬೆಡಂಗಿ, ಸಕಲ ಜಗತ್ಪುಣತೆಯುಂ, ಸಮಸ್ತ ರಿಪುನಿಪ ಅರ್ಚಿತಚರಣಾರವಿಂದೆ ವಿವೇಕಚೂಡಾಮಣಿಯುಂ, ದೀನಾನಾಥ ಚಿಂತಾಮಣಿಯುಂ, ಸ್ವವಂಶವರ್ಧನೈಕಸಾಕ್ಷಲಕ್ಷ್ಮೀಯುಂ, ಪರಿಜನಕ್ಷವಿ(ಕ್ಷಿ)ಯುಂ, ವಸುಧಾಜನ ಕಾಮಧೇನುವಂ ಏಕವಾಕ್ಯೆಯರ್ಗುಣದಹಬೆಡಂಗಿ, ಸ್ವಸ್ತಿ ಅರಿನ್ಯಪಮಕುಟಘಟ್ಟಿತ ಚರಣಾರವಿಂದೆಯರ್ ಗುಣದಬೆಡಂಗಿ" ಎಂದು ಸ್ತುತಿಸಿವೆ. 'ರಣಭೈರವಿ, 'ಉಚ್ಚಂಡ ಭೈರವಿ' ಎಂಬ ವಿಶಿಷ್ಟ ಬಿರುದುಗಳೂ ಇದ್ದವು. ಇಕೆ ಕಿಸುಕಾಡು-೭೦ನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದಳೆಂಬ ವಿಷಯ ಅರಸಿಬೀದಿ,¹³¹ ಕಿಸುಕಾಡು-೭೦, ಬಾಗಡಗೆ-೭೦, ತೊರಗಲೆ-೭೦, ಮಾಸವಾಡಿ-೧೪೦ಗಳನ್ನು ಪನ್ನವಳೆಯ ಕೋಟೆಯ ದಂಡಿನಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಆಳುತ್ತಿದ್ದು, ಚೋಳ, ಆಂಧ್ರ, ಮಗದ, ಕೊಂಕಣ, ಮಾಳವ, ಪಾಂಚಾಲರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಚಾಳುಕ್ಯಕುಳಿತಳಕಳಿಸಿದ ಅಕ್ಕಾದೇವಿ ಎಂದು ಈಕೆಯ ಶೌರ್ಯವನ್ನು ಕೋರಲಹಳ್ಳಿ ಶಾಸನವು¹³² ಕೊಂಡಾಡುತ್ತದೆ. ಮತ್ತೊಂದು ಶಾಸನ¹³³ ಅಕ್ಕಾದೇವಿ ಕಿಸುಕಾಡು-೭೦ ವಿಭಾಗವನ್ನು ವಿಕ್ರಮಪುರ (ಅರಸಿಬೀದಿ)ವನ್ನು ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಆಳುತ್ತಿದ್ದಳೆಂದಿದೆ.

ತ್ಯೇಕೋಕ್ಯಮಲ್ಲನ ಉಲ್ಲೇಖಿತ ಎಂಟು ಜನ ಮಡದಿಯರಲ್ಲಿ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೩ರ ವೇಳೆಗೆ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡ ರಾಣಿ, ಸವತಿಮದಭಂಜನೆ ತ್ಯೇಕೋಕ್ಯಮಲ್ಲ ದೇವನರ್ಥಾಂಗಿ 'ಪಿರಿಯರಸಿ' ಮೈಳಲದೇವಿ ಬನವಾಸಿ-೧೨೦೦೦ವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದಳೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತ ಹಾವನೂರ ಶಾಸನ¹³⁴ ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ. ನಿಂಬರಗಾ ಶಾಸನವು¹³⁵ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಮತ್ತೊಬ್ಬ ರಾಣಿ ಚಂದಲದೇವಿಯನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುವುದಾದರೂ, ಶಾಸನವು ತೀರ ತೃಟಿಯವಾಗಿದ್ದು ಹೆಚ್ಚಿನ ವಿವರಗಳು ಲಭ್ಯವಿಲ್ಲ. ಈತನ ಮತ್ತೊಬ್ಬ ರಾಣಿ ಕೇತಲದೇವಿ ಕರಡಿಕ್ಕಲ್ಲ-೪೦೦೦ ಅಗ್ರಹಾರ ಬನ್ನಿಗೋಳವನ್ನು ಕುತ್ತುಂಬಿತ್ತಿ ಮತ್ತು ತ್ರಿಭೋಗಾಭ್ಯಂತರ್ ಸಿದ್ಧಿಯಿಂದ ಆಳುತ್ತಿದ್ದಳೆಂದು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ.¹³⁶ ಆದರೆ ಹೊನ್ನವಾಡ ಶಾಸನವು ಇದೇ ರಾಣಿ ೧೦೬೨ರಲ್ಲಿ ತರ್ದವಾಡಿ-೧೦೦೦ದೋಳಗಣ ನೂರುಂಬಾಡದ ಬಳಿಯ ಕಂಪಣ, ಬಾಗೆ ೫೦೦ ಅಗ್ರಹಾರ ಪೊನ್ನವಾಡ (ಹೊನ್ನವಾಡ)ವನ್ನು ತ್ರಿಭೋಗಾಭ್ಯಂತರ್ ಸಿದ್ಧಿಯಿಂದ ಪರಿಪಾಲಿಸುತ್ತಿದ್ದಳು ಎನ್ನುತ್ತದೆ.¹³⁷ ಶಿಗ್ಗಾಂವ ಶಾಸನವು¹³⁸ ಇನ್ನೊಬ್ಬ ರಾಣಿ ಲಚ್ಚಲದೇವಿಯನ್ನು 'ಶೃಂಗಾರ ಗಂಗಾ ತರಂಗಿಣಿ' ದಾನ ಚಿಂತಾಮಣಿ, ಚಂಪಕಾಮೋದ, ವಿವೇಕ ವಿದ್ಯಾಧರಿ, ಸಕಳಕಳಾಧರಿಯೆಂದು ವರ್ಣಿಸುತ್ತದೆ. ಈಕೆ 'ಊರು' ಎಂಬ ವಿಭಾಗವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದಳು.¹³⁹ ಈತನ ಇನ್ನೊಬ್ಬ ರಾಣಿ ಚಾಮಲದೇವಿ ಇವಳು ಸರಿಮಲೆಯಲ್ಲಿ ಬೀಡುಬಿಟ್ಟಾಗ ಬಲ್ಲಟಗಿಯಲ್ಲಿ ಬಿಟ್ಟ ದತ್ತಿ,¹⁴⁰ ಕೆರೆಯೂರಿನಲ್ಲಿ ಬೀಡುಬಿಟ್ಟಾಗ ಭತ್ತಗ್ರಾಮ ಕಪಗಲ್ಲಿನ ಭೋಗೇಶ್ವರದೇವರಿಗೆ ಬಿಟ್ಟದತ್ತಿ,¹⁴¹ ಮಲೆವೂರಲ್ಲಿ ಬೀಡುಬಿಟ್ಟಾಗ ಬಿಟ್ಟ ದತ್ತಿಗಳನ್ನು¹⁴² ಗಮನಿಸಿದರೆ ಚಾಮಲದೇವಿ ಯಾವುದೋ ಪ್ರದೇಶದ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಣೆಯಲ್ಲಿದ್ದಿರಬೇಕು. ಬಹುಶಃ ಭತ್ತಗ್ರಾಮ ಕಪಗಲ್ಲು ಇವಳ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಒಳಪಟ್ಟ ಪ್ರದೇಶವಾಗಿರಬಹುದು.

ರಾಜಕೀಯ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಮಹಿಳೆಯರಿಗೆ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವಿದ್ದಂತೆ ಧಾರ್ಮಿಕ ಕ್ಷೇತ್ರವೂ ಮುಕ್ತದ್ವಾರವೆನಿಸಿತ್ತು. ಸರ್ವಧರ್ಮಗಳ ಬಗೆಗಿನ ಅಭಿಮಾನ ಚಾಲುಕ್ಯರಾಣಿಯರಿಗೆ ಪರಂಪರಾಗತವಾಗಿ ಬಂದ ಬಳುವಳಿಯನ್ನೇ ಬೇಕು. ಸೋಮೇಶ್ವರನ ರಾಣಿಯರು ಇದಕ್ಕೆ ಹೊರತಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ದೇವಸ್ಥಾನ ನಿರ್ಮಾಣ, ದಾನದತ್ತಿಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಕೊಡುವ, ದೇವಸ್ಥಾನದ ಆಡಳಿತ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ನೋಡುವ ರೀತಿ, ಶೈವಧರ್ಮದ ಲಕುಲೀಶ, ಪಾಶುಪತ, ಕಾಳಾಮುಖರ ಕರ್ತವ್ಯವಾಗಿದ್ದಂತೆ, ಜಿನ ಬಸದಿ ನಿರ್ಮಾಣ, ಅವುಗಳ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಕ್ಕೆ ದತ್ತಿ ಜೈನಧರ್ಮದವರ ಕೆಲಸವೆನಿಸಿತ್ತು. ವೈದಿಕ ಮತವೂ ಅಂದು ತಕ್ಕಮಟ್ಟಿಗೆ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿತ್ತು. ಈ ವಿಷಯವಾಗಿ ಧಾರ್ಮಿಕ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯೆಂಬ ತಲೆಬರಹದ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ವಿವರವಾಗಿ ಚರ್ಚಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಸ್ತ್ರೀಯರ ಸ್ಥಾನಮಾನಗಳು

'ಪುರುಷ' ಮತ್ತು 'ಸ್ತ್ರೀ' ಸಮಾಜದ ಅವಿಭಾಜ್ಯ ಅಂಗಗಳಾಗಿದ್ದು, ಒಂದೇ ನಾಣ್ಯದ ಎರಡು ಮುಖಗಳಂತೆ ಪರಸ್ಪರ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿದ್ದರು ಒಂದಕ್ಕೊಂದು ಪೂರಕವಾಗಿವೆ. ಕೌಟುಂಬಿಕ ಜೀವನದ ಸರ್ವರಂಗಗಳನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ಮಹಿಳೆ ಮನುಕುಲದ ಚರಿತ್ರೆಯ ಅರ್ಧಭಾಗವನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿದ್ದಾಳೆ. ಸಾಮಾಜಿಕ ಜೀವನದ ಮೂಲ ನೆಲೆಗಳಾದ ವೇದಗಳ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಯರಿಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಗೌರವದ ಸ್ಥಾನವಿದ್ದುದ್ದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಪುರುಷರಂತೆಯೇ ಅವರೂ ವಿದ್ಯಾರಂಗದಲ್ಲಿ ಘನಪಂಡಿತರಾಗಿದ್ದು, ಋಗ್ವೇದದ ಮಂತ್ರ ದ್ರಷ್ಟಾರರ ಪಟ್ಟಿಯಲ್ಲಿ (ದ್ರಷ್ಟಾರ = ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಕಂಡವ ಅಥವಾ ರಚಿಸಿದವರು) ಹಲವು ಮಂದಿ ಸ್ತ್ರೀ ದ್ರಷ್ಟಾರರ ಹೆಸರೂ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ, ಲೋಪಾಮುದ್ರೆ, ವಿಶ್ವಾವರಾ, ಸಿಕತಾನಿವಾವರಿ ಮತ್ತು ಘೋಷಾ ಎಂಬುವರು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಋಗ್ವೇದದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿರುವರೆಂದು ಪ್ರತೀತಿಯಿದೆ.

ತರುವಾಯು ಪುರಾಣೇತಿಹಾಸಗಳ ಕಾಲ ಮಹಿಳೆಯರ ಪಾಲಿಗೆ ಕತ್ತಲೆಯ ಯುಗ. ಇಲ್ಲಿ ಮಹಿಳೆಗೆ ದೊರೆಯಬೇಕಾದ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ, ಸಮಾನತೆ, ಶಿಕ್ಷಣ, ಸಂಸ್ಕಾರಗಳ ಕೊರತೆಯುಂಟಾಯಿತು. ಮುಂದೆ ಜೈನ ಮತ್ತು ಬೌದ್ಧ ಧರ್ಮಗಳ

ಉದಯದಿಂದಾಗಿ ಈ ಕೊರತೆ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ತುಂಬುವಂತಾಗಿ ಮಹಿಳಾ ಪ್ರತಿಭಾ ಪ್ರದರ್ಶನಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶ ದೊರೆಯಿತು. ಮುಂದೆ ಬಂದ ಸ್ವತ್ತಿಕಾರರ “ನ ಸ್ತ್ರೀ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯಂಹೃತಿ” ಎಂಬ ಸಮಯಸಾಧಕ ಪುರುಷ ಧ್ವನಿ ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿ ಸ್ತ್ರೀಗೆ ಮತ್ತೊಂದು ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಬಂಧನವುಂಟಾಯಿತು. ಇಂಥ ಪ್ರತಿಕೂಲ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ತ್ರೀ ತನಗೆ ಸಿಕ್ಕ ಅವಕಾಶಗಳನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಂಡು ಸಾಮಾಜಿಕ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ತನ್ನೆದೆಯಾದ ಸ್ಥಾನಮಾನಗಳನ್ನು ಗಳಿಸಿಕೊಂಡಿರುವುದನ್ನು ಮದ್ಯಕಾಲೀನ ಕರ್ನಾಟಕದ ಈ ಅವಧಿಯ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು.

ಸ್ತ್ರೀ ಸಮಾಜಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಇಲ್ಲಿ ಸಿಗುವ ವಿವರಗಳು ಅತ್ಯಂತ ವಿರಳವೆನಿಸಿದರೂ ಶಿಗ್ಗಾವ¹⁴³ ಶಾಸನವು “ಸ್ವಸ್ತಾನವರತ ಪರಮ ಕಲ್ಯಾಣಾಭ್ಯುದಯ ಸಹಸ್ರ ಫಲಭೋಗಭಾಗಿನಿ | ದ್ವಿತೀಯ ಲಕ್ಷ್ಮೀಸಮಾನ | ತ್ಯಾಗನಿಧಾನ | ಶೃಂಗಾರ ಗಂಗಾ ತರಂಗಣಿ ದಾನ ಚಿಂತಾಮಣಿ | ಗಿರಿಲಬ್ಧ ವರಪ್ರಸಾದೆ ಚಂಪಕಾಮೋದೆ | ವಿವೇಕ ವಿದ್ಯಾಧರಿ | ಸಕಲಕಳಾಧರಿ | ಗೋತ್ರಪವಿತ್ರ | ದುರ್ವ್ಯಾಂಕುರ ಶ್ಯಾಮಗಾತ್ರ ಯಾಸ್ಥಾನ ರಂಜನೆ ಸವತಿಮದಭಂಜನೆ | ಉಪ್ಪಟ್ಟ ವರ್ಷ | ಧರ್ಮಸಂಕರ್ಷೇ ಶ್ರೀಮಾನ್ ಹರಿಗ ಮನಸ್ಸರೋವರ ರಾಜಹಂಸಿ | ಸುಭಗ ವಿಳಾಸಿ | ಹರಿಗನದ್ವಾರಿ ಪರಿವಾರ ಸುರಭಿಯರಪ್ಪ ಶ್ರೀ ಮಲ್ಲಚ್ಚಲದೇವಿಯರು” ||ಎಂದು “ಶ್ರೀವಧುವಾಗಿ ರಂಜಿಸಿ ಮಹೋನ್ನತಿಯುಂ ಪಡೆದುದ್ಧರೀತಿ ಲೀಲಾವತಿಯಿಂದ ಬಣ್ಣಿಪುದು ಲಚ್ಚಲಾದೇವಿಯನೀ ಜಗಜ್ಜನ ವಂಗಾಂಗ ಮಗಧ ಕೊಂಗ ಕಳಿಂಗಾಗ ದ್ರವಿಕಮಳಯ ಮಾಳವ ವೆಂಗೀ ಗಾಂಗೇಯ ಪಾಣ್ಡು ಮಣ್ಣಲಿಕಾಂಗನೆಯರ್ ನಿನಗೆ ದೊರೆಯೆ ಲಚ್ಚಲದೇವಿ || ವಿನಯದ ಮೇರೆ ಧರ್ಮದ ತವರ್ಮನೆ ಸತ್ಯದ ಜನ್ಮಭೂಮಿ ಮಾಂತನದ ಗುಣಿ ಚಾಗದ ಮಹಾನಿಧಿ ಪೆಂಪಿನ ರತ್ನರಾಶಿ ಸಜ್ಜನಿಕೆಯ ರಮ್ಯ ಹರ್ಮ್ಯಮರಿವಿಂಗರೆವಟ್ಟು ವಿದಗ್ಧ ಮುಗ್ಧ ಸಜ್ಜನನುತೆಯೆಂದು ಬಣ್ಣಿಪುದು ಲಚ್ಚಲದೇವಿಯನೀ ಜಗಜ್ಜನ” || ಎಂದು ಆಕೆ ವಿದ್ಯಾದಾನಕ್ಕೆ ಬಿಟ್ಟು ದತ್ತಿಯನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಲಚ್ಚಲದೇವಿಯ ರೂಪ- ಲಾವಣ್ಯ, ಸಂಪತ್ತು, ವಿದ್ವತ್ತು, ಸಹನೆ, ಪರೋಪಕಾರ, ದಾನ -ಧರ್ಮ, ಧೈರ್ಯ ಗುಣಗಳ ಸ್ಪಷ್ಟ ಚಿತ್ರಣವು ದೊರೆಯುತ್ತದೆ.

ಅರಸನ ಸಹೋದರಿ ಅಕ್ಕಾದೇವಿ¹⁴⁴ ಕಾಸಕ್ಕಬ್ಬೆ¹⁴⁵ ಮಾಳಿಯಬ್ಬರಸಿ¹⁴⁶ (ಹೈಹಯ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ರೆವರಸನ ಹೆಂಡತಿ) ಮುಂತಾದವರು ಸಾಮಾಜಿಕ, ಧಾರ್ಮಿಕ, ರಾಜಕೀಯ ಹಾಗೂ ಆಡಳಿತ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಮೆರೆದ ಸಾಧನೆ, ತೋರಿದ ಸಾಹಸ, ತ್ಯಾಗ, ಔದಾರ್ಯ, ದಾನ ಬುದ್ಧಿಗಳನ್ನು ಬಹುವಿಧವಾಗಿ ಶಾಸನಗಳು ಕೊಂಡಾಡುತ್ತವೆ. ಹೀಗೆ ಉನ್ನತ ವರ್ಗದ ಸ್ತ್ರೀಯರು ಪುರುಷರೊಡನೆ ಸರಿಸಮಾನರಾಗಿ ವಿವಿಧ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಆದರೆ ಸಾಮಾನ್ಯವರ್ಗದ ಸ್ತ್ರೀಯರು ಯಾವುದೇ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದ ಉಲ್ಲೇಖಗಳು ಕಂಡುಬರುವದಿಲ್ಲ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಗೌರವದ ಸ್ಥಾನ ಹೊಂದಿದ ಮಹಿಳೆಯರು ಈ ಕಾಲದ ಪ್ರಭಾವಪೂರ್ಣ ಶಕ್ತಿಯಾಗಿ ಬಾಳಿ ಬೆಳಗಿದ್ದಾರೆ.

ವೇಶ್ಯೆ ಅಥವಾ ಸೂಳೆಯರು

ಪ್ರಾಚೀನ ಹಾಗೂ ಮದ್ಯಕಾಲೀನ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ವೇಶ್ಯೆಯರಿದ್ದರು.¹⁴⁷ ದೇವರ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಬಿಟ್ಟು ಈ ಸೂಳೆಯರಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ವರ್ಗಗಳಿರುವುದನ್ನು ಚನ್ನಕ್ಕಾ ಎಲಿಗಾರ ಅವರು ಪತ್ತೆಹಚ್ಚಿದ್ದಾರೆ.¹⁴⁸ ಈ ವರ್ಗಗಳಲ್ಲೊಂದಾದ ರಂಗಭೋಗದ ಸೂಳೆಯರಲ್ಲಿ ಮಹತ್ವದ ಒಂದೆಂ ಈ ಕಂಭದ ಸೂಳೆಯರು. ಇಂಥ ಇಪ್ಪತ್ತು ಕಂಭದ ಸೂಳೆಯರು ಮುಳಗುಂದದ ಸ್ವಯಂಭೂದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿದ್ದರು.¹⁴⁹ ನಯಸೇನನಂತೂ ಈ ಕಾಲದ ಸೂಳೆಯರನ್ನು ಕುರಿತು ಸಾಕಷ್ಟು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ.¹⁵⁰ ಇದರಿಂದ ಮದ್ಯಕಾಲೀನ ಸಾಮಾಜಿಕ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಪದ್ಧತಿ ಒಂದು ಪರಂಪರೆ ಎನ್ನುವಂತೆ ಬೆಳೆದುಬಂದಿರುವುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ.

‘ಸೂಳೆ’ ಎಂಬಪದಕ್ಕೆ ಪರ್ಯಾಯವಾಗಿ ನಯಸೇನ ವೇಶ್ಯೆಯರು, ಗಣಿಕೆಯರು ಮತ್ತು ಬೆಲೆವೇಣ್ಣುಗಳು ಎಂದೂ, ಇವರಲ್ಲಿ ಬರುವವರನ್ನು ವಿಟರು, ಬೊಜಂಗರು, ಮಿಂಡರೆಂದು ಕರೆದಿದ್ದಾನೆ.¹⁵¹ ಅಂದಿನ ನಗರ ಮತ್ತು ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಸೂಳೆಯರ ಕೇರೆಗಳಿದ್ದವು. ನಗರ ಸೂಳೆಯರನ್ನು ಪುರದ ಸೂಳೆಯರೆಂದೂ ನಯಸೇನ ಕರೆದಿದ್ದಾನೆ.¹⁵² ಸೂಳೆಯರು ಶೃಂಗಾರ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ತಮ್ಮ ಚೆಲುವನ್ನು ಇನ್ನಷ್ಟು ಹೆಚ್ಚಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಹೊಸದಾಗಿ ಸೂಳೆಗಾರಿಕೆ ಮಾಡುವವರಿಗೆ ಪುರುಷರನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸುವ ಕಲೆಯನ್ನು ಮುದಿಸೂಳೆಯರು ಕಲಿಸಿಕೊಡುತ್ತಿದ್ದರು.¹⁵³ ಏಕೆಂದರೆ ನಯವಿಲ್ಲದ ಸೂಳೆಯರನ್ನು ಭೋಜಂಗರು ಒಪ್ಪುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ.¹⁵⁴ ಪ್ರಾಯದ ಸೂಳೆಯರ ಗಳಿಕೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ಇರುತ್ತಿತ್ತು. ಇಂಥವರಲ್ಲಿಗೆ ದೊಡ್ಡ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳು ಬರುವುದರಿಂದ ಇವರು ಶ್ರೀಮಂತರನ್ನಿರಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಕೆಲವು ಜನ ಸೂಳೆಯರಂತೂ ಕೇವಲ ಶ್ರೀಮಂತರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಲಭ್ಯವಿರುತ್ತಿದ್ದರು.¹⁵⁵ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವರು ಬಡಸೂಳೆಯರಾಗಿಯೇ ಇದ್ದರು.¹⁵⁶ ಬಡ ಬೊಜಂಗರು ಇಂಥ ಸೂಳೆಯರನ್ನು ಹೊಗಳಿ ಸಂತಸ ಪಡುತ್ತಿದ್ದರು.¹⁵⁷

ಸೂಳೆಯರು ತಮ್ಮ ಜೊತೆ ವ್ಯವಹರಿಸುವ ವಿಟರೊಂದಿಗೆ ಕೆಲವು ಸಲ ಸಿಡಿಮಿಡಿಗೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಸೂಳೆಯರ ಮೇಲೂ ವಿಟರು ಉಗ್ರಾಟೋಪ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು.¹⁵⁸

ಒಂದು ಕೇರಿಯ ಬೆಲೆವೇಣ್ಣು ಮತ್ತೊಂದು ಕೇರಿಯ ವಂದಿಯರೊಡನೆ ಕೂಡುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.¹⁵⁹ ಅನಂಗಸೌಂದರಿ, ಮೃಗಸೇನೆ, ಸೌಂದರಿಯರೆಂಬ ಸೂಳೆಯರಿದ್ದ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ.¹⁶⁰ “ಪರದರೊಳ್ಳುರುಳಿಲ್ಲ ಸೂಳೆಸಾಧುವಲ್ಲ” ಎಂಬ ಮಾತು ಸೂಳೆ ಸಂಭಾವಿತರಲ್ಲ ವೆಂಬುದನ್ನು, ಪರದರಂತೆ ಇವರು ವ್ಯವಹಾರ ಚತುರರೆಂದು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ.¹⁶¹ ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಸೂಳೆಯರಿಗೆ ಇಂದಿನಂತೆ ಅಂದೂ ಗೌರವದ ಸ್ಥಾನಮಾನಗಳಿರಲಿಲ್ಲವೆಂಬುದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ವೇಶ್ಯಾವೃತ್ತಿ ನಡೆಸಲು ಸರಕಾರದ ಒಪ್ಪಿಗೆ ಪಡೆಯಬೇಕೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಅವರ ಮೇಲೆ ಸರಕಾರವು ತೆರಿಗೆಯನ್ನು ಹಾಕುತ್ತಿತ್ತು ಇದನ್ನು ‘ಸೂಳೆದರೆ’¹⁶² ‘ಕನ್ನಡಿವಣಿ’^{162A} ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು.

ಹೊಳೆ ‘ಅನವೇರಿ’ ಶಾಸನ (೧೦೪೮) ವು¹⁶³ ರಟ್ಟಪಳ್ಳಿ -೭೦ ರ ಪವಿತ್ರ ಸ್ಥಳ ರಾಮತೀರ್ಥಕ್ಕೆ ‘ಅನವೇರಿ’ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದನ್ನು ಹಾಗೂ ದೇವಾಲಯದ ಕಂಭದ ಸೂಳೆ ಕಾಳಬ್ಬೆಗೆ ಐಯ್ಯುಮತ್ತರ್ ಭೂದಾನ ನೀಡಿದ್ದನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದರೆ ಕಲ್ಕೇರಿ ಶಾಸನ(೧೦೫೫)ವು¹⁶⁴ ಬೆಂಗಳೂರು ಭೋಗದ ಸೂಳೆಯರಿಗೆ ಸರ್ವಬಾದಾಪರಿಹಾರವಾಗಿ ಹನ್ನೆರಡು ಮನೆಗಳನ್ನು ದತ್ತಿ ಬಿಟ್ಟರೆಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ. ಅದರಂತೆ ಶಿಗ್ಗಾಂವ ಶಾಸನ(೧೦೫೫)¹⁶⁵ ಪಾನುಂಗಲಯ್ಯೂರ ಕಂಪಣದ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಸತ್ಯಾಶ್ರಯ ದೇವರು ದೇವಪುರದ ಜಲಗದ ಸೂಳೆಯರಿಗೆ ಇಪ್ಪತ್ತಾಲ್ಕು ಮತ್ತರು ಹಾಗೂ ಸೂಳೆ ಏಳಿಗೆ ಐದು ಮತ್ತರು ಭೂದಾನ ಮಾಡಿದ ವಿಷಯವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತದೆ.

ಸಂಪ್ರದಾಯ ಮತ್ತು ನಂಬುಗೆಗಳು

ನಿತ್ಯ ವ್ಯವಹಾರದ ಪದ್ಧತಿಗಳೂ ಅವುಗಳ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿರುವ ಕಲ್ಪನೆಗಳೂ, ಉದ್ದೇಶಗಳು ಕಲೆತು ಸಂಪ್ರದಾಯವಾಗಿ ರೂಪು ತಳೆಯುತ್ತವೆ. ಇನ್ನು ನಂಬುಗೆಗಳು ಮಾನವನ ಮನಸಿನ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗಳಾಗಿವೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಮನುಷ್ಯನ ಜೀವನ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಸಂಪ್ರದಾಯ ನಂಬುಗೆಯ ಮೇಲೆ ನಿಂತಿದೆ. ಆಯಾ ದೇಶ ಕಾಲಕ್ಕನುಸರಿಸಿ ಸಮಾಜ ಕೆಲ ಸಂಪ್ರದಾಯ, ನಂಬುಗೆಗಳನ್ನು ರೂಢಿಸಿಕೊಂಡು ಬೆಳೆಸಿಕೊಂಡು ಬಂದಿದೆ. ಇವುಗಳ ಹುಟ್ಟು ಮತ್ತು ಬೆಳೆವಣಿಗೆಗೆ ಸಮಾಜ ಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞರು ಕೊಡುವ ಕಾರಣಗಳಲ್ಲಿ ಧಾರ್ಮಿಕ ಪದ್ಧತಿ ಬಹು ಮುಖ್ಯವಾದದ್ದು ಈ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ದಾನ, ತ್ಯಾಗ, ವೃತ, ನದಿಸ್ಥಾನ, ಶುಭಾಶುಭ, ಪುಣ್ಯಪಾಪಗಳ ಕಲ್ಪನೆ ಬೆಳೆದುಬಂದಿದೆ.¹⁶⁶

ಒರ್ವಗೊಲ್ಲನ ಮಗನಾದ ಡೇಕೆಯ ನಾಯಕನು ಅರಸ (ಒಂದನೇ ಸೋಮೇಶ್ವರ) ನಿಗೆ ಪುತ್ರಸಂತಾನವಾದರೆ ಕೊಂಡಸಬಾವಿಯ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರಿಗೆ ತನ್ನ ತಲೆಯನ್ನು ಒಪ್ಪಿಸಿ 'ಗಳು' (ಕಂಭ) ವಿನ ಮೇಲೆ ತೂಗಾಡುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತೇನೆಂದು ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಗೈದನಂತೆ.¹⁶⁷

ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಮತ್ತೊಂದು ವಿಶೇಷ ನಂಬುಗೆ (ಮೌಲ್ಯ) ಸ್ವಾಮಿನಿಷ್ಠೆ: ಹಲವು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ 'ವೇಳೆವಾಳ' 'ತಂಕವಾಳ' 'ಚೇಳವಾಳ' 'ಗರುಡ' ಈ ಪದ್ಧತಿಗಳ ಪ್ರಸ್ತಾಪವಿದೆ.¹⁶⁸ ಕೆಲವು ಜನ ತಮ್ಮ ಪ್ರಾಣವನ್ನು ತಮ್ಮ ಸ್ವಾಮಿಗಾಗಿ ಮಿಸಲಿಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಡೇಕೆಯನಾಯಕ ಈ ಮಾತಿಗೆ ಉತ್ತಮ ನಿದರ್ಶನ.

ದಾನ ವ್ರತ

ವೈಕ್ರಿಯ ಶ್ರೇಯಸ್ಸಿಗಾಗಿ, ಪುಣ್ಯಾರ್ಜನೆಗಾಗಿ ದಾನ ಬಿಡುವ ಪದ್ಧತಿಯು ಪ್ರಾಚೀನ ಮತ್ತು ಮಧ್ಯಕಾಲೀನ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮೌಲ್ಯವಾಗಿತ್ತು. ಪ್ರಭುವರ್ಗದವರು, ದಾನ, ಧರ್ಮ, ಹೋಮ, ಹವನಾದಿಗಳನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಪುತ್ರೋತ್ಪನ್ನ, ವಿಜಯ, ಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕ, ಜಾತಕ ಕರ್ಮ, ವರ್ಧಂತಿ ಮೊದಲಾದ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ದಾನ ಬಿಡಲು ಹಬ್ಬ, ಹರಿದಿನ, ಸೂರ್ಯಗ್ರಹಣ, ಚಂದ್ರಗ್ರಹಣಗಳ ಕಾಲ ಪ್ರಶಸ್ತವೆನ್ನುವ ನಂಬಿಕೆಯಿತ್ತು. ಇಂಥ ಕಾರ್ಯಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ದೇವಾಲಯದ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದವು. ಅಧ್ಯಯನ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯ ಹೆಚ್ಚಿನ ಶಾಸನಗಳು ದಾನ ಶಾಸನಗಳೆಂಬುದು ವಿಶೇಷ.

ಕೆಂಭಾವಿಯ ಶಾಸನ (೧೦೫೪)¹⁶⁹ ರೇವರಸನ ಹೆಂಡತಿ ಮಾಳಿಯಬ್ಬರಿಸಿ ಕೆಂಭಾವಿಯಲ್ಲಿ ಮಾಳಿಭೇಶ್ವರ ದೇವಸ್ಥಾನವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ, ಮಠದಲ್ಲಿ ಓದುವ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಆಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಸಾವಿರ ಮತ್ತರ ಭೂಮಿಯನ್ನು ರಾಜಧಾನಿ ಕೆಂಭಾವಿಯ ಪೂರ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬಿಟ್ಟಿದ್ದನ್ನು, ಅಲ್ಲದೆ ಸಗರ -೩೦೦ ರ ನಗರವುರು (ನಗನೂರ) ಮತ್ತು ಕೆಂಭಾವಿ ೨೪ರ ಬಳಿಯ ಕರಡಿಕ್ಕಲ್ಲು, ಕೂಡಲೆಗೆಗಳನ್ನು ಮನ್ನೆಯ ಸ್ವಾಮ್ಯಸಹಿತ ದತ್ತಿಯಾಗಿ ಬಿಟ್ಟಿದ್ದನ್ನು ತಿಳಿಸಿದರೆ, ಗೋತಗಿ (೧೦೫೫) ಶಾಸನವು¹⁷⁰ ಅರಸ ಮೋರಗನೂರು ಬೀಡಿನಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಎಡದೊರೆ ೨೦೦೦ ಕಂಪಣ, ಕರಡಿಕ್ಕಲ್ಲು- ೩೦೦ರ ಬಳಿಯ ಗೋವಂತಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಚಾಮುಂಡ ಭಟ್ಟೋಪಾಧ್ಯಾಯರಿಗೆ ಧಾರಾಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ೩೦೦ ಮತ್ತರು ಭೂಮಿಯನ್ನು ಮಾನ್ಯವಾಗಿ ನೀಡಿದರೆಂದು, ಅರಸಿಬೀಡಿ ಶಾಸನ(೧೦೫೬)ವು¹⁷¹ ೯೭೫ನೇ ಶಕವರ್ಷ, ವಿಜಯಸಂವತ್ಸರದ ಮಾರ್ಗಶಿರದಮವಾಸ್ಯೆ ಆದಿತ್ಯವಾರ ಸೂರ್ಯಗ್ರಹಣದಂದು ಪಂಪೆಯ ತೀರ್ಥದಲು ಶ್ರೀ ರಾಜಧಾನಿ ವಿಕ್ರಮಪುರದ ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿಯ ನಂದಿಯಣ್ಣ ಷಡಂಗಿ ಭಟ್ಟೋಪಾಧ್ಯಾಯರು, ಪ್ರಮುಖ ನಾಲ್ವತ್ತೆರಡು ವಿದ್ವಾಂಸರಿಗೆ ಭೂಮಿದಾನ ಮಾಡಿದ ವಿಷಯವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.

ನದಿ ಸ್ನಾನ

ಹಬ್ಬ ಹರಿದಿನ ಮತ್ತು ಗ್ರಹಣ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ನದಿ ಸ್ನಾನ ಮಾಡುವುದು ಅಥವಾ ತೀರ್ಥಸ್ನಾನ ಮಾಡುವುದು ಒಂದು ಸಂಪ್ರದಾಯವಾಗಿ ಉಳಿದುಕೊಂಡು ಬಂದಿದೆ. ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಹಿರಿಯರಾಣಿ ಮೈಲದೇವಿ ಬಲ್ಲವರಸರ ಜೊತೆಗೆ ವೈಶಾಖ ಪುಣ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವತಿ ವಾರದ ಸೋಮಗ್ರಹಣದಂದು ಶ್ರೀಶೈಲಕ್ಕೆ ಬಂದು ಅಲ್ಲಿ ಪವಿತ್ರ ಪಾತಾಳ ಗಂಗೆಯಲ್ಲಿ ಮಿಂದು ಶ್ರೀಶೈಲ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವರಿಗೆ, ಭೈರವೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ ಮತ್ತು ಸುರೇಶ್ವರ ಪಂಡಿತರಿಗೆ ಭೂಮಿದಾನ ಮಾಡಿದರು ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಶಾಸನವೊಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.¹⁷² ನಮ್ಮ ಜನರಿಗೆ ಇಂದಿಗೂ ಎರಡು ನದಿಗಳು ಸೇರುವ ಸ್ಥಳ (ಸಂಗಮ, ಕೂಡಲ) ಪವಿತ್ರವೆಂಬುದನ್ನು ನಾವಿಲ್ಲಿ ಸ್ಮರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು.

ಶಕುನ

ಪ್ರಾಚೀನ ನಂಬಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಶುಭಾಶುಭಗಳನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವ ಜೋತಿಷ್ಯ, ಶಕುನವೂ ಒಂದು. ಗ್ರಹ ನಕ್ಷತ್ರಗಳ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಭವಿಷ್ಯದರ್ಶನ ಮಾಡಿಸುವ ಜೋತಿಷ್ಯ ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಒಂದು ಶಾಸ್ತ್ರವಾಗಿಯೇ ಬೆಳೆದು ಬಂದಿದೆ. ಶಕುನ ಅರವತ್ತಾಲ್ಕು ಕಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೆಂದೂ ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.¹⁷³ ಭಾರತೀಯರ ಜೋತಿಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಬಹಳ ನಂಬಿಗೆ ಹಾಗೂ ಗೌರವವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಿದ್ದುದನ್ನು ಅಲ್ಲೇರೂನಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದಾನೆ.¹⁷⁴ ಆದರೆ ಅಧ್ಯಯನ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಶಕುನ, ಜೋತಿಷ್ಯ ಅಥವಾ ಜೋತಿಷಿಗಳ ಉಲ್ಲೇಖಗಳು ಕಂಡುಬರದೇ ಇದ್ದರೂ ಸಮಕಾಲೀನ ಸಾಹಿತ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಇದರ ಬಗೆಗೆ ವಿವರಗಳು ಲಭ್ಯ.

ವಡ್ಡಾರಾಧನೆಯ ಸುಕುಮಾರ ಸ್ವಾಮಿಯ ಕಥೆಯಲ್ಲಿ, ಅಗ್ನಿಭೂತಿ, ವಾಯುಭೂತಿ, ಸಹೋದರರು ಕಲಿತ ವಿದ್ಯೆಗಳಲ್ಲಿ ಜೋತಿಷ್ಯವೂ ಒಂದಾಗಿದೆ.¹⁷⁵ ಪಂಪಭಾರತದಲ್ಲಿ ಪಾಂಡವರು ಕಲಿತ ವಿದ್ಯೆಗಳ ಹೆಸರಿದ್ದು, ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪಂಚಾಗ, ಗೃಹ ಗಣಿತಗಳು ಸೇರಿವೆ. ಎರಡನೆಯ ಚಾವುಂಡರಾಯನ (ಕ್ರಿ.ಶ. ಸುಮಾರು ೧೦೨೫) 'ಲೋಕೋಪಕಾರ' ಗ್ರಂಥದ ಮೊದಲನೆಯ ಅಧಿಕಾರವೇ ಪಂಚಾಂಗಫಲ ವರ್ಣನವಾಗಿದೆ.¹⁷⁶ ಶ್ರೀಧರಾಚಾರ್ಯನ 'ಜಾತಕತಿಲಕ' ಒಂದು ಜೋತಿಷ್ಯ ಗ್ರಂಥ. ಜೋಯಿಸರನ್ನು ಕುರಿತು ನಯಸೇನ ಕೆಲವು ಮಾತುಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಜನರು ಸೂರ್ಯಗ್ರಹಣ, ಚಂದ್ರಗ್ರಹಣ ತಿಳಿಯುತ್ತಿದ್ದದ್ದು ಜೋಯಿಸರಿಂದ.¹⁷⁷ ದೈವಜ್ಞರಾದ ಅವರು ಜಾತಕ ಫಲವನ್ನು ನೋಡಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಮಗುವಿನ ಭವಿಷ್ಯ ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದರು.¹⁷⁸ ರಾತ್ರಿಯ ನಾಲ್ಕು ಜಾವಗಳಲ್ಲೂ ಮೌಹೂರ್ತಿಕರು ಪೂತ್ತಿನಳವಿಯನ್ನು ನೋಡುತ್ತಿದ್ದರು.¹⁷⁹

ಪಾಪ ಪುಣ್ಯಗಳ ಕಲ್ಪನೆ

ಸಮಾಜದ ಸ್ವಾಸ್ಥ್ಯವನ್ನು ಕಾಪಾಡುವ ಜನರ ನೈತಿಕ ಉಳಿವಿಗಾಗಿ ಪಾಪ ಪುಣ್ಯ, ಸ್ವರ್ಗ, ನರಕಗಳ ಕಲ್ಪನೆ ಮೊದಮೊದಲು ಜನ್ಮತಾಳಿರಬಹುದಾದರೂ, ಒಂದು ಪ್ರಬಲ ನಂಬುಗೆಯಾಗಿ ಬಹು ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಉಳಿದು ಬಂದಿದೆ. ಎಲ್ಲ ಪ್ರಾಚೀನ ಋಷಿಮುನಿಗಳು ಪಾಪವನ್ನು ಸ್ಥೂಲವಾಗಿ 'ಮಹಾಪಾತಕ' ಮತ್ತು 'ಉಪಪಾತಕ'ಗಳೆಂದು ಎರಡು ಬಗೆಯಲ್ಲಿ ವಿಭಜಿಸಿದ್ದಾರೆ.¹⁸⁰ ಶಾಸನಗಳ ಫಲಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಪಂಚಮಹಾಪಾತಕಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಉಲ್ಲೇಖಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಈ ಅವಧಿಯ ಶಾಸನಗಳ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟದಾನವನ್ನು ಕಾಪಾಡಿದವರಿಗೆ ದೊರಕುವ ಶ್ರೇಯಸ್ಸು ಅದನ್ನು ಕೆಡಿಸಿದವನಿಗೆ ಅಥವಾ ಅಪಹರಿಸಿದವನಿಗೆ ಒದಗುವ ಪಾಪದ ಚಿತ್ರವನ್ನು ಸ್ಮೃತಿ ಪುರಾಣಾದಿಗಳಿಂದಾಧರಿಸಿದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಶ್ಲೋಕಗಳ ಮೂಲಕ ಬಿಂಬಿಸಲಾಗಿದೆ. ಶ್ಲೋಕಗಳಲ್ಲದೆ ಕಡೆ ಅದರ ಸಾರವನ್ನೇ ದೇಶ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಅದರ ಉದ್ದೇಶ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಕೊಟ್ಟದಾನ ಅಪಹೃತವಾಗದೇ, ಹಾಳಾಗದೇ ಉಳಿಯಬೇಕೆನ್ನುವದು. ಎಲ್ಲ ಧರ್ಮಗಳ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಸಾರ್ವತ್ರಿಕವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುವ ಈ ಮಾತುಗಳು ಕ್ರಮೇಣ ಅರ್ಥಕಳೆದುಕೊಂಡು ಅಶ್ಲೀಲತೆಯತ್ತ ಹೊರಳಿದುದು ನಮ್ಮ ಸಾಮಾಜಿಕ ಅಧಃಪತನವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಪಾಪದಿಂದ ಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವ ಪುರುಷನು ನರಕಗಳನ್ನು ಹೊಂದುವನೆನ್ನುತ್ತಾನೆ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯ.¹⁸¹ ಈ ಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತಕ್ಕಾಗಿಯೇ ದಾನ, ಧರ್ಮ, ವ್ರತಾಚರಣೆಗಳು ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡುವೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಇದರ ಪರಿಣಾಮ ಪ್ರಾಚೀನ ಮತ್ತು ಮಧ್ಯಕಾಲೀನ ಕರ್ನಾಟಕದ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಗೊಂಡ ಅಸಂಖ್ಯಾತ ದಾನ ಧರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣುತ್ತೇವೆ.

ಹಬ್ಬಗಳು

ಭಾರತ ದೇಶವು ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಕರ್ನಾಟಕವು ಅನಾದಿಕಾಲದಿಂದಲೂ ಹಬ್ಬಗಳ ಆಚರಣೆಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದು, ಹಬ್ಬಗಳ ಆಚರಣೆಯ ತವರು ಮನೆಯಂದೇ ಹೆಸರು ಪಡೆದಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ

ಮಲ್ಲೂರು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ¹⁹⁷ “ಶ್ರೀ ಮನ್ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರಂ ಕೋಮಾರ ಜೊಮದೇವರ ಸರ್ವಾಸವೂರ-೧೪೦ ಮಂ ಸರ್ವಾಭೃಂತರ ಸಿದ್ಧಿ(ಯಿ)ನಾಳುತ್ತಮಿರೆ” ಎಂದಿದೆ. ಬ್ಯಾಡಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ಹಿರೇಹಳ್ಳಿಯ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ¹⁹⁸ ಬನವಾಸಿ ವರ್ಣನೆಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾ “ಅಭ್ಯುದಯಲಕ್ಷ್ಮೀನಿವಾಸಾಸ್ಪದವೆನಲೀ ಬ್ಯಾಸಪುರವರಂ ರಂಜಿಸುಗಂ” ಎಂದಿದೆ.

ಈ ಬಾಸಾವುರ -೧೪೦ರಲ್ಲಿ ಹಾವೇರಿ ತಾಲೂಕಿನ ದೆಯ್ಯದ ಹೊಸೂರು (ದೇವಿಹೊಸೂರು) ಚೆಂಗಾವುರ (ಸಂಗೂರ), ಕೋಳೂರು, ಮಲ್ಲವುರು (ಮಲ್ಲೂರು), ತಮ್ಮಗೆ (ಕೋಣನ ತಂಬಿಗೆ), ಬಮ್ಮೊಡಿ (ಹೊಮ್ಮರಡಿ) ಈ ಗ್ರಾಮಗಳೂ¹⁹⁹ ಕರ್ಜಗಿ ತಾಲೂಕಿನ ದೇವಗಿರಿ²⁰⁰ ಹಾನಗಲ್ಲು ತಾಲೂಕಿನ ಬೆಂಗೇರಿ,²⁰¹ ಹಾವೇರಿ ತಾಲೂಕಿನ ಮಲ್ಲೂರ,²⁰² ಕಲ್ಕೇರಿ ಮತ್ತು ಪಲ್ಲವಳ²⁰³ ಗ್ರಾಮಗಳೂ ಸೇರಿಕೊಂಡಿರಬಹುದು.

ಕಲ್ಕೇರಿ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ²⁰⁴ “ಬನವಾಸಿ ಪನ್ನಚ್ಚಾಸಿರದ ಕಂಪಣಂ ಬಾಸವುರಂ ನೂಟನಾಲ್ವತ್ತರ ಬಳಿಯ ಕಲ್ಕು” ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಕಾಗಿನಲೆ-೧೨ ಇದರ ಉಪವಿಭಾಗವಾಗಿದೆ. ಇತರ ಉಪವಿಭಾಗಗಳ ಉಲ್ಲೇಖ ದೊರೆಯುವದಿಲ್ಲ.

ಬೆಣ್ಣೆವೂರ - ೧೨

ಬನವಾಸಿ-೧೨೦೦೦ದ ಉಪವಿಭಾಗವಾದ ಇದರ ಉಲ್ಲೇಖ, ಅನಂತಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಕಂಚಗಾರ ಬೆಳಗಲ್ಲು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ,²⁰⁵ “ಶ್ರೀ ಮನ್ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರಂ ಗಂಡರಾಧಿತ್ಯರಸರ್ ಸಿನ್ದವಾಡಿ ಸಾಸಿರಮುಂ ಬೆಣ್ಣೆವೂರ್ ಪನ್ನೆರಡುಮಂ ತಂಮ ಭತ್ತಗ್ರಾಮ ನೆರಗುನ್ನೆಯಮು” ಎಂದಿದೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಈ ಉಪವಿಭಾಗವು ಸಿಂಧವಾಡಿ ಸಾಸಿರದ ಉಪವಿಭಾಗವಾಗಿರಬಹುದೆ ಎಂಬ ಅನುಮಾನವುಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಹೊನ್ನತ್ತಿ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ²⁰⁶ “ಬೆಣ್ಣೆವೂರ್ಪನ್ನೆಟಡು” ಎಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದ್ದು, ಇಂದಿನ ರಾಣೆಬೆನ್ನೂರ ತಾಲೂಕಿನ ‘ಬೆಣ್ಣೆವೂರು’ ಇದರ ಮುಖ್ಯಗ್ರಾಮವಾಗಿದ್ದಿರಬಹುದು.²⁰⁷ ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಈ ಎಲ್ಲ ಅನುಮಾನಗಳಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಶೋಧನೆಗಳ ಅಗತ್ಯತೆಯಿದೆ.

ಅರಕೆಟಿ - ೧೨

ಹಿರೇಕೆರೂರ ತಾಲೂಕಿನ ಮೇದೂರು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ²⁰⁸ “.. ರೆಡೆವಟ್ಟ-೨೦, ಮನರಕೆಟಿ ಪನ್ನೆರಡು” ಎಂದು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಅರಕೆರೆ-೧೨, ಬನವಾಸಿ-೧೨೦೦೦ದ ಉಪವಿಭಾಗವಾಗಿತ್ತು.

ಎಡೆವಟ್ಟ - ೨೦

ಎಪ್ಪತ್ತು ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದ ಈ ವಿಭಾಗವು ಬನವಾಸಿ ೧೨೦೦೦ದ ಉಪವಿಭಾಗವಾಗಿದೆ. ಮೇದೂರು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ,²⁰⁹ “...ರೆಡೆವಟ್ಟ-೨೦ ಟ ಮೊದಲಬಾಡಂ ಮೆಜವುರದ” ಎಂದಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇದರ ರಾಜಧಾನಿ ‘ಮೆಜವುರ’ವಾಗಿದೆ. ಇದು ಇಂದಿನ ಹಿರೇಕೆರೂರ ತಾಲೂಕಿನ ‘ಮೇದೂರು’ ಗ್ರಾಮವೇ ಆಗಿದೆ. ಈ ವಿಭಾಗವು ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹಿರೇಕೆರೂರು ತಾಲೂಕಿನ, ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸೊರಬ ಮತ್ತು ಶಿಕಾರಿಪುರ ತಾಲೂಕುಗಳಲ್ಲಿಯ ಕೆಲವು ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿತ್ತು. ತುಂಬರ ಹೊಸೂರು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ,²¹⁰ “...ಪನ್ನಚ್ಚಾಸಿರದ ಕಂಪಣಂ ಎಡೆನಾಟ್ಟೆ ಎಪ್ಪತ್ತಟ ಬಳಿಯಗ್ರಹಾರಂ ತುಂಬರಹೊಸೂರ” ಎಂದಿದೆ. ಈ ತುಂಬರಹೊಸೂರು ಶಿಕಾರಿಪುರ ತಾಲೂಕಿನಲ್ಲಿದೆ. ಸೊರಬ ತಾಲೂಕಿನ ಹಳೆಸೊರಬದ²¹¹ ಶಾಸನದ ಗ್ರಾಮಗಳ ಹೆಸರುಗಳು ತಿಳಿಯುವದಿಲ್ಲ.

ಮುಗುನ್ನ - ೧೨ (ಮಾಗುನ್ನ-೧೨)

ಇದು ಯಾವುದರ ಉಪವಿಭಾಗವಾಗಿತ್ತು ಎಂಬುದು ನಿಖರವಾಗಿ ತಿಳಿದುಬಂದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಇದು ಬನವಾಸಿ-೧೨೦೦೦ ದಲ್ಲಿದ್ದಿತ್ತೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಮೇದೂರು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ²¹² “ಶ್ರೀ ಮನ್ಮಹಾಸಾಮನ್ತಂ ಭಾವಂ ಬಿಜ್ಜರಸರ್

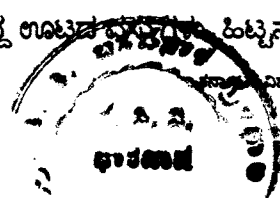
ಆಚರಣೆಯಲ್ಲಿರುವವು ಹಬ್ಬಗಳು ಜಗತ್ತಿನ ಬೇರಾವ ಭಾಗದಲ್ಲಿಯೂ ಕಂಡಬರಲಾರವು. 'ಪರ್ವ' ಎಂಬ ಸಂಸ್ಕೃತ ಪದವು ಪ್ರಾಕೃತ ಜನರಬಾಯಲ್ಲಿ 'ಪಬ್ಬ'ವೆಂದು ಅಪಭ್ರಂಶವಾಗಿ ಮುಂದೆ ಅದೇ ಹಬ್ಬವಾಗಿ ಕನ್ನಡಿಗರಲ್ಲಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಅವಧಿಯ ಶಾಸನಗಳು ಉತ್ತರಾಯಣ ಸಂಕ್ರಾಂತಿ ಪರ್ವ,¹⁸² ಸಂಕ್ರಮಣ ಪರ್ವ,¹⁸³ ಸೋಮಗ್ರಹಣ ಪರ್ವಗಳನ್ನು¹⁸⁴ ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತವೆ. ಡಾ. ಚಿದಾನಂದ ಮೂರ್ತಿಯವರು ಅಂದು ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಎರಡು ಪೂಜಾ ಉತ್ಸವಗಳಾದ 'ಚೈತ್ರ' ಮತ್ತು 'ಪವಿತ್ರ'ಗಳನ್ನು ಹೆಸರಿಸುತ್ತ ಮಂತ್ರಪುಷ್ಪದ ವನಾರೋಪಣ ಫಲಪೂಜೆ ಕಾರ್ತಿಕ ಕೃತಿಕಾ ದೀಪ ಪೂಜೆ, ವಸಂತೋತ್ಸವಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡರೆ ಐದು ಹಬ್ಬಗಳಾಗುತ್ತವೆ ಎಂದಿದ್ದಾರೆ.¹⁸⁵ ಇಲ್ಲಿಯ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿಯ ಉತ್ತರಾಯಣ ಸಂಕ್ರಾಂತಿ ಪರ್ವ, ಸಂಕ್ರಮಣ ಪರ್ವ ವನದ ಪರ್ವ ಹಾಗೂ ಸೋಮಗ್ರಹಣ ಪರ್ವಗಳ ಉಲ್ಲೇಖಗಳನ್ನು ಹೊರತುಪಡಿಸಿದರೆ ಇಲ್ಲಿಯ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಇತರ ಹಬ್ಬಗಳ ವಿವರಗಳಿಲ್ಲ. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ದೇವಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯನೈಮಿತ್ತಿಕ ಪೂಜೆಗಳು, ಅಂಗಭೋಗ (ಅಭಿಷೇಕ, ಅಷ್ಟವಿಧಾರ್ಚನೆ, ನಂದಾದೀವಿಗೆ, ನೈವೆದ್ಯ) ರಂಗಭೋಗ(ಗೀತ, ವಾದ್ಯ, ನೃತ್ಯ) ಗಳು ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದವು. ಇಂಥ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗಾಗಿ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ದತ್ತಿ ನೀಡಿದ ಅನೇಕ ಉದಾಹರಣೆಗಳು ಇಲ್ಲಿಯ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿವೆ. ದೇವಸ್ಥಾನದ ಖಂಡಸ್ತುಟಿತ, ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ, ನವಸುಧಾಕರ್ಮಗಳಿಗಾಗಿಯೂ ದತ್ತಿ ಬಿಡುತ್ತಿದ್ದು, ಅಲ್ಲಿ ಆಚರಿಸುವ ಹಬ್ಬ, ಉತ್ಸವಗಳ ಕುರಿತಾಗಿ ಸುದೀರ್ಘ ವಿವರಣೆಗಳು ಅಲ್ಲಿಯ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲ. ಕೇವಲ ವನದ ಪರ್ವ, ಚೈತ್ರ ಪವಿತ್ರ, ಸಂಕ್ರಾಂತಿ ಪರ್ವ, ಸೋಮಗ್ರಹಣ ಪರ್ವ ಎಂಬ ಉಲ್ಲೇಖಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಕಾಣುತ್ತೇವೆ.

ಆಹಾರ ಪಾನೀಯಗಳು

ಪ್ರಾಚೀನ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಆಹಾರ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಯನದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯ ಶಾಸನಗಳು ಉಲ್ಲೇಖಿಸದೇ ಇದ್ದರೂ, ಈ ಪ್ರದೇಶದ ಶಾಸನಗಳು ಸಮಕಾಲೀನ ಸಾಹಿತ್ಯಕ ಕೃತಿಗಳು ನಮ್ಮ ಪೂರ್ವಜರ ಆಹಾರಪಾನೀಯಗಳಮೇಲೆ ಬೆಳಕು ಚೆಲ್ಲುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾಚೀನ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಅಡುಗೆಯನ್ನು ಕಲೆಯಾಗಿ ಕಲೆಯುತ್ತಿದ್ದುದು ಅಚ್ಚರಿಯೇನಲ್ಲ. ನಳಭೀಮಸೇನರು ಪಾಕಶಾಸ್ತ್ರ ಪ್ರವೀಣರಾಗಿದ್ದರು. ಅವರ ಹೆಸರುಗಳಲ್ಲಿ ಪಾಕಶಾಸ್ತ್ರಗಳೇ ರಚಿತವಾಗಿವೆ.¹⁸⁶ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಮೂರನೇ ಸೋಮೇಶ್ವರನ 'ಮಾನಸೋಲ್ಲಾಸ' (ಅಭಿಲಾಶಿತಾರ್ಥ ಚಿಂತಾಮಣಿ) ಎರಡನೆ ಚಾವುಂಡರಾಯನ 'ಲೋಕೋಪಕಾರ'ಗಳಲ್ಲಿ ಪಾಕಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಭಾಗಗಳಿರುವುದು ಗಮನಾರ್ಹ.

ಸಮಕಾಲೀನ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಳೆ,¹⁸⁷ ಸಕ್ಕರೆ,¹⁸⁸ ಬೆಲ್ಲ,¹⁸⁹ ಉಪ್ಪು,¹⁹⁰ ಜೀರಿಗೆ,¹⁹¹ ಸಾವಿ,¹⁹² ಅಲ್ಪ,¹⁹³ (ಹಸಿ ಶುಂಠಿ) ತುಪ್ಪ,¹⁹⁴ ಮೊಸರು,¹⁹⁵ ಬೆಣ್ಣೆ,¹⁹⁶ ಬಾಡಕಾಯಿ,¹⁹⁷ ವಿಳೈ,¹⁹⁸ ಅಡಕೆ¹⁹⁹ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಬಳಸಲ್ಪಡುತ್ತಿದ್ದವೆಂದು ಊಹಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ಮಾನಸೋಲ್ಲಾಸ ವು ಮಂಡಕ (ಮಂಡಿಗೆ), ದೋಸಕ (ದೋಸೆ), ಇಡ್ಡಲಕ (ಇಡ್ಡಲಗೆ ಬಹುಶಃ ಇಂದಿನ ಇಡ್ಡಿಯಾಗಿರಬಹುದೇ?), ಸೇವಿಕ (ಸೇವಿಗೆ), ಮಜ್ಜುಕ (ಮಜ್ಜಿಗೆ), ಹುಣಸೆ, ಕವಳೆ, ಅಂಬಲಿಕಾಯಿ, ಲಿಂಬೆ, ಮಂಗರವಳ್ಳಿ, ಶುಂಠಿ, ಮೆಣಸು, ಕಾರೆ ಗೆಣಸು ಮೊದಲಾದ ಆಹಾರ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದೆ.²⁰⁰ ಆಹಾರ ಧಾನ್ಯಗಳಾದ ಜೋಳ,²⁰¹ ಭತ್ತ,²⁰² ವ್ಯಂಜನ ಪದಾರ್ಥಗಳಾದ ಬಾಡಕಾಯಿ,²⁰³ ಜಿಡ್ಡು, ಪದಾರ್ಥಗಳಾದ ಹಾಲು,²⁰⁴ ತುಪ್ಪ,²⁰⁵ ಮೊಸರು,²⁰⁶ ಬೆಣ್ಣೆ,²⁰⁷ ಎಣ್ಣೆ²⁰⁸ ಗಳ ಉಲ್ಲೇಖಗಳು ಶಾಸನ ಮತ್ತು ಸಾಹಿತ್ಯಗಳಲ್ಲಿವೆ.

ಅಂದಿನ ಕಾಲದವರ ಆಹಾರ, ತಿಂಡಿ, ತಿನಿಸುಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ನಯಸೇನ ವಿವರವಾಗಿ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಬೆಳ್ಳೊಲದವನಾದ ನಯಸೇನ, ಅಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುವ ಜೋಳ, ಗೋಧಿ, ಕಡಲೆ, ಅಕ್ಕಿ, ತೊಗರೆ, ಸಾವೆ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುತ್ತಿದ್ದ, ಅನೇಕ ಪ್ರಕಾರದ ಊಟದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಹೆಸರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಹಯನವಂತೂ ಸಮೃದ್ಧವಾಗಿತ್ತು. ಜೋಳದ ಕೊಳ್, ಪಿಟ್ಟು, ರೊಟ್ಟಿ, ಅಂಬಲಿ, ಗಂಜಿ, ಸಾವೆಯ ಅನ್ನ, ಇವೆಲ್ಲ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಬಡವರು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಊಟವಾಗಿದ್ದು, ಹಿಟ್ಟನ್ನೂ ಕರುಗಳಿಗೂ

ತನ್ನಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.²⁰⁹ ಶ್ರೀಮಂತರು ಕಳೆವೆಯ ಅನ್ನವನ್ನು ಉಣ್ಣುತ್ತಿದ್ದರು.²¹⁰ ಕಂಪುಳ ತುಪ್ಪ, ಅಂಥ ತುಪ್ಪವುಳ್ಳ ಊಟ ಬಹಳ ಸೊಗಸು.²¹¹ ತಿವುಡಗಳಿಂದ ಕಂಪಿನಿಂಪೆಸೆವ ತೊವೆ ಕಳೆವೆಯ ಕೂಳು, ತಿಳಿದುಪ್ಪಗಳನ್ನು ಕೂಡಿಸಿ ಶ್ರೀಮಂತರು ಊಟವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು.²¹² ತುಪ್ಪ ತುಂಬಿದ ಕೊಡಗಳಿರುತ್ತಿದ್ದವು.²¹³ ಊಟದಲ್ಲಿ ಮೊಸರು, ಮಜ್ಜೆಗೆಗಳನ್ನೂ ಬಳಸುತ್ತಿದ್ದರು.²¹⁴ ಬಡವರು ಗುಗ್ಗುರಿ ತಿನ್ನುತ್ತಿದ್ದರು.²¹⁵ ನುಚ್ಚುಗೂಳು ಎಣ್ಣೆಯನ್ನೂ ಅವರು ಉಣ್ಣುತ್ತಿದ್ದರು.²¹⁶ ಹಬ್ಬಗಳಲ್ಲಿ ಹೋಳಿಗೆ, ಮಂಡಿಗೆ, ತರಗು, ಲಡ್ಡುಗೆ, ಚಕ್ಕುಲಿ, ಗಾರಿಗೆ, ಪೂರಿಗೆ ಇತ್ಯಾದಿ ಸಿಹಿ ತಿನಿಸುಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು.²¹⁷ ಊಟದಲ್ಲಿ ನಂಜಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಬಾಡುಗಳೂ ಇದ್ದವು.²¹⁸ ಅಡುಗೆ ಮಾಡುವಾಗ ಎಣ್ಣೆ, ಬೆಲ್ಲ, ಸಕ್ಕರೆ, ಉಪ್ಪು, ಇಂಗು, ಸಾಸಿವೆ, ಮೆಣಸು, ಅರಿಷಣ, ಶುಂಠಿ, ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಬಳಸುತ್ತಿದ್ದರು.²¹⁹ ಬಾಳೆಯ ಹಣ್ಣು, ಖಂಡ ಶರ್ಕರಗಳನ್ನು ಪ್ರಾಯಃ ಶ್ರೀಮಂತರು ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿರಬೇಕು.²²⁰ ಹಾಲಂತೂ ಸರಿಯೇ, ಹಾಲಿನಿಂದ ಗಿಣ್ಣವನ್ನೂ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು.²²¹ ಬೆಣ್ಣೆಯೂ ಇತ್ತು.²²² ಸೌತೆಕಾಯಿಗಳನ್ನು ತಿನ್ನುತ್ತಿದ್ದರು.²²³ ಊಟಕ್ಕೆ ಕುತಾಗ ಮಣೆ, ಅಡ್ಡಣಿಗೆ, ಪರಿಯಣಗಳನ್ನು ಇಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಅಲಿಕಲ್ ಹಾಕಿದ ನೀರನ್ನು ಕುಡಿಯುತ್ತಿದ್ದರು.²²⁴ ಜೇನಿನ ಉಪಯೋಗವು ಇತ್ತು.²²⁵ ಊಟವಾದ ನಂತರ ಶ್ರೀಮಂತರು ಕರ್ಪೂರ ಮಿಶ್ರಿತ ತಾಂಬೂಲ ಸೇವಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.²²⁶ “ತಪ್ಪಮಾಂಸದಂತೆ ಕುದಿವೆಣ್ಣೆಗೆ ಬಂದು” ಎಂಬ ನಯಸೇನನ ಹೇಳಿಕೆ²²⁷ ಆಗ ಮಾಂಸಾಹಾರಿಗಳಿದ್ದದ್ದನ್ನೂ ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಅವರು ಮಾಂಸವನ್ನು ಎಣ್ಣೆಯಲ್ಲಿ ಕರಿದು ತಿನ್ನುತ್ತಿರಬೇಕು.

ವೇಷ, ಭೂಷಣ, ಅಲಂಕಾರ

ಪುರಾತನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಕನ್ನಡನಾಡು ಹತ್ತಿಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿತ್ತು. ಈ ಪ್ರದೇಶದ ಕಲವು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಹತ್ತಿಯ ಉಲ್ಲೇಖವಿದ್ದು ವಿಶೇಷ. ಇದರನ್ವಯ ಹತ್ತಿ, ಹತ್ತಿನೂಲು, ಹತ್ತಿಬಟ್ಟೆಗಳು ವಿದೇಶಕ್ಕೆ ರಫ್ತಾಗುತ್ತಿದ್ದವು ಎಂದು ಊಹಿಸಬಹುದು. ಹೀಗಾಗಿ ಹತ್ತಿಯ ಬಟ್ಟೆಯನ್ನು ಎಲ್ಲರೂ ಧರಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆಂಬ ವಿಷಯ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಮೇಲ್ವರ್ಗದ ಸ್ತ್ರೀ ಪುರುಷರು ರೇಷ್ಮೆ ಬಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ಧರಿಸುತ್ತಿದ್ದಿರಬಹುದು. ಈ ಭಾಗದ ಶಾಸನವೊಂದರಲ್ಲಿ²²⁸ ‘ಸೀರೆ’, ‘ಪಂಚೆ’, ‘ದಸರಿ’ ಗಳುಲ್ಲೇಖವಿದ್ದು, ಸೀರೆ, ಪಂಚೆಗಳನ್ನು ಸ್ತ್ರೀ ಪುರುಷರು ಧರಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆಂದೂ, ‘ದಸರಿ’ ಇದು ಮೇಲು ಹೊದಿಕೆಯಾಗಿರಬಹುದೆಂದು ಭಾವಿಸಬಹುದು. ದೇವಾಲಯಗಳ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಕೂಡಾ ಅಂದಿನ ಜನರ ಉಡುಗೆ - ತೊಡುಗೆಗಳ ಮೇಲೆ ಬೆಳಕನ್ನು ಬೀರುತ್ತವೆ.

ಸಮಕಾಲೀನ ಕೃತಿ ಧರ್ಮಾಮೃತವು ಈ ವಿಷಯದ ಬಗೆಗೆ ಸಾಕಷ್ಟು ವಿವರಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತದೆ. ಬಡವರ ಹೆಣ್ಣು ಮಕ್ಕಳಿಗಿಂತ, ಶ್ರೀಮಂತರ ಹೆಣ್ಣುಮಕ್ಕಳಾದ ಮತ್ತು ರಾಣಿಯರ ಅಲಂಕಾರಗಳ ಬಗ್ಗೆ ವಿವರಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ತಿಲಕದಿಂದ ಮೊದಲುಗೊಂಡು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ರತ್ನಭರಣಗಳನ್ನು ಹೆಣ್ಣುಮಕ್ಕಳು ಧರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ವಸ್ತ್ರಗಳ ಮೇಲೆಯೇ ಆಭರಣ ಸೊಗಸನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆಂದು ಅವರು ನಂಬಿದ್ದರು.²²⁹ ಶ್ರೀಮಂತರು, ರಾಣಿಯರು ದುಕೂಲ, ಮಡಿಸೀರೆ, ಚೀನಾಂಬರ ಮೊದಲಾದ ಬೆಲೆಯುಳ್ಳ ಸೀರೆಗಳನ್ನು ಉಡುತ್ತಿದ್ದರು.²³⁰ ಬಡವರು ಉಡುತ್ತಿದ್ದ ಸೀರೆಗಳು ನೂಲಿನವಾಗಿದ್ದು, ಅವುಗಳನ್ನು ಕಷ್ಟವಸ್ತ್ರಗಳೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು.²³¹ ಹೆಣ್ಣುಮಕ್ಕಳು ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಡಿಗೆ ಹಚ್ಚಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದುದ್ದನ್ನು ನಯಸೇನ ಹಲವಾರು ಕಡೆ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದಾನೆ.²³² ಮುಡಿಯಿಲ್ಲದ ಶೃಂಗಾರ ವ್ಯರ್ಥವೆಂದು ಅಂದಿನವರ ಭಾವನೆ.²³³ ಕೂದಲಗಳನ್ನು ಪಣ್ಣೆಗೆಯಿಂದ ಹಿಕ್ಕಿ²³⁴ ಬಗೆ ಬಗೆಯ ಮಾಟದ ಮುಡಿಹಟ್ಟುತ್ತಿದ್ದರು.²³⁵ ಬಳಲುಡಿ, ಸೋಮುಡಿ, ಪೂಮುಡಿಗಳ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ನಯಸೇನ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ.²³⁶ ಪೊಚ್ಚೆ ಪೊಸಮಲ್ಲಿಗೆ, ಜಾದಿ ಮುಂತಾದ ಹೂಗಳನ್ನು ಮುಡಿಯುತ್ತಿದ್ದರು.²³⁷ ಚಾರುಚಂದನ ಇಲ್ಲವೆ ಕುಂಕುಮದ ಇಲ್ಲವೆ ಕತ್ತೂರಿ (ಕಸ್ತೂರಿ) ಬೊಟ್ಟನ್ನು ಹಣೆಗಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು.²³⁸ ಶ್ರೀಮಂತ ಹೆಣ್ಣುಮಕ್ಕಳು, ರಾಣಿಯರು ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಪೊನ್ನೋಲೆ ಅಥವಾ ಪಚ್ಚೋಲೆಗಳನ್ನು ಧರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.²³⁹ ಬಡವರು ತಾಳಿ, ಕಾಜಿನ ತೊಡವು, ಪೊಸದ ನೂಲಲ್ಲಿ ಪೋಣಿಸಿ ಮಾಡಿದ ಮುತ್ತಿನ ಮತ್ತು ಮಣಿಯ ಹಾರಗಳನ್ನು ಧರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.²⁴⁰ ಕೊರಳ ಆಭರಣಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಮಂತ ಸ್ತ್ರೀಯರು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು.

ಮುಕ್ತಿನಹಾರ, ಮುಕ್ತಿನೈಸರಗಳ ಉಲ್ಲೇಖ ಈ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕಡೆ ಬಂದಿದೆ. ಕಂಕಣ, ವಜ್ರಕಂಕಣ, ಮಣಿಕಂಕಣಗಳನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು. “ಹಸ್ತಯುಗ್‌ದೋಳ್ ಮಣಿಕಂಕಣಂ ಎಯ್ ಶೋಭಿಸುತ್ತಿರೆ” ಎಂದು ನಯಸೇನ ಬಣ್ಣಿಸಿದ್ದಾನೆ.²⁴¹ ಗಂಡುಮಕ್ಕಳ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ನಯಸೇನ ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಅವರು ನೆತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಜುಟ್ಟು ಬಿಟ್ಟು ತುರುಬು ಕಟ್ಟುತ್ತಿದ್ದಂತೆ ಒಂದು ಸನ್ನಿವೇಶದಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆಂದಿದ್ದಾನೆ.²⁴² ಗಂಡಸರು ಮೀಸೆ ಬಿಡುತ್ತಿದ್ದುದನ್ನೂ ಅವನು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ.²⁴³

ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳು

ಕನ್ನಡಿಗರ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳ ಮೂಲಪ್ರೇರಣೆ ಧರ್ಮವೇ ಆಗಿದ್ದು, ಕೆವಲ ಸಾಮಾಜಿಕ ಕಟ್ಟಳೆಗಳನ್ನು ಪಾಲಿಸಿದ್ದಷ್ಟರಿಂದಲೇ ತೃಪ್ತಿಯಾಗಿಲಿಲ್ಲ. ಹೀಗಾಗಿ ಜನಪದರು ತಮ್ಮ ಕಾರ್ಯಕ್ಷೇತ್ರವನ್ನು ಲೌಕಿಕ ಹಾಗೂ ಧಾರ್ಮಿಕ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಮೀಸಲಿರಿಸದೇ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೂ ಸಹ ತಮ್ಮ ಕಾರ್ಯಕ್ಷೇತ್ರವನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಈ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಅವರು ಜಾತಿಮತ ಪಂಥಗಳನ್ನು ಮೀರಿ ಮುಂದುವರಿದ ಅಂಶ ಶಾಸನೇತಿಹಾಸದಿಂದ ವೇದ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ ಈ ನಾಡಿನ ಜನರು ಸಾಮಾಜಿಕ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ವಿನಿಯೋಗಿಸಿದ ಹಣದ ಮೂಲವನ್ನು ಕುರಿತಂತೆ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಅವಲೋಕಿಸಿದಾಗ ಅವರು ಬಡವ ಬಲ್ಲಿದ, ಉಚ್ಚನೀಚರೆಂಬ ಭೇದಭಾವವಿಲ್ಲದೆ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ವರ್ಗದವರು ಸಾರ್ವಜನಿಕರ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಶ್ರಮಿಸಿದ ಉದಾಹರಣೆಗಳು ದೊರಕುತ್ತವೆ. ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಾದ ಬಾವಿ, ಕೆರೆ-ಕಟ್ಟೆಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ, ಭತ್ತಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ, ರಸ್ತೆ, ದೇವಾಲಯಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ, ಅರವಟ್ಟಿಗೆ ಮುಂತಾದ ರಚನಾತ್ಮಕ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ತಮ್ಮನ್ನು ತೊಡಗಿಸಿ ಕೊಂಡಿದ್ದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ತಟಾಕಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ

ಮಾನವನ ಮೂಲ ಅಗತ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಗಾಳಿ, ನೀರು, ಅನ್ನ, ಮುಖ್ಯವಾದವುಗಳು. ನೈಸರ್ಗಿಕ ಸಂಪನ್ಮೂಲಗಳಾದ ಇವುಗಳ ಉಪಯುಕ್ತತೆ ಜನಸಾಂದ್ರತೆ ಹೆಚ್ಚಿದಂತೆಲ್ಲಾ ಹೊಸ ಆಯಾಮಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತದೆ. ನಮ್ಮ ಪ್ರಾಚೀನರು ತಟಾಕಗಳು ಕೆರೆ, ಬಾವಿ, ಕಾಲುವೆಗಳ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಆದ್ಯತೆ ನೀಡಿದ್ದಾರೆ. ಕನ್ನಡಿಗರ ಔದಾರ್ಯ ಪ್ರಕಟವಾಗಿರುವುದು ಒಂದು ದೇವಸ್ಥಾನದ ನಿರ್ಮಾಣದಲ್ಲಿ, ಮತ್ತೊಂದು ತಟಾಕ ನಿರ್ಮಾಣದಲ್ಲಿ ಎಂಬ ಚಿದಾನಂದ ಮೂರ್ತಿಯವರ ಮಾತು ಪ್ರತಿಶತ ನೂರು ನಿಜ.²⁴⁴ ಯಾವ ವ್ಯಕ್ತಿಯು ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಕೆರೆಯಲ್ಲಿ ಹಸುಗಳು, ಪ್ರಾಣಿಗಳು, ಪಕ್ಷಿಗಳು, ಮನುಷ್ಯರುನೀರನ್ನು ಕುದಿದು ತೃಪ್ತರಾಗುವರೋ ಅವನು ಅಶ್ವಮೇದಯಾಗದ ಫಲವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ ಎಂದಿದೆ ಮಾಹಾಭಾರತ.²⁴⁵ ಈತನ ಕಾಲದ ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕೆರೆ, ಬಾವಿಗಳ ಉಲ್ಲೇಖಗಳಿವೆ. ಗ್ರಾಮಗಳ ಮೇರೆಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ದಾನ ದತ್ತಿಗಳ ಸೀಮೆಗಳನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುವಾಗ ಅನೇಕ ಕೆರೆಗಳ ಉಲ್ಲೇಖಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಅಳವಂಡಿ ಶಾಸನ(೧೦೬೧)²⁴⁶, ಅಸುಂಡಿ ಶಾಸನ(೧೦೪೪)²⁴⁷, ಮೊರಿಗೆರಿ ಶಾಸನ(೧೦೪೬)²⁴⁸, ಕಲ್ಲೇರಿ ಶಾಸನ(೧೦೫೫)²⁴⁹, ಶಿಗ್ಗಾವ ಶಾಸನ(೧೦೫೫)²⁵⁰ ಗಳು ವಿವಿಧ ಕೆರೆಗಳನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದರೆ, ಯರಗುಪ್ಪೆಯ(೧೦೬೩) ಶಾಸನವು²⁵¹ ಯರಗುಪ್ಪೆಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ಕೇಶಿಮಯ್ಯ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ದತ್ತಿ ಬಾವಿಗೆ ಅಲ್ಲಿಯ ಮಹಾಜನರು ಅರವತ್ತೊಕ್ಕಲು, ಹಾಗೂ ಪಟ್ಟಣಗಾರ ಸಮೆಯರು ಭೂದತ್ತಿ ಬಿಟ್ಟು ವಿಷಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ.

ಅರವಟ್ಟಿಗೆ

ಊರಿಂದ ಊರಿಗೆ, ದೇಶದಿಂದ ದೇಶಕ್ಕೆ ಸಂಚರಿಸುವ ಪ್ರಯಾಣಿಕರಿಗೆ ಅಥವಾ ಪ್ರವಾಸಿಗರಿಗೆ ಬಾಯಾರಿಕೆಯನ್ನು ಹಿಂಗಿಸಲು ದಾರಿಗಳ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಅರವಟ್ಟಿಗೆಗಳು ಇರುತ್ತಿದ್ದವು. ಇವು ಸತ್ರಗಳಿಗೆ ದೇವಸ್ಥಾನಗಳಿಗೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಿರುತ್ತಿದ್ದವು.

ಈತನ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ನೇರವಾಗಿ ಅರವಟ್ಟಿಗೆಗಳ ಉಲ್ಲೇಖಗಳಿಲ್ಲದಿದ್ದಾಗ್ಯೂ ಸಮಕಾಲೀನ ಸಾಹಿತ್ಯ ಈ ವಿಷಯದ ಮೇಲೆ ಬೆಳಕು ಚೆಲ್ಲುತ್ತವೆ.

ಸತ್ರಗಳು

ಪ್ರವಾಸಿಗರಿಗೆ ಅರವಟ್ಟಿಗೆಗಳಲ್ಲಿ ನೀರು ಸಿಕ್ಕರೆ, ಸತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅನ್ನ, ವಿಶ್ರಾಂತಿಗಳು ಸಿಗುತ್ತಿದ್ದವು. ಒಂದು ರೀತಿಯ ಅತಿಥಿ ಸತ್ಕಾರದ ವಿಸ್ತೃತ ರೂಪವೇ ಸತ್ರವೆನ್ನಬಹುದು. ಇವು ಸಹ ದೇವಸ್ಥಾನ ಮತ್ತು ಮಠಗಳಿಗೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಿರುತ್ತಿದ್ದವು. ನಮ್ಮ ಪ್ರಾಚೀನರು ಭೂದಾನ ವಿಧ್ಯಾದಾನಗಳಿಗಿಂತ ಅನ್ನದಾನವೇ ಶ್ರೇಷ್ಠವೆಂದು ನಂಬಿದ್ದರಿಂದ ಅನೇಕ ಸತ್ರಗಳಿಗೆ ದಾನ ದತ್ತಿಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಕರ್ಮಡಿ ಶಾಸನ(೧೦೫೯)²⁵² “ಕದಿರ್ಮಡಿ ಇನ್ನೂರ್ವರ್ ಕಯ್ಯಲ್(ಸ)ತ್ರಕ್ಕೆ ಮೊದಲೊಟ್ಟಿ ಲೊಕ್ಕಿ ಪೊಂಗದ್ಯಾಣವೆರ್ಪ್ಪತ್ತು ” ಎಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದಾರೆ, ಸಂಗಮ ಶಾಸನ(೧೦೬೭)ವು “ಸೂರ್ಯಗ್ರಹಣದಂದು ಪೆರ್ದೊರ್ಪೆಯ ಭೀಮರಥಿಯ ಕೂಡಲ ಸಂಗಮೇಶ್ವರದೇವರ ಸ್ನಾನನಿವೇದ್ಯನೃತ್ಯಗೀತಾವಾದ್ಯ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧರಣ ನವಸುಧಾಕರ್ಮಕ್ಕಲ್ಲಿಯ ‘ಸತ್ರಕ್ಕಂ’ ಸಗರ ಮುನೂಟು ಬಳಿಯ ಕೋಂಬಾಳಂ ಸರ್ವಬಾಧಾಪರಿ ಹಾರಂ ಎಂದು ಸತ್ರಕ್ಕೆ” ಬಿಟ್ಟ ಭೂ ಗ್ರಾಮದತ್ತಿಗಳನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತವೆ.

ಅಗ್ನಿಷ್ಠಿಕೆ

ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಚಕಮಕಿ ಕಲ್ಲಿನಿಂದಲೂ, ಎರಡು ಮರದ ತುಂಡುಗಳನ್ನು ಉಜ್ಜುವದರಿಂದಲೂ ಬೆಂಕಿಯನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದುದು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ತಿಳಿದ ಸಂಗತಿ. ಆದರೆ ಪ್ರತಿನಿತ್ಯವು ಪ್ರತಿ ಮನೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಬೆಂಕಿಯನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು ಅಸಾಧ್ಯವಾಗಿದ್ದಿತು. ಒಮ್ಮೆ ಹೊತ್ತಿಸಿದ ಬೆಂಕಿಯನ್ನು ಅರದಂತೆ ಏರ್ಪಾಡು ಮಾಡುವುದನ್ನೇ ಅಗ್ನಿಷ್ಠಿಕೆ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಶ್ರದ್ಧಾವಂತ ವೈದಿಕರ ಮನೆಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಂಕಿ ಅರದಂತೆ ಸದಾ ಉರಿಯುವಂತೆ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳಲು ಊರಿನ ಜನರು ದತ್ತಿಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಕೊಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಅಂಥ ಸ್ಥಳಗಳಿಂದ ಪ್ರತಿದಿನವು ಬೆಂಕಿಯು ಮನೆಯಿಂದ ಮನೆಗೆ ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದಿತು. ಊರಿನಲ್ಲಿ ಒಂದೆಡೆ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಅರದಂತೆ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಶಾಸನಧಾರಗಳಿವೆ. ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೦೧೦ರ ಶಾಸನವೊಂದು²⁵³ “ಅಗ್ನಿಷ್ಠಿಗೆಯ ಧರ್ಮಕ್ಕೆಂದು ಬಿಟ್ಟ ಕಲ್ಲಲೆಯ ಕೆಯಿ ಕಂಮ್ ಮೂವ್ಪತ್ತು. ಅಗ್ನಿಷ್ಠಿಗೆಯಂ ಮಠಮುಮಂ ರಕ್ಷಿಸಿದವರ್ಗ್ಗೆ ಅನಂತಪುಣ್ಯ ಅಗ್ನಿಯೇ ನಮಃ” ಈ ಒಕ್ಕಣೆಯನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ಅಗ್ನಿಷ್ಠಿಗೆಯು ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಸೊತ್ತು ಎಂಬ ಭಾವನೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಇನ್ನೊಂದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಮದ್ದಲದೇವಿ ಎಂಬಾಕೆ ಶಿವಪುರ ಎಂಬ ಅಗ್ರಹಾರದ ಮಹಾಜನಗಳ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಆರು ಗದ್ಯಾಣಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟೆಂದೂ, ಅವರು ಆ ಹಣದಬಡ್ಡಿಯಿಂದ ಅಗ್ನಿಷ್ಠಿಯನ್ನು ನಡೆಸುವರೆಂದು ಹೇಳಿದೆ.²⁵⁴ ಆದರೆ ಈತನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಯಾವ ಶಾಸನಗಳು ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸುವದಿಲ್ಲ.

ಕ್ರೀಡೆ ಮತ್ತು ಮನೋರಂಜನೆಗಳು

ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಕುರಿತು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಉಲ್ಲೇಖಗಳಿಲ್ಲವೆಂದ ಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ನಮ್ಮ ಪೂರ್ವಿಕರು ಕ್ರೀಡೆ ಮತ್ತು ಮನೋರಂಜನೆಗಳನ್ನು ತಿಳಿದಿರಲಿಲ್ಲವೆಂದಲ್ಲ. ಧರ್ಮಾಮೃತ ಸಮಕಾಲೀನ ಮನೋರಂಜನೆ, ಕ್ರೀಡೆಗಳ ಬಗೆಗೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಮಟ್ಟಿನ ವಿವರಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತದೆ. ದೃಶ್ಯಕಾವ್ಯ ಅಥವಾ ರೂಪಕಗಳಲ್ಲಿ ನಾಟಕಾದಿ ಹತ್ತು ಪ್ರಕಾರಗಳನ್ನು ಶಾಸ್ತ್ರಕಾರರು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.²⁵⁵ ಇದರನ್ವಯ ನಮ್ಮ ಪ್ರಾಚೀನರು ನಾಟಕ, ಬಯಲಾಟ, ಯಕ್ಷಗಾನಗಳನ್ನು ಮನೋರಂಜನೆಯ ಮಾಧ್ಯಮಗಳಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಊಹಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ವಡ್ಡಾರಾಧನೆಯಲ್ಲಿ ಪಗರಣದಾಟ ತಿಳಿಸುವ ಒಂದು ಸನ್ನಿವೇಶವಿದೆ.²⁵⁶

ನಮ್ಮ ಹಿರಿಕರು ಹಬ್ಬ ಹರಿದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಪೆಗಡೆ, ಚದುರಂಗ, ಕೋಳಿ, ಗೂಳಿ, ಟಗರಿನ ಕಾಳಗಗಳನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆಂಬ ವಿಷಯ ವೈದಿಕ ಸಾಹಿತ್ಯದಿಂದ ವೇದ್ಯ.

ಕೋಳಿ ಅಥವಾ ಹುಂಜಗಳ ಆಟವು ನಯಸೇನನ ಕಾಲಕ್ಕಿದ್ದಂತೆ ಅವನ “ಕಾಡುವ ಕೋಮಿಯ ಒಡೆಯನಂತೆ ಪಾಯಿಸಿ” ಎಂಬ ಮಾತಿನಿಂದ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.²⁵⁷ “ತಗರ್ ತಗರೋಳ್ ತಾಗುವಂತೆ” ಎಂದು ನಯಸೇನ ಮತ್ತೊಂದೆಡೆ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ.²⁵⁸ ಇದರಿಂದ ಟಗರಿನ ಕಾಳಗದ ಬಗೆಗೆ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಮಕ್ಕಳ ಆಟಪಾಠಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ನಯಸೇನ ಕೆಲವು ಮಾತುಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. “ಕುಪ್ಪಕುಳಿಯಾಡುವ ಮಕ್ಕಳಂತೆ ತನ್ನಂ ಪೊಗಟ್ಟುಕೊಳ್ಳದೆ”²⁵⁹ ಎಂಬ ನಯಸೇನನ ಮಾತಿನಿಂದ ಕುಪ್ಪಕುಳಿ ಎಂಬುದು ಇಂದಿನ ‘ಕುಕ್ಕಿಮರಿ’ ಅಥವಾ ‘ಕುರಿಮರಿ’ ಆಟವಾಗಿರಬಹುದು. “ಪೆಟ್ಟೆಯಂ ಪರಿದು ಚೆಂಡಂ ಮಾಡುವವರು ಕಟ್ಟೆಗ್ಗ” ರೆಂದು ನಯಸೇನ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ.²⁶⁰ ಇದರಿಂದ ಹಳೆಯ ಹರಕುಬಟ್ಟೆಯಿಂದ ಚೆಂಡುಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು, ಮಕ್ಕಳೂ ಚೆಂಡಾಟವಾಡುತ್ತಿದ್ದರೆಂದೂ ಊಹಿಸಬಹುದು. ಮತ್ತೊಂದೆಡೆ ಅವನು, ಮಾಣದೆ ತಿರುಗುವ ಬಾಳನ್ನು, ಮಕ್ಕಳಿಟ್ಟ ಬವರಿಯ (ಬುಗುರಿ) ತಿರುಗಾಟಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸಿದ್ದಾನೆ.²⁶¹ ಅದುದರಿಂದ ಮಕ್ಕಳು ಬುಗುರಿಯ ಆಟವಾಡುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಹೆಣ್ಣು ಹುಡುಗಿಯರು ಬೊಂಬೆಯೊಂದನ್ನು ಮದುವೆಗನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ, ಅನಂತಮತಿಯೆಂಬವಳನ್ನು ಮದುವೆಗಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಲಗ್ನದ ಆಟವಾಡುತ್ತಿದ್ದ ವಿವರ ಧರ್ಮಾಮೃತದಲ್ಲಿ.²⁶² ಇದರಿಂದ ಚಿಕ್ಕ ಚಿಕ್ಕ ಹೆಣ್ಣು ಮಕ್ಕಳು ಬೊಂಬೆಯಾಟದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿರುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಊಹಿಸಬಹುದು.

ಶಿಕ್ಷಣ

ಭಾರತೀಯರು ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ವಿದ್ಯೆಗೆ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ಕೊಡುತ್ತ ಬಂದಿದ್ದಾರೆ. ವಿದ್ಯೆಯ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಕುರಿತು ನೀತಿಶತಕವು.

ವಿದ್ಯಾನಾಮ ನರಸ್ಯರೂಪಮಧಿಕಂ ಪ್ರಚಿನ್ನ ಗುಪ್ತಂ ಧನಂ
ವಿಧ್ಯಾಭೋಗಕರಿ ಯಶಸ್ಸುಖಿರೀ ವಿಧ್ಯಾಗುರುನಾಂ ಗುರು
ವಿದ್ಯಾಬಂಧುಜನೋ ವಿದೇಶಗಮನೇ ವಿದ್ಯಾಪಾರಾದೇವತಾ
ವಿದ್ಯಾರಾಜಸು ಪೂಜಿತಾ ನತುಧನಂ ವಿದ್ಯಾವಿಹೀನ ಪಶು

ಎಂದು ವಿದ್ಯೆಯ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಎತ್ತಿ ತೋರಿಸುತ್ತದೆ.

ವಿದ್ಯೆಯು ಕಲ್ಪ ವೃಕ್ಷದ ಹಾಗೆ ಮಾನವನಿಗೆ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಕೊಡುತ್ತದೆ. ತಾಯಿಯಂತೆ ಕಾಪಾಡುತ್ತದೆ. ತಂದೆಯಂತೆ ಸರಿಯಾದ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಕರೆದೊಯ್ಯುತ್ತದೆ. ಪ್ರಿಯೆಯಂತೆ ಕಷ್ಟಗಳನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುತ್ತದೆ, ಹರ್ಷಗೊಳಿಸುತ್ತದೆ. ಐಶ್ವರ್ಯ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ದೊರಕಿಸಿಕೊಟ್ಟು ಕೀರ್ತಿಯನ್ನು ದಿಕ್ಕು ದಿಕ್ಕಿಗೂ ಪ್ರಚಾರಗೊಳಿಸುತ್ತದೆ. ಹೀಗಾಗಿ ವಿದ್ಯೆಗೆ ಎಲ್ಲ ಕಾಲ, ದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಗೌರವ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತ ಬಂದಿದೆ. ಪ್ರಾಚೀನರು ಲೌಕಿಕತೆಗಿಂತ ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚು ಒತ್ತು ಕೊಟ್ಟಿರುವುದು ಸ್ಪಷ್ಟ. ಶಿಕ್ಷಣ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಕುರಿತು ಶಿಕ್ಷಣ ಮತ್ತು ಸಾಹಿತ್ಯ ಎಂಬ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ವಿವರವಾಗಿ ಚರ್ಚಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಅಡಿಪಾಟುಪ್ರಕಟಣೆಗಳು

1. ಎಸ್. ಐ. ಐ., IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 126, 1064, ಉಚ್ಚಂಗಿದುರ್ಗ, ಹರಪ್ಪನಹಳ್ಳಿ ತಾ. ಬಳ್ಳಾರಿ.
- 1A. ಎಸ್. ಐ. ಐ., IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 125, 1061, ಹಿರೇಮಾಗಳಗೇರಿ, ಹರಪ್ಪನಹಳ್ಳಿ ತಾ. ಬಳ್ಳಾರಿ.
2. ಕೆ. ಇ., ಸಂ. VI, ನಂ. 10, 1060, ಹಿರೇಕೆರೂರ, ಹಿರೇಕೆರೂರ ತಾ. ಹಾವೇರಿ.
3. ಗೋಗಿ ಹನುಮಾಕ್ಷಿ, ಕಲಬುರ್ಗಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಶಾಸನಗಳು, ನಂ. 35, 1067, ಸಂಗಮ, ಶಹಾಪುರ ತಾ.
4. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪುತ್ರ, ಆಶ್ವಾಸ-2, ಪದ್ಯ 53-62.
5. ಮಲ್ಲಾಪುರ, ಬಿ. ವಿ. ನಯಸೇನ ಮತ್ತು ಅವನ ಕೃತಿಗಳು, ಪುಟ 274.
6. ಚಿದಾನಂದ ಮೂರ್ತಿ ಎಂ., ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಗಳ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ, ಪುಟ 379.
- 6A. ಎಸ್. ಐ. ಐ., XI, ಭಾಗ I, ನಂ. 97, ಮುಳಗುಂದ, ಗದಗ.
7. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪುತ್ರ, ಆಶ್ವಾಸ-4, ಪದ್ಯ 174.
8. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪುತ್ರ, ಆಶ್ವಾಸ-110, ಪದ್ಯ 126.
9. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪುತ್ರ, ಆಶ್ವಾಸ-11, ಪದ್ಯ 174.
10. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪುತ್ರ, ಆಶ್ವಾಸ-11, ಪದ್ಯ 175, 14-104.
11. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪುತ್ರ, ಆಶ್ವಾಸ-11, ಪದ್ಯ 132.
12. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪುತ್ರ, ಆಶ್ವಾಸ-2, ಪದ್ಯ 198.
13. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪುತ್ರ, ಆಶ್ವಾಸ-5, ಪದ್ಯ 103.
14. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪುತ್ರ, ಆಶ್ವಾಸ-5, ಪದ್ಯ 103.
15. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪುತ್ರ, ಆಶ್ವಾಸ-9, ಪದ್ಯ 108.
16. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪುತ್ರ, ಆಶ್ವಾಸ-6, ಪದ್ಯ 142.
17. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪುತ್ರ, ಆಶ್ವಾಸ-11, ಪದ್ಯ 15, 4-35.
18. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪುತ್ರ, ಆಶ್ವಾಸ-11, ಪದ್ಯ 188.
19. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪುತ್ರ, ಆಶ್ವಾಸ-5, ಪದ್ಯ 169.
20. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪುತ್ರ, ಆಶ್ವಾಸ-4, ಪದ್ಯ 24.
21. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪುತ್ರ, ಆಶ್ವಾಸ-10, ಪದ್ಯ 176.
22. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪುತ್ರ, ಆಶ್ವಾಸ-11, ಪದ್ಯ 162.
23. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪುತ್ರ, ಆಶ್ವಾಸ-10, ಪದ್ಯ 182.
24. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪುತ್ರ, ಆಶ್ವಾಸ-5, ಪದ್ಯ 125.
25. ಮಲ್ಲಾಪುರ, ಬಿ. ವಿ., ನಯಸೇನ ಮತ್ತು ಅವನ ಕೃತಿಗಳು, ಪುಟ 296-97.
26. ಚಿದಾನಂದ ಮೂರ್ತಿ ಎಂ., ಮಧ್ಯಕಾಲೀನ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಅಸ್ತತ್ವ, ಪುಟ 28.
27. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪುತ್ರ, ಆಶ್ವಾಸ-2, ಪದ್ಯ 71, 3-73.
28. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪುತ್ರ, ಆಶ್ವಾಸ-6, ಪದ್ಯ 142.
29. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪುತ್ರ, ಆಶ್ವಾಸ-10, ಪದ್ಯ 53.

30. ಚಿದಾನಂದಮೂರ್ತಿ ಎಂ., ಕನ್ನಡ ಶಾ. ಸಾಂ. ಅ., ಪುಟ 361 ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣೆ 274.
31. ಎ. ಇಂ., ಸಂ. XVI, 1050, ಪುಟ 78, ಸೂಡಿ, ರೋಣ ತಾ. ಗದಗ.
32. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪ್ಯುತ, ಅಶ್ವಾಸ-1, ಪದ್ಯ 168.
33. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪ್ಯುತ, ಅಶ್ವಾಸ-3, ಪದ್ಯ 35.
34. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪ್ಯುತ, ಅಶ್ವಾಸ-5, ಪದ್ಯ 99.
35. ದೇವರಕೊಂಡಾರಡ್ಡಿ (ಸಂ.), ಕ. ವಿ. ವಿ. ಶಾ. ಸಂ. 2, ಕೊಪ್ಪಳ ಜಿಲ್ಲೆ, ನಂ. 5, 1110, ಸಿರಗುಪ್ಪ.
36. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪ್ಯುತ, ಅಶ್ವಾಸ-12, ಪದ್ಯ 99.
37. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪ್ಯುತ, ಅಶ್ವಾಸ-12, ಪದ್ಯ 100-101.
38. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪ್ಯುತ, ಅಶ್ವಾಸ-2, ಪದ್ಯ 71.
39. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪ್ಯುತ, ಅಶ್ವಾಸ-3, ಪದ್ಯ 73.
40. ಎಮ್. ಎ. ಆರ್. 1935, ನಂ. 75, 1053, ಹೆಬ್ಬೆಲು, ನಗರ ತಾ. ಶಿವಮೊಗ್ಗ.
41. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., XVIII, ನಂ. 68, 1063, ಯರಗುಪ್ಪಿ, ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ ತಾ. ಧಾರವಾಡ.
42. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪ್ಯುತ, ಅಶ್ವಾಸ-2, ಪದ್ಯ 71, 3-73.
43. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., XV, ನಂ. 69, 1186, ಹೊಸೂರು, ಪುಟ 95.
44. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪ್ಯುತ, ಅಶ್ವಾಸ-7, ಪದ್ಯ 47.
45. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪ್ಯುತ, ಅಶ್ವಾಸ-4, ಪದ್ಯ 75.
46. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪ್ಯುತ, ಅಶ್ವಾಸ-3, ಪದ್ಯ 73, 77.
47. ಎಸ್. ಐ. ಐ., XX, ನಂ. 37, 1057, ಚಡಚಣ, ಇಂಡಿ ತಾ. ಬಿಜಾಪುರ.
48. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪ್ಯುತ, ಅಶ್ವಾಸ-2, ಪದ್ಯ 25, 26.
49. ಎಸ್. ಐ. ಐ., XVIII, ನಂ. 69, 1063, ದೇವಿಹೊಸೂರು, ಹಾವೇರಿ.
50. ಅದೇ, XX, ನಂ. 41, 1068, ಬನವಾಸಿ, ಶಿರಸಿ ತಾ. ಉ.ಕನ್ನಡ.
51. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪ್ಯುತ, ಅಶ್ವಾಸ-9, ಪದ್ಯ 101.
52. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪ್ಯುತ, ಅಶ್ವಾಸ-12, ಪದ್ಯ 24.
53. ಚಿದಾನಂದಮೂರ್ತಿ ಎಂ., ಕ. ಶಾ. ಸಾಂ. ಅ., ಪುಟ 4 39-440.
54. ಎಸ್. ಐ. ಐ., IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 123, 1059-60, ಡೋಣಿಕಲ್ಲು, ಗುತ್ತಿ ತಾ. ಅನಂತಪುರ, ಆಂಧ್ರ.
55. ಕವಿರಾಜಮಾರ್ಗ, 3-101.
56. ಮಲ್ಲಾಪುರ, ಬಿ. ವಿ., ನಯಸೇನ ಮತ್ತು ಅವನ ಕೃತಿಗಳು, ಪುಟ 287.
57. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪ್ಯುತ, ಅಶ್ವಾಸ-3, ಪದ್ಯ 77.
58. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪ್ಯುತ, ಅಶ್ವಾಸ-2, ಪದ್ಯ 178.
59. ಚಿದಾನಂದಮೂರ್ತಿ ಎಂ., ಕ. ಶಾ. ಸಾಂ. ಅ., ಪುಟ 439-440.
60. ಎ. ಕ., ಸಂ. VII, ನಂ. 118, ಶಿಕಾರಿಪುರ, ಶಿವಮೊಗ್ಗ.
61. ಹಿರೇಮಠ ಚನ್ನಬಸವ, ಕೊಪ್ಪಳಜಿಲ್ಲೆ ಶಾಸನಗಳು, ನಂ. 8, 1055, ಬನ್ನಿಗೋಳ.
62. ಚಿದಾನಂದಮೂರ್ತಿ ಎಂ., ಕ. ಶಾ. ಸಾಂ. ಅ., ಪುಟ 441.

63. ಕಲಬುರ್ಗಿ, ಎಂ. ಎಂ., ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಶಿವಶರಣರು, ಪುಟ 35.
64. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪುತ್ರ, ಆಶ್ವಾಸ-12, ಪದ್ಯ 24.
65. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪುತ್ರ, ಆಶ್ವಾಸ-6, ಪದ್ಯ 175.
66. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪುತ್ರ, ಆಶ್ವಾಸ-8, ಪದ್ಯ 83.
67. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪುತ್ರ, ಆಶ್ವಾಸ-10, ಪದ್ಯ 5.
68. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪುತ್ರ, ಆಶ್ವಾಸ-11, ಪದ್ಯ 45.
69. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪುತ್ರ, ಆಶ್ವಾಸ-11, ಪದ್ಯ 86.
70. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪುತ್ರ, ಆಶ್ವಾಸ-11, ಪದ್ಯ 188.
71. ಚಿದಾನಂದಮೂರ್ತಿ ಎಂ., ಕೆ. ಶಾ. ಸಾಂ. ಅ., ಪುಟ 441.
72. ಎಸ್. ಐ. ಐ., XVIII, ನಂ. 61, 1048, ಹೊಳೆಅನವೇರಿ, ರಾಣೆಬೆನ್ನೂರ ತಾ. ಹಾವೇರಿ.
73. ಅದೇ, XV, ನಂ. 133, 1087, ಕುರ್ತಕೋಟಿ.
74. ಎ. ಕ., VII, (ಶಿಕಾರಿಪುರ) ನಂ.185, 1158, ಶಿವಮೊಗ್ಗ.
75. ಪಂಚಮುಖಿ ಆರ್. ಎಸ್., ಕೆ. ಇ., ಸಂ. II, ನಂ.16.
76. ಪಂಚಮುಖಿ ಆರ್. ಎಸ್., ಕೆ. ಇ., ಸಂ. I, ನಂ.17, 1055, ಶಿಗ್ಗಾಂವ, ಧಾರವಾಡ.
77. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪುತ್ರ, ಆಶ್ವಾಸ-10, ಪದ್ಯ 36.
78. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪುತ್ರ, ಆಶ್ವಾಸ-7, ಪದ್ಯ 119.
79. ಪಂಚಮುಖಿ ಆರ್. ಎಸ್., ಕೆ. ಇ., ಸಂ. II, ನಂ.8, 1072, ಪ್ರಸ್ತಾವನೆ ಪುಟ, ತಿಳಿವಳ್ಳಿ.
80. ಅದೇ.
81. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪುತ್ರ, ಆಶ್ವಾಸ-2, ಪದ್ಯ 25, 3-73, 77.
82. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪುತ್ರ, ಆಶ್ವಾಸ-2, ಪದ್ಯ 35, 36.
83. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪುತ್ರ, ಆಶ್ವಾಸ-2, ಪದ್ಯ 33, 69.
84. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪುತ್ರ, ಆಶ್ವಾಸ-2, ಪದ್ಯ 69.
85. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪುತ್ರ, ಆಶ್ವಾಸ-3, ಪದ್ಯ 73.
86. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪುತ್ರ, ಆಶ್ವಾಸ-3, ಪದ್ಯ 73.
87. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪುತ್ರ, ಆಶ್ವಾಸ-3, ಪದ್ಯ 73.
88. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪುತ್ರ, ಆಶ್ವಾಸ-8, ಪದ್ಯ 23.
89. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪುತ್ರ, ಆಶ್ವಾಸ-5, ಪದ್ಯ 99.
90. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪುತ್ರ, ಆಶ್ವಾಸ-2, ಪದ್ಯ 4.
91. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪುತ್ರ, ಆಶ್ವಾಸ-4, ಪದ್ಯ 175.
92. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪುತ್ರ, ಆಶ್ವಾಸ-5, ಪದ್ಯ 99.
93. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪುತ್ರ, ಆಶ್ವಾಸ-6, ಪದ್ಯ 13.
94. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪುತ್ರ, ಆಶ್ವಾಸ-8, ಪದ್ಯ 23.

95. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪ್ಯುತ, ಆಶ್ವಾಸ-10, ಪದ್ಯ 253.
96. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪ್ಯುತ, ಆಶ್ವಾಸ-13, ಪದ್ಯ 185.
97. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪ್ಯುತ, ಆಶ್ವಾಸ-4, ಪದ್ಯ 50, 10-87.
98. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪ್ಯುತ, ಆಶ್ವಾಸ-5, ಪದ್ಯ 99, 8-25.
99. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪ್ಯುತ, ಆಶ್ವಾಸ-5, ಪದ್ಯ 99.
100. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪ್ಯುತ, ಆಶ್ವಾಸ-9, ಪದ್ಯ 89.
101. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪ್ಯುತ, ಆಶ್ವಾಸ-1, ಪದ್ಯ 75, 3-19.
102. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪ್ಯುತ, ಆಶ್ವಾಸ-10, ಪದ್ಯ 243, 12-5.
103. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪ್ಯುತ, ಆಶ್ವಾಸ-3, ಪದ್ಯ 13, 250, 252.
104. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪ್ಯುತ, ಆಶ್ವಾಸ-4, ಪದ್ಯ 50, 851.
105. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪ್ಯುತ, ಆಶ್ವಾಸ-9, ಪದ್ಯ 3.
106. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪ್ಯುತ, ಆಶ್ವಾಸ-5, ಪದ್ಯ 125.
107. ಹಾಜವಗೋಳ ಧನವಂತ., ಮುಳಗುಂದನಾಡು, ಒಂದು ಅಧ್ಯಯನ, ಪುಟ 137.
108. ಅದೇ.
109. ಧರ್ಮಾಪ್ಯುತ, 9-3.
110. ನಿರ್ಪಾಜೆ ಭೀಮಭಟ್ಟ (ಅನು) ವಿಶ್ವಮಾಂಕದೇವ ಚರಿತೆ, ಪುಟ 30.
111. ಅದೇ, ಪುಟ 30.
112. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪ್ಯುತ, 3-90.
113. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪ್ಯುತ, 10-140.
114. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪ್ಯುತ, 4-46.
115. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪ್ಯುತ, 13-106, 1-44, 2-69.
116. ನಾಗೇಗೌಡ ಎಚ್. ಎಲ್., ಪ್ರವಾಸಿ ಕಂಡ ಇಂಡಿಯಾ, ಸಂ. 1, ಪುಟ 385.
117. ಡೈ. ಕೆ. ಡಿ., ಪುಟ 45, ಜೆ. ಎಫ್. ಫ್ಲೀಟ್ ಮತ್ತು ಕಲ್ಯಾಣಿ ಚಾಲುಕ್ಯಾಸ್ ಆಂಡ್ ಕಲಚೂರಿಸ್, ಬಿ. ಆರ್. ಗೋಪಾಲ, ಪುಟ 197-98.
118. ನಾಗಯ್ಯ ಜೆ. ಎಂ., ಆರನೆಯ ವಿಶ್ವಮಾದಿತ್ಯನ ಶಾಸನಗಳು, ಪುಟ 31.
119. ಶಿವರುದ್ರಪ್ಪ ಜಿ. ಎಸ್., ಸಮಗ್ರ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಚರಿತ್ರೆ, ಸಂ. 2, ಪುಟ 16.
120. ನಂಜುಂಡ ಸ್ವಾಮಿ ಎ. ಎಸ್., ಚಾಲುಕ್ಯರ ಇತಿಹಾಸ, ಪುಟ 86.
121. ಬಿ. ಕೆ. ಆಯ್., II, 84, 1049, ಹೊಂಬಳ, ಧಾರವಾಡ.
122. ನರಸಿಂಹಾಚಾರ್, ಆರ್. (ಅ) ಕರ್ನಾಟಕ ಕವಿಚರಿತ್ರೆ, ಭಾಗ-I, ಪುಟ 103.
123. ಚಿದಾನಂದಮೂರ್ತಿ ಎಂ., ಕೆ. ಶಾ. ಸಾಂ. ಅ., ಪುಟ 412.
124. ಎ. ಇಂ., XVIII, 10, 1047, ಅರಸೀಬೀದಿ, ಹುನಗುಂದ, ಬಾಗಲಕೋಟೆ.
125. ಎ. ಇಂ., XV, 6, 1054, ಸೂಡಿ, ರೋಣ, ಗದಗ.
126. ಬಿ. ಕೆ. ಆಯ್., II, 86, 1050, ಕೋರಲಹಳ್ಳಿ, ಮುಂಡರಗಿ, ಗದಗ.

127. ಬಿ. ಕೆ. ಆರ್ಯ., li, 88, 1053, ಅರಸಿಬೀದಿ, ಹುನಗುಂದ, ಬಾಗಲಕೋಟೆ.
128. ಎ. ಇಂ., XV, 6, 1054, ಸೂಡಿ, ರೋಣ, ಗದಗ.
129. ಎ. ಇಂ., XV, 6, 1058, ಸೂಡಿ, ರೋಣ, ಗದಗ.
130. ಎ. ಇಂ., XVI, 11, 1064, ಹೊಟ್ಟೂರ, ಬಂಕಾಪುರ, ಹಾವೇರಿ.
131. ಎ. ಇಂ., XVII, 10, 1047, ಅರಸಿಬೀದಿ.
132. ಬಿ. ಕೆ. ಆರ್ಯ., li, 86, 1050, ಕೋರಲಹಳ್ಳಿ, ಮುಂಡರಗಿ, ಗದಗ.
133. ಎಸ್. ಆರ್ಯ. ಆರ್ಯ., XI, ಭಾಗ-I, ನಂ. 88, 1053, ಅರಸಿಬೀದಿ.
134. ಕಲಬುರ್ಗಿ ಎಂ. ಎಂ., ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನ ಸೂಚಿ, ನಂ. 151, 1053, ಹಾವನೂರ.
135. ಗೋಗಿ ಹನುಮಾಕ್ಷಿ, ಗುಲಬರ್ಗಾ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು, ನಂ. 12, 1055, ನಿಂಬರಗಾ, ಅಳಂದ ತಾ.
136. ಹಿರೇಮಠ, ಚನ್ನಬಸವ (ಸಂ) ದಾಯಚೂರ ಮತ್ತು ಕೊಪ್ಪಳ ಜಿಲ್ಲೆ ಶಾಸನಗಳು, ನಂ. 8, 1055, ಬನ್ನಿಗೋಳ, ಲಿಂಗಸೂಗೂರ ತಾ.
137. ಎಸ್. ಆರ್ಯ. ಆರ್ಯ., XVIII, ನಂ. 67, 1062, ಹೊನ್ನವಾಡ, ವಿಜಾಪುರ ತಾ. ಜಿ.
138. ಪಂಚಮುಖಿ ಆರ್. ಎಸ್., ಕ. ಇ., ಸಂ.1, 1994, ನಂ.17, 1055, ಶಿಗ್ಗಾಂವ, ಹಾವೇರಿ.
139. ಎ. ಆರ್. ಆರ್ಯ. ಇ., 1946 -47, ನಂ. 204, 1054, ಬೆಳವಟ್ಟಿ, ಹಾನಗಲ್ ತಾ. ಧಾರವಾಡ.
140. ಎ. ಆರ್. ಆರ್ಯ. ಇ., 1961 -62, ನಂ. 62, 540, 1058, ಬಲ್ಲಟಗಿ, ಮಾನ್ವಿ ತಾ.
141. ಎ. ಆರ್. ಆರ್ಯ. ಇ., 1961 -62, ನಂ. 570, 1069, ಕಪಗಲ್, ಮಾನ್ವಿ ತಾ.
142. ಎ. ಆರ್. ಆರ್ಯ. ಇ., 1961 -62, ನಂ. 538, 1100, ಬಲ್ಲಟಗಿ, ಮಾನ್ವಿ ತಾ.
143. ಪಂಚಮುಖಿ ಆರ್. ಎಸ್., ಕ. ಇ., ಸಂ. 1, 1994, ನಂ.17, 1055, ಶಿಗ್ಗಾಂವ, ಹಾವೇರಿ.
144. ಬಿ. ಕೆ. ಆರ್ಯ., li, 88, 1053, ಅರಸಿಬೀದಿ, ಹುನಗುಂದ, ಬಾಗಲಕೋಟೆ.
145. ಗೋಗಿ ಹನುಮಾಕ್ಷಿ, ಸುರಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಶಾಸನಗಳು, ನಂ. 32, 1056, ಕೆಂಭಾವಿ, ಗುಲ್ಬರ್ಗಾ ಜಿಲ್ಲೆ.
146. ಗೋಗಿ ಹನುಮಾಕ್ಷಿ, ಸುರಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಶಾಸನಗಳು, ನಂ. 31, 1054, ಕೆಂಭಾವಿ, ಗುಲ್ಬರ್ಗಾ ಜಿಲ್ಲೆ.
147. ಚಿದಾನಂದಮೂರ್ತಿ ಎಂ., ಕ. ಶಾ. ಸಾಂ. ಅ., ಪುಟ 182-188.
148. ಎಲಗಾರ ಚನ್ನಕ್ಕಾ, ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಸ್ತ್ರೀ ಸಮಾಜ (ಮಹಾಪ್ರಬಂಧ) 'ಸೂಳೆಸಮಾಜ' ಅಧ್ಯಾಯ.
149. ಹಂಪನಾ (ಸಂ) ಅರವಂಟಿಗೆ, ಸಂ. 1, ಸಂ. 2, ಮುಳಗುಂದದ ಮೂರು ಅಪ್ರಕಟಿತ ಶಾಸನಗಳು, 1019, ಪುಟ 49.
150. ಮಲ್ಲಾಪುರ, ಬಿ. ವಿ., ನಯಸೇನ ಮತ್ತು ಆತನ ಕೃತಿಗಳು, ಪುಟ 294-95.
151. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪುತ್ರ, 2-25, 27, 69, 4-29, 9-51.
152. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪುತ್ರ, 2-13.
153. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪುತ್ರ, 7-39, 5-64, 3-126.
154. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪುತ್ರ, 1-71
155. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪುತ್ರ, 12-40, 8-77.
156. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪುತ್ರ, 3-27.
157. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪುತ್ರ, 8-77.

158. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪ್ಪುತ, 8-77.
159. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪ್ಪುತ, 3-35, 2-25.
160. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪ್ಪುತ, 2-27.
161. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪ್ಪುತ, 1-35.
162. ಎಸ್. ಐ. ಐ., IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 125, 1061, ಹಿರೇಮಾಗಳಗೇರಿ, ಹರಪ್ಪನಹಳ್ಳಿ.
- 162A. ಎಸ್. ಐ. ಐ., IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 113, 1054, ಹಿರೇಮಾಗಳಗೇರಿ, ಹರಪ್ಪನಹಳ್ಳಿ.
163. ಎಸ್. ಐ. ಐ., XVIII, ನಂ. 61, 1048, ಹೊಳೆಅನವೇರಿ, ರಾಣೆಬೆನ್ನೂರ ತಾ. ಹಾವೇರಿ.
164. ಎಸ್. ಐ. ಐ., XX, ನಂ. 35, 1055, ಕಲ್ಲೇರಿ, ಹಾನಗಲ್ ತಾ. ಧಾರವಾಡ.
165. ಕ. ಇ., ಸಂ. I, 1994, ನಂ. 17, 1055, ಶಿಗ್ಗಾವ, ಹಾವೇರಿ.
166. ಕೊಪ್ಪ ಎಸ್. ಕೆ., ತರ್ದವಾಡಿನಾಡು, ಒಂದು ಅಧ್ಯಯನ, ಪುಟ 168.
167. ಎ. ಕ. ಸಂ. VII, ಮೈಸೂರು, 1979, ಶಿಕಾರಿಪುರ 246.
168. ಚಿದಾನಂದಮೂರ್ತಿ ಎಂ., ಕ. ಶಾ. ಸಾಂ. ಅ., ಪುಟ 302.
169. ಗೋಗಿ ಹನುಮಾಕ್ಷಿ, ಸುರಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಶಾಸನಗಳು, ನಂ. 31, 1054, ಕೆಂಭಾವಿ.
170. ದೇವರಕೊಂಡಾರಡ್ಡಿ., ಕ. ವಿ. ವಿ. ಶಾ. ಸಂ. 2, ಕೊಪ್ಪಳ ಜಿಲ್ಲೆ, ನಂ. 4, 1045, ಗೋತಗಿ.
171. ಬಿ. ಕೆ. ಆಯ್., li, 88, 1053, ಅರಸಿಬೀದಿ, ಹುನಗುಂದ, ಬಾಗಲಕೋಟೆ.
172. ಎಸ್. ಆಯ್. ಆಯ್., ಸಂ. IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 119, 1057, ಕೊಟ್ಟಪಲ್ಲಿ, ನಂದಿಕೋಟಕನೂರ ತಾ. ಕರ್ನೂಲ ಜಿಲ್ಲೆ (ಆಂಧ್ರ).
173. ಶ್ರೀಧರಮೂರ್ತಿ ಎಂ., ಅರವತ್ತಾಲ್ಕು ಕಲೆಗಳು, ಪುಟ 48.
174. ನಾಗೇಗೌಡ ಹೆಚ್. ಎಲ್., ಪ್ರವಾಸಿ ಕಂಡ ಇಂಡಿಯಾ, ಪುಟ 368.
175. ನರಸಿಂಹಾಚಾರ್ಯ ಡಿ. ಎಲ್., (ಸಂ.), ವಡ್ಡಾ ರಾಧನೆ, ಪುಟ 3 - 4.
176. ಮರಿಯಪ್ಪಭಟ್ಟ, ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಚರಿತ್ರೆ, ಪುಟ 165.
177. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪ್ಪುತ, 9-68.
178. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪ್ಪುತ, 9-115.
179. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪ್ಪುತ, 1-160.
180. ಭಟ್ಟಾಚಾರ್ಯ ದಿನೇಶಚಂದ್ರ, 'ಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತ್ತಗಳು ಮತ್ತು ವ್ರತಗಳು', ಯು. ಭಾ. ಸಂ., ಸಂ. 2, ಪುಟ 282-83.
181. ಕುಲಕರ್ಣಿ ನಾಗೇಶ ಆರ್. (ಅನು) ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯಸ್ಮೃತಿ, ಪುಟ 314.
182. ಎಸ್. ಐ. ಐ., XI, ಭಾಗ-I, ನಂ. 90, 1054, ಬಳಗಾನೂರ, ಗದಗ.
183. ಗೋಗಿ ಹನುಮಾಕ್ಷಿ, ಗುಲಬರ್ಗಾ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು, ನಂ. 27, 1058, ನಾಗಾವಿ, ಚಿತಾಪುರ.
184. ಎಪಿಗ್ರಾಫಿಕಲ್ ಸಿರೀಜ್ ಸಂ. 8, ನಂ. 16, 1068, ಪೊಟ್ಟಪಲ್ಲಿ, ಕರೀಂನಗರ ಜಿಲ್ಲೆ, ತಾ. (ಆಂಧ್ರ).
185. ಚಿದಾನಂದಮೂರ್ತಿ ಎಂ., ಕ. ಶಾ. ಸಾಂ. ಅ., ಪುಟ 192-194.
186. ಶ್ರೀಧರಮೂರ್ತಿ ಎಂ., ಅರವತ್ತಾಲ್ಕು ಕಲೆಗಳು, ಪುಟ 27-29.
187. ಸೌ. ಇ. ಇ., XV, ನಂ. 112, 1169, ಬಾಗೇವಾಡಿ, ಬಿಜಾಪುರ.

188. ಎ. ಆರ್. ಎಸ್. ಆರ್. ಇ., 1959, 60, ನಂ. ಬಿ. 475-76, ಮತ್ತು ಕ. ಭಾ. ಸಂ. 25, ಸಂ. 3, 1993, ಕ್ರಿ. ಶ. 1144.
189. ಅದೇ.
190. ಅದೇ.
191. ಅದೇ.
192. ಕ. ಭಾ. ಸಂ. 18, ಸಂ. 1, 1987, ಕ್ರಿ. ಶ. 1218.
193. ಅದೇ.
194. ಅದೇ, ಕ್ರಿ. ಶ. 1126. ಹಗರಟಗಿ, ಸುರಪುರ ತಾ. ಗುಲ್ಬರ್ಗಾ.
195. ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣೆ 145ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ.
196. ಅದೇ.
197. ಗೋಗಿ ಹನುಮಾಕ್ಷಿ, ಸುರಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಶಾಸನಗಳು, ಪುಟ. 173-74, ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೨ನೆಯ ಶತಮಾನ.
198. ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣೆ 149ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ.
199. ಅದೇ.
200. ಬೆಟಗೇರಿ ಕೃಷ್ಣಶರ್ಮ, ಸಾಹಿತ್ಯವಿಹಾರ, ಪುಟ 3-4.
201. ಎಸ್. ಐ. ಐ., XV, ನಂ. 38, 1148, ನಾಲತವಾಡ, ಮುದ್ದೇಬಿಹಾಳ, ಬಿಜಾಪುರ.
202. ಎಸ್. ಐ. ಐ., XX, ನಂ. 164, 1176, ತೇನಿಹಳ್ಳಿ, ಇಂಡಿ, ಬಿಜಾಪುರ.
203. ಎಸ್. ಐ. ಐ., XV, ನಂ. 545, 1165, ಮುತ್ತಗಿ, ಬ. ಬಾಗೇವಾಡಿ, ಬಿಜಾಪುರ.
204. ಎಸ್. ಐ. ಐ., XVIII, ನಂ. 178, 1163, ಕನ್ನೂರ, ಬಿಜಾಪುರ.
205. ಎಸ್. ಐ. ಐ., XVIII, ನಂ. 178, 1163, ಕನ್ನೂರ, ಬಿಜಾಪುರ.
206. ಎಸ್. ಐ. ಐ., XI-i, ನಂ. 40, 965, ನರಸಲಗಿ, ಬಾಗೇವಾಡಿ, ಬಿಜಾಪುರ.
207. ಎಸ್. ಐ. ಐ., XX, ನಂ. 111, 1165, ಮುತ್ತಗಿ, ಬಾಗೇವಾಡಿ, ಬಿಜಾಪುರ.
208. ಎಸ್. ಐ. ಐ., XX, ನಂ. 131, 1187, ಕುಮಟಗಿ, ಬಿಜಾಪುರ.
209. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪ್ರಾತ, 1-189, 2-69, 3-182, 4-48.
210. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪ್ರಾತ, 1-75.
211. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪ್ರಾತ, 1-75.
212. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪ್ರಾತ, 1-149, 7-167.
213. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪ್ರಾತ, 8-94.
214. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪ್ರಾತ, 1-148, 9-74.
215. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪ್ರಾತ, 7-171.
216. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪ್ರಾತ, 11-100.
217. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪ್ರಾತ, 7-122, 1-147.
218. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪ್ರಾತ, 1-76.
219. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪ್ರಾತ, 3-73.

220. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪ್ಯುತ, 11-100.
221. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪ್ಯುತ, 9-101.
222. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪ್ಯುತ, 12-24.
223. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪ್ಯುತ, 7-122.
224. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪ್ಯುತ, 1-152.
225. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪ್ಯುತ, 6-184.
226. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪ್ಯುತ, 6-151.
227. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪ್ಯುತ, 3-77.
228. ಎ. ಆರ್. ಎಸ್. ಆರ್. ಇ., 1959-60, ನಂ. ಬಿ. 475-76, ಮತ್ತು ಕ. ಭಾ. ಸಂ. 25, ಸಂ. 3, 1993, ಕ್ರಿ. ಶ. 1144.
229. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪ್ಯುತ, ಆಶ್ವಾಸ-1, ಪದ್ಯ 76.
230. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪ್ಯುತ, ಆಶ್ವಾಸ-3, ಪದ್ಯ 77, 4-137, 7-177.
231. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪ್ಯುತ, ಆಶ್ವಾಸ-12, ಪದ್ಯ 24.
232. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪ್ಯುತ, ಆಶ್ವಾಸ-2, ಪದ್ಯ 4, 3-73, 4-145, 8-196.
233. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪ್ಯುತ, ಆಶ್ವಾಸ-14, ಪದ್ಯ 160.
234. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪ್ಯುತ, ಆಶ್ವಾಸ-3, ಪದ್ಯ 73.
235. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪ್ಯುತ, ಆಶ್ವಾಸ-8, ಪದ್ಯ 94.
236. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪ್ಯುತ, ಆಶ್ವಾಸ-4, ಪದ್ಯ 137, 8-196.
237. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪ್ಯುತ, ಆಶ್ವಾಸ-4, ಪದ್ಯ 137, 7-178.
238. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪ್ಯುತ, ಆಶ್ವಾಸ-4, ಪದ್ಯ 137, 144, 7-178, 3-9 ಇತ್ಯಾದಿ.
239. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪ್ಯುತ, ಆಶ್ವಾಸ-1, ಪದ್ಯ 201, 7-177.
240. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪ್ಯುತ, ಆಶ್ವಾಸ-8, ಪದ್ಯ 84, 12-24.
241. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪ್ಯುತ, ಆಶ್ವಾಸ-4, ಪದ್ಯ 143, 6-166, 10-254
242. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪ್ಯುತ, ಆಶ್ವಾಸ-2, ಪದ್ಯ 57.
243. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪ್ಯುತ, ಆಶ್ವಾಸ-2, ಪದ್ಯ 4.
244. ಚಿದಾನಂದಮೂರ್ತಿ ಎಂ., ಕ. ಶಾ. ಸಾಂ. ಅ., ಪುಟ 449.
245. ಅಪ್ಪಾದೊರೈ ಎ., ಎಕನಾಮಿಕ್ ಕಂಡಿಷನ್ಸ್ ಇನ್ ಸೌತ್ ಇಂಡಿಯಾ ಸಂ. II, ಪುಟ 738, ಉಲ್ಲೇಖ, ಕ. ಶಾ. ಸಾಂ. ಅ., ಪುಟ 449.
246. ದೇವರಕೊಂಡಾರಡ್ಡಿ., ಕ. ವಿ. ವಿ., ಶಾ. ಸಂ. 2, ಕೊಪ್ಪಳ ಜಿಲ್ಲೆ, ನಂ. 6, 1061, ಅಳವಂಡಿ.
247. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., XX, ನಂ. 33, 1044, ಅಸುಂಡಿ, ಗದಗ ಜಿಲ್ಲೆ.
248. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., IX, ನಂ. 104, 1046, ಮೊರಿಗೇರೆ, ಹಡಗಲಿ ತಾ. ಬಳ್ಳಾರಿ.
249. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., XX, ನಂ. 35, 1055, ಕಲ್ಲೇರಿ, ಹಾನಗಲ್ಲ ತಾ. ಧಾರವಾಡ.
250. ಪಂಚಮುಖಿ ಆರ್. ಎಸ್., ಕ. ಇ., ಸಂ. I, 1941, ನಂ. 17, 1055, ಶಿಗ್ಗಾವ, ಹಾವೇರಿ ಜಿಲ್ಲೆ.

251. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್. ಆರ್., XVIII, ನಂ. 68, 1063, ಯರಗುಪ್ಪಿ, ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ, ಧಾರವಾಡ.
252. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್. ಆರ್., XV, ನಂ. 1, 1059, ಕರ್ಮಡಿ, ರೋಣ ತಾ. ಗದಗ.
253. ಎ. ಕೆ., ಸಂ. VII, (ಶಿಕಾರಿಪುರ) ನಂ.74, 1010, ಶಿವಮೊಗ್ಗ.
254. ಎ. ಇಂ., ಸಂ. XII, ಪುಟ 273, C, 1080.
255. ಕನ್ನಡ ಕೈಪಿಡಿ ಭಾಗ-I, ಪುಟ 205, 1955.
256. ಮಲ್ಲಾಪುರ, ಬಿ. ವಿ. ನಯಸೇನ ಮತ್ತು ಆತನ ಕೃತಿಗಳು, ಪುಟ 308.
257. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪುತ್ರ, ಆಶ್ವಾಸ-9, ಪದ್ಯ 23.
258. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪುತ್ರ, ಆಶ್ವಾಸ-3, ಪದ್ಯ 86.
259. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪುತ್ರ, ಆಶ್ವಾಸ-13, ಪದ್ಯ 77.
260. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪುತ್ರ, ಆಶ್ವಾಸ-9, ಪದ್ಯ 162.
261. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪುತ್ರ, ಆಶ್ವಾಸ-9, ಪದ್ಯ 23.
262. ಮಹೀಶವಾಡಿ, ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪುತ್ರ, ಆಶ್ವಾಸ-3, ಪದ್ಯ 8-10.

ಅಧ್ಯಾಯ ೫.

ಆರ್ಥಿಕ ವ್ಯವಸ್ಥೆ

ಒಂದು ನಾಡಿನ ಆರ್ಥಿಕ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯೂ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಆ ನಾಡಿನ ಸಂಪನ್ಮೂಲಗಳನ್ನು ಹಾಗೂ ಮಾನವ ದುಡಿಮೆಯ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿರುತ್ತದೆಯಾದರೂ, ಕೈಗಾರಿಕೆ, ವ್ಯಾಪಾರ, ವಾಣಿಜ್ಯ ಮುಂತಾದವುಗಳು ಕೂಡ ಆ ಪ್ರದೇಶದ ಆರ್ಥಿಕ ಬೆಳವಣಿಗೆಗೆ ಪೂರಕವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಆರ್ಥಿಕವ್ಯವಸ್ಥೆಯೂ ತನ್ನ ವಿಶಾಲವಾದ ವ್ಯಾಪ್ತಿ ಹಾಗೂ ವೈವಿಧ್ಯತೆಯಿಂದಾಗಿ ಮಹತ್ವದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡಿದೆ. ನಮ್ಮ ಪೂರ್ವಜರು ಸಹ ಆರ್ಥಿಕವ್ಯವಸ್ಥೆಗೆ ಉನ್ನತ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ನೀಡಿದ್ದು, ಪುರುಷಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ದ್ವಿತೀಯ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದ್ದರೂ, ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮ ಸ್ಥಾನವೇ ಇದೆ. ಯಾವುದೇ ನಾಡು ಆರ್ಥಿಕವಾಗಿ ಸಂಪದ್ಭರಿತವಾದಾಗ ಮಾತ್ರ ಸಮೃದ್ಧ ಸ್ವಾಭಿಮಾನದ ಬದುಕನ್ನು ನಡೆಸಿ ಸಮಗ್ರ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯನ್ನು ಉತ್ತಮಗೊಳಿಸುವದು ಸಾಧ್ಯ.

ಆರ್ಥಿಕವ್ಯವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಆ ನಾಡಿನ ಸಂಪನ್ಮೂಲಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಸಂಪನ್ಮೂಲಗಳ ಸಮರ್ಪಕ ಹಂಚಿಕೆ, ಅವುಗಳನ್ನು ಸದುಪಯೋಗಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಅಲ್ಲಿಯ ಜನರ ಸಂಘಟನಾ ಮನೋಭಾವ ಹಾಗೂ ಕೌಶಲ್ಯವೂ ಕೂಡಾ ಅಷ್ಟೇ ಪ್ರಮುಖವಾದುದು. ಇದರನ್ವಯ ಆರ್ಥಿಕಾಭಿವೃದ್ಧಿಯು ಆ ನಾಡಿನ ನೈಸರ್ಗಿಕ ಸಂಪನ್ಮೂಲಗಳ ಪ್ರಮಾಣ, ಅವುಗಳ ಗುಣಮಟ್ಟ, ಅವುಗಳನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳಿಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ನಿರ್ಧರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಅರ್ಥ (ಹಣ)ದ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಣೆ ರಾಜನಾದರೂ ಅರ್ಥಮೂಲವಾದ ವಾಣಿಜ್ಯ ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳ ಕೈಯಲ್ಲಿರುತ್ತಿತ್ತು.

ಭೂಮಿ

ನೈಸರ್ಗಿಕ ಸಂಪನ್ಮೂಲಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಭೂಮಿ, ಅರಣ್ಯ ಖನಿಜ, ನೀರು ಸೇರ್ಪಡೆಯಾಗುತ್ತವೆ. ಆಧುನಿಕ ಆರ್ಥಿಕಶಾಸ್ತ್ರದ ಪ್ರಕಾರ 'ಭೂಮಿ' 'ಪಾರಿಭಾಷಿಕ' ಪದವಾಗಿದೆ. ನಿಸರ್ಗದ ಯಾವುದೇ ಉಚಿತ ಕೊಡುಗೆಯು ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಪರಿಗಣಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮೇಲಿನ ಎಲ್ಲ ನೈಸರ್ಗಿಕ ಸಂಪನ್ಮೂಲಗಳು ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತವಾಗುತ್ತವೆ. ಈ ಭೂಮಿಯೇ ಅಲ್ಲಿನ ಜನಗಳ ಜೀವನ ನಿರ್ವಹಣೆಗೆ ಆಧಾರ ಮತ್ತು ಅವರ ಆರ್ಥಿಕ ಭದ್ರತೆಯ ಸಾಧನವು ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಈತನ ಕಾಲದ ಹೆಚ್ಚಿನ ಶಾಸನಗಳು ಭೂಮಿ ದಾನವನ್ನು ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸುತ್ತವೆ.¹ ಇಂಥ ದಾನದ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಕೆಡಿಸಿದವರಿಗೆ ಒದಗುವ ಹಾನಿಯನ್ನು ಅವು ಎತ್ತಿತೋರಿಸಿವೆ.² ಇದರಿಂದ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಭೂಮಿಗೆ ಬಹಳಷ್ಟು ಪ್ರಾಧಾನ್ಯತೆ ಇದ್ದಿತೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಭೂ ಪ್ರಕಾರಗಳು

ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಾಗುವಳಿ ಭೂಮಿಯನ್ನು ನೀರುಣ್ಣುವ ತತ್ವದ ಮೇಲೆ ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿದ್ದರು. ಮಳೆ ನೀರನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದ್ದ ಭೂಮಿಗೆ 'ದೇವಮಾತೃಕ'ವೆಂದೂ, ನದಿ, ಹೊಳೆ, ಹಳ್ಳ, ಕೆರೆ, ಭಾವಿಗಳನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದ್ದ ಭೂಮಿಗೆ 'ನದಿಮಾತೃಕ'ವೆಂದೂ ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಈ ಸ್ಥೂಲ ವಿಭಜನೆಯು ನೀರಿನ ಆಸರೆ ಮತ್ತು ಬೆಳೆಯುವ ಬೆಳೆಗಳನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಮಾಡಿದ ವಿಭಜನೆಯಾದರೆ, ಮಣ್ಣಿನ ಗುಣವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಹೊಲಗಳನ್ನು 'ಎರೆ' ಅಥವಾ 'ಕರಿಯಕೆಯ' (ಕರಿಮಣ್ಣಿನ ಭೂಮಿ) 'ಕಿಸುಕಾಡು' ಅಥವಾ 'ಕೆಂಗಾಡು' (ಕೆಂಗಲು ಅಥವಾ ಕೆಂಪು ಮಣ್ಣಿನ ಭೂಮಿ) 'ಮಳಲಕೆಯ' (ಮರಳುಭೂಮಿ), 'ಹೊಂಗೆ ಹರಳಕೆಯ' (ಕಲ್ಲುಹರಳುಗಳ ಭೂಮಿ) ಎಂದು ವಿಭಾಗಿಸಿರುವುದೂ ಉಂಟು.

ಈತನ ಶಾಸನಗಳು ಹೊಲಗಳನ್ನು 'ಪೋಲ',³ 'ಬೆದ್ದಲು'^{3A} ಎಂದು ಕರೆದಿವೆ. ಮಳೆ ನೀರನ್ನು ತಡೆಯಲು ಅನೂಕೂಲ ಹೊಂದಿದ್ದ ಗದ್ದೆ ಇವನ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ 'ಗೆದ್ದೆ' ⁴, 'ಗಳ್ಳೆ' ಎಂದು ಬಳಕೆಗೊಂಡಿದೆ. ಇಂದಿಗೂ ಹೊಲ ಮತ್ತು ಗದ್ದೆ ಪದ ಆ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ತೋಟಗಾರಿಕೆಯು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬಾವಿಯ ನೀರನ್ನವಲಂಭಿಸಿರುತ್ತಿತ್ತು. ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಸಲ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಉತ್ತಮ, ಮಧ್ಯಮ ಮತ್ತು ಕನಿಷ್ಠ ಎಂದೂ ವಿಭಾಗಿಸಿರುವುದುಂಟು.

ಭೂ ಒಡೆತನ, (ಸ್ವಾಮ್ಯ)

ಮಾನವನ ಸಾಂಪತ್ತಿಕ ಸ್ಥಿತಿ-ಗತಿ ಅವನು ಹೊಂದಿದ್ದ ಭೂಮಿಯನ್ನೇ ಅವಲಂಭಿಸಿತ್ತು. ಹೀಗಾಗಿ ಭೂ ಒಡೆತನ ಅಥವಾ ಭೂಸ್ವಾಮ್ಯ ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಗೌರವ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆಗಳಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗಿತ್ತು. ಭೂಮಿಯು ಉಳುವ ರೈತನದೇ? ಅಥವಾ ರಾಜನದೇ? ಈ ವಿಷಯ ಕುರಿತು ವಿದ್ವಾಂಸರಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟು ಚರ್ಚೆ ನಡೆದಿದೆ. ಹಾಪ್‌ಕಿನ್ಸ್, ಸ್ಮಿತ್ ಮುಂತಾದವರು ರಾಜನೇ ಭೂಮಿಗೆ ನಿಜವಾದ ಒಡೆಯನೆಂದೂ, ಕಂದಾಯವೆಂಬುದು ರೈತನು ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಕೊಡುವ ಬಾಡಿಗೆಯೆಂದೂ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಅಲ್ಲಗಳೆದ ಜಯಸ್ವಾಲ್‌ರವರು ಭೂಮಿಗೆ ನಿಜವಾದ ಒಡೆಯ ರೈತನೇ ಹೊರತು ರಾಜನಲ್ಲವೆಂದೂ, ರೈತನು ಕೊಡುವ ಕಂದಾಯವು ರಾಜನು ದೇಶವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವದಕ್ಕಾಗಿ ಕೊಡುವ ಹಣವೇ ಹೊರತು ಬೇರೆನೂ ಅಲ್ಲವೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಡುತ್ತಾರೆ.⁵ ಪ್ರಾಚೀನ ಮತ್ತು ಮಧ್ಯಕಾಲೀನ ಕರ್ನಾಟಕದ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಿಯೂ ರಾಜನು ರೈತರಿಂದ ಹೊಲಗಳನ್ನು ಕಿತ್ತುಕೊಂಡ ನಿದರ್ಶನಗಳಿಲ್ಲ. ರೈತರಿಗೆ ತಮ್ಮ ಹೊಲಗಳನ್ನು ಮಾರುವ, ದತ್ತಿಯಾಗಿ ಬಿಡುವ ಸಂಪೂರ್ಣ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವಿದ್ದಿತು. ಅಲ್ಲದೆ ಎಷ್ಟೋ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ರಾಜನೇ ಹಣವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಭೂಮಿಯನ್ನು ಕೊಂಡು ದತ್ತಿಬಿಟ್ಟು ನಿದರ್ಶನಗಳಿವೆ.⁶

ಮುದನೂರಿನ (೧೧೦೫) ಶಾಸನವೊಂದು⁷ 'ಊರೊಡೆಯರ ಮಾನ್ಯ' ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದ್ದು, ಈ ಪದವು ವ್ಯಕ್ತಿಗಳ ಭೂಮಾಲಿಕತ್ವವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಕೆಲವರು ಭೂಮಾಲಿಕತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರೂ, ವಿವಿಧ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಗುತ್ತಿಗೆ ಕೊಡುವ ಪದ್ಧತಿಯು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲದ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಅವಲೋಕಿಸಿದಾಗ ಅವೆಲ್ಲವುಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೋ, ಮಠಗಳಿಗೋ, ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಷೇತ್ರಗಳಿಗೋ, ಇನ್ನಿತರದೇವತಾಕಾರ್ಯಗಳಿಗೋ ಭೂಮಿದಾನ ಮಾಡಿದ ವಿಷಯಗಳು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತವೆ. ದಾನ ನೀಡಿದ ಭೂಮಿಯ ಅಳತೆ, ಸೀಮೆ ಮತ್ತು ಭೂ ಒಡೆಯರ ಹೆಸರನ್ನು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಒಮ್ಮೆ ದಾನನಾಗಿ ಬಿಟ್ಟ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಯಾರ ವ್ಯಕ್ತಿಗತ ಅಧಿಕಾರವೂ ಇರುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಬಿಟ್ಟದಾನವನ್ನು ಮೋಸದಿಂದ ಅಪಹರಿಸುವದಾಗಲಿ, ಕೆಡಿಸಿದರಾಗಲಿ ಮಹಾಪಾಪವೆಂದು ಭಾವಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಅಂತೆಯೇ ಪ್ರತಿಶಾಸನಗಳ ಕೊನೆಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ದಾನವನ್ನು ಕೆಡಿಸಿದವರಿಗಾಗುವ ಕೇಡನ್ನು ಕುರಿತು ಶಾಪಾಶಯದ ಉಲ್ಲೇಖವನ್ನು ಸರ್ವಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕಂಡರಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು.

ದಾನ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಭೂಮಿಯ ಒಡೆತನ ಯಾರಿಗೆ ಸೇರುತ್ತಿತ್ತೆಂಬುದೂ ಕುತೂಹಲದ ವಿಷಯವೇ. ಇದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ದಾನ ಪಡೆದ ವ್ಯಕ್ತಿ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಥೆಗಳಿಗನುಸಾರವಾಗಿ 'ವೈಯಕ್ತಿಕ', 'ಸಂಯುಕ್ತ' ಹಾಗೂ 'ಸಾಮೂಹಿಕ'ವೆಂದು ತ್ರಿವಿಧವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ವೈಯಕ್ತಿಕ

ವಿವಿಧ ವ್ಯಕ್ತಿ ಕೆಲಸ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗಾಗಿ ಒಬ್ಬ ವ್ಯಕ್ತಿಗೆ ಬಿಡುವ ಭೂದಾನ, ದತ್ತಿಗಳು ಅವನ ಸ್ವಂತ ಮಾಲಿಕತ್ವಕ್ಕೆ ಸೇರುತ್ತಿತ್ತು. ಕಂಚಗಾರ ಬೆಳಗಲಿಯ (೧೦೪೭) ಶಾಸನವು⁸ ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರ ಗಂಡರಾದಿತ್ಯರಸರು ಕಂಚಗಾರ ಬೆಳಗಲಿಯ

ನಾಗಣ್ಣೋಜರ ವಿಷ್ಣುದೇವಗೆ ಬಿಟ್ಟು ಆರುಮತ್ತರು ಭೂಮಿಯ ಉಲ್ಲೇಖವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಬೆಂತೂರಿನ (೧೦೪೯) ಶಾಸನವು⁹ ಬೆಂತೂರಿನ ಮೂವತ್ತಾರು ಮಹಾಜನರು ಅದೇ ಗ್ರಾಮದ ಮಾದಿಮಯ್ಯ ಎಂಬುವನು ತರಗೊಳದಲ್ಲಿ ಮಾದಿರಾಜ ಎಂಬವನನ್ನು ಎದುರಿಸಿ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಬಿಡಿಸಿ ಹತನಾಗಲು ಆತನಿಗೆ ಭೂಮಿದಾನ ಮಾಡಿದರೆಂಬ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ನೀಡಿದ ದಾನ ದತ್ತಿಗಳನ್ನು ದಾನಪಡೆದ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳು ವಂಶಪಾರಂಪರ್ಯವಾಗಿ ಅನುಭವಿಸುತ್ತಿದ್ದಂತೆ ಊಹಿಸಬಹುದು. ಈ ರೀತಿಯ ದಾನ-ದತ್ತಿಯ ಭೂಮಿಗಳಿಗೆ 'ಉಂಬಳಿ' ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವುಗಳು ವಯಕ್ತಿಕ ಒಡೆತನದವುಗಳಾಗಿವೆ.

ಸಂಯುಕ್ತ

ಅಗ್ರಹಾರಗಳಿಗೆ ಬಿಡುವ ದಾನ-ದತ್ತಿಗಳ ಮಾಲಿಕತ್ವ ಸಂಯುಕ್ತವಾಗಿ ಅಲ್ಲಿಯ ಮಹಾಜನರಿಗೆಲ್ಲ ಸಂಬಂಧಿಸುತ್ತಿತ್ತು. ಕೆರೂರು ಮತ್ತು ಪುಲಕುರ್ತಿಯ ಮಹಾಜನರಿಗೆ ಬಂದ ಇಂಥ ದಾನಗಳ ಉಲ್ಲೇಖ ಅಲ್ಲಿಯ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೪ರ ಕೆರೂರ ಶಾಸನವು¹⁰ "...ಸ್ವಸ್ತಿ ಯವನಿಯವಸ್ವಾಧ್ಯಾಯಧ್ಯಾನಧಾರಣ ವೊನಾನುಷ್ಠಾನ ಜಪಸಮಾಧಿಗುಣಶೀಲಸಂಪನ್ನರಪ್ಪ ಶ್ರೀ ಮನ್ಮಹಾಗ್ರಾಮಂ (ಇಲ್ಲಿ ಮಹಾಗ್ರಾಮವೆಂದರೆ ಅಗ್ರಹಾರವೆಂದೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು) ಪಿರಿಯಕೆರೆಯೂರ ಸಕಲ ಸಾಸಿರ್ವರ್ಗ್ಗೆ ..." ಭೂಮಿದಾನ ಮಾಡಿದ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದರೆ, ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೮ರ ಪುಲಕುರ್ತಿ ಶಾಸನವು¹¹ "ದಂಡನಾಯಕ ಗೋಪಣ್ಣನ ಬಿನ್ನಹದ ಮೇರೆಗೆ ಮಹಾಸಾಮಂತ ಬಾಚರಸ ಹಾಗೂ ಇತರರು ಸೇರಿ ವೇಮುಲವಾಡ-ಪುಲಕುರುಕೆ(ಪುಲಕುರ್ತಿ)ಯ ಮಹಾಜನರಿಗೆ ಭೂಮಿದಾನಮಾಡಿದ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುತ್ತದೆ". ಹೀಗೆ ಸಂಯುಕ್ತವಾಗಿ ದಾನ ನೀಡಿರುವುದನ್ನು ಈತನ ಹಲವಾರು ಶಾಸನಗಳು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತವೆ.

ಸಾಮೂಹಿಕ

ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಕಾರ್ಯಚಟುವಟಿಕೆಗಳಾದ ದೇವಾಲಯ, ಕೆರೆ, ಬಾವಿ, ಸತ್ರ, ಅರವಟ್ಟಿಗೆ, ಶಾಲೆಗಳಿಗೆ ಬಿಡುವ ದಾನದತ್ತಿಗಳ ಮಾಲಿಕತ್ವ ಹಾಗೂ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಣೆ ಆಯಾ ಊರ ಪ್ರಭುಗಳು, ಮಹಾಜನರು, ನಾಡ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು, ಸಂಘ, ಶ್ರೇಣಿ ಮೊದಲಾದವರಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿತ್ತು. ಈ ಒಡೆತನವು ಇಂದಿನ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ವಿಶ್ವಸ್ಥ ಸಂಸ್ಥೆಯನ್ನು ಹೋಲುವಂತಿತ್ತು. ಇತನ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಶಾಸನಗಳು ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಿಗೆ, ಅರಸರು, ರಾಣಿಯರು, ಊರೊಡೆಯರು, ಮಾಹಾಜನರು, ದಂಡನಾಯಕರು ಮುಂತಾದವರು ನೀಡಿದ ದಾನ-ದತ್ತಿಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತವೆ.

ಹೊನವಾಡದ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೨ರ ಶಾಸನವು¹² ಅರಸನ ರಾಣಿ "ಶ್ರೀಮತ್ಕೇತಲದೇವಿಯರ ತರ್ದವಾಡಿ ಸಾಸಿರದೊಳಗಣದನೂರುಂಬಾಡದ ಬಳಿಯ ಕಂಪಣಂ ಬಾಗಿ ಐಯ್ಯತ್ತರೊಳಗಣತ್ತಮಮಗ್ರಹಾರಂ ಪೊನ್ನವಾಡಮಂ ತ್ರಿಭೋಗಾಭ್ಯಂತರಸಿದ್ಧಿಯಿಂದಾಳುತ್ತಮಿರೆ ಕಲ್ಯಾಣದ ನೆಲೆವೀಡಿನೊಳ್ ಶ್ರೀ ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವರ್ಗ್ಗೆ ಖಂಡಸ್ಪಟಿತ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಧೂಪ, ದೀಪ, ನೈವೇದ್ಯಕ್ಕೆ ಸರ್ವನಮಸ್ಕವಾಗಿ ಬಿಟ್ಟು ಮತ್ತರಿಪ್ಪತ್ತೈದುಂ ಗಾಣವೊಂದು ತೋಟ" ಎಂದಿದ್ದರೆ, ತೇದಿರಹಿತ ಕೊಗಳಿಯ ಶಾಸನವು¹³ "ಪೋಚಣ್ಣನ ತಮ್ಮ ನೊಳಂಬಸೆಟ್ಟಿ ಸ್ಥಾನಗುರುಗಳಿಗೆ ಪಾದಪೂಜೆಯಂ ಕೊಟ್ಟು ಭತ್ತಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದ ಹೊಲದಲ್ಲಿ ದಾನಮಾಡಿದ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ". ಮತ್ತೊಂದು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೨ರ ಯರಗುಪ್ಪೆಯ ಶಾಸನವು,¹⁴ "ಯರಗುಪ್ಪೆಯ ಎರಡುನೂರು ಮಹಾಜನರು, ಅರವತ್ತೋಕ್ಕಲು, ಪಟ್ಟಗಾರ ಸಮೇಯ ಹಾಗೂ ಇನ್ನಿತರರು ಸೇರಿ ಯರಗುಪ್ಪೆಯಲ್ಲಿ ಕೇಸಿಮಯ್ಯ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ದತ್ತಿಬಾವಿ (ಅರಬಾವಿ)ಗೆ ಭೂಮಿಯನ್ನು ದತ್ತಿಯಾಗಿ ನೀಡಿದ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ. ಇಂಥ ಭೂದತ್ತಿಯ ಒಡೆತನವು ಆ ಗ್ರಾಮದ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಸೇರಿದ್ದಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇಂಥವುಗಳನ್ನು "ಸಾಮೂಹಿಕ ದತ್ತಿಗಳೆಂದು" ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ.

ವ್ಯವಸಾಯ

ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಇತಿಹಾಸ ಪೂರ್ವದಕಾಲದಿಂದಲೂ ಅನುಚಾನವಾಗಿ ಬೆಳೆದುಬಂದ ವ್ಯವಸಾಯವೇ ಈತನ ಕಾಲದ ಅರ್ಥವ್ಯವಸ್ಥೆಯ ಜೀವನಾಡಿಯಾಗಿದ್ದಿತು. ಬಹುಸಂಖ್ಯಾತರ ಜೀವನೋಪಾಯದ ಮುಖ್ಯ. ಕಸುಬಾದ ಕೃಷಿ, ವ್ಯಾಪಾರ, ಉದ್ಯೋಗ, ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡು ನಾಡಿನ ಸಮಸ್ತ ಆದಾಯಕ್ಕೆಲ್ಲ ಕೇಂದ್ರಬಿಂದುವಾಗಿದ್ದಿತು. ಅದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಒಕ್ಕಲುತನದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯೆಂದರೆ ಒಂದು ನಾಡಿನ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯೆಂಬುದನ್ನು ನಮ್ಮ ಪೂರ್ವಿಕರು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಮನಗಂಡಿದ್ದರು. ಈತನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕಾಲದ ಹೆಚ್ಚಿನ ಶಾಸನಗಳು ದೇವಸ್ಥಾನಗಳಿಗೆ ಬಿಟ್ಟು ಭೂದಾನಗಳನ್ನೇ ಹೇಳುವದರಿಂದ ವ್ಯವಸಾಯವೇ ಮುಖ್ಯ ಉದ್ಯೋಗವಾಗಿತ್ತೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ.

ವ್ಯವಸಾಯ ಕ್ರಮ ಕುರಿತಂತೆ ಈತನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಶಾಸನಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾದ ಚಿತ್ರಣವನ್ನು ಒದಗಿಸುವದಿಲ್ಲ. ಕೃಷಿಕರು ಬಡವರಾದರೆ ಅವರಿಗೆ ಕೃಷಿ ಉಪಕರಣ, ಮತ್ತು ಬಿತ್ತು, ಬೇಸಾಯದ ಖರ್ಚಿಗೆ ಹಣವನ್ನು ರಾಜನಾದವನು ಕೊಡುವದರೊಂದಿಗೆ ಒಕ್ಕಲುತನವನ್ನು, ದಂಡ, ವಿಷ್ಣಿ, ತೆರಿಗೆಗಳಿಂದ ನಾಶವಾಗದಂತೆ ರಕ್ಷಿಸಬೇಕೆನ್ನುತ್ತಾನೆ ಕೌಟಿಲ್ಯ.¹⁵

ಹೊಲ, ಗದ್ದೆ, ತೋಟಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಪ್ರಸ್ತುತ ಪ್ರಾಸಂಗಿಕವಾಗಿ ಕಾವ್ಯ-ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಬಂದಿವೆ. ಭತ್ತದ ಗದ್ದೆಗಳಿದ್ದು, ಶಾಸನಗಳು ಅವುಗಳನ್ನು 'ಕಳವೆಗದ್ದೆ'¹⁶ ಎಂದು ಕರೆದಿವೆ. ಗದ್ದೆಯಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುವ ಇನ್ನೊಂದು ಪ್ರಮುಖ ಬೆಳೆ ಕಬ್ಬು. ಶಾಸನಗಳು ಕಬ್ಬಿನ ಉಲ್ಲೇಖಗಳನ್ನು ಮಾಡದೇ ಇದ್ದಾಗ್ಯೂ ಸಕ್ಕರೆ,¹⁷ ಬೆಲ್ಲಗಳನ್ನು ಕುರಿತ ಉಲ್ಲೇಖಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿರುವುದರನ್ನಯ ಕಬ್ಬು ಈ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಹೇರಳವಾಗಿ ಬೆಳೆಯಲಾಗುತ್ತಿತ್ತೆಂದು ಊಹಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ಆರ್ಥಿಕ ಬೆಳೆಯಾದ ಇದು ಹೆಚ್ಚು ನೀರಿನ ಆಶ್ರಯವಿರುವ ಗದ್ದೆ, ತೋಟಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ.

ಒಣಬೇಸಾಯ

ಈತನ ಆಳ್ವಿಕೆಗೆ ಒಳಪಟ್ಟ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಮಳೆ ಆಧಾರಿತ ಭೂಮಿ ಅಧಿಕವಾಗಿದ್ದಿತು. ಕೃಷಿಕರು ಈ ಮಳೆಯನ್ನೇ ನಂಬಿ ಸಾಗುವಳಿಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಮಳೆಗಾಗಿ ಆಕಾಶವನ್ನು ನೋಡುತ್ತಾ ಕೂಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಮಳೆ ಇಲ್ಲದಾಗ ರೈತರು ಕಂಗಾಲಾಗುತ್ತಿದ್ದರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವರ ಜೀವನಯಾವಾಗಲೂ ಸುಖಮಯವಾಗಿರುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಈ ರೀತಿಯ ನಿಸರ್ಗದ ಕೋಪಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲವೆ ಬೇರೆಕಾರಣಗಳಿಗಾಗಿ ಕಷ್ಟ ಅನುಭವಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.¹⁸ ಮಳೆಯನ್ನೇ ಅವಲಂಬಿಸಿ ಬಿಳಿಜೋಳ, ಗೋಧಿ, ಎಣ್ಣೆ ಕಾಳುಗಳು ಮೊದಲಾದ ಬೆಳೆಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ರೈತರು ದೊಡ್ಡ ದೊಡ್ಡ ತೆನೆಗಳು ತಲೆದೂಗುವುದನ್ನು ನೋಡಿ ಅದು ತಮ್ಮ ಪುಣ್ಯವೆಂದು ಭಾವಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಬೆಳೆ ಕೊಯ್ಲುಗೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಅದನ್ನು ಕೊಯ್ದು ಸೂಡುಕಟ್ಟಿ ಮೆದೆಗಳನ್ನು ಗೂಡು ಹಾಕುತ್ತಿದ್ದರು. ಕಣದಲ್ಲಿ ತೆನೆಹಾಕಿಮುರಿದು ರಾಶಿಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು.¹⁹ ಸಮಕಾಲೀನ ಕಾವ್ಯಗಳು ಪಡಿಯಧಾನ್ಯ, ಒಣಗಿದಧಾನ್ಯ, ಮಿಡಿಯುತಿರ್ಪಧಾನ್ಯ ಇತ್ಯಾದಿ ಧಾನ್ಯಗಳ ಉಲ್ಲೇಖಮಾಡುತ್ತವೆ.²⁰ ಎಳ್ಳಿನ ಗಿಡಗಳನ್ನು ಜಾಡಿಸಿ ಎಳ್ಳು ಕಾಳುಗಳನ್ನು ತೆಗೆಯುತ್ತಿದ್ದರು.²¹ ಬೀಜಕ್ಕಾಗಿ ಗಟ್ಟಿಧಾನ್ಯಗಳನ್ನು ತೆಗೆದಿಡುತ್ತಿದ್ದರು.²² ಭೂಮಿಯ ಗುಣದ ಮೇಲಿಂದ ಸವಳುಭೂಮಿ, ಕರಿಯಭೂಮಿ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು.²³ ಈ ಕರಿಭೂಮಿಯನ್ನೇ ಒಂದು ಶಾಸನ 'ಎರೆಭೂಮಿ'ಯೆಂದು ಕರೆದಿದೆ.²⁴

ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಎತ್ತು, ಕತ್ತೆ, ಕೋಣ, ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ಬಳಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಎತ್ತುಗಳಿಲ್ಲದವರು ನೆರೆಹೊಲದವರಿಂದ ಹೊಲಗಳನ್ನು ಬಿತ್ತಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಮುಯ್ಯಕೊಡುವ ಪದ್ಧತಿಯಿತ್ತು. ಕೋಣಗಳನ್ನು ಹೂಡಿದಬಂಡಿಗಳಲ್ಲಿ ಜೋಳ ಹೇರಿಕೊಂಡು ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದರು. ಭತ್ತದ ಹುಲ್ಲು ಜೋಳದ ಕಣಕೆಯಿಂದ ಬಣವೆ ಒಟ್ಟುತ್ತಿದ್ದರು.²⁵ ಜೋಳವನ್ನು ಹಗೆಯೊಳಗೆ ಹಾಕುವ ಪದ್ಧತಿಯಿತ್ತು.

ನೀರಾವರಿ

ನಿಶ್ಚಿತ ಮತ್ತು ಉತ್ತಮವಾದ ಫಲಪಡೆಯಲು ನೀರಾವರಿ ಪದ್ಧತಿಯು ಅನಿವಾರ್ಯ. ಮಳೆಯನ್ನವಲಂಬಿಸದೆ ಕೃಷಿ ಉತ್ಪಾದನೆ ಹೆಚ್ಚಿಸಲು ನೀರಾವರಿ ಸಂಪನ್ಮೂಲಗಳು ಅತಿ ಅವಶ್ಯಕ. ವಿಶಾಲ ಭೂಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಒಡೆಯನಾದ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲದಲ್ಲೂ ನೀರಾವರಿಗೆ ಅನೇಕ ಮೂಲಗಳನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಈತನ ಶಾಸನಗಳು ನದಿ, ತೊರೆ, ಕೆರೆ, ಕಟ್ಟೆಹಳ್ಳ, ಕೊಳ್ಳ, ಬಾವಿಗಳನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತವೆ.

ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ತುಂಗಭದ್ರಾ,²⁶ ಸಿಂಧು-ಗಂಗಾ,²⁷ ಕೃಷ್ಣ-ಭೀಮಾರದಿ,²⁸ ಯಮುನೆ,²⁹ ಗೋದಾವರಿ, ಮಂಜರಾ^{29A} ಹಾಗೂ ಘಟಪ್ರಭಾ^{29B} ನದಿಗಳ ಉಲ್ಲೇಖಗಳಿದ್ದು, ಈ ನದಿಗಳ ಎಡಬಲ ಭೂಮಿಗಳು ಫಲವತ್ತತೆಯಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದನ್ನು ಈಗಲೂ ಕಾಣಬಹುದು. ಈ ನದಿಗಳಿಗೆ ಅಡ್ಡವಾಗಿ ಆಣೆಕಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದ ವಿಷಯ ಮತ್ತು ಈ ನದಿಗಳ ನೀರನ್ನು ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದರೋ? ಇಲ್ಲವೋ? ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಗಳಿಲ್ಲ.

ನಮ್ಮ ಪ್ರಾಚೀನರು ಕೆರೆ, ಕಟ್ಟೆ, ಬಾವಿಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸುವುದು ಪುಣ್ಯಕರ, ಶ್ರೇಯಸ್ಕರವೆಂದು ನಂಬಿದ್ದರು. ಇಂಥ ಮನೋಭಾವದ ಫಲವಾಗಿ ಈ ನಾಡಿನ ಉದ್ದಗಲಕ್ಕೂ ಅನೇಕ ಕೆರೆ ಕಟ್ಟೆಗಳು ವ್ಯಾಪಿಸಿ ನಿಂತಿದ್ದನ್ನು ಶಾಸನಗಳು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿವೆ. ಈತನ ಕಾಲದ ಶಾಸನಗಳೂ ಈ ಮಾತಿಗೆ ಹೊರತಾಗಿಲ್ಲ. ಸಂಸ್ಕೃತ ಶಾಸನೋಕ್ತ 'ತಟಾಕಂ'ಗಳೇ ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಗಳ 'ಕೆರೆ'ಗಳು. ಈತನ ಶಾಸನಗಳು ಕೆಲವು ಕೆರೆಗಳನ್ನು ವಿವಿಧ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಕರೆದಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ 'ತೀರ್ಥದ ಕೆರೆ',³⁰ 'ದೇವರಕೆರೆ',³¹ 'ಜಿಂಗೇರಿ ಕೆರೆ',³² 'ಬಾಲಗಟ್ಟದ ಕೆರೆ'³³ ಇತ್ಯಾದಿ. ಈ ಕೆರೆಗಳ ಒಂದನು ಹೆಸರುಗಳು ಏನನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಕಷ್ಟಸಾಧ್ಯ, ಈ ಕೆರೆಗಳ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಅವುಗಳಲ್ಲಿನ ನೀರಿನ ಪ್ರಮಾಣ, ಅದರ ಉದ್ದಳತೆ, ನೀರಾವರಿ ಉಪಯೋಗದ ವಿಧಾನ ಇತ್ಯಾದಿಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಶಾಸನಗಳು ಏನನ್ನು ಹೇಳುವದಿಲ್ಲ.

ತೋಟ, ಗದ್ದೆಗಳಲ್ಲಿ ಬಾವಿಗಳಿರುತ್ತಿದ್ದವು. ಈತನ ಕೆಲಶಾಸನಗಳು ಬಾವಿಯ ಉಲ್ಲೇಖಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ.³⁴ ಈತನ ಕೆಲಶಾಸನಗಳು ತೋಟ,³⁵ ಹೂದೋಟ (ಪೂದೋಟ),³⁶ ಗದ್ದೆಗಳನ್ನು³⁷ ಉಲ್ಲೇಖಿಸುವುದರಿಂದ ಇವು ಸ್ವಯಂ ನೀರಿನ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರಬಹುದಾಗಿದೆ ಎಂದು ಊಹಿಸಬಹುದು.

ಬೆಳೆಗಳು

ಪ್ರಾಚೀನ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಬೆಳೆಗಳನ್ನೇ ಮಧ್ಯಕಾಲೀನ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಈತನ ಕಾಲದ ಶಾಸನಗಳ ಮೇಲಿಂದ ಊಹಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ಶಾಸನಗಳಲ್ಲದೆ ಸಮಕಾಲೀನ ಕಾವ್ಯ ಗ್ರಂಥಗಳು ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತವೆ. ಗದ್ದೆಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಭತ್ತ,³⁸ ಕಬ್ಬುಗಳನ್ನು³⁹ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಕೆರೆಯ ಹಾಗೂ ಬಾವಿಗಳ ನೀರಿನ ಆಶ್ರಯದಿಂದಲೂ ಈ ಬೆಳೆಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಯಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಅಲ್ಲದೇ ತೋಟಗಳಲ್ಲಿ ತೆಂಗು,⁴⁰ ಅಡಕೆ,⁴¹ ವಿಳ್ಯದೆಲೆ,⁴² ಬಾಳೆ⁴³ ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಮಾವು,⁴⁴ ಹಲಸು, ಹುಣಸೆ, ಲಿಂಬೆ ಮುಂತಾದ ಹಣ್ಣುಗಳನ್ನು ಈತನ ಕಾಲಾವಧಿಯ ಶಾಸನ, ಕಾವ್ಯಗಳು ಹೆಸರಿಸುತ್ತವೆ. ಜೋಳ, ಅರಿಷಿಣ, ಹತ್ತಿಗಳ ಉಲ್ಲೇಖಗಳಿವೆ. ಎಣ್ಣೆ ಕಾಳುಗಳನ್ನು⁴⁵ ವಿಪುಲವಾಗಿ ಬೆಳೆಯಲಾಗುತ್ತಿತ್ತೆಂದು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವ ಗಾಣದ ದತ್ತಿಗಳ ಆಧಾರದ ಮೇಲಿಂದ ಹೇಳಬಹುದು.

ನಯಸೇನ, ಹಣ್ಣುಗಳಲ್ಲಿ ಬಾಳೆ, ನೇರಿಲ, ಈಳೆ, ಕಿತ್ತಳೆ, ತಾಳ, ತುಂಬುರ,⁴⁶ ಇಮ್ಮಾವು, ಕರ್ಜೂರ, ಪೇರಿಳೆ, ಕಂಬೇಳೆ, ನಾರಂಗ,⁴⁷ ಬೇಳದ ಹಣ್ಣು,⁴⁸ ಕಾಗೆದೊಂಡೆಹಣ್ಣು,⁴⁹ ಅತ್ತಿಯಹಣ್ಣು,⁵⁰ ಪಟುಫಲ⁵¹ ಇತ್ಯಾದಿ ಹಣ್ಣುಗಳ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಧರ್ಮಾಮೃತದಲ್ಲಿ ಹೆಸರಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ದೇವರ ಅರ್ಚನೆ, ಆರಾಧನೆಗೆ ಬೇಕಾದ ಹೂವುಗಳಿಗಾಗಿ ಹೂದೋಟಗಳು⁵² ಇರುತ್ತಿದ್ದು, ಈತನ ಒಂದೆರಡು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಅವುಗಳ ಹಾಗೂ ಮಾಲೆಗಾರರ⁵³ ಉಲ್ಲೇಖಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಮಾಲೆಗಾರರು ದೇವರ ಪೂಜೆ, ಪುನಸ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಮಾಲೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಕೊಡುತ್ತಿದ್ದಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಮಾಲೆಗಾರರಿಗೂ ದತ್ತಿಗಳನ್ನು ನೀಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತೆಂಬ ಸಂಗತಿ ಅದೇ ಶಾಸನದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.⁵⁴

ಪಶುಪಾಲನೆ

ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪಶುಗಳನ್ನು ವ್ಯವಸಾಯ, ಸಾಗಾಣಿಕೆ, ಹೈನು ಹಾಗೂ ಮಾಂಸಗಳಿಗಾಗಿ ಪೋಷಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ದನ-ಕರುಗಳು ಕೃಷಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಶ್ರಮಗಳಲ್ಲಿ ಮುನುಷ್ಯನೊಂದಿಗೆ ಆಸರೆಯಾಗುತ್ತಿದ್ದವು. ಹಾಲು, ತುಪ್ಪ, ಮೊಸರು, ಗಿಣ್ಣುಗಳ ಮೂಲಕ ರೈತನಿಗೆ ಆಹಾರ ಪೂರೈಸುವ ಅವು ಆತನ ಆರ್ಥಿಕ ಪರಿಸ್ಥಿತಿ ಸುಧಾರಿಸುವಲ್ಲಿಯೂ ಸಹಾಯಕವಾಗಿದ್ದವು.

ಗೋವುಗಳನ್ನು ಅಪಹರಿಸುವುದು ಪ್ರಾಚೀನ ಮತ್ತು ಮಧ್ಯಕಾಲೀನ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಜನಜನಿತವಾದ ಸಂಗತಿಯಾಗಿತ್ತು. ಕಾವ್ಯ ಶಾಸನಗಳು ಅದನ್ನು 'ತುರುಗೋಳ್'⁵⁵ ಎಂದು ಕರೆದಿವೆ. ಇಂದು ಕರ್ನಾಟಕದ ಹೆಚ್ಚಿನ ಹಳ್ಳಿಗಳಲ್ಲಿನ ಬಹುಪಾಲು ವೀರಗಲ್ಲುಗಳು ಅಂದು 'ತುರುಗೋಳ್'ನಲ್ಲಿ ಮರಣಹೊಂದಿದ ವೀರರ ಸ್ಮಾರಕಗಳಾಗಿವೆ. ಈತನ ಕಾಲಾವಧಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಅವುಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಹೆಚ್ಚಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಗೋಹತ್ಯೆಯು ಮಹಾಪಾಪವೆನಿಸಿದ್ದು, ಬಿಟ್ಟದಾನ ಅಪಹರಿಸುವವರಿಗೆ ಅಂಥ ದೋಷ ತಗಲುತ್ತದೆಯೆಂಬ ಸಂಗತಿ ಶಾಸನ ಫಲಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿದೆ.⁵⁶

ಭೂಸಾಗುವಳಿ ಮತ್ತು ಬಾವಿಯಿಂದ ನೀರನ್ನೆತ್ತಲು (ಎತ) ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಎತ್ತುಗಳನ್ನು ಬಳಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಸಾರಿಗೆ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ದನಕರುಗಳ ಪಾತ್ರ ಪ್ರಮುಖವಾಗಿತ್ತು. ಕುದುರೆ, ಎತ್ತು, ಕೋಣ, ಕತ್ತೆಗಳನ್ನು ಸಾರಿಗೆಗೆ ಬಳಸುತ್ತಿದ್ದ ಸಂಗತಿಯು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿವೆ.⁵⁷ ಕವಿಲೆ (ಹಸು) ಎಮ್ಮೆ, ಆಡು-ಕುರಿಗಳಿಂದ ಹಾಲು-ಹೈನುಗಳೊಂದಿಗೆ ದನ-ಕರುಗಳ ಸಂತಾನಾಭಿವೃದ್ಧಿಯೂ ಆಗುತ್ತಿತ್ತು.⁵⁸ ಆಯಾ ಊರಿನವರು ತಮ್ಮ ಹಸುಗಳ ಗರ್ಭದಾನಕ್ಕಾಗಿ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಹೋರಿಯನ್ನು ಸಾಕುತ್ತಿದ್ದರು. ಅದು ಊರಿನ ಯಾವ ಹೊಲದಲ್ಲಾದರೂ ಯಾರ ನಿರ್ಬಂಧವೂ ಇಲ್ಲದೆ ಮೇಯಬಹುದಿತ್ತು.⁵⁹

ದನ-ಕರುಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಸಾಕುತ್ತಿದ್ದರು. ಸವಾರಿಮಾಡಲು, ಸರಕು ಸಾಗಿಸಲು, ಯುದ್ಧಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೋರಾಡಲು ಕುದುರೆ, ಆನೆಗಳನ್ನು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬಳಸುತ್ತಿದ್ದರು. ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನು 'ಚಿತ್ರಕಂಠ' ಎಂಬ ಅಶ್ವವನ್ನೇರಿ ಅನೇಕ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ತನ್ನ ತಂದೆಯ ರಾಜ್ಯವೈಭವವನ್ನು ಪುನಃ ಸಂಪಾದಿಸಿದನೆಂದು ಶಾಸನಗಳು ಅವನನ್ನು ಬಣ್ಣಿಸಿವೆ.⁶⁰

ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳು

ಅರ್ಥವ್ಯವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಭೂಮಿಗಿರುವಷ್ಟೇ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳಿಗಿದೆ. ವ್ಯವಸಾಯ ಹಾಗೂ ಭೂಮೂಲದ ಕಚ್ಚಾಪದಾರ್ಥಗಳೇ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳ ಮೂಲವಾದುದರಿಂದ ಅವು ಒಂದಕ್ಕೊಂದು ಪೂರಕವಾಗಿವೆ.

ಎಣ್ಣೆ ತಯಾರಿಕೆ

ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಬೆಳೆದುಬಂದ ಪ್ರಮುಖ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ದಿನನಿತ್ಯದ ಬದುಕಿಗೆ ಅಗತ್ಯವಾದ ಗಾಣದೇಣ್ಣೆಯ ಉತ್ಪಾದನೆಯೂ ಒಂದು. ಎಣ್ಣೆಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಆಹಾರ ಪದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಮನೆ ಮತ್ತು ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ದೀಪ,

ನಂದಾದೀಪಗಳಿಗಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಎಣ್ಣೆ ತೆಗೆಯುವ ವೃತ್ತಿಯವರನ್ನು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ತೆಲ್ಲಿಗ,⁶¹ ತೈಲಿಕ, ಗಾಣಿಗ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಈ ತೆಲ್ಲಿಗರು ದೇವರನಂದಾದೀವಿಗೆ, ಪರ್ವಕ್ಕೆ ಎಣ್ಣೆ ಎಣ್ಣೆಗಾಣ ದಾನಬಿಡುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದು, ಅವರು 'ತೆಲ್ಲಿಗರಯ್ಯತ್ತೊಕ್ಕಲು',⁶² 'ತೆಲ್ಲಿಗನ್ನೂರಿಪ್ಪದಿಂಬರು'⁶³ ಎಂಬ ತಮ್ಮದೇಯಾದ ಸಂಘಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಪ್ರಭಾವಶಾಲಿಗಳಾಗಿದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಈತನ ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಗಾಣದ ಉಲ್ಲೇಖಗಳಿದ್ದು,⁶⁴ ಗಾಣಗಳ ಮೇಲೆ ತೆರಿಗೆ ಹಾಕುವುದನ್ನು 'ಗಾಣದೇರಿ'⁶⁵ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. 'ಎತ್ತುಗಾಣ',⁶⁶ 'ಕೈಗಾಣ',^{66A} 'ಮೆಟ್ಟುಗಾಣ'⁶⁷ ಎಂಬ ಮುಂತಾದ ಗಾಣಗಳನ್ನು ಕೆಲಶಾಸನಗಳು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತವೆ.

ಬೆಲ್ಲ, ಸಕ್ಕರೆ

ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ದಿನನಿತ್ಯದ ಆಹಾರ-ಪಾನೀಯಗಳಲ್ಲಿ ಬಳಕೆಗೊಳ್ಳುತ್ತಿರುವ ಬೆಲ್ಲ-ಸಕ್ಕರೆಗಳ ಉಲ್ಲೇಖ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿವೆ.⁶⁸ ಕಬ್ಬನ್ನು ಗಾಣಕ್ಕೆ ಕೊಟ್ಟು ಹಾಲನ್ನು ತೆಗೆದು ಬೆಲ್ಲ, ಸಕ್ಕರೆಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಈ ವಿಷಯವು ಯಾವ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನೇರವಾಗಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರದಿದ್ದರೂ ವ್ಯಾಪಾರದ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಸಕ್ಕರೆಯ ಉಲ್ಲೇಖವಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಕೈಗಾರಿಕೆ ಇತ್ತೆಂದು ಊಹಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ನಯಸೇನನ ಧರ್ಮಾಮೃತದಲ್ಲಿಯೂ 'ಶರ್ಕರೆ' (ಸಕ್ಕರೆ)ಯ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ.⁶⁹

ಉಪ್ಪು ತಾಯಾರಿಕೆ

ದಿನನಿತ್ಯದ ಆಹಾರ ಪದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಬಳಕೆಗೊಳ್ಳುವ ಇನ್ನೊಂದು ಜೀವಸಂಶ್ಲೇಷಣ ವಸ್ತು ಉಪ್ಪು. ಇದನ್ನು ಬಹು ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ತಯಾರಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು.⁷⁰ ಉಪ್ಪನ್ನು ತಯಾರಿಸಲು ಉಪ್ಪಿನ ಮಾಳಗಳಿರುತ್ತಿದ್ದವು. ಈತನ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಉಪ್ಪಿನಮಾಳದ ಉಲ್ಲೇಖಗಳಲ್ಲದಿದ್ದರೂ 'ಉಪ್ಪಿನ' ಉಲ್ಲೇಖಗಳಿವೆ.⁷¹ ಉಪ್ಪನ್ನು ಅಂಗಡಿಯಲ್ಲಿಟ್ಟೂ, ಕತ್ತೆ, ಕೋಣಗಳ ಮೇಲೆ ಹೇರಿಕೊಂಡೂ ಮಾರಾಟಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಂತೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಶಾಸನಗಳು 'ಉಪ್ಪಿನಹೇರು'⁷² ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದು. ಹೇರು = 'ಭಾರ', 'ಹೊರೆ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರನ್ವಯ ಅದನ್ನು ಕತ್ತೆ, ಕೋಣಗಳ ಮೇಲೆ ಹೇರಿಕೊಂಡು ವ್ಯಾಪಾರ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಊಹಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಬಟ್ಟೆ ತಾಯಾರಿಕೆ (ನೇಕಾರಿಕೆ)

ಅನಾದಿ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಬೆಳೆದುಬಂದ ಪ್ರಮುಖ ಕೈಗಾರಿಕೆ ನೇಕಾರಿಕೆ. ಕೈಮಗ್ಗದಿಂದ ಬಟ್ಟೆನೇಯುವ ಚಿತ್ರಣವನ್ನು ಆದ್ಯ ವಚನಕಾರನೆಂದೇ ಪರಿಚಿತನಾದ ಜೇಡರ ದಾಸಿಮಯ್ಯನ ವಚನದಿಂದ ಕಂಡುಕೊಳ್ಳಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಉಂಕೆಯ ನಿಗುಚಿ ಸರಿಗೆಯ ಸಮಗೊಳಿಸಿ

ಸಮಗಾಲನಿಕ್ಕಿ ಅಣಿಯೇಳು ಮೆಟ್ಟಿದೆ

ಹಿಡಿದ ಲಾಳಿಯ ಮುಳ್ಳು ಕಂಡಿಕೆಯ ನುಂಗಿತ್ತು

ಈ ಸೀರೆಯ ನೈದವ ನಾನೋ ನೀನೋ ರಾಮನಾಥ ||⁷³

ಈ ವಚನ ಮಗ್ಗದ ವಿವಿಧ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಅದರ ಕಾರ್ಯವಿಧಾನದೊಂದಿಗೆ ಪರಿಚಯಿಸುತ್ತದೆ. ಶಾಸನಗಳು ಬಟ್ಟೆನೇಯುವ ಕಾರ್ಯಕದವರನ್ನು 'ಜೇಡ', 'ದೇಡ',⁷⁴ 'ಸಾಲಿಗ'⁷⁵ ಎಂದು ಕರೆದಿವೆ. ಜೇಡರ ದಾಸಿಮಯ್ಯನ ಉಲ್ಲೇಖವಿರುವ ಒಂದು ಶಾಸನ ಎಲ್. ಡಿ. ಬಾರ್ನೆಟ್ ಅವರ ಸಂಗ್ರಹದಲ್ಲಿರುವುದಾದರೂ, ಈಗ ಮುದನೂರಿನಲ್ಲಿ ಅದು ಕಾಣಿಸಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಏನಾಯಿತೋ ತಿಳಿದಿಲ್ಲ. ಅಬ್ಬಲೂರಿನ ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಶಿವಶರಣರ ಶಿಲಾಪಟ್ಟಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಜೇಡರ ದಾಸಿಮಯ್ಯನವರು ದೇವರಿಗೆ ವಸ್ತ್ರವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಿರುವ ತಾವು ಕಂಡರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಜೇಡರ ದಾಸಿಮಯ್ಯ ಈ ಕಾಲಕ್ಕಾಗಲೇ

ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಪಡೆದಿದ್ದರಿಂದ ಈ ವೃತ್ತಿಯವರು ತಮ್ಮನ್ನು ಜೇಡರ ದಾಸ ಕುಲದವರೆಂದು ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೆಮ್ಮೆ ಪಟ್ಟಿರುವಂತಿದೆ. ಧರ್ಮಾಮೃತವು ಈ ಕುಲದವರ ಹಾಗೂ ನೇಕಾರಿಕೆಯನ್ನು ಕುರಿತು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿರುವುದು ಗಮನಾರ್ಹ.⁷⁶

ಆಭರಣ ತಯಾರಿಕೆ

ಕರ್ನಾಟಕ ಜನರು ಸೌಂದರ್ಯಪ್ರೀತಿಯರಾಗಿದ್ದು, ವಿವಿಧನಮೂನೆಯ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಆರಸು ಮನೆತನದವರು, ಶ್ರೀಮಂತರು, ಸಾಮಾನ್ಯ ವರ್ಗದವರೂ ಸಹ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸುತ್ತಿದ್ದುದನ್ನು ನಾವು ಶಿಲ್ಪಕಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಬಗೆಗಿನ ನೇರ ಪ್ರಸ್ತಾಪಗಳಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಸಮಕಾಲೀನ ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪ, ಕಾವ್ಯ ಕೃತಿಗಳು ಈ ವಿಷಯದ ಮೇಲೆ ಬೆಳಕು ಚೆಲ್ಲುತ್ತವೆ. ಕೈಬಳೆ, ಕಂಕಣ, ಕಟಿಸೂತ್ರ, ರಿಂಗ್, ಮುಕುಟ, ಪದಕ ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಶ್ರೀಮಂತವರ್ಗದವರು ಬಂಗಾರ, ಬೆಳ್ಳಿ, ತಾಮ್ರ ಮುಂತಾದ ಲೋಹಗಳ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಕಲ್ಲಿಹಾಳದ ಸದೇಶ್ವರ, ಶಿವಪುರದ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ, ಯರಗಲ್ಲದ ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ, ಕೆಂಭಾವಿಯ ಮಾಳಿಬೇಶ್ವರ, ಬನ್ನಿಗೋಳದ ಶಿವದೇವಾಲಯ, ಲಕ್ಕುಂಡಿಯ ಕಾಶಿವಿಶ್ವೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳ ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಇವುಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು.

ಕಟ್ಟಿಗೆ, ಕಬ್ಬಿಣ, ಕಂಚು ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳು

ಇವನ ಶಾಸನಗಳು ಬಡಿಗ,⁷⁷ ಕಮ್ಮಾರರನ್ನು⁷⁸ ಕುರಿತು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿವೆ. ಆದರೆ ಕಂಚುಗಾರರ ಉಲ್ಲೇಖ ಈತನ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲದಿರುವುದೇ ಸೋಜಿಗ. ಸಮಕಾಲೀನ ಸಾಹಿತ್ಯ ಧರ್ಮಾಮೃತದಲ್ಲಿ ಕಂಚುಗಾರರ ಹಾಗೂ ಅವರು ತಯಾರಿಸಿ ಮಾರುತ್ತಿದ್ದ ವಸ್ತುಗಳು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತವೆ.⁷⁹

ಬಡಿಗರು ಬಂಡಿ, ರಥ, ದೋಣಿ, ಹಡಗು, ವ್ಯವಸಾಯಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಉಪಕರಣಗಳು ಮನೆಗಳಿಗೆ ಬೇಕಾಗುವ ಸಾಮಾನುಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ದೇವಸ್ಥಾನದ ಮರಗೆಲಸ ಮತ್ತು ಮುರಿದು ಹೋದ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಸರಿಪಡಿಸಲು ಬಡಿಗಿಗಳಿಗೆ ದತ್ತಿಬಿಟ್ಟು ಉಲ್ಲೇಖಗಳಿವೆ.⁸⁰ ಇವರು ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತುತ್ತಿದ್ದುದೂ ಉಂಟು.⁸¹

ಕಮ್ಮಾರರು ಕಬ್ಬಿಣದ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವರು ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಖಡ್ಗ, ಕತ್ತಿ, ಭರ್ಚಿ, ಗುರಾಣಿ, ಕೊಡಲಿ, ಶಿರಸ್ತ್ರಾಣ ಇನ್ನಿತರ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಜೊತೆಗೆ ದೇವರ ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದು, ಚಡಚಣ ಶಾಸನ (೧೦೫೭)ವು⁸² “...ದೇವಗ್ಗಿ.....ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದ ಕಮ್ಮಾರ.....ಗೆ ಧರ್ಮಶಿವಭಳಾರ್ ಬಿಟ್ಟು ಕೆಯ್ಯ ಮತ್ತರ್.....” ಎಂದಿದೆ.

ಕಂಚು ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡುವವರು ಕಂಚುಗಾರರು. ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಇವರ ಉಲ್ಲೇಖಗಳಿಲ್ಲ. ಇವರು ಮನೆಗೆ ಬೇಕಾಗುವ ತಾಟು, ತಂಬಿಗೆ, ಕೊಡ, ಬುಟ್ಟಿ, ದೇವರ ವಿಗ್ರಹ ಮತ್ತು ಪೂಜಾಸಾಮಗ್ರಿಗಳನ್ನು ತಯಾರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಈ ಮೇಲೆ ತಿಳಿಸಿದಂತೆ ಧರ್ಮಾಮೃತದಲ್ಲಿ ಇವರ ಬಗೆಗಿನ ಮಾಹಿತಿಗಳಿವೆ.

ವಾಣಿಜ್ಯ ವ್ಯವಹಾರ

ವ್ಯವಸಾಯ ಹಾಗೂ ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳು ಉತ್ಪಾದನೆಯ ಉದ್ಯಮಗಳಾದರೆ, ವಾಣಿಜ್ಯ ವ್ಯವಹಾರವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಉತ್ಪಾದನಾ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಖರೀದಿಸಿ ಅನುತ್ಪಾದಕ ಸ್ಥಳಗಳಿಗೆ ಸಾಗಿಸಿ ಮಾರುವುದೇ ವಾಣಿಜ್ಯ ವ್ಯವಹಾರ. ಇದನ್ನು ದೇಶಿಯ, ಅಂತರ್ದೇಶಿಯವೆಂದು ವಿಂಗಡಿಸಬಹುದು. ದೇಶದ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿಯೇ ನಡೆಯುವ ವಾಣಿಜ್ಯ ವ್ಯವಹಾರವು ದೇಶಿಯವೆನಿಸಿದರೆ,

ಪರದೇಶಗಳೊಡನೆ ಮಾಡುವ ವ್ಯವಹಾರ ಅಂತರ್ದೇಶಿಯವೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಕನ್ನಡಿಗರು ಬಹುಪ್ರಾಚೀನಕಾಲದಿಂದಲೂ ಈ ಎರಡು ಬಗೆಯ ವಾಣಿಜ್ಯ ವ್ಯವಹಾರಗಳಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದ್ದರೆಂಬ ಅಂಶ ಇತಿಹಾಸದಿಂದ ಖಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಆಯಾ ರಾಜ್ಯದ ರಾಜಧಾನಿಗಳು, ಕಂಪಣಗಳ ಮುಖ್ಯಸ್ಥರುಗಳು ಹಾಗೂ ಪಟ್ಟಣಗಳು ವ್ಯಾಪಾರ ಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದವು. ವ್ಯಾಪಾರ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಿಂದ ಕೆಂಭಾವಿ-೨೪, ಸಗರ ಮುಂತಾದವುಗಳು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಪಡೆದಿದ್ದವು.

ಆಯಾಗ್ರಾಮ ಪಟ್ಟಣಗಳಲ್ಲಿ ನಿಗದಿತ ದಿನಗಳಂದು ನೆರೆಯುವ ಸಂತೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ದಿನನಿತ್ಯದ ಅಗತ್ಯವಸ್ತು ವಿನಿಮಯಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರತಿ ಊರುಗಳಲ್ಲಿ ಅಂಗಡಿಗಳಿರುತ್ತಿದ್ದವು. ಪಟ್ಟಣದ ಮುಖ್ಯ ಬೀದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಂಗಡಿಸಾಲುಗಳಿರುತ್ತಿದ್ದರೆ, ಊರು, ಪಟ್ಟಣಗಳ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬಿಡಿಬಿಡಿಯಾದ ಅಂಗಡಿಗಳಿರುತ್ತಿದ್ದವು. ಕವಿ 'ಅಗ್ಗಳ', 'ನಗರವಣಿ', 'ಗ್ವಾಟಕೋಟಿ' (ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳ ಅಂಗಡಿ ಸಾಲು) ಮತ್ತು ಗಂಧಾಪಣ (ಗಂಧದ ಅಂಗಡಿ)ಗಳನ್ನು ಹೆಸರಿಸಿದ್ದಾನೆ.⁸³

ಅಂಗಡಿಯಲ್ಲಿ ಸೆಟ್ಟುಕುಳಿತು ವ್ಯಾಪಾರ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರೆ⁸⁴ ಸಣ್ಣಪುಟ್ಟ ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳು ಸರಕನ್ನು ತಮ್ಮ ತಲೆಯ ಮೇಲೆ ಹೊತ್ತುಕೊಂಡು ಹೋಗಿ ಮಾರುತ್ತಿದ್ದರು. ಸಂತೆ-ಪೇಟೆಗಳಿಗೆ ಬರುತ್ತಿದ್ದ ಮತ್ತು ಮಾರಾಟವಾಗುತ್ತಿದ್ದ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಜೋಳ, ಭತ್ತ, ಗೋಧಿ, ದವಸ-ಧಾನ್ಯಗಳು, ಜೀವನಾವಶ್ಯಕ ವಸ್ತುಗಳಾದ ಬೆಲ್ಲ, ಸಕ್ಕರೆ, ಉಪ್ಪು, ಎಲೆ, ಅಡಕೆ, ಬಾಡು, ಕಾಯಿ, ಹಣ್ಣು-ಹಂಪಲುಗಳು, ಮೆಣಸು, ಅರಿಷಿಣ, ಶುಂಠಿ (ಅಲ್ಲ) ಜೀರಿಗೆ, ಅಜವಾನ ಮೊದಲಾದ ಸಾಂಬಾರ ಪದಾರ್ಥಗಳು, ಹತ್ತಿ ಇವೆಲ್ಲ ಸೇರಿರುತ್ತಿದ್ದವು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವನ್ನು ಹೊರತುಪಡಿಸಿದರೆ ಹೆಚ್ಚಿನವು ಇಲ್ಲಿಯ ಬೆಳಸುಗಳೇ ಆಗಿವೆ.

ವಿವಿಧ ಪ್ರದೇಶ ಊರುಗಳೊಂದಿಗೆ ವ್ಯಾಪಾರ ವಹಿವಾಟಿಗಾಗಿ, ಜನರ ಸಂಪರ್ಕಕ್ಕಾಗಿ ಮಾರ್ಗಗಳ ಅಗತ್ಯವನ್ನು ತಳ್ಳಿಹಾಕುವಂತಿಲ್ಲ. ಕರ್ನಾಟಕ ಬಹಳ ಹಿಂದಿನಿಂದ ಭೂಮಾರ್ಗ, ಜಲಮಾರ್ಗಯಾನವನ್ನು ಪಡೆದಿತ್ತು. ಭೂಮಾರ್ಗಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ ಮತ್ತು ಅವುಗಳ ದುರಸ್ತಿಕಾರ್ಯಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಶಾಸನ ಮತ್ತು ಸಾಹಿತ್ಯಕ ಕೃತಿಗಳು ಯಾವಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ನೀಡುವದಿಲ್ಲ. ಊರೂರಿನ ಮಧ್ಯದ ಸಂಪರ್ಕಕ್ಕಾಗಿ ಅವು ಸಹಜವಾಗಿಯೇ ಜನರಿಂದ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದಿರಬೇಕು. ಇನ್ನು ಯುದ್ಧಗಳಂಥ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಸೈನಿಕ ಕಾರ್ಯಾಚರಣೆಯ ಅಗತ್ಯವಾಗಿ ಮತ್ತು ರಾಜ್ಯದ ಇತರ ಭಾಗಗಳು ರಾಜಧಾನಿಯೊಂದಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಡೆಯಲು ವ್ಯವಸ್ಥಿತ ಮಾರ್ಗಗಳ ಅವಶ್ಯಕತೆಯಿದ್ದಿತು. ಇಂಥ ರಸ್ತೆಗಳಿಗಾಗಿ 'ಮಾರ್ಗಾಧಿಕಾರಿ'ಯನ್ನು ನಿಯಮಿಸುವುದನ್ನು ಸೋಮೇಶ್ವರ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ.⁸⁵ ಈತನ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ದಾರಿ,⁸⁶ ಬಟ್ಟೆ⁸⁷ಗಳ ಉಲ್ಲೇಖಗಳಿವೆ. ದಾನಬಿಡುವ ಭೂಮಿಯ ಸೀಮಾ ನಿರ್ದೇಶನದ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಈ ನಾಡಿನ ಊರುಗಳ ದಾರಿಯ ನಿರ್ದೇಶನವಿದೆ.⁸⁸

ದಾರಿ, ಬೀದಿ,⁸⁹ ಬಟ್ಟೆಗಳು ಚಿಕ್ಕವಾಗಿದ್ದರೆ, ಪೆರ್ಬಟ್ಟೆ, ರಾಜಬೀದಿಗಳು ಇಂದಿನ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಹೆದ್ದಾರಿಗಳಂತೆ ನೇರ ಮತ್ತು ವಿಶಾಲವಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದವೆನ್ನಬಹುದು. ಆದರೆ ಪೆರ್ಬಟ್ಟೆ, ರಾಜಬೀದಿಗಳ ಉಲ್ಲೇಖ ಈತನ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲ. ಸಾರಿಗೆಗಾಗಿ ಎತ್ತು, ಕೋಣ, ಕತ್ತೆಗಳನ್ನು ಬಳಸುತ್ತಿದ್ದರು. ತೆಪ್ಪು, ದೋಣಿಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ನದಿ, ಹಳ್ಳಗಳನ್ನು ದಾಟುತ್ತಿದ್ದು, ಇಂಥ ಮಾರ್ಗಗಳಿಗೆ 'ಕಡುಹು'ಗಳೆನ್ನುತ್ತಿದ್ದರು.⁹⁰

ವರ್ತಕರು

ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನೇ ವೃತ್ತಿಯಾಗಿಸಿಕೊಂಡ ವರ್ತಕರಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ಪಂಗಡಗಳಿದ್ದವು. ಅವರಲ್ಲಿ ಗವರೆಗಳು, ಗಾತ್ರಿಗರು, ಬೀರರು, ಬೀರವಣ, ಸೆಟ್ಟುಗಳು (ಬಣಂಜು) ವೇಳೆಕಾರರು, ತಂಬುಲಿಗರು, ನಕರರು, ಸಾಲಿಗರು, ಮಾಲಗಾರ, ತೆಲ್ಲಿಗರು, ಪರದರು, ನಾನಾದೇಶಿ ಹಾಗೂ ಅರವತ್ತೊಕ್ಕಲು ಮೊದಲಾದ ವರ್ತಕರು, ವರ್ತಕ ಶ್ರೇಣಿಗಳು ಸೇರ್ಪಡೆಯಾಗುತ್ತವೆ.

ಈ ಎಲ್ಲ ಪಂಗಡಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಿ ಒಂದಕ್ಕೊಂದು ಇರುವ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಸ್ವಲ್ಪ ಕಷ್ಟವೇ ಸರಿ. ಗವರೆ ಎಂಬುದು ವರ್ತಕರಿಗೆ ಇದ್ದ ಸಾಮಾನ್ಯ ಹೆಸರಿನಂತೆ ಕೆಲವುಕಡೆ ಭಾವನೆ ಬರುತ್ತದೆ.⁹¹ 'ಗಾತ್ರಿಗ' ಎಂಬುದು ಹೆಗಲ ಮೇಲೆ ಅಥವಾ ತಲೆಯ ಮೇಲೆ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಹೊತ್ತುಮಾರುವವನನ್ನು ಸೂಚಿಸುವಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. (ಸಂ. ಗಾತ್ರ = ದೇಹ).⁹² 'ಬೀರವಣಿಗ' ಎಂಬುವುದು 'ವೀರಬಳಂಜು'ವಿನ ಇನ್ನೊಂದು ರೂಪ (ಸಂ. ವೀರವಣಿಕ).⁹³ ವರ್ತಕರು ತಮ್ಮ ಜಾತಿಯನ್ನು 'ವೀರಬಳಂಜುಧರ್ಮ' ಎಂದು ಕರೆದುಕೊಳ್ಳುವುದುಂಟು.⁹⁴ ಶೆಟ್ಟಿ ಎಂಬುದು ಸಂಸ್ಕೃತ ಶ್ರೇಷ್ಠಿಯ ತದ್ಭವ. ಸೆಟ್ಟಿಗುತ್ತ ಎಂಬಲ್ಲಿನ ಉತ್ತರ ಪದವು 'ಕುತ್ತ' = (ಗುಂಪು) ಎಂಬುದಾಗಿರಬಹುದು.⁹⁵ ವೇಳೆಕಾರ ಎಂಬುದು ಸಮುದ್ರವ್ಯಾಪಾರದೊಡನೆ ಸಂಬಂಧವಿರಿಸಿಕೊಂಡವನನ್ನು ಸೂಚಿಸಿಬಹುದೇನೋ ಎಂಬ ಅನುಮಾನವನ್ನು ಚಿದಾನಂದ ಮೂರ್ತಿಯವರು ತಮ್ಮ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದ್ದಾರೆ.⁹⁶ ವೇಲಾ = ಸಮುದ್ರದ ಅಂಚು.

ಅಧ್ಯಯನದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಬಗೆಯ ಅನೇಕ ವೃತ್ತಿಜಾತಿಗಳು, ಇತರ ಜಾತಿಗಳ ಉಲ್ಲೇಖಗಳು ಸಾಕಷ್ಟಿವೆ. ಈಗ ಶಾಸನೋಕ್ತ ವೃತ್ತಿಪಂಗಡಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ವಿವರಿಸೋಣ.

ಗವರೆಗಳು

ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳ ಒಂದು ಗುಂಪಿಗೆ ಗವರೆಗಳೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಕೆಲವು ವಿದ್ವಾಂಸರು ಬಿದಿರಿನಿಂದ (ಮರ) ಮೊರ, ಬುಟ್ಟಿ ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಮಾರುವ ವರ್ತಕರ ಗುಂಪು⁹⁷ ಎಂಬುದಾಗಿಯೂ ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೭ರ ಹಿರೇಹಡಗಲಿ ಶಾಸನ⁹⁸ ಇವರನ್ನು ಕುರಿತು, "ಸ್ವಸ್ತಿ ಸಮಸ್ತಭುವನಭವನ ವಿಖ್ಯಾತ ಪಂಚಶತವೀರಶಾಸನ ಲಬ್ಧಾನೇಕ ಗುಣಗಣಾಳಂಕೃತ ಸತ್ಯಶೌಚಾಚಾರ ಚಾರುಚಾರಿತ್ರ ನಯವಿನಯ ವಿಜ್ಞಾನ ವೀರಬಳಂಜಧರ್ಮ ಪ್ರತಿಪಾಳನ ವಿಶುದ್ಧಗುಡ್ಡ ದ್ವಜ ವಿರಾಜಮಾನಾನೂನಸಾಹಸ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಸಮಾಲಿಂಗಿತ ವಿಶಾಲವಕ್ಷಸ್ಥಳರುಂ ಸಾಹಸದಿಂಕಾರ್ತಿಕೇಯನಂ ಶೌರ್ಯದಿಂ ವೈನತೇಯನಂ ಶೌಚದಿಂ ಗಾಂಗೇಯನಂ ಸತ್ಯದಿಂ ರಾಧೇಯನಂ ದಾನದಿಂ ವರಸುರಭೂಜಮಂ ಚಲದಿಂಕುರುರಾಜನಂ ಧರ್ಮದಿಂ ಯುಧಿಷ್ಠಿರನಂ ಧೈರ್ಯದಿಂ ಮೇರುವಂ ಗಾಂಭೀರ್ಯದಿಂ ರತ್ನಾಕರಮಂ ಕ್ಷಮೆಯುಂ ಧರಿತ್ರಿಯುಂ ಶರಣಾಗತರ್ಗ್ಗ ವಜ್ರಪಂಜರಂ ಪೊಲ್ತು ವಾಸುದೇವಖಂಡಲೀ ಮೂಳಭದ್ರ ವಂಶೋದ್ಭವರುಂ ಭಗವತಿದೇವಿಲಬ್ಧ ವರಪ್ರಸಾದೆರುಮೆನಿಸಿದ ದ್ವಾತ್ರಿಂಶದ್ವೇಳಾಪುರ ಮುಮುಷ್ಠಾದಶಪಟ್ಟಣಮುಂ ಚೌಶಷ್ಟಿ...ಗೈದಿ....ಗವರೆಗರುಂ ಗಾತ್ರಿಗರುಂ, ವೇಳೆಕಾರರುಂ ಬೀರರುಂ ಬೀರವಣಿಗರುಂ ಗವುಂಡರುಂ ಗಾವುಂಡಸ್ವಾಮಿಗಳು ಮಯ್ಯಾವೊಳಪುರಪರವೇಶ್ವರರುಮಪ್ಪ ಶ್ರೀಮದೆಯ್ಯೂರ್ವರ ವಿಖ್ಯಾತಿಯೆಂತೆದಡೆ ನಡೆದುದೆ ವಿಜಿತೋಜ್ವಲ....ಕ್ರವರ್ತಿಗದೇಂ ಭುಜಬಳ... ಸತತಂ ಕಲಿಬಳ್ಳಿ..... ರೊಪ್ಪುವಂ ಧರಿತ್ರಿಯೊಳ್..... ಅಂತನಿಸಿದೆಯ್ಯೂರ್ವರಂ" ಎಂದು ಇವರ ಶೌರ್ಯ, ಸಾಹಸ, ತ್ಯಾಗ, ಕ್ಷಮೆ ಮುಂತಾದ ಗುಣಗಳು ಹೋಗುತ್ತಾ ಪೊಸವಡಂಗಲೆಯ ದೇವರ ಸೇವೆಗಾಗಿ (ಹೆಸರಿಲ್ಲ) ದಾನ, ದತ್ತಿ, ಗಾಣಗಳನ್ನು ನೀಡಿದರೆಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ.

ಗಾತ್ರಿಗರು

ಗಾತ್ರಿಗರು ಎಂದರೇನು ಎಂಬುದರಬಗ್ಗೆ ತಲೆಯ ಮೇಲೆ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಹೊತ್ತುಮಾರುವವರು ಅಥವಾ 'ತಿರುಗು', 'ಸಂಚಾರಿ' ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳೆಂದು ಈ ಹಿಂದೆ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ⁹⁹ ಗವರೆ-ಗಾತ್ರಿಗಳು ಎಂಬ ಉಲ್ಲೇಖ ಜೊತೆಜೊತೆಯಾಗಿಯೇ ಬರುತ್ತವಾದ್ದರಿಂದ ಇದು ಒಂದು ಬಗೆಯ ವರ್ತಕರ ಗುಂಪು ಎಂದು ಊಹಿಸಬಹುದು. ಈ ಪದಗಳು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ವಿಳಂಬಿತ ಮಾರಾಟ ಸಂಬಂಧಿಯಾಗಿ ಮಾತ್ರ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡಿವೆ. ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೭ರ ಹಿರೇಹಡಗಲಿ ಶಾಸನವು¹⁰⁰ 'ಗವರೆಗರುಂ ಗಾತ್ರಿಗರುಂ' ಎಂಬ ಉಲ್ಲೇಖ ಹೊಂದಿದ್ದು ದೇವರ ಸೇವಾಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಭೂಮಿ, ಗಾಣಗಳನ್ನು ನೀಡಿದ ಬಗೆಗೆ

ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ. ರೂಗಿ ಶಾಸನ¹⁰¹ ಗಾತ್ರಿಗರನ್ನು ಹೆಸರಿಸಿದೆ. ಗವರೇಗಳು¹⁰² ಎಲೆ ವ್ಯಾಪಾರದೊಂದಿಗೆ ದೇವಾಲಯ ನಿರ್ಮಾಣದಂಥ ಧಾರ್ಮಿಕ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲೂ ಭಾಗಿಯಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಅವರು ಕಟ್ಟಿಸಿದ ದೇವಾಲಯಗಳು 'ಗವರೇಶ್ವರ' ಎಂದು ಹೆಸರು ಪಡೆದಿವೆ. ಯಾಳವಾರ¹⁰³ ಮತ್ತು ನಿಡೋಣ¹⁰⁴ ಗಳಲ್ಲಿ ಗವರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳಿದ್ದು ಶಾಸನಗಳಿಂದ ವೇದ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ.

ಬೀರರು ಮತ್ತು ಬೀರವಣಿಗರು

'ವೀರಬಣಂಜುಗಳು' ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ 'ಬೀರರು' ಮತ್ತು 'ಬೀರವಣಿಗಳು' ಪ್ರಾಚೀನ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಭಾವಶಾಲಿಗಳಾಗಿದ್ದ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಾಗಿದ್ದರು. ದೇಶದ ಸಮಸ್ತ ವ್ಯಾಪಾರವೂ ಇವರ ಕೈಯಲ್ಲಿದ್ದುದರಿಂದ ಇವರು ಶ್ರೀಮಂತ ಜನಾಂಗವಾಗಿದ್ದುದಲ್ಲದೆ ರಾಜನ ಮೇಲೂ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಬೀರಬಲ್ಲವರಾಗಿದ್ದರು. ಕೆಲ ಬಣಂಜುಗಳು ರಾಜಪುರುಷರ ಸ್ನೇಹಿತರಾಗಿದ್ದರು.¹⁰⁵ ಕೆಲವರು ತಮ್ಮ ರಾಜರ ರಾಜ್ಯದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೂ ಕಾರಣರಾಗಿದ್ದರೂ. ರಾಜನು ಇವರನ್ನು ತನ್ನ ರಾಜಧಾನಿಯ ಮೂಲಸ್ತಂಭವೆಂದು ಭಾವಿಸುತ್ತಿದ್ದನು.¹⁰⁶ ಹಿರೇಹಡಗಲಿ ಶಾಸನವು¹⁰⁷ ಬೀರ, ಬೀರವಣಿಗರ ಉಲ್ಲೇಖಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಅವರ ಶೌರ್ಯ, ಸಾಹಸ, ತ್ಯಾಗ, ದಾನ ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ಕೊಂಡಾಡಿದೆ.

ಶೆಟ್ಟಿಗಳು

'ಶೆಟ್ಟಿ' ಅಥವಾ 'ಶ್ರೇಷ್ಟಿ'ಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಉಲ್ಲೇಖಗಳಿದ್ದು, ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೧ರ ಕೊಕಟನೂರ ಶಾಸನವು¹⁰⁸ ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರ ಜೋಗಪಯ್ಯರಸ ಹಾಗೂ ಆತನ (ಪತ್ನಿ) ಅರಸಿಯಾದ ಪೊಲ್ಲಿಕಬ್ಬೆಯು ಕರಹಾಡ-೪೦೦೦ ಮತ್ತು ಮಿರಿಂಜೆ-೩೦೦೦ಗಳನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಕೊಗ್ಗಟನೂರ (ಕೊಕಟನೂರ) ಗ್ರಾಮದ 'ವೈಶ್ಯಾಗ್ರಣಿ ಕೂಚಶೆಟ್ಟಿ ತ್ರೈಪುರುಷ' ದೇವರ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಮಾಡಿಸಿದನೆಂದು, ಅದಲ್ಲದೆ ತುಂಗಳ-ಪನ್ನೇರಡರ ಮಾನ್ಯಕಾರ ರೇವಗೌಡ ಮತ್ತು ಕನ್ನಗೌಡ ಇವರಿಗೆ ಹಣಕೊಟ್ಟು ಜನ್ಮವಾಡ ಗ್ರಾಮದ ಮನ್ನೆ, ಎಂಟುಹಿಟ್ಟು, ಮತ್ತು ದಶಬಂಧ ಇವುಗಳಿಗೆ ಸಲ್ಲತಕ್ಕ ಉತ್ಪನ್ನವನ್ನು ಕೂಚಶೆಟ್ಟಿ ಕ್ರಯಗೊಂಡು ಆ ದೇವರಿಗೆ ಬಿಟ್ಟಿದ್ದ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ. ಮುಂದೆ ಅದೇ ಶಾಸನ ಕೂಚಶೆಟ್ಟಿ ತ್ರೈಪುರುಷ ಶಾಲೆಯನ್ನು ಮಾಡಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ಓದುವ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಮತ್ತು ಓದಿಸುವ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರಿಗೆ ದಾನಕೊಟ್ಟು ವಿಷಯವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತದೆ. ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ತ್ರೈಪುರುಷದೇವನೆಂದರೆ 'ಹರಿಹರಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭ' ಇಲ್ಲವೆ 'ಅಜಹರಿರುದ್ರ'.

ಸೂಡಿ ಶಾಸನವು¹⁰⁹ ಸೂಡಿ (ಸೂಡಿ)ಯ ಅಜವರ್ಮಯ್ಯಶೆಟ್ಟಿ, ಶಾಂತಿವರ್ಮಯ್ಯಶೆಟ್ಟಿ, ದೇವಯ್ಯಶೆಟ್ಟಿ, ಚಾವುಂಡಿ ಶೆಟ್ಟಿಯ ಮಗ ಬಲ್ಲಯ್ಯ, ಶೋಭನಯ್ಯಶೆಟ್ಟಿ, ಮದನಾಗಯ್ಯಶೆಟ್ಟಿ, ಚಾವುಂಡಶೆಟ್ಟಿ, ಜಯದೇವಯ್ಯಶೆಟ್ಟಿ, ಮಂಬರಣ್ಣರಾಜೇಟ್ಟಿಯರು ದೇವತಾಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ದಾನ, ದತ್ತಿಗಳನ್ನು ನೀಡಿದರೆಂಬ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ.

ಮುಳಗುಂದದ ಇನ್ನೊಂದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ¹¹⁰ ಶಂಕಮಯ್ಯಶೆಟ್ಟಿ ತನ್ನ ಮನೆ ಮತ್ತು ಅಂಗಡಿಯನ್ನು ದಾನಮಾಡಿದನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಮತ್ತೊಂದು ಶಾಸನ¹¹¹ ಮುಳಗುಂದದ ಬಲ್ಲಶೆಟ್ಟಿ, ಧರ್ಮಶೆಟ್ಟಿ, ಕೃತಯುಗಶೆಟ್ಟಿ, ಕೊಳಗರಶೆಟ್ಟಿ ಎಂಬವರು ಅಲ್ಲಿಯ ಗಾವುಂಡುಗಳು, ಮಹಾಜನಗಳು ಹಾಗೂ ಇತರ ಸಾಮಾಜಿಕ ಸಂಸ್ಥೆಗಳೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿ ನಗರೇಶ್ವರದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ತಪೋಧನರಿಗೆ ಭೂಮಿದಾನ ಮಾಡಿದರೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಕಾಲದ ಉಲ್ಲೇಖವಿಲ್ಲದ ಅಳವಂಡಿ ಶಾಸನವು¹¹² ತೆಲ್ಲಿಗರ (ಗಾಣಿಗರ) ಕೇರಿಯಲ್ಲಿ ದೇವರನಂದಾದೀಪಕ್ಕಾಗಿ ಸಿಂಗಶೆಟ್ಟಿಯು ಸೊಟಿಗೆ ಎಣ್ಣೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟನೆಂಬ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ ಹೀಗೆ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಇವರ ದಾನಧರ್ಮದ ಕಾರ್ಯಗಳ ವಿವರಣೆಗಳಿವೆಯೇ ವಿನಃ ಇವರ ಉದ್ಯೋಗಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ವಿವರಣೆಗಳು ದೊರೆಯಲಾರವು.

ವೇಳಿಕಾರರು

ಡಾ. ಚಿದಾನಂದ ಮೂರ್ತಿಯವರು ತಮ್ಮ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ 'ವೇಳಿಕಾರ' ಅಥವಾ 'ವೇಳಿಕಾರರು' ಎಂಬ ಪದ ವರ್ತಕ ಇಲ್ಲವೆ ವರ್ತಕ ಶ್ರೇಣಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದು ಎಂಬುದಾಗಿ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.¹¹³ ಆದರೆ ಇವರ ಕಾರ್ಯಚಟುವಟಿಕೆಗಳು, ಉದ್ಯೋಗಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ವಿವರಗಳಿಲ್ಲ. ಅದೇ ಹಿರೇಹಡಗಲಿಯ ಶಾಸನವು¹¹⁴ ವೇಳಿಕಾರರ ಕುರಿತು ಉಲ್ಲೇಖವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು ಭೂದಾನ ನೀಡಿದರೆಂಬ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ.

ತಂಬುಲಿಗರು

ವಿಳ್ಳೆದಲೆ, ಅಡಿಕೆ ಮಾರುವ ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳನ್ನು ತಂಬುಲಿಗರೆಂದು ಶಾಸನಗಳು ಕರೆದಿವೆ. ಇವರು 'ಐನೂರ್ವರ್', 'ಸಾಸಿರ್ವರ್' ಸಂಘಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡಿದ್ದರೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ವಿಪ್ರದ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೯ರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ¹¹⁵ 'ಪನ್ನವರ್ಣದವರು' ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದ್ದು, ವಿಪ್ರನಾರಾಯಣದಲ್ಲಿ ಎಲೆಕಾರರು (ತಂಬುಲಿಗರು) ಹೇರಿಗೆ ನೂರು ಎಲೆಯನ್ನು, ಅಂದಳಕ್ಕೆ ಐವತ್ತು ಎಲೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಶಾಸನವನ್ನು ಬರೆಯಿಸಿದರೆಂಬುದಾಗಿ ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ. ಬಹುಶಃ ಇವರು ದೇವರ ಎಲೆ ಪೂಜೆಗಾಗಿ (ಅಲಂಕಾರಕ್ಕೆ) ಎಲೆಯನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತಿದ್ದಿರಬಹುದು.

ನಕರರು (ನಗರರು)

ಪ್ರಾಚೀನ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ವರ್ತಕ ಶ್ರೇಣಿಗೆ ಸೇರಿದ ಹಲವು ಸಂಘಗಳಿದ್ದವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಸಂಘಗಳು ತಮ್ಮ ಜಾತಿಸೂಚಿಸಿರುವುದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಕೆಲವು ಕಡೆ ಬರಿ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸಿದ್ದರೆ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡನ್ನು ಸೂಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ 'ಐನೂರ್ವರು ನಕರರು' ಸಂಘವಿದ್ದುದಾಗಿ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.¹¹⁶ ಫಳದ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೯ರ ಶಾಸನ¹¹⁷ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ದೇವನಾಗರಸರು ಮಗ ಅಹಾವಮಲ್ಲನ ಬಿನ್ನಪದಿಂದ ಫಳದ ಶ್ರೀ ಸ್ವಯಂಭೂಕೋಟಿ ಶಂಕರ ಮಠದ ಸರ್ವೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ, ನೈಷ್ಠಿಕ ತಪೋಧನರ ದಾನಕ್ಕೆ, ಚಾತ್ರಪರಿಚಾರಕರ ಆಶನ ಆಚ್ಛಾದನಕ್ಕೆ ಸರ್ವನಮಸ್ಕಮಾಡಿ ಬಿಟ್ಟು ಎರಡುನೂರು ಮತ್ತರು ಭೂಮಿಯನ್ನು ಆ ಗ್ರಾಮದ (ಫಳ) ಅರಸುಗಳು, ಮನ್ನೆಯರು, ಪ್ರಭುಗಳು, ನಕರ (ನಗರರು)ರು, ಬಣಂಜಿಗರುಂ, ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಜೆಗಳು ಪ್ರತಿಪಾಲಿಸುವರು ಎಂದಿದೆ.

ತಡಕಲ್ಲ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ¹¹⁸ "ಸಿಂಗಿಸೆಟ್ಟಿಯ ತಮ್ಮ ಭೋಗಿಸೆಟ್ಟಿಯು ಸಮಸ್ತ ನಗರರುಂ (ನಕರರುಂ) ದೇವರ್ಗೈ ಸಮಸ್ತ ಅಂಗಡಿಯಲುಬಿಟ್ಟು ಚೈತ್ರದಲು ದ್ರಮ್ಮ-ಒಂದು, ಪವಿತ್ರದಲು ದ್ರಮ್ಮ- ಒಂದು, ಅನ್ನಿಲ್ಲಿಯ ಎಣ್ಣರಾಯಿಗರುಂ ನಾಗೇಶ್ವರ ದೇವರ್ಗೈ ಒಂಬೈನೂರು ಐವತ್ತು ಮತ್ತರಲು ತಂತಮ್ಮಾಯಂ ಬಿಟ್ಟರು" ಎಂದು ನಕರರನ್ನು ಕುರಿತು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.

ಬಂಕಾಪುರ ಶಾಸನವು¹¹⁹ 'ನಕರ ಸಾಸಿರ್ವರು' ಎಂಬ ಉಲ್ಲೇಖವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಇವರು ಸಾವಿರ ಜನರ ಸಂಘವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡಿದ್ದರೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಶಾಸನವು ಶ್ರೀಮನ್ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ತೋಯಿಲದೇವರಿಗೆ ಬಿನ್ನಹ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಇಂದ್ರೇಶ್ವರಪುರದ ಪೆರ್ಗಡೆ ಚಾವುಂಡಯ್ಯ, ಸೆಟ್ಟಿ ನಾಗದೇವಯ್ಯ ಹಾಗೂ ನಕರ ಸಾಸಿರ್ವರುರನ್ನು ಬರಹೇಳಿ ಅಲ್ಲಿಯ ಪಾದಮೂಲ ಪರಿವಾರಕ್ಕೆ ಪಯಿಟ್ಟಾಣ ದಿಕ್ಕಿನ ಬೀಡಿನೊಳಗೆ ಕೆಲವು ಆದಾಯಗಳನ್ನು, ತೆರಿಗೆಗಳನ್ನು, ಕಾಣಿಕೆ, ತೋಟಗಳನ್ನು ಸರ್ವನಮಸ್ಕಮಾಡಿ ಬಿಟ್ಟರೆಂಬ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಸಾಲಿಗರು

ಮುಳಗುಂದದ ಶಾಸನದಲ್ಲಿಯೆ¹²⁰ 'ಸಾಲಿಗರಯ್ಯದಿಂಬರುಂ' ಎಂಬ ಉಲ್ಲೇಖವು ಸಾಲಿಗರ ಒಂದು ಸಂಘವಿದ್ದಿತ್ತೆಂಬುದನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತದೆ. ಸಾಲಿಗರು ಎಂಬುದು ಬಟ್ಟೆನೇಯುವ ಕಾಯಕದವರನ್ನು ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸುತ್ತಿರುವುದು ಶಾಸನಗಳಿಂದಲೇ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಮುಳಗುಂದದಲ್ಲಿ ಇಂಥ ಸಾಲಿಗರ ಸಂಘವಿದ್ದು, ಅದರಲ್ಲಿ ಐವತ್ತೆರಡು ಸಾಲಿಗರು ಸದಸ್ಯರಾಗಿದ್ದಿರಬಹುದು. ಈ ಗ್ರಾಮದ ನಗರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ತಪೋಧನರಿಗೆ ಅಲ್ಲಿಯ ಗಾವುಂಡುಗಳು ಭೂದಾನವನ್ನು ಕೊಡುವಾಗ ಈ ಸಂಘದ ಸದಸ್ಯ ಸಾಲಿಗರು ಹಾಜರಿದ್ದರೆಂಬ ವಿಷಯ ಶಾಸನೋಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಇದರಿಂದಾಗಿ ಇವರೂ ಸಹ ಸಾಮಾಜಿಕವಾಗಿ ಮಾನ್ಯತೆಯನ್ನು ಪಡೆದವರಾಗಿದ್ದರೆಂದು ಊಹಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಮಾಲಾಗಾರರು

ನಯಸೇನ ತನ್ನ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಪಟ್ಟಣಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಲೆಗಾರರ ಸಾಲುಗಳೇ ಇರುತ್ತಿದ್ದವು ಎಂದಿದ್ದಾನೆ.¹²¹ ಮುಳಗುಂದದಲ್ಲಿಯೇ ಐಯ್ಯತ್ತೆಂಬ ಮಾಲೆಗಾರರಿದ್ದರೆಂದು ಅಲ್ಲಿಯ ಒಂದು ಶಾಸನ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.¹²² ಒಮ್ಮೆ ಲಲಿತಾಂಗನೆಂಬ ರಾಜಕುಮಾರ ಮಾಲೆಗಾರರ ಮಧ್ಯ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದ, ಅವರೆಲ್ಲ ಕಾಗೆಯ ಕಂಡ ಕೋಗಿಲೆಯಂತೆ ಹೆದರಿ ಓಡಿದರೆಂದೂ, ನಂತರ ರಾಜಕುಮಾರ ಪೂವಿನ ಸಂತೆಯನ್ನು ಹೊಕ್ಕು ಸುರಗಿ, ಮಲ್ಲಿಗೆ, ಜಾಜಿ, ಸಂಪಿಗೆ, ಮೊಲ್ಲೆ, ಕೇದಗೆ ಪಾದರಿ ಮೊದಲಾದ ಹೂಗಳನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿದನೆಂದೂ ನಯಸೇನ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ.¹²³ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೨ರ ಮುಳಗುಂದ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ¹²⁴ 'ಮಾಲೆಗಾಣಱಿಯವದಣ್ಣುರುಂ' ಎಂಬ ಉಲ್ಲೇಖದ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಮಾಲೆಗಾರರ ಸಂಘವಿದ್ದಿತ್ತೆಂದೂ, ಅದರಲ್ಲಿ ಐಯ್ಯತ್ತೆಂಬ ಮಾಲಾಗಾರ ಸದಸ್ಯರಿದ್ದರೆಂದೂ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಮತ್ತೊಂದು ಶಾಸನ¹²⁵ ನಾಗೇಶ್ವರದೇವರಿಗೆ ಇಪ್ಪತ್ತು ಕಣಗಿಲೆ ಹೂವುಗಳನ್ನು, ದವನ ಮರುಗಳನ್ನು ಕೊಡಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವನ್ನು ಒಬ್ಬ ಮಾಲೆಗಾರ ಹಾಕಿಕೊಂಡಿದ್ದನೆಂಬ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ. ಇವರು ದೇವರ ಅಲಂಕಾರ, ಪೂಜೆ, ಪುನಸ್ಕಾರ ಹಾಗೂ ದೈವಕಾರ್ಯದ ವಿಶೇಷ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ದೇವರಿಗೆ ಹೂವುಗಳನ್ನು ಪೂರೈಸುತ್ತಿದ್ದರು.

ತೆಲ್ಲಿಗರು

ಇವರ ಮೂಲ ವೃತ್ತಿ ವಿವಿಧ ತೈಲಸಂಬಂಧಿ ಬೀಜಗಳಿಂದ, ಧಾನ್ಯಗಳಿಂದ ಎಣ್ಣೆಯನ್ನು ಗಾಣದ ಸಹಾಯದಿಂದ ತೆಗೆದು ವ್ಯಾಪಾರಮಾಡುವುದು. ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೨ರ ಮುಳಗುಂದ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ 'ತೆಲ್ಲಿಗನ್ನೂರಿರ್ಪ್ಪದಿಂಬರುಂ'¹²⁶ ಎಂದಿದ್ದರೆ, ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೭ರ ಹಿರೇಹಡಗಲಿ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ¹²⁷ 'ತೆಲ್ಲಿಗರಯ್ಯತ್ತೊಕ್ಕಲು' ಎಂಬ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಈ ಪದಗಳು ತೆಲ್ಲಿಗರು ಸಹ ತಮ್ಮ ಸಂಘಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡಿದ್ದರೆಂಬುದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ 'ತೆಲ್ಲಿಗನ್ನೂರಿರ್ಪ್ಪದಿಂಬರುಂ' ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ಸಂಘ, 'ತೆಲ್ಲಿಗರಯ್ಯತ್ತೊಕ್ಕಲು'ಕ್ಕಿಂತ ದೊಡ್ಡದಿದ್ದಿರಬಹುದೆಂಬ ಸಂದೇಹಬರುತ್ತದೆ.

ತೆಲ್ಲಿಗರು ಉದಾರ ದಾನಿಗಳಾಗಿದ್ದು, ಅವರು ಅನೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ದಾನಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಮುಳಗುಂದದ ತೆಲ್ಲಿಗರ ಐಯ್ಯತ್ತೊಕ್ಕಲು ಅಲ್ಲಿಯ ತೆಲ್ಲಿಗೇಶ್ವರ ದೇವರ ಚೈತ್ರಕ್ಕೆ, ಪವಿತ್ರಕ್ಕೆ ಒಕ್ಕಲಲ್ಲಿ ಒಂದು ಹಾಗವನ್ನು ದಾನಬಿಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಅಲ್ಲದೆ ದೇವರ ನಂದಾದೀವಿಗೆಗೆ ಒಂದು ಗಾಣದಮಾನೆಯಣ್ಣೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಶಾಸನವು ಬಹಳಷ್ಟು ತೃಪ್ತವಾಗಿದ್ದು, ಇತರ ವಿವರಗಳು ತಿಳಿದುಬರುವದಿಲ್ಲ. ಮುಳಗುಂದದ ನಗರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ತಪೋಧನರಿಗೆ ಗಾವುಂಡುಗಳು ಭೂಮಿದಾನ ಕೊಡುವಾಗ ಈ ತೆಲ್ಲಿಗರು ಉಪಸ್ಥಿತರಿದ್ದರೆಂಬ ಸಂಗತಿ ತೆಲ್ಲಿಗರ ಸಂಘಗಳು ಅಂದು ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಗೌರವಯುತ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದವೆಂಬುದನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತದೆ.

ಪರದರು

ಶೆಟ್ಟಿಗಳು ಅಥವಾ ವಣಿಕ ಸಂಘದ ಅವಿಭಾಜ್ಯ ಅಂಗವಾದ ಪರದರನ್ನು ಅಧ್ಯಯನವ್ಯಾಪ್ತಿಯ ಶಾಸನಗಳು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದಿದ್ದಾಗ್ಯೂ ಸಮಕಾಲೀನ ಲೇಖಕ ನಯಸೇನ ಇವರ ಬಗೆಗೆ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಇವರು ಬಹಳ ಬುದ್ಧಿವಂತರಾಗಿದ್ದರು.¹²⁸ ಪರವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಅರಿಯುವದರಲ್ಲಿ ಇವರು ಬಹಳ ಜಾಣರಾಗಿದ್ದರು. ಆದುದರಿಂದ 'ವಸ್ತು ಪುರುಷ'ರೆಂದು ಧರೆ ಅವರನ್ನು ಹೊಗಳುತ್ತಿತ್ತು.¹²⁹ ಪರದರು ವ್ಯಾಪಾರಕ್ಕಾಗಿ ಪರವೂರುಗಳಿಗೆ ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದು, ಹಾಗೇ ಹೋದಾಗ ಕಳ್ಳರ ಲೂಟಿಗೆ ಒಳಗಾಗುತ್ತಿದ್ದರು. ಇದರಿಂದ ರಕ್ಷಣೆಪಡೆಯಲು ಕೆಲವು ಪರದರು ತಮ್ಮದೇ ಸ್ವಂತ ಸೈನ್ಯವನ್ನು, ಭಂಟರನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುತ್ತಿತ್ತು.¹³⁰ ಇವರು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಬೆಳ್ಳಿ ಬಂಗಾರದ ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಪರದನು ಪೊನ್ನ ಅಳವಿಯನ್ನು ತಿಳಿದವನಾಗಿರಬೇಕು. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಅವನು ನಷ್ಟ ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ.¹³¹ "ಕಿಸುವಟ್ಟವಂ ಕಳ್ಳಚ್ಚುಮಂ" ಬಿಟ್ಟು ಒರೆಗೂ ತೂಕಕ್ಕೂ ಬರುವ ಬಂಗಾರವನ್ನು ಮಾತ್ರ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು.¹³² ಬಂಗಾರವನ್ನು ರಾತ್ರಿ ಪರೀಕ್ಷಿಸುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ.¹³³ ಏನಾದರೂ ಒತ್ತೆಯಿಟ್ಟುಕೊಂಡೊ, ಬಡ್ಡಿಗೂ ಸಾಲಕೊಡುತ್ತಿದ್ದರು.

ನಾನಾದೇಸಿಗಳು

ಅಧ್ಯಯನದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯ ಎರಡು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ, ಅಳವಂಡಿ¹³⁴ ಹಾಗೂ ಮುಗದ¹³⁵ ನಾನಾದೇಸಿಯ ಪದಗಳ ಉಲ್ಲೇಖವಿದ್ದು, ನಾನಾದೇಸಿಗಳು ವರ್ತಕರಾದರೂ ವಿಶಿಷ್ಟ ವರ್ತಕ ಪ್ರಭೇದಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರಲ್ಲ. ಮಧ್ಯಕಾಲೀನ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ 'ದೇಶ'ವೆಂಬುದು ಒಂದು ನಾಡಿನ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಬಳಕೆಗೊಳ್ಳುವ ಪದವಾಗಿತ್ತು. ಕಾರಣ ಇಲ್ಲಿ 'ದೇಶ'ಯೆಂದರೆ ಆ ನಾಡಿನ ಹಾಗೂ 'ನಾನಾದೇಶಿ' ಎಂದರೆ ವಿವಿಧ ನಾಡುಗಳ ವರ್ತಕರೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಪಾದಮಾರ್ಗ, ಜಲಮಾರ್ಗಗಳ ಮೂಲಕ ದೇಶ, ನಾನಾದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಾರ ಮಾಡುವವರು ನಾನಾದೇಶಿಯರು.¹³⁶ ಅಳವಂಡಿ ಶಾಸನ,¹³⁷ "ಸ್ವಸ್ತಿ ಸಮಸ್ತ ಗುಣಸಂಪನ್ನಂ ಶಿವಪಾದಶೇಖರಂ ಕುರುವಗುಲಿಗಮಯ್ಯಂ ಮತ್ತಂ ಮಾಡಿದ ಧರ್ಮ್ಯಂ ಪೂದಾರೆ ಬೆಳೆವತ್ತರು ಪಡಲ್ದಾನಂ ಕನ್ಯಾದಾನಂ ಕವಿಲಿದಾನಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗ್ಗೆ ಸಾವಿಯಕಪ್ಪಡಿಗ್ಗೆಳಂ ನಾನಾದೇಸಿಗಳ್ಳಂ ಅನಿವಾರಿತಂ ಪಾಕರಕ್ಷೆಯಂ ದಾನಂಗೊಟ್ಟಂ" ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದರೆ, ಮುಗದ ಶಾಸನ,¹³⁸ "ಶ್ರೀಮನ್ನಾಗ್ಗಾವುಂಡಂ ಚಾವುಂಡಗಾವುಂಡಂ ಮುಗುನ್ನದೊಳು ತನ್ನ ಮಾಡಿಸಿದ ಸಮ್ಮಕಾರತ್ನಾಕರ ಚೈತ್ಯಾಳಯದ ಖಂಡಸ್ತುಟಿತ ನವಕರ್ಮ್ಯಕ್ಕಂ 'ನಾನಾದೇಸಿಯ' ಚಾತುರ್ವರ್ಣ ಭೋಜನಕ್ಕಂ" ಎಂಬ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ಅಂದರೆ ಇಲ್ಲಿಯ ಮುಖಂಡರು ನಾನಾದೇಸಿಯರ ಅನೂಕೂಲಕ್ಕೆ ದಾನಬಿಟ್ಟ ವಿಷಯವನ್ನು ಮಾತ್ರ ತಿಳಿಸುವದರಿಂದ, ನಾನಾದೇಸಿಯ ಅಂದರೆ ವಿವಿಧ ಕಡೆಗಳಿಂದ ಬಂದ ವರ್ತಕರು ಅಂತ ಭಾವಿಸಬಹುದು.

ಅರವತ್ತೊಕ್ಕಲು

ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೫ರ ಕುಯಿಬಾಳ¹³⁹ ಹಾಗೂ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೩ರ ಯರಗುಪ್ಪಿ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ¹⁴⁰ ಅರವತ್ತೊಕ್ಕಲುಗಳ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿಯ ಪೂರ್ವಪದ 'ಅರವತ್ತು' ಎಂಬುದು ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸಿದರೆ ಉತ್ತರಪದ 'ಒಕ್ಕಲು'¹⁴¹ ಎಂಬುದು ರೈತರನ್ನು ಅಥವಾ ಗೇಣಿದಾರರನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. "ರೈತರು ತಮ್ಮ ಕಾರ್ಯಸೌಕರ್ಯ, ಸಾಮಾಜಿಕ ಸ್ಥಾನಮಾನ, ಸ್ವಹಿತ ಸಂರಕ್ಷಣೆ ಮುಂತಾದವುಗಳಿಗಾಗಿ ತಮ್ಮದೇ ಆದ ಒಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಸಂಘವನ್ನು ಊರೂರಿಗೆ ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡಿದ್ದರು"¹⁴² ಎಂಬುದು ಗಮನಾರ್ಹ. ಇವರು ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ಕೊಟ್ಟ ದಾನದ ವಸ್ತುಗಳು ಇವರು ಒಕ್ಕಲಿಗರೆಂಬುದನ್ನು ಮತ್ತಷ್ಟು ದೃಢಪಡಿಸುತ್ತವೆ. ನಯಸೇನನು "ಪಿರಿದು ತೆತ್ತೊಕ್ಕಲಂತೆ" ಎಂದಿರುವುದು ಒಕ್ಕಲಿಗರನ್ನೇ ಕುರಿತಿರುವಂತಿದೆ.¹⁴³

ಗ್ರಾಮದ ಮಟ್ಟಿಗೆ ತುಂಬ ಮಹತ್ವದ ಸ್ಥಾನಪಡೆದುಕೊಂಡಿದ್ದ ಈ 'ಅರವತ್ತೊಕ್ಕಲು' ಸಂಸ್ಥೆ "ಗ್ರಾಮದ ಭೂಮಿ ಹಾಗೂ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲಿನ ತೆರಿಗೆಯನ್ನು ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಅಥವಾ ಇತರ ಸಂಘ-ಸಂಸ್ಥೆಗಳೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿ ದಾನಮಾಡುವ ಹಕ್ಕು ಹೊಂದಿದ್ದಿತು".¹⁴⁴

ಕುಯಿಬಾಳ ಶಾಸನವು¹⁴⁵ "ಗುಣಭದ್ರ ಸಿದ್ಧಾಂತಿದೇವರ ಸಿಶ್ಯಂತಿಯರಪ್ಪ ಶ್ರೀಮೋನಿಮತಿ ಕನ್ತಿಯರ....ಗಳಪ್ಪ ಗೌಣ್ಣುಗಳು ಅಜುವತ್ತೊಕ್ಕಲು ಮಿರ್ದ್ರು ಹನ್ನೆರಡು ಮತ್ತರು ಕೆಯ್ಯ ಜೀಣ್ಣೋದ್ಧಾರಕ್ಕಂ ಪಡಿಸಲಿಕೆಗೆ....." ಎಂದಿದ್ದು, ಶಾಸನ ತೃಟಿತವಾಗಿದ್ದು, ಹೆಚ್ಚಿನ ವಿವರಗಳು ತಿಳಿಯುವದಿಲ್ಲ.

ಯರಗುಪ್ಪಿ ಶಾಸನ¹⁴⁶ ".....ಶ್ರೀಮದೇರಗುಪ್ಪೆಯ ಇನ್ನೂರ್ವರು ಗಾವುಣ್ಣು ಅಜುವತ್ತೊಕ್ಕಲುಂ ವಿತತ ಯಶಪ್ರತಾಪ" ಎಂದು ಎರಡುನೂರು ಮಹಾಜನರು, ಅರವತ್ತೊಕ್ಕಲು (ಸಂಘ), ಪಟ್ಟಗಾರಸಮೆಯ ಮತ್ತು ಇತರರು ಯರಗುಪ್ಪಿಯಲ್ಲಿ ಕೇಶಿಮಯ್ಯ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ದತ್ತಿಬಾವಿ (ಅರಬಾವಿ)ಗೆ ಭೂಮಿದಾನ ಮಾಡಿದರೆಂಬ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಹೀಗೆ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ "ಸಮಸ್ತ ಗುಣಸಂಪನ್ನ"¹⁴⁷ರೆಂದು ಖ್ಯಾತಿಪಡೆದ ಈ 'ಅರವತ್ತೊಕ್ಕಲು' ಸಂಘದ ಸದಸ್ಯರು ಇತರ ಸಂಘಗಳ ಸದಸ್ಯರಂತೆ ಗೌರವದ ಸ್ಥಾನ ಹೊಂದಿ ಸಮಾಜದ ಒಳ್ಳೆಯ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗಾಗಿ ತಮ್ಮನ್ನು ತಾವು ತೊಡಗಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರು.

ಆರ್ಥಿಕ ಸೌಲಭ್ಯ

ಹಣಕಾಸಿನ ವಹಿವಾಟಿನಲ್ಲಿ ವ್ಯವಹಾರ ಪ್ರಮುಖವಾದುದು. ಸಂಕೀರ್ಣಮಯವಾದ ಸಾಲದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ಅರಸರು ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ತಲೆಕೆಡಿಸಿಕೊಂಡಂತಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಸಾಲ ನಾನಾಕಾರಗಳಿಗಾಗಿ ಅನಿವಾರ್ಯವೂ, ಅವಶ್ಯವೂ ಆದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲದವರು ಬಲ್ಲಿದ (ಶ್ರೀಮಂತ)ರನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಸಾಲವನ್ನು ಪಡೆಯುವಾಗ ಯಾವುದಾದರೂ ವಸ್ತುವನ್ನು ಒತ್ತೆಯಿಟ್ಟು ಬಡ್ಡಿಗೆ ಸಾಲ ಪಡೆಯುತ್ತಿದ್ದರು.¹⁴⁸

ದೇವಸ್ಥಾನದ ನಂದಾದೀಪಕ್ಕೋ, ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕೋ, ಸತ್ಯಕ್ಕೋ, ಕರೆಯದುರಸ್ತಿಗೋ, ಹಣವನ್ನು ಕೊಟ್ಟವನು ತನ್ನ ಹಣದ ಬಡ್ಡಿಯಿಂದ ಅವು ನಡೆಯಬೇಕೆಂದು ಇಚ್ಛಿಸಿ ದತ್ತಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಕೊಡುತ್ತಿದ್ದಿರಬಹುದೆಂದು ಶಾಸನಪಾಠಗಳಿಂದ ವೇದ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಕರ್ಮಡಿ ಶಾಸನ (೧೦೫೯)ವೊಂದು,¹⁴⁹ "ಕದಿರ್ಮಿಡಿಯ ಗಂಗೇಯಜೀಯರಂ ಅಲ್ಲಿಯ ಇನ್ನೂರ್ವರು ಮಹಾಜನರಿಗೆ ಅನ್ನಚತ್ರ, ಬಬ್ಬಲೇಶ್ವರದೇವರ ಪೂಜೆ, ಪುನಸ್ಕಾರ, ನೈವೇದ್ಯಕ್ಕೆ ಎಪ್ಪತ್ತು ಲೊಕ್ಕಿ ಪೊಂಗದ್ಯಾಣ ಹಾಗೂ ಎಪ್ಪತ್ತು ಗದ್ಯಾಣಗಳನ್ನು ನೀಡಿ ಆ ಹಣದ ಬಡ್ಡಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಮೇಲಿನ ಕಾರ್ಯಗಳು ನಡೆಯುವಂತೆ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗೊಳಿಸಿದ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ". ಆದರೆ ಬಡ್ಡಿಯ ದರ ಏನಿತ್ತೋ ಹೇಗಿತ್ತೋ ಎಂಬುದು ಮಾತ್ರ ಅಸ್ಪಷ್ಟ.

ನಾಣ್ಯಗಳು

ನಾಣ್ಯ ಚಲಾವಣೆಯು ಆರ್ಥಿಕಾಭಿವೃದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಹೊಸ ಅಧ್ಯಾಯವನ್ನೇ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದೆ ಎಂದರೆ ತಪ್ಪಾಗದು. ಅರ್ಥವ್ಯವಸ್ಥೆ ಇನ್ನೂ ವಿಕಸಿತವಾಗದ ಶೈಲವಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಕೊಡು-ಕೊಳ್ಳುವ ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಬಳಸಲಾಗುತ್ತಿದ್ದು, ಇದನ್ನು ವಸ್ತುವಿನಿಮಯ ಪದ್ಧತಿ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನು ಟಂಕಿಸು (ಮುದ್ರಿಸು)ತ್ತಿದ್ದ ಸ್ಥಳಗಳನ್ನು 'ಕಮ್ಮಟ', 'ಅಚ್ಚಿನ ಟಂಕಸಾಲೆ'ಗಳೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು.¹⁵⁰

ಈತನ ಕಾಲದ ವ್ಯಾಪಾರ ವ್ಯವಹಾರಗಳಲ್ಲಿ ಪೊನ್ನೋಗದ್ಯಾಣ,¹⁵¹ ಲೊಕ್ಕಿಪೊನ್ನೋಗದ್ಯಾಣ,¹⁵² ಗದ್ಯಾಣ,¹⁵³ ದ್ರಮ್ಮ,¹⁵⁴ ಪಣ,¹⁵⁵ ಪೊಂಗಿಪಣ,¹⁵⁶ ಪಾಗ¹⁵⁷ ಮತ್ತು ಸುವರ್ಣ¹⁵⁸ ಮುಂತಾದ ನಾಣ್ಯ ವಿಶೇಷಗಳು ಬಳಕೆಯಾಗಿವೆ. ಆದರೆ ಈತನ

ಅಲ್ಲಿಕೆಯಿದ್ದಕ್ಕೂ ಬಳಕೆಗೊಂಡು ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಸಾರಪಡೆದ ನಾಣ್ಯ ಗದ್ಯಾಣ ಅಥವಾ ಪೊನ್ ಎನ್ನಬಹುದು. ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಮೂರನೆಯ ಕೃಷ್ಣನಿಂದ ಹಿಡಿದು ಯಾದವ ಸಿಂಘನ ಕಾಲದವರೆಗೆ ಗದ್ಯಾಣದ (ಪೊನ್) ಬಳಕೆಯ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಗುರುತಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ಗದ್ಯಾಣ... (ಲ್ಯಾಟಿನ್ ಭಾಷೆಯ ಗಾರ್ಡಿಯನ್) ಚಿನ್ನದ ನಾಣ್ಯವಾದುದರಿಂದ ಅದನ್ನು 'ಪೊನ್' ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಇದರ ತೂಕವು ೫೮ ರಿಂದ ೬೦.೧ ಗ್ರೇನ್‌ಗಳೆಂದು ಕಾಂಗ್ರಿಂಗ್‌ಟನ್ ಹೇಳಿದರೆ, ಸುಮಾರು ೯೬ ಗ್ರೇನ್‌ಗಳೆಂದು ಅಲ್ವೇಕರ್‌ರವರು, ೬೩ ಗ್ರೇನ್‌ಗಳೆಂದು ಅಪ್ಪಾದೂರೈಯವರೂ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಇದರಿಂದ ಗದ್ಯಾಣ ಪೊನ್ ನಾಣ್ಯಗಳು ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ವ್ಯತ್ಯಾಸ ಪಡೆದಿರುವುದು ಸ್ಪಷ್ಟಗೋಚರ.¹⁵⁹

ಅಂದು ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ನಾಣ್ಯಗಳ ಪರಸ್ಪರ ಮೌಲಿಕ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ರಾಜಾದಿತ್ಯ ತನ್ನ ಕೃತಿ 'ವ್ಯವಹಾರ ಗಣಿತದಲ್ಲಿ' ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ.¹⁶⁰

೪ ಕಾಣೆ = ೧ ವೀಸ
 ೫ ವೀಸ = ೧ ಹಾ(ಪಾ)ಗ
 ೪ ಹಾಗ(ಪಾಗ) = ೧ ಪಣ
 ೧೦ ಪಣ = ೧ ಗದ್ಯಾಣ

ರಾಜಾದಿತ್ಯನದೇ ಆದ 'ಲೀಲಾವತಿ ಗಣಿತ' ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ವಿವರವಾಗಿ ಈ ನಾಣ್ಯಗಳ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅದು,

೧ ವರಹ = ೨ ಹೊನ್ನ	೧ ಹಾಗ = ೨ ಬೇಳೆ
೧ ಹೊನ್ನ = ೫ ಹಣ	೧ ಬೇಳೆ = ೨ ವೀಸ
೧ ಹಣ = ೨ ಅಡ್ಡ	೧ ವೀಸ = ೨ ಅರ್ಧವೀಸ
೧ ಅಡ್ಡ = ೨ ಹಾಗ	೧ ಅರ್ಧವೀಸ = ೨ ಕಾಣೆ
೧ ಹಾಗ = ೨ ಹೊನ್ನ	೧ ಕಾಣೆ = ೪ ಗಿದ್ದಾಣೆ
೧ ಹಣ = ೨ ಅಡ್ಡ	

ಇಲ್ಲಿ 'ವರಹ' ಗದ್ಯಾಣವಾಗಿದ್ದು, ಅದು ೨ ಹೊನ್ನಗಳಿಗೆ ಸಮಾನವೆನ್ನುವುದನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವ 'ಪೊನ್' ಅರ್ಧ ಗದ್ಯಾಣವೆನ್ನಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ನಾಣ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಕಡಿಮೆ ಬೆಲೆಯುಳ್ಳದ್ದು 'ಗಿದ್ದಾಣೆ' ಎಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟ. ಅರ್ಧಕಾಣೆಯ ಉಲ್ಲೇಖ ಬಸವಣ್ಣನವರ ವಚನದಲ್ಲಿದೆ.¹⁶¹ 'ವರಹ' ಚಾಲುಕ್ಯರ ರಾಜಲಾಂಛನವಾಗಿದ್ದು, ಅವರು ತಮ್ಮ ನಾಣ್ಯಗಳ ಮೇಲೆ 'ವರಹ'ವನ್ನು ಮುದ್ರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನು 'ವರಹ'ಗಳೆಂದು ಕರೆಯುವ ಪದ್ಧತಿ ಬೆಳೆದುಬಂದಿತು. ಇವು ನಾಡಿನಾದ್ಯಂತ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿ ಬಂದವು. ನಂತರ 'ವರಹ'ಕ್ಕೆ (೫೬ ರಿಂದ ೬೦ ಗ್ರೇನಿನಷ್ಟಿದೆ) ಬಂಗಾರದ ನಾಣ್ಯ ಎಂಬ ಅರ್ಥ ಬಂದಿತು. ಆ ನಾಣ್ಯದ ಮೇಲೆ 'ವರಹ' ಲಾಂಛನವಿರದಿದ್ದರೂ ಅದನ್ನು 'ವರಹ' ಎಂದೇ ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು.

'ಸುವರ್ಣ' ನಾಣ್ಯದ ಉಲ್ಲೇಖ ಕೇವಲ ಒಂದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿದ್ದು,¹⁶² ಇದು ಉತ್ತರ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಮೌರ್ಯ ಮತ್ತು ಗುಪ್ತರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಚಲಾವಣೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ನಾಣ್ಯದ ಹೆಸರಾಗಿದೆ. ಅದು ಗದ್ಯಾಣದಷ್ಟೇ ತೂಕ ಮತ್ತು ಮಾಲ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿತ್ತು. ಆದರೆ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟಾಗಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿರಲಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಈತನ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಕೃಚಿತ್ತಾಗಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡಿದೆ.

ಈ ನಾಣ್ಯಗಳಲ್ಲದೆ, ರೋಮನ್ ನಾಣ್ಯವಾದ 'ದ್ರಮ್ಮ'ದ ಹೆಸರು¹⁶³ ಒಂದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿದೆ. ದ್ರಮ್ಮವು ಬಸವಣ್ಣನವರ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಖೋಟಾನಾಣ್ಯವೆಂದು ಪರಿಗಣಿತವಾಗಿದ್ದಿತೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ.¹⁶⁴ ವಡ್ಡಾರಾಧನೆಯಲ್ಲಿ ದ್ರಮ್ಮದ ಜೊತೆಗೆ 'ದೀನಾರ' ಎಂಬ ನಾಣ್ಯದ ಹೆಸರು ಬರುತ್ತದೆ.¹⁶⁵ ಆದರೆ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಿಯೂ ದೀನಾರದ ಪ್ರಸ್ತಾಪವಿಲ್ಲ.

ಭಾಸ್ಕರಾಚಾರ್ಯನ 'ಲೀಲಾವತಿ'ಯು ದ್ರಮ್ಮಕ್ಕೆ ೧೬ ಪಣಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.¹⁶⁶ ಹಾಗಾದರೆ ದ್ರಮ್ಮ ಗದ್ಯಾಣಕ್ಕಿಂತ ಬೆಲೆಯುಳ್ಳ ನಾಣ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ.

'ಪಣ' ಜನಪ್ರಿಯ ಹಾಗೂ ಹೆಚ್ಚು ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿರುವ ಬೆಳ್ಳಿನಾಣ್ಯವಾಗಿತ್ತು.¹⁶⁷ ಇದು ಗದ್ಯಾಣದ ನಂತರದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದು, ಕರ್ನಾಟಕದ ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತಗೊಂಡಿದೆ.

'ಪಾಗ'ವು ತಾಮ್ರದ, ಪಣದ ನಂತರದ ಸ್ಥಾನ ಹಾಗೂ ಮೌಲ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಪಣದ ೧/೪ ಭಾಗ ಮೌಲ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದಿತ್ತು. ಇದು ಪಾಗಕ್ಕೆ ಪರ್ಯಾಯವಾಗಿದ್ದು, ಬಳ್ಳಾರಿ ಹಾಗೂ ಕರ್ನಾಟಕದ ವಿವಿಧ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದ್ದಿತು.¹⁶⁸

'ಲೊಕ್ಕಿ ಪೊಂಗದ್ಯಾಣ'ವು ಲೊಕ್ಕಿಗುಂಡಿಯಲ್ಲಿ ಟಂಕಿಸಿದ (ಅಚ್ಚುಹಾಕಿದ) ಆ ಕಾಲದ ಜನಪ್ರಿಯ ಗದ್ಯಾಣವಾಗಿದೆ.

ಮಧ್ಯಕಾಲೀನ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ (ಹತ್ತನೆಯ-ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಶತಮಾನ) ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಬಂಗಾರ, ಬೆಳ್ಳಿ ಇತರ ಧಾತುಗಳ ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನು ಈ ಕೆಳಗಿನಂತೆ ಪಟ್ಟಿಮಾಡಬಹುದು.

ಬಂಗಾರದ ನಾಣ್ಯಗಳು

ಡೊಂಕಿವಣ, ಪೊನ್ ಅಥವಾ ಹೊನ್ನು ನಿಷ್ಕ, ಹೊಳೆಹೊನ್ನು, ಹಾಳಿಯ ಹೊನ್ನು, ಮಾಡ್ಯ, ಗದ್ಯಾಣ, ಧರಣಪೊನ್, ಪಕ್ಷಿ ವರಾಹ ಹೊನ್ (ಪಕ್ಷೀಸ್ವರ ಹೊನ್), ಕಳಂಜು, ವರಾಹ, ಪುಷ್ಪ, ದಳ ಮುಂತಾದವುಗಳು.¹⁶⁹

ಬೆಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ಇತರ ನಾಣ್ಯಗಳು

ಪಣ, ಪಾಗ, ಬೇಳೆ, ವೀಸ, ಕಾಣೆ, ತಾರ, ಕಾಸು, ಕಾಣೆ ಮುಂತಾದವುಗಳು ಬೆಳ್ಳಿ ಹಾಗೂ ಇತರ ನಾಣ್ಯಗಳಾಗಿದ್ದವು.¹⁷⁰

ಜಿ. ಆರ್. ಕುಪ್ಪಸ್ವಾಮಿಯವರು, ಅಂದಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿದ್ದ ವಿವಿಧ ನಾಣ್ಯಗಳ ವಿನಿಮಯ ಮೌಲ್ಯವನ್ನು ವಿವಿಧ ನಾಣ್ಯಗಳ ಮುದ್ರಣದಲ್ಲಿ ಬಳಸಿದ ಧಾತುಗಳ ಆಧಾರದ ಹಾಗೂ ವಿವಿಧ ಧಾತುಗಳ (ಬಂಗಾರ, ಬೆಳ್ಳಿ, ತಾಮ್ರ) ಲಭ್ಯತೆಯ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಮೌಲ್ಯಗಳನ್ನು ಈ ಕೆಳಗಿನಂತೆ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.¹⁷¹ ಅದು,

೧ ಗದ್ಯಾಣ = ೧೦ ಪಣ

೧ ಪಣ = ೨೦ ವೀಸ

೧ ಪಣ = ೪ ಹಾಗ

೧ ಹಾಗ = ೨ ಬೇಳೆ

೧ ಪಣ = ೬೪ ಕಾಣೆ

೧/೨ ತಾರ = ೧ ಕಾಣೆ

ಮುಂತಾಗಿ. 'ಕಳಂಜು' ಮತ್ತು 'ನಿಷ್ಕ'ಗಳನ್ನು ಗದ್ಯಾಣಕ್ಕೆ ಸಮಾನವಾಗಿ ಬಳಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು.¹⁷²

ನಾಣ್ಯ ಮುದ್ರಣ

ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನು ಮುದ್ರಿಸುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಈತನ ಕಾಲದ ಶಾಸನಗಳು ಮೌನವಾಗಿ ಉಳಿದರೂ, ಸಮಕಾಲೀನ ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಬಗೆಗಿನ ವಿವರಣೆಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಸರಕಾರವು ನಾಣ್ಯಮುದ್ರಿಸುವ ಹಕ್ಕನ್ನು ಖಾಸಗಿ ಒಡೆತನದವರಿಗೆ ವಹಿಸುತ್ತಾದರೂ, ಅವುಗಳ ಮೇಲೆ ತನ್ನ ನಿಯಂತ್ರಣವನ್ನು ಹೊಂದಿತ್ತೆಂಬುದಾಗಿ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.¹⁷³ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ನಾಣ್ಯಗಳ ಬಳಕೆಯನ್ನು ಜಾರಿಯಲ್ಲಿಡುವುದೇ ಇದರ ಹಿಂದಿನ ರಹಸ್ಯವಾಗಿದ್ದಿರಬಹುದು. ಅಲ್ಲದೆ

ಒಂದು ಸ್ಥಳದಿಂದ ಮತ್ತೊಂದು ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಬಂಗಾರದ ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನು ಸಾಗಿಸುವುದು ಅಂದಿನ ದಿನಮಾನಗಳಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟೊಂದು ಸರಳವಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಕಮ್ಮಟಗಳು ತಾವುಗಳಿಸಿದ ಲಾಭದಲ್ಲಿಯ ಸ್ವಲ್ಪಭಾಗವನ್ನು ಸ್ಥಳೀಯ ದೇವಾಲಯಗಳ ದೇವರ ಸೇವೆಗಾಗಿ ನೀಡಬೇಕೆಂಬ ನಿರ್ಬಂಧವಿದ್ದಿತು.¹⁷⁴ ಅಚ್ಚು ಕಲೆಯು ಬಹಳಷ್ಟು ಪ್ರಾವೀಣ್ಯತೆ ಮತ್ತು ಕುಶಲತೆಯನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದು. ಒಂದಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗಳನ್ನು ನಾಣ್ಯದ ತಯಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಬಳಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು.¹⁷⁵ ಲೋಹದ ಚೂರುಗಳನ್ನು ನಾಣ್ಯದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ 'ಬಿಡಿಗಮ್ಮಟ'ವೆಂದೂ, ಅವುಗಳ ಮೇಲೆ ಮುದ್ರೆಯನ್ನು ಟಂಕಿಸುವ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ 'ಉಂಡಿಗೆಯ ಕಮ್ಮಟ'ವೆಂದೂ, ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನು ಒಂದೇ ಅಳತೆ, ರೂಪ, ಅಲಂಕಾರಕ್ಕೆ ತರುವವರನ್ನು 'ಸವಕಟ್ಟುಕಾರ'ರೆಂದೂ ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು.¹⁷⁶ ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಕಮ್ಮಟಗಳಿಂದ ಮುದ್ರಿಸಲ್ಪಡುವ ನಾಣ್ಯಗಳು (ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಲೊಕ್ಕಿಗದ್ಯಾಣ) ಜನಪ್ರಿಯತೆಯನ್ನು ಪಡೆದಿರುತ್ತಿದ್ದವು. ಪ್ರಾಚೀನ ಕರ್ನಾಟಕದ ಲೊಕ್ಕಿಗುಂಡಿ (ಲಕ್ಕುಂಡಿ)ಯು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕಮ್ಮಟವಾಗಿದ್ದು, ಗದ್ಯಾಣ, ನಿಷ್ಕ ಹಾಗೂ ಹೊಸಬಗೆಯ ಹೊಸಲೊಕ್ಕಿಗದ್ಯಾಣ¹⁷⁷ ಎಂಬ ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನು ಟಂಕಿಸುತ್ತಿತ್ತು. ಸೂಂಡಿ¹⁷⁸ ದೋರಸಮುದ್ರ¹⁷⁹ ಮುಂತಾದ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿದ್ದ ಕಮ್ಮಟಗಳು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದವು. ಸೂಂಡಿ ಕಮ್ಮಟವು ಸರಕಾರೀ ಕಮ್ಮಟವಾಗಿದ್ದು, ರಾಜನು ತನ್ನ ಕಮ್ಮಟಗಳ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಣೆಗೆ ಅಧಿಕಾರಿಗಳನ್ನು ನೇಮಿಸುತ್ತಿದ್ದನು.¹⁸⁰ ಗೊಬ್ಬರು, ನಿಡಗುಂದಿ, ಗದಗ ಮತ್ತು ಆಲೂರುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನಾಣ್ಯ ಟಂಕಿಸುವ ಕಮ್ಮಟಗಳಿದ್ದವು.¹⁸¹ ಹಿರಿಯಗೊಬ್ಬರಿನ ಟಂಕಸಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಸರಕಾರದಿಂದ ಪರವಾನಿಗೆ ಪಡೆದ 'ಮುದ್ರಣದೊಡೆಯರು', 'ಕಮ್ಮಟಕಾರರು' ಹಾಗೂ 'ಸವಕಟ್ಟುಕಾರರು' ಇರುತ್ತಿದ್ದರು.¹⁸² ಬಳ್ಳಾರಿ ತಾಲೂಕಿನ ಕೊಟತೋಣಿ (ಈಗಿನ ಕುಡತಿನಿ)ಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದ ಕುಮಾರಸ್ವಾಮಿಯ ದೇವಸ್ಥಾನದ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿದ್ದ ಕಮ್ಮಟದಲ್ಲಿ ಕುಮಾರಸ್ವಾಮಿಯ ವಾಹನವಾದ ನವಿಲಿನ ಮುದ್ರೆಯುಳ್ಳ ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನು ಟಂಕಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಈ 'ನವಿಲಚ್ಚಿನ ಪೊನ್ನು'ಗಳು ತುಕಡದಲ್ಲಿ ಲೊಕ್ಕಿಗುಂಡಿಯ ಚಿನ್ನದ ನಾಣ್ಯಗಳಿಗೆ ಸಮವಾಗಿರಬೇಕಾಗಿದ್ದಿತು. ಶಾಸನದ¹⁸³ ಪಠ್ಯವನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ಕಮ್ಮಟದ ಅಕ್ಕಸಾಲಿಗಳಿಗೆ ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನು ಟಂಕಿಸುವ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ದೇವಸ್ಥಾನವು ಬಿಟ್ಟುಕೊಟ್ಟು, ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಅವರಿಂದ ವರ್ಷಕ್ಕೆ ಹನ್ನೆರಡು ಗದ್ಯಾಣ (ಪೌನ್)ಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಿತ್ತೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ.

ಅಳತೆಗಳು ಮತ್ತು ತೂಕಗಳು

ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಒಂದಿಲ್ಲೊಂದು ಸಾಧನದಿಂದ ಅಳೆಯುವ ಪದ್ಧತಿ ಇದೆಯಾದರೂ, ಅದರಲ್ಲಿ 'ಕೋಲು' ಮುಖ್ಯವಾದುದು. ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿಯೇ ಭೂಮಾಪನಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಅನೇಕ ವಿವರಣೆಗಳಿವೆ. ಕೌಟಿಲ್ಯನ ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರವೂ ವಿವಿಧ ಪ್ರಮಾಣದ ಅಳತೆಗೋಲುಗಳನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.¹⁸⁴ ಅಶೋಕ ಹಾಗೂ ಶಾತವಾಹನರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ 'ರಜ್ಜುಕ' ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಿದ್ದು, ಅವರು ಭೂಮಾಪಕರಾಗಿದ್ದರೆಂಬ ವಿಷಯ ಇವರ ದಾಖಲೆಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.¹⁸⁵

ಈತನ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಗೇಣು,¹⁸⁶ ಕೋಲು,¹⁸⁷ ಕಯ್ಯ,¹⁸⁸ ಗಳೆ,¹⁸⁹ ಗಡಿಂಬದ ಗಳೆ¹⁹⁰ ಮುಂತಾದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಪ್ರಮಾಣದ ಹಾಗೂ ಹೆಸರಿನ ಅಳತೆಗೋಲುಗಳ ಬಗೆಗೆ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಆಯಾ ಪ್ರದೇಶದ ಅಳತೆಗೋಲುಗಳು ಅಲ್ಲಿಯ ದೇವಸ್ಥಾನ, ಊರು, ಅವುಗಳನ್ನು ಹೊರಡಿಸಿದ ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಬಿರುದು ಇಲ್ಲವೆ ಹೆಸರು, ಕೆಲವು ಕಡೆಗೆ ಸಂಖ್ಯಾ ಸೂಚಕದ ಪದ ಇತ್ಯಾದಿ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಕೋಗಳಿಯ ಗಡಿಂಬ,¹⁹¹ ಮಾವನ ಸಿಂಘನ ಕೋಲು,¹⁹² ಊರಕೋಲು,¹⁹³ ಮಾರ್ಕಳ್ಳಕೋಲು¹⁹⁴ (ಮಾರುವ ಮತ್ತು ಕೊಳ್ಳುವಾಗ ಬಳಸಬಹುದಾದ ಕೋಲಾಗಿರಬಹುದೇ?), ಪಾರ್ವರಗೋಲು,¹⁹⁵ ಮಾಣಿಕೇಶ್ವರದಗಳಿಂಬ,¹⁹⁶ ಹಿರಿಯಗಡಿಂಬದ ಕೋಲು,¹⁹⁷ ದೇಗುಲದ ಗಡಿಂಬ¹⁹⁸ ಹಾಗೂ ಯೆಳ್ಳತ್ತರ ಕೋಲು¹⁹⁹ (ಒಂಕೋಲು). ಈ ಅಳತೆಗಳಲ್ಲಿ 'ಕೋಲು' ಮತ್ತು 'ಗಳೆ' ಮೂಲ ಭೂಮಾಪನದ ಸಾಧನಗಳಾಗಿದ್ದು, ಅವುಗಳ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆಯೇ ಹೊಲಗಳನ್ನು 'ಮತ್ತರು' ಮತ್ತು 'ಕಮ್ಮ' (ಕಂಭ)ಗಳೆಂಬುದಾಗಿ

ಅಳೆಯುತ್ತಿದ್ದರೆಂದೂ, ಒಂದು ಮತ್ತರಿಗೆ ೯೦೦ ಕಮ್ಮಿಗಳೆಂದು ಡಾ. ಚಿದಾನಂದ ಮೂರ್ತಿಯವರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.²⁰⁰ ನಿವರ್ತನ ಎಂಬುದೂ ಹೊಲದ ಅಳತೆಗಳಲ್ಲೊಂದು. ಇದು ಸಂಸ್ಕೃತ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಇದು ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾದ ಮತ್ತರಕ್ಕೆ ಸಮಾನವಾದುದೆಂದು ಚಿದಾನಂದ ಮೂರ್ತಿಯವರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.²⁰¹ ಈ ಅಳತೆಗಳು ಪ್ರದೇಶದಿಂದ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಮತ್ತು ಕಾಲದಿಂದ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಭಿನ್ನವಾಗಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಈತನ ಕಾಲದ ಒಂದು ಶಾಸನ (೧೦೫೫)ವು^{201A} 'ರಾಜಮಾನ ದಂಡ'ದ ಉಲ್ಲೇಖವನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದ್ದು, ಇದು ಸಾರ್ವತ್ರಿಕವಾಗಿ ರಾಜನಿಂದ ಮಾನ್ಯತೆ ಪಡೆದ ಭೂಮಾಪನವಾಗಿರಬಹುದು.

ಮನೆ ಮತ್ತು ಇತರ ನಿವೇಶನಗಳ ಅಳತೆಯನ್ನು ಗೇಣು, ಹಸ್ತ, ಕೈಯ, ಕೈಲಗಲ,²⁰² ಕೈನೀಳದ²⁰³ ಎಂಬ ಮಾಪನಗಳಿಂದ ಅಳೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ರಾಜಾಧಿತ್ಯ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕೊಡುವ ಕೋಷ್ಟಕ ಇಂತಿದೆ,

೧೨ ಬೆರಳು = ೧ ಗೇಣು	೪ ಮೊಳ = ೧ ದಂಡ
೨ ಗೇಣು = ೧ ಮೊಳ	೨೦೦೦ ದಂಡ = ೧ ಕ್ರೋಶ
೨ ಮೊಳ = ೧ ಹಸ್ತ	೪೦೦೦ ಕ್ರೋಶ = ೧ ಯೋಜನ

ಹೀಗೆ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಗೇಣು, ಹಸ್ತ (ಕೈಯ) ಕೈಲಗಲ, ಕೈನೀಳವೆಂಬ ಅಳತೆಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.

ಭತ್ತ, ಜೀರಿಗೆ, ಮೇಣಸು, ಜೋಳ ಮತ್ತು ಎಣ್ಣೆಯನ್ನು ತುಂಬಿ ಅಳೆಯಲು 'ಮಾನ'²⁰³ (ದೇವಮಾನ, ಪೊಂಗಿಭತ್ತಮಾನ) ಬಳ್ಳಿ,²⁰⁴ ಕೊಳಗ²⁰⁵ ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ಬಳಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಎಣ್ಣೆ, ತುಪ್ಪಗಳಂತಹ ದ್ರವಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನಳೆಯಲು ಇವೇ ಅಳತೆಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಸೊಂಟಿಗೆ ಅಥವಾ 'ಸೊಟಿಗೆ'ಯನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆಂಬುದು ಶಾಸನೋಕ್ತ.²⁰⁶ ಇವುಗಳ ಜೊತೆಗೆ ದ್ರವ ಪದಾರ್ಥಗಳ ಅಳತೆಗೆ ಸೊಲ್ಲಗೆ, ಸೊಳಸಿಗೆ, ಮಣ ಹಾಗೂ ಸಟ್ಟುಗಳು ಬಳಸಲ್ಪಡುತ್ತಿದ್ದವಾದರೂ, ಇಲ್ಲಿಯ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಸಟ್ಟುಗ (ಸೊಟಿಗೆ)ದ ಉಲ್ಲೇಖ ಮಾತ್ರ ಬಂದಿದೆ. ಸಟ್ಟುಗ = ಸೌಟು, ಚಮಚವಾಗಿರಬಹುದೇ? ಅದರೆ ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಸಟ್ಟುಗ ಜೋಳವನ್ನು ಅಳೆಯುವದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಸಂಗತಿಯು ಉಲ್ಲೇಖಗೊಂಡಿದ್ದು, ಇದರ ಬಗೆಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಅಧ್ಯಯನದ ಅವಶ್ಯಕತೆ ಇದೆ.

ರಾಜಾಧಿತ್ಯ ತನ್ನ ಕೃತಿ 'ವ್ಯವಹಾರ ಗಣಿತ'ದಲ್ಲಿ ಇಂಥ ತೂಕ ಮತ್ತು ಅಳತೆಗಳ ಕೋಷ್ಟಕವನ್ನು ಈ ಕೆಳಗಿನಂತೆ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ.²⁰⁷

೪ ಗಿದ್ದು = ೧ ಸೊಲ್ಲಗೆ	೫ ಕೊಳಗ = ೧ ಪಂಚಕ (ಪಂಚೇರು ಇರಬಹುದೇ?)
೪ ಸೊಲ್ಲಗೆ = ೧ ಮಾನ	೪ ಪಂಚಕ = ೧ ಖಂಡುಗ
೪ ಮಾನ = ೧ ಬಳ್ಳಿ, ಬಳ್ಳಿ	
೪ ಬಳ್ಳಿ = ೧ ಕೊಳಗ	

ಅಡಕೆ, ಬೆಲ್ಲದ ಅಚ್ಚು, ಕಸ್ತೂರಿ, ಕರ್ಪೂರದ ಅಚ್ಚುಗಳು, ಎಲೆಗಳನ್ನು ಎಣಿಸಿ ಕೊಟ್ಟರೆ, ಕಾಯಿಪಲ್ಲೆಗಳನ್ನು (ಬಾಡು) ಹಿಡಿ, ಸೂಡುಗಳಾಗಿ ಮಾರುತ್ತಿದ್ದರು. ಹತ್ತಿಯ ನೂಲನ್ನು ಕಳಿ, ವಾರಗಳಲ್ಲಿ ಅಳೆಯುತ್ತಿದ್ದರು.

ರಾಜ್ಯಾದಾಯ

ಒಂದು ನಾಡಿನ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಹಾಗೂ ಸುಭದ್ರತೆಗಳು ಆಯಾ ನಾಡಿನ ಹಣಕಾಸಿನ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿರುತ್ತವೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ರಾಜ್ಯದ ಸಪ್ತಾಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಕೋಶವೂ ಒಂದಾಗಿದ್ದು, ನಮ್ಮ ನಾಡಿನ ರಾಜಕೀಯವೇತ್ತರು ಅದಕ್ಕೆ ಬಹಳಷ್ಟು

ಮನ್ನಣೆಯನ್ನು ನೀಡಿದ್ದಾರೆ. ಇಂಥ ಕೋಶ ತುಂಬುವ ಹಲವಾರು ಮಾರ್ಗಗಳನ್ನು ಕೌಟಿಲ್ಯ ಏಳು ವಿಶಾಲ ಗುಂಪುಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರೋಢೀಕರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಆದರೂ ರಾಜ್ಯಾದಾಯವನ್ನು ಸ್ಥೂಲವಾಗಿ ೧. ತೆರಿಗೆಗಳು, ೨. ದಂಡ ಮತ್ತು ಕಾಣಿಕೆಗಳು ಹಾಗೂ ೩. ಇತರ ಮೂಲಗಳಿಂದ ಬರುವ ಆದಾಯವೆಂಬುದಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಬಹುದು.

ತೆರಿಗೆಗಳು

ತೆರಿಗೆಗಳಲ್ಲಿ ಭೂತೆರಿಗೆ ವೃತ್ತಿ ತೆರಿಗೆ, ವ್ಯಾಪಾರ ತೆರಿಗೆ, ಸಾಮಾಜಿಕ ಮತ್ತು ಧಾರ್ಮಿಕ ತೆರಿಗೆಗಳೆಂದು ವಿಭಾಗಿಸಬಹುದು.

ಭೂತೆರಿಗೆ

ಭಾರತ ಕೃಷಿ ಪ್ರಧಾನ ದೇಶ. ಇಲ್ಲಿ ಭೂಮಿಯೇ ಸಂಪತ್ತಿನ ಮೂಲ. ಭೂಮಿಯಮೇಲೆ ವಿಧಿಸುವ ತೆರಿಗೆ ದೊಡ್ಡ ಆದಾಯವನ್ನು ತರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಭೂಕಂದಾಯ ಸರಕಾರದ ಬಹುದೊಡ್ಡ ಆದಾಯದ ಮೂಲವೆನಿಸಿದೆ. ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಭೂಕಂದಾಯ ಒಂದು ಪರಂಪರೆಯಂತೆ ಸಾಗಿಬಂದಿದೆ. ಭೂಕಂದಾಯಕ್ಕೆ ಸೇರುವ ತೆರಿಗೆಗಳಲ್ಲಿ 'ಸಿದ್ಧಾಯಿ'²⁰⁸ ಮತ್ತು 'ಅರುವಣ'²⁰⁹ಗಳು ಗಣಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಕರಭೂಮಿ, ಹೊಲದರೆ, ಅರುವಣಭೂಮಿ, ದಶವಂದ (ದಶಬಂಧ), ಮೊದಲಾದವು ಭೂ ಕಂದಾಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತವಾದರೂ, 'ದಶಬಂಧ'ದ ಉಲ್ಲೇಖಮಾತ್ರ ಕೊಟನೂರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿದೆ.²¹⁰ ದಶಬಂಧವು ಉತ್ಪಾದನೆಯ ೧/೧೦ ಭಾಗವನ್ನು ಭೂ ನೀರಾವರಿಗೆ ಬೀಡುವ ಕರವೆನ್ನಲಾಗಿದೆ.²¹¹ ಸಿದ್ಧಾಯಿ ಇದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಭೂಕಂದಾಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಮೊದಲಲ್ಲಿಯೇ ನಿಶ್ಚಿತಪಡಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಅರುವಣ ತೆರಿಗೆಯನ್ನು ಕುರಿತು ವಿದ್ವಾಂಸರಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟು ಚರ್ಚೆ ನಡೆದಿದೆ. ಅರುವಣಕ್ಕೆ, ಒಂದು ತೆರಿಗೆ, ನೇಗಿಲು ತೆರಿಗೆ ಎಂಬರ್ಥಗಳನ್ನು ಕ. ಸಾ. ಪ. ನಿಘಂಟು ಹೇಳಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಅರುವಣಗಳ ತೆರಿಗೆ, ಮಾನ್ಯಭೂಮಿಗಳ ಮೇಲಿನ ತೆರಿಗೆ, ಹೆಸರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದ ಭೂ ತೆರಿಗೆ ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಅರ್ಥ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ರೈತರು ರಾಜನಿಗೆ ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದ ಭೂಕಂದಾಯದ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಶಾಸನಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ನಿರ್ಧರಿಸುವುದು ಕಷ್ಟ. ಆದರೆ ಕೊಟನೂರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಬರುವ 'ದಶಬಂಧ' ಪದದ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಉತ್ಪಾದನೆಯ ಹತ್ತನೆಯ ಒಂದು ಭಾಗವೆಂದು ಅರ್ಥೈಸಬಹುದು. ಹಲ್ಮಿಡಿಯ ಶಾಸನದಲ್ಲಿಯ 'ಪತ್ತೊಂದಿ'²¹² ಪದವು ಇದನ್ನೇ ಸೂಚಿಸುವಂತಿದೆ. (ಪತ್ತು + ಒಂದು = ಪತ್ತೊಂದು ಅಂದರೆ ಹತ್ತರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಎಂದೇ ಅರ್ಥವಿರಬಹುದೇ?). ಈ ಪದ್ಧತಿಯು ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಮುಂದುವರಿದಿರಲು ಸಾಕು. ಆದರೆ ಭೂಕಂದಾಯದ ಪದ್ಧತಿಯೂ ಪಾರಂಪರಿಕವಾಗಿ ನಡೆದುಬಂದರೂ ಸಾಗುವಣಿ ಭೂಮಿಯ ಫಲವತ್ತತೆ ಮತ್ತು ಅಳತೆಯ ಪ್ರಮಾಣಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ನಿರ್ಧರಿತವಾಗುತ್ತಿತ್ತೆಂಬುದರಲ್ಲಿ ಸಂದೇಹವಿಲ್ಲ.

ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಬರುವ ಆದಾಯಗಳಲ್ಲಿ ಇತರ ಆಸ್ತಿಗಳ ಮೇಲಿನ ತೆರಿಗೆಯು ಒಂದು. ಇದು ನಿವೇಶನವಾಗಿರಬಹುದು, ಮನೆಯಾಗಿರಬಹುದು, ಅಂಗಡಿಯಾಗಿರಬಹುದು. ಮನೆಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಮನೆವಣ,²¹³ ಮನೆದರೆ,²¹⁴ ಅಂಗಡಿಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಅಂಗಡಿ ಸುಂಕದ²¹⁵ ಉಲ್ಲೇಖಗಳು ಈತನ ಕಾಲದ ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಬಂದಿವೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ತೆರಿಗೆ ನಿರ್ಧರಿಸುವ ಬಗೆ, ವಿವಿಧ ಬಗೆಯ ಜನರಿಗೆ ವಿವಿಧ ನಮೂನೆಯ ತೆರಿಗೆಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಿರುವುದು, ಕಂಠುಗಳಲ್ಲಿ ಕೊಡುವುದು ಮುಂತಾದವುಗಳ ಬಗೆಗೆ ಈತನ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಬಗೆಯ ವಿವರಣೆಗಳಿಲ್ಲ. ಹೊಸಮನೆ ಕಟ್ಟುವುದಕ್ಕೆ ತೆರಿಗೆ ರಿಯಾಯಿತಿ ಕೊಟ್ಟು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೧೦೦ರ ಶಾಸನವೊಂದು ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಹೊಸಮನೆಗೆ ಮೊದಲವರ್ಷ ತೆರಿಗೆಯಿಲ್ಲ, ಎರಡನೆಯ ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಅರ್ಧತೆರಿಗೆ, ಮೂರನೆಯ ವರ್ಷಕ್ಕೆ ಹಳೆಯಮನೆಗೆ ವಿಧಿಸುವ ಸಾಮಾನ್ಯ ತೆರಿಗೆಯನ್ನು ಮೂರು ಕಂಠುಗಳಲ್ಲಿ ಕೊಡಬೇಕು ಎಂದಿದೆ.²¹⁶

ವೃತ್ತಿ, ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳ ತೆರಿಗೆ

ಪ್ರಾಚೀನ ಮತ್ತು ಮಧ್ಯಕಾಲೀನ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಸಾರ್ವಜನಿಕರಿಗೆ ಅಗತ್ಯವಾದ ಎಣ್ಣೆ ಉತ್ಪಾದನೆಯ ಮೇಲೆ ತೆರಿಗೆ ಹಾಕಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಈತನ ಶಾಸನಗಳು ಅದನ್ನು 'ಗಾಣದೇರೆ'²¹⁷ ಎಂದು ಕರೆದಿವೆ. 'ಗಾಣಾಯ', 'ಗಾಣಾಯಿಲೆ' ಎಂಬ ಉಲ್ಲೇಖಗಳು ಗಾಣದ ಮೇಲಿನ ತೆರಿಗೆಯನ್ನೇ ಸೂಚಿಸುತ್ತವಾದರೂ, ಆ ಪದಗಳ ಬಳಕೆ ಈತನ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲ. ವೃತ್ತಿ ಹಾಗೂ ಕೈಗಾರಿಕಾ ತೆರಿಗೆಗಳು ರಾಜ್ಯಾದಾಯದ ಮೂಲಗಳಾಗಿದ್ದು, ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ 'ಸೂಳೆದೇರೆಯ'²¹⁸ ಉಲ್ಲೇಖವಿದ್ದು, ವೇಶ್ಯಾವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡುವವರ ಮೇಲೆ ಸರಕಾರ ತೆರಿಗೆ ವಿಧಿಸುತ್ತಿದ್ದುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಉಳಿದಂತೆ ಈತನ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ವೃತ್ತಿ ಅಥವಾ ಕೈಗಾರಿಕೆ ತೆರಿಗೆಗಳ ಬಗೆಗೆ ವಿವರಣೆಗಳಾಗಲಿ, ಉಲ್ಲೇಖಗಳಾಗಲಿ ಇಲ್ಲ.

ವ್ಯಾಪಾರ ತೆರಿಗೆ (ವಾಣಿಜ್ಯ)

ನಾಡಿನ ಬಹು ದೊಡ್ಡ ಆದಾಯದಲ್ಲಿ ಒಂದಾದ ವ್ಯಾಪಾರ ತೆರಿಗೆ, ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಸುಂಕ (ಶುಲ್ಕ)ವೆಂದೇ ಹೆಸರು ಪಡೆದಿದೆ. ಸುಂಕದಾದಾಯಕ್ಕಾಗಿ ಪಟ್ಟಣ ಮತ್ತು ಸಂತೆಯ ಊರುಗಳಲ್ಲಿ ಸುಂಕದ ಕಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಸುಂಕದ ಅಧಿಕಾರಿಯನ್ನು ನೇಮಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಶುಕ್ರನೀತಿ ಸಾರವು ಸುಂಕ ಪದವನ್ನು "The term shulka includes both customs and excise" ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಸುಂಕಾಧಿಕಾರಿಗಳು "ಕಟ್ಟಿದುದೇನು ಕಂಕುಳೊಳಗೆ ಹೊತ್ತುದೇನು ಮಂಡೆಯ ಮೇಲೆ" ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನಿಸಿ ವಸ್ತುವಿಗನುಗುಣವಾಗಿ ಸುಂಕವನ್ನು ವಸೂಲಿಮಾಡಿ ಹೊರವಾರು, "ಉಭಯಮಾರ್ಗವೊಳವಾರು ಸ್ಥಳಕುಳ ವಿಸಂಚವಿಲೆ" ಎಂದು ವ್ಯಾಪಾರಿಗೆ ಸಹಿಮಾಡಿ ರಸೀದಿ (ಒಪ್ಪಂದ ಚೀಟಿ) ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದ ವಿವರಣೆಯು ಶರಣರ ವಚನಗಳಲ್ಲಿದೆ.²¹⁹

ವ್ಯಾಪಾರ ತೆರಿಗೆಗಳಲ್ಲಿ 'ಕಿರುದೇರೆ' (ಕಿರುದೇರೆ),²²⁰ 'ಹೆಜ್ಜುಂಕ',²²¹ 'ವಡ್ಡರಾವುಳ',²²² 'ಬಿಲ್ಲೊಡೆ',²²³ 'ಪನ್ನಾಯ'²²⁴ ಮುಖ್ಯವಾದವುಗಳು. ಕಿರುದೇರೆ ಸುಂಕದ ಆಕರಣೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಮಾಹಿತಿಗಳು ಲಭ್ಯವಾಗುವದಿಲ್ಲ. ಅದರ ಹೆಸರು ಮತ್ತು ಬಳಕೆಗೊಂಡ ಸಂದರ್ಭಗಳ ಮೇಲಿಂದ ಅದನ್ನು ಸಣ್ಣಪುಟ್ಟ ವ್ಯಾಪಾರಿ ವಸ್ತುಗಳ ಮೇಲೆ ಆಕರಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

'ಹೆಜ್ಜುಂಕ' ಅಥವಾ 'ಪೆಜ್ಜುಂಕ' ಹೆಸರೇ ಸೂಚಿಸುವಂತೆ ಹೇರುಗಳ ಮೇಲೆ ಆಕರಿಸುವ ಸುಂಕವಾಗಿದೆ.²²⁵ ಅಡಕೆಯ ಹೆಜ್ಜುಂಕ,²²⁶ ಎಲೆಯಪೇರಿನಸುಂಕ,²²⁷ ಉಪ್ಪಿನ ಹೇರಿನ ಸುಂಕ²²⁸ ಮುಂತಾದ ಈತನ ಶಾಸನೋಲ್ಲೇಖಗಳು ಹೆಜ್ಜುಂಕ ಹೇರುಗಳ ಮೇಲಿನ ಸುಂಕವೆಂಬುದನ್ನು ದೃಢಪಡಿಸುತ್ತವೆ.

'ಪೆಜ್ಜುಂಕ' (ಹೆಜ್ಜುಂಕ)ದ ಜೊತೆ ಬಳಕೆಗೊಂಡ ಸುಂಕಗಳಲ್ಲಿ 'ವಡ್ಡರಾವುಳ' ಗಮನಾರ್ಹವಾದುದು. ಇತಿಹಾಸ ತಜ್ಞರಾದಂತ ಡಾ. ಸರಕಾರ²²⁹ ಮತ್ತು ಸಾಲೆತೊರೆಯವರು²³⁰ ಅದೊಂದು ತೆರಿಗೆ ಎನ್ನುವುದನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಹೇಳಲಿಲ್ಲ. ಡಾ. ಜಿ. ಆರ್. ಕುಪ್ಪಸ್ವಾಮಿಯವರು ವಡ್ಡರಾವುಳ ಸುಂಕ = ವಡ್ಡ (ಊ) ರಾವುಳ = ವಡ್ಡ + ಊ (ರ) + ಒಳಸುಂಕ ಎಂದು ಬಿಡಿಸಲೆತ್ತಿಸಿ ಅದು ರಾಜ್ಯದೊಳಗಿನ ಪಟ್ಟಣ ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಹೇರುವ ತೆರಿಗೆಯೆಂದು ಅರ್ಥೈಸಿದ್ದಾರೆ.²³¹ ಡಾ. ಕೆ. ವಿ. ರಮೇಶ ವಡ್ಡರಾವುಳ ಸಂಸ್ಕೃತದ ವೃದ್ಧ ರಾಜಕುಲವೆಂದು, ಅದು ರಾಜಕುಲದವರ ಉಪಭೋಗಕ್ಕೆ ಕೊಡುವ ತೆರಿಗೆಯೆಂದಿದ್ದಾರೆ.²³² ಅದರ ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಡಾ. ಎಸ್. ಜಿ. ಘಟಪಾಣಿ²³³ ಒಪ್ಪುವದಿಲ್ಲ. ಕೆ. ಎ. ನೀಲಕಂಠಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು ವಡ್ಡರಾವುಳ ರಾಜನಿಗೆ ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಕೇಂದ್ರ ಕಂದಾಯ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗೆ ಸೇರಿದ್ದೆಂದಿರುವುದನ್ನೂ ಗಮನಿಸಿ ವಡ್ಡ = ವೃದ್ಧ ರಾವುಳ = ರಾಜಿ + ಕುಳ = ರಾಜಕುಲ. ಕುಳ ಎಂದರೆ ಸುಂಕ, ರಾಜಕುಳ ಅಂದರೆ ರಾಜನಿಗೆ ಸೇರಿದ ತೆರಿಗೆ ಹೀಗಾಗಿ ಇದು ನೇರವಾಗಿ ಕೇಂದ್ರಸರಕಾರಕ್ಕೆ ಸೇರುವ ಹಿರಿಯ ತೆರಿಗೆಯಾಗಿರಬೇಕು ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.²³⁴

ಪೆರ್ಜುಂಕ ಮತ್ತು ವಡ್ಡರಾವುಳದೊಂದಿಗೆ 'ಬಿಲ್ಕೊಡೆ', 'ಪನ್ನಾಯ' ವೆಂಬೆರಡು ಸುಂಕ ವಿಶೇಷಗಳು ಕಾಣಬರುತ್ತವೆ. ಬಿಲ್ಕೊಡೆಯಲ್ಲಿ ಬಿಲ್ (ವಿಲ್ = ಮೂರು) ಕೊಡೆ (= ಕೊಡುಗೆ) ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳಿದ್ದು, ಅವು ಮಾರಾಟ ಮತ್ತು ದಾನದ ತೆರಿಗೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆಯನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಡಾ. ಕೆ. ವಿ. ರಮೇಶ.²³⁵ ಆದರೆ 'ಕೊಡೆಗೆ' ಕೊಳೆ (ಕೊಳ್ಳು) ಎಂಬರ್ಥವೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಮಾರುವಲ್ಲಿಯ ಮತ್ತು ಕೊಳ್ಳುವಲ್ಲಿಯ ಸುಂಕ ಇದಾಗಿರಬಹುದು ಎನಿಸುತ್ತದೆ. ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವ 'ಕೊಂಡಲ್ಲಿ' 'ಕೊಟ್ಟಲ್ಲಿ' ಎಂಬ ಪದಗಳು ಬಹುಶಃ ಅದನ್ನೇ ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ. ಇನ್ನು 'ಪನ್ನಾಯ' ಎಲೆ ಅಡಿಕೆಗಳ ಮೇಲೆ ಆಕರಿಸುವ ಸುಂಕವಾಗಿದೆ.²³⁶ ಎಲೆ ಕೆಡುವ ವಸ್ತುವಾದ್ದರಿಂದ ಪನ್ನಾಯವನ್ನು ವಸ್ತು ರೂಪದಲ್ಲಿ ಸ್ವೀಕರಿಸದೇ ಹಣದ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಅದನ್ನೇ ಶಾಸನಗಳು 'ಅಚ್ಚುಪನ್ನಾಯ'ವೆಂದಿವೆ.²³⁷

ಸಾಮಾಜಿಕ-ಧಾರ್ಮಿಕ ತೆರಿಗೆಗಳು

ಪ್ರಾಚೀನ ಮತ್ತು ಮಧ್ಯಕಾಲೀನ ಕರ್ನಾಟಕದ ಜನ ಸಾಮಾಜಿಕ ಧಾರ್ಮಿಕ ಸಂಸ್ಕಾರಗಳಾದ ಚೌಲ (ಚೂಡಾಕರ್ಮ), ಉಪನಯನ, ಮದುವೆ ಮೊದಲಾದ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಅರಸರಿಗೆ ತೆರಿಗೆಗಳನ್ನು ನೀಡಬೇಕಿದ್ದಿತ್ತು. ಈ ವಿಧವಾದ ತೆರಿಗೆಗಳನ್ನು ಆಯಾ ಸ್ಥಳದ ಪ್ರಮುಖರೇ ನಿರ್ಧರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಅದು ರಾಜ್ಯಾದಾಯಕ್ಕೆ ಸೇರುವದಕ್ಕಿಂತ ಸಾಮಾಜಿಕ, ಧಾರ್ಮಿಕ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ವಿನಿಯೋಗವಾಗುತ್ತಿದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಈ ಬಗೆಯ ಉಲ್ಲೇಖಗಳು ಈತನ ಕಾಲದ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿರದಿರುವುದು ಅಶ್ಚರ್ಯವೇ ಸರಿ.

ಇತರ ಮೂಲಗಳಿಂದ ಬರುವ ಆದಾಯ

ಮೇಲಿನ ಎಲ್ಲ ತೆರಿಗೆಗಳನ್ನು ಹೊರತುಪಡಿಸಿ ಆ ತೆರಿಗೆಗಳ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರದ ಮತ್ತು ಈತನ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಗೊಂಡ ಕೆಲವು ತೆರಿಗೆಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ನೋಡಬಹುದು.

ಬೀರವಣಿ

ಯುದ್ಧ ಮತ್ತು ಊರಿನ ಸಂರಕ್ಷಣೆಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದ ವೀರರಿಗೆ ಕೊಡುವ ಹಣವೇ ಬೀರವಣಿ. ಇದು 'ವೀರ ಪಣವೇ' ಅಥವಾ 'ವೀರವಣಿ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದುದೇ ಎಂದು ಹೇಳುವುದೇ ಕಷ್ಟ ಎಂಬುದಾಗಿ ಡಾ. ಚಿದಾನಂದ ಮೂರ್ತಿಯವರು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದ್ದಾರೆ.²³⁸ ಬೀರವಣಿಗ ಎಂಬ ಪಂಗಡದ ವರ್ತಕರಿದ್ದ ವಿಷಯ ಈ ಹಿಂದೆಯೇ ಬಂದಿದೆ. ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೦ರ ಕುಳೇರಿ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ²³⁹ ".....ಬಮ್ಮರಸರ ಬೀರವಣದ....." ಎಂದು ಉಲ್ಲೇಖವಿದ್ದು, ಶಾಸನವು ಸಂಪೂರ್ಣ ತೃಪ್ತವಾಗಿದ್ದು, ವಿವರಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಯುವದಿಲ್ಲ.

ದಂಡಾಯ

ಬಹುಶಃ ಇದು ಯಾವುದೋ ತಪ್ಪಿಗೆ ವಿಧಿಸುವ ದಂಡವಾಗಿರಬೇಕು. ಹಾದರಕ್ಕೆ ದಂಡ ಹಾಕುತ್ತಿದ್ದ ಸಂಗತಿ ಬಸವಣ್ಣನವರ ವಚನದಲ್ಲಿದೆ.²⁴⁰ ಸೇವಕ ತಪ್ಪು ಮಾಡಿದರೆ ಅವನಿಗೆ ಶಿಕ್ಷೆಯಾಗಿ ವಿಧಿಸಿದ ದಂಡರೂಪದ ಹಣವನ್ನು ಯಜಮಾನ ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದನೆಂಬ ವಿಚಾರ ಸಿದ್ಧರಾಮನ ವಚನದಲ್ಲಿದೆ.²⁴¹ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೫ರ ಶಾಸನವು²⁴² "...ನಿಡಗುನ್ನಗೆ ಪನ್ನೆರಡಲ ಬಳಿಯ ಪಳ್ಳವುರಂ ತಳವೃತ್ತಿಯಾಗೆ ದೇವರ್ಗೆ ಸಿದ್ಧಾಯಂ ಕಿರುದೆಲೆ ಕಿರುಕುಳಂದಾಯ ದ್ರಮ್ಮಮನೆವಾಂ ದಂಡಾಯಂ ಸರ್ವಾಭ್ಯಂತರ ಸಿದ್ಧಿಯಂ...." ಎಂದಿದೆ.

ಪಡೆವಳಿ²⁴³

ಈ ತೆರಿಗೆಯ ಬಗೆಗೆ ಏನು ತಿಳಿದು ಬರುವದಿಲ್ಲ 'ಪಡೆವಳಿ' ಅಥವಾ 'ಹಡೆವಳಿ' ಎಂದರೆ ಸೈನ್ಯಾಧಿಪತಿ ಎಂದರ್ಥ²⁴⁴ ಈತನ ಕಾಲದ ಬಂಕಾಪುರ (ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೨)ದ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ²⁴⁵ ಉಲ್ಲೇಖಗೊಂಡ ಮತ್ತೊಂದು ತೆರಿಗೆ 'ಅಡೆಗರ್ಚು'. ಇದರ ಬಗೆಗೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಶೋಧನೆಗಳಾಗಬೇಕಿದೆ.

ಮತ್ತೊಂದು ತೆರಿಗೆ 'ಕನ್ನಡಿವಣಿ'²⁴⁶ ಇದು ವೇಶ್ಯೆಯರ ಮೇಲೆ ಹಾಕುತ್ತಿದ್ದ ತೆರಿಗೆ. ಇದಕ್ಕೆ 'ಸೂಳೆದೇಹಿ' ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಉಂಟೆಂದು ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.²⁴⁷ ಹೀಗೆ ವಿವಿಧ ರೀತಿಯ ದಂಡ, ದೋಷಗಳಿಂದ ಬರುವ ಆದಾಯವು ರಾಜ್ಯ ಬೊಕ್ಕಸಕ್ಕೆ ಮೂಲವಾಗಿದ್ದವು. ದಂಡದ ವಿಷಯವನ್ನು ಕುರಿತು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೭ರ ಮೈಲಾರ ಶಾಸನವು²⁴⁸ ಯಾವನಾದರೂ ಯಾರಿಗಾದರೂ ಬಯ್ಯರೆ ಒಂದು ಪಣ ದಂಡ, ಕಳ್ಳತನದಿಂದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿದರೆ ಆರು ಪಣ, ಇದರ (ಇರಿಸಿಕೊಂಡ ವ್ಯಕ್ತಿ ಸತ್ತಿರಬಾರದು) ಹನ್ನೆರಡು ಪಣ, ದಂಡ ವಿಧಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತೆಂದು, ಯಾವ ತಪ್ಪಿಗೆ ಏನು? ಎಷ್ಟು? ಶಿಕ್ಷೆ ಎಂಬುದನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ.

ಅಲ್ಲದೆ ಅಪರಾಧಿಗಳನ್ನು ಬಹಿಷ್ಕರಿಸಿ ದೇಶದಿಂದ ಹೊರಗಟ್ಟುವದು ಮತ್ತು ಅವರ ಆಸ್ತಿಪಾಸ್ತಿಗಳನ್ನು ಮುಟ್ಟುಗೋಲುಹಾಕಿಕೊಳ್ಳುವದರಿಂದಲೂ, ಸಂತಾನರಹಿತರ. ವಾರಸುದಾರರಿಲ್ಲದವರ ಆಸ್ತಿಯು ನೇರವಾಗಿ ಸರಕಾರಕ್ಕೆ ಸೇರುತ್ತಿತ್ತು. ಈತನ ಕಾಲದ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೫ರ ಕೋಗಲಿಯ ಎರಡು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ²⁴⁹ "....ವೃತ್ತಿಗರಂ ಕಿಡಿಸಲಾಗದೆಂಬಡೆ ದಂಡಂದೆತ್ತಿಪ್ಪುದಾಟು ಪೊನ್ನ ಕೊತ್ತಳಿಯುಂ ಸ್ಥಾನಗುರುಗಳುಂ ಮಾದುದುಂ ಇನ್ನೀ ಮಾಡಿದ ದಣ್ಣಂ ಸಂತತಿಯಿಲ್ಲದವರೊ....ದಕ್ಕುಂ..ನ್ತಾಗಿರಿನ್ನ ಕೀರ್ತಿಗಳಿನ್ನೀ ಸಾಸನಮನುಚಿತಮಾಗಿರೆ ಕೊಟ್ಟರ್...." ಎಂದಿದೆ.

ಕಾಣಿಕೆಗಳು, ಕೊಳ್ಳೆಸಂಪತ್ತು

ಪ್ರಜೆಗಳು ಅರಸನಿಗೆ ಅನೇಕ ರೀತಿಯ ತೆರಿಗೆ ಸುಂಕಗಳನ್ನು ನೀಡುತ್ತಿದ್ದುದಲ್ಲದೆ, ವಿಶೇಷ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಕೆಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವ ಸಂಪ್ರದಾಯವಿತ್ತು. ಇದು ಈತನ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಮುಂದುವರೆದಿರುವದು ಶಾಸನ ಸಾಹಿತ್ಯಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಶಿಗ್ಗಾವ ಶಾಸನವು (ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೫)²⁵⁰ ಅಂಗ, ವಂಗ, ಕೊಂಗ, ಕಳಿಂಗ, ದ್ರಾವಿಡ, ಮಲಯ, ಮಾಳವ, ವೆಂಗಿ, ಗಾಂಗೇಯ, ಪಾಂಡ್ಯ ಅರಸರಿಂದ ಕಪ್ಪು ಕಾಣಿಕೆಯನ್ನು ಪಡೆದ ಸಾಧ್ಯತೆಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಸಾಮಂತರಾದ ಕಲಚೂರಿ ಕರ್ಣ, ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಶಂಕರಸ, ಚಿತ್ರಕೂಟದ ನಾಗವಂಶದ ಧಾರಾವರ್ಷ, ಮುಂತಾದವರು ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನಿಂದ ಪರಾಜಿತರಾಗಿ ಆತನ ಅಧಿಪತ್ಯವನ್ನು ಗೌರವಿಸಿ ಕಪ್ಪು ಕಾಣಿಕೆಗಳನ್ನು ಸಂದಾಯ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರೆಂಬ ಸಂಗತಿ ಇತಿಹಾಸವೇದ್ಯ. ಗೋವೆಯ ಕದಂಬರು, ಹೈಹಯವಂಶದವರು, ವಾಜಿಕುಳದ ನಾಗಮಯ್ಯರು ಈತನ ಸಾಮಂತರಾಗಿದ್ದು ವಾರ್ಷಿಕ ಕಪ್ಪು ಕಾಣಿಕೆಗಳನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.

ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಕೊಳ್ಳೆಹೊಡೆದ ಸಂಪತ್ತು ರಾಜ್ಯಾದಾಯಕ್ಕೆ ಸೇರುತ್ತಿತ್ತು. ಹೈದ್ರಾಬಾದ ರಾಜ್ಯ ವಸ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೭ರ ಅಪ್ರಕಟಿತ ಶಾಸನವೊಂದು²⁵¹ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರ ವೆಂಗಿಯಲ್ಲಿ, ವೆಂಗಿ ಮತ್ತು ಕಳಿಂಗದ ಅರಸರನ್ನು ನುಚ್ಚುನೂರುಗೊಳಿಸಿ ಕಪ್ಪು ಕಾಣಿಕೆಯನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದನೆಂಬುದಾಗಿ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಬಿಟ್ಟಿ (ವಿಷ್ಣಿ)

ಹೆಸರೇ ಸೂಚಿಸುವಂತೆ ಬಿಟ್ಟಿ ಅಥವಾ ವಿಷ್ಣಿ ಪುಕ್ಕಟೆ ಕೆಲಸವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕೆಳವರ್ಗದ ಮತ್ತು ಆದಾವಿಲ್ಲದ (ತೆರಿಗೆ ಕೊಡದ) ಜನ ಬಿಟ್ಟಿ ಕೆಲಸವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ.²⁵² ಆದರೆ ರಾಜನು ತನಗೆ

ಇಷ್ಟಬಂದಾಗ ತನ್ನ ಅಧೀನದಲ್ಲಿರುವ ಯಾರನ್ನೇ ಆಗಲಿ ಪ್ರತಿಫಲವಿಲ್ಲದೆ ಕೆಲಸಮಾಡುವಂತೆ ಆಜ್ಞಾಪಿಸಬಹುದಿತ್ತು.²⁵³ ಆದರೆ ಈತನ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಇದರ ಬಗೆಗಿನ ಉಲ್ಲೇಖಗಳಿಲ್ಲ.

ಇನ್ನುಳಿದ ಸುಂಕ ವಿಶೇಷಗಳಾದ 'ಅಗರದ್ರಮ್ಮಂ', 'ಆದಾಯ ದ್ರಮ್ಮಂ',²⁵⁴ 'ಸಾರಿಗೆ ಬೀರವಣ',²⁵⁵ 'ಎಂಭತ್ತುರಾಣ'²⁵⁶ ಮೊದಲಾದ ತೆರಿಗೆಗಳು ಈತನ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಗೊಂಡಿದ್ದು, ಅವುಗಳ ಸ್ವರೂಪಪಾದಿ ವಿವರಗಳು ತಿಳಿದುಬರುವದಿಲ್ಲ.

ನೈಸರ್ಗಿಕ ಸಂಪನ್ಮೂಲಗಳು

ಪ್ರಾಚೀನ ಕನ್ನಡಿಗರಿಗೆ ಕಬ್ಬಿಣ, ಚಿನ್ನ, ಬೆಳ್ಳಿ, ಕಂಚು, ತಾಮ್ರ ಮುಂತಾದ ಲೋಹಗಳೂ, ಅನೇಕ ರೀತಿಯ ರತ್ನಗಳೂ ಗೊತ್ತಿದ್ದವು. ಒಂದೇ ಒಂದು ಶಾಸನವು ಚಿನ್ನದ ಗಣಿಯನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ "ಬೆಳಗಿಯ್ಯಂ ಪೊಂಗಣಿಯುಂ ಫಲತರುವಿಂದೊಳ್ಳಯಂಗಲಿಂ ಕುಸುಮರಜಾನಿಳಿನಿಂ ಪಗರೆಯ ಪರಿಯುಂ ತಳರದ ಸಿರಿ ಬಲ್ಲಕುಂದೆ (ಇಂದಿನ ಬಲಕುಂದಿ) ನಾಳ್ಕೆಸದಿರ್ಕು"²⁵⁷ ಎಂದಿದೆ. ಕೋಲಾರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹುನಕುಂದ ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹುನಗುಂದಗಳ ಬಳಿ ಚಿನ್ನದ ಗಣಿಗಳ ಅವಶೇಷಗಳಿವೆ. (ಹೆಸರುಗಳೇ ಹೇಳುತ್ತವೆ ಅಲ್ಲಿ ಚಿನ್ನದ ಗಣಿಗಳಿದ್ದವೆಂಬುದನ್ನು)²⁵⁸ ಇವುಗಳಿಂದ ಬರುವ ಆದಾಯವು ಸರಕಾರಕ್ಕೆ ಸೇರುತ್ತಿತ್ತು. ಅರಣ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿಧವಿಧ ಮರಗಳು ಮತ್ತು ಅದರಿಂದ ಬರುವ ಉತ್ಪನ್ನಗಳ ಆದಾಯವು ಸರಕಾರದ ಬೊಕ್ಕಸಕ್ಕೆ ಸೇರುತ್ತಿತ್ತು.

ಗಣಿಗಳಿಂದ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ತುಂಬಾ ಆದಾಯವು ಬರುತ್ತಿದ್ದಿರಬೇಕು. ಗಣಿಗಳ ಎಲ್ಲ ಉತ್ಪನ್ನವನ್ನು ರಾಜನು ವಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ವಿಷ್ಣುವು ಹೇಳಿದರೆ, ರಾಜನು ಅಂಥ ಉತ್ಪನ್ನದಲ್ಲಿ ಅರ್ಧವನ್ನು ಮಾತ್ರ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಮನುವು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.²⁵⁹ ಸಮಕಾಲೀನ ಸಾಹಿತ್ಯ ಕೃತಿ 'ಮಾನಸೋಲ್ಲಾಸ'ವು ಮನುವನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸಿ ರಾಜನು ಚಿನ್ನದ ಗಣಿ, ಬೆಳ್ಳಿಯ ಗಣಿ, ರತ್ನಗಳ ಗಣಿಗಳ ಮೇಲೆ ತೆರಿಗೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸಬೇಕೆಂದು ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತದೆ.²⁶⁰ ಸಮಕಾಲೀನ ಶಾಸನವೊಂದು²⁶¹ ಬಳ್ಳಿಗಾವೆಯ ವರ್ತಕರು ಇಂದ್ರನೀಲ ಚಂದ್ರಕಾಂತ ಮತ್ತು ಮಾಣಿಕ್ಯ, ವಜ್ರ, ವೈಡೂರ್ಯ, ಗೋಮೇಧಕ, ಪುಷ್ಕರಾಗ, ಪದ್ಮರಾಗ ಮುಂತಾದ ರತ್ನಗಳ ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ.

ನಿಧಿ-ನಿಕ್ಷೇಪ

ಭೂಮಿಯ ಒಳಗೆ ಇರುವ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ನಿಧಿ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇದು ಬಹುಶಃ ಯಾರಿಗೆ ಸೇರಿದ್ದೆಂದು ತಿಳಿಯದ ಸಂಪತ್ತು ಆಗಿರುವದರಿಂದ ಇದು ರಾಜನಿಗೆ ಸೇರಿದ್ದು ರಾಜ್ಯಾದಾಯದ ಮೂಲವಾಗಿದೆ. ಕೌಟಿಲ್ಯನು ಇದು ಅಕಸ್ಮಿಕವಾಗಿ ದೊರೆಯುವ ರಾಜ್ಯಾದಾಯವೆಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಇಂದಿಗೂ ನಿಧಿ ಮತ್ತು ಉಪನಿಧಿಗಳು ರಾಜ್ಯ ಸರಕಾರದ ಬೊಕ್ಕಸಕ್ಕೆ ಸೇರುವ ಆದಾಯಗಳಾಗಿರುವದು ಗಮನಾರ್ಹ.

ತೆರಿಗೆಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸುವ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು

ಹಲವಾರು ಬಗೆಯ ತೆರಿಗೆಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಲು ಅಧಿಕಾರಿಗಳ ದಂಡೇ ಇರುತ್ತಿದ್ದಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಬೇರೆ ಬೇರೆ ತೆರಿಗೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಿರುತ್ತಿದ್ದರಾದರೂ, ಈತನ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ 'ಪೆರ್ಜುಂಕದ ಸುಂಕಾಧಿಕಾರಿ',²⁶² 'ವಡ್ಡರಾವುಳದ ಸುಂಕಾಧಿಕಾರಿ', 'ಸುಂಕವೆರ್ಗಡ'²⁶³ ಗಳ ಉಲ್ಲೇಖ ಮಾತ್ರವಿದ್ದು, ಸುಂಕದ (ತೆರಿಗೆಯ) ಇತರ ಯಾವ ಅಧಿಕಾರಿಗಳ ಪ್ರಸ್ತಾಪವಿಲ್ಲ. ಮೇಲಿನ ತೆರಿಗೆಗಳ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಗಮನಿಸಿದಾಗ ಅದು ತುಂಬ ಜಟಿಲವಾಗಿತ್ತೆಂದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ಧಾನ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿ ಬರುವ ತೆರಿಗೆಗಳಿಗೆ ಹೇಗೆ ಲೆಕ್ಕವಿಡುತ್ತಿದ್ದರೋ ತಿಳಿಯದು. ತೆರಿಗೆಗಳನ್ನು ಬರೆದಿಡಲು 'ಕಡಿತ' ಅಥವಾ 'ಕಡತ'ಗಳಿದ್ದಿರಬೇಕು. ತೆರಿಗೆಗಳಂತೆಯೇ ಅವುಗಳನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದ ಅಧಿಕಾರಿಗಳ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯೂ ಅಷ್ಟೇ ಜಟಿಲವಾಗಿದ್ದಿರಬೇಕು. ದೇಶದ ಜಿಲ್ಲೆಯಂತಹ ಒಂದೊಂದು ಭಾಗಕ್ಕೆ ಸುಂಕವೆರ್ಗಡೆಗಳನ್ನು ರಾಜನು ನೇಮಿಸುತ್ತಿದ್ದನು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ "ತತ್ಪಾದ ಪದ್ಮೋಪಜೀವಿ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಸಹಿತ ಮಹಾಪ್ರಧಾನ ದಂಡನಾಯಕ ಚಿಟ್ಟಿಮಯ್ಯ ವಡ್ಡರಾವುಳ ಸುಂಕವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದ"ನೆಂಬುದಾಗಿ ಒಂದು ಶಾಸನವು ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದೆ.²⁶⁴

ಅಧಿಕಾರಿಗಳ ವೇತನದ ವಿಧಾನವು ಗಮನೀಯವಾದುದು ಅವರು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದ ಸುಂಕ ಅಥವಾ ತೆರಿಗೆಗಳ ಒಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಭಾಗವನ್ನು ಅವರು ತಮ್ಮ ವೇತನಕ್ಕಾಗಿ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವಿದ್ದಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಒಬ್ಬ ಸುಂಕವೆರ್ಗಡೆಯ ಕೆಲವು ಸುಂಕಗಳನ್ನು ದೇವರಿಗೆ ಬಿಟ್ಟನೆಂದು ಭಾವಿಸೋಣ. ರಾಜನ ಅಪ್ಪಣೆ ಇಲ್ಲದೆ ಅವನು ಸುಂಕಗಳನ್ನು ಬಿಡುವಂತಿಲ್ಲ. ಅಲ್ಲದೆ ಹಾಗೆ ರಾಜನ ಒಪ್ಪಿಗೆ ಪಡೆದು ಬಿಟ್ಟನೆಂದಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳೋಣ ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಶಾಸನಗಳು ಅವನನ್ನು ಹೊಗಳಬೇಕಾದ ಪ್ರಮೇಯವೇ ಇಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವನು ಬಿಟ್ಟುಕೊಟ್ಟ ಸುಂಕಗಳು ಅವನ ವೇತನವೆಂದೋ ಅಥವಾ ವೇತನದ ಒಂದು ಭಾಗವೆಂದೋ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೧೪೬ರ ಮುದನೂರಿನ ಶಾಸನವೊಂದು²⁶⁵ "....ಮಹಾಪ್ರಧಾನನೂ, ಸುಂಕವೆರ್ಗಡೆಯೂ ಆದ ಗಯಾಧರ ದಂಡನಾಯಕನು ಈ ಗ್ರಾಮದ ಹದಿನೆಂಟು ಸಾವಿರ ಮತ್ತರು ಭೂಮಿಯೊಳಗಿನ ಪೆರ್ಜುಂಕ ಹಾಗೂ ವಡ್ಡರಾವುಳ ತೆರಿಗೆ ಹಣವನ್ನು ರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವರ ಅಂಗಭೋಗ, ನೈವೇದ್ಯ, ನಂದಾದೀವಿಗೆ, ವಿದ್ಯಾಸತ್ರ" ಮುಂತಾದವುಗಳಿಗಾಗಿ ದಾನ ನೀಡಿದನೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ರೈತರಿಂದ ತೆರಿಗೆಗಳನ್ನು ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ಸುಗ್ಗಿಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಸೂಲಿಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರೆಂದೂ, ತೆರಿಗೆಗಳನ್ನು ಅನ್ಯಾಯವಾಗಿ ಹೆಚ್ಚಿಸಿದಾಗ, ಕೇಳಬಾರದ ಕಡೆಗೆ ಕೇಳಿದಾಗ ಜನತೆಯು ಪ್ರತಿಭಟಿಸಿರುವುದರ ಸ್ಪಷ್ಟ ಕುರುಹುಗಳು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿವೆಯಾದರೂ ಈತನ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಅಂಥಹ ಯಾವ ನಿದರ್ಶನಗಳಿಲ್ಲ.

ಜನರ ಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿ ಕರಾಕರಣೆ ಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಸಂಗತಿ ಯಾವ ಕಾಲಕ್ಕೂ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತ ಬಂದಿದೆ. ಈ ವಿಷಯವಾಗಿ ಕೊಟಲ್, "ರಾಜ ತನ್ನ ತೋಟದ ಮಾಗಿದ ಹಣ್ಣುಗಳನ್ನು ಕೀಳಬೇಕೇ ವಿನಃ ಕಸುಕು ಕಾಯಿಯನ್ನಲ್ಲ". "ಒಂದು ವೇಳೆ ಆತ ಕಸುಕನ್ನು ಕೀಳಿದರೆ ತನ್ನ ನಾಶವನ್ನು ತಾನೇ ತಂದು ಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ" ಎಂದಿದ್ದಾನೆ.²⁶⁶ ಮಹಾಭಾರತವು ಇನ್ನೂ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತೆರಿಗೆಗಳನ್ನು ಸರಿಯಾದ ಕಾಲ, ದೇಶ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸಬೇಕೆಂದು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. "ದೇಶವು ಹಸುವಿದ್ದಂತೆ, ಪ್ರಜೆಗಳು ಕರುಗಳಿದ್ದಂತೆ ಎಲ್ಲ ಹಾಲನ್ನು ಸ್ವಂತಕ್ಕೆ ಕರೆದುಕೊಂಡರೆ ಕರುಗಳು ಬಡವಾಗಿ ಮುಂದೆ ಭಾರ ಹೊರಲು ಅಸಮರ್ಥವಾಗುತ್ತವೆ". "....ಬಳ್ಳಿಗೆ ನೋವಾಗದಂತೆ ದುಂಬಿಯು ಜೆನನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ದೊರೆ ಜನರಿಂದ ತೆರಿಗೆಗಳನ್ನು ಎತ್ತಬೇಕು. ಹಾಲನ್ನು ಕರೆಯಲಿ ಆದರೆ ಕೆಚ್ಚಿಲಿಗೆ ನೋವಾಗದಂತೆ ಇರಲಿ".²⁶⁷

ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಕಾಲೀನ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ತೆರಿಗೆಗಳು ಜನತೆಗೆ ಹೊರಲಾರದಷ್ಟು ಬಾರವಾಗಿದ್ದವು. ಒಬ್ಬ ರೈತ ಮನೆ, ಹೊಲ, ತೋಟ, ಗದ್ದೆ, ಬಾವಿ, ದನಕರುಗಳಿಗೆ ತಾನು ಬೇಳೆದ ಬೆಳೆ ಮಾರಾಟಮಾಡಿದರೆ, ತನಗೆ ಅಗತ್ಯವಿದ್ದ ವಸ್ತು ಕೊಂಡರೆ ಹೀಗೆ ಎಲ್ಲ ಕಡೆಗೆ ಸುಂಕ ತತ್ತಬಳಕೆ ಅವನಿಗೆ ಉಳಿಯಬಹುದಾದರೂ ಏನು? ತೆರಿಗೆಗಳೊಂದಿಗೆ ದಂಡ, ದೋಷ, ಕಾನಿಕೆ, ಬಿಟ್ಟಿರಲಸಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯಜನರನ್ನು ವ್ಯವಸ್ಥಿತ ಶೋಷಣೆಗೆ ಈಡುಮಾಡಿವೆ ಎನಿಸುತ್ತದೆ. ಸುಕ್ಕಕಂಜಿ ಜನ ಬೇರೆಮಾರ್ಗ ಹಿಡಿದು ಇಲ್ಲವೆ ರಾತ್ರಿಹೊತ್ತು ಪ್ರಯಾಣಮಾಡಿ ಅದರಿಂದ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದುದನ್ನು ವಚನಕಾರರು ಗಮನಿಸಿದ್ದಾರೆ.²⁶⁸ ಒಂದೇ ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳುವುದಾದಲ್ಲಿ ತೆರಿಗೆಗಳು ಜನರಿಗೆ ಅತಿಭಾರವಾಗಿದ್ದು, ಜನ ಹೆದರುತ್ತಿದ್ದರು ಮೊದಲನೆಯದು ಬಿಟ್ಟ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಮತ್ತು ಸೈನಿಕರಿಗಾದರೆ, ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ತೆರಿಗೆಗಳಿಗೆ²⁶⁹

ರಾಜ್ಯದ ಖರ್ಚು

ರಾಜ್ಯದ ಆದಾಯ ಕುರಿತಂತೆ ಶಾಸನಗಳು ವಿಪುಲ ಸಾಮಗ್ರಿ ಒದಗಿಸುವಷ್ಟು ಖರ್ಚನ್ನು ಕುರಿತಂತೆ ಉದಾಸೀನವಾಗಿವೆ. ಈತನ ಶಾಸನಗಳೂ ಈ ಮಾತಿಗೆ ಹೊರತಾಗಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಇಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಮಾಡಿದ ಅಭ್ಯಾಸದ ನೆರವಿನಿಂದ ಕಟ್ಟಿದ ಊಹೆಗಳ ಮೇಲೆ ಇತರ ಗ್ರಂಥಾಧಾರಗಳಿಂದ ರಚಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ. ರಾಜ್ಯಾದಾಯದ ಸಿಂಹಪಾಲು ರಾಜ್ಯದ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿಯೇ ವಿನಿಯೋಗವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಕೋಟೆ, ಸೈನ್ಯ, ಆಯುಧ, ಅರಮನೆಗಳು ಮತ್ತು ಸರಕಾರಿ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಿಗಾಗಿ ಖರ್ಚಾಗುತ್ತಿದ್ದುದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳಿಗೆ ಮಿಕ್ಕ ಉಳಿದದ್ದು ರಾಜನ ವೈಯಕ್ತಿಕ ಜೀವನಕ್ಕೂ ಹಾಗೂ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಕೆಲಸ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ವಿನಿಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿತ್ತು. ಕೆರೆ, ಬಾವಿಗಳನ್ನು, ತುಲು, ಕಾಲುವೆಗಳನ್ನು, ದೇವಾಲಯಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ, ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಗಳಿಗಾಗಿ, ದಾನ ದತ್ತಿಗಳನ್ನು ಬಿಡುವದಕ್ಕೂ, ರಾಜ್ಯದ ಆದಾಯದ ಸ್ವಲ್ಪಭಾಗ ಖರ್ಚಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಈತನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡ ಬಾವಿ, ಕೆರೆ, ಕಾಲುವೆಗಳ ಬಗೆಗೆ ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಮಠ, ಅಗ್ರಹಾರ, ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿ ಮುಂತಾದವುಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ, ಕವಿಗಳ, ವಿದ್ವಾಂಸರ ಸಂರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿಯೂ ದಾನದತ್ತಿಗಳನ್ನು ಬಿಡುವದು, ಅರವಟ್ಟಿಗೆ, ಅನ್ನಸತ್ರ, ತಂಗುದಾಣಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವದು. ಇವು ಖರ್ಚಿನ ಕೆಲವು ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಕೆಲಸಕಾರ್ಯಗಳಾಗಿದ್ದವು.

ಹೊಸ ರಸ್ತೆಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ, ಹಳೆ ರಸ್ತೆಗಳ ದುರಸ್ತಿ, ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಪರೋಕ್ಷವಾದ ಸಹಾಯ, ಸಹಕಾರ ನೀಡುವದಕ್ಕಾಗಿ ಅನೇಕ ತೆರಿಗೆಗಳನ್ನು ಊರಿನ ದೇವಸ್ಥಾನಕ್ಕೋ, ಸತ್ರಕ್ಕೋ, ಕೆರೆಗೋ ಬಿಟ್ಟುಕೊಡುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಊರಿನ ಆದಾಯದ ಒಂದು ಬಾಗವು ಊರಿಗೆ ನೇರವಾಗಿ ತಲುಪುತ್ತಿತ್ತು. ಪ್ರವಾಹ, ಅತಿವೃಷ್ಟಿ, ಅನಾವೃಷ್ಟಿಗಳಿಂದಾಗಿ ಜನರು ಸಂಕಷ್ಟಕ್ಕೆ ಗುರಿಯಾದಾಗ ರಾಜನು ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು ಸಂರಕ್ಷಿಸುವದಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಆದಾಯದ ಒಂದು ಭಾಗವ್ಯಯವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಕ್ಷಾಮ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಾಜನು ರೈತರಿಗೆ ಬಿತ್ತನೆಯ ಬೀಜಗಳನ್ನು, ಜನರಿಗೆ ಆಹಾರ ಧಾನ್ಯಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ತನ್ನಲ್ಲಿದ್ದ ಆಹಾರ ಧಾನ್ಯಗಳನ್ನಲ್ಲದೆ, ಶ್ರೀಮಂತರ ಸಂಗ್ರಹಗಳನ್ನೂ ಜನರಲ್ಲಿ ಹಂಚಬೇಕೆಂದು ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರವು ಹೇಳುತ್ತದೆ.²⁷⁰

ಇದಲ್ಲದೆ ಕಾವ್ಯ, ನಾಟಕ, ಸಂಗೀತ, ಕಲೆ, ಸಾಹಿತ್ಯ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಮುಂತಾದವುಗಳಿಗೆಲ್ಲ ಅರಸರು ಕೊಡುಗೆ ದೊರೆಗಳಾಗಿದ್ದರು. ಇದರಿಂದಲೂ ರಾಜ್ಯಾದಾಯದ ಸ್ವಲ್ಪ ಭಾಗ ಖರ್ಚಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತಿತ್ತು. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಅರಸರು ರಾಜ್ಯದ ರಕ್ಷಣೆಯಿಂದ ಹಿಡಿದು ಅದರ ಸರ್ವಾಂಗೀಣ ಪ್ರಗತಿಗಾಗಿ ಅಪಾರ ಹಣವನ್ನು ಉದಾರವಾಗಿ ವ್ಯಯಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆಂಬುದು ಅವರ ಸಾಧನೆಗಳ ಕುರುಹುಗಳಿಂದ ಮತ್ತು ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಅಪರಿಮಿತ ಆರ್ಥಿಕ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳು ಈತನ ಅಳ್ಳಿಕೆಯಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತ ಬಂದುದು ಈತನ ಕಾಲದ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೂ ಆರ್ಥಿಕ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಕೆಲವೊಂದು ತೊಡಕುಗಳನ್ನು ಬಿಡಿಸುವಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಶೋಧನೆಯ ಅವಶ್ಯಕತೆಯಿದೆ.

ಅಡಿಪಾಟುಗಳೆಗಳು

1. ಗೋಗಿ, ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಸುರಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಶಾಸನಗಳು. ನಂ. 31, 1054, ಕೆಂಭಾವಿ.
2. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್. IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 114, 1054, ಕಮ್ಮರಚೋಡು, ಅಲೂರು ತಾ. ಅನಂತಪುರ ಜಿಲ್ಲೆ.
3. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್. XX, ನಂ. 30, 1044, ಅಲಮೇಲ, ಸಿಂದಗಿ ತಾ. ವಿಜಾಪುರ ಜಿ.
- 3A. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್. IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 122, 1053, ನಂದಿಕಂಭ, ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ತಾ. ದಾವಣಗೆರೆ ಜಿ.
4. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್. XI, ಭಾಗ-I, ನಂ. 78, 1045, ಮುಗದ, ಧಾರವಾಡ ತಾ. ಜಿ.
5. ಜಯಸ್ವಾಲ್, ದಿಹಿಂದೂ ಪಾಲಿಟಿ, ಪುಟ 349.
6. ಹಿರೇಮಠ ಬಿ. ಆರ್, ಗೋಗಿ ಹನುಮಾಕ್ಷಿ, ಮುದನೂರ ಮತ್ತು ಯಡ್ರಾಮಿ ಶಾಸನಗಳು, ನಂ. 12, 1105, ಮುದನೂರು, ಸುರಪುರ ತಾ. ಗುಲ್ಬರ್ಗ.
7. ಅದೇ.
8. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್. IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 105, 1047, ಕಂಚಗಾರ ಬೆಳಗಲಿ, ಅಲೂರು ತಾ. ಅನಂತಪುರ ಜಿಲ್ಲೆ ಆಂಧ್ರ.
9. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್. IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 81, 1049, ಬೆಂತೂರೂ, ಗದಗ ತಾ. ಜಿ.
10. ಕೆ. ಆರ್., ಸಂ. IV, ನಂ. 25, 1045, ಕೆರೂರು, ಹಿರೇಕೆರೂರು ತಾ. ಹಾವೇರಿ.
11. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್. IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 122, 1058, ಪುಲಕುರ್ತಿ, ರಾಯದುರ್ಗ ತಾ. ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆ.
12. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., XVIII, ನಂ. 67, 1062, ಹೊನವಾಡ, ಬಿಜಾಪುರ ತಾ. ಜಿ.
13. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್. IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 130, ಕೊಗಲಿ, ಹಡಗಲಿ ತಾ. ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿ.
14. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್. XVIII, ನಂ. 68, 1063, ಯರಗುಪ್ಪಿ, ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ ತಾ. ಧಾರವಾಡ.
15. ಕೃಷ್ಣ ಭಟ್ಟ. ಕೆ. (ಅನು) ಕೊಟಲನ ಅರ್ಧಶಾಸ್ತ್ರ, ಅಧಿಕರಣ, ii-i, ಪುಟ 98-99.
16. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್. XX, ನಂ. 80, 1120, ಸಿಂದಗಿ, ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆ.
17. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್. IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 102, 1046, ಮೈಲಾರ, ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ತಾ. ದಾವಣಗೆರೆ ಜಿ.
18. ಮಹೀಶವಾಡಿ ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪುತ್ರ, ಆತ್ಮಾಸ-1, ಪದ್ಯ 60.
19. ಮಹೀಶವಾಡಿ ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪುತ್ರ, ಆತ್ಮಾಸ-3, ಪದ್ಯ 21, 3-77, 14-60.
20. ಮಹೀಶವಾಡಿ ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪುತ್ರ, ಆತ್ಮಾಸ-12, ಪದ್ಯ 24.
21. ಮಹೀಶವಾಡಿ ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪುತ್ರ, ಆತ್ಮಾಸ-14, ಪದ್ಯ 134.
22. ಮಹೀಶವಾಡಿ ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪುತ್ರ, ಆತ್ಮಾಸ-9, ಪದ್ಯ 25.
23. ಮಹೀಶವಾಡಿ ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪುತ್ರ, ಆತ್ಮಾಸ-7, ಪದ್ಯ 75.
24. ದೇವರಕೊಂಡಾರಡ್ಡಿ (ಸಂ) ಕೆ. ವಿ. ಎ., ಶಾ. ಸಂ. 2, ಕೊಪ್ಪಳ ಜಿಲ್ಲೆ, ನಂ 6, 1061, ಅಳವಂಡಿ, ಕೊಪ್ಪಳ ತಾ. ಜಿ.
25. ಮಹೀಶವಾಡಿ ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪುತ್ರ, ಆತ್ಮಾಸ-7, ಪದ್ಯ 97, 8-91, 3-77, 9-23.
26. ದೇವರಕೊಂಡಾರಡ್ಡಿ (ಸಂ) ಕೆ. ವಿ. ಎ., ಶಾ. ಸಂ. 3, ಕೊಪ್ಪಳ ಜಿಲ್ಲೆ, ನಂ. 2, 1059, ವಿಪ್ರ ಕುಪ್ಪಗಿ ತಾ.
27. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್. XVIII, ನಂ. 68, 1063, ಯರಗುಪ್ಪಿ, ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ ತಾ.
28. ಗೋಗಿ, ಹನುಮಾಕ್ಷಿ, ಕಲಬುರ್ಗಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು, ನಂ. 35, 1067, ಸಂಗಮ, ಶಹಾಪುರ ತಾ.

29. ಎನ್. ಎನ್. ಸ್ವಾಮಿ, 'ಪುರಾಣಲೇಖ ಪತ್ರಿಕೆ' ನಂ. 20, 1053, ಹಳೆಕೋಟೆ ಶಿರಗುಪ್ಪ ತಾ. ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿ.
 - 29A. ಬಾ.ರಾ. ಗೋಪಾಲ, ಬೀದರ್ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು, ಮಾನವಿಕ ಕರ್ನಾಟಕ, ಸಂ. 5, ಸಂ. 1, 1079, 1057, ಲಂಜವಾಡ, ಬಾಲ್ಕಿ ತಾ.
 - 29B. ಅದೇ.
 30. ದೇವರಕೊಂಡಾರದ್ಡಿ (ಸಂ) ಕೆ. ವಿ. ವಿ., ಶಾ. ಸಂ. 2, ನಂ. 6, 1061, ಅಳವಂಡಿ ಕೊಪ್ಪಳ ತಾ. ಜಿ.
 31. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 104, 1046, ಮೊರಿಗೇರೆ, ಹಗರಿಬೊಮ್ಮನಹಳ್ಳಿ ತಾ. ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿ.
 32. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., XX, ನಂ. 35, 1055, ಕಲ್ಕೇರಿ, ಹಾನಗಲ್ಲ ತಾ. ಧಾರವಾಡ.
 33. ಕೆ. ಆರ್., ಸಂ. I, 1941, ನಂ. 17, 1055, ಶಿಗ್ಗಾವ, ಹಾವೇರಿ ತಾ.ಜಿ.
 34. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., XX, ನಂ. 31, 1044, ಅಡೂರು, ಹಾನಗಲ್ ತಾ. ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆ ಮತ್ತು
ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 104, 1046, ಮೊರಿಗೇರೆ, ಹಗರಿಬೊಮ್ಮನಹಳ್ಳಿ ತಾ. ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿ.
 35. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., XX, ನಂ. 32, 1045, ಕುಯಿಬಾಳ, ಕುಂದಗೋಳ ತಾ.
 36. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 101, 1045, ಮೊರಿಗೇರೆ, ಹಡಗಲಿ ತಾ.
 37. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 99, 1044, ಸತ್ತೂರ, ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ತಾ. ದಾವಣಗೆರೆ ಜಿಲ್ಲೆ.
 38. ಮಹೀಶವಾಡಿ ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪುತ್ರ, ಆತ್ಮಾಸ-1, ಪದ್ಯ 75.
 39. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 102, 1046, ಮೈಲಾರ, ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ತಾ.
 40. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., XX, ನಂ. 31, 1044, ಅಡೂರು, ಹಾನಗಲ್ ತಾ. ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆ.
 41. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., XX, ನಂ. 31, 1044, ಅಡೂರು, ಹಾನಗಲ್ ತಾ. ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆ.
 42. ದೇವರಕೊಂಡಾರದ್ಡಿ (ಸಂ) ಕೆ. ವಿ. ವಿ., ಶಾ. ಸಂ. 3, ಕೊಪ್ಪಳ ಜಿಲ್ಲೆ, ನಂ. 2, 1059, ವಿಪ್ರ, ಕುಷ್ಟಗಿ ತಾ. ಕೊಪ್ಪಳ ಜಿಲ್ಲೆ.
 43. ಮಹೀಶವಾಡಿ ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪುತ್ರ, ಆತ್ಮಾಸ-4, ಪದ್ಯ 127.
 44. ಮಹೀಶವಾಡಿ ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪುತ್ರ, ಆತ್ಮಾಸ-1, ಪದ್ಯ 51.
 45. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., XVIII, ನಂ. 67, 1062, ಹೊನವಾಡ, ಬಿಜಾಪುರ ತಾ. ಜಿ.
 46. ಮಹೀಶವಾಡಿ ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪುತ್ರ, ಆತ್ಮಾಸ-4, ಪದ್ಯ 127.
 47. ಮಹೀಶವಾಡಿ ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪುತ್ರ, ಆತ್ಮಾಸ-1, ಪದ್ಯ 51.
 48. ಮಹೀಶವಾಡಿ ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪುತ್ರ, ಆತ್ಮಾಸ-3, ಪದ್ಯ 93.
 49. ಮಹೀಶವಾಡಿ ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪುತ್ರ, ಆತ್ಮಾಸ-6, ಪದ್ಯ 38.
 50. ಮಹೀಶವಾಡಿ ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪುತ್ರ, ಆತ್ಮಾಸ-6, ಪದ್ಯ 62.
 51. ಮಹೀಶವಾಡಿ ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪುತ್ರ, ಆತ್ಮಾಸ-6, ಪದ್ಯ 62.
 52. ಅಡಿತಿಪ್ಪಣೆ 36ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ.
 53. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., XI, ಭಾಗ-I, ನಂ. 97, 1062, ಮುಳಗುಂದ, ಗದಗ.
 54. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., XI, ಭಾಗ-I, ನಂ. 97, 1062, ಮುಳಗುಂದ, ಗದಗ.

55. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., XI, ಭಾಗ-I, ನಂ. 81, 1049, ಬೆಂಗಳೂರು, ಗದಗ ತಾ. ಜಿ. ಮತ್ತು ದೇವರಕೋಟಾರದ್ಡಿ (ಸಂ) ಕೆ. ಎ. ಎ., ಶಾ. ಸಂ. 2, ನಂ. 5, 1110, ಸಿರಗುಪ್ಪ, ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿ.
56. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್. IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 110, 1052, ಪುನಬಗಟ್ಟಿ, ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ತಾ. ದಾವಣಗೆರೆ ಜಿ.
57. ಎಸ್. ಕೆ. ಕೊಪ್ಪ, ತರ್ದವಾಡಿನಾಡು : ಒಂದು ಅಧ್ಯಯನ, ಪುಟ 209.
58. ಅದೇ, ಪುಟ 209.
59. ಚಿದಾನಂದಮೂರ್ತಿ ಎಂ., ಕೆ. ಶಾ. ಸಂ. ಆ., ಪುಟ 369.
60. ಆರ್. ಎ., ಸಂ. VI, ಪುಟ 75.
61. ದೇವರಕೋಟಾರದ್ಡಿ (ಸಂ) ಕೆ. ಎ. ಎ., ಶಾ. ಸಂ. 2, ನಂ. 5, 1059, ಅಳವಂಡಿ, ಕುಷ್ಟಗಿ ತಾ. ಕೊಪ್ಪಳ ಜಿಲ್ಲೆ.
62. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 118, 1057, ಹಿರೇಹಡಗಲಿ, ಹಡಗಲಿ ತಾ. ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆ.
63. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., XI, ಭಾಗ-I, ನಂ. 97, 1062, ಮುಳಗುಂದ, ಗದಗ.
64. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 115, 1054, ನಂದಿಬೇವೂರು, ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ತಾ. ದಾವಣಗೆರೆ.
65. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 125, 1061, ಹಿರೇಮಾಗಳಗೆರೆ, ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ತಾ. ದಾವಣಗೆರೆ.
66. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 113, 1054, ಹಿರೇಮಾಗಳಗೆರೆ.
- 66A. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 107, 1050, ಶಿರಸ್ತಿಹಳ್ಳಿ, ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ತಾ.
67. ಎ. ಇ. ಸಂ., ಸಂ. XIX.
68. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್. IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 102, 1046, ಮೈಲಾರ, ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ತಾ.
69. ಮಹೇಶವಾಡಿ ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪ್ಪ, ಆತ್ಮಾಸ-11, ಪದ್ಯ 100.
70. ಮನುಷ್ಯಗೂ, ಪಶುಗಳಿಗೂ ಉಪಯೋಗವಾಗುವ ಉಪ್ಪು ವ್ಯಾಪಾರದ ಸರಕಾಗಿತ್ತೆಂದು ತನ್ನ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ.
71. ಹೆಚ್. ಎ. ಎಸ್., ನಂ. 7, 1056, ಬೋಧನ, ನಿಜಾಮಬಾದ ಜಿಲ್ಲೆ ಆಂಧ್ರ.
72. ಅದೇ.
73. ಹಳಕಟ್ಟಿ ಫ. ಗು. (ಸಂ) ದೇವರದಾಸಿಮಯ್ಯನ ವಚನಗಳು, ಪುಟ 97, ಪ. 147.
74. ಹಿರೇಮಠ, ಚನ್ನಬಸವ ದಾಯಚೂರು ಮತ್ತು ಕೊಪ್ಪಳ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು, ನಂ. 8, 1055, ಬನ್ನಿಗೋಳ, ಲಿಂಗಸೂರು ತಾ.
75. ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣೆ 63ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ.
76. ಮಲ್ಲಾಪುರ ಬಿ. ವಿ., ನಯಸೇನ ಮತ್ತು ಆತನ ಕೃತಿಗಳು, ಪುಟ 290.
77. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., XVIII, ನಂ. 68, 1063, ಯರಗುಪ್ಪಿ, ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ ತಾ. ಮತ್ತು ಎಮ್. ಎ. ಆರ್. 1935, ನಂ. 74, 1053, ಹೆಬ್ಬೆಲು, ನಗರ ತಾ.
78. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್. XX, ನಂ. 37, 1057, ಚಡಚಣ, ಇಂಡಿ ತಾ. ವಿಜಾಪುರ ಜಿ.
79. ಧರ್ಮಾಪ್ಪ, ಆತ್ಮಾಸ-2, ಪದ್ಯ 25-26, 2-71.
80. ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣೆ 77ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ.
81. ಅದೇ, ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣೆ 77ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ.

82. ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣೆ 78ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ.
83. ಹಂಪಾನಾ (ಸಂ) ಅಗ್ಗಳನ ಚಂದ್ರಪ್ರಭ ಪುರಾಣ, 1-128, 129, ಪುಟ 37.
84. ಹಿರೇಮಠ ಆರ್. ಸಿ., (ಸಂ) ಬಸವಣ್ಣ ನವರ ವಚನಗಳು, ಪುಟ 54, ವಚನ 115(ಧರಣಿಯ ಮೇಲೊಂದು ಹಿರಿದಪ್ಪ ಅಂಗಡಿಯನಿಕ್ಕಿ ಹರದ ಕುಳ್ಳಿದ್ ನಮ್ಮ ಮಹಾದೇವ ಶೆಟ್ಟಿ)
85. ನಗರ ಎಮ್. ಎಲ್. (ಸಂ) ಅಭಿಲಾಷಿತಾರ್ಥ ಚಿಂತಾಮಣಿ, 1267, ಪುಟ 316.
86. ಸಾಧನೆ, ಸಂ. 2, ನಂ. 2, ಜನೇವರಿ-ಮಾರ್ಚ್ 1973, 1045, ಪುಟ, ಗುಲ್ಬರ್ಗಾ.
87. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., XI, ಭಾಗ-I, ನಂ. 78, 1045, ಮುಗದ, ಧಾರವಾಡ.
88. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 101, 1068, ಆಲೂರ, ಮುಂಡರಗಿ ತಾ. ಧಾರವಾಡ ಜಿ.
89. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., XI, ಭಾಗ-I, ನಂ. 78, 1045, ಮುಗದ, ಧಾರವಾಡ.
90. ಚಿದಾನಂದ ಮೂರ್ತಿ ಎಂ., ಕೆ. ಶಾ. ಸಾಂ. ಅ. ಪುಟ 387.
91. ಅದೇ. ಪುಟ 380.
92. ಅದೇ.
93. ಅದೇ.
94. ಎ. ಕೆ., VII, ಶಿವಮೊಗ್ಗ, ನಂ.118, 1054, (ಉಳಿದ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ 'ವೀರಬಳಿಂಜು', 'ವೀರಬಳಿಂಜು' ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಇವೆ).
95. ಚಿದಾನಂದ ಮೂರ್ತಿ ಎಂ., ಕೆ. ಶಾ. ಸಾಂ. ಅ. ಪುಟ 380.
96. ಚಿದಾನಂದ ಮೂರ್ತಿ ಎಂ., ಕೆ. ಶಾ. ಸಾಂ. ಅ. ಪುಟ 380.
97. ಧನವಂತ ಹಾಜವಗೋಳ, ಮುಳಗುಂದನಾಡು: ಒಂದು ಅಧ್ಯಯನ, ಪುಟ 115.
98. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 118, 1057, ಹಿರೇಹಡಗಲಿ, ಹಡಗಲಿ ತಾ. ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆ.
99. ಅದೇ.
100. ಅದೇ.
101. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., XX, ನಂ. 45, 1071, ರೂಗಿ, ಇಂಡಿ ತಾ. ವಿಜಾಪುರ ಜಿ.
102. ಹಿರೇಮಠ ಬಿ. ಆರ್., ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ವರ್ತಕರು, ಪುಟ 59-61.
103. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., XV, ನಂ. 98, 1158, ಯಾಲವಾರ, ಬ. ಬಾಗೇವಾಡಿ.
104. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., XVIII, ನಂ. 181, 1170, ನಿಡೋಣಿ, ಬಿಜಾಪುರ ತಾ. ಜಿ.
105. ಎ. ಕೆ., VII, ನಂ.99, 1127, ಶಿವಮೊಗ್ಗ.
106. ಚಿದಾನಂದ ಮೂರ್ತಿ ಎಂ., ಕೆ. ಶಾ. ಸಾಂ. ಅ. ಪುಟ 381.
107. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 118, 1057, ಹಿರೇಹಡಗಲಿ, ಹಡಗಲಿ ತಾ.
108. ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾರತಿ, ಸಂ. 3, ಸಂ. 2, ಪುಟ 45-59. 1050-51. ಕೋಟನೂರ, ಅಥಣಿ ತಾ.
109. ಎ. ಇ., ಸಂ. XV, 6D, 1051, ಪುಟ 77, ಸೂಡಿ, ರೋಣ ತಾ. ಗದಗ ಜಿಲ್ಲಾ.
110. ಹಂಪಾನಾ (ಸಂ) ಅರವಲಿಗಿ ಸಂ. 1, ಸಂ. 2, ಮುಳಗುಂದದ ಮೂರು ಅಪ್ರಕಟಿತ ಶಾಸನಗಳು, 1050, ಪುಟ 49.
111. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., XI, ಭಾಗ-I, ನಂ. 97, 1062, ಮುಳಗುಂದ, ಗದಗ ಜಿ.
112. ದೇವರಕೊಂಡಾರಡ್ಡಿ (ಸಂ) ಕೆ. ವಿ. ಎ., ಶಾ. ಸಂ. 2, ಕೊಪ್ಪಳ ಜಿಲ್ಲೆ, ನಂ. 5, ಅಳವಂಡಿ.

113. ಚಿದಾನಂದಮೂರ್ತಿ ಎಂ., ಕೆ. ಶಾ. ಸಾಂ. ಅ., ಪುಟ 379-80.
114. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 118, 1057, ಹಿರೇಹಡಗಲಿ, ಹಡಗಲಿ ತಾ. ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆ.
115. ದೇವರಕೊಂಡಾರಡ್ಡಿ (ಸಂ) ಕೆ. ವಿ. ವಿ., ಶಾ. ಸಂ. 3, ನಂ. 2, 1059, ವಿಪ್ರ, ಕುಷ್ಟಗಿ ತಾ. ಕೊಪ್ಪಳ.
116. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., XI, ಭಾಗ-I, ನಂ. 158, 1109, ಎಲಿಶಿರೂರ, ಗದಗ.
117. ಸಾಧನೆ, ಸಂ. 3, ನಂ. 2, ಜನೇವರಿ-ಮಾರ್ಚ್ 1973, ಫಳ, ಗುಲಬರ್ಗಾ, ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೫.
118. ರಿತ್ತಿ ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಮತ್ತು ಶೆಲ್ಲಿಕೆ ಜಿ. ಸಿ. (ಸಂ), ಆರ್. ಎಫ್. ಎನ್. ಡಿ., ನಂ. 3, 1047, ತಡಕಲ್ಲ, ದೇಗಲೂರ ತಾ. ನಂದೇಡ.
119. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., XVIII, ನಂ. 66, 1062, ಬಂಕಾಪುರ, ಶಿಗ್ಗಾವ ತಾ.
120. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., XI, ಭಾಗ-I, ನಂ. 97, 1062, ಮುಳಗುಂದ, ಗದಗ.
121. ಮಹೀಶವಾಡಿ ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪ್ಯುತ, ಅಶ್ವಾಸ-2, ಪದ್ಯ 23.
122. ಬಿ. ಕೆ. ಆರ್., ಸಂ.1, ಭಾಗ-I, ನಂ. 84, 1062, ಮುಳಗುಂದ.
123. ಮಹೀಶವಾಡಿ ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪ್ಯುತ, 2-23, 24.
124. ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣೆ 120ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ.
125. ಬಿ. ಕೆ. ಆರ್., 108, 1069.
126. ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣೆ 120ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ.
127. ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣೆ 114ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ.
128. ಮಹೀಶವಾಡಿ ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) ಧರ್ಮಾಪ್ಯುತ, 1-67.
129. ಧರ್ಮಾಪ್ಯುತ, 7-73.
130. ಧರ್ಮಾಪ್ಯುತ, 7-33, 1-207.
131. ಧರ್ಮಾಪ್ಯುತ, 11-42.
132. ಧರ್ಮಾಪ್ಯುತ, 4-39, 9-101.
133. ಧರ್ಮಾಪ್ಯುತ, 14-160.
134. ದೇವರಕೊಂಡಾರಡ್ಡಿ (ಸಂ) ಕೆ. ವಿ. ವಿ., ಶಾ. ಸಂ. 2, ನಂ. 6, 1061, ಅಳವಂಡಿ, ಕುಷ್ಟಗಿ ತಾ. ಕೊಪ್ಪಳ ಜಿಲ್ಲೆ.
135. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., XI, ಭಾಗ-I, ನಂ. 78, 1045, ಮುಗದ, ಧಾರವಾಡ.
136. ಕೊಪ್ಪ ಎಸ್. ಕೆ., ತರ್ದವಾಡಿನಾಡು: ಒಂದು ಅಧ್ಯಯನ, ಪುಟ 218.
137. ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣೆ 134ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ.
138. ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣೆ 135ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ.
139. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., XX, ನಂ. 32, 1045, ಕುಯಿಬಾಳ, ಕುಂದಗೋಳ ತಾ.
140. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., XVIII, ನಂ. 68, 1063, ಯರಗುಬ್ಬಿ, ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ ತಾ. ಧಾರವಾಡ.
141. 'ಒಕ್ಕಲು' ಎಂದರೆ ವ್ಯವಸಾಯಗಾರ, ರೈತ, ಮನೆತನ, ಕುಲ ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳಿವೆ. ಕೆ. ಸಾ. ಪ. ಕನ್ನಡ ನಿಘಂಟು, ಪುಟ 1187.
142. ಭೋಜರಾಜ ಪಾಟೀಲ, ನಾಗರಖಂಡ-70, ಪುಟ 159.
143. ಧರ್ಮಾಪ್ಯುತ, 5-125.

144. ಗುರವ ಆರ್. ಎನ್., ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾರತಿ, ಸಂ. 8, ಸಂ. 3, 'ಅರುವತ್ತೊಕ್ಕಲು', ಪುಟ 77.
145. ಅಡಿಟಪ್ಪಣೆ 139ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ.
146. ಅಡಿಟಪ್ಪಣೆ 140ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ.
147. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., XI, ಭಾಗ-I, ನಂ. 158, 1109, ಎಲಿಶಿರೂರ, ಪುಟ 202.
148. ಮಲ್ಲಾಪುರ ಬಿ. ವಿ. ನಯಸೇನ ಮತ್ತು ಆತನ ಕೃತಿಗಳು, ಪುಟ 285.
149. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., XV, ನಂ. 1, 1059, ಕರ್ಮಡಿ, ರೋಣ ತಾ. ಗದಗ.
150. ಚಿದಾನಂದಮೂರ್ತಿ ಎಂ., ಕೆ. ಶಾ. ಸಾಂ. ಅ., ಪುಟ 389.
151. ಎ. ಇ., ಸಂ. XV, ನಂ. 6D, ಪುಟ 77, 1051, ಸೂಡಿ, ರೋಣ ತಾ. ಗದಗ ಜಿ.
152. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., XV, ನಂ. 1, 1059, ಕರ್ಮಡಿ, ರೋಣ ತಾ. ಗದಗ.
153. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 104, 1046, ಮೊರಿಗೇರೆ, ಹಗರಿಬೊಮ್ಮನಹಳ್ಳಿ ತಾ. ಬಳ್ಳಾರಿ.
154. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 104, ಪುಟ 343-47, 1051, ಕೊಕಟನೂರು.
155. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., XI, ಭಾಗ-I, ನಂ. 78, 1045, ಮುಗದ, ಧಾರವಾಡ ತಾ. ಜಿ.
156. ಅಡಿಟಪ್ಪಣೆ 154ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ, ಕೊಕಟನೂರು, ಅಥಣಿ ತಾ. ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆ.
157. ಅಡಿಟಪ್ಪಣೆ 154ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ, ಕೊಕಟನೂರು, ಅಥಣಿ ತಾ. ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆ.
158. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., XI, ಭಾಗ-I, ನಂ. 99, 1062-63, ಶಿರೂರ, ಬಾಗಲಕೋಟೆ ತಾ.
159. ಚಿದಾನಂದಮೂರ್ತಿ ಎಂ., ಕೆ. ಶಾ. ಸಾಂ. ಅ., ಪುಟ 390.
160. ಮರಿಯಪ್ಪ ಭಟ್ಟ, ಎಂ.(ಸಂ) ರಾಜಾದಿತ್ಯನ ವ್ಯವಹಾರಗಳೇತ, 1-24.
161. ಬಸವಣ್ಣನವರ ವಚನಗಳು, ಪುಟ 54, ವಚನ 115.
162. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., XI, ಭಾಗ-I, ನಂ. 99, 1062-63, ಶಿರೂರ, ಬಾಗಲಕೋಟೆ ತಾ.
163. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 329, ಪುಟ 343-47, ಕೊಕಟನೂರು.
164. ಹಿರೇಮಠ ಆರ್. ಸಿ.(ಸಂ), ಬಸವಣ್ಣನವರ ಪಟಿಸ್ಥಲದ ವಚನಗಳು, ಪುಟ 28 ("ಹಾದರಕ್ಕೆ ಹೋದರೆ ಕಳ್ಳದಮ್ಮವಾಯಿತ್ತು").
165. ನರಸಿಂಹಚಾರ್ಯ ಡಿ. ಎಲ್., ವಡ್ಡಾ ರಾಧಾನೆ(1955) ಪುಟ 15.
166. ಗೋಪಾಲ, ದ ಎಕನಾಮಿಕ್ ಲೈಫ್ ಆಫ್ ನಾರ್ಥ್ ಇಂಡಿಯಾ, ಪುಟ 194.
167. ಕುಪ್ಪಸ್ವಾಮಿ ಜಿ. ಆರ್., ಎಕನಾಮಿಕ್ ಕಂಡಿಷನ್ಸ್ ಇನ್ ಕರ್ನಾಟಕ, ಪುಟ 145.
168. ಅದೇ.
169. ಅದೇ, ಪುಟ 142-143.
170. ಅದೇ, ಪುಟ 142-143.
171. ಅದೇ, ಪುಟ 145.
172. ಅದೇ, ಪುಟ 145.
173. ಅದೇ, ಪುಟ 146.
174. ಎ. ಕೆ., XII, Si, 37 C, 1040, ಮತ್ತು ಅಡಿಟಪ್ಪಣೆ 167ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ.
175. ಅದೇ ಮತ್ತು ಅದೇ ಪುಟ 146.

176. ಅದೇ ಮತ್ತು ಅದೇ ಪುಟ 146.
177. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., XV, ನಂ. 22, ಪುಟ 22, 1.74 ಪುಟ.
178. ಬಿ. ಕೆ. ಆರ್., ii, 153, 1103, AD.
179. ಎ. ಕೆ., V, Bl, 335, 1138, AD.
180. ಎ. ಕೆ., XII, Gb, 34, 1134, AD, ಮತ್ತು ಜಿ. ಆರ್. ಕುಪ್ಪಸ್ವಾಮಿ, ಎಕನಾಮಿಕ್ ಕಂಡಿಷನ್ಸ್ ಇನ್ ಕರ್ನಾಟಕ, ಪುಟ 146.
181. ಅದೇ, ಪುಟ 146.
182. ಅದೇ, ಪುಟ 146.
183. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., IX, i, 164, 1098, AD, ಮತ್ತು ಜಿ. ಆರ್. ಕುಪ್ಪಸ್ವಾಮಿ, ಎಕನಾಮಿಕ್ ಕಂಡಿಷನ್ಸ್ ಇನ್ ಕರ್ನಾಟಕ, ಪುಟ 146.
184. ಶಾಮಶಾಸ್ತ್ರಿ ಆರ್., ಕೌಟಿಲ್ಯಾನ್ ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರ, ಪುಟ 119-20.
185. ಅದೇ.
186. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., IX, ನಂ. 104, 1046, ಮೊರಿಗೇರೆ, H.B ಹಳ್ಳಿ ತಾ. ಬಳ್ಳಾರಿ.
187. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., XX, ನಂ. 32, 1045, ಕುಯಿಬಾಳ, ಕುಂದಗೋಳ ತಾ. ಧಾರವಾಡ.
188. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., XI, ಭಾಗ-I, ನಂ. 78, 1045, ಮುಗದ, ಧಾರವಾಡ.
189. ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾರತಿ, ಸಂ. 3, ಸಂ. 2, ಪುಟ 45-59, 1050-51, ಕೊಟನೂರು, ಅಥಣಿ.
190. ಅದೇ.
191. ಅಡಿಪತ್ರಿಕೆ 186ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ.
192. ರಿಕ್ತಿ ಶ್ರೀನಿವಾಸ, ಶೆಲ್ವಿಕೆ. ಜಿ. ಸಿ., (ಸಂ.) ಆರ್. ಎಫ್. ಎನ್. ಡಿ., ನಂ. 4, 1048, ಯಕಲಾಪುರ, ಮುಖೇಡ ತಾ. ನಂದೇಡ ಜಿ. (ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ)
193. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., XI, ಭಾಗ-I, ನಂ. 84, 1049, ಹೊಂಬಳ, ಗದಗ ತಾ. ಜಿ.
194. ರಿಕ್ತಿ ಶ್ರೀನಿವಾಸ, ಶೆಲ್ವಿಕೆ. ಜಿ. ಸಿ., (ಸಂ.) ಆರ್. ಎಫ್. ಎನ್. ಡಿ., 1050, ಸುಗಂವ, ಮುಖೇಡ ತಾ. ನಂದೇಡ ಜಿ. (ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ)
195. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 329, ಪುಟ 343-47, 1051, ಕೊಟನೂರು.
196. ಬಿ. ಕೆ. ಆರ್., li, 88, 1053, ಅರಸೀಬೀದಿ, ಹುನಗುಂದ ತಾ. ಬಾಗಲಕೋಟೆ ಜಿ.
197. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., XX, ನಂ. 39, 1064, ದೇವೂರ, ಸಿಂದಗಿ ತಾ. ಬಿಜಾಪುರ ಜಿ.
198. ಗೋಗಿ ಹನುಮಾಕ್ಷಿ, ಕಲಬುರ್ಗಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು, ನಂ. 25, 1067, ಮುಡಬೂಳ.
199. ಅಡಿಪತ್ರಿಕೆ 196ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ.
200. ಡಾ. ಚಿದಾನಂದಮೂರ್ತಿ ಎಂ., ಕೆ. ಶಾ. ಸಾಂ. ಅ., ಪುಟ 339.
201. ಎಚ್. ಎ. ಎಸ್., ನಂ. 7, 1056, ಬೋಧನ, ನಿಜಾಮಬಾದ ಜಿಲ್ಲೆ, ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶ.
- 201A. ಕೆ. ಆರ್., ಸಂ. I, 1941, ನಂ. 17, 1055, ಶಿಗ್ಗಾವ, ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆ.
202. ಅದೇ.
203. ರಿಕ್ತಿ ಶ್ರೀನಿವಾಸ, ಶೆಲ್ವಿಕೆ. ಜಿ. ಸಿ., (ಸಂ.) ಆರ್. ಎಫ್. ಎನ್. ಡಿ., ನಂ. 3, 1047, ತಡಕಲ್ಲ, ದೇಗಲೂರ ತಾ. ನಂದೇಡ ಜಿ. (ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ)

204. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 118, 1057, ಹಿರೇಹಡಗಲಿ, ಹಡಗಲಿ ತಾ. ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆ.
205. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 130, ಕೋಗಲಿ, ಹಡಗಲಿ ತಾ. ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆ.
206. ಅಡಿಟಪ್ಪಣೆ 204ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ.
207. ಮರಿಯಪ್ಪ ಭಟ್ಟ ಎಂ. (ಸಂ.) ರಾಜಾದಿತ್ಯನ, ವ್ಯವಹಾರಗಣಿತ, 1-26.
208. ಕೆ. ಆರ್., ಸಂ. I, 1941, ನಂ. 17, 1055, ಶಿಗ್ಗಾವ, ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆ.
209. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 120, 1058, ರಂಗಪುರಂ, ಹಡಗಲಿ ತಾ. ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಮತ್ತು ಆರ್. ಎಫ್. ಎನ್. ಡಿ., ನಂ. 3, 1047, ತಡಕಲ್ಲ, ದೇಗಲೂರ ತಾ. ನಂದೇಡ ಜಿ. (ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ).
210. ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾರತಿ, ಸಂ. 3 ಸಂ. 2, ಪುಟ 45-59, ಕೊಕಟನೂರ, ಅಥಣಿ ತಾ. ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆ.
211. ಘಟಪರ್ಣದಿ ಎಸ್. ಜಿ., ಟ್ರಾಕ್ಟೇಷನ್ ಇನ್ ಎನ್ವಿಯಂಟ್ ಆಂಡ್ ಮಿಡಿವಲ್ ಕರ್ನಾಟಕ, ಪುಟ 74, ಅಪ್ರಕಟಿತ ಮಹಾಪ್ರಬಂಧ.
212. ಎ. ಕೆ., ಸಂ. V, BL 245.
213. ಅಡಿಟಪ್ಪಣೆ 208ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ.
214. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 125, 1061, ಹಿರೇಮಾಗಳಗೇರಿ, ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ತಾ.
215. ಅಡಿಟಪ್ಪಣೆ 203ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ.
216. ಎಸ್. ಕೆ. ಕೊಪ್ಪ, ತರ್ದವಾಡಿನಾಡು: ಒಂದು ಅಧ್ಯಯನ, ಪುಟ 222.
217. ಅಡಿಟಪ್ಪಣೆ 214ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ.
218. ಅಡಿಟಪ್ಪಣೆ 214ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ.
219. ನಾರಾಯಣ ಪಿ. ಎ., ವಚನ ಸಾಹಿತ್ಯ ಒಂದು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ, ಪುಟ 192.
220. ಕೆ. ಆರ್., ಸಂ. I, 1941, ನಂ.17, 1055, ಶಿಗ್ಗಾವ, ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆ.
221. ಕೆ. ಆರ್., ಸಂ. VI, 1948-49, ನಂ.10, 1060, ಹಿರೇಕಿರೂರ, ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆ.
222. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 96, 1061, ಅರಸಿಬೀದಿ, ಹುನಗುಂದ ತಾ.
223. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., XX, ನಂ. 34, 1053, ಕಲ್ಲೇರಿ, ಹಾನಗಲ್ ತಾ.
ಕಲಬುರ್ಗಿ ಎಂ. ಎಂ., ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲಾ ಶಾಸನಸೂಚಿ, ನಂ.151, 1053, ಹಾವನೂರು, ಹಾವೇರಿ ತಾ. ಧಾರವಾಡ
224. ಎಮ್. ಎ. ಆರ್., 1928, ನಂ. 26, 1061, ದೇವಾಸ, ಆವಿನಹಳ್ಳಿ, ಹೋಬಳಿ.
225. ಡಾ. ಚಿದಾನಂದಮೂರ್ತಿ ಎಂ., ಕೆ. ಶಾ. ಸಾಂ. ಅ., ಪುಟ 400.
226. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 118, 1057, ಹಿರೇಹಡಗಲಿ, ಹಡಗಲಿ ತಾ.
227. ದೇವರ ಕೊಂಡಾರಡ್ಡಿ (ಸಂ) ಕೆ. ಎ. ಎ. ಶಾ. ಸಂ. 3, ಕೊಪ್ಪಳ ಜಿಲ್ಲೆ, ನಂ. 2, 1059, ವಿಪ್ರ, ಕುಷ್ಟಗಿ ತಾ.
228. ಅಡಿಟಪ್ಪಣೆ 223ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ ಮತ್ತು ಎಚ್. ಎ. ಎಸ್., ನಂ. 7, 1056, ಬೋಧನ, ನಿಜಾಮಬಾದ ಜಿಲ್ಲೆ ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶ.
229. ಇಂಡಿಯನ್ ಎಫಿಗ್ರಾಫಿಕಲ್ ಗ್ಲೋಸರಿ.
230. ಅಲ್ವೇಕರ್ ಎ. ಎಸ್., ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟಾಸ್ ಆಂಡ್ ದೇಯರ್ ಟೈಪ್.
231. ಕುಪ್ಪಸ್ವಾಮಿ ಜಿ. ಆರ್., ಎಕನಾಮಿಕ್ ಕಂಡಿಷನ್ಸ್ ಇನ್ ಕರ್ನಾಟಕ, ಪುಟ 154.
232. 'ವಡ್ಡರಾವಳ ಮತ್ತು ಬಿಲ್ಲೋಡೆ', ಸಾಧನೆ, ಸಂ. 1, ಸಂ. 3, ಪುಟ 189-195.

233. ಘಟಪರ್ಣದಿ ಎಸ್. ಜಿ., ಟ್ಯಾಕ್ಲೇಷನ್ ಇನ್ ಎನ್ಸಿಯಂಟ್ ಆಂಡ್ ಮಿಡಿವಲ್ ಕರ್ನಾಟಕ, ಪುಟ 74, ಅಪ್ರಕಟಿತ ಮಹಾಪ್ರಬಂಧ.
234. ಅದೇ, ಪುಟ 123.
235. ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣೆ 232ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ.
236. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., XVIII, ನಂ. 91, 1083, ಚಿಮ್ಮಲಗಿ, ಬಿಜಾಪುರ ಮ್ಯೂಜಿಯಂ ಶಾಸನ.
237. ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣೆ 233ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ, ಪುಟ 127.
238. ಡಾ. ಚಿದಾನಂದಮೂರ್ತಿ ಎಂ., ಕೆ. ಶಾ. ಸಾಂ. ಆ., ಪುಟ 401.
239. ಗೋಗಿ ಹನುಮಾಕ್ಷಿ, ಕಲಬುರ್ಗಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು, ನಂ. 15, 1060, ಕುಳಗೇರಿ ತಾ. ಜೇವರಗಿ.
240. ಹಳಕ್ಕಟ್ಟಿ ಫ. ಗು., ಬಸವಣ್ಣನವರ ವಚನಗಳು, ವಚನ 111.
241. ಭೃತ್ಯಾಪರಾಧ, ಸ್ವಾಮಿನೋ ದಂಡ, ಸಿದ್ಧರಾಮನ ವಚನಗಳು, 348.
ಉಲ್ಲೇಖ: ನಾರಾಯಣ ಪಿ. ವಿ., ಪ. ಸಾ. ಬ. ಸಾಂ. ಆ., ಪುಟ 227.
242. ಕೆ. ಆರ್., ಸಂ. I, 1941, ನಂ. 17, 1055, ಶಿಗ್ಗಾವ, ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆ.
243. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., XVIII, ನಂ. 66, 1062, ಬಂಕಾಪುರ, ಶಿಗ್ಗಾವ ತಾ.
244. ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣೆ 238ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ. ಪುಟ 403.
245. ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣೆ 243ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ.
246. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 113, 1054, ಹಿರೇಮಾಗಳಗೇರಿ, ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ತಾ. ದಾವಣಗೆರೆ.
247. ಎ. ಕೆ., XI, Dg, 133, 1071, AD.
248. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 102, 1046, ಮೈಲಾರ, ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ತಾ. ದಾವಣಗೆರೆ ಜಿಲ್ಲೆ.
249. ಹಿರೇಮಠ ಆರ್. ಸಿ. ಮತ್ತು ಕಲಬುರ್ಗಿ ಎಂ. ಎಂ., ಕನ್ನಡ ಶಾಸನ ಸಂಪದ, ನಂ. 21, 1055, ಕೋಗಲಿ, ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ತಾ. ದಾವಣಗೆರೆ ಜಿಲ್ಲೆ.
250. ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣೆ 242ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ.
251. ಬಿ. ಆರ್. ಗೋಪಾಲ, ದ ಚಾಲುಕ್ಯಾಸ್ ಆಫ್ ಕಲ್ಯಾಣ ಆಂಡ್ ದ ಕಲಚೂರಿಸ್, ಪುಟ 161.
252. ಕೊಪ್ಪ ಎಸ್. ಕೆ., ತರ್ದವಾಡಿನಾಡು: ಒಂದು ಅಧ್ಯಯನ, ಪುಟ 232.
253. ಡಾ. ಚಿದಾನಂದಮೂರ್ತಿ ಎಂ., ಕೆ. ಶಾ. ಸಾಂ. ಆ., ಪುಟ 378.
254. ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣೆ 243ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ.
255. ಎ. ಇ., ಸಂ. XV, 6D, ಪುಟ 77, ಸೂಡಿ, ರೋಣ ತಾ. ಗದಗ ಜಿಲ್ಲಾ.
256. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 95, 1061, ಸೂಡಿ, ರೋಣ, ಗದಗ.
257. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 249, 1147, ಸೂಡಿ, ರೋಣ ತಾ. ಗದಗ.
258. ಡಾ. ಚಿದಾನಂದಮೂರ್ತಿ ಎಂ., ಕೆ. ಶಾ. ಸಾಂ. ಆ., ಪುಟ 373.
259. ಗೋಶಾಲ್, ಹಿಂದೂ ರೆವೆನ್ಯೂ ಸಿಸ್ಟಮ್, ಪುಟ 111.
260. ಅದೇ, ಪುಟ 111.
261. ಎ. ಕೆ., ಸಂ. VII, ಶಿಕಾರಿಪುರ, 118, ನಂ. 1054.
262. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 118, 1057, ಹಿರೇಹಡಗಲಿ, ಹಡಗಲಿ ತಾ.

263. ಅದೇ.
264. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., XI, ಭಾಗ-I, ನಂ. 69, 1061, ಅರಸೀಬೀದಿ, ಹುನಗುಂದ ತಾ. ಬಾಗಲಕೋಟೆ ಜಿ.
265. ಹಿರೇಮಠ ಬಿ. ಆರ್., ಗೋಗಿ ಹನುಮಾಕ್ಷಿ(ಸಂ) ಮುದನೂರು ಮತ್ತು ಯಡ್ರಾಮಿ ಶಾಸನಗಳು, ನಂ. 2, 1146, ಮುದನೂರು, ಸುರಪುರ ತಾ.
266. ಘಟಪಣ್ಣಿ ಎಸ್. ಜಿ., ಟ್ರಾಬ್ಲೆಷನ್ ಇನ್ ಎನ್ಲೈಯಂಟ್ ಆಂಡ್ ಮಿಡಿವಲ್ ಕರ್ನಾಟಕ, ಪುಟ 19.
267. ಡಾ. ಚಿದಾನಂದಮೂರ್ತಿ ಎಂ., ಕೆ. ಶಾ. ಸಾಂ. ಅ., ಪುಟ 405.
268. ನಾರಾಯಣ ಪಿ. ವಿ., ವಚನ ಸಾಹಿತ್ಯ ಒಂದು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ, ಪುಟ 192-93.
269. ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣಿ 267ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ, ಪುಟ 406.
270. ಶಾಮಶಾಸ್ತ್ರಿ ಆರ್., ಕಾಟಿಲ್ಯಾಸ್ ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರ, ಪುಟ 237.

ಅಧ್ಯಾಯ ೬.

ಧಾರ್ಮಿಕ ವ್ಯವಸ್ಥೆ

ಭಾರತವು ಅನೇಕ ಧರ್ಮ ಸಂಸ್ಕೃತಿಗಳ ಆಗರ. ಧಾರ್ಮಿಕ ಆಚಾರ-ವಿಚಾರಗಳು ಭಾರತೀಯರಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ ಬೆಳೆದಷ್ಟು ಬೇರೆ ಜನಾಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ ಬೆಳೆದಿಲ್ಲವೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ನಮ್ಮವರು ಆರಾಧಿಸುತ್ತಿರುವ ನಾನಾದೇವತೆಗಳು ಮಾನವ ಜೀವನದ ಭಿನ್ನ ಪ್ರಕೃತಿ ಹಾಗೂ ಅಭಿರುಚಿಯ ನಿದರ್ಶನಗಳಾಗಿವೆ. ಭಾರತದ ಅವಿಭಾಜ್ಯ ಅಂಗವಾಗಿರುವ ಕರ್ನಾಟಕವೂ ಇದಕ್ಕೆ ಹೊರತಾಗಿಲ್ಲ. ಅದರಂತೆ ಈತನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಕರ್ನಾಟಕ ಶೈವ, ವೈಷ್ಣವ ಮತಗಳ ಅಸ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಧಾರ್ಮಿಕ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿಯೂ, ವಿದ್ಯಾಕೇಂದ್ರವಾಗಿಯೂ ಬೆಳೆದು ಬರಲು ಸಾಧ್ಯವಾಯಿತು.

ಕನ್ನಡ ನಾಡಿನ ಇತಿಹಾಸದೊಂದಿಗೆ ಚತುಸ್ಸಮಯಗಳಾದ ಬೌದ್ಧ, ಜೈನ, ವೈಷ್ಣವ ಹಾಗೂ ಶೈವ ಧರ್ಮಗಳು ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ಈ ಚತುಸ್ಸಮಯಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದು ಮೊದಲು ಯಾವುದು ಅನಂತರ ಎಂದು ಖಚಿತವಾಗಿ ಹೇಳುವುದು ಕಷ್ಟವಾದರೂ ತೀರ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಕರ್ನಾಟಕ ವೈದಿಕ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಗಾಢ ಪ್ರಭಾವಕ್ಕೆ ಒಳಗಾಗಿತ್ತೆನ್ನಬಹುದು.¹ ಆದರೆ ವೈದಿಕ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಚಾತುರ್ವರ್ಣ ಪದ್ಧತಿಯಿಂದ ಕ್ರಮೇಣ ಜಾತಿಗಳಾಗಿ ಶೋಷಣೆ ಹೆಚ್ಚಿದಂತೆ ಬೌದ್ಧ, ಜೈನಧರ್ಮಗಳು ಜನ್ಮತಾಳಿ, ತಮ್ಮ ಕ್ರಿಯಾಶೀಲತೆಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಿಕೊಂಡವು. ಕಾಲಗತಿಸಿದಂತೆ ಸ್ಥಳೀಯ ಮತಪ್ರಭೇದಗಳು ಇವುಗಳೊಂದಿಗೆ ಕೂಡಿದವು ಕೊನೆಗೊಮ್ಮೆ ಇವುಗಳಿಂದ ಬೇಸತ್ತ ಜನತೆಗೆ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಶತಮಾನದ ಶಿವಶರಣರು ಹೊಸ ಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನು ಮುಂದಿಟ್ಟರು. ಅದೇ ವೀರಶೈವ ಸಿದ್ಧಾಂತ. ಈ ಎಲ್ಲ ಛಾಯೆಯನ್ನು ಕರ್ನಾಟಕದ ಧಾರ್ಮಿಕ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಗುರುತಿಸುವಾಗ ಅದನ್ನು ಈತನ ಆಳ್ವಿಕೆಗೂ ಅನ್ವಯಿಸಬಹುದು.

ಬೌದ್ಧ ಧರ್ಮ

ಪ್ರಾಚೀನ ಮತ್ತು ಮಧ್ಯಕಾಲೀನ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿನ ಬೌದ್ಧ ಮತದ ಪ್ರಸಾರ-ಪ್ರಭಾವ ಕುರಿತು ಹಲವಾರು ಸಂಗತಿಗಳು ಈಗ ತಿಳಿದುಬಂದಿವೆ. ಸನ್ನತಿ, ಐಹೊಳೆ, ಚಂದ್ರವಳ್ಳಿ, ಕದರಿ, ಬಳ್ಳಿಗಾವೆ, ತೊರ್ಕೆ, ಕೋಳಿವಾಡ, ಬನವಾಸಿ, ಡಂಬಳ, ಇಂಡಿ ಮೊದಲಾದ ಊರುಗಳಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಪ್ರಾಕೃತ ಅವಶೇಷಗಳು, ಶಾಸನಗಳು, ದೀಪವಂಶ-ಮಾಹಾವಂಶ ಗ್ರಂಥಗಳು, ಹುಯೆನ್‌ತ್ಸಾಂಗ್ ಮೊದಲಾದವರ ಪ್ರವಾಸ ಕಥನಗಳು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಬೌದ್ಧ ಧರ್ಮದ ಅಸ್ತಿತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಪ್ರಮುಖ ಆಕರಗಳಾಗಿವೆ.² ಬೌದ್ಧಧರ್ಮ ಮಾನವಪರ ಕಾಳಜಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿ, ಅತ್ಯಂತ ಜನಪ್ರೀಯತೆಯನ್ನು ಪಡೆದು, ಜಗತ್ತಿನ ಶ್ರೇಷ್ಠಧರ್ಮವೆಂದು ಪರಿಗಣಿತವಾಯಿತು. ಇದು ಕ್ರಿ. ಪೂ. ಮೂರನೆಯ ಶತಮಾನದಿಂದ ಕ್ರಿ. ಶ. ಹದಿನಾರನೆಯ ಶತಮಾನದವರೆಗೆ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಲಿತದಲ್ಲಿದ್ದಿತ್ತೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ.³

ಡಂಬಳದ ಕ್ರಿ. ಶ. ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಶತಮಾನದ ಶಾಸನವೊಂದು “ನಮೋ ಬುದ್ಧಾಯ” ಎಂದು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ತಾರಾಭಗವತಿಯ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಅಲ್ಲಿ ಸಂಗವಯ್ಯ ಸೆಟ್ಟಿ ಎಂಬುವನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಆರ್ಯತಾರಾದೇವಿಯವಿಹಾರ, ಆ ಊರಿನ ಹದಿನಾರು ಸೆಟ್ಟಿಗಳು ಮಾಡಿಸಿದ ಬೌದ್ಧವಿಹಾರಗಳ ಪ್ರಸ್ತಾಪವಿದೆ. ಈ ವಿಹಾರಗಳಲ್ಲಿಯ ಬೌದ್ಧವಿಗ್ರಹಗಳ ಪೂಜಾದಿಗಳಿಗೆ ದತ್ತಿಕೊಟ್ಟವಿವರವಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಡಂಬಳ (ಧರ್ಮವೊಳಲ್) ಒಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬೌದ್ಧ ಧರ್ಮದ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ.⁴ ಮುಳಗುಂದದ ಸಮೀಪದ ಕೋಳಿವಾಡದಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದು ತಾರಾವಿಗ್ರಹ ದೊರೆತಿದ್ದು, ಅದರ ಮೇಲೆ “ಯೇಧರ್ಮಾಹೇತು ಪ್ರಭಾವಹೀತಂ ತೇಷಾಂ ತಥಾಗತಾ” ಎಂಬ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಬೌದ್ಧ ಚೂರ್ಣೆಯನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ.⁵ ಇವು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಬೌದ್ಧ ಧರ್ಮದ ನೆಲೆಯನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತವೆ.

ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಬೌದ್ಧಧರ್ಮ ಕ್ರಿ. ಶ. ಹತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಇಳಿಮುಖವಾಗಿತ್ತಾದರೂ, ಇನ್ನೂ ಅಲ್ಲಿ ಜೀವಂತವಾಗಿ ಉಳಿದಿತ್ತೆನ್ನಬಹುದು. ಬಳ್ಳಿಗಾವೆ, ಭೈರವಾಡಗಿ, ಡಂಬಳ ಕೆಲ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಬೌದ್ಧರಿದ್ದರು. ಶಾಸನವೊಂದರಿಂದ (೧೦೬೭) ಬಳ್ಳಿಗಾವೆಯಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರಿಯಾಗಿದ್ದ ರೂಪಯ್ಯಭಟ್ಟ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಬೌದ್ಧವಿಹಾರ ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಉಂಬಳಿ ಕೊಟ್ಟನೆಂಬುದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.⁶ ನಾಗಿಯಕ್ಕ, ತಾರಾಭಗವತಿಯರು ಪ್ರತಿಮೆಮಾಡಿಸಿದ ವಿಷಯಗಳು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತವೆ.⁷ ಇದರಿಂದ ಬೌದ್ಧಧರ್ಮ ಈತನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಅಲ್ಲಿ ಉಳಿದಿರಬಹುದಾದರೂ ಜನಪ್ರೀಯತೆಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡು ಇಳಿಮುಖವಾಗಿತ್ತೆನ್ನಬಹುದು.

ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೦೪ರ ಮುಳಗುಂದ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಿಯ ವೀರನಾರಾಯಣ ದೇವರ ಸನ್ಯಾಸಿಯೊಬ್ಬನನ್ನು “ಬೌದ್ಧ ಮದೇಭಪಂಚಾನನ” ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ.⁸ ಇದರಿಂದ ಈ ಕಾಲಕ್ಕಾಗಲೇ ಬೌದ್ಧಧರ್ಮಕ್ಕೆ ದುಃಸ್ಥಿತಿಯುಂಟಾಗಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಮುಳಗುಂದದಲ್ಲಿ ಬೌದ್ಧಭಿಕ್ಷುಗಳು ದಾಸಿಯರು ಇದ್ದ ಬಗೆಗೆ ನಯಸೇನನ ಧರ್ಮಾಮೃತದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ನಯಸೇನನ ಕಾಲಕ್ಕಾಗಲೇ ಬೌದ್ಧಧರ್ಮವನ್ನು ಹಳಿಯುವ, ವಾದ-ವಿವಾದಗಳಲ್ಲಿ ಭಿಕ್ಷುಗಳನ್ನು ಸೋಲಿಸುವ, ಒತ್ತಾಯಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಮತಾಂತರಿಸುವ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗಳು ನಡೆದಿದ್ದವೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಶತಮಾನದ ಸುಮಾರಿಗೆ ವೀರಶೈವ ಧರ್ಮದ ಪ್ರಾಬಲ್ಯದಿಂದಾಗಿ ಜೈನಧರ್ಮಕ್ಕೂ ಸಂಕಷ್ಟದ ಪರಿಸ್ಥಿತಿ ಉಂಟಾಗಿತ್ತು. ಅದೂ ತನ್ನ ಅಸ್ತಿತ್ವವನ್ನುಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಹೆಣಗುತ್ತಿತ್ತು. ಇದಕ್ಕೂ ಅಲ್ಪ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿರಬಹುದಾದ ಬೌದ್ಧರನ್ನು ಮತಾಂತರಿಸಲು ಅದು ಮಾಡಿದ ಪ್ರಯತ್ನದ ಸುಳುವನ್ನು ನಯಸೇನನ ‘ಧರ್ಮಾಮೃತ’ದಲ್ಲಿಯ ಸತ್ಯವ್ರತದ ಕಥೆಯ ಬೌದ್ಧಧರ್ಮದ ಸಂಘಟ್ರೀಯ ಮಗಳು ಕಮಲತ್ರೀಯನ್ನು ಧನದಮಹಾರಾಜ ಮದುವೆಯಾಗಿ ಜೈನ ಧರ್ಮ ಸ್ವೀಕರಿಸುವಂತೆ ಮತ್ತು ಆಕೆಯ ತಂದೆ ಜೈನಧರ್ಮವಲಂಭಿಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದುದರಿಂದ ತಿಳಿಯಬಹುದು.⁹

ಧರ್ಮಾಮೃತದ ‘ವಾತ್ಸಲ್ಯದ ಕಥೆ’ಯ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಓಹಿಲದೇವಿ ಬುದ್ಧ ದಾಸಿಯ ಬೌದ್ಧಧರ್ಮಾಚರಣೆಯ ವಿರುದ್ಧ ವಜ್ರಕುಮಾರನ ನೆರವಿನಿಂದ ಪ್ರತಿಭಟಿಸುವುದು ಮತ ಘರ್ಷಣೆಯ ಪ್ರತೀಕವೇ ಆಗಿದೆ.¹⁰ ಅಲ್ಲದೆ ನಯಸೇನನ ಬೌದ್ಧದಾಸಿಯ ಪಾತ್ರಚಿತ್ರಣದ ಉಪೇಕ್ಷೆ, ಇದು ಆ ಧರ್ಮಿಯರ ಮೇಲಿನ ಅಸಡ್ಡೆಯನ್ನು ತೋರುತ್ತದೆ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಜೈನ, ಶೈವ, ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮಗಳೊಂದಿಗೆ ಬೌದ್ಧಧರ್ಮ ಹೋರಾಟಕ್ಕಿಳಿದು ತನ್ನ ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಯತ್ನಿಸುತ್ತಿರುವುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ.

ಜೈನಧರ್ಮ

‘ಜೀವದಯೆ’ ಜೈನಧರ್ಮದ ಜೀವಾಳವಾಗಿದೆ. ಈ ಕಾರಣಕ್ಕಾಗಿಯೇ ತುಂಬ ಜನಪ್ರೀಯವಾದ ಈ ಧರ್ಮ ಕರ್ನಾಟಕಕ್ಕೆ ಯಾವಾಗ ಆಗಮಿಸಿತೆಂಬುದರ ಬಗೆಗೆ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯಗಳಿವೆ.¹¹ ಆದರೆ ಇದು ಕರ್ನಾಟಕಕ್ಕೆ ಬಂದು ಕನ್ನಡಿಗರ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯನ್ನು ಸಮೃದ್ಧಿಗೊಳಿಸಿದುದರ ಬಗೆಗೆ ಹೆಮ್ಮೆಯಿದೆ, ಎಲ್ಲರಲ್ಲಿ ಒಮ್ಮತವಿದೆ. ಇದು ಕರ್ನಾಟಕವನ್ನಾಳಿದ ರಾಜರ, ಸಾಮಂತರ ಆಶ್ರಯ ಪಡೆದು, ಮಾಡಿದ ಕಾರ್ಯ, ರೂಪಿಸಿದ ಮೌಲ್ಯಗಳಿಂದಾಗಿ ಹತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದ ಸುಮಾರಿಗೆ ಈ ಧರ್ಮ ಅತ್ಯುನ್ನತ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಎರಿದುದು ಐತಿಹಾಸಿಕ ಸತ್ಯವಾಗಿದೆ.

ಈ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಜೈನಧರ್ಮ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ನೆಲೆನಿಂತಿರುವುದಾದರೂ ಅದರ ಒಟ್ಟಾರೆ ಬಲ ಕುಸಿಯುತ್ತಿರುವುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.¹² ಕನ್ನಡ ನಾಡಿನ ಹೊಸವಾಡ, ಚಂದಕವಟೆ, ಕನ್ನನೂರು, ಬಾಬಾನಗರ, ಇಂಡಿ, ಇಂಗಲೇಶ್ವರ, ಹುಲ್ಲೂರ, ಗುಂಡಕರ್ಜಗಿ, ತಮದಡ್ಡಿ, ಯರಗಲ್, ಅಗರಖೇಡ, ದೇವೂರ, ಹೂವಿನಹಿಪ್ಪರಗಿ, ವಿಜಾಪುರ ಈ ಮೊದಲಾದ ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಜೈನಧರ್ಮ ಪಸರಿಸಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.¹³

ಕಲ್ಯಾಣಿ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಪರಧರ್ಮಸಹಿಷ್ಣುತೆ ಜೈನಧರ್ಮಕ್ಕೆ ವರದಾನವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿತು. ಎರಡನೆಯ ತೈಲಪ ಮತ್ತು ಅವನ ಮಗ ಇರಿವಬೆಡಂಗ ಅನೇಕ ಜೈನ ಮಂತ್ರಿಗಳನ್ನು, ದಂಡಾಧೀಶರನ್ನು ನೇಮಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರು.¹⁴ ಅಂಥ ದಂಡಾಧಿಪತಿಗಳಲ್ಲಿ ನಾಗಮಯ್ಯನೂ ಒಬ್ಬ. ಈತನ ಮೊಮ್ಮಗಳೂ, ಪರಮಜಿನಭಕ್ತಿಯೂ ಆದ ಅತ್ತಿಮಬ್ಬೆ ಲಕ್ಕುಂಡಿಯಲ್ಲಿ ಜೈನಧರ್ಮದ ಏಳಿಗೆಗಾಗಿ ಶ್ರಮಿಸುತ್ತಿದ್ದಳು. ಪೊನ್ನ-ರನ್ನರು ಈ ದೊರೆಗಳ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿಯೇ ಇದ್ದರು. ಮಹಾಕವಿ ಪಂಪ ತೈಲಪನ ಸಾಮಂತನಾಗಿದ್ದು, ಅರಿಕೇಸರಿಯಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯಪಡೆದಿದ್ದನು.

ಜೈನಧರ್ಮದ ಬಗೆಗೆ ಅಪಾರ ಶ್ರದ್ಧೆ ಹೊಂದಿದ್ದ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ಮೂಲತಃ ಜಿನಭಕ್ತನಾದ ಬಾಚಲದೇವಿಯರ ಮುಕ್ತದಾನದತ್ತಿಗಳಿಂದಾಗಿಯೂ, ಈ ಧರ್ಮ ಹೆಚ್ಚು ಜನಪ್ರೀಯತೆಯನ್ನು ಪಡೆದು ಅರಸುಮನೆತನದವರಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯ ಜನರು ಈ ಧರ್ಮದ ಬೆಳವಣಿಗೆಗೆ ಅನೇಕ ದಾನ-ದತ್ತಿಗಳನ್ನು ನೀಡಿದ ನಿದರ್ಶನಗಳು ಶಾಸನದಲ್ಲಿವೆ.

ಚಾಲುಕ್ಯ ರಾಜಕುಮಾರಿ “ಅಕ್ಕಾದೇವಿ ಗೋಕಾಗೆಯ ನೆಲೆಯಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ವಿಕ್ರಮಪುರ (ಅರಸೀಬೀದಿ)ದ ‘ಗುಣದಬೆಡಂಗಿ’ ಜಿನಾಲಯಕ್ಕೆ ಮತ್ತು ಮೂಲಸಂಘ, ವಾರಸೇನಗಣ, ಹೊಗಾರಿಗಚ್ಚದ ನಾಗಸೇನ ಪಂಡಿತನಿಗೊಂದು ಭೂಮಿದಾನವನ್ನು ಕೈಕೊಂಡಳೆಂಬ” ಸಂಗತಿಯನ್ನು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೭ರ ಅರಸೀಬೀದಿ ಶಾಸನ ವರ್ಣಿಸಿದರೆ,¹⁵ ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲಿನ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಚಾವುಂಡರಸನ ಹಿರಿಯರಾಣಿ ದೇವಲದೇವಿ ಜೈನಬಸದಿಗೆ ದಾನ ನೀಡಿದ ವಿಷಯ ಶಾಸನೋಕ್ತವಾಗಿದೆ.^{15A} ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೯ರ ಕೂಯ್ಯಿಬಾಳ ಶಾಸನವು¹⁶ “ಇಲ್ಲಿಯ ಬಸದಿಗೆ ಶೋಭನಗಾವುಂಡ ಹಾಗೂ ಇತರ ಗಾವುಂಡರು ಸೆರಿ ಭೂದಾನ ಮಾಡಿದ, ಹಾಗೂ ಬಸದಿಯ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಕ್ಕೊಂದು ಗುಣಭದ್ರ ಸಿದ್ಧಾಂತಿ ದೇವರ ಶಿಷ್ಯ, ಕಂತಿ ಶ್ರೀ ಮೋನಿಮತಿ ಕಾಂತಿಯು, ಗೊಂಡುಗಳು ಅರವತ್ತೊಕ್ಕಲು ಸೇರಿ ಹನ್ನೆರಡು ಮತ್ತರು ಭೂಮಿದಾನ ಮಾಡಿದರೆಂದಿದೆ”. ಮುಗುಂದದ (೧೦೪೫) ಮತ್ತೊಂದು ಶಾಸನವು¹⁷ “ಮಹಾಸಾಮಂತ ಮಾರ್ತಂಡಯ್ಯ ತನ್ನ ಮುತ್ತಯ್ಯನಾದ ಚಾವುಂಡಯ್ಯ ಮಾಡಿಸಿದ ಸಮ್ಯಕ್ತರತ್ನಾಕರ ಬಸದಿಯ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಮಾಡಿ ಅದಕ್ಕೆ ಒಂದು ನಾಟಕ ಶಾಲೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿಕೊಟ್ಟ ವಿಷಯ ಶಾಸನೋಕ್ತ ವಾಗಿದೆ”.

ನಂದಿಬೇವೂರಿನ (೧೦೫೪) ಶಾಸನವು,¹⁸ “ಊರೊಡೆಯನಾದ ಶಿವಾಮಯ್ಯ, ಮಾಳಿಮಯ್ಯ, ಮುರಳಿಮಯ್ಯ, ನಾರಣಮಯ್ಯ, ಮೊದಲಾಗಿ ೧೨೦ ಮಹಾಜನರು (ಜೈನ) ಸೇರಿ ತಾವು ಮಾಡಿಸಿದ ಬಸದಿಗೆ, ಆಚಾರ್ಯ ದೇಸಿಗಣದ ಅಷ್ಟೋಪವಾಸಿ ಭಳಾರರಗೆ ಐದುನೂರು ಮತ್ತರು ಭೂಮಿ, ಬಳ್ಳಿಯ ತೋಟ, ಗಾಣವನ್ನೂ ದಾನ ನೀಡಿದ ಸಂಗತಿಯನ್ನು” ತಿಳಿಸಿದರೆ, ಮೊಟೆಬೆನ್ನೂರ (೧೦೬೬) ಶಾಸನವು¹⁹ “ಮಹಾಮಾತ್ಯನಾದ ಅಯ್ಯಮಯ್ಯನು ಬೆಣ್ಣೆಪುರದ ಪಳೆಯಗೇರಿಯಲ್ಲಿ ಜಿನಗ್ರಹಮಾಡಿಸಿ ಅದರಲ್ಲಿ ಶಾಂತಿನಾಥ ಬಿಂಬವನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠೆ ಮಾಡಿಸಿದನು. ಇದನ್ನು ನಯಣಂದಿಮುನಿ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದನು. ಈ ಜಿನಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಹಲವು ಗಾವುಂಡಗಳು ಭೂಮಿದಾನ ನೀಡಿದರೆಂದಿದೆ”.

ಇತ್ತಿಚೆಗೆ ಬೆಳಕಿಗೆ ಬಂದ ಜೈನದಾನ ಶಾಸನವೊಂದು²⁰ “ಮುಳುಗುಂದದ ಚಂದ್ರನಾಥ ಬಸದಿಯಲ್ಲಿ ನರೇಂದ್ರಸೇನ ಯತಿಗಳು ವಾಸವಾಗಿದ್ದರಂದು” ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಈ ಯತಿಗಳ ಪಾದ ಪೂಜೆಮಾಡಿ ಚಿಂಚಲಿಬೆಟ್ಟದಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ೨೪ ಮತ್ತರು ಭೂಮಿಯನ್ನು ನಗರೇಶ್ವರ ದೇವರ ಗಡಿಂಬದ ಕೋಲಿನಿಂದ ಅಳೆದು ಈ ಬಸದಿಗೆ ದಾನಕೊಟ್ಟುದಾಗಿ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಬನವಾಸಿಯ ಆಡಳಿತ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದ ಲಕ್ಷ್ಮಣರಾಜನ ರಾಜಾಶ್ರಯದಲ್ಲಿದ್ದ ಶಾಂತಿನಾಥಕವಿ ಬರೆದ ‘ಸುಕುಮಾರ ಚರಿತೆ’ ಈತನ ಕಾಲದ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಸಾಹಿತ್ಯ ಕೃತಿಯಾಗಿದ್ದು, ಚಂಪೂ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಧರ್ಮ ಮತ್ತು ಕಾವ್ಯಧರ್ಮವನ್ನೊಳಗೊಂಡು ಜಿನಧರ್ಮದ ತತ್ವಗಳನ್ನು ಕಥೆಯ ಮೂಲಕ ಸೊಗಸಾಗಿ ನಿರೂಪಿಸಿದೆ. ಇದು ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಜೈನಕವಿಗಳಿಗೆ ನೀಡಿದ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಜೈನಧರ್ಮವನ್ನು ತಮ್ಮ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಧರ್ಮವನ್ನಾಗಿರಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಗಂಗ ಅರಸರ

ರಾಜಕುಮಾರಿ ಬಾಚಲದೇವಿಯನ್ನು ಸೋಮೇಶ್ವರ ವಿವಾಹವಾಗಿದ್ದನು. ಇದು ಜೈನ ಧರ್ಮದವರೊಂದಿಗೆ ಇದ್ದ ಇವರ ಅನೋನ್ಯ ಸಂಬಂಧಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿದೆ.

ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಮಗ ಇಮ್ಮಡಿ ಸೋಮೇಶ್ವರನು ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರನಾಗಿದ್ದಾಗ ಮುಳುಗುಂದದ ಚಂದ್ರನಾಥಬಸದಿಗೆ ದಾನ ಕೊಟ್ಟಿರುವದನ್ನು ಅಲ್ಲಿಯ ಶಾಸನ ಹೇಳುತ್ತದೆ.²¹ ದಾನದ ವಿವರಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುವದಿಲ್ಲವಾದರೂ ಈ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಎರಡನೆಯ ಭುವನೈಕ್ಯಮಲ್ಲ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಜಿನಾಲಯ ಮತ್ತು ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಖಣ್ಣುಸ್ಪುಟಿತ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಮಾಡಿಸಿ ದಾನಗಳಿಂದ ಪುನರ್ಭರಣಗೊಳಿಸಿದ ಸಂಗತಿ ನಂದವಾಡಿಗೆಯ ಶಾಸನ ಉಲ್ಲೇಖಗೊಂಡಿದೆ.²²

ಅರಸನ ಸನ್ನಿವಿಗ್ರಹಿ ಬೆಳ್ಳೇವನನ್ನು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೩ರ ಶಾಸನವು ಕೀರ್ತಿಸಿದೆ.²³ ಬೆಳ್ಳೇವನು ಜಿನಧರ್ಮ ಪರಿಪಾಲನೆಯಿಂದಾಗಿ ನಿರ್ಮಲನಾಗಿದ್ದನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಈತನು ನಯಸೇನಸೂರಿಯ ಪಾದಕಮಲಗಳನ್ನು ಆರಾಧಿಸುವವನಾಗಿದ್ದನು. ಜೈನಧರ್ಮದ ಪ್ರಭಾವದಿಂದಾಗಿ 'ಮಹಾನುಭಾವ'ನೆನಿಸಿದ್ದನು.²⁴ ಇದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮುಳುಗುಂದ-ಹನ್ನೆರಡನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ಕಂಚರಸ ಜೈನ ಧರ್ಮದ ಅನುಯಾಯಿಯಾಗಿದ್ದು, ಈ ಧರ್ಮದ ಯಶಸ್ಸಿಗೆ ಶ್ರಮಿಸಿದನು.²⁵ ಈತ ಮುಳುಗುಂದದ ಬಸದಿಗೆ ಅಲ್ಲಿಯ ಯತಿಗಳ ಪಾದಪೂಜೆಮಾಡಿ ಆಹಾರ ಧಾನ್ಯ ದಾನ ನೀಡಿದನು.

ಈತನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶಂಕಮಯ್ಯ ಎಂಬ ಪ್ರಜೆ ತನ್ನ ಉಪಜೀವನಕ್ಕೆ ಆಧಾರವಾಗಿದ್ದ ಅಂಗಡಿ ಹಾಗೂ ಸ್ವಂತ ವಾಸಿಸುವ ಮನೆ ಎರಡನ್ನೂ ಈ ಬಸದಿಗೆ ದಾನವಾಗಿ ಕೊಟ್ಟನು.²⁶ ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಸೋಮೇಶ್ವರನು ಹಾಗೂ ಅವನ ಮಗ ಇಮ್ಮಡಿ ಸೋಮೇಶ್ವರನು ಜೈನ ಧರ್ಮದ ಬಗೆಗೆ ವಿಶೇಷ ಕಾಳಜಿ ಹೊಂದಿದ್ದರು. ಅವರ ಆಡಳಿತವರ್ಗ, ಸಾಮಾನ್ಯ ಪ್ರಜೆಗಳೂ ಈ ಧರ್ಮದ ಏಳಿಗೆಗಾಗಿ ಕೈಲಾದ ಸಹಾಯ ಮಾಡಿದರು. ಇವರ ಅಧಿಕಾರಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಜೈನಧರ್ಮ ಸಾಕಷ್ಟು ಬೆಳವಣಿಗೆ ಹೊಂದಿದ್ದಿತು.

ಜೈನಧರ್ಮದ ಶಾಖೆಗಳು

ಜೈನಧರ್ಮ ಕ್ರಿ. ಶ. ಪೂರ್ವಕಾಲದಿಂದಲೂ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಹರಡಿ ಹತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದ ಸುಮಾರಿಗೆ ಬಹುಮುಖವಾಗಿ ಬೆಳವಣಿಗೆ ಹೊಂದಿದ್ದಿತು. ಆದರೆ ಈ ಧರ್ಮದ ಆಚರಣೆಯಲ್ಲಿ ಮುಂದೆ ತಾತ್ವಿಕ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯಗಳು ಉಂಟಾಗಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಶಾಖೆಗಳು ಉದಯಿಸಿದವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ವೇತಾಂಬರ, ದಿಗಂಬರ ಮತ್ತು ಯಾಪನೀಯ ಶಾಖೆಗಳು ಪ್ರಮುಖವಾದವು. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಪ್ರಚಾರದಲ್ಲಿದ್ದುದು ದಿಗಂಬರ ಪಂಥ ಮತ್ತು ಯಾಪನೀಯ ಪಂಥಗಳು.

ಸಂಘ, ಗಣ, ಗಚ್ಛ

ಜೈನ ಮುನಿಗಳ ಹೆಸರನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಅವರ ಸಂಘ, ಗಣ, ಗಚ್ಛಗಳನ್ನು ಸೆರಿಸಿ ಹೇಳುವ ಸಂಪ್ರದಾಯವು ಬಹುಕಾಲದಿಂದಲೂ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇವು ಹೇಗೆ ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡವು? ಒಂದಕ್ಕೂ ಇನ್ನೊಂದಕ್ಕೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವೇನು? ಈ ವಿಷಯವಾಗಿ ಅನೇಕ ಕಡೆಗೆ ಚರ್ಚೆಗಳಾಗಿದ್ದರೂ ಸಮರ್ಪಕವಾದ ನಿರ್ಣಯಕ್ಕೆ ಬರಲಾಗಿಲ್ಲ. ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬಂದಿರುವ ಸಂಘ, ಗಣ ಗಚ್ಛಾದಿಗಳ ಪಟ್ಟಿಯನ್ನು ಕೆಳಗೆ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ.

ಸಂಘಗಳು

ಮೂಲಸಂಘ ಅಥವಾ ಮೂಲಸಂಘ.²⁷

ಗಣಗಳು

ಕುಮುದಿಗಣ,²⁸ ದೇಸಿಗ-ಗಣ,²⁹ ಕ್ರಾಣೂರು (ಕಾಣೂರು) ಗಣ,³⁰ ಸೇನಗಣ.³¹

ಗಚ್ಚಗಳು

ಪೊಗರಿ (ಹೊಗಾರಿ) ಗಚ್ಚ,³² ಪೊಟ್ಟಿಗ ಗಚ್ಚ³³ ಮತ್ತು ತ್ರಿಂತಿಣಿ ಗಚ್ಚ.³⁴

ಈ ಸಂಘಗಳು, ಗಣ, ಗಚ್ಚಗಳು ಬಂದದ್ದು ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಕ್ರಿ. ಶ. ಐದನೆಯ ಶತಮಾನದಿಂದ. ಈಗ ಇವು ಇಲ್ಲವಾದರೂ ಕೆಲವರು ಸಂಪ್ರದಾಯಸ್ಥರು ತಾವು ಸೇರಿರುವ ಸಂಘ, ಗಣ, ಗಚ್ಚಗಳನ್ನು ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳುವುದುಂಟು.³⁵ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನವಾದುದು ಸಂಘ ಅದರ ಶಾಖೆಗಳು ಗಣಗಳು, ಗಣದ ಶಾಖೆ ಗಚ್ಚಗಳು, ಗಚ್ಚದ ಶಾಖೆ ಅನ್ವಯಗಳು.³⁶

ಮೂಲ (ಮೂಳ) ಸಂಘ

ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೭ ರ ಅರಸಿಬೀದಿ ಹಾಗೂ ೧೦೫೩ರ ಮುಳಗುಂದ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಮೂಲಸಂಘದ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. 'ಸೇನಗಣವು' ಈ ಸಂಘಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದಿತು. ಈ ಗಣಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಜೈನಮುನಿಗಳ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಪರಂಪರೆಯೇ ಇದೆ. ಈ ಪರಂಪರೆಯ ಮೂಲಸಂಸ್ಥಾಪಕನಾದ ಧರ್ಮಸೇನನು ಚಂದ್ರಿಕಾವಾಟದಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದ್ದನು. ಈ ಕಾರಣಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಪರಂಪರೆಯಲ್ಲಿ ಬರುವ ಎಲ್ಲ ಮುನಿಗಳನ್ನು 'ಚಂದ್ರಿಕಾವಾಟದ ಯತಿಗಳು' ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ.³⁷ ಮೂಲತಃ ಸೇನಗಣಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಈ ಯತಿಗಳು ಕುಮಾರಸೇನನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮುಳಗುಂದದ ಜೊತೆಗೆ ನಿಕಟ ಸಂಪರ್ಕಹೊಂದಿದಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಈ ಸಂಬಂಧ ಬೆಳೆಯುತ್ತಹೋಗಿ ಮುಂದಿನ ತಲೆಮಾರುಗಳಲ್ಲಿ ಇವರು ಚಂದ್ರಿಕಾವಾಟವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿ ಮುಳಗುಂದವನ್ನೇ ತಮ್ಮ ಭದ್ರನೆಲೆಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ.³⁸ ಇದಕ್ಕೆ ಕುಮಾರಸೇನನನು ಕುರಿತು ಹೇಳಿದ ಚಾವುಂಡರಾಯಪುರಾಣದ "ಅಸಿಧಾರಾವ್ರತದಿಂದ ಪೆಂಪೆಸೆವಿನಂ ಮುಳಗುಂದದೊಳ್" ಎಂಬ ಮಾತು ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿದೆ.³⁹ ಈ ಕುಮಾರಸೇನನ ಗುರುವಾದ ಧರ್ಮಸೇನನಿಂದಲೇ ಚಂದ್ರಿಕಾವಾಟದ ಯತಿಪರಂಪರೆ ಆರಂಭವಾದರೂ ಈತನನ್ನು ಕುರಿತು "ಚಂದ್ರಿಕಾವಾಟವಾಸದೊಳ್ ನೆಗವ್ವಿ"⁴⁰ ಎಂದು ಚಾವುಂಡರಾಯಪುರಾಣ ಹೇಳಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಧರ್ಮಸೇನನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಚಂದ್ರಿಕಾವಾಟದಲ್ಲಿದ್ದು ಕುಮಾರ ಸೇನನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಮುಳಗುಂದಕ್ಕೆ ವಲಸೆಬಂದರೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ.

ಚಂದ್ರಿಕಾವಾಟದ ಯತಿ ಪರಂಪರೆಯಲ್ಲಿ ಬರುವ ಎಲ್ಲ ಮುನಿಗಳು ಘನವಿದ್ವಾಂಸರೂ, ಪ್ರಕಾಂಡ ಪಂಡಿತರೂ, ಉನ್ನತ ಗೌರವಾನ್ವಿತರೂ, ಶ್ರೇಷ್ಠವ್ಯಾಕರಣ ಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞರೂ ಆಗಿದ್ದರು. ಇನ್ನೂ ಕೆಲವರು ಪ್ರತಿಭಾವಂತ ಕವಿಗಳಾಗಿ ತಮ್ಮ ಕಾವ್ಯಗಳಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದರು. ಮಾನವನ ಉಧಾತ್ತ ಜೀವನಕ್ಕೆ ಧರ್ಮ, ನೀತಿ, ತಪಸ್ಸು, ವಿದ್ಯೆ, ಸಾಹಿತ್ಯ, ವ್ಯಾಕರಣ, ಯೋಗ, ತರ್ಕ ಮೊದಲಾದವುಗಳ ಅವಶ್ಯಕತೆಯನ್ನು ಎತ್ತಿ ತೋರಿಸಿ ಸಮಾಜದ ಉನ್ನತಿಗೆ ಪೂರಕವಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಇಂಥವರ ಬದುಕಿನ ಎಳೆಗಳನ್ನು ಜೋಡಿಸಿ ಅವರ ಚರಿತ್ರೆಯ ಮೇಲೆ ಬೆಳಕು ಚೆಲ್ಲುವ ಪ್ರಯತ್ನವನ್ನು 'ಶಿಕ್ಷಣ ಮತ್ತು ಸಾಹಿತ್ಯ'ವೆಂಬ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಗಣ, ಗಚ್ಚಗಳು ಆಯಾ ಪಂಗಡದ ಮುಖ್ಯವ್ಯಕ್ತಿ ಮತ್ತು ಅವರ ವಾಸಸ್ಥಳದಿಂದ ಹಲವಾರು ಬಗೆಗಳಾಗಿವೆ. ಮುಗದ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ⁴¹ ಕುಮುದಿಗಣ, ಅರಸಿಬೀದಿ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ⁴² ಸೇನಗಣ, ನಂದಿಬೇವೂರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ⁴³ ಮೂಲಸಂಘ, ದೇಸಿಗಗಣ ಪೊಚ್ಚಿಗಚ್ಚ ಹಾಗೂ ಕೋರಚ್ಚಾ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ⁴⁴ ಕ್ರಾಣೂರುಗಣ ತಿಂತ್ರಿಣಿಗಚ್ಚದ ಉಲ್ಲೇಖಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ವ್ಯಕ್ತಿವಾಚಿಯಾದರೆ, ಕೆಲವು ಸ್ಥಳವಾಚಿಯಾಗಿವೆ.

ಯಾಪನೀಯ ಸಂಘ

ಮೂಲಸಂಘದ ನಂತರ ಕಾಣಬರುವ ಪ್ರಬಲ ಜೈನ ಸಂಘವೆಂದರೆ 'ಯಾಪನೀಯ ಸಂಘ' ಇದು ಮೂಲಸಂಘದಿಂದಲೇ ಕವಲೊಡೆದ ಶಾಖೆಯಾಗಿದೆ. ಈ ಸಂಘದ ಹರವು ವಿಸ್ತಾರವಾದುದು.⁴⁵ ಇದರಲ್ಲಿ 'ಕಾಣೂರು ಗಣವು' ಸೇರಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಸೂರಸ್ತಗಣದ ಪ್ರಸ್ತಾಪವು ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿದೆ. "ಸೂರಸ್ತಗಣವು ಕಾಣೂರುಗಣವು ಒಂದೇ ಪರಂಪರೆಯ ಕವಲುಗಳು, ಅಂದರೆ ಸಮಾನ ಮೂಲದವು, ಯಾಪನೀಯ ಹೃದಯದ ಚೀಲಗಳು".⁴⁶ ಕ್ರಿ. ಶ. ಎರಡನೆಯ ಶತಮಾನದಿಂದ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಯಾಪನೀಯ ಸಂಘ ಪ್ರಚಾರದಲ್ಲಿತ್ತು. ಈ ಸಂಘದಲ್ಲಿ 'ಚಿತ್ರಕೂಟಾನ್ವಯ'⁴⁷ ಮತ್ತು 'ಚಂದ್ರಿಕಾವಾಟಾನ್ವಯ'⁴⁸ಗಳೂ ದಾಖಲಾಗಿವೆ.

ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮ

ವೈದಿಕ ಧರ್ಮದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾದ ಎರಡು ಪ್ರಭೇದ(ವೈಷ್ಣವ, ಶೈವ)ಗಳಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮವೂ ಒಂದು. ಕ್ರಿ. ಶ. ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೇ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದ ಈ ಧರ್ಮ⁴⁹ ಕ್ರಿ. ಶ. ನಾಲ್ಕನೆಯ ಶತಮಾನದ ವೇಳೆಗಾಗಲೇ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಜನಪ್ರಿಯವಾಗಿದ್ದಿತು.⁵⁰ ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯರು ವೈಷ್ಣವ ಮತಾವಲಂಬಿಗಳಾಗಿದ್ದು, ತಮ್ಮ ಮಂತ್ರ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ರಾಜಲಾಂಛನವಾದ 'ವರಾಹ'ವನ್ನು ಭಗವಾನ ನಾರಾಯಣನೇ ಅನುಗ್ರಹಿಸಿದನೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುವ ಅತೀ ಪ್ರಾಚೀನ ವಿಷ್ಣು ದೇವಾಲಯವು ಇವರ ಪೂರ್ವಜರದೇ. (ಕ್ರಿ. ಶ. ೫೭೮ರಲ್ಲಿ ಮಂಗಳೇಶನಿಂದ ಕೊರೆಯಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಗುಹಾಲಯವೇ ಪ್ರಥಮ ವೈಷ್ಣವ ಗುಹಾಲಯವಾಗಿದೆ). ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಗಳಿಗೂ ವರ್ಣಾಶ್ರಮ ಧರ್ಮಕ್ಕೂ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದ ವೈದಿಕ ಧರ್ಮದ ಅಕ್ಕಪಕ್ಕದಲ್ಲಿಯೇ ಮೂಲತಃ ಅದಕ್ಕಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದ ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮ ಬೆಳೆದುಕೊಂಡುಬಂದಿತು. ಇದನ್ನು 'ಭಾಗವತ', 'ಸಾಸ್ವತ', 'ಏಕಾಂತಿಕ' ಧರ್ಮವೆಂದೂ ಕರೆಯುವುದುಂಟು. ಈ ಧರ್ಮದ ಸ್ಥಾಪಕ ಕ್ಷತ್ರಿಯನಾದ ಕೃಷ್ಣ ವಾಸುದೇವ. ಇವನ ತಂದೆ ವಸುದೇವ, ತಾಯಿ ದೇವಕಿ. ಘೋರ ಅಂಗೀರಸ ಎಂಬ ಋಷಿಯ ಶಿಷ್ಯನೀತ. ಇವನದು 'ಸಾಸ್ವತ' ಕುಲ.⁵¹ ಮಧ್ಯಕಾಲೀನ ಕರ್ನಾಟಕದ ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಶಿವ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿರುವುದು, ಈ ಎರಡು ಧರ್ಮಗಳು ಒಂದನ್ನೊಂದು ಹೊಂದಿ ಸಾಮರಸ್ಯದಿಂದ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿರುವ ಅಂಶವನ್ನು ವಿಧಿತಗೊಳಿಸುತ್ತವೆ. ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮದ ಬೆಳವಣಿಗೆಯನ್ನು 'ಭಾಗವತಪಂಥ', 'ಶ್ರೀ ವೈಷ್ಣವ ಪಂಥ' ಹಾಗೂ 'ದ್ವೈತಪಂಥ' ಎಂಬ ಮೂರು ಶಾಖೆಗಳಲ್ಲಿ ಗುರುತಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ.⁵² ಆದರೆ ನಮ್ಮ ಸೀಮಿತ ಅಧ್ಯಯನದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಯಾವ ಅಂಶಗಳೂ ಸ್ಪಷ್ಟಗೊಳ್ಳುವದಿಲ್ಲ.

ಶೈವಮತದ ಮೂಲದೇವತೆ ಶಿವನಾದರೆ ವೈಷ್ಣವ ಮತದ ಮೂಲದೇವತೆ ವಿಷ್ಣು, ಶೈವ, ಜೈನ, ಬೌದ್ಧ ಧರ್ಮಗಳಂತೆ ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮವೂಕೂಡಾ ಪ್ರಾಚೀನವಾಗಿದೆ. ಋಗ್ವೇದ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪರವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳಿವೆ. ವೇದಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವು ಅಂಥ ಮಹತ್ವದ ದೇವತೆಯಾಗಿರಲಿಲ್ಲ.⁵³ ಈತನು ರಕ್ಷಕನೂ, ಪರಹಿತೇಚ್ಛುವೂ ಆಗಿದ್ದು, ಲೋಕಕಲ್ಯಾಣಕ್ಕಾಗಿ ತ್ರಿವಿಕ್ರಮನಾಗಿರುವನು.

ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮದ ಅಸ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಕುರಿತಂತೆ ಈತನ ಕಾಲದ ಕೇವಲ ಏಳು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಉಲ್ಲೇಖಗಳಿವೆ. ವೈಷ್ಣವ ಧರ್ಮದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಅಗ್ರಹಾರದ ಮಹಾಜನರೆನಿಸಿ, ಅಲ್ಲಿನ ಆಡಳಿತ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುವದರೊಂದಿಗೆ ಯಜನ, ಯಾಜನ, ಅಧ್ಯಯನ, ಅಧ್ಯಾಪನ, ದಾನ ಪ್ರತಿಗ್ರಹ ಮೊದಲಾದ ಷಟ್ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ನಿರತರಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದ ವಿಷಯ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.⁵⁴ ಕೆಲವರು 'ವೇದಪಾರಗರಪ್ಪ', 'ಚತುರ್ವೇದ ಪಾರಗರಪ್ಪ' ಎನಿಸಿದ್ದರು.⁵⁵ ಅರಸನ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ಹಾಗೂ ಉದಾರತೆಯಿಂದಾಗಿ ಅನೇಕ ವೈಷ್ಣವ ಮಂದಿರಗಳು ಹಾಗೂ ದೇವಾಲಯಗಳು ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಿದ್ದರೂ, ಇಂದು ಅವು

ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಉಳಿದುಬಂದಿಲ್ಲ. ಕೇವಲ ಆರೇಳು ಶಾಸನೋಕ್ತ ವಿಷ್ಣುಮಂದಿರಗಳ ಉಲ್ಲೇಖಮಾತ್ರ ಈತನ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಲಭ್ಯ.

ಕಂಚಗಾರ ಬೆಳಗಲಿಯ ಶಾಸನವು (೧೦೪೭)⁵⁶ “ನಾಗಣ್ಣೋಜ ಸೂರ್ಯಗ್ರಹಣದಂದು ಅಲ್ಲಿಯ ವಿಷ್ಣುದೇವರಿಗೆ ಕರಿಯನೆಲ ಆರು ಮತ್ತರನ್ನು ದಾನವಾಗಿ ನೀಡಿದನೆಂಬ” ಸಂಗತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸಿದರೆ, ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೭ರ ತಡಕಲ್ ಶಾಸನವು,⁵⁷ “ಸಾಮಂತ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರನಾದ ನಾಗವರ್ಮನು ಅರಸನಿಂದ ಪಡೆದ ತಡಕಲ್ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ, ತಂದೆಗೆ ನಾರಾಯಣ, ತಾಯಿಗೆ ಆದಿತ್ಯ, ಕಿರಿಯ ತಂದೆ ಆಯ್ಯಪಯ್ಯನಿಗೆ ಆಚೇಶ್ವರ, ತನ್ನ ಹೆಸರಿನಿಂದ ನಾಗೇಶ್ವರ, ಪತ್ನಿಗೆ ಸರಸ್ವತಿ ಮಂಟಪ, ಮಗನಿಗೆ ಭೈರವ, ತಂಗಿಗೆ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವರುಗಳಿಗೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿ ದೇವಾಲಯ ನಿರ್ಮಿಸಿ ಘಳಿಗೆ (ಗ್ರಾಮ) ದ್ವಾರವನ್ನೂ, ಸಂದ್ಯಾಮಠವನ್ನೂ, ಅಲ್ಲದೆ ಗಣಪತಿ, ಭಗವತಿ, ಸಪ್ತಮಾತೃಕೆ, ನಂದಿ-ನಾಗರ ಒಳಗೊಂಡು ಹಲವು ದೇವತಾಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠೆ ಮಾಡಿಸಿ ಕಾಕಾಮುಖಿ ಪ್ರಮುಖಿ ಶ್ರೀ ವಾಗೇಶ್ವರಪಂಡಿತಗ್ಗೆ ದೇವರ ತ್ರಿಕಾಲಪೂಜೆಗೆ ಅಲ್ಲಿಯ ತಪೋಧನ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ, ಮಾಣಿಗಳ ಆಹಾರಕ್ಕೆಂದು ಭೂಮಿ, ಹೂದೋಟ, ಗಾಣ, ಮನೆ, ಅಂಗಡಿ, ಗದ್ದೆ ಭೂಮಿಗಳನ್ನು ದಾನವಾಗಿ ನೀಡಿದನೆಂಬ ಸಂಗತಿ”, ಶೈವ, ವೈಷ್ಣವ ಮತ್ತು ಶಾಕ್ತ ಧರ್ಮಗಳ ಪುರಸ್ಕಾರ ಹಾಗೂ ಸರ್ವಧರ್ಮಸಮನ್ವಯತೆಯ ತತ್ವವನ್ನು ಸಾರಿ ಹೇಳುತ್ತದೆ.

ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೬ ಬೋಧನದ ಶಾಸನವು⁵⁸ “ಅರಸನ ಪೆಗ್ಗಡೆ ಬೋಧನದ ಜೋಗಪಯ್ಯನು ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಅರಸ ಇಂದ್ರವಲ್ಲಭನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಇಂದ್ರನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯ ಕಾಲಾಂತರದಲ್ಲಿ ಜೀರ್ಣಗೊಂಡಿರಲು ಪೆಗ್ಗಡೆ ಅದನ್ನು ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಗೊಳಿಸುವ ಜೊತೆಗೆ ಗರುಡಗಂಭವನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಿ ದಾನ ನೀಡಿದನೆಂದು” ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ರಂಗಪುರಂದ ಮತ್ತೊಂದು ಶಾಸನವು⁵⁹ (ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೮) “ನರಸಿಂಹದೇವರು, ಗಣಪತಿ ದೇವರು ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ಮಹಾಜನರು, ಊರೊಡೆಯರು ಭೂಮಿದಾನ ನೀಡಿದ” ಸಂಗತಿಯನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಅರಸನ ಕೆಳ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಿಂದ ಅರಸನವರೆಗೂ ಎಲ್ಲರೂ ಎಲ್ಲ ಧರ್ಮಗಳ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪೂಜ್ಯಾಹ ನೀಡಿದ ಸಂಗತಿ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಶೈವಧರ್ಮ

ವೈದಿಕ ಧರ್ಮದ ಎರಡನೆಯ ಪ್ರಭೇದವೇ ಶೈವ ಧರ್ಮ. ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಶೈವ ಧರ್ಮದ ಆಸ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಬಹು ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಕಾಣಬಹುದು. ಶಿವನ ಆರಾಧನೆಯ ಉಲ್ಲೇಖ ವೇದಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಹಿಂದೆ ಕಾಣಬಹುದು. ಹರಪ್ಪ, ಮೊಹಂಜೊದಾರೊ (ಸೈಂಧವ) ಸಂಸ್ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಪಶುಪತಿಯ ಚಿತ್ರವಿರುವ ಮುದ್ರಿಕೆಗಳೂ, ಲಿಂಗಗಳೂ ದೊರಕಿರುವುದು ಇದಕ್ಕೆ ಪುರಾವೆಯನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತವೆ.⁶⁰ ಋಗ್ವೇದ ಕಾಲದ ರುದ್ರನು ದುಷ್ಯಶಕ್ತಿಗಳಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಯೆಂದೂ, ಮುಂದೆ ಶಿವನಾದನೆಂದೂ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ವೇದದ ಈಚಿನ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ‘ಶಿವ’ ಎಂಬುವುದು ವಿಶಿಷ್ಟ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿ ಅವನನ್ನು ‘ಮಹಾದೇವ’ ಎಂದೂ ಕರೆದಿರುವುದುಂಟು.⁶¹ ಕಾಲಾಂತರದಲ್ಲಿ ರುದ್ರ-ಶಿವನಿಗೆ ‘ಪಶುಪತಿ’ ಎಂಬುದು ಒಂದು ವಿಶಿಷ್ಟ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿತು.⁶²

ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಶೈವ ಧರ್ಮದ ಇತಿಹಾಸ ಶಾತವಾಹನರ ನಂತರ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಬಂದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ದೊರೆಗಳಾದ ಕದಂಬರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ನಂತರ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಬಂದ ಬಾದಾಮಿ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇದು ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆ ಹಾಗೂ ರಾಜಾಶ್ರಯವನ್ನು ಪಡೆಯಿತೆಂಬುದು ಅವರ ಕಾಲದ ದೇವಾಲಯ ಶಾಸನ ಹಾಗೂ ಕ್ರಿ. ಶ. ಏಳನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಭಾರತಕ್ಕೆ ಭೇಟಿ ನೀಡಿದ ಚೀನಾ ಪ್ರವಾಸಿ ಹೂ-ಯೆನ್-ತ್ಸಾಂಗನ ಬರವಣಿಗೆಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.⁶³ ನಂತರ ದಕ್ಷಿಣಭಾರತದ

ಮೇಲೆ ಮುಸ್ಲಿಂರ ದಾಳಿಗಳಾಗುವವರೆಗೆ ಈ ಧರ್ಮ ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿದ್ದುದಕ್ಕೆ ಅನೇಕ ಆಕರಗಳು ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ಇದು ಈತನ ಆಳ್ವಿಕೆಗೂ ಹೊರತಾಗಿಲ್ಲ. ಈತನ ಲಭ್ಯಶಾಸನಗಳಿಂದ ಈ ಧರ್ಮದ ಬೆಳವಣಿಗೆ, ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಮುಕ್ಕಾಲುಪಾಲು ಶೈವದೇವಾಲಯಗಳೇ ಆಗಿವೆ. ಈ ಶಾಖೆಯು ನಾಡಿನ ಉದ್ದಗಲಗಳಲ್ಲಿ ಹರಡಿಕೊಂಡಿತ್ತು.

ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದು ಬಂದ ಶೈವ ಧರ್ಮದಲ್ಲಿ ಕಾಪಾಲಿಕರ ಸಂಖ್ಯೆ ಇಲ್ಲವೆನ್ನುವಷ್ಟು ಕಡಿಮೆ. ಪಾಶುಪತ ಕಾಳಾಮುಖರು ಸಾಕಷ್ಟು ಪ್ರಮುಖ ಹಾಗೂ ವೀರಶೈವರು ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಭಾವಿಪಾತ್ರವಹಿಸಿರುವುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಪಾಶುಪತ ಕಾಳಾಮುಖರು ಎಲ್ಲಿಯವರು? ಕರ್ನಾಟಕವನ್ನು ಯಾವಾಗ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದರು? ಮುಂತಾದ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳು ಪ್ರಶ್ನೆಗಳಾಗಿಯೇ ಉಳಿಯುತ್ತವೆ.

ಲಕುಲೀಶ-ಪಾಶುಪತ

ಪಾಶುಪತ ಶಾಖೆಯ ಸ್ಥಾಪಕನಾದ ಪಾಶುಪತನು, 'ನಕುಲೇಶ', 'ಲಕುಲೀಶ', 'ಲಾಕುಳ ಸಮಯ', 'ಲಾಕುಳಾಗಮ' ಮುಂತಾದ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ವಾಯು, ಶಿವ, ಲಿಂಗಪುರಾಣ, ಸೂತ್ರ ಸಂಹಿತೆಗಳಲ್ಲಿ ಲಕುಲೀಶನ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ದೊರೆಯುವುದು. ಇವನು ಶಿವನ ಅವತಾರವೆಂದೂ, ವಿಶ್ವವನ್ನು ಉದ್ಧರಿಸಲೋಸುಗ ಭಟ್ಟಾರಕ ಶ್ರೀ ಲಕುಲೀಶನಾಗಿ ಭೂಮಿಗೆ ಇಳಿದನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಶಾಪದಿಂದ ಉಕ್ತರಾದ ಉಲೂಕನ ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಉದ್ಧರಿಸಲೋಸುಗ ಗುಜರಾತದ ಲಾಟ ದೇಶಕ್ಕೆ ಬಂದು ಕಾಯಾವರೋಹಣದಲ್ಲಿ ವಾಸವಾಗಿದ್ದನು. ಕಾಯಾವರೋಹಣವು ಹಿಂದಿನ ಬರೋಡಾ ಸಂಸ್ಥಾನದ (ಗುಜರಾತ) 'ಕಾರ್ವಾಣ' ಎಂಬ ಹಳ್ಳಿಯೆಂದು ಗುತಿಸಲಾಗಿದೆ.⁶⁴ ಆ ಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ "ಕಾರ್ವಾಣ್ ಮಹಾತ್ಮ್ಯ" ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಶಿವನು ಲಕುಲೀಶನಾಗಿ ಅವತರಿಸಿದ ಕಥೆಯನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಆ ಊರಿನಲ್ಲಿ 'ನಕ್ಷೇಶ್ವರ' (ಲಕುಲೀಶ್ವರ)ನ ದೇವಸ್ಥಾನವಿದೆ. ಆ ಊರಿನ ಎರಡು ಲಿಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಲಕುಲೀಶನ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಲಕುಲೀಶನ ವಿಗ್ರಹಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ 'ಮಾದಲದ ಹಣ್ಣು'ನ್ನೂ ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ 'ದಂಡ' (ಲಕುಲ)ವನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುತ್ತವೆ.⁶⁵

ಮಹಾಭಾರತದ ಶಾಂತಿಪರ್ವದಲ್ಲಿ ಪಾಶುಪತ ಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದವನು ಶ್ರೀಕಂಠನೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಬಾದಾಮಿ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಮಹಾಕೂಟೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಾಗದಲ್ಲಿ ಲಕುಲೀಶನ ಶಿಲ್ಪ ಚಿತ್ರಗಳು, ಬಾದಾಮಿಯಲ್ಲಿ ಲಕುಲೀಶನಿಗಾಗಿಯೇ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ದೇವಸ್ಥಾನದ ಗರ್ಭಗುಡಿಯಲ್ಲಿರುವ ಜೀರ್ಣಲಕುಲೀಶನ ವಿಗ್ರಹ ಇವು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಈ ಮತದ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಕ್ರಿಸ್ತಶಕ ಆರನೆಯ ಶತಕಕ್ಕಿಂತ ಹಿಂದೆ ಒಯ್ಯುತ್ತವೆ.

ಕಾಳಾಮುಖ

ಲಾಕುಳ ಅಥವಾ ಪಾಶುಪತರಿಗೆ ಕಾಳಾಮುಖರೆಂಬ ಹೆಸರೂ ಇದೆ. ಕಾಳಾಮುಖರು ಕಾಪಾಲಿಕರ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿದಂತೆ ರಾಮಾನುಜರು ನಿರೂಪಿಸಿರುವುದನ್ನು ಆಧಾರವಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಡಾ. ಆರ್. ಜಿ. ಭಂಡಾರಕರ್ ಅವರು ಕಾಳಾಮುಖರೂ, ಕಾಪಾಲಿಕರೂ ಒಂದೇ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಯಾವ ಆಧಾರವೂ ಇಲ್ಲ.⁶⁶ ಕಾಪಾಲಿಕರದೂ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ವಾಮಾಚಾರಗಳ ಪಂಥವಾದರೆ, ಕಾಳಾಮುಖರದು ಶುದ್ಧ ಸಾತ್ವಿಕಾಚರಣೆಯ ಪಂಥ. ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಯನಮಾಡಿದರೆ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಕಾಳಾಮುಖರನ್ನು ಕಾಪಾಲಿಕರೆಂದು ಕರೆದಿಲ್ಲವೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ, ಮಾತ್ರವಲ್ಲ ಅವರು ಪಾಶುಪತ-ಲಾಕುಳ ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರೆಂಬುವುದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇವರನ್ನು 'ಅಸಿತವಕ್ತ್ರ'ರೆಂದು ತಮಿಳುನಾಡಿನ ಶಾಸನವೊಂದು ಕರೆದಿದೆ.⁶⁷ ಮುಖದ ಮೇಲೆ ಕರಿಯಗಿರೆಗಳನ್ನು ಹಚ್ಚಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಇವರನ್ನು ಕಾಳಾಮುಖರೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದಿರಬೇಕು.⁶⁸ ಇವರಿಗೂ

ದಿನದಲ್ಲಿ ಮೂರುವೇಳೆ ಭಸ್ಮ ಸ್ನಾನ ಮಾಡಬೇಕೆನ್ನುವ ಪಾಶುಪತರಿಗೂ ಯಾವುದೇ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿದ್ದಿಲ್ಲ.⁶⁹ ವೀರಶೈವ ಧರ್ಮದ ಉದಯಕ್ಕೂ ಮುನ್ನ ಕನ್ನಡನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಜೈನರನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಈ ಶೈವರೇ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಭಾವಶಾಲಿಗಳಾಗಿದ್ದರು. ಇವರು ಅನೇಕ ರಾಜರಿಂದ ಪೂಜಿತರಾಗಿದ್ದರು. ಆದರೆ ಈತನ ಕಾಲದ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಳಾಮುಖ ಪಂಥದ ವಿವರಗಳಾಗಲಿ, ಉಲ್ಲೇಖಗಳಾಗಲಿ ದೊರೆಯುವದಿಲ್ಲ.

ಪರ್ವೆ, ಅಮ್ಮಾಯ, ಸಂತತಿ

ಜೈನಗುರುಗಳು ತಾವು ಸಂಬಂಧಿಸಿರುವ ಸಂಘ, ಗಣ, ಗಚ್ಚ, ಅನ್ವಯಾದಿಗಳನ್ನು ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಶೈವಗುರುಗಳು ತಮ್ಮ ಪರ್ವೆ, ಅಮ್ಮಾಯ (ಅವಳಿ), ಸಂತತಿಗಳನ್ನು ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಪರ್ವೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದವು ಎರಡು, ಒಂದು ಶಕ್ತಿಪರ್ವೆ, ಎರಡನೆಯದು ಸಿಂಹಪರ್ವೆ.⁷⁰ ಶಕ್ತಿಪರ್ವೆಯಲ್ಲಿ ಎರಡು, ಅಮ್ಮಾಯ ಅಥವಾ ಸಂತತಿಗಳು. ಒಂದು ಪರ್ವತಾಮ್ಮಾಯ ಎರಡು ಭುಜಂಗಾವಳಿ ಎಂದು. ಇಲ್ಲಿ ಪರ್ವತವೆಂದರೆ 'ಶ್ರೀಪರ್ವತ' ಅಥವಾ 'ಶ್ರೀಶೈಲ'. ಭುಜಂಗವೆಂದರೇನೋ? ಗೊತ್ತಿಲ್ಲ.⁷¹ ಒಂದು ಮಠದ ಸ್ಥಾನಪತಿಯ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದೆಡೆ ಅವನ ಮಠದ ಅಂಗವಾಗಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದ ಮಠವನ್ನು 'ಸಂತತಿ' ತಿಳಿಸುವಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ.⁷² ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ 'ಸಾರಧಿಯ ಮಠದ ಸಂತತಿಯಮಠ',⁷³ 'ಶ್ರೀಪರ್ವತದಗಸ್ತೇಶ್ವರದ ಸಂತತಿಮಠ'⁷⁴ ಇವುಗಳನ್ನು ನೋಡಬಹುದು. ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೭ರ ಬೆಳವಟ್ಟಿ ಶಾಸನವು⁷⁵ ಶಕ್ತಿ ಪರ್ವೆಯ ದೇವರಸ ಪಂಡಿತರ ಶಿಷ್ಯ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಪಂಡಿತನನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತಿದ್ದು, ಬೆಳವಟ್ಟಿ ಈತನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿಪರ್ವೆಯ ಪ್ರಮುಖ ಶೈವ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದ್ದಿರಬಹುದು.

ಶಕ್ತಿಪರ್ವೆ (ದಕ್ಷಿಣ ಕರ್ನಾಟಕದ ಶಿವಮೊಗ್ಗ)ಯಷ್ಟೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದು ಸಿಂಹಪರ್ವೆ. ಇದರ ವಿವರಗಳು ಈತನ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ಅಷ್ಟಾಗಿ ತಿಳಿದುಬರುವದಿಲ್ಲ. ಮೋರಿಗೇರಿಯ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೫ರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ,⁷⁶ "ಕೋಗಳಿಯಯ್ಯೂಱಿ ಮಠಾಧಿಪತಿಗಳಪ್ಪ ಸಿಂಹಪರ್ವೆಯ ಶ್ರೀ ಮನ್ಮಲೆಯಾಳಪಂಡಿತದೇವರ ವರಶಿಷ್ಯಸ್ವಾಮಸ್ತ ಶಾಸ್ತ್ರವಾದ ಪಾರಗರಪ್ಪ ಶ್ರೀ ಮದ್‌ಜ್ಞಾನೇಶ್ವರ ಪಂಡಿತರ ವಂಶಿಷ್ಯಯ್ಯ ಮನಿಯಮಾಸನ ಪ್ರಾಣಾಯಾಮ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ ಧ್ಯಾನಧಾರಣಜಪ ಸಮಾಧಿಸಂಪನ್ನರಪ್ಪ ಶ್ರೀ ಮತ್ತೋಮೇಶ್ವರ ಪಂಡಿತಗ್ಗಣ್ಣೆಗೆರೆಯ ನಗರಶ್ವರದೊಳಿದ್ದೇವರ್ಗಂ" ಎಂಬ ಉಲ್ಲೇಖ ಒಳಗೊಂಡಿದ್ದು, ಮೋರಿಗೇರಿ ಸಿಂಹಪರ್ವೆಯ ಪ್ರಮುಖ ಶೈವ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದ್ದಿತೆಂಬ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಅದರಂತೆ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೨ರ ಬದ್ವಿಯ ಶಾಸನವು ಸಹ ಸಿಂಹಪರ್ವೆಯ ಸೋವರಾಶಿಜೀಯ ಪಂಡಿತರನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.⁷⁷ ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಲಕುಳೀಶನ ಭಕ್ತರು. ಪಾಶುಪತ ಸಂಪ್ರದಾಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರು. ಶಾಲೆಯ ಪರ್ವೆ ಎಂಬ ಮತ್ತೊಂದು ಮೂರನೆಯ ಪರ್ವೆಯಿದ್ದಂತೆ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದಾದರೂ ಅದರ ಅನುಯಾಯಿಗಳು ಕಾಳಾಮುಖರಾಗಿದ್ದಂತೆ ಕಂಡುಬರುವದಿಲ್ಲ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ ಡಾ. ಎಂ. ವೆಂಕಟಸುಬ್ಬಯ್ಯನವರು.⁷⁸

ಇದಲ್ಲದೆ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೨೭ರ ಅಸುಂಡಿ ಶಾಸನವು⁷⁹ ದೇವಸಿಂಗಿ ಪಂಡಿತನು ಮಲೆಯಾಳ ಪಂಡಿತದೇವನ ಶಿಷ್ಯನೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ದೇವಸಿಂಗಿ ಪಂಡಿತನ ಕಾಲ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೨೭ ಎಂದೂ, ಈತನ ಗುರು ಮಲೆಯಾಳ ಪಂಡಿತನ ಕಾಲ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೨೫ ಇಲ್ಲವೆ ಅದಕ್ಕೂ ಹಿಂದೆ, ಅಂದರೆ ಸುಮಾರು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೦೦ವೆಂದು ನಿರ್ಧರಿಸಬಹುದು. ಈ ಸಮಯದಲ್ಲಿ (ಮೋರಿಗೇರಿ ಶಾಸನೋಕ್ತ) ಮಲೆಯಾಳ ಪಂಡಿತದೇವನು ಮುದನೂರು ರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಸ್ಥಾನಾಚಾರ್ಯನಾಗಿಯೂ, ಕೋಗಳಿ-೫೦೦ರ ಮಠದಾಚಾರ್ಯನಾಗಿಯೂ ಇದ್ದನೆಂದು ಊಹಿಸಬಹುದು.

ಶೈವ ಧರ್ಮದ ಆಚಾರ್ಯರು ತಮ್ಮ ಪಾಂಡಿತ್ಯಕ್ಕೂ, ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ವರ್ಚಸ್ಸಿಗೂ ಹೆಸರಾಗಿದ್ದರು. ಅನೇಕರನ್ನು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಮುಕ್ತಕಂಠದಿಂದ ಹೊಗಳಲಾಗಿದ್ದು, ಶಿಕಾರಿಪುರ ಶಾಸನವು 'ವಾದಿರುದ್ರಗುಣ'ನೆಂಬ ಬಿರುದನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದ ಲಕುಳೇಶ ಪಂಡಿತನನ್ನೂ, ಮೆಹಬೂಬ ನಗರ ಶಾಸನ ಕಾಳಾಮುಖಪಂಥದ 'ಅಗಸ್ತ್ಯ' ಗುರುವರನನ್ನೂ, ಸಾಗರ ಶಾಸನ ಕಾಳಾಮುಖ ಪಂಥದ ಆಚಾರ್ಯ 'ವಾದಿರುದ್ರಪಂಡಿತ'ನನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿವೆ.⁸⁰

ಈ ಧರ್ಮವು ಜನತೆಯನ್ನು ಪೋಷಿಸುತ್ತಾ ಜನತೆಯ ಪೋಷಣೆಯಿಂದ ಬೆಳೆದು ನಾಡಿನ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪ್ರಮುಖ ಅಧ್ಯಾಯವಾಗಿದೆ. ಈ ಧರ್ಮದ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲದ ಅಸಂಖ್ಯಾತ ದೇವಾಲಯಗಳೇ ಈ ಮಾತಿಗೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿವೆ. ಹೆಸರು, ಕೀರ್ತಿಗಾಗಿಯೂ, ಪುಣ್ಯಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿಯೂ, ಪರೋಪಕಾರಾರ್ಥವಾಗಿಯೂ, ದೇವ ದಾನ ಪುಣ್ಯ ಫಲವೆಂದೂ ಬಗೆದ ಸಮಕಾಲೀನರು, ರಾಜರು, ರಾಣಿಯರು, ವರ್ತಕರು, ಸಾಮಾನ್ಯರು ದೇವಾಲಯಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ ಮತ್ತು ನಿರ್ವಹಣೆಗಾಗಿ ಹೇರಳ ದಾನದತ್ತಿಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ದಾಖಲೆಗಳು ಸಾಕಷ್ಟಿವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ.

ಸತ್ತೂರಿನ ಗಂಗಳರ ಶಾಸನ⁸¹ "ಸತ್ತೂರೂರೊಡೆಯ ಸೋವಿಮಯ್ಯ, ಮಾಸವಾಡಿ-ಗಂಗಳರ ಮನ್ನೆಯ ಕುಪ್ಪರಸರು ಸೇರಿ ಸತ್ತಿಯೂರು ಮಹಾದೇವರಿಗೆ ಬನದ ಭಳಾರಿಯ ಬಡಗಣ ದೆಸೆಯಿಂದ ಭೂಮಿ, ಗಾಣಗಳನ್ನು ದಾನ ನೀಡಿದರು" ಎಂದರೆ, ಸೂಡಿಯ ಗಂಗಳರ ಶಾಸನವು⁸² "ಅಕ್ಕೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ ಪೆರ್ಗಡೆ ನಾಗದೇವಯ್ಯ ಮತ್ತು ಇತರರು ವಿಕ್ರಮಪುರದ ನೆಲೆವಿಡಿನಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಭೂಮಿದಾನ ನೀಡಿದರೆಂಬ" ಸಂಗತಿಯನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದರೆ, ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೫ರ ಗುಡಿಹಳ್ಳಿ ಶಾಸನ,⁸³ ದಿವ್ಯಶಕ್ತಿ ಪಂಡಿತದೇವ ನೊಳಂಬೇಶ್ವರ ದೇವರ ಅರ್ಚಕನಾಗಿದ್ದಾಗ, ಅರಸನಸಾಮಂತ, ಮಂಡಳಿಕ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ವಿಜಯಾದಿತ್ಯ ದೇವರಸನ ಅಧೀನ ಸಾಮಂತ ಬಿಜ್ಜಲದೇವನು ನೊಳಂಬೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ, ಸರಸ್ವತಿ ಮಂಟಪಕ್ಕೆ ಅಲ್ಲಿಯ ತಪೋಧನರಿಗೆ, ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕಿಂದು ಭೂಮಿದಾನ ನೀಡಿದ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಉದಕ, ಸುವರ್ಣ, ಅನ್ನ, ಭೂಮಿ, ಗೋವು, ವಿದ್ಯೆ, ಕನ್ಯೆ, ಹೇಮ, ದೇವಾಲಯಗಳು ದಾನದಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ್ದವು. ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೯ರ ಕರ್ಮಡಿ ಶಾಸನವು,⁸⁴ "ಗೋದಾನಮನ್ನದಾನಂ ಭೂದಾನ ಹೇಮದಾನಯ್ಯುದಿಯಿಪ ಕನ್ಯಾದಾನಮಿವಮ್ಮಾರ್ಡಿ (ಯಿಂ)ತಿವೆ ಆ (ದುದು) ಪಡೆದರ್ತ್ತಮಂ ಕೃತಾರ್ಥನೆ ಅಂತೆನಿಸಿದ ಗಂಗೇಯಜೀಯರ್" ಎಂದು ವಿವಿಧ ದಾನಗಳ ಕುರಿತು ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತದೆ. ಕೆರೆ, ಬಾವಿ, ತೋಪು, ಅರವಟ್ಟಿಗೆ, ದೇವಾಲಯ ಮುಂತಾದವುಗಳ ನಿರ್ಮಾಣದಲ್ಲಿ ಸ್ವ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಮುಂದಾಗಿ ಭಾಗಿಗಳಾಗುತ್ತಿದ್ದರು. ಎರಡನೆಯ ಚಾವುಂಡರಾಯನು ಕೆರೆ, ತೋಪುಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ "ಧರ್ಮಧರ್ಮಾತ್ಮಜ"⁸⁵ ಎಂಬ ಬಿರುದು ಪಡೆದಿದ್ದನು.

ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೨ರ ಮಾನ್ವಿ ಶಾಸನ⁸⁶ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ರೇವರಸ, ತಂತ್ರಪಾಳ ಗಂಗರ ಚಾವುಂಡಮಯ್ಯ ನಾಯಕರು ಸೇರಿ ದಿಗ್ಗಿಗೆ ಗೆರೆಗೆ (ಕೆರೆ) ಹದಿಮೂರು ಮತ್ತರು ಕರಿಯನೆಲ ದಾನ ನೀಡಿದರು ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ. ತೋಣಕಲಿಯ ಕೆರೆಯ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಣೆ, ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಕ್ಕಿಂದು ಊರೊಡೆಯ ಚಾಮುಂಡಯ್ಯ, ಸಾಮಂತ ಬಮ್ಮದೇವರಸರು ಭೂಮಿದಾನ ಕೈಕೊಂಡರೆಂಬ ಸಂಗತಿ ತಳಕಲ್ಲ (ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೨-೫೩)ದ ಶಾಸನದಿಂದ⁸⁷ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

"ಊರೊಡೆಯರು, ಗಾವುಂಡರು, ಪಟ್ಟಣಾರ ಸಮಯ, ಸಮೂಹರು ಸೇರಿ, ಯರಗುಬ್ಬಿಯ ಅರಭಾವಿಗೆ ಭೂಮಿದಾನ" ಕೈಕೊಂಡ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೩ರ ಯರಗುಬ್ಬಿ ಶಾಸನ⁸⁸ ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ಅಳವಂಡಿಯ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೦ರ ಶಾಸನ⁸⁹ "ಮಾಂಡಳೇಕ, ಸಾಮಂತ ಕರುವರ ಗುಲ್ಲಿಮಯ್ಯ, ಊರಪಡುವಣ ಪಿರಿಯ ತೋಟ ಮೂಡಣ

ಬಾವಿ, ಕಲ್ಲುದೇಗುಲ, ಸತ್ರ, ಸತ್ರದಮನೆ, ಊರನಡುವೆ ಶ್ರೀ ಬಾಗಿಲುಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಸಿ ಅವುಗಳಿಗೆ ಭೂಮಿದಾನ ನೀಡಿದನೆಂದೂ, ಕರುವರ ಹೋಚಿಮಯ್ಯನ ಮಮ್ಮ (ಮಾವ) ಹೆಗ್ಗಡೆಯಾದ ಮೂಕಿಮಯ್ಯ ಶ್ರೀ ಗಲುಗೇಶ್ವರ ರಂಗಭೋಗಕ್ಕೆ ಭೂಮಿದಾನ ನೀಡಿದನೆಂದೂ, ಹಡವಳರ ಏಚಿಮಯ್ಯನಾಯಕನು ಸತ್ರಕ್ಕೆ ಅರುಮತ್ತರು ಭೂಮಿದಾನ ನೀಡಿದ ದೀರ್ಘ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತದೆ.

ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಳುಕ್ಯ ಅರಸ ಧಾರ್ಮಿಕ ಸಮರಸ ಮತ್ತು ಸಹಿಷ್ಣುತಾಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದಿದವನಾಗಿದ್ದು, ಈತನ ಆಳ್ವಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಶೈವಧರ್ಮ ತನ್ನ ಪರಾಕಾಷ್ಠತೆಯನ್ನು ಮುಟ್ಟಿತೆನ್ನಬಹುದು. ಕಾಳಾಮುಖಿ, ಪಾಶುಪತ ಪಂಥವು ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಭಲ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿತ್ತು. ಶಿವನು ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ದೇವರೆಂದು ತಿಳಿಯಲಾಗಿತ್ತು. ಶೈವ ಧರ್ಮವು ಶ್ರೀಸಾಮನ್ಯನನ್ನು ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ, ರಾಜ ಮನೆತನದವರನ್ನೂ ಆಕರ್ಷಿಸಿದುದೊಂದು ವಿಶೇಷ. ಮುದನೂರಿನ ದೇವರ ದಾಸಿಮಯ್ಯನು (ಕ್ರಿ. ಶ. ೯೮೦-೧೦೪೦) ಇಮ್ಮಡಿ ಜಯಸಿಂಹನನ್ನು ಶೈವಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಮತಾಂತರಗೊಳಿಸಿದನೆಂದು ದೇವರದಾಸಿಮಯ್ಯನ ಪುರಾಣದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.⁹⁰ ಇಮ್ಮಡಿ ಜಯಸಿಂಹನ ಪತ್ನಿ ಸಗ್ಗಲದೇವಿ ದೇವರದಾಸಿಮಯ್ಯನ ಪರಮಭಕ್ತಿ. ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನು ಮೊದಲಿಗೆ ಜೈನನಾಗಿದ್ದು, ಅನಂತರ ಶೈವಧರ್ಮವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದನೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ.⁹¹

ಇಷ್ಟಲ್ಲದೆ, ಒಬ್ಬನೇ ವ್ಯಕ್ತಿ ವಿಭಿನ್ನ ಧರ್ಮಪರಂಪರೆಗಳನ್ನು ಪಾಲಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಉದಾಹರಣೆಗಳಿಗೆ ಕೊರತೆಯಿಲ್ಲ. ಜಯಸಿಂಹನ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೨೨ರ ಶಾಸನ (ಬೇಲೂರು)ದಲ್ಲಿ “ದಾನಕರ್ತ ಅಕ್ಕಾದೇವಿ ಜೀನ, ಬುದ್ಧ, ಅನಂತ, ವಿಷ್ಣು, ರುದ್ರರೆಂಬ ನಾನಾದೇವರುಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಧರ್ಮಗಳ ವಿಧಿನಿಯಮಗಳನ್ನು ಪಾಲಿಸುತ್ತಿದ್ದಳೆಂದು ತಿಳಿಸಲಾಗಿದೆ”. ಅವಳು ಬ್ರಹ್ಮ, ವಿಷ್ಣು, ಮಹೇಶ್ವರರನ್ನೊಳಗೊಂಡ ತ್ರೈಪುರುಷದೇವಾಲಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದಳು.⁹²

“ಅಗ್ರಹಾರ ಕೊಗ್ಗಟನೂರ (ಕೊಕಟನೂರ) ಗ್ರಾಮದ ವೈಶಾಗ್ರಣಿ ಕೂಚಶೆಟ್ಟಿ, ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಜೋಗಪಯ್ಯರಸ ಆತನ ರಾಣಿ ಪೊಲ್ಲಿಕಬ್ಬೆಯು ಕರಹಾಡ ನಾಲ್ಕಾಸಿಕ ಹಾಗೂ ಮಿರಿಂಜೆ ಮೂರು ಸಾಸಿರಗಳನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದಾಗ ತ್ರೈಪುರುಷದೇವರ, ‘ಹರಿಹರ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭ’ ಇಲ್ಲವೆ ‘ಅಜಹರಿರುದ್ರ’ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಮಾಡಿಸಿ”, ಅಲ್ಲಿ ಓದುವ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ, ಓದಿಸುವ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರಿಗೆ ಅವರ ಆಹಾರ ಅಚ್ಚಾದನಕ್ಕೆಂದು ತುಂಗಳ-ಹನ್ನೆರಡರ ಬಳಿಯ ಜನ್ನವಾಡ ಗ್ರಾಮದ ಚತುಸ್ಸೀಮೆಯನ್ನು ಧಾರಾಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಕೊಂಡು ದಾನ ಮಾಡಿದ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೧ರ ಕೊಕಟನೂರ⁹³ ಶಾಸನದಿಂದ ತಿಳಿದರೆ, ಗದಗದ ತ್ರಿಕೂಟೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ ನಾಕರಸ ದೇವಾಲಯದ ಆಚಾರ್ಯ ಸಾಂತರಾಸಿಪಂಡಿತರ ಪಾದತೊಳೆದು ದಾನನೀಡಿದರೆಂಬ ವಿಷಯ ಅಸುಂಡಿ ಶಾಸನ⁹⁴ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಈತನ ಮಡದಿಯರಲ್ಲಿ ಬಹುಜನ ಶೈವಧರ್ಮಾವಲಂಬಿಗಳಾಗಿದ್ದು, ಅವರಲ್ಲಿ ಮೈಕಲದೇವಿ ತನ್ನ ದಾನಗುಣದಿಂದ ತುಂಬ ಪ್ರಸಿದ್ಧಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ತರ್ದವಾಡಿ ನಾಡಿನ ಭತ್ತಗ್ರಾಮ ಹೊನ್ನವಾಡಿಯ ಸೋಮೇಶ್ವರದೇವರಿಗೆ ಅದರ ಆಚಾರ್ಯ ಪಾಶುಪತಾಚಾರ್ಯಜ್ಞಾನರಾಶಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ದೇವರ ಸಮಕ್ಷಮದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಪತಿಯೊಂದಿಗೆ ದತ್ತಿ ನೀಡಿದ್ದಾಳೆ.⁹⁵ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦-೧೧ ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಶೈಲ ಪಾಶುಪತ ಕಾಳಾಮುಖಿ ಪ್ರಮುಖ ಕೇಂದ್ರಗಳಲ್ಲೊಂದೆನಿಸಿ ಯಾತ್ರಾರ್ಥಿಗಳನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸುತ್ತಿತ್ತು. ಬಿಜಾಪುರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಬರುವ ‘ಆಂಧ್ರ ದಂಡ ಪರ್ವಯ’ ಉಲ್ಲೇಖ⁹⁶ ಶ್ರೀಶೈಲ ಪಾಶುಪತ ಕಾಳಾಮುಖಿ ಶಾಖೆಯೊಂದಿಗಿನ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವಂತಿದೆ. ಶ್ರೀ ಶೈಲ ಕ್ಷೇತ್ರವನ್ನು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೮ ರಲ್ಲಿ ಸಂದರ್ಶಿಸಿದ ಮೈಕಲದೇವಿ ಆ ಕ್ಷೇತ್ರದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಕಾಲಕಾಲಕ್ಕೆ ದಾನದತ್ತಿಗಳನ್ನು ನೀಡಿ ‘ದಾನಚಿಂತಾಮಣಿ’, ‘ಶೋಡಷ ಚಿಂತಾಮಣಿ’ ಎನಿಸಿದ್ದಳು.⁹⁷

ಇನ್ನೊಬ್ಬ ರಾಣಿ ಕೇತಲದೇವಿ ಅಗ್ರಹಾರ ಹೊನ್ನವಾಡದ ಆಡಳಿತ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದು, ಅಲ್ಲಿನ ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ ದತ್ತಿಬಿಟ್ಟಿದ್ದಾಳೆ.⁹⁸

ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಲುಕ್ಯ ದೊರೆ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಶೈವ ಧರ್ಮದ ಮಹಾನ್ ಪೋಷಕನಾಗಿದ್ದು, ತನ್ನ ಅಧಿಕಾರಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಧರ್ಮದ ಶ್ರೇಯಸ್ಸಿಗಾಗಿ ಮುಕ್ತ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ನೀಡಿದನು. ಈತನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶಾಸನೋಕ್ತ ಎಂಭತ್ತಾಲ್ಕು ಶೈವದೇವಾಲಯಗಳು ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡವು. ಈತನ ನಂತರ ಎಲೆಶಿರೂರಿನ ಭೋಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಂತೂ ಶೈವ ಧರ್ಮದ ಪ್ರಮುಖ ನೆಲೆಯಾಗಿ ಮೆರೆಯಿತು, ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ದಾನ ಪಡೆದ ದೇವಾಲಯವೆಂಬ ಕೀರ್ತಿಗೂ ಪಾತ್ರವಾಯಿತು. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯ ಅಧಿಕ ಸಂಖ್ಯೆಯ ವೈಶ್ಯರೂ ಸಹ ಶೈವರೇ ಆಗಿದ್ದುದು ವಿಶೇಷ.⁹⁹ ಎಲೆಶಿರೂರಿನ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಮುಳುಗುಂದ ನಾಡಿನ ವೈಶ್ಯರನ್ನು 'ಮಹೇಶ್ವರ ಸಮಯ ಸಮುದ್ಧರಣ'ರೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ.¹⁰⁰

ವೈದಿಕ ಧರ್ಮ

ವೇದಕಾಲದಿಂದಲೂ ಈ ನಾಡಿನ ಜನಜೀವನದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಬೀರಿದ್ದ ವೈದಿಕ ಧರ್ಮದ ಆಚಾರ-ವಿಚಾರಗಳಿಗೆ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಚಾಲನೆ ದೊರೆಯಿತು. ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರಾವಿತ್ಯತೆ, ಪುರಸ್ಕಾರ, ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಗಳು ಲಭಿಸಿದವು. ಕೇವಲ ಧಾರ್ಮಿಕ ಆಚರಣೆಗಳಲ್ಲದೆ, ರಾಜಕೀಯ ರಂಗದಲ್ಲಿಯೂ, ಸಾಹಿತ್ಯ, ಶಿಕ್ಷಣ ಕ್ಷೇತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇವರ ಸೇವೆ ಅವಿಸ್ಮರಣೀಯ ಹಾಗೂ ಅನುಪಮವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ದಂಡನಾಯಕರಾಗಿ, ಸಂಧಿವಿಗ್ರಹಿಗಳಾಗಿ, ಸರ್ವಾಧಿಕಾರಿಗಳಾಗಿ, ಊರೊಡೆಯರಾಗಿಯೂ ಸೇವೆಗೈದಿರುವುದಕ್ಕೆ ನಿದರ್ಶನಗಳು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿವೆ.

ಹಾವನೂರ (೧೦೫೩) ಶಾಸನ,¹⁰¹ "ಬಿಲ್ವಡೆಯ ಸುಂಕಾಧಿಪತಿ, ದಂಡನಾಯಕ ವಾಮದೇವ, ಪೆರ್ಗಡೆ ಬಾಚಿಮಯ್ಯ, ಪೆರ್ಗಡೆ ಜಕ್ಕಿಮಯ್ಯ ಮೂವರು ಸೇರಿ ದಾನ ಬಿಟ್ಟು ವಿಷಯ"ವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದರೆ, ಹಿರೇಹಡಗಲಿ (೧೦೫೭) ಶಾಸನ,¹⁰² "ಸಮಸ್ತ ರಾಜ್ಯಭರಣ ನಿರೂಪಿತಮಹಾಮಾತೃ ಪದವಿ ವಿರಾಜಮಾನ್ಯ ಮಂತ್ರೋತ್ಸಾಹಿ ಶಕ್ತಿತ್ರಯ ಸಂಪನ್ನ ಬಿರುದಾಂಕಿತ ಶ್ರೀದೇವೇಶ್ವರ ಪಂಡಿತನನ್ನು" ಪರಿಚಯಿಸುತ್ತದೆ. ನಾಗಾವಿಯ (೧೦೫೮) ಶಾಸನ,¹⁰³ "ಅರಸನ ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂಧಿವಿಗ್ರಹಾಧಿಪತಿ ಮಹಾಪ್ರಚಂಡ ದಂಡನಾಯಕನನ್ನು" ಪರಿಚಯಿಸಿದರೆ, "ಅರಸನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪಂಚಮಹಾಶಬ್ದ ಮಹಾಸಾಮಂತ, ಪ್ರಚಂಡ ದಂಡನಾಯಕ, ಮಂತ್ರಿ, ಮಹಾಲಾಳಸಂಧಿವಿಗ್ರಹಿ, ಮನೆವೆರ್ಗಡೆ ಗುಂಡಮಯ್ಯ ಅಧಿಕಾರ ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದ"ನೆಂಬ ಮಾಹಿತಿಯನ್ನು ಮಲ್ಲೂರ (೧೦೫೯) ಶಾಸನ¹⁰⁴ ಒದಗಿಸುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ "ಅರಸನ ಮಹಾಸಾಮಂತ, ಪ್ರಚಂಡ ದಂಡನಾಯಕ, ಮಹಾಹೇರಿಸಂಧಿ ವಿಗ್ರಹಿ ಪಳಪೆರ್ಗಡೆ, ದಂಡನಾಯಕ ಕೇಸಿಮಯ್ಯ ಕದಂಬಳಿಗೆ ಸಾಯಿರದೊಳಗಣ ಚತುಗ್ರಾಮ ಮೆಗಣಗೇರಿಯ (ಹಿರೇಮಾಗಳಗೇರಿ)ನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದ" ವಿವರವನ್ನು ಅದೇ ಹಿರೇಮಾಗಳಗೇರಿಯ (೧೦೬೧) ಶಾಸನ¹⁰⁵ ನೀಡುತ್ತದೆ. ಮತ್ತೊಂದು ಉಚ್ಚಂಗಿದುರ್ಗ(೧೦೬೪) ಶಾಸನ¹⁰⁶ "ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ಮಹಾರಾಜ ವಿಜಯಾಧಿತ್ಯನ ಮಂಡಳೇಶ್ವರನ ಅಧೀನದಲ್ಲಿ ಸಂಧಿವಿಗ್ರಹಿಗಳಾಗಿ ದಂಡನಾಯಕ ಮಾರಮಯ್ಯ, ಕಾಳಿದಾಸಭಟ್ಟರು ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆಂಬ" ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ. ಬಂಕಾಪುರ (೧೦೬೨) ಶಾಸನ¹⁰⁷ "ಅರಸನ ಮಗ ಭುವನೈಕ್ಯಮಲ್ಲದೇವನ ರಾಜಗುರು ಶ್ರೀವರುಣಶಿವ ಪಂಡಿತದೇವ ಬಂಕಾಪುರದ 'ಇಂದ್ರೇಶ್ವರದೇವರ' ಆಡಳಿತ ಮತ್ತು 'ಪನ್ನೆರಡು ಬಾಡ'ಗಳನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ವಿವರ ಒದಗಿಸಿದರೆ, ಕಾಲದ ಉಲ್ಲೇಖವಿಲ್ಲದ ದೇವಗೇರಿ ಶಾಸನ¹⁰⁸ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶಿವರಾಜಗುರುದೇವರು ಸಮಸ್ತ 'ಗೊರವವಾಡ'ಗಳನ್ನು ಸುಖದಿಂದ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ವಿಷಯವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.

ಈ ಮೇಲಿನ ಎಲ್ಲ ಶಾಸನಗಳ ಪಠ್ಯವನ್ನು ಗಮನಿಸಿದಾಗ. ಈತನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವೈದಿಕ ಮುಖಂಡರು, ದೇವಾಲಯಗಳ, ಆಚಾರ್ಯರು, ರಾಜಗುರುಗಳು ಆಡಳಿತ ನಡೆಸಿದ ವಿಶೇಷ ಉದಾಹರಣೆಗಳು ಈತನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ, ರಾಜ್ಯಾಡಳಿತದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ವರ್ಗ, ವರ್ಣದವರಿಗೂ ಮುಕ್ತ ಅವಕಾಶಗಳಿದ್ದವೆಂಬ ವರ್ಗ ಸಾಮರಸ್ಯ ನೀತಿ ಎದ್ದು ಕಾಣುತ್ತದೆ.

ದೇವಸ್ಥಾನ ಮಠ

ಕ್ರಿ. ಶ. ಆರಂಭದ ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ದೇವಸ್ಥಾನಗಳು ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಉಳಿದುಬಂದಿಲ್ಲವಾದರೂ, ಆ ಕಾಲಕ್ಕೆ ದೇವಸ್ಥಾನಗಳು ಇದ್ದವೆಂದೂ, ರಾಜಮಹಾರಾಜರು ಅವುಗಳಿಗೆ ದಾನ-ದತ್ತಿಗಳನ್ನು ನೀಡುತ್ತಿದ್ದುದಾಗಿಯೂ ಶಾಸನಗಳು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ.¹⁰⁹ ಪ್ರಾಚೀನ ಕರ್ನಾಟಕದ ದೇವಸ್ಥಾನಗಳು ಅಂದಿನ ಜನರ ಭಕ್ತಿ, ನಿಷ್ಠೆಗಳ ಪ್ರತೀಕಗಳು.¹¹⁰

ಪ್ರಾಚೀನ ಕರ್ನಾಟಕದ ದೇವಸ್ಥಾನಗಳಿಗೂ, ಮಠಗಳಿಗೂ ಇದ್ದ ಸಂಬಂಧವು ವಿಚಾರಯೋಗ್ಯವಾದುದು. ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುವಂತೆ ಸನ್ಯಾಸಿಗಳು ದೇವಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತ ತಮ್ಮ ತಪೋಕರ್ಮದ ಜೊತೆಗೆ ವಿದ್ಯಾದಾನವನ್ನೂ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಂತೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ದೇವಸ್ಥಾನವೇ ಮಠವಾಗಿದ್ದಿತೆ? ಅಥವಾ ದೇವಸ್ಥಾನದಿಂದ ಭಿನ್ನವಾದ ಮಠವಿದ್ದಿತೆ? ದೇವಸ್ಥಾನಕ್ಕೂ ಮಠಕ್ಕೂ ಸಂಬಂಧವೇನು? ಮುಂತಾದ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳು ಪ್ರಶ್ನೆಗಳಾಗಿಯೇ ಉಳಿದುಬಿಡುತ್ತವೆ.¹¹¹ ದೇವಸ್ಥಾನಗಳಿಗೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಂತೆ ಅವುಗಳ ಅಂಗವಾಗಿ ಮಠಗಳಿದ್ದಿರಬಹುದು. ಏಕೆಂದರೆ ಮಠಕ್ಕೆ ಅವೆರಡೂ ಒಂದು ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಅವಿಭಕ್ತ. ಸನ್ಯಾಸಿಗಳು ವಾಸಿಸುತ್ತಿದ್ದುದು ಮಠಗಳಲ್ಲಿ. ಮಠವು ದೇವಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಂತೆ ಅಥವಾ ಒಂದೇ ಅವರಣದಲ್ಲಿ ಬಹು ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುತ್ತಿದ್ದಿತು. ದೇವಸ್ಥಾನದ ಅಂಗವಾಗಿ ಮಠಗಳು ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾರಂಭವಾದದ್ದು ಕ್ರಿ. ಶ. ಆರು ಅಥವಾ ಏಳನೆಯ ಶತಮಾನದಿಂದೀಚೆಗೆ. ಅಂದರೆ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಲಾಕುಳ ಶೈವ ಧರ್ಮವು ಪ್ರಚಾರವಾದ ಬಳಿಕ.¹¹²

ಲಕುಳೇಶ-ಪಾಶುಪತ ಸನ್ಯಾಸಿಗಳಲ್ಲಿ ಹಲವರು ದೇವಸ್ಥಾನಗಳ ಸ್ಥಾನಪತಿಗಳಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ದೇವಸ್ಥಾನಗಳಿಗೆ ದತ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡುವಾಗ ಅವರ ಒಪ್ಪಿಗೆಯನ್ನು ಪಡೆಯಬೇಕಾಗಿತ್ತು.¹¹³ ದತ್ತಿ-ದಾನಗಳನ್ನು ಅವರ ಕಾಲು ತೊಳೆದು ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದ ಬಗ್ಗೆ ಈತನ ಮೋರಿಗೇರೆ (೧೦೪೫)¹¹⁴ಯ ಹಾಗೂ ಮೈಲಾರ (೧೦೪೬)¹¹⁵ದ ಶಾಸನಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಿವರಣೆಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತವೆ. ಹೀಗೆ ದೇವಸ್ಥಾನಗಳಿಗೆ ದತ್ತಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಕೊಡುವಾಗ, ಧೂಪ, ದೀಪ, ನೈವೇದ್ಯ ಇತ್ಯಾದಿಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಯತಿಗಳ ಆಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ದಾನ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೦ರ ಆಲಂಪುರ ಶಾಸನ¹¹⁶ ಮತ್ತು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೨ರ ಮುಳಗುಂದದ¹¹⁷ ಶಾಸನಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಪವಿತ್ರಾರೋಹಣದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಯತಿಗಳ ಆಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಭೂದಾನ ಮಾಡಿದರೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತವೆ. ಆಲಂಪುರ ಶಾಸನ ನೀರಾವರಿ ಭೂಮಿಯ ದಾನವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದರೆ, ಮುಳಗುಂದ ಶಾಸನ ಬರೀ ಭೂಮಿಯೆಂಬ ಅಂಶವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ಮಠಗಳ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವಾಗ ಶಾಸನಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಅವುಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ದೇವಸ್ಥಾನಗಳ ಹೆಸರುಗಳನ್ನೂ ಸಹ ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ.

ಆಚಾರ್ಯ, ಸ್ಥಾನಪತಿ, ಸ್ಥಾನಾಚಾರ್ಯ

ಈ ಮೂರು ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ವ್ಯಕ್ತಿಯೇ ದೇವಸ್ಥಾನದ ಮುಖ್ಯ ಅಧಿಕಾರಿ. ಸನ್ಯಾಸಿಯಲ್ಲದಿದ್ದರೂ, ದೇವಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯಸ್ಥನಾಗಿದ್ದ ವ್ಯಕ್ತಿಯನ್ನು ಸ್ಥಾನಿಕ ಎಂದು ಕೆಲವು ಕಡೆಗೆ ಕರೆಯಲಾಗಿದ್ದರೂ, ಸನ್ಯಾಸಿಯಾಗಿ ದೇವಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಅದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಮಠದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತ ಅದರ ಆಡಳಿತದ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಕನಾಗಿ, ತಪಸ್ವಿಯಾಗಿ ವಿದ್ಯಾದಾನಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಶೈವಯತಿಯನ್ನು ಸ್ಥಾನಿಕನೆಂದು ಹಲವು ಕಡೆ ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ.¹¹⁸ ಒಂದು ದೇವಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ಸನ್ಯಾಸಿಗಳಿದ್ದರೆ ಅವರಲ್ಲಿ ಹಿರಿಯನಾದವನು ಸ್ಥಾನಿಕನಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದನು. ಗ್ರಾಮ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನಿಕನ ಪಾತ್ರ ಅತ್ಯಂತದ ಪ್ರಮುಖವಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದಿತು.¹¹⁹

ಹತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದ ಅಂತ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಜೈನರ ಪ್ರಭಾವ ಇಳಿಮುಖವಾಗುತ್ತಿದ್ದಂತೆಯೇ ಇವರು ರಾಜಪ್ರಭುತ್ವ ಮತ್ತು ಸಮಾಜಗೌರವದಿಂದ ತಮ್ಮ ಪ್ರಾಬಲ್ಯವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ಇವರು ನೈಷ್ಠಿಕ ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿಗಳಾಗಿದ್ದು, ಯಮ, ನಿಯಮ, ಸ್ವಾಧ್ಯಾಯ, ಧಾರಣ, ಜಪ, ಸಮಾಧಿ, ಶೀಲಗುಣ ಸಂಪನ್ನರಾಗಿದ್ದು, ದೇವಸ್ಥಾನಗಳ ಹಾಗೂ ಮಠಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪೂಜೆ, ವಿಧಿವಿಧಾನ ಆಡಳಿತವನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು.¹²⁰ ಇವರಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ಪಾಶುಪತಯೋಗಾಚಾರ್ಯರೆಂದೂ, ನೈಷ್ಠಿಕ ಚೂಡಾಮಣಿ ಲಾಕುಳದೇವಾಗಮ, ಶಿವಾಗಮತಜ್ಞರೆಂದೂ ಹೆಸರು ಪಡೆದಿದ್ದರು. ಇವರಿಗೆ ಅರಸರು, ರಾಣಿಯರು, ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ದಾನದತ್ತಿಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟಿರುವುದು ಶಾಸನೋಕ್ತ ಸಂಗತಿ.¹²¹

ಈತನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ, ಮೋರಿಗೇರೆಯ ಶಾಸನ,¹²² ಸಿಂಹಪರ್ವೆಯ ಮಲೆಯಾಳ ಪಂಡಿತನು ಅಣ್ಣಿಗೇರೆಯ ನಗರೇಶ್ವರದೇವಾಲಯದ ಸ್ಥಾನಾಚಾರ್ಯ, ಕೋಳಿ ಐನೂರರ ಮಠದ ಮಠದಾಚಾರ್ಯನಾಗಿ ನಂತರ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೭೧¹²³ರ ವೇಳೆಗೆ ಕಲ್ಯಾಣಿ ಚಾಳುಕ್ಯರ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಮುದಿನೀರ ತೀರ್ಥದ ರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಸ್ಥಾನಾಚಾರ್ಯನಾಗಿದ್ದನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೫ರ ಫಳದ ಶಾಸನ¹²⁴ ಶ್ರೀ ಸ್ವಯಂಭು ಕೋಟಿ ಶಂಕರ ದೇವಸ್ಥಾನದ ಸ್ಥಾನಾಚಾರ್ಯರಾಗಿಯೂ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೯ರ ಬಾಗೇವಾಡಿ ಶಾಸನ¹²⁵ ಪಾಶುಪತ ಯೋಗಾಚಾರ್ಯ ಜ್ಞಾನರಾಶಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದೇವರು ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಸ್ಥಾನಾಚಾರ್ಯರಾಗಿಯೂ, ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೦ರ ಶಿರಸ್ತಿಹಳ್ಳಿ ಶಾಸನ¹²⁶ ತೇಜೋನಿಧಿ ಪಂಡಿತರ ಶಿಷ್ಯ ವಿದ್ಯಾನಿಧಿ ಪಂಡಿತರ ಸಿರಿವೆಡೆಯ ಮೂಲಸ್ಥಾನದ ಶಂಕರ ದೇವಾಲಯದ ಸ್ಥಾನಾಚಾರ್ಯರಾಗಿಯೂ, ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೫ರ ಕಲ್ಲೇರಿ ಶಾಸನ¹²⁷ ಕಲ್ಲೇರಿಯ ಶ್ರೀ ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಆಚಾರ್ಯರಾಗಿ ಪಶುಪತಿದೇವರು ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆಂಬ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ.

ಇವರು ದೇವಾಲಯಗಳ ಪೂಜೆ ಪುನಸ್ಕಾರಗಳೊಂದಿಗೆ ಅಲ್ಲಿ ಓದುವ ತಪೋಧನರ ಉಚೋಪಚಾರಗಳ ಮೇಲುಸ್ತುವಾರಿಯನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು. ದೇವಾಲಯದ ಈ ಎಲ್ಲ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗಾಗಿ ಸ್ಥಾನಾಚಾರ್ಯರಿಗೆ ಅನೇಕರು ಹೇರಳವಾಗಿ ನೀಡಿದ ದಾನ-ದತ್ತಿಗಳ ಉಲ್ಲೇಖ ಈತನ ಕಾಲದ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿವೆ.¹²⁸ ಕ್ರಮೇಣ ದೇವಾಲಯಗಳು ಕೇವಲ ಧಾರ್ಮಿಕ ಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿ ಉಳಿಯದೇ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿಯೂ ಮಾರ್ಪಾಟಾಗತೊಡಗಿದವು. ಹೀಗಾಗಿ ಸ್ಥಾನಾಚಾರ್ಯರ ಹೊಣೆಗಾರಿಕೆಯು ಹೆಚ್ಚತೊಡಗಿತು. ಹೀಗೆ ದೇವಾಲಯಗಳ ಸಮಸ್ತ ಉಸ್ತುವಾರಿಯನ್ನು ನೋಡಿಕೊಂಡು ಹೋಗುವಲ್ಲಿ ಇವರ ಪಾತ್ರ ಅಂದು ಅತಿ ಮಹತ್ವಪೂರ್ಣವಾಗಿತ್ತೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಈತನ ಕಾಲದ ಶಾಸನೋಕ್ತ ಸ್ಥಾನಾಚಾರ್ಯರು ಹಾಗೂ ಪಂಡಿತರ ಪಟ್ಟಿಯನ್ನು ಪುರವಣಿ ಒಂದರಲ್ಲಿ ಒದಗಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಜೈನಮುನಿಗಳು

ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಖ್ಯಾತನಾಮರಾದ ಹಲವು ಜನ ಜೈನಾಚಾರ್ಯರು ಶಾಸನೋಕ್ತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಇವರು ಘನವಿದ್ವಾಂಸರೂ, ಪ್ರಕಾಂಡ ಪಂಡಿತರೂ, ಉನ್ನತ ಗೌರವಾನ್ವಿತರೂ, ಶ್ರೇಷ್ಠ ವ್ಯಾಕರಣ ಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞರೂ ಆಗಿದ್ದರು. ಇನ್ನೂ ಕೆಲವರು ಪ್ರತಿಭಾವಂತ ಕವಿಗಳಾಗಿ ತಮ್ಮ ಕಾವ್ಯಗಳಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದರು. ಮನುಷ್ಯನ ಉದ್ಧಾರಕ್ಕೆ ಧರ್ಮ, ನೀತಿ, ತಪಸ್ಸು, ವಿದ್ಯೆ, ಸಾಹಿತ್ಯ, ವ್ಯಾಕರಣ, ಯೋಗ, ತರ್ಕ ಮೊದಲಾದವುಗಳ ಅವಶ್ಯಕತೆಯಿದೆ. ಇವುಗಳ ನಿರಂತರ ಬೋಧನೆ ಮತ್ತು ಅನುಷ್ಠಾನದಿಂದ ಜನರ ಮನಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಸಂಸ್ಕಾರಗೊಳಿಸಲು ಬರುತ್ತದೆಂದು ಆ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸದಾ ತಮ್ಮನ್ನು ತೊಡಗಿಸಿಕೊಂಡ ಈ ಮುನಿಪುಂಗವರು ಸಮಾಜದ ಉನ್ನತಿಗೆ ಕಾರಣರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಇಂಥವರ ಬದುಕಿನ ಎಳೆಗಳನ್ನು ಜೋಡಿಸಿ ಅವರ ಚರಿತ್ರೆಯ ಮೇಲೆ ಬೆಳಕು ಚೆಲ್ಲುವ ಪ್ರಯತ್ನವನ್ನು ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಅಜಿತಸೇನ

ಈ ಜೈನ ಮುನಿಪರಂಪರೆಯಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಭಾವಶಾಲಿಯಾದ ಮುನಿ ಅಜಿತಸೇನ. ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೩ರ ಮುಳಗುಂದ ಶಾಸನ “ಮೂಳಸಂಘಾವಾರಶೌ ಮಣೀನಾಮೆ (ಮಿ) ವ ಸಾರ್ವಜ್ಞಿಕಾಂ ಮಹಾಪುರುಷ ರತ್ನಾಂ ಸ್ಥಾನ ಸೇನಾನ್ವಯೋಜನಿ ಆ ಚನ್ದ್ರಕವಾಟಾನ್ವಯರಿಷ್ಠರಜಿತಸೇನಭಟ್ಟಾರಕ ...” ಎಂದಿದೆ.¹²⁹ ಇದರಿಂದ ಈತನು ಮೂಲಸಂಘದ ಸೇನಗಣಾನ್ವಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವನಾಗಿದ್ದನು. ‘ಮಹಾಪುರುಷರತ್ನ’ ಎಂಬ ಖ್ಯಾತಿಯನ್ನು ಪಡೆದ ಈತನು ಚಂದ್ರಕವಾಟಯಿತಿ ಪರಂಪರೆಗೆ ವರಿಷ್ಠ ನಾಗಿದ್ದನು. ಧರ್ಮಾಮೃತದ ನಯಸೇನನು ತನ್ನ ಗುರುಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಅಜಿತಸೇನನ್ನು ಹೀಗೆ ಸ್ಮರಿಸಿದ್ದಾನೆ.

“ಪರಮಜಿನಾಗಮಾಂಬುನಿಧಿ ಪಾರಗರೂರ್ಜಿತಗಂಡಮಂತರೇ
ಶ್ವರನುತಪಾದಪಂಕರುಹರುನ್ನತಕೀರ್ತಿ ಪತಾಕರಿಂದ್ರಭೂ
ಧರನಿಭಧೈರ್ಯರಂಗಜನ್ಯಪಾಲ ಮದೇಭಹರರ್ಲಸದ್ಗುಣಾ
ಭರಣರೆನಿಪ್ಪ ಪೆಂಪಜಿತಸೇನ ಮುನೀಶ್ವರನೋಳ್ ವಿರಾಜಿಕುಂ”

ಇಲ್ಲಿ ‘ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಜಿನಾಗಮವೆಂಬ ಸಮುದ್ರದ ಕೊನೆಯನ್ನು ಕಂಡವರು, ಪ್ರಖ್ಯಾತನಾದ ಗಂಡಮಂಡಲೇಶ್ವರನ ಸ್ತೋತ್ರಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರವಾದ ಪಾದಕಮಲಗಳುಳ್ಳವರು, ಉನ್ನತವಾದ ಕೀರ್ತಿಧ್ವಜವುಳ್ಳವರು, ಇಂದ್ರಪರ್ವತದಂತೆ ಧೈರ್ಯ ಉಳ್ಳವರು, ಮನ್ಮಥರಾಜನೆಂಬ ಮದ್ದಾನೆಯನ್ನು ಕೊಂದವರು, ಪ್ರಕಾಶಯುಕ್ತರು, ಗುಣಗಳೇ ಆಭರಣವಾಗಿ ಉಳ್ಳವರು, ಇಂಥ ಪೆಂಪು ಅಜಿತಸೇನ ಮುನೀಶ್ವರನಲ್ಲಿ ವಿರಾಜಿಸುತ್ತಿದೆ’ ಎಂದು ಬಣ್ಣಿಸಿ ನಯಸೇನ ಅಜಿತಸೇನರ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವದ ಪರಿಚಯಮಾಡಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಕನಕಸೇನ

ಅದೇ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೩ರ ಮುಳಗುಂದ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ, “ಅಜಿತಸೇನಭಟ್ಟಾರಕರ್ತೃದಂತೆವಾಸಿಗಳ್ ಕನಕಸೇನಭಟ್ಟಾರಕದೇವರ ಶಿಷ್ಯರ್” ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ.¹³⁰ ಇದರಿಂದ ಕನಕಸೇನನು ಅಜಿತಸೇನನ ಶಿಷ್ಯನೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ಹೆಸರಿನ ಇಬ್ಬರು ಮುನಿಗಳು ಈತನ ಕಾಲಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಆಗಿಹೋಗಿರುವುದರಿಂದ ಈತನನ್ನು ‘ಎರಡನೆಯ ಕನಕಸೇನ’ ಎಂದೂ ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಈತ ಅಜಿತಸೇನನ ಶಿಷ್ಯರಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಭಾವಶಾಲಿಯಾಗಿದ್ದನೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ.

ಒಂದನೆಯ ನಯಸೇನ

ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಚರಿತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ನಯಸೇನ ಹೆಸರಿನ ಐದು ಜನ ಕವಿಗಳಿರುವರು¹³¹ ಒಂದನೆಯ ನಯಸೇನನನ್ನು ವ್ಯಾಕರಣದ ನಯಸೇನ ಎಂದು ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ನಯಸೇನಸೂರಿ, ನಯಸೇನಪಂಡಿತ, ನಯಸೇನಮುನಿ ಎಂದು ಈತನನ್ನು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೩ರ ಜೈನ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಈತನ ಉಲ್ಲೇಖ ಮೊದಲಬಾರಿಗೆ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಈತನು ವ್ಯಾಕರಣ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಂಡ ಪಂಡಿತನಾಗಿದ್ದು ಒಂದನೆಯ ನರೇಂದ್ರಸೇನನ ಶಿಷ್ಯನೆಂದು ಈ ಶಾಸನದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇಂಥವರ ಶಿಷ್ಯನಾದ ನಯಸೇನನು ವ್ಯಾಕರಣಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿದ್ವಾಂಸನಾಗಿದ್ದು. ತನ್ನ ಸಮಕಾಲೀನ ವ್ಯಾಕರಣ ಪಂಡಿತನನ್ನು ಮೀರಿಸಿದ್ದನೆಂದು ಈ ಶಾಸನದ

“ನಿನಗೇನೆಂಬೆನೊ ಶಾಕಟಾಯನ ಮುನೀಶಂನ್ತಾನೆ ಶಬ್ದಾನುಶಾ
ಸನದೊಳ್ ಪಾಣಿನಿ ಪಾಣಿನೀಯದೊಳೆ ಚನ್ದ್ರಂ ಚಾನ್ದ್ರಂದೊಳೆ ತಜ್ಜಿನೇ
ನ್ದನೆ ಜೈನೆನ್ದದೊಳಾ ಕುಮಾರನೆ ಗಡಂ ಕೌಮಾರದೊಳ್ಪೋಲ್ವರೆ
ನೆನೆ ಪೋಲರ್ನ್ನಯಸೇನ ಪಣಿತರೊಳನ್ನರ್ವಾರ್ವಿವ್ವೀತೋರ್ವಿಯೊಳ್”

ಎಂಬ ಪದ್ಯದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಶಾಕಟಾಯನ ಮುನಿಯಂತೆ ಪಾಣಿನಿಯಲ್ಲಿ ಪಾಣಿಯಂತೆ, ಚಾಂದ್ರನಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರನಂತೆ, ಜಿನೇಂದ್ರದಲ್ಲಿ ಜೈನೇಂದ್ರನಂತೆ, ಕೌಮಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಕುಮಾರನಂತೆ ನಯಸೇನಸೂರಿ ಶೋಭಿಸಿದ್ದನು.

ಈತನನ್ನು ಹೋಲುವಂಥವರು ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಯಾರಿದ್ದಾರೆ? ಎಂದು ಕೇಳಿರುವುದು ವ್ಯಾಕರಣಪಾಂಡಿತ್ಯದ ಅವನ ಹಿರಿಮೆಯನ್ನು ಸಾರಿಹೇಳುತ್ತದೆ. ಇದೇ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಅವನನ್ನು “ಇಂತು ಸಮಸ್ತ ಶಬ್ದ ಶಾಸ್ತ್ರ ಪಾರವಾರ ಪಾರಗರ್ ನಯಸೇನ ಪಂಡಿತದೇವರ್” ಎಂದು ಕೀರ್ತಿಸಲಾಗಿದೆ.¹³²

ನಾಗಸೇನ ಪಂಡಿತ

ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೭ರ ಅರಸಿಬೀದಿ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ¹³³ ಈತನ ಉಲ್ಲೇಖವಿದ್ದು, ಹೊಗಾರಿ (ಪೊಗಾರಿ) ಗಚ್ಚಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಅರಸನ ಸಹೋದರಿ ಅಕ್ಕಾದೆವಿ ಗೋಕಾಗೆಯ ನೆಲೆಯಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಮೂಲಸಂಘ, ವಾರಸೇನಗಣ, ಹೊಗಾರಿ ಗಚ್ಚದ ನಾಗಸೇನ ಪಂಡಿತರಿಗಂದು ಭೂಮಿದಾನ ಕೈಕೊಂಡಳೆಂದು ಶಾಸನ ತಿಳಿಸುತ್ತದಾದರೂ, ಶಾಸನ ತೃಟಿತವಾಗಿದ್ದು, ಹೆಚ್ಚಿನ ವಿವರಗಳು ಲಭ್ಯವಿಲ್ಲ.

ಗುಣಭದ್ರ ಸಿದ್ಧಾಂತದೇವ

ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೫ರ ಕೂಯಿಬಾಳ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ¹³⁴ ಈತನ ಉಲ್ಲೇಖವಿದ್ದು, ಇವರು ತ್ರೈವಿದ್ಯಚಕ್ರೇಶ್ವರರೆನಿಸಿ, ತಮ್ಮ ವಿದ್ಯಾಪ್ರೌಢಿಮೆಯಿಂದ ಕೀರ್ತಿವಂತರಾಗಿದ್ದರು. ಶ್ರೀ ಮೋನಿಮತಿ ಕಂತಿ ಇವರ ಶಿಷ್ಯೆಯಾಗಿದ್ದಳು.

ಅನಂತವೀರ್ಯಮುನಿಪರು

ಮುಗದದ (೧೦೪೫) ಶಾಸನ¹³⁵ “ಭೋಜನಾಂಗ ತರುವಾಗಿಹ ಗೋವರ್ಧನ ದೇವನ ಸಮೀಪದೊಳ್, ಭೂಷಣಾಂಗಂ ಪುಟ್ಟುವಂತೆ ಪುಟ್ಟೆ ಸಂದಕೀರ್ತಿ ಸಾಮಾನ್ಯಮೇ”? ಎಂದು ಅಚ್ಚರಿಗೊಂಡು ಕೇಳಿದೆ. ಮರೋಳದ ಶಾಸನದಲ್ಲಂತೂ ಈ ಮುನಿಯ ಒಂದು ಭಾವಚಿತ್ರವೇ ಸಿಗುತ್ತದೆ. ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಚತುಃಷಷ್ಟಿ ಕಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಹದಿನೈದು ಕಲಾವಿದ್ಯೆಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಅನಂತವೀರ್ಯಮುನಿಪರು ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವವನ್ನು ಪ್ರಾಪ್ತಿಮಾಡಿಕೊಂಡು ನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಮನೆಮಾತಾಗಿದ್ದು, ಚಾಳುಕ್ಯ ರಾಜ್ಯದ ಗೌರವಕ್ಕೆ ಭಾಜನರಾಗಿದ್ದರು.

ಅಷ್ಟಪವಾಸಿ ಮುನಿಪತಿ

ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೪ರ ನಂದಿಬೇವೂರ¹³⁶ ಶಾಸನೋಕ್ತ ಅಷ್ಟೋಪವಾಸಿ ಭಟಾರ್ (ಮುನಿಪತಿ)ರು ಮೂಲಸಂಘ ದೇಸಿಗಣಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದು, ಸರ್ವಶಾಸ್ತ್ರಪ್ರವೀಣರೂ, ದಯಾಪುರೂ, ತಪೋನಿಷ್ಠರೂ, ಆಗಿದ್ದು ಮಹಾನ ಪಂಡಿತರೆಂದು ಖ್ಯಾತರಾಗಿದ್ದರು.

ಕನಕಶಕ್ತಿ ಸಿದ್ಧಾಂತದೇವ

ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೯ರ ಡಂಬಳ¹³⁷ ಶಾಸನೋಕ್ತ ಕನಕಶಕ್ತಿ ಸಿದ್ಧಾಂತದೇವ, ಸಕಲಶಾಸ್ತ್ರಕುಶಲರೂ, ಶಬ್ದಾರ್ಥತತ್ಪರರೂ ಉದ್ಯದ್ಗುಣ ಭೂಷಣರು ಆಗಿದ್ದರು.

ದಾಮನಂದಿ ಗಂಡ ವಿಮುಕ್ತ

ಇವರು ಸಮ್ಯಕ್ತ್ವರತ್ನಾಕರರಾಗಿ ಸ್ಯಾದ್ವಾದ ಸಿದ್ಧಾಂತದ ಸಾರವನ್ನು ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಬೋಧಿಸಿದರು.

ಸಿದ್ಧಸೇನ

ಮುಳಗುಂದದಲ್ಲಿ ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ದೊರೆತ ಒಂದು ಶಾಸನದಿಂದ ಈ ಸಿದ್ಧಸೇನನು ಒಂದನೆಯ ನಯಸೇನನ ಶಿಷ್ಯನೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.¹³⁸ ಈತನು ಸೇನಗಣಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವನು. ಮುಳಗುಂದದ ಬಸದಿಗೆ ಭೂಮಿದಾನ ಕೊಡುವಾಗ ನರೇಂದ್ರಸೇನ

ಮತ್ತು ನಯಸೇನನೊಂದಿಗೆ ಸಿದ್ಧಸೇನನ ಪಾದಪೂಜೆಯನ್ನೂ ಮಾಡಿರುವುದಾಗಿ ಈ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಈತನಿಗೆ ಈ ಮುನಿಪರಂಪರೆಯಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಗುರು ಒಂದನೆಯ ನಯಸೇನನಂತೆ ಉನ್ನತಸ್ಥಾನವಿದ್ದುದಾಗಿ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈತನೂ ತನ್ನ ಗುರುವಿನಂತೆ ವ್ಯಾಕರಣ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿದ್ವಾಂಸನಾಗಿರಬೇಕು.

ಮಲ್ಲಿಷೇಣ

“ಈತನು ಜಿನಸೇನಯತಿಗಳ ಶಿಷ್ಯನೆಂದು ನಾಗಕುಮಾರ ಕಾವ್ಯದ ಒಂದು ಶ್ಲೋಕದಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಗತಮದೋಜನಿ ಸತ್ಯಮಹಾಮುನಿ ಪ್ರಥಿತವಾಹನ ಜಿನಸೇನಮುನೀಶ್ವರಃ ಸಕಲಶಿಷ್ಯವರೋ ಹತಮನ್ಮಥೋಭವ ಮಹೋದಧಿತಾರಕರಂಡಕ”

ಇತನಿಗೆ ಇಂದ್ರಸೇನನೆಂಬ ಶಿಷ್ಯನಿದ್ದ. ಈತನು ವಿದ್ವಾಂಸರಲ್ಲಿ ಅಗ್ರಗಣ್ಯನಾಗಿದ್ದನು. ಸದ್ಗುಣಗಳ ಖಣಿ, ಸಕಲ ಆಗಮಗಳಲ್ಲಿ ನಿಪುಣ, ಸಂಸಾರವೆಂಬ ಸೂರ್ಯಕ್ಕೆ ಕಮಲನಂತೆ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾಗಿದ್ದು, ಸರಸ್ವತಿಯಿಂದ ಅಲಂಕೃತನಾಗಿದ್ದನು.¹³⁹ ವಿದ್ವಾಂಸರೆಂಬ ನಿಶಾಕಮಲಗಳಿಗೆ ಚಂದ್ರನಂತಿದ್ದನು. ಮಹಾಮಂತ್ರವಾದಿಯೆಂಬ ಹೆಗ್ಗಳಿಕೆಗೆ ಪಾತ್ರನಾಗಿದ್ದನು. ವ್ಯಾಕರಣ, ಕಾವ್ಯ ಹಾಗೂ ತರ್ಕಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪಾರಂಗತನಾಗಿದ್ದನು.

ದೇವನಂದಿ ಭಟ್ಟಾರಕ, ಹರನಂದಿ ಭಟ್ಟಾರಕ, ನರೇಂದ್ರನಂದಿ ಮುನಿಂದ್ರ, ಸಿದ್ಧನಂದಿ ಪಂಡಿತದೇವ, ಹಾಗೂ ಶಾಂತಿನಂದಿಮುನಿಂದ್ರರು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೬ರ ಮೋಟೆಬೆನ್ನೂರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ¹⁴⁰ ಉಕ್ತರಾಗಿದ್ದು, ಇವರೆಲ್ಲ ವಿವಿಧ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಂಡ ಪಂಡಿತರಾಗಿದ್ದು, ಜೈನ ತಪೋರಾಜ್ಯದ ಉನ್ನತಿಯನ್ನು ಲೋಕಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ತೋರಿಸಿದರು.

ನಾಗಸೇನ ಪಂಡಿತ,¹⁴¹ ನಿರವದ್ಯಕೀರ್ತಿಭಟ್ಟಾರಕ,¹⁴² ಪಾರ್ಶ್ವದೇವ ಸ್ವಾಮಿ,¹⁴³ ಮಾಧವಚಂದ್ರ ಬ್ರತೀಂದ್ರ,¹⁴⁴ ರವಿಕೀರ್ತಿ,¹⁴⁵ ಸಕಳಚಂದ್ರಪಂಡಿತ,¹⁴⁶ ಸರ್ವಣಂದಿ ಭಟ್ಟಾರಕ¹⁴⁷ ಮೊದಲಾದ ಅಚಾರ್ಯರು ಸಮ್ಯಕ್ತವರತ್ನಾಕರ ಸ್ಯಾಧ್ಯಾದ ಸಿದ್ಧಾಂತ ಹಾಗೂ ತಮ್ಮ ಅಗಾಧ ತಿಳುವಳಿಕೆಯಿಂದಲೂ, ಉಧಾತ್ತ ನಡವಳಿಕೆಯಿಂದಲೂ ಲೋಕವಂದಿತರಾದರು. ಇವರೆಲ್ಲ ಜೈನಮುನಿಗಳು ತೀರ್ಥಂಕರ ಪ್ರಣೀತ ಅಹಿಂಸಾಧರ್ಮವನ್ನೂ, ಸನ್ಮತಿ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸುಧೆಯನ್ನೂ, ಸಮಾಜಕ್ಕೆ ಮುಟ್ಟಿಸಿದರು. ಈತನ ಕಾಲದ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಧಾರ್ಮಿಕ ಪರಂಪರೆಯ ಮುಖ್ಯವಾಹಿನಿ ಜೀವಂತವಾಗಿ ಮುಂದೆ ಪ್ರವಹಿಸಲು ಈ ಯತಿ ಪುಂಗವರ ಕೊಡುಗೆ ದೊಡ್ಡದು. ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲದ ಶಾಸನೋಕ್ತ ಜೈನಮುನಿಗಳ ಪಟ್ಟಿಯನ್ನು ಪುರವಣಿ ಎರಡರಲ್ಲಿ ಒದಗಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಈತನ ಕಾಲದ ಜೈನಾಚಾರ್ಯರು ಪ್ರಾಚೀನ ಪರಂಪರೆಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ, ಅನ್ಯಧರ್ಮಗಳ ತತ್ವಗಳನ್ನು ಅಭ್ಯಸಿಸಿ ಪಾಂಡಿತ್ಯಗಳಿಸಿದ್ದರು. ಪರಧರ್ಮಸಹಿಷ್ಣುತೆ ಅಹಿಂಸೆಯಲ್ಲಿ ಹಾಸು-ಹೊಕ್ಕಾಗಿ ಸೇರಿಹೋಗಿದೆ. “ಕಸವರವೆಂಬುದು (ಬಂಗಾರ) ನೆರೆ ಸೈರಿಸಲಾಪೋಡೆ ಪರಧರ್ಮಮುಮಂ ಪರರ ವಿಚಾರಮುಮಂ” ಎಂಬುದು ಶ್ರೀ ವಿಜಯ ಕವಿಯ ಉಕ್ತಿಮುಕ್ತಾಫಲ. ಅದು ಅವನ ಸ್ವಧರ್ಮದತ್ತಿ ಚಿತ್ತಸಂಸ್ಕಾರದ ಒಳ್ಳೆಡಿ. ಇಂಥ ಸೂತ್ರಗಳ, ಸೂಕ್ತಿಗಳ ಲಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯವಾದ ಜೈನಾಚಾರ್ಯರು ಈತನ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಉದ್ದಗಲಗಳಲ್ಲಿ ವಿರಾಜಮಾನರಾಗಿದ್ದು, ತಾವು ಹೊಂದಿದ್ದ ಸಮನ್ವಯ ಸಮ್ಯಗ್ ದೃಷ್ಟಿಯನ್ನು, ಗಂಟೆಬಾರಿಸಿದಂತೆ ಧಣಾಡಂಗುರವಾಗಿ ಸಾರಿದರು.

ಮತೀಯ ವಿರಸಗಳು

ಶೈವ-ಶ್ರೇಷ್ಠೈಷ್ವ, ಶೈವ-ಜೈನಧರ್ಮಗಳ ಸಂಘರ್ಷದ ವೇಳೆಯಲ್ಲಿ ಮತ ಮತಗಳ ತೆಗಳಿಕೆ ಮತ್ತು ಸಹಿಷ್ಣುತೆಗಳ ಉಲ್ಲೇಖಗಳೆರಡೂ ದೊರೆತಿವೆ. ಜೈನ-ಶೈವರ ನಡುವೆಯೇ ಹೆಚ್ಚು ವಿರಸವಿದ್ದುದನ್ನು ಸಮಕಾಲೀನ ಶಾಸನಗಳು ಹಾಗೂ

ಸಾಹಿತ್ಯ ಕೃತಿಗಳು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. “ತೊಲಗದೆ ಜೈನಮಾರ್ಗದೊಳ್ ನಿಶ್ಚಳರಪ್ಪುದು ದೇವಪುತ್ರರಂ ಸಲನೆಗಳ್ಳಿವ್ವಿಕೋಗಳ ಬರ್ದಿನ ವೃತ್ತಿಯ ಮಾನ್ಯಕಾಟರುಂ ತೊಲಗಿಸುವ ಧರ್ಮಮಂ ಮಱಿದು ದೆಯ್ಯಕೆ ಕಾಳುಕುಱಿಯಿಕ್ಕಿದವರ್ಪೊಲೆಯವರ್ಗ್ಗ ವೃತ್ತಿಯಣಮಾಗದು ವೃತ್ತಿಗೆ ಮಾರ್ಕೆ ಭವ್ಯರಂ!! ಅಡಗಿನ ಬಸನಿಗ್ಗಂ ಕಳ್ಳುಡಿವವರ್ಗ್ಗಂ ವೃತ್ತಿಲೋಪಮೆಂಬೀ ನುಡಿಯಂ ಕಡೆಗಣ್ಣಣಿಸದೆ ಮೊದಲಿಂದಂ ಕಿಡಿಪುದವಂ ಸ್ಥಾನಗುರುಗಳುಂ ಪೂರ್ಬ್ಬಿಗರುಂ”¹⁴⁸ ಎಂಬ ವಿವರಣಾತ್ಮಕವಾದ ಕೋಗಳಿಯ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಜೈನಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ನಿಶ್ಚಲರಾಗಿರಬೇಕಾದದ್ದನ್ನು ತಿಳಿಸುವಾಗ ಶೈವಮತವನ್ನು ತೆಗಳಲಾಗಿದೆ. ಅಂತಹ ತೆಗಳಿಕೆಯ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲೇ ವೃತ್ತಿಯ ಮೇಲೆ ಹಿಡಿತವಿರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಪ್ರಯತ್ನ ನಡೆದಿದೆ. ಅವರವರ ದುರಭ್ಯಾಸಗಳನ್ನೇ ನೆಪಮಾಡಿಕೊಂಡು ವೃತ್ತಿಮೇಲೆ ಅಧಿಕಾರವಿರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದ ಕಾರಣವೂ ಅನ್ಯಧರ್ಮಗಳ ಬೆಳವಣಿಗೆಗೆ ಒಂದು ಕಾರಣವೆನ್ನಬಹುದು. “ಮಲೆಯದೆ ಶಾಂಖ್ಯಮಟ್ಟಮಿರು ಭೌತಿಕಪೊಂಗಿ ಕಡಂಗಿ ಬಾಗದಿತ್ತೊಲತೊಲ ಬುದ್ಧ ಬೌದ್ಧ ತಲೆದೊ ವೈಷ್ಣವಡಂಗಡಂಗು ವಾಗ್ಗರದ ಪೊಡರ್ಪುರ್ವೇಡಗಡ ಚಾರ್ಬುಕ ಚಾರ್ವಕ ನಿಮ್ಮ ದರ್ಪಮಂ”¹⁴⁹ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅನ್ಯಮತ ದೂಷಣೆಯು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಅಬ್ಬಲೂರಿನ ಏಕಾಂತದ ರಾಮಯ್ಯನ ಪ್ರಸ್ತಾಪವಿರುವ ಶಾಸನವಂತೂ ಜೈನ ಮತ್ತು ಶೈವರ ನಡುವಿನ ಹಿಂಸಾಪ್ರಚೋದಕ ಹೋರಾಟವನ್ನೇ ದಾಖಲು ಮಾಡಿದೆ.¹⁵⁰ “ಅಳಾಪಂ ಬೇಡ ನಯ್ಯಾಯಿಕ ನಿಜಮತಮಂ ನಚ್ಚದಿಸ್ಸಾಂಖ್ಯ ಮಾಣ್ವಾಚಾಳತ್ವಂ ಸಲ್ಲ ಮೀಮಾಂಸಕ ತೊಡರೆದೆಲೆ ಬೌದ್ಧ ಪೊಪೋಗು” ಎಂದು ಶಾಬನೂರಿನ ಶಾಸನವು¹⁵¹, ಶ್ರೀಪಾದ ತ್ರೈವಿದ್ಯದೇವ ಎಂಬ ಜೈನಗುರುವನ್ನು ಹೊಗಳುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅನ್ಯಮತಗಳನ್ನು ತೆಗಳಿದೆ.

ಚೋಳರು ಶೈವಧರ್ಮಿಯರಾಗಿದ್ದು, ಇವರ ದಾಳಿಗಳು, ಹಿಂಸಾಕೃತ್ಯಗಳು ಜೈನ ಧರ್ಮವು ಸಂಕಷ್ಟಕ್ಕೆ ಸಿಲುಕಲು ಮತ್ತೊಂದು ಕಾರಣವಾಯಿತು. ಚೋಳನೃಪ ರಾಜರಾಜನ ಉತ್ತರಾಧಿಕಾರಿ ಎರಡನೆಯ ರಾಜೇಂದ್ರ ಅನೇಕ ಜೈನ ಮಂದಿರ ಮತ್ತು ಮಂದಿರಗಳಿಗೆ ಬೆಂಕಿಯಿಟ್ಟು ನಾಶಗೈದನು.¹⁵² ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಚೋಳರ ಅವ್ಯಾಹತ ದಾಳಿಗಳು ಜೈನರ ಪ್ರಾಣಹಾನಿ, ಮಾನಹಾನಿ ಹಾಗೂ ಜೈನಮಂದಿರಗಳ ವಿನಾಶಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದವು.¹⁵³ ಅನೇಕ ಬಸದಿಗಳು, ಶೈವ ಮತ್ತು ವೈಷ್ಣವ ದೇವಾಲಯಗಳಾಗಿ ರೂಪು ಪಡೆದವು. ಇದು ನಿಜಕ್ಕೂ ಶೋಚನೀಯ.

ಹತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಕಾಶ್ಮೀರದಿಂದ ಬಂದ ಶೈವರು ತಮ್ಮ ಅಪಾರಪಾಂಡಿತ್ಯದಿಂದ ಜನಮನವನ್ನು ಅರಸರ ಚಿತ್ತವನ್ನು ತಮ್ಮತ್ತ ಸೆಳೆದುಕೊಳ್ಳಲು ಮುಂದಾದರು. ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಮತ-ಮತಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಮೇಲಾಟದಲ್ಲಿ ಶೈವ ಮತ್ತು ವೈದಿಕ ಮತಗಳದೇ ಮೆಲುಗೈಯಾಗಿತ್ತು. ಅನ್ಯಧರ್ಮಿಯರು, (ಶೈವ) ಜೈನ ಬಸದಿಗಳನ್ನು ಒಡೆದು ಶಿವಲಿಂಗಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿದ ಬಗೆಗೆ ನಿದರ್ಶನಗಳಿವೆ. ಅಂಥವರನ್ನು ‘ಜೈನ ಮೃಗ ಬೇಂಟೆಕಾರ’, ‘ಜೈನ ಕುಠಾರ’, ‘ಜಿನಸಮಯವನದಹನ ದಾವಾನಳ’ರು ಎಂದು ಪರಿಪರಿಯಾಗಿ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ತೆಗಳಲಾಗಿದೆ.¹⁵⁴

ಶಾಸನಗಳಂತೆಯೇ ಸಮಕಾಲೀನ ಸಾಹಿತ್ಯ ಕೃತಿಗಳು ಕೆಲವು ಅನ್ಯಮತ ದೂಷಣೆ ಮಾಡಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಬಹುಮುಖ್ಯವಾದುದು ಬ್ರಹ್ಮಶಿವನ ‘ಸಮಯ ಪರೀಕ್ಷೆ’ ಮತ್ತು ನಯಸೇನನ ‘ಧರ್ಮಾಮೃತ’. ಎರಡೂ ಕೃತಿಗಳು ಜೈನ ಧರ್ಮವನ್ನು ಹೊಗಳಿ ಶೈವ ಧರ್ಮವನ್ನು ತೆಗಳಲೆಂದೇ ರಚಿತವಾದಂತಿವೆ.

ಒಂದೆಸೆಯೊಳ್ ಜಿನಬಿಂಬವ
ನೊಂದೆಸೆಯೊಳ್ ಲಿಂಗ ವಿಷ್ಣುಬಿಂಬ ಮನವನಂ ||
ತೊದೆಡೆಯೊಳ್ಳೂಜಿಸುವಾ
ಸಂದೇಹಿಗೆ ಜೈನನೆಂಬ ಪೆಸರೆಂತೆಗುಂ ||

ಹೆಂಡತಿ ಮಾಹೇಶ್ವರಿ ಗಡ
ಗಂಡಂ ಜೈನಂಗಡವನ ಮಕ್ಕಳಡಮಾ
ತ್ತಂಡಂಗೆ ಭಕ್ತರೆನಿಪಾ
ಭಂಡಂಗುತ್ತಮದ ಜೈನವೆಸರೆಂತೆಸೆಗುಂ ||
ಪೆಂಡಂತಿವರಸಿದ ದೆಯ್ಯಂ
ಪೆಂಡಂತಿಪೂಜಿಪಡೆ ಪೆಂಡರಲ್ಲದ ದೆಯ್ಯಂ ||
ಗಂಡಂಗಾಪ್ಪಂ ಗೊರವರ
ತಂಡಕ್ಕಂ ಬೇಟೆ ಮೂರ್ತಿ ಮಾಹೇಶ್ವರರೊಳ್ ||

ದಯೇ ಮೂಲಂ ಧರ್ಮಕ್ಕಂ
ದಯೆ ಜೈನದೊಳಲ್ಲದಿಲ್ಲ ಮುಗ್ಧಜನಂಗ ||
ಳ್ಳಯೆ ತಮಗುಂಟ್ರಂಬರ್ನ್ನ
ದ್ವಯರಪ್ಪದನಜೆ ಯುತಿರ್ದ್ವಮೋಹಿಸುತ್ತಿರ್ಪರ್ ||

ಮೇಲೆ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ ಬ್ರಹ್ಮಶಿವನ 'ಸಮಯ ಪರೀಕ್ಷೆಯ' ಕೆಲವು ಪದ್ಯಗಳು¹⁵⁵ ಅವನ ಸಮಕಾಲೀನ ಧಾರ್ಮಿಕ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯ ಪರಿಚಯ ಮಾಡುತ್ತವೆ.

ಜೈನ ಮತ್ತು ಶೈವ ಮತಗಳು ಪರಸ್ಪರ ತೆಗಳಿಕೆಯಲ್ಲಿ ನಿರತವಾಗಿದ್ದ ಸಮಯದಲ್ಲೇ ಅನ್ಯಮತ ಸಹಿಷ್ಣುತೆಯ ಬಗೆಗೆ ಮತೀಯ ಹಾರ್ದಿಕ ಸಂಬಂಧಗಳ ಬಗೆಗೆ ಶಾಸನೋಲ್ಲೇಖಗಳಿವೆ. ಆದರೆ ಇವು ಮಹಾಜನಗಳ ವರ್ಣನೆ ಅಥವಾ ದೇವತಾಸ್ತುತಿಗಳ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ,

“ಅನೇಕ ತರ್ಕ ವ್ಯಾಕರಣ ಪುರಾಣ ಕಾವ್ಯ ನಾಟಕ
ವಾತ್ಸಾಯನಾದಿ ವಿದ್ಯಾ ಸಾರಾಸಾರಾ ವಿಚಾರ ಚಾರು
ಚತುರ ಚತುರಾನನರುಂ ಸಕಲ ದಿಗಂತರ
ವೈಶೇಷಿಕ ಲೋಕಾಯತ ಶಾಖ್ಯ ಬೌದ್ಧರುಹತ
ಮೀಮಾಂಸ ಸರೋವರ ರಾಜಹಂಸರುಂ”

ಎಂದು ಪಿರಿಯ ಕೆರೆಯೂರಿನ ಮಹಾಜನರನ್ನು ಬಾಳಂಬೀಡ್‌ನ ಶಾಸನ ಹೊಗಳಿದೆ.¹⁵⁶

ಸ್ವಮತಾಭಿಮಾನದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅನ್ಯಮತದ ತೆಗಳಿಕೆ, ಮತೀಯ ಸೌಹಾರ್ದತೆ ಎರಡಕ್ಕೂ ಶಾಸನೋಲ್ಲೇಖಗಳು ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ಪೂರಕವಾಗಿ ಸಮಕಾಲೀನ ಸಾಹಿತ್ಯವೂ ನೆರವಾಗುತ್ತದೆ. ಮತೀಯ ವಿಡಂಬನೆ, ತೆಗಳಿಕೆ, ಸೌಹಾರ್ದತೆ, ಸಹಿಷ್ಣುತೆ ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ದೇವಾಲಯಗಳೇ ಮೂಲಸ್ಥಾನವಾಗಿದ್ದುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಅಬ್ಬಲೂರಿನ ಶಾಸನೋಲ್ಲೇಖವು ಬಹಳ ಮಹತ್ವದ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿದೆ.

ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣೆಗಳು

1. ಯಜ್ಞಯಾಗಗಳಂಥ ಪೂಜಾ ವಿಧಿಗಳೊಂದಿಗೆ ಪ್ರಭು ಮತ್ತು ಪುರೋಹಿತ ವರ್ಗದ ಜನ ತಮ್ಮ ಮೂಲಗಳನ್ನು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಮುನಿವಂಶದಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭಿಸುತ್ತಿದ್ದುದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಮರಿಸಬಹುದು.
2. ಚಿದಾನಂದ ಮೂರ್ತಿ ಎಂ., ಬುದ್ಧಿ ಸಮ್ ಇನ್ ಕರ್ನಾಟಕ, ಕ್ಯೂ. ಜೆ. ಎಂ. ಎಸ್. ಎಲ್. iii, 4, ಜನವರಿ 63, ಕೆ. ಶಾ. ಸಾಂ. ಅ., ಪುಟ 115-126.
3. ಚಿದಾನಂದ ಮೂರ್ತಿ ಎಂ., ಕೆ. ಶಾ. ಸಾಂ. ಅಧ್ಯಯನ, ಪುಟ 113-114.
4. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್. XI, ಭಾಗ-I, 1098, ನಂ. 144, ಡಂಬಳ, ಮುಂಡರಗಿ, ಧಾರವಾಡ.
5. ಕನ್ನಡ ವಿಷಯ ವಿಶ್ವಕೋಶ, ಪುಟ 1071.
6. ಗೋಪಾಲರಾವ್ ಹೆಚ್. ಎಸ್., ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಳುಕ್ಯ ದೇವಾಲಯಗಳು, ಒಂದು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ, ಪುಟ 194.
7. ಕರ್ಲಮಂಗಲಂ ಶ್ರೀಕಂಠಯ್ಯ, ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪುಟ 194.
8. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್. XI, ಭಾಗ-I, ನಂ. 157, 1104, ಮುಳಗುಂದ, ಗದಗ.
9. ಮಹೀಶವಾಡಿ ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ.), ಧರ್ಮಾಪ್ಯುತ, 'ಸತ್ಯವ್ರತದ ಕಥೆ', ಆಶ್ವಾಸ-11, ಪದ್ಯ 495.
10. ಧರ್ಮಾಪ್ಯುತ, 'ವಾತ್ಸಲ್ಯದ ಕಥೆ', ಆಶ್ವಾಸ-8, ಪದ್ಯ 334.
11. ಶಿರೂರ ಬಿ. ವ್ಹಿ., ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಜೈನಧರ್ಮ, ಅರವಂಟಿಗೆ, ಸಂ. 1, ಸಂ. 2, ಪುಟ 1.
12. ಕೊಪ್ಪ ಎಸ್. ಕೆ., ತರ್ಧವಾಡಿನಾಡು, ಒಂದು ಅಧ್ಯಯನ, ಪುಟ 261.
13. ಅದೇ.
14. ಎಪಿಗ್ರಾಫಿಕಲ್ ಸಿರೀಜ್, ಸಂ. VIII, ನಂ. 17, ಕೋರಟ್ಟಾ, ಮೇಟಪಳ್ಳಿ ತಾ. ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶ.
15. ಹಂಪನಾ (ಸಂ) 'ಅರವಂಟಿಗೆ', ಸಂ. 2, ಸಂ. 2, ಪುಟ 7.
- 15A. ಎ. ಇ., ಸಂ. XVII, ಪುಟ 121, ನಂ. 80, 1047, ಅರಸಿಬೀದಿ, ಹುನಗುಂದ ತಾ. ಬಾಗಲಕೋಟೆ ಜಿ.
- 15B. ಗೋಪಾಲರಾವ್ ಹೆಚ್. ಎಸ್., ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಳುಕ್ಯ ದೇವಾಲಯಗಳು, ಒಂದು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ, ಪುಟ 193.
16. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., XX, ನಂ. 32, 1045, ಕ್ಯೂಯಿಬಾಳ, ಕುಂದಗೋಳ ತಾ.
17. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., XI, ಭಾಗ-I, ನಂ. 78, 1045, ಮುಗದ, ಧಾರವಾಡ ತಾ. ಜಿ.
18. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 115, 1054, ನಂದಿಬೇವೂರ, ಹರಪ್ಪನಹಳ್ಳಿ ತಾ.
19. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., XVIII, ನಂ. 71, 1066, ಮೊಟೇಬೆನ್ನೂರ, ರಾಣೆಬೆನ್ನೂರ ತಾ.
20. ಹಂಪನಾ (ಸಂ) 'ಅರವಂಟಿಗೆ', ಸಂ.1, ಸಂ. 2, ಪುಟ 48.
21. ಅದೇ, ಪುಟ 50.
22. ಹಂಪನಾ, 'ಚಂದ್ರಕೋಡ', ಪುಟ 203.
23. ಎ. ಇ., ಸಂ. XVI, ಮುಳಗುಂದ, ಪುಟ 54-56, 1053.
24. ಅದೇ.
25. ಅದೇ.
26. ಹಂಪನಾ (ಸಂ) 'ಅರವಂಟಿಗೆ', ಸಂ. 1, ಸಂ. 2, ಪುಟ 48.
27. ಎ. ಇ., ಸಂ. XVII, ಪುಟ 121, ನಂ. 80, 1047, ಅರಸಿಬೀದಿ, ಹುನಗುಂದ ತಾ. ಬಾಗಲಕೋಟೆ ಮತ್ತು ಕನ್ನಡ ಶಾಸನ ಸಂಪದ, ನಂ. 20, 1053, ಮುಳಗುಂದ, ಗದಗ ತಾ. ಜಿ.

28. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., XI, ಭಾಗ-I, ನಂ. 78, 1045, ಮುಗದ, ಧಾರವಾಡ ತಾ. ಜಿ.
29. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 115, 1054, ನಂದಿಬೇವೂರ, ಹರಪ್ಪನಹಳ್ಳಿ ತಾ. ದಾವಣಗೆರೆ ಜಿಲ್ಲೆ.
30. ಎಪಿಗ್ರಾಫಿಕಲ್ ಸಿರೀಜ್, ಸಂ. VIII, ನಂ. 17, ಕೋರಟ್ಟಾ, ಮೇಟಪಳ್ಳಿ ತಾ. ಅಂಧ್ರಪ್ರದೇಶ.
31. ಎ. ಇ., ಸಂ. XVII, ಪುಟ 121, ನಂ. 80, 1047, ಅರಸಿಬೀದಿ, ಹುನಗುಂದ ತಾ.
32. ಅದೇ.
33. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 115, 1054, ನಂದಿಬೇವೂರ, ಹರಪ್ಪನಹಳ್ಳಿ ತಾ.
34. ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣೆ 30ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ.
35. ನರಸಿಂಹಮೂರ್ತಿ ಎ. ಎ., ಜೈನ ಕಮುನಿಟಿ, ಎ ಸೋಸಿಯಲ್ ಸರ್ವೆ, ಪುಟ 310-311.
36. ಜಿನಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಮೂಲವಾದ ಮೂಲಸಂಘದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದು ಸೇನಗಣ, ಅದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದು ಪೊಗರಿಗಚ್ಚ. ಆರ್. ಎ., XIX, ಪುಟ 272, 1054 ಕ್ರಿ. ಶ.
37. ಈಗಿನ ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸಿಂದಗಿ ತಾಲೂಕಿನ 'ಚಂದ್ರಕವಚ' ಈ ಮುನಿಗಳ ಮೂಲಸ್ಥಳವಾಗಿದ್ದು ಅಲ್ಲಿಂದ ಅವರು ಮುಳಗುಂದಕ್ಕೆ ಬಂದು ನೆಲೆಸಿದ ಕಾರಣದಿಂದ 'ಚಂದ್ರಿಕಾವಾಟದ ಯತಿಗಳು' ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ ಎಂದು ಪಿ. ಬಿ. ದೇಸಾಯಿಯವರು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. (ಕ. ಸಾ. ಪ. ಪತ್ರಿಕೆ, ಸಂ. 5, ಸಂ. 2, ಪುಟ 25) ಬಹುಜನ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ.
38. ದೇಸಾಯಿ ಪಿ. ಬಿ., 'ಚಂದ್ರಿಕಾವಾಟದ ಯತಿಗಳು', ಕ. ಸಾ. ಪ. ಪತ್ರಿಕೆ, ಸಂ. 5, ಸಂ. 2, ಪುಟ 25.
39. ಕಮಲಾ ಹಂಪನಾ ಮತ್ತು ಕೆ. ಆರ್. ಶೇಷಗಿರಿ (ಸಂ) 'ಚಾವುಂಡರಾಯ ಪುರಾಣಂ', ಪದ್ಯ 15, ಪುಟ 5.
40. ಅದೇ ಪದ್ಯ 13, ಪುಟ 5.
41. ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣೆ 28ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ.
42. ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣೆ 31ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ.
43. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 115, 1054, ನಂದಿಬೇವೂರ, ಹರಪ್ಪನಹಳ್ಳಿ ತಾ. ದಾವಣಗೆರೆ ಜಿಲ್ಲೆ.
44. ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣೆ 30ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ.
45. ಎವರಣೆಗೆ ನೋಡಿ ಹಂಪನಾ 'ಯಾಪನೀಯ ಸಂಘ', ಪ್ರಸಾರಾಂಗ ಕ. ಎ. ಎ. ಹಂಪಿ 1999.
46. ಅದೇ, ಪುಟ 32.
47. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., XI, ಭಾಗ-I, ನಂ. 111, 1071, ಸೊರಟೂರು, ಪುಟ 108-109.
48. ಎ. ಇ., ಸಂ. XIII, ನಂ. 15, 902, ಮುಳಗುಂದ, ಪುಟ 191.
49. ಚಿದಾನಂದ ಮೂರ್ತಿ ಎಂ., ಕ. ಶಾ. ಸಾಂ. ಆ, ಪುಟ 164.
50. ರಾಘವಚಾರ್ ಎಸ್. ಎಸ್., 'ಮತ ಮತ್ತು ತತ್ವ' ಕರ್ನಾಟಕ ಪರಂಪರೆ, ಸಂ. 1, ಪುಟ 258.
51. ಚಿದಾನಂದ ಮೂರ್ತಿ. ಎಂ., ಕ. ಶಾ. ಸಾಂ. ಆ, ಪುಟ 161-62.
52. ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣೆ 50 ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ.
53. ಮ್ಯಾಕಡೊನೆಲ್ ಎ. ಎ., ವೈದಿಕ ಮೈಥಿಲೋಜಿ, ವಾರಣಾಸಿ 1963, ಪುಟ 32.
54. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., XI, ಭಾಗ-I, ನಂ. 84, ಹೊಂಬಳ, ಗದಗ ತಾ. ಜಿ.
55. ಎ. ಆರ್. ಆರ್. ಎಸ್. ಇ., 1960-91, ಸಂ. ಬಿ 520, ಕ್ರಿ. ಶ. 1099.

56. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್. IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 105, 1047, ಕಂಚಗಾರಬೆಳಗಲಿ, ಅಲೂರ ತಾ. ಅನಂತಪುರ ಜಿಲ್ಲೆ, ಅಂಧ್ರಪ್ರದೇಶ.
57. ಆರ್. ಎಫ್. ಎನ್. ಡಿ., ನಂ. 3, 1047, ತಡಕಲ್ಲು, ದೇಗಲೂರ ತಾ. ನಾಂದೇಡ.
58. ಎಚ್. ಎ. ಎಸ್., ನಂ. 7, ಪುಟ 1-7, 1056, ಬೋಧನ, ನಿಹಾಮಬಾದಜಿಲ್ಲೆ.
59. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 120, 1058, ರಂಗಪುರಂ, ಹಡಗಲಿ, ಹಡಗಲಿ ತಾ. ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆ.
60. ಚಿದಾನಂದ ಮೂರ್ತಿ ಎಂ., ಕೆ. ಶಾ. ಸಾಂ. ಅ., ಪುಟ 125.
61. ಅದೇ.
62. ಅದೇ.
63. ನಾಗೇಗೌಡ ಎಚ್. ಎಲ್., ಪ್ರವಾಸಿ ಕಂಡ ಇಂಡಿಯಾ, ಸಂ 2.
64. ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣೆ 60ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ, ಪುಟ 128.
65. ಅದೇ, ಪುಟ 128.
66. ಅದೇ, ಪುಟ 129.
67. ಹಂದಿಕೆ. ಕೆ. ಕೆ., 'ಯುನೈಟೆಡ್ ಆಂಡ್ ಇಂಡಿಯನ್ ಕಲ್ಚರ್', ಪುಟ 510.
68. ಗೋಪಿನಾಥರಾವ್, ಎಲೆಮೆಂಟರಿ ಆಫ್ ಹಿಂದೂ ಇಕೋನಾಗ್ರಫಿ, ಪುಟ 25.
69. ಚಿದಾನಂದ ಮೂರ್ತಿ ಎಂ., ಕೆ. ಶಾ. ಸಾಂ. ಅ., ಪುಟ 134.
70. ಅದೇ, ಪುಟ 131.
71. ಅದೇ, ಪುಟ 131.
72. ಅದೇ, ಪುಟ 131.
73. ಎ. ಕೆ., VIII, 276, ಶಿಕಾರಿಪುರ, ಕ್ರಿ. ಶ.1143.
74. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., IX, ನಂ. 128, 1065.
75. ಎ. ಆರ್. ಆರ್. ಇ., 1946-47, B-207, 1067, ಬೆಳವಟ್ಟಿ, ಧಾರವಾಡ.
76. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 101, 1045, ಮೋರಿಗೇರಿ, ಹಡಗಲಿ ತಾ.
77. ಎ. ಆರ್. ಆರ್. ಇ., 1945-46, B-273, 1062, ಬದ್ವಿ, ಧಾರವಾಡ.
78. ಎ ಟೈಲ್ಸ್ ಸೆಂಚುರಿ ಯುನಿವರ್ಸಿಟಿ ಇನ್ ಮೈಸೂರು, ಪುಟ 22.
79. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., XVIII, ನಂ. , 1027, ಅಸುಂಡಿ, ರಾಣೆಬೆನ್ನೂರ ತಾ.
80. ನಂಜುಂಡಸ್ವಾಮಿ ಎ. ಎಸ್., 'ಚಾಲುಕ್ಯರ ಇತಿಹಾಸ', ಪುಟ 82-83.
81. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 99, ಸತ್ತೂರ, ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ತಾ. ದಾವಣಗೆರೆ ಜಿಲ್ಲೆ.
82. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., XI, ಭಾಗ-I, ನಂ. 91, ಸೂಡಿ, ರೋಣ, ಗದಗ.
83. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 128, ಗುಡಿಹಳ್ಳಿ, ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ತಾ. ದಾವಣಗೆರೆ ಜಿಲ್ಲೆ.
84. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., XV, ನಂ. 1, 1059, ಕರ್ಮಡಿ, ರೋಣ ತಾ. ಗದಗ.
85. ಜಯಶ್ರೀ ಎಮ್. ಎಸ್., 'ಲೋಕೋಪಕಾರಕಂ': ಒಂದು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ, ಅಪ್ರಕಟಿತ ಮಹಾಪ್ರಬಂಧ ಕೆ. ವಿ. ವಿ. ಧಾರವಾಡ.

86. ದೇಸಾಯಿ ಪಿ. ಬಿ., (ಸಂ) ಕ್ಯಾನಾರಿಸ್ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್, ಇನ್ ದಿ ಕನ್ನಡ ಡಿಸ್ಟ್ರಿಕ್ಟ್ ಆಫ್ ಹೈದ್ರಾಬಾದ್ ಸ್ಟೇಟ್, ನಂ. 5, 1052, ಮಾನ್ವಿ, ರಾಯಚೂರ ಜಿಲ್ಲೆ.
87. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 109, 1052-53, ತಳಕಲ್ಲ, ಹಡಗಲಿ ತಾ. ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆ.
88. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., XVIII, ನಂ. 68, 1063, ಯರಗುಪ್ಪಿ, ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ ತಾ.
89. ಕೆ. ವಿ. ವಿ., ಶಾ., ಸಂ. 2, ಕೊಪ್ಪಳ ಜಿಲ್ಲೆ, ನಂ. 6, 1061, ಅಳವಂಡಿ, ಕೊಪ್ಪಳ ತಾ.
90. ದಿವಾಕರ ಆರ್. ಆರ್., ಕರ್ನಾಟಕ ಪರಂಪರೆ, ಸಂ. 1, ಪುಟ 326.
91. ಹಯವದನರಾವ್ ಸಿ., ಮೈಸೂರ ಗೆಝೆಟಿಯರ್, ಸಂ. II, ಪುಟ 985.
92. ರಂಗಸ್ವಾಮಿ ಎ., 'ಚಾವುಂಡರಾಯನ ಲೋಕೋಪಕಾರ' ಒಂದು ಅಧ್ಯಯನ, ಪುಟ 56.
93. ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾರತಿ ಸಂ. 3, ಸಂ. 2, ಪುಟ 45-59, 1050-51, ಕೊಕಟನೂರ, ಅಥಣಿ ತಾ. ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆ.
94. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., XI, ಭಾಗ-I, ನಂ. 100, 1064, ಅಸುಂಡಿ, ಗದಗ.
95. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., XI, ಭಾಗ-I, ನಂ. 83, 1049, ಬಗೇವಾಡಿ, ಬಿಜಾಪುರ.
96. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., XVIII, ನಂ. 118, 1121, ವಿಜಾಪುರ.
97. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., XI, ಭಾಗ-I, 1058, ಕೊಟ್ಟಪಲ್ಲೆ, ನಂದಿಕೊಟನೂರು ತಾ. ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶ.
98. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., XVIII, ನಂ. 67, 1062, ಹೊನವಾಡ, ವಿಜಾಪುರ ತಾ. ಜಿ.
99. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., XI, ಭಾಗ-I, ನಂ. 155, 1109, ಎಲಿಶಿರೂರು, ಗದಗ.
100. ಅದೇ.
101. ಕಲಬುರ್ಗಿ ಎಂ. ಎಂ., (ಸಂ.) ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಸೂಚಿ, ಪುಟ 48, ನಂ. 72, 1053, ಹಾವನೂರ, ಹಾವೇರಿ ತಾ. ಜಿ.
102. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 118, 1057, ಹಿರೇಹಡಗಲಿ, ಹಡಗಲಿ ತಾ. ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆ.
103. ಗೋಗಿ ಹನುಮಾಕ್ಷಿ, (ಸಂ) ಕಲಬುರ್ಗಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು, ನಂ. 27, 1058, ನಾಗಾವಿ, ಚಿತ್ರಾಪುರ ತಾ.
104. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., XVIII, ನಂ. 65, 1059, ಮಲ್ಲೂರ, ಹಾವೇರಿ ಜಿ.
105. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 125, 1061, ಹಿರೇಮಾಗಳಗೇರಿ, ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ತಾ. ದಾವಣಗೆರೆ ಜಿಲ್ಲೆ.
106. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 126, 1064, ಉಚ್ಚಂಗಿದುರ್ಗ, ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ತಾ.
107. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., XVIII, ನಂ. 66, 1062, ಬಂಕಾಪುರ, ಶಿಗ್ಗಾವ ತಾ. ಹಾವೇರಿ ಜಿಲ್ಲೆ.
108. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., XVIII, ನಂ. 72, (ತೇದಿರಹಿತ) ದೇವಗೇರೆ, ಹಾವೇರಿ ತಾ. ಜಿ.
109. ಚಿದಾನಂದಮೂರ್ತಿ ಎಂ., ಕೆ. ಶಾ. ಸಾಂ. ಅ., ಪುಟ 173.
110. ಅದೇ, ಪುಟ 174.
111. ಅದೇ, ಪುಟ 186.
112. ಅದೇ, ಪುಟ 188.
113. ಅದೇ, ಪುಟ 189.
114. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 101, 1045, ಮೋರಿಗೇರೆ, ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆ.
115. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 102, 1046, ಮೈಲಾರ, ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ತಾ.
116. ಎ. ಆರ್. ಆರ್., ಇ., 1960-61, ನಂ. 72, 1060, ಅಲಂಪುರ, ಮಹಬೂಬನಗರ ಜಿಲ್ಲೆ, ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶ.
117. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., XI, ಭಾಗ-I, ನಂ. 97, 1062, ಮುಳಗುಂದ.

118. ನಾರಾಯಣ ಮಾಧವ, 'ಸರ್ವದರ್ಶನ ಸಂಗ್ರಹ', 1924, ಪುಟ 188, (ವಾಸುದೇವ ಶಾಸ್ತ್ರಿ ಅಭ್ಯಂಕರ ಸಂಪಾದಿತ ಕೃತಿ)
119. ಚಿದಾನಂದ ಮೂರ್ತಿ ಎಂ., ಕೆ. ಶಾ. ಸಾಂ. ಅ., ಪುಟ 188.
120. ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣೆ 114ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ.
121. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 128, ಗುಡಿಹಳ್ಳಿ, ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ತಾ. ದಾವಣಗೆರೆ ಜಿಲ್ಲೆ ಮತ್ತು ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., XI, ಭಾಗ-I, ನಂ. 83, 1049, ಬ.ಬಾಗೇವಾಡಿ.
122. ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣೆ 114ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ.
123. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 135, 1071, ಹೂವಿನಹಡಗಲಿ.
124. ಸಾಧನ, ಸಂ. 2, ಜನೇವರಿ-ಮಾರ್ಚ್ 1973, ನಂ. 2, 1045, ಫಳ, ಗುಲಬರ್ಗಾ.
125. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., XI, ಭಾಗ-I, ನಂ. 83, 1049, ಬ.ಬಾಗೇವಾಡಿ, ಬಿಜಾಪುರ.
126. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 107, 1050, ಶಿರಸ್ತಿಹಳ್ಳಿ, ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ತಾ. ದಾವಣಗೆರೆ ಜಿಲ್ಲೆ.
127. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., XX, ನಂ. 35, 1055, ಕಲ್ಕೇರಿ, ಹಾನಗಲ್ ತಾ. ಹಾವೇರಿ.
128. ಗೋಗಿ ಹನುಮಾಕ್ಷಿ, (ಸಂ) ಸುರಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಶಾಸನಗಳು, ನಂ. 31, 1054, ಕೆಂಭಾವಿ, ಗುಲಬರ್ಗಾ ಜಿಲ್ಲೆ.
129. ಎ. ಇ. ಸಂ. XVI, ಮುಳಗುಂದ ಶಾಸನ, ಪುಟ 54-56, 1053.
130. ಅದೇ.
131. ಬಿ. ವಿ. ಮಲ್ಲಾಪುರ, ನಯಸೇನ ಮತ್ತು ಆತನ ಕೃತಿಗಳು, ಪುಟ 44.
132. ಆರ್. ಸಿ. ಹಿರೇಮಠ, (ಸಂ) ಕನ್ನಡ ಶಾಸನ ಸಂಪದ, ಮುಳಗುಂದ ಶಾಸನ, ಪುಟ 39-41, 1053.
133. ಎ. ಇ. ಸಂ. XVI, ನಂ. 80, ಪುಟ 121, 1047, ಅರಸಿಬೀದಿ, ಹುನಗುಂದ ತಾ. ಬಾಗಲಕೋಟೆ ಜಿಲ್ಲೆ.
134. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., XX, ನಂ. 32, 1045, ಕುಯಿಬಾಳ, ಕುಂದಗೋಳ ತಾ. ಧಾರವಾಡ.
135. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., XI, ನಂ. 78, 1045, ಮುಗದ, ಧಾರವಾಡ.
136. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 115, ನಂದಿಬೇವೂರ, ಬಳ್ಳಾರಿ.
137. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್. XV, ನಂ. 530, 1059, ಡಂಬಳ, ಮುಂಡರಗಿ, ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆ.
138. ಹಂಪನಾ (ಸಂ) 'ಅರವಂಟಿಗೆ', ಸಂ. 1, ಸಂ. 2, ಪುಟ 49, 1050.
139. ನಾಥುರಾಮ್ ಪ್ರೇಮಿ, 'ಜೈನ ಸಾಹಿತ್ಯ ಟೀರ್ ಇತಿಹಾಸ', ನಾಗಕುಮಾರ, ಶಾವ್ಯದ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಪದ್ಧ, 5-6, ಪುಟ 318.
140. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., XVIII, ನಂ. 71, 1066, ಮೋಟೆಬೆನ್ನೂರ, ರಾಣೆಬೆನ್ನೂರ ತಾ. ಹಾವೇರಿ ಜಿಲ್ಲೆ.
141. ಎ. ಇ. ಸಂ. XVI, ನಂ. 10, 1047, ಅರಸಿಬೀದಿ, ಹುನಗುಂದ ತಾ.
142. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., XI, ಭಾಗ-I, ನಂ. 78, 1045.
143. ಅದೇ.
144. ಅದೇ.
145. ಅದೇ.
146. ಎ. ಕೆ. ಸಂ. VIII, ನಂ. 58, 1062, ನಗರ.
147. ಎ. ಕೆ. ಸಂ. VIII, 1902, ಎಪ್ರಿಲ್, ಶಿಕಾರಿಪುರ, ನಂ. 136, 1068.
148. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 117, ಕ್ರಿ. ಶ. 1055.

149. ಎ. ಕ. ಸಂ. V, ಚನ್ನರಾಯಪಟ್ಟಣ, 148, ಕ್ರಿ. ಶ. 1094.
150. ಇ. ಆಯ್., ಸಂ. V, ಪುಟ 245-252.
151. ಎ. ಕ. ಸಂ. XI, ದಾವಣಗೆರೆ, 90, ಕ್ರಿ. ಶ. 1128.
152. ರಂಗಸ್ವಾಮಿ ಎ., 'ಚಾವುಂಡರಾಯನ ಲೋಕೋಪಕಾರ', ಒಂದು ಅಧ್ಯಯನ, ಪುಟ 57.
153. ಕರ್ಲಮಂಗಲಂ, ಶ್ರೀಕಂಠಯ್ಯ, ಪೂರ್ವೋಕ್ತ, ಪುಟ 57.
154. ಚಿದಾನಂದಮೂರ್ತಿ ಎಂ., ಕೆ. ಶಾ. ಸಾಂ. ಅ., ಪುಟ 104.
155. ಬ್ರಹ್ಮಶಿವ, 'ಸಮಯ ಪರೀಕ್ಷೆ', ಆಶ್ವಾಸ-4, ಪದ್ಯ 121, 4-125, 8-87 ಮತ್ತು 14-39.
156. ಕ. ಇ., ಸಂ. IV, 32, ಕ್ರಿ. ಶ. 1088.

ಅಧ್ಯಾಯ 2.

ಶಿಕ್ಷಣ ಮತ್ತು ಸಾಹಿತ್ಯ

ಜ್ಞಾನಾರ್ಜನೆಯು ಒಂದು ನಾಡಿನ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಕುರುಹಾಗಿದ್ದು, ಎಲ್ಲ ಕಾಲ ದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಅದರ ಬಗ್ಗೆ ಗೌರವ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತಾ ಬಂದಿದೆ. ಬಹು ಹಿಂದಿನಿಂದಲೂ ಭಾರತೀಯರು ವಿದ್ಯೆಯ ಬಗೆಗೆ ಅಪಾರ ಗೌರವನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಬಂದಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಾಚೀನ ಭಾರತೀಯರ ಬದುಕನ್ನು ನಿಯಂತ್ರಿಸಿದ ಧರ್ಮ; ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಪದ್ಧತಿಯನ್ನೂ ಬಿಟ್ಟಿಲ್ಲ. ವಿದ್ಯೆಯ ಪರಮ ಪ್ರಯೋಜನ ಆತ್ಮಸಿದ್ಧಿ ಆತ್ಮಜ್ಞಾನ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಅದರ ನೇರ ಸೂಚನೆಯಿದೆ. ಇಲ್ಲೆಲ್ಲ ನಮ್ಮವರು ಲೌಕಿಕತೆಗಿಂತ ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚು ಒತ್ತು ಕೊಟ್ಟಿರುವುದು ಸ್ಪಷ್ಟ. ಜನರು ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ದಾನ-ದತ್ತಿಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಕೊಡುವಾಗ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕಾಗಿ ಇಂತಿಷ್ಟು ಎಂದು ನಿಗದಿ ಪಡಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.¹ ಹೀಗೆ ದೇವಾಲಯಗಳು ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸದ ಕೇಂದ್ರಗಳೆನಿಸಿದ್ದವು.² ವಿದ್ಯಾಕೇಂದ್ರಗಳಾದ ದೇವಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ತಪೋಧನರು, ಛಾತ್ರರು ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ನಿರತರಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದರು. ತಪೋಧನರು ನೈಷ್ಠಿಕ ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿಗಳಾಗಿದ್ದು,³ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸದ ನಂತರ ಮಠ-ದೇವಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನಾಪತಿಗಳಾಗುತ್ತಿದ್ದರು. ಛಾತ್ರರು ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮುಗಿದ ಮೇಲೆ ಗೃಹಸ್ಥಾಶ್ರಮಕ್ಕೆ ಮರಳುತ್ತಿದ್ದರು. ತಪೋಧನರು “ಯಮನಿಯಮಸ್ವಾದ್ಯಾಯ ಧ್ಯಾನ ಧಾರಣ ಮೋನಾನುಷ್ಠಾನ ಸಮಾಧಿಸಮೃನ್ನರಪ್ಪ”ರಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದು ದಿನಾಲು ಸಾಧನೆ ನಡೆಸುವದರೊಂದಿಗೆ ಹಿರಿಯ ಪಂಡಿತರಾದ ಸ್ಥಾನಪತಿಗಳಿಂದ ಉಪದೇಶ ಪಡೆಯುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. “ಶ್ರೀ ಮದೆಳಮೇಲ ಉತ್ತರೇಶ್ವರ ದೇವರ ಮಠದಲೋಡುವ ಕೇಳುವ ತಪೋಧನಗ್ಗಂ” ಎಂಬ ಹೇಳಿಕೆಯು ತಪೋಧನರು ಛಾತ್ರರಂತೆ ಓದುವ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಲ್ಲ ಕೇಳುವ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳೆಂಬುದನ್ನು ಪುಷ್ಟಿ ಕರಿಸುತ್ತದೆ.⁴

ಮಾನವನ ಬದುಕಿನಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯೆಗೆ ಇರುವ ಸ್ಥಾನ ಬಹಳ ಮಹತ್ವದ್ದು. ವ್ಯಕ್ತಿಯ, ಸಮಾಜದ ಬದುಕನ್ನು ಉದ್ಧರಿಸುವುದಾಗಿ ನಡೆಸುತ್ತಾ, ಕೊಳೆಗಳನ್ನು ಕಳೆದು ಹಸನುಮಾಡುತ್ತಾ, ಜೀವಿಸಿದ್ದಕ್ಕೊಂದು ಶಾಶ್ವತತೆಯ ರೂಪು ದೊರಕಿಸುವ ಮಹತ್ತರವಾದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ವಿದ್ಯೆ ಸಾಧಿಸುತ್ತದೆ. ವಿದ್ಯೆಯ ಬಗೆಗೆ ಭಾರತೀಯ ನಂಬಿಕೆಯು ಗಾಢವಾದದ್ದು, ಮನುಷ್ಯನ ಉತ್ತಮಿಕೆಗೆ ವಿದ್ಯೆಯೇ ಕಾರಣ. ನಮ್ಮ ಪ್ರಾಚೀನರ ನಂಬಿಕೆಯಂತೆ ವಿದ್ಯೆಯು ತಾಯಿಯಂತೆ ರಕ್ಷಿಸುತ್ತದೆ. ತಂದೆಯಂತೆ ಹಿತವಾದ ಹಾದಿಯಲ್ಲಿ ನಿಯೋಜಿಸುತ್ತದೆ. ಮಡದಿಯಂತೆ ರಮಿಸುತ್ತದೆ, ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸುತ್ತದೆ. ಐಶ್ವರ್ಯ ಮತ್ತು ಕೀರ್ತಿ ಲಭಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತದೆ. ವಿದ್ಯೆಯು ಕಲ್ಪಲತೆಯಂತೆ ಏನೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಸಾಧಿಸುತ್ತದೆ.⁵ ವಿದ್ಯೆಯಿಂದ ವಿನಯ, ವಿನಯದಿಂದ ಪಾತ್ರತೆ, ಪಾತ್ರತೆಯಿಂದ ಧನ, ಧನದಿಂದ ಧರ್ಮ, ಧರ್ಮದಿಂದ ಸುಖ ಲಭಿಸುತ್ತದೆ ಎಂಬ ಉಕ್ತಿಯೂ ಇದೆ.⁶

ಮನುಷ್ಯನು ತನ್ನ ಬದುಕಿನಲ್ಲಿ ಮಹತ್ವವಾದುದನ್ನು ಸಾಧಿಸಲು ನೆರವಾಗುವುದೇ ವಿದ್ಯೆ. ವಿದ್ಯೆ ಇಲ್ಲದ ಮನುಷ್ಯನನ್ನು ಪಶುವಿಗೆ ಸಮಾನನೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು.⁷ ಓದು, ಬರಹ ಕಲಿತರೆ ಮಾತ್ರ ವಿದ್ಯೆಯಲ್ಲ. ಕಲಿತ ಓದು, ಬರಹದಿಂದ ಆತ್ಮೋನ್ನತಿಯನ್ನು ಸಾಧಿಸುವುದೇ ವಿದ್ಯೆ. ಅದನ್ನೇ ‘ಪರಾವಿದ್ಯೆ’ ಎಂದೂ ತಿಳಿಯಲಾಗಿದೆ.

ಇಂಥ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸದ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಕುರಿತು ‘ನೀತಿಶತಕ’ವು ಈ ಕೆಳಗಿನಂತೆ ಬೋಧಿಸುತ್ತದೆ.

“ವಿದ್ಯಾನಾಂ ನರಸ್ಯರೂಪಮಧಿಕಂ ಪ್ರಚ್ಛನ್ನಗುಪ್ತಂಧನಂ
ವಿದ್ಯಾಭೋಗ ಕರಿ ಯಶಸ್ಸುಖರೀ ವಿದ್ಯಾ ಗುರುನಾಂ ಗುರುಃ
ವಿದ್ಯಾಬಂಧುಜನೋ ವಿದೇಶಗಮನೇ ವಿದ್ಯಾಪಾರಾದೇವತಾ
ವಿದ್ಯಾರಾಜಸು ಪೂಜಿತಾ ನತುಧನಂ ವಿದ್ಯಾವಿಹಿನ್ಃ ಪಶುಃ” ಎಂದಿದೆ.

ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಗುರುಕುಲ, ದೇವಸ್ಥಾನ, ಮಠ, ಆಗ್ರಹಾರ, ಘಟಿಕಾಸ್ಥಾನ, ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ವಿದ್ಯಾಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿದ್ದವು. ಆಗ್ರಹಾರದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು, ಛಾತ್ರರು, ತಪೋಧನರು, ಅಧ್ಯಯನ ಅಧ್ಯಾಪನಗಳಲ್ಲಿ ನಿರತರಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದರು. ಅಂದಿನ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಪದ್ಧತಿಯು ಬಹುಪಾಲು ಧಾರ್ಮಿಕವಾದುದು. ಮನುಷ್ಯನ ಗುರಿ, ಆತ್ಮಜ್ಞಾನ ಅಥವಾ ಮೋಕ್ಷ. ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸವೆನ್ನುವುದು ಈ ಆತ್ಮಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಒಂದು ಮಾರ್ಗ. ವಿದ್ಯೆಯು ಎರಡು ತೆರವಾದುದು. 'ಪರಾವಿದ್ಯೆ' ಮತ್ತು 'ಅಪರಾವಿದ್ಯೆ'. ಮನುಷ್ಯನ ಆತ್ಮದ ವಿಕಾಸಕ್ಕೆ ಸಾಧಕವಾದದ್ದು 'ಪರಾವಿದ್ಯೆ'. ಇದು ಶ್ರೇಷ್ಠ ವಿದ್ಯೆಯೂ ಹೌದು. ಇನ್ನೊಂದು ಲೌಕಿಕ ಸುಖಕ್ಕೆ ಸಾಧಕವಾದದ್ದು ಅದು 'ಅಪರಾವಿದ್ಯೆ'. ಒಂದು ಶ್ರೇಯೋ ಮಾರ್ಗವಾದರೆ ಮತ್ತೊಂದು ಪ್ರೇಯೋಮಾರ್ಗ. ಅಪರಾವಿದ್ಯೆಯ ಫಲ ಪ್ರೇಯಸ್ಸಾದರೆ, ಪರಾವಿದ್ಯೆಯ ಫಲ ಶ್ರೇಯಸ್ಸು.⁸

ವೈದಿಕ ಯುಗದಲ್ಲಿ 'ವಿದ್ಯಾಸಂಸ್ಥೆ'ಗಳೆಂದು ಕರೆಯಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಕೇಂದ್ರಗಳಿದ್ದಿಲ್ಲ. ಗುರುವಿನ ಮನೆಯೇ ಪಾಠಶಾಲೆ. ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ಇಲ್ಲಿ ಗುರುಸೇವೆಯೊಂದಿಗೆ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಕಲಿಯಬೇಕಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಇಂಥ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯನ್ನು 'ಅಂತೇವಾಸಿ'⁹ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಇಲ್ಲಿ ಗುರುವಾದವನು ಯಾವ ಸಂಭಾವನೆಯನ್ನು ನಿರೀಕ್ಷಿಸದೇ ಜ್ಞಾನದಾಹವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದನು. ಕ್ರಿ.ಶ. ಪೂರ್ವದ ಮೂರನೆಯ ಶತಮಾನದ ಆಶೋಕನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬೌದ್ಧವಿಹಾರಗಳು ದೊಡ್ಡ ಸಂಸ್ಥೆಗಳಾಗಿ ಬೆಳೆದು, ಕ್ರಮೇಣ ವಿದ್ಯಾಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿದವು.¹⁰ ಇವು ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಬೌದ್ಧ ಭಿಕ್ಷು ಭಿಕ್ಷುಣಿಯರ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಮೀಸಲಾಗಿದ್ದರೂ ಕ್ರಮೇಣ ಉಳಿದವರಿಗೂ ಅವಕಾಶ ನೀಡಿದವು.

ಕ್ರಿ. ಶ. ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದ ಆದಿಯವರೆಗೆ ಹಿಂದೂಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯವಸ್ಥಿತ ವಿದ್ಯಾಕೇಂದ್ರಗಳು ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡಿರಲಿಲ್ಲ. ಬೌದ್ಧವಿಹಾರಗಳು ವಿದ್ಯಾಸಂಸ್ಥೆಗಳಾಗಿ ಮಾರ್ಪಾಡು ಹೊಂದಿದ್ದನ್ನು ನೋಡಿ, ಅವುಗಳಿಂದ ಪ್ರೇರಣೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ಹಿಂದೂಗಳು ತಮ್ಮ ವಿದ್ಯಾಸಂಸ್ಥೆಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿಬಹುದೆಂದು ಡಾ. ಎ. ಎಸ್. ಅಲ್ವೇಕರ್ ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.¹¹ ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಗಳೂ ಇದನ್ನೇ ಪೋಷಿಸುತ್ತವೆ. ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ವ್ಯವಸ್ಥಿತ ವಿದ್ಯಾಸಂಸ್ಥೆಯೆಂದರೆ ದೇವಸ್ಥಾನ. ಲಕುಲೀಶ ಪಾಶುಪತ ಶೈವರು ಕರ್ನಾಟಕಕ್ಕೆ ಯಾವಾಗ ಬಂದರೆಂಬುದು ಗೊತ್ತಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಸ್ಥಾನಾಪತಿಗಳಾಗಿದ್ದ ಅವರಿಂದ ದೇವಸ್ಥಾನಗಳು ವಿದ್ಯಾಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿದ್ದು, ಬಹುಶಃ ಎಂಟು ಅಥವಾ ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದನಂತರ. ವಿದ್ಯಾದಾನವು ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದುದು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ನಾಲ್ಕು ಕೇಂದ್ರಗಳಲ್ಲಿ, ಆಗ್ರಹಾರ, ದೇವಸ್ಥಾನ ಅಥವಾ ಮಠ, ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿ ಮತ್ತು ಘಟಿಕಾಸ್ಥಾನ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿಯು ಆಗ್ರಹಾರವನ್ನೇ ಹೋಲುವದಾಗಿದೆ.

ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ

ಹು-ಯೆನ್-ತ್ಸಾಂಗ್‌ನು, ಸಂವಾದ ಶಾಲೆಗಳನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಬಯಸುವ ವಿದೇಶಿಯ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಲ್ಲಿ ಬಹುಸಂಖ್ಯಾತರು ಸಮಸ್ಯೆಗಳ ಕಾಣಿಸಿದರೆ ಪರಾಭವಗೊಂಡು ಮರಳಿ ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದರು. ಪ್ರಾಚೀನ ಮತ್ತು ಆರ್ವಾಚಿನ ಶಿಕ್ಷಣ ಎರಡರಲ್ಲಿಯೂ ಆಳವಾದ ಅಧ್ಯಯನವನ್ನು ಮಾಡಿದ ಹತ್ತು ಜನರಲ್ಲಿ ಇಬ್ಬರು ಇಲ್ಲವೇ ಮೂವರು ಮಾತ್ರ ಪ್ರವೇಶವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ.¹² ಇದರಿಂದ ಉನ್ನತ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕೂ ಪೂರ್ವ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಇದ್ದಿತೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇದರ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ಕುರಿತು ಅಲ್ವೇಕರ್ ಎ. ಎಸ್. ಅವರು "ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದ ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಮತ್ತು ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಶಿಕ್ಷಣಗಳಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನತೆಯನ್ನು ಕುರಿತು ಆಧುನಿಕ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ ಸ್ಪಷ್ಟ ಚಿತ್ರಣ ನಮಗೆ ಸಿಗಲಾರದು" ಎಂದಿದ್ದಾರೆ.¹³ ಕೌಟಿಲ್ಯನು ಮಗುವಿನ ಶಿಕ್ಷಣವು ಮೂರನೇ ವರ್ಷದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುತ್ತಿತ್ತು ಎಂದಿದ್ದಾನೆ.

ದೇವಾಲಯ ಮತ್ತು ಮಠಗಳು

ಪ್ರಾಚೀನ ಮತ್ತು ಮಧ್ಯಕಾಲೀನ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ದೇವಸ್ಥಾನಗಳು ಶೈವಯತಿಗಳ ವಾಸಸ್ಥಾನವೂ ಆಗಿರುವುದರ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಅವು ವಿದ್ಯಾಕೇಂದ್ರಗಳೂ ಆಗಿದ್ದವು. ಇಲ್ಲಿ ನೆಲೆನಿಂತ ಯತಿಗಳು ಮಹಾನ್ ವಿದ್ವಾಂಸರೂ, ಪಂಡಿತರೂ ಆಗಿದ್ದುದರಿಂದ ವ್ಯಕ್ತಿಗತ ತಪಃಕರ್ಮಗಳ ಜೊತೆಗೆ ವಿದ್ಯಾದಾನವನ್ನೂ ನೀಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಭಕ್ತರು ದೇವಸ್ಥಾನಗಳ ಪೂಜಾದಿಗಳಿಗೆ ದತ್ತಿಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಕೊಡುವಾಗ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಿರುವ ಮಠಗಳಲ್ಲಿಯ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕಾಗಿಯೂ ದತ್ತಿಗಳನ್ನು ಕೊಡಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು. ಹೀಗೆ ದೇವಾಗಾರಗಳೂ, ಮಠಗಳೂ ವಿದ್ಯಾಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿದವು.¹⁴

ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಶಾಸನಗಳು ಹಲವಾರು ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸಾಂಗ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದುದರ ಬಗೆಗೆ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತವೆ. ಮೋರಿಗೇರೆಯ ಶಾಸನ (೧೦೪೫)ವು¹⁵ ಶ್ರೀ ಮದ್‌ದುರದಯಾದಿತ್ಯನ ಮಹಾದಂಡನಾಯಕ ತಿಕ್ಕಣ್ಣ ಪ್ರಮುಖ ಲೆಕಸಾಸಿವ್ವರು ಮೋರಿಗೇರಿಯಲ್ಲಿ ಉದಯಾದಿತ್ಯರಿಗೆ ಬಿನ್ನಹಮಾಡಿಕೊಂಡು ದೇವರ ಉಪಭೋಗಕ್ಕೆ, ಪಾದಮೂಲಪರಿವಾರಕ್ಕೆ ಮಠದ ವಿದ್ಯಾದಾನಕ್ಕೆ ಸಮಂಜಸವಾದ ಎಂಬ ಭೂದತ್ತಿಯನ್ನು ನೀಡಿದ ವಿಷಯವನ್ನು ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಿದರೆ, ಮೇದೂರು ಶಾಸನ (೧೦೪೬)ವು¹⁶ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡ ಮಠಕ್ಕೆ ಭೂಮಿದಾನ ಬಿಟ್ಟು ವಿಷಯವನ್ನೂ, ಭೂಮಿಯನ್ನು ಕಚ್ಚಿಚ್ಚಾವಿಯ ಗಡಿಯಾದ ಕೋಲಿನಲ್ಲಿ ಅಳಿದ ವಿಷಯವನ್ನೂ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸುತ್ತದೆ. ಮತ್ತೊಂದು ಶಾಸನ (೧೦೬೬)ವು¹⁷ ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲ ನೊಳಂಬಪಲ್ಲವ ಪೆರ್ಮಾಡಿ ಜಯಸಿಂಹದೇವ ತರ್ದ್ವವಾಡಿ ಸಾವಿರವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿರುವಾಗ ಎಳಮೇಲದ ಉತ್ತರೇಶ್ವರ ದೇವರ ಮಠದಲ್ಲೊಡುವ ಮಕ್ಕಳ ಉಪಭೋಗಕ್ಕೆ ಭೂಮಿದಾನ ನೀಡಿದರೆಂಬ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ವಿಷದಪಡಿಸುತ್ತದೆ.

ಮತ್ತೊಂದು ಶಾಸನ (೧೦೫೯)ವು¹⁸ ವಿಪ್ರನಾರಾಯಣದಲ್ಲಿ ಎಲೆಕಾರರು ಪನ್ನವಣ್ಣದವರು ಹೇರಿಗೆನೂರು ಎಲೆಯನ್ನು, ಅಂದಳಕ್ಕೆ ಐವತ್ತು ಎಲೆಯನ್ನು ನೈಸರ್ಗಿಕ ಸ್ಥಾನವಾಗಿದ್ದ ಮೋರಖಂಡಿಯ ಜಾದಿಮಠಕ್ಕೆ ಶಾಸನ ಬರೆಯಿಸಿ ದಾನಬಿಟ್ಟರೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದರೆ, ಕೆಂಭಾವಿಯ (೧೦೫೪) ಶಾಸನವು¹⁹ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ರೇವರಸನ ಹೆಂಡತಿ ಮಾಳಯಬ್ಬರಸಿ ಕೆಂಭಾವಿಯಲ್ಲಿ ಮಾಳಬೇಶ್ವರ ದೇವಸ್ಥಾನ ನಿರ್ಮಿಸಿ ದೇವರ ಅಂಗಭೋಗ, ರಂಗಭೋಗ, ತಪೋಧನರ ಹಾಗೂ ಮಠದಲ್ಲಿ ಓದುವ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಆಹಾರದಾನಕ್ಕಾಗಿ ಸಾವಿರ ಮತ್ತರು ಭೂಮಿಯನ್ನು ರಾಜಧಾನಿ ಕೆಂಭಾವಿಯ ಪೂರ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬಿಟ್ಟುದುಡನ್ನೂ ಸಗರ-ಮೂನೂರರ ನಗರವು ಮತ್ತು ಕೆಂಭಾವಿ-ಇಪ್ಪತ್ತಾಲ್ಕರ ಬಳಿಯ ಕರಡಿಕಲ್ಲು, ಕೂಡಲಿಗಳನ್ನು ಮನ್ನೆಯ ಸಾಮ್ಯ ಸಹಿತ ದತ್ತಿಯಾಗಿ ಬಿಟ್ಟುದುಡನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಅಗ್ರಹಾರ

ಅಗ್ರ+ಅಹಾರ ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳ ಸಮಾಸವೆಂದೂ, 'ಅಗ್ರ' ಎಂದರೆ ಶ್ರೇಷ್ಠ 'ಅಹಾರ' ಎಂದರೆ ದೇಶ ಅಥವಾ ಸ್ಥಳ. ಒಟ್ಟಾರೆ ಅಗ್ರಹಾರವೆಂದರೆ ಶ್ರೇಷ್ಠರಿಗೆ ಕೊಟ್ಟ ಸ್ಥಳ ಅಥವಾ ಊರು ಎಂದರ್ಥ.²⁰ ಇವು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ದತ್ತಿಯಾಗಿ ಬಿಟ್ಟುಕೊಟ್ಟ ಗ್ರಾಮಗಳು. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರೇ ಇರಬೇಕೆಂದೆನಿಲ್ಲ ಬೇರೆ ಜಾತಿಯ ಜನಾಂಗಗಳು ಇರುತ್ತಿದ್ದರು. ಆದರೆ ಊರಿನ ಉತ್ಪತ್ತಿಯೆಲ್ಲವೂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ಸಲ್ಲುತ್ತಿತ್ತೆಂದು ಡಾ. ಚಿದಾನಂದಮೂರ್ತಿಯವರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.²¹ ಒಂದು ಊರನ್ನು ಅಗ್ರಹಾರವಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸಿ ವಿದ್ವಾಂಸರಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಒಂದೆಡೆ ನೆಲೆಸುವಂತೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ವಿದ್ಯಾರ್ಜನೆಗೆ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಿದಂತಾಗುವುದಲ್ಲದೆ ಪುಣ್ಯ ಲಭಿಸುತ್ತದೆಂಬ ಭಾನವೆ ನಮ್ಮ ಪ್ರಾಚೀನರಲ್ಲಿತ್ತು.

ಅಗ್ರಹಾರದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಿದ್ವಾಂಸರು ಅಲ್ಲಿಯ 'ಮಹಾಜನರು' ಎಂದೆನಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಸಾಸಿವರು, ವಿಪ್ರರು ಎಂದೂ ಇವರನ್ನು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಇವುಗಳು ವಿದ್ವಾಂಸರ ನೆಲೆಗಳಾದ್ದರಿಂದ ಮಹಾಜನರು ಆ

ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಲಿತವಿದ್ದ ನಾನಾ ವಿದ್ಯೆಗಳಲ್ಲಿ ಪಾಂಡಿತ್ಯಗಳಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವರು ತಪೋನಿಷ್ಠರೂ, ಷಟ್ಕರ್ಮನಿರತರೂ ಆಗಿರುತ್ತಿದ್ದಂತೆ ಸಾಮಾಜಿಕ, ಧಾರ್ಮಿಕ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪಾಳೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವರು ಅಗ್ರಹಾರದ ಒಡೆಯರಾಗಿದ್ದು ಗ್ರಾಮಾಡಳಿತದ ಹೊಣೆಯೂ ಅವರದೇ ಆಗಿತ್ತು. ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲದ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಕೆಳಗಿನ ಅಗ್ರಹಾರಗಳ ಉಲ್ಲೇಖಗಳಿವೆ.

ಹೊಂಬಳದ (ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೯)ರ ಶಾಸನವೊಂದು²² “ಶ್ರೀಮದಗ್ರಹಾರಂ ಪೊಂಬುಳ್ಳದ ಮಹಾಜನಂ ನೂರಿಪ್ಪದಿಂಬರುಂ ಯಜನಯಾಜನಾಧ್ಯಯನಾಧ್ಯಾಪನದಾನಪ್ರತಿಗ್ರಹಸ್ವಕರ್ಮ ಧರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನಪರಾಯಣರಾಗಿ ಸುಖದಿನರೆ ತದಸೇಶಬ್ರಹ್ಮಸಭೆಗೆ..... ನಾಗವರ್ಮಯ್ಯಂ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ದ್ರವ್ಯ ನಿವೇದನಂಗೈಯ್ದವರಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಸಾಮ್ಯದ ಭೂಮಿಯಂ ಧಾರಾಪೂರ್ವಕಂ ಸರ್ವಬಾಧಾ ಪರಿಹಾರಂ ಪಡೆದು ತನ್ನ ಮನ್ನೆಯಂ ಪಡಿಸಲಿಸಿ ಮಾಡಿಸಿದ ವಿಷ್ಣುಗೃಹದ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಮಾಗೆ ಸತ್ಯಸಾಲೆಯಂ ಮಾಡಿಸಿ.....” ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದು, ಅಗ್ರಹಾರ ಪೊಂಬುಳ್ಳದಲ್ಲಿ ನೂರಾಳಪ್ಪತ್ತುಜನ ಮಹಾಜನಗಳು ಷಟ್ಕರ್ಮನಿರತರೂ, ತಪೋನಿಷ್ಠರೂ ಆಗಿ ಸುಖದಿಂದಿದ್ದರೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಇವನ ಕಾಲದ ಶಾಸನೋಕ್ತ ೧೪ ಅಗ್ರಹಾರಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೩ ರ ಬೆಂತೂರು ಶಾಸನವು ಈತನ ಕಾಲದ ಅಗ್ರಹಾರವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುವ ಪ್ರಥಮ ಶಾಸನಾಗಿದ್ದರೆ, ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೪ ರ ಗದಗ ಶಾಸನವು ರಾಮರದತ್ತಿ ಮಹಾಗ್ರಹಾರವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುವ ಕೊನೆಯ ದಾಖಲೆಯಾಗಿದೆ.²³

ಅಗ್ರಹಾರ ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿಗಳು ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶಿಕ್ಷಣಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿದ್ದವು. ಅಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ತ್ರೈಪುರುಷದೇವರ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಶಾಲೆಯ ಉಲ್ಲೇಖವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಆ ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಓದುತ್ತಿರುವ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಲ್ಲಿ ಶೈವ ಮತ್ತು ವೈಷ್ಣವ ಎರಡೂ ಮತಗಳ ಬಗ್ಗೆಯೂ ಭಕ್ತಿ, ನಿಷ್ಠೆ ಮತ್ತು ಆದರಭಾವ ದೃಢೀಕರಿಸುವ ಸಲುವಾಗಿ ಈ ದೇವರ (ತ್ರೈಪುರುಷ) ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಈ ದೇವತೆಗೆ ದಾನಕೊಡುವಾಗ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ಮತ್ತು ಉಪಾಧ್ಯಾಯರ ಸಲುವಾಗಿಯೂ ದಾನ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಕೊಟನೂರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ^{23A} ತ್ರೈಪುರುಷ ದೇವಾಲಯದ ಜೊತೆಗೆ ಶಾಲೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದು, ದೇವರ ಪೂಜೆ, ಪುನಸ್ಕಾರಕ್ಕೆ ದತ್ತಿಕೊಡುವಾಗ ಶಾಲೆಯಲ್ಲೋದುವ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ, ಓದಿಸುವೋಜರ ಮತ್ತು ಮಾಣಿಯರ ಊಟ ಉಡಿಗೆ ಸಲುವಾಗಿ ದತ್ತಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಚಾಳುಕ್ಯ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲ ಅಹವಮಲ್ಲನ ಹುನಗುಂದ ತಾಲೂಕಿನ ನಂದವಾಡಿಗಿ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ²⁴ (ತೇದಿ ನಷ್ಟವಾಗಿದೆ, ಸುಮಾರು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೦), ಆ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯ ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರನಾದ ಭಾವನ ಗಂಧವಾರಣವೆಂಬ ಬಿರುದಿನ ವ್ಯಕ್ತಿಯು (ಪರ್ಮಾಳ ಮಾದರಸ) ಅಣ್ಣೇಗೆರಿಯಲ್ಲಿ ‘ಚೋಳಂಗೊಂದ ತ್ರೈಪುರುಷಸಾಲೆಯಂ’ ಮಾಡಿಸಿದ ಬಗ್ಗೆ ಮತ್ತು ಕೋಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ‘ದಾನವಿನೋದೆ ತ್ರೈಪುರುಷದೇವರ ಸಾಲೆಯ’ ಮಾಡಿಸಿದ ಬಗ್ಗೆ ಉಲ್ಲೇಖವು ಬಂದಿದೆ. ಅಣ್ಣೇಗೆರಿಯಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿಯಿದ್ದ ಬಗ್ಗೆ ಮತ್ತೊಂದು ಶಾಸನದಿಂದ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ಅದೇ ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲನ ರೋಣ ತಾಲೂಕಿನ ಸೂಡಿಯಲ್ಲಿರುವ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ²⁵ (ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೮) ಒಬ್ಬ ಅಧಿಕಾರಿಗೆ ‘ತ್ರೈಪುರುಷದೇವಪಾದಪಂಕಜಭ್ರಮರರಪ್ಪ’ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ.

ಅದೇ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯ ಕಲಬುರ್ಗಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ನಾಗಾವಿ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ²⁶ (ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೮) ತ್ರೈಪುರುಷಶಾಲೆಯ ಮಾಣಿಯರ್ಗ್ಗೆ, ಶಾಲೆಯಲ್ಲೋದುವ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ, ಉಪಾಧ್ಯಾಯರಿಗೆ ಮತ್ತು ಸರಸ್ವತಿ ಭಂಡಾರಗಳಿಗೆ ಭೂಮಿ ದಾನಕೊಟ್ಟು ಬಗ್ಗೆ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ನಾಗಾವಿಯು ಆಗಿನ ಕಾಲದ ಪ್ರಖ್ಯಾತ ಅಗ್ರಹಾರವಾಗಿತ್ತು.

ಕ್ರಿ. ಶ ೧೦೫೭ರ ಹಿರೇಹಡಗಲಿ ಶಾಸನವು²⁷ “.....ಶ್ರೀ ಮಜ್ಜನಮೇಜಯ ದತ್ತಿಯ ಮಹಾಗ್ರಹಾರ ಪೊಸವಡಂಗಿಲೆಯುರೊಡೆಯ ಪ್ರಮುಖ ಮಹಾಜನಂ ನೂರಿಪ್ಪದಿಂಬರ ಕಯ್ಯಲು ಸರ್ವಮಾನ್ಯಮೆಂದು ದೇಮ...ಕರೆಯ ಕೆಳಗೆ ಮತ್ತರು....” ಎಂದು ‘ಮಹಾಗ್ರಹಾರ’ದ ಉಲ್ಲೇಖವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಗದಗದ ಮತ್ತೊಂದು ಶಾಸನ (೧೦೬೪)ವು²⁸ ಸಂಪೂರ್ಣ ತೃಟಗೊಂಡಿದ್ದು, ಶಾಸನವು “ನೆಗಳ್ ರಾಮರದತ್ತಿ ಮಹಾಗ್ರಹಾರ....” ಎಂಬ ಉಲ್ಲೇಖವನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ಬಹುಶಃ ಮಹಾಗ್ರಹಾರಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯ ಅಗ್ರಹಾರಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಕಾರ್ಯವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರಬಹುದು.

ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿಗಳು

ನಗರಗಳಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಪಟ್ಟಣಗಳಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ವಿದ್ವಾಂಸರು ವಾಸಿಸುವ ಭಾಗವೇ ‘ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿ’. ಅಗ್ರಹಾರಗಳು ಊರುಗಳಾದರೆ, ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿಗಳು ಪಟ್ಟಣಗಳ ಭಾಗಗಳು. ಅಗ್ರಹಾರಗಳಿಗಿಂತ ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಕಡಿಮೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಪ್ರಾಚೀನ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಹಳ್ಳಿಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಹೆಚ್ಚು ನಗರಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಕಡಿಮೆ. ಅಗ್ರಹಾರಗಳ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಆ ಊರುಗಳ ಒಡೆಯರು ಅಥವಾ ಪ್ರಭುಗಳು. ಆದರೆ ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿಗಳಲ್ಲಿದ್ದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಆ ಊರಿನ ಇತರ ಪಂಗಡಗಳ ಜನರಿದ್ದಂತೆ ಅಷ್ಟೇ. ಅಗ್ರಹಾರದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿದ್ದ ಅಧಿಕಾರಗಳು ಇವರಿಗಿರಲಿಲ್ಲ.²⁹

ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೪ ರ ಶೂವಾರಾಮ್ ಶಾಸನವು³⁰ ಕಪ್ಪೆಕಲ್ಲು (ಕಪಗಲ್) ಗ್ರಾಮದ ಶ್ರೀಧರಯ್ಯಂಗೇ ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿಯ ಭೂಮಿಯನ್ನು ದಾನವಾಗಿ ಬಿಟ್ಟು ವಿಷಯವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ಇದರನ್ವಯ ಕಪ್ಪೆಕಲ್ಲು ಒಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿಯಾಗಿತ್ತೆಂದು ಊಹಿಸಬಹುದು. ಇದು ಈತನ ಕಾಲದ ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿಯನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುವ ಮೊದಲ ಶಾಸನವಾದರೆ, ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೧ ರ ಅರಸಿಬೀದಿ ಶಾಸನವು^{30A} ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿಯನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುವ ಕೊನೆಯ ಶಾಸನವಾಗಿದೆ.

ಹೊಳಿಅನವೇರಿಯ ಶಾಸನ (ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೮)ವು³¹ ರಟ್ಟಪಳ್ಳಿ-ಎಪ್ಪತ್ತರ ಬಳಿಯ ಕೂಡಲಸಂಗಮದ ರಾಮತೀರ್ಥದ ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿಯ ಮಾಚಿಮಯ್ಯಂಗೇ ಹನ್ನೆರಡು ಮತ್ತರು ಗದ್ದೆ, ಐವತ್ತು ಕಮ್ಮಂ ತೋಟ, ಒಂದು ಮತ್ತರು ವಿದ್ಯಾಭಿತ್ತಕ್ಕೆ ಭೂಮಿ ದಾನ ನೀಡಿದ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದರೆ, ಅರಸಿಬೀದಿಯ (೧೦೫೩) ಶಾಸನವು³² ಶ್ರೀ ರಾಜಧಾನಿ ವಿಕ್ರಮಪುರ (ಅರಸಿಬೀದಿ)ದ ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿಯ ನಂದಿಯಣ್ಣಪಡಂಗಿ ಭಟ್ಟೋಪಾಧ್ಯಾಯರು, ಪ್ರಮುಖ ನಾಲ್ವತ್ತೆರಡು ವಿದ್ವಾಂಸರಿಗೆ ಭೂಮಿದಾನ ಮಾಡಿದ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ವಿಕ್ರಮಪುರ ಮಧ್ಯಕಾಲೀನ ಕರ್ನಾಟಕದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿಯಾಗಿತ್ತು ಎಂಬುದು ಗಮನಾರ್ಹ.

ಘಟಿಕಾ ಸ್ಥಾನಗಳು

ದೇವಸ್ಥಾನ, ಮಠ, ಅಗ್ರಹಾರ, ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿಗಳಂತೆ ಇವು ಕೂಡಾ ವಿದ್ಯಾಕೇಂದ್ರಗಳೇ ಆಗಿದ್ದವು. ಆದರೆ ಇವು ಉನ್ನತ ಶಿಕ್ಷಣದ ಕೇಂದ್ರಗಳು. ‘ಘಟಿಕ’ ಎಂದರೆ ವೇಳೆಯ ಒಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಭಾಗ. ಇದು ೨೦ ನಿಮಿಷಕ್ಕೆ ಸಮನಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಕೆಲವು ವಿದ್ವಾಂಸರು ಇದನ್ನು ೨೪ ನಿಮಿಷವೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದುಂಟು. ವಾತ್ಸಾಯನನು ತನ್ನ ‘ಕಾಮಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ’ ‘ಘಟಾ’ ಎಂಬುವದನ್ನು ಧಾರ್ಮಿಕ ಸಮೇಳನಕ್ಕೆ ಸಮಾನವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಕರ್ನಾಟಕದ ಪ್ರಪ್ರಥಮ ಘಟಿಕಾಸ್ಥಾನವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುವ ಶಾಸನ ಕದಂಬ ಕಾಕುತ್ಸ್ಥಮರ್ಮನ ತಾಳಗುಂದ ಶಾಸನ.³³ ಇದರಲ್ಲಿ ಮಯೂರವರ್ಮನು ತನ್ನ ಆರಂಭದ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಮುಗಿಸಿಕೊಂಡು ಉನ್ನತ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ಕಾಗಿ ಕಂಚಿಯ ಘಟಿಕಾಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಕಂಚಿ ಆಗ ಉನ್ನತ ಶಿಕ್ಷಣದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತು.

ಈತನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳು ಘಟಿಕಾಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತವೆ. ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೮ರ ಶಾಸನ³⁴ ನಾಗಾವಿಯು ಈತನ ಕಾಲದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಅಗ್ರಹಾರವೂ, ಘಟಿಕಾಸ್ಥಾನವೂ ಆಗಿದ್ದಿತು ಎಂದು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ. ಇದರ ಪ್ರಕಾರ ನಾಗಾವಿ ಮೊದಲು ಅಗ್ರಹಾರವಾಗಿದ್ದು, ನಂತರ ಘಟಿಕಾಸ್ಥಾನವಾಗಿ ಪ್ರಗತಿಹೊಂದಿರಬಹುದಾದ ಸಾಧ್ಯತೆಗಳನ್ನು ಅಲ್ಲಗಳೆಯಲಾಗದು. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಘಟಿಕಾಸ್ಥಾನಗಳು ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಿರುತ್ತಿದ್ದವು.

ಪ್ರಸ್ತುತ ಶಾಸನವು “ದಂಡನಾಯಕ ಕಾಳಿದಾಸಯ್ಯ ಪರಮೇಶ್ವರ ದತ್ತಿಯಾಗಿ ತಾಮ್ರಶಾಸನ ಬರೆಯಿಸಿಕೊಂಡು ಪಡೆದು ನಾಲ್ಕುನೂರು ಜನ ಚತುರ್ವೇದ ಪಾರಗಮಹಾಜನರಿಗೆ ನಾಗಾವಿಯನ್ನು ಅಗ್ರಹಾರವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ನೀಡಿದನೆಂಬ” ಸಂಗತಿಯನ್ನೂ, ಕುಂತಳದ ಅರಲು-೩೦೦ಕ್ಕೆ ತಿಳಕಪ್ರಾಯವಾದ ‘ಮಹಾಗ್ರಹಾರ’ ನಾಗಾವಿಯಲ್ಲಿ ಅರಸ ಹೈಹಯಕುಲದ ಅಯ್ಯರಸ, ಸಂಧಿವಿಗ್ರಹಿ ಮಧುವಪರಸರು ಸೇರಿ ತ್ರೈಪುರುಷ ಶಾಲೆ (ಬ್ರಹ್ಮ, ವಿಷ್ಣು, ಮಹೇಶ್ವರ) ಮಧುಸೂಧನ ಆಲಯ, ರಾಮತೀರ್ಥ ಹೆಸರಿನ ರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಘಟಿಕಾಸ್ಥಾನ ಕಟ್ಟಿಸಿದರು. ಅರಸ, ಅಯ್ಯರಸರಿಂದ ಮನ್ನೆಯ ಪಡೆದು ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ವೇದಾಧ್ಯಯನಮಾಡುವ ೨೦೦ ಜನರಿಗೆ, ೫೦ ಶಾಸ್ತ್ರಾಧ್ಯಾಯಿಗಳಿಗೆ, ಮೂರು ಜನ ಭಟ್ಟದರ್ಶನ ನ್ಯಾಸ ಪ್ರಭಾಕರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತೃಗಳಿಗೆ, ವೇದವನೋದಿಸುವ ಮೂರು ಜನರಿಗೆ, ಆರುಜನ ಶಾಲೆಯ ಸರಸ್ವತಿ ಭಂಡಾರಿಗಳಿಗೆ, ೨೫೭ ಜನರ ಆಶನ, ಅಚ್ಚಾಧನಕ್ಕೆ, ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ, ಖಂಡಸ್ತುಟಿತ ನವಸುಧಾಕರ್ಮಕ್ಕೆ, ಗಂಧಾಕ್ಷತೆ, ಧೂಪ, ದೀಪ, ನೈವೇದ್ಯಕ್ಕೆ ಹಾಗೂ ತ್ರೈಪುರುಷಶಾಲೆಯ ಪರಿಷಮಾಣಿಯರಿಗೆ ಸರ್ವ್ವನಮಸ್ಯವಾಗಿ ಸಾವಿರ ಮತ್ತರು ಭೂಮಿ ದಾನ ಮಾಡಿದರೆಂಬ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತದೆ.

ನಾಗಾವಿಯ ಘಟಿಕಾಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಎರಡು ರೀತಿಯ ಅಧ್ಯಯನ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಇದ್ದಿತು. ೧. ವೇದ, ೨. ಶಾಸ್ತ್ರ.

ಘಟಿಕಾಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ವೇದಾಧ್ಯಾಯಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಎರಡುನೂರು ಮತ್ತು ಶಾಸ್ತ್ರಾಧ್ಯಾಯಿಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಐವತ್ತು ಇತ್ತು. ಒಟ್ಟು ಎರಡುನೂರು ಐವತ್ತು ಮಂದಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿದ್ದರು. ಶಾಸ್ತ್ರಾಧ್ಯಾಯಿಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಗಿಂತ ವೇದಾಧ್ಯಾಯಿಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯೇ ಅಧಿಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಶಾಸ್ತ್ರ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕಿಂತಲೂ ವೇದಾಭ್ಯಾಸವೇ ಹೆಚ್ಚು ಮಹತ್ವ ಪಡೆದಿತ್ತು. ಅಥವಾ ಪ್ರೀಯವಾಗಿತ್ತು ಎಂದು ತಿಳಿಯಬಹುದಾಗಿದೆ. ಇನ್ನೂರೈವತ್ತು ಜನ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿದ್ದ ಒಟ್ಟು ಉಪಾಧ್ಯಾಯರ ಸಂಖ್ಯೆ ಆರು ಅವರಲ್ಲಿ ವೇದಾಧ್ಯಾಯಿಗಳಾದ ಇನ್ನೂರು ಜನ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಮೂರು ಜನ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರಿದ್ದರು. ಅವರು ಪಠ್ಯಭಾಗವನ್ನು ಹೇಗೆ ಹಂಚಿಕೊಂಡಿದ್ದರೆಂಬುದು ತಿಳಿದುಬರುವದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಶಾಸ್ತ್ರಾಧ್ಯಾಯಿಗಳಾದ ಐವತ್ತು ಜನರಿದ್ದ ಮೂರುಜನ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬರು ಭಟ್ಟದರ್ಶನವನ್ನೂ, ಒಬ್ಬರು ನ್ಯಾಸವನ್ನೂ, ಒಬ್ಬರು ಪ್ರಭಾಕರವನ್ನೂ ಬೋಧಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವರಲ್ಲದೇ ಒಬ್ಬ ಸರಸ್ವತಿ ಭಂಡಾರಿಗನೂ ಇದ್ದ. ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಗ್ರಂಥ ಭಂಡಾರವನ್ನು ಶಾಸನವು ‘ಸರಸ್ವತಿ ಭಂಡಾರ’ ಎಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದೆ. ಅದರ ಪಾಲಕನೇ ‘ಸರಸ್ವತಿ ಭಂಡಾರಿ’. ಮೊದಲು ಶಾಸನದ ಪಾಠವನ್ನು ಶಾಸನತಜ್ಞರು ‘ಸರಸ್ವತಿ ಭಂಡಾರಿಗರಾವರ್ವಗಂ’ ಎಂದು ಓದಿದ್ದಾರೆ ಅಂದರೆ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರ ಸಂಖ್ಯೆಯಷ್ಟೇ ಗ್ರಂಥಪಾಲಕರು. ಮುಂದುವರಿದ ಶಾಸನಪಾಠದಲ್ಲಿ ‘ಅನ್ನು ೨೫೭ ಮಾನಸರ’ ಎಂದು ದಾನ ಪಡೆದವರ ಒಟ್ಟು ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಗ್ರಂಥಪಾಲಕರ ಸಂಖ್ಯೆ ಆರು ಆದರೆ ಒಟ್ಟು ‘ಮಾನಸರ’ ಸಂಖ್ಯೆ ೨೬೨ ಆಗಬೇಕು. ಆದ್ದರಿಂದ ‘ಸರಸ್ವತಿ ಭಂಡಾರಿಗ’ ಒಬ್ಬನೇ ಇರಬೇಕೆಂದು ಭಾವಿಸಿದರೆ ತಪ್ಪಾಗಲಾರದು. ಈ ಕಾರಣದಿಂದ ಶಾಸನದ ಪಾಠವನ್ನು ‘ಸರಸ್ವತಿ ಭಂಡಾರಿಗರೋರ್ವಗಂ’ ಎಂದು ಎ. ಎಂ. ಅಣ್ಣಿಗೇರಿ ಮತ್ತು ಮೇವುಂಡಿ ಮಲ್ಲಾರಿ ಅವರು ಪರಿಷ್ಕರಿಸಿದ್ದಾರೆ.^{34A}

ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ೨೫೭ ಜನರಲ್ಲದೆ ಇಲ್ಲಿ ‘ಘಟಿಕಾ ಪ್ರಹಾರಿ’ಯೊಬ್ಬನ ಉಲ್ಲೇಖವು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಸೇರಿದೆ. ೨೫೭ ಜನರು ನೇರವಾಗಿ ಘಟಿಕಾಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದು, ಘಟಿಕಾ ಪ್ರಹಾರಿಯು ಘಟಿಕಾಸ್ಥಾನದ ಜೊತೆಗೆ ತ್ರೈಪುರುಷ

ದೇವಾಲಯ, ಮಠ, ಇವುಗಳಿಗೂ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದನೆಂದು ತಿಳಿಯಬಹುದು. ಘಟಿಕಾ ಸ್ಥಾನಗಳಂತಹ ವಿದ್ಯಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಘಟಿಕಾಸ್ಥಾನ, ದೇವಾಲಯ, ಮಠ ಈ ಮೂರು ಘಟಿಕಗಳೂ ಸಂಯುಕ್ತವಾಗಿದ್ದು ಘಟಿಕಾಸ್ಥಾನವೇ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಆಡಳಿತಾತ್ಮಕ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರೂ, ಮೂರೂ ಘಟಿಕಗಳಿಗೆ ಸೇರಿ ಒಬ್ಬನೇ ಸ್ಥಾನಾಧಿಪತಿಯು ಮುಖ್ಯಸ್ಥನಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದನು.

ಘಟಿಕಾಸ್ಥಾನವು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಉನ್ನತ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಂಸ್ಥೆಯಾಗಿದ್ದು, ಅದು ತನ್ನದೇಯಾದ ಕೆಲವು ವಿಶಿಷ್ಟ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡು ಇತರ ಶಿಕ್ಷಣಸಂಸ್ಥೆಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಭಿನ್ನವಾಗಿದ್ದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ.

೧. ಉನ್ನತ ಮಟ್ಟದ ವಿದ್ಯಾಂಸರು
೨. ಅಧಿಕ ಸಂಖ್ಯೆಯ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು
೩. ವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾದ ಗ್ರಂಥಾಲಯಗಳು
೪. ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ವೇಳಾಪಟ್ಟಿ
೫. ಧಾರಾಳವಾದ ದೇಣಿಗೆ

ಇಂಥ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿರುವ ಘಟಿಕಾಸ್ಥಾನವು ಇವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇದ್ದವು ಎನ್ನುವದಕ್ಕೆ ಶಾಸನಗಳು ಆಧಾರವನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತವೆ. ಅದರಲ್ಲೂ ಗುಲ್ಬರ್ಗಾ ಜಿಲ್ಲೆಯ ನಾಗಾವಿಯ ಘಟಿಕಾಸ್ಥಾನವು ಇದಕ್ಕೆ ಉತ್ತಮ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿದೆ.

ಘಟಿಕಾಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿರುವ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರಲ್ಲರೂ ವೇದ, ವೇದಾಂಗ, ನ್ಯಾಸ, ಪ್ರಭಾಕರ, ಪುರಾಣ ಮುಂತಾದ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾವೀಣ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದ ಪಂಡಿತರಾಗಿದ್ದರು. ವಾದಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿ ಜಯಿಸುವಂಥವರಾಗಿದ್ದರು.

ಅಧ್ಯಯನದ ವಿಷಯಗಳು

ವಿದ್ಯಾಕೇಂದ್ರಗಳಾದ ಅಗ್ರಹಾರ, ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿ, ಘಟಿಕಾಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಬೋಧಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಬಿಲ್ವಣ ತನ್ನ ಕಾವ್ಯಕೃತಿಯಲ್ಲಿ, ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನು ವೇದ ಆಗಮಗಳು ಮತ್ತು ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಪಂಡಿತನಾಗಿದ್ದು, ಗುರುಗಳ ಬಗೆಗೆ ಆಪಾರ ಗೌರವಭಾವನೆ ಹೊಂದಿದ್ದನೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದು,³⁵ ಇದರನ್ವಯ ಬೋಧನೆಯ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ವೇದಗಳಿಗೆ ಪ್ರಥಮ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವಿತ್ತೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ವೇದಾಂಗ, ವೇದದ ಉಪಾಂಗಗಳು ಇಷ್ಟನ್ನು ವೇದಾಧ್ಯಯನ ಒಳಗೊಳ್ಳುತ್ತಿತ್ತು. ಇವುಗಳ ಜೊತೆಗೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ, ಚಿಂತನ, ವಿಚಾರಣ, ವಾದ, ಶಿಕ್ಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಚತುರರಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದರು. ವೇದಗಳನ್ನು ಭಾಗಭಾಗವಾಗಿ ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡುವುದನ್ನು 'ವೇದ ಖಂಡಿಕ'ವೆಂದೂ³⁶ ಪಾಠ ಹೇಳುವ ಉಪಾಧ್ಯಯನನ್ನು ಖಂಡಿಕೋಪಾಧ್ಯಾಯನೆಂದೂ,³⁷ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯನ್ನು ಖಂಡಿಕ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯೆಂದೂ³⁸ ಶಾಸನಗಳು ಕರೆದಂತಿವೆ ಎಂಬುದಾಗಿ ಡಾ. ಚಿದಾನಂದ ಮೂರ್ತಿಯವರು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಉಳಿದ ವಿದ್ಯೆಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಕರಣ, ಕೌಮಾರ, ರೂಪಾವತಾರ, ಪಾಣಿನೀಯ ಅಷ್ಟಾಧ್ಯಾಯಿ ಮುಂತಾದ ವ್ಯಾಕರಣಗಳನ್ನು ಬೋಧಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ತರ್ಕ, ಜೋತಿಷ್ಯ, ನಾಟಕ, ಪುರಾಣ, ಕಾವ್ಯ ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರ, ಭರತಶಾಸ್ತ್ರ, ವಾತ್ಸಾಯನನ ಕಾಮಸೂತ್ರ, ಹದಿನೆಂಟು ಸ್ತುತಿಗಳು, ಹದಿನೆಂಟು ಪುರಾಣಗಳು, ಷಡ್ವರ್ತನಗಳನ್ನೂ ಅಭ್ಯಸಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಶೈವರು ಶಿವಾಗಮನಗಳನ್ನು ಅದರಲ್ಲೂ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಲಕುಲೀಶನಿಂದ ಉಕ್ತವಾದುದೆಂದು ಹೇಳುವ ಲಾಕುಲಾಗಮನವನ್ನು ಅಭ್ಯಸಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಇತಿಹಾಸ, ಗಣಿತ, ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಕಲೆಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಶಸ್ತ್ರಾಸ್ತ್ರ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಕಲಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ನೀತಿಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಆದ್ಯತೆ ಕೊಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಪಂಚಾಂಗ, ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರ, ಛಂದಸ್ಸು, ಗಾಂಧರ್ವ ವಿದ್ಯೆ, ಧನುರ್ವಿದ್ಯೆ, ಗಜಶಾಸ್ತ್ರ, ಹಯಶಾಸ್ತ್ರ ಹೀಗೆ ಹತ್ತು ಹಲವು

ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಉತ್ತಮ ಬೋಧನೆಯನ್ನು ಒದಗಿಸಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಸ್ತ್ರೀಯರಿಗೆ ಸಂಗೀತ, ನೃತ್ಯ, ವೀಣಾ ವಿದ್ಯೆಗಳನ್ನು ಕಲಿಸಿಕೊಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು.

ಸ್ತ್ರೀಯರ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ

ಈ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ, ವೈದಿಕ ಯುಗದಲ್ಲಿ ಪುರುಷ ಸಮಾನವಾದ ಸ್ತ್ರೀ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಅರ್ಹಳಾಗಿರುವುದನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಧರ್ಮ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ಸಮಯಕ್ಕೆ ತದ್ವಿರುದ್ಧವಾದ ಚಿತ್ರ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಸ್ವಾತಿಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ಕಟ್ಟಳೆಗಳು ಸ್ತ್ರೀಯನ್ನು ಪರತಂತ್ರಳನ್ನಾಗಿಸಿತು. ಇದನ್ನು ಪ್ರಾಚೀನ ಕರ್ನಾಟಕದ ಸ್ತ್ರೀಯರ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕೂ ಹೋಲಿಸಿ ಹೇಳಬಹುದು. ಅಂತೆಯೇ ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿನಿ ಪಂಡಿತೆಯ ಹೆಸರುಗಳು ಕಂಡುಬರಲಾರವು. ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕಾಗಿ ಕೊಟ್ಟ ದತ್ತಿಗಳೆಲ್ಲ ಪುರುಷವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಮೀಸಲಾಗಿರುವುದೊಂದು ವಿಶೇಷವೇ ಸರಿ.³⁹ ಪ್ರಭುವರ್ಗದ ಸ್ತ್ರೀಯರು ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ವಿದ್ಯಾವತಿಯರಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಹೇಳಬಹುದಾದರೂ, ಪುರುಷನಿಗೆ ದೊರಕುವ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಗೆ ವಿದ್ಯೆ ದೊರಕಲಿಲ್ಲ. ಸಂಗೀತ, ನೃತ್ಯಗಳಂತಹ ಕಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಅವಳಿಗೆ ತರಬೇತಿ ದೊರೆಯುತ್ತಿದ್ದಿತೆಂದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ರಾಜ ಮನೆತನದ ಮಹಿಳೆಯರು ಒಂದೆಡೆ ಕಲೆಯ ಆಕರ್ಷಣೆಗೆ ಮತ್ತೊಂದೆಡೆ ರಾಜರಮನದಾರ್ಷಣಗಳಿಗಾಗಿ ನೃತ್ಯ ಸಂಗೀತಗಳಿಗೆ ಮಾರು ಹೋಗಿರಲು ಸಾಕು. ಇದನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸಲು ನೇರ ಆಕರಗಳ ಅಭಾವವಿದೆಯಾದರೂ, ನಮ್ಮ ರಾಣಿಯರ ಬಿರುದು, ವಿಶೇಷಣಗಳು ಈ ದಿಶೆಯಲ್ಲಿ ಚಿಂತಿಸಲು ಅನುವುಮಾಡಿಕೊಡುತ್ತವೆ. ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ರಾಣಿ ಕೇತಲದೇವಿ 'ಸರಸ್ವತಿ ಕರ್ಣಾವತಂಸ'ಯೆನಿಸಿದ್ದರೆ⁴⁰ ಮೈಲದೇವಿ 'ದಾನಚಿಂತಾಮಣಿ', 'ಶೋಷದಾನಚಿಂತಾಮಣಿ'ಯೆನಿಸಿದ್ದಳು.⁴¹

ಪ್ರಭುವರ್ಗದವರನ್ನು ಹೊರತುಪಡಿಸಿದರೆ ದೇವಾಲಯದ ಸೂಳೆ ಸಮಾಜ, ಪಾತ್ರದವರು, ಸಂಗೀತಗೋಷ್ಠಿಯವರು ಈ ಕಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿಣಿತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತಿದ್ದರು. ಆದರೆ ಉಳಿದ ಸಾಮಾನ್ಯ ವರ್ಗದ ಹೆಣ್ಣು ಮಕ್ಕಳ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸದ ವಿಷಯವಾಗಿ ಈತನ ಕಾಲದ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ಯಾವ ಅಂಶಗಳು ತಿಳಿದು ಬರದಿರುವುದು ದುರ್ದೈವವೇ ಸರಿ.

ವೈದಿಕ ಯುಗದಲ್ಲಿ ಹಲವು ಸ್ತ್ರೀಯರು ಬಹು ದೊಡ್ಡ ವಿದ್ಯಾವತಿಯರಾಗಿ, ಸಾಧಕರಾಗಿ ಪುರುಷರಿಗೆ ಸಮಾನವಾದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ದೊರಕಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಹಲವಾರು ಸ್ತ್ರೀಯರು ವೈದಿಕ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದಂತೆ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಋಗ್ವೇದದ ಐದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದ (ಪರ್ವ) ೨೮ನೆಯ ಮಂತ್ರವು 'ವಿಶ್ವಾವರಾ' ಎಂಬುವವಳಿಂದಲೂ, ಋಗ್ವೇದದ ಎಂಟನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದ ೯೧ನೆಯ ಮಂತ್ರವು 'ಅಪಾಲಾ' ಎಂಬುವವಳಿಂದಲೂ, ಋಗ್ವೇದದ ಹತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದ ೩೯ನೆಯ ಮಂತ್ರವು 'ಘೋಷಾಕಾಕ್ಷೀವತೀ' ಎಂಬುವವಳಿಂದಲೂ ರಚಿತವಾಗಿದೆ.⁴² 'ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕ'ದಲ್ಲಿ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯನಿಗೂ ಗಾರ್ಗಿಗೂ ನಡೆದ ಚರ್ಚೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದು. ಅವಳು ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯನಿಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಗಹನವಾದ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳನ್ನು ಹಾಕುತ್ತಾಳೆ.⁴³ ಅದೇ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯನ ಇಬ್ಬರು ಪತ್ನಿಯರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬಳಾದ 'ಮೈತ್ರೇಯಿ'ಯೂ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಚರ್ಚೆಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದಳು.⁴⁴ ಸೂತ್ರಗಳ ಕಾಲದಲ್ಲೂ ವೈದಿಕಯುಗದ ಇದೇ ಪರಂಪರೆ ಬೆಳೆದುಕೊಂಡು ಬಂದಿತು. ಪತ್ನಿಯಾದವಳು ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಲು ಶಕ್ತಳಾಗಬೇಕಾದರೆ ಅವಳನ್ನು ವಿದ್ಯಾವಂತಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು 'ಗೋಭಿಲ ಗೃಹ್ಯಸೂತ್ರ' ಹೇಳುತ್ತದೆ.⁴⁵ ಇತಿಹಾಸಗಳ ಯುಗದಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ತ್ರೀಯರು ವೇದಾಧ್ಯಾಯಗಳಾಗಿದ್ದರೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ರಾಮಾಯಣದ ಕೌಸಲ್ಯೆ ಮತ್ತು ತಾರೆಯರಿಗೆ 'ಮಂತ್ರವಿತ್' ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವಿರುವುದು ಗಮನಾರ್ಹ. ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಬಂದರೆ ಇಡೀ ಚಿತ್ರವೇ ಬದಲಾಯಿಸುತ್ತದೆ. ಸ್ತ್ರೀಯರು ಅಧ್ಯಯನವನ್ನು ನಡೆಸಿದ ಯಾವಗುರುಕುಲದ ಹೆಸರು ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲ. ಹುಡುಗಿಯ ಎಂಟು ಅಥವಾ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಮದುವೆ ಮಾಡಿಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಸ್ವಾತಿಗಳು ವಿಧಿಸಿರುವಾಗ ಅವಳ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ

ಸಮಯವಲ್ಲಿದೆ? ಮನುವಿನ ಪ್ರಕಾರ ಸ್ತ್ರೀಯು ಉತ್ತಮ ಗೃಹಿಣಿಯೂ, ಆದರ್ಶಮಾತೆಯೂ ಆಗಿದ್ದರೆ ಸಾಕು. ಅವಳು ತನ್ನ ಪತಿಯೊಡನೆ ವಾಸಿಸುವುದು ಶಿಷ್ಯನು ಗುರುವಿನ ಮನೆಯಲ್ಲಿರುವುದಕ್ಕೆ ಸಮಾನ. ಮನೆಯ ಕಾರ್ಯಗಳೇ ಸಂಧ್ಯಾವಂದನೆ ಇತ್ಯಾದಿ ಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ಸಮಾನ.⁴⁶ ಉತ್ತಮ ವಧುವಿನ ಅರ್ಹತೆಗಳಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯೆಯೂ ಒಂದೆಂದು ಮನು ಭಾವಿಸಿಲ್ಲ. ಇತಿಹಾಸಗಳ ಕಾಲದ ನಂತರ ಸ್ತ್ರೀಯರ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸವನ್ನು ಜನರು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಉಪೇಕ್ಷಿಸಿದ್ದರು ಎಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ.⁴⁷ ಸ್ವತ್ತಿಗಳ ಹೇಳಿಕೆಗಳ ಫಲವಾಗಿಯೇ ಇರಬಹುದು, ಪ್ರಾಚೀನ ಭಾರತದ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿನಿಯೂ ಅಧ್ಯಯನಮಾಡಿದಂತೆ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ.⁴⁸ ಆದರೂ ರಾಜಮನೆತನದ ಸ್ತ್ರೀಯರು, ಪ್ರಧಾನಮಂತ್ರಿ, ದಂಡನಾಯಕ ಮುಂತಾದ ದೊಡ್ಡ ಅಧಿಕಾರಿಗಳ ಮನೆಯ ಹೆಣ್ಣುಮಕ್ಕಳು ತಕ್ಕಮಟ್ಟಿಗೆ ವಿದ್ಯಾವತಿಯರಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದರು. ಇಂತಹ ಶ್ರೀಮಂತ ಮನೆಗಳಲ್ಲೂ ಓದುಬರಹಗಳ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕಿಂತ ನರ್ತನ, ಸಂಗೀತಗಳಂತಹ ಕಲೆಗಳ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚು ಮಾನ್ಯತೆಯಿದ್ದಂತೆ ಊಹಿಸಬಹುದು. ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ರಾಣಿ 'ಕೇತಲದೇವಿ'ಯನ್ನು ಹೊನವಾಡ ಶಾಸನ⁴⁹ "ಸರಸ್ವತಿ ಕರ್ಣಾವತಂಸೆ" ಎಂದು ಸ್ತುತಿಸಿದ್ದರೆ, ತ್ರಿಭುವನಮಲ್ಲ ದೇವನ ಪಟ್ಟದ ರಾಣಿಯಾದ 'ಹಿರಿಯ ಕೇತಲದೇವಿ'ಯು "ಅನೇಕ ದೇಶಭಾ... ಸಂಗೀತ ವಿದ್ಯಾಧರಿ"ಯಾಗಿದ್ದಳು ಎಂದು ಮತ್ತೊಂದು ಶಾಸನವು ಕೊಂಡಾಡಿದೆ⁵⁰ ಅಂದರೆ ಅವಳು ಅನೇಕ ದೇಶ ಭಾಷೆಗಳ ಸಂಗೀತದಲ್ಲಿ ಪರಿಣಿತಿಯನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದಳು.⁵¹ ಅವಳನ್ನು 'ಸಕಳಕಳಾಧರಿ'ಯೆಂದೂ 'ಅಭಿನವಸರಸ್ವತಿ'ಯೆಂದೂ ಮೇಲಿನ ಶಾಸನವು ಪ್ರಶಂಸಿಸುತ್ತದೆ. ರವಿದೇವ ದಂಡಾಧಿಪನ ಪತ್ನಿ ರೆಬ್ಬಲದೇವಿ 'ಪ್ರತಿಭಾಸರಸ್ವತಿ' ಎನ್ನಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಳು.⁵² ತ್ರಿಭುವನಮಲ್ಲನ ಮತ್ತೊಬ್ಬ ಪತ್ನಿ 'ಅಭಿನವಸರಸ್ವತಿ' ಚಂದಲದೇವಿಯು ಋಗ್ವೇದ ಖಂಡಿಕ ಮತ್ತು ಶಾಸ್ತ್ರ ಖಂಡಿಕಗಳಿಗೆ ದತ್ತಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾಳೆ.⁵³ ವಿದ್ಯೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅವಳಿಗೆ ಇದ್ದ ಆಸಕ್ತಿಗೆ ಇದು ಗುರುತು. ಹೀಗೆ ರಾಜಮನೆತನಗಳ ಮತ್ತು ಶ್ರೀಮಂತರ ಮನೆಗಳ ಸ್ತ್ರೀಯರು ತಕ್ಕಮಟ್ಟಿಗೆ ವಿದ್ಯಾವತಿಯರಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದರು. ಕಲೆಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಪರಿಣಿತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ದೇವದಾಸಿಯರು ಕಲಾಪರಿಣಿತರಾಗಿದ್ದರೆಂಬ ವಿಷಯ ಹಿಂದಿನ ಅಧ್ಯಾಯವೊಂದರಲ್ಲಿ ಬಂದಿದೆ. ಉಳಿದ ಸಾಮಾನ್ಯ ಸ್ತ್ರೀಯರು ವಿದ್ಯಾವತಿಯರಾಗುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಮಾಜವು ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಔದಾಸೀನ್ಯವನ್ನು ತೋರಿದೆ.

ವೈದ್ಯಕೀಯ ಶಿಕ್ಷಣ

ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ, ವೈದ್ಯವಿದ್ಯೆಯ ಅಭ್ಯಾಸ ನಡೆಯುತ್ತ ಬಂದಿದೆ. 'ವಾತ್ಸಾಯನನ' 'ಕಾಮಸೂತ್ರ'ದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಅರವತ್ತನಾಲ್ಕು ಕಲೆಗಳಲ್ಲಿ ವೈದ್ಯಕೀಯವೇದವೂ ಒಂದು.⁵⁴ ಧರ್ಮರಾಜನ ಸೈನ್ಯದ ಜೊತೆಗೆ ವೈದ್ಯರು, ಚಿಕಿತ್ಸಕರು ತೆರಳಿದಂತೆ ಮಹಾಭಾರತವು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.⁵⁵ ಪ್ರಾಚೀನ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಯುದ್ಧರಂಗದಲ್ಲಿ ಕೆಲಸಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ವೈದ್ಯರನ್ನು ಹೆಸರಿಸಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಪಂಪ, ನಯಸೇನರು ತಮ್ಮ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ವೈದ್ಯವಿಜ್ಞಾನದ ಬಳಕೆಯ ಬಗೆಗೆ ಹಲವು ವಿವರಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಕನ್ನಡದ 'ಆದಿಕವಿ ಪಂಪ' ಸೈನಿಕರ ಆನೆಗಳ, ಕುದುರೆಗಳ "ಪುಣ್ಣಳ ನುಡಿಯಲುಂ ಓವಲುಂ ಬಂದ" ಮದ್ದುಬೆಚ್ಚರನ್ನೂ, ಸೈನಿಕರ ಮೈಯಲ್ಲಿ ಉಡಿದ ಬಾಣಗಳನ್ನೂ, ಖಡ್ಗದ ಚೂರುಗಳನ್ನು, ಆಯಸ್ಕಾಂತದೊರಿ ಹೊರತೆಗೆಯುತ್ತಿದ್ದವರನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದಾನೆ.⁵⁶ ಆಗ್ನಿಭೂತಿ, ವಾಯುಭೂತಿ ಸಹೋದರರು ಕಲಿತ ವಿದ್ಯೆಗಳಲ್ಲಿ ಚರಕ, ಆಶ್ವೀನಿಮತ, ಸುಸುತ ಮೊದಲಾದ ನರವೈದ್ಯರುಗಳಿದ್ದುದನ್ನು ವಡ್ಡಾರಾಧನೆ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.⁵⁷ ಪುಟ್ಟ 'ವಿಶ್ವಕೋಶ'ದಂತಿರುವ ಎರಡನೆಯ ಚಾವುಂಡರಾಯನ 'ಲೋಕೋಪಕಾರಂ'ದಲ್ಲಿ 'ವೈದ್ಯಕೀಯವೇದ', 'ನರಾದಿವೈದ್ಯ ಪ್ರಕರಣ', ವಿಷವೈದ್ಯ ಈ ಭಾಗಗಳು ವೈದ್ಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದವುಗಳಾಗಿವೆ.⁵⁸ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೭೧-೭೨ರ ಕಾಲದ ಅಮ್ಮೀನಭಾವಿಯ ಶಾಸನವೊಂದು

ಬಿಬ್ಬಣ್ಣನೆಂಬುವನನ್ನು 'ವೈದ್ಯಾಂಬುರಾಶಿ ಕುಳತಿಳಕಂ' ಎಂದು ಬಣ್ಣಿಸಿದೆ.⁵⁹ ಚಾಳುಕ್ಯವಂಶದ ರಾಜಕುಮಾರ ಕೀರ್ತಿವರ್ಮ, 'ಗೋವೈದ್ಯ' ಗ್ರಂಥ ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. ನಯಸೇನ ಸ್ವತಃ ವೈದ್ಯವನ್ನು ಬಲ್ಲವನಾಗಿರಬೇಕು, ಇಲ್ಲವೇ ನೋಡಿ ತಿಳಿದಿರಬೇಕು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಅವನ ಧರ್ಮಾಮೃತದಲ್ಲಿ ವೈದ್ಯಕ್ಕೆ ವನಸ್ಪತಿಗೆ, ಚಿಕಿತ್ಸೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಹಲವಾರು ವಿಷಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ.

'ಸುಶ್ರುತ ಸಂಹಿತೆ'ಯು 'ಶಲ್ಯ'ವನ್ನು ತೆಗೆಯುವ ಹದಿನಾರು ವಿಧಾನಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಆಯುಷ್ಯಾಂತವನ್ನು ತೋರಿ ತೆಗೆಯುವದು ಒಂದು.⁶⁰ ದೇಹದಲ್ಲಿರುವ, ದೇಹಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧ ಪಡೆದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಶಲ್ಯಗಳೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಶಸ್ತ್ರಚಿಕಿತ್ಸೆಗೂ 'ಶಲ್ಯ'ವೆಂದೇ ಹೆಸರು. ಮೂರನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ 'ಅಭಿಲಾಷಿತಾರ್ಥ ಚಿಂತಾಮಣಿ'ಯಲ್ಲಿ 'ಶಸ್ತ್ರಕರ್ಮಕಲಾದಕ'ರಾದ ವೈದ್ಯರನ್ನೂ ಶಸ್ತ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನೂ ಹೆಸರಿಸಿದೆ.⁶¹ 'ಮಂತ್ರವೈದ್ಯ' ಮತ್ತು 'ಶಸ್ತ್ರವೈದ್ಯ'ಗಳೆಂಬ ಎರಡು ರೀತಿಯ ಚಿಕಿತ್ಸಾ ವಿಧಾನಗಳನ್ನು ಬಸವಣ್ಣನು ಹೆಸರಿಸುತ್ತಾನೆ.⁶²

ಧರ್ಮಾಮೃತದಲ್ಲಿ ಮದ್ದನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಲು ನಾರುಬೇರುಗಳನ್ನು ಅಗಲುತ್ತಿದ್ದರು.⁶³ ಮಣ್ಣುಹತ್ತಿದ ಮೂಲಿಕೆಗಳನ್ನು ಕಂಡು ವೈದ್ಯರು ದೂರುತ್ತಿದ್ದರು.⁶⁴ ರೋಗಿಗಳಿಗೆ ಅವರವರ ಕುತ್ತಗಳನ್ನು ತೋರಿ ಸಿಟ್ಟಿಗೆಳಿಸುತ್ತಿದ್ದುದೂ ಉಂಟು.⁶⁵ ಮದ್ದಿನ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ವೈದ್ಯರು ತಿಳಿದವರಾಗಿದ್ದರು.⁶⁶ ಮದ್ದು ಎಷ್ಟೇ ಶಕ್ತಿಯುತವಾಗಿದ್ದರೂ ತರಂಟುದೆಲೆ (ಬೊಕ್ಕುತಲೆ)ಯಲ್ಲಿ ಕೂದಲನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಲಾರದೆಂದು ಅವರಿಗೆ ತಿಳಿದಿದ್ದು.⁶⁷ ಹುಣ್ಣುಗಳನ್ನು ಸುಟ್ಟುಮಾಯಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.⁶⁸ ಮದ್ದಿನಿಂದ ಮುಖವಶ್ಯ, ರಾಜವಶ್ಯ, ಜನವಶ್ಯ (ವಶ್ಯ = ವಶೀಕರಣ) ಸಾಧಿಸುವವರೂ ಇದ್ದರು.⁶⁹ ನಿದ್ರೆಬರಿಸುವ ಮದ್ದುಗಳೂ ಇದ್ದವು. ದಂತವೈದ್ಯವನ್ನು ಬಲ್ಲವರು ಕೆಲವರಿದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ "ಕಟ್ಟಿದ ಪಲ್ಲಂತಪೋಷಗಣ್ಣೆರಂಜಿಸುವ" ಎಂಬ ಮಾತು⁷⁰ ಧರ್ಮಾಮೃತದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಹಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟುವ ವೈದ್ಯರು ಆಗ ಇದ್ದರೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟ.⁷¹ ಕೆಲವು ರೋಗಗಳ ಉಲ್ಲೇಖವು ಧರ್ಮಾಮೃತದಲ್ಲಿದೆ. ಮಾರಿಗುತ್ತ,⁷² ತಿಮಿರವ್ಯಾಧಿ,⁷³ ಜ್ವರ, ವಾತ, ಉಷ್ಣ, ಕಣ್ಣಿನೆ ಬಾಸ, ಕುರು,⁷⁴ ಕಂಪವಾತರೋಗ ಇತ್ಯಾದಿ.

ವೃತ್ತಿ ಶಿಕ್ಷಣ

ವೃತ್ತಿ ಶಿಕ್ಷಣ ಈತನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಜಾರಿಯಲ್ಲಿತ್ತೇ? ಎಂಬುವುದಕ್ಕೆ ಆಕರಗಳು ಲಭ್ಯವಾಗುವದಿಲ್ಲ, ಆದರೆ ಒಂದು ವೃತ್ತಿ ವಂಶಪಾರಂಪರಿಕವಾಗಿ ಮುಂದುವರಿದುದಕ್ಕೆ ಆಧಾರಗಳಿವೆ. ಅಂದರೆ ಸಹಜವಾಗಿಯೇ ತಂದೆಯಿಂದ ಮಗನಿಗೆ ಕುಲಕಸಬು ಹರಿದು ಬರುತ್ತಿತ್ತು. ಈತನ ಕಾಲದಲ್ಲಿದ್ದ ವಿವಿಧ ವೃತ್ತಿಗಳ ಪ್ರಸ್ತಾಪ ಈ ಹಿಂದೆಯೇ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಬೆಕ್ಕಿನಾಳ ಶಾಸನ ಓದುವ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ಮಾಣಿಗಳೊಂದಿಗೆ ಓದುವ ಪಠಿಕಾರ್ಗ್ಗೆ ಧರ್ಮಬಿಟ್ಟದನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ.⁷⁵ ಪಠಿಕಾರರು ದೇವಾಲಯ ಸೇವೆಗೆ ನಿಯುಕ್ತರಾಗಿದ್ದುದ್ದರ ಸೂಚನೆ ಕುಳೀಕುಮಟಗಿ ಶಾಸನದಲ್ಲಿದೆ.⁷⁶ ಅವರಿಗೆ ಓದಿಸುವ ಶಿಕ್ಷಣ ಎಂತಹದು ಗೊತ್ತಾಗುವದಿಲ್ಲ. ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೬ರ ಮೋರಿಗೇರೆ ಶಾಸನವು⁷⁷ ವೃತ್ತಿಶಿಕ್ಷಣವು ಒಂದು ತಲೆಮಾರಿನಿಂದ ಮತ್ತೊಂದು ತಲೆಮಾರಿಗೆ ಹರಿದು ಬರುತ್ತಿದೆಯೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿ, "ಊರೋಡೆಯ ನಾರಣಮಯ್ಯಮಗಂ ವಿಷ್ಣುಯ್ಯಂ ಬರೆದಂ ರೂವಾರಿ ಮುಚ್ಚೋಜನ ಮಗಂ ಕಲಿಯೋಜಂ ಬೆಸಗೆಯ್ದಂ"|| ಎಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದರೆ , ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೩ರ ಹೆಬ್ಬೆಲು ಶಾಸನ⁷⁸ "ಚಿತ್ತಾರಿ ಕೇತೋಜನ ಮಗಂ ಬಡ್ಡಗಿ ಆಯೋಜಂ ಈ ಶಾಸನದ ಕಲ್ಲಂ ಗೆಯ್ದಂ" ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಬಹುಶಃ ಹೊಸ ದೇವಾಲಯಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ ಸ್ಥಳಗಳು ಶಿಲ್ಪಿಗಳಿಗೆ, ಬಡಗ, ಕಮ್ಮಾರ, ಕಂಚುಗಾರಂತಹ ವೃತ್ತಿ ನಿರತರಿಗೆ ತರಬೇತಿ ಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದವು ಎಂದು ಊಹಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ಹೊಸ ಪ್ರತಿಭೆಗಳಿಗೆ ಅವಕಾಶಗಳು ಇರುತ್ತಿದ್ದವು.

ಪರೀಕ್ಷೆಗಳು ಮತ್ತು ಪದವಿಗಳು

ಅಧ್ಯಯನ ಮುಗಿದ ನಂತರ ಈಗಿನಂತೆ ವರ್ಷದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಪರೀಕ್ಷೆಗಳು ನಡೆಯಿಸುವ ಸಂಪ್ರದಾಯವು ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಿಲ್ಲ. ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯೂ ಹಿಂದಿನ ಪಾಠವನ್ನು ಒಪ್ಪಿಸಿದ ಮೇಲೆಯ ಮುಂದಿನ ಪಾಠಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ದಿನನಿತ್ಯವೂ ಪರೀಕ್ಷೆಯೇ ಆಗಿರುತ್ತಿತ್ತು. ಪರೀಕ್ಷಕರ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳಿಗೆ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯೂ ಸಮರ್ಪಕವಾಗಿ ಉತ್ತರಿಸಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಅನಂತರ ಅವನ ಆ ವರೆಗಿನ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸದ ವಿಷಯಗಳಿಗೆ ತಕ್ಕಂತೆ 'ಕ್ರಮಿತ' (ಕ್ರಮವಿತ್), ಕ್ರಮಬದ್ಧವಾಗಿ ವೇದಾಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದವನು, 'ಷಡಂಗಿ' (ಷಂಡಗಿವಿತ್) ಷಡಂಗಗಳ ಅಭ್ಯಾಸಮಾಡಿದವನು, 'ದ್ವೇದಿ', 'ತ್ರಿವೇದಿ', 'ಚತುರ್ವೇದಿ' (ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದ ವೇದಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ) ಇತ್ಯಾದಿ ಪದವಿಗಳನ್ನು ನೀಡಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಇವುಗಳು ಸ್ಪರ್ಧಾತ್ಮಕ ಪರೀಕ್ಷೆಗಳಲ್ಲ. ಘಟಿಕಾ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಸಲಾಗುತ್ತಿದ್ದ ಸ್ಪರ್ಧಾತ್ಮಕ ಪರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಗೆಲುವು ಪಡೆದವನು 'ಘಟಿಕಾ ಸಾಹಸಿ', ಘಟಿಕಾ ಸಾಹಸಿಯೇ 'ಘಳಿಸಾಸಿ', 'ಘೈಸಾಸಿ' ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದಲೂ ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು.

ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೪ರ ಕೆರೂರು ಶಾಸನವು⁷⁹ ಈ ಎಲ್ಲ ಪದಗಳ ಉಲ್ಲೇಖವನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದ್ದು, ಶಾಸನವು, "ಸ್ವಸ್ತಿಶಕವರಿಷ ೯೭೬ನೆಯ ಜಯ ಸಂವತ್ಸರದ ಪೌಷದಮವಾಸೆ ಆದಿತ್ಯವಾರ ಉತ್ತರಾಯಣ ಸಂಕ್ರಾಂತಿ ವೃತ್ತಿಪಾದದಂದು ಅಂಗಿರಸಗೋತ್ರದ ದೇವಿಮಯ್ಯನ ಪುತ್ರ ಮುಸುಕಟ್ಟಣ್ಣಮಯ್ಯಂಗೆ ಪರೋಕ್ಷವಿನಯದಿಂ ಶ್ರೇಯಸ್ಸುವಾಗಿ ಅವರ ಅಳಿಯಂದಿರು ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ ಗೋತ್ರದ ಚಕ್ರಧರ ಬಸವಯ್ಯನವರ ಶ್ರೀಧರ ಕ್ರಮಿತರುಂ ಪದ್ಮನಾಭಷಡಂಗಿಯರ ಇತ್ಯರಯ್ಯನು ಅವರ ನಾರಣಾಘೈರಸಾಸರು" ಎಂದಿದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲದೆ 'ಭಟ್ಟೋಪಾದ್ಯಾಯ', 'ಸಾಮವೇದಿ', 'ಸರ್ವಜ್ಞ' ಮುಂತಾದ ಪದವಿ ಸೂಚಕ ಪದಗಳ ಬಳಕೆಯನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಬಹುದು. ಆರಂಭದಲ್ಲಾದರೂ ಇವು ಪದವಿ ಸೂಚಕಗಳಾಗಿದ್ದಿರಬೇಕು. ಇವು ಕ್ರಮೇಣ ಹೆಸರುಗಳ ಉತ್ತರ ಪದಗಳಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿ ಪದವಿ ಸೂಚಕತ್ವವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡಿರಬಹುದು. 'ಭಟ್ಟೋಪಾದ್ಯಾಯ' ಎಂಬುವದು 'ಉಪಾಧ್ಯಾಯ' ವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. 'ಘೈಸ' ಎಂಬುದು ಪದವಿಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವದು ಖಚಿತ.

ರಾಜಗುರುಗಳು

ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲದ ಒಂದೆರಡು ಶಾಸನಗಳು 'ರಾಜಗುರುಗಳನ್ನು' ಉಲ್ಲೇಖಿಸುವದರಿಂದ ಅವರ ರಾಜಮನೆತನಗಳ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ನಿಯುಕ್ತರಾಗಿದ್ದರೆಂದು ಹೇಳಬಹುದಾಗಿದೆ. "ಅರಸನ ಮಗ ಭುವನೈಕ್ಯಮಲ್ಲದೇವನ ರಾಜಗುರು ಶ್ರೀವರುಣಶಿವ ಪಂಡಿತದೇವ ಬಂಕಾಪುರದ ಇಂದ್ರೇಶ್ವರ ದೇವರ ಆಡಳಿತ ಮತ್ತು ಪನ್ನೆರಡು ಬಾಡಗಳನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂದೂ",⁸⁰ ತೇದಿರಹಿತ ದೇವಗೀರಿ ಶಾಸನವು,⁸¹ "ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶಿವರಾಜಗುರು ದೇವರು ಸಮಸ್ತ ಗೊರವವಾಡಗಳನ್ನು ಸುಖದಿಂದ ಆಳುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ರಾಜಗುರುಗಳು ಮಹಾ ವಿದ್ವಾಂಸರೆಂದು ಶಾಸನಗಳು ಬಣ್ಣಿಸುತ್ತವಾದರೂ ರಾಜಕುಮಾರರಿಗೆ ನೀಡುವ ಶಿಕ್ಷಣದ ವಿವರಗಳನ್ನು ಕೊಡುವದಿಲ್ಲ. ರಾಜರು ಧಾರ್ಮಿಕ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕಿಂತ ಲೌಕಿಕ ಅಭ್ಯಾಸವಾದ ಶಸ್ತ್ರಾಸ್ತ್ರಗಳಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಗಮನ ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವೆನ್ನುವಂತೆ ಕೆಲವರಾದರು ಮಹಾವಿದ್ವಾಂಸರೆನಿಸಿಕೊಂಡ ಉದಾಹರಣೆಗಳು ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಎರಡನೆಯ ಕೀರ್ತಿವರ್ಮ ಹಾಗೂ ಮೂರನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಮಹಾನ್ ಪಂಡಿತರಾಗಿದ್ದನ್ನು ಸ್ಮರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು.

ಶಿರೂರಿನ (ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೯)ರ ಶಾಸನವು⁸² ಮಾರಸಿಂಘ ದೇವನನ್ನು ವಿದ್ವಾಂಸರಲ್ಲಿ ಅಗ್ರಗಣ್ಯ. ಸದ್ಗುಣಗಳಿಗಿ, ಸಕಲವೇದಾಗಮಗಳಲ್ಲಿ ನಿಪುಣನೆಂದು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾ ಆತನು ಸೋಮೇಶ್ವರನ ರಾಣಿ ಲೀಲಾದೇವಿಯ ಗುರುವಾಗಿದ್ದನೆಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದರೆ, ಸೂಡಿಯ (ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೧)ರ ಶಾಸನವು⁸³ ಅರಸನ ಅಪ್ಪಣೆಯ ಮೇರೆಗೆ ಕಿಸುಕಾಡು-೭೦ರ

ಮಹಾಸಾಮಂತಾಧಿಪತಿ ನಾಗದೇವಯ್ಯ, ಕಿಸುಕಾಡು-೭೦ರೊಳಗಣ ಗ್ರಾಮ ಶಿವನೂರವನ್ನು ರಾಜಗುರು ಸೋಮೇಶ್ವರ ಪಂಡಿತ ದೇವರಿಗೆ ದಾನವಾಗಿ ನೀಡಿದನೆಂಬ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತದೆ.

ಗುರುಗಳು

ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಗುರುವೇ ಬ್ರಹ್ಮ, ಗುರುವೇ ವಿಷ್ಣು, ಗುರುವೇ ದೇವರಾಗಿ ಮಹೇಶ್ವರ, ಗುರುವೇ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಪರಬ್ರಹ್ಮ ಸ್ವರೂಪಿವೆಂದು ಹೇಳಿ ಅಂಥಹ ಗುರುವಿಗೆ ನಮನಗಳನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅದರಂತೆ ಮಾತೃದೇವೋಭವ, ಪಿತೃದೇವೋಭವ, ಆಚಾರ್ಯದೇವೋಭವ ಎಂದು ತಂದೆತಾಯಿ ಆಚಾರ್ಯ ದೇವರೆಂದು ದೃಢನಂಬಿಕೆ ನಮ್ಮ ಪರಂಪರೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಾರವಾಗಿದೆ. ತಾಯಿಯೂ ಶಾರೀರಿಕ ಜನ್ಮವನ್ನು ನೀಡಿದರೆ, ಗುರುವಾದವನು ಉಪನಯನದ ಮೂಲಕ ಭೌದ್ಧಿಕವಾಗಿ ಎರಡನೆಯ ಜನ್ಮವನ್ನು ನೀಡುತ್ತಾನೆ.

ಪಾಣಿನಿಯ ಪ್ರಕಾರ ಗುರುಗಳಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಬಗೆ. ಅವರೆಂದರೆ 'ಆಚಾರ್ಯ', 'ಪ್ರವಕ್ತಾ', 'ಶ್ರೋತ್ರಿಯ' ಮತ್ತು 'ಉಪಾಧ್ಯಾಯ'. ರಾಮಾಯಣದಲ್ಲಿ ಗುರುಗಳನ್ನು 'ಗುರು', 'ಕುಲಪತಿ ಶ್ರೋತ್ರಿಯ', 'ತಾಪಸ, ಬ್ರಹ್ಮವಾದಿ', 'ಉಪಾಧ್ಯಾಯ' ಮತ್ತು 'ಶಿಕ್ಷಣ ಪರಿವ್ರಾಜಕ'ರೆಂದು ವರ್ಗೀಕರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಮೇಲಿನ ಹೆಸರುಗಳ ವರ್ಗೀಕರಣವು ಈತನ ಕಾಲದ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಈತನ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಗುರು, ಆಚಾರ್ಯ, ಪಂಡಿತ, ಓಜ, ಭಟ್ಟ ಮತ್ತು ಉಪಾಧ್ಯಾಯ⁸⁴ವೆಂದು ಪದಗಳನ್ನು ಬಳಸಲಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಈ ಪದಗಳಲ್ಲಿರುವ ಭಿನ್ನತೆಯನ್ನು ಪತ್ತೆಹಚ್ಚುವುದು ಕಷ್ಟ.

'ಭಟ್ಟ' ಮತ್ತು 'ಓಜ'ರ ಮಧ್ಯದ ವ್ಯತ್ಯಾಸದ ಬಗೆಗೆ ಡಾ. ಈರಣ್ಣ ಪತ್ತಾರ ತಮ್ಮ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದು, ಭಟ್ಟರು ಪ್ರೌಢರಿಗೆ (ತಪೋಧನರಿಗೆ) ಪಾಠ ಮಾಡುವವರಾಗಿದ್ದರೇ, ಓಜರು ಪ್ರಾಥಮಿಕ (ಮಾಣಿಯರಿಗೆ) ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ನೀಡುತ್ತಿದ್ದರೆಂಬುದಾಗಿ ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.

ಗುರುದಕ್ಷಿಣೆ

ಹು-ಯೆನ್-ತ್ಯಾಂಗ್‌ನು ತನ್ನ ವರದಿಯಲ್ಲಿ ಆಗಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ತಮ್ಮ ಗುರುಗಳ ಮನೆಯಲ್ಲಿದ್ದುಕೊಂಡು ಅಭ್ಯಸಿಸುತ್ತಿದ್ದರು ಎಂದಿದ್ದಾನೆ. ಅವರು ತಮ್ಮ ವಿದ್ಯೆಯೂ ಮುಗಿದ ನಂತರ ಯಾವುದಾದರೂ ವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಅವಲಂಭಿಸಿರುತ್ತಾರೆಂದೂ, ಅನಂತರ ಅವರು ಮಾಡುವ ಮೊದಲ ಕೆಲಸವೆಂದರೆ ತಮ್ಮ ಗುರುಗಳಿಗೆ ಸಂಭಾವನೆ ಅಥವಾ ಗುರುದಕ್ಷಿಣೆಯನ್ನು ನೀಡುವುದು. ಆದರೆ ಈ ತೆರನಾದ ಉಲ್ಲೇಖಗಳು ಈತನ ಕಾಲದ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ತೀರ ವಿರಳವಾಗಿವೆ.

ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೧ರ ಸೂಡಿಯ ಶಾಸನವು⁸⁵ ಅರಸನ ಆಜ್ಞೆಯ ಮೇರೆಗೆ ಕಿಸುಕಾಡು-೭೦ರ ಮಹಾಸಾಮಂತ, ನಾಗದೇವಯ್ಯ ತನ್ನ ವಿಭಾಗದೊಳಗಣ "ಶಿವನೂರು ಗ್ರಾಮವನ್ನು ಅರಸನ ರಾಜಗುರು ಸೋಮೇಶ್ವರ ಪಂಡಿತದೇವನಿಗೆ ದಾನವಾಗಿ ನೀಡಿದನು" ಎಂಬ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ.

ಗುರು-ಶಿಷ್ಯರ ಸಂಬಂಧ

ಈತನ ಕಾಲದ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತೇವಾಸಿ⁸⁶ ಮತ್ತು ಛಾತ್ರ⁸⁷ ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳು ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದು, ಇವುಗಳನ್ವಯ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ಮತ್ತು ಉಪಾಧ್ಯಾಯರೀರ್ವರು ಒಂದೇ ಛಾವಣಿಯ ಕೆಳಗೆ ವಾಸವಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಊಹಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಗುರುಶಿಷ್ಯರೀರ್ವರು ಪರಸ್ಪರ ಹತ್ತಿರವಿದ್ದು. ತಂದೆ ಮಕ್ಕಳ ಸಂಬಂಧವು ಸಹಜವಾಗಿಯೇ ಏರ್ಪಟ್ಟಿತ್ತೆಂದು ಊಹಿಸಲವಕಾಶವಿದೆ.

ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು

ಶಿಕ್ಷಣ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯೇ ಕೇಂದ್ರಬಿಂದು. ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ಇಲ್ಲದೆ ಶಿಕ್ಷಣದ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಯಶಸ್ವಿಗೊಳಿಸಲಾಗದು. ಉಪಾಧ್ಯಾಯ, ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ಮತ್ತು ಬೋಧನೆ ಈ ಮೂರು ಶಿಕ್ಷಣ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖವಾಗಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಇವು ಒಂದನ್ನೊಂದು ಬೇರ್ಪಡಿಸಲಾಗದು. ಈತನ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳನ್ನು 'ಅಂತೇವಾಸಿ',⁸⁸ 'ಸ್ನಾತಕರು', 'ಮಾಣಿ', 'ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು',⁸⁹ 'ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿ',⁹⁰ 'ತಪೋಧನರು'⁹¹ ಮುಂತಾದ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ.

ಸಾಹಿತ್ಯ

“ಒಂದು ಜನಾಂಗದ ಚರಿತ್ರೆ (ಅಭ್ಯುದಯ)ಯನ್ನರಿಯಲು ಉತ್ತಮವೂ, ಪರಿಣಾಮಕಾರಿಯೂ ಆದ ಮಾಧ್ಯಮವೆಂದರೆ ಅಂದಿನ ಸಾಹಿತ್ಯ”.

“ಇತಿಹಾಸದ ತೋಳ್ತೆಕ್ಕೆಗೆ(ವ್ಯಾಪ್ತಿ)ಒಳಪಡದ ವಿಷಯಗಳೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಸ್ವರೂಪ ಮತ್ತು ಉದ್ದೇಶ ಯಾವುದಾದರೂ ಸರಿಯೇ; ಅದು ಸಮಕಾಲೀನ ಜನರ ಕ್ರಿಯೆಗಳನ್ನೂ ಹಾಗೂ ಅಭಿರುಚಿಗಳನ್ನು ಯಾವುದೊಂದು ವಿಧದಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸದೇ ಇರಲಾರದು”.

ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಪ್ರಕಟಿತ ಸುಮಾರು ೨೦೦ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಈತನ ಕಾಲಾವಧಿಯ ಸಾಹಿತ್ಯಾಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಪ್ರಸ್ತುತ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ಅಧ್ಯಯನದ ಪ್ರಮುಖ ಆಕರಗಳಾದ ಶಾಸನಗಳ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಶಾಸನ ಕವಿಗಳನ್ನು ಮೊದಲು ಪರಿಚಯಿಸಲಾಗಿದೆ. ನಂತರ ಲಿಪಿಕಾರರು, ಕವಿ, ವಚನಕಾರರನ್ನು ಪರಿಗಣನೆಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ.

ಈತನ ಕಾಲದ ಶಾಸನ ಸಾಹಿತ್ಯ

ಶಾಸನಗಳು ನಡೆದ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ಯಥಾವತ್ತಾಗಿ ನಿರೂಪಿಸುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳ ವಸ್ತು ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಸೀಮಿತವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ದಾನಶಾಸನಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯೇ ಹೆಚ್ಚಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ವಿಷಯ ವೈವಿಧ್ಯತೆಯ ಕೊರತೆಯನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಈ ಕೊರತೆಯ ಮದ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಕೆಲವು ಜನ ಶಾಸನ ಕವಿಗಳು ತಮ್ಮ ಪ್ರತಿಭೆ ಪಾಂಡಿತ್ಯ ಮೆರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರಾರಂಭದ ದಾನ ಶಾಸನಗಳು ರಾಜನ ಆಳಿಕೆ, ದಾನ ಕೊಟ್ಟವರ ಹೆಸರು, ದಾನದ ವಿವರಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಒಳಗೊಂಡಿರುತ್ತಿದ್ದವು. ಕ್ರಮೇಣ ಆಳುವ ಅರಸರ, ದಾನಕೊಟ್ಟವರ, ಸ್ವೀಕರಿಸಿದವರ ಮತ್ತು ಅವರ ಪ್ರದೇಶಗಳ ವರ್ಣನೆಯಿಂದ ಶಾಸನಗಳ ಹರವು ವಿಸ್ತಾರವಾಯಿತು. ಆಗ ಶಾಸನಗಳು ಸಿದ್ಧ ಚಂಪೂಕಾವ್ಯ ಶೈಲಿಯನ್ನು ಅಳವಡಿಸಿಕೊಂಡವು.

ದಾನ-ಶಾಸನಗಳೇ ಹೆಚ್ಚಿರುವ ಈತನ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಗೆ ಪ್ರಮುಖ ಸ್ಥಾನ ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆಗೆ ಎರಡನೆಯ ಸ್ಥಾನ ದಕ್ಕಿದೆ. ಸಾಹಿತ್ಯದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೂ ಈತನ ಶಾಸನಗಳು ಗಮನಾರ್ಹವಾಗಿವೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಬಹುಪಾಲು ಶಾಸನಗಳು ದೇವಾಲಯ, ಮಠ, ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮತ್ತು ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಿಗೆ ನೀಡಿದ ದಾನಗಳನ್ನು ಕುರಿತವುಗಳಾದುದರಿಂದ ಹೆಚ್ಚಿನ ಶಾಸನಗಳ ವಿಷಯಾನುಕ್ರಮಣಿಕೆ ಒಂದೇ ಬಗೆಯ ಪಡಿಯಚ್ಚುಗಳಾಗಿವೆ.⁹² ಇದರಲ್ಲಿ ಶಾಸನಗಳ ಪ್ರಾರಂಭದ ಇಷ್ಟದೇವತಾಸ್ತುತಿ, ಕೊನೆಯಲ್ಲಿನ ಫಲಶ್ರುತಿ ವಾಕ್ಯಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿರುತ್ತವೆ. ಕೆಲವು ಸಲ ಅವು ವಿರಳವಾಗಿ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿಯೂ ಇವೆ. ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ಬಿರುದಾವಳಿಗಳು ಮತ್ತು ದತ್ತಿವಿವರಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಗದ್ಯದಲ್ಲಿರುತ್ತವೆ. ದೇಶವರ್ಣನೆ, ಪುರವರ್ಣನೆ, ರಾಜ ಮತ್ತು ಅವನ ಅಧೀನರ ಶೌರ್ಯಾದಿ ಗುಣಗಾನ ದಾನಕೊಡುವವನ ಔದಾರ್ಯ ಮನೋಭಾವ, ಸ್ವೀಕರಿಸುವವನ ಅರ್ಹತೆ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಷಯ ನಿರೂಪಣೆ ಪದ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದು, ಅಲ್ಲೆಲ್ಲ ಕವಿಕಲ್ಪನೆ ಗರಿಗಿದರುತ್ತದೆ. ಶಾಸನಕವಿಗಳಿಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವಿರುವುದು ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿಯೇ. ಕವಿ ಹೇಳಬೇಕಾದ ವ್ಯಕ್ತಿ, ರಾಜ, ಸಾಮಂತ ಅಧಿಕಾರಿ, ಸಾಮಾನ್ಯ ಯಾರೇ

ಆಗಿರಲಿ ಆತ (ಕವಿ) ಅವನಲ್ಲಿ ಅತ್ಯುನ್ನತವಾದ ಆದರ್ಶಗುಣಗಳನ್ನು ಕೀರ್ತಿಸುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಇಲ್ಲಿಯ ವರ್ಣನೆಗಳು ವಾಸ್ತವಾಂಶಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡದೆ ಅತಿಶಯೋಕ್ತಿ ಮತ್ತು ಉತ್ಪ್ರೇಕ್ಷೆಗಳಾಗಿ ನಿಂತುಬಿಡುತ್ತವೆ. ಉಳಿದ ದೇಶ-ಪುರ-ದೇವಾಲಯಗಳ ವರ್ಣನೆಯು ಇದಕ್ಕೆ ಹೊರತಾಗುವದಿಲ್ಲ.

ಈತನ ಕಾಲಾವಧಿಯ ಮುಗದ, ಮೋರಿಗೇರಿ, ಸಾನಿಗರಂ, ಹೆಬ್ಬೆಲು ಕೆಂಭಾವಿ, ಬೋಧನ, ಕೊಟ್ಟಪಳ್ಳಿ, ಹಿರೇಹಡಗಲಿ, ನಾಗಾವಿ ಮತ್ತು ಸಂಗಮ ಶಾಸನಗಳು ಸಾಕಷ್ಟು ದೀರ್ಘವಾಗಿದ್ದು, ಸೊಗಸಾದ ವರ್ಣನೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿವೆ. ನಮ್ಮ ಪ್ರಬಂಧದಲ್ಲಿ ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರ ವಿಷಯದ ಸ್ಪಷ್ಟತೆಗಾಗಿ ಈ ಶಾಸನಗಳ ಪದ್ಯ ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ. ಕೆಲವು ಶಾಸನಗಳು ಕವಿಯ ಹೆಸರನ್ನು ಸೂಚಿಸದ ಸಮಯದಲ್ಲೂ ಅವು ಉತ್ತಮವಾದ ಕಾವ್ಯಗುಣಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ

೧. “ಕದಂಬವಾಡಿನಾಡ ಮಧ್ಯದೊಳ್ಳೀರುವಿಪ್ಪಂತಿಟ್ಟುದುಚ್ಚಂಗಿಯ ಪರ್ವತಂ ಅದಕ್ಕೆ ನಾಲ್ಕುನಾಮವದಂ

೨. ತಂದೊಡೆ ಕೃತಯುಗದೊಳುಮೇ(ಘನಾ)ದನೆಂಬ ರಾಕ್ಷಸ ನಿವಾಸಮಪ್ಪುದೊಂ ಮೇಘನಾ

೩. ದನೆಂಬುದು ತ್ರೇತಯೋಳ್ ಹಿರಣ್ಯಕನಿವಾಸಮಾತನ ನಾರಾಯಣಂ ವಧೆಗೆಯ್ದಂದಿನೊಸ

೪. ಗೆಯೋಳ್ ಸ್ವರ್ಣವೃಷ್ಟಿ ಕೊಡಿದುದೊಂ ವೀರಕನಕಗಿರಿಯೆಂಬುದುಧ್ವಾಪಾರದೊಳುತ್ತುಂಗಮ

೫. ಹರಿಷಿ ಆಶ್ರಮಮಪ್ಪುದೊಂ ಉತ್ತುಂಗ ಪರ್ವತಮೆಂಬುದುಕಲಿಯುಗದೊಳ್ ಉಚ್ಚಂಗಿಯ

೬. ಭೈಯೆಂಬಳು ಮೊದಲಾಗಿ ಮೂವರು ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಕನ್ನಿಕೆಯರು ತಪಂಗಯ್ಯೇಶ್ವರವರ

೭. ಪ್ರಸಾದದಿಂದ ದೇವತ್ವಮಂ ಪಡೆದೊಂದುಚ್ಚಂಗಿಯಾಪರ್ವತಮೆಂಬುದು ಆ ಪ

೮. ವರ್ವತದ ಮೂಡಣದೇಸೆಯೋಳ್ ಹಿಡಿಂಬವನಮಾಬನದೊಳಗೆ ಸ್ವಯಂಭೂ ಕಲಿದೇವಸ್ವಾಮಿಯೆಂಬುದು ಆ ದೇವಗ್ಗೇ ದೇಗುಲವಮ್ಮಾಡಿಸಿದಳ್....” ಎಂದು ಉಚ್ಚಂಗಿ ದುರ್ಗದ ನಾಮಮಹಿಮೋನ್ನತಿಯನ್ನು ಉಚ್ಚಂಗಿದುರ್ಗದ ೧೦೬೪ರ ಶಾಸನ ತಿಳಿಸಿದರೆ,⁹³

“ಪಲಸಿಗೆ ಪನ್ನಿಚ್ಛಾಸಿರದೊಳಗೆ ಮಹಾರಾಜವಾಡಿನೆಡೆಂಬುದು ಭೂಲಲನಾಲಪನಮದರ್ಕ್ಕಂ ತಿಳಕಮೆನಿಪುದು ಮುಗುನ್ನಮೂವತ್ತೆನ್ನುಂ || ಭಾವಿಸೆ ಮುಗುನ್ನಮೂ(ಪ)ತ್ತಕ್ಕೀ ವಸುಧೆಗೆ ತಿಳಕಮಂ

ದರ ನಾಗ್ಗಾವುಣ್ಣಂ” ಎಂದು ಮಹಾರಾಜವಾಡಿ ನಾಡು, ಅದರೊಳಗಣ ಮುಗುಂದ ಹಾಗೂ ನಾಗ್ಗಾವುಂಡ ಚಾವುಂಡನ ವರ್ಣನೆಗಳನ್ನು ಮುಗದದ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೫ರ ಶಾಸನವು⁹⁴ ಮಾಡುತ್ತದೆ.

ಚಾಳುಕ್ಯ ಅರಸನ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಮಹತ್ವದ ಪಾತ್ರವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಿದ ನಾಗವರ್ಮನ ಬಾಹುಬಲ, ಸಾಹಸದ ವರ್ಣನೆಯು;

“ಎನಗೀತಂ ಯುದ್ಧದೊಳ್ ದಕ್ಷಿಣ ವಿಜಯಭುಜಾದಣ್ಣ ಮಂದರ್ಕೊಂದೊಳ್ ನೃಪಂ ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲಂ ಕುಡೆ ಚಮರರು ಹಚ್ಚತ್ರ ತೂರ್ಯ್ಯಾವಳೀಸ್ಥನನಾನಾ ಕೇತನಾಳಂ ಕೃತಮನಸಮದಣ್ಣಾಧಿನಾಥತ್ವಮಂ ಪೆತ್ತನಜೆಯಂ ನಾಗವರ್ಮಂ ಸ್ಫುರದಸಿದಳತೋಗ್ರಾಸು ಹಿನ್ನಾಗವರ್ಮಂ”

“ಕರಮಿದಸಾಧ್ಯವೆಂಬ ಕೊಳನೆಂ ಭುಜಗರ್ಭದ ಕೊಂಡನುಗ್ರಸಂ
ಗರಜಯಿ ನಾಗವರ್ಮವಿಭು ಸಾಧಿಸಿದಂ ಸವಲಕ್ಕೆ ವಿಂಧ್ಯಮಂ
ಪರಿವರಿದೆಯ್ದಿ ವಿಂದ್ಯಪತಿ ಮಲ್ಲನಾಜಿಯೊಳಾಂತು ಕೊಂದನಾ
ದ್ವಾರಿಹಿದನೊಂದೆ ಕೊಳ್ಳಿಯೊಳೆ ಸೆವುಣದೇಶಮನೇಂ ಪ್ರತಾಪಿಯೋ”

ಎಂದು ಬಣ್ಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.⁹⁵

ವ್ಯಾಕರಣ, ನಿಘಂಟು, ಗಣಿತ ಜೋತಿಷ್ಯ ಮುಂತಾದ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅಪಾರ ಪಾಂಡಿತ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಅನಂತವೀರ್ಯಮುನಿಯ ಚಿತ್ರಣವು;

“ಸಕಳ ವ್ಯಾಕರಣಂ ನಿಘಂಟು ಗಣಿತಂ ವಾತ್ಸಾಯನಂ ಜೋತಿಷ್ಯಂ
ಶಕುನಂ ಭಿನ್ನಮನುವು ಗಾಂಧಾರಮಳಂಕಾರಂ ಮಹಾಕಾವ್ಯನಾ
ಟಕ ಮಧ್ಯಾತ್ಮಿಕರ್ತೃ ಶಾಸ್ತ್ರತತಿ ಸಿದ್ಧಾಂತ ಪ್ರಮಾಣಂಗಳೆಂ
ಬ ಕಳಾ ವಿದ್ಯೆಗನಂತವೀರ್ಯ ಮುನಿಪರ್ಸರ್ವಜ್ಞರೀ ಧಾತ್ರಿಯೋಳ್”||

ಎಂದು ಚಿತ್ರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.⁹⁶

ಇದೆ ಅವಧಿಯ ಕೋಗಳಿ (೧೦೫೫)ಯ ಶಾಸನವು⁹⁷ ಪುರಾಣ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ದಾನಿಗಳಾದ ಶಿಬಿಗುತ್ತರನ್ನು ತ್ಯಾಗದಲ್ಲಿ, ಧರ್ಮಾನುಗಾರದಲ್ಲಿ ಹಿಮಕರನನ್ನೂ, ಭೋಗದಲ್ಲಿ ಸುರಾಪತಿಯರಿಗೂ ಮಿಗಿಲಾದ ಇಂದ್ರಣಂದಿ ಪಂಡಿತದೇವನನ್ನು ಕುರಿತು.

“..ವಿನಯನಿಧಿ ವಿಪುಳಗುಣನಿಳಯ ನೆನಿಸಿದಂ | ಮನುಮತ
ಮೆ ಮತುಮೆನಿಸಿ ಬಹುಮತನುಮೆನಿಸಿದಂ ತ್ಯಾಗದೊಳ್ ಶಿಬಿಗುತ್ತ
ಶಾದ್ಯಶ್ಯಮೆನಿಸಿದಂ | ಭೋಗದೊಳ್ ಸುರಾ
ಪತಿಗೆ ಮಿಗಿಲೆತಾನೆನಿಸಿದಂ | ದಾನದೊಳ್ ಸುರಕರಿಯ ದೊರೆ ಸರಿ
ಸಮನೆನಿಸಿದಂ | ಕಾನೀನನಂ ತನ
ಗೆ ಹೀನನೆ ದಲೆಸೆನಿಸಿದಂ | ಧರ್ಮಾನುರಾಗದೊಳ್ ಧರ್ಮಸುತ
ನೆನಿಸಿದಂ | ನೆಮ್ಮಂಜುಧಂಗ ಹಿಮಕರನಂತಿ
(ರೆ) ನಿಸಿದಂ ಗುರುಸೇವೆಗಿಡದುದುನಮರಪತಿಯೆನಿಸಿದಂ
ಧರಣಿ ಧರತ್ತಂದಿಂ ಮೇರುನಗಮೆನಿಸಿದಂ”|

ಎಂದು ಬಣ್ಣಿಸಿದೆ.

ಪುರುಷ ವರ್ಣನೆಯಂತೆ ಸ್ತ್ರೀ ವರ್ಣನೆಗಳೂ ಈತನ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನಪಡೆದಿವೆ. ತೈಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲನ ಸಹೋದರಿ ಅಕ್ಕಾದೇವಿ ಆತನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಿಸುಕಾಡು-೭೦, ಬಾಗಡಗೆ-೭೦, ತೊರಗಲೆ-೭೦ ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಪನ್ನಾವಳಿಯ ಕೋಟೆಯದಂಡಿನಲ್ಲಿದ್ದಾಗಿನ ಆಕೆಯ ಸಾಹಸವನ್ನು; ಆಕೆಯು ಸೋಲಿಸಿದ ಅರಸರನ್ನು ಕುರಿತು;

“....ಅರಿನ್ಯಪ ಮುಕುಟ ಘಟ್ಟಿತ
... ರವಿನ್ದ ಗಂಗಾಸ್ನಾನಪವಿತ್ರೆಯು ದೀನಾನಾಥ
ಚಿಂಢಾಮಣಿಗಳು.....
ಚೂಡಾಮಣಿಗಳೇಕವಾಕ್ಯೆಯರು ಗುಣದಬೆಡಂಗಿಯರಪ್ಪ ಶ್ರೀ
ಮ (ದ) ಕ್ಯಾದೇ
ವಿಯರ್ ಕಿಸುಕಾಡೆಪ್ಪತ್ತುಮಂ ಬಾಗಡಗೆಯೆಪ್ಪತ್ತುಮಂ
ತೊಳಗಲೆ..... ಮಂ ಮಾಸೆಯವಾಡಿನೂಟನಾಲ್ಪತ್ತು
ಮಂ ದುಷ್ಟ ನಿಗ್ರಹವಿಸಿಷ್ಟಪ್ರತಿ
(ದಿಂ) ಸುಖಸಂಕಥಾವಿನೋದದಿಂ ರಾಜ್ಯಂಗಿಯುತ್ತಂ
ಪನ್ನಾವಳಿಯ ಕೋಟೆಯ ದಣ್ಣಿನ..
(ಚೋಳಾಂ) ಧರ್ಮಗಧ ಕೊಂಕಣ ಮಾಟವ ಪಾಂಚಾಲಾಳರಂ
ಭುಜಬಳದಿಂ ಕ
(ಕೋಣ್ಣಾಳ್ವನು) ಯದುಶಾರ್ಯ ಚಳುಕ್ಕುಕುಳಿತಿಳಕಂ ಯರಸು
ಮೆನಿಸಿ ದಕ್ಕಾದೇ....”

ಎಂದು ಬಣ್ಣಿಸಿವೆ.⁹⁸

ಈ ಎಲ್ಲ ಪಠ್ಯಗಳನ್ನು ಓದಿದರೆ ಯಾವುದೇ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಕಾವ್ಯದ ತುಣುಕುಗಳನ್ನು ಓದಿದಂತೆ ಅನಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ವೇಳೆಗಾಗಲೇ ಚಂಪೂಕಾವ್ಯ ಶೈಲಿ ಒಂದು ನಿಶ್ಚಿತ ರೂಪಕ್ಕೆ ಬದಲಾದುದರಿಂದ ಅದರ ಪ್ರಭಾವ ಇವನ ಶಾಸನಗಳ ಮೇಲಾಗಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಶಾಸನ ಕವಿಗಳು

ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಶಾಸನ ಬರೆದವರು ತಮ್ಮ ಹೆಸರನ್ನು ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳುವುದಿಲ್ಲ. ಕೆಲವು ಕಡೆ 'ಶಾಸನ ಬರೆದಂ', '...ಬರೆದಂ' ಎಂಬ ಉಲ್ಲೇಖಗಳನ್ವಯ ಅವರು ಶಾಸನ ಕವಿಗಳೆಂದು ಗುರುತಿಸುವುದು ಕಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಕಡೆ ಅಪರೂಪವಾಗಿ ಹೆಮ್ಮೆಯಿಂದ ತಮ್ಮ ಹೆಸರನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಶಾಸನ ಕವಿಗಳು ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಈತನ ಶಾಸನಗಳ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿರುವ ಕೆಲವು ಕವಿಗಳ ವಿವರಗಳನ್ನು ಅವಲೋಕಿಸೋಣ.

ನಾಗಮಯ್ಯ - (ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೫)

ಮೋರಿಗೇರೆಯ ಶಾಸನವು,⁹⁹ "ಈ ಶಾಸನ ಬೆಸುನುಮಂ ನಡೆಯಿಸುವ ರೂವಾರಿ ಮುಚ್ಚೋಜಂಗೆ ಮತ್ತರ್ಪನ್ನೆರಡು ನೆಟ್ಟವಂಗೆ ಮತ್ತರ್ಪನ್ನೆರಡು" ಎಂಬ ಉಲ್ಲೇಖ ಹೊಂದಿದ್ದು, ಈ ಶಾಸನವನ್ನು ಬರೆದವನು (ಲಿಪಿಕಾರ) ನಾಗಮಯ್ಯನು. ಅದನ್ನು ಕಂಡರಿಸಿದವನು ಆಗ್ನೇಶ್ವರನ ಮಗ ಮುಚ್ಚೋಜ ಎಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟ. ೬೮ ಸಾಲುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಈ ದೀರ್ಘವಾದ ಶಾಸನವು ವೃತ್ತ, ಕಂದಪದ್ಯ, ಗದ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು, ಹಳಗನ್ನಡದ ಜೊತೆಗೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಸಂಸ್ಕೃತ ಮಿಶ್ರಿತಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ರಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಲಿಪಿಮಾತ್ರ ಹಳಗನ್ನಡದಲ್ಲಿದೆ.

ನಾಗಮ್ಮ - (ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೬)

ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ತಾಲೂಕಿನ ಮೈಲಾರ ಶಾಸನ,¹⁰⁰ "ಈ ಶಾಸನವನ್ನು ರಚಿಸಿದವನು ನಾಗಾವರ, ಬರೆದವನು ನಾಗಮ್ಮ, ಕಂಡರಿಸಿದವನು ಚಾವುಂಡೋಜ". ಗದ್ಯ-ಪದ್ಯಗಳ ನೇರ ನಿರೂಪಣೆಯಿರುವ ೫೬ ಸಾಲುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಶಾಸನ, ಕಂದಪದ್ಯ, ವೃತ್ತ ಹಾಗೂ ಶ್ಲೋಕಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ.

ಚವಯ್ಯ - (ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೮)

ಹಾವೇರಿ ತಾಲೂಕಿನ ಮಲ್ಲೂರ ಗ್ರಾಮದ ಈ ಶಾಸನದ ಲಿಪಿಕಾರನು ಚವಯ್ಯ.¹⁰¹ ಶಾಸನದ ಪಾಠದಿಂದ ಈತ ಮಲ್ಲಕುಳೇಶನ ಶಿಷ್ಯನೆಂಬುದಾಗಿ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಚವಯ್ಯ ಮಲ್ಲವೂರ (ಮಲ್ಲೂರ)ದ ಎಂಟು ಜನ ಗಾವುಂಡಗಳ ಬೆಸದಿಂ ಈ ಶಾಸನವನ್ನು ಬರೆದನೆಂಬುದಾಗಿ ಶಾಸನವು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ಶಾಸನವು ೫೨ ಸಾಲುಗಳಲ್ಲಿದ್ದು, ಕಂದ ಹಾಗೂ ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನು ಬಳಸಿ ಬರೆಯಲಾಗಿದೆ.

ಮಹಾದೇವಯ್ಯ - (ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೯)

ಗದಗ ತಾಲೂಕಿನ ಹೊಂಬಳದ ಶಾಸನವು¹⁰² "ಶ್ರೀಮತ್ ಜಕ್ಕಿಮಯ್ಯನ ಮಮ್ಮಂ ಮಹಾದೇವಯ್ಯನ ಬರೆಪಂ || ಸೂಕ್ಷ್ಮಯ್ಯ ಸೋಮೋಜನ ಕಣ್ಣರಣೆ ಮಜ್ಜಳಂ ||" ಎಂಬ ಉಲ್ಲೇಖ ಹೊಂದಿದ್ದು, ಈ ಶಾಸನವನ್ನು ಜಕ್ಕಿಮಯ್ಯನ ಮಾವ ಮಹಾದೇವಯ್ಯ ಲಿಪಿಕಾರನೆಂದೂ, ಕಂಡರಣೆ ಮಾಡಿದವನು ಸೂಕ್ಷ್ಮಯ್ಯ ಸೋಮೋಜನೆಂದೂ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಶಾಸನ ಸಾಹಿತ್ಯ ಗದ್ಯ-ಪದ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದು, ೪೦ ಸಾಲುಗಳಲ್ಲಿ ಕಂದಪದ್ಯ, ವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಬರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಜಿನಮರ್ಮಪಂಡಿತ - (ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೧)

ಪುಟ್ಟ ಚಂಪೂಕಾವ್ಯದಂತಿರುವ ಅರ್ಥ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಕೊಕಟನೋರ ಶಾಸನವನ್ನು¹⁰³ ಬರೆದ ಲಿಪಿಕಾರ ಜಿನವರ್ಮಪಂಡಿತ. ಈತ ಜೈನಪಂಡಿತನಾಗಿದ್ದು, 'ವಿದ್ವಜ್ಞಾನಾಂಭೋಜಿನೀವನಹಂಸ'ನೆಂದು ಬಿರಿದಾಂಕಿತನಾಗಿದ್ದನು. ಶಾಸನವು ದೀರ್ಘವಾಗಿದ್ದು, ಶಾಸನದ ಭಾಷೆ ಮತ್ತು ಲಿಪಿ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿವೆ. ಆದರೆ ಮೊದಲಿನ ಮಂಗಲ ಪದ್ಯ ಹಾಗೂ ಕಡೆಯ ಮೂರು ಫಲಶ್ರುತಿ ಪದ್ಯಗಳು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿವೆ. ಶಾಸನವು ವಚನ, ಕಂದ, ವೃತ್ತ, ಗದ್ಯಪದ್ಯದಲ್ಲಿ ಬರೆಯಲಾಗಿದೆ.

ನಾಗವರ್ಮಯ್ಯ - (ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೫)

ಬನ್ನಿಗೋಳದ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ¹⁰⁴ "ಬರೆದನೂರೊಡೆಯಂ ನಾಗವರ್ಮಯ್ಯ ಮಂಗಳ" ಎಂದಿದ್ದು, ಈ ೩೦ ಚಿಕ್ಕ ಸಾಲುಗಳ ಶಾಸನದ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ತ್ರೈಲೋಕ್ಯನಗರದ ಶ್ಲೋಕ, ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಶಾಪಾಶಯ ಶ್ಲೋಕ ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಬರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಶಾಸನದ ಭಾಷೆ ಮತ್ತು ಲಿಪಿ ಹಳೆಗನ್ನಡದಲ್ಲಿವೆ. ಊರೊಡೆಯರು ಶಾಸನ ಬರೆಯುತ್ತಿದ್ದರೆಂಬುದು ಇದರಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ದೇವರಸ - (ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೭)

ಹಿರೇಹಡಗಲಿಯ ೯೦ ಸಾಲುಗಳ ಒಪುದೀರ್ಘ ಶಾಸನವನ್ನು ರಚಿಸಿದ ದೇವರಸ¹⁰⁵ ಅರಸನ ಮಹಾಮಾತೃನಾಗಿದ್ದು, 'ವಿಟಚಕ್ರವರ್ತಿ', 'ಕಲಿಯುಗಕಾಮ' ಎಂದು ಅಭಿದಾನಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದನು. ಶಾಸನವು "ನಿಜಾಂಕಮಾಲೆಯಂ ಮಾನವ ಮನ್ಮಥಂ ಬರೆದನಾದರದಿಂ ವಿಟಚಕ್ರವರ್ತಿ ಧಾತ್ರೀನುತಮಾಗಿ ತಿಲುತಿವುಳಕಂನಡ ನಾಗರದಕ್ಕರಂಗಳ್"|| ಎಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದು ಲಿಪಿಕಾರನ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಬಿಂಬಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಶಾಸನವು ವಚನ, ಕಂದ, ವೃತ್ತಗಳಲ್ಲಿ, ಗದ್ಯ ಹಾಗೂ ಪದ್ಯ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಬರೆಯಲಾಗಿದೆ.

ಮಲ್ಲ - (ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೧)

ಕೊಪ್ಪಳ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಅಳವಂಡಿ ಶಾಸನವು¹⁰⁶ "ಕುರುವರ ಬಮ್ಮಂ ಬರೆಯಿಸಿದಂ ಬರೆದ ಮಲ್ಲನೀ ಶಾಸನಮಂ ಗುಲುಗಿಮಯ್ಯಂ ಸೋಮನಾಥದೇವನ ಖಣ್ಣಿರ" ಎಂಬ ಉಲ್ಲೇಖವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಈ ಶಾಸನವನ್ನು ಕುರುವರ ಬಮ್ಮನು ಬರೆಯಿಸಿದರೆ, 'ಮಲ್ಲನು' ಶಾಸನವನ್ನು (ಲಿಪಿಕಾರ) ಬರೆದನು. ಆದರೆ ಶಾಸನವನ್ನು ಕಂಡರಿಸಿದವನು ಗುಲುಗಿಮಯ್ಯ ಸೋಮನಾಥದೇವನು.

೩೮ ಸಾಲುಗಳ ಈ ಶಾಸನವು ಉತ್ತಮ ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ. ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಕಾಲಮಾನಗಳಿವೆ. ಗದ್ಯಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾದ ಶಾಸನವು ಹಳಗನ್ನಡದ ಲಿಪಿ ಹಾಗೂ ಭಾಷೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು, ಉತ್ತಮ ಕಾವ್ಯಗುಣವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿದೆ.

ಈತನ ಕಾಲದ ಇನ್ನೂ ಹಲವಾರು ಶಾಸನಗಳು ಶಾಸನ ಲಿಪಿಕಾರರನ್ನು ಹೆಸರಿಸುತ್ತಿದ್ದು, ಅವರನ್ನು ಈ ಕೆಳಗಿನಂತೆ ಪಟ್ಟಿಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಶಾಸನೋಕ್ತ ಶಾಸನ ಲಿಪಿಕಾರರು / ರೂವಾರಿಗಳು (ಶಿಲ್ಪಿಗಳು)

ಅ. ನಂ.	ಶಾಸನ ಲಿಪಿಕಾರರು	ಶಾಸನ ಮತ್ತು ಕಾಲ	ಶಾಸನೋಕ್ತ ಉಲ್ಲೇಖ (ವಿಷಯ)	ಆಕರ ಗ್ರಂಥಗಳು
೧.	ವಿಷ್ಣಯ್ಯ	ಮೊರಿಗೇರಿ-೧೦೪೬	“ಊರೂಡೆಯ ನಾರಣಮಯ್ಯನ ಮಗಂ ವಿಷ್ಣಯ್ಯಂ ಬರೆದಂ ರೂವಾರಿ ಮುಚ್ಚೋಜನ ಮಗಂ ಕಲಿಯೋಜಂಬೆಸಗೆಯ್ಯಂ”	ಎಸ್.ಆರ್.ಆರ್. IX, ಭಾಗ I, ನಂ.104, 1046, ಮೊರಿಗೇರಿ ಹ.ಬೊ.ತಾ. ಬಳ್ಳಾರಿ
೨.	ಧರ್ಮೋಜ	ತಡಕಲ್-೧೦೪೭	“ಈ ಶಾಸನಕ್ಕೆ ರಮಂ ಬರೆದು ಪೊಯ್ಯಂ ಧರ್ಮೋಜಂ”	ಆರ್.ಎಫ್. ಎನ್. ಡಿ. ನಂ.3, ತಡಕಲ್, 1047, ದೇಗ್ಲೂರ ತಾ. ನಾಂದೇಡ ಜಿಲ್ಲೆ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ
೩.	ಜಕ್ಕಣಮಯ್ಯ	ಸಾನಿಗರಂ-೧೦೫೧	“ಸೇನಬೋವ ಜಕ್ಕಣಮಯ್ಯಂ ಬರಹಂ”	ಎಪಿಗ್ರಾಫಿಕಲ್ ಸೀರಿಸ್ ಸಂ.8, ಸಾನಿಗರಂ, ನಂ.14, 1051, ಕರಿನಗರ ತಾ. ಜಿ. ಆಂಧ್ರ
೪.	ಗೋವಿಂದ	ಹೆಬ್ಬೆಲು-೧೦೫೩	ಈ ಶಾಸನವನ್ನು ಶ್ರೀಪ್ರತಿಮೆಯ ಮಾರಸಿಂಘನಮಗ ಗೋವಿಂದನು ಬರೆದನು. “ಚಿತ್ತಾರಿ ಕೆತೋಜನ ಮಗ ಬಡ್ಕಗಿ ಆಯ್ಕೋಜಂ ಈ ಶಾಸನದ ಕಲ್ಪಂ ಗೆಯ್ಯಂ”	ಎಮ್.ಎ. ಆರ್. 1935, ನಂ. 74, ಹೆಬ್ಬೆಲು, ಕಸಬಾಹೋಬಳಿ, ನಗರ ತಾ. ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ
೫.	ಚಾವುಂಡರಾಯ	ತಾಂಬ್ರಗುಡಿ-೧೦೫೪	“ಪುರುಷನಿಧಿ ದಾಸಿ ಮಾಡಿದ ವರಧಮ್ಮಂ ಚಂದ್ರಸೂರ್ಯರುಳ್ಳೆನ್ನವರಂ ಪರಿವರ್ತಿಸುವಂತಾಗಿರೆ ಬರೆದಂ ಚಾಮುಂಡರಾಯನೀ ಶಾಸನಂ”	ಎಸ್.ಆರ್.ಆರ್. XI, ಭಾಗ-I, ನಂ.92, 1054, ತಾಂಬ್ರಗುಡಿ, ಮುಂಡರಗಿ ತಾ. ಗದಗ
೬.	ಚಂಗಡೇವಯ್ಯ	ಕಂಭಾವಿ-೧೦೫೪	ಈ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ “ಶ್ರೀಮತ್ ಬರೆವರರುದ್ರಂ ಚಂಗಡೇವಯ್ಯಂ ಬರೆದಂ” ಕಂಭಾವಿ ಮೂಡಣ ಮೊಲದ ಅಜಮೋಜಗಂ ಕಾಳೋಜಗಂ ಬೇರೆ ಬಿಟ್ಟುಕೆಯ ಮತ್ತರ ೧೦೦ ಮುನೀ ಧಮ್ಮಂ ಎಂದಿದ್ದು, ಬಹುಶಃ ಶಾಸನ ಕಂಡರಣೆಯನ್ನು ಅಜಮೋಜ, ಕಾಳೋಜರು ಮಾಡಿರಬಹುದು.	ಗೋಗಿ ಹನುಮಾಕ್ಷಿ, ಮತ್ತು ಹಿರೇಮಠ ಬಿ. ಆರ್. ಸುರಪೂರ ತಾಲೂಕಿನ ಶಾಸನಗಳು, ನಂ. 31, 1054 ಕಂಭಾವಿ, ಗುಲಬರ್ಗಾ ಜಿಲ್ಲೆ
೭.	ಸೋಮನಾಥ	ಕೆರೂರು-೧೦೫೪	“ಈ ಶಾಸನವನ್ನು ಗಣಯ್ಯನ ಸುತ ಸೋಮನಾಥ ಬರೆದನು” “ದೆವದ್ವಿಜಗುರು ಪಾದಾರಾಧಕಂ ಗಣಯ್ಯನ ತತ್ಪ್ರಾಪ್ತ ಸೋಮನಾಥನ ಲಿಖಿತ”	ಕರ್ನಾಟಕ ಇನ್‌ಸ್ಟ್ರಿಪ್ಸ್ ಸಂ. VI, ನಂ. 25, 1054, ಕೆರೂರು, ಹಿರೇಕೆರೂರು ತಾ. ಹಾವೇರಿ ಜಿಲ್ಲೆ

೮.	ವಾಕ್ಯವು	ನಂದಿಬೇವೂರ-೧೦೫೪	“ವಾಕ್ಯವು ಬರಹ ರಾಜೀಕರಣದ ಸೀಮೆ ಲಿಖಿತ ಮಂಗಳ”	ಎಸ್.ಆರ್.ಆರ್. IX, ಭಾಗ I, ನಂ. 115, ನಂದಿಬೇವೂರ, ಹರಪನಹಳ್ಳಿ, ತಾ. ದಾವಣಗೆರೆ ಜಿಲ್ಲೆ
೯.	ಬ್ರಹ್ಮೇಶ್ವರಚಾರ್ಯ	ಕಮ್ಮರಚೋಡು-೧೦೫೪	“ಮಲದಾಚಾರ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮೇಶ್ವರಚಾರ್ಯರ ಸೀಮೆ ಲಿಖಿತ”	ಎಸ್.ಆರ್.ಆರ್. IX, ಭಾಗ I, ನಂ. 114, ಕಮ್ಮರಚೋಡು, ಅಲೂರ ತಾ. ಅನಂತಪುರ ಜಿಲ್ಲೆ, ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶ
೧೦.	ಕೇಶವಚಾರ್ಯ	ಶಿವಗಂಜಿ-೧೦೫೪	“ಈ ಶಾಸನವು ಪೆರ್ಗಡೆ ಕೇಶವಚಾರ್ಯರು ಬರೆದ ಕಾಲೇಜು ಬೆಸಗಿಯ ಮಂಗಳ ಮಹಾ ಶ್ರೀ ಶ್ರೀ”	ಕರ್ನಾಟಕ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್, ಸಂ. VI, ನಂ. 17 1055, ಶಿವಗಂಜಿ, ಶಿವಗಂಜಿ ತಾ. ಹಾವೇರಿ ಜಿಲ್ಲೆ
೧೧.	ಮಾಧವಚಾರ್ಯ (ಕಂಚೇಯರ ಮಾಧವಚಾರ್ಯ)	ಹಿರೇಕೆರೂರ-೧೦೬೦	“ಈ ಶಾಸನವನ್ನು ಕಾಶ್ಯಪ ಗೋತ್ರದ ಮಾಧವಚಾರ್ಯ ಹಂಚೇಯರ ಮಾಧವಚಾರ್ಯ ಹಾಗೂ ಹುಲಿಗೇರಿ ನಾಗವರ್ಮರು ಸೇರಿ ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ”	ಕರ್ನಾಟಕ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್, ಸಂ. VI, ನಂ. 10, 1060, ಹಿರೇಕೆರೂರ, ಹಿರೇಕೆರೂರು ತಾ. ಹಾವೇರಿ ಜಿಲ್ಲೆ
೧೨.	ಬರ್ಮದೇವ	ಹಿರೇಮಾಳಗೇರಿ-೧೦೬೧	“ಈ ಶಾಸನವನ್ನು ಶ್ರೀ ಕವಿಮುಖದರ್ಪಣಂ ಬರ್ಮದೇವರು ಬರೆದರು”	ಎಸ್.ಆರ್.ಆರ್. IX, ಭಾಗ I, ನಂ. 125, ಹಿರೇಮಾಳಗೇರಿ, ಹರಪನಹಳ್ಳಿ, ತಾ. ದಾವಣಗೆರೆ ಜಿಲ್ಲೆ
೧೩.	ಬಸವಚಾರ್ಯ	ಮುಳಗುಂದ-೧೦೬೨	ಈ ಶಾಸನವನ್ನು “ಅನುಪಮತರಾಕ್ಷರಂ ಬುದ್ಧಜನಮಂ ಜೀಯನಿಸೆ ಸಕಲವಿದ್ಯಾವಿಳಯಂ ಮನುಮುನಿಚಾರಿತ್ರ ನೀ ಸಾಸನಮಂ ಮನ್ನೆಯರ ಬಸವಚಾರ್ಯಂ ಬರೆದಂ” ಪುರಾಣಕರನಗರದ ಬಮ್ಮಂ ಸರಸ್ವತೀ ಗಣದ ದಾಸಿ ನಿರುತಯತಿ (ಸಟಂ) ಖಣ್ಣರಿಸಿದಂ ನಾಗವರ್ಮನ ಚಾತ್ರಂ”	ಎಸ್.ಆರ್.ಆರ್. IX, ಭಾಗ I, ನಂ. 97, 1062, ಮುಳಗುಂದ, ತಾ. ಜಿ. ಗದಗ
೧೪.	ವಿಷ್ಣು	ಶಿವಗಂಜಿ-೧೦೬೨-೬೩	“ಲಿಖಿತಂ ವಿಷ್ಣು ನಾಮೇನ ಮಂಗಳಂ”	ಎಸ್.ಆರ್.ಆರ್. IX, ಭಾಗ I, ನಂ. 99, ಶಿವಗಂಜಿ, ಬಾಗಲಕೋಟೆ ತಾ.ಜಿ.
೧೫.	ವಿದ್ಯಾಧರ	ದೇವಿಹೊಸೂರು-೧೦೬೩	“ದೇವನಾಗಯ್ಯ ಲಿಖಿತ ವಿದ್ಯಾಧರಂ ಬರೆದ ಕಲ್ಯಾಣಿಗಂ ಬಮ್ಮೇಜ ಬೆಸಗಿಯ”	ಎಸ್.ಆರ್.ಆರ್. XVIII, ನಂ. 69, 1063, ದೇವಿಹೊಸೂರು, ಹಾವೇರಿ ತಾ. ಜಿ.
೧೬.	ಭಟ್ಟೋಪಾಧ್ಯಾಯ	ಸಂಗಮ-೧೦೬೭	“ಬರೆದವರೊಬ್ಬರೊಬ್ಬರು ಭಟ್ಟೋಪಾಧ್ಯಾಯರೆಸೆಯಲೀ ಶಾಸನಂ”	ಗೋಗಿ ಹನುಮಾಳ್, ಕಲಬುರ್ಗಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು, ನಂ. 35, 1067, ಸಂಗಮ, ಶಿವಗಂಜಿ ತಾ.

ಕವಿಗಳು ಮತ್ತು ಕವಿ ಸಾಹಿತ್ಯ

ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲ ಅಪೂರ್ವವಾದ ಕಾಲ. ಸಾಹಸಿಯೂ, ಸಾಹಿತ್ಯಾಸಕ್ತನೂ ಆಗಿದ್ದ. ಈತನ ಉಧಾರತೆ ಸಮೃದ್ಧವಾದ ಸಾಹಿತ್ಯಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಕಾರಣವಾಯಿತು. ಸಾಹಿತ್ಯ ಒಂದು ನಾಡಿನ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಸಂಕೇತ. ಆ ನಾಡಿನ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸುವ ಶ್ರೀಮಂತ ಮಾಧ್ಯಮ. “ಸಾಹಿತ್ಯವು ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಮತ್ತು ನಾಗರಿಕತೆಗಳ ನಿಧಿಯೂ ಹೌದು, ಪ್ರತಿನಿಧಿಯೂಹೌದು. ವಿಶಿಷ್ಟಾರ್ಥ ಗಣಿಸಿದಾಗ ಅದು ಜನಜೀವನದ ಗತಬಿಂಬವಾಗಬಲ್ಲದು”.

ಜನರ ಮಾತು ಸಾಹಿತ್ಯಪದವಿಗೇರಬೇಕಾದರೆ ಮೂರು ಅಂಶಗಳು ಅತೀ ಮುಖ್ಯವಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ದ. ರಾ. ಬೇಂದ್ರೆಯವರು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಅವು,

೧. ಶ್ರವಣಪ್ರಿಯ ಬಹುಜನ ಸಮಾಜ.
೨. ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪ್ರೀಯ ವಿದ್ವಾನ್ ವರ್ಗ. ಹಾಗೂ
೩. ಕೀರ್ತಿಪ್ರೀಯ ಆಶ್ರಯದಾತರಾಜ¹⁰⁷.

“ವಿನಾಶ್ರಾಯಂ ನ ಶೋಭಂತೆ ಕವಿತಾ ವನೀತಾ ಲತಾ” ಎಂಬುದು ಕವಿಗಳಿಗೆ ರಾಜಾಶ್ರಯದ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಅರಹುತ್ತದೆ. ಈಗ ಈತನ ಕಾಲದ ಶಾಸೋನಕ್ತ ಕವಿಗಳನ್ನು ಅವರ ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ಕುರಿತು ಅವಲೋಕಿಸಬಹುದು.

ಚಾವುಂಡರಾಯ - (ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೨೫)

ಚಾವುಂಡರಾಯ ಹೆಸರಿನ ಮೂವರು ವ್ಯಕ್ತಿಗಳು ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತಾರೆ. ಅವರೆಲ್ಲರೂ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೦೫ ರಿಂದ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೩ ರ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಬಾಳಿದವರು. ಈತನು ಪಶ್ಚಿಮ ಬಾಳುಕ್ಕ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಎರಡನೆಯ ಜಯಸಿಂಹನ (ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೦೫-೧೦೪೨) ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಮನ್ನಣೆ ಪಡೆದವಿದ್ದು. ‘ಲೋಕೋಪಕಾರ’ ವೆಂಬುದು ಈತನ ಶಾಸ್ತ್ರಗ್ರಂಥದ ಹೆಸರು. ಇದು ಕೂಡಾ ಈ ಕಾಲದ ಮಿಕ್ಕ ಶಾಸ್ತ್ರಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಪಂಡಿತ ಪ್ರೀಯವಾದ ಕಂದ ವೃತ್ತಗಳ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾಗಿದೆ.

ಚಾವುಂಡರಾಯನು ತಾನು ‘ಮುದ್ದಲ್’ ಗ್ರಾಮದವನೆಂದೂ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಂಶದ ಕಾಶ್ಯಪಗೋತ್ರದ ಪಂಗಾಂಡಭಟ್ಟ ಮತ್ತು ಮಲ್ಲಿಕರ್ಜುನರ ಮಗನೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಈತನ ಕಾಲ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೨೫ (‘ಮುನಿವೇದಾಂಕ’ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ) ‘ಅಚಲಿತ ಶಿಷ್ಯ ಕಲ್ಪದ್ರವ’, ‘ಕಾವ್ಯವಿಲಾಸ’, ‘ವಾಗ್ವಿಧ್ಯಾವುಂಡನ ಮುಖತಿಲಕ’, ‘ದಾನವಿನೋದ’ ಮುಂತಾದವುಗಳು ಈತನ ಅಭಿದಾನಗಳು.

ಲೋಕೋಪಯುಕ್ತವಾದ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಒಂದುಕಡೆ ಸಂಗ್ರಹವಾಗಿ ನಿರೂಪಿಸುವುದು ಈ ಚಾವುಂಡರಾಯನ ಗುರಿಯಾಗಿದ್ದಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ‘ಲೋಕೋಪಕಾರ’ ವೆಂಬ ಅನ್ವರ್ಥಕವಾದ ಹೆಸರನ್ನಿಟ್ಟು ‘ಲೋಕೋಪಕಾರ’ ವನ್ನು ರಚಿಸಿದನು. ಇದರ ಹನ್ನೆರಡು ಅಧ್ಯಾಯಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದೂ ಒಂದು ನಿತ್ಯೋಪಯೋಗಿ ವಿಷಯವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿರುತ್ತದೆ.

ಕರದಿಂ ಪಂಚಾಂಗ ನಿರ್ಣಯಂ ನವಪಟಲಸ್ಥಿತಿವಾಸ್ತುಉತ್ಪಾತ ಶಾಂತಿ
ವರಜಲಾರ್ಗಲಂ ವೃಕ್ಷಾಯುರ್ವೇದ ರುಗಂಧಯುಕ್ತ ಕ್ರಮಂಸೂಪಶಾಸ್ತ್ರಂ
ನರಗಜಾಶ್ವ ಗೋವೈದ್ಯ ವಿಷತತ್ವಲಕ್ಷಣಂ ಶಕುನಮೆಂಬಧಿಕಾರಂಗಳು
ಧರಣಿಯೇ ಬಣ್ಣಿಸೆ ಲೋಕೋಪಕಾರಮಂ ಕಾವ್ಯ ವಿಳಾಸದಿಂದಾಗಿ ಪೆಳ್ಳೆಂ¹⁰⁸.

ಪಂಚಾಂಗಫಲ, ಅಧಿದೇವತೆಗಳು, ಸಾಧಕ ಬಾಧಕ ತಾರೆಗಳು, ವಿದ್ಯಾರ್ಜನೆ, ನೂತನ ವಸ್ತುಧಾರಣೆ, ಔಷಧ ಸೇವನೆ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ

ಯೋಗ್ಯಕಾಲಗಳು ಗ್ರಹಗತಿಗಳು ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಬಂದರೆ ವರ್ಣಾಶ್ರಮ ಧರ್ಮಗಳಿಗೆ ಅವಶ್ಯವಿರುವ ಸಂಸ್ಕಾರಗಳ ಕಾಲವಿವೇಚನೆ ಎರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ವಾಸ್ತು ವಿದ್ಯೆ ಹಾಗೂ ಗೃಹ ನಗರನಿರ್ಮಾಣದ ವಿಷಯ ಮೂರರಲ್ಲಿ, ದೇಶದ ಮತ್ತು ಜನರ ಪ್ರಕೃತಿ ವಿಕಾರಾದಿಗಳು ನಾಲ್ಕರಲ್ಲಿ, ಭೂಗರ್ಭದಲ್ಲಿ ನೀರುಳ್ಳ ಸ್ಥಳಗಳ ಲಕ್ಷಣ ಐದರಲ್ಲಿ, ವೃಕ್ಷಾಯುರ್ವೇದ ಆರರಲ್ಲಿ, ಗಂಧಯುಕ್ತ ಕ್ರಮ ಏಳರಲ್ಲಿ, ಸೂಪಶಾಸ್ತ್ರ ಎಂಟರಲ್ಲಿ, ನರವೈದ್ಯ ಒಂಭತ್ತರಲ್ಲಿ, ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಅಧ್ಯಾಯ ವಿಷವೈದ್ಯ ಹತ್ತರಲ್ಲಿ, ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷರು, ಆನೆ, ನಾಯಿ, ಪಶು, ಪಕ್ಷಿಗಳ ಶುಭಾಶುಭ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಹನ್ನೊಂದರಲ್ಲಿ, ಹಾಗೂ ಪ್ರಾಣಿ ಹಾಗೂ ಪ್ರಕೃತಿಗಳ ಶಕುನಗಳು ಹನ್ನೆರಡರಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿತವಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ ಇದರಲ್ಲಿ ಜೋತಿಷ್ಯ, ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರ, ವೈವಸಾಯ, ಸೂಪಶಾಸ್ತ್ರ, ವೈದ್ಯ, ವನಸ್ಪತಿಗಳು ಹಾಗೂ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ವಿವೇಚನೆ ಮುಂತಾದ ನಾನಾ ಲೌಕಿಕ ವಿಷಯಗಳು ಸೇರಿವೆ¹⁰⁹. ಹೀಗೆ ಇದೇ ಪಶ್ಚಿಮ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಬಂದ ವಿಶ್ವಕೋಶವಾದ ಮಾನಸೋಲ್ಲಾಸದ ಕೆಲವು ಅಧ್ಯಾಯಗಳೊಡನೆ ಮಾತ್ರ ಈ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಹೋಲಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ಅಂದಿನವರ ವಿಜ್ಞಾನ, ಕಲೆ, ಸಂಸ್ಕೃತಿ, ಆಚಾರ, ವ್ಯವಹಾರಗಳನ್ನರಿಯಲು ಈ ಗ್ರಂಥದ ಅಧ್ಯಯನ ತುಂಬಾ ಸಹಾಯಕವಾಗುತ್ತದೆ.

ಶಿಕಾರಿಪುರ ಶಾಸನೋಕ್ತ ಚಾವುಂಡರಾಯ - (ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೭)

ಶಿಕಾರಿಪುರ ೧೫೧ನೇ ಶಾಸನೋಕ್ತ ಚಾವುಂಡರಾಯ (೧೦೪೭) “ಸಮದಿಗತ ಪಂಚಮಹಾಶಬ್ದ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರಂ, ಮಹಾಲಕ್ಷ್ಮೀಲಬ್ಧವರಪ್ರಸಾದಂ ತ್ಯಾಗವಿನೋದಂ ಆಯದಾಚಾರ್ಯ ಅಸಹಾಯ ಶೌರ್ಯ ಗಂಡರಗಂಡಂ ಗಂಡಭೇರುಂಡಂ ಮೂರುರಾಯಸ್ತಾನ ಕಲಿ (ಎ?) ವೃಷಭಶಕರಂ ರಿಪುನ್ಯಪುಭಯಂಕರಂ, ಕಲಿಗಳ ಮೊಗದ ಕೈ, ಬಿರುದಾರಿದಿತ್ಯಂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯಂ ಗಂಡಕಾಳನಳಂ ಕೊಂಕಣದಲ್ಲಣಂ ಗಂಡರಮೇರು ಆಶ್ರಿತಜನ ಕಲ್ಪತರು, ವಿಭುದ ಸಂತರ್ಪಣಂ ಮಂಡಳಿಕ ಮುಖದರ್ಪಣಂ, ಮಂಡಳಿಕ ಗಜ ಕಂಠೀರವಂ, ಅಹವಮಲ್ಲದೇವ ಹಣುವಂ ಶತ್ರುಕ್ಷತ್ರಾಬ್ಧಿಬಿಡಬಾನಳಂ, ಕಣಗಿಲೆವಾಡ ದಾವಾನಳಂ, ಕನ್ನಡಮದಿಶಾಪಟ್ಟಂ, ದುದ್ಧಘರಟ್ಟಂ, ಜಗದೇಕದಾನಿ” ಎಂಬ ಬಿರುದುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಒಬ್ಬ ಚಾವುಂಡರಾಯನು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೫ - ೬೩ ರವರೆಗೆ ಬನವಾಸಿಯಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯವಾಳುತ್ತಿದ್ದು, ಅನೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ ಅವುಗಳಿಗೆ ಉದ್ಯಾನಭೂಮಿಗಳನ್ನು ದತ್ತಿಯಾಗಿ ಬಿಟ್ಟಿದ್ದಲ್ಲದೆ ಬೆಳಗಾವಿಯಲ್ಲಿ ಅನಂತಶಾಖಾಚಾರ್ಯರ ಕಾಲಂ ಕರ್ಚಿ ಗಂಡಬೇರುಂಡ ಸ್ತಂಭವನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಿದುದಾಗಿ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ¹¹⁰. ಇವನೇ ಅಹವಮಲ್ಲ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಸಾಮಂತರಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖನಾದ ಬನವಾಸಿ ಪುರಾವರಾಧೀಶ್ವರ ಚಾವುಂಡರಾಯರಸನು. ಇವನು ಪ್ರಭುವಿಗಾಗಿ ಹೋರಾಡಿ ಚೋಳರ ಕಾಳಗದಲ್ಲಿ ಮಡಿದನು. ಇವನ ಕಾಲವನ್ನು ಕುರಿತಂತೆ ತಿಳಿಯುವ ಕೊನೆಯದಾದ ಉಲ್ಲೇಖ ೧೦೬೩ ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ¹¹¹.

ತಾಮ್ರಗಂಡಿ ಶಾಸನೋಕ್ತ ಚಾವುಂಡರಾಯ - (ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೪)

ತಾಮ್ರಗಂಡಿ ಶಾಸನೋಕ್ತ ಚಾವುಂಡರಾಯ ಅಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಶಾಸನವೊಂದರಲ್ಲಿ¹¹²

“ಪುರುಷನಿಧಿ ದಾಸಿಮಾಡಿದ
ವರಧರ್ಮಂ ಚಂದ್ರಸೂರ್ಯರುಳ್ಳನ್ನವರಂ
ಪರಿವರ್ತಿಸುವನ್ನಾಗಿರೆ
ಬರೆದಂ ಚಾಮುಂಡರಾಯನೀ ಶಾಸನಂ.”

ಎಂದಿದೆ. ಇದರ ಮೂಲಕ ಚಾಮುಂಡರಾಯ ಈ ಶಾಸನದ ಕರ್ತೃ ಎಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಶಾಸನವು ಶಕ ೯೭೬ ನೆಯ ಜಯ ಸಂವತ್ಸರದಲ್ಲಿ ಬರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಎಂದರೆ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೪ ಶಾಸನದ ಕಾಲ. “ಯಾದವಮಾಧವರಸನ ಸಾಮಂತ ದಾಸಿಮಯ್ಯ ಮತ್ತು ಕಲಿದೇವಸ್ವಾಮಿ ವಿಷ್ಣುದೇವರ ನಂದಾದೀವಿಗಳಿಗೆ ಕೊಟ್ಟಹಣವನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದು.” ಶಾಸನದ ಆಶಯ

ಮತ್ತು ವಸ್ತು. ಈ ವಿವರವನ್ನು ಸುಲಲಿತವಾದ ಸ್ಪಷ್ಟ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಚಾವುಂಡರಾಯನು ವಿವರಿಸಿರುವನು. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಈ ಮೂರುಜನ ಚಾವುಂಡರಾಯರು ಒಂದೇ (ಒಬ್ಬನೇವ್ಯಕ್ತಿ) ಯಾಗಿರಬಹುದೆಂದು ಊಹಿಸಲು ಅವಕಾಶಗಳಿವೆ.

ಕೀರ್ತಿವರ್ಮ - (ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೨)

ಈತನು ಪಶ್ಚಿಮ ಚಾಳುಕ್ಯ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ತೈಲೋಕ್ಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಮಗನೂ, ಮೂರನೆಯ ಜಯಸಿಂಹನ ಸಹೋದರನೂ ಆಗಿದ್ದು, 'ವೈದ್ಯರತ್ನ'ನೆನಿಸಿದ್ದವನು¹¹³. ಬ್ರಹ್ಮಶಿವನು ಹೇಳುವಂತೆ;

ಅರಸುಮಗಂಗಡ ಕವಿ ಗಡ
ಪಿರಿದೀವಂ ಗಡ ಬಲು(ಳಿ)ಕ್ಕೆ ಜೈನಂ ಗಡೆನಲ್
ಧರಣಪತಿ ಕೀರ್ತಿವರ್ಮಂ
ನಿರತಂ ಪೊನ್ ಕಮ್ಮಿತಾದುದೆನಿಸಿದ ನಿಳೆಯೊಳ್¹¹⁴

ಆದರೆ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಇವನ ಹೆಸರು ಬಾರದು. ಈತನ ಗೋವೈದ್ಯ ಗ್ರಂಥವು ಕನ್ನಡ ವೈದ್ಯಶಾಸ್ತ್ರಕೃಷ್ಣೇ ಅಲ್ಲ, ಭಾರತೀಯ ವೈದ್ಯಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೂ ಒಂದು ವಿಶಿಷ್ಟ ರೀತಿಯ ಕೊಡುಗೆಯನ್ನಬಹುದಾಗಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಭಾರತೀಯ ವೈದ್ಯಶಾಸ್ತ್ರದ ವಿಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಆಯುರ್ವೇದದ ಅಂಗವಾಗಿ ಮನುಷ್ಯರ ಚಿಕಿತ್ಸೆಯೂ, ಅಶ್ವಶಾಸ್ತ್ರ, ಗಜಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ಅಂಗವಾಗಿ ಆಯಾ ಪ್ರಾಣಿವೈದ್ಯಗಳ ಚಿಕಿತ್ಸೆಯೂ ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗುತ್ತಿದ್ದವೇ ಹೊರತು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಗೋವೈದ್ಯವನ್ನೇ ಕುರಿತ ಸ್ವತಂತ್ರ ಗ್ರಂಥ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಕೂಡ ಅಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ದೊರೆಯದು. ಈ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ವಿಷಯವೇನೆಂದು ಆದಿಯಲ್ಲೇ ಹೀಗೆ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ:

“ಬಡವಂ ಕೊಬ್ಬದ ಬಂಜೆಯ
ನುಡುಗದೆ ಹಯಮಾಡಿ ಕಟಿವ ತೆಲನಂ ಕುತ್ತಂ
ಬಿಡುವಂತು ವೈರಿಕರಿಹರಿ
ನುಡಿದಂ ಕಂದರ್ಪಮೂರ್ತಿ ಕೀರ್ತಿವಿಲಾಸಂ”

ಮಲ್ಲಿಷೇಣ - (ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೦)

ಮಲ್ಲಿಷೇಣ ಸಂಸ್ಕೃತದ ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕವಿ. ಈತನನ್ನು ಮಲ್ಲಿಷೇಣ ಸೂರಿ, ಯತಿ, ಮುನಿ, ಪಂಡಿತನೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ¹¹⁵. ಈತನ ಕಾವ್ಯಗಳ ಪ್ರಶಸ್ತಿಪದ್ಯಗಳಿಂದ ಆತನ ಕೆಲವು ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

“ತೀರ್ಥ ಶ್ರೀ ಮುಲಗುಂದನಾಮಿನಗರೇ ಶ್ರೀ ಜೈನಧರ್ಮಾಲಯೇ ಸ್ಥಿತ್ವಾಶ್ರೀ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯತಿಪಃ
ಶ್ರೀಮಲ್ಲಿಷೇಣಾಹ್ವಯ.”

ಎಂದಿದ್ದು, ಈತ ಜೈನಕ್ಷೇತ್ರ ಮುಳಗುಂದದ ಜೈನಮಂದಿರದಲ್ಲಿದ್ದನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ¹¹⁶. ವ್ಯಾಕರಣ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಪಂಡಿತನಾಗಿದ್ದ ಈತ ಒಂದನೆಯ ನಯಸೇನ ಮತ್ತು ಅವನಗುರುವಾದ ಒಂದನೆಯ ನರೇಂದ್ರಸೇನರ ವ್ಯಾಕರಣ ಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಿದನು. ಈತ 'ಧರ್ಮಾಮೃತದ' ನಯಸೇನನಂತೆ ಮುಳಗುಂದವನ್ನೂ ತನ್ನ ಕಾರ್ಯ, ಕಾವ್ಯಕ್ಷೇತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದು ಸ್ಪಷ್ಟವಿದೆ.

ಮಲ್ಲಿಷೇಣನು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೭ ರಲ್ಲಿ 'ಮಹಾಪುರಾಣ'ವನ್ನು ಬರೆದು ಪೂರ್ಣಗೊಳಿಸಿರುವುದಾಗಿ ಅದರ

“ವರ್ಷ ಕತ್ರಂ ಶತಾಹೀನೇ ಸಹಸ್ರೇ ಶತಭೂಭುಜಃ
ಸರ್ವಜಿದ್ ವತ್ಸರೇ ಜೇಷ್ಠಸಶುಕ್ಲೇ ಪಂಚಮೀದಿನೇ
ಅನಾದಿತತ್ಸಮಾಪ್ತಂ.....”

ಎಂಬ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಪದ್ಯದಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.¹¹⁷ 'ನಾಗಕುಮಾರ ಕಾವ್ಯ' ಮತ್ತು 'ಭೈರವ ಪದ್ಮಾವತಿ ಕಲ್ಪ'ಗಳಲ್ಲಿ ಅಜಿತಸೇನನನ್ನೊಳಗೊಂಡಂತೆ ಯತಿಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ.¹¹⁸ ಮಲ್ಲಿಷೇಣನ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ

“ಗತಮದೋಜನಿ ಸತ್ಯಮಹಾಮುನಿ ಪ್ರತೀತವಾಹನ ಜಿನಸೇನ ಮುನಿಸ್ವರಃ

ಸಕಲಶಿಷ್ಯವರೋ ಹತಮನ್ಮಥೋಭವ ಮಹೋದಧಿತಾರ ಕರಂಡಕ”.

ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ.¹¹⁹ ಜಿನಸೇನನ ಸಹಧರ್ಮಿಯಾದ ಒಂದನೆಯ ನರೇಂದ್ರಸೇನನನ್ನು ಮಲ್ಲಿಷೇಣ ಗುರುರೂಪದಲ್ಲಿ

“ತ ಸ್ಯಾನುಜಶ್ಚಾರುಚರಿತ್ರವೃತ್ತಿಃ ಪ್ರಖ್ಯಾತಕೀರ್ತಿರ್ಭುವಿಪುಣ್ಯಮೂರ್ತಿಃ

ನರೇಂದ್ರಸೇನೋ ಜಿತವಾದಿಸೇನೋ ವಿಜ್ಞಾತತ್ಪೋಜಿತ ಕಾಮ ಸೂತ್ರ”.

ಎಂದು ಸ್ಮರಿಸಿದ್ದಾನೆ.¹²⁰ ಅಲ್ಲದೆ ನಾಗಕುಮಾರ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಜಿನಸೇನರ ಗುರುಗಳಾದ ಕನಕಸೇನ ಮತ್ತು ಅವನ ಗುರುಗಳಾದ ಅಜಿತಸೇನರನ್ನು ಈ ರೀತಿ ಸ್ಮರಿಸಿದ್ದಾನೆ.¹²¹

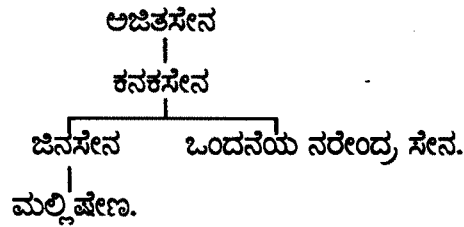
“ಅಜನಿತಸ್ಯ ಮುನೇರ್ವರದಿಕೇಷತೋ ವಿತಗಮಾನಮದೋ ದುರಿತಾಂತಕಃ

ಕನಕಸೇನ ಮುನಿರ್ಮುನಿ ಪುಂಗವೋವರ ಚರಿತ್ರಮಹಾವೃತ ಪಾಲಕಃ

ಜಿತಕಷಾಯ ರಿಪುಗುಣ ವಾರಿಧಿನಿಯುತಚಾರುಚರಿತ್ರ ತಪೋನಿಧಿಃ

ಜಯತುಭೂಪಕೇರಿಟ ವಿಷಟ್ಕಿಂಕರಮಯುಗೆ ಅಜಿತಸೇನ ಮುನೀಶ್ವರಃ”

ಇವೆಲ್ಲ ಆಧಾರಗಳಿಂದ ಮಲ್ಲಿಷೇಣನ ಗುರುಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಹೀಗೆ ಗುರುತಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಈ ಮಲ್ಲಿಷೇಣ ಮುನಿಗೆ ಇಂದ್ರಸೇನನೆಂಬ ಶಿಷ್ಯನಿದ್ದನೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.¹²²

ಮಲ್ಲಿಷೇಣ ವಿದ್ವಾಂಸರಲ್ಲಿ ಅಗ್ರಗಣ್ಯನಾಗಿದ್ದು, ಸದ್ಗುಣಗಳ ಖಣಿ, ಸಕಲ ಆಗಮಗಳಲ್ಲಿ ನಿಪುಣ, ಸಂಸಾರವೆಂಬ ಕಮಲೈ ಸೂರ್ಯನಂತೆ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾಗಿದ್ದು, ಸರಸ್ವತಿಯಿಂದ ಅಲಂಕೃತನಾಗಿದ್ದನು.¹²³ ವಿದ್ವಾಂಸರೆಂಬ ಕಮಲಗಳಿಗೆ ಚಂದ್ರನಂತಿದ್ದನು. ಮಹಾಮಂತ್ರವಾದಿಯೆಂಬ ಹೆಗ್ಗಳಿಕೆಗೆ ಪಾತ್ರನಾಗಿದ್ದನು. ಗೃಹಸ್ಥಶಿಷ್ಯರ ಕಲ್ಯಾಣಕ್ಕಾಗಿ ಮಂತ್ರತಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಮಂತ್ರಕಲ್ಪ ಕಾವ್ಯಗಳನ್ನು ಈತ ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ. ಇದರಿಂದ ಈತನೂ ಗ್ರಹಸ್ಥನಾಗಿರಬೇಕು. “ಪರಮವಿರಕ್ತ ವನವಾಸಿ ಯಂತೂ ಆಗಿರಲಿಲ್ಲ” ಎಂದು ನಾಥುರಾಮ ಪ್ರೇಮಿ ಅವರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.¹²⁴

ಈತನು ವ್ಯಾಕರಣಶಾಸ್ತ್ರ, ಕಾವ್ಯಶಾಸ್ತ್ರ ಹಾಗೂ ತರ್ಕಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪಾರಂಗತನಾಗಿದ್ದನು. ಸಂಸ್ಕೃತ, ಪ್ರಾಕೃತ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಂಡಪಂಡಿತನಾಗಿದ್ದನು. ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಯನ್ನೂ ಬಲ್ಲವನಾಗಿರಬೇಕು ‘ಉಭಯ ಭಾಷಾ ಚಕ್ರವರ್ತಿ’ ಎಂಬ ಬಿರುದು ಬಂದಿರಬೇಕು. ಇವನಿಗೆ ‘ಕವಿರಾಜಶೇಖರ’, ‘ಸಕಲಾಗಮವೇದಿ’, ‘ಲಕ್ಷಣವೇದಿ’, ‘ತರ್ಕವೇದಿ’, ‘ಗಾರುಡ ಮಂತ್ರ’, ‘ವಾದವೇದಿ’ ಮುಂತಾದ ಬಿರುದುಗಳಿದ್ದವು ಇವನು ‘ಶ್ರೀಮದ್ರವಿಳ ಸಂಘವನವಸಂತಸಮಯ’, ‘ಸೇನಗಣಗಭಗಣ ನಾಯಕ’, ‘ಮೂಲನೂರಾನ್ವಯ ಶಿರಶೇಖರ’ ಎನಿಸಿದ್ದನು.¹²⁵ ಶ್ರೇಷ್ಠಕವಿಯಾಗಿದ್ದ ಈತನ ‘ಕವಿತಾ ಪೌಢಿಮೆ’ ಮಿಗಿಲಾಗಿದ್ದು, ಈತನ ಎದಿರುಯಾವೊಬ್ಬ ಸಂಸ್ಕೃತ, ಪ್ರಾಕೃತ ಕವಿ ನಿಲ್ಲುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಪಡೆದಿರಲಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ.¹²⁶

ಈತ ರಚಿಸಿದ ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಯ ಯಾವ ಕೃತಿಗಳೂ ಲಭ್ಯವಿಲ್ಲ. ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾದ 'ಮಹಾಪುರಾಣ', 'ನಾಗಕುಮಾರ ಕಾವ್ಯ', 'ಭೈರವ ಪದ್ಮಾವತಿ ಕಲ್ಪ', 'ಸರಸ್ವತಿ ಕಲ್ಪ' ಮತ್ತು 'ಜ್ವಾಲಿನೀಕಲ್ಪ' ಕಾವ್ಯಗಳು ದೊರಕಿವೆ. ಈತನ ಹೆಸರಿನ ಹಲವು ಗ್ರಂಥಕರ್ತರು ಆಗಿ ಹೋಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಸಜ್ಜನಚಿತ್ತವಲ್ಲಭ' ಗ್ರಂಥದ ಕರ್ತೃ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಗ್ರಂಥ ಕರ್ತೃವಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನ ಮಲ್ಲಿಷೇಣನಿರಬೇಕೆಂದು ನಾಥರಾಮ ಪ್ರೇಮಿ ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.¹²⁷ 'ಕಾಮಚಂಡಾಲಿಕಲ್ಪ ಪ್ರವಚನ ಸಾರಟಿಕಾ', 'ಪಂಚಾಸ್ತಿಕಾಯ ಟೀಕಾ', 'ವಜ್ರಪಂಜರ ವಿಧಾನ', 'ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯಾ' ಮೊದಲಾದ ಗ್ರಂಥಗಳು ಮಲ್ಲಿಷೇಣನ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿವೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿಯ ಮಲ್ಲಿಷೇಣ ಯಾರು ? ಎಂದು ನಿಶ್ಚಿತವಾಗಿ ಹೇಳಲು ಆಧಾರಗಳ ಕೊರತೆಯಿದೆ. ಈಗ ಪ್ರಸ್ತುತ ಮಲ್ಲಿಷೇಣನವೆಂದು ಭಾವಿಸಲಾಗಿರುವ ಕಾವ್ಯಗಳನ್ನು ಪರಿಚಯಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಮಹಾಪುರಾಣ

ಇದು ಈತನ ಚೊಚ್ಚಲ ಕೃತಿಯೋ, ಅನಂತರದ ಕೃತಿಯೋ ಹೇಳಲಸಾಧ್ಯ. ಆದರೆ ಮುಳಗುಂದದ ಜೈನ ಬಸದಿಯೊಂದರಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಬರೆದು ಪೂರ್ಣಗೊಳಿಸಿದ ಬಗ್ಗೆ

“ವರ್ಷಕತ್ರಿಸಂತಾ ಹೀನೇಸಹಸ್ರೇ ಶತಭೂಭುಜಃ
ಸರ್ವಜಿನ್ ವತ್ಸರೇ ಜೇಷ್ಠೇ ಸಶುಕ್ಲೇಪಂಚಮೀದಿನೇ
ಅನಾದಿತತ್ ಸಮಾಪ್ತಂತುಪುರಾಣಂದುರಿತಾಪಹಂ
ಜೀಯಾದಾಚಂದ್ರತಾರಾಕೃಂ ವಿದಗ್ಧಜನಚೇತಸಿ”

ಎಂದು ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ.¹²⁸ ಇದರಿಂದ ಮಹಾಪುರಾಣವು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೭ರಲ್ಲಿ ಬರೆದುದೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದು ಆ ಚಂದ್ರಾರ್ಕವಾಗಿ ವಿದ್ವಾಂಸರ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ವಿರಾಜಿಸಲೆಂದೂ ಹಾರೈಸಿದ್ದಾನೆ.

“ಸಂಕ್ಷೇಪಾತ ಪ್ರಥಮಾನುಯೋಗ ಕಥನ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನೈತಂ ಶ್ರಣ್ವತಾಂ
ಭವ್ಯನಾದುರಿತಾಪಹಂ ರಚಿತವಾನ್ ನಿಃಶೇಷವಿದ್ಯಾಂಬುಧಿಃ”

ಸಂಕ್ಷೇಪ ಪ್ರಥಮಾನಂದಿನ ಕೂಡಿದ ಪ್ರಥಮಾನುಯೋಗ ಪ್ರವಚನವಾಗಿರಬೇಕಿರುವುದಾಗಿ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ.¹²⁹ ಇದನ್ನು 'ಕೇಳುವ ಪುಣ್ಯಶಾಲಿಗಳ ಪಾಪವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವ ಕಾವ್ಯವಾಗಿದೆ'. ಎಂದಿದ್ದಾನೆ.

ಮಹಾಪುರಾಣ ಎರಡು ಸಾವಿರ ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿರುವ ಬೃಹತ್ ಕಾವ್ಯ. ಅರವತ್ತೂರು ಶಲಾಕಾಪುರುಷರ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಕಥೆಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಕಾವ್ಯಮಯವಾಗಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಈ ಮಹಾಪುರಾಣ ಬರೆದುದರಿಂದ ತನ್ನ ಕೀರ್ತಿ ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ಚಿರಕಾಲ ಉಳಿಯಿತೆಂದು ಹೆಮ್ಮೆಪಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ.

ನಾಗಕುಮಾರ ಕಾವ್ಯ

ನಾಗಕುಮಾರ ಕಾವ್ಯ ಈತನಿಂದ ರಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಸಂಸ್ಕೃತದ ವಿಶಿಷ್ಟಕಾವ್ಯ. ಈ ಹೆಸರಿನ ಹಲವು ಕಾವ್ಯಗಳಿವೆ. ಆದರೆ ಈತನ ಈ ಕೃತಿಗೆ ಶ್ರೀಪಂಚಮಿ ಸತ್ಯಧಾ ಎಂಬ ಹೆಸರಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ 'ಪಂಚಶತಿ' ಎಂದೂ ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಇದು ಸಂಸಾರಬಂಧನವನ್ನು ವಿಚ್ಛೇದನ ಮಾಡುವಂಥದ್ದು, ಪುಣ್ಯವಂತರ ಪಾಪಗಳನ್ನು ಹರಣಮಾಡುವಂಥದ್ದು ಆಗಿದೆ. ಈ ಕೃತಿಯನ್ನು ಆದರದಿಂದ ವಿವರಿಸುವ, ಸಂತೋಷದಿಂದ ಕೇಳುವ ಸಹೃದಯಗಳು ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆಂದಿದ್ದಾನೆ.¹³⁰

ಈ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಐದು ಸರ್ಗಗಳಿದ್ದು ಐದುನೂರಾವಳು ಶ್ಲೋಕಗಳಿವೆ. ಇದು ಖಂಡಕಾವ್ಯವಾಗಿದ್ದು, ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಜಯದೇವ ಮೊದಲಾದ ಕವಿಗಳು ಬರೆದ ಗದ್ಯಪದ್ಯಮಯವಾದ ಕಥೆಗಳು ಮಂದಬುದ್ಧಿಯವರಿಗೆ ಬರೆದವುಗಳಾಗಿವೆಯೆಂದು

ಮಲ್ಲಿಷೇಣ ತನ್ನ ಪೂರ್ವಕವಿಗಳನ್ನು ಟೀಕಿಸಿದ್ದಾನೆ.¹³¹ ಇವೇ ಕಥೆಗಳನ್ನು ಆಯ್ದುಕೊಂಡು ವಿದ್ವಜ್ಞನರ ಮನಸೂರೆಗೊಳ್ಳುವಂತೆ ಪದ್ಯಮಯವಾಗಿ ಈ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ರಚಿಸಿರುವುದು ಈತನ ಹೆಗ್ಗಳಿಕೆಯಾಗಿದೆ.

ಭೈರವ ಪದ್ಮಾವತಿಕಲ್ಪ

ಪ್ರಾರಂಭದ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃ “ಎಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಸಮುದ್ರ, ನಕ್ಷತ್ರ, ಪರ್ವತ, ಆಕಾಶ, ಚಂದ್ರ, ಸೂರ್ಯರು ಇರುವರೋ ಅಲ್ಲಿವರೆಗೆ ಈ ಕೃತಿಯು ಭೂಮಿಯಮೇಲೆ ನಿಲ್ಲಲೆಂದು” ಹಾರೈಸಿದ್ದಾನೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೂರು ‘ಅನುಷ್ಟುಪ್’ (ಎಂಟೆಂಟು ಅಕ್ಷರಗಳ ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳ ಛಂದ) ಶ್ಲೋಕಗಳಿವೆ. ಮಂತ್ರೀಲಕ್ಷಣ, ಸರಳೀಕರಣ, ದಿವ್ಯಚರ್ಚನ, ದ್ವಾದಶರಂಜಿಕಾಮಂತ್ರೋದ್ವಾರ, ಕ್ರೋಧಾದಿಸ್ತಂಬನ, ಅಂಗನಾರ್ಷಣ, ವಶೀಕರಣಮಂತ್ರ, ನಿಮಿತ್ತ ವಶೀಕರಣತಂತ್ರ ಮತ್ತು ಗಾರುಡತಂತ್ರವೆಂಬ ಹೆಸರಿನ ಹತ್ತು ಅಧಿಕಾರಗಳಿವೆ. ಇದು ಮಂತ್ರಶಾಸ್ತ್ರದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಗ್ರಂಥ.

ಸರಸ್ವತಿ ಮಂತ್ರಕಲ್ಪ

ಇದೂ ಸಹ ಮಂತ್ರಗ್ರಂಥವೇ ಇದರಲ್ಲಿ ಎಪ್ಪತ್ತೈದು ಪದ್ಯ ಹಾಗೂ ಕೆಲವು ಗದ್ಯವಿಧಿಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದೆ. ಜಗತ್ತಿಗೆ ಈಶನಾದ ಜೀವದೇವ ಅಭಿಶಂಕರನನ್ನು ವಂದಿಸಿ ಅಲ್ಪಜ್ಞಾನಿಗಳಿಗೆ ಸಂಕ್ಷೀಪ್ತವಾಗಿ ಸರಸ್ವತಿಕಲ್ಪ (ಭಾರತಿಕಲ್ಪ)ವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ.¹³² ಸ್ವಲ್ಪ ಓದಿದರೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಫಲವನ್ನು ಕೊಡುವ ಕೃತಿಯಿದು, ಶಿಷ್ಯರಿಗೆ ಮನೋಹರವಾದುದು. ಸೂರ್ಯ, ಚಂದ್ರ, ಭೂಮಿ, ಪರ್ವತ ಮತ್ತು ಸಮುದ್ರಗಳಿರುವವರೆಗೆ ವಿದ್ವಾಂಸರ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಈ ಕೃತಿ ನಿಲ್ಲಲಿ ಎಂದು ಆಶಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಜ್ವಾಲಿನೀಕಲ್ಪ

ಇದನ್ನು ‘ಶಿಖಿದೇವಿಶಿಲ್ಪ’ವೆಂದೂ ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಈತನ ಕೀರ್ತಿ ಮುನೀ, ಕವಿ, ಮಂತ್ರವಾದಿಯೆಂದು ಹಬ್ಬಿದ್ದು, ಸಂಸ್ಕೃತ ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಈತನ ಕೊಡುಗೆ ಅನುಪಮವಾಗಿದೆ.

ಶ್ರೀಧರಾಚಾರ್ಯ (ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೯) ‘ಜಾತಕ ತಿಲಕ’

ಶ್ರೀಧರಾಚಾರ್ಯ ಬೆಳವಲನಾಡಿನ ನರಗುಂದದ ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ಜೈನಕವಿ, ವಿದ್ವಾಂಸ, ಪಂಡಿತ. ಈತ ರಚಿಸಿದ ‘ಜಾತಕ ತಿಲಕ’ ಗ್ರಂಥದ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಶಕವರ್ಷ ೯೭೧ (೧೦೪೯)ನೇ ಸಂವತ್ಸರದಂದು ಗ್ರಂಥಪೂರ್ಣವಾಯಿತೆಂಬ ಉಲ್ಲೇಖವಿರುವದರಿಂದ ಇವನೂ ಸಹ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಆಹವಮಲ್ಲನ (ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೪-೧೦೬೮) ಕಾಲದವನೆಂಬುದು ನಿರ್ವಿವಾದವಾಗಿದೆ. ಈತ ಉತ್ತಮ ಶಾಸ್ತ್ರಕಾರನಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ಉತ್ತಮ ಕವಿಯೂ ಆಗಿರುವದರಿಂದ ಈತನ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ ಅವನೇ ಹೇಳುವಂತೆ,

“ಅಂಕದ ಕಬ್ಬಿಗರ್ ಕೃತಿಗಳಂ ಮೆಲಿವರ್ ಪರಿಪೂರ್ಣವರ್ಣನಾ -
ಲಂಕರಣಂಗಳಿಂದಮದು ಜೋಯಿಸಗಬ್ಬಮಪ್ಪುದೆಲ್ಲಂ
ಕವಿಮಾರ್ಗದುರ್ಗಮದರೊಳ್ ರಸಮಂ ಪಡೆವಲ್ಲಿಪೂಣ್ಣ ನೀ
ರಂ ಕಡೆವಲ್ಲಿ ಬೆಣ್ಣೆಗೊಜಲ್ವಂತೆ ಮೊಲಕ್ಕುಮದೇಂ ಸುಸಾಧ್ಯಮೇ” (I-8)

‘ಜೋಯಿಸಗಬ್ಬ’ದಲ್ಲಿ ಕಾವ್ಯದ ಸರಸತೆಯನ್ನು ತರುವ ಸಾಹಸ ಈತನದು. ಇವನು ಅದನ್ನು ಸಾಧಿಸಿಯೂ ಇದ್ದಾನೆನ್ನಲು ಇದೇ ಪದ್ಯವು ಒಂದು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿದೆ. ಮೂಲವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಈತನು ಹೇಗೆ ಅನುವಾದ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯಿದು.

“ಭವಬದ್ಧ ಶುಭಾಶುಭ ಕ
ರ್ಮವಿಪಾಕದ ಫಲಮನಟುಪುಗುಂ ಜ್ಯೋತಿರ್ಜ್ಞಾ
ನವಿದಂತೆನೆ ಕತ್ತಲೆ ಮನೆಯ ವಸ್ತುವಂ ತೋರ್ಪಸೊಡರ ಬೆಳಗಿನ ತೆರದಿಂ” (I-9)

ಇದಕ್ಕೆ ಮೂಲವಾದ ಸಂಸ್ಕೃತದ ಲಘುಜಾತಕ ಪದ್ಯ ಹೀಗಿದೆ.

“ಯದುಪಚಿತಮನ್ಯ ಜನ್ಮನಿ ಶುಭಾಶುಭಂ ತಸ್ಯಕರ್ಮಣಃ ಪ್ರಾಪ್ತಿಂ
ವ್ಯಂಜಯತಿ ಶಾಸ್ತ್ರಮೇತತ್ತಮಸಿ ದ್ರವ್ಯಾದೀಪ ಇವ”(ವರಾಹಮಿರ I-3)

ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ವರಾಹಮಿರನಂತೆಯೇ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಧರಾಚಾರ್ಯನೂ ಉತ್ತಮಕವಿತಾ ವಿಲಾಸವನ್ನು ಮೆರೆಯುವುದು ಅವನ ಹೆಗ್ಗಳಿಕೆಯಾಗಿದೆ.

“ರಸಭಾವ ಸಮನ್ವಿತನೆಂ
ದು ಸುಭಗನೆಂದಖಿಳವೇದಿಯೆಂದನ್ವಿತನೆಂ
ದು ಸಮಗ್ರನೆಂದು ಸಲೆ ಬಣ್ಣಿಸುವುದು ಧರೆಗದ್ಯಪದ್ಯ ವಿದ್ಯಾಧರನಂ” (24-43)

ಎಂಬ ಅವನ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಸಾರ್ಥಕವಾಗಿದೆಯೆನ್ನಬಹುದು. ಏಕೆಂದರೆ ವರಾಹಮಿರನು ಹೇಳಿದ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಯಶಾಸ್ತ್ರದ ಎಲ್ಲ ಪ್ರತಿಕ್ರಿಯೆಗಳನ್ನೂ, ಗಣಿತವಿಧಾನವನ್ನೂ, ಫಲಜ್ಯೋತಿಷ್ಯವನ್ನೂ, ನೀರಸವಾಗದಂತೆ ಬಹಳ ರಮ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿರುವ ಕೀರ್ತಿ ಶ್ರೀಧರಾಚಾರ್ಯನದಾಗಿದೆ. ಕನ್ನಡಶಾಸ್ತ್ರ ಕವಿತೆಯಲ್ಲಿ ಅವನಿಗೆ ಪ್ರಥಮ ಸ್ಥಾನವೆಂದರೂ ಸಲ್ಲುತ್ತದೆ. “ಚಿನ್ನಕ್ಕೆ ಪರಿಮಳ ಕೂಡಿದಂತೆ ಇಲ್ಲಿ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಕಾವ್ಯ ಮೇಳವಿಸಿ”¹³³ ಮೆರುಗುತ್ತಿದೆ. ಇವನು ತನ್ನ ಕೃತಿಯ ಆಕರವನ್ನು ಎಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿಲ್ಲ.

“ಪಲವುಂ ಶಾಸ್ತ್ರಂಗಳೊಳಂ
ಪಳಾಳಂ ಬಿಸುಟು ಸಾರಮಂ ತೆಗೆದು ಬುಧಾ
ವಳಿಗೆ ತಿಳಿವಂತು ಜಾತಕ
ತಿಲಕಮನುದಿತ ಬುಧತಿಲಕಮಂ ವಿರಚಿಸುವೆ”¹³⁴ (I-18)

ಎಂದಿರುವುದು ಅವನ ವಿಷಯ ಸಂಗ್ರಹಣೆಯ ಔಚಿತ್ಯ ದೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತದೆ. ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿನ ವರಾಹಮಿರನ ‘ಬೃಹಜ್ಜಾತಕ’, ‘ಲಘು ಜಾತಕ’ ಹಾಗೂ ಕಲ್ಯಾಣವರ್ಮನ ‘ಸಾರಾವಳಿ’ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಆಧರಿಸಿ ಶ್ರೀಧರಾಚಾರ್ಯ ತನ್ನ ಕೃತಿಯ ವಿಷಯವನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದ್ದಾನೆ.¹³⁵ ಆದರೆ ಈ ಮೂರು ಲೇಖಕರಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಧರಾಚಾರ್ಯ ಯಾರನ್ನು ಸ್ಮರಿಸದೇ ಇರುವುದು ಅಶ್ಚರ್ಯಕರ ವಿಷಯ. ಆದರೆ ಅವನು ಹೆಸರಿಸುವ ಒಬ್ಬನೇ ತನ್ನ ಪೂರ್ವ ಆಚಾರ್ಯನೆಂದರೆ ಆರ್ಯಭಟ (I-6).¹³⁶

ಸಂಜ್ಞಾ, ಬಲಾಬಲ, ಗರ್ಭದಾನ, ಜನ್ಮ, ವಿಯೋನಿಜನ್ಮ, ಅರಿಷ್ಟಯೋಗ, ಅರಿಷ್ಟಭಂಗ, ಆಯುರ್ದಾಯ, ದಶಾಂತರ್ದಶಾ, ಅಷ್ಟಕವರ್ಗ, ಕರ್ಮಜೀವನ, ರಾಜಯೋಗ, ನಾಭಸಯೋಗ, ಚಾಂದ್ರಯೋಗ, ದ್ವಿತ್ರಿಗ್ರಹಯೋಗ, ಪ್ರವ್ರಜ್ಯಾಯೋಗ, ರಾಶಿಶೀಲ, ಲಗ್ನಾದಿಭಾವ, ದ್ರೇಕ್ಯಾಣ, ದೃಷ್ಟ, ಅನಿಷ್ಟಯೋಗ, ಸ್ತ್ರೀಜಾತಕ, ನಿಯಾಣ, ನಷ್ಟಜಾತಕ ಇವು ಇಲ್ಲಿ ಬರುವ ೨೭ ಅಧ್ಯಾಯಗಳ ವಿಷಯಗಳು.

ನಾಗಚಂದ್ರ,

ಅಭಿನವ ಪಂಪನೆಂದು ತನ್ನನ್ನು ಕರೆದುಕೊಂಡು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿರುವ ಕವಿ ನಾಗಚಂದ್ರ. ಈತನ ಕಾಲ, ದೇಶ, ಕೃತಿ ವಿಷಯವಾಗಿ ಹಲವಾರು ವಾದ ವಿವಾದಗಳಿವೆ. ಈತನು ತನ್ನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮೌನವಹಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಈ ವಾದವಿವಾದಗಳು

ಇನ್ನಷ್ಟು ಜಟಿಲಗೊಂಡಿವೆ. ವಿವಿಧ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಗುರುತಿಸುವ ನಾಗಚಂದ್ರನ ಕಾಲ, ಎ. ವೆಂಕಟಸುಬ್ಬಯ್ಯ ಹೇಳುವ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೦¹³⁷ ಮೊದಲಾಗಿ ಕೆ. ಬಿ. ಪಾಲಕರು ಗುರುತಿಸುವ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೫ರವರೆಗೆ¹³⁸ ತೂಗುಯ್ಯಾಲೆಯಾಡುತ್ತಿವೆ. ಈ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ನಾಗಚಂದ್ರನ ಕಾಲದ ಬಗ್ಗೆ ಖಚಿತ ಸೂಚನೆಕೊಡುವ ಆಕರಗಳಲ್ಲಿ ಬಾಬಾನಗರ, ವಿಜಾಪುರ, ಕನ್ನೂರ ಮತ್ತು ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳ ಶಾಸನಗಳು ಮಹತ್ವಪೂರ್ಣ ಸಾಕ್ಷ್ಯಗಳಾಗಿರುವುದನ್ನು ವಿದ್ವಾಂಸರು ಈಗಾಗಲೇ ತೋರಿಸಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.¹³⁹

ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೧೧೨ರ ಕನ್ನೂರ ಶಾಸನ,¹⁴⁰ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೧೧೫ರ ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳ ಶಾಸನ¹⁴¹ ಹಾಗೂ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೧೦೦ ರಿಂದ ೧೧೩೦ರ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾದ ಬಿಜಾಪುರ ಶಾಸನ¹⁴² ಇವು ನಾಗಚಂದ್ರನ ಮಲ್ಲಿನಾಥಪುರಾಣ ಮತ್ತು ಪಂಪರಾಮಾಯಣದ ಪದ್ಯಗಳನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಂಡಿರುವುದನ್ನು ಡಾ. ವಿಜಯಾ ದಬ್ಬೆ ಅವರು ಸರಿಯಾಗಿ ಗುರುತಿಸಿದ್ದಾರೆ.¹⁴³ ಇನ್ನೂ ಮುಂದುವರೆದು ಅವರು ನಾಗಚಂದ್ರನ ಬದುಕಿನ ಅವಧಿಯನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಲು ಆಧಾರಗಳಿಲ್ಲವಾದರೂ ಈ ಮೇಲಿನ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಆಧರಿಸಿ ಅವನ ಕೃತಿ ರಚನಾ ಕಾಲದ ಹರವನ್ನು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೦ ರಿಂದ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೧೦೦ರ ಒಳಗೆ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬಹುದು ಎಂದಿದ್ದಾರೆ.¹⁴⁴

ಕವಿ ತನ್ನ ಸ್ಥಳದ ವಿಚಾರವಾಗಿ ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳದಿದ್ದರೂ “ನಿಜವಿಭವೋದಯಂ ಸಫಳಮಾಯ್ತೆನೆ ಮಲ್ಲಿಜಿನೇಂದ್ರಗೇಹಮಂ ವಿಜಯಪುರಕ್ಕಲಂಕರಣಮಾಗಿರೆ ಮಾಡಿಸಿ” ಎಂಬ ಮಲ್ಲಿನಾಥಪುರಾಣದ ಮಾತು ಆತನ ಸ್ಥಳ ವಿಜಯಪುರವೆಂಬುದನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ವಿಜಯಪುರದ ಕುರಿತು ಚರ್ಚೆನಡೆಯದಿದ್ದರೂ, ಆತನ ಕಾಲ ನಿಷ್ಕರ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಸಹಾಯಕವಾದ ಕನ್ನೂರ, ವಿಜಾಪುರ ಶಾಸನಗಳು, ನಾಗಚಂದ್ರನ ಮೊಮ್ಮಕ್ಕಳ ಉಲ್ಲೇಖವಿರುವ ಬಾಬಾನಗರ ಶಾಸನ ಮತ್ತು ಇನ್ನೊಬ್ಬ ದೌಹಿತ್ರ (ಮಗಳಮಗ) ಬ್ರಹ್ಮಶಿವನ ಗೆಳೆಯ ಅಗ್ಗನ ಗ್ರಾಮ ಇಂಗಳೇಶ್ವರ ಇವೆಲ್ಲ ಇಂದಿನ ಜಿಲ್ಲಾ ಕೇಂದ್ರ ಸ್ಥಳ ವಿಜಾಪುರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿರುವುದನ್ನು ನೆನೆದರೆ ಆತನ ಸ್ಥಳ ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದ ವಿಜಾಪುರವೆಂಬುವುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಜಾಪುರದಲ್ಲಿಯೆ ಇಂದಿನ ಕರೀಮುದ್ದೀನ ಮಸೀದೆ, ಎಸ್ತಾರವಾದ ಆವರಣ, ವಿಶಾಲವಾದ ಕಟ್ಟಡ, ಅಂತಸ್ತಿನ ಅಪರೂಪತೆಗಳಿಂದಾಗಿ ಒಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ‘ವಿಜಯಪುರಕ್ಕಲಂಕರಣ’ವೆನಿಸಿದ್ದ ಮಲ್ಲಿನಾಥ ಬಸದಿ ಆಗಿರಬಹುದೆನ್ನುತ್ತಾರೆ ಡಾ. ಕಲಬುರ್ಗಿಯವರು.¹⁴⁵ ಹಾಗಾದರೆ “ಶ್ರೀಯಂಧರಪೊಗಳ್ಳಿನೆಗಂ ನ್ಯಾಯಾರ್ಜಿತಮೆನಿಸಿ ಪಡೆದು ತೆಕ್ಕೆಡೆಗರಿ ದೊಲ್ದೀಯುತ್ತಂ”¹⁴⁶ ಬದುಕಿದ ಆತನ ಸಿರಿವಂತಿಕೆ, ಔದಾರ್ಯ, ಜಿನನಿಷ್ಠೆಗೆ ಈ ಬಸದಿ ಒಂದು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ನಿದರ್ಶನವಾಗುತ್ತದೆ.

ಈಗಾಗಲೇ ನಾಗಚಂದ್ರ ಕವಿಕೃತವೆಂದು ಒಪ್ಪಿತವಾದ ‘ಮಲ್ಲಿನಾಥಪುರಾಣ’, ‘ರಾಮಚಂದ್ರ ಚರಿತ ಪುರಾಣ’ಗಳನ್ನಲ್ಲದೆ, ‘ಜಿನಮುನಿತನಯ’, ‘ಜಿನಾಕ್ಷರಮಾಲೆ’, ‘ಯೋಗಾಮೃತ’, ‘ಕಾಮನಕಾಳಗ’ ಈ ಮೊದಲಾದವುಗಳ ಕತೃತ್ವವನ್ನು ಕವಿನಾಗಚಂದ್ರನ ತಲೆಗೆ ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಅವುಗಳ ಸಾಧ್ಯಸಾಧ್ಯತೆಯನ್ನು ವಿದ್ವಾಂಸರು ಪ್ರಶ್ನಿಸುತ್ತಲೇ ಬಂದಿದ್ದಾರೆ.¹⁴⁷

ಈಗ ದೊರೆತು ಅಚ್ಚಾಗಿರುವ ಕವಿ ನಾಗಚಂದ್ರನ ಮಲ್ಲಿನಾಥಪುರಾಣ ಮತ್ತು ರಾಮಚಂದ್ರಚರಿತಪುರಾಣ (ಪಂಪರಾಮಾಯಣ)ಗಳು ಜೈನಪುರಾಣದ ಚೌಕಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ರಚನೆಯಾಗಿವೆ. ಮಲ್ಲಿನಾಥಪುರಾಣಕ್ಕೆ ಮೂಲ, ಜಿನಸೇನಾಚಾರ್ಯರು ಸಂಕಲ್ಪಿಸಿದ ಆದರೆ ಗುಣಭದ್ರನು ಪೂರ್ಣಗೊಳಿಸಿದ ಮಹಾಪುರಾಣ.¹⁴⁸ ಹದಿನಾಲ್ಕು ಅಶ್ವಾಸಗಳಿರುವ ಈ ಪುರಾಣಕ್ಕೆ ಹತ್ತೊಂಭತ್ತನೆಯ ತೀರ್ಥಂಕರನ ಜೀವನ ಚರಿತೆ ವಸ್ತು. ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ‘ಜಿನಪತಿ-ಮುನಿಪತಿ’ ಗುಣವರ್ಣನವನ್ನು ಮಾಡಿದ ಕವಿ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಕಾವ್ಯದ ಮೂಲವನ್ನು ಹೇಳಿಕೊಂಡಿಲ್ಲ.¹⁴⁹

ಮಲ್ಲಿನಾಥ ಪುರಾಣದ ಕಥಾವಸ್ತು ಅಲ್ಪಮಾತ್ರ, ಇದ್ದನೂಲು ಸ್ವಲ್ಪ. ಚಾವುಂಡರಾಯ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ‘ವೈ ಶ್ರವಣೇಂಬ ಅರಸಂ ಜಲದ ಕಾಲದೊಳೆ ರಮಣೀಯ ಪ್ರದೇಶಂಗಳಂ, ನೋಡಲಂದು ಪೋಗಿಬರುತಂ ಪೆರ್ಗಾಳಿಯ ಕೋಳೊಳೆ ಕೆಡೆದಿದರ್

ವಟವೃಕ್ಷಮಂ ಕಂಡು ನಿರ್ವೇಗದಿಂ ಮಗಂಗೆ ರಾಜ್ಯಮಂ ಕೊಟ್ಟು, ಶ್ರೀನಾಗಯತಿಗಳ ಪಕ್ಕದೆ ಧರ್ಮಮಂ ಕೇಳ್ವು ತಪಸ್ಸು ಮಾಡಿ ತೀರ್ಥಂಕರನಾಗಿ ಪುಟ್ಟಿ ಮಲ್ಲಿನಾಥ ಸ್ವಾಮಿಗೆ ಸಂದರ್ಶ' ಇದು ಕಥೆ. ಈ ಕಥೆಯ ಹಂದರಕ್ಕೆ ವರ್ಣನೆಗಳ ಮೆರಗುಕೊಟ್ಟು ಹದಿನಾಲ್ಕು ಆಶ್ವಾಸಗಳವರೆಗೆ ಎಳೆದ ಸಮರ್ಥಕವಿ ನಾಗಚಂದ್ರ, ನಿಜ ಆದರೆ ಒಂದೊಂದು ಆಶ್ವಾಸವನ್ನು ಒಂದೊಂದು ವರ್ಣನೆಗೆ ಮೀಸಲಾಗಿಟ್ಟಿರುವ ಕ್ರಮ, ಬಿಡಿ ಬಿಡಿ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಜೋಡಿಸಿ ಮಾಡಿದ ಯಂತ್ರದಂತೆ ಸಹಜ. 'ಮಲ್ಲಿನಾಥ ಪುರಾಣವು ಹತ್ತೆಂಟು ಎಸಳಿನ ಹೂ ಅರಳಿದಂತೆ' ಎಂಬ ಬೇಂದ್ರೆಯವರ ಈ ಮಾತು ಪುರಾಣಕ್ಕೆ ಅನ್ವಯಿಸುವದಾದರೂ, ಹೂವು ಅರಳಿದ ಚಂಪಕವಲ್ಲ, ಮುದ್ದಾಗಿ ಕಾಣುವ ಮುತ್ತುಗದ ಹೂ ಎನ್ನಿಸದೇ ಇಲ್ಲ. ಆರಂಭಕ್ಕೆ ಪಂಚಪರಮೇಷ್ಠಿಗಳ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ, ರತ್ನತ್ರಯಗಳ ನೆನಪು, ವಾಗ್ದೇವತೆ, ಕುಬೇರ, ಯಕ್ಷ, ಅಪರಾಜಿತೆ, ವಿಶ್ವತಶ್ರುತ, ಭದ್ರಬಾಹು.... ಗುರು ಪರಂಪರೆ ಇವರೆಲ್ಲರ ಆಶೀರ್ವಾದ ಪಡೆಯಲು ಇಪ್ಪತ್ತು ಪದ್ಯಗಳನ್ನು ಹೇಡಿದ ಕವಿ. ಪಂಪನನ್ನು ಚಾಚೂತಪ್ಪದೆ ಇಲ್ಲಿ ಅನುಸರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಆ ಯುಗದ ಇತರ ಕವಿಗಳ ಸಂಪ್ರದಾಯದಂತೆ ಈತನೂ ಕವಿ ರತ್ನತ್ರಯರಿಗೆ ತಲೆಬಾಗಿದ್ದಾನೆ.

“ಮನ್ನಿಸುಗೆ ಕೃತಿಗೆ ಭಾ
ಗೋನ್ನತಿಯಂ ಸುಕವಿ ಪಂಪನಾದಿಪುರಾಣಂ
ಪೊನ್ನನ ಶಾಂತಿಪುರಾಣಂ
ರನ್ನನ ಕೃತಿರತ್ನಮೆನಿಸಿದಜಿತ ಪುರಾಣಂ” (೧.೨೫)

ಆದರೆ ಇವರ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಬೇಡಿ, ತನ್ನದೇ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಮಾರ್ಪಟ್ಟು, ಅವರ ಬಿತ್ತರಕ್ಕೆ, ಎತ್ತರಕ್ಕೆ ಏರಲಾಗದೆ ಸೋತಿದ್ದಾನೆ ನಾಗಚಂದ್ರ.

ಸಂಪ್ರದಾಯ ಶರಣನಾದ ಕವಿ, ವಸ್ತು ವಿನ್ಯಾಸ ಹಾಗೂ ವರ್ಣನಾ ವೈಖರಿಯಲ್ಲಿ ಹೊಸತನವನ್ನು ತೋರಿಸಲು ಹೋಗಿ ಬರವಣಿಗೆ ಕ್ಲೇಶಯೆನ್ನಿಸದೇ ಇಲ್ಲ. ಒಂದು ಪೀಠಿಕೆ, ಎರಡು ಪುರವರ್ಣನೆ, ಮೂರು ಪುತ್ರದೋಹಳ, ನಾಲ್ಕು ಕುಮಾರೋದಯ, ಐದು ವಸಂತ ಸಮಯ, ಆರು ಜಲಕೇಳಿ, ಏಳು ಕೌಮುದಿ ಮಹೋತ್ಸವ, ಎಂಟು ಶರತ್ಸಮಯ, ಒಂಭತ್ತು ಪಟಬಂಧ, ಹತ್ತು ವೈರಾಗ್ಯ ಹೀಗೆ ಈ ವರ್ಣನೆಗಳು, ನಾಯಕನ ಜನ್ಮಜನ್ಮಾಂತರದ ಕಥೆಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಕಾವ್ಯದ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಪೋಷಕವಾಗಿ ಬರುತ್ತಿದ್ದ ಸಂಪ್ರದಾಯವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ನಾಗಚಂದ್ರ, ಒಂದೊಂದು ಆಶ್ವಾಸವನ್ನೇ ಒಂದೊಂದು ವರ್ಣನೆಗೆ ಮೀಸಲಾಗಿಟ್ಟು, ಹತ್ತು ಆಶ್ವಾಸಗಳವರೆಗೆ ಬೆಳೆಸಿದ್ದಾನೆ, ಪಂಚ ಕಲ್ಯಾಣಗಳ ವರ್ಣನೆಯನ್ನು ಕೊನೆಯ ನಾಲ್ಕು ಆಶ್ವಾಸಗಳಲ್ಲಿ ಅಡಗಿಸಿಡುತ್ತಾನೆ. ಕಥೆಯ ತೆಳು ಹಂದರಕ್ಕೆ ಈ ವರ್ಣನಾ ವಿಸ್ತಾರವು ವ್ಯಾಪಕತೆಯನ್ನು ತರುತ್ತದೆ. ಈ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನಾಗಚಂದ್ರನ ಕಲ್ಪಕತೆ, ಪ್ರತಿಭೆಗಳು ಗಮನಾರ್ಹ. ಆದರೆ ಜೀವನಾನುಭವವನ್ನು ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿ ಪಡಿಸುತ್ತಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದಾದರೂ, ಕಾವ್ಯ ಎಷ್ಟರ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಔಚಿತ್ಯಪೂರ್ಣ ಸಾರ್ಥಕವನ್ನು ಪಡೆದಿದೆ ಎಂಬುದನ್ನಾದರೂ ನೋಡಬಹುದು.

ಈತನ ಇನ್ನೊಂದು ಕೃತಿ 'ರಾಮಚಂದ್ರ ಚರಿತ ಪುರಾಣ' ಕನ್ನಡ ಜೈನಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಮಹತ್ವಪಡೆದ ಕೃತಿ. ಚಾವುಂಡರಾಯ ಪುರಾಣವನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಮೊದಲ ಬಾರಿಗೆ ಬಲದೇವ, ವಾಸುದೇವರ ಈ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ಸ್ವತಂತ್ರ ಕೃತಿ ರಚನೆಗಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಆಯ್ದುಕೊಂಡಿದೆ.¹⁵⁰ ಜೈನ ರಾಮಾಯಣದಲ್ಲಿರುವ ರಾಮನ ದುರಂತ ಪಾತ್ರವನ್ನು ಕವಿ ನಾಗಚಂದ್ರ ತನ್ನ ಪಂಪ ರಾಮಾಯಣಕ್ಕೆ ಸಮರ್ಪಕವಾಗಿ, ಸಮರ್ಥವಾಗಿ ಅಳವಡಿಸಿದ್ದಾನೆ. ರಾಮನಿಗಾಗಿ ಬಳಸಿದ ಜಲೋಪಮೆ, ಕಾವ್ಯದುದ್ದಕ್ಕೂ ಬಳಸಿದ ಅರ್ಥಾಂತರ ನ್ಯಾಸ ನಾಗಚಂದ್ರನ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯಗಳಾಗಿವೆ. ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಪಂಪಭಾರತದ ತರುವಾಯ ಬಂದ ಮಹಾಕೃತಿ ಇದಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಅಭಿನವಪಂಪ' ಅರ್ಥಪೂರ್ಣ ಹೆಸರು ಎಂದಿದ್ದಾರೆ. ಡಾ. ಕಲಬುರ್ಗಿ ಎಂ. ಎಂ.¹⁵¹ ಆದರೆ

ಪಂಪಭಾರತವನ್ನು ಬರೆಯುವಾಗ ತನ್ನ ಸುತ್ತಣ ಬದುಕನ್ನು ಅಳವಡಿಸಿಕೊಂಡು ಸಾಗಿದಂತೆ ಅಭಿನವಪಂಪನಿಗೆ ಸಾಧ್ಯವಾಗಿಲ್ಲ. ಅದಕ್ಕೆ ಕಾರಣ ಸ್ಪಷ್ಟವೇ ಇದೆ. ಅವನ ಕಾಲದ ಜೈನಧರ್ಮದಲ್ಲಿ ಜನಕ್ಕೆ ಶ್ರದ್ಧೆ ಇಳಿಮುಖವಾಗತೊಡಗಿದ್ದರಿಂದ ಆತ ಜೈನ ದೀಕ್ಷೆ ತೊಟ್ಟು ನಿಂತಿದ್ದಾನೆ. ಸುಸಂಸ್ಕೃತ ಕವಿಯಾದ ನಾಗಚಂದ್ರ ತನ್ನ ಧರ್ಮದ ಬಗ್ಗೆ ಹೆಮ್ಮೆಯಿಂದ ಮಾತನಾಡುವುದೊತ್ತಟ್ಟಿಗಿರಲಿ, ಅನ್ಯ ಧರ್ಮ ಟೀಕಿಸುವ ಹಂತಕ್ಕೂ ಹೋಗಿದ್ದಾನೆ.¹⁵²

ನಯಸೇನ ಸೂರಿ ಅಥವಾ ಒಂದನೆಯ ನಯಸೇನ (ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೩-೧೦೮೧)

ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಚರಿತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ನಯಸೇನ ಹೆಸರಿನ ಐದು ಜನ ಕವಿಗಳಿರುವರು¹⁵³ ಇವರನ್ನು ವ್ಯಾಕರಣದ ನಯಸೇನ ಮತ್ತು ಧರ್ಮಾಮೃತದ ನಯಸೇನ ಎಂದು ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ.¹⁵⁴ ಪ್ರಸ್ತುತ ನಯಸೇನನ್ನು, ಮೊದಲನೆಯ ನಯಸೇನ, ವ್ಯಾಕರಣದ ನಯಸೇನ, ನಯಸೇನ ಸೂರಿ, ನಯಸೇನ ಪಂಡಿತ, ನಯಸೇನ ಮುನಿ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ.

ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ (ಧಾರವಾಡ) ಈಗ ಗದಗ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮುಳಗುಂದ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಬಾಳಿಕೊಂಡಿದ್ದನು. ಮುಳಗುಂದದ ೧೦೫೩ರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ¹⁵⁵ ಈತನನ್ನು

“ನಿನಗೇನೆಂಬೆನೊ ಶಾಕಟಾಯನ ಮುನೀಶಂ ತಾನೆ ಶಬ್ದಾನುಶಾ -
ಸನದೊಳ್ಳಾಣೆನಿ ಪಾಣಿನೀಯದೊಳೆ ಚಂದ್ರಂ ಚಂದ್ರದೊಳ್ಳಜ್ಜಿನೇಂ -
ದ್ರನೆ ಜೈನೇಂದ್ರದೊಳಾ ಕುಮಾರನೆ ಗಡಂ ಕೌಮಾರದೊಳ್ಳೋಲ್ವರೆಂ -
ತೆನೆ ಪೋಲರ್ನಯಸೇನ ಪಂಡಿತರೊಳನ್ಯಾರ್ವಾರ್ಧಿವೀತೋವೀಯೊಳ್”||

ಎಂಬ ಪದ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ, ಪ್ರಾಚೀನ ವ್ಯಾಕರಣ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಆತ್ಮಸಾತ್ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಅವುಗಳ ಕರ್ತೃಗಳಷ್ಟೇ ಜ್ಞಾನಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡವನಾಗಿ, “ಸಮಸ್ತ ಶಬ್ದ ಶಾಸ್ತ್ರ ಪಾರಗರ್ನಯಸೇನ ಪಂಡಿತದೇವರ್” ಎಂಬುದಾಗಿ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಖ್ಯಾತನಾಗಿದ್ದನು.

ಈತನ ಪಾಂಡಿತ್ಯ, ವಿದ್ವತ್ತದ ಪ್ರಭಾವ ಮುಳಗುಂದ ಸುತ್ತಮುತ್ತಂತೂ ಸರಿಯೇ, ದೂರದವರೆಗೂ ಹಬ್ಬಿದ್ದಿತು. ಶ್ರೀಮದ್ವಂಡನಾಕ ಬಲದೇವಯ್ಯಗಳು ಈತನ ಶಿಷ್ಯರಾಗಿದ್ದರೆಂದು ಸೊರಟೂರ ಶಾಸನವು (೧೦೭೨) ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಲಕ್ಷ್ಮೀಶ್ವರದ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೮೧ರ ಶಿಲಾಶಾಸನವೊಂದರಲ್ಲಿ¹⁵⁶ ಈ ಪಂಡಿತೋತ್ತಮನ ಕೀರ್ತಿ ದಿಗಂತದಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ಧುಮುಧಮಿಸುತ್ತಿತ್ತೆಂಬುದನ್ನು ಬಹುಮನೋಜ್ಞವಾದ ಉತ್ತೇಕ್ಷೆಯಿಂದ ಬಣ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮುಳಗುಂದ ಶಾಸನದ ಮೇಲಣ ಪದ್ಯವೂ ಅಲ್ಲದೆ ಈ ಇನ್ನೊಂದು ಪದ್ಯವೂ ಲಕ್ಷ್ಮೀಶ್ವರದ ಶಾಸನದಲ್ಲಿದೆ.

“ಸರಸತಿಯಂ ಮನೋಮುದದೆ ತಾಳ್ವಿದನೆನ್ನ ನವಜ್ಞೆಗೆಯ್ದನಾ -
ನಿರೆನವಳಿರ್ಕೆ ಚಿಃ ಸವತಿಯೊಳ್ಳುದು ವಾಳ್ಳುದು ಕಷ್ಟಮೆಂದು ನಿ -
ಪ್ಪುರ ವಚನಂಗಳಂ ನುಡಿದು ದಿಕ್ಕರಿಯಂ ಪರಿದೇವ್ ಕೀರ್ತಿ ತಾಂ -
ಪುರುಡಿಸಿ ದೂಟುಪಲ್ವರತಪೋನಿಧಿಯಂ ನಯಸೇನಸೂರಿಯಂ”

ಇದರಿಂದ ಈ ಮಹಾವಿದ್ವಾಂಸನ ಶಿಷ್ಯರು, ಇವನಿಂದ ಪ್ರಭಾವಿತರಾದವರು ಇದ್ದೆಡೆಗಳೆಲ್ಲ ಈತನ ಪ್ರಶಂಸಾಪರ ಪದ್ಯಗಳು ಪ್ರಚುರವಾಗಿದ್ದುವೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ.

ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ವ್ಯಾಕರಣ ಗ್ರಂಥ (ಭಾಷಾಭೂಷಣ)ವನ್ನು ಬರೆದ ಎರಡನೆಯ ನಾಗವರ್ಮನು (೧೧೪೫) ಆ ಗ್ರಂಥದ ಎಪ್ಪತ್ತಾಲ್ಕನೆಯ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ದೀರ್ಘೋಕ್ತಿನರ್ನಯಸೇನಸ್ಯ’ ನಯಸೇನನ ಮತದಂತೆ ಸಂಬೋಧನದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ದೀರ್ಘಾಂತವಾಗಿರುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಶಬ್ದಶಾಸ್ತ್ರ ಪಾರಾವಾರಪಾರಗನೆಂದು ಶಾಸ್ತ್ರನೋಕ್ತನಾಗಿರುವ ನಯಸೇನ

ಸೂರಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸಿಯೇ ಈ ಸೂತ್ರವಿರಬೇಕೆಂದು ಹೇಳುವ ಅಗತ್ಯವಿಲ್ಲ. ಈ ನಯಸೇನನು ಕನ್ನಡ ವ್ಯಾಕರಣ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದನೆಂದು ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಅಂತಹದೊಂದು ಗ್ರಂಥ ಉಪಲಬ್ಧವಿಲ್ಲ.

ಮುಳಗುಂದ ಲಕ್ಷ್ಮೀಶ್ವರ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಂಸಿತನಾಗಿರುವ ಈ ನಯಸೇನ ಸೂರಿ ಅಥವಾ ನಯಸೇನ ಪಂಡಿತನೇ 'ಧರ್ಮಾಮೃತ' ಕಾವ್ಯದ ಕೃತಿ ಕರ್ತೃವೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಆ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣ ಭೂತ ಉಲ್ಲೇಖವುಂಟು.

“ಮುಳಗುಂದದೊಳಿರ್ದ ಮಹೋ
ಜ್ಞಳ ಧರ್ಮಾಮೃತ ಮನಟ್ಟಿಯಿಂದಂ ಭವ್ಯಾ -
ವಳಿಗಜಿಪಿದಂ ಧರಿತ್ರಿ -
ತಳಪೂಜ್ಯಂ ಸುಖವಿನಿಕರಪಿಕಮಾಂಕದಂ”

ಎಂಬ ಪದದಲ್ಲಿ ತಾನೀಕಾವ್ಯವನ್ನು ಮುಳಗುಂದದಲ್ಲಿದ್ದು, ಬರೆದನೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿಯೇ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ. ತಾನು ರಚಿಸಿದ ಧರ್ಮಾಮೃತವನ್ನು ಅವನು ಅಲ್ಲಿಯ ಜೈನ ಸಂಘಕ್ಕೆ ಓದಿ ಹೇಳಿ ಶ್ರವಣ ಮಾಡಿಸುತ್ತಿದ್ದನೆಂಬುದೂ ಇಲ್ಲಿ ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಗ್ರಂಥದ ರಚನೆ ಪೂರೈಸಿದ ಮಿತಿಯ ಉಲ್ಲೇಖವೂ ಒಂದು ಪದ್ಯದಲ್ಲಿದೆ.

‘ಧರ್ಮಾಮೃತದ’ ಕರ್ತೃ ಆತ್ಮಪರಿಚಯವನ್ನು ಒಂದು ಪದ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ.

“ಮಾನಿತಶೀಲ ನಿಧಾನನ
ನೂನಗುಣಂ ಸಕಳಭವ್ಯಜನಭುದಜನಚಿ
ತಾನಂದಕರಂ ಕೇಳ್ ನಯಸೇನಬುಧಂ ಸುಕವಿನಿಕರಪಿಕಮಾಂಕದಂ”

ಇಲ್ಲಿಯ ‘ಮಾನಿತಶೀಲನಿಧಾನಂ’ ಎಂಬುದು ಲಕ್ಷ್ಮೀಶ್ವರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿಯ ‘ವರತಪೋನಿಧಿ’ ಎಂಬ ನುಡಿಗೆ ಸರಿಹೊಂದಿಕೆಯಾಗುವಂತಿದೆ.

“ಗಿರಿ ಶಿಖಿ ವಾಯುಮಾರ್ಗ ಶಶಿ ಸಂಖ್ಯೆಯೋಳಾವಗಮೊಂದಿ
ವರ್ತಿಸುತ್ತಿರೆ ಶಕಕಾಲಮುನ್ನತಿಯ ನಂದನ ಸಂವತ್ಸರದೊಳ್”||

‘ಗಿರಿ’ ಎಂಬುದು ಏಳರ ಸಂಕೇತ ಶಬ್ದವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ೧೦೩೭ನೆಯ ಶಕವರ್ಷವೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತಿರುವುದಾದರೂ ನಂದನ ಸಂವತ್ಸರವು ೧೦೩೪ರಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ‘ಗಿರಿ’ ಎಂಬುದನ್ನು ನಾಲ್ಕರ ಸಂಜ್ಞೆಯಾಗಿ ನಯಸೇನನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದ್ದಾನೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಶಕವರ್ಷ ೧೦೩೪ರಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಕ್ರಿ. ಶ ೧೧೧೨ರಲ್ಲಿ ಈ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಅವನು ಮುಗಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೩ರಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಕರತಲಾಮಲಕವಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿದ್ದ ನಯಸೇನನಿಗೆ ಧರ್ಮಾಮೃತವನ್ನು ಮುಗಿಸಿದಾಗ ಸುಮಾರು ೮೫ ವರುಷಗಳನ್ನು ದಾಟಿದ ವೃದ್ಧಾಪ್ಯವೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ.¹⁵⁷

‘ಧರ್ಮಾಮೃತ’ದ ನಯಸೇನ ತನ್ನ ಗುರುವಿನ ಹೆಸರನ್ನು ತನ್ನ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿರದಿದ್ದರೂ ಇತರ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ನರೇಂದ್ರಸೇನನೇ ಆತನ ಗುರುವಿರಬಹುದೆಂದು ದಿ. ಆರ್. ನರಸಿಂಹಾಚಾರ್ಯರು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ.¹⁵⁸ ಆದರೆ, ನಯಸೇನ ಸೂರಿ, ಮೂಲಸಂಘದ, ಸೇನಗಣದ ಜೈನಯತಿ ನರೇಂದ್ರಸೇನ ತ್ವವಿದ್ಯರ ಅಗ್ರ ಶಿಷ್ಯನೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಲಕ್ಷ್ಮೀಶ್ವರದ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೮೧ರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಆ ಗುರು ಕೂಡಾ ಶಬ್ದಶಾಸ್ತ್ರ ಪಾರಂಗತನೆಂದು ಅಲ್ಲಿಯ -

“ಚಂದ್ರ ಕಾತಂತ್ರಂ ಜೈ
ನೇಂದ್ರಂ ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನಂ ಪಾಣಿನಿ ಮ -
ತ್ಯೇಂದ್ರಂ ನರೇಂದ್ರಸೇನ ಮು -
ನೀಂದ್ರಂಗೇಕಾಕ್ಷರಂ ಪೆಂಟಿವು ಮೊಗ್ಗೇ”||

ಎಂಬ ಕಂದ ಪದ್ಯದಿಂದ ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಂತೂ ಶಾಸನಗಳ ನಯಸೇನನೂ ಧರ್ಮಾಮೃತದ ನಯಸೇನನೂ ಅಭಿನ್ನರೆಂಬುದರಲ್ಲಿ ಸಂದೇಹವಿಲ್ಲ.

ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೊಸಗನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ರಚಿಸುತ್ತೇನೆಂದು ಹೇಳಿ ಸಿಕ್ಕಾಪಟ್ಟೆ ಸಂಸ್ಕೃತವನ್ನು ಸೇರಿಸುವ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಕೆಲವು ಕವಿಗಳಲ್ಲಿ ಇತ್ತೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆ ಹದಗೆಡಿಸಬಾರದೆಂದು ನಯಸೇನ ತನ್ನ ಗ್ರಂಥದ ಎರಡು ಪದ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅವರನ್ನು ಖಂಡಿಸಿದ್ದಾನೆ.

“ಪೊಸಗನ್ನಡದಿಂ ವ್ಯಾವ
ರ್ಣಿಸುವೆಂ ಸತ್ಪ್ರತಿಯನೆಂದು ಕನ್ನಡಮಂ ಚಿಂ -
ತಿಸಿ ಕೂಡಲಾರದಕ್ಕಟ
ಮಿಸುಕದ ಸಕ್ಕದಮನಿಕ್ಕುವವನುಂ ಕವಿಯೇ !!
ಸಕ್ಕದಮಂ ಪೇಟ್ಟಡೆ ನೆಹಿ
ಸಕ್ಕದಮಂ ಪೇಟ್ಟಿ ಶುದ್ಧ ಕನ್ನಡದೊಳ್ ತಂ -
ದಿಕ್ಕುವುದೆ ಸಕ್ಕದಂಗಳ
ತಕ್ಕದೆ ಬೆರೆಸಲ್ಕೆ ಘೃತಮುಮಂ ತೈಲಮುಮಂ”!!

ದುರ್ಗಸಿಂಹ ಮತ್ತು ಆತನ ಪಂಚತಂತ್ರ

ಜಗತ್ತಿನ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಪ್ರಾಚೀನ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾದ ಪಂಚತಂತ್ರವನ್ನು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ರಚಿಸಿರುವ ದುರ್ಗಸಿಂಹ, ಪಂಪಯುಗದ ಜನಪ್ರಿಯ ಕವಿಗಳಾದ ನಯಸೇನ ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮ ಶಿವರೊಡನೆ ಹೋಲಿಸಲು ತಕ್ಕವನು. ನಯಸೇನ ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮಶಿವರಂತೆ ಯಾವುದೇ ಧರ್ಮಪ್ರಸಾರ ದುರ್ಗಸಿಂಹನ ಉದ್ದೇಶವಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಅವರಂತೆಯೇ ಕಥಾ ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ಜನಪ್ರಿಯಗೊಳಿಸಿದವನು. ಗದ್ಯ ಪ್ರಚಾರವಾದ ಚಂಪುವಿನಲ್ಲಿ ಪಂಚತಂತ್ರವನ್ನು ರಚಿಸುವ ಮೂಲಕ ಕನ್ನಡದ ಪ್ರೌಢ ಕಾವ್ಯ ಪರಂಪರೆಯಲ್ಲಿ ವೈವಿಧ್ಯತೆಗೆ ಕಾರಣನಾದವನು.

ದುರ್ಗಸಿಂಹನು ತನ್ನ ಸ್ವವಿಷಯವನ್ನು ಸಾಕಷ್ಟು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿಯೇ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಪೀಠಿಕಾ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಮಂಗಳಾಚರಣೆ, ಪೂರ್ವ ಕವಿಸ್ಮರಣೆ ಮುಂತಾದ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ವಿಷಯಗಳ ಬಳಿಕ ಸುಮಾರು ಮೂವತ್ತು ಪದ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಗ್ರಂಥದ ಮುಕ್ತಾಯದಲ್ಲಿ ಈ ಸಂಗತಿಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಕೀರ್ತಿವಿದ್ಯಾಧರನೆಂಬ ಬಿರುದುಳ್ಳ ಜಯಸಿಂಹ, ಜದದೇಕಮಲ್ಲನಲ್ಲಿ ಸಂಧಿವಿಗ್ರಹಿಯಾಗಿದ್ದನೆಂದು ತಿಳಿದುಬಂದಿದೆ. ಈಚೆಗೆ ಪಂಚತಂತ್ರ ಆರಾ ಪ್ರತಿಯಲ್ಲಿ ದೊರೆತ,

“ಅತಿ ಸಂಪನ್ನತೆವೆತ್ತ ಸದ್ಗುಹ ನಿವಾಸ ಸ್ಥಾನಮಾದ ಪ್ರಜಾ
ಪತಿ ಸಂವತ್ಸರ ಚೈತ್ರಮಾಸ ಸಿತಪಕ್ಷ ದ್ವಾದಶೀ ತಾರಕಾ
ಪತಿ ವಾರಂಬರೆ ಪಂಚತಂತ್ರ ಮಸೆದತ್ತೀ ಧಾತ್ರಿಯೊಳ್ ದುರ್ಗನಿ
ರ್ಮಿತ ಮುದ್ದತ್ ಕವಿಶೇಖರ ಪ್ರಮದ ಲೀಲಾ ಪುಷ್ಪಿ ತಾಮ್ರದುಮಂ”

ಎಂಬ ಪದ್ಯದ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಎಂ. ಗೋವಿಂದ ಪೈ ಅವರು ಅಭಿನವ ಪಂಪ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ನಾಗಚಂದ್ರನ ಕಾಲ ನಿರ್ಣಯ ಮಾಡುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಪಂಚತಂತ್ರದ ಕೀರ್ತಿ ವಿದ್ಯಾಧರನೆಂಬ ಬಿರುದುಳ್ಳ ಜಯಸಿಂಹ ಜಗದೇಕಮಲ್ಲನು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೧೮ ರಿಂದ ೧೦೪೨ ರವರೆಗೆ ಆಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂದೂ, ಅವನಲ್ಲಿಯೇ ದುರ್ಗಸಿಂಹನು ಸಂಧಿವಿಗ್ರಹಿಯಾಗಿರಬೇಕೆಂದೂ, ಮೇಲಣ ಪದ್ಯದಲ್ಲಿ ಸೂಚಿತವಾಗಿರುವ ಶಕ ಸಂವತ್ಸರದ ೯೫೩ನೆಯ ಪ್ರಜಾಪತಿ ಸಂವತ್ಸರದ ಚೈತ್ರ ಶುಕ್ರವಾರ ೧೨ ಸೋಮವಾರವು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೩೧ನೆಯ ಮಾರ್ಚ್ ೮ನೆಯ ತಾರೀಖು ಆಗುತ್ತದೆಂದೂ, ಅಂದೇ ಈ ಕೃತಿಯು ಮುಗಿದಿರಬೇಕೆಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.¹⁵⁹ ರಂ. ಶ್ರೀ ಮುಗಳಿಯವರೂ ತಮ್ಮ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಚರಿತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ೧೦೩೧ ಗೃಹಂಥರಚನಾ

ಕಾಲವೆಂದು ಸೂಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇತ್ತೀಚಿನ ಆಧಾರಗಳನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಂಡು ಕಾಲ ನಿರ್ಣಯವನ್ನು ಕೈಗೊಂಡಿರುವ ಮೆಲಿನ ಎರಡು ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳೂ ಸ್ವೀಕಾರಾರ್ಹವಾಗಿವೆ.

ದುರ್ಗಸಿಂಹನು ತನ್ನ ಊರು ಕಿಸುಗಾಡಿನ ಸಯ್ಯಡಿಯ ಅಗ್ರಹಾರವೆಂದೂ, ಅಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಆಶ್ರಯದಾತನ ಅಪ್ಪಣೆಯಂತೆ ಹರಿಹರ ಭವನಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂದೂ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ.¹⁶⁰ ಈಗಿನ ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಗೆ ಸೇರಿದ ರೊಣ್ಣಾ¹⁶¹ ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಈ ಊರಿನ ಈಶ್ವರಾರ್ಯ ಮತ್ತು ರೇವಕಬ್ಬೆಯರ ಮಗನಾದ¹⁶² ದುರ್ಗಸಿಂಹನ ಗುರು ಮಹಾಯೋಗಿ ಶಂಕರಭಟ್ಟ.¹⁶³ ಈತನು ಸ್ಮಾರ್ತ ಭಾಗವತ ಸಂಪ್ರದಾಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವನೆಂದು ಬಹು ಜನ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಡುತ್ತಾರೆ. ಸ್ವವಿಷಯವನ್ನು ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳುವಾಗ ದುರ್ಗಸಿಂಹನು ಹೇಳಿರುವ ವಿಚಾರಗಳೂ ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ಪುಷ್ಟೀಕರಿಸುತ್ತವೆ. ಆದರೂ ಪಂಚತಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಜೈನ ಧರ್ಮದ ಪ್ರಭಾವವಿದೆ. ಗ್ರಂಥದ ಉದ್ದಕ್ಕೂ ಜೈನಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಕೇವಲಜ್ಞಾನ, ರೌದ್ರ ಧ್ಯಾನ, ಜನ್ಮಾಂತರ ವಾಸನಾ. ದಿಗಂಬರ, ಸವಣ, ಚರಿಗೆ, ಪಂಚಾಶ್ಚರ್ಯ, ಆರ್ತಧ್ಯಾನ, ಕರ್ಮಪ್ರಾಧಾನ್ಯ, ಅಹಿಂಸಾಧರ್ಮಮೊದಲಾದ ವಿಷಯಗಳು ಆಗಾಗ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗಿವೆ. ಇದಕ್ಕೆ ವಸುಭಾಗನ ಮೂಲ ಗ್ರಂಥವೋ ತತ್ಕಾಲದ ಜೈನ ಮತೋತ್ಕರ್ಶವೋ ಕಾರಣವಿರಬೇಕು. ವಿಷ್ಣುಶರ್ಮನ ಪಂಚತಂತ್ರದ ಕಥೆಗಳು ಬೌದ್ಧ ಮೂಲದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿರಬಹುದೆಂದು ಕೆಲವು ವಿದ್ವಾಂಸರು ಭಾವಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಕೆಲವು ಪಾರಿಭಾಷಿಕ ಪದಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ದುರ್ಗಸಿಂಹನ ಪಂಚತಂತ್ರದ ತಾತ್ವಿಕ ನಿಲವು ಜೈನಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲವೆನ್ನುವುದನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕು. ರಾಜನೀತಿಯನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಈ ಗ್ರಂಥದ ನಿಲವು ಯಾವುದೇ ಧಾರ್ಮಿಕ ನೀತಿಗೂ ನೇರವಾಗಿ ಸಂಬಂಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಲೌಕಿಕ ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಯಶಸ್ಸನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಲು ಇಲ್ಲಿನ ಕಥೆಗಳು ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕವಾಗುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಎಷ್ಟೋ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಬಗೆಯ ಯಶಸ್ಸು ನೈತಿಕವಾಗಿ ಪ್ರಶ್ನಾರ್ಹವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ವಾಸ್ತವವಾಗಿ ಪಂಚತಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಜೈನಧರ್ಮದ ಪ್ರಮುಖ ಮೌಲ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾದ 'ಅಹಿಂಸೆ'ಗೆ ಸಾಕಷ್ಟು ಮಹತ್ವ ದೊರೆತಿದೆ. ಮೊದಲನೆಯ ತಂತ್ರದ ಚೌಕಟ್ಟು ಕಥೆಯಲ್ಲಿ ಬರುವ ವರ್ಧಮಾನನೆಂಬ ವೈಶ್ಯನು ವ್ಯಾಪಾರಕ್ಕೆ ಹೋದಾಗ, ಮಾರ್ಗ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಆತನ ಗಾಡಿಗೆ ಹೂಡಿದ್ದ ಒಂದು ಎತ್ತು ಕಾಲು ಮುರಿದುಕೊಂಡು ನಿತ್ರಾಣಗೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಆಗ ಕನಿಕರಿಸಿದ ವ್ಯಾಪಾರಿ ಎತ್ತಿನ ಸಲುವಾಗಿಯೇ ಮೂರು ದಿವಸ ಉಳಿದು ಪಯಣಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಆದರೂ ಅದು ಚೇತರಿಸಿಕೊಳ್ಳದಿರಲು ಆರೈಕೆಗೆ ಆಳುಗಳನ್ನು ನಿಯಮಿಸಿ ತನ್ನ ಪ್ರಯಾಣವನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಸಂಜೀವಿಕನೆಂಬ ಈ ವೃಷಭದ ಪ್ರಭಾವದಿಂದಲೇ ಪಿಂಗಳಕನೆಂಬ ಸಿಂಹರಾಜ ಮುಂದೆ ಅಹಿಂಸಾವ್ರತವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಬೇಧ ಪ್ರಕರಣದ ಚೌಕಟ್ಟು ಕಥೆಯಲ್ಲಿ ಅಹಿಂಸಾ ತತ್ವಕ್ಕೆ ಒಂದು ರೀತಿಯ ಮಹತ್ವ ದೊರೆತಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಕೆಲವು ಉಪಕಥೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಹಿಂಸಾ ತತ್ವಕ್ಕೆ ಪೂರಕವಾದ ದೃಷ್ಟಾಂತಗಳನ್ನು ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಈ ಎಲ್ಲ ಕಥೆಗಳ ಉದ್ದೇಶ ಲೌಕಿಕ ನೀತಿಯನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದೇ ಹೊರತು ಅಹಿಂಸಾತತ್ವ ಪ್ರತಿಪಾದನೆಯಲ್ಲ ಎಂಬುದನ್ನು ಮರೆಯುವಂತಿಲ್ಲ. ಅಲ್ಲದೆ, ವಿಷ್ಣುಶರ್ಮನ ಪರಂಪರೆಯ ಮೊದಲ ತಂತ್ರದ ಚೌಕಟ್ಟು ಕಥೆಯೂ ಸ್ಥೂಲವಾಗಿ ಹೀಗೆಯೇ ಇದೆ. ಆದುದರಿಂದ ದುರ್ಗಸಿಂಹನ ಪಂಚತಂತ್ರದ ತಾತ್ವಿಕ ದೃಷ್ಟಿಕೋನದಲ್ಲಿ ಜೈನಧರ್ಮದ ಪ್ರಭಾವಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸ ಹೋಗುವುದು ಸ್ವಲ್ಪ ಪ್ರಯಾಸದ ಕೆಲಸವೇ ಸರಿ.

ವಿಷ್ಣುಶರ್ಮನದೆಂದು ವಿದ್ವಾಂಸರು ಭಾವಿಸಿರುವ ಸಂಸ್ಕೃತ ಪಂಚತಂತ್ರವು ಪ್ರಪಂಚದ ಬಹು ಜನಪ್ರಿಯ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ರ ಮನ್ನಣೆಗೆ ಪಾತ್ರವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿನ ಕಥೆಗಳು ದೇಶದಿಂದ ದೇಶಕ್ಕೆ ಪ್ರಸಾರಗೊಂಡಿರುವ ರೀತಿ ದಿಗ್ಭ್ರಮೆ ಹುಟ್ಟಿಸುವಂತಿದೆ. ಜೆ. ಹರ್ಟೆಲ್ ಎಂಬ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವಿದ್ವಾಂಸರೊಬ್ಬರು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿರುವಂತೆ ಪಂಚ ತಂತ್ರದ ಇನ್ನೂರು ಪಾಠಭೇದಗಳು ಐವತ್ತು

ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಬಹುಪಾಲು ಭಾರತೀಯೇತರ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿದ್ದು ಜಾವಾದಿಂದ ಐಸ್ಲೆಂಡ್‌ವರೆಗೆ ಅವುಗಳ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಿದೆ. ಮೂಲಕೃತಿ ಕ್ರಿ. ಪೂ. ೨೦೦ರಲ್ಲಿ ಕಾಶ್ಮೀರದಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾಗಿದ್ದಿರಬೇಕೆಂದು ಜೆ. ಹರ್ಟಲ್ ನಂಬಿದ್ದಾರೆ.

ಪಂಚತಂತ್ರವು ತನ್ನ ವಿಶ್ವಪರ್ಯಟನೆಯ ಹಾದಿಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ರೀತಿಯ ಸುಧಾರಣೆ ಹಾಗೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳಿಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಅದರ ಮೂಲ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು ತುಂಬಾ ಕಷ್ಟದ ಕೆಲಸ. ಪಂಚತಂತ್ರವನ್ನು ಕುರಿತು ಅಳವಾದ ಅಧ್ಯಯನ ನಡೆಸಿರುವ ಹರ್ಟಲ್ ಮತ್ತು ಎಡ್ಗರ್‌ಟನ್ ಎಂಬ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಈ ದಿಸೆಯಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟು ಬೆಳಕು ಚೆಲ್ಲಿದ್ದಾರೆ. ಪಂಚತಂತ್ರವು ಮೂಲದಲ್ಲಿಯೂ ಐದು ಗ್ರಂಥಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು ಅವುಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರಸಂಬಂಧ ಕಲ್ಪಿಸುವ ಪೀಠಿಕಾ ಭಾಗವೊಂದಿತ್ತೆಂಬುದು ಈಗ ಸಿದ್ಧಾಂತವಾಗಿರುವ ಸಂಗತಿ. ಗ್ರಂಥ ಕರ್ತೃ, ಸ್ಥಳ, ಆಶ್ರಯದಾತ ಮುಂತಾದ ಸಂಗತಿಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ವಿದ್ವಾಂಸರಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯವಿದೆ.

ದುರ್ಗಸಿಂಹನು ತನ್ನ ಕರ್ನಾಟಕ ಪಂಚತಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಸುಭಾಗಭಟ್ಟನೇ ಗ್ರಂಥಕರ್ತೃವೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಗುಣಾಡ್ಯನ ಬೃಹತ್ಕಥಾ ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ಪಂಚರತ್ನದಂಥ ಐದು ಕಥೆಗಳನ್ನಾಯ್ದೆಕೊಂಡು ಪಂಚತಂತ್ರವೆಂದು ಹೆಸರಿಟ್ಟು ವಸುಭಾಗಭಟ್ಟನು ಕೃತಿ ರಚಿಸಿದನೆಂದೂ, ಈ ವಸುಭಾಗಭಟ್ಟನ ಕೃತಿಯನ್ನು ತಾನು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ 'ಪೊಸತಾಗಿರೆ' ವಿರಚಿಸುತ್ತಿರುವೆನೆಂದೂ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ.

ಪಂಚತಂತ್ರದ ಕಥೆಗಳನ್ನು ನೀತಿಕಥೆಗಳ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಬಹುಪಾಲು ನೀತಿಕಥೆಗಳು ಪ್ರಾಣಿಕಥೆಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ. ವೈದಿಕ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ನೀತಿಕಥೆಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಮಹಾಭಾರತ ಮತ್ತು ಜಾತಕಗಳೇ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನ ನೀತಿ ಕಥೆಗಳ ಉಗಮಸ್ಥಾನಗಳು. ಪಂಚತಂತ್ರದ ಕಥೆಗಳು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಲೌಕಿಕ ನೀತಿಯನ್ನು ಬೋಧಿಸುತ್ತವೆ. ಮನುಷ್ಯನು ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ನಿರಾತಂಕವಾಗಿ ಬದುಕಲು ಅಗತ್ಯವಾದ ಕೆಲವು ಉಪಾಯಗಳನ್ನು ಅವು ಹೇಳುತ್ತವೆ. ಬುದ್ಧಿವಂತಿಕೆಯಿಂದ ಅಡಚಣೆಗಳನ್ನು ನಿವಾರಿಸಿ ವೈರಿಗಳನ್ನು ಗೆದ್ದು ಸ್ನೇಹಿತರನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಇಲ್ಲಿನ ಕಥೆಗಳು ಧಾರ್ಮಿಕ ನೀತಿಕಥೆಗಳಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನವಾಗಿವೆ. ಕಟ್ಟು ನಿಟ್ಟಾದ ಸ್ಪಷ್ಟ ನೈತಿಕ ದೃಷ್ಟಿ ಅಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸಿರುವುದಿಲ್ಲವಾದರೂ ಧರ್ಮ ವಿರೋಧವಲ್ಲದ ರಾಜನೀತಿ ಶಾಸ್ತ್ರ ಪ್ರತಿಪಾದನೆ ಪಂಚತಂತ್ರದ ಕಥೆಗಳ ಉದ್ದೇಶವಾಗಿದೆ. ಬುದ್ಧಿವಂತಿಕೆ ಮತ್ತು ಚಾಣಾಕ್ಷತೆಗಳು ಮನುಷ್ಯನ ಉಳಿದಲ್ಲಿ ಗುಣಗಳಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಮಹತ್ವವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಪಡೆದಿವೆ. ಮೂರ್ಖರಾಗಿದ್ದ ರಾಜಕುಮಾರರನ್ನು ವಿವೇಕಿಗಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವ ಸಲುವಾಗಿಯೇ ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡಿತೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿರುವ ಪಂಚತಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಕಥೆಗಳೊಡನೆ ಅನೇಕ ಶಾಸ್ತ್ರ ಪುರಾಣಗಳಿಂದ ಹೆಚ್ಚಿಕೊಂಡ ಉದ್ಭೂತ ವಾಕ್ಯಗಳಿದ್ದು ಅದೊಂದು ಲೌಕಿಕ ನೀತಿಯ ಗಣಿಯಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿದೆ. ಕಥೆಗಳ ಮೂಲಕ ಹೀಗೆ ಪಾಠ ಹೇಳುವ ವಿಧಾನ ಪ್ರಾಚೀನ ಭಾರತೀಯರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಕಲೆ ಎಂದು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ದುರ್ಗಸಿಂಹನ ಪಂಚತಂತ್ರವನ್ನು ಅಭ್ಯಾಸ ಸೌಕರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಮೂರು ವಿಭಾಗಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಬಹುದು. ದುರ್ಗಸಿಂಹನು ಗ್ರಂಥದ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಮಾಡಿರುವ ದೇವ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ತುತಿ, ಪ್ರಾಚೀನ ಕವಿಗಳ ಮತ್ತು ನೀತಿಶಾಸ್ತ್ರವಿದರ ಸ್ಮರಣೆ, ತನ್ನ ಆಶ್ರಯದಾತ, ವಂಶ, ತಂದೆ ತಾಯಿ ಮತ್ತು ಗುರುಗಳ ವಿಚಾರ, ಮತ್ತು ಕೃತಿಯ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಾದ ಶಿವಪಾರ್ವತಿಯರ ಸಂಭಾಷಣೆಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಮೊದಲ ಭಾಗವೆಂದು ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ದಡ್ಡರಾದ ರಾಜಕುಮಾರರು ಮತ್ತು ಅವರನ್ನು ವಿವೇಕಿಗಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವ ಹೊಣೆ ಹೊತ್ತು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳನ್ನಾಗಿ ಸ್ವೀಕರಿಸಿದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನ ಕಥೆಯನ್ನು ಪೀಠಿಕಾ ಪ್ರಕರಣವೆನ್ನಬಹುದು, ಇದು ಪಂಚತಂತ್ರದ ಎರಡನೆಯ ಭಾಗ. ಪಂಚತಂತ್ರದ ಪ್ರಧಾನ ಕಥಾವಸ್ತು, ಐದು 'ಚೌಕಟ್ಟು ಕಥೆ'ಗಳು, ಮತ್ತು ಒಂದೊಂದು ಚೌಕಟ್ಟಿನಲ್ಲಿಯೂ ಅಳವಡಿಸಿರುವ ಉಪಕಥೆಗಳನ್ನು ಕೊನೆಯ ಭಾಗವಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಬಹುದು. ದುರ್ಗಸಿಂಹನ ಪಂಚತಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ಅರವತ್ತೈದು ಕಥೆಗಳಿವೆಯೆಂದು ಎ. ವೆಂಕಟಸುಬ್ಬಯ್ಯನವರು ನಿಷ್ಕರ್ಷಿಸಿದ್ದಾರೆ,

ಅವುಗಳನ್ನು ಮೂರುಭಾಗಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಉಳಿದ ಯಾವ ಪಂಚತಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕಾಣದೊರೆಯದೆ ದುರ್ಗಸಿಂಹನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ದೊರೆಯುವ ಹನ್ನೊಂದು ಕಥೆಗಳು ಮೊದಲ ವರ್ಗಕ್ಕೂ, ದುರ್ಗಸಿಂಹನಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣುಶರ್ಮನ ಹೆಸರನ್ನು ಹೇಳುವ ಯಾವುದಾದರೂ ಪಂಚತಂತ್ರದಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುವ ನಲ್ವತ್ತಾರು ಕಥೆಗಳು ಎರಡನೆಯ ವರ್ಗಕ್ಕೂ, ಉಳಿದ ಎಂಟು ಕಥೆಗಳು ಮೂರನೆಯ ವರ್ಗಕ್ಕೂ ಸೇರುತ್ತವೆ.

ದುರ್ಗಸಿಂಹನ ಪಂಚತಂತ್ರವೂ ಉಳಿದ ಪಂಚತಂತ್ರಗಳಂತೆಯೇ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ರಾಜನೀತಿಯನ್ನು ಕಲಿಸುವ ಗ್ರಂಥ. ಅದುದರಿಂದ ಪ್ರಾಚೀನ ಕೃತಿಗಳಿಂದ ಉದ್ಭೂತವಾದ ಅನೇಕ ಸೂಕ್ತಿ ಸುಭಾಷಿತಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಹೇರಳವಾಗಿ ಸಿಗುತ್ತವೆ. 'ಪಂಚತಂತ್ರದಲ್ಲಿ ೪೫೮ ಕನ್ನಡ ಪದ್ಯಗಳು ೨೩೦ ಸಂಸ್ಕೃತ ಶ್ಲೋಕಗಳೂ ೪೮ ಆಂತರಾಳಿಕ ಕಥೆಗಳೂ ಇವೆ. (ಕಥಾಮುಖವು ಸೇರಿ ಇದರಲ್ಲಿ ೬೫ ಕತೆಗಳಾಗುತ್ತವೆಂದು ಎ. ವೆಂಕಟಸುಬ್ಬಯ್ಯನವರು ತಿಳಿಸಿರುವುದನ್ನು ಮೆಲೇಯೇ ತಿಳಿಸಿದೆ). ಪದ್ಯಗಳೆಲ್ಲವೂ ದುರ್ಗಸಿಂಹನಿಂದ ಸ್ವತಃ ರಚಿತವಾದವು. ಶ್ಲೋಕಗಳೆಲ್ಲ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರಾಚೀನ ನೀತಿಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಂದ ಉದ್ಭೂತವಾದವು. ಈ ೨೩೦ ಶ್ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ೧೦೦ ಶ್ಲೋಕಗಳು ಮಾತ್ರ ಇತರ ಪಂಚತಂತ್ರ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕುತ್ತವೆಂದು ಎ. ವೆಂಕಟಸುಬ್ಬಯ್ಯನವರು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಉಳಿದವುಗಳ ಆಕರ ಯಾವುದೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲ'.

ಪಂಚತಂತ್ರವು ಗದ್ಯ ಪ್ರಧಾನವಾದ ಚಂಪೂವಿನಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾಗಿದೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ದುರ್ಗಸಿಂಹನು ಕವಿಸಮಯ, ವಿಸ್ತಾರವಾದ ವರ್ಣನೆ ಮುಂತಾದ ಕ್ಲಿಷ್ಟಗಳ ವ್ಯಾಮೋಹಕ್ಕೆ ಒಳಗಾಗಿಲ್ಲವಾದರೂ, ಅವುಗಳನ್ನು ಪೂರ್ತಿಯಾಗಿ ಬಿಟ್ಟಿಲ್ಲ. ಗದ್ಯಕ್ಕೆ, ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಕಥಾ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸರಳವಾದ ಹಳಗನ್ನಡವನ್ನು ಬಳಸಿದ್ದಾನೆ. ಪದ್ಯಗಳು ಮಾತ್ರ ಸಂಸ್ಕೃತ ಮಿಶ್ರವಾದ ಪ್ರೌಢ ಶೈಲಿಯತ್ತ ಒಲಿದಿವೆ.

ಪಂಚತಂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಚಿಕ್ಕ ಪುಟ್ಟ ವರ್ಣನೆಗಳೇನಿದ್ದರೂ ಕಥನಭಾಗಕ್ಕೆ ನೇರವಾಗಿ ಸಂಬಂಧಿಸಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕಥೆಗಳೆಲ್ಲ ಸಂಗ್ರಹಶೀಲವಾಗಿವೆ. ವ್ಯಂಗ್ಯವಿಡಂಬನೆಯಂತೆ ನಾಟಕೀಯತೆಯೂ ಅವುಗಳ ಒಂದು ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ. ಎಲ್ಲ ಕಥೆಗಳೂ ಸಮಾನವಾದ ಆಕರ್ಷಕ ಗುಣವನ್ನು ಹೊಂದಿವೆಯೆಂದು ಹೇಳುವಂತಿಲ್ಲವಾದರೂ, ಅಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಕಥನಕಲೆ ಉತ್ತಮ ಮಟ್ಟದಲ್ಲಿದೆ. ಬದುಕನ್ನು ಕುರಿತ ನಿರ್ಲಿಪ್ತವಾದ ದೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಅಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು. ಮನುಷ್ಯಸ್ವಭಾವದಲ್ಲಿಯ ಧಾಂಬಿಕತೆಯನ್ನು ಪಂಚತಂತ್ರದಲ್ಲಿ ತೀವ್ರ ವಿಡಂಬನೆಗೆ ಗುರಿಪಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕೆಲವು ಅಪವಾದಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಬಹುಪಾಲು ಉಪಕಥೆಗಳು ಪ್ರಧಾನ ಕಥಾಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಹೊಂದಿಕೊಂಡು ಬಂದಿವೆ.

ಕಥೆಯ ರೂಪದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಸಹ ಉಪದೇಶವೆನ್ನುವುದೇ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ನೀರಸವಾದದ್ದು. ಓದುಗರಿಗೆ ಸ್ವಲ್ಪವೂ ಬೇಸರವಾಗದಂತೆ ನೀತಿಕಥೆಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದೇ ಪಂಚತಂತ್ರದ ಸ್ವಾರಸ್ಯ. ಅಲ್ಲದೆ ಈ ಕಥೆಗಳಿಗೆ ಧರ್ಮದ ಸೋಂಕೂ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅವು ತಮ್ಮ ಆಕರ್ಷಕ ಗುಣದಿಂದ ಮಾತ್ರ ನಿಲ್ಲಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ.

ಪಂಚತಂತ್ರದ ರಚನೆ ಮತ್ತು ಸಂವಿಧಾನಗಳು ಅತ್ಯಂತ ಕುತೂಹಲ ಹುಟ್ಟಿಸುವಂತಿವೆ. 'ಚೌಕಟ್ಟು ಕಥೆ'ಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ನಿದರ್ಶನ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಉಪಕಥೆಗಳು ಬರುತ್ತವೆ, ಉಪಕಥೆಗಳಲ್ಲಿ ದೃಷ್ಟಾಂತಕ್ಕಾಗಿ ಮತ್ತೊಂದು ಕಥೆ ಹೀಗೆ ಕಥಾನಕ ಮುಂದುವರಿಯುತ್ತದೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಎಲ್ಲ ಕಥೆಯ ಆರಂಭದಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದು ಸಂಸ್ಕೃತ ಶ್ಲೋಕವಿರುತ್ತದೆ, ಈ ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನು ಗದ್ಯದಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಕವಿ ಅನುವಾದಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈ ಶ್ಲೋಕ ಮುಂದಿನ ಕಥೆಯ ಸಾರ ಸಂಗ್ರಹವನ್ನು ಹೇಳಿಕೆಯ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಒಳಗೊಂಡಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಹೇಳಿಕೆಗೆ ದೃಷ್ಟಾಂತವೆಂಬಂತೆ ಮುಂದಿನ ಕಥೆ ನಿರೂಪಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಕಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವ ಪಾತ್ರಗಳು ಅನೇಕ ಸೂಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುತ್ತವೆ. ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಶ್ಲೋಕಗಳಿಗೂ ಹಿಂದಿನ ಕಥೆಗೂ ಸಂಬಂಧವಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಸಂವಿಧಾನ ಓದುಗರ ಕುತೂಹಲವನ್ನು ಕಾಪಾಡಿಕೊಂಡು ಬರಲು ತುಂಬಾ ಸಹಕಾರಿಯಾಗಿದೆ.

ನಯಸೇನ ಮತ್ತು ಆತನ ಧರ್ಮಾಮೃತ (ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೧೧೨)

‘ಧರ್ಮಾಮೃತ’ದಲ್ಲಿ ನಯಸೇನನು ತನ್ನ ಹೆಸರನ್ನು ನಯಸೇನಮುನೀಂದ್ರನೆಂದೂ,¹⁶⁴ ನಯಸೇನಬುಧನೆಂದೂ,¹⁶⁵ ನಯಸೇನದೇವನೆಂದೂ¹⁶⁶ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಆದರೂ ‘ನಯಸೇನ’ ಎಂಬ ಹೆಸರೇ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದೆ. ‘ನಯಸೇನದೇವ’ ಎಂದಿರಬೇಕಾದುದು ನ್ಯಾಯ. ಏಕೆಂದರೆ ಅದು ಕವಿಯ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಾಗಿರುವಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತಿ ಆಶ್ವಾಸದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ‘ಶ್ರೀಮನ್ನಯಸೇನದೇವ ವಿರಚಿತಮಪ್ಪ ಧರ್ಮಾಮೃತ’ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

‘ಉರ್ವಿಶ್ವರಪೂಜ್ಯ’, ‘ರಾಜ್ಯಪೂಜ್ಯಂ’ ಎಂದು ಕವಿ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ಕವಿಗೆ ರಾಜಾಶ್ರಯ ಅಥವಾ ರಾಜಮನ್ನಣೆ ಇದ್ದಿರಬೇಕು. ತನ್ನ ಗುರುವಾದ ‘ತೈವಿದ್ಯಚಕ್ರೇಶ್ವರ ನರೇಂದ್ರದೇವನ’ ಬಗ್ಗೆ ಹೇಳುವಾಗ ಚಾಳುಕ್ಯ ಭುವನೈಕ್ಯಮಲ್ಲನ (೧೦೬೮-೧೦೭೬) ಹೆಸರನ್ನು ಕವಿ ಉಲ್ಲೇಖ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಕವಿಯ ಕಾಲ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೧೧೨ಕ್ಕೆ ಆರನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನು ರಾಜ್ಯವಾಳುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಸರಿಹೋಗುತ್ತದೆ. ಅವನು ಕವಿಗೆ ಮನ್ನಣೆ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದರೆ ‘ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಪೂಜ್ಯಂ’ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ, ಅವನಿಂದ ಮನ್ನಣೆ ದೊರೆತಂತೆ ಕಾಣುವದಿಲ್ಲ. ಅವನ ಆಳ್ವಿಕೆಗಿಂತ ಪೂರ್ವ ಮುಳಗುಂದ ಪ್ರದೇಶದ ರಾಜ್ಯಭಾರ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದ ಅರಸನು ನಯಸೇನನಿಗೆ ಮನ್ನಣೆ ಕೊಟ್ಟಿರುವಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಅದು ಚರ್ಚಾಸ್ಪದ ವಿಷಯ. ಆ ನಯಸೇನನು ಧರ್ಮಾಮೃತದ ನಯಸೇನನಾಗಿರಲಿಕ್ಕಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಧರ್ಮಾಮೃತದ ನಯಸೇನ ನಮ್ಮ ಅಧ್ಯಯನದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯ ಹೊರಗಿರುವ ಕವಿಯಾಗಿದ್ದರೂ, ನಾವು ನಮ್ಮ ಪ್ರಬಂಧ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಆತನನ್ನು ಸಮಕಾಲೀನ ಕವಿಯೆಂದೇ ಪರಿಗಣಿಸಿ ಆತನ ಕೃತಿಯ ಹಲವಾರು ಅಂಶಗಳನ್ನು ನಮ್ಮ ಮಹಾಪ್ರಬಂಧದಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದೇವೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೂ ಇಲ್ಲದಿಲ್ಲ. ನಯಸೇನ ಒಬ್ಬ ಮಹಾನ್ ಸಾಮಾಜಿಕ ಪ್ರಜ್ಞೆಯುಳ್ಳಕವಿ. ಈ ಬಗೆಯ ಕವಿಗಳನ್ನು ಕಾಣುವುದು ತುಂಬಾ ವಿರಳ. ಅವನ ಕಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಿತವಾದ ಜನಜೀವನ ವೈವಿಧ್ಯಪೂರ್ಣವಾದುದು. ಮಹಾಕವಿಗಳು ಕೂಡ ನಮಗೆ ಯಾವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಮಗೆ ನೆರವಾಗಲಾರರೋ ಅಂಥ ಜೀವನದ ಉಸಿರನ್ನು ನಯಸೇನನು ಜೀರಿದ್ದಾನೆ. ಅದನ್ನು ಅವನು ಮೊದಲು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಪಾತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು, ಆಸೆಬಿರುಕ ಹಾರುವನಾದ ವಸುಭೂತಿ, ಪ್ರಜಾಪಿಡಕ ಅರಸುಗುವರನಾದ ಲಲಿತಾಂಗ, ವಿಡಂಬನ ಕುಶಲಕಾರನಾದ ದಯಾಮಿತ್ರಸೆಟ್ಟಿ, ಧನ್ಯಂತರಿ ಕಥೆಯಲ್ಲಿ ಧನ್ಯಂತರಿ, ಇವರನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಬಹುದು. ಖೇಚರ ದಂಪತಿಗಳಾದ ವಿದ್ಯಾಧರ ಮತ್ತು ಸುಕೇಶಿನಿಯರು ತಮ್ಮ ಅನುರಾಗ ಅಸೂಯೆಗಳಿಂದ ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವ ದೇವತೆಗಳಾಗದೆ ನಮ್ಮ ಸುತ್ತಲಿನ ಮನುಷ್ಯರಂತಾಗಿದ್ದಾರೆ, ಹೀಗೆ ಕಿರಾತರಾಜ, ಕ್ರೂರ ಕಾಮ, ಕುಂಟಣಿಯ ಪ್ರಣಯ ಶಿಕ್ಷೆ ಇವು ಜನಜೀವನಕ್ಕೆ ಸಮೀಪವಾಗಿವೆ ತೀರ ಸಾಮಾನ್ಯಬಾಳುವೆಯಿಂದ ಮೇಲಿನವರ ಬಾಳುವೆಯವರೆಗೆ ಎಲ್ಲ ಸ್ಥಿತಿಗಳಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯನನ್ನು ಕವಿ ಮಾರ್ಮಿಕವಾಗಿ ನಿರೂಪಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಆತನ ಕೃತಿಯನ್ನು ಮಹಾಪ್ರಬಂಧದ ಬರವಣಿಗೆಯ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಬಳಸಿಕೊಂಡಿದ್ದೇವೆ.

ವಚನಕಾರರು

ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲದ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ವಚನಕಾರರ ಉಲ್ಲೇಖಗಳು ಬರುವದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಈತನ ಸಮಕಾಲೀನನಾದ ಮೂದನೂರಿನ ಜೇಡರ ದಾಸಿಮಯ್ಯ ಇದೇ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಆದ್ಯ ವಚನಕಾರ. ಈತನ ಪತ್ನಿ ದುಗ್ಗಲೆಯು ವಚನಕಾರಳಾಗಿದ್ದಳೆಂಬ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ಶಾಂತಲಿಂಗದೇಶಿಕರು (೧೬೭೨) ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದ್ದಾರೆ.¹⁶⁷

ದೇವರ ದಾಸಿಮಯ್ಯ

ಮುದನೂರಿನವನೇ ಆದ ದೇವರ (ಜೇಡರ) ದಾಸಿಮಯ್ಯ ಹತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಆಗಿಹೋದ ಮಹಾಶಿವಶರಣ. ಶರಣ ಸಂಪ್ರದಾಯದಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿಗನು. ಇವನಿಗಿಂತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ವೀರಶೈವಶರಣರಿದ್ದರೆ? ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಮತ್ತೇ ದೇವರ ದಾಸಿಮಯ್ಯನವರ ವಚನಗಳೇ ಉತ್ತರವನ್ನು ನೀಡುತ್ತವೆ. ಉದಾ.

“ಕರಿಯ ನಿತ್ತಡೆ ಒಲ್ಲೆ, ಸಿರಿಯನಿತ್ತಡೆ ಒಲ್ಲೆ,
ಹಿರಿದಪ್ಪ ರಾಜ್ಯವನ್ನಿತ್ತಡೆ ಒಲ್ಲೆ,
ನಿಮ್ಮ ಶರಣರ ಸೂಳ್ನಡಿಯ ನೊಂದರಗಳಿಗೆಯಿತ್ತಡೆ
ನಿಮ್ಮನಿತ್ತೆ ಕಾಣಾ ರಾಮನಾಥಾ”¹⁶⁸

ಎಂಬ ಇವರ ಉಕ್ತಿ ಮೊದಲು ಶಿವಾನುಭವ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಶರಣರಿದ್ದರೆಂಬುದನ್ನೂ, ವಚನಗಳನ್ನೂ ಬರೆಯುತ್ತಿದ್ದರೆಂಬುದನ್ನೂ ಸಾರಿ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಅದೇ ಪರಂಪರೆಯಲ್ಲಿ ಬಂದ ದೇವರ ದಾಸಿಮಯ್ಯನವರು ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದ ವಚನಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಅವರ ವಚನಗಳ ಪ್ರಭಾವ ಬಸವಣ್ಣ ಮುಂತಾದ ಶರಣರ ಮೇಲಾದುದು ಗಮನಾರ್ಹವಾಗಿದೆ.¹⁶⁹

ದೇವರ ದಾಸಿಮಯ್ಯನವರ ಜನನದ ಬಗ್ಗೆ ವಿದ್ವಾಂಸರಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಭಿನ್ನ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳಿವೆ. ಅದರಂತೆ ಈತನ ಜನ್ಮಸ್ಥಳದ ಬಗ್ಗೆಯೂ ಏಕಾಭಿಪ್ರಾಯವಿಲ್ಲ. ಶಿವಶರಣರ ವಿಲಾಸ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಈತ ಶ್ರೀಶೈಲ ಕ್ಷೇತ್ರ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದನೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.¹⁷⁰ ಆದರೆ ಮಹಾಕವಿ ರಾಘವಾಂಕನು ತನ್ನ ‘ದೇವಾಂಗ ಪುರಾಣ’ದಲ್ಲಿ, ದೇವರ ದಾಸಿಮಯ್ಯನ ಜನನ ಸಹಜವಾದುದು. ಪರಮಪಾವನ ಕ್ಷೇತ್ರವಾದ ಇಂದಿನ ಮುದನೂರಿನಲ್ಲಿ ಶಿವಭಕ್ತಿ ಭೂಷಣರಿಸಿದ ಕಲಿಕಾಲದಂಡ ಕಾಮಯ್ಯ ಹಾಗೂ ಶಂಕರಿ ಎಂಬ ದಂಪತಿಗಳ ಉದರದಿಂದ ದಾಸಿಮಯ್ಯ ಜನಿಸಿದನೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.¹⁷¹

ಆದರೆ ಕನ್ನಡ ‘ದೇವಾಂಗ ಪುರಾಣ’ವು ದೇವರ ದಾಸಿಮಯ್ಯನ ತಂದೆ ವೀರರುದ್ರನೆಂದು ಹೇಳಿದೆಯಾದರೂ ತಾಯಿ ಯಾರು, ಹೆಸರೆನೆಂದಾಗಲಿ ವಿವರಿಸಿಲ್ಲ. ದಾಸಿಮಯ್ಯನ ತಂದೆ ಕಲಿಕಾಲದಂಡ ಕಾಮಯ್ಯ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿಯ ‘ಕಲಿಕಾಲ’ ಎಂಬ ಪೂರ್ವ ಪದವನ್ನು ಬಿಡಿಸಿಗಾದ ಕಲಿ+ಕಾಲ ಎಂದೂ, ಕಲಿ=ಶೂರ, ವೀರ ಎಂಬರ್ಥವೂ, ಕಾಲ=ಉಗ್ರ, ಭಯಂಕರ ಎಂಬರ್ಥವೂ ಆಗುತ್ತದೆ ಅಂದರೆ ಒಟ್ಟಾರೆ ಕರಿಕಾಲ ಎಂದರೆ ವೀರನಾದವನು, ಭಯಂಕರನಾದವನು ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಈ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ‘ವೀರರುದ್ರ’ ಎಂಬ ಹೆಸರಿಗೆ ಮೇಲಿನವುಗಳು ಸರಿ ಸಮಾನ ಅರ್ಥ ಕೊಡುವ ಪದಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಕನ್ನಡ ದೇವಾಂಗ ಪುರಾಣದ ಕತ್ಯ ಮೂಲ ಸಂಸ್ಕೃತದ ದೇವಾಂಗ ಪುರಾಣವನ್ನು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಅನುವಾದಿಸುವಾಗ ಮೂಲ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿದ್ದ ಪೂರ್ವಾರ್ಥವನ್ನಷ್ಟೇ ಹೇಳಿ ‘ವೀರರುದ್ರ’ ಎಂದು ಹೇಳಿರಬಹುದೇ?¹⁷²

ದೇವರ ದಾಸಿಮಯ್ಯನ ಜೀವಿತಕಾಲದ ಬಗ್ಗೆಯೂ ನಿಖರವಾಗಿ ಯಾವ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಹೇಳಿರದಿದ್ದಾಗ್ಯೂ ಆತನು ಹತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದ ಕೊನೆ ಹಾಗೂ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಶತಮಾನದ ಪೂರ್ವಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಇದ್ದನೆಂಬ ಸಂಗತಿಯೂ ಅನೇಕ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಆಧಾರಗಳಿಂದ ನಿರ್ಣಯವಾಗಿದೆ. ಅವುಗಳ ಆಧಾರದ ಮೇಲಿಂದ ಸ್ಥೂಲವಾಗಿ ದೇವರದಾಸಿಮಯ್ಯನವರ ಕಾಲವನ್ನು ಕ್ರಿ. ಶ. ೯೮೦-೧೦೪೦ ಎಂದು ವಿದ್ವಾಂಸರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ.¹⁷³ ದೇವರದಾಸಿಮಯ್ಯನ ನಂತರ ಸ್ವಲ್ಪ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಅವತರಿಸಿದ ಬಸವಣ್ಣನವರು (ಸುಮಾರು ೧೦೦ ವರ್ಷಗಳ ನಂತರದಲ್ಲಿ) ಈ ಶರಣ ದಂಪತಿಗಳ ಮಹಿಮೆಯನ್ನೂ, ಅವರ ಚರಿತ್ರೆಯಲ್ಲಿನ ಘಟನೆಗಳನ್ನೂ, ವಚನಗಳನ್ನೂ ತಮ್ಮ ವಚನ ವಾಙ್ಮಯದಲ್ಲಿ ನಿರರ್ಗಳವಾಗಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದಾರೆ. ತದನಂತರ ಸ್ವಲ್ಪ ಕಾಲಾವಧಿಯಲ್ಲಿನ ಹರಿಹರ, ರಾಘವಾಂಕ, ಗೌರವ, ಮಲಹಾಘಿ ಪಂಡಿತ ಕವಿಗಳು ಇವನನ್ನು ಇವನ ಕ್ರಿಯೆಗಳನ್ನೂ

ಹೊಗಳಿದ್ದಾರೆ. ಹೀಗಾಗಿ ದಾಸಿಮಯ್ಯನಿಗೆ ಕಿರಿಯ ಸಮಕಾಲೀನವರು ಬಸವಣ್ಣನವರಿಗೆ ಹಿರಿಯ ಸಮಕಾಲೀನವರು ಬಸವಣ್ಣನವರಿಗೆ ಹಿರಿಯ ಸಮಕಾಲೀನರಾಗಿ ಜೀವಂತವಾಗಿರಲು ಸಾಕು. ದಾಸಿಮಯ್ಯನ ಸಂಗತಿಗಳನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಕಂಡವರ ಮುಖದಿಂದಲೇ ಕೇಳಿ ಬಸವಣ್ಣನವರು ತಮ್ಮ ವಚನ ವಾಚ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿರುವರಾದ್ದರಿಂದ ಆ ಘಟನೆಗಳು, ವಿವರಣೆಗಳು ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಮಾಣೀಭೂತವಾಗಿರುವುದರಲ್ಲಿ ಸಂದೇಹವಿಲ್ಲ. ಇವೆಲ್ಲವುಗಳ, ಸಮಕಾಲೀನ ಶರಣರ ಆಧಾರಗಳ ಮೇಲಿಂದ ಇವನ ಕಾಲವನ್ನು ಈ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆಯೇ ನಿರ್ಧರಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ.

ದಾಸಿಮಯ್ಯ ಅತ್ಯಂತ ಮಹಾತ್ಮನಾದ ಶಿವಶರಣ, ಪರಮಜ್ಞಾನಿ, ಕ್ರಿಯಾಶೀಲ, ಅನುಭಾವಿ, ಭಕ್ತಿ ವೈಭವಶಾಲಿಯಾಗಿದ್ದು ಬಸವಣ್ಣನವರು ತಮ್ಮ ವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಆತನ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಕುರಿತು,

“ಭಕ್ತಿ ಎಂತಹುದಯ್ಯ ? ದಾಸ ಮಾಡಿದಂತಹುದಯ್ಯ
ಸಿರಿಯಾಳ ಮಾಡಿದಂತಹುದಯ್ಯ, ಸಿಂಧು ಬಲ್ಲಾಳ
ಮಾಡಿದಂತಹುದಯ್ಯ, ಕೂಡಲ ಸಂಗಮದೇವ
ನೀ ಬಾಣನ ಬಾಗಿಲ ಕಾಯ್ದಂತಹುದಯ್ಯ”¹⁷⁴

“ನೆರೆನಂಬೋ ನೆರೆನಂಬೋ ದಂದುಗವಿಲ್ಲದೆ ಸಾಮವೇದಿಗಳಂತೆ |
ನೆರೆನಂಬೋ ನೆರೆನಂಬೋ ದಾಸ ದಗ್ಗುಳೆಯರಂತೆ |
ಸಿರಿಯಾಳ ಚಂಗಳೆಯರಂತೆ |ಸಿಂಧು ಬಲ್ಲಾಳರಂತೆ |
ನಂಬಿದೆಯಾದರೆ ತನ್ನನೀವ ಕೂಡಲಸಂಗಮದೇವ”¹⁷⁵

“ದಾಸದೇವ ತನ್ನ ವಸ್ತ್ರವನ್ನಿತ್ತು ತವನಿಧಿಯ
ಪ್ರಸಾದವ ಪಡೆದ ಸಿರಿಯಾಳ ...
ನಾನೆನರಿಯೇ, ಭಕ್ತಿಯ ಬಡವಂಗೆ ಕರುಣಿಸು
ಕೂಡಲ ಸಂಗಮದೇವ”¹⁷⁶

“ಬಾಣ ಮಯೂರನಂತೆ ಬಣ್ಣಿಸಬಲ್ಲೇನೇ?
ಸಿರಿಯಾಳನಂತೆ ಉಣಲಿಕ್ಕಬಲ್ಲೇನೇ?
ದಾಸಿಮಯ್ಯನಂತೆ ಉಡ ಕೂಡಬಲ್ಲೇನೇ?
ಉಂಡುಟ್ಟು ಕೊಟ್ಟರೆ ಮುಯ್ಯಿಗೆ, ಮುಯ್ಯಿ|
ಎನಗೆ ಕೊಟ್ಟರೆ ನಿಮ್ಮ ಧರ್ಮ ಕೂಡಲ ಸಂಗಮ ದೇವಾ”¹⁷⁷

ಈ ಪ್ರಕಾರ ದಾಸಿಮಯ್ಯನ ಉಜ್ವಲಭಕ್ತಿ, ಕಾಪಟ್ಟರಹಿತ ವರ್ತನೆ, ಅವನ ಮನೋಔದಾರ್ಯ, ದಾಸೋಹದ ನಡೆ ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ಮನಸಾರೆ ಹೊಗಳಿದ್ದಾರೆ ಇವೆಲ್ಲದರಲ್ಲಿ ಸತಿ ದುಗ್ಗುಳಾದೇವಿಯೂ ಪತಿಗೆ ಸಮ ಜೋಡಿಯಾಗಿದ್ದಾಳೆಂಬುದನ್ನು ತೋರಿಸಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ದಾಸಿಮಯ್ಯನನ್ನು ಬಾಣ, ಸಿರಿಯಾಳ, ಸಿಂಧು ಬಲ್ಲಾಳರ ಪಂಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಕೂಡಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಇದರಿಂದಾಗಿ ದಾಸ ದಂಪತಿಗಳು ಅಂದಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಂಥ ಉಚ್ಚ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರೆಂಬುದನ್ನು ತರ್ಕಿಸಬಹುದು.

ದಾಸಿಮಯ್ಯನವರು ಜ್ಞಾನಿಗಳೂ, ಶಾಸ್ತ್ರಪರಾಗತರೂ, ಉಪನಿಷದಾಗಮಗಳನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿದವರೂ ಆಗಿದ್ದರು. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಪರಮತಗಳನ್ನೇ ಖಂಡಿಸಲು ಸಮರ್ಥನಾಗುತ್ತಿದ್ದಿರಲಿಲ್ಲ. ಅಲ್ಲದೆ ಅವನು ವಾಕ್ಪಟುವೂ ಆಗಿದ್ದು, ಅವನ ಉಪದೇಶ ಅತ್ಯಂತ ಪರಿಣಾಮಕಾರಿಯಾಯಿತು. ತನ್ನ ಅಗಾಧ ಪಾಂಡಿತ್ಯದಿಂದಾಗಿಯೇ ಪೊಟ್ಟಲಕೆರೆ (ಆಂಧ್ರ ಪ್ರದೇಶದ ಇಂದಿನ ಪೊಟ್ಲ ಚೆರು) ಜೈನರೊಡನೆ ವಾದ ಮಾಡಿ ಗೆದ್ದನು.¹⁷⁸ ಘಟಸರ್ಪವನ್ನು ಶಿವಲಿಂಗವನ್ನಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸಿ ಪೊಟ್ಟಲಕೆರೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿದನು. ಮುಂದೆ ಅದು ಉತ್ತರೇಶ್ವರನೆಂದು ಮಹಿಮಾನ್ವಿತವಾಯಿತು.¹⁷⁹

ಈತ ಮಹಿಮಾನ್ವಿತನಾಗಿದ್ದು, ವಾದ ಪ್ರಸಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಪವಾಡಗಳನ್ನು ತೋರಿದನಲ್ಲದೆ ಬೋಧನೆಯ ಪ್ರಸಂಗದಲ್ಲಿ ಎಂದೂ ಅವುಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಲಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಅವನು ಸಮರ್ಥನಾದ ಉಪದೇಶಕನೂ ಪುರಾಣಿಕನೂ ಆಗಿದ್ದನು. ಧರ್ಮಾಂತರಕ್ಕಾಗಿ ಅವನು ಯಾರನ್ನೂ ಒತ್ತಾಯಪಡಿಸಲಿಲ್ಲ. ವೀರಶೈವಾಚಾರವು ಸುಲಭವಲ್ಲವೆಂದೇ ಹೇಳಿ ಅವರ ದೃಢಮನಸ್ಸಿನ ಪರೀಕ್ಷೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದನು. ಗೌಡಗೇರೆಯ ಮುದ್ದಯ್ಯನಿಗೂ ಚಾಲುಕ್ಯ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಜಯಸಿಂಹನ ಪಟ್ಟ ಮಹಿಷಿ ಸುಗ್ಗಲಾದೇವಿಗೂ ದೀಕ್ಷಾಸಂಸ್ಕಾರ ಮಾಡುವಾಗ ಈ ಮಾತು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ನಿದರ್ಶನಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆ.¹⁸⁰ ಪುಂಡರಾದ ಪರವಾದಿಗಳನ್ನು (ಅನ್ಯ ಧರ್ಮದ ಪಂಡಿತರು) ಎದುರಿಸುವಾಗ ಅವರಂತೆ ನ್ಯಾಯವಾದ ವಚನಗಳಿಂದಲೇ ಅವರನ್ನು ಖಂಡಿಸುವಲ್ಲಿ ಎಂದೂ ಹಿಂದಾಗುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ.

ಉದಾಹರಣೆಗೆ,

“ಎತ್ತನೆರಿದ ಕರ್ತನೊಬ್ಬನೆ ಜಗಕ್ಕೆಲ್ಲ
ಎತ್ತು ಬೆಳೆದ ಧಾನ್ಯವನುಂಬ ದೇವರ್ಕಗಳೆಲ್ಲ
ನಿಮ್ಮ ತೊತ್ತಿನ ಮಕ್ಕಳು ಕಾಣಾ ರಾಮನಾಥ”¹⁸¹
“ಭಕ್ತಿಯನರಿಯದ ಬಲುಪಾಪಿ ಜೀವಿಗಳು
ಕಚ್ಚುವರು ಬೊಗಳುವರು
ನಿಮ್ಮ ಪೂಜಿಸದ ನಾಯಿಗಳನೇನೆಂಬೆ ರಾಮನಾಥ”¹⁸²

ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಶತಮಾನಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡನಾಡಿನ ಸಾಮಾಜಿಕ ಮತ್ತು ಧಾರ್ಮಿಕ ಸ್ಥಿತಿಗತಿಗಳು ಎಂತಿದ್ದುವೆಂಬುದನ್ನು ನೆನೆಸಿಕೊಂಡರೆ ದೇವರ ದಾಸಿಮಯ್ಯನು ಸಮಾಜದ ಉದ್ಧಾರಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಜನ್ಮತಳೆದ ಮಾನವ ಮಹಾದೇವ. ಶಿಷ್ಟರೂ, ಸುಸಂಸ್ಕೃತರೂ ಅನಿಸಿಕೊಂಡ ಮಹಾಜನರು (ಗಂಡಸರು ಮಾತ್ರ) ದೇವಮಂದಿರಗಳೂ, ದೈವಭಕ್ತಿಯೂ ತಮ್ಮ ಗುತ್ತಿಗೆಯೆಂದೆ ಸಾರುತ್ತ ತಮ್ಮ ಬೇಳೆಯನ್ನು ಬೇಯಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದ ಕಾಲವದು. ವರ್ಣಭೇದ ನೀತಿಯೂ ತಾಂಡವಾಡುತ್ತ ಜನಸಾಮಾನ್ಯರನ್ನು ತೊತ್ತಳದುಳಿಯುತ್ತಿದ್ದ ಕಾಲವದು. ಹೆಣ್ಣಿಗಂತೂ ಅದು ಎಲ್ಲಿಯೇ ಹುಟ್ಟಿರಲಿ, ಆತ್ಮ ಕಲ್ಯಾಣ ಸಾಧನೆಗೆ ಅವಕಾಶವೇ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಸಾಮಾನ್ಯರು ಹಲವು ಬಗೆಯ ಸಾಮಾಜಿಕ, ಧಾರ್ಮಿಕ, ಅನ್ಯಾಯಗಳಿಂದಾಗಿ ಆಘಾತಕ್ಕೀಡು ಹೊಂದಿದ ಕಂಗಾಲಾಗಿ ದಾರಿಕಾಣದೆ ಪರಿತಪಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಇಂಥ ಕಾರ್ಗತ್ತಲಲ್ಲಿ ದೇವರ ದಾಸಿಮಯ್ಯ ಸದ್ಭಕ್ತಿ ಸದಾಚಾರಗಳನ್ನು ಭೋದಿಸುತ್ತ ನುಡಿದಂತೆ ನಡೆದು ತೋರಿಸುವುದರ ಮೂಲಕ ಹೊಸ ಸಮಾಜದ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಯತ್ನಿಸಿದರು.

ದೇವರ ದಾಸಿಮಯ್ಯನವರು ಪ್ರಪಂಚ ಮತ್ತು ಪಾರಮಾರ್ಥವನ್ನು ಸಮತೂಕವಾಗಿ ನಡೆಸಿ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಿಯೂ ಸಲ್ಲದವರೂ ಎಂಬ ಬಗ್ಗೆ ದಾಸಿಮಯ್ಯನವರು,

“ಇಳಿ ನಿಮ್ಮ ದಾನ, ಬೆಳೆ ನಿಮ್ಮ ದಾನ,
ಸುಳಿದುಬೀಸುವ ಗಾಳಿ ನಿಮ್ಮ ದಾನ,
ನಿಮ್ಮ ದಾನವನುಂಡು ಅನ್ಯರನು ಹೊಗಳುವ
ಕುನ್ನಿಗಳನೇನೆಂಬೆ ರಾಮನಾಥ”¹⁸³

ಎಂಬಂಥ ಅವರ ವಚನಗಳು ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬ ಮಾನವನು ತನ್ನ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಎಂದೂ ಮಸುಳಿಸದ ಜಿಳಿಗಿನಲ್ಲಿ ಬರೆದಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವಂತಿದೆ. ವಿಶ್ವವೆಲ್ಲ ದೇವನ ಪ್ರಸಾದ (ದಾನ), ಆತನ ಪ್ರಸಾದವನ್ನೇ ಉಂಡು, ಪ್ರಸಾದ ಜೀವನವನ್ನು ಎಲ್ಲ ಮಾನವ ಕೋಟಿ ಬದುಕಬೇಕೆಂಬುದೇ ದಾಸಿಮಯ್ಯನವರ ಜೀವಂತ ಜೀವನದ ಪರಮ ರಹಸ್ಯ.¹⁸⁴

ದೇವರ ದಾಸಿಮಯ್ಯನವರು ಎಲ್ಲ ವರ್ಗದ ಜನರಲ್ಲಿ ಸತ್ಯ, ಅಹಿಂಸೆ, ನೀತಿ, ಧರ್ಮ, ಸದಾಚಾರ, ಷಟ್ಸ್ಕಲಜ್ಞಾನ ಇವುಗಳನ್ನು ಭೋದಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮನೆಯಲ್ಲಿಯ ಗೃಹೀಣಿಯರನ್ನು ಗೌರವಿಸುವಲ್ಲಿ ಮಾದರಿಯಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ,

“ಸತಿ ಪತಿಗಳೊಂದಾದ ಭಕ್ತಿ
ಹಿತವಾಗಿಪ್ಪುದು ಶಿವಂಗೆ
ಸತಿಪತಿಗಳೊಂದಾಗದವರ ಭಕ್ತಿ
ಅಮೃತದೊಳ್ ವಿಷ ಬೆರೆತಂತೆ”

“ಗಂಡಸುಳ್ಳಮ್ಮನ ಗೌರಿ ಎಂದು ಕುಡರೆ
ಭೂಮಂಡಲಕ್ಕೆ ಅವನು ಅರಸಾಗಿ
ಹುಟ್ಟುವನು ಕಾಣಾ ರಾಮನಾಥ”

“ಶಿವಭಕ್ತನು ತಮ್ಮ ನಿಜ ಕೈಲಾಸಕ್ಕೆ ಹೋದರೆ
ಅವರರಸಿಯ ಪಾರ್ವತಿಯ ಸರಿಯೆಂದು
ಕಾಣಬೇಕು ರಾಮನಾಥ”¹⁸⁵

ವಿಧವೆಯಿರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ತುಂಬಾ ಆದರ ಭಾವನೆಯುಳ್ಳವನಾಗಿದ್ದನೆಂಬುದು ಕಾಣುವುದು. ಕಾಚ ಜನರಲ್ಲಿಯೂ ಸಾಮಾನ್ಯರಲ್ಲಿಯೂ ಬೆರೆತು ಅವರ ಆಚಾರ ವಿಚಾರಗಳನ್ನು ತಿದ್ದಿ ಸುಖದ ಹಾದಿಗೆ ಹಚ್ಚಿದ್ದಾನೆ. ಪಂಡಗಳನ್ನೂ ಜಾತಿಯ ಕುರುಹುಗಳಿಂದ ಕಚ್ಚಾಡುವುದನ್ನು ಬಿಡಿಸಿದ್ದಾನೆ.

“ಮಡದಿಯ ಪ್ರಾಣಕ್ಕೆ ಮೊಲೆ-ಮುಡಿಯಿದ್ದಿತೆ,
ಒಡೆಯನ ಪ್ರಾಣಕ್ಕೆ ಇದ್ದಿತೆ ಯಜ್ಞೋಪವೀತ,
ಕಡೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಅಂತ್ಯಜನು ಹಿಡಿದಿದ್ದನೆ ಹಿಡಿಗೋಲ
ನೀ ತೊಡಕಕ್ಕಿದ ತೊಡಕನೀಲೋಕದ ಜನರೆತ್ತ
ಬಲ್ಲರೈ ರಾಮನಾಥ”¹⁸⁶

ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬಹು ಕಟುವಾದ ವಿಡಂಬನೆಯಿದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಜನತೆಯ ನಡೆ-ನುಡಿ ಧರ್ಮಾಚರಣೆಗಳಲ್ಲಿದ್ದ ಲೋಪ ದೋಷಗಳನ್ನು ಓಂಡಿಸಿ ಅವರನ್ನು ನೇರ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಕೊಂಡೊಯ್ಯುವ ಕಳಕಳಿಯನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ಆಸೆಗಾಗಿ ವೇಷಹಾಕಿ ಪರರ ವಂಚಿಸುವವರನ್ನೂ, ವೇಷಧಾರಿಭಕ್ತರ ಡಂಭಾಚಾರವನ್ನೂ ಟೀಕಿಸಿ ತೊಲಗಿಸಲು ತನ್ನ ವಚನಗಳ ಮೂಲಕ ಯತ್ನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ,

“ವೇಷವ ಹೊತ್ತ ಹಿರಿಯರು ಈಶ್ವರ
ಧ್ಯಾನದಲ್ಲಿರಬೇಕು ವೇಷವ ತೋರಿ
ಗ್ರಾಸಕ್ಕಾಗಿ ಆಶೆಮಾಡಿ ಉದರವ
ಹೊರೆಯುವ ವೇಷವು ವೇಶ್ಯೆಯಿಂದಲೂ
ಕರಕಷ್ಟ ಕಾಣಾ ರಾಮನಾಥ”

“ಎಳ್ಳಿಲ್ಲದ ಗಾಣದಲ್ಲಿ ಎಣ್ಣೆಯುಂಟೆ,
ಜಳ್ಳ ತೂರಿದಲ್ಲಿ ಭತ್ತವುಂಟೆ
ಕಳ್ಳ ಹಾದರಿಗನ ಸಂಪಾದನೆ
ಜೊಳ್ಳ ಕುಟ್ಟಿ, ಕೈ ಹೊಟ್ಟನಾದಂತೆ ಕಾಣಾ ರಾಮನಾಥ”

“ಹಂದಿ ಶ್ರೀಗಂಧವನ್ನೆಂದೂ ಒಲ್ಲದು,
ಕುಂದದೆ ಹರಿವುದು ಅಮೇಧ್ಯಕ್ಕೆ
ಶಿವಭಕ್ತನಾಗಿದ್ದು ಹಿಂದೆ ಬೆರೆಸಿದರೆ,
ಆ ಹಂದಿಯಿಂದ ಕರಕಷ್ಟ ಕಾಣಾ ರಾಮನಾಥ”¹⁸⁷

ದಾಸಿಮಯ್ಯನವರ ಪ್ರಯತ್ನದ ಫಲವಾಗಿ ಸಾಮಾಜಿಕ ಹಾಗೂ ಧಾರ್ಮಿಕ ಸುಧಾರಣೆಯ ಮತ್ತು ಮತ ಪ್ರಚಾರದ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳ ಕೆಲವು ಕೇಂದ್ರಗಳು ಏರ್ಪಟ್ಟವು. ಅವುಗಳಿಂದ ಐಕ್ಯವೂ ಸಮಾಜ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯೂ ಉಂಟಾದವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮುದನೂರು ಪೊಟ್ಟಲಕೆರೆ ಪ್ರಮುಖವಾದವುಗಳು. ಇಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ಜೀವನದ, ದಿವ್ಯ ಜೀವನದ ಚರಮ ಸ್ಥಲವನ್ನು ಅನುಭವಿಸಿ ಆಚರಿಸಿದ ಸಂಗತಿಗಳು ಅವರ ವಚನ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಉದಾ,

“ಮರನೊಳಗೆ ಮಂದಾಗ್ನಿಯ ಉರಿದಂತಿರಿಸಿದೆ,
ನೊರೆವಾಲೊಳಗೆ ತುಪ್ಪವ ತೋರದಂತಿರಿಸಿದೆ.
ಶರೀರದೊಳಗೆ ಆತ್ಮನನಾರೂ ಕಾಣದಂತಿರಿಸಿದೆ
ನೀ ಬೆರೆಸಿಹ ಭೇದಕ್ಕೆ ಬೆರಗಾದೆನಯ್ಯ ರಾಮನಾಥ”

ದೇವರ ದಾಸಿಮಯ್ಯನವರು ತತ್ವಜ್ಞಾನಿಗಳೂ ಕೂಡಾ. ಆದರೆ ಅವರ ತತ್ವಜ್ಞಾನ ಗ್ರಂಥಗಳು ದೊರೆಯುವುದಿಲ್ಲ. ಅವನೇ ಬರೆದವುಗಳೆಂದು ಅನುಮಾನಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿದ್ದ ‘ಏಕವಿಂಶತಿ ಸದ್ವೀಕ್ಷಾ ವಿಧಿ’, ‘ವೀರಾಗಮ ವ್ಯಾಖ್ಯೆ’, ‘ಶೈವಾಗಮ ಟೀಕೆ’ ಮುಂತಾದ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ತನ್ನ ತತ್ವಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿರಬೇಕು. ಆದರೂ ಅವನ ವಚನಗಳಿಂದ (ಒಟ್ಟು ೧೫೦) ಚಾರಿತ್ರಿಕ ಕೃತಿಗಳಿಂದ ಮುಂದಿನವರ ಗ್ರಂಥಗಳಿಂದ ಇವನ ತತ್ವಜ್ಞಾನದ ತಿರುಳು ಯಾವುದೆಂಬುದು ತಿಳಿಯಬಹುದಾಗಿದೆ. ಈ ಸಾಹಿತ್ಯಗಳಿಂದ ಈತನು ವೀರಶೈವರ ಷಟ್ಸ್ಥಲ ಮಾರ್ಗದಿಂದ ಲಿಂಗಾಂಗ ಸಾಮರಸ್ಯ ಸಾಧಿಸುವ ತತ್ವದವನು, ಶಿವಾದ್ವೈತ ಸಿದ್ಧಾಂತದವನು ಎಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಮತವನ್ನೇ ಅವನು ಬೋಧಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಮತದ ಪರಬ್ರಹ್ಮವು ಕೇವಲ ಪರಬ್ರಹ್ಮವಲ್ಲ, ತನ್ನೊಡನೆ ಅವಿನಾಭಾವ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಶಕ್ತಿ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮವು. ಇದನ್ನೇ ‘ಶಿವ’ ‘ಸ್ಥಲ’ ಎನ್ನುವರು. ಉಪಾಸ್ಯ, ಉಪಾಸಕ ಭಾವ ಲೀಲಾ ವಿನೋದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಸ್ಥಲವು ಲಿಂಗ ಅಂಗಗಳೆಂದು ದ್ವಿವಿಧವಾಯಿತು. ಸ್ಥಲಗತ ಶಕ್ತಿಯು ಅದನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಶಕ್ತಿ ಭಕ್ತಿಗಳಾಗಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಲಿಂಗ ಅಂಗಗಳನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಲೇ ಬೇಕಾಯಿತು. ಗುರೂಪದೇಶ ಪಡೆದು ಮುಮುಕ್ಷುವಾದ ಅಂಗನು ಷಡಂಗಸ್ಥಲಗಳಲ್ಲಿ ಆಚರಿಸಿ ಷಡ್ವಿಂಗಗಳನ್ನು ಸಾಧಿಸಿ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಬೆರೆಯುವದೇ ಈ ತತ್ವಜ್ಞಾನದ ಮರ್ಮವು. ಸಾಧಕನ ನಿವೃತ್ತಿಮಾರ್ಗ ಪ್ರಗತಿಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಈ ಷಡಂಗಸ್ಥಲ, ಷಡ್ವಿಂಗಸ್ಥಲಗಳಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ಅಂತರ್ಭೇದಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿ ಏಕೋತ್ತರ ಶತಸ್ಥಲಗಳನ್ನು ಯೋಜಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಏಕೋತ್ತರ ಶತಸ್ಥಲಗಳ ವಿಚಾರ, ಆಚಾರ, ಸ್ವರೂಪಗಳು ಅವನ ಉಪದೇಶಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಚನ ವಾಚ್ಛಯದಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ಪಷ್ಟಗೊಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ದೇವರ ದಾಸಿಮಯ್ಯನ ಸಣ್ಣ ಸುಂದರ ವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಬಹುವಾಗಿ ಅಡಕವಾಗಿರುವ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ತತ್ವಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುವಂಥ ಅವನ ವಾಚ್ಛಯದ ಬಗೆಗೆ ಒಂದು ವಿಮರ್ಶಾತ್ಮಕ ಗ್ರಂಥ ಬರೆದರೆ ಇಂದಿನ ಸಂಕುಚಿತ, ಸಂಕೀರ್ಣ ಸಮಾಜಕ್ಕೆ ಅದೊಂದು ದಾರಿದೀಪವಾದಿತ್ತು.

ಅನುಭಾವಿಯಾಗಿ ಸಮಾಜ ಸುಧಾರಕನಾಗಿ, ಧರ್ಮ ಪ್ರಚಾರಕನಾಗಿ, ತತ್ವಜ್ಞಾನಿಯಾಗಿ ಬೆಳಕಿಗೆ ಬಂದ ದೇವರ ದಾಸಿಮಯ್ಯನವರು ಬಸವ ಪೂರ್ವಯುಗದ ಶಿವಶರಣರಲ್ಲೆಲ್ಲ ಹಿರಿಯರಲ್ಲಿದ್ದರೂ, ಅವರಲ್ಲೆಲ್ಲ ಅತ್ಯಂತ ಹಿರಿಮೆಯುಳ್ಳವರು. ಈತ ಮಹಾನ್ ಜ್ಞಾನಿ, ಚಿಂತನಶೀಲ ವ್ಯಕ್ತಿ, ಶಕ್ತಿ. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈತನಿಗಿದ್ದ ಶಿಷ್ಯ ಸಂಪತ್ತು ಮತ್ಯಾವ ಶಿವಶರಣರಿಗೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಈತನಿಂದ ಈತನ ಕುಲವೇ ‘ದೇವತೆಯಿತ್ತು’. ಶಾಸನವೊಂದರಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಈತನು ‘ಜಾಡಕುಲತೀತ’ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಪಡೆದಿದ್ದು, ಅತ್ಯಂತ ಪೂಜ್ಯ ವ್ಯಕ್ತಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ದುಗ್ಗಲೆ

ವೀರಶೈವ ಮಹಿಳೆಯರಲ್ಲಿ ದುಗ್ಗಲೆಗೆ ಪ್ರಥಮಸ್ಥಾನವಿದೆ, ಪ್ರಮುಖಸ್ಥಾನವಿದೆ. ಮಹಾದೇವಿಯಕ್ಕನಿಗಿಂತಲೂ ೧೫೦ ವರ್ಷ ಮುಂಚಿನವಳು. ದೇವರ ದಾಸಿಮಯ್ಯನ ಧರ್ಮಪತ್ನಿ. ಶಿವಪುರದ ಮಲ್ಲಿನಾಥ ಮಹಾದೇವಿಯರ ಮಗಳು. ಶಿವಶರಣೆಯಾದ ಈಕೆ ಮತಿವಂತೆ, ಗುಣವಂತೆ, ಪತಿಭಕ್ತಿಶೀಲೆ, ಶಿವಪೂಜಾಸಂಪನ್ನೆ, ಅತಿ ಜಾಣೆ, ಆದರ್ಶ ಗೃಹಿಣಿ, ಅದ್ಭುತಶಾಲಿ, ದಾಸೋಹದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿ, ಕಾಯಕದಲ್ಲಿ ಕುಶಲೆ, ಕ್ರಿಯಾಶಕ್ತಿ ಸಹಿತೆ, ಸಹಕಾರ ಸೇವಾ ನಿರತೆ, ಸಚ್ಚರಿತ ಭರಿತೆ, ಶಾಂತೆ.¹⁸⁸ ಸ್ತ್ರೀತ್ವಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಸುಗುಣಗಳೆಲ್ಲವೂ ದುಗ್ಗಲೆಯಲ್ಲಿದ್ದವು. ಸ್ತ್ರೀಯರಿಗೆ ಬೇಕಾದ ಗುಣಶೀಲಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಸ್ವತಃ ಆಚರಿಸಿ ಆದರ್ಶ ಮಹಿಳೆಯಾಗಿ 'ಯುಗ ಮಹಿಳೆ'ಯಾಗಿ ಕೀರ್ತಿ ಪಡೆದಳು.¹⁸⁹

ಭೌತಿಕ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಭಾಕ್ತಿಕ ಜೀವನವನ್ನು ಬೆಳೆಸಿಕೊಂಡು ಬಂದ ಭಾಗ್ಯಶಾಲಿನಿ ಅವಳು. ಅವಳಿಗೆ ಭಾಕ್ತಿಕ ಜೀವನವೇ ಮುಖ್ಯ ಭೌತಿಕ ಜೀವನ ಅಮುಖ್ಯ. ಆರ್ಥಿಕದ ಆಸೆಯ ಸೆಳೆತಕ್ಕೆ ಸಿಕ್ಕವಳಲ್ಲ. ನೋಟ, ಊಟ, ಉಡಿಗೆಗಳಲ್ಲಿ ಆಕೆ ತೋರಿದ ಸಂಯಮಶಕ್ತಿ ಸಣ್ಣದಲ್ಲಿ. ಆಸರದ ಆಸೆಯಿಲ್ಲ. ಬೆಸರಕ್ಕೆ ಇಂಬಿಲ್ಲ. ಅವಳ ಆ ಮಾನಸಿಕ ಸಂಯಮನ ಶಕ್ತಿ ಯಾವ ಯೋಗಿಗೂ, ಯೋಗಿಣಿಗೂ ಕಮ್ಮಿಯಿರಲಿಲ್ಲ. ಮಹಿಳೆ ಸರ್ವಮಂಗಲೆಯಾಗಲು ಬೇಕಾದ ಗುಣ ಕ್ರಿಯೆಗಳೆಲ್ಲವೂ ದುಗ್ಗಲೆಯಲ್ಲಿ ದುರ್ಗದಷ್ಟೇತ್ತರ ಇದ್ದವು.

ದೇವರ ದಾಸಿಮಯ್ಯನು ಮುದನೂರನ್ನು ಅನುಭವ ಮಂಟಪವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದ್ದರೆ, ದುಗ್ಗಲೆಯು ಅದನ್ನು ಕ್ರಿಯಾಮಂಟಪವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದ್ದಳು. ಇಂಥ ಆದರ್ಶ ದಂಪತಿಗಳಿಂದಾಗಿ ದಿಟವಾಗಿಯೂ ಮೂದನೂರು ಮುದವನ್ನು ಬೀರುವ ಊರಾಗಿ ಅದರ ಹೆಸರು ಅನ್ವರ್ಥಕವಾಗಿತ್ತು. ಮುದನೂರೆಂಬ ಮೂಗಿಲಲ್ಲಿ ದಾಸ-ದುಗ್ಗಲೆಯರು ಹುಣ್ಣಿಯ ಚಂದ್ರ-ಚಂದ್ರಿಕೆಯಂತೆ ಬೆಳಗಿದರು. ಭವದಲ್ಲಿ ಬೆಂದವರ ಎದೆಗೆ ತಂಪನ್ನಿತ್ತರು. ಕ್ರಿಯಾ ಜ್ಞಾನಗಳೆರಡರ ಹುಲುಸಾದ ಬೆಳೆಯನ್ನು ಜನತೆಯ ಹೃದಯ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದರು. ದುಗ್ಗಲೆಯೂ ಒಬ್ಬ ವಚನಕಾರಳೆಂಬುದಾಗಿ ಶಾಂತಲಿಂಗದೇಶಿಕರು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೬೭೨ ತಮ್ಮ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿರುವರು. ಆಕೆಯ ಇಷ್ಟಲಿಂಗದ ಹೆಸರು "ದಾಸಯ್ಯ ಪ್ರಿಯ ರಾಮನಾಥ" ಎಂದು. ಈ ಆಧಾರದ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಶಾಂತಲಿಂಗದೇಶಿಕರು, ದುಗ್ಗಲೆಯು ಒಬ್ಬ ವಚನಕಾರ್ತಿಯೆಂದೂ, "ದಾಸಯ್ಯ ಪ್ರಿಯ ರಾಮನಾಥ" ಎಂಬ ಅಂಕಿತದ ವಚನಗಳು ದುಗ್ಗಲೆಯವು ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇದುವರೆಗೂ ಅಪರಿಚಿತವಾಗಿದ್ದ "ದಾಸಯ್ಯ ಪ್ರಿಯ ರಾಮನಾಥ" ಅಂಕಿತದ ವಿವರ ಬಯಲಾಯಿತು.¹⁹⁰

ಬಸವಣ್ಣನವರ ಹೆಂಡತಿಯಾದ ನೀಲಾಂಬಿಕೆಯ ವಚನಗಳ ಅಂಕಿತ "ಬಸವ ಪ್ರಿಯ ಕೂಡಲ ಸಂಗಮದೇವ" ಎಂಬುದನ್ನು ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸ್ಮರಿಸಬಹುದು. ಇಷ್ಟೇಲ್ಲ ಆಧಾರವಿದ್ದರೂ ಈ ಕೆಳಗಿನ ವಚನವನ್ನು ಅವಲೋಕಿಸಿದಾಗ ಇದುವರೆಗೂ ಮಾಡಿದ ನಿರ್ಣಯಗಳೆಲ್ಲ ಬಿದ್ದು ಹೋಗುವವು.

“ಭಕ್ತನಾದರೆ ಬಸವಣ್ಣನಂತಾಗಬೇಕು
ಜಂಗಮನಾದರೆ ಪ್ರಭು ದೇವರಂತಾಗಬೇಕು
ಯೋಗಿಯಾದರೆ ಸಿದ್ಧರಾಮನಂತಾಗಬೇಕು
ಭೋಗಿಯಾದರೆ ಚೆನ್ನಬಸವಣ್ಣನಂತಾಗಬೇಕು
ಐಕ್ಯನಾದರೆ ನಮ್ಮ ಅಜಗಣ್ಣನಂತಾಗಬೇಕು
ಇಂತಿ ಐವರ ಕಾರುಣ್ಯ ಪ್ರಸಾದವೆಕೊಂಡು
ಸತ್ತಹಾಗಿರಬೇಕಲ್ಲದೆ ತತ್ತ್ವದ ಮಾತು ನಮಗೇಕಯ್ಯ
ದಾಸಯ್ಯ ಪ್ರಿಯ ರಾಮನಾಥ”

ಈ ಅಂಕಿತ ದಾಸಿಮಯ್ಯನ ಮಡದಿ ದುಗ್ಗಲೆಯದಾದರೆ, ಆ ಅಂಕಿತವಿರುವ ವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಬಸವಣ್ಣ ಮುಂತಾದವರ ಪ್ರಸ್ತಾಪ ಬರುವದಾದರೂ ಹೇಗೆ ? ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಶತಮಾನದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವವರು ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಶತಮಾನದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿದ್ದವರೊಡನೆ ಸಂಪರ್ಕ ಬೆಳೆಸುವುದಾದರೂ ಹೇಗೆ ? ಬಹುಶಃ ದುಗ್ಗಲೆಯ ಅಂಕಿತದಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾದ ಕೂಟ ವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಮೇಲೆ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿರುವುದು ಒಂದೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟ.¹⁹¹ ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ದುಗ್ಗಲೆಯು ತನ್ನ ತ್ಯಾಗಗುಣ, ಭಕ್ತಿಗುಣ, ದಾಸೋಹ ಗುಣದಿಂದಾಗಿ, ಸಚ್ಚರಿತಳಾಗಿ ಅಂದಿನ ಸಮಾಜಕ್ಕೆ ಅಪೂರ್ವ ಸೇವೆಯನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸಿದಳೆಂಬುವುದರಲ್ಲಿ ಎರಡು ಮಾತಿಲ್ಲ. ಆಕೆಯ ಗುಣ, ಶೀಲ, ಕಾಯಕ ನಿಷ್ಠೆ ಸರ್ವಕಾಲಕ್ಕೂ ಗೌರವಿಸಲ್ಪಡುವಂಥವುಗಳು.

ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣೆಗಳು

1. ಗೋಗಿ ಹನುಮಾಕ್ಷಿ (ಸಂ) ಕಲಬುರ್ಗಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು, ನಂ. 27, 1058, ನಾಗಾವಿ, ಚಿತಾಪುರ ತಾ.
2. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್. IX, ಭಾಗ I, ನಂ. 118, 1057, ಹಿರೇಹಡಗಲಿ, ಹಡಗಲಿ ತಾ. ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆ.
3. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್. IX, ಭಾಗ I, ನಂ. 101, 1045, ಮೋರಿಗೇರಿ, ಹಡಗಲಿ ತಾ. ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆ.
4. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್. XX, ನಂ. 40, 1066, ಮಾರ್ಸನಹಳ್ಳಿ, ಇಂಡಿ ತಾ. ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆ.
5. ಮಾತೇವ ರಕ್ಷತಿ ಪಿತೇವ ಹಿತೇ ನಿಯುಂಕ್ತೇ
ಕಾಂತೇವಚಾಪಿ ರಮಯತ್ಯಪನೀಯ ಖೇದಂ !
ಲಕ್ಷ್ಮೀಂ ತನೋತಿ ವಿತನೋತಿ ಚ ದಿಕ್ಷು ಕೀರ್ತಿಂ
ಕಿಂ ಕಿಂ ನಸಾಧಾಯತಿ ಕಲ್ಪಲತೇವ ವಿದ್ಯಾ !!
6. ವಿದ್ಯಾದಾತಿ ವಿನಯಂ ವಿನಯದ್ಯಾತಿ ಪಾತ್ರತಾಂ
ಪಾತ್ರತ್ವಾದ್ಧನಮಾಪ್ನೋತಿ ಧನಾದ್ಧರ್ಮಃ ತತಃ ಸುಖಂ !!
7. ವಿದ್ಯಾ ವಿಹಿನ್ಯ ಪಶುಭಿಃ ಸಮಾನಃ
(ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣೆ - 5 - 6 - 7 ಉಲ್ಲೇಖ. ಚಿದಾನಂದ ಮೂರ್ತಿ ಎಂ., ಕೆ. ಶಾ. ಸಾಂ. ಅಧ್ಯಯನ, ಪುಟ 205, ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣೆಗಳಿಂದ)
8. ಚಿದಾನಂದ ಮೂರ್ತಿ ಎಂ., ಕೆ. ಶಾ. ಸಾಂ. ಅಧ್ಯಯನ, ಪುಟ 205.
9. ಚಿದಾನಂದ ಮೂರ್ತಿ ಎಂ., ಕೆ. ಶಾ. ಸಾಂ. ಅಧ್ಯಯನ, ಪುಟ 206.
10. ಚಿದಾನಂದ ಮೂರ್ತಿ ಎಂ., ಕೆ. ಶಾ. ಸಾಂ. ಅಧ್ಯಯನ, ಪುಟ 206.
11. ಚಿದಾನಂದ ಮೂರ್ತಿ ಎಂ., ಕೆ. ಶಾ. ಸಾಂ. ಅಧ್ಯಯನ, ಪುಟ 206.
12. ವ್ಯಾಲಕ್ಸ್ ಥಾಮಸ್. ಸಂ. 11, ಪುಟ 165.
13. ಅಲ್ಮೇಕರ್. ಎ. ಎಸ್. ಎಜುಕೇಷನ್ ಇನ್. ಎನ್ಸೈಯೆಂಟ್ ಇಂಡಿಯಾ, ಪುಟ 78.
14. ಚಿದಾನಂದ ಮೂರ್ತಿ ಎಂ., ಕೆ. ಶಾ. ಸಾಂ. ಅಧ್ಯಯನ, ಪುಟ 217.
15. ದೇವರಕೊಂಡಾರಡ್ಡಿ (ಸಂ.), ಕೆ. ವಿ. ವಿ. ಶಾ. ಸಂ. 1, ನಂ. 24, 1045, ಮೋರಿಗೇರಿ, ಹಡಗಲಿ ತಾ. ಬಳ್ಳಾರಿ.
16. ಅಣ್ಣೇಗೇರಿ ಎ. ಎಂ., ಕೆ. ಆರ್. ಸಂ. IV, ನಂ. 40, 1046, ಮೇದೂರು, ಹಿರೇಕೆರೂರು ತಾ. ಧಾರವಾಡ.
17. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್. XX, ನಂ. 40, 1066, ಮಾರ್ಸನಹಳ್ಳಿ, ಇಂಡಿ ತಾ. ಬಿಜಾಪುರ.
18. ದೇವರಕೊಂಡಾರಡ್ಡಿ (ಸಂ.), ಕೆ. ವಿ. ವಿ. ಶಾ. ಸಂ. 3, ಕೊಪ್ಪಳ ಜಿಲ್ಲೆ, ನಂ. 2, 1059, ವಿಪ್ರ, ಕುಷ್ಟಗಿ ತಾ. ಕೊಪ್ಪಳ.
19. ಗೋಗಿ ಹನುಮಾಕ್ಷಿ, ಸರಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಶಾಸನಗಳು, ನಂ. 31, 1054, ಕೆಂಭಾವಿ, ಗುಲಬರ್ಗಾ.
20. ಚಿದಾನಂದ ಮೂರ್ತಿ ಎಂ., ಕೆ. ಶಾ. ಸಾಂ. ಅಧ್ಯಯನ, ಪುಟ 209.
21. ಚಿದಾನಂದ ಮೂರ್ತಿ ಎಂ., ಕೆ. ಶಾ. ಸಾಂ. ಅಧ್ಯಯನ, ಪುಟ 209.
22. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್. XI, ಭಾಗ I, ನಂ. 84, 1049, ಹೊಂಬಳ, ಗದಗ.
23. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್. ಸಂ. XVIII, ನಂ. 54, ಹಾಗೂ ನಂ. 70, 1043 & 1064, ಬೆಂತೂರ ಹಾಗೂ ಗದಗ, ಗದಗ.
- 23A. ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾರತಿ, ಸಂ.3, ಸಂ. 2, ಪುಟ 45-59, 1050-51, ಕೊಕಟನೂರು, ಅಥಣಿ ತಾ. ಬೆಳಗಾವಿ.

24. ಗುರವ ಆರ್. ಎನ್., ಕೊಶಟನೂರ ಶಾಸನ, ಅನುಬಂಧ. ಪುಟ, 57,1050-51.
25. ಎ. ಇ. ಸಂ. XV, ನಂ. 6, 1058, ಸೂಡಿ, ರೋಣ ತಾ. ಗದಗ.
26. ಗೋಗಿ ಹನುಮಾಕ್ಷಿ, ಕಲ್ಬುರ್ಗಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು, ನಂ. 27, 1058, ನಾಗಾಯಿ, ಚಿತಾಪೂರ ತಾ.
27. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್. IX, ಭಾಗ - I, ನಂ. 118, 1057, ಹಿರೇಹಡಗಲಿ, ಹಡಗಲಿ ತಾ.
28. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್. XVIII, ನಂ. 40, 1064, ಗದಗ ತಾ. ಗದಗ.
29. ಚಿದಾನಂದ ಮೂರ್ತಿ ಎಂ., ಕೆ. ಶಾ. ಸಾಂ. ಅ., ಪುಟ 216.
30. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್. IX, ಭಾಗ - I, ನಂ. 98, 1044, ಶೂವರಾಮ, ಬಳ್ಳಾರಿ.
- 30A. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್. IX, ಭಾಗ - I, ನಂ. 96, 1061, ಅರಸಿಬೀದಿ, ಹುನಗುಂದ, ಬಾಗಲಕೋಟೆ.
31. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್. XVIII, ನಂ. 61, 1048, ಹೊಳೆ ಅನವೇರಿ, ರಾಣೆಬೆನ್ನೂರ ತಾ. ಹಾವೇರಿ.
32. ಬಿ. ಕೆ. ಆರ್. 1, ನಂ. 88, 1053, ಅರಬೀದಿ, ಹುನಗುಂದ ತಾ. ಬಾಗಲಕೋಟೆ.
33. ಎ. ಕೆ. ಸಂ. VII, (ಶಿಕಾರಿಪುರ) ಪುಟ - 176.
34. ಗೋಗಿ ಹನುಮಾಕ್ಷಿ, ಕಲ್ಬುರ್ಗಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು, ನಂ. 27, 1058, ನಾಗಾವಿ.
- 34A. ಅಣ್ಣೇಗೇರಿ, ಎ. ಎಂ., ಮೇವುಂಡಿ ಮಲ್ಲಾರಿ, ಶಾಸನ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಂಚಯ, ಪುಟ. 43, ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣಿ.
35. ನಿರ್ಪಾಜೆ ಭೀಮಭಟ್ಟ. (ಅನು) ವಿಶ್ವಮಾಂಕ ದೇವ ಚರಿತಂ, ಪುಟ 16.
36. ಚಿದಾನಂದ ಮೂರ್ತಿ ಎಂ., ಕೆ. ಶಾ. ಸಾಂ. ಅಧ್ಯಯನ, ಪುಟ 231.
37. ಅದೇ.
38. ಅದೇ.
39. ಅದೇ, ಪುಟ - 240.
40. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್. XVIII, ನಂ. 67, 1062, ಹೊನವಾಡ, ಬಿಜಾಪುರ.
41. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್. IX, ಭಾಗ - I, 1058, ಕೊಟ್ಟಪಲ್ಲೆ, ನಂದಿಕೋಟಕೂರು ತಾ. ಕರ್ನೂಲ ಜಿ. (ಅಂಧ್ರ).
42. ಹಿಸ್ಕರಿ ಆಫ್. ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರಾಸ್, ಸಂ. II. i, . ಪುಟ 365.
43. ಚಿದಾನಂದ ಮೂರ್ತಿ. ಎಂ., ಕೆ. ಶಾ. ಸಾಂ. ಅಧ್ಯಯನ, ಪುಟ 239.
44. ಅದೇ.
45. ಮುಖರ್ಜಿ ಆರ್. ಕೆ., ಎನ್ಸಿಯಂಟ್ ಇಂಡಿಯನ್ ಎಜುಕೇಷನ್, ಪುಟ 208.
46. ಕೆವಲ್ ಮೊತ್ತಾನಿ, ಮನುಧರ್ಮ ಶಾಸ್ತ್ರ, ಪುಟ 111 - 12.
47. ಇಂದಿರಾ, ದ ಸೈಟಸ್ ಆಫ್ ವುಮೆನ್ ಇನ್ ಎನ್ಸಿಯಂಟ್ ಇಂಡಿಯಾ, ಪುಟ 143.
48. ಅದೇ, ಪುಟ - 144.
49. ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣಿ 40 ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ.
50. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್. IX, ಭಾಗ - I, 159 C, 1090 ಕ್ರಿ. ಶ.
51. ಬೇರೆ ಬೇರೆ ದೇಶೀಯ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾಗಿದ್ದ ಸಂಗೀತ ಕೃತಿ ಅಥವಾ ಕೀರ್ತನೆಗಳನ್ನು ಆಕೆ ಬಲ್ಲವಳಾಗಿದ್ದಳು ಎಂಬುದು ಈ ಉಕ್ತಿಯ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿದ್ದಿರಬಹುದು. ಆದರೆ ಕನ್ನಡ ಕೀರ್ತನೆಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವೂ ಇಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಉಳಿದುಕೊಂಡು ಬಂದಿಲ್ಲ. ಉಲ್ಲೇಖ. (ಕೆ. ಶಾ. ಸಾಂ. ಅ., ಪುಟ 240. ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣಿಯಿಂದ).

52. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್. IX, ಭಾಗ - I, 158, 1090 ಕ್ರಿ. ಶ.
53. ಬಿ. ಕೆ. ಆರ್. IX, ಭಾಗ - II, 142, 1096 ಕ್ರಿ. ಶ.
54. ಚಿದಾನಂದ ಮೂರ್ತಿ ಎಂ., ಕೆ. ಶಾ. ಸಾ. ಅಧ್ಯಯನ, ಪುಟ 457.
55. ಅದೇ, ಪುಟ - 280.
56. ಪುಟ್ಟಪ್ಪ ಕೆ. ವಿ., ಪಂಪಭಾರತ, 11 - 2 ಮತ್ತು 3ನೇ ವಚನ.
57. ನರಸಿಂಹಾಚಾರ್ಯ ಡಿ. ಎಲ್., ವಡ್ಡಾರಾಧನೆ, ಪುಟ 4.
58. ಮರಿಯಪ್ಪ ಭಟ್ಟ ಎಂ., ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಚರಿತ್ರೆ, ಪುಟ 165.
59. ಬಿ. ಕೆ. ಆರ್. IX, ಭಾಗ II, ನಂ. 121, 1071-72, ಅಮ್ಮಿನಭಾವಿ.
60. ಜೂಲಿಯಸ್ ಜ್ವಾಲಿ, ಇಡಿಯನ್ ಮೆಡಿಸನ್ (ಅನು) ಕಾಶಿಕರ್ ಸಿ. ಜಿ., ಪುಟ 164 - 65.
61. ನಗರ ಎಂ. ಎಲ್., ಸೋಮೇಶ್ವರ III. 'ಅಭಿಲಾಷಿತಾರ್ಥ ಚಿಂತಾಮಣಿ', ಪುಟ 51.
62. ಹಿರೇಮಠ ಆರ್. ಸಿ., (ಸಂ) ಬಸವಣ್ಣನವರ ಪಟ್ಟಣದ ವಚನಗಳು. ಪುಟ 653. "ಗುರುಜಂಗಮೋಪದೇಶ ಮಂತ್ರವೈದ್ಯ, ಜಂಗಮೋಪದೇಶ ಶಸ್ತ್ರ ವೈದ್ಯ ನೋಡಾ, ಭವರೋಗವ ಗೆಲುವ ಪರಿಯನೋಡಾ..."
63. ಮಹೀಶವಾಡಿ ಬಿ. ಬಿ., (ಸಂ), ಧರ್ಮಾಪ್ಯುತ, 1 - 128.
64. ಮಹೀಶವಾಡಿ ಬಿ. ಬಿ., (ಸಂ), ಧರ್ಮಾಪ್ಯುತ, 1 - 168.
65. ಮಹೀಶವಾಡಿ ಬಿ. ಬಿ., (ಸಂ), ಧರ್ಮಾಪ್ಯುತ, 5 - 99.
66. ಮಹೀಶವಾಡಿ ಬಿ. ಬಿ., (ಸಂ), ಧರ್ಮಾಪ್ಯುತ, 9 - 101.
67. ಮಹೀಶವಾಡಿ ಬಿ. ಬಿ., (ಸಂ), ಧರ್ಮಾಪ್ಯುತ, 7 - 67.
68. ಮಹೀಶವಾಡಿ ಬಿ. ಬಿ., (ಸಂ), ಧರ್ಮಾಪ್ಯುತ, 3 - 81.
69. ಮಹೀಶವಾಡಿ ಬಿ. ಬಿ., (ಸಂ), ಧರ್ಮಾಪ್ಯುತ, 9 - 130.
70. ಮಹೀಶವಾಡಿ ಬಿ. ಬಿ., (ಸಂ), ಧರ್ಮಾಪ್ಯುತ, 11 - 127.
71. ಮಹೀಶವಾಡಿ ಬಿ. ಬಿ., (ಸಂ), ಧರ್ಮಾಪ್ಯುತ, 8 - 94.
72. ಮಹೀಶವಾಡಿ ಬಿ. ಬಿ., (ಸಂ), ಧರ್ಮಾಪ್ಯುತ, 8 - 161.
73. ಮಹೀಶವಾಡಿ ಬಿ. ಬಿ., (ಸಂ), ಧರ್ಮಾಪ್ಯುತ, 11 - 15.
74. ಮಹೀಶವಾಡಿ ಬಿ. ಬಿ., (ಸಂ), ಧರ್ಮಾಪ್ಯುತ, 9 - 87.
75. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್. XX, ನಂ. 58, 1085, ಬೆಕ್ಕಿನಾಳ, ಸಿಂದಗಿ, ಬಿಜಾಪುರ.
76. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್. XX, ನಂ. 51, 1077, ಕುಳೇಕುಮಟಗಿ, ಸಿಂದಗಿ ತಾ.
77. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್. IX, ಭಾಗ I, ನಂ. 104, 1046, ಮೋರಿಗೇರೆ, ಹಡಗಲಿ ತಾಲುಕ, ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆ.
78. ಎಸ್. ಎ. ಆರ್. 1935, ನಂ. 74, 1053, ಹೆಬ್ಬೆಲು, ನಗರ ತಾಲುಕ. ಶಿವಮೊಗ್ಗ ಜಿಲ್ಲೆ.
79. ಕೆ. ಇ. ಸಂ. VI, ನಂ. 25, 1054, ಕೆರೂರ, ಹಿರೇಕೆರೂರ ತಾ.
80. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್. XVIII, ನಂ. 66, 1062, ಬಂಕಾಪುರ, ಶಿಗ್ಗಾವ ತಾ.
81. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್. XVIII, ನಂ. 72, (ಅತೇದಿ) ದೇವಗೇರಿ, ಹಾವೇರಿ ತಾ.
82. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್. XI, ಭಾಗ I, ನಂ. 85, 1049, ಶಿರೂರ, ಬಾಗಲಕೋಟೆ ತಾ. ಜಿ.

83. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್. XI, ಭಾಗ I, ನಂ. 95, 1061, ಸೂಡಿ, ರೋಣ ತಾ. ಗದಗ ಜಿ.
84. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್. IX, ಭಾಗ I, ನಂ. 83, 1049, ಬಾಗೇವಾಡಿ, ವಿಜಾಪುರ.
85. ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣೆ 91B ದಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ.
ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್. XI, ಭಾಗ I, ನಂ. 122, 1053, ನಂದಿಕಂಭ, (ಪುನಬಗಟ್ಟು) ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ತಾ. ದಾವಣಗೆರೆ ಜಿಲ್ಲೆ.
86. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್. XVIII, ನಂ. 71, 1066, ಮೋಟೆಬೆನ್ನೂರ, ರಾಣೆಬೆನ್ನೂರ ತಾ. ಹಾವೇರಿ ಜಿಲ್ಲೆ.
87. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್. XX, ನಂ. 39, 1064, ದೇವೂರು, ಸಿಂದಗಿ, ವಿಜಾಪುರ.
88. ಹಿರೇಮಠ. ಆರ್. ಸಿ., ಕಲಬುರ್ಗಿ. ಎಂ. ಎಂ. (ಸಂ), ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಸಂಪದ, ನಂ. 20, 1053, ಮುಳಗುಂದ, ಗದಗ.
89. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್. IX, ಭಾಗ I, ನಂ. 329, ಪುಟ. 343 - 47, 1045, ಕೊಕ್ಕಟನೂರ, ಅಥಣಿ ತಾ. ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆ.
90. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್. XVIII, ನಂ. 61, 1048, ಹೊಳೆಅನವೇರಿ, ರಾಣೆಬೆನ್ನೂರ ತಾ.
91. ಸಾಧನೆ, ಸಂ. 2, ಸಂ. 2, ಜನೇವರಿ - ಮಾರ್ಚ್ - 1973, 1045, ಫಳ, ಗುಲಬರ್ಗಾ.
92. ಇಷ್ಟದೈವ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ, ರಾಜನ ವಂಶಾವಳಿ ಮತ್ತು ಶೌರ್ಯಾದಿ ಗುಣಗಳನ್ನು, ದೇಶ ಪುರವರ್ಣನು, ದಾನ ನೀಡುವವನು ಮನೆತನ, ಬಿದಾರ್ಯ, ದಾವಗುಣ, ದೇವಾಲಯ ಮಠಗಳಿದ್ದರೆ ಅವುಗಳ ಮಹಿಮೆ, ಉನ್ನತಿ, ದಾನ ಪಡೆಯುವ ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಮನೆತನ, ಧರ್ಮಗುಣ, ದಾನದ ವಿವರ, ದಾನ ಕಾಪಾಡುವ ಅಪಹರಿಸುವ ಕುರಿತಾದ ಫಲಶ್ರುತಿ ಇವು ಎಲ್ಲ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲೂ ಕಾಣಬರುವ ಸಾಮಾನ್ಯ ವಸ್ತು ವಿಷಯಗಳು.
93. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್. IX, ಭಾಗ I, ನಂ. 126, 1064, ಉಚ್ಚಂಗಿದುರ್ಗ, ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ತಾ. ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆ.
94. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್. IX, ಭಾಗ I, ನಂ. 78, 1045, ಮುಗದ, ಧಾರವಾಡ.
95. ಆರ್. ಎಸ್. ಎನ್. ಡಿ. ನಂ. , ತಡಕಲ್ಲ, ದೇಗೂರ, ತಾ. ನಂದೇಡ ಜಿಲ್ಲೆ ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ.
96. ಹಂಪನಾ, 'ಚಂದ್ರಕೊಡ', ಪುಟ 90 ಮತ್ತು
ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., XI, ಭಾಗ I, ನಂ. 61, 1024, ಮರೋಳ, ಹುನಗುಂದ ತಾ. ಬಾಗಲಕೋಟೆ ಜಿಲ್ಲೆ, ಪುಟ 50-51.
97. ಹಿರೇಮಠ ಆರ್. ಸಿ., ಕಲಬುರ್ಗಿ ಎಂ. ಎಂ., (ಸಂ) ಕನ್ನಡ ಶಾಸನ ಸಂಪದ, ನಂ. 21, 1055, ಕೋಗಲಿ, ಹಡಗಲಿ ತಾ. ಬಳ್ಳಾರಿ.
98. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., ಭಾಗ I, ನಂ. 86, 1050, ಕೋರಲಹಳ್ಳಿ ಮುಂಡರಗಿ ತಾ. ಧಾರವಾಡ.
99. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., IX, ಭಾಗ I, ನಂ. 101, 1045, ಮೋರಿಗೆರೆ, ಹಡಗಲಿ ತಾ. ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಮತ್ತು ದೇವರಕೊಂಡಾರದ್ಡಿ, (ಸಂ), ಕೆ. ವಿ. ವಿ. ಶಾ. ಸಂ. 1, ನಂ. 24, ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆ, ಮೋರಿಗೆರೆ, 1045.
100. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., IX, ಭಾಗ I, ನಂ. 102, 1046, ಮೈಲಾರ, ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ತಾ. ದಾವಣಗೆರೆ ಜಿಲ್ಲೆ.
101. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., XVIII, ನಂ. 60, 1048, ಮಲ್ಲೂರ, ಹಾವೇರಿ ತಾ. ಜಿ.
102. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., IX, ಭಾಗ I, ನಂ. 84, 1049, ಹೊಂಬಳ, ಗದಗ ತಾ. ಜಿ
103. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., IX, ಭಾಗ I, ನಂ. 329, ಪುಟ 343-47, 1051. ಕೊಕ್ಕಟನೂರ, ಅಥಣಿ ತಾ. ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿ. ಮತ್ತು ಪಂಚಮುಖಿ ಆರ್. ಎಸ್., ಕರ್ನಾಟಕ ಶಾಸನಗಳು, ಸಂ. 1, ನಂ. 2, ಪುಟ 3, 1051.

104. ಹಿರೇಮಠ ಚನ್ನಬಸವ, ರಾಯಚೂರ ಮತ್ತು ಕೊಪ್ಪಳ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು, ನಂ.8, 1055, ಬನ್ನಿಗೋಳ, ಲಿಂಗಸೂರ ತಾ.
105. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., IX, ಭಾಗ I, ನಂ. 118, 1057, ಹಿರೇಹಡಗಲಿ, ಹಡಗಲಿ ತಾ. ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆ.
106. ದೇವರ ಕೊಂಡಾರೆಡ್ಡಿ, (ಸಂ) ಕೊಪ್ಪಳ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು, ಕೆ. ವಿ. ವಿ. ಶಾ. ಸಂ. 2, ನಂ. 6, 1061, ಅಳವಂಡ, ಕೊಪ್ಪಳ ತಾ.
107. ಮುಗಳಿ ರಂ. ಶ್ರೀ, ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಚರಿತ್ರೆ, ಪುಟ 4.
108. ಶಿವರುದ್ರಪ್ಪ ಜಿ. ಎಸ್., ಸಮಗ್ರ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಚರಿತ್ರೆ, ಸಂ. 2, ಪುಟ 304.
109. ಅದೇ, ಪುಟ 305.
110. ಅನಂತರಂಗಾಚಾರ್ಯ ಎನ್., ಪ್ರಬುದ್ಧ ಕರ್ನಾಟಕ, ಸಂ. 18.
111. ಗೋಪಾಲ ಬಿ. ಆರ್., ದ ಬಾಲುಕ್ಕಾಸ್ ಆಫ್ ಕಲ್ಯಾಣ ಆಂಡ್ ದಿ ಕಳಚೂರಿಸ್, ಪುಟ 186.
112. ನಾಯಕ ಹಾ. ಮಾ., (ಪ್ರ. ಸಂ) ವೆಂಕಟಾಚಲ ಶಾಸ್ತ್ರಿ ಟಿ. ವಿ., (ಸಂ) ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಚರಿತ್ರೆ, ಸಂ. 3, ಪುಟ 223.
113. ಶ್ರೀಕಂಠಮೂರ್ತಿ ಕೆ. ಆರ್., ಕರ್ನಾಟಕ ಆಯುರ್ವೇದದ ಇತಿಹಾಸ, ಕನ್ನಡ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆ, ಮೈಸೂರು, 1972.
114. ಬ್ರಹ್ಮಶಿವ, 'ಸಮಯ ಪರೀಕ್ಷೆ', ಹೆಚ್ಚಿನ ವಿವರಗಳಿಗೆ ನೋಡಿ ನರಸಿಂಹಾಚಾರ್ಯ ಆರ್., ಕರ್ನಾಟಕ ಕವಿಚರಿತ್ರೆ ಸಂ. 1, ಪುಟ 129-131, ಮತ್ತು ಎಚ್. ಚನ್ನಕೇಶವ ಅಯ್ಯಂಗಾರ್, ೧೧ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಸಾಹಿತ್ಯ ಕೆ. ಸಾ. ಪ. ಪ., XIV-3.
115. ಮಲ್ಲಿಷೇನ ಕುರಿತ ಇಲ್ಲಿಯ ವಿವರಣೆಯು 'ನಾಥರಾಮ ಪ್ರೇಮಿ'ಯವರ 'ಜೈನ್ ಸಾಹಿತ್ಯ ಔರ್ ಇತಿಹಾಸ' ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಆಧರಿಸಿದೆ.
116. ನಾಥರಾಮ ಪ್ರೇಮಿ, ಜೈನ್ ಸಾಹಿತ್ಯ ಔರ್ ಇತಿಹಾಸ, ಮಹಾಪುರಾಣದ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಪದ್ಯಗಳು, 2, ಪುಟ 318.
117. ಅದೇ.
118. ಅದೇ, ನಾಗಕುಮಾರ ಕಾವ್ಯದ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಪದ್ಯ, 1 ಹಾಗೂ ಭೈರವ ಪದ್ಮಾವತೀ ಕಲ್ಪ ಕಾವ್ಯದ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಪದ್ಯ, 55, ಪುಟ 318-19.
119. ಅದೇ, ನಾಗಕುಮಾರ ಕಾವ್ಯದ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಪದ್ಯ, 3, ಪುಟ 318.
120. ಅದೇ, ಪದ್ಯ, 4, ಪುಟ 318.
121. ಅದೇ, ಪದ್ಯ, 2, ಪುಟ 318.
122. ಮೇವುಂಡಿ ಮಲ್ಲಾರಿ, ಶಾಸನ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಂಚಯ, ಪುಟ 70-71.
123. ನಾಥರಾಮ ಪ್ರೇಮಿ, ಜೈನ್ ಸಾಹಿತ್ಯ ಔರ್ ಇತಿಹಾಸ, ನಾಗಕುಮಾರ ಕಾವ್ಯದ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಪದ್ಯ, 5-6, ಪುಟ 318.
124. ಅದೇ, ಪುಟ 318-319.
125. ಅದೇ, ಪುಟ 236. ಇಂಗಳಿಗೆ ಶಾಸನ ಕಾಲ 1094, ಮತ್ತು ಮೇವುಂಡಿ ಮಲ್ಲಾರಿ, ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಂಚಯ, ಪುಟ 70-71.
126. ದೇಸಾಯಿ ಪಿ. ಬಿ., ಚಂದ್ರಿಕಾವಾಟದ ಯತಿಗಳು, ಕೆ. ಸಾ. ಪ. ಪತ್ರಿಕೆ, ಸಂ. 35, ಸಂ. 2, ಪುಟ 54.
127. ನಾಥರಾಮ ಪ್ರೇಮಿ, 'ಜೈನ್ ಸಾಹಿತ್ಯ ಔರ್ ಇತಿಹಾಸ', ಪುಟ 314-19.
128. ಅದೇ, ಮಹಾಪುರಾಣದ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಪದ್ಯಗಳು, 2, ಪುಟ 318.

129. ಅದೇ, ಮಹಾಪುರಾಣದ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಶ್ಲೋಕ, 1, ಪುಟ 318.
130. ಅದೇ, ನಾಗಕುಮಾರ ಶಾಸ್ತ್ರದ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಪದ್ಯ, 6, ಪುಟ 318.
131. ಅದೇ, ಪುಟ 314-19.
132. ಅದೇ, ಸರಸ್ವತಿ ಮಂತ್ರ ಕಲ್ಪ ಶ್ಲೋಕ, 1, ಪುಟ 319.
133. ಶ್ರೀಧರಾಚಾರ್ಯನ ಕುರಿತ ಇಲ್ಲಿಯ ವಿವರಣೆಯು ಜಿ. ಎಸ್. ಶಿವರುದ್ರಪ್ಪನವರು ಸಂಪಾದಿತ 'ಸಮಗ್ರ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಚರಿತ್ರೆ', ಸಂ. 2, ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಆಧರಿಸಿದೆ.
134. ನಾಯಕ ಹಾ. ಮಾ., (ಪ್ರ. ಸಂ) ವೆಂಕಟಾಚಲ ಶಾಸ್ತ್ರಿ ಟಿ. (ಸಂ) ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಚರಿತ್ರೆ, ಸಂ. 3, ಪುಟ 742.
135. ಶಿವರುದ್ರಪ್ಪ ಜಿ. ಎಸ್., ಸಮಗ್ರ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಚರಿತ್ರೆ, ಸಂ. 2, ಪುಟ 303.
136. ಕೃಷ್ಣ ಜೋಯಿಸ ಜಿ. ಎಸ್., ಶ್ರೀಧರಾಚಾರ್ಯ ವಿರಚಿತ 'ಜಾತಕತಿಲಕಂ' ಮೈಸೂರು, 1977, ಪುಟ 2.
137. ವೆಂಕಟಸುಬ್ಬಯ್ಯ ಎ., ಕೆಲವು ಕನ್ನಡ ಕವಿಗಳ ಜೀವನ-ಕಾಲ-ವಿಚಾರ, ಪುಟ 33-56.
138. ಆಯ್. ಎ., XII, ಪುಟ 20.
139. ಕೊಪ್ಪಾ ಎಸ್. ಕೆ., ತರ್ದವಾಡಿ ನಾಡು, ಒಂದು ಅಧ್ಯಯನ, ಪುಟ 334.
140. ಎಸ್. ಆಯ್. ಆಯ್. XVIII, ನಂ. 109, 1112, ಕನ್ನೂರ, ವಿಜಾಪುರ ತಾ.
141. ಎ. ಕ., ii, ನಂ. 156, 1115, ಶ್ರವಣಬೆಳಗೊಳ, ಹಾಸನ ಜಿಲ್ಲೆ.
142. ಎಸ್. ಆಯ್. ಆಯ್. XVIII, ನಂ. 125, ಕೆ. ಚಾ. ಅರಸ ಅರನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾಧಿತ್ಯ.
143. ದಬ್ಬೆ ವಿಜಯಾ, ನಾಗಚಂದ್ರ, ಒಂದು ಅಧ್ಯಯನ, ಪುಟ 17.
144. ಅದೇ.
145. ಕಲಬುರ್ಗಿ ಎಂ. ಎಂ., ವಿಜಾಪುರದ ನಾಗಚಂದ್ರನ ಮಲ್ಲಿನಾಥಬಸದಿ ಹಾಗೂ ಚಿತ್ರದುರ್ಗದ ಪ್ರಾಚೀನ ಹೆಸರು, ಎರಡು ಟಿಪ್ಪಣಿಗಳು, ಕೆ. ಸಾ. ಪ. ಸಂ. 70, ಸಂ. 1, ಪುಟ 7.
146. ನಾಗಚಂದ್ರ, ಮಲ್ಲಿನಾಥ ಪುರಾಣ, ಆ 3, ಪ. 1.
147. ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣಿ 146ರಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ, ಪುಟ 335.
148. ಶಿವರುದ್ರಪ್ಪ ಜಿ. ಎಸ್., (ಪ್ರ. ಸಂ) ಸಮಗ್ರ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಚರಿತ್ರೆ, ಸಂ. 2, ಪುಟ 244.
149. ನಾಗಚಂದ್ರನ ಕುರಿತ ಇಲ್ಲಿಯ ವಿವರಣೆಯು ಜಿ. ಎಸ್. ಶಿವರುದ್ರಪ್ಪನವರು ಸಂಪಾದಿತ 'ಸಮಗ್ರ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಚರಿತ್ರೆ', ಸಂ. 2, ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಆಧರಿಸಿದೆ.
150. ದಬ್ಬೆ ವಿಜಯಾ, ನಾಗಚಂದ್ರ, ಒಂದು ಅಧ್ಯಯನ, ಪುಟ 618. ಕಲಬುರ್ಗಿ ಎಂ. ಎಂ., (ಸಂ) ಮಲ್ಲಿನಾಥ ಪುರಾಣ ಸಂಗ್ರಹ, ಪ್ರಸ್ತಾವನೆ ಪುಟ 15.
151. ಅದೇ, ಪುಟ 15.
152. ಮಲ್ಲಿನಾಥ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿನ 'ಆ ವೇಶ್ಯಾವಾಟದೊಳ್ ಧೂರ್ಜಟಿಯ ನೊಸಲ ಕಣ್ಣಂ ಸ್ಮರಂ ನಂದವೊಯ್ತು' ಎಂಬಂಥ ಮಾತುಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕು, ಆ 2, ಪದ್ಯ 44.
153. ಮಲ್ಲಾಪುರ ಬಿ. ಎ., ನಯಸೇನ ಮತ್ತು ಅವನ ಕೃತಿಗಳು, ಪುಟ 44.
154. ದೇಸಾಯಿ ಪಿ. ಬಿ., ಚಂದ್ರಿಕಾವಾಟದ ಯತಿಗಳು, ಕಸಾಪ ಪತ್ರಿಕೆ, ಸಂ. 35, ಸಂ. 2, ಪುಟ 25-29, 1950.
155. ಎ. ಇ., ಸಂ. XVI, 1053, ಪುಟ 54.

156. ಎ. ಇ., ಸಂ. XVI, 1081, ಪುಟ 59.
157. ಮೇವುಂಡಿ ಮಲ್ಲಾರಿ, ಕನ್ನಡ ನಾಡಿನ ಕೆಲವು ಶಾಸನ ಕವಿಗಳು, ಪುಟ 28.
158. ನಯಸೇನ ಸೂರಿಯ ಕುರಿತ ಇಲ್ಲಿಯ ವಿವರಣೆಯು ಜಿ. ಎಸ್. ಶಿವರುದ್ರಪ್ಪನವರು ಸಂಪಾದಿತ 'ಸಮಗ್ರ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಚರಿತ್ರೆ', ಸಂ. 2, ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಆಧರಿಸಿದೆ.
159. ದುರ್ಗಸಿಂಹನ ಕುರಿತ ಇಲ್ಲಿಯ ವಿವರಣೆಯು, ಆರ್. ನರಸಿಂಹಾಚಾರ್ಯ ಎರಚಿತ ಕರ್ನಾಟಕ ಚರಿತ್ರೆ, ಸಂ.1, ಹಾಗೂ ಜಿ. ಎಸ್. ಶಿವರುದ್ರಪ್ಪ, ಸಂಪಾದಿತ ಸಮಗ್ರ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಚರಿತ್ರೆ, ಸಂ. 2, ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಆಧರಿಸಿದೆ.
160. ಅದೇ, ಪುಟ 208.
161. ಅದೇ.
162. ಅದೇ.
163. ಅದೇ.
164. ಶಿವರುದ್ರಪ್ಪ ಜಿ. ಎಸ್., (ಸಂ) ಸಮಗ್ರ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಚರಿತ್ರೆ, ಸಂ. 2, ಪುಟ 261.
165. ಅದೇ.
166. ಅದೇ.
167. ಶ್ರೀ ಜ.ಚ.ನಿ.: ಯುಗಮಹಿಳೆ ದುಗ್ಗಲೆ, ಪುಟ 1.
168. ಕ. ಭಾ. ಸಂ., 19, ಸಂ. 4, 1987ಮೇ, ಪುಟ ೮, ವ 16.
169. ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ಕವಿ ಕೃತ, ದೇವರ ದಾಸಿಮಾರ್ಯ ಪುರಾಣಮ್, ಪ್ರ, ಪುಟ 2-3.
170. ಗಂಗಮ್ಮ ಎಚ್. ಎಸ್., ಮೂದನೂರು ದೇವರ ದಾಸಿಮಾರ್ಯ, ಒಂದು ಅಧ್ಯಯನ, ಕ. ವಿ. ವಿ. ಅಪ್ರಕಟಿತ ಪ್ರಬಂಧ, ಪುಟ 26.
171. ಅದೇ ಪುಟ 27.
172. ತಿಪ್ಪೇರುದ್ರಸ್ವಾಮಿ ಎಚ್., ಕರ್ನಾಟಕ ಶರಣ ಕಥಾವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ, ಮೇ 1976, ಪುಟ 2.
173. ಗಂಗಮ್ಮ ಎಚ್. ಎಸ್., ಮೂದನೂರು ದೇವರ ದಾಸಿಮಾರ್ಯ, ಒಂದು ಅಧ್ಯಯನ, ಕ. ವಿ. ವಿ. ಅಪ್ರಕಟಿತ ಪ್ರಬಂಧ.
174. ಹಿರೇಮಠ ಆರ್. ಸಿ., (ಸಂ) ಭಕ್ತಿ ಭಂಡಾರಿ ಬಸವಣ್ಣನವರ ವಚನಗಳು.
175. ಅದೇ.
176. ಅದೇ.
177. ಅದೇ.
178. ಬಸವರಾಜ ಎಲ್., (ಸಂ) ದೇವರದಾಸಿಮಾರ್ಯನ ವಚನಗಳು, ಪೀಠಿಕೆ, ಪುಟ 9.
179. ಅದೇ.
180. ಅದೇ.
181. ಅದೇ.
182. ಅದೇ.

183. ಅದೇ.
184. ಅದೇ, ಪೀಠಿಕೆ, ಪುಟ 10.
185. ಬಸವರಾಜ ಎಲ್., (ಸಂ) ದೇವರದಾಸಿಮಯ್ಯನ ವಚನಗಳು.
186. ಅದೇ.
187. ಅದೇ.
188. ಕಲಬುರ್ಗಿ ಎಂ. ಎಂ., ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಶಿವಶರಣರು, ಪುಟ 35.
189. ಜ. ಚ. ನಿ., ಯುಗಮಹಿಳೆ ದುಗ್ಗಲೆ, ಪುಟ 1.
190. ಅದೇ.
191. ಅದೇ.
192. ಅದೇ.

ಅಧ್ಯಾಯ ೮.

ಕಲೆ ಮತ್ತು ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ

ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದನೆಯ ಶತಮಾನದ ಮೊದಲ ದಶಕದಲ್ಲಿರುವ ನಾವು ಕರ್ನಾಟಕದ ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಶಾಸನಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಂಡಾಗ ವಿಭಿನ್ನ ಚಿತ್ರಗಳು ಕಾಣುಬರುತ್ತವೆ. ಸದ್ಯ ದೇವಾಲಯಗಳು ಇರುವವಾದರೂ ಸಾಮಾಜಿಕವಾಗಿ, ಧಾರ್ಮಿಕವಾಗಿ, ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕವಾಗಿ ಅವುಗಳ ಮಹತ್ವ ಜನರಲ್ಲಿ ಕಡಿಮೆಯಾಗಿದೆ. ಆದಾಗ್ಯೂ, ಯಾವುದೋ ಒಂದು ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಹೊಸ ರೂಪ ಪಡೆದುಕೊಂಡು ನವೀನ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟು ಪಡೆಯುತ್ತಲೇ ಇವೆ. ಹೀಗಾಗಿ, ದೇವಾಲಯ, ದೇವಾಲಯ ಶಿಲ್ಪಕಲೆಯು ಸಮಾಜದ ನಾಡಿಯನ್ನು ಹಿಡಿದು ನಡೆಯಿಸುವ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿ ಕಂಡು ಬರುತ್ತವೆ. ಹಳೆಯ ಬೇರು, ಹೊಸ ಚಿಗುರು ಎನ್ನುವಂತೆ, ಹಳೆಯ ದೇವಾಲಯಗಳ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆ ಕಡಿಮೆಯಾಗಿ ಹೊಸ ಪಿಳಿಗೆಯ ಹೊಸ ಮಾದರಿಯ ದೇವಾಲಯಗಳು ಇಂದು ನಿರ್ಮಾಣಗೊಳ್ಳುತ್ತಲೇ ಇವೆ. ಚಾಲುಕ್ಯರ (ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರ) ಕಾಲದ ದೇವಾಲಯಗಳ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆ ಇಂದಿಗೂ ಕಡಿಮೆಯಾಗದೇ ಅವು ಇವತ್ತಿಗೂ, (ಕೆಲವನ್ನು ಹೊರತುಪಡಿಸಿದರೇ, ಉಳಿದಂತೆ) ಸಾಕಷ್ಟು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಮಹತ್ವ ಪಡೆದು ಮುನ್ನಡೆದುಕೊಂಡು ಬಂದಿವೆ. ಉದಾ. ಶಿರೂರಿನ (ಬಾಗಲಕೋಟ-ತಾ.) ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ, ಬಾಗೇವಾಡಿಯ ಬಸವೇಶ್ವರ (ಬಾಗೇವಾಡಿ-ತಾ.), ಲಕ್ಕುಂಡಿ, ಗದಗ (ಗದಗ-ತಾ.), ಸೂಡಿ (ರೋಣ-ತಾ.), ಶ್ರೀಶೈಲ (ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶ), ಕುಂದಗೋಳ (ಕುಂದಗೋಳ-ತಾ.), ಹಿರೇಹಡಗಲಿ (ಹಡಗಲಿ-ತಾ.), ಮುಳಗುಂದ (ಗದಗ-ತಾ.), ಬಂಕಾಪುರ (ಶಿಗ್ಗಾವ-ತಾ.), ದೇವೂರ (ಸಿಂದಗಿ-ತಾ.), ಚಿನ್ನತುಂಬಲ (ಆದೋನಿ-ತಾ.), ಕೊಕಟನೂರ (ಅಥಣಿ-ತಾ.), ಕಲಕೇರಿ (ಹಾನಗಲ-ತಾ.) ಇತ್ಯಾದಿ ಹಲವು ಗ್ರಾಮಗಳ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಹೆಸರಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಹೀಗೆ, ಹಂತ ಹಂತವಾಗಿ ವಿಕಸನಗೊಂಡು ಬೆಳೆದು ಬಂದ ದೇವಾಲಯಗಳು ಕಲ್ಯಾಣದ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಆರಂಭದ ಅವಧಿಗೆ ಅವು ಸ್ಪಷ್ಟ ಸ್ವರೂಪ ಪಡೆದು ಉತ್ತಂಗ ಶಿಖರ ಮುಟ್ಟಿ ನಾಡಿನ ಜನರ ಧಾರ್ಮಿಕ ಮತ್ತು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಚಟುವಟಿಕೆಯ ಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಗಳಿಸಿ ಕೊಂಡವು. ಇದಕ್ಕೆ ಅನೇಕ ರೀತಿಯ ಪ್ರೇರಣೆಗಳು ಅಂದಿನ ಜನರ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಒಡಮೂಡಿದ್ದನ್ನು ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲದ ಹಲವು ಶಾಸನಗಳು ವರ್ಣಿಸುತ್ತವೆ. ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಶಾಸನಗಳು ದೇವಾಲಯ ನಿರ್ಮಾಣ, ನಿರ್ವಹಣೆಗಳಿಗೆ ಹಲವು ಪ್ರೇರಣೆ ಪ್ರಭಾವ ಬಿರಿದ್ದನ್ನು ಹೇಳುತ್ತವೆ. ಅಂತವುಗಳಲ್ಲಿ ಧರ್ಮ ಪ್ರಸಂಗ, ಪರೋಕ್ಷ ವಿನಯ, ಸಂಪತ್ತಿನ ವಿನಿಯೋಗ ಹಾಗೂ ವಿಶೇಷ ಸಂದರ್ಭ (ಅರಸನು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ವಿಜಯಿಯಾದರೆ, ಬಹಳ ದಿವಸಕ್ಕೆ ಗಂಡು ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಪಡೆದರೆ, ನಾಡಿನ ಜನತೆಯ ಒತಕ್ಕೆ, ಇತ್ಯಾದಿ)ಗಳ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ದೇವಾಲಯ, ಮೂರ್ತಿಶಿಲ್ಪ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆ, ಕೆರೆ-ಕಟ್ಟೆ, ಸತ್ರ, ಶಾಲೆ, ಅರವಟ್ಟಿಗೆ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಲು, ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಗೊಳಿಸಲು ದಾನ ನೀಡುವ ಸಂಪ್ರದಾಯ ಬೆಳೆದು ಬಂದಿತು. ದಾನವೆಂದಾಗ ಇಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಭೂಮಿ-ಹಣದಾನಗಳಿಗಷ್ಟೇ ಪ್ರೇರಣೆಯಾಗಲಿಲ್ಲ. ಅದು ಕನ್ಯಾದಾನ, ಅನ್ನದಾನ, ಹೊನ್ನುದಾನ, ಗ್ರಾಮದಾನ, ಅದಾಯದಾನ, ವೃತ್ತಿದಾನ, ಸೂಳೆದಾನ, ಪಾದರಕ್ಕೆ ದಾನ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ನೀಡುವ ಮಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬೆಳೆದು ನಿಂತಿದೆ. ಈ ಬೆಳವಣಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಪಾತ್ರ ಹಿರಿದಾಗಿತ್ತಲ್ಲದೆ, ಸ್ವತಃ ಸೋಮೇಶ್ವರನೇ ತನ್ನ ತುಲಾಪುರುಷ ಸಮಾರಂಭದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ, ದಿಗ್ವಿಜಯದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ಭೂಮಿ-ಹಣದಾನ ನೀಡಿದ್ದನ್ನು ಬನ್ನಿಗೋಳ ಮತ್ತು ಫಳದ ಶಾಸನಗಳು ಚಿತ್ರಿಸಿವೆ. ಶಾಸನಗಳು ದಾನವನ್ನು ಚಕ್ರವರ್ತಿಗಷ್ಟೇ ಸೀಮಿತಗೊಳಿಸದೆ, ಎಲ್ಲ ಧರ್ಮದ, ಎಲ್ಲ ವರ್ಗಗಳ ಜನರು ಸಹ ಹಲವು ಧರ್ಮ ಪ್ರಸಂಗಗಳಲ್ಲಿ ದಾನ-ದೇವಾಲಯ ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡಿರುವುದನ್ನು ಹೇಳುತ್ತವೆ. ಆಗಮ ಸಿದ್ಧಾಂತದಿಂದ ಧರ್ಮದ ಪ್ರಭಾವಕ್ಕೆ ಒಳಗಾದ ಜನ ತಾವು ನಂಬಿದ,

ಅನುಸರಿಸುವ ಜಾತಿ-ಧರ್ಮದ ದೇವರುಗಳ ಸಲುವಾಗಿ ಹಲವು ಧರ್ಮ ಪ್ರಸಂಗಗಳನ್ನು ನಡೆಯಿಸುವುದು ಪರರ ಹಿತಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಪರೋಕ್ಷವಿನಯ ಮಾಡಿಕೊಡುವ ಉದ್ದೇಶವನ್ನು ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹಾಕಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಲಭ್ಯ ಶಾಸನಗಳ ಉಲ್ಲೇಖಗಳಿಂದ ನಾವಿಲ್ಲಿ ಅಂದಿನ ರಾಜಕುಟುಂಬದವರು, ಸಾಮಂತಮಂಡಳೇಶ್ವರರು, ಅಧಿಕಾರಿ (ಮಂತ್ರಿ)ವರ್ಗದವರು, ವ್ಯಾಪಾರಿವರ್ಗ, ಸಾಮಾನ್ಯ ಜನರೆಂಬ ಬೇಧ-ಭಾವತೊರದೇ ಶೈವ, ವೈಷ್ಣವ, ಶಾಕ್ತ, ಜೈನ ದೇವಾಲಯ ಬಸದಿ, ಮೂರ್ತಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆಗೆ ಮುಂದಾಗಿದ್ದು, ಕೆಳಗಿನ ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.

೧. ದೇವಾಲಯ ನಿರ್ಮಾಣ

ಅ) ಶೈವ ದೇವಾಲಯಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ

ಸೋಮೇಶ್ವರನು ಸಿಂಹಾಸನಕ್ಕೆ ಬಂದ ವರ್ಷದಲ್ಲಿಯೇ ಹಾನಗಲ್ಲ ತಾಲೂಕಿನ ಆಡೂರಿನಲ್ಲಿ (ಪಾಂಡಿಯೂರ) ಕಾಳಗಾವುಂಡ ತನ್ನ ಹೆಸರಿನಿಂದಲೇ ಕಾಳೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ನಿರ್ಮಿಸಿ ಅದಕ್ಕೆಂದು ಭೂಮಿದಾನಗೈದನು. ಇದೇ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಗ್ರಾಮದ ಮತ್ತೊಬ್ಬ ಗಾವುಂಡನಾದ ಬರ್ಮಗಾವುಂಡನು ದೇವರ ನೈವೇದ್ಯಕ್ಕೆಂದು ಕೆರೆಯ ಕೆಳಗಿನ ನಿರ್ವರಿ (ನೀರುಣುವ) ಭೂಮಿಯನ್ನು ದಾನ ಮಾಡಿದನೆಂದು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೪-೪೫ರ ಶಾಸನ ಹೇಳುತ್ತದೆ.¹

ಮೇಲಿನ ಶಾಸನ ದೇವಾಲಯ ನಿರ್ಮಿಸಿ ದಾನ ನೀಡಿದ ಕುರಿತು ಹೇಳಿದರೆ, ಮೋರಿಗೇರಿಯ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೫ರ ಶಾಸನವು² ನೊಳಂಬ ವಂಶದ ಉದಯಾದಿತ್ಯರಸನಿಗೆ ಪರೋಕ್ಷವಿನಯವಾಗಬೇಕೆಂದು ಅಲ್ಲಿಯ ಲೆಂಕ-೧೦೦೦ರು ತಮ್ಮ ಹೆಸರಿನಿಂದಲೇ ಲೆಂಕೇಶ್ವರ ಹೆಸರಿನ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದರು. ಅದೇ ರೀತಿ ಲೆಂಕರು ನೊಳಂಬ ವಂಶಕ್ಕಾಗಿ ನೊಳಂಬೇಶ್ವರ ಹೆಸರಿನ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಸಹ ನಿರ್ಮಿಸಿದರೆಂದು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಇವರು ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡಿದ ದೇವಾಲಯದ ದೇವಕಾರ್ಯಕ್ಕೆಂದು, ದೇವರ ಭೋಗಕ್ಕೆ, ಪಾದಪರಿಹಾರಕ್ಕೆ ಮಠದ ವಿದ್ಯಾದಾನಕ್ಕೆಂದು ಸೋಮೇಶ್ವರನು ಶಿವಾಪನದ ಮೇಲೆ ದಾಳಿಗೈದು ಮರಳುವಾಗ ಹೂವಿನಹಡಗಲಿ ಬೀಡಿನಲ್ಲಿ ಬಿಡಾರ ಹೂಡಿದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಲೆಂಕರು ಚಕ್ರವರ್ತಿಯ ಬಳಿಗೆ ಹೋಗಿ ಅವನಿಗೆ ಭಿನ್ನವಿಸಿಕೊಂಡು ಆತನಿಂದ ಸವಂಟಿಯಪಾಳವನ್ನು ಪಡೆದು ಅದಕ್ಕೆ ಹೊಸದಾಗಿ ಶಿವಪುರವೆಂಬ ಹೆಸರನ್ನಿಟ್ಟು, ಮಠದ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಪಂಡಿತರ ಕಾಲು ತೊಳೆದು ದಾನವಾಗಿ ನೀಡಿದರು.

ಚಟ್ಟಿಯರಸ, ಘಟ್ಟಿಯರಸ, ಸೇನಭೋವ ಗೋವಿಂದಮಯ್ಯರು ಸೇರಿಕೊಂಡು ಲೆಂಕರು ಕೊಡಂಗರೆ ಎರಿಯ ಮೇಲೆ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ನೊಳಂಬೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಎದುರಾಗಿ ತಾವು ಸಹ ಗೋವಿಂದೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಮಾಡಿಸಿ ಅದಕ್ಕೆಂದು ಹನ್ನೆರಡು ಮತ್ತರು ಭೂಮಿಯನ್ನು, ದೇವರ ಸೂಳೆಯವರ್ಗಕ್ಕೆ, ಹಾಡುವ, ಪರಕಾರ, ದೇವಾಲಯ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ರೂವಾರಿ ಮಚ್ಚೋಜನಿಗೆಂದು ಭೂಮಿದಾನ ಕೈಕೊಂಡ ಕುರಿತು ಮೇಲಿನ ಶಾಸನ ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ.

ಮಲ್ಲವೂರದ (ಮಲ್ಲೂರ) ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೮ರ ಶಾಸನವು ಬಾಸವೂರ-೧೪೦ ಮೇಲೆ ಮಾಂಡಳಿಕನಾದ ಚೋಮದೇವರಸ ಕುಮಾರನಾಗಿದ್ದು ಅವನು ಮಲ್ಲವೂರಕ್ಕೆ ಬೇಟಿನೀಡಿದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಿಯ ಕವೇಶ್ವರ ಹಾಗೂ ಮೂಲಸ್ಥಾನ ದೇಗುಲಕ್ಕೆ, ಕವೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಕ್ಕೆಂದು ಅದರ ಗಂಧ, ಧೂಪ, ನೈವೇದ್ಯಕ್ಕೆ, ದೇವರ ಆಚಾರ್ಯ ತ್ರಿಭುವನ ಸಿಂಗಜೀಯಗೈದು ಭೂಮಿದಾನಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದನ್ನು ಸವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.³ ಇಲ್ಲಿ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರವೆಂಬುದು ಮೂಲದೇವಾಲಯದ ಹೊಸ ಭಾಗಗಳ ಜೋಡಣೆ ಆಗಿದೆ.

ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರದ ನಾಂದೇಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮುಖೇಡ ತಾಲೂಕಿನ ಗ್ರಾಮವಾದ ಯಕಲಾಪುರ (ಒಕ್ಕಲುಗಾವೆ)ದ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೮ರ ಮತ್ತೊಂದು ಶಾಸನ ವೊಕ್ಕಲುಗಾವೆಯ ಆಳುವ ಮಲ್ಲಗಾವುಂಡ ದೇಗುಲವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂದು ಹೇಳುತ್ತದೆ.⁴

ಮಲ್ಲಗಾವುಂಡ ಮಾಡಿಸಿದ ಈ ದೇಗುಲಕ್ಕೆ ದಂಡನಾಯಕ ಕಾಳಿದಾಸಯ್ಯನ ಮಗ ಕೇಶಿರಾಜ ಮನ್ನೆಯ ನಾಕರಸನು ಸೇರಿಕೊಂಡು ಭೂಮಿದಾನವನ್ನು ನೀಡಿದರು. ಚಕ್ರವರ್ತಿ, ಮಂಡಳಿಕರಸ, ಸಾಮಂತರಸರ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಗ್ರಾಮಗಳ ಆಡಳಿತ ನಡೆಸುವ ಗಾವುಂಡರು ದೇವಾಲಯ ನಿರ್ಮಿಸುವ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ತೋಡಗಿಸಿಕೊಂಡಿರುವುದು ಈ ಶಾಸನದಿಂದ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ.

ಅದೇ ಮುಖೇಡ ತಾಲೂಕಿನ ಸುಗಾವ ಗ್ರಾಮದ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೦ರ ಶಾಸನ ಯಕಲಾಪುರ ಶಾಸನದ ಮಲ್ಲ (ಮಾಲ) ಗಾವುಂಡನೇ ಈ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಮಾಡಿಸಿದನೆಂದು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಮುಖೇಡ ತಾಲೂಕಿನ ಎರಡು ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಮಲಗಾವುಂಡ (ಮಲ್ಲಗಾವುಂಡ) ನಿರ್ಮಿಸಿದ ವಿಷಯ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದು ಬರುವುದಾದರೂ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಒಕ್ಕಲುಗಾವೆಯ ಮಲಗಾವುಂಡ ಮಾಡಿಸಿದ ದೇಗುಲವೆಂದಿದ್ದರಿಂದ ಬಹುಶಃ ಯಕಲಾಪುರ (ಒಕ್ಕಲುಗಾವೆ)ದ ಶಾಸನದ ದೇವಾಲಯವೇ ಸುಗಾವ ಶಾಸನ ಹೆಸರಿಸುವ ದೇಗುಲವಾಗಿದೆ. ಯಕಲಾಪುರ ಶಾಸನಕ್ಕೂ ಸುಗಾವ ಶಾಸನಕ್ಕೂ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಎರಡು ವರ್ಷ ಅಂತರವಿದ್ದು ಸುಗಾವ ಶಾಸನವು ಮಾಲಗಾವುಂಡ ಮಾಡಿಸಿದ ದೇಗುಲಕ್ಕೆ ನಾಯಕನೊಬ್ಬ (ಹೆಸರಿಲ್ಲ) ನಲ್ಲತ್ತು ಮತ್ತರು ಭೂಮಿದಾನ ಮಾಡಿದನೆಂದಿದೆ.⁵

ಭೀಮರಾಯನ ಗುಡಿಯ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೦ರ ಶಾಸನವು ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಅಧೀನ ನಾಯಕ ಸೋಮಯ್ಯನಾಯಕನು 'ಶ್ರೀವೈಗಳಲ (ಶಿರವಾಳ)ದಲ್ಲಿ ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಮಾಡಿಸಿ ಮಹಾದೇವರಿಗೆ ಸಗರ-೨೦೦ರ ಬಳಿಯ ಗ್ರಾಮವಾದ ಏಡೆವೈಗಳದ ಹೊಲದಲ್ಲಿ ದಾನಬಿಟ್ಟನೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಮುಂದುವರೆದು ಶಾಸನ ಇದೇ ಏಡೆವೈಗಳದ ಹೊಲದಲ್ಲಿ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಸೋಮೇಶ್ವರ, ಅವನ ಮಂಡಳೇಶ್ವರ ದೇವರಸರು ಸೇರಿ ಮೂವತ್ತೆರಡು ಗೇಣ ಕೋಲಿನಿಂದ ದಸವಂದವಾಗಿ ದಾನ ಮಾಡಿದ್ದನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ.⁶ ಶಾಸನ ಹೆಸರಿಸುವ ದೇವಾಲಯ ಬಹುಶಃ ಇಂದಿನ ಪಂಚಕೂಟ ದೇವಾಲಯವಾದ ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವೇ ಆಗಿದೆ.

ಹಿರೇಕೆರೂರ ತಾಲೂಕಿನ ಮೇದೂರು ಮೂಲತಃ ಮೇಜವೂರವೆಂದು ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆ ಗಳಿಸಿಕೊಂಡಿತ್ತು. ಅಂದು ಈ ಮೇಜವೂರವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ಮಾಕಳಗಾವುಂಡ ತನ್ನ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಮಾಕಳೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಕಟ್ಟಿಸಿ ಶಿವನಲ್ಲಿ ಸೇರಿಹೋದ. ಈ ಮಾಕಳಗಾವುಂಡ ದೇವಾಲಯ ಕಟ್ಟಿಸುವ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಸಹಾಯಕ ಎಂಬಂತೆ ಅಥವಾ ಅಂತಹ ಒಂದು ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ತಾನು ಸಹ ಭಾಗಿಯಾಗ ಬೇಕೆಂದು ಸಿಂಧ ವಂಶದ ಅಯ್ಯಣಜೋಗನು ಮಾಕಳೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ ಭೂಮಿದಾನ ನೀಡಿದನು. ಇತನು ನೀಡಿದ ದಾನವನ್ನು ಅಂದು ದೇವಾಲಯದ ಆಚಾರ್ಯನಾಗಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಅಗ್ನಿಭಟ್ಟಾರಕ ಸ್ವೀಕರಿಸಿದ ವಿಷಯವನ್ನು ತೆದಿಯಿಲ್ಲದ ಶಾಸನ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.⁷

ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಜವೂರ ಇಂದು ಹಾವನೂರ ಎಂದು ಮಾರ್ಪಟ್ಟಿದ್ದು ಹಿಂದೊಮ್ಮೆ ದೇವಾಲಯ ನಿರ್ಮಾಣದಿಂದ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಗಳಿಸಿಕೊಂಡಿತ್ತು. ದೇವಾಲಯ ನಿರ್ಮಾಣ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರಂತರವಾಗಿ ಮುಂದುವರೆದಿತ್ತು. ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೩ರಲ್ಲಿ ಈ ಕಾಜವೂರದ ಮುಖಗಾವುಂಡನ ಮಗ ಮೂಲಸ್ಥಾನ ಕಲಿದೇವ ದೇಗುಲವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ ಅಮರನಾದ. ಅದನ್ನು ಸಾರ್ಥಕ ಪಡಿಸಲೆಂಬಂತೆ ಸುಂಕಾಧಿಕಾರಿಗಳು ತಮ್ಮ ಆದಾಯದಲ್ಲಿ ಒಂದಿಷ್ಟು ಸುಂಕವನ್ನು ದೇವಾಲಯದ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೇಂದು ಬಿಟ್ಟುಕೊಟ್ಟರು. ಇವರಲ್ಲಿ ವಡ್ಡರಾವಳದ ಪೆರ್ಗಡೆ ಶಿವರಾಜ, ಪೆರ್ಗಡೆ ಬಾಚಿಮಯ್ಯ, ಬನವಾಸಿ ೧೨೦೦ಂದ ಪೆಜ್ಜುಂಕದ ಪೆರ್ಗಡೆ ವಾವಣಯ್ಯ, ಪೆರ್ಗಡೆ ಜಕ್ಕಿಮಯ್ಯನ ಮಂಡಳೇಶ್ವರನ ದಂಡನಾಯಕ ಕಾಮದೇವರು ಒಟ್ಟುಗೂಡಿ ದೇವರ ಆಚಾರ್ಯ ಚಿಲ್ಲು ಕಾಚಾರ್ಯನ ಕಾಲ ತೊಳೆದು ತಮ್ಮ ಸುಂಕಾದಾಯವನ್ನು ನೀಡಿದರು.⁸

ಈ ಒಂದು ಅವಧಿ ಬೇವಾಲಯ ನಿರ್ಮಾಣಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚು ಒತ್ತು ನೀಡಿದ್ದರಿಂದ ಸಮಾಜದ ಎಲ್ಲ ಸ್ಥರದ ಜನರು ಅದರಲ್ಲಿ ಭಾಗಿಯಾಗಿದ್ದರು. ಅಂತವರಲ್ಲಿ ಕಲ್ಕೇರಿಯ ಬೀಡಿನ ಕಾಂಚಸೆಟ್ಟಿಯು ಒಬ್ಬ. ಈ ಶೆಟ್ಟಿಯು ತಾನು ಸಹ ದೈವಭಕ್ತನಾಗಿ

ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ತೋರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ದೇವರಲ್ಲಿ ನಂಬಿಕೆಯಿಟ್ಟು ಅದರ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಕಲ್ಯಾಣದಲ್ಲಿ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕರೆಯುವ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ ಕೃತಾರ್ಥನಾದ. ಈತನ ಕಾರ್ಯ ನೋಡಿ ತಾವು ಸಹ ದೇವರ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಭಾಗಿಗಳಾಗಬೇಕೆಂದು ಕಾಂಚಿಸೆಟ್ಟಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ದೇವಾಲಯದ ನಿತ್ಯಕರ್ಮಗಳಿಗೆಂದು ವಡ್ಡರಾವುಳದ ಪೆರ್ಗಡೆ ಸೋಮನಾಥಯ್ಯನ ಅಧಿಕಾರಿ ಕುಪ್ಪಟ್ಟೂರ ತಾಣೆಯ ಅಧಿಷ್ಠಾಯಕ ನಾಗವರ್ಮಯ್ಯ, ಮಾಧವಭಟ್ಟ, ಸೇನಭೋವ ಸಂಕಮಯ್ಯರು, ಪೆಜ್ಜುಂಕದ ಪೆರ್ಗಡೆ ವಾವಣಯ್ಯನ ಅಧಿಕಾರಿ ತಿಳವಳ್ಳಿ ತಾಣೆಯ ಅಧಿಷ್ಠಾಯಕ ನಾಗವರ್ಮಯ್ಯ, ಸೇನಭೋವಸಿಂಗಯ್ಯ, ಬರ್ಮಯ್ಯರು ಬನವಾಸಿ ಕದಂಬ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಕೀರ್ತಿವರ್ಮನ ಅಧಿಕಾರಿ ತಿಳವಳ್ಳಿ ತಾಣೆಯ ಬಿಲ್ಲೋಡೆಯ ಅಧಿಷ್ಠಾಯಕ..... (ರವಿಪಯ್ಯ), ಸೇನಭೋವ ನೇಮಯ್ಯ, ಕುಂದಮಯ್ಯರು ಸೇರಿಕೊಂಡು ಸೊಡರೆಣ್ಣೆ, ಖಂಡಸ್ಪುಟತಕ್ಕೇಂದು ವಡ್ಡರಾವುಳ ಸಹಿತ ಪೆಜ್ಜುಂಕ, ಬಿಲ್ಲೋಡೆ ಎರಡೊಕ್ಕಲುದರೆ ಕೋಡ ವೀಸ ಸಹಿತ ಮೂರು ಸುಂಕದೊಳಗಾಗಿ ಬಿಟ್ಟು ಉಪ್ಪಿನ ಹೇರು ಐವತ್ತನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಕೊಟ್ಟರು.⁹

ಇಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಸೆಟ್ಟಿಗಳು, ಗಾವುಂಡರು ಕಟ್ಟಿಸಿದ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ಸುಂಕಾಧಿಕಾರಿಗಳಾದ ಪೆರ್ಗಡೆಗಳು ದೇವಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಆದಾಯ ದಾನ ಮಾಡಿದ್ದರು. ಆದರೆ ಸಾನಿಗರಂದ (ಕರಿನಗರ ಜಿಲ್ಲೆ) ಪೆರ್ಗಡೆ ಮಧುವಪಯ್ಯ ತನ್ನ ಹೆಸರಿನ ಮಧುಪಲೇಶ್ವರ ಶಿವ ದೇವಾಲಯ ನಿರ್ಮಿಸಿ ಮುಕ್ತಿ ಪಡೆದನು. ಆ ದೇವಾಲಯದ ಕಾರ್ಯ ನಿಲ್ಲಬಾರದೆಂದು ತಿಳಿದು ಕಂಡಿ ಸನಿಗರ ಗ್ರಾಮದ ಗಾವುಂಡರು ಕಾಕತೀಯ ಮಾಂಡಳಿಕರಸ ಪೋಲರಸನ ಅನುಮತಿಯಂತೆ ಭೂಮಿದಾನ ಮಾಡುವ ಮೂಲಕ ತಮ್ಮ ಕರ್ತವ್ಯ ಮಾಡಿದ ವಿಷಯವನ್ನು ಶಾಸನ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದೆ.¹⁰

ಈ ಒಂದು ದೇವಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಂದಿನ ಸಮಾಜದ ಮುಖ್ಯವಾಹಿನಿಯಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಪುರುಷರಷ್ಟೇ ಮುಂದೆ ಬಂದಿರಲಿಲ್ಲ. ಪುರುಷರ ಸಮಾನವಾಗಿ ಮಹಿಳೆಯರು ಬೆಳೆದು ನಿಂತಿದ್ದರೆಂಬುದು ಕೆಂಭಾವಿ ಶಾಸನದಿಂದ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಚಕ್ರವರ್ತಿಯ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ರೇವರಸನ ಪತ್ನಿ ಮಾಳಿಯಬ್ಬರಸಿ ಈ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಭಾಗಿಯಾದ ಮೊದಲ ಮಹಿಳೆ. ಇವಳು ಕೆಂಭಾವಿಯಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಮಾಳಿಭೇಶ್ವರ ದೇವಸ್ಥಾನವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ, ದೇವರ ಅಂಗ, ರಂಗ ಭೋಗಗಳಿಗೆ, ತಪೋದನ, ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಆಹಾರದಾನಕ್ಕಾಗಿ ಒಂದು ಸಾವಿರ ಮತ್ತರು ಭೂಮಿಯನ್ನು ರಾಜಧಾನಿ ಎನಿಸಿದ ಕೆಂಭಾವಿಯ ಪೂರ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬಿಟ್ಟುಕೊಟ್ಟಳು.¹¹ ಸದ್ಯ ಮಾಳಿಯಬ್ಬರಸಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ದೇವಾಲಯ ಯಾವುದೆಂಬುದು ತಿಳಿದುಬರುವದಿಲ್ಲವಾದರು. ಸದ್ಯಕ್ಕೆ ಗ್ರಾಮದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ರೇವಣಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಮಾಳಿಯಬ್ಬರಸಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ದೇವಾಲಯವಾಗಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಶಾಸನದ ಕಲ್ಲು ದೇವಾಲಯದ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ಹೊಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ತಾನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ೧೦೦೦ ಮತ್ತರು ಭೂಮಿದಾನ ನೀಡಿರುವುದನ್ನು ಗಮನಿಸಿದಾಗ ಇಂದಿನ ರೇವಣಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವೇ ಮಾಳಿಭೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಾಗಿದೆ. ದೇವಾಲಯವಿಂದು ಸಂಪೂರ್ಣಬಿದ್ದು ಪೂರ್ವಮುಖ ಗರ್ಭಗೃಹ, ಅರ್ಧಮಂಟಪಗಳು ಮಾತ್ರ ಉಳಿದುಕೊಂಡು ಬಂದಿವೆ. ಉಳಿದ ಮೂರು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳು, ಅರ್ಧ ಮಂಟಪಗಳು ಮತ್ತು ನವರಂಗ ಮಂಟಪಗಳು ಬಿದ್ದು ಹೋಗಿವೆ ಅವುಗಳ ಕೆಳಭಾಗದ ಅಧಿಷ್ಠಾನಗಳನ್ನು ಇಂದು ತೆಗೆದುಹಾಕಿ ಕಾಂಕ್ರಟ ಮಂಟಪವನ್ನು ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಮೂಲತಃ ಚತುಷ್ಕೂಟ ಮಾದರಿ ತಲವಿನ್ಯಾಸ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಇಂದು ಕಳೆದು ಕೊಂಡಂತಾಗಿದೆ.

ಚಕ್ರವರ್ತಿ ತನ್ನ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯಕಾರ್ಯ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಪಯಣ ಬೆಳೆಸುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ, ಇಲ್ಲವೆ ದುಷ್ಟನಿಗ್ರಹಕ್ಕಾಗಿ ಸೈನ್ಯನಡೆಸಿ ಯುದ್ಧಮಾಡಿ ಜಯ ಸಾಧಿಸಿ ಮರಳುವಾಗ ಜಯದ ಸಾಂಕೇತಿಕವಾಗಿ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ದಾನ ನೀಡುವ ಸಂಪ್ರದಾಯ ಬೆಳೆಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಅಂತಹ ಒಂದು ಸಂಪ್ರದಾಯ ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನಿಂದ ಕಾರ್ಯರೂಪತಾಳಿದ್ದಿತು.

ಸೋಮೇಶ್ವರನು ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಮಧ್ಯವರ್ತಿ ನಾಡಾದ ಕಮ್ಮಟದುರ್ಗದ ಮೇಲೆ ದಾಳಿ ಮಾಡಿ ಜಯಸಂಪಾದಿಸಿ ಮರಳುವ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಬನ್ನಿಗೋಳವೆಂಬ ಅಗ್ರಹಾರವನ್ನು ಅವನ ಮಡದಿ ಕೇತಲದೇವಿಯು ಕುತ್ತುಂಬಿತ್ತಿಯಾಗಿ ತ್ರಿಭೋಗಾಭ್ಯಂತರ ಸಿದ್ಧಿಯಿಂದ ಆಳುತ್ತಿದ್ದಳು. ಆ ಅಗ್ರಹಾರದ ಮೇಲಿನ ಗಾವುಂಡ ಅಧಿಕಾರ ಜೇಡರದಾಗಿತ್ತು. ಅಂತಹ ಜೇಡರಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯರಾದವರು ತಿಪ್ಪಗಾವುಂಡ, ಏಚಗಾವುಂಡರು ಪ್ರಮುಖವಾಗಿದ್ದು, ಅವರ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಎರಕಾಟಿ ಮತ್ತು ಎರೆಸಂಕಯ್ಯರು ಸೇರಿಕೊಂಡು ಬನ್ನಿಗೋಳದಲ್ಲಿ ಶಿವದೇವಾಲಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದರು. ಜಯದ ಹುಮ್ಮಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಹಿಂಪರ್ಯಾಟ ಮಾರ್ಗಮಧ್ಯದ ಈ ಬನ್ನಿಗೋಳಕ್ಕೆ ಭೇಟಿನೀಡಿದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ವರು ಮಾಡಿಸಿದ ಶಿವದೇವಾಲಯವನ್ನು ಕಂಡು ಮೆಚ್ಚಿ ಜಯದ ಸ್ಮರಣಾರ್ಥವೆಂಬಂತೆ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಊರಿನ ಪೂರ್ವದ ಡೊಂಕಿ ಹೊಲದಲ್ಲಿ ಹದಿಮೂರು ಮತ್ತರು ಭೂಮಿಯನ್ನು ದಾನ ನೀಡಿದನು.¹²

ಈ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯ ಜೊತೆಗೆ ಅವನ ಮಂತ್ರಿಗಳು ಸಹ ಇಂತಹ ಒಂದು ಧರ್ಮಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದು ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವಾಗಿದೆ. ಮಹಾಮಾತ್ಯ ಪದವಿ ವಿರಾಜಮಾನನಾದ ದೇವರಸನು ಪೊಸ ವಡಂಗಿಲೆಯಲ್ಲಿ (ಹಡಗಲಿ) ತನ್ನ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ದೇವೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಕಟ್ಟಿಸಿ ಅದರಲ್ಲಿ ದೇವತಾ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿದ. ದೇವರ ಅಂಗಭೋಗಕ್ಕೆ ಜನಮೇಜಯದತ್ತಿ ಮಹಾ ಅಗ್ರಹಾರ ವಡಂಗಿಲೆಯೂರೊಡೆಯ ಪೊಸ ಪ್ರಮುಖ ಮಹಾಜನರ ಕೈಯಿಂದ ಸರ್ವನಮಸ್ಕವಾಗಿ ಪಡೆದು ಕೆರೆಯ ಕೆಳಗಿನ ಅಡಕೆತೋಟ, ಗದ್ದೆ, ಭೂಮಿಯನ್ನು ದಾನ ಮಾಡಿದನು. ಮಹಾಮಾತ್ಯ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ವೀರಬಣಂಜಿಗರಾದ ಗವರೆಗಳು, ಗಾತ್ರಿಗರು, ವೇಳೆಕಾರರು, ಬೀರರು, ಬೀರವೇಗರು, ಗಾವುಂಡರು, ಐಯ್ಯಾವೊಳಿ ೫೦೦ ಸ್ವಾಮಿಗಳು ಕೂಡಿಕೊಂಡು ದಾನ ಮಾಡಿದ್ದನ್ನು ಶಾಸನ ವಿವರವಾಗಿ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.¹³

ಕೊಯಿಬಾಳದ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೮ರ ಶಾಸನ ಸಾಮಂತರಸ ದಾನ ನೀಡಿರುವುದನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಸಾಮಂತ ಪದವಿ ವಿರಾಜಮಾನನಾದ ಇಂದ್ರಕೇಶಿ ಮತ್ತು ಊರಗಾವುಂಡಗಳು ಸೇರಿ ಅಲ್ಲಿಯ ಜೋಗೇಶ್ವರ, ಇಂದ್ರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ, ಮತ್ತು ಜೋಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಕ್ಕೆಂದು ಭೂಮಿದಾನ ನೀಡಿದರು. ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಜೋಗಿಮಯ್ಯ ಶಾಸನ ನಿಲ್ಲಿಸಿದನೆಂದಿರುವದರಿಂದ ಜೋಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ನಿರ್ಮಾಣವನ್ನು ಜೋಗಿಮಯ್ಯ ಮಾಡಿರಬೇಕು. ಅದೇರೀತಿ ಇಂದ್ರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಇಂದ್ರಕೇಶಿಯ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕರೆಯುತ್ತಿರುವದರಿಂದ ಇಂದ್ರಕೇಶಿ ಇಲ್ಲವೇ ಇಂದ್ರಕೇಶಿ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕಟ್ಟಿರಬೇಕು. ಸಾಮಂತ ಇಂದ್ರಕೇಶಿ ಮತ್ತು ಗಾವುಂಡರು ನೀಡಿದ ದಾನವನ್ನು ಶಕ್ತಿಪರ್ವೆಯ ಲೋಕಾಭರಣ ಪಂಡಿತ ಸ್ವೀಕರಿಸಿದನು¹⁴

ದೇವಾಲಯ ಕಟ್ಟಿಸುವದೊಂದೆ ಮಹಾಕಾರ್ಯವಲ್ಲ, ಸಮಾಜಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಿದರೆ ಜೀವನ ಸಾರ್ಥಕ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬಹುದೆಂಬ ನಂಬಿಕೆ ಇದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಅಂತವರಲ್ಲಿ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಮಾಂಡಳಿಕ, ಸಾಮಂತನಾದ ಕರುವರ ಗುಲ್ಲಿಮಯ್ಯನು ಒಬ್ಬನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಇವನನ್ನು ಶಾಸನ ನಾಲ್ಕೂವರ್ಷ ದಾಸಿ ಕರುವರನ ಮಗನೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತದೆ. ಈತನು ಊರ ಪಡುವಣ ಹಿರಿಯ ತೋಟದಲ್ಲಿ ಮೂಡಣದಲ್ಲಿ ಬಾವಿ, ಕಲ್ಲದೇಗುಲ (ಗುಲುಗೇಶ್ವರ), ಸತ್ರ, ಸತ್ರದ ಮನೆ, ಊರ ನಡುವಣ ಶ್ರೀವಾಗಿಲು (ಬಾಗಿಲು)ಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಸಿ ಅವುಗಳಿಗೆಂದು ಭೂಮಿದಾನವನ್ನು ಕೈಕೊಂಡನು¹⁵ ಗುಲ್ಲಿಮಯ್ಯ ಮಾಡಿದ ಈ ಮಹಾಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ತಮ್ಮದೊಂದು ಕೊಡುಗೆ ಎಂಬಂತೆ ಕರುವರ ಹೋಚಿಮಯ್ಯನ ಮಮ್ಮ (ಮಾವ) ಪೆರ್ಗಡೆ ಮಾಕಿಮಯ್ಯ ಪಾದಪೂಜೆ ಮಾಡಿ ಸರ್ವ ಪಾದಾಪರಿಹಾರವಾಗಿ ಶ್ರೀ ಗುಲುಗೇಶ್ವರ ದೇವರ ರಂಗಭೋಗಕ್ಕೆ ಭೂಮಿದಾನ ನೀಡಿದನು. ಅದೇ ರೀತಿ ಹಡವಳರ ಏಚಿಮಯ್ಯನಾಯಕನು ಸಹ ಸತ್ರಕ್ಕೆಂದು ಆರು ಮತ್ತರು ಭೂಮಿಯನ್ನು ದಾನವಾಗಿ ನೀಡಿದನು.

ಉಚ್ಚಂಗಿದುರ್ಗದ ಶಾಸನವೊಂದು ಮಂಡಳೇಶ್ವರನ ದಂಡನಾಯಕನಾಗಿ, ಮನೆವೆರ್ಗಡೆಯಾಗಿದ್ದ ಮೂಕರಾಜನ ಮಗ ಬಿಜ್ಜಲದೇವನು ಅಲ್ಲಿಯ ಕಳೇಶ್ವರ ದೇವರ ಕಾಲುತೊಳೆದು ಗಳಗೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ ಭೂಮಿದಾನ ನೀಡಿದನೆಂದಿದೆ. ಇದೇ ಶಾಸನ ಮುಂದುವರೆದು ದಂಡನಾಯಕ ದೇವಪಯ್ಯ ಕಲಿದೇವಾಲಯಕ್ಕೆಂದು ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಬಾವಿ ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡಿದಾನೆಂದಿದೆ. ಇವನು ಮಾಡಿಸಿದ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಮಗ ಪೆರ್ಗಡೆ ದಂಡನಾಯಕ ನಾಗದೇವಯ್ಯ ದಂಡನಾಯಕ ಎರಕಪಯ್ಯ, ಸಂಧಿವಿಗ್ರಹ ದಂಡನಾಯಕ ಮಾರಮಯ್ಯ, ಸಂಧಿವಿಗ್ರಹ ಕಾಳಿದಾಸ ಭಟ್ಟರು ಚಕ್ರವರ್ತಿಗೆ ಭಿನ್ನವಿಸಿಕೊಂಡು ದೇವರಿಗೆ ದಾನಬಿಟ್ಟರೆಂದು ಹೇಳುತ್ತದೆ.¹⁶

ಹರ್ಕನಾಳದ ಶಾಸನವು ಸಹ ದೇರಕಟದ (ಹರ್ಕನಾಳ) ಸ್ವಯಂಭು ಕಲಿದೇವ ಸ್ವಾಮಿ ದೇವರಿಗೆ ಅದರ ಖಂಡಸ್ಥುಟಿತ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆಂದು ಕೋಗಳಿ-೫೦೦ರಲ್ಲಿಯ ಕಂಪಣ ಮುಳ್ಳಿಗೆ-೨೦೦ ಬಳಿಯ ನಿಲ್ಲಿಜಿಗೆ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ದಾನವಾಗಿ ಪೆರ್ಗಡೆ ಹಾಗೂ ಸಂಧಿವಿಗ್ರಹಿಯಾದ ದೇವಪಯ್ಯ ಮತ್ತು ಪ್ರಮುಖ ಕರಣರು ಸೇರಿ ನೀಡಿದರೆಂದು ಹೇಳುತ್ತದೆ.¹⁷

ಬ) ಹಲವು ಧರ್ಮಗಳ ದೇವಾಲಯಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ

ಒಬ್ಬ ವ್ಯಕ್ತಿ ಯಾವುದೇ ಒಂದು ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಹೊಂದುಕೊಂಡು ಆ ಧರ್ಮದ ದೇವಾಲಯ ನಿರ್ಮಿಸುವುದು ಸಂಪ್ರದಾಯ. ಆದರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಧರ್ಮದ ದೇವಾಲಯ ಕಟ್ಟಿಸಿದಾಗ ಅತನಿಗೆ ತೃಪ್ತಿ ದೊರೆತಂತೆ ತೋರಲಿಲ್ಲ ಹೀಗಾಗಿ ಅವನು ಹಲವು ಧರ್ಮದ ಹಲವಾರು ದೇವರುಗಳ ಗುಡಿಗಳನ್ನು ಒಟ್ಟಿಗೆ, ಒಮ್ಮೆಲೇ ಕಟ್ಟಿಸಿ ದಾನಗೈದ ಅಪರೂಪದ ಪ್ರಸಂಗಗಳು ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲದ ಎರಡು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ನಮಗೆ ದೊರಕುತ್ತವೆ.

ಶಿರೂರ ಗ್ರಾಮದ ಗಾವುಂಡ ಮತ್ತು ಪ್ರಭುವಾಗಿ ಆಡಳಿತ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಮಾರಸಿಂಘನು ಎಲ್ಲಾ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ತಾನೆ ಕಟ್ಟಿಸುವ ಹಂಬಲವುಳ್ಳವನಾಗಿ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯವಾದ ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ, ಅದರ ಸುತ್ತಲೂ ಪ್ರಾಕಾರ, ಪ್ರಾಕಾರದ ಒಳಗಡೆ ಮೂಲಗೂಡಿಯ ಸುತ್ತಲೂ ವಿನಾಯಕ, ವಿಷ್ಣು, ಹಟಕೇಶ್ವರ. ಸರಸ್ವತಿ, ಹನುಮಂತ, ಭೈರವ, ಚಂಡಿಕೆಯರ ಗುಡಿಗಳನ್ನು, ಮಂಟಪ, ತೋರಣಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದನು, ಇದರ ಜೊತೆಗೆ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣು, ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದಕ್ಕೂ ಭೂಮಿದಾನ ಮಾಡಿದನೆಂದು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೯ರ ಶಾಸನ ಹೇಳಿದರೆ,¹⁸ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೨-೬೩ರ ಮತ್ತೊಂದು ಶಾಸನ ಪ್ರಭು ಮಾರಸಿಂಘನು ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವರ ಖಂಡಸ್ಥುಟಿತ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ, ನವಕರ್ಮ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣರ, ಆಹಾರಕ್ಕೆಂದು ೧೦೦೦ ಗದ್ಯಾಣಗಳನ್ನು ನೀಡಿದ ಕುರಿತು ಹೇಳುವುದು.¹⁹ ಈ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವರ ಖಂಡಸ್ಥುಟಿತ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಎಂಬುದು ಮೂಲ ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ನವರಂಗ ಮಂಟಪಕ್ಕೆ ದಕ್ಷಿಣ ಮುಖಮಾಡಿ ಕಟ್ಟಲಾದ ಮತ್ತೊಂದು ಗರ್ಭಗೃಹವೇ ಆಗಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ.

ಇಂತಹುದೆ ಮತ್ತೊಂದು ಉದಾಹರಣೆ ನಮಗೆ ತಡಕಲ್ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ದೊರಕುತ್ತದೆ. ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೭ಕ್ಕೆ ಸೇರುವ ಈ ಶಾಸನ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಸಾಮಂತ ಮಂಡಳೇಶ್ವರನಾದ ನಾಗವರ್ಮನು ಚಕ್ರವರ್ತಿಯಿಂದಲೇ ತಡಕಲ್ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ಪಡೆದು ಆ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ತಂದೆ ನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯ, ತಾಯಿಗೆ ಆದಿತ್ಯ, ಕಿರಿಯ ತಂದೆಗೆ ಆಯ್ಯಪಯ್ಯನಿಗೆ ಆಚೇಶ್ವರ, ತನ್ನ ಹೆಸರಿನಿಂದ ನಾಗೇಶ್ವರ, ಪತ್ನಿಗೆ ಸರಸ್ವತಿ ಮಂಟಪ, ಮಗನಿಗೆ ಭೈರವ, ತಂಗಿಗೆ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವರುಗಳನ್ನು ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಮಾಡಿಸಿ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆಂದು ಮಹಾದ್ವಾರವನ್ನೂ, ಸಂಧ್ಯಾಮಠವಲ್ಲದೇ, ಗಣಪತಿ, ಭಗವತಿ, ಸಪ್ತಮಾತೃಕೆ, ನಂದಿ ನಾಗರ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಹಲವು ಮೂರ್ತಿಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠೆ ಮಾಡಿದನು.²⁰ ಅಲ್ಲದೇ ಕಾಳಾಮುಖ ಪ್ರಮುಖ ಶ್ರೀ ವಾಗೇಶ್ವರ ಪಂಡಿತರ್ಗ್ಗ ದೇವರ ತ್ರಿಕಾಲಪೂಜೆಗೆ ಅಲ್ಲಿಯ ತಪೋಧನ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ಮಾಣಿಗಳ ಆಹಾರ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆಂದು ಭೂಮಿ, ಹೂದೋಟ, ಗಾಣ, ಮನೆ, ಅಂಗಡಿ, ಗದ್ದೆ ಭೂಮಿಗಳನ್ನು ದಾನ ನೀಡಿ ತನ್ನ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸಾಧಿಸಿಕೊಂಡನು.

ಕ) ವೈಷ್ಣವ ದೇವಾಲಯಗಳು

ಶೈವ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ಚಾಲುಕ್ಯರಸರು ಹೆಚ್ಚಿನ ಒತ್ತು ನೀಡುವದರ ಜೊತೆಗೆ, ಸ್ವತಃ ಶೈವ ಧರ್ಮವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ತುಂಬೆಲ್ಲ ಶೈವ ದೇವಾಲಯಗಳೇ ನಿರ್ಮಾಣವಾದಂತೆ ಭಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಬಹುಶಃ ಈ ಪ್ರಭಾವದಿಂದಲೇ ಏನೋ ವೈಷ್ಣವ ದೇವಾಲಯಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಗೌಣವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಆದಾಗ್ಯೂ ಒಂದೇರಡು ವೈಷ್ಣವ ದೇವಾಲಯಗಳು ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿ ಅವುಗಳಿಗೆ ದಾನದತ್ತಿಗಳನ್ನು ಹಾಕಿಕೊಟ್ಟಂತಹ ಉದಾಹರಣೆಗಳು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ದೊರಕುತ್ತವೆ.

ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೯ರ ಹೊಂಬಳ ಶಾಸನವು²¹ ಹೊಂಬಳ ಆಗ್ರಹಾರದಲ್ಲಿ ಮಹಾಜನರ ಅನುಮತಿ ಪಡೆದು ನಾಗವರ್ಮಯ್ಯ ಮೊದಲು ಒಂದು ವಿಷ್ಣುಗೃಹವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದು ಈಗ ಅದರ ಪ್ರತಿಬದ್ಧವಾಗಿ ಸತ್ಯಶಾಲೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ ಅದರ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗೊಂದು ದಾನ ನೀಡಿದ್ದನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಈ ಮುಂಚೆ ನಾಗವರ್ಮಯ್ಯ ಮಾಡಿಸಿದ ವಿಷ್ಣು ದೇವಾಲಯದ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರವನ್ನು ಜಕ್ಕಿಮಯ್ಯ ಎಂಬುವವನು ಮಾಡಿಸಿ ಅದಕ್ಕೆ ಭೂಮಿ ದಾನ ಮಾಡಿದ ವಿಷಯವನ್ನು ಶಾಸನ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಬೋಧನದ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೬ರ ಶಾಸನವು ಚಕ್ರವರ್ತಿಯ ಪೆರ್ಗಡೆಯಾದ ಬೋಧನದ ಜೋಗಪಯ್ಯನು ಈ ಹಿಂದೆ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಅರಸ ಇಂದ್ರ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಇಂದ್ರನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯ ಕಾಲಾಂತರದಲ್ಲಿ ಜೀರ್ಣಗೊಂಡಿರಲು ಅದನ್ನು ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಗೊಳಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ಗರುಡಗಂಭವನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಿದನಲ್ಲದೇ ದಾನ ನೀಡಿದನು²²

ಡ) ಜೈನ ಬಸದಿಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ

ಹಿಂದೂ ಧರ್ಮ (ಶೈವ-ವೈಷ್ಣವ-ಶಾಕ್ತ) ಬಹು ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ಅಂದು ಪಡೆದಿದ್ದರೂ ಅದರ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಜೈನಧರ್ಮವೂ ಮಹತ್ವದ ಸ್ಥಾನ ಉಳಿಸಿಕೊಂಡಿತ್ತು. ಅರಸು ಮನೆತನದ ಅಳಸರು ಯಾವುದೇ ಧರ್ಮವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿದ್ದರೂ, ತಮ್ಮ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಧರ್ಮಗಳ ಸುಸ್ಥಿತಿ ಮತ್ತು ಬೆಳವಣಿಗೆಗೆ ಆದ್ಯತೆ ನೀಡಿದ್ದಾರೆ. ಅದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವೈಷ್ಣವ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗಿಂತ ಜೈನಬಸದಿಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡವು. ಶೈವ-ವೈಷ್ಣವ ದೇವಾಲಯಗಳಂತೆ ಜೈನ ಬಸದಿಗಳನ್ನು ಸಹ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಜನರು ಕಟ್ಟಿಸಿ, ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಮಾಡಿಸಿ ದಾನದತ್ತಿಗಳನ್ನು ನೀಡಿರುವುದನ್ನು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣುತ್ತೇವೆ.

ಕೊಯ್ಯಬಾಳ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಬಸದಿ ಇದ್ದ ಕುರಿತು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೫ರ ಶಾಸನ ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದು, ಅದನ್ನು ಯಾರು ಕಟ್ಟಿಸಿದರೆಂಬ ಕುರಿತು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ.²³ ಆದರೆ ಬಸದಿಗೆ ಸೋಬನ ಗಾವುಂಡ ಹಾಗೂ ಇತರ ಗಾವುಂಡರು ಸೇರಿ ಭೂಮಿದಾನ ಕೈಕೊಂಡರು. ಬಸದಿಯ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರವನ್ನು ಅಲ್ಲಿಯ ಗುಣಭದ್ರ ಸಿದ್ಧಾಂತ ದೇವರ ಶಿಷ್ಯ ಕಂತಿ ಶ್ರೀ ಮೋನಿಮತಿ ಕಂತಿಯೂ, ಗೌಡಗಳು, ಆರವತ್ತು ಒಕ್ಕಲುಗಳು ಸೇರಿ ಮಾಡಿಸಿದರಲ್ಲದೇ, ಹನ್ನೆರಡು ಮತ್ತರು ಭೂಮಿಯನ್ನು ದಾನವಾಗಿ ನೀಡಿದರು.

ಜಿನ ಬಸದಿಗಳ ನಿರ್ವಹಣೆ ಸಾಮಂತರಸರು, ಅವರ ಬಂಧು ಬಳಗದವರು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಸಾಮಂತ, ಮಾರ್ತಾಂಡನ ತಮ್ಮ ಮುತ್ತಯ್ಯ ಮುಗುದ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿದ್ದ ಸಮಕರತ್ನಾಕರ ಬಸದಿಯ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರವನ್ನು ಮಾಡಿಸಿ ಅಲ್ಲೊಂದು ನಾಟಕಶಾಲೆ ಕಟ್ಟಿಸಿ ತನ್ನ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕೀರ್ತಿಸ್ತಂಭವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನು.²⁴ ಇದೇ ಶಾಸನವು ಈ ಮೊದಲು ಮುಗುದ-೩೦ ವಿಭಾಗವನ್ನು ನಾಡಗಾವುಂಡನಾಗಿ ಆಡಳಿತ ನಡೆಸುವ ಚಾವುಂಡನು ಮುಗುದ-೩೦ರ ರಾಜಧಾನಿ ಈ ಮುಗುದದಲ್ಲಿ ಸಮ್ಯಕ್ ರತ್ನಾಕರ ಚೈತ್ಯಾಲಯ (ಬಸದಿ) ಮಾಡಿಸಿ ಅದರ ನವಕರ್ಮಕ್ಕೆಂದು ನಾನಾದೇಶಿಯ ಚಾತುರ್ವರ್ಣ್ಯರ ಭೋಜನಕ್ಕೆಂದು

ಮುಗುದದ ಕೊಡುಗೈಯೊಳಗೆ ಪಿರಿಯ ಗೋವರ್ಧನ ದೇವರ ಕಾಲಕರ್ಚಿ ಗದ್ದೆ ಭೂಮಿ, ಫಲಗಳನ್ನು ದಾನ ಮಾಡಿದನೆಂದಿದೆ. ಇವನು ಮಾಡಿಸಿದ ಬಸದಿಗೆ ಅದರ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಕ್ಕೆಂದು ಮೊಮ್ಮಗ ಮುತ್ತಯ್ಯ ದಾನಮಾಡಿದನು.

ಜೈನಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಚಾಲುಕ್ಯ ವಂಶಸ್ಥರಿಂದ ಸಾಕಷ್ಟು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ದೊರೆತಿತ್ತು ಎಂಬುದು ಅರಸಿಬೀದಿಯ ಶಾಸನದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.²⁵ ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಧರ್ಮದ ಮೂರ್ತಿ ಸ್ವರೂಪಳಾದ ಅಕ್ಕಾದೇವಿ ಕಿಸುಕಾಡನ್ನು ಆಳುತ್ತಿರುವಾಗ ರಾಜಕಾರ್ಯಾರ್ಥ ಗೋಕಾಕೆಯ ನೆಲೆಯಲ್ಲಿದ್ದಂತಹ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ರಾಜಧಾನಿ ವಿಕ್ರಮಪುರ (ಅರಸಿಬೀದಿ)ದ ಗುಣದಬೆಡಂಗಿ ಜಿನಾಲಯಕ್ಕೆ ಮತ್ತು ಮೂಲಸಂಘ, ವಾರಸೇನಗಣ, ಹೊಗರಿಗಿಚ್ಚ, ನಾಗಸೇನ ಪಂಡಿತನಿಗೆಂದು ಭೂಮಿದಾನ ಕೈಕೊಂಡಳು. ಇದು ಅವಳ ಜೈನ ಧರ್ಮದ ಮೇಲಿನ ನಂಬಿಕೆಯಾಗಿರಬಹುದು. ಇಲ್ಲವೇ ಸರ್ವಧರ್ಮಗಳ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹದ ಪ್ರೇರಣೆಯಾಗಿರಬಹುದು.

ನಂದಿಬೇವೂರ ಶಾಸನವು ಸಹ ಬಸದಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಮತ್ತು ದಾನದತ್ತಿಗಳನ್ನು ನೀಡಿದ ಕುರಿತು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಊರೊಡೆಯ ಸಿವಾಮಯ್ಯ, ಮಾಳಿಮಯ್ಯ, ಮರುಳಿಮಯ್ಯ, ನಾರಣಮಯ್ಯ ಮೊದಲಾಗಿ ೧೨೦ ಮಹಾಜನರು ಸೇರಿ ತಾವು ಮಾಡಿಸಿದ ಬಸದಿಗೆ, ಆಚಾರ್ಯ ದೇಸಿಗಣದ ಅಷ್ಟೋಪವಾಸಿ ಭಳಾರನಿಗೆ ೫೦೦-ಮತ್ತರು ಭೂಮಿ, ಬಳ್ಳಿಯ ತೋಟ, ಗಾಣಗಳನ್ನು ದಾನವಾಗಿ ನೀಡಿದರು. ಇದೆ ಬಸದಿಗೆ ಇರಿವನೊಳಂಬ ನಾರಸಿಂಘದೇವನು ಸಹ ದತ್ತಿಯನ್ನು ಹಾಕಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದನು.²⁶

ಕೋಗಳಿಯಲ್ಲಿ ಗಂಗ ಅರಸ ದುರ್ವಿನಿತ ಬಸದಿಯೊಂದನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದನ್ನು ಶಾಸನ ಹೇಳುತ್ತದೆ.²⁷ ಹಾಗೇ ಇಟ್ಟಿಗೆಯ (ಕೋಳಿ-೫೦೦ರ) ಗ್ರಾಮ ಇಂದ್ರಕೀರ್ತಿ ಮುನಿಂದ್ರನಿಗೆ ದಾನ ನೀಡಿಲಾಗಿತ್ತೆಂದು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಶಾಸನ ತ್ರುಟಿತಗೊಂಡಿದ್ದರಿಂದ ಹೆಚ್ಚಿನ ವಿಷಯ ತಿಳಿದುಬರುವದಿಲ್ಲ. ಇಂದ್ರಕೀರ್ತಿ ಮುನಿಂದ್ರನು ಕೋಗಳಿಯ ದುರ್ವಿನಿತ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಬಸದಿಯ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಣೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ತಿಳಿಯಲವಕಾಶವಿದೆ.

ಮೋಟೆಬೆನ್ನೂರ ಶಾಸನವು ಸಹ ಬಸದಿ ಮಾಡಿಸಿದ ಕುರಿತು ಹೇಳುತ್ತದೆ.²⁸ ಮಹಾಮಾತೃನಾದ ಆಯ್ವುಮಯ್ಯನು ಬೆಣ್ಣೆವುರದ ಘಳೆಯಗೇರಿಯಲ್ಲಿ ಜಿನಬಸದಿಯನ್ನು ಮಾಡಿಸಿ ಅದರಲ್ಲಿ ಶಾಂತಿನಾಥ ಪ್ರತಿಮೆಯನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನೆ ಮಾಡಿದನು. ಬಸದಿಗೆ ಹಲವು ಗಾವುಂಡರು ಭೂಮಿದಾನ ನೀಡಿದ್ದರು.

ಡ) ತ್ರೈಪುರುಷ ದೇವಾಲಯ ನಿರ್ಮಾಣ

ತ್ರೈಪುರುಷದೇವರಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮ, ವಿಷ್ಣು, ಮಹೇಶ್ವರ ಮೂರ್ತಿಗಳು. ಕೆಲವು ಬಾರಿ ಬ್ರಹ್ಮನ ಬದಲು ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸುವುದುಂಟು. ಇದನ್ನು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ತ್ರಿಕೂಟ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಕಾಣುತ್ತೇವೆ ಹೊರತು ಬ್ರಹ್ಮ-ವಿಷ್ಣು-ಮಹೇಶ್ವರನ್ನು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ವಿದ್ಯಾಕೇಂದ್ರಗಳಾದ ಅಗ್ರಹಾರ, ಘಟಕಾಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯ ಕಟ್ಟಿಸಿ ಈ ಮೂರು ದೇವರ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆಯನ್ನು ಮಾಡುವುದೆ ಹೆಚ್ಚು. ಇಂತಹ ಒಂದು ಉದಾ. ಕೊಕ್ಕಟನೂರ ಶಾಸನದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಅಗ್ರಹಾರ ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿಗಳು ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದ ಶಿಕ್ಷಣ ಕೇಂದ್ರಗಳಾಗಿದ್ದವು. ಆಗ ಅಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ತ್ರೈಪುರುಷದೇವರ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಶಾಲೆಯ ಉಲ್ಲೇಖವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಓದುತ್ತಿರುವ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಲ್ಲಿ ಶೈವ ಮತ್ತು ವೈಷ್ಣವ ಎರಡೂ ಮತಗಳ ಬಗ್ಗೆಯೂ ಭಕ್ತಿ, ನಿಷ್ಠೆ ಮತ್ತು ಆದರದ ಭಾವಗಳನ್ನು ದೃಢೀಕರಿಸುವ ಸಲುವಾಗಿ ಈ ದೇವರ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಕಾಣಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ದಾನ ಕೊಡುವಾಗ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿ ಮತ್ತು ಉಪಾಧ್ಯಾಯರ ಸಲುವಾಗಿಯೂ ದಾನ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಕೊಕ್ಕಟನೂರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ತ್ರೈಪುರುಷ ದೇವಾಲಯದ ಜೊತೆಗೆ ಶಾಲೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದು, ದೇವರ ಪೂಜೆ ಪುನಸ್ಕಾರಕ್ಕೆ ದತ್ತಿಕೊಡುವಾಗ ಶಾಲೆಯಲ್ಲೊಂದು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಓದಿಸುವ ವೋಜರ ಮತ್ತು ಮಾಣಿಯರ ಊಟ-ಉಡಿಗೆ ಸಲುವಾಗಿ ದತ್ತಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದನ್ನು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಕೊಕಟನೂರ ಅಗ್ರಹಾರದಲ್ಲಿ ವೈಶ್ಯರಲ್ಲಿ ಅಗ್ರನಾದ ಕೂಚಿಸೆಟ್ಟಿಯು ತ್ರೈಪುರುಷ ದೇವರ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಮಾಡಿಸಿದನೆಂದು ಶಾಸನ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಆ ದೇವರಿಗೆ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಜೋಗಪಯ್ಯರಸ ಮತ್ತು ಆತನ ಅರಸಿ ಪೊಲ್ಲಿಕಬ್ಬೆಯು ಸೇರಿ ಜನ್ಮವಾದ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ಬಿಟ್ಟರು. ಅಲ್ಲದೇ ತುಂಗಳು-೧೨ರ ಮಾನ್ಯಕಾರ ರೇವಗೌಡ ಮತ್ತು ಕನ್ನಗೌಡ ಇವರಿಗೆ ಹಣಕೊಟ್ಟು ಜನ್ಮವಾದ ಗ್ರಾಮದ ಮನ್ನೆಯ, ಎಂಟುಹಿಟ್ಟು ಮತ್ತು ದಶಬಂಧ ಇವುಗಳಿಗೆ ಸಲ್ಲತಕ್ಕ ಉತ್ಪನ್ನವನ್ನು ಕೂಚಿಸೆಟ್ಟಿ ಕ್ರಯಕೊಂಡು ಆ ದೇವರಿಗೆ ಬಿಟ್ಟಿದ್ದನ್ನು ಶಾಸನ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಅದರಂತೆ ಊರೊಡೆಯ ಪ್ರಮುಖ ಮಹಾಜನರು ದೇವರಿಗೆ ಒಂದು ತೋಟ, ನಂದಾದೀವಿಗೆಗೆ ಎಣ್ಣೆ ಬಿಟ್ಟು ದಿನಂಪ್ರತಿ ದೇವರಿಗೆ ದಂಡೆ, ಸರ, ಮಾಲೆ, ಹೂ ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ಪೂರೈಸುವ ಸಲುವಾಗಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಿದ ಕುರಿತು ಹೇಳುತ್ತದೆ.²⁹

೨. ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ದಾನದತ್ತಿಗಳು

ಒಂದು ದೇವಸ್ಥಾನವು ನಿರ್ಮಾಣವಾದಾಗ, ಉಳಿದ ಜನರು ತಮ್ಮ ಕೈಯಲ್ಲಿ ದೇವಸ್ಥಾನವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ, ಆ ಅವಕಾಶವನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಬಿಡದೆ ಯಾರೋ ಧನಬಲವಿದ್ದವರು ಕಟ್ಟಿಸಿದ ದೇವಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ತಮ್ಮ ಕೈಲಾದ ದಾನ-ದತ್ತಿಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ತಮ್ಮ ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಿದ್ದುದರ ಸ್ಪಷ್ಟ ಪರಿಚಯ ಶಾಸನಗಳಿಂದ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಸಮಾಜದ ಧನವು ದೇವರಿಗೆ ಸಲ್ಲಬೇಕೆಂದು ಆ ಸಮಾಜವು ನಿರ್ಧರಿಸಿದಾಗ ಆಡಳಿತವರ್ಗ ಅದಕ್ಕೆ ಅಡ್ಡಿಬರಲಿಲ್ಲ. ಅಲ್ಲದೇ ಇಂತಹ ದತ್ತಿಗಳಿಗೆ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯು ನೇರವಾಗಿ ಸಹಾಯಮಾಡಿರುವನಲ್ಲದೆ ಸ್ವತಃ ದಾನಗಳನ್ನು ನೀಡಿ ತಾನು ಸಹ ಅವರ ದೈವಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನೆಂದು ತೋರಿಸಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದರಿಂದ ಸಮಾಜದ ಎಲ್ಲ ಸ್ತರದ ಜನರು ಅವನ ಹಾದಿಯನ್ನೇ ತುಳಿಯುತ್ತಿದ್ದರು.

ಸಾನಿಗಾರದಲ್ಲಿ ದುದ್ದಮಲ್ಲ ಜಿನಾಲಯದ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆಂದು ಪೆಗ್ಗೇಡೆ ವೈಜರಾಜನ ಮಗ ನಾರಾಯ್ಣ ಭೂಮಿದಾನ ಕೈಕೊಂಡರೆ, ಗಾವುಂಡ ಮುಪ್ಪಡಯ್ಯ, ಪುನ್ನರೆಡ್ಡಿಯರು ಸಹ ಬಸದಿಗೆ ರಾಟಣ ನೀಡಿದರು.³⁰ ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಯುವರಾಜನಾಗಿ ರಟ್ಟರ ನೆಲೆವಿಡಿನಿಂದ ರಾಜ್ಯವಾಳುತ್ತಿರುವಾಗ ಅವನ ಸಾಮಂತ ಬನವಾಸಿ ಕದಂಬ ವಂಶದ ನನ್ನಿಯ ದೇವನು ಆ ಭಾಗದಲ್ಲಿಯೇ ಆಳುತ್ತಿದ್ದನು. ಈತನ ಸಾಮಂತನಾಗಿ ಪಂಪರಸ ಅಳ್ಳಿಕೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಸಮಯ ಅವನು ಶಿವಪುರದ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲಿನ ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ ೫೦-ಮತ್ತರು ಕರಿಯ ಭೂಮಿಯನ್ನು ದಾನವಾಗಿ ನೀಡಿದನು.³¹

ಸತ್ತೂರ ಗ್ರಾಮದ ಊರ ಒಡೆಯನಾಗಿ ಸೋಮಯ್ಯ ಮಾಸವಾಡಿ-೧೪೦ರ ಮನ್ನೆಯ ಕುಪ್ಪರಸರು ಸೇರಿ ಸತ್ತೂರ ಮಹದೇವ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಬನದಬಳಾರಿಯ ಬಡಗಣದ ದೆಸೆಯಲ್ಲಿರುವ ಭೂಮಿಯನ್ನು, ಗಾಣಗಳನ್ನು ದಾನಗೈದರು.³² ಅದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಬಲ್ಲಕುಂದೆ-೨೦೦ರ ನಾಡಿನ ಕಪ್ಪೆಕಲ್ಲು ಊರೊಡೆಯ ಪ್ರಳಯಣ್ಣ, ನೊಳಂಬಾದಿರಾಜ ನನ್ನನೊಳಂಬ, ಕಪ್ಪೆಕಲ್ಲುವಿನಲ್ಲಿ ಇಳಿದಾಗ ಅಲ್ಲಿಯ ಜೇಷ್ಠರಾಶಿ ಭಟಾರನಿಗೆ ಕಪ್ಪೆಕಲ್ಲು ಸ್ಥಾನವನ್ನು, ಅಲ್ಲಿಯ ಮಹದೇವ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ೮-ಮತ್ತರು ಭೂಮಿ, ಮಠಕ್ಕೆ ೮-ಮತ್ತರು ಒಟ್ಟು ೧೭-ಮತ್ತರು ಕರಿಯನೆಲ, ತೋಟ-೧, ಗಾಣಗಳನ್ನು ಧಾರಾಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ನೀಡಿದರು.³³

ಬ್ರಹ್ಮಾದಿರಾಜ ಎಂಬುವವನು ಸ್ವಯಂಭು ದೇವರಿಗೆ, ದೇವರ ಪರೇಕಾರರಿಗೆ, ಪಾತ್ರಕ್ಕೆ, ಪೂಜಾರಿಗೆ ಸ್ಥಾನಾಧಿಪತಿ ಚಂದ್ರಭೂಷಣ ಪಂಡಿತರ ಕಾಲ ತೊಳೆದು ಬೆದ್ದಲು ಭೂಮಿ ಮತ್ತರು-೫, ಪಿರಿಯ ಕೆರೆಯ ಕೆಳಗೆ ೧೦ ಕೋಳಗ ಅರೆಗದ್ದೆ, ದೀವಿಗೆಗೆ ಗಾಣ, ಕಂಭದ ನಾಲ್ವರು ಸೂಳೆಯರ ಮನೆವಣ, ಕನ್ನಡಿವಣಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟನು.³⁴ ಕಮ್ಮರಚೋಡುವಿನ ವಿವಿಧ ಗಾವುಂಡರು ಭಿನ್ನವಿಸಿಕೊಂಡ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಮಂಡಲೇಶ್ವರ ವೀರನೊಳಂಬ ಗಟ್ಟಿದೇವ ಸಿಂಧವಾಡಿ ೧೦೦೦ವನ್ನು ಕಂಪಿಲಿಯ ನೆಲೆವಿಡಿನ ದಕ್ಷಿಣ ಗಂಗೆಯ ತಡಿಯಲ್ಲಿಳಿದಾಗ ಮೂಲಸ್ಥಾನ ದೇವರಿಗೆ, ಭೋಗೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ ಒಟ್ಟು ೨೪ಮತ್ತರು ಭೂಮಿಯನ್ನು ದಾನ ನೀಡಿದನು.³⁵

ಕದಂಬ ಹರಿಕೇಸರಿ, ಅವನ ಮಡದಿ ಲಚ್ಚಲದೇವಿಯರು ದೂಸಿಗ ಕೇತಿಸೆಟ್ಟಿಗೆ ಭಿನ್ನಹ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಈ ಪೂರ್ವ ಭಕ್ತಿಯೊಳಗೆ ನಡೆಯುವ ಕದಂಬ ವಂಶದ ಶ್ರೀ ದೇವರಿಗೆ, ಸೋಮೇಶ್ವರ ಪಂಡಿತ ದೇವರ ಕಾಲ ತೊಳೆದು ಪಾನಂಗಲ್-
ಜಂಠರ ಕಂಪಣದ ನಿಡಗುಂದಗೆ-೧೨ರ ಬಳಿಯ ಪಳ್ಳವುರದ ವೃತ್ತಿಯನ್ನು ದೇವರಿಗೆ ಸಿದ್ಧಾಯ, ಕಿರುದರೆ, ಕಿರುಕುಳದಾಯ, ದ್ರವ್ಯ ದಂಡಾಯಗಳನ್ನು ಸರ್ವ ಅಭ್ಯಂತರ ಸರ್ವನಮಸ್ಯವಾಗಿ ಬಿಟ್ಟುಕೊಟ್ಟರು. ಇದಲ್ಲದೇ ಪರಕಾರರಿಗೆ, ಗಾಂಧರ್ವರಿಗೆ ಒಲಗದ ಸೂಳೆಗೆ, ಸೂಳೆವಳಿಗೆ, ಕಲ್ಲಕುಟಿಕ ವೋಜನಿಗೆ ಭೂಮಿದಾನ ನೀಡಿದರು.³⁶

ಸಾಮಂತ ರೇವರಸನ ಮಡದಿ ಕಾಸಕಬ್ಬೆಯು ಕೆಂಭಾವಿಯಲ್ಲಿ ಚಾವುಂಡೇಶ್ವರನ ಶಿವಾಲಯಕ್ಕೆ ಕಿಟ್ಟಗಾವೆಯ ಭಟ್ಟ, ಸಮಗ್ರ ಶಿವಲಿಂಗ ಭಟ್ಟಾರಕರ ಶಿಷ್ಯ ಕಳೇಶ್ವರ ಪಂಡಿತನಿಗೆ ದೇವಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ, ಭೋಗಕ್ಕೆ ತಪೋಧನರ ಆಹಾರಕ್ಕೊಂದು ದಾನ ನೀಡಿದಳು.³⁷ ವಿಪ್ರದ ಚಳೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ ದೇವಪೂಜೆ, ನದಿಪೂಜೆಗೊಂದು ವಿಪ್ರನಾರಾಯಣದಲ್ಲಿ ಎಲೆಕಾರರು ತಮ್ಮ ಹೆರಿಗೆ-೧೦೦ ಎಲೆಯನ್ನು, ಅಂದಳಕ್ಕೆ-೫೦ ಎಲೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಶಾಸನ ಬರೆಯಿಸಿದರು.³⁸

ಮನೆಪೆರ್ಗಡೆ ಹೇರಿತಾಳ ಸಂಧಿವಿಗ್ರಹಿ, ಮಹಾಸಾಮಂತ ಕೇಸಿಮಯ್ಯ ಮೇಗಣಗಿರಿಯನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಅಲ್ಲಿಯ ಸ್ವಯಂಭು ಕಲಿದೇವ ಸ್ವಾಮಿ ದೇವರ್ಗ್ಗ ಧೂಪ, ದೀಪ, ನೈವೇದ್ಯ, ಶ್ರೀಖಂಡಕ್ಕೊಂದು ಗಾಣದರೆ, ಸೂಳೆದರೆ, ಮನೆದರೆ, ಸಹಿತ, ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲ ಸೋಮೇಶ್ವರನಿಂದ ಪರಮೇಶ್ವರ ದತ್ತಿಯಾಗಿ ಪಡೆದು ದೇವರಿಗೆ ಬಿಟ್ಟುಕೊಟ್ಟನು.³⁹

ರಟ್ಟಸಾಮಂತ ಕಾಳಸೇನನ ಅಧೀನ ಅಧಿಕಾರಿ ಹೆಗ್ಗಡೆ ಕಾವರಾಜ ಜಿನಭಕ್ತನಾಗಿದ್ದು ಅವನು ತೇರಿದಾಳದಲ್ಲಿ ಕನ್ನಗಾವುಂಡ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ರಟ್ಟಜಿನಾಲಯವೆಂಬ ಬಸದಿಗೆ ಕೆಲವು ದತ್ತಿಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದನ್ನು ಶಾಸನ ಹೇಳುತ್ತದೆ.⁴⁰ ಬೆಳ್ಳೊಡೆಯ (ಬ್ಯಾಕೋಡ) ಸೋಮೇಶ್ವರ, ಅಲ್ಲಿಯ ಮೂಲಸ್ಥಾನ ದೇವರುಗಳಿಗೆ ಅರಸನ ಪಾದಪದ್ಮೋಪಜೀವಿ ತ್ರೈಲೋಪದೇವರಸನು ೫೫ ಮತ್ತರು ಭೂಮಿಯನ್ನು ದಾನವಾಗಿ ನೀಡಿದನು.⁴¹

ಸೋಮೇಶ್ವರನ ರಾಣಿ ಕೇತಲದೇವಿ ಅಗ್ರಹಾರ ಹೊನ್ನವಾಡವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿರುವಾಗ ಅವಳು ಕಲ್ಯಾಣನೇಲೆಯಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಹೊನ್ನವಾಡದ ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವರ ಖಂಡಸ್ತುಟಿತ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಕ್ಕೊಂದು, ಧೂಪ, ದೀಪ, ನೈವೇದ್ಯಗಳಿಗೆ ಅಲ್ಲಿಂದಲೇ ಸರ್ವನಮಸ್ಯವಾಗಿ ೨೫ ಮತ್ತರು ಭೂಮಿ, ಗಾಣ-೧, ತೋಟ-೧ಗಳನ್ನು ನೀಡಿದಳು.⁴² ದೇವಿಹೊಸೂರದ ಮಾಳಜದೇವಿಗೆ ಇಂದಪಯ್ಯ ನಾಯಕನು ತೋರಣವನ್ನು ಮಾಡಿಸಿದನು.⁴³

ಪಲ್ಲವ ಪೆರ್ಮಾಡಿ ನೊಳಂಬ ಜಯಸಿಂಹನ ಸಾಮಂತ ವಾವರಸ ಜಯಸಿಂಹನಿಂದ ಸರ್ವನಮಸ್ಯವಾಗಿ ಭೂಮಿ ಪಡೆದು ದೇವೂರದ ಮಾರಸಿಂಗ ದೇವರಿಗೆ, ಆಚಾರ್ಯ ಜ್ಞಾನರಾಶಿ ಪಂಡಿತ, ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ದಾನ ನೀಡಿದನು.⁴⁴ ತಂತ್ರಪಾಳ ಮೈಲಯ್ಯ ಮತ್ತು ಮಂಡಳೇಶ್ವರ ವಿಜಯಾದಿತ್ಯದೇವರು ಸೇರಿಕೊಂಡು ಮೋರಿಗೇರೆಯ ನೊಳಂಬೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ ತಮ್ಮ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ದಾನ ನೀಡಿದರು.⁴⁵ ದಂಡನಾಯಕ ಸೋವರಸನು ಏವೂರದ ಮಹೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ ಸೂರ್ಯಗ್ರಹಣದ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ದಾನ ನೀಡಿದ ಕುರಿತು ಶಾಸನ ಹೇಳುವುದು.⁴⁶

ಕೃಷ್ಣಾ ಮತ್ತು ಭೀಮಾ ನದಿಗಳು ಕೂಡುವ ಸಂಗಮದಲ್ಲಿ ಕೂಡಲಸಂಗಮೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ ಸಾಮಂತ ಗೊಗ್ಗಿಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನಿಂದ ದಾನ ಪಡೆದು ದೇವರಿಗೆ ನೀಡಿದ ವಿಷಯ ಶಾಸನದಲ್ಲಿದೆ.⁴⁷ ನೊಳಂಬಪಲ್ಲವ ವೀರನೊಳಂಬ ಘಟ್ಟದೇವರಸನು ಸಿಂಧವಾಡಿ-೧೦೦೦ವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದಾಗ ತುಂಬಳ (ಚಿನ್ನತುಂಬಳ)ದ ಭೋಗೇಶ್ವರ ದೇವರ ಭೋಗಕ್ಕೆ ದೇವರ ಆಚಾರ್ಯ ವಾಧಿಭಕ್ತಿ ಪಂಡಿತನಿಗೆ ತುಂಬಳ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ದಾನ ನೀಡಿದನು.⁴⁸ ಹೊಸಗಿರೆಯ ಮಹದೇವರಿಗೆ

ನೊಳಂಬಪಲ್ಲವ ಪೆಮ್ಮಾಡಿ ನಾರಸಿಂಗದೇವನ ಮಡದಿ, ನೊಳಂಬ ಮಹಾದೇವಿಯು ದೇವರ ನೈವೇದ್ಯಕ್ಕೆ, ಪೂಜಿಸುವವರಿಗೆ, ಗ್ರಾಸಕ್ಕೆಂದು ೧-ಮತ್ತರು ಗದ್ದೆ, ೧೨-ಮತ್ತರು ಬೆದ್ದಲೆ ಭೂಮಿ, ಹೂವಿನ ತೋಟ, ಗಾಣ ಒಂದು ದಾನವಾಗಿ ಬಿಟ್ಟಳು.⁴⁹

ಬಾಣವಂಶದ ಮಂಡಳೇಶ್ವರ ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲ ಬಾಣಾಧೀಶಾಯರಸ ಸಿಂಧವೂರದ ಕೂಡಲ ಮಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಜುನ ದೇವರಿಗೆ ಪಾತ್ರಪಾವಳಕ್ಕೆ ಇತರರಿಗೆಂದು ಭೂಮಿದಾನ ಕೈಕೊಂಡನು. ಜೊತೆಗೆ ಅಲ್ಲಿಯ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರಿಗೂ ಸಹ ಭೂಮಿ ದಾನ ನೀಡಿದನು.⁵⁰ ಕಂಚಗಾರ ಬೆಳಗಲಿಯ ನಾಗಣ್ಣೋಜ ಸೂರ್ಯಗ್ರಹಣದಂದು ವಿಷ್ಣು ದೇವರಿಗೆ ಕರಿಯನೆಲ ೬-ಮತ್ತರನ್ನು ದಾನವಾಗಿ ನೀಡಿದನು.⁵¹ ಅಗ್ರಹಾರ ಕಿಸುಗುಂಡಿಯ ಮೂಲಸ್ಥಾನ ಸ್ವಾಮಿ ಕಲಿದೇವ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣು ದೇವರಿಗೆ, ನಂದಾದೀವಿಗೆ, ನೈವೇದ್ಯ, ಶ್ರೀಖಂಡಕ, ಧೂಪಗಳಿಗೆಂದು ೧೫-ಗದ್ದಾಣ ಹಣವನ್ನು ಮನ್ನೆಯ ದಾಸಿಮಯ್ಯನು ಸಾಮಂತ ಮಾಧವರಸ ದಯೆಯಿಂದ ದಾನ ನೀಡಿದನು.⁵²

ರಂಗಪುರಂ ಗ್ರಾಮದ ನರಸಿಂಹ ಹಾಗೂ ಗಣಪತಿ ದೇವರುಗಳಿಗೆ ಅಲ್ಲಿಯ ಮಹಾಜನರು, ಊರೊಡೆಯರು ಸೇರಿ ಭೂಮಿದಾನ ಕೈಕೊಂಡರು.⁵³ ಅಸುಂಡಿಯ ಶಾಸನ ಗದುಗಿನ ತ್ರಿಕೂಟೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ ನಾಕರಸ ದಾನ ನೀಡಿದ ಕುರಿತು ಹೇಳುತ್ತದೆ.⁵⁴ ಇದರಂತೆ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಸಾಮಂತ ಮಂಡಳಿಕ ವಿಷ್ಣು ವರ್ಧನ ವಿಜಯಾದಿತ್ಯ ದೇವರಸನ ಅಧೀನ ಸಾಮಂತ ಬಿಜ್ಜಲದೇವನು ನೊಳಂಬೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ, ಸರಸ್ವತಿ ಮಂಟಪಕ್ಕೆ, ಅಲ್ಲಿಯ ತಪೋವನ, ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆಂದು ಭೂಮಿದಾನ ಕೈಕೊಂಡಿದ್ದನು.⁵⁵

ಶಿರಸ್ತಿಹಳ್ಳಿಯ ಮೂಲಸ್ಥಾನ ಶಂಕರದೇವರಿಗೆ ದೇವರ ಆಚಾರ್ಯ ತೇಜೋನಿಧಿ ಪಂಡಿತರ ಶಿಷ್ಯ ವಿದ್ಯಾನಿಧಿ ಪಂಡಿತರ ಕಾಲು ತೊಳೆದು ಧಾರಾಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಎತ್ತಿನಗಾಣ, ಕೈಗಾಣ, ನೀರಿನ ಬಾವಿ, ಗದ್ದೆ, ಎಲೆತೋಟ, ಅಡಕೆ ತೋಟಗಳನ್ನು ಸಾಮಂತ ಮನ್ನೆಯ ಕೋಕರಸ, ಊರೊಡೆಯ ಪುಟ್ಟಯಣ್ಣ ಪ್ರಮುಖ ಮಹಾಜನ ೧೨೦, ೬೦-ಒಕ್ಕಲುಗಳು ಸೇರಿ ದಾನ ನೀಡಿದರು.⁵⁶ ಕಲ್ಕೇರಿಯ ಬೆಂಗೇರಿಯ ಬಮ್ಮಗಾವುಂಡ ಮತ್ತು ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ, ಮಲ್ಲರಸ, ನಾರಣಯ್ಯರು ಸೇರಿ ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ನೈವೇದ್ಯ, ದೀಪಕ್ಕೆ, ಶ್ರೀಗಂಧಕ್ಕೆ, ಖಂಡಸ್ತುಟಿತಕ್ಕೆಂದು ಆಚಾರ್ಯ ಪಶುಪತಿ ದೇವರ ಕಾಲತೊಳೆದು ಬೆಂಗೇರಿಯ ಕೆರೆಯ ಕೆಳಗೆ ಒಂದು ಮತ್ತರು ಗದ್ದೆ, ಮೂರು ಮತ್ತರು ಬೆದ್ದಲೆ, ಅಡಕೆ ತೋಟ, ಸೊಳೆಯರ್ಗ್ಗೆ, ಮೂರು ಮನೆಗಳನ್ನು ದಾನವಾಗಿ ನೀಡಿದನು.⁵⁷

ಹಿರೇಮ್ಮಾಗಳೇರಿಯ ಸ್ವಯಂಭು ಕಲಿದೇವರ ನೈವೇದ್ಯ, ಧೂಪ, ಮಠದ ಸತ್ಯಕ್ಕೆಂದು ಸ್ವಯಂಭು ತ್ರಿಕೂಟೇಶ್ವರ ದೇವರ ಆಚಾರ್ಯ ಅರಿಯ ದೇವರ ಶಿಷ್ಯ ಮೂರುಜಾವಿ ಪಂಡಿತರ ಕಾಲು ತೊಳೆದು ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಸಿಂಗಣದೇವನು ನಿರ್ವರಿಯ ನೆಲವನ್ನು ದಾನವಾಗಿ ನೀಡಿದ್ದನು.⁵⁸ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಮತ್ತೊಬ್ಬಳು ಮಡದಿ ಮೈಳಲದೇವಿ ಹೊನ್ನವಾಡದಲ್ಲಿರುವ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ದೇವಾಲಯದ ಖಂಡಸ್ತುಟಿತಕ್ಕೆಂದು ನವಕರ್ಮ ಬೆಸಕ್ಕೆ, ಭೋಗಕ್ಕೆ, ದೋಣಿಯ ನೆಲ ೧೦೦ ಮತ್ತರು ಭೂಮಿಯನ್ನು ನೀಡಿದಳು. ಇವಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಕೇತಯ್ಯ, ರೇವಣಯ್ಯರು ಸೇರಿ ದಾನಗೈದರು.⁵⁹

ಸಾಮಂತ ಕೋಟೆಯ ನಾಗತ್ಯರಸನ ಪೆರ್ಗಡೆ ಮಾಕಿಮಯ್ಯ ಇತರರು ಸೇರಿಕೊಂಡು ಹುಳಿಬೆಯ ಘಟ್ಟದ ಕದಂಬೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ ಮನ್ನೆಯ ದೆರೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟರು. ಅಲ್ಲದೆ, ಮಾಣಿಕಚಾರಿಗೆ ಹಿರಿಯ ಚಾವುಂಡೋಜ ಮತ್ತು ಕಿರಿಯ ಚಾವುಂಡೋಜರಿಗೆ ಭೂಮಿದಾನ ಮಾಡಿದನು.⁶⁰ ಸೂಡಿಯ ಅಕ್ಕೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ ಪೆರ್ಗಡೆ ನಾಗದೇವಯ್ಯ ಮತ್ತು ಇತರರು ವಿಕ್ರಮಪುರದ ನೆಲೆಯಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಭೂಮಿದಾನ ಕೈಕೊಂಡರು.⁶¹ ದಿಗ್ಗಾವಿಯ ಸ್ವಯಂಭು ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ ಮನ್ನೆಯ ಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಚಂದಿಬರಸ, ಮನ್ನೆಯ ಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಲೋಕರಸ, ದಂಡನಾಯಕ ರತ್ನದಂಡಾಧೀಪರು ಸೇರಿ ಭೂಮಿ, ನೀರುಗದ್ದೆ, ಹೊಲಗಳನ್ನು ದಾನ ಮಾಡಿದರೆಂದು ಶಾಸನ ಹೇಳುತ್ತದೆ.⁶²

ಈ ದೇವಾಲಯಗಳು ಜನರ ಭಕ್ತಿ ಮತ್ತು ನಿಷ್ಠೆಗಳ ಪ್ರತೀಕಗಳಾಗಿ ನಿರ್ಮಾಣಗೊಂಡಂತೆ ಅವುಗಳ ನಿತ್ಯ ಕಾರ್ಯಗಳು ಸಾಂಗೋಪವಾಗಿ ನೇರವೇರಿಕೊಂಡು ಹೋಗಲು ದೇವಾಲಯ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ವ್ಯಕ್ತಿಯೇ ಅವುಗಳ ನಿರ್ವಹಣೆಗೊಂದು ಯಾವುದೇ ರೀತಿಯ ದಾನವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದನು. ಕಾಲಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯದ ದೇವ ಕಾರ್ಯಗಳು ನಿಂತು ಹೋದಲ್ಲಿ ಬೇರೆಯವರು ಅದರ ಜಾಲನೆಗೆ ಇಲ್ಲವೇ ತಮ್ಮ ಭಕ್ತಿಯ ಪ್ರತೀಕವಾಗಿ ದಾನ-ದತ್ತಿಗಳನ್ನು ನೀಡಿ ಸಂತುಷ್ಟರಾಗಿದ್ದರೆಂಬ ಸಂಗತಿಗಳು ಇದುವರೆಗಿನ ಶಾಸನಗಳ ಉಲ್ಲೇಖದಿಂದ ನೋಡಲಾಗಿದೆ. ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ಅಂದಿನ ಜನರ ಭಕ್ತಿನಿಷ್ಠೆಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿ ನಿಂತ ದೇವಾಲಯಗಳ ವಾಸ್ತು ಶಿಲ್ಪಕಲೆಯ ಕುರಿತು ನೋಡೋಣ.

೨. ದೇವಾಲಯಗಳ ವಾಸ್ತು ವಿವರಣೆ

ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಅವನ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹದಿಂದ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದುದ್ದಕ್ಕೂ ಹಲವು ಧರ್ಮಗಳ ವಿವಿಧ ನಮೂನೆಯ ದೇವಾಲಯ, ಬಸದಿಗಳು ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿ ನಿಂತವು. ಅಂತಹ ದೇವಾಲಯಗಳ ಕುರಿತು ಶಾಸನಗಳ ಮತ್ತು ಕ್ಷೇತ್ರಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬಂದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಒಟ್ಟುಗೂಡಿಸಿ ಅವುಗಳ ಮಹತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಅ. ಶಿರೂರ ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ

ಬಾಗಲಕೋಟೆ ತಾಲೂಕಿನ ಪ್ರಮುಖ ಗ್ರಾಮವಾದ ಶಿರೂರ, ಬಾಗಲಕೋಟದ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ ಇಪ್ಪತ್ತು ಕಿ. ಮೀ. ದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಶಾಸನಗಳು, ಹಲವಾರು ದೇವಾಲಯಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೯ರ ಶಾಸನ ಗೌರಭೈಯ ಮಗ ಮಾರಸಿಂಘಪ್ರಭು ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಕಟ್ಟಿಸಿದನೆಂದು ಹೇಳುವುದು.⁶³ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೨-೬೩ ಶಾಸನವು ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ದಾನ ನೀಡಿದ ಕುರಿತು ಹೇಳುತ್ತದೆ.⁶⁴

ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಗ್ರಾಮದ ದಕ್ಷಿಣ ಬೆಟ್ಟಕ್ಕೆ ಹತ್ತಿಕೊಂಡು ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಮುಖ ಮಾಡಿ ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇದೊಂದು ಸಂಕೀರ್ಣ ಮಾದರಿಯ ದೇವಾಲಯ, ದ್ವಿಕೂಟ ಮಾದರಿ ತಲವಿನ್ಯಾಸ ಹೊಂದಿದೆ. ತಲವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಗರ್ಭಗೃಹ, ಒಂದು ಅಂತರಾಳ, ಒಂದು ಅರ್ಧಮಂಟಪ, ನವರಂಗ ಮಂಟಪ, ತೆರೆದ ಮಂಟಪಗಳಿವೆ. ಸುತ್ತಲು ಪ್ರಾಕಾರವಿದ್ದು, ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಒಂದು ಪ್ರವೇಶ ಮಂಟಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಪ್ರಾಕಾರದ ಒಳಗಡೆಯ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ಐವತ್ತೈದು ಚಿಕ್ಕ ಪರಿವಾರದ ಗುಡಿಗಳಿವೆ. ಜೊತೆಗೆ ನಂದಿಮಂಟಪ ಹಾಗೂ ತೋರಣವಿದೆ.

ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಮುಖ ಮಾಡಿರುವ ಗರ್ಭಯಲ್ಲಿ ಲಿಂಗವಿದೆ ಅದರ ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಕೆತ್ತನೆ ಅಲಂಕಾರವಿಲ್ಲ. ಅಂತರಾಳ ದ್ವಾರವು ಹೊವಿನ ಅಲಂಕಾರದ ಜಾಲಂಧ್ರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಮುಖಮಾಡಿರುವ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿಯೂ ಲಿಂಗವಿದೆ. ಇದರ ದ್ವಾರವು ಸಹ ಅಲಂಕಾರ ಹೊಂದಿಲ್ಲ. ಮುಂದಿನ ನವರಂಗ ಮಂಟಪ ಬಹಳ ಅಲಂಕಾರಿಕ ಕೆತ್ತನೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಅಲಂಕಾರಿಕ ಕೆತ್ತನೆಯ ಚೌಕಾದ ಕಂಬಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳ ಮೇಲಿನ ಅಡ್ಡ ಛಾವಣಿಗಳ ಮೇಲೆ ನಿಧಿಯಕ್ಷ, ಗಂಧರ್ವ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಕೆತ್ತನೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಸೂಕ್ಷ್ಮಕುಸುರಿ ಕೆತ್ತನೆಯು ಇದೆ. ಮಧ್ಯದ ಭುವನೇಶ್ವರಿ ಮಾತ್ರ ಅಲಂಕಾರಹೊಂದಿಲ್ಲ.

ಮಧ್ಯದ ಕಂಬಗಳು ಶಿಲ್ಪ ಕೆತ್ತನೆ ಹೊಂದಿದೆ. ಕೆಳಚೌಕ ಪಟ್ಟಿಕೆ ಹಾಗೂ ಮೇಲಿನ ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳ ಮುಖಗಳಲ್ಲಿ ಶೈವಪುರಾಣ, ರಾಮಾಯಣ, ಮಹಾಭಾರತ ಮತ್ತು ಲೌಕಿಕ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಮುಳ್ಳು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವ ಸ್ತ್ರೀ. ಕೈಲಾಸ ಪರ್ವತವೆತ್ತುವ ರಾವಣ, ಮಾರಿಚನನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವ ರಾಮಲಕ್ಷ್ಮಣ, ಸ್ತ್ರೀ ದೇವತೆ, ವಿಷ್ಣು, ರತಿ-ಕಾಮ, ಭಿಕ್ಷಾಟಣ ಶಿವ, ಭೈರವ, ನೃತ್ಯ ಸ್ತ್ರೀ,

ಸಂಗೀತಗಾರರು, ದರ್ಪಣ ಸುಂದರಿ, ಯಕ್ಷರು, ನಟರಾಜ, ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕುಸುರಿನ ಕೆತ್ತನೆಯಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಕಂಬಗಳ ಮೇಲೂ ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳ ಮುಖಗಳಲ್ಲಿ ಗರುಡ-ಹನುಮ, ಗುಂಡು ಎತ್ತುವ ದೃಶ್ಯ, ನೃತ್ಯಚಾಮುಂಡಿ, ಸೀತೆಗೆ ಉಂಗುರ ಕೊಡುವ ಹನುಮ, ಹಂಸ, ಕಮಲ, ಹಿರಣ್ಯ ಕಶ್ಯಪ ಕೊಲ್ಲುವ ನರಸಿಂಹ, ಯಕ್ಷ ಗಂಧರ್ವರು, ಗಿಡದ ಕೆಳಗೆ ಚಿಂತೆಯಲ್ಲಿ ಕುಳಿತ ಬೇಡ, ನರಿ-ನವಿಲುಗಳ ಬೇಟೆಯಾಡಿ ಬಡಿಗೆಗೆ ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು ನಡೆದ ಸ್ತ್ರೀಯ ಶಿಲ್ಪ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯ ಶಿಲ್ಪಿಯ ಜಾಣ್ಮೆಗೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿದೆ.

ನವರಂಗದ ಒಳಗಡೆಯ ಮೇಲೆ ಹಲವು ರೀತಿಯ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಕೆತ್ತನೆಯ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ನವರಂಗ ಮಂಟಪದ ಎಂಟು ಭೂವನೇಶ್ವರಿಗಳು ಗುಮ್ಮಟಾಕಾರವಾಗಿ, ಎಲುಬಿನ ಹಂದರದಂತೆ ಕೆತ್ತಲಾಗಿದೆ. ನವರಂಗದ ದ್ವಾರವು ಅಲಂಕಾರ ಹೊಂದಿದ್ದು ಮೇಲೆ ಕೋಷ್ಠಗಳಿವೆ. ಮುಂದಿನ ತೆರದ ಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ಹದಿನಾರು ಕಂಬಗಳಿವೆ. ಮಧ್ಯದ ಕಂಬಗಳು ಶಿಲ್ಪಬಳ್ಳಿಯ ಅಲಂಕಾರ ಹೊಂದಿವೆ. ಸುತ್ತಲಿನ ಕಂಬಗಳು ಇದೇ ಮಾದರಿಹೊಂದಿದ್ದು, ಒಟ್ಟು ಕಂಬಗಳು ಘಂಟಾ ಮಾದರಿ ಕೆತ್ತನೆ ಹೊಂದಿವೆ. ಮೇಲಿನ ಭೂವನೇಶ್ವರಿಗಳನ್ನು ನವರಂಗದಂತೆ ಚಿತ್ರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮಧ್ಯದ ಭೂವನೇಶ್ವರಿ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯಲ್ಲಿದೆ.

ದೇವಾಲಯದ ಮುಂದಿನ ತೆರದ ಮಂಟಪದ ಅದಿಷ್ಟಾನ ; ಉಪಾನ, ಜಗತಿ, ಗಳ, ಕಪೋತ, ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ಮೂಲಗರ್ಭಗೃಹದ ಹಾಗೂ ನವರಂಗ ಮಂಟಪದ ಅದಿಷ್ಟಾನ, ಉಪಾನ, ಜಗತಿ, ಕಂಪ, ಕಂಠ, ತ್ರಿಪಟ್ಟಿಕುಮುದ, ಕಪೋತ, ಭಾಗಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹ, ಅಂತರಾಳಗಳ ಹೊರ ಗೋಡೆಗಳು ಅರೆಗಂಭ, ಹಿಂಬಣೆ, ಮುಂಬಣೆಯಿಂದ ಕೂಡಿವೆ. ಮೇಲಿನ ಮಂಜೂರು ಚಿಕ್ಕದಾಗಿ ಇಳಿಬಿದ್ದಿದೆ. ಮಂಜೂರಿನ ಮೇಲಿನ ವ್ಯಾಳಮೂಲ ಕುಂಬೆ ನಾಗರಶೈಲಿ ಶಿಖರಗಳ ಕೆತ್ತನೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಮೂಲಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲೆ ಶುದ್ಧ ನಾಗರಶೈಲಿ ಶಿಖರವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ನವರಂಗದ ಹೊರಭಿತ್ತಿ ಕೂಟಮಾದರಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ದ್ರಾವಿಡ ಶಿಖರದ ಮಾದರಿಯ ಪಂಜರ ಕೋಷ್ಠಕ ಹೊಂದಿದೆ. ದಕ್ಷಿಣಮುಖ ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲೆ ಎರಡು ಅಂಕಣದ ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿ ಶಿಖರವಿದೆ.

ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಸುತ್ತಲೂ ಪ್ರಾಕಾರವಿದೆ. ಅದರ ಒಳ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಚಿಕ್ಕ ಪರಿವಾರ ಗುಡಿಗಳಿದ್ದು ಗರ್ಭಗೃಹ, ಅಂತರಾಳ ಹೊಂದಿವೆ. ಇವು ಶಾಸನ ಉಲ್ಲೇಖಿಸುವ ಹಟಿಕೇಶ್ವರ, ಹನುಮಾನ, ಭೈರವ, ವಿಷ್ಣುವಿನ ಗುಡಿಗಳು. ನಾಲ್ಕು ಗುಡಿಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದು ಶಿವಲಿಂಗಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠೆ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ದ್ವಾರಗಳು ಅಲಂಕಾರ ಹೊಂದಿಲ್ಲ. ಗರ್ಭಗೃಹಗಳ ಮೇಲಿನ ಶಿಖರಗಳು ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿ ಹೊಂದಿವೆ. ಪರಿವಾರ ಗುಡಿಗಳಲ್ಲಿ ಚಂಡಿಕಾ ಗುಡಿಯು ಒಂದಾಗಿದ್ದು ತಲವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಆಯತಾಕಾರದ ಕಂಬವುಳ್ಳ ಗರ್ಭಗೃಹ ಹಾಗೂ ಆಯತಾಕಾರ ಮುಖಮಂಟಪ ಹೊಂದಿದೆ. ಶಿಲ್ಪ ಮಾತ್ರ ಕಂಡು ಬರುವದಿಲ್ಲ. ಹೊರಗೋಡೆ ಸಪಾಟಾಗಿದೆ.

ದೇವಾಲಯದ ಮುಂದಿನ ಮಂಟಪದ ಮುಂದೆ ನಕ್ಷತ್ರ ಮಾದರಿ ಕಂಬವುಳ್ಳ ತೋರಣವಿದೆ. ಅದರ ಮುಂದೆ ನಂದಿಮಂಟಪವಿದ್ದು ಅಲ್ಲಿ ನಂದಿಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ನಂದಿಮಂಟಪದ ಮುಂದೆ ಪ್ರಾಕಾರದ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯದ್ವಾರವಿದೆ. ಪ್ರಾಕಾರದ ಗೋಡೆ ಇಂದು ಸಂಪೂರ್ಣ ಬಿದ್ದು ಹೋಗಿದೆ. ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಇನ್ನು ಎರಡು ದೇವಾಲಯಗಳು ಕಂಡು ಬರುತ್ತವೆಯಾದರೂ ಅವು ಚಾಲುಕ್ಯರ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರಸರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

ಆ. ಅರಸಿಬೀದಿಯ ಜೈನಬಸದಿ

ಹುನಗುಂದ ತಾಲೂಕಿನ ಗ್ರಾಮವಾದ ಅರಸಿಬೀದಿ ಗೂಡೂರಿನ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ ಐದು ಕಿ. ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿ ಗುಡೂರು-ಗಜೇಂದ್ರಗಡ ಮಧ್ಯದ ರಸ್ತೆಯ ಎಡಗಡೆಯ ಗುಡ್ಡಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಿದೆ. ಗ್ರಾಮವು ಜನವಸತಿ ರಹಿತವಾಗಿದ್ದು ಶಾಸನೋಕ್ತ

ಗುಣದಬೆಡಂಗಿ ಜಿನಾಲಯ ಮಾತ್ರ ಉಳಿದುಕೊಂಡು ಬಂದಿವೆ. ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೭ರ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಅಕ್ಕಾದೇವಿ ಗುಣದ ಬೆಡಂಗಿ ಜಿನಾಲಯಕ್ಕೆ ದತ್ತಿಬಿಟ್ಟ ಉಲ್ಲೇಖ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ.⁶⁵ ಇಲ್ಲಿ ಮತ್ತೊಂದು ಜೈನ ಬಸದಿಯಿದ್ದು ಯಾವುದು ಶಾಸನೋಕ್ತ ಬಸದಿ ಎಂಬುದು ತಿಳಿದುಬರುವದಿಲ್ಲ. ಬಹುಶಃ ತ್ರಿಕೂಟ ಬಸದಿಯೇ ಗುಣದಬೆಡಂಗಿ ಜಿನಾಲಯವಾಗಿರಬೇಕು. ಏಕಕೂಟ ತಲವಿನ್ಯಾಸ ಬಸದಿಯ ಆಗ್ನೇಯ ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಈ ತ್ರಿಕೂಟ ಬಸದಿಯಿದ್ದು ಇದನ್ನು ಪೂರ್ವಮುಖಮಾಡಿ ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ತಲವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಗರ್ಭಗೃಹ, ಒಂದು ಅಂತರಾಳ, ಎರಡು ಅರ್ಧಮಂಟಪಗಳು, ನವರಂಗಮಂಟಪ, ಮಹಾಮಂಟಪಗಳಿವೆ. ಪೂರ್ವಮುಖ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥನ ಶಿಲ್ಪವಿದ್ದರೂ ಅದನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣ ಒಡೆದು ಹಾಕಲಾಗಿದೆ. ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ಅಲಂಕಾರ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಮೇಲಿನ ಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ಜಿನಬಿಂಬವಿದೆ. ದಕ್ಷಿಣಮುಖ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿಲ್ಪವಿಲ್ಲ. ದ್ವಾರವು ಅಲಂಕಾರದಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಅಂತರಾಳ ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ಜಾಲಂಧ್ರಗಳನ್ನು ಜೋಡಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಮುಂದಿನ ನವರಂಗ ಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ಚೌಕಾದ ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳಿವೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಒಂದು ದ್ವಾರವಿದೆ. ಅದರ ದ್ವಾರ ಶಾಖೆಗಳು ಅಲಂಕಾರಹೊಂದಿದ್ದು ಮಂಗಳ ಫಲಕವು ಜಿನಬಿಂಬ ಹೊಂದಿದೆ. ಇದರ ಮುಂದೆ ತೆರೆದ ಮಂಟಪವಿದ್ದು ಅದರಲ್ಲಿ ಹದಿನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳಿವೆ. ಮಧ್ಯದ ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳು ಘಂಟಾ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಸುತ್ತಲಿನ ಕಟಾಂಜನದ ಕಕ್ಷಾಸನಗಳು ಚದುರಿಹೋಗಿವೆ. ಕಂಬಗಳ ಮೇಲೆ ಮಂಜೂರು ಇಳಿಬಿದ್ದಿದೆ. ಬಸದಿಯ ಹೊರಗೋಡೆ ಸಪಾಟಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹಗಳ ಮೇಲೆ ಮೆಟ್ಟಿಲು ರೀತಿಯ ಪಾಂಸಣ ಶೈಲಿಯ ಶಿಖರಗಳಿವೆ. ಕೆಳಗಿನ ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಉಪಾನ, ಜಗತಿ, ಗಳ, ಕಪೋತ, ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ರಕ್ಷಣೆಯಿಲ್ಲದ ಸಲುವಾಗಿ ಇಂದು ಬಸದಿಯು ಜೀರ್ಣೋತ್ಥಾನ ನಡೆದಿದೆ.

ಇ. ಹೊನವಾಡದ ಕಲ್ಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ

ವಿಜಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಗ್ರಾಮವಾದ ಹೊನವಾಡ, ವಿಜಾಪುರದ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ೨೦ ಕಿ. ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಮೇಶ್ವರ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕರೆಯುವ ಚಾಲುಕ್ಯ ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಹಾಗೂ ಎರಡು ಶಾಸನಗಳು ದೊರಕುತ್ತವೆ. ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೨ರ ಶಾಸನವು ಕೇತಲದೇವಿಯು ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ದಾನ ನೀಡಿದ ಕುರಿತು ಹೇಳುತ್ತದೆ.⁶⁶ ಈ ಶಾಸನೋಕ್ತ ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಇಂದು ಕಲ್ಮೇಶ್ವರ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಿದೆ.

ದೇವಾಲಯವು ಗ್ರಾಮದ ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಹತ್ತಿಕೊಂಡಂತೆ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಮುಖಮಾಡಿ ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಏಕಕೂಟ ತಲವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗೃಹ, ಅಂತರಾಳ, ನವರಂಗ ಮಂಟಪಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಲಿಂಗವಿದ್ದು ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ಹೂಬಳ್ಳಿ, ಕಂಬ, ಸಿಂಹಶಿಲ್ಪ, ಶಿಲ್ಪ ಕೆತ್ತನೆಯ ಶಾಖೆಗಳಿವೆ. ಮಂಗಲಫಲಕದಲ್ಲಿ ಗಣೇಶನ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಅಂತರಾಳ ದ್ವಾರವು ಸಹ ಅಲಂಕಾರವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿದೆ. ಮುಂದಿನ ನವರಂಗ ಮಂಟಪ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಬಿದ್ದುಹೋಗಿದೆ. ಹೊರಗೋಡೆ ಸಪಾಟಾಗಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನ ನೆಲದಲ್ಲಿ ಹುದುಗಿದೆ. ಶಿಖರ ಕಂಡುಬರುವದಿಲ್ಲ. ದೇವಾಲಯದ ಅಕ್ಕಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಹರಡಿಕೊಂಡಿವೆ.

ಈ. ಕೊಕಟನೂರ ತ್ರೈಪುರುಷ ಅಥವಾ ಕಲ್ಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ

ಕೊಕಟನೂರ, ಅಥಣಿ ತಾಲೂಕಿನ ಗ್ರಾಮವಾಗಿದ್ದು ಅದು ಅಥಣಿಯ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ೨೯ ಕಿ. ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಅಗ್ರಹಾರವಾಗಿ ಮೇರೆದ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೦-೫೧೦ ಕಾಲದ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಕೊಗ್ಗಟನೂರವೆಂದು ಕರೆಯಿಸಿಕೊಂಡಿದೆ. ಕೂಚಸೆಟ್ಟಿಯು ತ್ರೈಪುರುಷ ದೇವರ ದೇವಾಲಯ ಮಾಡಿಸಿ ಅದಕ್ಕೆ ದಾನಮಾಡಿದ ವಿಷಯ ಶಾಸನದಲ್ಲಿದೆ. ಇದರ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಕ್ಕೇಂದು ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಜೋಯಪಯ್ಯ, ಅವನ ಪತ್ನಿ ಪೊಲ್ಲಿಕಬ್ಬೆಯರು ಸೇರಿ ಜನ್ನವಾಡ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ದಾನವಾಗಿ ನೀಡಿದರೆಂದು ಹೇಳುತ್ತದೆ.⁶⁷

ಗ್ರಾಮದ ಕುಂಬಾರ ಓಣಿಯಲ್ಲಿರುವ ಈ ದೇವಾಲಯ ತ್ರಿಕೂಟ ತಲವಿನ್ಯಾಸ ಹೊಂದಿದೆ. ಮೂರು ಗರ್ಭಗೃಹ, ಮೂರು ಅರ್ಧಮಂಟಪ ಇವುಗಳಿಗೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡು ನವರಂಗ ಮಂಟಪ, ಮುಖಮಂಟಪಗಳಿವೆ, ಮೂರು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳಲ್ಲಿ ಈಗ ಲಿಂಗಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠೆ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ದ್ವಾರಗಳು ಅಲಂಕಾರಿಕ ಕೆತ್ತನೆ ಹೊಂದಿದೆ. ಅರ್ಧಮಂಟಪಗಳು ವಿಶೇಷ ಅಲಂಕಾರಹೊಂದಿರುವದಿಲ್ಲ. ಮೂರು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳಿಗೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡು ನವರಂಗ ಮಂಟಪವಿದೆ. ಮಧ್ಯ ನಂದಿಶಿಲ್ಪ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆಗೊಂಡಿದೆ. ಒಳಗೋಡೆಯಲ್ಲಿ ಎಂಟು ದೇವಕೋಷ್ಠಕಗಳಿವೆ. ಶಿಲ್ಪಗಳು ಚದುರಿಹೋಗಿವೆ. ಮೇಲಿನ ಭುವನೇಶ್ವರಿ ಕಮಲದ ಕೆತ್ತನೆಯ ಗೋಲಾಕಾರದಲ್ಲಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮಧ್ಯ ನಾಲ್ಕು ಘಂಟಾಕೃತಿಯ ಕಂಬಗಳಿವೆ. ಚೌಕಪಟ್ಟಿಕೆಗಳ ಮೇಲೆ ಬ್ರಹ್ಮ, ನಟರಾಜ, ಮಹೀಷಮರ್ಧಿನಿ, ಸಂಗೀತವಾದ್ಯಗಾರರ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಮುಖಮಂಟಪ ಬಿದ್ದುಹೋಗಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಅಧಿಷ್ಠಾನದಲ್ಲಿ ಉಪಾನ, ಜಗತಿ, ಕಂಪ, ಕಂಠ, ಕುಮುದ, ಕಪೋತ ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಿವೆ. ಮೇಲಿನ ಗೋಡೆಯು ಹಿಂಬಣೆ-ಮುಂಬಣೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು ಹಿಂಬಣೆಯಲ್ಲಿ ಅಳವಾದ ಮೂರು ದೇವ ಕೋಷ್ಠಕಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲೆ ಶಿಖರವಿರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉ. ಕಲಕೇರಿಯ ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ

ಕಲಕೇರಿ ಹಾನಗಲ್ ತಾಲೂಕಿನ ಗ್ರಾಮ. ಹಾನಗಲ್‌ದಿಂದ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ ೩೫ ಕಿ. ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕಲುಕೇರಿ, ಕಲ್ಕೇರಿ ಎಂದು ಉಲ್ಲೇಖಗೊಂಡಂತೆ ಪ್ರಾಚೀನ ದೇವಾಲಯ, ಕೇರಿ, ಶಾಸನ, ಶಿಲ್ಪಗಳಿಗೆ ಹೆಸರು ಪಡೆದಿದೆ. ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲದ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೫ರ ಶಾಸನವು ಕಲುಕೇರಿಯ ಸ್ವಯಂಭು ಸೋಮನಾಥ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಪ್ರಭು ಬರ್ಮ್‌ಗಾವುಂಡ ದೇವರಿಗೆ ದಾನ ಮಾಡಿದಂತೆ, ನಂತರದ ಕಾಲದ ಅನೇಕ ಶಾಸನಗಳು ಇದೇ ದೇವರಿಗೆ ಹಲವಾರು ದಾನದತ್ತಿಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದನ್ನು ಹೇಳುತ್ತವೆ.⁶⁸ ಇದಕ್ಕೂ ಮುಂಚೆ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೩ರ ಶಾಸನವು ಕಲ್ಕೇರಿ ಬೀಡಿನ ಕಾಂಚಿಸೆಟ್ಟಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಈ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ದೇವರ ನೈವೇದ್ಯಕ್ಕೆ ಮಂಡಳೇಶ್ವರರು, ಮಾಹಾಮಾತ್ಯ, ಹೆಜ್ಜುಂಕ, ಪೆಜ್ಜುಂಕದ ಅಧಿಕಾರಿ, ಮಂತ್ರಿಗಳು ಠಾಣೆಗಳ ಅಧಿಷ್ಠಾಯಕರು, ಸೇನಭೋವರು ಸೇರಿ ಎಣ್ಣೆ, ಹಣ ಉಪ್ಪಿನ ಹೇರು-ಇಂಗಳನ್ನು ದಾನವಾಗಿ ನೀಡಿರುವುದನ್ನು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.⁶⁹

ಊರ ಕೆರೆ ದಂಡೆ ಬಳಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿರುವ ಐದು ಗುಡಿಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಯಂಭು ಸೋಮೇಶ್ವರನ ದೇವಾಲಯ ವಿಶಾಲವಾಗಿದ್ದು ಸುಂದರವಾಗಿದೆ. ಏಕಕೂಟ ಮಾದರಿ ತಲವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗೃಹ, ಅಂತರಾಳ ಹಾಗೂ ನವರಂಗ ಮಂಟಪಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಸ್ವಯಂಭು ಲಿಂಗ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆಗೊಂಡಿದೆ. ಇದರ ದ್ವಾರವು ತ್ರಿಶಾಖೆಯ ಕೆತ್ತನೆಯಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ ಮಂಗಲಫಲಕದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮೀಯ ಶಿಲ್ಪವಿರುವುದು. ಅಂತರಾಳ ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ಜಾಲಂಧ್ರ ಕಿಂಡಿಗಳನ್ನು ಜೋಡಿಸಿದಂತೆ ಮೇಲೆ ಬ್ರಹ್ಮ, ವಿಷ್ಣು, ಕೆತ್ತನೆ ಹೊಂದಿದ, ಮಕರ ತೋರಣ ಮತ್ತು ಜಾಲಂಧ್ರ ಹೊಂದಿದೆ. ನವರಂಗ ಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ಹದಿನಾರು ಕಂಬಗಳಿದ್ದು ಮುಂಭಾಗ ತೆರೆದಂತಿದೆ. ಕಂಬಗಳು ವೃತ್ತಾಕಾರದ ಘಂಟಾಮಾದರಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಮುಂಭಾಗದ ಕಂಬಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಣ್ಣಾಸನಗಳಿವೆ. ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಗೋಡೆ ಸರಳವಾಗಿದ್ದಂತೆ ಮೇಲಿನ ಶಿಖರ ಮೆಟ್ಟಲು ರೀತಿಯ ಪಾಂಸನ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮೇಲ್ಭಾಗಗಳು ಇಳಿಜಾರಾಗಿ ಜೋಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಈ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಗುಡಿಯ ಬಲಬದಿಗೆ ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಒಂದು ಗುಡಿಯಿದ್ದು ಇದನ್ನು ಎರಡು ಭಾಗವಾಗಿ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹಂಸ ಪೀಠವಿದೆ. ಮುಂದುಗಡೆ ನಾಲ್ಕು ಕಂಭದ ಮಂಟಪವಿದೆ. ಹಂಸಪೀಠವಿದ್ದುದರಿಂದ ಇದೊಂದು ಸತ್ಯಶಾಲೆಯಾಗಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಲವಕಾಶವಿದೆ ಇಲ್ಲವೇ ಮಠವಾಗಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಒಳಭಾಗದ ದ್ವಾರವು ನಾಲ್ಕು ಶಾಖೆಯಲ್ಲಿ ಕೆತ್ತನೆಗೊಂಡಿದೆ. ಮಂಗಲಫಲಕ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮೀಯ ಶಿಲ್ಪದಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಮಂಟಪದ ಛತ್ತ ಕಮಲಕೆತ್ತನೆ ಹೊಂದಿರುವುದು. ದಕ್ಷಿಣಭಾಗಕ್ಕೆ ಇರುವ ಗರ್ಭಗೃಹದ

ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ನಾಗಬಂಧ ಪಟ್ಟಿಕೆಯಿದೆ. ಸೋಮೇಶ್ವರನ ದೇವಾಲಯದ ಆವರಣದಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ವೀರಗಲ್ಲು, ಶಿಲ್ಪಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ.

೮೦. ಹೊಳೆಅನವೇರಿಯ ಸಂಗಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ (ರಾಮತೀರ್ಥ)

ರಾಣೇಬೆನ್ನೂರ ತಾಲೂಕಿಗೆ ಸೇರಿದ ಹೊಳೆಅನವೇರಿಯು ತಾಲೂಕಿನ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ ೨೦ ಕಿ. ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಅನವರಿ ಎಂದು ಕರೆಯಿಸಿಕೊಂಡಿದೆ. ಪ್ರಾಚೀನವಾಗಿ ರಟ್ಟಪಳ್ಳಿ-೨೦ಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಗ್ರಾಮವು ತುಂಗಭದ್ರ ಕುಮುದ್ವತಿಯ ನದಿಗಳು ಸೇರುವ ಸಂಗಮ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿದೆ. ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚೀನ ದೇವಾಲಯ, ಶಾಸನಗಳು ದೊರಕುತ್ತವೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೮ರ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಶಾಸನವೊಂದು⁷⁰ ಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಚಾಮುಂಡರಾಯರಸ, ಕೇತರಸರು ಸೇರಿ ರಟ್ಟಪಳ್ಳಿ-೨೦ರ ಬಳಿಯ ಕೂಡಲಸಂಗಮದ ರಾಮತೀರ್ಥಕ್ಕೆ ಬಂದಾಗ ಅನವರಿ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ದಾನವಾಗಿ ನೀಡುವಂತೆ; ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಸೇನಭೋವ ಅಯ್ಯವಮ್ಮಯ್ಯನ ಸೊಸೆ ಚಟ್ಟಬ್ಬೆಗೆಂದು ಐದು ಮತ್ತರು ಭೂಮಿ, ಪೆರ್ಗಡೆವಾಳ ಕಾಮಲತೆಗೆ ನಾಲ್ಕುಮತ್ತರು, ಅಂಕದ ಬಾದಿಯ ಮಗಳ ಮೊದಲ ಚಾಮರದ ಕಂಬದ ಸೂಳೆ ಕಾಳಬ್ಬೆಗೆ ಐದು ಮತ್ತರು, ಕಳಮೆಗೆ ಒಂದು ಮತ್ತರು, ನನ್ನಬ್ಬೆಗೆ ನಾಲ್ಕು ಮತ್ತರು, ದೇವಲಬ್ಬೆಗೆ ಮೂರು ಮತ್ತರು, ಪರಕಾರನಿಗೆ ಎಂಟು ಮತ್ತರು. ವಂಶಗಂಗೆಗೆಂದು ನಾಲ್ಕುಮತ್ತರು, ಭತ್ತಕ್ಕೆ ನಾಲ್ಕು ಮತ್ತರು, ಸೂಳೆವಾಳಗೆ ಮೂರು ಮತ್ತರು, ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿಯ ಮಾಚಿಮಯ್ಯನಿಗೆಂದು ೧೨ ಮತ್ತರು, ಮಾದವಯ್ಯನಿಗೆಂದು ೧೨ ಮತ್ತರು, ವಿದ್ಯಾಚ್ಯುತ್ರಕ್ಕೆಂದು ೨೮ ಮತ್ತರು ದೇವರ ಖಂಡಸ್ಪಟಿಕಕ್ಕೆ, ದೀಪ, ನೈವೇದ್ಯಕ್ಕೆಂದು, ದೇವಾಲಯದ ಕಂಡರಣಕಾರ ಮಾಚೋಜಿಗೆ ಮೂರು ಮತ್ತರು ಭೂಮಿಯನ್ನು ದಾನವಾಗಿ ನೀಡುವದರ ಜೊತೆಗೆ ಸರ್ವನಮಸ್ಯವಾಗಿ ಸರ್ವಬಾದಾಪರಿಹಾರವಾಗಿ ನೀಡಿದರು.

ಹೊಳೆಯ ದಂಡೆಯ ಮೇಲೆ ಎರಡು ದೇವಾಲಯಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತಿದ್ದು ಇಂದು ರಾಮೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ಸಂಗಮೇಶ್ವರ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದು ಇಂದು ಬಹಳ ಜೀರ್ಣೋತ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಚಾಲುಕ್ಯ ಲಕ್ಷಣವುಳ್ಳ ಸಂಗಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಶಾಸನದ ಕಾಲಕ್ಕೆ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿರಬೇಕು.

ಸಂಗಮೇಶ್ವರ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ದೇವಾಲಯ ೮೦ರ ಹೊರಗೆ ಇರುವ ಎರಡು ನದಿಗಳ ಸಂಗಮ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿದೆ. ಇದು ನಯ, ನಾಜೂಕು ಹಾಗೂ ಆಕರ್ಷಕ ಶಿಲ್ಪ ಕೆತ್ತನೆಗೆ ಹೆಸರು ಪಡೆದಿದೆ. ಏಕಕೂಟ ತಲವಿಲ್ವಾಸದಲ್ಲಿರುವ ಗುಡಿ, ಗರ್ಭಗೃಹ, ಅಂತರಾಳ, ನವರಂಗ ಮಂಟಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಚೌಕಾದ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆಗೊಂಡಿದೆ. ದ್ವಾರವು ಪಂಚಶಾಖೆಯಲ್ಲಿ ಅಲಂಕರಣಗೊಂಡಂತೆ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಶೈವದ್ವಾರಪಾಲಕರನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಸದ್ಯ ಅಂತರಾಳದಲ್ಲಿ ನಂದಿ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ದ್ವಾರವು ವೃತ್ತಾಕಾರದ ಬಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಗೀತ, ವಾಙ್ಮಯ, ನುಡಿಸುವ, ನರ್ತಿಸುವ ಶಿಲ್ಪಕೆತ್ತನೆ ಹಾಗೂ ಸುಂದರ ಕೆತ್ತನೆಯ ಜಾಲಂಧ್ರ ಕಿಂಡಿಗಳಿಂದ ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿರುವ ಮನ್ಮಥನ ಶಿಲ್ಪ ಸುಂದರವಾಗಿದೆ. ನವರಂಗ ಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಘಂಟಾಕೃತಿಯ ಕಂಬಗಳಿವೆ.

ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಮೈ ಲಕ್ಷಣಗಳಲ್ಲಿ ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಒಂದಾಗಿದ್ದು. ಉಪಾನ, ಜಗತಿ, ಕಂಪ, ಕಂಠ, ತ್ರಿಪುಟ್ಟಿ, ಕುಮುದ ಹಾಗೂ ಕಪೋತ ಪಟ್ಟಿಕೆ ಹೊಂದಿದೆ. ಇದರ ಮೇಲೆ ಇರುವ ಗೋಡೆಯು ಕೂಟಮಾದರಿಯಲ್ಲಿ ಹಿಂಬಣೆ-ಮುಂಬಣೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆಯಲ್ಲದೆ, ಹಿಂಬಣೆಯಲ್ಲಿ ಅರೆಕಂಬಗಳು, ಶಿಖರವುಳ್ಳಪಂಜರ, ತೋರಣ ದೇವಕೋಷ್ಠಕಗಳ ಅಲಂಕಾರ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ತೋರಣದಲ್ಲಿ ಕಿರುಪ್ರಮಾಣದ ಅತ್ಯಾಕರ್ಷಕವಾದ ಮದನಿಕೆಯರ ಶಿಲ್ಪಕೆತ್ತನೆಗಳಿವೆ. ಈ ಮದನಿಕೆಯರು ವೀಣೆ ನುಡಿಸುತ್ತ, ಹಾಡುತ್ತ, ನರ್ತಿಸುತ್ತಿರುವಂತೆ ಕೆತ್ತಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಶಿಲ್ಪಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಜನಮನ ಆಕರ್ಷಿಸುವ ಈ ದೇವಾಲಯದ ಮೇಲೆ ಶಿಖರವು ಹಾಳಾಗಿಹೋಗಿದ್ದು ಅದರ ಬೋಳುತನ ಎದ್ದು ಕಾಣುತ್ತದೆ.

ಎ. ಆಡೂರು ಕಲ್ಮೇಶ್ವರ (ಕಾಳೇಶ್ವರ) ದೇವಾಲಯ

ಹಾನಗಲ್ ತಾಲೂಕಿನ ಗ್ರಾಮವಾದ ಆಡೂರು ವರದಾ ನದಿಯ ದಡದ ಮೇಲಿದೆ. ಪ್ರಾಚೀನವಾಗಿ ಪಾಂಡಿಯೂರ ಪಾಂಡಿಪುರವೆಂದು ಕರೆಯಿಸಿಕೊಂಡ ಗ್ರಾಮ ಬಾದಾಮಿ ಚಾಲುಕ್ಯ ಕೀರ್ತಿನರ್ಮನ ಶಾಸನ ಹೊಂದಿ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಗಳಿಸಿಕೊಂಡಿದೆ. ಪಾನುಂಗಲ್-ಜಂಕೆ ಸೇರಿದ ಈ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಹಲವು ಶಾಸನಗಳು ದೇವಾಲಯ ಅವಶೇಷಗಳಿವೆ.

ಪಾಂಡಿಯೂರವನ್ನಾಳುವ ಕಾಳಗಾವುಂಡನು ಅಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಹೆಸರಿನಿಂದಲೇ ಕಾಳೇಶ್ವರವೆಂಬ ದೇವಾಲಯ ಕಟ್ಟಿಸಿ ಅದಕ್ಕೆಂದು ದಾನ ನೀಡಿದನು. ಕಾಳಗಾವುಂಡನ ಈ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಬರ್ಮಾಗಾವುಂಡನು ಸಹ ದಾನ ನೀಡಿದ ಕುರಿತು ಶಾಸನ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಇಂದು ಕಾಳಗಾವುಂಡ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ದೇವಾಲಯ ಯಾವುದಾಗಿರಬೇಕೆಂಬುದನ್ನು ಗುರುತಿಸುವಲ್ಲಿ ಮುನ್ನಡಿಯಿಟ್ಟಾಗ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೪-೪೫ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಶಾಸನ⁷¹ ಗ್ರಾಮದ ಕಲ್ಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಹತ್ತಿರವೇ ಇರುವುದನ್ನು ಗಮನಿಸಿ, ಅದುವೇ ಬಹುಶಃ ಕಾಳಗಾವುಂಡ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಕಾಳೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಆಗಿರಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿಯಲಾಗಿದೆ.

ಸದ್ಯದ ಕಲ್ಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವು ಏಕಕೂಟ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದ್ದು, ದ್ವಾರವು ಮಧ್ಯಮ ಅಲಂಕಾರ ಹೊಂದಿದೆ. ಅರ್ಧಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಕುಂಭಾಲಂಕೃತ ಕಂಭಗಳ ಮೇಲೆ ಮಕರ ತೋರಣವಿದೆ. ನವರಂಗ ಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಕಂಭಗಳಿವೆ. ಹೊರಗೋಡೆ ಅಲಂಕಾರ ಹೊಂದಿಲ್ಲ. ಹಾಗೂ ಮೇಲೆ ಶಿಖರವುಸಹ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಏ. ಸೂಡಿಯ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಮತ್ತು ಜೋಡುಕಳಸ ದೇವಾಲಯಗಳು

ರೋಣ ತಾಲೂಕಿನ ಗ್ರಾಮವಾದ ಸೂಡಿ, ತಾಲೂಕ ಕೇಂದ್ರದಿಂದ ಈಶಾನ್ಯ-ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು ೧೦ ಕಿ. ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿದೆ. ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೪ರ ಶಾಸನವು ಅಕ್ಕೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ ಪೆರ್ಗಡೆ ನಾಗದೇವಯ್ಯ ಮತ್ತು ಇತರರು ವಿಕ್ರಮಪುರದ ನೆಲೆವಿಡಿನಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಭೂಮಿದಾನ ನೀಡಿದರೆಂದಿದೆ.⁷² ಈ ಶಾಸನೋಕ್ತ ಅಕ್ಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವು ಇಂದಿನ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯವಾಗಿದೆ. ಜೋಡುಕಳಸ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕರೆಯುವ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೧ರ ಶಾಸನ ನಾಗೇಶ್ವರ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕರೆಯುತ್ತದೆ.⁷³

ಊರ ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಂತೆ ಕಟ್ಟಲಾದ ದೇವಾಲಯ ಏಕಕೂಟ ತಲವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿದೆ. ನಂತರ ತ್ರಿಕೂಟ ದೇವಾಲಯವೆಂಬಂತೆ ಮಾರ್ಪಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹ, ಅರ್ಧಮಂಟಪ, ನವರಂಗ, ಮುಖಮಂಟಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ದೇವಾಲಯದ ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಎತ್ತರವಾಗಿದ್ದು ಉಪಾನ, ಜಗತಿ, ಕಂಪ, ಕಂಠ, ತ್ರಿಪಟ್ಟಿಕುಮುದ, ಕಪೋತ, ವ್ಯಾಳಪಟ್ಟಿಕೆ, ಹಾಗೂ ವೇದಿಕೆ ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನದ ಕೆಳಭಾಗದ ವೇದಿಕೆಯು ೧.೫೦ ಮೀ. ಎತ್ತರವಿದ್ದು; ಪ್ರದಕ್ಷಿಣೆ ಹಾಕಲು ಬರುವಂತೆ ಗುಡಿಯ ಗೋಡೆಯಿಂದ ೩ ಮೀ. ದಪ್ಪ ಅಗಲವಾಗಿ ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಉಪಾನ, ಜಗತಿ, ಆನೆ, ಸಿಂಹಶಿಲ್ಪವುಳ್ಳ ಗಳಪಟ್ಟಿಕೆ ಕಪೋತ ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಿವೆ.

ಮೂಲ ಗರ್ಭಗೃಹವು ಪೂರ್ವ ಮುಖಮಾಡಿದ್ದು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡದಾದ ಲಿಂಗ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆಗೊಂಡಿದೆ. ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ವಜ್ರ, ಲತೆ, ಬಳ್ಳಿ ಶಿಲ್ಪ, ಪದ್ಮ ಕೆತ್ತನೆಯ ಅಲಂಕಾರದ ಆರು ಶಾಖೆಗಳಿವೆ ಮಂಗಲ ಫಲಕದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮೀಯ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಇದರ ಮುಂದಿನ ಅರ್ಧಮಂಟಪ ಎರಡು ಕಂಭಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು ಕಂಭಗಳ ಮೇಲೆ ನೃತ್ಯನಟರಾಜನ ಮಕರತೋರಣದ ಶಿಲ್ಪಪಟ್ಟಿಕೆಯಿದೆ.

ನವರಂಗ ಮಂಟಪದ ಮಧ್ಯೆ ನಾಲ್ಕು ಘಂಟಾ ಮಾದರಿ ಕಂಭಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳು ಪೀಠ ಪಟ್ಟಿಕೆ, ಗೋಲ, ಘಂಟಾಭಾಗ, ಗೋಲ, ಬಳೆ, ಸಾದಾಬೋದುಗೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ಈ ನವರಂಗ ಮಂಟಪದ ಒಳಗೋಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ಅರ್ಧಮಂಟಪಗಳಿದ್ದು, ಅವುಗಳ ನಂತರದಲ್ಲಿ ಶಿವಪಾರ್ವತಿಯರು ನಿಂತಿಲ್ಲ, ಅನಂತಶಯನ ಮಲಗಿದ ಭಂಗಿಯ ಎರಡು ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿ ತ್ರಿಕೂಟ ದೇವಾಲಯವೆಂದು ಕರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಎರಡು ಅರ್ಧಮಂಟಪಗಳ ನಾಲ್ಕು ಕಂಭಗಳು ಅಷ್ಟಕೋನದಲ್ಲಿದೆ. ನವರಂಗ ಮಂಟಪದ ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ವಜ್ರ, ಬಳ್ಳಿ, ಚಿಕ್ಕಣ್ಣಿ, ಜಲ್ಲಿಕಂಭ, ಪದ್ಮ ಕೆತ್ತನೆಯ ಆರು ಶಾಖೆಗಳಿವೆ. ಇದೇ ನವರಂಗದ ಮಂಟಪಕ್ಕೆ ಹತ್ತಿಕೊಂಡು ೧೦ ಕಂಬಗಳ ಮಂಟಪವಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಕಂಭಗಳು ಘಂಟಾಮಾದರಿಯ ಕಂಭಗಳಾದರೆ, ಉಳಿದವು ಚೌಕಾಗಿವೆ. ಕಂಭಗಳ ಮೇಲಿನ ಮಂಜೂರು ಮುಂದಕ್ಕೆ ಇಳಿಬಿಟ್ಟಿದೆ. ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಏರಿಹೋಗಲು ಯಾಳಿಶಿಲ್ಪದ ಪಾವಟಿಗೆಗಳಿವೆ.

ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಭಿತ್ತಿ ಕೂಟಮಾದರಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಹಿಂಬಣೆ, ಮುಂಬಣೆಯಲ್ಲಿ ದ್ರಾವಿಡ ಶಿಖರವುಳ್ಳ ತೋರಣದ ಕಂಭಪಂಜರುಗಳು, ಪಂಜರ ಕೋಷ್ಟ ಹಾಗೂ ಎರಡು ಜಾಲಂಧ್ರ ಕಿಂಡಿಯಂತಹ ಲಕ್ಷಣವುಳ್ಳ ಕೆತ್ತನೆಗಳನ್ನು ಬಿಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಗೋಡೆಯ ಮೇಲಿನ ಮಂಜೂರು ಮುಂದಕ್ಕೆ ಇಳಿಬಿದ್ದಿದ್ದು ಅದರ ಮೇಲೆ ವ್ಯಾಳಮೂಲ ಕುಂಬೆಯಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲೆ ಎರಡು ಅಂಕಣದ ದ್ರಾವಿಡ ಶಿಖರವಿದೆ.

ಜೋಡು ಕಳಸ ದೇವಾಲಯ

ಸ್ಥಳೀಯವಾಗಿ ಜೋಡು ಕಳಸದ ದೇವಾಲಯವೆಂದು ಕರೆಯಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಈ ದೇವಾಲಯವು ಗ್ರಾಮದ ನೈಋತ್ಯ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಸ್ವಲ್ಪದೂರದಲ್ಲಿದೆ. ಪೂರ್ವಮುಖ ಮಾಡಿದಂತೆ ಕಟ್ಟಲಾದ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಮೇಲಿನ ಶಾಸನವು ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ದಂಡನಾಯಕ ನಾಗದೇವನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಭೂಮಿದಾನ ಮಾಡಿದನೆಂದು ಹೇಳುತ್ತದೆ.

ದ್ವಿಕೂಟ ತಲವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿರುವ ದೇವಾಲಯ ಎರಡು ಗರ್ಭಗೃಹ, ಎರಡು ಅರ್ಧಮಂಟಪ ಹಾಗೂ ನವರಂಗ ಮಂಟಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ೧.೧೦ ಮೀ ಎತ್ತರದ ವೇದಿಕೆಯಿದ್ದು ಮೂಲ ಸ್ವರೂಪ ಕಳೆದುಕೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ಪುರಾತತ್ವ ಇಲಾಖೆಯವರು ಬಂಡೆಗಳಿಂದ ಕಟ್ಟಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮೇಲಿನ ಅಧಿಷ್ಠಾನವು ಎತ್ತರವಾಗಿದ್ದು ಉಪಾನ, ಜಗತಿ, ಕಂಪ, ಕಂಠ, ತ್ರಿಪಟ್ಟಿ, ಕುಮುದ, ಕಪೋತ. ವ್ಯಾಳಮೂಲಪಟ್ಟಿಕೆ ಹಾಗೂ ವೇದಿಕೆ ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಕೆಳಭಾಗದ ಉಪಾನ ಪಟ್ಟಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಶಿಲ್ಪ ಕೆತ್ತನೆಗಳಿವೆ.

ಪೂರ್ವಮುಖಮಾಡಿದಂತೆ ಕಟ್ಟಲಾದ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಚೌಕಪಾಣಿಲಿಂಗವಿದೆ. ದ್ವಾರವು ವಜ್ರ, ಬಳ್ಳಿ, ಚಿಕ್ಕಣ್ಣಿ, ಜಲ್ಲಿ ಕಂಭ, ಪದ್ಮ ಕೆತ್ತನೆಯ ಶಾಖೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಅದರ ಮೇಲಿನ ಮಂಗಲದಲ್ಲಿ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮೀ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಪಶ್ಚಿಮಮುಖ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಒಳಗೋಡೆಯಲ್ಲಿ ಮೂರು ಶಿಲ್ಪದ ಕೋಷ್ಟಕಗಳಿದ್ದು ಇಂದು ಶಿಲ್ಪಗಳಿಲ್ಲ. ದಕ್ಷಿಣ ಕೋಷ್ಟಕದ ಮೇಲೆ ಬ್ರಹ್ಮಶಿಲ್ಪದ ಮಕರ ತೋರಣವಿದೆ. ಪೂರ್ವದ ಮೇಲೆ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮೀ ತೋರಣವಿದ್ದರೆ, ಉತ್ತರದ ಮೇಲೆ ಸೂರ್ಯ ಶಿಲ್ಪ ತೋರಣದ ಅಲಂಕಾರವಿದೆ. ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಇವುಗಳು ಬ್ರಹ್ಮ, ವಿಷ್ಣು, ಸೂರ್ಯರಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದು, ಕಾಲಾಂತರದಲ್ಲಿ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಸ್ಥಳಾಂತರಗೊಂಡಿವೆ. ಈ ಗರ್ಭಗೃಹದ ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ವಜ್ರ, ಬಳ್ಳಿ, ಶಿಲ್ಪ, ಜಲ್ಲಿಕಂಭ, ಕಂಬ, ಪದ್ಮ ಅಲಂಕಾರದ ಶಾಖೆಗಳಿವೆ. ಮೇಲಿನ ಮಂಗಲಫಲಕದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮೀಯ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ.

ಎರಡು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳ ಮುಂದೆ ಹತ್ತಿಕೊಂಡು ಎರಡು ಕಂಬಗಳುಳ್ಳ ಅರ್ಧಮಂಟಪಗಳಿವೆ. ಪಶ್ಚಿಮ ಮುಖದ ಅರ್ಧಮಂಟಪದ ಕಂಬಗಳ ಮೇಲಿನ ಛಾವಣಿಯಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯ ಮಕರ ತೋರಣವಿದೆ. ಪೂರ್ವಮುಖದ ಅರ್ಧಮಂಟಪದ

ಕಂಭಗಳ ಮೇಲಿನ ಛಾವಣಿಯಲ್ಲಿ ಪಣ್ಣು ಖ, ಗಣೇಶರ ಮಕರ ತೋರಣವಿದೆ. ನವರಂಗ ಮಂಟಪವು ಇವೆರಡರ ಮಧ್ಯವಿದ್ದು, ಅದರಲ್ಲಿ ೩೨ ಕಂಬಗಳಿವೆ. ತೆರೆದ ನವರಂಗ ಮಂಟಪ ಇದಾಗಿದ್ದು ಇದರಲ್ಲಿ ೨೦ ಕಂಬಗಳು ಘಂಟಾಮಾದರಿಯಲ್ಲಿದ್ದರೆ, ೧೨ ಕಂಬಗಳು ಚೌಕಾಕಾರವಾಗಿವೆ. ಹೊರಭಾಗದ ಕಂಬಗಳ ಮೇಲೆ ಮಂಜೂರು ಮುಂದಕ್ಕೆ ಇಳಿಬಿಟ್ಟಿದೆ. ಎರಡು ಬದಿಗೆ ಕಟಾಂಜನಗಳಿದ್ದು ಮೇಲೆ ಕಕ್ಷಾಸನಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳ ಹೊರಮೈಯನ್ನು ಸಿಂಹ, ಆನೆ, ನೃತ್ಯ ಶಿಲ್ಪ, ಸ್ತ್ರೀ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಕೆತ್ತನೆಯಿಂದ ಅಲಂಕರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಪಶ್ಚಿಮ ಮುಖ ಗರ್ಭಗೃಹದ ಹೊರಗೋಡೆ ಕೂಟಮಾದರಿಯಲ್ಲಿ ಹಿಂಬಣೆ-ಮುಂಬಣೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಹಿಂಬಣೆಯಲ್ಲಿ ನಾರಗ, ದ್ರಾವಿಡ, ವೇಸರ, ಭೂಮಿಜ, ಕಳಿಂಗ ಮಾದರಿ ಶಿಖರಗಳ ಕಂಬ ಪಂಜರಗಳಿವೆ ಮತ್ತು ಪಂಜರ ಕೋಷ್ಠಕಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲಿನ ಶಿಖರವು ವೇಸರ ಮಾದರಿಗೆ ಸೇರಿವುದು ಅಂಕಣದಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಇದು ಸ್ತೂಪಿ ದ್ರಾವಿಡ ಶೈಲಿಗೆ ಸೇರಿದೆ. ಪೂರ್ವ ಮುಖ ಗರ್ಭಗೃಹದ ಹೊರಗೋಡೆ ಕೂಟಮಾದರಿಯಲ್ಲಿ ಹಿಂಬಣೆ ಮುಂಬಣೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಹಿಂಬಣೆಯಲ್ಲಿ ದ್ರಾವಿಡ ಶಿಖರವುಳ್ಳ ಕಂಬ, ಪಂಜರ, ಮುಂಬಣೆಯಲ್ಲಿ ಸಹ ದ್ರಾವಿಡ ಶಿಖರದ ಪಂಜರ ಕೋಷ್ಠಕಗಳಿವೆ. ತೋರಣವು ಇದೆ. ಮೇಲಿನ ಮಂಜೂರು ಮುಂದಕ್ಕೆ ಬಂದಿದ್ದು ಅದರ ಮೇಲೆ ವ್ಯಾಳಮೂಲ ಕುಂಭೆಯಿದೆ. ಶಿಖರವು ವೇಸರ ಮಾದರಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದು ಐದು ಅಂಕಣದಲ್ಲಿದೆ.

ಐ. ಬಾಗೇವಾಡಿಯ ಸಂಗಮೇಶ್ವರ (ಬಸವೇಶ್ವರ) ದೇವಾಲಯ

ಬಾಗೇವಾಡಿ, ವಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ತಾಲೂಕು ಕೇಂದ್ರ. ರೂಢಿಯಲ್ಲಿ ಬಸವನ ಬಾಗೇವಾಡಿಯಂದೇ ಕರೆಯಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಐತಿಹಾಸಿಕ ಮಹತ್ವ ಪಡೆದ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಪ್ರಶಿದ್ಧಿ ಪಡೆದ ಸಂಗಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಿದ್ದು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿ ಬಸವಣ್ಣ, ಬಸವೇಶ್ವರ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಜನ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಸಂಗಮೇಶ್ವರ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕರೆಯಲಾಗುವ ಈ ದೇವಾಲಯ ಅಗಸಿದ್ವಾರದ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ ೫೦ ಮೀ.ಗಳಷ್ಟು ಅಂತರದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಮೂಲತಃ ಇದೊಂದು ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವೆಂಬುದನ್ನು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೯ರ ಶಾಸನ ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ಶಾಸನವು ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಮಡದಿಯಾದ ಮೈಳಲದೇವಿಯೂ ದೇವಾಲಯದ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಕ್ಕೆಂದು ಹಾಗೂ ಇತರ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆಂದು ಹೊನ್ನವಾಡ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ದಾನವಾಗಿ ನೀಡಿದ ಕುರಿತು ಹೇಳುತ್ತದೆ.⁷⁴ ಆದ್ದರಿಂದ, ಈ ದೇವಾಲಯ ಶಾಸನದ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿಯೇ ಶಾಸನಕ್ಕಿಂತ ಸ್ವಲ್ಪ ಮುಂಚೆ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿಯಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಏಕಕೂಟ ತಲವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗೃಹ, ಅರ್ಧಮಂಟಪ, ಚಿಕ್ಕ ನವರಂಗ, ನವರಂಗಮಂಟಪ, ಮಂಟಪ ಮತ್ತು ನಂದಿಮಂಟಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಮುಂದಿನ ನಂದಿ ಮಂಟಪ ಮತ್ತು ಅದರ ಮುಂದಿನ ಮಂಟಪಗಳು ನಂತರದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡದಾದ ಲಿಂಗವನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ದ್ವಾರವು ಅಲಂಕಾರಿಕ ಕೆತ್ತನೆಯ ದ್ವಾರಶಾಖೆಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಶೈವದ್ವಾರಪಾಲಕ, ಚಾರಿಶಿಲ್ಪ, ಗಜಲಕ್ಷ್ಮೀ ಶಿಲ್ಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ಅರ್ಧಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳಿದ್ದು, ಮುಂದಿನ ಕಂಬಗಳ ಮೇಲೆ ನೃತ್ಯ, ನಟರಾಜ, ಬ್ರಹ್ಮ, ವಿಷ್ಣು, ಶಿಲ್ಪಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಕೆತ್ತನೆಯ ಮಕರ ತೋರಣವಿದೆ. ಮುಂದಿನ ಕಂಬಗಳಲ್ಲಿದ್ದ ನವರಂಗ ಮಂಟಪಕ್ಕೆ ಮೂರು ಪ್ರವೇಶಗಳಿದ್ದು ಉತ್ತರ ದಕ್ಷಿಣ ಪ್ರವೇಶಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ದ್ವಾರಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಿಗೂ ಮೂಲಗುಡಿಯ ದ್ವಾರದ ಅಲಂಕಾರಗಳೇ ಇವೆ. ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳ ಮುಖಮಂಟಪ ಈ ಎರಡು ದ್ವಾರಕ್ಕಿವೆ. ಕಂಬಗಳ ಮೇಲೆ ಮಂಜೂರು ಇಳಿಬಿಟ್ಟಿದೆ. ಕಟಾಂಜನದ ಮೇಲಿರುವ ಕಕ್ಷಾಸನಗಳನ್ನು ಕುಂಬ ಕೆತ್ತನೆಯಲ್ಲಿ ಬಿಡಿಸಲಾಗಿದೆ.

ನವರಂಗ ಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ಕುಂಬಾಲಂಕೃತ ಹಾಗೂ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಕೆತ್ತನೆಯ ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳಿದ್ದು ಇವುಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಎಂಟು ಚಿಕ್ಕ ಕಂಬಗಳಿವೆ. ಕಂಬಗಳ ಮೇಲೆ ಸಾದಾಬೋದುಗೆ ಅಳವಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮೇಲಿನ ಭುವನೇಶ್ವರಿಯ ಭತ್ತು ನೃತ್ಯ ನಟರಾಜನ ಜೊತೆಗೆ ಅಷ್ಟದಿಕ್ಪಾಲಕರಿರುವ ಶಿಲ್ಪ ಕೆತ್ತನೆ ಮನೋಹರವಾಗಿ ಕೆತ್ತಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ನವರಂಗದ ಸೂತ್ತಲೂ ಗೋಡೆ ಬಿದ್ದಿದ್ದು ನಂತರದಲ್ಲಿ ಹೊಸ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ನವರಂಗದ ಪೂರ್ವ ಪ್ರವೇಶ ಮಂಟಪಕ್ಕೆ ದ್ವಾರವಿದ್ದು ದ್ವಾರವು ಮೂಲ ಗರ್ಭಗೃಹದ್ವಾರದ ಅಲಂಕಾರವನ್ನೇ ಹೋಲುತ್ತದೆ. ದ್ವಾರಕ್ಕೆ ಹತ್ತಿಕೊಂಡು ನಾಲ್ಕು ಕಂಬದ ಮಂಟಪವಿದೆ. ಇದು ತೆರೆದ ಮಂಟಪವಾಗಿದ್ದು ನಂತರದಲ್ಲಿ ಗೋಡೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಈ ಮಂಟಪಕ್ಕೆ ಹತ್ತಿಕೊಂಡು ನಂದಿಮಂಟಪವಿದೆ. ಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳಿದ್ದು ಸೂತ್ತಲೂ ಗೋಡೆಯನ್ನು ನಂತರದಲ್ಲಿ ಜೋಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮಂಟಪದ ಮಧ್ಯದ ನಂದಿ ದೊಡ್ಡದಾಗಿದ್ದು ೧.೨೦ ಮೀ. ಎತ್ತರವಾಗಿದೆ.

ಸದ್ಯ ಕಾಣಬರುವ ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಗೋಡೆಯು ಕೂಟಮಾದರಿಯಲ್ಲಿ ಹಿಂಬಣೆ-ಮುಂಬಣೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಪಂಜರ ಕೋಷ್ಠ ಅಲಂಕಾರ ಬಿಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಗೋಡೆಯ ಮೇಲಿನ ಮಂಜೂರು ಹಂಸಬಂದಿಯಾಗಿದ್ದು ಮುಖಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕೂಡು ಹಾಗೂ ಕೂಡು ಶಿಲ್ಪಗಳ ಕೆತ್ತನೆ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲಿನ ಶಿಖರವು ನಂತರದ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದೆ. ಗೋಡೆಯ ಕೆಳಗಿನ ಅಧಿಷ್ಠಾನ ನೆಲದಲ್ಲಿ ಹುತಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ವರೂಪ ತಿಳಿದು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

೭. ಹೂವಿನ ಹಡಗಲಿಯ ಕಲ್ಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ

ಹಡಗಲಿ, ತಾಲುಕಿಗೆ ಸೇರಿದ ಪ್ರಮುಖ ಗ್ರಾಮ ಹೂವಿನ ಹಡಗಲಿ. ಇದು ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಪೊಸ ಪಡಂಗಿಲೆ ಎಂದು ಕರೆಯಿಸಿ ಕೊಂಡಿದೆ. ಸದ್ಯ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಮೇಶ್ವರ ಹೆಸರಿನ ಮೂರು ದೇವಾಲಯಗಳಿದ್ದು, ಅದರಲ್ಲಿ ಶಾಸನೋಕ್ತ ದೇವೇಶ್ವರ ಗುಡಿಯೇ ಇಂದಿನ ಏಕಕೂಟ ಕಲ್ಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಾಗಿದೆ. ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೭ರ ಶಾಸನ⁷⁵ ಮಹಾಮಾತ್ಯನಾದ ದೇವರಸನು ಪೊಸ ಪಡಂಗಿಲೆಯಲ್ಲಿ (ಹೂವಿನ ಹಡಗಲಿ) ತನ್ನ ಹೆಸರಿನಿಂದ ದೇವೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಕಟ್ಟಿಸಿ ಲಿಂಗ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿದನು. ತಾನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಈ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ, ದೇವರಿಗೆ, ದೇವರ ಅಂಗಭೋಗಕ್ಕೆ ಜನಮೇಜಯ ಅಗ್ರಹಾರವೆಂದು ಹೆಸರು ಪಡೆದ ಈ ಅಗ್ರಹಾರದ ಊರೊಡೆಯ ಪ್ರಮುಖ ಮಹಾಜನರ ಕೈಯಿಂದ ಸರ್ವನಮಸ್ಕವಾಗಿ ಪಡೆದು ಕೆರೆಯಕೆಳಗಿನ ಅಡಕೆ ತೋಟ, ಗದ್ದೆ, ಭೂಮಿಗಳನ್ನು ದಾನಮಾಡಿದನು.

ಏಕಕೂಟ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿರುವ ದೇವಾಲಯ ಗರ್ಭಗೃಹ, ಅಂತರಾಳ, ಸಭಾಮಂಟಪ ಹಾಗೂ ಎರಡು ಮುಖದ ಮಂಟಪಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕದಾದ ಲಿಂಗ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆಗೊಂಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ದ್ವಾರವು ಐದು ಶಾಖೆಯಲ್ಲಿದ್ದು ಹೂಬಳ್ಳಿ, ಪದ್ಮ, ವಜ್ರ, ಕಂಬ, ಕೆತ್ತನೆ ಹೊಂದಿದೆ. ಕೆಳಗೆ ಶೈವದ್ವಾರಪಾಲಕರು, ಚಾರಿಯರು ನಿಂತ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಅಂತರಾಳ ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಬೆಳಕಿನ ಸಲುವಾಗಿ ಜಾಲಂಧ್ರ ಕಿಂಡಿಗಳನ್ನು ಅಳವಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮಂಗಳದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮೀ ವಿರಾಜಮಾನಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ.

ಮುಂದಿನ ನವರಂಗ ಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಚೌಕಪಟ್ಟಿಕೆ ಕಂಬಗಳಿದ್ದು ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳ ಮುಖದಲ್ಲಿ ಶಿವ, ವಿಷ್ಣು, ಕೇಶವ, ನರಸಿಂಹ, ಹಿರಣ್ಯಕಶಪುವಿನ ಸಂಹಾರ, ಸೂರ್ಯ, ಬ್ರಹ್ಮ, ಗಣೇಶ, ಇತ್ಯಾದಿ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪ ಕೆತ್ತನೆ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ದಕ್ಷಿಣ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಕೆತ್ತನೆಯ ದ್ವಾರಶಾಖೆ ಹೊಂದಿದೆ. ಮುಖಮಂಟಪದ ಸೂತ್ತಲೂ ಕಣ್ಣಾಸನಗಳಿದ್ದು ಎರಡು ಕಂಬಗಳಿವೆ. ಪೂರ್ವ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರ ಏಳು ಶಾಖೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು ಹೂ, ಬಳ್ಳಿ, ವಜ್ರ, ನೃತ್ಯ, ಚಿಕ್ಕಣಶಿಲ್ಪ, ಆನೆ, ಸಿಂಹ, ಯಕ್ಷ ಶಿಲ್ಪ, ಪೂರ್ಣ ಕುಂಬದ ಕಂಭ, ಗಣೇಶ, ನಾಗ-ನಾಗಿನಿಯರು, ಗಂಧರ್ವ ಕನ್ನೆಯರ ಶೈವ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ, ಚಾರಿಯರ

ಶಿಲ್ಪ ಕೆತ್ತನೆ ಅಲಂಕಾರವಿದೆ. ಮೇಲಿನ ಮಂಗಲ ಫಲಕದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಇದರ ಮುಖ ಮಂಟಪಕ್ಕೆ ಎರಡು ಕಂಬಗಳಿದ್ದು, ಕಟಾಂಜನದ ಮೇಲೆ ಕಕ್ಷಾಸನಗಳಿವೆ.

ದೇವಾಲಯದ ಅಧಿಷ್ಠಾನದಲ್ಲಿ ಉಪಾಸ, ಜಗತಿ, ಕಂಪ, ಕಂಠ, ಕುಮುದ, ಪದ್ಮಕಪೋತ ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಿವೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಹೊರಗೋಡೆಯಲ್ಲಿ ಅರೇ ಕಂಬಗಳ ಮಧ್ಯೆ ವೇಸರ ಶೈಲಿಯ ಕೋಷ್ಠಗಳಿದ್ದಂತೆ ಮೇಲೆ ಮುಂಚಾಚು ಇದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲೆ ಐದು ಹಂತದ ವೇಸರ ಶೈಲಿಯ ಶಿಖರವಿದೆ. ಪ್ರತಿ ಹಂತದಲ್ಲಿ ಕೂಡು ಕೆತ್ತನೆ ಇದ್ದು ಕೂಡುಗಳಲ್ಲಿ ಭೈರವ, ವಿಷ್ಣು, ಅವನ ಅವತಾರಗಳು, ಇತರ ಶಿಲ್ಪಗಳ ಕೆತ್ತನೆಯಿದೆ. ಇನ್ನುಳಿದಂತೆ ಯಾವುದೇ ಹೆಚ್ಚಿನ ಅಲಂಕಾರ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಮೇಲಿನ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲದೆ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹಲವು ದೇವಾಲಯಗಳು ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿದ್ದು, ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಇಂದು ಅಳಿದು ಹೋಗಿದ್ದರೆ, ಕೆಲವು ಶಿಥಿಲಗೊಂಡು ಅಳಿಯುವ ಹಂತದಲ್ಲಿವೆ. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶಾಸನೋಕ್ತವಾಗಿ ಹಲವಾರು ದೇವಾಲಯಗಳು ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಗೊಂಡಂತೆ ದೇವಾಲಯಗಳು ಸಹ ಸಾಕಷ್ಟು ದೊರಕುತ್ತವೆ. ಅಂತವುಗಳನ್ನು ಶಾಸನೋಕ್ತವಾಗಿ ಗುರುತಿಸುವುದು ಕಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಚಾಲುಕ್ಯರಸರ ಶಾಸನಗಳು ಒಂದೊಂದು ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ಇರುವುದರಿಂದ, ಆ ಶಾಸನಗಳು ಇಂದು ಸ್ಥಳಾಂತರಗೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ಶಾಸನೋಕ್ತವಾಗಿ ಅವನ್ನು ಗುರುತಿಸುವುದು ಕಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದಾಗ್ಯೂ ಶಾಸನಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ನಮ್ಮ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಆಯ್ಕೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಲು ನಾವಿಲ್ಲಿ ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದ್ದೇವೆ.

ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣೆಗಳು

1. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., ಸಂ. XX, ನಂ. 31, ಆಡೂರ, ಹಾನಗಲ ತಾ. ಕ್ರ. ಶ. 1044-45.
2. ದೇವರಕೊಂಡಾರಡ್ಡಿ (ಸಂ) ಕೆ. ವಿ. ವಿ., ಶಾ. ಸಂ. 1, ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆ, ನಂ. 24, ಮೋರಿಗೇರಿ, ಹಗರಿಬಮ್ಮನಹಳ್ಳಿ, ತಾ. ಕ್ರ. ಶ. 1045.
3. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., ಸಂ. XVII, ನಂ. 60, ಮಲ್ಲೂರ, ಹಾವೇರಿ ತಾ. ಕ್ರ. ಶ. 1048.
4. ರಿತ್ತಿ ಶ್ರೀನಿವಾಸ, ಶೆಲ್ವಿಕೆ ಜಿ. ಸಿ. (ಸಂ.) ಐ. ಎಫ್. ಎನ್. ಡಿ. ಯಕಲಾಪುರ, ಮುಖೇಡ ತಾ. ಕ್ರ. ಶ. 1048.
5. ರಿತ್ತಿ ಶ್ರೀನಿವಾಸ, ಶೆಲ್ವಿಕೆ ಜಿ. ಸಿ. (ಸಂ.) ಐ. ಎಫ್. ಎನ್. ಡಿ. ನಂ. 5, ಸುಗಾಂವ, ಮುಖೇಡ ತಾ. ಕ್ರ. ಶ. 1050.
6. ಹಿರೇಮಠ ಬಿ. ಆರ್. ಮತ್ತು ಹನುಮಾಕ್ಷಿ ಗೋಗಿ, ಕಲಬುರ್ಗಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು, ನಂ. 17, ಭೀಮರಾಯನ ಗುಡಿ, ಶಹಪುರ ತಾ. ಕ್ರ. ಶ. 1057.
7. ಕೆ. ಇ. ಸಂ. VI, ನಂ. 11, ಮೇದೂರು ಹಿರೇಕೆರೂರ ತಾ.
8. ಕಲಬುರ್ಗಿ ಎಂ. ಎಂ. (ಸಂ.) ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಸೂಚಿ, ಪುಟ 48, ಹಾವನೂರ ಹಾವೇರಿ ತಾ.
9. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., ಸಂ. XX, ನಂ. 34, ಕಲಕೇರಿ, ಹಾನಗಲ ತಾ. ಕ್ರ. ಶ. 1053.
10. ಎಫಿಗ್ರಾಫಿಕಲ್ ಸಿರಿಸ್, VIII, ನಂ. 15, ಸನಿಗರಂ, ಕರೀನಗರ ತಾ. ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶ, ಕ್ರ. ಶ. 1053.
11. ಹಿರೇಮಠ ಬಿ. ಆರ್. ಮತ್ತು ಗೋಗಿ ಹನುಮಾಕ್ಷಿ, ಸುರಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಶಾಸನಗಳು, ನಂ. 31, ಕೆಂಭಾವಿ, ಸುರಪುರ ತಾ. ಕ್ರ. ಶ. 1054.
12. ಹಿರೇಮಠ ಚನ್ನಬಸವ, ರಾಯಚೂರ ಮತ್ತು ಕೊಪ್ಪಳ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು, ನಂ. 8, ಬನ್ನಿಗೋಳ, ಲಿಂಗಸೂಗೂರು ತಾ. ಕ್ರ. ಶ. 1055.
13. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 118, ಹಿರೇಹಡಗಲಿ, ಹಡಗಲಿ ತಾ. ಕ್ರ. ಶ. 1057.
14. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., ಸಂ. XX, ನಂ. 38, ಕುಯಿಬಾಳ, ಕುಂದಗೊಳ ತಾ. ಕ್ರ. ಶ. 1058.
15. ದೇವರ ಕೊಂಡಾರಡ್ಡಿ (ಸಂ) ಕೆ. ವಿ. ವಿ., ಶಾ. ಸಂ. 2, ಕೊಪ್ಪಳ ಜಿಲ್ಲೆ, ನಂ. 6, ಅಳವಂಡಿ, ಕೊಪ್ಪಳ ತಾ. ಕ್ರ. ಶ. 1061.
16. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., ಸಂ. IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 126, ಉಚ್ಚಂಗಿದುರ್ಗ, ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ತಾ., ಕ್ರ. ಶ. 1064.
17. ಅದೇ, ನಂ. 129, ಹರ್ಕನಾಳ, ಕೊಡಗಿ ತಾ., ಕ್ರ. ಶ. 1066.
18. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., ಸಂ. XI, ಭಾಗ-I, ನಂ. 85, ಶಿರೂರ, ಬಾಗಲಕೋಟೆ ತಾ., ಕ್ರ. ಶ. 1049.
19. ಅದೇ, ನಂ. 99, ಶಿರೂರ, ಬಾಗಲಕೋಟೆ ತಾ., ಕ್ರ. ಶ. 1062-63.
20. ರಿತ್ತಿ ಶ್ರೀನಿವಾಸ, ಶೆಲ್ವಿಕೆ ಜಿ. ಸಿ. (ಸಂ.) ಐ. ಎಫ್. ಎನ್. ಡಿ. ನಂ. 3, ತಡಕಲ್, ದೇಗಲೂರ ತಾ. ಕ್ರ. ಶ. 1047.
21. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., ಸಂ. XI, ಭಾಗ-I, ನಂ. 84, ಹೊಂಬಳ, ಗದಗ ತಾ., ಕ್ರ. ಶ. 1049.
22. ಎಚ್. ಎ. ಎಸ್. ನಂ. 7, ಪುಟ 1-7, ಬೋಧನ, ಆಂಧ್ರಪ್ರದೇಶ, ಕ್ರ. ಶ. 1056.
23. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., ಸಂ. XX, ನಂ. 32, ಕುಯಿಬಾಳ, ಕುಂದಗೊಳ ತಾ. ಕ್ರ. ಶ. 1045.
24. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., ಸಂ. XI, ಭಾಗ-I, ನಂ. 78, ಮುಗದ, ಧಾರವಾಡ ತಾ., ಕ್ರ. ಶ. 1045.

25. ಎ. ಇಂ., ಸಂ. XVIII, ಪುಟ 121, ಅರಸಿಬೀದಿ, ಹುನಗುಂದ ತಾ., ಕ್ರಿ. ಶ. 1047.
26. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., ಸಂ. IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 115, ನಂದಿಬೇವೂರ, ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ತಾ. ಕ್ರಿ. ಶ. 1054.
27. ಅದೇ, ಸಂ. IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 117, ಕೋಗಲಿ, ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ತಾ. ಕ್ರಿ. ಶ. 1055.
28. ಅದೇ, ಸಂ. XVIII, ನಂ. 71, ಮೋಟೆಬೆನ್ನೂರ, ರಾಣೆಬೆನ್ನೂರ ತಾ., ಕ್ರಿ. ಶ. 1066.
29. ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾರತಿ, ಸಂ. 3, ಸಂ. 2, ಪುಟ 45-59 ಕೊಕ್ಕಟನೂರ, ಅಥಣಿ ತಾ., ಕ್ರಿ. ಶ. 1050-51.
30. ಎಫ್.ಗ್ರಾಫಿಕಲ್ ಸಿರಿಸ್, ಸಂ. VIII, ನಂ. 14, ಸಾನಿಗರಂ, ಕರಿನಗರ ತಾ., ಕ್ರಿ. ಶ. 1051.
31. ವೇವರ ಕೊಂಡಾರಡ್ಡಿ (ಸಂ) ಕೆ. ಎ. ವಿ., ಶಾ. ಸಂ. 3, ಕೊಪ್ಪಳ ಜಿಲ್ಲೆ, ನಂ. 159, ಶಿವಪುರ, ಕೊಪ್ಪಳ ತಾ. ಕ್ರಿ. ಶ. 1033.
32. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., ಸಂ. IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 99, ಸತ್ತೂರ, ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ತಾ. ಕ್ರಿ. ಶ. 1044.
33. ಅದೇ, ನಂ. 98, ಶುವರಾಮ್, ಬಳ್ಳಾರಿ ತಾ. ಕ್ರಿ. ಶ. 1044.
34. ಅದೇ, ನಂ. 113, ಹಿರೇಮ್ಮಾಗಲೇರಿ, ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ತಾ. ಕ್ರಿ. ಶ. 1054.
35. ಅದೇ, ನಂ. 114, ಕಮ್ಮರಚೋಡು, ಆಲೂರ ತಾ. ಕ್ರಿ. ಶ. 1054.
36. ಕೆ. ಇ., ಸಂ. 1, ನಂ. 17, ಶಿಗ್ಗಾವ, ಶಿಗ್ಗಾವ ತಾ. ಕ್ರಿ. ಶ. 1055.
37. ಗೋಗಿ ಹನುಮಾಕ್ಷಿ, ಸುರಪೂರ ತಾಲೂಕಿನ ಶಾಸನಗಳು, ನಂ. 32, ಕೆಂಭಾವಿ, ಸುರಪುರ ತಾ. ಕ್ರಿ. ಶ. 1056.
38. ವೇವರ ಕೊಂಡಾರಡ್ಡಿ (ಸಂ) ಕೆ. ಎ. ವಿ., ಶಾ. ಸಂ. 3, ಕೊಪ್ಪಳ ಜಿಲ್ಲೆ, ನಂ. 3, ವಿಪ್ರ, ಗಂಗಾವತಿ ತಾ. ಕ್ರಿ. ಶ. 1059.
39. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., ಸಂ. IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 125, ಹಿರೇಮ್ಮಾಗಲೇರಿ, ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ತಾ. ಕ್ರಿ. ಶ. 1061.
40. ವಿತ್ತಿ ಶ್ರೀನಿವಾಸ ಮತ್ತು ಕರವೀರಕರ, ಆನಂದ ಬಿ., ಐ. ಎಫ್. ಕೆ. ಡಿ., ನಂ. 1, ಪಿರಿಕೆ ಭಾಗ, ಪುಟ 24. ಕ್ರಿ. ಶ. 1062.
41. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., ಸಂ. XI, ಭಾಗ-I, ನಂ. 98, ಬ್ಯಾಕೋಡ, ಬಾಗೇವಾಡಿ ತಾ., ಕ್ರಿ. ಶ. 1062.
42. ಅದೇ, ಸಂ. XVIII, ನಂ. 67, ಹೊನವಾಡ, ವಿಜಾಪುರ ತಾ., ಕ್ರಿ. ಶ. 1062.
43. ಅದೇ, ನಂ. 69, ದೇವಿಹೊಸೂರ, ಹಾವೇರಿ ತಾ. ಕ್ರಿ. ಶ. 1063.
44. ಅದೇ, ಸಂ. XX, ನಂ. 39, ದೇವೂರ, ಸಿಂದಗಿ ತಾ. ಕ್ರಿ. ಶ. 1064.
45. ಅದೇ, ಸಂ. IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 127, ಮೋರಿಗೇರಿ, ಹಡಗಲಿ ತಾ. ಕ್ರಿ. ಶ. 1064.
46. ಗೋಗಿ ಹನುಮಾಕ್ಷಿ, ಸುರಪೂರ ತಾಲೂಕಿನ ಶಾಸನಗಳು, ನಂ. 7, ಏವೂರ, ಸುರಪುರ ತಾ. ಕ್ರಿ. ಶ. 1065.
47. ಗೋಗಿ ಹನುಮಾಕ್ಷಿ, ಕಲಬುರ್ಗಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು, ನಂ. 35, ಸಂಗಮ, ಶಹಾಪುರ ತಾ. ಕ್ರಿ. ಶ. 1067.
48. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., ಸಂ. IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 121, ಚಿನ್ನತುಂಬಲ, ಅದೋನಿ ತಾ. ಕ್ರಿ. ಶ. 1052.
49. ಅದೇ, ನಂ. 110, ಪುನಬಗಟ್ಟ, ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ತಾ. ಕ್ರಿ. ಶ. 1052.
50. ಪುರಾಭಿಲೇಖ ಪತ್ರಿಕಾ, ನಂ. 30, ಹಳೆಕೋಟೆ ಸಿದ್ಧರಗಟ್ಟ, ಶಿರಗುಪ್ಪ ತಾ. ಕ್ರಿ. ಶ. 1053.
51. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., ಸಂ. IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 105, ಕಂಚಗಾರ ಬೆಳಗಲಿ, ಆಲೂರ ತಾ. ಕ್ರಿ. ಶ. 1047.
52. ಅದೇ, ನಂ. 97, ತ್ಯಾಂಬರಗುಂಡಿ, ಮುಂಡರಗಿ ತಾ. ಕ್ರಿ. ಶ. 1054.
53. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., ಸಂ. IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 120, ರಂಗಪುರಂ, ಹಡಗಲಿ ತಾ. ಕ್ರಿ. ಶ. 1058.
54. ಅದೇ, ಸಂ. XI, ಭಾಗ-I, ನಂ. 100, ಅಸುಂಡಿ, ಗದಗ ತಾ. ಕ್ರಿ. ಶ. 1064.

55. ಅದೇ, ಸಂ. IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 128, ಗುಡಿಹಳ್ಳಿ, ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ತಾ. ಕ್ರ. ಶ. 1065.
56. ಅದೇ, ನಂ. 107, ಶರಸ್ತಿಹಳ್ಳಿ, ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ತಾ. ಕ್ರ. ಶ. 1050.
57. ಅದೇ, ಸಂ. XX, ಕಲ್ಕೇರಿ, ಹಾನಗಲ್ ತಾ. ಕ್ರ. ಶ. 1055.
58. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., ಸಂ. IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 124, ಹಿರೇಮ್ನಾಗಳಗೇರಿ, ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ತಾ. ಕ್ರ. ಶ. 1059.
59. ಅದೇ, ಸಂ. XI, ಭಾಗ-I, ನಂ. 83, ಬಾಗೇವಾಡಿ, ಬಾಗೇವಾಡಿ ತಾ. ಕ್ರ. ಶ. 1049.
60. ಅದೇ, ಸಂ. IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 122, ನಂದಿಕಂಬ, ಹರಪನಹಳ್ಳಿ ತಾ. ಕ್ರ. ಶ. 1053.
61. ಅದೇ, ಸಂ. XI, ಭಾಗ-I, ನಂ. 91, ಸೂಡಿ, ರೋಣ ತಾ. ಕ್ರ. ಶ. 1054.
62. ಗೋಗಿ ಹನುಮಾಕ್ಷಿ, ಕಲಬುರ್ಗಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು, ನಂ. 25, ದಿಗ್ಗಾವ, ಚಿತಾಪುರ ತಾ. ಕ್ರ. ಶ. 1054.
63. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., ಸಂ. XI, ಭಾಗ-I, ನಂ. 85, ಶಿರೂರ, ಬಾಗಲಕೋಟೆ ತಾ. ಕ್ರ. ಶ. 1049.
64. ಅದೇ, ನಂ. 99, ಶಿರೂರ, ಬಾಗಲಕೋಟೆ ತಾ. ಕ್ರ. ಶ. 1062-63.
65. ಎ. ಇಂ., ಸಂ. XVII, ಪುಟ 121, ಅರಸಿಬೀದಿ, ಹುನಗುಂದ ತಾ., ಕ್ರ. ಶ. 1047.
66. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., ಸಂ. XVIII, ನಂ. 67, ಹೊನವಾಡ, ವಿಜಾಪುರ ತಾ. ಕ್ರ. ಶ. 1062.
67. ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾರತಿ ಸಂ. 3, ಸಂ. 2, ಕೊಟನೂರ, ಪುಟ 45-59, ಅಥಣಿ ತಾ., ಕ್ರ. ಶ. 1050-51.
68. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., ಸಂ. XX, ನಂ. 35, ಕಲ್ಕೇರಿ, ಹಾನಗಲ್ ತಾ. ಕ್ರ. ಶ. 1055.
69. ಅದೇ, ನಂ. 34, ಕಲ್ಕೇರಿ, ಹಾನಗಲ್ ತಾ. ಕ್ರ. ಶ. 1053.
70. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., ಸಂ. XVIII, ನಂ. 61, ಹೊಳೆಆನವೇರಿ, ರಾಣೇಬೆನ್ನೂರ ತಾ. ಕ್ರ. ಶ. 1048.
71. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., ಸಂ. XX, ನಂ. 31, ಅಡೂರು, ಹಾನಗಲ್ ತಾ. ಕ್ರ. ಶ. 1044-45.
72. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., XI, ಭಾಗ-I, ನಂ. 91, ಸೂಡಿ, ಕ್ರ. ಶ. 1054.
73. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., ಸಂ. IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 95, ಸೂಡಿ, ರೋಣ ತಾ. ಕ್ರ. ಶ. 1061.
74. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., ಸಂ. XI, ಭಾಗ-I, ನಂ. 83, ಬಾಗೇವಾಡಿ, ಬಾಗೇವಾಡಿ ತಾ. ಕ್ರ. ಶ. 1049.
75. ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್., ಸಂ. IX, ಭಾಗ-I, ನಂ. 118, ಹೂವಿನ ಹಡಗಲಿ, ಹಡಗಲಿ ತಾ. ಕ್ರ. ಶ. 1057.

ಅಧ್ಯಾಯ ೯.

ಸಮಾರೋಪ

ಕರ್ನಾಟಕದ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯು ಒಂದು ಸನಾತನ ವ್ಯಕ್ತವಿದ್ದಂತೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ರಾಜ ಮನೆತನಗಳು ಆಡಳಿತ ನಡೆಸಿವೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಈ ನಾಡು ಕಾಲದಿಂದ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಐತಿಹಾಸಿಕ ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ತನ್ನನ್ನು ಗುರುತಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾ ಬೆಳೆದುಬಂದಿದೆ.

ನಮ್ಮ ದೇಶದ ಇತಿಹಾಸದ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ, ಒಂದೊಂದು ಅರಸುಮನೆತನಗಳ ಇತಿಹಾಸದಷ್ಟೇ ಒಬ್ಬೊಬ್ಬ ವ್ಯಕ್ತಿ (ಅಳಿದ ದೋರೆ)ಯ ಇತಿಹಾಸವು ಮರೆಯುವಂತಿಲ್ಲ ಎಂಬ ಅರಿವಿನೊಂದಿಗೆ ಕೈಗೊಂಡ ಈ ಅಧ್ಯಯನವು ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಜೀವನ, ರಾಜಕೀಯ ಹಾಗೂ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಸಾಧನೆಗಳನ್ನೂ, ಆತನಾಳ್ವಿಕೆಯ ಪ್ರದೇಶದ ಚರಿತ್ರೆಯ ರೂಪುರೇಷೆಗಳನ್ನು ಅರ್ಥಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲು ನೆರವಾಗಿದೆ.

ಈ ಅಧ್ಯಯನದ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಹಲವು ಎಡರು ತೊಡರುಗಳು ಅನುಭವಕ್ಕೆ ಬಂದಿವೆ. ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಗೊಂಡ ಹಲವಾರು ಹಳ್ಳಿಗಳು ಇಂದು ಕಾಣದೊರೆಯುವದಿಲ್ಲ. “ಕಾಲವೆಂಬುವುದು ವಿಸ್ಮೃತಿಯ ಮಹಾಗುಹ. ಕಾಲಪುರುಷನು (ಯಮ) ತನ್ನ ಜಠರಾಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಭಸ್ಮಗೊಳಿಸಿ ಮರವೆಯ ಹೊಗೆಯನ್ನು ಉಗುಳುತ್ತಾನೆ” ಎಂಬ ಮಾತಿನಂತೆ ಅವು ಕಾಲನದವಡೆಯಲ್ಲಿ ನಾಶವಾಗಿವೆ. ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಹೆಸರುಗಳು ವ್ಯತ್ಯಾಸಗೊಂಡಿವೆ. ಈತನ ಕಾಲದ ಕೆಲವು ಆಡಳಿತ ವಿಭಾಗಗಳು ಯಾವು ಎಂಬುದು ತಿಳಿದು ಬರುವದಿಲ್ಲ. ಈ ಬದಲಾವಣೆಗೆ ಪರಿಹಾರ ಹುಡುಕಲು ಸ್ಥಳನಾಮಗಳ ಭಾಷಿಕ ಅಧ್ಯಯನ ಸಹಾಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ಥಳನಾಮಗಳು ಇತಿಹಾಸ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖವಾಗಿರುವದರಿಂದ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಅದು ಸ್ವತಂತ್ರ ಅಧ್ಯಯನವಾಗಿ ನಿಲ್ಲಬಹುದು. ಇವನ ಅಳ್ವಿಕೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ, ಬೀದರ, ಗುಲಬರ್ಗಾ ಮತ್ತು ರಾಯಚೂರುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಶಾಸನಗಳ ಪರಿವೀಕ್ಷಣಾ ಕಾರ್ಯನಡೆಯಬೇಕಾಗಿದೆ. ಆ ಕಾರ್ಯಬಹುಬೇಗ ನಡೆದರೆ ಈತನ ವ್ಯಕ್ತಿಗತ ಇತಿಹಾಸಕ್ಕೆ ಇನ್ನೂ ಹಲವಾರು ಹೊಸ ಅಂಶ, ವಿಷಯಗಳು ಸೇರಬಲ್ಲವು.

ಈತನ ಆಡಳಿತಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಕೆಲ ವಿಷಯಗಳು ಬೆಳಕು ಕಂಡಿದ್ದರೂ, ಈತನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ಹೊಂದಿದ್ದ ಅಧಿಕಾರ, ಸ್ವರೂಪ, ವ್ಯಾಪ್ತಿ, ಚಕ್ರ ಹಾಗೂ ದೊಡ್ಡ ಆಡಳಿತ ವಿಭಾಗಗಳ ಮಧ್ಯದ ಸಂಬಂಧ, ಒಬ್ಬನೆ ವ್ಯಕ್ತಿಯೂ ಹಲವಾರು ಖಾತೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಬಗೆಗಿನ ವಿವರಣೆಗಳು, ಅವರ ಸಂಬಳ, ಆಡಳಿತದಲ್ಲಿ ಅವರಿಗಿರುವ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಚರ್ಚಿಸಲಾಗಿದ್ದರೂ, ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕೆಲವೊಂದು ತೊಡಕುಗಳು, ಆಧಾರದ ಕೊರತೆಯಿಂದಲೋ, ಪೂರಕ ದಾಖಲೆಗಳ ಅಭಾವದಿಂದಲೋ ಕೃಚಿತ್ತಾಗಿ ಉಳಿದುಕೊಂಡಿರುವುದು, ಅವು ವಿಸ್ತೃತ ಅಧ್ಯಯನದಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟಗೊಳ್ಳಬೇಕಿದೆ.

ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಬಾಲ್ಯ, ಜನನ, ಯುವರಾಜನಾಗಿ ಮಾಡಿದ ದಂಡಯಾತ್ರೆಗಳ ಬಗೆಗಿನ ತೊಡಕುಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಶಾಸನಾಧಾರಗಳ ಹಾಗೂ ಸಾಹಿತ್ಯಕೃತಿಗಳ ನೆರವಿನಿಂದ ಬಿಡಿಸಿದ್ದೇವೆ. ಆದರೂ ಅವುಗಳ ಬಗೆಗಿನ ಹೆಚ್ಚಿನ ಅಧ್ಯಯನವನ್ನು ಕಡೆಗಣಿಸಲಾಗದು. ವಿಶೇಷವಾಗಿ ವಿಜಯಯಾತ್ರೆಗಳು, ಅವುಗಳ ಕಾಲ, ಯುದ್ಧದ ಸ್ಥಳ, ಪರಿಣಾಮ ಕುರಿತು ಸಾಕಷ್ಟು ಗೊಂದಲಗಳನ್ನು ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಮುಂದಿನ ವಿದ್ವಾಂಸರೂ, ಸಂಶೋಧಕರೂ ಈ ದಿಸೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಅಂತಿಮ ರೂಪವನ್ನು ಈ ಅಂಶಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಒದಗಿಸಿಕೊಡುವುದು ತೀರ ಅವಶ್ಯವಿದೆ. ಈತನ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ‘ಕೊಪ್ಪಂ’ ಯುದ್ಧದ ಬಗೆಗಿನ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯ ಹೆಚ್ಚಿನದು. ಅದರ ಪರಿಣಾಮ ಕುರಿತಂತೆ ಚಾಳುಕ್ಯ ಹಾಗೂ ಚೋಳರ ದಾಖಲೆಗಳು ವಿರುದ್ಧ

ಹೇಳಿಕೆಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತವೆ. ಇದಕ್ಕೊಂದು ಮೂರ್ತರೂಪ ಕೊಡುವುದು ಅಷ್ಟೇ ಅವಶ್ಯಕತೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು, ಇದರ ಬಗೆಗೂ ಚೋಳರ ಹಾಗೂ ಚಾಲುಕ್ಯ ದೊರೆ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಎಲ್ಲ ಶಾಸನಗಳ ತೌಲನಿಕ ಅಧ್ಯಯನ ನಡೆಯಬೇಕಾಗಿದೆ.

ಸಾಮಾಜಿಕವಾಗಿ, ಧಾರ್ಮಿಕವಾಗಿ, ಹಾಗೂ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕವಾಗಿ ಈತನ ಕಾಲ ತುಂಬಾ ಬದಲಾವಣೆ ಹೊಂದಿ ಮುಂದುವರೆದಿತ್ತು. ಈತನ ಕಾಲದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಶ್ರಮಿಕ ವರ್ಗದ ಪಾತ್ರ ಮುಖ್ಯವಾಗಿದ್ದು, ಅವರನ್ನು ಗುರುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಸಮಾಜವ್ಯವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀ ಪುರುಷರು ತಮ್ಮ ಜೀವಿತದ ನೆಲೆ ಕಂಡುಕೊಳ್ಳುವ ವಿವಿಧ ಹಂತಗಳನ್ನೂ ವಿವರಿಸಿದ್ದೇವೆ. ಸಮಾಜದ ಕೆಟ್ಟ ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳಾದ ವೇಶ್ಯಾವಾಟಿಕೆ, ಜಾತಿಪದ್ಧತಿ, ಹಬ್ಬಹರಿದಿನಗಳನ್ನು, ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಚಟುವಟಿಕೆ, ನಂಬುಗೆ, ವಿದೇಯತೆ, ಮುಂತಾದ ವಿಷಯಗಳ ಮೇಲೆ ಬೆಳಕು ಚೆಲ್ಲಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾಚೀನ ಮತ್ತು ಮಧ್ಯಕಾಲೀನ ಕರ್ನಾಟಕದ ಧರ್ಮಗಳು, ಅವುಗಳ ಮಧ್ಯದ (ಮತೀಯ) ವಿರಸಗಳನ್ನು ಶಾಸನ ಹಾಗೂ ಸಮಕಾಲೀನ ಸಾಹಿತ್ಯ ಕೃತಿಗಳ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮಧ್ಯಕಾಲೀನ ಕರ್ನಾಟಕದ ಶಿಕ್ಷಣ, ಸಾಹಿತ್ಯ, ಮಠ, ದೇವಸ್ಥಾನ, ಅಗ್ರಹಾರ, ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿ, ಘಟಿಕಾಸ್ಥಾನ, ಶಿಕ್ಷಣ ಪದ್ಧತಿ, ಬೋಧನಾ ವಿಷಯ, ವಿಜ್ಞಾನ, ತಂತ್ರಜ್ಞಾನ, ವೈದ್ಯವಿಜ್ಞಾನ ಮುಂತಾದ ವಿಷಯಗಳು, ಸ್ತ್ರೀ ಶಿಕ್ಷಣದ ಬಗೆಗೆ ಮಾಹಿತಿಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಆರ್ಥಿಕ ವಿಷಯಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಇವನ ಕಾಲದ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟು ವಿವರಗಳು ದೊರಕುತ್ತವೆ. ಭೂಮಿ, ಭೂಮಿಯ ಒಡೆತನ, ಕೃಷಿ ಪದ್ಧತಿ, ವ್ಯಾಪಾರ, ವಾಣಿಜ್ಯ, ಕೈಗಾರಿಕೆಗಳು, ವೃತ್ತಿ ಸಂಘಗಳಿಂದಾಗಿ ಈತನ ಕಾಲ ಅತ್ಯಂತ ಸುಭೀಕ್ಷವಾಗಿದ್ದಿತ್ತು. ವಿವಿಧ ವೃತ್ತಿ ಪ್ರಕಾರದವರು ಇವನ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದುದ್ದಕ್ಕೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದನ್ನು ವಾಣಿಜ್ಯ ವ್ಯವಹಾರ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪರಿಚಯಿಸಲಾಗಿದೆ. ನೈಸರ್ಗಿಕ ಸಂಪನ್ಮೂಲಗಳಿಂದಲೂ ಸಂಪದ್ಭರಿತವಾದ ಈತನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಕವಾದ ತೆರಿಗೆ ಪದ್ಧತಿಗಳು ಜಾರಿಯಲ್ಲಿರುವುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ತೆರಿಗೆಗಳಾದ ಮಟ್ಟರಾವುಳ, ಎರಡೊಕ್ಕಲ್ಲೆರೆ, ಪಡೆವಳ, ಅಡಿಗಚ್ಚು, ಸಾರಿಗೆ ಬೀರವಣ ಮುಂತಾದವುಗಳ ಅರ್ಥ ಇನ್ನೂ ಸ್ಪಷ್ಟಗೊಳ್ಳಬೇಕಿದೆ. ಪ್ರದೇಶದಿಂದ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಭಿನ್ನವಾದ ಈತನ ಕಾಲದ ನಾಣ್ಯ, ತೂಕ, ಅಳತೆಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿನ ಅಧ್ಯಯನದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದ್ದಾಗ್ಯೂ, ಕೆಲವು ಅಳತೆ, ನಾಣ್ಯಗಳ ಪೂರ್ಣ ವಿವರಗಳು ಬೆಳಕಿಗೆ ಬರಬೇಕಿದೆ. 'ಯೆಳ್ಳತ್ತರ ಕೋಲು', 'ಪಾರ್ವರ ಕೋಲು' ಹಾಗೂ 'ಮಾರ್ಕೊಳ್ಳ ಕೋಲು' ಇವುಗಳ ಅರ್ಥ, ಪ್ರಮಾಣ ಸಾಹಿತ್ಯ, ಶಿಕ್ಷಣ, ಧಾರ್ಮಿಕ ವಿಷಯಗಳ ಬಗೆಗಿನ ಕೆಲ ಅಂಶಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟಗೊಳ್ಳಬೇಕಿದೆ.

ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲದ ದೇವಾಲಯಗಳು ಹಾಗೂ ಶಿಲ್ಪಕಲೆಯ ಪರಿವೀಕ್ಷಣೆ ಸಂಪೂರ್ಣ ನಿರ್ಲಕ್ಷಿತ ವಿಷಯ. ಈತನ ಆಡಳಿತ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಲ್ಲಿನ ಹಳ್ಳಿ ಹಳ್ಳಿಗಳಲ್ಲಿ ಸುಂದರ ವಾಸ್ತು ಶೈಲಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ ದೇವಾಲಯಗಳು ಸಂಪೂರ್ಣ ಹಾಳಾಗಿ ಹೋಗುವ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಪೂಜೆ, ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಗಳಿಂದ ವಂಚಿತವಾದ ಅವು ಗತವೈಭವದ ಮೂಕ ಸಂಕೇತಗಳಾಗಿ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿ ನಿಂತಿವೆ. ಹಳ್ಳಿಗರ ಬಾಯಿಯಲ್ಲಿ 'ದೇಗುಲ' ಎಂದು ಕರೆಯಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಈ ದೇವಾಲಯಗಳು ಹಿಂದಿನ ಹೆಸರು ತಿಳಿಯುವದಿಲ್ಲ. ಸದ್ಯಕ್ಕಂತೂ ಆ ದೇವಾಲಯಗಳ ಪರಿವೀಕ್ಷಣೆಗೆ, ಅಧ್ಯನಕ್ಕೆ ಈತನ ಆಡಳಿತ ಪ್ರದೇಶ ಒಳಗಾಗಬೇಕಾದುದು ತೀರ ಅವಶ್ಯವಾಗಿದೆ. ಈ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಸರಕಾರ, ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಸಾರ್ವಜನಿಕರು ಇವುಗಳ ಸಂರಕ್ಷಣೆಗೆ ಮುಂದಾಗಬೇಕಿದೆ. 'ಕಲ್ಲಲ್ಲವೋ ಇವು ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಸೊಲ್ಲು' ಎಂಬುದನ್ನು ನಾವಿಂದು ಅರಿಯಬೇಕಿದೆ. ಒಂದು ನಾಡಿನ ಪ್ರತಿಭಟನೆಗಳಾದ ಸ್ಮಾರಕಗಳು, ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಮತ್ತು ಕಲೆ, ಸಾಹಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಶಾಸನಗಳು ಮರೆಮಾಚಿದ ಹಲವಾರು ವಿಷಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವದರಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನು ಸಂರಕ್ಷಿಸಲು ಜಾತಿ, ಭೇದ, ಐಶ್ವರ್ಯ ಅಂತಸ್ತುಗಳನ್ನು ಮರೆತು ಮುಂದಾಗಬೇಕಿದೆ. ಇವು ನಮ್ಮ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಅಮೋಘ ಜ್ಞಾನ ನಿಧಿ. ಈ ಗಣಿಗಳನ್ನು ನಾವು ಸಂರಕ್ಷಿಸಬೇಕು. ಶೋಧಿಸಬೇಕು. ಹಾಗೂ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೊಳಿಸಬೇಕು.

ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನು ಧರ್ಮಾಭಿಮಾನಿಯಾಗಿದ್ದು ಮೊದಲು ಜೈನನಾಗಿದ್ದು, ನಂತರ ಶೈವ ಧರ್ಮವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದನೆಂದು ಈ ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಲಾಗಿದೆ. ಹೀಗಾಗಿ ಇವನ ಆಳ್ವಿಕೆಯಲ್ಲಿ ೮೨ ಶೈವ (ಶಾಸನೋಕ್ತ) ದೇವಾಲಯಗಳು, ಆರು ವೈಷ್ಣವ ಹಾಗೂ ೧೪ ಜೈನಮಂದಿರಗಳು ನಿರ್ಮಾಣವಾದವು. ಇವು ಆಪೂರ್ವ ವಾಸ್ತುಶೈಲಿಗೆ ಹೆಸರಾಗಿದ್ದು, ಆತನ ದೇವಾಲಯಗಳ ಅಧ್ಯಯನವೇ ಒಂದು ಮಹಾಪ್ರಬಂಧದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಮೀರುವಷ್ಟಿದೆ. ಈ ನಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿಯೂ ನಾವು ವಿಸ್ತೃತ ಸಂಶೋಧನೆಯನ್ನು ನಿರೀಕ್ಷಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಹಲವಾರು ಶಾಸನ ಕವಿಗಳ ಉಲ್ಲೇಖಗಳು ಶಾಸನದಲ್ಲಿದ್ದು, ಅವರ ಕೃತಿ, ಕಾಲ, ಜೀವನ, ವಿಚಾರ, ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ಈ ಮಹಾಪ್ರಬಂಧದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅದ್ಯ ವಚನಕಾರ ಜೇಡರ ದಾಸಿಮಯ್ಯ. ಆತನ ಮಡದಿ ದುಗ್ಗಲೆಯರ ವಚನಗಳು ಅಂದಿನ ಸಮಾಜದ ಓರೆ-ಕೋರೆಗಳನ್ನು ತಿದ್ದುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖವಾದವೆಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಅಲ್ಲ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಚರ್ಚಿಸಿದ್ದೇವೆ. ಪರಿಮಿತ ಅಧ್ಯಯನ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಲ್ಲಿ ನಾವು ಸ್ವಲ್ಪ ಮಟ್ಟಿನ ಕೃಷಿಯನ್ನು ಕೈಕೊಂಡಿದ್ದೇವೆ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ದೊರೆಯ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಸಂಗತಿಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ವ್ಯವಸ್ಥೆಗೆ ಒಳಪಡಿಸಿ ವಿವೇಚಿಸಲಾಗಿದೆಯಾದರೂ, ಇನ್ನೂ ಹಲವಾರು ಅವಕಾಶಗಳಿವೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತಾ ಸಮಾರೋಪಿಸಬಹುದು.

Appendices

ಅನುಬಂಧ

ಪುರವಣಿ-I

ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲದ ಶಾಸನೋಕ್ತ ಅಗ್ರಹಾರಗಳು

ಅ. ನಂ.	ಗ್ರಾಮ	ತಾಲೂಕು	ಜಿಲ್ಲೆ	ರಾಜ್ಯ	ಅಗ್ರಹಾರದ ಹೆಸರು	ಶಾಸನದ ಕಾಲ	ಆಕರ ಗ್ರಂಥ
೧.	ಗದಗ	ಗದಗ	ಧಾರವಾಡ	ಕರ್ನಾಟಕ	ರಾಮರ ದತ್ತಿಮಹಾ ಅಗ್ರಹಾರ	ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೪	S.I.I. XVIII, 70
೨.	ಬೆಂಗಳೂರು	ಗದಗ	ಧಾರವಾಡ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಅಗ್ರಹಾರ ಬೆಂಗಳೂರು	ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೨-೪೩	S.S.I. XVIII, 58
೩.	ಮೋಲಿಗೇರೆ	ಹೆಚ್‌ಗಲಿ	ಧಾರವಾಡ	ಕರ್ನಾಟಕ	--	ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೨-೪೩	S.S.I. IX (1), 101
೪.	ಕಲಾರಹಟ್ಟಿ	ಲಿಂಗಸೂರ	ರಾಯಚೂರು	ಕರ್ನಾಟಕ	--	ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೨	E.I. XXXX, p. 37
೫.	ಬಿಕ್ಕರೂರು	ಹಿರೇಕೆರೂರು	ಧಾರವಾಡ	ಕರ್ನಾಟಕ	--	ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೨	E.I. XXXVI, p. 219
೬.	ಹೊಂಬಳ	ಗದಗ	ಗದಗ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಶ್ರೀಮದ್ ಅಗ್ರಹಾರ	ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೨	S.I.I XI, (i) 84
೭.	ಕೊಕಟನೂರು	ಅಥಣಿ	ಬೆಳಗಾವಿ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಶ್ರೀಪುರುಷ ಶಾಲೆ	ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೦-೫೧	ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾರತಿ ಸಂ. 3 ಸಂ. 2.
೮.	ದಿಗ್ಗಂವ	ಚಿತ್ರಾಪುರ	ಗುಲ್ಬರ್ಗಾ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಮಹಾಗ್ರಹಾರ	ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೪	ಗುಲ್ಬರ್ಗಾ ಜಿ.ಶಾಸನಗಳು ನಂ. 25
೯.	ತಾಮ್ರಗುಂಡಿ	ಮುಂಡರಗಿ	ಧಾರವಾಡ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಸುಗುಂಡಿ ಅಗ್ರಹಾರ	ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೪	S.I.I., XI(i) 92 . No.92
೧೦.	ಹಿರೇಹಡಗಲಿ	ಹೆಚ್‌ಗಲಿ	ಬಳ್ಳಾರಿ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಶ್ರೀಮಜ್ಜನ ಮೇಜಯದತ್ತಿಯ	ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೭	S.I.I. IX, (i) 118
೧೧.	ಲಂಜವಾಡ	ಬಾಲ್ಕಿ	ಬೀದರ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಶ್ರೀಮದ್‌ಗ್ರಹಾರ	ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೭	ಮಾನವಿಕ ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂ.5, ಸಂ.1, 1975.
೧೨.	ಪುಲಕುರ್ತಿ	ರಾಯದುರ್ಗ	ಬಳ್ಳಾರಿ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಶ್ರೀಮದ್‌ಗ್ರಹಾರ	ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೮	S.I.I. IX, (i) 122
೧೩.	ನಾಗಾವಿ	ಚಿತ್ರಾಪುರ	ಗುಲ್ಬರ್ಗಾ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಶ್ರೀಮದ್‌ಗ್ರಹಾರ	ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೮	H.A.S. No. 8
೧೪.	ಹೊನ್ನವಾಡ	ವಿಜಾಪುರ	ವಿಜಾಪುರ	ಕರ್ನಾಟಕ	--	ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೧	S.I.I. XVIII, 67

ಪುರವಣಿ-II

ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲದ ಶಾಸನೋಕ್ತ ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿಗಳು

ಅ. ನಂ.	ಗ್ರಾಮ	ತಾಲೂಕು	ಜಿಲ್ಲೆ	ರಾಜ್ಯ	ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿಯ ಹೆಸರು	ಶಾಸನದ ಕಾಲ	ಆಕರ ಗ್ರಂಥ
೧.	ಸಿರವಾರ	ಬಳ್ಳಾರಿ	ಬಳ್ಳಾರಿ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿ	ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೪	S.I.I. IX, (I) 98
೨.	ಹೊಳಿಅನ್ನೇರಿ	ರಾಣಿಬೆನ್ನೂರ	ಧಾರವಾಡ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿ	ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೮	S.I.I. XVIII, 61
೩.	ಬ.ಬಾಗೇವಾಡಿ	ಬ.ಬಾಗೇವಾಡಿ	ವಿಜಾಪುರ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಮಾಣಿಯ ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿ	ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೯	S.I.I. XV, 83
೪.	ಅರಸಿಬೀದಿ	ಹುನಗುಂದ	ವಿಜಾಪುರ	ಕರ್ನಾಟಕ	ವಿಕ್ರಮಪುರ ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿ	ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೩	S.I.I. No. 88; B.K.I.Ii
೫.	ಅರಸಿಬೀದಿ	ಹುನಗುಂದ	ವಿಜಾಪುರ	ಕರ್ನಾಟಕ	ವಿಕ್ರಮಪುರ ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿ	ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೧	S.I.I. IX, (i). 96

ಪುರವಣಿ-III

ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲದ ಶಾಸನೋಕ್ತ ಸ್ಥಾನಾಚಾರ್ಯರು/ಪಂಡಿತರು

ಅ. ಸಂ.	ಗ್ರಾಮ	ತಾಲೂಕು	ಜಿಲ್ಲೆ	ಶಾಸನದ ಕಾಲ	ಸ್ಥಾನಾಚಾರ್ಯರು/ಪಂಡಿತರು	ಆಕರ ಗ್ರಂಥ
೧.	ಮೋರಿಗೇರಿ	ಹಡಗಲಿ	ಬಳ್ಳಾರಿ	ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೫	ಸೋಮೇಶ್ವರ ಪಂಡಿತ ಜ್ಞಾನೇಶ್ವರ ಪಂಡಿತ ಮನ್ಮಲೆಯಾಳ ಪಂಡಿತ	S.I.I. IX, (i) No. 101.
೨.	ಮೋಲಗೇರಿ	ಹಡಗಲಿ	ಬಳ್ಳಾರಿ	ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೬	ಪ್ರಾ. ಮಲೆಯಾಳ ಪಂಡಿತದೇವರು ಜ್ಞಾನೇಶ್ವರ ಪಂಡಿತ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಪಂಡಿತ	S.I.I. IX, (i) No. 104.
೩.	ಮೈಲಾರ ತಡಕಲ್	ಹಡಗಲಿ ದೇಗ್ಗೂರ	ಬಳ್ಳಾರಿ ನಂದೇಡ (ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ)	ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೬ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೭	ತೇಜೋರಾಶಿ ಪಂಡಿತ ವಾಘೇಶ್ವರ ಪಂಡಿತ	S.I.I. IX, (i) No. 102. Ins. from Nanded Dist.
೪.	ಬಾಗೇವಾಡಿ	ಬಾಗೇವಾಡಿ	ವಿಜಾಪುರ	ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೯	ಚನ್ನಯ ಬಟ್ಟೋಪಾಧ್ಯಾಯ	S.I.I. XV, No. 83.
೫.	ಶಿರೂರ	ಬಾಗಲಕೋಟೆ	ವಿಜಾಪುರ	ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೯	ಪಾಸುಪತಾಚಾರ್ಯ	S.I.I. XV, No. 85.
೬.	ಶಿರಸ್ತಿಹಳ್ಳಿ	ಹರಪನಹಳ್ಳಿ	ಬಳ್ಳಾರಿ	ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೦	ವಿದ್ಯಾನಿಧಿ ಪಂಡಿತರು ತೇಜೋನಿಧಿ ಪಂಡಿತರು	S.I.I. IX, (i) No. 107.
೭.	ಮೋಟೆಚೆನ್ನೂರ	ರಾಣೆಚೆನ್ನೂರ	ಹಾವೇರಿ	ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೧	ಲೋಕಾಭರಣ ಪಂಡಿತ	S.I.I. XVIII, No. 62.
೮.	ಚನ್ನತುಂಬಳ	ಅದೋನಿ	ಬಳ್ಳಾರಿ	ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೨	ಮಹಾವಾದಿಭ ಶಕ್ತಿ ಪಂಡಿತ ವೀರಮಹೇಶ್ವರ	S.I.I. IX, (i) 121 p. 86.

೧೦.	ಅಸುಂಡಿ	ಗದಗ	ಗದಗ	ಕ್ರಿ. ಶ.೧೦೫೩	ದೇವಸಿಂಗಿ ಪಂಡಿತರು	S.I.I. No. 89.
೧೧.	ಅರಸಿಬೀದಿ	ಹುನಗುಂದ	ಬಿಜಾಪುರ	ಕ್ರಿ. ಶ.೧೦೫೩	ನಂದಿಯ ಪಡಂಗಿ ಭಟ್ಟೋಪಾಧ್ಯಾಯ	S.I.I. No. 88.
೧೨.	ಪುನಬಗಟ್ಟಿ	ಹರಪನಹಳ್ಳಿ	ಬಳ್ಳಾರಿ	ಕ್ರಿ. ಶ.೧೦೫೩	ಸೋಮೇಶ್ವರ ಪಂಡಿತ	S.I.I. IX, (i) 122.
೧೩.	ಹಿರೇಮೈಗಳಗೇರಿ	ಹರಪನಹಳ್ಳಿ	ಬಳ್ಳಾರಿ	ಕ್ರಿ. ಶ.೧೦೫೪	ಚಂದ್ರಭೂಷಣ ಪಂಡಿತ	S.I.I. IX, (i) 113.
೧೪.	ಕೆಂಭಾವಿ	ಸುರಪುರ	ಗುಲ್ಬರ್ಗಾ	ಕ್ರಿ. ಶ.೧೦೫೪	ಪಾರಿಜಾತ ಪಂಡಿತ	E.I. XII, 219.
೧೫.	ಕೋಗಲಿ	ಹಡಗಲಿ	ಬಳ್ಳಾರಿ	ಕ್ರಿ. ಶ.೧೦೫೫	ಕೊತ್ತಳಿ ಸ್ಥಾನಗುರುಗಳು	S.I.I. IX, P (i) 117.
೧೬.	ಕೋಗಲಿ	ಬಳ್ಳಾರಿ	ಬಳ್ಳಾರಿ	ಕ್ರಿ. ಶ.೧೦೫೫	ಸ್ಥಾನಗುರುಗಳು	ಕನ್ನಡ ಶಾಸನ ಸಂಪದ
೧೭.	ಕೆಂಭಾವಿ	ಸುರಪುರ	ಗುಲ್ಬರ್ಗಾ	ಕ್ರಿ. ಶ.೧೦೫೬	ಕಳೇಶ್ವರ ಪಂಡಿತ	ಸುರಪುರ ತಾಲೂಕು ಶಾಸನಗಳು
					ಶ್ರೀ ಮದಾಕಳೇಶ್ವರ ಪಂಡಿತ	
					ಪುರೋಹಿತ ಚಂದ್ರಾಧಿತ್ಯ	
					ಭಟ್ಟೋಪಾಧ್ಯಾಯ	
೧೮.	ಕೂಯಿಬಾಳ	ಕುಂದಗೋಳ	ಧಾರವಾಡ	ಕ್ರಿ. ಶ.೧೦೫೮	ಲೋಕಾಭರಣ ಪಂಡಿತ	S.I.I. XX, 38.
೧೯.	ಸೂಡಿ	ರೋಣ	ಗದಗ	ಕ್ರಿ. ಶ.೧೦೫೭	ಸೋಮೇಶ್ವರ ಪಂಡಿತದೇವ	E.I. XV, P 86.
೨೦.	ಹಿರೇಹಡಗಲಿ	ಹ. ಹಳ್ಳಿ	ಬಳ್ಳಾರಿ	ಕ್ರಿ. ಶ.೧೦೫೯	ಮುರ್ಜಾವಿ ಪಂಡಿತ	S.I.I. IX, (i) 124.
೨೧.	ದೇವಾಸ	ಅವಿನಹಳ್ಳಿ		ಕ್ರಿ. ಶ.೧೦೬೧	ವಾಸುದೇವ ಭಟ್ಟ	M.A.R. 1928.
೨೨.	ಮುಳಗುಂದ	ಗದಗ	ಗದಗ	ಕ್ರಿ. ಶ.೧೦೬೨	ಧೈವೇಶ್ವರ ಪಂಡಿತ	S.I.I. No. 97.
					ಮುಗ್ಧ ರಾಸಿ ಪಂಡಿತ	
೨೩.	ಮೋರಿಗೇರಿ	ಹಡಗಲಿ	ಬಳ್ಳಾರಿ	ಕ್ರಿ. ಶ.೧೦೬೪	ಸರ್ವದೇವ ಪಂಡಿತ	S.I.I. IX, P (i)
೨೪.	ದೇವೂರ	ಸಿಂದಗಿ	ಬಿಜಾಪುರ	ಕ್ರಿ. ಶ.೧೦೬೪	ಶ್ರೀಮದ್‌ಚ್ಚಾನರಾಶಿ ಪಂಡಿತ	S.I.I. XX, 39.

೨೫.	ಉಚ್ಚಂಗಿದುರ್ಗ	ಹ. ಹಳ್ಳಿ	ಬಳ್ಳಾರಿ	ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೪	ಕಳೇಶ್ವರ ಪಂಡಿತ	S.I.I. IX, (i) No. 126.
೨೬.	ಗದಗ	ಗದಗ	ಗದಗ	ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೪	ಧರ್ಮಗುರುಗಳು	S.I.I. XVIII, 70.
೨೭.	ಗುಡಿಹಾಳ	ಹ.ಹಳ್ಳಿ	ಬಳ್ಳಾರಿ	ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೫	ದಿವ್ಯಶಕ್ತಿ ಪಂಡಿತದೇವರು ವಾಮಶಕ್ತಿ ಪಂಡಿತ ದೇವರು	S.I.I. IX, (i) No. 128.
೨೮.	ಮಾರಮಹಳ್ಳಿ	ಇಂಡಿ	ಬಿಜಾಪುರ	ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೬	ಸೋಮೇಶ್ವರ ಪಂಡಿತ	S.I.I. XX, No. 40.
೨೯.	ಹೊಟ್ಟೂರ	ಶಿಗ್ಗಾವ	ಧಾರವಾಡ	ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೬	ಬಾಲಚಂದ್ರ ದೇವ ಚಂದ್ರಭಟ್ಟ	E.I. XVI, P. 18.
೩೦.	ಕೋಗಲಿ	ಹಡಗಲಿ	ಬಳ್ಳಾರಿ		ಶ್ರೀ ಮದಿನರಾಜ್ ಪಂಡಿತ ಚಂದ್ರರಾಶಿ ಪಂಡಿತ	S.I.I. IX, (i) No. 130.
೩೧.	ಚನ್ನತುಂಬಳ	ಅದೋಣಿ	ಬಳ್ಳಾರಿ	ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೬	ಚಂದ್ರಭೂಷಣ ಪಂಡಿತ ಅನಂತಶಕ್ತಿ ಪಂಡಿತ	S.I.I. IX, (i) No. 133.
೩೨.	ಶಿವಪುರಂ	ನಂದಿಕೋಟಕೂರು	ಕರ್ನೂಲ ಆ.ಪ್ರದೇಶ	ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೭	ಕಾಳಮುಖಿ ನಿರಂಜನ ಪಂಡಿತ ಬ್ರಾಹ್ಮೇಶ್ವರ ಆಚಾರ್ಯ ಕಾಶಿಭಟ್ಟಾರಕ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಪಂಡಿತ ಗಂಗರಸಿ ಭಟ್ಟಾರಕ ದೇವಶಕ್ತಿ ಪಂಡಿತ ಸ್ಥಾನಪತಿ	S.I.I. IX, (i) No. 134.
೩೩.	ಕಾಖಂಡಕಿ	ವಿಜಾಪುರ	ವಿಜಾಪುರ	ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೭		S.I.I. XVIII, No. 74.

ಪುರವಣಿ-IV

ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲದ ಶಾಸನೋಕ್ತ ಜೈನ ಆಚಾರ್ಯರು/ಪಂಡಿತರು

ಅ. ನಂ.	ಗ್ರಾಮ	ತಾಲೂಕು	ಜಿಲ್ಲೆ	ಶಾಸನದ ಕಾಲ	ಜೈನ ಆಚಾರ್ಯರು/ಪಂಡಿತರು	ಆಕರ ಗ್ರಂಥ
೧.	ಕೂಯಿಬಾಳ	ಕುಂದಗೋಳ	ಧಾರವಾಡ	ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೫	ಗುಣಭದ್ರ ಸಿದ್ಧಾಂತದೇವ	S.I.I. XX, 32, 1045.
೨.	ಮುಗದ	ಧಾರವಾಡ	ಧಾರವಾಡ	ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೫	ಅನಂತವರ್ಯ ಮುನಿ	S.I.I. XI, PI, 178.
೩.	ಮುಗದ	ಧಾರವಾಡ	ಧಾರವಾಡ	ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೫	ಕುಮಾರ ಕೀರ್ತಿ ಮುನೀಂದ್ರ	S.I.I. XI, I, 78, 1045.
೪.	ಮುಗದ	ಧಾರವಾಡ	ಧಾರವಾಡ	ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೫	ರವಿಕೀರ್ತಿ	S.I.I. XI, I, 78, 1045.
೫.	ಮುಗದ	ಧಾರವಾಡ	ಧಾರವಾಡ	ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೫	ಮಾಧವಚಂದ್ರ ಬತ್ತಿಂವ	S.I.I. XI, I, 78, 1045.
೬.	ಮುಗದ	ಧಾರವಾಡ	ಧಾರವಾಡ	ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೫	ಪಾರ್ಶ್ವದೇವ ಸ್ವಾಮಿ	S.I.I. XI, I, 78, 1045.
೭.	ಮುಗದ	ಧಾರವಾಡ	ಧಾರವಾಡ	ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೫	ಗೋವರ್ಧನ ದೇವ	S.I.I. XI, I, 78, 1045.
೮.	ಮುಗದ	ಧಾರವಾಡ	ಧಾರವಾಡ	ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೫	ನಿರವೈದ್ಯ ಕೀರ್ತಿ ಪಂಡಿತ	S.I.I. XI, I, 78, 1045.
೯.	ಮುಗದ	ಧಾರವಾಡ	ಧಾರವಾಡ	ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೫	ದಾಮನಂದಿ ಗುಂಡವಿಮುಕ್ತಿ	S.I.I. XI, I, 78, 1045.
೧೦.	ಕೊಕ್ಕಟನೂರ	ಅಥಣಿ	ಬೆಳಗಾವಿ	ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೧	ಜೀನವಲ್ಲಭ ಪಂಡಿತ	ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾರತಿ ಸಂ. 3, ಸಂ. 2
೧೧.	ಹೊನ್ನವಾಡ	ವಿಜಾಪುರ	ವಿಜಾಪುರ	ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೪	ಅಶ್ವಪಾಸಿ ಮುನಿಪತಿ	S.I.I. IX, (I), 1115.
೧೨.	ಕೋಗಲಿ	ಹಡಗಲಿ	ಬಳ್ಳಾರಿ	ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೫	ಇಂದ್ರಕೀರ್ತಿ ಮುನೀಂದ್ರ	S.I.I. IX, (I), 117, 1055.
೧೩.	ಡಂಬಳ	ಮುಂಡರಗಿ	ಧಾರವಾಡ	ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೯	ಕನಕಶಕ್ತಿ ಸಿದ್ಧಾಂತದೇವ	S.I.I. XV, 530, 1059.

೧೪.	ಅಸುಂಡಿ	ಗದಗ	ಧಾರವಾಡ	ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೪	ಸ್ಥಾನರಾಶಿ ಪಂಡಿತ	S.I.I. XI, 1, 104, 1064.
೧೫.	ಮೋಟೆಬೆನ್ನೂರ	ರಾಣೆಬೆನ್ನೂರ	ಧಾರವಾಡ	ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೬	ದೇವನಂದಿ ಭಟ್ಟಾರಕ	S.I.I. XVIII, 71, 1066
೧೬.	ಮೋಟೆಬೆನ್ನೂರ	ರಾಣೆಬೆನ್ನೂರ	ಧಾರವಾಡ	ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೬	ಹರನಂದಿ ಭಟ್ಟಾರಕ	S.I.I. XVIII, 71, 1066
೧೭.	ಮೋಟೆಬೆನ್ನೂರ	ರಾಣೆಬೆನ್ನೂರ	ಧಾರವಾಡ	ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೬	ನರೇಂದ್ರನಂದಿ ಮುನೀಂದ್ರ	S.I.I. XVIII, 71, 1066
೧೮.	ಮೋಟೆಬೆನ್ನೂರ	ರಾಣೆಬೆನ್ನೂರ	ಧಾರವಾಡ	ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೬	ಕನಕನನ್ನ ಭಟ್ಟಾರಕ	S.I.I. XVIII, 71, 1066
೧೯.	ಮೋಟೆಬೆನ್ನೂರ	ರಾಣೆಬೆನ್ನೂರ	ಧಾರವಾಡ	ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೬	ಸಿದ್ದನಂದಿ ಪಂಡಿತದೇವ	S.I.I. XVIII, 71, 1066
೨೦.	ಮೋಟೆಬೆನ್ನೂರ	ರಾಣೆಬೆನ್ನೂರ	ಧಾರವಾಡ	ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೬	ಶಾಂತಿನಂದಿ ಮುನೀಂದ್ರ	S.I.I. XVIII, 71, 1066
೨೧.	ಅರಸಿಬೀದಿ	ಹುನಗುಂದ	ಬಾಗಲಕೋಟೆ	ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೪೭	ನಾಗಸೇನ ಪಂಡಿತ	S.I.I. XI, P.I, 80, 1047
೨೨.	ನಂದಿಬೇವೂರ	ಹರಪನಹಳ್ಳಿ	ಬಳ್ಳಾರಿ	ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೪	ಅಪ್ಪೋಪವಾಸಿ ಭಟ್ಟಾರಕ	S.I.I. IX, P.I, 115, 1054
೨೩.	ಮುರುಮ್	ಉಸ್ತಾನಾಬಾದ	ಆಂಧ್ರ	ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೫	ನಾಗಸೇನ ಪಂಡಿತ	ARIE 1964-65-
					ವಿಮಲಸೇನ ಭಟ್ಟಾರಕ	B-360-050-1055
೨೪.	ಮೊರಬ	ನವಲಗುಂದ	ಧಾರವಾಡ	ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೯	ನಾಗಚಂದ್ರ ಸಿದ್ಧಾಂತದೇವ	S.I.I. XI, ಬಾಂಬೆ, ಕರ್ನಾಟಕ
					ಕನಕ ಶಕ್ತಿ ಸಿದ್ಧಾಂತದೇವ	II, 530, 1059
೨೫.	ಚಾಂದಕವಟೆ	ಸಿಂದಗಿ	ಬಿಜಾಪುರ	ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೬೮	ಮಾಘನಂದಿ ಭಟ್ಟಾರಕ	S.I.I. XX, 286, 1068
೨೬.	ಮುಳಗುಂದ	ಗದಗ	ಗದಗ	ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೦	ಮಲ್ಲಿಪೇಣ	ಹಂಪನಾ(ಸಂ) ಅರವಂಟಗೆ ಸಂ. 1, ಸಂ. 2, ಪುಟ 49
೨೭.	ಮುಳಗುಂದ	ಗದಗ	ಗದಗ	ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೦೫೦	ಸಿದ್ದಸೇನ	ಹಂಪನಾ(ಸಂ) ಅರವಂಟಗೆ ಸಂ. 1, ಸಂ. 2, ಪುಟ 49

ಪುರವಣಿ - V ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಪ್ರಕಟಿತ ಶಾಸನಗಳು ಹಾಗೂ ಶಾಸನದ ವಿಷಯ

ಅ.ನಂ	ಶಾಸನದ ಕಾಲ	ಶಾಸನವಿರುವ ಸ್ಥಳ	ಊರು/ಗ್ರಾಮ	ತಾಲೂಕು	ಜಿಲ್ಲೆ	ರಾಜ್ಯ	ಶಾಸನದ ವಿಷಯ ಅಥವಾ ಪಠ್ಯ	ಅಕರ ಗ್ರಂಥಗಳು
1	1032	ಚಿಕ್ಕ ದೇವರ ಗುಡಿ ಯಲ್ಲಿರುವ ಕಲ್ಲು	ಕೊಣ್ಣೂರ	ಗೋಕಾಕ	ಬೆಳಗಾಂ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಶಾಸನ ಪ್ರಾರಂಭ ಒಡೆದಿದೆ. ಕಲ್ಯಾಣಗೌಡನಿಂದ ಕಲ್ಯಾಣರ ದೇವರಿಗೆ ಭೂಮಿ ಮನೆ ನಿವೇಶನ ಗಾಣವನ್ನು ದಾನ ಮಾಡಿದ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ	ಕೆ.ಐ.ನಂ-6
2	1041	ಹಳೆಯ ಕೋಟೆಯ ಮೇಲಿರುವ ಕಂಬದ ಮೇಲೆ ಇರುವ ಶಾಸನ	ಬೋಧನ	ಬೋಧನ	ನಿಜಾಮಾಬಾದ	ಆಂಧ್ರ	ನಂದಿಸಿದ್ದಾಂ ತಡೆವನ ಶಿಷ್ಯನಾದ ನಾಗನಂದಿ ಭಟ್ಟಾರಕನ ಶಿಷ್ಯಗಂಡ ವಿಮುಕ್ತ ಭಟ್ಟಾರಕ ಇವನು ಬಹುಧಾನ್ಯ ನಗರದಲ್ಲಿ ಸನ್ಯಾಸನ ವಿಧಿಯಿಂದ ಸಮಾದಿ ಮರಣವನ್ನು ಪಡೆದನೆಂದು ಇದರಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.	ಕೆ.ವಿ. ಶಾಸನ ಸಂ-5 ಭಾಗ 2 ಪುಟ 322
3	1042-43	ಊರು ಕೆರೆಯ ದಂಡೆಯ ಮೇಲೆ	ಬೆಂತೂರು	ಗದಗ	ಧಾರವಾಡ	ಕರ್ನಾಟಕ	ತ್ಯುಟಿತವಾಗಿದೆ. ಯಾವುದೇ ವಿಷಯ ಪ್ರಸ್ತಾಪವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಬೆಳ್ಳಲ ಹಾಗೂ ಅಗ್ರಹಾರ ಬೆಣತೂರಗಳ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ.	S.I.I- VIII.58
4	1044-45	ಕಲ್ಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಹತ್ತಿರ	ಆಡೂರ	ಹಾನಗಲ್	ಧಾರವಾಡ	ಕರ್ನಾಟಕ	ದಂಡನಾಯಕ ವಿಜಯ ಹಾಗೂ ಕದಂಬ ಮಹಾಪಂಡಿತೇಶ್ವರ ಮಯೂರವರವರ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಶಾಸನ ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ.	S.I.I-XX.31
5	1044	ಬ್ರಹ್ಮದೇವರ ಹೂಲ ಈಶ್ವರ	ಕುಂದಗೋಳ	ಕುಂದಗೋಳ	ಧಾರವಾಡ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಮಹಾಜನರಿಂದ ಬಾಲಚಂದ್ರೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ ದಾನ ನೀಡಿರುವದನ್ನು ಹೇಳಿದೆ	S.I.I-XX.29
6	1044	ದೇವಾಲಯದ ಮುಂದಿನ ಶಾಸನ	ಸಿರವಾರ	ಬಳ್ಳಾರಿ	ಬಳ್ಳಾರಿ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಶ್ರೀಲೋಕಮಲ್ಲದೇವನ ಅಳ್ವಕೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಲೋಕಮಲ್ಲದೇವ ನನ್ನಿನೋಳಂಭಾಧಿರಾಜನ ಪಟ್ಟ ಬಂಧವಾದ ಕಾರಣ ಬಲ್ಲ ಕುಂದ 300 ರ ಕಪ್ಪೆ ಕಲ್ಲಿನ	ಕೆ.ವಿ.ಶಾ.ಸಂ.ಪುಟ-1 ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಪುಟ -79 ಮತ್ತು

ಅ.ನಂ	ಶಾಸನದ ಕಾಲ	ಶಾಸನವಿರುವ ಸ್ಥಳ	ಊರು/ಗ್ರಾಮ	ತಾಲೂಕು	ಜಿಲ್ಲೆ	ರಾಜ್ಯ	ಶಾಸನದ ವಿಷಯ ಅಥವಾ ಪಠ್ಯ	ಅಕರ ಗ್ರಂಥಗಳು
7	1044	ಕಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಬಳಿಯಿರುವ ಶಾಸನ	ಸತ್ತೂರ	ಹರಪನಹಳ್ಳಿ	ಬಳ್ಳಾರಿ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಮುಖ್ಯಸ್ಥ ಪುಲಿಯಣ್ಣ ಉದಯಾದಿತ್ಯ ದೇವನ ನಾಮಂತ ಪಲ್ಲವರಸನು ಕಪ್ಪೆಕಲ್ಲು ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಮಹಾದೇವರಿಗೆ ಎಂಟು ಮತ್ತರ ಮಠಕ್ಕೆ ಎಂಟು ಮತ್ತರು ಭೂಮಿಯನ್ನು ಜೀಷ್ಣ ರಾಶಿ ಭಳಾರಿಗೆ ದಾನ ನೀಡಿರುವದನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಆಳ್ವಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಜಗದೇಕವಲ್ಲ ನನ್ನ ನೊಳಂಬಪಲ್ಲವ ಪೇರ್ಮಾಡಿ ದೇವನು ಕೊಗಳಿ-500 ಕದಂಬಳಿಗೆ -1000 ಬಲ್ಲಕುಂದೆ- 300 ಮತ್ತು ಕಣೆಯಕಲ್ಲು -300ನ್ನು ಆಳ್ವಿತ್ತಿದ್ದಾಗ ಸತ್ತಿಯೂರೊಡೆಯ ಸೋಮಯ್ಯ, ಮಾಸವಾಡಿ-140ರ ಮನ್ನೆಯ ಕುಪ್ಪರಸನು ಸತ್ತಿಯೂರು ಮಹಾದೇವರಿಗೆ ದೇವದೇಸಿಗನ ಮಗನಾದ ಧರ್ಮಶಿವನಿಗೆ ಗದ್ದೆಯನ್ನು ಮತ್ತು ನಂದಾದೀವಿಗೆ ಗಾಣವನ್ನು ದಾನ ನೀಡಿರುವದನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದೆ.	S.II-S.I.I. IX (i) 98 ಕ.ವಿ.ವಿ.ಶಾ. ಸಂ -1 ಬಳ್ಳಾರಿಜಿಲ್ಲೆ ಪುಟ - 484 S.I.I- XX.99
8	1044	ಪವಾಡ ಬಸಪ್ಪನ ಗುಡಿಯಲ್ಲಿರುವ ಶಾಸನ	ಅಮಮೇಲ	ಸಿಂದಗಿ	ಧಾರವಾಡ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಎಳಮೇಲದ ಸಾಮಂತನು ಉತ್ತರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಕ್ಕಾಗಿ ನೀಡಿದ ಭೂದಾನವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.	S.I.I- XX.30
9	1045	ಬಸವೇಶ್ವರ ಗುಡಿಯ ಹತ್ತಿರ	ಕೊಳೂರ	ಹಾವೇರಿ	ಧಾರವಾಡ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಕಲಿಯಮ್ಮ ರಸ- ಬಾಸವೂರ-140 ಅಳುವಾಗ ರಾಜಗುರದೇವ ಹಾಗೂ ಕಲಿಯಮ್ಮ ರಸದಿಂದ ಕೋಳೂರ ಕಲಿದೇವೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಗೃಹ ಮತ್ತು ಭೂಮಿ ದಾನ ಮಾಡಿರುವದನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದೆ.	S.I.I-XVIII.59

ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಧಾರವಾಡ.

ಅ.ನಂ	ಶಾಸನದ ಕಾಲ	ಶಾಸನವಿರುವ ಸ್ಥಳ	ಉರ/ಗ್ರಾಮ	ತಾಲೂಕು	ಜಿಲ್ಲೆ	ರಾಜ್ಯ	ಶಾಸನದ ವಿಷಯ ಅಥವಾ ಪಠ್ಯ	ಆಕರ ಗ್ರಂಥಗಳು
10	1045	ಮಸೀದಿಯ ಹತ್ತಿರ	ಕೂಯಿಬಾಳ	ಕುಂದಗೋಳ	ಧಾರವಾಡ	ಕರ್ನಾಟಕ	ವಿಷಯ ಅಸ್ಪಷ್ಟ	S.I.I- XX.32
11	1045	ಜೈನ ಬಸದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಶಾಸನ	ಮುಗದ	ಧಾರವಾಡ	ಧಾರವಾಡ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಮುಗುಂದ ಮೂವತ್ತರ ನಾಡಗಾವುಂಡ ಸಾಮಂತರ ಮಾರ್ತಾಂಡನಿಂದ ಸಮೃದ್ಧ ರತ್ನಾಕರ ಬಸದಿಯ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಹಾಗೂ ನಾಟಕ ಶಾಲೆಯ ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡಿರುವುದನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.	S.I.I- XI (i) 78
12	1045	ಅಂಜನೇಯ ಗುಡಿಮುಂದೆ ಇರುವ ಶಾಸನ	ಹಾವಿನನಾಳ/ವಿರಾಪೂರ	ಬಳ್ಳಾರಿ	ಬಳ್ಳಾರಿ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಚಾಲುಕ್ಯ ದೊರೆ ಅಹವಮಲ್ಲ ದೇವನ ಅಜ್ಜಿಕೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೊಣ್ಣವಟ್ಟಿಯ ತೆರಿಗೆಯನ್ನು ಉದಯಾದಿತ್ಯ ಸಿಂದರಸನು ಬಿಟ್ಟನು ಇವನು ನೂಳಂಬಪಲ್ಲವ ಪರ್ವನಾಡಿಯ ಸಾಮಂತನೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದೆ.	ಕ.ವಿ.ವಿ.ಶಾ.ಸಂ. -1 ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಪುಟ -61 ಮತ್ತು S.I.I- IX (i) 100
13	1045	ಉದ್ದಿ ಬಸವಣ್ಣನ ಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ಇರಿಸಿದ ಶಾಸನ	ಮಾರುಗೇರಿ	ಹಡಗಲಿ/ಹಗರಿಬೊಮ್ಮನಹಳ್ಳಿ	ಬಳ್ಳಾರಿ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಶ್ರೀಲೋಕಮಲ್ಲನ ಅಜ್ಜಿಕೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇವನ ಸಾಮಂತರ ನೂಳಂಬ ಪುಟಿಯಂಕಕಾರನ ಮಗ ಉದಯಾದಿತ್ಯ, ಇವನ ಮಗ ಜಗದೇಕಮಲ್ಲ ಇಮ್ಮಡಿ ನೂಳಂಬ ಇವನ ತಮ್ಮ ಶ್ರೀಲೋಕಮಲ್ಲ ನನ್ನಿ ನೂಳಂಬ ಪಲ್ಲವ ಪರ್ವನಾಡಿಯ ಬಲ್ಲಕುಂದ-300, ಕೊಗಳಿ-500, ಕದಂಬಳಿ-1000, ಕುದಿಯ ಹರವಿ-70, ಕರಿವಿಡಿ-70 ಮತ್ತು ನೂಳಂಬವಾಡಿ-32000ವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿರಲು ದಂಡನಾಯಕ ತಿಕ್ಕಣ್ಣ ಪ್ರಮುಖವಾಗಿ ಲೆಂಕಸಾವಿರ್ವರು ಅವುಳಿ, ನೆಲ್ಲಿಕುದಿರು, ಸೊನ್ನ, ಪೊಳಲ್ಲುಂದೆ, ಸೂಗುರು, ಮೊರಂಗರೆ ಮೊದಲಾದ ಆರು ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಆಳುತ್ತಿರಲು ಉದಯಾದಿತ್ಯನಿಗೆ ಪರೋಕ್ಷ ವಿನಯವಾಗಿ	ಕ' . ವಿ . ವಿ . ಶಾ.ಸಂಪುಟ -1 ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಪುಟ -282 ಮತ್ತು S.I.I- IX (i) 101

ಅ.ನಂ	ಶಾಸನದ ಕಾಲ	ಶಾಸನವಿರುವ ಸ್ಥಳ	ಊರು/ಗ್ರಾಮ	ತಾಲೂಕು	ಜಿಲ್ಲೆ	ರಾಜ್ಯ	ಶಾಸನದ ವಿಷಯ ಅಥವಾ ಪಠ್ಯ	ಆಕರ ಗ್ರಂಥಗಳು
14	1045-46	ಸೋಮಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಮುಖ್ಯ ದ್ವಾರದ ಬಳಿ ಇರುವ ಶಾಸನ	ಮೈಸೂರು	ಹಡಗಲಿ	ಬಳ್ಳಾರಿ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಗಂಡರಾಧಿತ್ಯರನು ಸಿಂಧವಾಡಿ-1000 ನರಗುಂದ ಅಗ್ರಹಾರ ಮತ್ತು ಬೆಣ್ಣೆ ಯೂರನ್ನು ಆಳುತ್ತಿರುವಾಗ ಪೆರ್ಗಡೆ ಕಾಳಮಯ್ಯನು ಅಥವಾ ಕಾಳಿದಾಸನು ಮಳೆ ಮಡುವಿನ ತೇಜೋರಾಶಿ ಪಂಡಿತರ ಶಿಷ್ಯ ಚಲ್ಲುಕಾ ಚಾರ್ಯನ ಕಾಲನ್ನು ತೊಳೆದು ಭೂಮಿಯನ್ನು ಎರಡು ಮನೆಗಳನ್ನು ಮಳಿಗೆಯನ್ನು ಸ್ವಯಂಭುದೇವ ಮತ್ತು ಮೂಲಸ್ಥಾನ ದೇವರ ಸೇವಾಕಾರ್ಯಗಳಿಗಾಗಿ ದಾನ ಮಾಡಿದನು-ಶಾಸನವು ಮುಂದುವರೆದು ಸ್ಥಳದ ಇನ್ನೂರ್ವರು ಆ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿಯಾದ ತಪಸ್ವಿಯನ್ನು ನಿಲ್ಲಸಬೇಕೆಂದು ಅಲ್ಲದವನನ್ನು ಓಡಿಸಬೇಕೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ರಾಜನು ಉಪ್ಪು ಸಕ್ಕರೆ ಮತ್ತು ಉಳಿದ ಮೂರು ರಸಗಳ ಮೇಲಿನ ಸಂಕಪವನ್ನು ಬಿಡುತ್ತಾನೆ. ಬಯ್ಯವಂಗೆ ಒಂದು ಪಣದಂಡೆ ಹೊಡೆದವನಿಗೆ ಆರು ಪಣದಂಡೆ ಇರಿದವನಿಗೆ 12 ಪಣ. ಕತ್ತಿ ಹಿಡಿದು ಬೆದರಿಸಿದವನಿಗೆ 8 ಪಣವನ್ನು ದಂಡವಾಗಿ ವಿಧಿಸಿದನು. ಈ ಶಾಸನವನ್ನು ರಚಿಸಿದವನು ನಾಗವಾರ ನಾಗಮ್ಮನೆಂಬುವನು ಬರೆದು ಕೆತ್ತಿದ ರೂವಾರಿ ಚಾಪುಂಡೋಜ. ಕಾಳಿದಾಸನ ಸಹೋದರರಾದ ದೇಶ ಮತ್ತು ಮೇಚರ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ.	ಕ.ವಿ.ವಿ. ಶಾ.ಸಂಪುಟ -1 ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಪುಟ -327 ಮತ್ತು S.I.I-IX (i) 102
15	1045	ಊರಲ್ಲಿಯ ವಿರಗಲ್ಲು	ಆಲೂರ	ಮುದ್ದೇಬಿಹಾಳ	ವಿಜಾಪುರ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಮನ್ನೆಯ ವಲ್ಲಭದೇವರಸ, ಗುಂಡದೇವ ಸಹಾಣಿ ಹಾಗೂ ಮಲ್ಲೇಯ ಸಹಾಣಿಗಳನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ ಶಾಸನ ಶೈಲಿತವಾಗಿದೆ.	S.I.I- XV .79

ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಧಾರವಾಡ.

ಅ.ನಂ	ಶಾಸನದ ಕಾಲ	ಶಾಸನವಿರುವ ಸ್ಥಳ	ಊರು/ಗ್ರಾಮ	ತಾಲೂಕು	ಜಿಲ್ಲೆ	ರಾಜ್ಯ	ಶಾಸನದ ವಿಷಯ ಅಥವಾ ಪಠ್ಯ	ಆಕರ ಗ್ರಂಥಗಳು
16	1045	ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಎದುರು	ಹಿರೇ-ಬೂದಿಹಾಳ	ಹಿರೇಕೆರೂರ	ಧಾರವಾಡ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಚಾವುಂಡರಾಯನು ಬನವಾಸಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ಉಲ್ಲೇಖ.	ಧಾ. ಜಿ. ಶಾಸನ ಸೂಚಿ ಪುಟ -80
17	1046	ಬಸವಣ್ಣನ ಗುಡಿ	ಮೆದೂರ	ಹಿರೇಕೆರೂರ	ಧಾರವಾಡ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಮಹಾಸಾಮಂತ ಬಿಜ್ಜರಸನು ಮೇಜಪುರದ ಮಾಕಳೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ ನೀಡಿದ ಭೂಧಾನ	K.I., IV-40
18	1046	ಮೃಜಯನಲ್ಲಿರುವ ಕಂಬದ ಮೇಲೆ	ಕೊಲನುಪಾಕ	ಭುವನಗಿರಿ	ನಲ್ಗೊಂಡ	ಆಂಧ್ರ	ತೃಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲದೇವ ಕೊಲ್ಲಾಪುರದನಲ್ಲಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದುದಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ಕೊಲ್ಲಪಾಕೆ-7000 ಅನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಕೊಮ್ಮಣಯ್ಯರಸನು ನಗರದ ನಕರರ, ಗಾವುಂಡರ, ಅನುವಂತಿದಿಂದ ಪಂಚಮಠ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಶುಲ್ಕದತ್ತಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟಿದ್ದನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದೆ ಶಾಸನವನ್ನು ಜಕ್ಕರಾಜ ಬರೆದನು	ಕೆ. ವಿ. ವಿ. ಶಾ. ಸಂಪುಟ 5. ಭಾಗ II ಪುಟ 230
19	1046		ಮೋರಿಗೆರಿ	ಹಡಗಲಿ	ಬಳ್ಳಾರಿ	ಕರ್ನಾಟಕ	44 ಸಾಲುಗಳಿರುವ ಈ ಶಾಸನವು ಅರಸ ತೃಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲದೇವನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಅವನ ಸಾಮಂತನಾದ ತೃಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲ ನನ್ನಿ ನೊಳಂಬ ಪಲ್ಲವ ಪೆರ್ಮಾ ನಡಿಯು ಬಲ್ಲಕುಂದೆ-300 ಕೋಗಳಿ-500 ಕದಂಬಳಿಗೆ 1000 ಕುದಿಯಹರವಿ-70 ಕರವಿಡಿ-30, ಐದು ಗ್ರಾಮಗಳು, ನೊಳಂಬವಾಡಿ 32000ವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಇವನ ದಂಡನಾಯಕ ತಿಕ್ಕಣ್ಣನೇ ಮೊದಲಾಗಿ ಲೆಂಕ ಸಾಸಿರ್ವರು ಅಮ್ಮಳಿ, ನೆಲ್ಲುದುರೆ, ಸೊನ್ನ ಪೊಳಲ್ಲುನೈ, ಸೂಗೂರು ಮೊದಲಾದ ಆರು ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಮೋರಿಗೆರೆಯನ್ನು ಬಲ್ಲವರಸನ ಕೈಲಿ	S.I.I-IX (i) 104

ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಧಾರವಾಡ.

ಅ.ನಂ	ಕಾಸನದ ಕಾಲ	ಕಾಸನವಿರುವ ಸ್ಥಳ	ಶೂರು/ಗ್ರಾಮ	ತಾಲೂಕು	ಜಿಲ್ಲೆ	ರಾಜ್ಯ	ಕಾಸನದ ವಿಷಯ ಆಧಾರ ಪತ್ರಿಕೆ	ಆಕರ ಗ್ರಂಥಗಳು
20	1047	ಬಸವಣ್ಣನ ಗುಡಿಯ ಹತ್ತಿರ ಇರುವ ಶಾಸನ	ಬೈಚವಳ್ಳಿ	ಹಾನಗಲ್	ಧಾರವಾಡ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಪಡೆದು ನೋಳಂಜೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕಾಗಿ ಪಾದಮೂಲ ಪರಿವಾರ ಮುಂತಾದವುಗಳ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಪಂಡಿತರ ಕಾಲನ್ನು ತೋಳೆದು. ವಿರೂಪಾಕ್ಷ ದೇವರ ಸಮಕ್ಷಮದಲ್ಲಿ ದಾನ ನೀಡುತ್ತಾನೆ. ದಂಡನಾಯಕ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಭಾವಿಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ ಅದಕ್ಕೆ ಸೋಮೇಶ್ವರೇರ್ಥವೆಂದು ಹೆಸರಿಟ್ಟು ಕೆರೆ ಬಾವಿ, ತೋಟವನ್ನು ದಾನ ನೀಡಿದನು ಈ ಶಾಸನವನ್ನು ಬರೆದವನು ನಾರಾಯಣನ ಮಗ ವಿಷ್ಣುಯ್ಯ ಕೆತ್ತಿದವನು ಮುಚ್ಚೋಜನ ಮಗ ಕಲಿಯೋಜ.	ದಾ. ಜ. ಶಾಸನ ಸೂಚಿ ಪುಟ -65
21	1047	ಗೋಕುಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಹಿಂದೆ	ಬೈಚವಳ್ಳಿ	ಹಾನಗಲ್	ಧಾರವಾಡ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಬೈಸವಳ್ಳಿ ಕೆರೆಯ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಮಾಡಿ ನೀಡಿದ ಭೂದಾನದ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ.	ದಾ. ಜ. ಶಾಸನ ಸೂಚಿ ಪುಟ -65
22	1047	ಗ್ರಾಮದ ಚಾವಡಿ ಬಳಿ ಇರುವ ವೀರಗಲ್ಲು	ಕೂಗಲಿ	ಹಗರಿಬೊಮ್ಮನ ಹಳ್ಳಿ	ಬಳ್ಳಾರಿ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಬನವಾಸಿ -12000, ಹಾನಗಲ್ -500 ಅಳುವ ಮಯೂರವರ್ಮನು ಸ್ವಯಂಭೂ ದೇವಸ್ಥಾನಕ್ಕಾಗಿ ಕೋಗಳೇಶ್ವರ ದೇವರ ಆಚಾರ್ಯ ದೇವರಾಸಿ ಪಂಡಿತರಿಗೆ ಬಿಟ್ಟ ದತ್ತಿ. ದೊರೆ ತೈಲೋಕಮಲ್ಲನ ಅಶ್ವಕೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ತೈಲೋಕಮಲ್ಲ ನನ್ನಿನೊಳಂಬ ಪಲ್ಲವ ಪೆರ್ಮಾನಡಿ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉದಯಾದಿತ್ಯ ಏಚನಾಯಕನು ಘಟ್ಟದೇವನ ಅಜ್ಞೆಯಂತೆ ಕುದುರೆ ಏರಿ ಹೋಗಿ ಹಸುಗಳನ್ನು ಕದ್ದೊಯ್ಯುತ್ತಿದ್ದ ಕಳ್ಳರನ್ನು ಸದೆಬಡಿದು ಕೊಗಳೆಯ ಹಸುಗಳನ್ನು ಹಿಂತಿರುಗಿಸಿ ತಾನು ಮರಣ ಹೊಂದಿದನು.	ಕ.ವಿ.ಶಾ. ಸಂಪುಟ -1 ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಮತ್ತು S.I.I-IX (i) 106

ಅ.ನಂ	ಶಾಸನದ ಕಾಲ	ಶಾಸನವಿರುವ ಸ್ಥಳ	ಊರು/ಗ್ರಾಮ	ತಾಲೂಕು	ಜಿಲ್ಲೆ	ರಾಜ್ಯ	ಶಾಸನದ ವಿಷಯ ಅಥವಾ ಪಠ್ಯ	ಆಕರ ಗ್ರಂಥಗಳು
23	1047	ಸೂಳಿಗುಡಿ	ಅರಸೀಬೀದಿ	ಹುನಗುಂದ	ಬಾಗಲಕೋಟೆ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಅಕ್ಕಾದೇವಿಯು ಗೋಕಾಕೆಯಲ್ಲಿ ಬೀಡುಬಿಟ್ಟಾಗ ಎಕ್ರಮಪುರದ (ಅರಸೀಬೀದಿ) ಗುಣದ ಬೆಡಂಗಿ ಜಿನಾಲಯಕ್ಕಾಗಿ ಮೂಲ ಸಂಘವಾರ ಸೇನಗಣ ಹೊಗರಿಗಚ್ಚದ ನಾಗಸೇನ ಪಂಡಿತರಿಗೆ ನೀಡಿದ ಭೂದಾನದ ವಿವರವನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ.	ಅರಸೀಬೀದಿ E.I., XVII 121
24	1047	ಅಂಜನೆಯ ದೇವಾಲಯದ ಹತ್ತಿರ	ಕುಂಚುಗಾರ ಬೆಳಗಲಿ	ಅಲೂರು	ಕರ್ನಾಟಕ	ಅಂಧ್ರ ಪ್ರದೇಶ	ಶ್ರೀ ಲೋಕೇಶ್ವರ ದೇವನ ಅಳ್ವಿಕೆಯ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಸಿಂಧವಾಡಿ-1000 ಬೆಣ್ಣುವೂರು-12 ಭತ್ತ ಗ್ರಾಮ ನರುಗುನವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಗಂಡ ರಾಧಿತ್ಯರಸನು ಕಂಚಗಾರ ಬೆಳಗಲಿಯ ವಿಷ್ಣು ದೇವರಸೇವಗೆ ಆರು ಮತ್ತರು ಭೂಮಿಯನ್ನು ದತ್ತಿಯಾಗಿ ನೀಡಿದ್ದನ್ನು ಇದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.	ಕ.ವಿ.ವಿ.ಶಾ.ಸಂಪುಟ ಪುಟ - 351 ಮತ್ತು SII - IX (1) 105
25	1047		ತಡಕಲ್	ದೇಗೂರ	ನಂದೇಡ	ಅಂಧ್ರ ಪ್ರದೇಶ	ಈ ಶಾಸನವು ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಹಾಗೂ ದಂಡನಾಯಕ, ವಾಜಿಕುಲದ ನಾಗವರ್ಮನ ಎಜಯಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ಅರಸ ಮತ್ತು ನಾಗವರ್ಮನು ಪರಮಾರ ಭೋಜನನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ, ರಾಜಧಾನಿ 'ಧಾರಾ ನಗರ'ಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಓಡುವಂತೆ ಮಾಡಿದರೆಂದೂ (ಧಾರಾದಿಂದ ಅಟ್ಟಲ್ ಓಡಿಸಿದನ್ ಅತ್ಯುದ್ವಿಗ್ನವಮ್ ಮಾಳವೇಶ್ವರನಮ್) ಈ ಘಟನೆಯನ್ನು ಬಿಲ್ವಣನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇದರಿಂದ ಸೋಮೇಶ್ವರನು ಪರಮಾರ ಮಂಜನನ್ನು 1047 ಕ್ಕೂ ಮುಂಚೆ ಸೋಲಿಸಿದನೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ನಾಗವರ್ಮನ ಮತ್ತು ಅವನ ಸಹೋದರ ಮಾಧವನ ಬಗೆಗೆ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.	ಆರ್ಯ. ಎಫ್. ಎನ್.ಡಿ.

ಅ.ನಂ	ಶಾಸನದ ಕಾಲ	ಶಾಸನವಿರುವ ಸ್ಥಳ	ಊರು/ಗ್ರಾಮ	ತಾಲೂಕು	ಜಿಲ್ಲೆ	ರಾಜ್ಯ	ಶಾಸನದ ವಿಷಯ ಅಥವಾ ಪಠ್ಯ	ಆಕರ ಗ್ರಂಥಗಳು
26	1048	ಹಣಮಂತ ದೇವರ ಗುಡ್ಡದ ಕೆರೆ	ಹಣಮಂತದ ಕೆರೆ	ಹಿರೇಕೆರೂರು	ಧಾರವಾಡ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಮಹಾಪ್ರಸಾದಯತೆ ರೇವಣಕೃಷ್ಣರ ಸಿಂಹದ ಸತ್ಯಕ್ಕೆ ಭೂದಾನ.	E.I. XX XVI, P 219
27	1048	ರಾಮೇಶ್ವರ ಗುಡಿ ಹತ್ತಿರ	ಹೊಳೆಅನ್ನೇರಿ	ರಾಣಬೆನ್ನೂರು	ಧಾರವಾಡ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಮಹಾಪ್ರಸಾದಯತೆ ರಾಮೇಶ್ವರ ಚಾವುಂಡರಾಯ ಹಾಗೂ ಕೇತರಸರಿಂದ ರಟ್ಟಪಳ್ಳಿ -70ರಲ್ಲಿಯ ಕೂಡಲ ಸಂಗಮದ ರಾಮ ತೀರ್ಥಕ್ಕೆ ಅನೇಕರಿ ಗ್ರಾಮದಾನ ಮಾಡಿರುವುದನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.	S.I.I- XVIII, 61
28	1048	ಸರ್ವೆ ನಂಬರ 180 ರಲ್ಲಿ ಇರುವ ಶಾಸನ	ಮಳ್ಳೂರು	ಬೃಹದಿ	ಧಾರವಾಡ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಮಹಾಪ್ರಸಾದಯತೆ ರಾಮೇಶ್ವರ ಕುಮಾರ ಜೋಮ ದೇವರಸರಿಂದ ಮಲ್ಲ ಊರಿನ ಕಲಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಭೂದಾನ ಮಾಡಿರುವುದನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.	S.I.I- XVIII, 60
29	1048	ಸಾಲಿಯವರ ಅಂಗಡಿ ಹತ್ತಿರ	ಶಿರೂರು	ಮುಂಡರಗಿ	ಧಾರವಾಡ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಮಹಾಪ್ರಸಾದಯತೆ ದಾಸರಸನು ಸಿರಿಪೂರನ್ನಾಳುವಾಗ ಕೆಲವು ಜನ ಯತಿಗಳಿಗೆ ನೀಡಿದ ದಾನ	S. I. I., XI (i) 82
30	1048	ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ನಿಲ್ಲಿಸಿರುವ ಶಾಸನ	ಬಾಗಲಿ	ಹರಪನಹಳ್ಳಿ	ಬಳ್ಳಾರಿ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಅಳ್ವಿಕೆಯನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿರುವ, ತೃಪ್ತಿತ ಶಾಸನ, ಮಹಾಪ್ರಸಾದಯತೆ ನೊಬ್ಬನ (ಹೆಸರು ಹಾಳಾಗಿದೆ) ಪಳೆಯಣ್ಣ ನಾಲ್ಕುಸಿರವನ್ನು ಅಳುತ್ತಿದ್ದು 12 ಮತ್ತರು ಭೂಮಿಯನ್ನು ದಾನ ನೀಡಿದಂತೆ ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.	S. I. I., IX (i) 108
31	1048	ಸಿದ್ಧಾಪುರ ಮಠಪತಿ ಅವರ ಮನೆಮನದಿಂದ ಬಿದ್ದ ಕಲ್ಲಿನ ತುಕಡಿ	ಯೇವೂರು	ಸುರುಪುರ	ಗುಲ್ಬರ್ಗಾ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಪಂಡಿತರೊಬ್ಬರಿಗೆ ನೀಡಿದ ಭೂದತ್ತಿಯ ವಿವರಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ ಶಾಸನ ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ ತೃಪ್ತಿತವಾಗಿದೆ.	ಸುರುಪುರ ಶಾಸನಗಳು

ಅ.ನಂ	ಕಾಸನದ ಕಾಲ	ಕಾಸನವಿರುವ ಸ್ಥಳ	ಊರು/ಗ್ರಾಮ	ತಾಲೂಕು	ಜಿಲ್ಲೆ	ರಾಜ್ಯ	ಕಾಸನದ ವಿಷಯ ಅಥವಾ ಪಠ್ಯ	ಅಕರ ಗ್ರಂಥಗಳು
32	1048		ಎಕಲಾಪುರ	ಮುಖೇಡ	ನಂದೇಡ	ಮಾಹಾರಾಷ್ಟ್ರ	ಈ ಕಾಸನವು ದಂಡನಾಯಕ ಕೇಶಿರಾಜನು ಕಾಳಿದಾಸನು ಮತ್ತು ಮನ್ನೆಯ ನಾಕರಸರ ಜೊತೆಗೆ ಸೇರಿ ಎಳ್ಳಲಗಾವೆಯಲ್ಲಿ ಮಲ್ಲಗಾವಂಡನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಭೂಮಿ, ಹಣ ದಾನ ನೀಡಿದರೆಂಬ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.	I.F.N.D
33	1048-49	ಅಂಕೇಶ್ವರ ಗುಡಿಯಲ್ಲಿರುವ ಶಾಸನ	ಸವದತ್ತಿ	ಸವದತ್ತಿ	ಬೆಳಗಾಂ	ಕರ್ನಾಟಕ	ತೃಪಿತವಾಗಿದೆ ಒಬ್ಬ ಸಾಮಂತನನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.	S II, XX, 33
34	1049	ರಾಮಲಿಂಗ ಗುಡಿ ಗೋಡೆ ವೀರಗಲ್ಲು	ಹೊಮ್ಮರಡಿ	ಹಾವೇರಿ	ಧಾರವಾಡ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಒಮ್ಮರಡಿಯ ದಂಡ ಚೆಟ್ಟನು ಎಲೆಯ ಬೊಜಂಗ ನೊಡನೆ ಹೋರಾಟ ಮಾಡಿದ ಉಲ್ಲೇಖ.	S I, XVIII, 73
35	1049	ಹಣಮಂತ ದೇವರ ಗುಡಿ ಎದುರು	ಬೆಂತೂರ	ಗದಗ	ಧಾರವಾಡ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಎರಡುನೂರದ ಪರ್ಗಡೆಯ ಮಗ ಮಾದಿರಾಜನು ಗೋಗ್ರಹಣದಲ್ಲಿ ಆಕಳಗಳನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿದ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ.	S I, XI (i) 81
36	1049	ಶಂಕರಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯ	ಹೊಂಬಳ	ಗದಗ	ಧಾರವಾಡ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಕುಮಾರ ಭುವನೈಕಮಲ್ಲ ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವನು ಬೆಳ್ಳಲ-300 ಪುಲಗೇರೆ-300 ಅಳುವಾಗ ಜಕ್ಕಮಯ್ಯನು ಏಷ್ಯ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ನೀಡಿದ ಭೂಮಿ ದಾನವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.	S. I. I., XI (i) 84
37	1049	ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಶಾಸನ	ಶಿರೂರ	ಬಾಗಲಕೋಟೆ	ವಿಜಾಪುರ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಶ್ರೀಪುರದ ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಗೌರಭೈಯಮಗ ಪಾರಸಿಂಗನಿಂದ ಭೂದಾನ. ಪಾರಸಿಂಗನು ತೈಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲನ ಅರಸಿ ಲೀಲಾದೇವಿಯ ತಾಯಿಗೆ ಗುರುವರನಾಗಿದ್ದ ಉಲ್ಲೇಖ.	S. I. I., XI (i) 85
38	1049	ಸಾರಂಗಮಠದ ಬಾವಿಯ ಹತ್ತಿರ	ಬಾಗೇವಾಡಿ	ಬಾಗೇವಾಡಿ	ವಿಜಾಪುರ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ನೀಡಿದ ಭೂದಾನ.	S. I. I., XV, 83

ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಧಾರವಾಡ.

ಅ.ನಂ	ಶಾಸನದ ಕಾಲ	ಶಾಸನವಿರುವ ಸ್ಥಳ	ಊರು/ಗ್ರಾಮ	ತಾಲೂಕು	ಜಿಲ್ಲೆ	ರಾಜ್ಯ	ಶಾಸನದ ವಿಷಯ ಅಥವಾ ಪಠ್ಯ	ಆಕರ ಗ್ರಂಥಗಳು
39	1050		ಸುಗಾವ	ಮುಖೇಡ	ನಂದೇಡ	ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ	ಈ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯು ಎಕ್ಸಲಗಾವೆಯಲ್ಲಿ ಮಲ್ಲಗೌಡನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಎರಗೆಯಲ್ಲಿ ಬಿಟ್ಟ ಭೂಮಿದಾನವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತ ದಾದರೂ, ದಾನಿಯ ಹೆಸರು ಸಂಪೂರ್ಣ ಹಾಳಾಗಿ ಹೋಗಿದೆ.	I.F.N.D.
40	1050	ಜೈನ ಬಸದಿಯ ಬಲದ ಗುಡ್ಡ	ಅರಸೀಬೀದಿ	ಹುನಗುಂದ	ಬಾಗಲಕೋಟೆ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಅಕ್ಕಾದೇವಿಯು ಕಿಸುಕಾಡು-70ನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದಾಗ ರಾಜಧಾನಿ ಎಕ್ಸಮಪುರದ ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿಯ ನಂದಿಯಣ್ಣ ಷಡಂಗಿ ಭಟೋಪಾಧ್ಯಾಯ ಪ್ರಮುಖ ನಲ್ವತ್ತೆರಡು ಮಹಾಜನರಿಗೆ ಹಂಪಿಯ ತೀರ್ಥದಲ್ಲಿ ಭೂದಾನ ಮಾಡಿರುವುದನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.	S.I.I., XI (i) 88
41	1050	ಮ್ಯೂಜಿಯಂನ ಕಂಬದ ಮೇಲೆ	ಕೊಲನುಪಾಕ	ಭುವನಗಿರಿ	ನಲ್ಗೊಂಡ	ಆಂಧ್ರ	ಶೈಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲದೇವನು ರಾಜ್ಯಭಾರವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಕೊಳ್ಳಪಾಕೆಯ ತೂಂಗದ ಸಂಕೇಶ್ವರದ ಪೂರಾದರು ಪಾಕೆಯ ಸ್ಥಾನಾದಿಪತಿಗಳಾದ ವಿಪ್ರ ಸೋಮಭಟ್ಟಾರಕನು (ಇವರನ್ನು ಶ್ರೀನಾಥ ಪಾದ ಪಂಕಜ ಬ್ರಹ್ಮರ ಎಂದಿರುವುದು ಕೂತುಹಲಕಾರಿ) ಸುವಿಪಾಕೆಯ ಪಶ್ಚಿಮ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಹೊಸ ಕೆರೆಯನ್ನು ಮಾಡಿಸಲು ಗಂಗರಾಜ ಲೆಂಕ ಚಂಡಿಮಯ್ಯ ಕುಳಿಯಮ ಸೆಟ್ಟಿಗಳಿಗೆ ಭೂಮಿದತ್ತಿಯನ್ನು ನೀಡಿದುದನ್ನು ಇದರಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದೆ.	ಕ.ವಿ.ವಿ.ಶಾ.ಸಂ5 ಬಾಗ-II, ಪುಟ 231
42	1050	ತುಂಗಭದ್ರನದಿ ಸೇತುವೆ	ಕೋರಲಹಳ್ಳಿ	ಮುಂಡರಗಿ	ಧಾರವಾಡ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಕಿಸುಕಾಡು-70, ತೂರಗಲೆ ಮತ್ತು ಮಾಸವಾಡಿಯನ್ನಾಳುವ ಅಕ್ಕಾದೇವಿಯಿಂದ ಭೂದಾನ ಮಾಡಿರುವುದನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.	ಕ.ವಿ.ವಿ.ಶಾ.ಸಂ-1 ಬಳ್ಳಾರಿಜಿಲ್ಲಾ ಪುಟ 508

ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಧಾರವಾಡ.

ಅ.ನಂ	ಶಾಸನದ ಕಾಲ	ಶಾಸನವಿರುವ ಸ್ಥಳ	ಊರು/ಗ್ರಾಮ	ತಾಲ್ಲೂಕು	ಜಿಲ್ಲೆ	ರಾಜ್ಯ	ಶಾಸನದ ವಿಷಯ ಅಥವಾ ಪಠ್ಯ	ಆಕರ ಗ್ರಂಥಗಳು
43	1050	ಶಂಕರಲಿಂಗ ಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯ ಬಳಿ ಇರುವ ಶಾಸನ	ಶಿರಸ್ತಹಳ್ಳಿ	ಹರಪನಹಳ್ಳಿ	ಬಳ್ಳಾರಿ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅವನ ಸಾಮಂತ ಪಲ್ಲವ ನರಸಿಂಹ ದೇವನು ಕೋಟಿ-500, ಕದಂಬಳಿಗೆ-1000, ಬಲ್ಲಕುಂದೆ-300, ಸಿಂದವಾಡಿ-1000ವನ್ನು ಆಳ್ವಾಸ್ತಿ ದತ್ತನೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದೆ. ಬೂತಬ್ಬರಸಿಯರ ಕೋಟರಸನು ಮತ್ತು ಊರೊಡೆಯ ಪುಟ್ಟಯಣ್ಣ ಮೊದಲಾದವರು ಸಿರವೆಡೆ ಮೂಲ ಸ್ಥಾನದ ಶಂಕರ ದೇವರ ಸೇವೆಗೆ ತೇಜೋನಿಧಿ ಪಂಡಿತರ ಶಿಷ್ಯನಾದ ವಿದ್ಯಾನಿಧಿ ಪಂಡಿತರ ಪಾದ ತೊಳೆದು ಗಾಣವನ್ನು ಅಡಕೆ ಮರಗಳನ್ನು ಹೂವಿನ ತೋಟವನ್ನು ದಾನ ಬಿಟ್ಟಿರುತ್ತಾರೆ.	S.I.I., IX (i) 107
44	1050	ಹೂಗಾರ ಓಣಿಯ ಬೀದಿಯ ಪಕ್ಕ	ಕೂಕಟನೂರ	ಅಥಣಿ	ಬೆಳಗಾವಿ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಶ್ರೀಪುರುಷ ದೇವರ ಶಾಲೆಯನ್ನು ಮಾಡಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ಓದುವ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಓದಿಸುವ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರಿಗೆ ದಾನ ಕೊಟ್ಟ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ.	ಕ. ಭಾರತಿ, ಸಂ-3 ಸಂ. 2.
45	1050	ಕರಸ್ತಲದ ಮಠದ ಎದುರು	ಸೂಡಿ	ರೋಣ	ಗದಗ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಮಂತ್ರಿ, ನಾಡಪೆರ್ಗಡಾದಿಗಳು ಸೆಟ್ಟಿ ಹಾಗೂ ಒಕ್ಕಲುಗಳಿಗೆ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲಿನ ಸಿದ್ಧಾಯದ ಬಗ್ಗೆ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟ ನಿಯಮಗಳು.	S.I.I., XI (i) 87
46	1051	ಮಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯ	ಮೋಟಿನೂರ	ರಾಣಬೆನ್ನೂರ	ಧಾರವಾಡ	ಕರ್ನಾಟಕ	ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಬಿಟ್ಟು ಭೂದಾನವನ್ನು ಹೇಳಿದ ಅಸ್ತತ್ವವಾಗಿದೆ.	S.I.I., XVIII, 62

ಅ.ನಂ	ಶಾಸನದ ಕಾಲ	ಶಾಸನವಿರುವ ಸ್ಥಳ	ಊರು/ಗ್ರಾಮ	ತಾಲೂಕು	ಜಿಲ್ಲೆ	ರಾಜ್ಯ	ಶಾಸನದ ವಿಷಯ ಅಥವಾ ಪಠ್ಯ	ಆಕರ ಗ್ರಂಥಗಳು
50	1052	ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ನೆಟ್ಟಿರುವ ಶಾಸನ	ಪುನಬಗಟ್ಟು	ಹರಪನಹಳ್ಳಿ	ಬಳ್ಳಾರಿ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಸಾಮಂತ ಶೈಲೋಕ್ಯ ಮಲ್ಲಿ ಇರುವ ನೋಳಂಬ ಪಲ್ಲವ ಪೆಮ್ಮಾನ್‌ನಡಿ ನಾರಸಿಂಹದೇವನ ಅಳ್ಳಿಕೆಯಲ್ಲಿ ನಾರಸಿಂಹ ದೇವನ ರಾಣಿಯಾದ ನೋಳಂಬ ಮಹಾದೇವಿಯ ಹೊಸಗೆರೆಯ ಮಹಾದೇವರ ಪೂಜೆಗಾಗಿ ಭೂದಾನ ಮಾಡಿದ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ.	ಕ.ವಿ.ವಿ. ಶಾ.ಸಂ.1 ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಪುಟ 481 ಮತ್ತು S. I. I., IX (i) P.110
51	1052-53	ಊರುಹೊರಗಿನ ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿನ ಕಲ್ಲು	ಗುಡಿಕಟ್ಟು	ಬೈಲಹೊಂಗಲ	ಬೆಳಗಾವಿ	ಕರ್ನಾಟಕ	ದಾಸುಗನು ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಕೆರೆಗೆ ಚಟ್ಟಿಯ ರಸನಿಂದ ಭೂದಾನ ಮತ್ತು ಇತರ ಕೆಲವು ದಾನಗಳ ನೀಡಿದ ವಿವರವಿದೆ.	ಬಿ.ಜಿ.ಶಾಸನ ಸೂಚಿ (ಅಪ್ರಕಟಿತ)
52	1053	ವೀರಭದ್ರ ದೇವಾಲಯ	ತಿಳವಳ್ಳಿ	ಹಾನಗಲ್	ಧಾರವಾಡ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಪಿರಿಯರಸಿ ಮೈಳಲದೇವಿ ಬನವಾಸಿನಾಡನ್ನುಳವಾಗ ಸುಂಕಾಧಿಕಾರಿಗಳು ನೀಡಿದ ದಾನದ ಉಲ್ಲೇಖ.	E.I. XVI, P-337
53	1053	ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಬಳಿ ಇರುವ ಶಾಸನ	ತಳಕಲ್ಲು	ಹಗರಿಬೊಮ್ಮನ ಹಳ್ಳಿ	ಬಳ್ಳಾರಿ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಚಾಲುಕ್ಯ ಶೈಲೋಕ್ಯ ಮಲ್ಲಿನು ಅಳುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಅವನ ಸಾಮಂತ ಶೈಲೋಕ್ಯ ಮಲ್ಲಿ ನೋಳಂಬ ಪೆಮ್ಮಾನ್‌ನಡಿಯು ಕೋಗಲಿ-500, ಬಲ್ಲಕುಂದೆ-300, ಕದಂಬಲಿಗೆ-1000ವನ್ನು ಬೀಳು ವೃತ್ತಿಯಾಗಿ ಅಳುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಇವನ ಆಧೀನನಾದ ಸಿಂಧ ಅರಸ ಬರ್ಮದೇವನು ಕೋಗಲಿ-500ಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ತೋಗಕಲಿ, ಹಲುಮಯ-12ನ್ನು ಅಳುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಚಾಮುಂಡಯ್ಯನು ಕೆರೆಯ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಕ್ಕಾಗಿ 12 ಮತ್ತರ ಭೂದಾನ ಮಾಡಿದುದನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.	S. I. I., IX (i) -109 ಕ.ವಿ.ವಿ., ಶಾ.ಸಂ-1, ಪುಟ-304 (ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆ)

ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಧಾರವಾಡ.

ಅ.ನಂ	ಶಾಸನದ ಕಾಲ	ಶಾಸನವಿರುವ ಸ್ಥಳ	ಊರು/ಗ್ರಾಮ	ತಾಲೂಕು	ಜಿಲ್ಲೆ	ರಾಜ್ಯ	ಶಾಸನದ ವಿಷಯ ಅಥವಾ ಪಠ್ಯ	ಆಕರ ಗ್ರಂಥಗಳು
54	1053	ಗುತ್ತಲದ ದಾರಿ ದುರ್ಗಾದೇವಿಯ ಗುಡಿ	ಹಾವನೂರು	ಹಾವೇರಿ	ಧಾರವಾಡ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಚಾಮುಂಡಯ್ಯನು ಕೆರೆಯ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಕ್ಕಾಗಿ 12 ಮತ್ತರ ಭೂದಾನ ಮಾಡಿದುದನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.	S. I. I., XVIII, 63
55	1053	ಸೋಮೇಶ್ವರ ಗುಡಿಯ ಹತ್ತಿರ	ಕಲಕೇರಿ	ಹಾನಗಲ್	ಧಾರವಾಡ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಪೆರ್ಗಡೆ ಬೀಚಿವಾಯ್ಕದಿಗಳಿಂದ ಮೂಲಸ್ಥಾನ ಕಲಿದೇವಸ್ಥಾಮಿಗೆ ಸುಂಕದಾನ	S. I. I., XX, 34
56	1053	ಕಲ್ಲೇರಿ ಮೂಲ	ನಿರಲಗಿ	ಹಾನಗಲ್	ಧಾರವಾಡ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಕೆಲುಕೆರೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ ಬಿಟ್ಟ ದಾನ	F. I. I., XVI, P. 66
57	1053	ಹಣಮಂತ ದೇವರ ಗುಡಿ ಹತ್ತಿರ	ಸಾಸರವಾಡ	ಶಿರಹಟ್ಟಿ	ಧಾರವಾಡ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಹರಿಕೇಸರಿಯಿಂದ ಪಿರಿಯಕರೆ ಮತ್ತು ಕಲಿದೇವರ ಸಲುವಾಗಿ ನೀರಲಿಯ ಮುನ್ನೂರ್ವರಿಗೆ ದತ್ತಿ	ಧಾ.ಜಿ.ಶಾ.ಸೂಚಿ ಪುಟ 39
58	1053	ಜೈನ ಬಸದಿ	ಮುಳಗುಂದ	ಗದಗ	ಧಾರವಾಡ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಇಂದ್ರಕೇಶಿ ಅರಸನ ವಿನಂತಿಯ ಮೇರೆಗೆ ಪುಸಣಯ್ಯನಾಯಕನಿಂದ ಉತ್ತರೇಶ್ವರದೇವಾಲಯ ನಿರ್ಮಾಣ ಹಾಗೂ ಸಾಸಿರಾರವೇ ಗ್ರಾಮದಾನ.	E. I. I., XVI, P- 53
59	1053	ಹಣಮಂತ ದೇವರ ಗುಡಿ ಎದುರು	ಅಸುಂಡಿ	ಗದಗ	ಗದಗ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಸಿಂಧವಂಶದ ಕಂಚರಸನಿಂದ ಜನಾಲಯಕ್ಕೆ ಭೂದಾನ	S. I. I., XI (i) 89
60	1053	ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಬಳಿ ಇರುವ ಶಾಸನ	ಪುನಬಗಟ್ಟು	ಹರಪನಹಳ್ಳಿ	ಬಳ್ಳಾರಿ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಶೌಚಯ್ಯನಾಯಕನಿಂದ ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ ಭೂದಾನ	ಕ.ವಿ.ವಿ. ಶಾ.ಸಂಪುಟ -1 ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಪುಟ 482 ಮತ್ತು S. I. I., IX (i) 122, P. 86

ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಧಾರವಾಡ.

ಅ.ನಂ	ಶಾಸನದ ಕಾಲ	ಶಾಸನವಿರುವ ಸ್ಥಳ	ಊರು/ಗ್ರಾಮ	ತಾಲೂಕು	ಜಿಲ್ಲೆ	ರಾಜ್ಯ	ಶಾಸನದ ವಿಷಯ ಅಥವಾ ಪಠ್ಯ	ಆಕರ ಗ್ರಂಥಗಳು
61	1053	ರಂಗನಾಥ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಶಾಸನ	ಕಳವಾಡಿ	ಬದಾಮಿ	ಬಾಗಲಕೋಟೆ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕದಂಬಳಿಗೆ ಸಾವಿರವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ನಾಗತ್ಯರಸನನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದೆ ನಾಗತ್ಯರಸ ಪರ್ಗಡೆ ಮಾಕಿಮಯ್ಯ ಮತ್ತು ಇತರರು ಸೋಮೇಶ್ವರ ಪಂಡಿತನ ಕಾಲನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ ಹಳಬೆಯ ಘಟ್ಟದ ಕದಂಬೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ ದತ್ತಿ ಬಿಡುವದನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಕಲ್ಲು ಕುಟಿಗ ಮಾಣಕಾಚಾರಿಗೆ ಐದು ಕೋಳಗ ಹಿರಿಯ ಚಾವುಂಡೋಜನಿಗೆ ಮತ್ತು ಕಿರಿಯ ಚಾವುಂಡೋಜನಿಗೆ ಹತ್ತು ಕೋಳಗ ಗದ್ದೆಯನ್ನು ನೀಡಲಾಗಿದೆ. ಕಳವಡಿಯ ಕೆರೆಗಾಗಿ ಸತ್ತರಸನಿಂದ ಭೂದಾನ.	E.I., IV, P-259
62	1053	ಬೋಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಪ್ರಕಾರದಲ್ಲಿರುವ ಶಾಸನ	ಕಮ್ಮರಜೋಡ	ಆಲೂರು	ಬಳ್ಳಾರಿ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಿಂಧವಾಡಿ -1000 ನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರ ಕಾಂಚೀಪುರವರೇಶ್ವರ ಎರನೊಳಂಬ ಗಟ್ಟದೇವನು ಕಮ್ಮರಜೇರುನ ಕೆಲವು ಮಂದಿ ಗೌಡರ ಬಿನ್ನಹದಂತೆ ಮೂಲಸ್ಥಾನ ದೇವರಿಗೆ 12 ಮತ್ತರು ಕಿರಿಯ ನೆಲವನ್ನು ಭೋಗೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ ದತ್ತಿಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟನೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದೆ. ಈ ಶಾಸನವನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮೇಶ್ವರ ಜೀಯ ಎಂಬುವವನು ಶೀಘ್ರಲಿಖಿತವಾಗಿ ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ.	ಕ.ವಿ.ವಿ.ಶಾ.ಸಂ-5, ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಪುಟ 353 ಮತ್ತು S. I. I., IX (i) 114
63	1053	ಅಂಜನೇಯ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂದೆ ಬಿದ್ದಿರುವ ಶಾಸನ	ಹಳೇಕೋಟೆ	ಶಿರಗುಪ್ಪ	ಬಳ್ಳಾರಿ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಉದಾರ ಮಹೇಶ್ವರ', 'ಪೂರ್ವಪುಷ್ಪವರ ಗಂಡ', 'ಬಾಣಮಾರ್ತಂಡ', 'ಮುಳುವರಭೀಮ', 'ಅಹವರಾಮ', 'ಕಲಿಯುಗಪಾರ್ತ' ಮುಂತಾದ ಖರಿದುಗಳುಳ್ಳ ಶೈಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲ ಬಾಣಾಧಿ ರಾಜನು	ಕ.ವಿ.ವಿ.ಶಾ.ಸಂ-5, ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಪುಟ 96 ಮತ್ತು

ಅ.ನಂ	ಶಾಸನದ ಕಾಲ	ಶಾಸನವಿರುವ ಸ್ಥಳ	ಊರು/ಗ್ರಾಮ	ತಾಲೂಕು	ಜಿಲ್ಲೆ	ರಾಜ್ಯ	ಶಾಸನದ ವಿಷಯ ಅಥವಾ ಪಠ್ಯ	ಅಕರ ಗ್ರಂಥಗಳು
64	1053	ಹೊಲವೊಂದರಲ್ಲಿರುವ ಕಂಬದ ಮೇಲೆ	ಸಾನಿಗಾ,ಮ	ಕರೀಂನಗರ	ಧಾರವಾಡ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಸಿಂಧವೂರದ ಕೂಡಲ ಮಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಜುನ ದೇವರ ಪಾತ್ರಪಾವುಳ ಮತ್ತು ಉಪಾಧ್ಯಾಯ ಬಲ್ಲ ದೇವರಿಗೆ 12 ಮತ್ತರು ಭೂಮಿಯನ್ನು ದಾನ ನೀಡಿದ್ದಾನೆ. ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಸಾಮಂತ ಕಾಕತೀಯ ಪೊಳಲರಸನು ಖಂಡಿಸಣಗರದಲ್ಲಿ ಪರ್ಗಡೆ ಮಧುವಪ್ಪಯ್ಯಗಳು ಮಾಡಿಸಿದ ಮಧುವೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ ಅಲ್ಲಿಯ ಗಾವುಂಡರನ್ನು ಒಪ್ಪಿಸಿ 12 ಮನೆ ನೀವೇಶನಗಳನ್ನು, 20 ಮತ್ತರ ಕರಿಯ ಭೂಮಿಯನ್ನು, ಒಂದು ರಾಟಣವನ್ನು, ಒಂದು ಗಾಣವನ್ನು, 20 ಮತ್ತರು ಕಿಸುಕಾಡನ್ನು, ಬೆಜಪಾಂಕೆಯ ಕಾಚರಡ್ಡಿ ಮೊದಲಾದವರನ್ನು ಒಪ್ಪಿಸಿ ಒಂದು ಮತ್ತರು ನೀರ್ನಲವನ್ನು ದತ್ತಿಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದನ್ನು ಇದರಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖವಾಗಿರುವ ಕಾಕತೀಯ ಪೊಲನನ್ನು ಒಂದನೆಯ ಪೊಲನೆನ್ನಬಹುದು. ಈ ಶಾಸನವನ್ನು ದೋಣಯ್ಯ ಬರೆದುದಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ.	Journal of the Epigraphia society of India VOL - XVII Epigraphical series-8, ಮತ್ತು ಕೆ.ವಿ.ವಿ. ಶಾ.ಸಂ-5, ಭಾಗ-II, ಪುಟ 67
65	1054	ಗೋಕುಳೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಹಿಂದೆ	ಬೆಳವತ್ತಿ	ಹಾನಗಲ್	ಧಾರವಾಡ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಹರಿಕೇಶರಿದೇವನು ಮಹಾಸಾಮಂತ ರಾಮದೇವನ ನಿನಂತಿಯ ಮೇರೆಗೆ ಅಗ್ರಹಾರ ಬೆಳವಂತಿಯ ಮನೆ ವಣವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಕೊಟ್ಟು ಉಲ್ಲೇಖ.	ಧಾ.ಜಿ.ಶಾ.ಸೂಚಿ ನಿನಂತಿಯ ಮೇರೆಗೆ ಅಗ್ರಹಾರ ಬೆಳವಂತಿಯ ಮನೆ ಪುಟ-65
66	1054	ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಎದುರು	ತಾಮ್ರಗುಂಡಿ	ಮುಂಡರಗಿ	ಧಾರವಾಡ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಮೂಲಸ್ಥಾನ ಕಲಿದೇವಸ್ವಾಮಿಗೆ ನೀಡಿದ ಸುವರ್ಣದಾನ.	S. I. I., VOL., XI (i) 92

ಅ.ನಂ	ಶಾಸನದ ಕಾಲ	ಶಾಸನವಿರುವ ಸ್ಥಳ	ಊರು/ಗ್ರಾಮ	ತಾಲೂಕು	ಜಿಲ್ಲೆ	ರಾಜ್ಯ	ಶಾಸನದ ವಿಷಯ ಅಥವಾ ಪಠ್ಯ	ಆಕರ ಗ್ರಂಥಗಳು
67	1054	ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಗುಡಿ ಎದುರು ಕಂಬ	ಸೂಡಿ	ರೋಣ	ಗದಗ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಅಕ್ಕಾ ದೇವಿ ಕೆಸುಕಾಡು-70 ತರಂಗೇರೆ-60, ಮಾಸವಾಡಿ-140 ಅಳುವಾಗ ಪ್ರಧಾನ, ನಾಡ ಪರ್ಗಡೆ ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಅಕ್ಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಭೂದಾನ.	E. I., XV, P80 ಮತ್ತು S.I.I., XI (i) 91
68	1054	ವೀರಭದ್ರದೇವರ ಗುಡಿ ಎದುರು	ಬಳಗಾನೂರ	ಗದಗ	ಗದಗ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಭೂದಾನ ಮಾಡಿರುವದರ ಉಲ್ಲೇಖ ತೃಪ್ತವಾಗಿದೆ.	S.I.I., XI (i) 90
69	1054	ಶಂಭುಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯ	ಇಟಗಿ	ರೋಣ	ಗದಗ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಕೆಸುಕಾಡುನಾಡಿನಲ್ಲಿಯ ಇಟ್ಟಿಗೆಯ ಮಹಾ ಅಗ್ರಹಾರ ಶ್ರೀಪತಿ ಚಮೂಪನ ಜನ್ಮ ಭೂಮಿ.	ಧಾ.ಜಿ.ಶಾ.ಸೂ. ಪುಟ-16
70	1054	ಕೆರೆಯ ಕಟ್ಟೆಯ ಮೇಲಿರುವ ಶಾಸನ	ಹಿರೇಮೈಗಳ ಗೇರಿ	ಪರಪನಹಳ್ಳಿ	ಬಳ್ಳಾರಿ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಕಾಂಚಿಪುರವರೇಶ್ವರ ಜಗದೇಕಮಲ್ಲ ನೊಳಂಬ ಬ್ರಹ್ಮಾಧಿರಾಜನು ಸ್ವಯಂಭು ದೇವರ ಸೇವೆಗಾಗಿ ಚಂದ್ರಭೂಷಣ ಪಂಡಿತರ ಕಾಲನ್ನು ತೊಳೆದು ಭೂಮಿದಾನ ನೀಡುತ್ತಾನೆ ಕಂಬದ ನಾಲ್ವರು ಸೂಳೆಯರಿಗೆ ಮನೆವಣ ಮತ್ತು ಕನ್ನಡಿವಣವನ್ನು ಈ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ದಾನ ಬಿಟ್ಟಿರುವದನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.	S.I.I., IX (1) 113
71	1054	ಬಸದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಶಾಸನ	ಹೊನ್ನವಾಡ	ವಿಜಾಪುರ	ವಿಜಾಪುರ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಕೇತಲದೇವಿಯ ಅಧಿಕಾರಿ ಚಾಂಕಿರಾಜನಿಂದ ಶ್ರೀಭುವನ ತಿಲಕ ಚೈತ್ರಾಲಯ ನಿರ್ಮಾಣ ಹಾಗೂ ದಾನ.	I. A., IX P.268
72	1054	ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ಗುಡಿಯ ಅಂಗಳದಲ್ಲಿ	ಕೆಂಭಾವಿ	ಸುರುಪುರ	ಗುಲ್ಬರ್ಗಾ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಹೈಹಯ ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರರ ಪಂಶಾವಳಿಯನ್ನು ಚಂದನಿಂದ ರೇವರಸರವರೆಗೆ ಹೇಳಿದೆ ರೇವರಸನ ಹೆಂಡತಿ ಮಾಳಿಯಬ್ಬರ ಸಿ ಕೆಂಭಾವಿಯಲ್ಲಿ	E. I., XII, P.291

ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಧಾರವಾಡ.

ಅ.ನಂ	ಶಾಸನದ ಕಾಲ	ಶಾಸನವಿರುವ ಸ್ಥಳ	ಊರು/ಗ್ರಾಮ	ತಾಲೂಕು	ಜಿಲ್ಲೆ	ರಾಜ್ಯ	ಶಾಸನದ ವಿಷಯ ಅಥವಾ ಪಠ್ಯ	ಆಕರ ಗ್ರಂಥಗಳು
73	1054			ಹರಪನಹಳ್ಳಿ	ಬಳ್ಳಾರಿ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಮಾಳಿಬೇಶ್ವರ ದೇವಾಸ್ಥಾನವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ ದೇವರ ಅಂಗಭೋಗ ರಂಗಭೋಗ, ತಪೋಧನರ, ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಆಹಾರದಾನಕ್ಕಾಗಿ ಸಾವಿರ ಮತ್ತರ ಭೂಮಿಯನ್ನು ರಾಜಧಾನಿ ಕಂಭಾವಿಯ ಪೂರ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬಿಟ್ಟಿದ್ದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಸುಗರ-300ರ ನಗರವೂ ಮತ್ತು ಕಂಭಾವಿ 24ರ ಬಳಿಯ ಕರಡಿಕಲ್ಲು, ಕೂಡಲಿಗಳನ್ನು ಮನ್ನೆಯ ಸಾಮ್ಯ ಸಹಿತ ದತ್ತಿಯಾಗಿ ಬಿಟ್ಟದನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ. ಚಾಲುಕ್ಯ ಶೈಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲನ ಆಳ್ವಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಅವನ ಮಾಂಡಳಿಕ ಶೈಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲ ನೊಳಂಬ ಪಲ್ಲವ ಪೆರ್ಮಾನಡಿ ದೇವನು ಕೋಗಳಿ -500, ಕದಂಬಳಿಗೆ-1000, ಬಲ್ಲಕುಂದೆ-500, ಕಣಯಕಲ್ಲು-300, ನೊಳಂಬವಾಡಿ-32000ನ್ನು ಅಳುತ್ತಿರಲು ಊರೊಡೆಯ ಶಿವಮಯ್ಯ ಮಾದಲಾದ ನೂರು ಇಪ್ಪತ್ತು ಜನರು ಸೇರಿ ಇರಿವನೊಳಂಬ ನರಸಿಂಹದೇವರು ಪಂಚಪ್ರಧಾನರ ಅನುಮತಿಯಂತೆ ದೇಶಿಗಣದ ಅಷ್ಟೋಪವಾಸಿಭಳಾರರು ಮಾಡಿಸಿದ ಬಸದಿಗೆ ಭೂದಾನ ನೀಡುತ್ತಾರೆ. ಶಾಸನದ ಇನ್ನೊಂದು ಬದಿಯಲ್ಲಿ ಬೇಹೂರಿನಲ್ಲಿ ಈ ಮೊದಲು ಯಾರು ದೇಹಾರವನ್ನು ಮಾಡಿಸಿರಲಿಲ್ಲ ಅಂತಹ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಅಷ್ಟೋಪವಾಸಿ ಮುನಿ ಮಾಡಿಸಿದ. ನಾರಸಿಂಹದೇವ ಅದಕ್ಕೆ ದತ್ತಿ ನೀಡಿದ. ಇದನ್ನು ಬರೆದವನು ವಾವಣಯ್ಯ. ರಾಜೋಜ ಈ ಶಾಸನವನ್ನು ಕೆತ್ತಿದನು.	E. I., Vol. XII, P-291

ಅ.ನಂ	ಶಾಸನದ ಕಾಲ	ಶಾಸನವಿರುವ ಸ್ಥಳ	ಊರು/ಗ್ರಾಮ	ತಾಲೂಕು	ಜಿಲ್ಲೆ	ರಾಜ್ಯ	ಶಾಸನದ ವಿಷಯ ಅಥವಾ ಪಠ್ಯ	ಆಕರ ಗ್ರಂಥಗಳು
74	1054	ಊರಹೊರಗಿನ ಬಸವಣ್ಣನ ಗುಡಿ	ಕಲ್ಬೇರಿ	ಹಾನಗಲ್	ಧಾರವಾಡ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಜಿಂಗೆರಿಯ ಪ್ರಭು ಬಮ್ಮಣ್ಣನಿಂದ ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಕ್ಕಾಗಿ ಪಶುಪತಿ ದೇವಾಚಾರ್ಯನಿಗೆ ದಾನ ಮಾಡಿದ ವಿಷಯವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.	ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್. ಆರ್. XX, 35
75	1055	ಮಾಮಲೆದಾರ ಕಛೇರಿ ಆವರಣ	ಶಿಗ್ಗಾವೆ	ಶಿಗ್ಗಾವೆ	ಧಾರವಾಡ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಹರಿಕೇಸರಿ ದೇವ ಸ್ಥಳೀಯ ಸಂಘಗಳಿಂದ ಕದಂಬೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಪಳೆಯೂರ ಗ್ರಾಮದಾನ ನೀಡಿರುವುದನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.	K.I., Vol. I, 17
76	1055	ಬಸದಿಯ ಎದುರುಗಡೆ ಇರುವ ಶಾಸನ	ಕೋಗಲಿ	ಹ.ಬೊಮ್ಮನ ಹಳ್ಳಿ	ಬಳ್ಳಾರಿ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಅರಸರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಕೀರ್ತಿಪುನೀಂದ್ರನು ಕೋಗಲಿಯಲ್ಲಿ ದುರ್ವಿನಿಶಿನಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಬಸದಿಗೆ	ಕ. ವಿ.ವಿ.ಶಾ.ಸಂ.1 ಬಳ್ಳಾರಿಜಿಲ್ಲೆ ಪುಟ-267
77	1055		ಕಚಕನೂರ	ಸುರಪುರ	ಗುಲಬರ್ಗಾ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಹೈಹಯವಂಶದ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರನ ಉಲ್ಲೇಖ.	ಸುರಂಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಶಾಸನಗಳ ನಂ
78	1055	ತಿಪ್ಪಿಗುಡಿಯ ಬಳಿ ಬಿದ್ದಿರುವುದು	ಬದನೆಹಾಳು	ಅದೋನಿ	ಅನಂತಪುರ	ಆಂಧ್ರ ಪ್ರದೇಶ	ಅರಸನ ಸಾಮಂತ, ಸಿಂಧವಾಡಿ-ಸಾಸಿರದ ದೊರೆ ವೀರನೊಳಂಬಪಲ್ಲವ ಪರ್ಮಾನಡಿಯ ಆಳ್ವಿಕೆಯನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ಪರ್ಗಡೆ 'ವೀರರಾಕ್ಷಸ' ಎಂಬುವವನು ರಾಯನ (ಹೆಸರು ಅಳಿಸಿದೆ) ಬಿನ್ನಹದಂತೆ ಕವಿತಾಳು-12ರ ಬಳಿಯ ನೇರಲ ಬಲದಪಾಳಿನಲ್ಲಿ ಬಾವಿಯೊಂದನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ ಅದಕ್ಕೆ 12ಮತ್ತರು ಭೂಮಿಯನ್ನು ದತ್ತಿಯಾಗಿ ನೀಡಿದನೆಂಬ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ.	ಕ. ವಿ. ವಿ. ಶಾ. ಸಂ. 5, ಪುಟ 340 ಮತ್ತು S.I.I., IX (i) 116

ಅ.ನಂ	ಶಾಸನದ ಕಾಲ	ಶಾಸನವಿರುವ ಸ್ಥಳ	ಊರು/ಗ್ರಾಮ	ತಾಲೂಕು	ಜಿಲ್ಲೆ	ರಾಜ್ಯ	ಶಾಸನದ ವಿಷಯ ಅಥವಾ ಪಠ್ಯ	ಆಕರ ಗ್ರಂಥಗಳು
79	1055	ಗಲಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಹತ್ತಿರ	ಗಲಗನಾಥ	ಹಾವೇರಿ	ಹಾವೇರಿ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಅತಿ ತೃಪ್ತ 'ಬನವಾಸಿ ಪುರಾಣಾಧೀಶ್ವರ' ಎಂಬ ಬಿರುದಿನ ಮಂಡಳಿಕನೊಬ್ಬನನ್ನು ಹೆಸರಿಸಿದೆ.	ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್. XVIII, 64
80	1056	ಶಾಂತಗೌಡ ಪೊ ಪಾ ರ ಗಿರಣ ಕಟ್ಟಿಯಲ್ಲಿ	ಕಂಭಾವಿ	ಸುರುಪುರ	ಗುಲಬರ್ಗಾ	ಕರ್ನಾಟಕ	'ಶಿವಾಲಯ ಬಾಹ್ಯಾಂಶೇಶ್ವರ'ಕ್ಕೆ ಕಾಸು ಬೆಳ್ಳಿ ಎನ್ನುವವಳು ಕಳೇಶ್ವರ ಪಂಡಿತರ ಕಾಲೊಳ್ಳೆದು ದೇವಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ತೆಪೋಧನರ ಆಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಬಿಟ್ಟದ್ದಿನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.	ಸುರುಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಶಾಸನಗಳು ನಂ-
81	1056	ಪ್ರವಾಸಿ ಮಂದಿರದ ಮುಂದೆ ಬಿದ್ದಿರುವ ಕಲ್ಲು	ಭೋಧನ	ಸಿಂದಗಿ	ನಿಜಾಮಬಾದ	ಆಂಧ್ರ ಪ್ರದೇಶ	ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ದೊರೆ ಇಂದ್ರವಲ್ಲಭನು ರಾಜಧಾನಿ ಭೋಧನದಲ್ಲಿ ಮಾಡಿಸಿದ ಜೀರ್ಣಾವಸ್ಥೆಯ ಇಂದ್ರನಾರಾಯಣ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಅರಸನ ಪೆರ್ಗಡೆ ಜೋಗಪಯ್ಯನು ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಮಾಡಿಸಿ, ಗರುಡ ಮಾನಸ್ತಂಭವನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಿದನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ದೇವರ ಸೇವೆಗೆಂದು ಮನೆ ನಿವೇಶನಗಳನ್ನೂ, ಗಾಣಗಳನ್ನೂ, ಒಂದು ಹೂವಿನ ತೋಟವನ್ನು ಪಿರಿಯಮಾವುಡುಗೆ ಮತ್ತು ಕಿರಿಯ ಮಾವುಡುಗೆ ಎಂಬ ಎರಡು ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ದತ್ತಿಯಾಗಿ ಕೊಡಲಾಯಿತೆಂದು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. "ಬಿರುದ ಲೇಖಕ ಗಿರಿವಜ್ರಂ ನಾಗದೇವ" ಎಂಬುವವನು ಈ ಶಾಸನವನ್ನು ರಚಿಸಿದನು. ಇಲ್ಲಿ ಸೂಳೆಗೆರಿಯ ಉಲ್ಲೇಖವೂ ಇದೆ.	ಕ.ವಿ.ವಿ ಶಾ.ಸಂ-5ಭಾಗ-2 ಪುಟ-325 ಮತ್ತು H.A.S-7
82	1056	ಚಂಡೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಗೋಡೆ	ಬಳಗಾನೂರು	ಇಂಡಿ	ವಿಜಾಪುರ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಊರೋಡೆಯ ಕಲ್ಲಯ್ಯ ಮೊದಲಾದವರಿಂದ ಭೂಮಿದಾನದ ಉಲ್ಲೇಖ.	ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್. XX 36

ಅ.ನಂ	ಶಾಸನದ ಕಾಲ	ಶಾಸನವಿರುವ ಸ್ಥಳ	ಊರು/ಗ್ರಾಮ	ತಾಲೂಕು	ಜಿಲ್ಲೆ	ರಾಜ್ಯ	ಶಾಸನದ ವಿಷಯ ಅಥವಾ ಪಠ್ಯ	ಅಕರ ಗ್ರಂಥಗಳು
83	1057	ಭೀಮೇಶ್ವರ ದೇವೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂದೆ	ಹಿರೇಹಡಗಲಿ	ಹಡಗಲಿ	ಬಳ್ಳಾರಿ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಮೊದಲು ಚಾಳುಕ್ಯರ ವಂಶಾವಳಿ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸುತ್ತದೆ. ಅಹವಮಲ್ಲದೇವ ಅತನ ಮಕ್ಕಳಾದ ಸೋಮಗಂಗಪರ್ಮಾಡಿ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯ ಗಂಗವಾಡಿ -96000, ಬನವಾಸಿ-12000, ನೊಳಂಬವಾಡಿ-32000 ಗಳನ್ನು ಕುಮಾರವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಪೊಸವಡಂಗಿಲೆ ಗ್ರಾಮದ ಮಹಾಜನಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೀವಿಕ್ರಮದೇವನಿದ್ದು ಅತನ ಮಕ್ಕಳು ನಕಲಿಮಯ್ಯ ದೇವರಸರು.ಮಹಾಮಾತ್ಯನಾದ ದೇವರಸ ವಿಟ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯೆಂದು ಹೆಸರಾಗಿದ್ದನು. ಈತ ತನ್ನ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ದೇವೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಿ ಅಲ್ಲಿಯ ಮಹಾಜನಗಳಿಗೆ ದೇವರ ಸೇವಾಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ಭೂದಾನ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ.ಐದುನೂರ ಬಳಂಜುಗಳು ನೂರಿಪ್ಪತ್ತು ಮಹಾಜನಗಳು ಎಣ್ಣೆಗಾಣ ಮತ್ತು ಕೆಲವು ಆದಾಯಗಳನ್ನು ದೇವರ ಸೇವಾಕಾರ್ಯಗಳಿಗಾಗಿ ದಾನ ಮಾಡಿರುವುದನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.	ಕ.ವಿ.ವಿ.ಶಾ.ಸಂ-1 (ಬಳ್ಳಾರಿಜಿಲ್ಲೆ) ಪುಟ-356 ಮತ್ತು S.I.I., IX (i) 118
84	1057	ಚಾವಡಿಯ ಎದುರಿನ ಕಲ್ಲು	ಚಡಚಣ	ಇಂಡಿ	ವಿಜಾಪುರ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಶಾಸನ ಹಾಳಾಗಿದೆ. ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಬಿಜ್ಜರಸನಿಂದ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಭೂಮಿ ಹಾಗೂ ಹಣದಾನ ಧರ್ಮರಾಶಿ ಭಟಾರಿಂದ ಅದೇ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಭೂದಾನ ನೀಡಿದ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.	ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್. XX,37
85	1057	ಕೊಲ್ಲಂ ಭಾರತಿ - ದೇವಾಲಯದ ಮುಂದೆ ನಿಲ್ಲಿಸಿರುವ ಕಲ್ಲು	ಕೊಟ್ಟಪಳ್ಳಿ	ನಂದಿಕೋಟೆ ಕೂರು	ಕರ್ನಾಟಕ	ಅಂಧ್ರ ಪ್ರದೇಶ	ಅರಸ ಮತ್ತು ರಾಣಿ ಮೈಲದೇವಿಯರು ಬಲ್ಲವರಸರ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಶೈಲಕ್ಕೆ ಬಂದು ಪಾತಾಳಗಂಗೆಯಲ್ಲಿ ಮುಂದು ಸುರೇಶ್ವರ ಪಂಡಿತರ ಕಾಲು ತೊಳೆದು ಅಲ್ಲಿಯ	ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್. IX,(i) 119

ಅ.ನಂ	ಶಾಸನದ ಕಾಲ	ಶಾಸನವಿರುವ ಸ್ಥಳ	ಊರು/ಗ್ರಾಮ	ತಾಲೂಕು	ಜಿಲ್ಲೆ	ರಾಜ್ಯ	ಶಾಸನದ ವಿಷಯ ಅಥವಾ ಪಠ್ಯ	ಆಕರ ಗ್ರಂಥಗಳು
86	1057	ಮಲ್ಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂದೆ ನಿಲ್ಲಿಸಿರುವ ಕಲ್ಲು	ಶಿವಪುರ	ನಂದಿಕೋಟೆ ಕೂರು	ಕರ್ನಾಟಕ	ಆಂಧ್ರ ಪ್ರದೇಶ	ಸ್ವಯಂಭೂ ಭೈರವ ದೇವರಿಗೆ ಹಾಗೂ ಅಲ್ಲಿಯ ಭತ್ತಕ್ಕೆ ಕನ್ನ-300 ರ ಬಳಿಯ ದುಧಿಯಾಲ ಎಂಬ ಗ್ರಾಮವನ್ನೂ ಅಲ್ಲಿಯ ಸಾರಂಗೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ ಹಾಗೂ ಅಲ್ಲಿಯ ಭತ್ತಕ್ಕೆ ಕುರುಕುನೆ ಎಂಬ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ದತ್ತಿಯಾಗಿ ನೀಡಿದುದನ್ನು ದಾಖಲಿಸುತ್ತದೆ.	ಕ.ವಿ.ವಿ. ಶಾ. ಸಂ-5, ಪುಟ -379
87	1058	ವಿಶ್ವ ಪರಿಹಾರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ	ಬಾಳಂಬೀಡ	ಹಿರೇಕೆರೂರ	ಹಾವೇರಿ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಅರಸ, ವೈಕುಂಠದೇವಿ ಬಲ್ಲವರಸರು ಶ್ರೀಶೈಲಕ್ಕೆ ಬಂದಿದ್ದಾಗ, ದೊರೆಯು ಆದಿ ಭೈರವದೇವರಿಗೆ ಕನ್ನ ನಾಡಿನ ಶಿವಪುರ ಮತ್ತು ಇತರ ಗ್ರಾಮಗಳನ್ನು ಸತ್ತಕ್ಕೆ ವಿದ್ಯಾ ದಾನಕ್ಕಾಗಿ ಕೊಟ್ಟದನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದೆ.	ಕ.ವಿ.ವಿ. ಶಾ. ಸಂ. 5, ಪುಟ -385, S.I.I., IX (i) 121
88	1058	ಜಾವಡಿಯ ಹತ್ತಿರ	ಕೂಯಿಬಾಳ	ಕುಂದಗೋಳ	ಧಾರವಾಡ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಮಹಾಕಟಕಗ್ರಾಮ (ಪಿರಿಯ ಕೆರೆಯೂರು) ಬನವಾಸಿ ನಾಡಿನ ಪರ್ಣನೆ ಹಾಗೂ ಕೃಷ್ಣ ತಟಾಕ ಎಂಬ ಕೆರೆಯನ್ನು ದೇವರಿಗೆ ಬಿಟ್ಟ ವಿಷಯ.	ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲಾ ಶಾಸನ ಸಂಖ್ಯೆ ಪುಟ-75
89	1058	ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಗುಡಿಯ ಎದುರು	ಸೂಡಿ	ರೋಣ	ಗದಗ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಮಹಾಸಾಮಂತ ಇಂದ್ರಕೇಶಿಯಿಂದ ಭೋಗೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ ಭೂದಾನ ಮಾಡಿರುವದನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. (ಶಾಸನ ತೃಟಿತ)	ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್. ಆರ್. XX, 38
							ಅಕ್ಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಅಕ್ಕಾದೇವಿ ಕೊಟ್ಟ ಶಾಸನ ಮರ್ಯಾದೆಯ ಪುನರ್ಭರಣ.	ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್. ಆರ್. XI (i) 93

ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಧಾರವಾಡ.

ಅ.ನಂ	ಕಾನೂನದ ಕಾಲ	ಕಾನೂನವಿರುವ ಸ್ಥಳ	ಊರು/ಗ್ರಾಮ	ತಾಲೂಕು	ಜಿಲ್ಲೆ	ರಾಜ್ಯ	ಕಾನೂನದ ವಿಷಯ ಅಥವಾ ಪಠ್ಯ	ಆಕರ ಗ್ರಂಥಗಳು
90	1058	ನರಸಿಂಹ ದೇವಾಲಯದ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದಲ್ಲಿರುವ ಶಾಸನ	ರಂಗಪುರಂ	ಹಡಗಲಿ	ಬಳ್ಳಾರಿ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಆಳ್ವಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಮಾಗೋಳದ ಮಹಾಜನಗಳು 23 ಮತ್ತರು ಭೂಮಿಯನ್ನು ನರಸಿಂಹದೇವರ ಸೇವಾಕಾರ್ಯಗಳಿಗಾಗಿ ಮತ್ತು ಗಣಪತಿ ದೇವರ ಸೇವೆಗಾಗಿ ಭೂಮಿದಾನ ಮಾಡಿದ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.	ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್. ಆರ್. IX(i), 120 ಕೆ.ವಿ.ಶಾ.ಸಂ-1, ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆ, ಪುಟ 394
91	1058		ಪುಲಕುರ್ತಿ	ರಾಯದುರ್ಗ	ಅನಂತಪುರ	ಆಂಧ್ರ ಪ್ರದೇಶ	ಕೊಳೂರಿನಿಂದ ಚಾಲುಕ್ಯ ದೊರೆ ತೃಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲದೇವ ಹಾಗೂ ಅವನ ಮಹಾಸಾಮಂತ ಕರಿಕಾಲವಂಶದ ಬಚ್ಚರಸ, ಗೋನರಸ, ಭೀಮರಸರು ಅಯ್ಯಣವಾಡಿ-300 ಮತ್ತು ಕಣ್ಣಯಕಲ್ಲು-300 ನ್ನು ದಿಗ್ವಿಜಯ ನೆಲೆವಿಡಿನಿಂದ ರಾಜ್ಯವಾಳುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಇವರು ದಂಡನಾಯಕ ಗೋಪಣ್ಣನ ಬಿನ್ನಹದಿಂದ ವೇಮುಲವಾಡ ಪೂಲುಕು ರುಕೆಯ ಮಹಾಜನರಿಗೆ ಭೂಮಿದಾನ ಕೊಟ್ಟರೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದೆ.	ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್. ಆರ್. IX(i), 122
92	1059	ಗೋಕುಳೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಹಿಂದೆ	ಬೆಳವಟ್ಟಿ	ಹಾನಗಲ್	ಧಾರವಾಡ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಹರಕೇಶ್ವರಿದೇವ ಮತ್ತು ಸಾಮಂತ ರಾಮದೇವರಿಂದ ಹಿರಿಯಕೇರೆಯ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಕ್ಕಾಗಿ ದಾನದ ಉಲ್ಲೇಖ.	ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲಾ ಶಾಸನ ಸೂಚಿ ಪುಟ-65
93	1059	ಸರ್ವೆನಂಬರ್ 141 ರಲ್ಲಿರುವ ಶಾಸನ	ಮಲ್ಲೂರು	ಬಾಡಗಿ	ಹಾವೇರಿ	ಕರ್ನಾಟಕ	ನಾರ್ಗಾಪುರ ರಾಜದಿತ್ಯರಸ, ಆತನ ಸತಿ ಪಂಪಾದೇವಿ ಮತ್ತು ದಂಡನಾಯಕ ಗುಂಡಮಯ್ಯ ರಿಂದ ಕೆರೆಗೆ ಭೂದಾನ ಮಾಡಿದ ವಿವರ.	ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್. ಆರ್. XVIII, 65

ಅ.ನಂ	ಶಾಸನದ ಕಾಲ	ಶಾಸನವಿರುವ ಸ್ಥಳ	ಊರು/ಗ್ರಾಮ	ತಾಲ್ಲೂಕು	ಜಿಲ್ಲೆ	ರಾಜ್ಯ	ಶಾಸನದ ವಿಷಯ ಅಥವಾ ಪಠ್ಯ	ಆಕರ ಗ್ರಂಥಗಳು
94	1059	ಕಿರಿಯ ಕಟ್ಟೆಯ ಮೇಲಿನ 3ನೇ ಶಾಸನ	ಹಿರೇಮೈಗಳ ಗೇರಿ	ಹರಪನಹಳ್ಳಿ	ದಾವಣಗೆರೆ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಅರಸನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚಂಗಿ-30ರ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಸಿಂಘದೇವನು ಮೇಗಣಗೆರೆಯ ಸ್ವಯಂಭೂ ದೇವರ ಸೇವೆಗೆ ಆರ್ಯದೇವನ ಶಿಷ್ಯರಾದ ಮೂರು ಜಾವಿ ಪಂಡಿತರ ಕಾಲನ್ನು ತೊಳೆದು ಉಚ್ಚಂಗಿ-30ರ ಬಳಿಯ ಕಾಡವಾರದ ಪಳ್ಳಿಯ ಬಡಗಣ ಭೂಮಿದಾನ ಮಾಡಿರುವುದನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. (ಶಾಸನ ಕೃತಿತ)	ಕ.ವಿ.ಶಾ.ಸಂ-1 ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಪುಟ - 487
95	1059	ಚಾವಡಿಯ ಹತ್ತಿರ ಚರಂಡಿ ಮೇಲಿನ ಕಲ್ಲು	ಡಂಬಳ	ಮಂಡರಗಿ	ಧಾರವಾಡ	ಕರ್ನಾಟಕ	ದರ್ಮಪೂರ್ವದ ಹದಿನಾರು ಸೆಟ್ಟಿಗಳ ಸಮ್ಮುವದಲ್ಲಿ ಬೀರಯ್ಯ ಸೆಟ್ಟಿಯು ನಗರ ಜಿನಾಲಯಕ್ಕೆ ನೀಡಿದ ಸುವರ್ಣದಾನ.	ಎಸ್. ಆರ್. ± @ W. XI (i), 94
96	1059	ಹಣಮಂತ ದೇವರ ಗುಡಿ ಎದುರು	ಕರಮಡಿ	ರೋಣ	ಧಾರವಾಡ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಬಬ್ಬಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಸತ್ಯಕ್ಕೆ ಗಂಗೇಯಜೀಯನಿಂದ ಹಣದಾನ.	S. I. I., XV, 1
97	1059	ಬೋಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲಿಸಿರುವ ಕಲ್ಲು	ದೋಣಕಲ್ಲು	ಗೋಟ್ಟು	ಅನಂತಪುರ	ಆಂಧ್ರ ಪ್ರದೇಶ	ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಚಿದ್ರಣ ಚೋಳ ಮಹಾರಾಜನು ಸಿಂಧವಾಡಿ -1000 ಅನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದ. ಚಕ್ರ ವರ್ತಿಯ ದಕ್ಷಿಣ ದಿಶಾವರಕ್ಕೆ ದಿಗ್ವಿಜಯಕ್ಕೆ ಹೋಗಿದ್ದಾಗ, ಕೊಂಡ ಕುಂದೆಯನ್ನು ಸಂಕರಸ ಎಂಬುವವನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದ. ಆಗ ಚಿದ್ರಯ್ಯ ಜಕ್ಕಯ್ಯ ಎಂಬ ಇಬ್ಬರು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ನಿಜರ ಗಾವುಂಡ ಚಳಕ ಗಾವುಂಡ ಮತ್ತು ಚನ್ನಯ್ಯ ಗಾವುಂಡರ ಉಂಬಳಿ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಮೂರು ವರ್ಷದಿಂದ ಬಲವಂತವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿ	S. I. I., IX, P-I, 123

ಅ.ನಂ	ಕಾಸನದ ಕಾಲ	ಕಾಸನವಿರುವ ಸ್ಥಳ	ಊರು/ಗ್ರಾಮ	ತಾಲೂಕು	ಜಿಲ್ಲೆ	ರಾಜ್ಯ	ಕಾಸನದ ವಿಷಯ ಅಥವಾ ಪಠ್ಯ	ಆಕರ ಗ್ರಂಥಗಳು
98	1059	ಜೋಡಿ ಕಳಸ ದೇವರ ಗುಡಿ	ಸೂಡಿ	ರೋಣ	ಧಾರವಾಡ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಕೊಳ್ಳತ್ತಿ ದ್ದರು. ಆ ಮೂವರು ಗಾವುಂಡರು ಮೂವರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬರು ಸತ್ತಲ್ಲದೆ. ಭೂಮಿ ಉಳಿಯುವದಿಲ್ಲವೆಂದು ತೀರ್ಮಾನಿಸಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರೊಡನೆ ನಡೆಯುವ ಹೋರಾಟದಲ್ಲಿ ಸತ್ತವರಿಗೆ ಮೊದಲಿನ ಭಾಗದ ಜೊತೆಗೆ ಒಂದು ಭಾಗ ತೇಜಸೌಮ್ಯ ವೃತ್ತಿಗೆ ಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಅಲೋಚಿಸುತ್ತಾರೆ. ನಿಜವಾಗಿ ಗಾವುಂಡರು ಸಾಯಲು ನಿರ್ಧರಿಸಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರೊಡನೆ ಹೋರಾಡಿ, ಅವರನ್ನು ಕೊಂದು ತಾನೂ ಸತ್ತು ಮಾಡಿ ಕೊಂಡ ಒಪ್ಪಂದದಂತೆ ತನ್ನ ಮಗ ಮಾಚಿ ಗಾವುಂಡನಿಗೆ ಎರಡು ಭಾಗವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಮಾಚಿ ಗಾವುಂಡನೂ ಕಮ್ಮ ಅಂಬಾಳ ಜಕ್ಕೋಜನಿಗೆ 5 ಮತ್ತರ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಬಡ್ಡಿಗಿವಾಳ ಬಿಟ್ಟೋಜನಿಗೆ 5 ಮತ್ತರ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಅಕ್ಕ ಸಾಲೆವಾಳು ಬಾಳಗೆ 5 ಮತ್ತರು ಭೂಮಿಯನ್ನು ದತ್ತಿಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟನೆಂದೂ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದೆ.	E I X V P-86
99	1060	ತೋಟದ ವೀರಣ್ಣನ ಗುಡಿಯ ಹಿಂದೆ ಕಲ್ಲು	ಹಿರೇಕೆರೂರ	ಹಿರೇಕೆರೂರ	ವಿಜಾಪುರ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಮಹಾಸಾಮಂತಾಧಿಪತಿ ಮನೆವರ್ಗದ ದಂಡನಾಯಕ ನಾಗದೇವನಿಂದ ನಾಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ನಿರ್ಮಾಣ ಹಾಗೂ ದಾನ.	K.I.VI 10
1061	0	ಜೈನ ಬಸದಿಯ ಬಲದ ಗುಡ್ಡದ ಕಲ್ಲು	ಆರಸೀನ ಬೀಡು	ಹುನಗುಂದ	ಬಳ್ಳಾರಿ	ಕರ್ನಾಟಕ	ದಂಡನಾಯಕನಾಗಿದ್ದ ಚಟ್ಟಮಯ್ಯನು ವಿಕ್ರಮಪುರದ ಬ್ರಹ್ಮಪುರಿಯ 42 ಮಹಾಜನರಿಗೆ ಸುಂಕದಾನ ಮಾಡಿರುವದನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.	S. I. I., XI (i) 96

ಅ.ನಂ	ಶಾಸನದ ಕಾಲ	ಶಾಸನವಿರುವ ಸ್ಥಳ	ಊರು/ಗ್ರಾಮ	ತಾಲೂಕು	ಜಿಲ್ಲೆ	ರಾಜ್ಯ	ಶಾಸನದ ವಿಷಯ ಅಥವಾ ಪಠ್ಯ	ಆಕರ ಗ್ರಂಥಗಳು
101	1061	ಕಿರಿಕಟ್ಟೆಯ ಮೇಲಿರುವ ಶಾಸನ	ಹಿರೇಮೈಗಳ ಗೇರಿ	ಹರಪನಹಳ್ಳಿ	ಧಾರವಾಡ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಚಾಳುಕ್ಯರಾಜ ಶ್ರೀಲೋಕೇಶ್ವರನ ದೇವನ ಅಶ್ವಕೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕದಂಬಳಿಗೆ -1000 ದಲ್ಲಿನ ಮೇಗಣಂಗೆರೆಯನ್ನು ಅಳುತ್ತಿದ್ದ ದಂಡನಾಯಕ ಕೇಸಿಮಯ್ಯನು ಸ್ವಯಂಭೂಕಲಿದೇವಸ್ವಾಮಿ ದೇವರ ಸೇವೆಗೆ ದಾನ ಬಿಟ್ಟ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಈ ಶಾಸನವನ್ನು ಬಮ್ಮದೇವ ನೆಂಬುವವನು ರಚಿಸಿದನು.	S.I.I., IX (i) 125
102	1062		ಹೆಡಗೊಂಡ	ಬ್ಯಾಡಗಿ	ಧಾರವಾಡ	ಕರ್ನಾಟಕ	ತಡಸೂರಿನ ಕಲಿದೇವ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಆಯ್ಕೆವು ಗಾವುಂಡನಿಂದ ದಾನ ಮಾಡಿರುವುದನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.	ಧಾ.ಜಿ.ಶಾ.ಸೂಚಿ ಪುಟ-53
103	1062	ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ ಗುಡಿ ಹತ್ತಿರ	ಹುಲಗೂರ	ಶಿಗ್ಗಂಪ	ಧಾರವಾಡ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಮಹಾಸಾಮಂತಾಧಿಪತಿ ಮಹಾಪ್ರಚಂಡ ದಂಡನಾಯಕ ದೇವಪಾಲ ಅರಸನು ಪುಲ್ಲಿಂಗೂರು ಅಳುವಾಗ ಕೆರೆಗಳಿಗೆ ಭೂದಾನ ನೀಡಿರುವುದನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.	ಧಾ.ಜಿ.ಶಾ.ಸೂಚಿ ಪುಟ 32
104	1062	ಶಾನುಭೋಗರ ತುಂಬುವ ಬಾವಿ	ಚಿಲ್ಲೂರ	ಶಿಗ್ಗಂಪ	ಧಾರವಾಡ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಊರೂರೆಯ ನಾಯಮ್ಮನು ರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ನಿರ್ಮಿಸಿ ಸಿಂಹ ಪರ್ವೆಯ ಸೋವರಾಶಿ ಜಯವರಿಗೆ ಪುಟ -28 ನೀಡಿದ ದಾನದ ಉಲ್ಲೇಖ.	ಧಾ.ಜಿ.ಶಾ.ಸೂಚಿ ಪುಟ -28
105	1062	ಸರಕಾರಿ ಪಶುಸಂಗೋಪನಾ ಕ್ಷೇತ್ರ	ಬಂಕಾಪುರ	ಗದಗ	ಧಾರವಾಡ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಪಡೆವಳ ಬೀರಯ್ಯ ಅಲಿಮಯ್ಯ ಹಾಗೂ ಶ್ರೀಧರಯ್ಯಪೆರ್ಗಡೆಗಳಿಂದ ಬಂಕಾಪುರದ ಇಂದ್ರೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಸುಂಕದಾನ.	S.I.I., XVIII, 66
106	1062	ಅಲ್ಲಿಯ ಪಾಂಡುರಂಗ ದೇವಾಲಯದ	ಹೂವಿನ ಹಡಗಲಿ	ಹಡಗಲಿ	ಬಳ್ಳಾರಿ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಕಲ್ಯಾಣದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಲೋಕೇಶ್ವರನ ದೇವನು ಅಳುತ್ತಿರುವಾಗ ಆತನ ಮಗ ವಿಜಯಾದಿತ್ಯನು ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆ ನೋಳಂಬವಾಡಿ-32000ವನ್ನು ಕಂಪಿಲೆಯಿಂದ ಪುಟ -419 ಅಳುತ್ತಿದ್ದನು.	ಕ.ವಿ.ಶಾ.ಸಂ-1 ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಪುಟ -419

ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಧಾರವಾಡ.

ಅ.ನಂ	ಶಾಸನದ ಕಾಲ	ಶಾಸನವಿರುವ ಸ್ಥಳ	ಊರು/ಗ್ರಾಮ	ತಾಲೂಕು	ಜಿಲ್ಲೆ	ರಾಜ್ಯ	ಶಾಸನದ ವಿಷಯ ಅಥವಾ ಪಠ್ಯ	ಆಕರ ಗ್ರಂಥಗಳು
		ಅವರಣದಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದಿರುವ ಶಾಸನ					ಆತನ ಮಾಂಡಲಿಕ ಘಟ್ಟಿಯರ ಸಮಾಜ ಮತ್ತು ಮಲ್ಲಪ್ಪರಸನು ಪೂಲಿಯ ಕೆರೆಯ ಮನ್ನೆಯನ್ನು ಕಲಿದೇವರಿಗೆ ಬಿಟ್ಟು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ಸ್ಥಳದ ಸ್ಥಾನಿಕ ಮಲಯಾಳ ಪಂಡಿತನ ಶಿಷ್ಯ ಸಾಂತರಾಶಿ ಪಂಡಿತ, ಮಲ್ಲಪ್ಪರಸ, ಸ್ಥಳದ ಮಹಾಜನಗಳು ಈ ದಾನದ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಕರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಪೂವಿನ ಪಂಡಗಿಲಿಯ 120 ಮಹಾಜನಗಳು ಪೂವಿನ ಪಂಡಗಿಲಿಯಲ್ಲಿ ಕಲಿದೇವ ಸ್ವಾಮಿಯ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಲು ಕೆಸರಗಲ್ಲು ಹಾಕಿದ ಮಾರೋಜನಿಗೆ ಭೂದಾನ ಮಾಡಿದರು. ಹಾಗೂ ಈ ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಕಟ್ಟುವ ಶಿಲ್ಪಿಗಳಿಗೆ ಕೆಲವು ತೆರಿಗೆಗಳಿಂದ ಪೂರ್ಣ ರಿಯಾಯಿತಿ ನೀಡಿರುವುದನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದೆ.	
107	1062	ನಗರೇಶ್ವರ ಗುಡಿಯ ಹಿಂದೆ	ಮುಳಗುಂದ	ಗದಗ	ಧಾರವಾಡ	ಕರ್ನಾಟಕ	ತೃಟಿತ ಮಹಾಸಾಮಂತ ಆಯ್ದರ ಸ ಆಳುವಾಗ ಸೆಟ್ಟಿಗಳಿಂದ ಧುವೇಶ್ವರ ಪಂಡಿತರಿಗೆ ಭೂದಾನ.	S.I.L., XI (i) 97
108	1062	ಹನಮಂತ ದೇವರ ಗುಡಿ ಹತ್ತಿರ	ಬ್ಯಾಕೋಡ	ಬಾಗೇವಾಡಿ	ವಿಜಾಪುರ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಬೆಳ್ಳೋಡದ ಮೂಲಸ್ಥಾನ ದೇವಾಲಯ ಮತ್ತು ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ಭೂದಾನ ನೀಡಿದ ವಿವರವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.	S.I.L., V (i) 98
109	1062	ಶಾಲೆಯ ಎದುರಿಗೆ ನಿಂತಿರುವ ಶಾಸನ	ಹೊನ್ನವಾಡ	ವಿಜಾಪುರ	ವಿಜಾಪುರ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಮಹಾಸಾಮಂತಾಧಿಪತಿ ಭಾಸ್ಕರ ಭಟ್ಟೋಪಾಧ್ಯಾಯನು ಪೊನ್ನವಾಡನ್ನಾಳುತ್ತಿರುವಾಗ ಅಲ್ಲಿರುವ ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ ಭೂದಾನ ಮಾಡಿರುವುದನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.	S.I.L., XVIII, 67

ಅ.ನಂ	ಕಾಸನದ ಕಾಲ	ಕಾಸನವಿರುವ ಸ್ಥಳ	ಊರು/ಗ್ರಾಮ	ತಾಲೂಕು	ಜಿಲ್ಲೆ	ರಾಜ್ಯ	ಕಾಸನದ ವಿಷಯ ಅಥವಾ ಪಠ್ಯ	ಆಕರ ಗ್ರಂಥಗಳು
110	106	ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ದಕ್ಷಿಣದ ಗೋಡೆಯಲ್ಲಿರುವ ಶಾಸನ	ಶಿರೂರ	ಬಾಗಲಕೋಟೆ	ವಿಜಾಪುರ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಸಿದ್ದೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಜೇರ್ಣೋದ್ಧಾರಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಭು ಮಾರಸಿಂಗ ಚನ್ನದಾನ ಮಾಡಿರುವದನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.	S.I.I., XI, (i) 99
111	1063	ಬನಶಂಕರಿ ಗುಡಿ ಮಕರ ತೋರಣ	ದೇವಿಹೊಸುರ	ಹಾವೇರಿ	ಧಾರವಾಡ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಅಂಘರಕ್ಕೆ ಇಂದಪಯ್ಯ ನಾಯಕನು ದೇಯ್ಯದ ಪೊಸಪೂರಿನಲ್ಲಿಯ ಮಾಳಜದೇವಿಗೆ ಮಕರ ತೋರಣ ಮಾಡಿಸಿದ ಉಲ್ಲೇಖ.	S.I.I., XVIII 69
112	1063		ಯರಗುಪ್ಪಿ	ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ	ಧಾರವಾಡ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಯರಗುಪ್ಪಿಯ ಗಾವುಂಡರು ಹಾಗೂ 60 ಒಕ್ಕಲಾದಿಗಳು ಅರಬಾವಿಗೆ ನೀಡಿದ ಭೂದಾನವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದೆ.	S.I.I., XVIII 68
113	1063	ಅದೇಶಾಸನದ ಎಡಬದಿ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿದೆ	ಹೂವಿನುಡಗಲಿ	ಹಡಗಲಿ	ಬಳ್ಳಾರಿ	ಆಂಧ್ರ	ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ ಮಹಾರಾಜ ವಿಜಯಾದಿತ್ಯನು ಆಳುತ್ತಿರುವಾಗ ಪೂವಿನ ಪಡಂಗಲಿಯ ಕಲಿಸ್ವಾಮಿ ದೇವರಿಗೆ ಕೆಲವು ದಾನಗಳನ್ನು ಮಾಡಿರುವದನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದೆ.	ಕ.ವಿ.ವಿ.ಶಾ.ಸಂ-1 ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಪುಟ-421
114	1064	ಮ್ಯೂಜಿಯಂನಲ್ಲಿರುವ ಕಂಬದ ಮೇಲೆ	ಕೊಲನುಪಾಕ	ಭುವನಗಿರಿ	ನಲ್ಗೊಂಡ	ಕರ್ನಾಟಕ	ದೊರೆಯ ಸಾಮಂತ ಮಹಾಮಂಡಲೇಶ್ವರ ಬುದ್ಧರಸನ ಆಜ್ಞೆಯಂತೆ ಮಹಾಮಾತ್ಯ ಪೆರ್ಗಡೆ ಕೋವಣಯ್ಯ ಎಂಬುವವನು ಕೊಳ್ಳಿಪಾಕೆಯ ಕಾಳಪ್ಪ ಸೆಟ್ಟಿಗೆ ನೀಡಿದ ಅಂಗಡಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಕೆಲವು ತೆರಿಗೆಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಕರ ಮರ್ಯಾದೆಯನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.	ಕ.ವಿ.ವಿ.ಶಾ.ಸಂ-1 ಸಂ-5 ಭಾಗ-II ಪುಟ-234
115	1064	ಉದ್ದಿ ಬಸವಣ್ಣನ ದೇವಾಲಯದ ಮಂಟಪದಲ್ಲಿರುವ ಶಾಸನ	ಮೊರಗೇರಿ	ಹಗರಿ ಬೊಮ್ಮನಹಳ್ಳಿ	ಬಳ್ಳಾರಿ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನು ಆಡಳಿತ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾಗ ವೆಂಗಿ ಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಶ್ರೀವಿಷ್ಣುವರ್ಧನನ ಮಹಾರಾಜ ವಿಜಯಾದಿತ್ಯನು ನೋಳಂಬವಾಡಿ-32000ನ್ನು	ಕ.ವಿ.ವಿ.ಶಾ.ಸಂ-1 ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಪುಟ 286 ಮತ್ತು

ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಧಾರವಾಡ.

ಅ.ನಂ	ಕಾಸನದ ಕಾಲ	ಕಾಸನವಿರುವ ಸ್ಥಳ	ಊರು/ಗ್ರಾಮ	ತಾಲೂಕು	ಜಿಲ್ಲೆ	ರಾಜ್ಯ	ಕಾಸನದ ವಿಷಯ ಅಥವಾ ಪಠ್ಯ	ಆಕರ ಗ್ರಂಥಗಳು
116	1064	ರಾಮೇಶ್ವರ ಗುಡಿಯ ಭಾವನೆಯಲ್ಲಿದೆ	ದೇವೂರ	ಸಿಂದಗಿ	ವಿಜಾಪುರ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಆಳುತ್ತಿದ್ದಾಗ ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಜಯಾರ್ಥವಾಗಿ ಬಂದಾಗ ಮೊರರಿಂಗರ ನೊಳಂಬೇಶ್ವರ ದೇವರ ಸರ್ವದೇವ ಪಂಡಿತರ ಕಾಲನ್ನು ತೊಳೆದು ಪರಮೇಶ್ವರ ದತ್ತಿಯಾಗಿ ಭೂದಾನ ನೀಡಿದ. ತಂತ್ರಪಾಲ ಮೈಲಿಯನ್ನು ರಾಜನ ಅಣತಿಯಂತೆ ದಾನ ನೀಡುತ್ತಾನೆ. ಶಾಸನ 12 ಸಾಲುಗಳಿದ್ದು ಕೃಷಿತವಾಗಿದೆ. ಶ್ರೀ ಲೋಕೇಶ್ವರನು ನೊಳಂಬಪಲ್ಲ ಪರ್ಮಾನಾಡಿ ಜಯಸಿಂಹ ದೇವನ ಅಧಿಕಾರಿ ಮಾಹಾಸಾಮಂತ ವಾರರಸನಿಂದ ಮಾರಸಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಕ್ಕಾಗಿ ಜ್ಞಾನರಾಶಿ ಪಂಡಿತರಿಗೆ ಭೂದಾನ.	S.I.I., IX (P-1) 127
117	1064	ಗ್ರಾಮದ ತದಕೇಶ್ವರ ಸ್ವಾಮಿ ದೇವಾಲಯದ ಬಳಿ ಇರುವ ಕಲ್ಲು	ಉಚ್ಚಂಗಿ ದುರ್ಗ	ಹರಪನಹಳ್ಳಿ	ಬಳ್ಳಾರಿ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಆಳ್ವಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಅವನ ಮಗ ವೆಂಗಿ ಮಂಡಳೇಶ್ವರ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ಮಾಹಾರಾಜ ವಿಜಯಾದಿತ್ಯ ದೇವನು ನೊಳಂಬಪಾಡಿ -32000 ವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಅವನ ದಂಡನಾಯಕನಾದ ಮೂಕರಾಜನ ಕೋರಿಕೆಯಂತೆ ಬಿಜ್ಜಳದೇವನು ಕಳೇಶ್ವರ ಪಂಡಿತರ ಪಾದವನ್ನು ತೊಳೆದು ಗಳಗೇಶ್ವರ ಸೇವೆಗಾಗಿ ದತ್ತಿ ನೀಡಿದ ವಿವರವಿದೆ. ಮುಂದುವರೆದು ಉಚ್ಚಂಗಿ ಕೋಟೆ ಮತ್ತು ಕಲಿದೇವರ ಬಗೆಗಿನ ದಂತ ಕಥೆಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತದೆ. ದೇವಪ್ರಯ್ಯನ ಉಚ್ಚಂಗಿ -30ನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಕಲಿದೇವರ ದೇವಾಲಯದ ಅಧಿಷ್ಠಾನವನ್ನು ಅದರ ಬಳಿ ಮಠ ಹಾಗೂ ಬಾವಿಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುತ್ತಾನೆ. ದಂಡನಾಯಕರಾದ ನಾಗದೇವಯ್ಯ ಎರಕಪ್ಪಯ್ಯ, ಮಾರಮಯ್ಯ ಮತ್ತು ಸಂಧಿವಿಗ್ರಹ ಕಾಳಿದಾಸಭಟ್ಟರು ರಾಜನ ಒಪ್ಪಿಗೆ ಪಡೆದು ಕಲಿದೇವರ ಪೂಜೆಗಾಗಿ ರಾವಿಘಟ್ಟವನ್ನು ಬಿಡುತ್ತಾರೆ.	ಕ.ವಿ.ವಿ.ಶಾ.ಸಂ-1 ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಪುಟ-462 ಮತ್ತು S.I.I., I X(i) 126

ಅ.ನಂ	ಶಾಸನದ ಕಾಲ	ಶಾಸನವಿರುವ ಸ್ಥಳ	ಊರು/ಗ್ರಾಮ	ತಾಲೂಕು	ಜಿಲ್ಲೆ	ರಾಜ್ಯ	ಶಾಸನದ ವಿಷಯ ಅಥವಾ ಪಠ್ಯ	ಆಕರ ಗ್ರಂಥಗಳು
118	1064	ವೀರನಾರಾಯಣ ಗುಡಿಯ ಹತ್ತಿರ	ಗದಗ	ಗದಗ	ಧಾರವಾಡ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಚೋಳಂಗೊಂಡ ಮಾದರಸನಿಂದ ದೇವಾಲಯ ಮತ್ತು ಮಠಗಳಿಗಾಗಿ ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಜೀಯನಿಗೆ ಭೂದಾನ ಮಾಡಿರುವದರ ಉಲ್ಲೇಖ.	S.I.I., XVIII, 70
119	1064	ಮಲ್ಲಿದೇವ ಕಟ್ಟೆ	ಅಸುಂಡಿ	ಗದಗ	ಧಾರವಾಡ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಶಾಂತರಾಶಿ ಪಂಡಿತರ ಕಾಲ ತೊಳೆದು ಬಿಟ್ಟ ಭೂದಾನ	S.I.I., XI (i) 100
120	1065	ಅಗ್ರಾಮದ ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲಿಸಿರುವ ಶಾಸನ	ಕೆರೆಗುಡಿಯಲ್ಲಿ	ಹರಪನಹಳ್ಳಿ	ಬಳ್ಳಾರಿ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನು ರಾಜ್ಯಭಾರ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾಗ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ಮಹಾರಾಜನ ವಿಜಯಾದಿತ್ಯನು ಬಲ್ಲಕುಂದೆ-300, ಕದಂಬಳಿಗೆ-1000, ಕೋಗಲಿ-500ನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಇವನ ಸಾಮಂತ ಬಿಜ್ಜಲದೇವನೇಂಬುವನು ರಾಜನ ಅನುಮತಿ ಪಡೆದು ದಕ್ಷಿಣ ದಿಗ್ಭಾಗದ ದಿಗ್ವಿಜಯಾರ್ಥವಾಗಿ ಅರಸಿಯಕೆರೆಯ ಬೀಡಿನಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಕೋಗಲಿ-500 ಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಮುತ್ತಿಗೆ-30, ಕಂಪಣದಲ್ಲಿದ್ದ ಕಡಕೊಳವೆಂಬ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ನೋಳಂಬೇಶ್ವರದೇವರಿಗೆ ಲಾಕುಳಾಗಮಮತದ ದಿವ್ಯಶಕ್ತಿ ಪಂಡಿತದೇವರ ಕಾಲನ್ನು ತೊಳೆದು ದಾನ ನೀಡಿರುವದನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.	ಕ.ವಿ.ವಿ.ಶಾ.ಸಂ-1 ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲಾ ಪುಟ-658 ಮತ್ತು S.I.I., I X(i) - 128
121	1066	ಶ್ರೀ ಸಿದ್ಧಾಮಯ್ಯ ಮಠ ಪತಿಯವರ ಮನೆಯ ಎದುರಿಗೆ ಇರುವರೆಲ್ಲ	ಏವೂರ	ಸುರುಪುರ	ಗುಲ್ಬರ್ಗ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಶ್ರೀಕರಣ ದಂಡನಾಯಕ ಸೋವರಸರು ಸೂರ್ಯಗ್ರಹಣ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ದೇವರಿಗೆ ಬಿಟ್ಟ ದತ್ತಿಯನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.	ಸುರಪುರ ತಾಲೂಕು ಶಾಸನಗಳು ನಂ.

ಅ.ನಂ	ಶಾಸನದ ಕಾಲ	ಶಾಸನವಿರುವ ಸ್ಥಳ	ಊರು/ಗ್ರಾಮ	ತಾಲೂಕು	ಜಿಲ್ಲೆ	ರಾಜ್ಯ	ಶಾಸನದ ವಿಷಯ ಅಥವಾ ಪಠ್ಯ	ಅಕರ ಗ್ರಂಥಗಳು
122	1066	ಕುಂಬಾರ ಓಣಿಯಲ್ಲಿರುವ ಶಾಸನ	ಮೋಟಿಮನ್ನೂರ	ರಾಣಿಬೆನ್ನೂರ	ಧಾರವಾಡ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಅಯ್ಯಮ್ಮಯ್ಯ ನಾಯಕನು ಬೆಣ್ಣೆಪೂರಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಸಿದ ಬಸದಿಗೆ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಲಕ್ಷ್ಮಿ ರಸನಿಂದ ಭೂದಾನ ಮಾಡಿರುವುದನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.	S.I.I., XVII, 71
123	1066	ಎಲ್ಲಮ್ಮನ ಗುಡಿ ಕಂಬ	ದೇವಗೇರಿ	ಹಾವೇರಿ	ಧಾರವಾಡ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಖಚರವಂಶದ ಮಹಾಸಾಮಂತ ರಾಜಾದಿತ್ಯನು ಬಾಸಪುರ -140 ಆಳುತ್ತಿರುವಾಗ ಗೋವಿಂದೇಶ್ವರ ಮತ್ತು ಚಟ್ಟೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ನೀಡಿದ ಭೂದಾನವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.	S.I.I., XVIII, 72
124	1066	ಬಸವಣ್ಣನ ಗುಡಿ ಬಾಗಿಲ ಎಡಗಡೆ	ಹೊಟ್ಟೂರ	ಶಿಗ್ಗಾವ	ಧಾರವಾಡ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಕೇಶವಗಾವುಂಡನಿಂದ ಕೇಶವೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ನಿರ್ಮಾಣ ಹಾಗೂ ಭೂದಾನದ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ.	F. I., XVI, P-81
125	1066	ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂದೆ ಬಿದ್ದಿರುವ ಶಾಸನ	ಹರಕನಾಳು	ಹರಪನಹಳ್ಳಿ	ಬಳ್ಳಾರಿ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರನಾದ ವಿಷ್ಣುವರ್ಧನ ಮಹಾರಾಜ ವಿಜಯಾದಿತ್ಯ ದೇವನು ನೋಳಂಬವಾಡಿ-3200ರನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಪರ್ಗಡೆ ದೇವಪ್ಪಯ್ಯ ಮತ್ತು ಇತರ ಪ್ರಮುಖರು ಕೂಡಿ ಅರಹಟ್ಟದ ಸ್ವಯಂಭೂ ಕಲಿದೇವ ದೇವರ ಸೇವೆಗಾಗಿ ಮಾಳ್ಗೆಗೆ-30 ರಲ್ಲಿನ ನಿಲ್ಲಜೆಗೆ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ಚಂದ್ರಗ್ರಹಣದ ದಿನ ದಾನ ಮಾಡಿದ ವಿವರವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.	ಕ.ವಿ.ವಿ. ಶಾ.ಸಂ-1 ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆ ಪುಟ-545 S.I.I., IX (1) 129
126	1066	ಲಕ್ಷ್ಮಿ ಗುಡಿಯ ಹತ್ತಿರ ಪಟೇಲರ ಮನೆಯ ಗೋಡೆ	ಮಾರಸನಹಳ್ಳಿ	ಇಂಡಿ	ಬಿಜಾಪುರ	ಆಂಧ್ರ	ಜಯಸಿಂಹದೇವನು ಬಲ್ಲವರಸನಿಂದ ಕೊಂಡ ಮಾರಸಿಂಗನ ಹಳ್ಳಿಯನ್ನು ಎಳೆಮೇಲದ ಉತ್ತರೇಶ್ವರ ದೇವರ ಮಠಕ್ಕಾಗಿ ದಾನ ನೀಡಿದ ಉಲ್ಲೇಖವನ್ನು ಮಾಡಿದೆ.	S.I.I., XX, 40

ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಧಾರವಾಡ.

ಅ.ನಂ	ಶಾಸನದ ಕಾಲ	ಶಾಸನವಿರುವ ಸ್ಥಳ	ಊರು/ಗ್ರಾಮ	ತಾಲೂಕು	ಜಿಲ್ಲೆ	ರಾಜ್ಯ	ಶಾಸನದ ವಿಷಯ ಅಥವಾ ಪಠ್ಯ	ಆಕರ ಗ್ರಂಥಗಳು
127	1066	ರಾಮಾಲಯದಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದಿರುವ ಒಂದು ಕಲ್ಲಿನ ಮೇಲೆ	ಪೋಟ್ಟಪಲ್ಲಿ	ಕರೀಂನಗರ	ಕರೀಂನಗರ	ಆಂಧ್ರ	ಜಾಲುಕ್ಕೆ ದೊರೆ ತೈಲೋಕ್ಯ ಮಲ್ಲನ ಆಳ್ವಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಕೆಂಗೊಂಡೆಯ ಮಹಾಸಾಮಂತ ಚಂದಯ್ಯರ ಸನು ಪಂಚಮಠ ಸ್ಥಾನದ ನಕರೇಶ್ವರ ದೇವರ ಸೇವೆಗೆ ತಪೋಧನರ ಆಹಾರ ದಾನಕ್ಕೆ ಒಂದು ರಾಟಣವನ್ನು ದತ್ತಿಯಾಗಿ ನೀಡಿದನೆಂದೂ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದೆ.	ಕ.ವಿ.ವಿ.ಶಾ.ಸಂ-5 ಭಾಗ-II, ಪುಟ -56 ಮತ್ತು E. series-8
128	1066	ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿರುವ ಶಾಸನ	ಉಜ್ಜಲಿ			ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ	ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ವಲ್ಲಭ ಚೋಳನು ಕಲ್ಲ ಕೆಳಗು-500 ರಾಜಧಾನಿ ಉಜ್ಜವೊಳಲು ಕೋಟೆಯ ಒಳಗಿರುವ ಬಸದಿ ದ್ರಾವಿಡ ಸಂಘ, ಸೇನಗಣ, ಕೌರೂರಗಚ್ಚದ ಬುದ್ಧ ಜಿನಾಲಯದ ಚನ್ನಪಾರ್ಶ್ವ ದೇವರ ಪೂಜೆಗೆ ಅಲ್ಲಿಗೆ ಬರುವ ರಾಶಿಯರ, ಅಜ್ಜಿಯರ, ಆಹಾರ ದಾನಕ್ಕೆ ವಾದಿರಾಜರ ಶಿಷ್ಯರಾದ ಆಚಾರ್ಯ ಇಂದ್ರಸೇನ ಪಂಡಿತ ದೇವರ ಕಾಲನ್ನು ತೊಳೆದು ಭೂಮಿ ತೋಟಗಳನ್ನು ದತ್ತಿಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದೆ.	ಕ.ವಿ.ವಿ.ಶಾ.ಸಂ-5 ಭಾಗ-II ಪುಟ 179
129	1066		ಯಕಲಾಪುರ	ಮುಖೇಡ	ನಾಂದೇಡ	ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ	ಈ ಶಾಸನವು ಮಹಾಸಾಮಂತ ಕರ್ಕಪರಸನನ್ನು ಹೆಸರಿಸುತ್ತಿದ್ದು, ಆತನನ್ನು ಅವರಾವತಿ ಪುರಾವರಾಧೀಶ್ವರ ಎಂದು ಕೀರ್ತಿಸಿದೆ. ಇದು ಸಕ್ಕರಗೆ-80 ರೊಳಗಣ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಕರ್ಕಪರಸರು ಭೂಮಿ ನಿವೇಶನಗಳನ್ನು ದೇವರ ಸೇವೆಗೆ ದತ್ತಿಯಾಗಿ ನೀಡಿದರೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.	I. F. N. D
130	1067	ಗೋಕುಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಹಿಂದೆ	ಬೆಳವತ್ತಿ	ಹಾನಗಲ್	ಧಾರವಾಡ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಮಂಡಳಿಕ ಲಕ್ಷ್ಮೀರಸನ ವಿನಂತಿಯ ಮೇರೆಗೆ ಕೋಗುಳೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಆಚಾರ್ಯ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಪಂಡಿತರಿಗೆ ಸೋಮೇಶ್ವರನಿಂದ ಎಲ್ಲರ ಗ್ರಾಮ ದಾನ.	ಧಾ.ಜಿ.ಶಾ.ಸೂಚಿ ಪುಟ -65

ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಧಾರವಾಡ.

ಅ. ಸಂ	ಶಾಸನದ ಕಾಲ	ಶಾಸನವಿರುವ ಸ್ಥಳ	ಊರು/ಗ್ರಾಮ	ತಾಲೂಕು	ಜಿಲ್ಲೆ	ರಾಜ್ಯ	ಶಾಸನದ ವಿಷಯ ಅಥವಾ ಪಠ್ಯ	ಆಕರ ಗ್ರಂಥಗಳು
131	1065	ಗ್ರಾಮದ ಕೆ.ಬಿ.ಮೂಡಿಯಂ ನಲ್ಲಿರುವ ಶಾಸನ	ಚಿಲ್ಲುಕು	ಹುಜೂರ ನಗರ	ನಲ್ಲೊಂಡ	ಆಂಧ್ರ	ಮಹಾವಂಶೇಶ್ವರ ಕೊಲ್ಲಿ ಪಾಕ-21000 ಮತ್ತು ಭಜ್ಜಿ-1000ನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಅವನು ಲೊಂಬುಳಿಕೆ-70ರ ರಾಜಧಾನಿ ಚಿಲುಕೂರುಪಲ್ಲಿಯಲ್ಲಿ ಅಸಗೆಶ್ವರ ದೇವರನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠೆ ಮಾಡಿಸಿ ಅದಕ್ಕೆ ಭೂಮಿ ದತ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟದ್ದನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.	ಕ.ವಿ.ವಿ.ಶಾ.ಸಂ.-5 ಭಾಗ-II, ಪುಟ-195
132	1067	ಊರಲ್ಲಿ ವೀರಗಲ್ಲು	ಕೊಂಡೂಜ	ಹಾನಗಲ್	ಧಾರವಾಡ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಕೀರ್ತಿ ದೇವನು ಬಾಳೆಯೂರ ಮೇಲೆ ದಾಳಿ ಮಾಡಿದಾಗ ಬರ್ಮ ದೇವನ ವಿರಮರಣ.	ಧಾ.ಜಿ.ಶಾ.ಸೂಚಿ ಪುಟ-65
133	1068	ನಾಗೇಶ್ವರ ಗುಡಿ ಮಂಟಪ	ಆಲೂರ	ಮುಂಡರಗಿ	ಧಾರವಾಡ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಮಹಾವಂಶೇಶ್ವರ ಶೌಚರಸನ ಆಳ್ವಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಮಾಸೆಯವಾಡಿ-140 ರಲ್ಲಿಯೆ ಮಳಾದಾಲೂರ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಭೂದಾನ ಮಾಡಿರುವದನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.	S. I. I., XI (i) - 101
134	1068	ಪಂಚಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂಭಾಗದ ನಾಗರ ಕಟ್ಟೆಯ ಬಳಿ ಇರುವ ಕಲ್ಲಿನ ಮೇಲೆ	ಪಂಚಲಿಂಗಾಲ	ಕರ್ನಾಲ	ಕರ್ನಾಲ	ಆಂಧ್ರ	ಎರಡನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನು ರಾಜ್ಯಭಾರ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾಗ ದೊರೆಯು ದಿಗ್ವಿಜಯಕ್ಕೆಂದು ಹೊರಟಿದ್ದಾಗ, ಕಂದೂರು ನಾಡಿನ ಕೃಷ್ಣವೆಣ್ಣಾನದಿಯ ಉತ್ತರ ದಿಕ್ಕಿನ ಅಪ್ಪಯಣ ಬೀಡಿನರಾಮೇಶ್ವರ ತೀರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸ್ನಾನಮಾಡಿ ಪಂಚಲಿಂಗದ ಮಹಾಸ್ಥಾನ ಪತಿ ಕಾಶ್ಮೀರ ಪಂಡಿತ ದೇವರ ಕೈಯಲ್ಲಿ ತುಂಗಭದ್ರಾ ನದಿಯ ದಕ್ಷಿಣ ದಡದ ನಳವಾಡಿನಾಡಿನ ಚಿರುಪುಂಬಾಡು ಸಮೀಪದಗುಡಿಗೇರಿ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ದೇವಾಲಯದ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಕ್ಕಾಗಿ ದತ್ತಿ ಕೊಡುತ್ತಾನೆಂದು ಇದರಲ್ಲಿ	ಕ.ವಿ.ವಿ.ಶಾ.ಸಂ.-5 ಪುಟ-405 ಮತ್ತು E.I., XXXVII-19, P-139

ಕರ್ನಾಟಕ ದೃಷ್ಟಿವ್ಯಾಪ್ತಿಯ, ಧಾರವಾಡ.

ಅ.ನಂ	ಶಾಸನದ ಕಾಲ	ಶಾಸನವಿರುವ ಸ್ಥಳ	ಗೂರು/ಗ್ರಾಮ	ತಾಲೂಕು	ಜಿಲ್ಲೆ	ರಾಜ್ಯ	ಶಾಸನದ ವಿಷಯ ಅಥವಾ ಪಠ್ಯ	ಆಕರ ಗ್ರಂಥಗಳು
135	1068	ವೀರಭದ್ರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿರುವ ಶಾಸನ ಮೆಧುಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಆವರಣ	ಬನವಾಸಿ	ಶಿರಸಿ	ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದೆ. ಈ ಶಾಸನವನ್ನು ಬರೆದವನು ನಾಗಚಂದ್ರ ಕವೀಂದ್ರ. ಬಹುಶಃ ಇವನು ಅಭಿನವ ಪಂಪನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ನಾಗಚಂದ್ರ ಕವಿಯೇ ಆಗಿರಬೇಕು.	S.I.I., IX (i)-36
136	-	ಹೊಲವೊಂದರಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲಿಸಿರುವ ಒಂದು ಕಂಬದ ಮೇಲೆ	ಗೊಲ್ಲರಹಟ್ಟಿ	ಮಡಕಶಿರಾ	-	ಅಂಧ್ರ	ಈ ಶಾಸನವು ಪಲ್ಲವ ದೊರೆ ನೊಳಂಬಾಧಿರಾಜನ ಆಳ್ವಿಕೆಯನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಹಂದಿಯೊಂದಿಗೆ ಹೋರಾಡಿ ಅದನ್ನು ಕೊಂದು ತಾನು ಸತ್ತ ಪೂರ್ಣಗ ಎಂಬ ಬೇಟೆ ನಾಯಿಯ ಸ್ಮಾರಕವಾಗಿ ಈ ಕಂಬವನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಲಾಗಿದೆ. ತಣ್ಣೂರು ಮತ್ತು ಚೋರ ಗಿರಿಯನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ನಾಯಕನೊಬ್ಬನನ್ನು (ಹಸರು ತೃಟಿತವಾಗಿದೆ) ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದೆ.	S.I.I., XX-41 ಕ.ವಿ.ವಿ. ಶಾ.ಸಂ.5 ಭಾಗ-1, ಪುಟ-78
137		ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲಿಸಿರುವ ಒಂದು ವೀರಗಲ್ಲು	ನರಸಿಂಗ ರಾಯನಿರೂಪ	ಮಡಕಶಿರಾ	-	ಅಂಧ್ರ	ಇದರಲ್ಲಿ ನೊಳಂಬಾಧಿರಾಜನ ಆಳ್ವಿಕೆಯನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದೆ ಚತುರಂಗ ಬಲವನ್ನು ಎದುರಿಸಿ ನಾಡವುಗಾವುಂಡ ಎಂಬುವವನು ಸತ್ತದ್ದನ್ನು ದಾಖಲಿಸುತ್ತದೆ.	ಕ.ವಿ.ವಿ.ಶಾ.ಸಂ-5 ಭಾಗ-1 ಪುಟ -84 ಮತ್ತು S.I.I., IX (i) 37
138	೧೧ನೇ ಶತಮಾನ		ಖಾನಾಪುರ	ದೇಗೂರ	ನಂದೇಡ	ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ	ಈ ಶಾಸನವು ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಲ್ಯಾಣದ ನೆಲೆಬೀಡಿನಿಂದ ಆಳುವುದನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ದಂಡನಾಯಕ ಕಾಳಿದಾಸಯ್ಯನನ್ನು ಹೆಸರಿಸುವ ಈ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಪೆರ್ಗಡೆ ಚಟ್ಟಪ್ಪಯ್ಯ ಹಾಗೂ ಇತರರು ಸೇರಿ ದಾನ ನೀಡಿದ ವಿಷಯವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ.	I. F. S. D.

ಅ.ನಂ	ಶಾಸನದ ಕಾಲ	ಶಾಸನವಿರುವ ಸ್ಥಳ	ಊರು/ಗ್ರಾಮ	ತಾಲೂಕು	ಜಿಲ್ಲೆ	ರಾಜ್ಯ	ಶಾಸನದ ವಿಷಯ ಅಥವಾ ಪಠ್ಯ	ಆಕರ ಗ್ರಂಥಗಳು
139	-	ಹಳಿಯ ಕೋಟೆಯ ಗೋಡೆಗೆ ಸೇರಿರುವ ಕಂಬದ ಮೇಲೆ	ಕೊರಟ್ಟು	ಹುಜುರಾಬಾದ	ಕರೀಂನಗರ	ಆಂಧ್ರ	ಪದ್ಮಣಂದಿಸಿದ್ಧಾಂತ ದೇವರ ಆಚಾರ್ಯರಾಗಿದ್ದಾಗ ರಟ್ಟು ಮಾರ್ತಂಡ ಜಿನಾಲಯಕ್ಕೆ ಬಂದ ಭೂಮಿ ದತ್ತಿಯನ್ನು ಇದರಲ್ಲಿ ದಾಖಲಿಸಿದೆ. ಲಕ್ಷ್ಮ ಲೂರು ಪುರವರೇಶ್ವರ ಮಹಾಪಂಡಿತರೇಶ್ವರನೊಬ್ಬನ ಹೆಸರು ಶಾಸನದ ಮೂರನೆಯ ಮುಖ್ಯ ಗೋಡೆಯ ಒಳಕ್ಕೆ ಸೇರಿರುವದರಿಂದ - ತಿಳಿಯುವದಿಲ್ಲ. ಕೊರವಟ್ಟು ಗೋಡೆ ಕ್ರಾಣೂರುಗಣ, ತಿಂತ್ರಿಣ ಗಚ್ಚಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಜೈನ ವಿಭಾಗವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದೆ.	ಕ.ವಿ.ವಿ.ಶಾ.ಸಂ.5 ಭಾಗ-II ಪುಟ-36 ಮತ್ತು EPI. series 8
140		ಶಂಕರಲಿಂಗನ ಗುಡಿಯಲ್ಲಿನ ಶಾಸನ	ಜಾಲವಾದಿ	ಸಿಂದಗಿ	ವಿಜಾಪುರ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಬೂಮಿ ಹಾಗೂ ನಿವೇಶನಗಳ ದಾನವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುವ ಈ ಶಾಸನ ಬಹು ಶೈಲಿತವಾಗಿದೆ.	S. I. I. XX, 43
141		ಮಸೀದಿಯ ಹತ್ತಿರವಿರುವ ಕಲ್ಲು	ಸರೂರ	ಮುದ್ದೇಬಿ ಹಾಳ	ವಿಜಾಪುರ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಒಡೆದು ಹೋಗಿದ್ದ ಒಂದು ತುಕಡಿ ಮಾತ್ರ ಇದ್ದು ಅದರಲ್ಲಿ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ.	S. I. I., 106
142		ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಹತ್ತಿರ	ಬೆವೂರ	ಬಾಗಲಕೋಟೆ	ಧಾರವಾಡ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಮಹಾಪಂಡಿತರೇಶ್ವರ ನೊಳಂಬಾಧಿರಾಜನಿಂದ ಕಿರಿಯಬೇಹೂರು ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಭೂದಾನ.	S. I. I. XI(i) No. 105
143		ಊರು ಹೊರಗಿನ ಬಸವಣ್ಣನ ಗುಡಿಯಲ್ಲಿ	ಕಲಕೇರಿ	ಹಾನಗಲ್	ಧಾರವಾಡ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಬಸವಾಸಿಯ ಸುಂಕಾಧಿಕಾರಿಗಳಿಂದ ದೇವರಿಗೆ ದಾನ ನೀಡಿರುವದನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ.	S.I.I., XX, No. 42
144		ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಗೋಡೆಯಲ್ಲಿರುವ ಶಾಸನ	ದೇವಗೆರಿ	ಹಾವೇರಿ	ಧಾರವಾಡ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಮಾಹಾಸಾಮಂತ ಕಲಿಯಮ್ಮರಸ ಬಾಸುರ-140 ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ.	ಧಾ.ಜಿ.ಶಾ.ಸಂ. ಪುಟ-46

ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಧಾರವಾಡ.

ಅ.ನಂ	ಕಾಸನದ ಕಾಲ	ಕಾಸನವಿರುವ ಸ್ಥಳ	ಊರು/ಗ್ರಾಮ	ತಾಲೂಕು	ಜಿಲ್ಲೆ	ರಾಜ್ಯ	ಕಾಸನದ ವಿಷಯ ಅಥವಾ ಪಠ್ಯ	ಆಕರ ಗ್ರಂಥಗಳು
145		ಪರಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ	ಹೋಮ್ಮರಡಿ	ಹಾವೇರಿ	ಧಾರವಾಡ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಮಂಡಳಿಕ ಜೋಗಪಯ್ಯ ಅರಸನ ಹೆಂಡತಿ ಬಮ್ಮರಡಿ ಅಳುತ್ತಿದ್ದ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ.	ಧಾ. ಜಿ. ಶಾ. ಸೂ. ಪುಟ-49
146		ಬೋಗೇಶ್ವರ ಗುಡಿ ಹತ್ತಿರ ಕಂಬ	ಎಲೆಶಿರೂರ	ಗದಗ	ಧಾರವಾಡ	ಕರ್ನಾಟಕ	ತೇದಿಯ ಉಲ್ಲೇಖವಿಲ್ಲದ ಈ ಶಾಸನವು ಕುಮಾರ ಭುವನೈಕೈಮಲ್ಲನ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.	S.I.I., XI (i) No. 102
147		ಚಾವಡಿಯ ಹತ್ತಿರ ವಿರುವ ಕಲ್ಲು	ಡಂಬಳ	ಮಂಡರಗಿ	ಧಾರವಾಡ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಅರಸನ ಹೆಸರಿನ ತರುವಾಯ ಅಳಸಿ ಹೋಗಿದೆ. (ಅಸ್ಪಷ್ಟವಿದೆ.)	S.I.I., XI (i) No 140
148		ಗೋಕುಲೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಹಿಂದೆ	ಬೆಳವತ್ತಿ	ಹಾನಗಲ್	ಧಾರವಾಡ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಅರಕೇಸರದೇವನು ಬಸವಾಸಿ-12000, ಹಾನಗಲ್ -500 ಆಳುವಾಗ ಲಭ್ಯವಾದ ಮಹಾದೇವಿ ಬೆಳವತ್ತಿಯನ್ನಾಳುತ್ತಿದ್ದ ಉಲ್ಲೇಖ.	ಧಾ. ಜಿ. ಶಾ. ಸೂ. ಪುಟ-65
149		ಸೋಮನಾಥ ದೇವಾಲಯದ ಗೋಡೆ	ಅಬ್ಬಲೂರ	ಹಿರೇಕೆರೂರ	ಧಾರವಾಡ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಅಬ್ಬಲೂರ ಬೀರನ ವೀರಮರಣದ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ.	ಧಾ. ಜಿ. ಶಾ. ಸೂ. ಪುಟ-70
150		ಈರಪ್ಪ ಎಣ್ಣೆಮನೆಯ ಮಗ್ಗಲು ವೀರಗಲ್ಲು	ಚಿಕ್ಕರೂರ	ಹಿರೇಕೆರೂರ	ಧಾರವಾಡ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಚಾವುಂಡರಾಯ ಬಸವಾಸಿ -12000 ಆಳುವಾಗ ವ್ಯಕ್ತಿಯೊಬ್ಬನ ವೀರಮರಣವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದೆ.	ಧಾ. ಜಿ. ಶಾ. ಸೂ. ಪುಟ-73
151			ಮದೂರ	ಹಿರೇಕೆರೂರ	ಧಾರವಾಡ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಮಾಕಳಗಾವುಂಡನಿಂದ ಮಾಕಳೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ನಿರ್ಮಾಣ ಹಾಗೂ ದಾನ.	K.I.VINO-II
152		ಬಸದಿಯ ಮುಂದಿನ ಮಂಟಪದಲ್ಲಿರುವ ಶಾಸನ	ಕೋಗಲಿ	ಹಗರಿಬೊಮ್ಮ ನಹಳ್ಳಿ	ಬಳ್ಳಾರಿ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಸಾಮಂತನಾದ ಶೈಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲ ನನ್ನಿನೊಳಂಬ ಪಲ್ಲವ ಪೆಮ್ಮಾನಡಿಯ ಲೆಂಕ ನೊಳಂಬಸೆಟ್ಟ ಮತ್ತು	S.I.I., IX (1) No 130

ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಧಾರವಾಡ.

ಅ.ನಂ	ಶಾಸನದ ಕಾಲ	ಶಾಸನವಿರುವ ಸ್ಥಳ	ಊರು/ಗ್ರಾಮ	ತಾಲೂಕು	ಜಿಲ್ಲೆ	ರಾಜ್ಯ	ಶಾಸನದ ವಿಷಯ ಅಥವಾ ಪಠ್ಯ	ಆಕರ ಗ್ರಂಥಗಳು
153		ಬಸವೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಬಳಿಯಿರುವ ಶಾಸನ	ಸಿಂದಗೇರಿ	ಬಳ್ಳಾರಿ	ಬಳ್ಳಾರಿ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಪದ್ಮಾವತಿಯ ಬೈಯರು ಅನೇಕ ಗಾವುಂಡ, ಕೋಗಳಿಯ ನಕರರು ಮತ್ತು ತೊಂಬತ್ತಾರು ಸಾವಿರ ನಕರರ ಸಮಕ್ಷಮದಲ್ಲಿ ಭತ್ತಕ್ಕೆ ಭೂದಾನ, ನೀಡಿರುವುದನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ಲಿಪಿಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಇದನ್ನು ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಬಹುದು. ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಸಾಮಂತತ್ವ ಲೋಕ ಮಲ್ಲ ಇರಿವನೊಳಂಬ ನಾರಸಿಂಗ ದೇವನನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತದೆ. ವೈದ್ಯದುಂಬ ಕುಲದ ಮಂಣ ಬೇತೆ ಮಹಾರಾಜನ ಬಲ್ಲಕುಂದೆ ಮುನ್ನೂರರ ಪಟ್ಟಣ ಧರ್ಮಕ್ಕೆಂದು 12 ಮತ್ತರ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟನು. ಲಿಪಿಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಇದು ಒಂದನೆಯ ಸೋಮೇಶ್ವರನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ.	ಕ.ವಿ.ವಿ.ಶಾ.ಸಂ-1 ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲಾ ಪುಟ-76 ಮತ್ತು S.I.I., IX (i) 131
154	1045		ಜನಿವಾರ	ಜೇವೂರ್ಗಿ	ಕಲ್ಬುರ್ಗಿ	ಕರ್ನಾಟಕ	ತೃಟಿತವಾಗಿದೆ.	ಕ'ಲಬುರ್ಗಿ ಜಿ. ಶಾಸನಗಳು
155	1046	ಹ'ನಂಪಂತನ' ಗುಡಿಯ ಹತ್ತಿರ	ಕಿಲಾರಟ್ಟಿ	ಲಿಂಗಸೂರ	ರಾಯಚೂರ	ಕರ್ನಾಟಕ	೧೫೬ ಚಾಳುಕ್ಯ ತೃಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅವನ ಮಗ ಕುಮಾರ ಜಯಸಿಂಹ ಕರಡಿ ಕಲ್ಬು-೩೦೦ರ ಆಗ್ರಹಾರ ಬನ್ನಿಗೋಳ ಅಳುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಪನ್ನಾಳಿಯ ನೆಲೆವೀಡಿನಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಬನ್ನಿಗೋಳದ ಭೋಗೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ ಗ್ರಾಮದ ಪೂರ್ವ ಡೊಂಕ ಹೊಲದಲ್ಲಿ ಹತ್ತು ಮತ್ತರು ಭೂದಾನ ನೀಡಿರುವುದನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಶಾಸನವನ್ನು ಸೇನಭೋವ ಬಮ್ಮಣ್ಣಯ್ಯ ಬರೆದನೆಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದೆ.	E. I., XXXV, P-37
156	1046		ನಿಂಬರ್ಗ	ಆಳಂದ	ಕಲ್ಬುರ್ಗಿ	ಕರ್ನಾಟಕ	ತೃಲಪನಿಂದ ಸೋಮೇಶ್ವರನವರೆಗೆ ಚಾಲುಕ್ಯ ವಂಶಾವಳಿಯ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಚಂದಲದೇವಿಯ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ.	ಗುಲ್ಬರ್ಗಾ ಜಿ. ಶಾಸನಗಳು

ಅ. ಸಂ	ಶಾಸನದ ಕಾಲ	ಶಾಸನವಿರುವ ಸ್ಥಳ	ಊರು/ಗ್ರಾಮ	ತಾಲೂಕು	ಜಿಲ್ಲೆ	ರಾಜ್ಯ	ಶಾಸನದ ವಿಷಯ ಅಥವಾ ಪಠ್ಯ	ಆಕರ ಗ್ರಂಥಗಳು
157	1051		ಭೀಮರಾಯನ ಗುಡಿ	ಶಹಪುರ	ಕಲ್ಬುರ್ಗಿ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ರೇವರಸನ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಕೆಳಾಳ ಸೋಮಯ್ಯನಾಯಕರು ತಾವು ಶ್ರೀವೊಳಲಿ ಮಾಡಿಸಿದ ಮಹಾದೇವದೇವರ್ಗ ಸಗರ ೨೦೦ರ ಬಳಿಯ ಎಡೆವೊಳಲದಲ್ಲಿ ಭೂಮಿ ದಾನ ನೀಡಿರುವುದನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.	ಕಲಬುರ್ಗಿ ಜಿ. ಶಾಸನಗಳು
158	1052		ಕುಳಗೇರಿ	ಜೇವೂರ್ಗಿ	ಕಲ್ಬುರ್ಗಿ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಕುಳಗೇರಿಯ ಬಬ್ಬೇಶ್ವರರ ತಪೋಧನರ್ಗ್ಗೆ ಮಾಣಿಗಳಿಗೆ ದಾನ ನೀಡಿರುವುದನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ತೃಟಿತವಾಗಿದೆ.	ಕಲಬುರ್ಗಿ ಜಿ. ಶಾಸನಗಳು
159	1052	ದಿಂಡಿ ಕೆರೆಯ ಬಳಿ	ಮಾನ್ವಿ	ಮಾನ್ವಿ	ರಾಯಚೂರ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಚಾಲುಕ್ಯ ತೈಲೋಕ್ಯಮಲ್ಲನು ಕಲ್ಯಾಣದಲ್ಲಿ ಆಳುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಅವನ ಸಾಮಂತನಾದ ಮಾಹಿಷ್ವತೀಪುರೇಶ್ವರ ರಿಪುಮಂಡಳಕಭೇರುಂಡ ಮೂವಡಿಗಂಡ ಮುಂತಾದ ವಿಶೇಷಣಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದ ರೇವರಸನು ಎಡೆದೊರೆ ೨೦೦೦ವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ಅವನ ಪಾದೋಪಜೀವಿತಂತ್ರಪಾಳ ಗಂಗರ ಚಾವುಂಡರಾಯ ನಾಯಕನು ಕೆರೆಯ ನಿರ್ವಹಣೆಗಾಗಿ ೧೩ ಮತ್ತರು ಕರಿಯ ಭೂಮಿಯನ್ನು ನೀಡಿರುವುದನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.	C. I., in the Kannada Dist. of Hyderabad
160	1054		ದಿಗ್ಗಂಪ	ಚಿತ್ತಾಪುರ	ಕಲ್ಬುರ್ಗಿ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಮಹಾಸಾಮಂತ ಸಿರಿಯಮ್ಮರಸನು ದಿಗ್ಗಂಪದ ಸ್ವಯಂಭೂದೇವರ್ಗ್ಗೆ, ಕಾಳೋಜನಿಗೆ ಭೂದಾನ ನೀಡಿರುವುದನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.	ಗುಲ್ಬರ್ಗಾ ಜಿ. ಶಾಸನಗಳು
161	1054		ದಿಗ್ಗಂಪ	ಚಿತ್ತಾಪುರ	ಕಲ್ಬುರ್ಗಿ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಅಗ್ರಹಾರ ದಿಗ್ಗಂಪದ ಮಹಾಜನರನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿ, ಅಲ್ಲಿರುವ ಸ್ವಯಂಭೂದೇವರ್ಗ್ಗೆ ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಮನ್ವೆಯ ಚಂದಿರಸರು ದಾನ ನೀಡಿರುವುದನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.	A. P. G. A. S. No. 9
162	1055		ನಿಂಬರ್ಗ	ಆಳಂದ	ಕಲ್ಬುರ್ಗಿ	ಕರ್ನಾಟಕ	ತೃಟಿತವಾಗಿದೆ.	ಕಲಬುರ್ಗಿ ಜಿ. ಶಾಸನಗಳು

ಅ.ನಂ	ಕಾಲ	ಕಾನೂನುಬಾಹಿರವಾದ ಸ್ಥಳ	ಉದಾಹರಣೆ/ಗ್ರಾಂಟಿ	ತಾಲೂಕು	ಜಿಲ್ಲೆ	ರಾಜ್ಯ	ಕಾನೂನುಬಾಹಿರವಾದ ವಿಷಯ ಅಥವಾ ಪರಿಣಾಮ	ಆರಂಭದ ಸ್ಥಳ
163	1056		ದೋರನಹಳ್ಳಿ	ಶಹಪುರ	ಕಲ್ಬುರ್ಗಿ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಶಿವಭಟ್ಟರ ಕರ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ.	ಕಲ್ಬುರ್ಗಿ ಜಿ. ಶಾಸನಗಳು
164	1056	ಒಂದು ಬಾವಿಯ ಸಮೀಪ ಬಿದ್ದಿರುವ ಕಲ್ಲಿನ ಮೇಲೆ	ಕೋಲಂಪಾಕ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಆಂಧ್ರ	ಭೂದತ್ತಿಯ ಉಲ್ಲೇಖ.	M. A. R. 1928
165	1057		ಲಂಜವಾಡ	ಬಾಲ್ಕಿ	ಬೀದರ	ಕರ್ನಾಟಕ		ಮಾನವಿಕ ಕರ್ನಾಟಕ ಸಂ. 5, ನಂ. 1, 1974
166	1058		ನಾಗಾವಿ	ಚಿತ್ತಾಪುರ	ಗುಲ್ಬರ್ಗಾ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಅಲ್ಲಿಯ ಶ್ರೀಪುರುಷದೇವರ ತಾಲೆಯ ಘಡಿಕಾಸ್ತಾಪಾಗಿತ್ತು. ಅಲ್ಲಿಯ ವಿದ್ಯಾದಾನದ ಶ್ರೇಷ್ಠತೆ ಮತ್ತು ವ್ಯಾಪ್ತಿ ಇಲ್ಲಿ ವಿವರವಾಗಿ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಈ ಘಟಿಕಾಸ್ತಾನದಲ್ಲಿ ವೇದ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ೨೦೦ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ, ಶಾಸ್ತ್ರಾಧ್ಯಯನ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ೫೦ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ, ಅಲ್ಲಿಯ ಗ್ರಂಥಾಲಯವನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದ ಸರಸ್ವತಿಭಂಡಾರಿಗಾಗಿ, ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಹೇಳಿಕೊಡುತ್ತಿದ್ದ ಪಂಡಿತರಿಗೆ ಆಹಾರ, ವಸತಿ, ಬಟ್ಟೆಗಾಗಿ, ದೇವಾಲಯದ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಕ್ಕಾಗಿ ೧೦೦೦ ಮತ್ತಿತರ ಭೂಮಿ ದಾನ ದಂಡನಾಯಕ ಕಾಳಿದಾಸಯ್ಯನು ಮಾಡಿದ್ದಾನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಕಾಳಿದಾಸಯ್ಯನ ವರ್ಣನೆಯು ತುಂಬಾ ಸುಂದರವಾಗಿ ಮೂಡಿಬಂದಿದೆ.	H. A. S. No. 8
167	1060		ಕುಳಗೇರಿ	ಜೇವೂರ್ಗಿ	ಗುಲ್ಬರ್ಗಾ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣವಾಗಿದೆ. ರಾಜನ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಮತ್ತು ಬಹು ರಸ ಬೀರವಾದ ಎಂದು ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ.	ಕಲ್ಬುರ್ಗಿ ಜಿ. ಶಾಸನಗಳು

ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಭಾರವಾಡ.

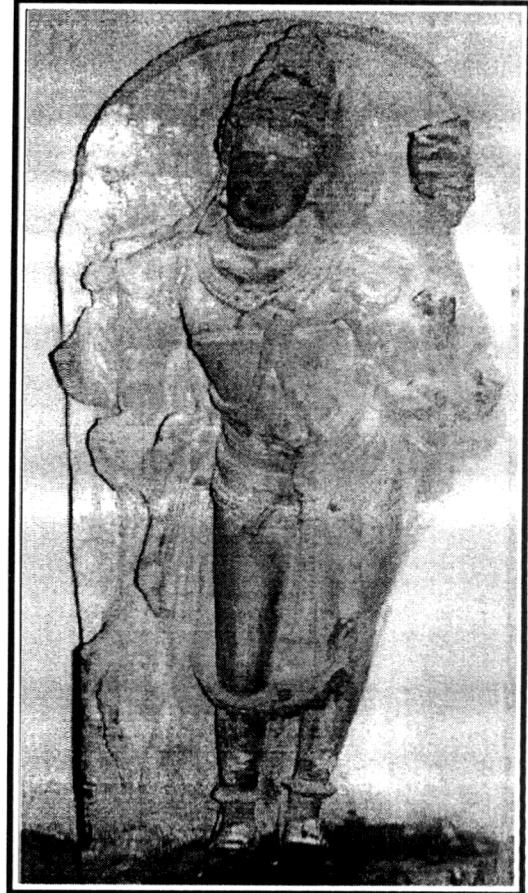
ಅ.ನಂ	ಕಾಸನದ ಕಾಲ	ಕಾಸನವಿರುವ ಸ್ಥಳ	ಊರು/ಗ್ರಾಮ	ತಾಲೂಕು	ಜಿಲ್ಲೆ	ರಾಜ್ಯ	ಕಾಸನದ ವಿಷಯ ಅಥವಾ ಪಠ್ಯ	ಅಕರ ಗ್ರಂಥಗಳು
168	1061		ದೇವಾಸ	ಅವಿಹಳ್ಳಿ ಹೊಬಳಿ	ಗುಲ್ಬರ್ಗಾ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಶಕವರ್ಷ ಮಾತ್ರ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ.	M. A. R. 1928 ಕಲಬುರ್ಗಿ ಜಿ. ಶಾಸನಗಳು
169	1063		ಮುಡಬುಳಿ	ಶಹಪುರ	ಗುಲ್ಬರ್ಗಾ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಶಾಸನವು ತೃಪ್ತವಾಗಿದೆ. ವಿಷಯ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಮಹಾವಂಶಗಳೇಶ್ವರ ಬಾಣವಂಶೋದ್ಭವ ಚಲದಂಡರಾಮ ವೀರಮಾರ್ತಂಡ ಬಿರುದಾಂಕಿತನಾದ ಬಿಬ್ಬರಸನ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ.	ಕಲಬುರ್ಗಿ ಜಿ. ಶಾಸನಗಳು
170	1066		ಕಾಳಗಿ	ಚಿತ್ತಾಪುರ	ಗುಲ್ಬರ್ಗಾ	ಕರ್ನಾಟಕ	ದಾನ ನೀಡಿರುವ ಭಾಗವು ತೃಪ್ತವಾಗಿದೆ. ಅಸ್ಪಷ್ಟ.	ಗುಲ್ಬರ್ಗಾ ಜಿ. ಶಾಸನಗಳು
171	1067		ಮುದ್ರಿಂ	ಶಹಪುರ	ಗುಲ್ಬರ್ಗಾ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಮಹಾಮಂಡಳೇಶ್ವರ ಚಂದರಸರು ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ ಭೂದಾನ ನೀಡಿರುವುದನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ತೃಪ್ತವಾಗಿದೆ.	ಕಲಬುರ್ಗಿ ಜಿ. ಶಾಸನಗಳು
172	1067		ಮುಡಬುಳಿ	ಶಹಪುರ	ಗುಲ್ಬರ್ಗಾ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಕಾಳಾಮುಖ ಸ್ಥಾನಪತಿ ರುದ್ರಶಕ್ತಿ ಪಂಡಿತ ದೇವರ ಉಲ್ಲೇಖವಿದ್ದು ಹಡಗಿಲೆಯ ಬ್ರಹ್ಮೇಶ್ವರ ದೇವರಿಗೆ ಭೂದಾನ ನೀಡಿರುವುದನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.	ಗುಲ್ಬರ್ಗಾ ಜಿ. ಶಾಸನಗಳು
173	1067		ಸಂಗಮ	ಶಹಪುರ	ಗುಲ್ಬರ್ಗಾ	ಕರ್ನಾಟಕ	ಭೂದತ್ತಿಯ ಉಲ್ಲೇಖ.	ಕಲಬುರ್ಗಿ ಜಿ. ಶಾಸನಗಳು
174	1068	ಹೈಸ್ಕೂಲ ಬಳಿ	ಮಂದ್ರೂಪ	ದಕ್ಷಿಣ ಸೋಲಾಪುರ	ಸೋಲಾಪುರ	ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ		I. F. S. D.
175	1068		ಬನವಾಸಿ	ಶಿರಸಿ	ಉ. ಕನ್ನಡ	ಕರ್ನಾಟಕ		E. I., XVI, P-353

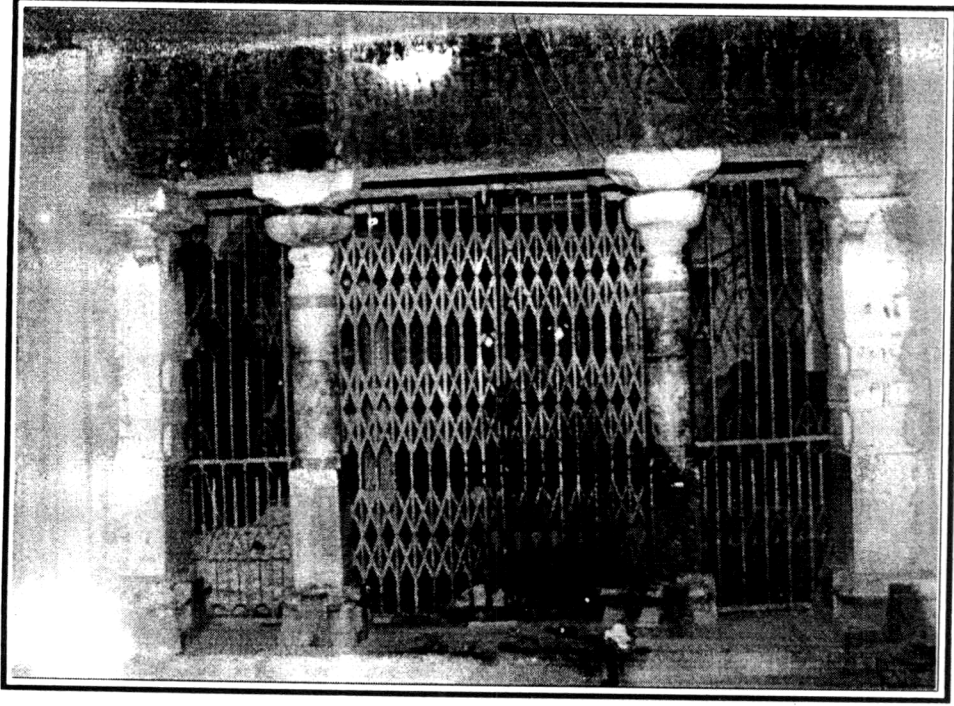
ಕೆಂಭಾವಿಯ (ಮಾಳಿಭೇಶ್ವರ) (೧೦೫೪) ರೇವಣಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ
ಉತ್ತರದ ಹೊರಗೋಡೆಯ ನೋಟ

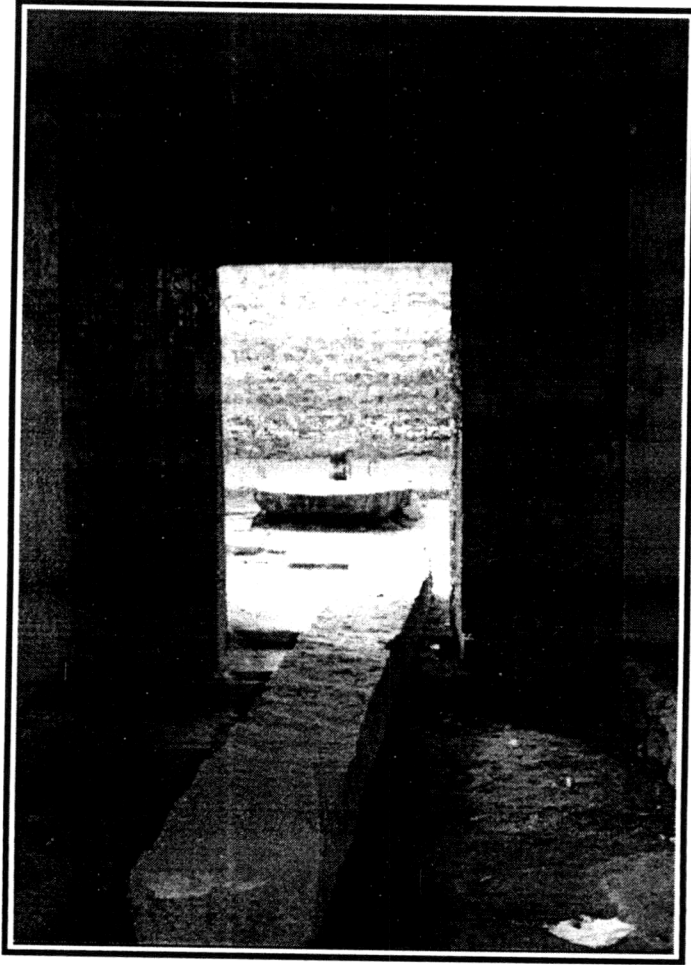
ಕೆಂಭಾವಿಯ ರೇವಣಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ
ಬಲಬದಿಯ ದ್ವಾರಪಾಲಕ ವಿಗ್ರಹ

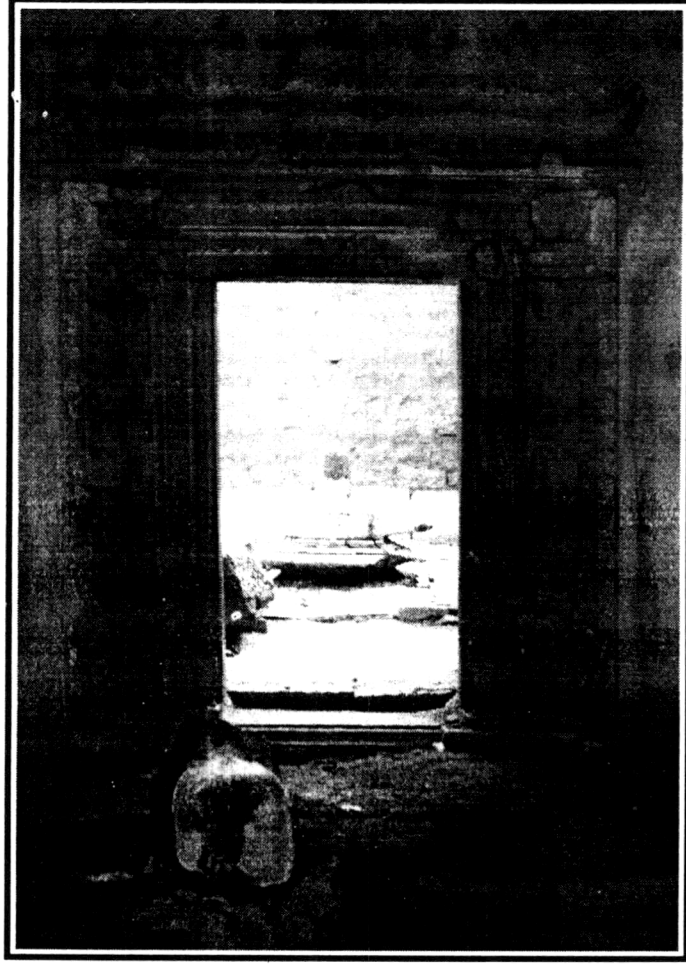
ಕೆಂಭಾವಿಯ ರೇವಣಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ
ಎಡಬದಿಯ ದ್ವಾರಪಾಲಕ ವಿಗ್ರಹ

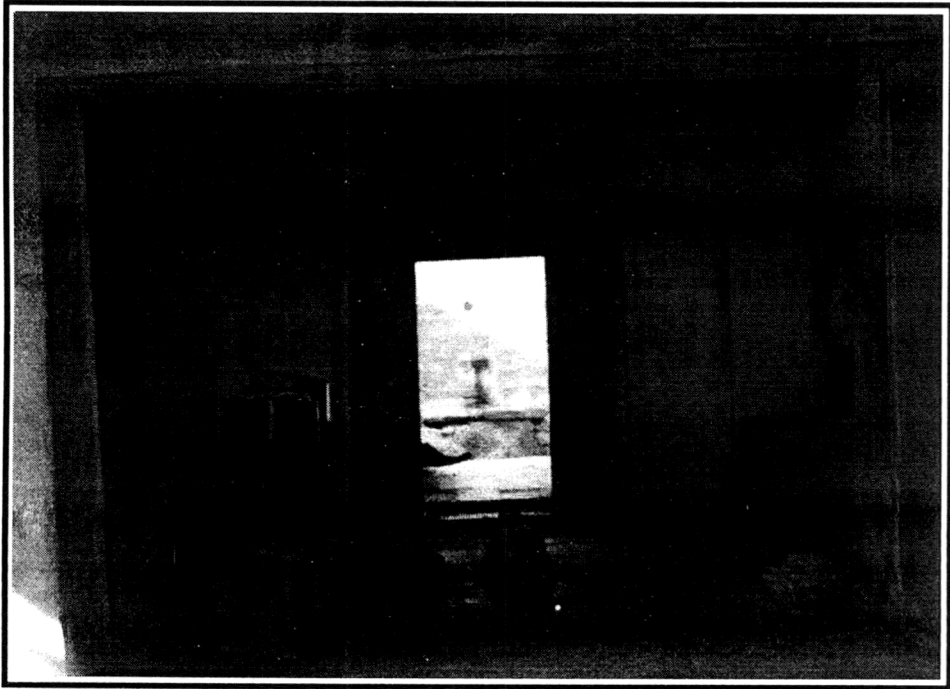
ಕೆಂಭಾವಿಯ ರೇವಣಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ (ಮಾಳಿಭೇಶ್ವರ) ದೇವಸ್ಥಾನದ ರಂಗಮಂಟಪದ ಕಂಭಗಳು
ಹಾಗೂ ಮಕರ ತೋರಣ

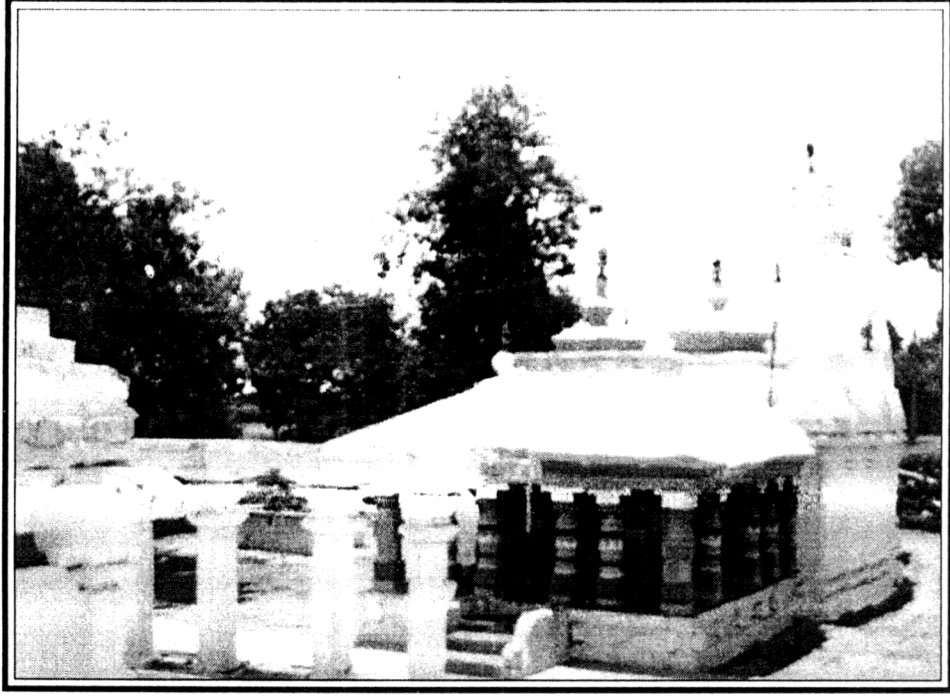
ಕೆಂಭಾವಿಯ (ಮಾಳಿಭೇಶ್ವರ) ರೇವಣಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ
ಪಶ್ಚಿಮಾಭಿಮುಖ ಗರ್ಭಗೃಹ ಮತ್ತು ಶಿವಲಿಂಗ

ಕೆಂಭಾವಿಯ ಮಾಳಿಭೇಶ್ವರ ದೇವಸ್ಥಾನ ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖ
ಗರ್ಭಗೃಹದ ದ್ವಾರಬಾಗಿಲು ಮತ್ತು ಶಿವಲಿಂಗ

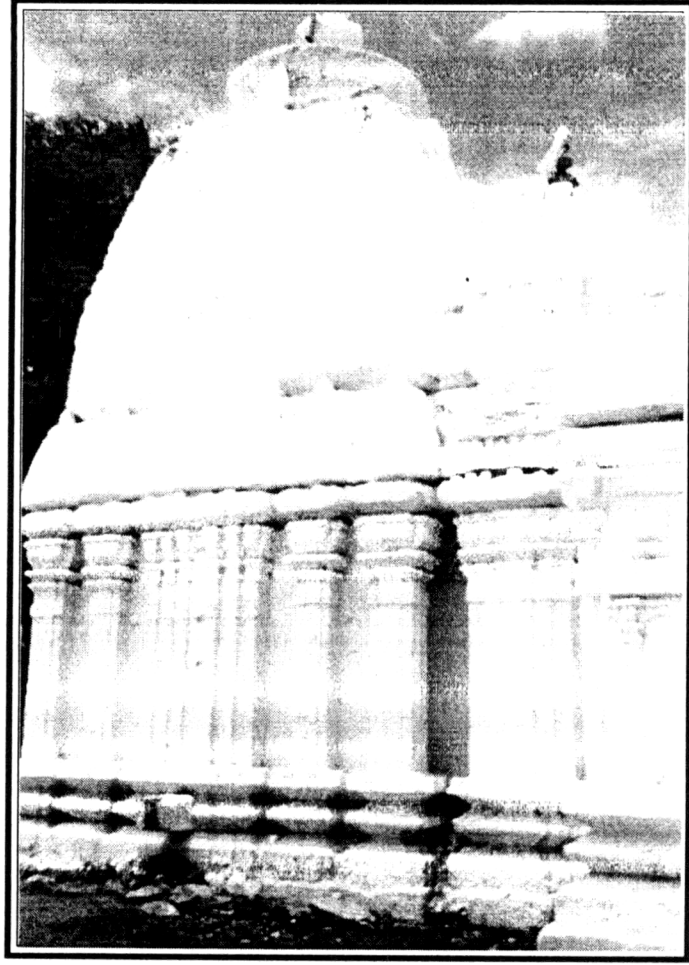
ಕೆಂಭಾವಿಯ ಮಾಳಿಭೇಶ್ವರ (ರೇವಣಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ) ದೇವಾಲಯದ ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖ ಗರ್ಭಗೃಹ
ಮತ್ತು ಶಿವಲಿಂಗ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ತೃಟಿತ ಬೃಹತ ಶಿವಲಿಂಗಗಳು

ಶಿರೂರು ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ನೈಋತ್ಯ ನೋಟ

ಶಿರೂರು ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಹೊರಗೋಡೆಯ ಈಶಾನ್ಯ ನೋಟ

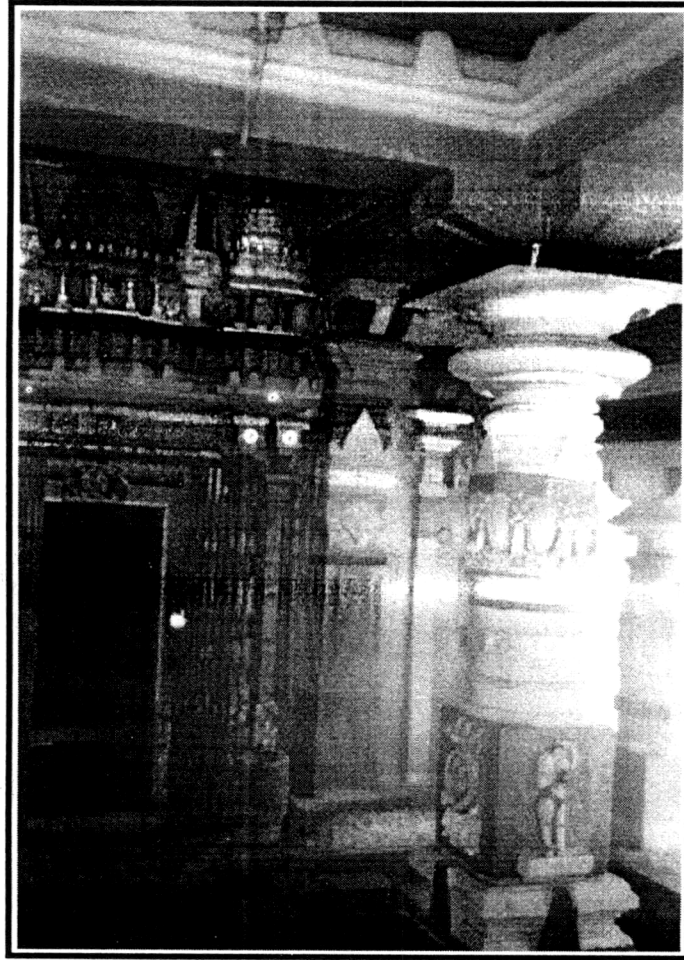
ಶಿರೂರು ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾಗದ ಹೊರಗೋಡೆ

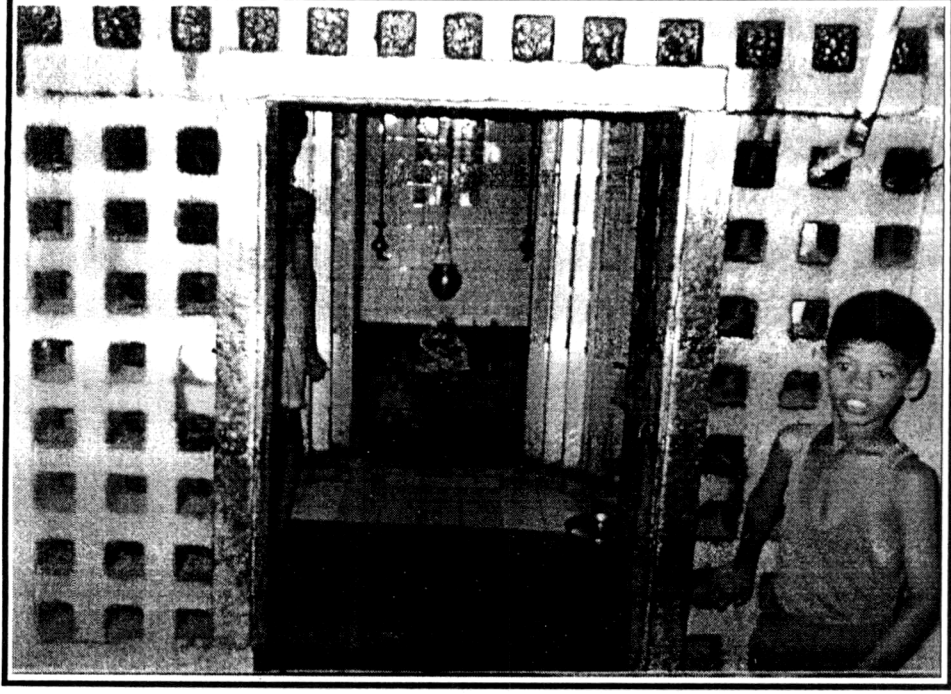
ಶಿರೂರು ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಹೊರಗೋಡೆಯ ಆಗ್ನೇಯ ನೋಟ

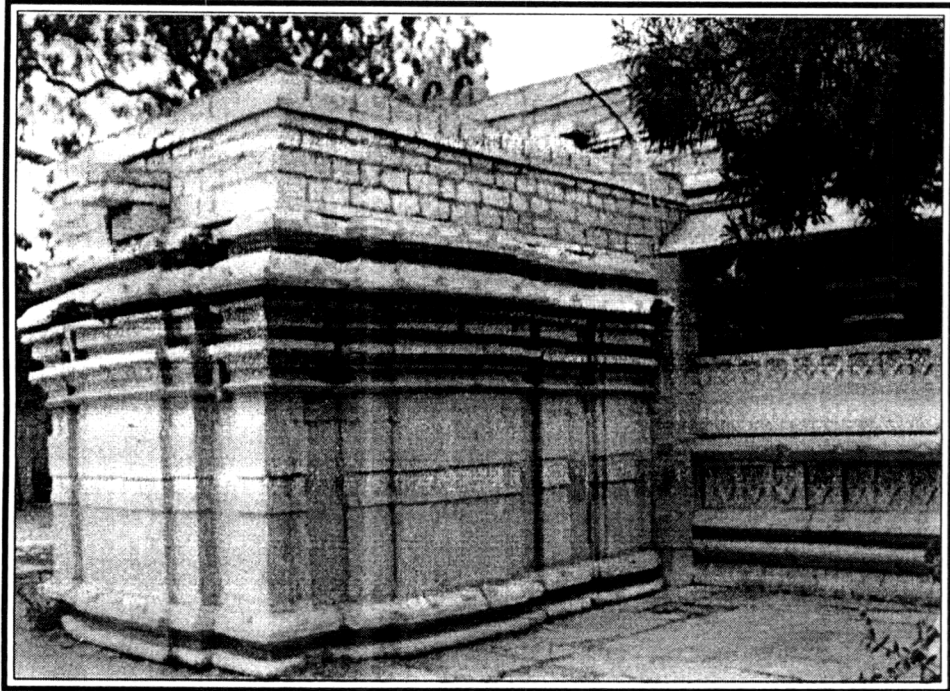
ಶಿರೂರು ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ನವರಂಗದ ಕಂಭಗಳು

ಶಿರೂರು ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ನವರಂಗದ ಕಂಭ

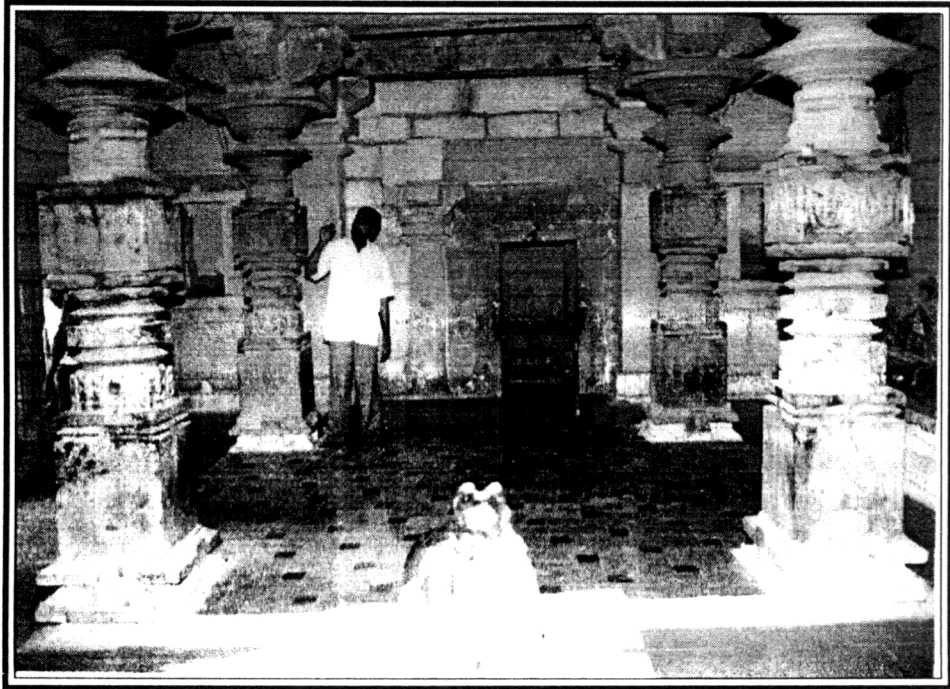
ಶಿರೂರು ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಗರ್ಭಗೃಹ, ಶಿವಲಿಂಗ ಹಾಗೂ ಅಂತರಾಳದ
ದ್ವಾರಬಾಗಿಲಿನ ಜಾಲಾಂಧ್ರಗಳು

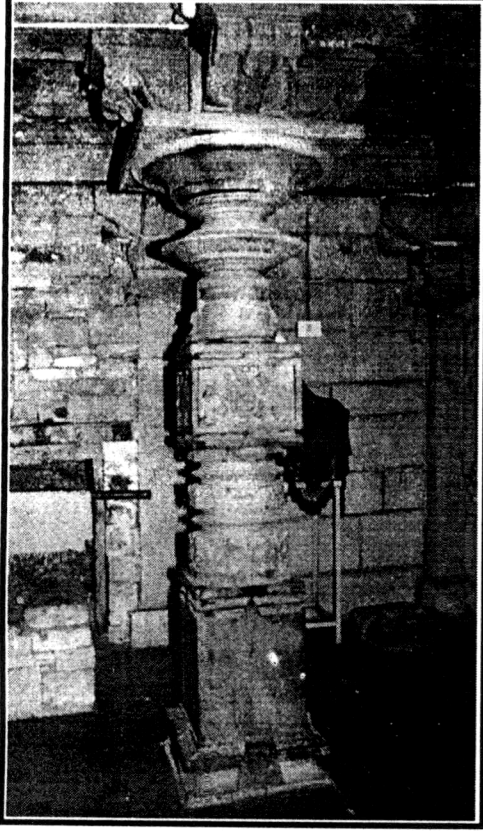
ಸಿರವಾಳ ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಉತ್ತರ ಭಾಗದ (ಗರ್ಭಗೃಹ) ಹೊರಗೋಡೆಯ ನೋಟ

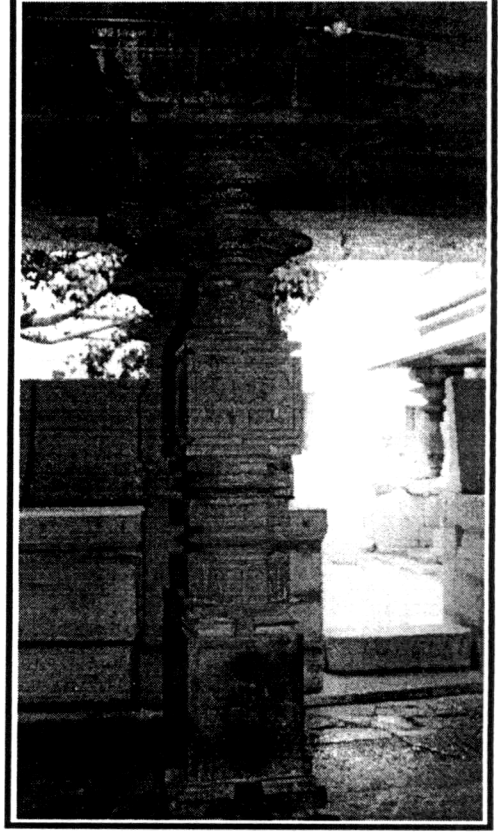
ಸಿರವಾಳ ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಉತ್ತರ ದಿಕ್ಕಿನ ರಂಗಮಂಟಪದ
ಘಂಟಿಯಾಕಾರದ ಕಂಭಗಳು

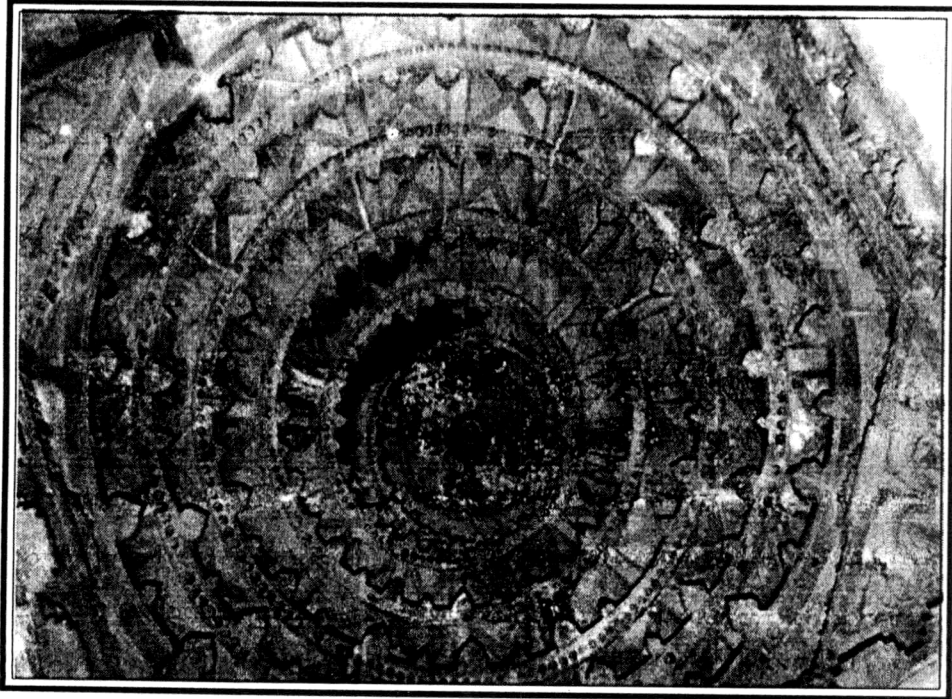
ಸಿರವಾಳ ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಪಶ್ಚಿಮಾಭಿಮುಖ ಗರ್ಭಗೃಹದ ಲಿಂಗ ಹಾಗೂ
ನವರಂಗದ ಕಂಭಗಳು

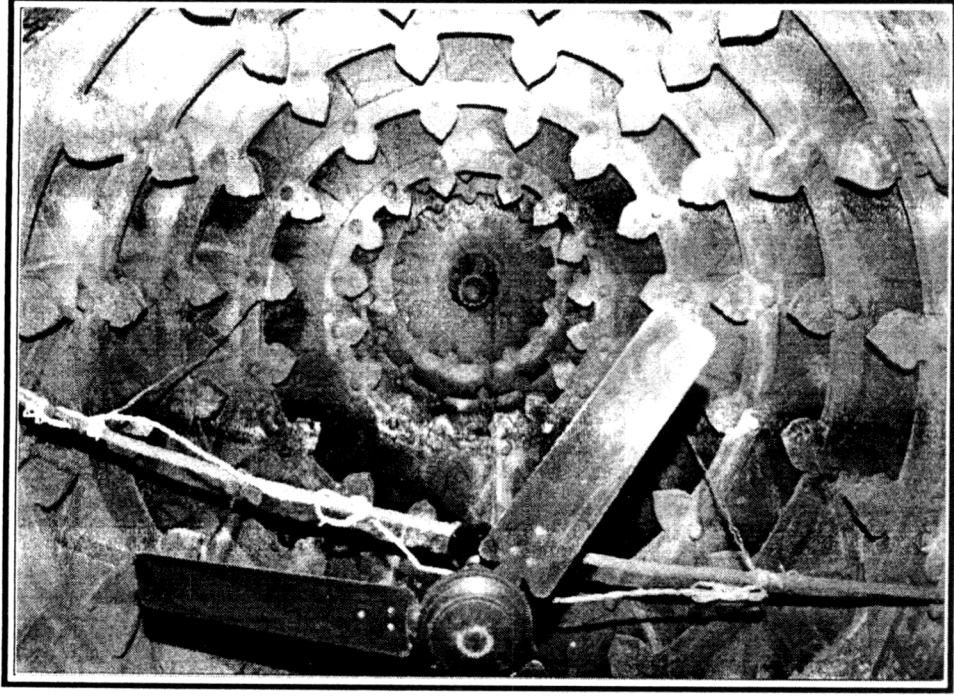
ಸಿರವಾಳದ ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ
ನವರಂಗದಲ್ಲಿಯ ಕಂಭ

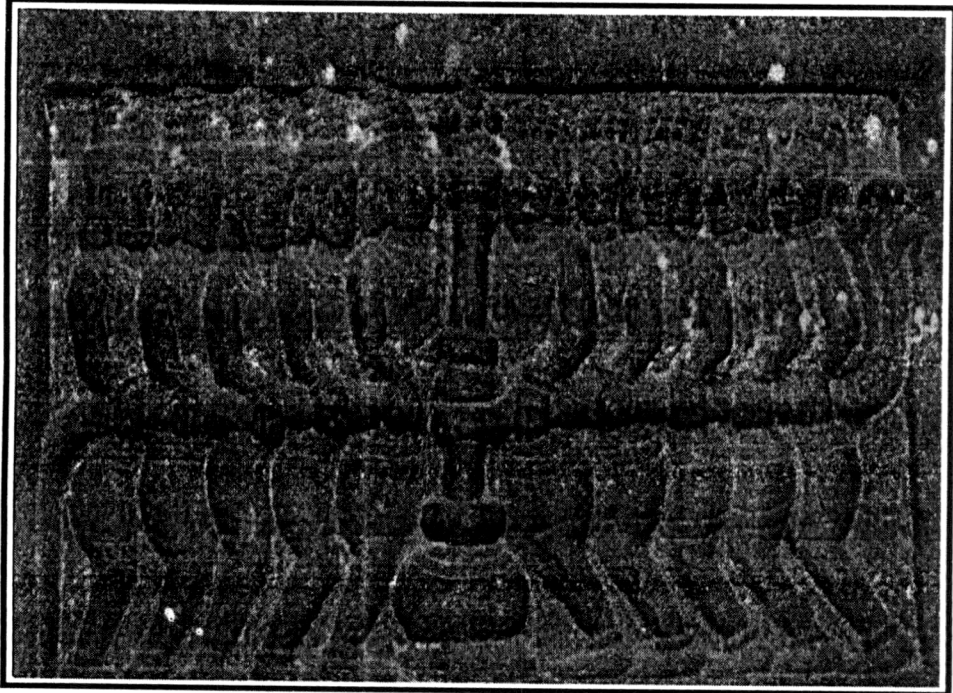
ಸಿರವಾಳ ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ದಕ್ಷಿಣ
ಭಾಗದ ರಂಗಮಂಟಪದ ಕಂಭದ ಮೇಲಿನ ಗರುಡ
ಮತ್ತು ಹನುಮಂತರು ಹಣ್ಣಿನಂತಹ ವಸ್ತುವನ್ನು
ಹಿಡಿದುಕೊಂಡಿರುವ ಶಿಲ್ಪ

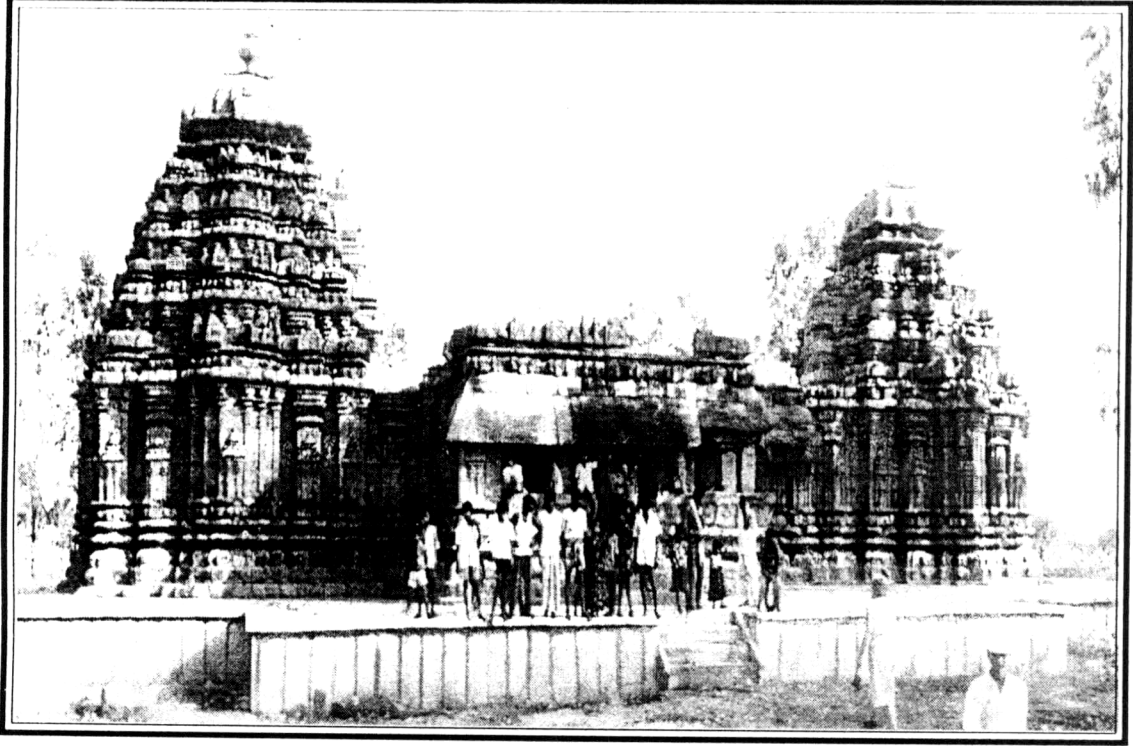
ಸಿರವಾಳ ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕಿನ ರಂಗಮಂಟಪದ
ಗುಮ್ಮಟಾಕಾರದ ಭುವನೇಶ್ವರಿ

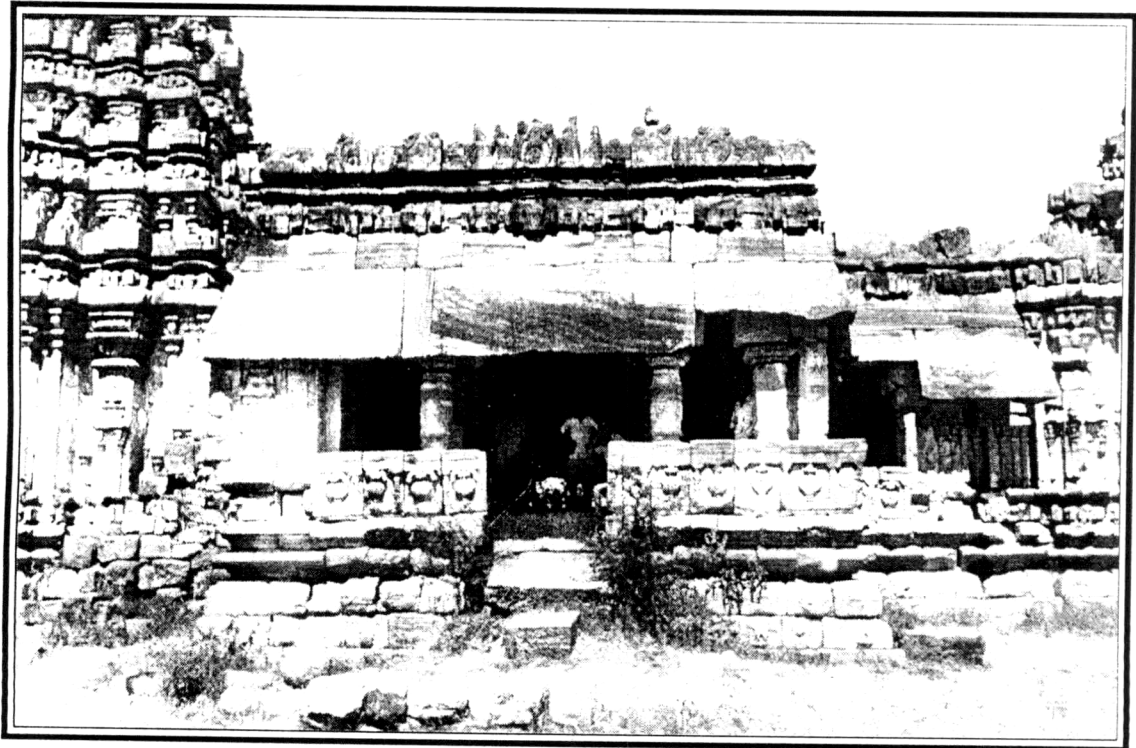
ಸಿರವಾಳ ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ರಂಗಮಂಟಪದಲ್ಲಿರುವ ಗುಮ್ಮಟಾಕಾರದ
ಆಕರ್ಷಕ ಭುವನೇಶ್ವರಿ

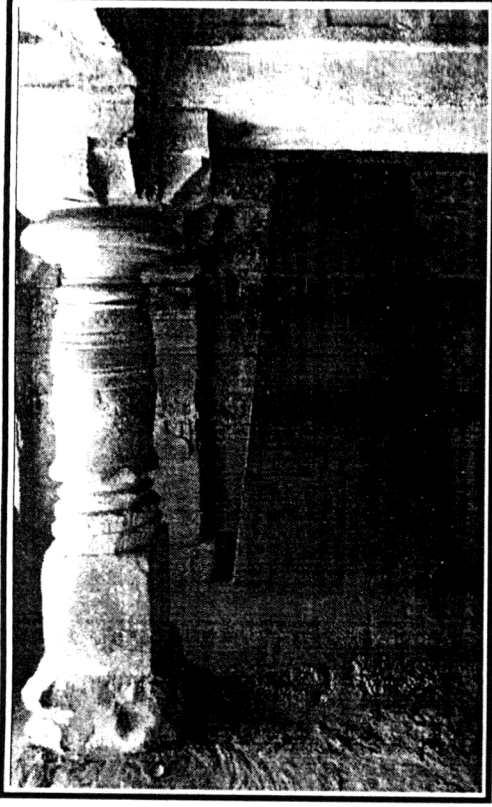
ಸಿರವಾಳ ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ದಕ್ಷಿಣ ರಂಗಮಂಟಪದ ಕಂಭದ ಮೇಲಿನ
'ಸಮುದ್ರಮಥನ ಶಿಲ್ಪ'

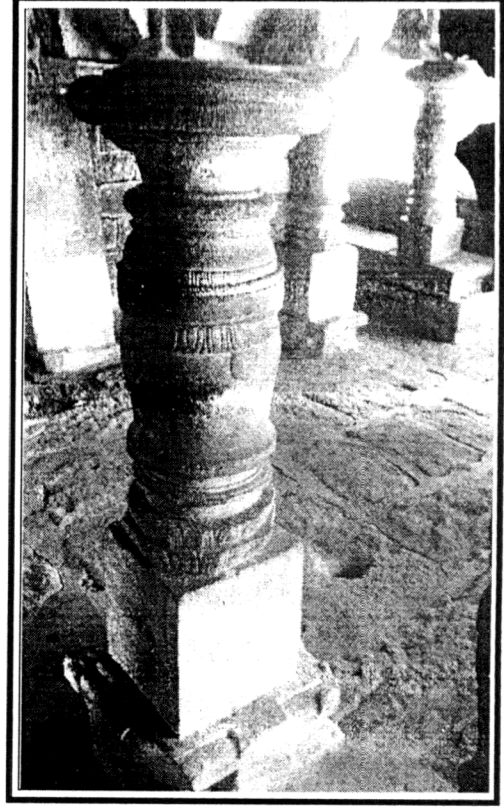
ಸೂಡಿ ಜೋಡಕಳಸದ ದೇವಾಲಯ ಕೃಷ. ಗರಾರ್ ಪೋಖೇಮಾ

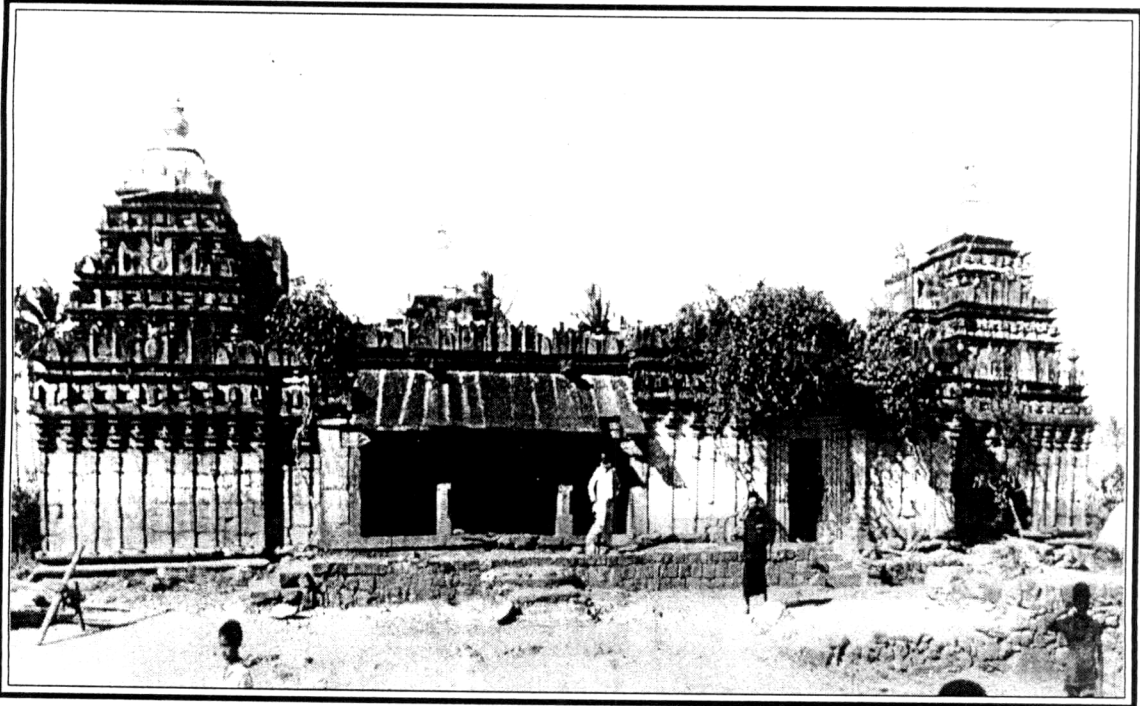
ಸೂಡಿ ಜೋಡಕಳಸದ ದೇವಾಲಯ ಕೃಷ. ಗರಾರ್ ಪೋಖೇಮಾ

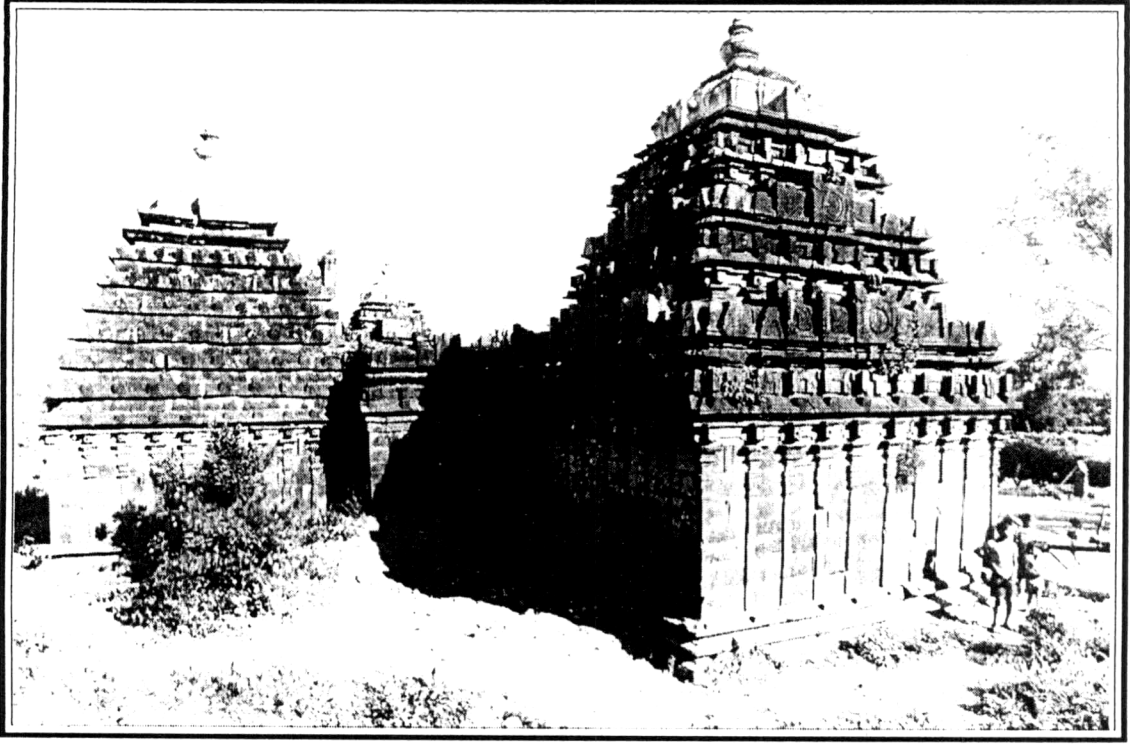
ಸೂಡಿ ಜೋಡಕಳಸದ ದೇವಾಲಯದ ಕಂಭ
ಕೃ.ಪೆ. ಗರಾರ್ನ್ ಪೋಪೇಮಾ

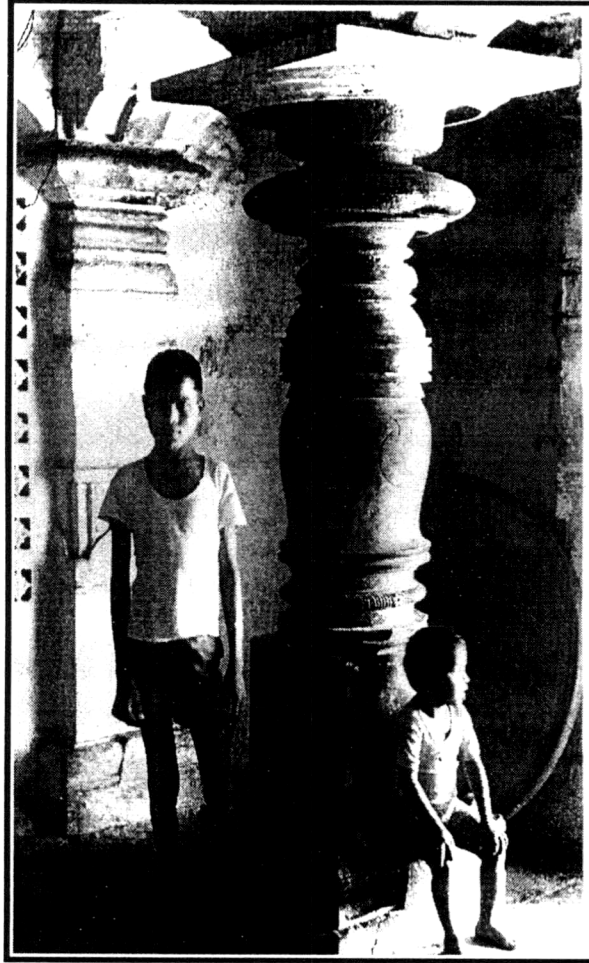
ಸೂಡಿ ಜೋಡಕಳಸದ ದೇವಾಲಯದ ಕಂಭ
ಕೃ.ಪೆ. ಗರಾರ್ನ್ ಪೋಪೇಮಾ

ಎಲಿಶಿರೂರ ಭೋಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗ ಕೃ.ಪೆ. ಗರಾರ್ನ್ ಪೋಪೇಮಾ

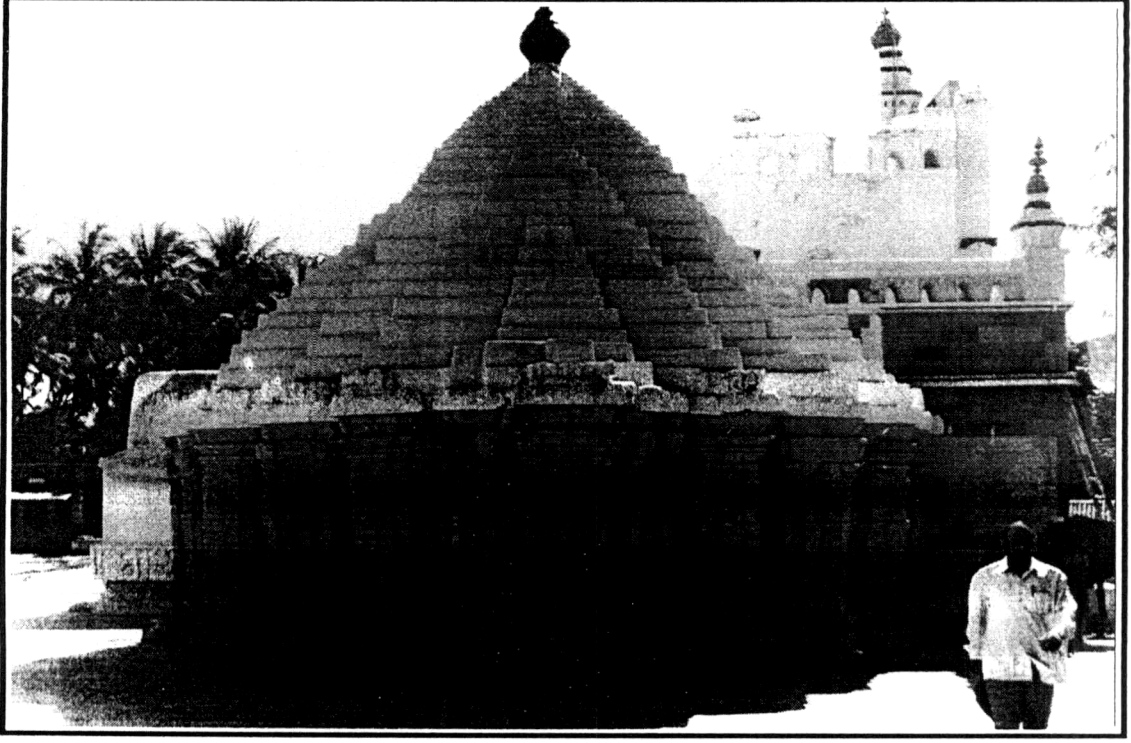

ಎಲಿಶರೂರ ಭೋಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಉತ್ತರ ಭಾಗ ಕೃಷ್ಣ. ಗರಾರ್ ಪ್ರೋಜೆಕ್ಟ್

ಎಲಿಶರೂರ ಭೋಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಕಂಬ

ಕೃಷ್ಣ. ಗರಾರ್ ಪ್ರೋಜೆಕ್ಟ್

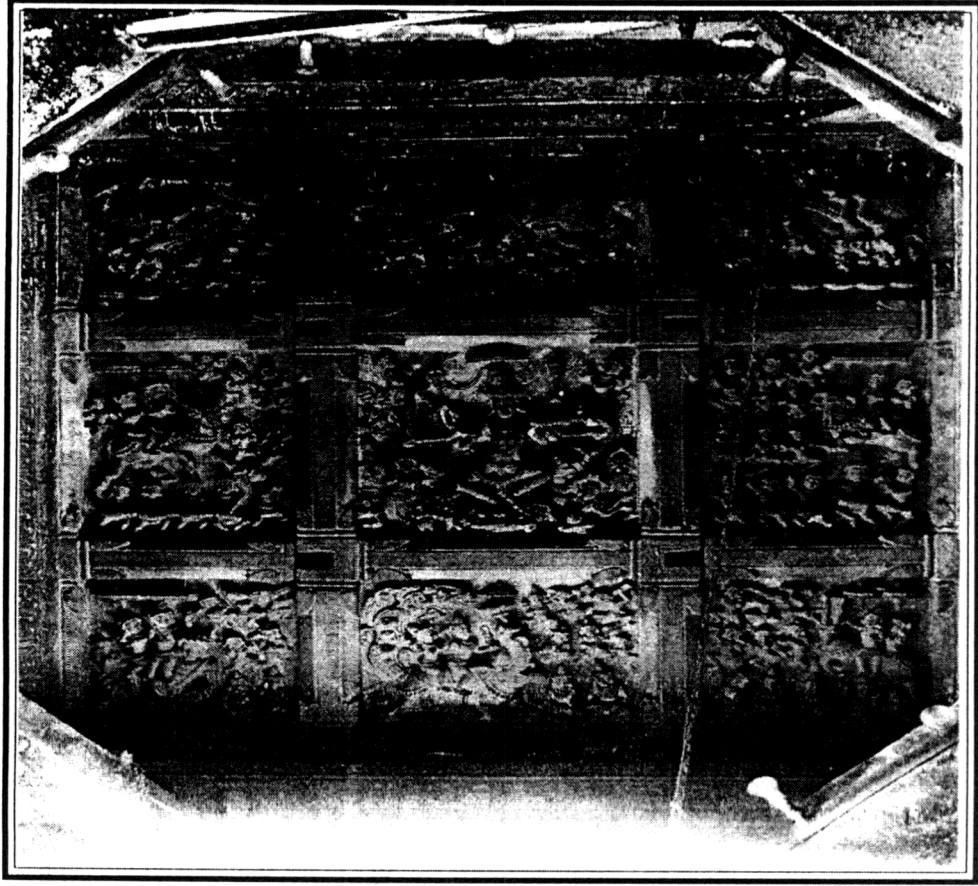

ಬಸವನ ಬಾಗೇವಾಡಿ ಬಸವೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಹಿಂಭಾಗದ ನೋಟ ಕೃಪೆ. ಗೆರಾರ್, ಫೋಟೋಮಾ

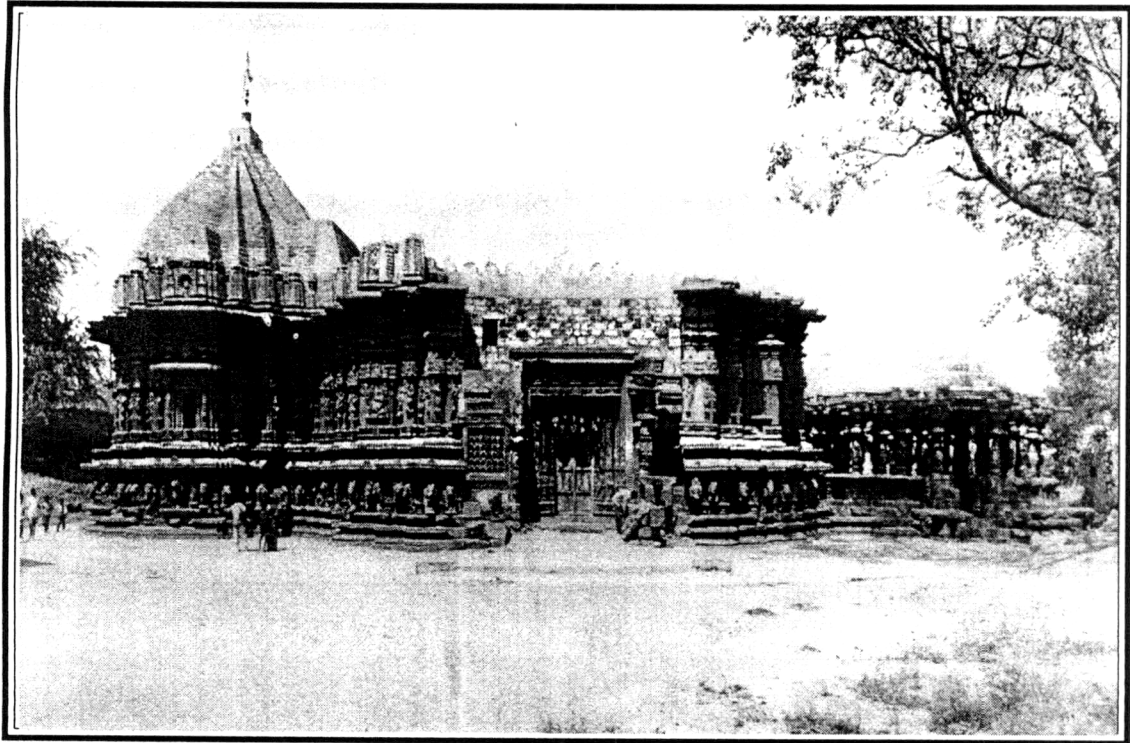

ಬಸವನ ಬಾಗೇವಾಡಿ ಬಸವೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಕಂಭ

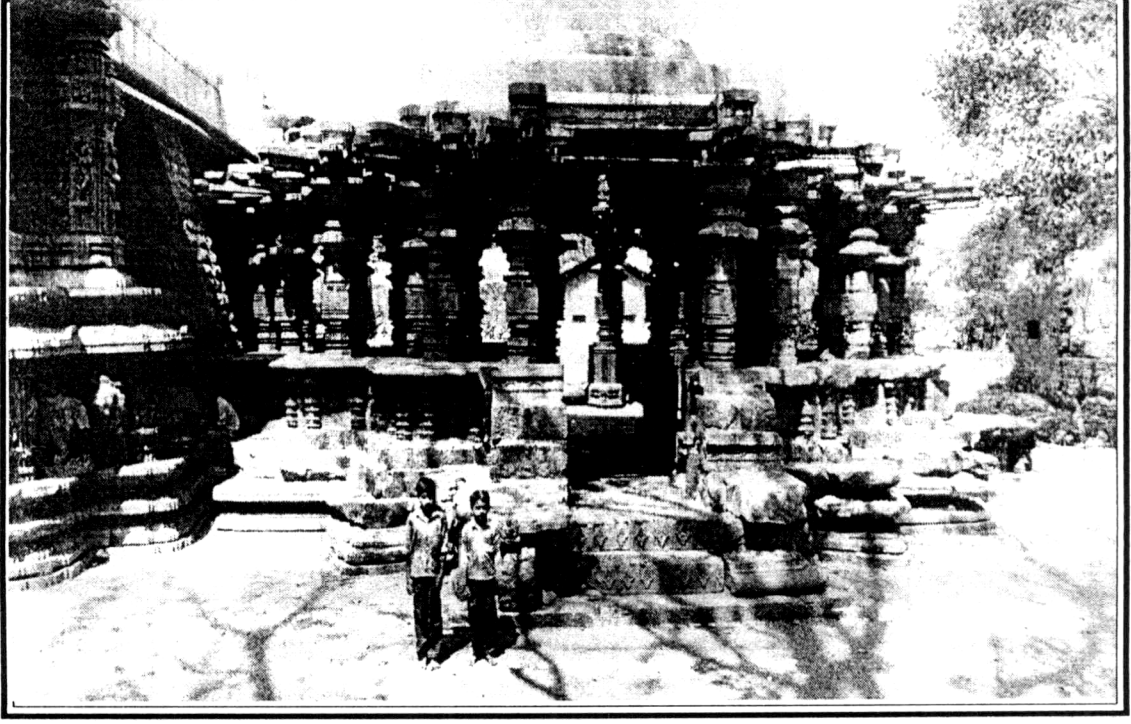
ಕೃಪೆ. ಗೆರಾರ್, ಫೋಟೋಮಾ

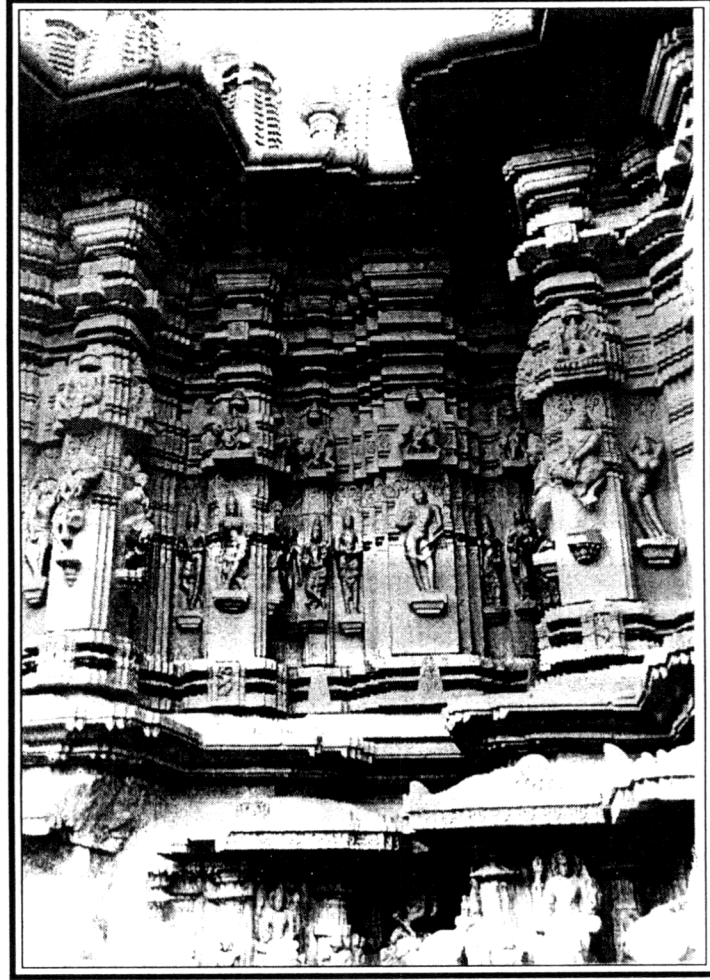
ಬಸವನ ಬಾಗೇವಾಡಿ ಬಸವೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಹಳೆಯ ಭುವನೇಶ್ವರಿಯಲ್ಲಿಯ ನೃತ್ಯ ಶಿವ
ಅಷ್ಟದಿಕ್ಪಾಲಕರಿಂದ ಸುತ್ತವರೆದ ಶಿಲ್ಪ ಕೃಷ್ಣ. ಗೆರಾರ್ಡ್ ಫೋಬೇಮಾ

ಬಿದ್ರಾಪುರ ಕೋಪ್ಪೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಕೃಷ್ಣ. ಗೆರಾರ್ಡ್ ಫೋಬೇಮಾ

ಬಿದ್ರಾಪುರ ಕೋಪ್ಪೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಕೃಷ್ಣ ಗಿರಾರ್ಕ್ ಫೋಟೋಮಾ

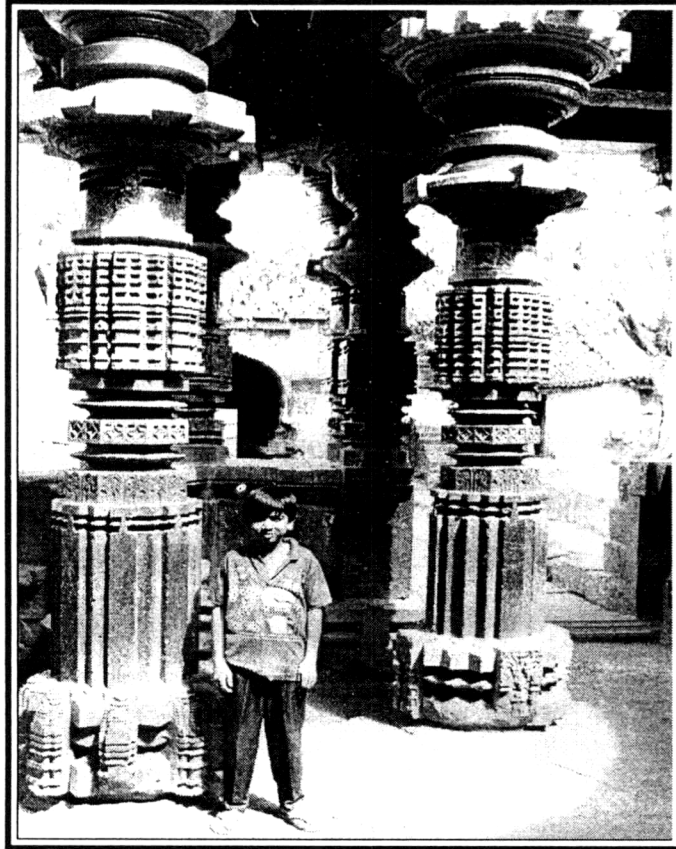

ಬಿದ್ರಾಪುರ ಕೋಪ್ಪೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಸುಖಿನಾಶಿಯ ಹೊರಗೋಡೆಯ ಪಾರ್ಶ್ವನೋಟ

ಕೃಷ್ಣ ಗಿರಾರ್ಕ್ ಫೋಟೋಮಾ

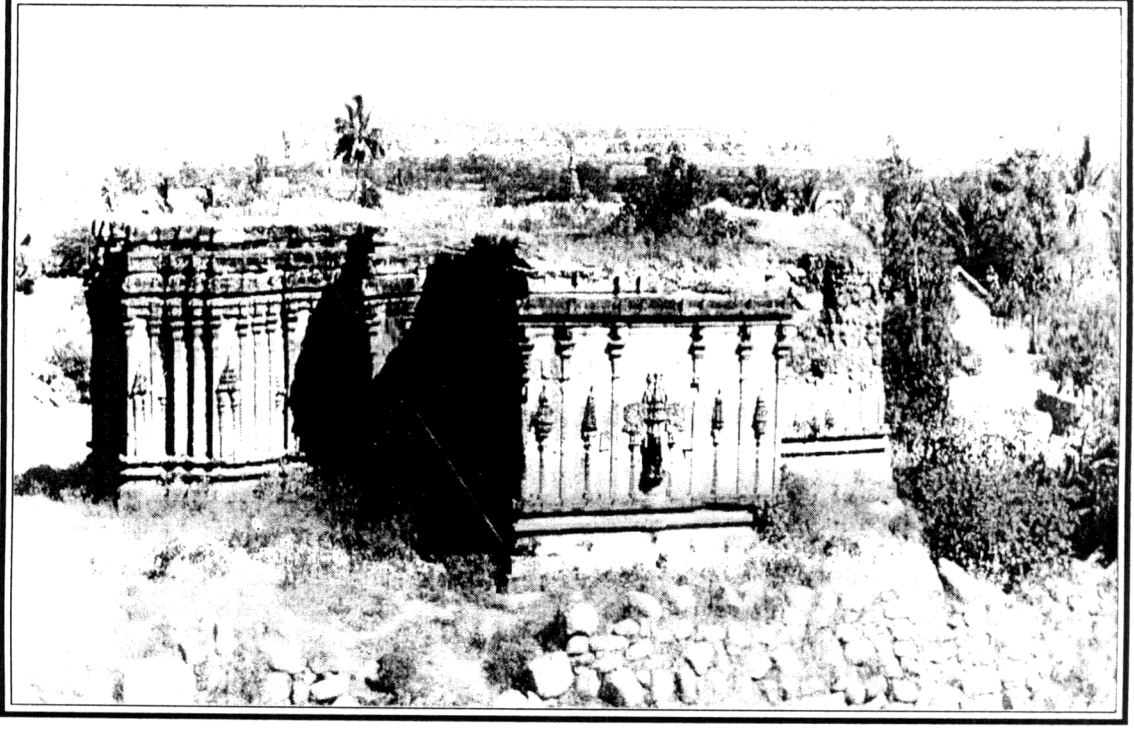
ಖಿದ್ರಾಪುರ ಕೋಪ್ಪೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಹಿಂಭಾಗದ (ಉತ್ತರ)
ಗೋಡೆಯಲ್ಲಿರುವ ಆಕರ್ಷಕ ಉಬ್ಬುಶಿಲ್ಪಗಳು ಕೃ.ಪ. ಗೆರಾರ್ಡ್ ಫೋಬೇಮಾ

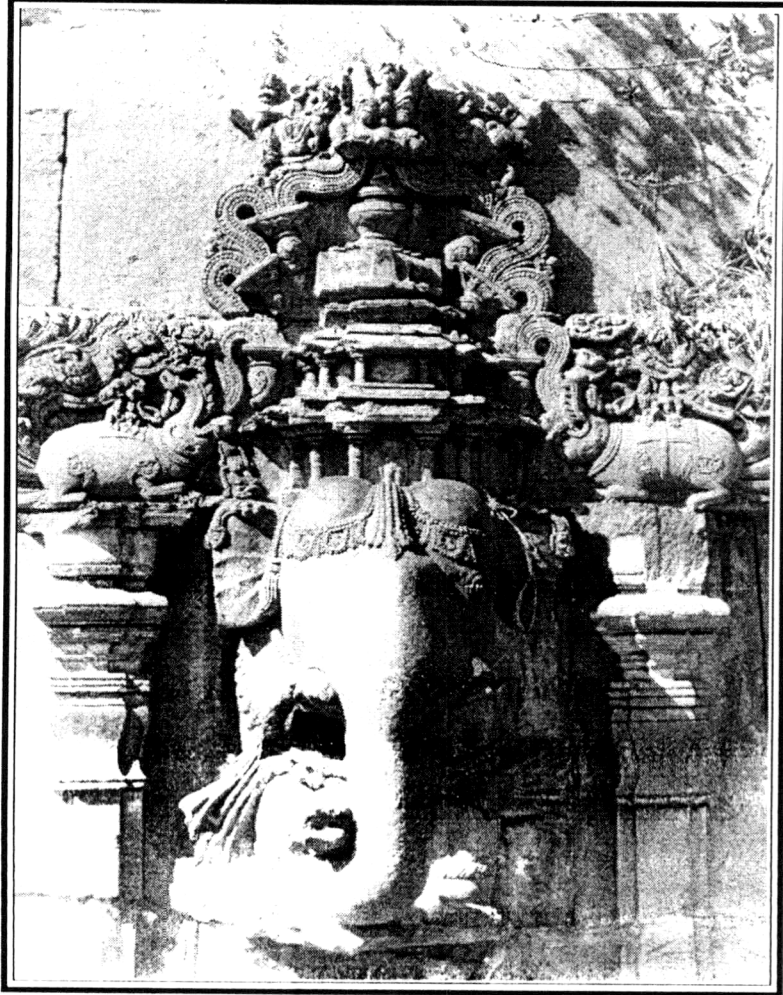
ಖಿದ್ರಾಪುರ ಕೋಪ್ಪೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ವೈವಿಧ್ಯಮಯ ಕಂಭಗಳು

ಕೃ.ಪ. ಗೆರಾರ್ಡ್ ಫೋಬೇಮಾ

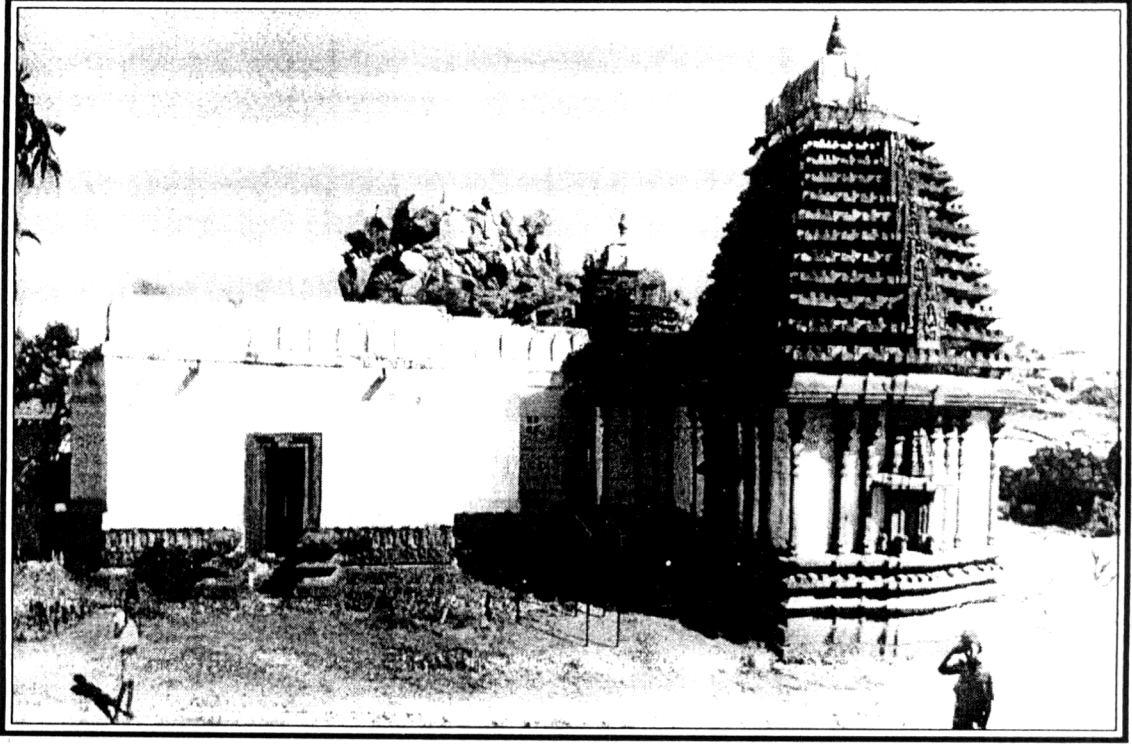
ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಧಾರವಾಡ.

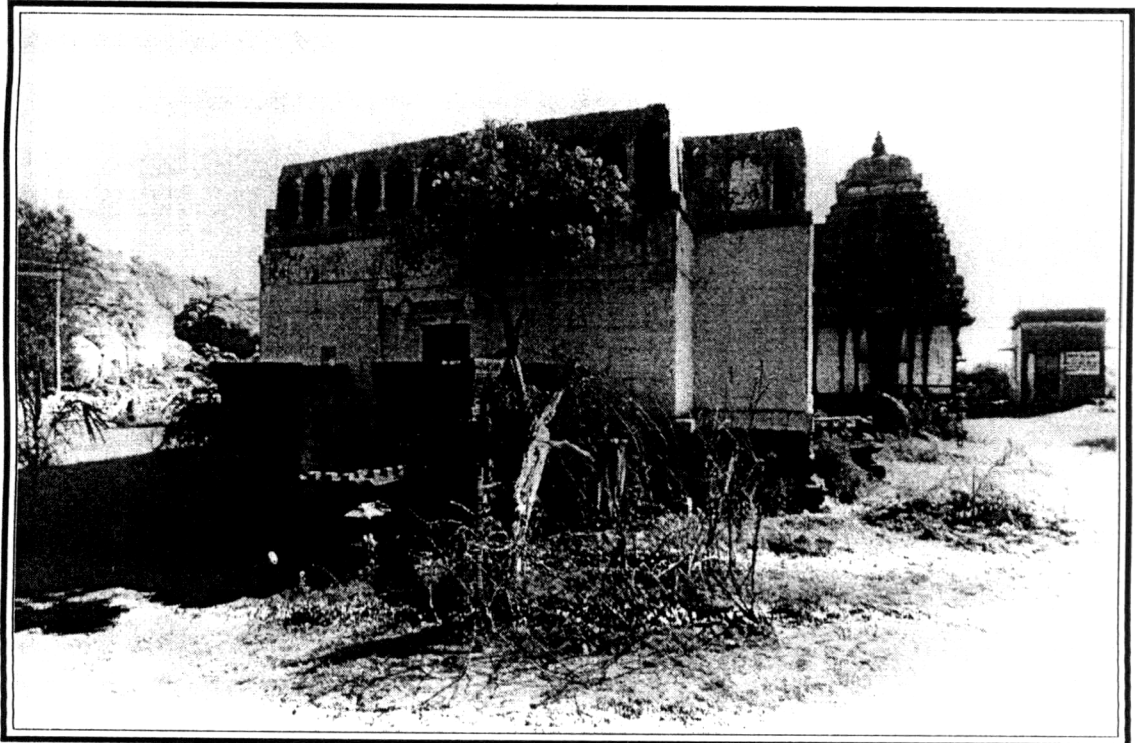
ಮುಳಗುಂದ ಜೈನ ಬಸದಿ ಕೃ.ಪ. ಗರಾರ್ ಪೋಖೇಮಾ

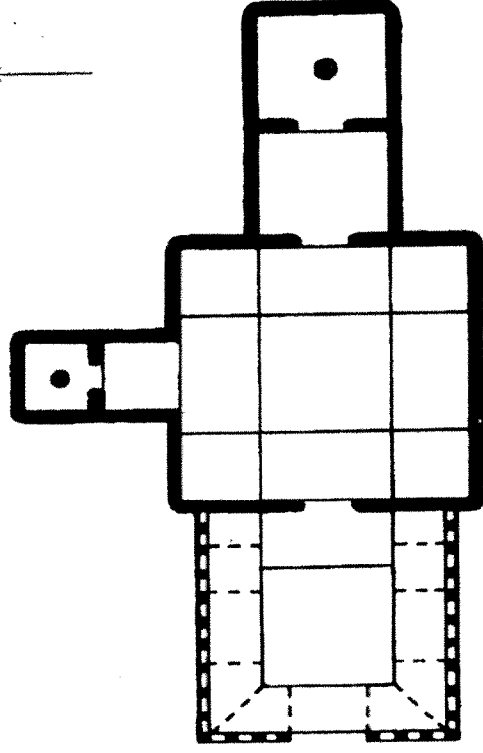
ಮುಳಗುಂದ ಜೈನ ಬಸದಿಯ ಪೂರ್ವ ಗೋಡೆಯಲ್ಲಿರುವ ಸುಂದರ ಗಜಶಿಲ್ಪ ಕೃ.ಪ. ಗರಾರ್ ಪೋಖೇಮಾ

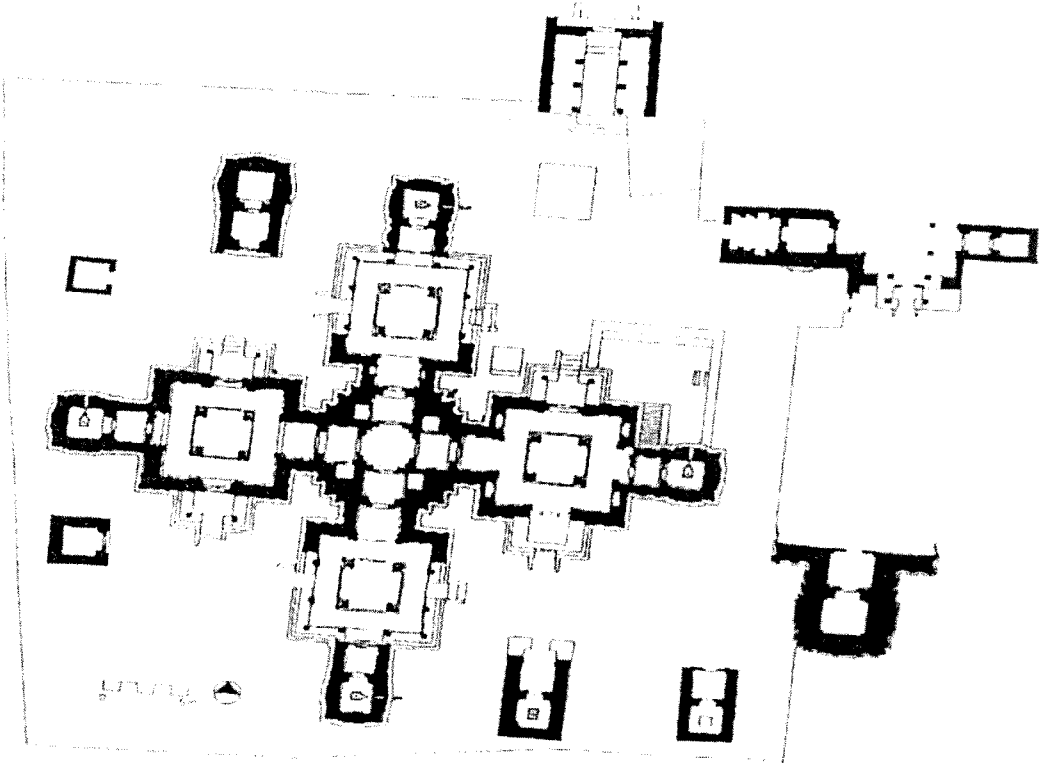
ಮುಳಗುಂದ ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಕೃ.ಪ. ಗೆರಾರ್ನ್ ಫೋಟೋಮಾ

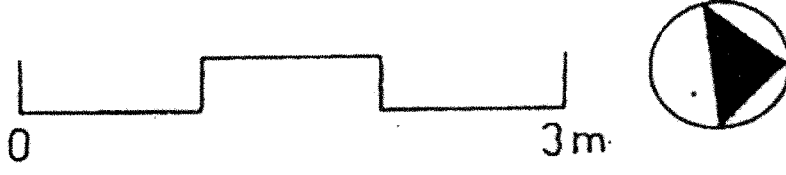
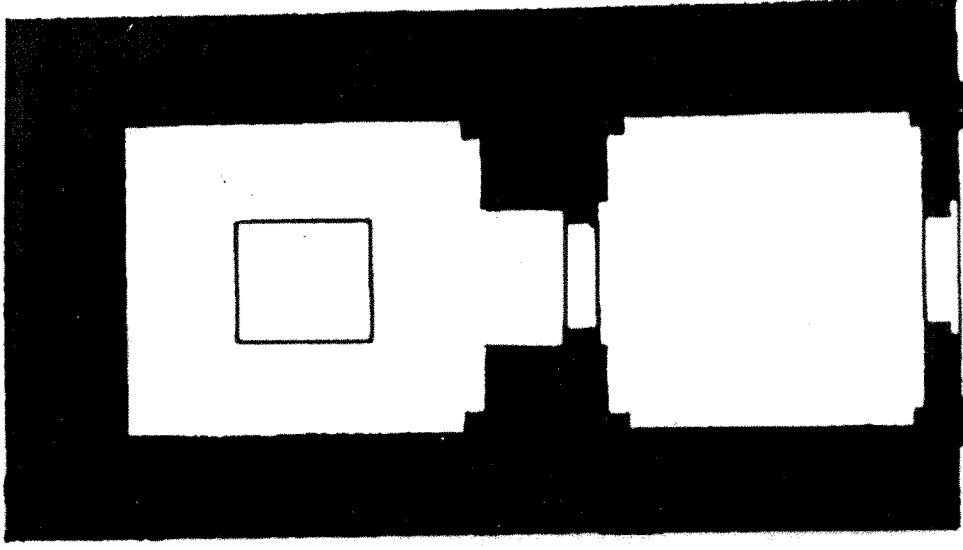
ಮುಳಗುಂದ ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಕೃ.ಪ. ಗೆರಾರ್ನ್ ಫೋಟೋಮಾ

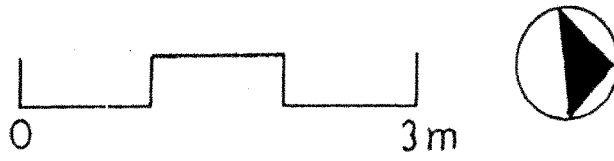
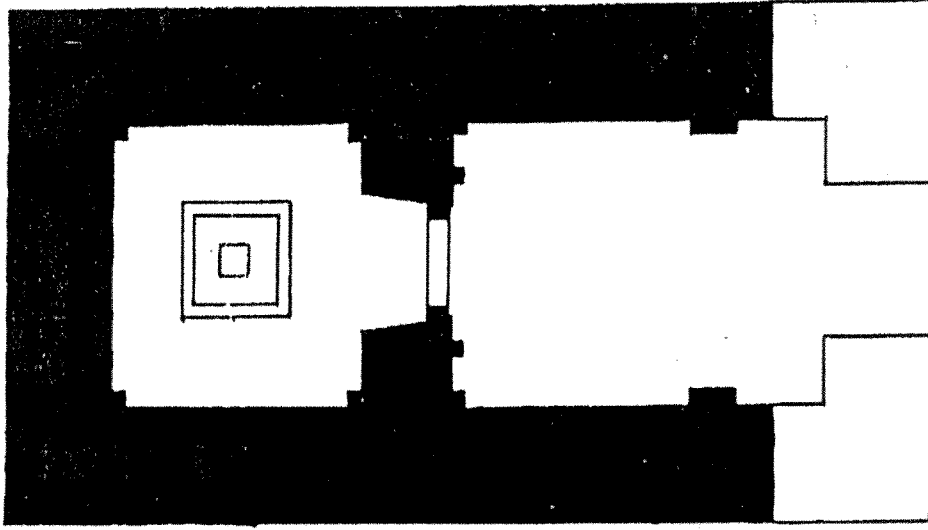
ಶಿರೂರ ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ತಲನಕ್ಷೆ
ಕೃ.ಪ. ಗರಾರ್ ಪೋಖೇಮಾ

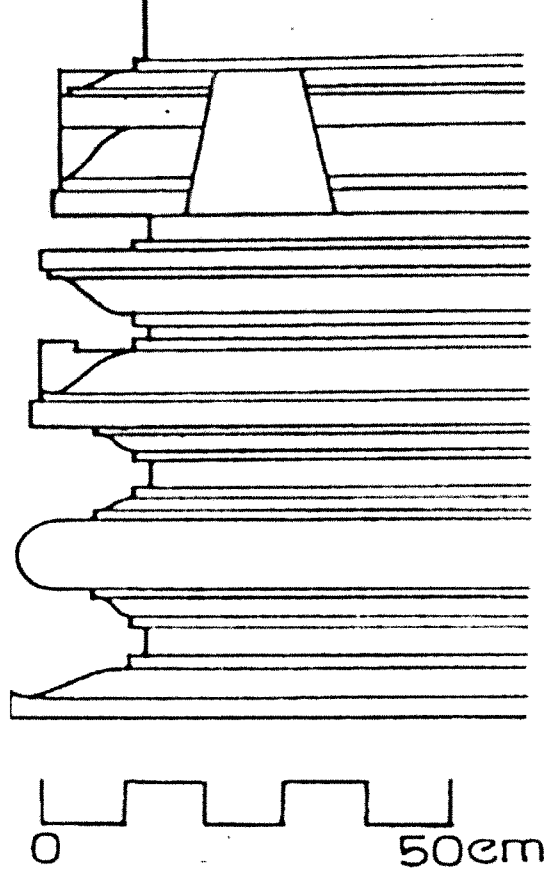
ಸಿರವಾಳ ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ತಲನಕ್ಷೆ

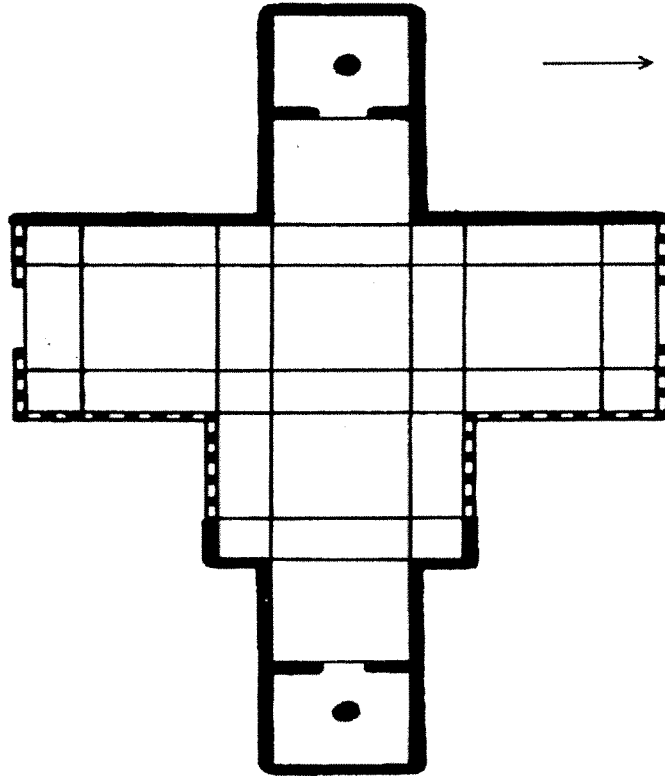
ಸಿರವಾಳ ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ೧ನೆಯ ಗರ್ಭಗೃಹದ ತಲನಕ್ಷೆ

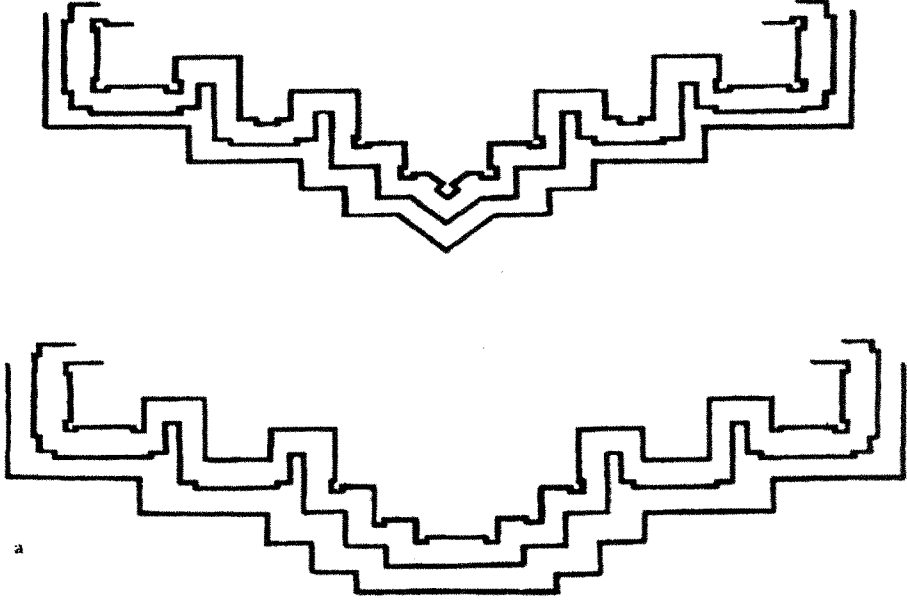
ಸಿರವಾಳ ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ೨ನೆಯ ಗರ್ಭಗೃಹದ ತಲನಕ್ಷೆ

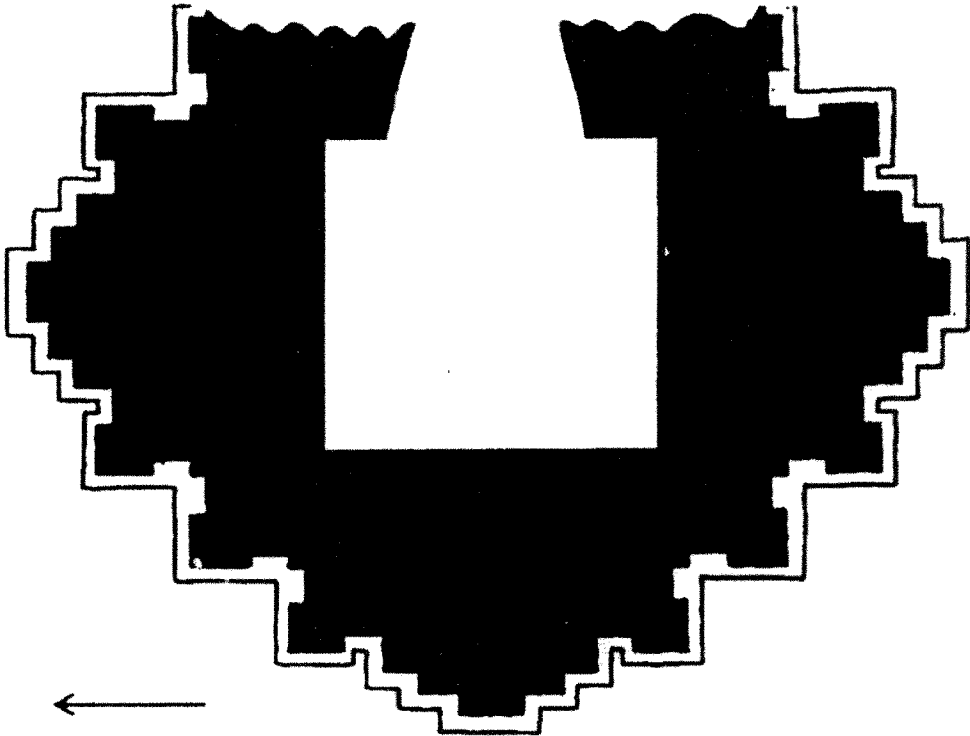
ಸಿರವಾಳ ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಕೃಷಿ. ಗರಾರ್ ಪೋಖೇಮಾ

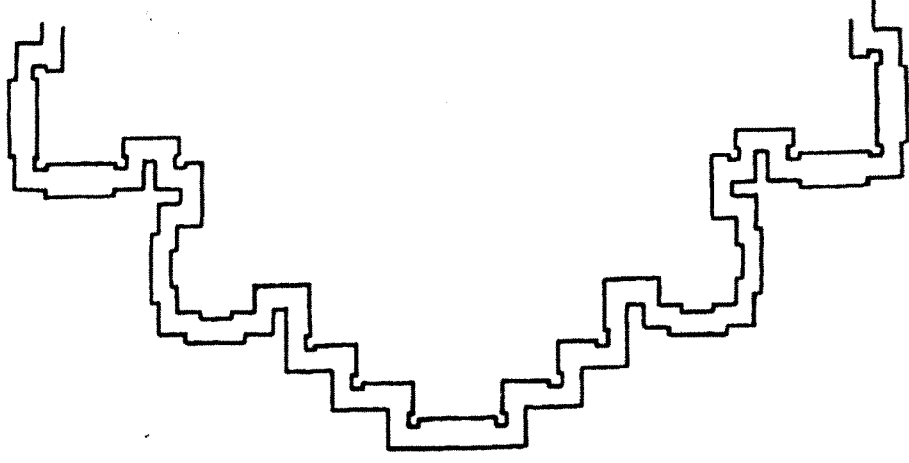
ಸೂಡಿ ಜೋಡಕಳಸ ದೇವಾಲಯದ ತಲನಕ್ಕೆ ಕೃಷಿ. ಗರಾರ್ ಪೋಖೇಮಾ

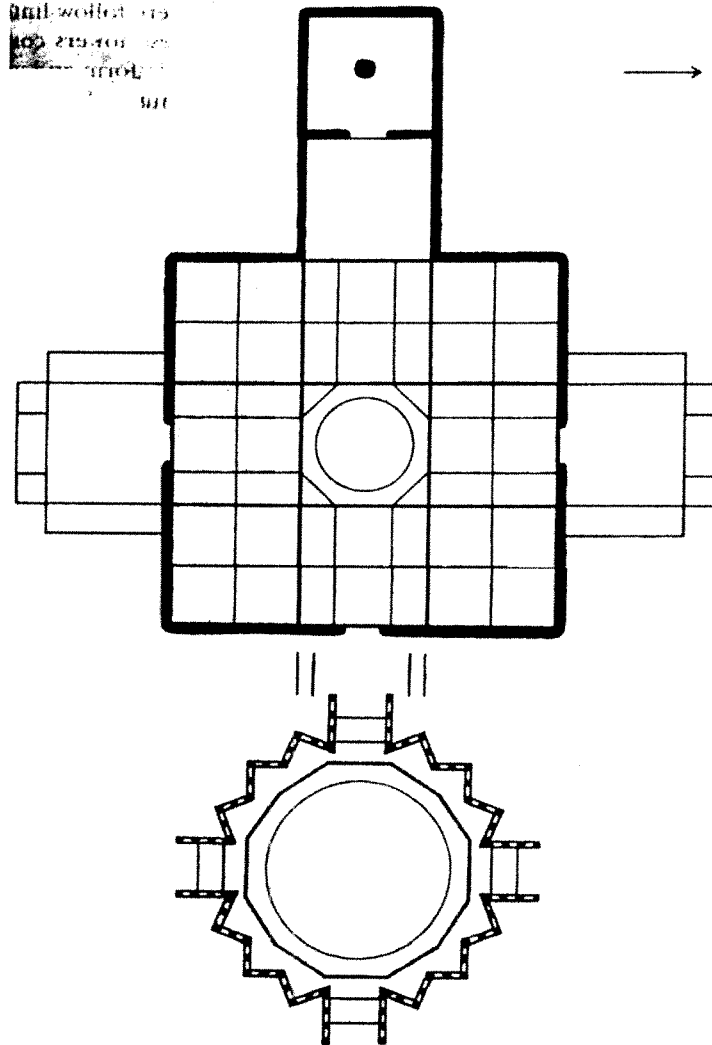
ಸೂಡಿ ಜೋಡಕಳಸ ದೇವಾಲಯದ ಪೂರ್ವ ಮತ್ತು ಪಶ್ಚಿಮ ಬದಿಯ ಶಿಖರಗಳ ನಕ್ಷೆ
ಕೃಷ. ಗರಾರ್ ಪೋಖೇಮಾ

ಬಸವನ ಬಾಗೇವಾಡಿ ಬಸವೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಶಿಖರದ ಪಾರ್ಶ್ವ ನಕ್ಷೆ ಕೃಷ. ಗರಾರ್ ಪೋಖೇಮಾ

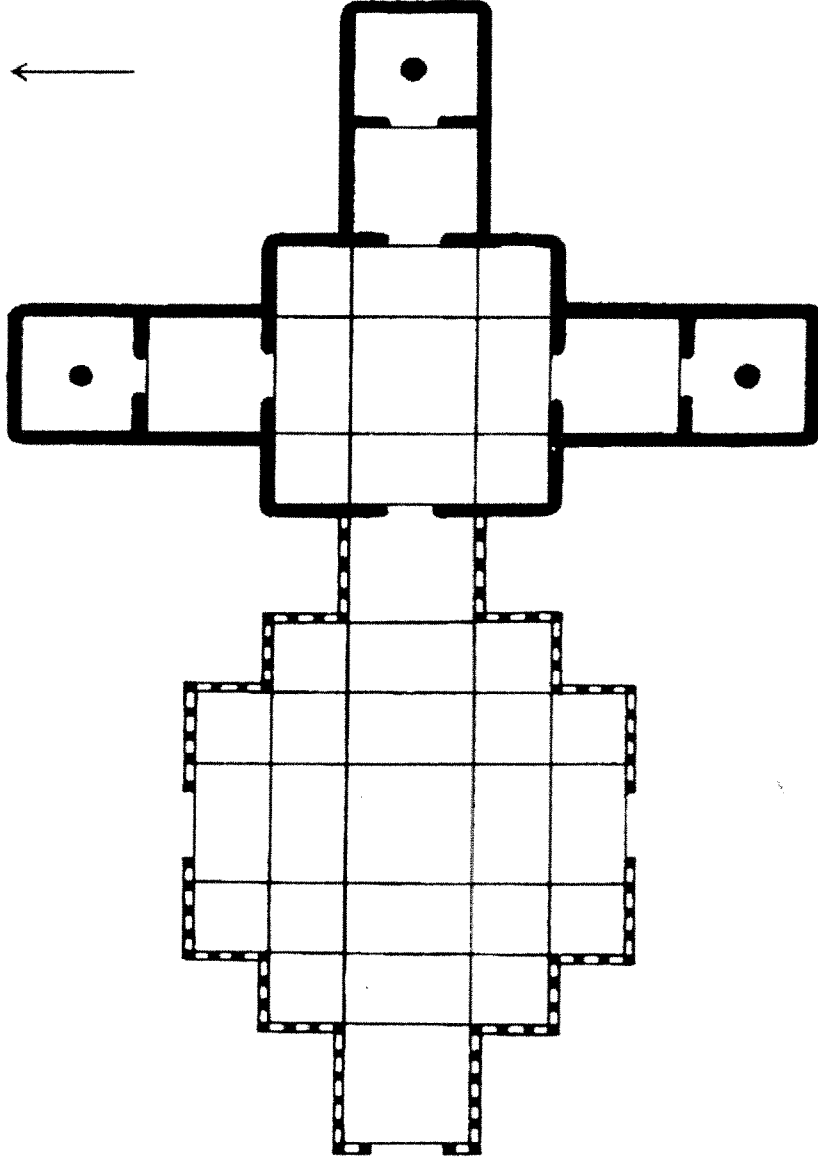

ಬಸವನ ಬಾಗೇವಾಡಿ ಬಸವೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಶಿಕರದ ಒಂದು ಭಾಗದ ಪೂರ್ಣ ನಕ್ಷೆ ಕೃಷಿ. ಗರಾರ್ಸ್ ಫೋಟೋಮಾ

ಖಿದ್ರಾಪೂರ ಕೋಪ್ಪೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ತಲನಕ್ಷೆ

ಕೃಷಿ. ಗರಾರ್ಸ್ ಫೋಟೋಮಾ

ಮುಳಗುಂದ ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ತಲನಕ್ಷೆ ಕೃಷ. ಗರಾರ್ನ್ ಪೋಖೀಮಾ

ಗ್ರಂಥಮಣಿ

ಶಾಸನ ಸಂಪುಟಗಳು

ಕನ್ನಡ

- ಅಣ್ಣಿಗೇರಿ ಎ. ಎಂ. ಮತ್ತು ಮೇವುಂಡಿ ಮಲ್ಲಾರಿ : ಶಾಸನ ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಂಚಯ, ಕ. ಸಂ. ಸಂ., ಕ.ವಿ.ವಿ.ಧಾರವಾಡ - ೧೯೬೧.
- ಅಣ್ಣಿಗೇರಿ ಎ. ಎಂ. (ಅನು) : ನಾಣ್ಯಗಳು, ಪ್ರಸಾರಾಂಗ ಕ. ವಿ. ವಿ. ಧಾರವಾಡ - ೧೯೯೨.
- ಅಣ್ಣಿಗೇರಿ ಎ. ಎಂ. ಮತ್ತು ಶೇಷಶಾಸ್ತ್ರಿ : ಕನ್ನಡ ಶಾಸನ ಸಂಗ್ರಹ, ಕ. ಸಾ. ಪ. ಬೆಂಗಳೂರು - ೧೯೭೫.
- ದೇಸಾಯಿ ಪಾಂಡುರಂಗರಾಯರು : ಶಾಸನ ಪರಿಚಯ, ಕ.ವಿ.ವಿ. ಧಾರವಾಡ - ೧೯೫೬.
- ಗೋಗಿ ಹನುಮಾಕ್ಷಿ : ಕಲಬುರ್ಗಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು, ಶಿವಚಂದ್ರ ಪ್ರಕಾಶನ, ನವನಗರ, ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ-೧೯೯೬.
- ಕಲಬುರ್ಗಿ ಎಂ. ಎಂ. (ಸಂ) : ಸುರಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಶಾಸನಗಳು, ಮಹಿಳಾ ಸಾಹಿತ್ಯಿಕ, ನವನಗರ, ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ-೧೯೯೫.
- ಕಲಬುರ್ಗಿ ಎಂ. ಎಂ. (ಸಂ) : ಧಾರವಾಡ ತಾಲೂಕಿನ ಶಾಸನಗಳು, ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಧಾರವಾಡ-೧೯೭೬.
- ಕಲಬುರ್ಗಿ ಎಂ. ಎಂ. (ಸಂ) : ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಸೂಚಿ, ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಧಾರವಾಡ-೧೯೭೫.
- ಕಲಬುರ್ಗಿ ಎಂ. ಎಂ. (ಸಂ) : ಬೀಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಸೂಚಿ, ಕ. ಅ. ಪಿ. ಕ. ವಿ. ವಿ. ಧಾರವಾಡ-೧೯೭೬.
- ಹಂಪನಾ (ಸಂ) : 'ಅರವಂತಿ' ಸಂ-೧, ಸಂ-೨, ಮುಳಗುಂದದ ಮೂರು ಅಪ್ರಕಟಿತ ಶಾಸನಗಳು
- ಗೋಪಾಲ ಬಿ. ಆರ್. (ಸಂ) : ಬೀದರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು, 'ಮಾನವಿಕ ಕರ್ನಾಟಕ' ಸಂ-೫, ಸಂ-೧, ೧೯೭೯
- ದೇವರಕೊಂಡಾರಡ್ಡಿ. (ಸಂ) : ಕ.ವಿ.ವಿ. ಶಾಸನ ಸಂಪುಟ-I, ಬಳ್ಳಾರಿ ಜಿಲ್ಲೆ, ಹಂಪಿ ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯ - ೧೯೯೯.
- ದೇವರಕೊಂಡಾರಡ್ಡಿ. (ಸಂ) : ಕ.ವಿ.ವಿ. ಶಾಸನ ಸಂಪುಟ-II, ಕೊಪ್ಪಳ ಜಿಲ್ಲೆ, ಹಂಪಿ ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯ - ೧೯೯೯.
- ದೇವರಕೊಂಡಾರಡ್ಡಿ. (ಸಂ) : ಕ.ವಿ.ವಿ. ಶಾಸನ ಸಂಪುಟ-III, ಹಂಪಿ ಶಾಸನಗಳು, ಹಂಪಿ ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯ.
- ಗಣೇಶ ಕೆ. ಆರ್. ಮತ್ತು ಶೇಷಶಾಸ್ತ್ರಿ ಆರ್. (ಸಂ) : ಕ.ವಿ.ವಿ. ಶಾಸನ ಸಂಪುಟ-V, ಭಾಗ I-II, ತಮಿಳುನಾಡು ಮತ್ತು ಕರ್ನಾಟಕ ಶಾಸನಗಳು, ಹಂಪಿ ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯ - ೨೦೦೧.
- ಉಪಾಧ್ಯ ಜಿ. ಎನ್. ಮತ್ತು ದೇವರಕೊಂಡಾರಡ್ಡಿ. (ಸಂ) : ಕ.ವಿ.ವಿ. ಶಾಸನ ಸಂಪುಟ-VI, ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ ಶಾಸನಗಳು, ಹಂಪಿ ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯ - ೨೦೦೧.
- ದೇವರಕೊಂಡಾರಡ್ಡಿ. (ಸಂ) : ಕ.ವಿ.ವಿ. ಶಾಸನ ಸಂಪುಟ-VII, ರಾಯಚೂರು ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು, ಹಂಪಿ ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯ - ೨೦೦೨.

- ಶ್ರೀನಿವಾಸ ರಿತ್ತಿ ಮತ್ತು : ಕೊಲ್ಲಾ ಪುರ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು, ಕ.ವಿ.ವಿ., ಹಂಪಿ ವಿದ್ಯಾರಣ್ಯ - ೨೦೦೩.
ಅನಂತ ಬಿ. ಕರವೀರಕರ (ಸಂ)
- ಶಿವಾನಂದ ವ್ಹಿ. (ಸಂ) : ಹೈದರಾಬಾದ್ ಕರ್ನಾಟಕದ ಶಾಸನಗಳು, ಕಲಬುರ್ಗಿ ಜಿಲ್ಲೆಯ
ಶಿಲಾಶಾಸನಗಳು.
- ಹಿರೇಮಠ ಆರ್. ಸಿ. ಮತ್ತು : ಕನ್ನಡ ಶಾಸನ ಸಂಪದ, ಪ್ರಸಾರಾಂಗ ಕ.ವಿ.ವಿ., ಧಾರವಾಡ - ೧೯೯೫.
ಕಲಬುರ್ಗಿ ಎಂ.ಎಂ. (ಸಂ)

ಪ್ರಾಚೀನ ಕನ್ನಡ ಗ್ರಂಥಗಳು

- ಬಳ್ಳಾವೆ ವೆಂಕಟನಾರಾಯಣಪ್ಪ (ಸಂ) : ಪಂಪನ ವಿಕ್ರಮಾರ್ಜುನ ವಿಜಯ, ಮೈಸೂರು-೧೯೭೭.
- ಗುಂಡಪ್ಪ ಎಲ್. (ಸಂ) : ಪಂಪನ ಆದಿಪುರಾಣ, ಮೈಸೂರು-೧೯೫೬.
- ಕೆದಿಲಾಯ ಶಂಕರ್ (ಸಂ) : ಶ್ರೀ ವಿಜಯನ ಕವಿರಾಜಮಾರ್ಗ, ಮದ್ರಾಸ್-೧೯೭೩.
- ಕೆ. ಕೃಷ್ಣಭಟ್ಟ ಬಿ. (ಸಂ) : ಮನುಸ್ಮೃತಿ, ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣ ಮುದ್ರಣಾಲಯ, ಉಡಪಿ-೧೯೩೫.
- ವೆಂಕಟರಾಮಪ್ಪ ಕೆ. (ಸಂ) : ನಯಸೇನನ ಧರ್ಮಾಮೃತ, ಬೆಂಗಳೂರು-೧೯೭೮.
- ಅಣ್ಣಾರಾಯ ಮಿರ್ಜಿ (ಸಂ) : ಜೈನಧರ್ಮ, ಪ್ರಿಟಿಂಗ್ ಆಂಡ್ ಪಬ್ಲಿಷಿಂಗ್ ಹೌಸ್ ಮೈಸೂರು-೧೯೬೯.
- ಅಣ್ಣಿಗೇರಿ ಎ. ಎಂ. ಮತ್ತು : ಶಾಸನ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಚಯ, ಕರ್ನಾಟಕದ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ, ಮೈಸೂರು-೧೯೭೨.
ಅನಂತರಂಗಾಚಾರ್ ಎಸ್. (ಸಂ)
- ಮೇವುಂಡ ಮಲ್ಲಾರಿ (ಸಂ) : ಕನ್ನಡ ನಾಡಿನ ಕೆಲವು ಶಾಸನ ಕವಿಗಳು, ಸಮಾಜ ಪುಸ್ತಕಾಲಯ, ಧಾರವಾಡ.
ಧಾರವಾಡ -೧೯೬೨.
- ಇಜಾರಿ ಧನ್ಯಕುಮಾರ (ಸಂ) : ಆಯುರ್ವೇದ ವಿಜ್ಞಾನ, ಕ.ವಿ.ವಿ., ಧಾರವಾಡ-೧೯೭೦.
- ಮಹೀಶವಾಡಿ. ಬಿ. ಬಿ. (ಸಂ) : ನಯಸೇನನ ಧರ್ಮಾಮೃತ, ಕೆ. ಅ. ಪಿ., ಕ.ವಿ. ವಿ. ಧಾರವಾಡ -೧೯೮೪.
- ನಿರ್ಪಾಜೆ, ಭೀಮಭಟ್ಟ (ಅನು) : ವಿಕ್ರಮಾಂಕದೇವ ಚರಿತ, ಅಭ್ಯುದಯ ಪ್ರಕಾಶನ, ಕನ್ಯಾಕ, ದಕ್ಷಿಣಕನ್ನಡ
೧೯೯೮
- ಈರಣ್ಣ ಕೆ. ಪಿ. (ಸಂ) : ಬಾದಾಮಿ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಪರಂಪರೆ, ಮನು ಸಾಹಿತ್ಯ ಪ್ರಕಾಶನ,
ಧಾರವಾಡ-೧೯೯೯.
- ಉಮಾದೇವಿ ಎಂ. ಆರ್. (ಸಂ) : ಕವಿ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಪೊನ್ನ ಮತ್ತು ಅವನ ಕೃತಿಗಳು, ಕ.ಅ.ಪಿ., ಕ.ವಿ.ವಿ.
ಧಾರವಾಡ-೧೯೭೯.

- ಉತ್ತಂಗಿ ಚೆನ್ನಪ್ಪ (ಸಂ) : ಸರ್ವಜ್ಞನ ವಚನಗಳು.
- ಎಲಿಗಾರ ಚೆನ್ನಕ್ಕ (ಸಂ) : ಪ್ರಾಚೀನ ಕರ್ನಾಟಕದ ರಾಣಿಯರು, ಚನ್ನಗಂಗಾ ಪ್ರಕಾಶನ, ಧಾರವಾಡ-೧೯೭೭.
- : ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ಸ್ತ್ರೀ ಸಮಾಜ, ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಕ.ವಿ.ವಿ., ಧಾರವಾಡ-೧೯೯೦. ಬಂಕಾಪುರ ಶೋಧನೆ ಚನ್ನಗಂಗಾ ಪ್ರಕಾಶನ, ಧಾರವಾಡ-೧೯೯೦.
- ಒಡೆಯರ ಎಸ್. ಎಸ್. (ಸಂ) : ಕರ್ನಾಟಕ ಮತ್ತು ಜೈನ ಸಂಸ್ಕೃತಿ, ಕ.ವಿ.ವಿ., ಧಾರವಾಡ-೧೯೭೫.
- ಕಲಬುರ್ಗಿ ಎಂ. ಎಂ. (ಸಂ) : ಕವಿರಾಜಮಾರ್ಗ ಪರಿಸರದ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ, ಕ.ವಿ.ವಿ., ಧಾರವಾಡ-೧೯೭೩.
- ಕಲಬುರ್ಗಿ ಎಂ. ಎಂ. (ಸಂ) : ಶಾಸನ ವ್ಯಾಸಂಗ, ಸಂ. ೧-೨, ಕ.ವಿ.ವಿ., ಧಾರವಾಡ-೧೯೭೪ ಮತ್ತು ೧೯೭೫.
- ಕಲಬುರ್ಗಿ ಎಂ. ಎಂ. (ಸಂ) : ಮಾರ್ಗ-ಸಂಪುಟ-೨, ನರೇಶ ಆಂಡ್ ಕಂಪನಿ ಬೆಂಗಳೂರು-೧೯೮೮.
- ಕಲಬುರ್ಗಿ ಎಂ. ಎಂ. (ಸಂ) : ಸಮಾದಿ-ಬಲಿದಾನ-ವೀರಮರಣ ಸ್ಮಾರಕಗಳು, ಐ.ಬಿ.ಎಚ್. ಪ್ರಕಾಶನ, ಬೆಂಗಳೂರು-೧೯೭೦.
- ಕಲಬುರ್ಗಿ ಎಂ. ಎಂ. (ಸಂ) : ಪ್ರಾಚೀನ ಕರ್ನಾಟಕದ ಆಡಳಿತ ವಿಭಾಗಗಳು, ಭಾಗ-೧, ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಹಂಪಿ-೧೯೯೯.
- ಕಲಬುರ್ಗಿ ಎಂ. ಎಂ. (ಸಂ) : ಮಾನಸೋಲ್ಲಾಸ ಸಂಪುಟ, ೧-೨, ಪ್ರಸಾರಾಂಗ, ಕ.ವಿ.ವಿ., ಧಾರವಾಡ-೧೯೯೮.
- ಕುಲಕರ್ಣಿ ಎ. (ಸಂ) : ಪ್ರಾಚೀನ ಭಾರತದಲ್ಲಿಯೆ ವಿದ್ಯಾ ಕೇಂದ್ರಗಳು, ಧಾರವಾಡ-೧೯೮೦.
- ಕಾಮತ ಜೋತ್ಸನಾ (ಸಂ) : ಕರ್ನಾಟಕದ ಶಿಕ್ಷಣ ಪರಂಪರೆ, ಮುಂಬಯಿ-೧೯೮೮.
- ಕೊಪ್ಪ ಎಸ್. ಕೆ. (೨೨) : ತರ್ದವಾಡಿ ನಾಡು ಒಂದು ಅಧ್ಯಯನ, ಪ್ರತಿಭಾ ಪ್ರಕಾಶನ, ಇಂಡಿ-೧೯೯೦.
- ಕೃಷ್ಣರಾವ್ ಎಂ. ವಿ. : ಕರ್ನಾಟಕ ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಶನ, ಕರ್ನಾಟಕ ಸಹಕಾರಿ ಪ್ರಕಾಶನ ಮಂದಿರ ಮತ್ತು ಎಂ. ಕೇಶವಭಟ್ಟ (ಸಂ) : ನಿಯಮಿತ ಬೆಂಗಳೂರು-೧೯೭೦.
- ಗುರವ ಆರ್. ಎನ್. (ಸಂ) : ತರ್ದವಾಡಿ ನಾಡು, ಕ.ವಿ.ವಿ., ಧಾರವಾಡ-೧೯೭೯.
- ಗೋಪಾಲ ಬಿ. ಆರ್. (ಸಂ) : ಕನ್ನಡ ನಾಡಿನ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಮಹಾಪುರುಷರು, ಕ.ವಿ.ವಿ., ಧಾರವಾಡ-೧೯೭೬.
- ಗೋಪಾಲ ಬಿ. ಆರ್. (ಸಂ) : ಒನವಾಸಿ ಕದಂಬರು, ಶಿರಸಿ, ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡ-೧೯೮೩.
- ಗೋಪಾಲರಾವ್ ಎಚ್. ಎಸ್. (ಸಂ): ಶಾಸನಗಳ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯ ದೇವಾಲಯಗಳು ಒಂದು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ, ಪ್ರಾಚ್ಯವಸ್ತು ಮತ್ತು ಸಂಗ್ರಹಾಲಯಗಳ ನಿರ್ದೇಶನಾಲಯ, ಮೈಸೂರು-೧೯೯೩.
- ಚಂದ್ರಾಬಾಯಿ ಬಿ. ಪಿ. (ಸಂ) : ಭಾರತೀಯ ಮಹಿಳಾ ಪರಂಪರೆ, ಮೈಸೂರು-೧೯೮೧.
- ಚಿದಾನಂದಮೂರ್ತಿ ಎಂ. (ಸಂ) : ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಗಳ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ (ಕ್ರಿ. ಶ. ೪೫೦-ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೧೫೦). ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಮೈಸೂರು ೧೯೭೯, ಮತ್ತು
- : ಸಂಶೋಧನ ತರಂಗ, ಸಂ-೨, ಬೆಂಗಳೂರು ವಿ.ವಿ. ಬೆಂಗಳೂರು-೧೯೭೦.
- : ಹೊಸತು ಹೊಸತು, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಹಂಪಿ-೧೯೯೭.

- ಪಂಚಮುಖಿ ಆರ್. ಎಸ್. (ಸಂ) : ಕರ್ನಾಟಕ ಇತಿಹಾಸ, ಕರ್ನಾಟಕ ಇತಿಹಾಸ ಸದನ ಮಾಳಮಡ್ಡಿ, ಧಾರವಾಡ-೧೯೭೬.
- ಪಾಟೀಲ ಭೋಜರಾಜ (ಸಂ) : ನಾಗರಖಂಡ-೭೦ ಒಂದು ಅಧ್ಯಯನ, ಮಲೆನಾಡು ವೀರಶೈವ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆ, ಆನಂದಪುರಂ-೧೯೯೫.
- ಪಾಟೀಲ ಶಿ. ಭಾ. (ಸಂ) : ರಚ್ಚಿರ ಕಾಲದ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ, ಬಸವ ಶ್ರೀ ಪ್ರಕಾಶನ, ಸಂಕೇಶ್ವರ-೧೯೯೫.
- ಪುಟ್ಟಪ್ಪ ಕೆ. ವ್ಹಿ. (ಸಂ) : ಪಂಪಭಾರತಂ ಎಂಬ ವಿಶ್ವಮಾರ್ಜುನ ವಿಜಯಂ, ಪ್ರಸಾರಾಂಗ ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಮೈಸೂರು-೧೯೭೩.
- ಬಸವರಾಜ ಎಲ್. (ಸಂ) : ಪಂಪನ ಆದಿಪುರಾಣ, ಗೀತಾಬುಕ್ ಹೌಸ್, ಮೈಸೂರು-೧-೧೯೭೬.
- ಮಲ್ಲಾಪುರ ಬಿ. ವ್ಹಿ. (ಸಂ) : ನಯಸೇನ ಮತ್ತು ಅವನ ಕೃತಿಗಳು, ಕ.ಅ.ಪಿ., ಕ.ವಿ.ವಿ.ಧಾರವಾಡ-೧೯೭೮.
- ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಸ್ವಾಮಿಗಳು (ಸಂ) : ಕಲೋಪನಿಷತ್, ಗದಗ-೧೯೬೬.
- ಮಹದೇವ ಸಿ. ಹಾಗೂ ಇತರರು : ಕರ್ನಾಟಕ ದೇವಾಲಯ ಕೋಶ (ಹಾವೇರಿ ಜಿಲ್ಲೆ) ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಹಂಪಿ-೧೯೯೯.
- ಮರಿದೇವರು ಎಚ್. ಸಿ. (ಸಂ) : ಶಿಕ್ಷಣ ತತ್ವಶಾಸ್ತ್ರ, ತುಮಕೂರು-೧೯೭೬.
- ಮಹಿಷಿ ಸರೋಜಿನಿ (ಸಂ) : ಕರ್ನಾಟಕದ ಕವಿಯಿತ್ರಿಯರು, ಧಾರವಾಡ-೧೯೬೪.
- ಮುಗಳಿ ರಂ. ಶ್ರೀ (ಸಂ) : ಕರ್ನಾಟಕ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಪರಂಪರೆ, ಸಮಾಜ ಪುಸ್ತಕಾಲಯ, ಧಾರವಾಡ-೧೯೭೬.
- ಮೊಕಾಶಿ ಆರ್. ಡಿ. (ಸಂ) : ಭಾರತೀಯ ಸ್ತ್ರೀಯ ಬದಲಾಗುತ್ತಿರುವ ಸ್ಥಾನಮಾನಗಳು, ಧಾರವಾಡ-೧೯೭೬.
- ಮೂರ್ತಿ ಎಸ್. ಕೆ. ಆರ್. (ಸಂ) : ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಆಯುರ್ವೇದ ಇತಿಹಾಸ, ಮೈಸೂರು-೧೯೭೨.
- ತಿಪ್ಪೇರುದ್ರಸ್ವಾಮಿ ಎಚ್. (ಸಂ) : ಕರ್ನಾಟಕ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಸಮೀಕ್ಷೆ, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಮೈಸೂರು-೧೯೮೫.
- ಹೆಗ್ಗಡೆ ಎಸ್. ಆರ್. (ಸಂ) : ಮಹಿಳೆ ಮತ್ತು ಶಿಕ್ಷಣ, ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್, ಬೆಂಗಳೂರು-೧೯೭೫.
- ದೇಸಾಯಿ ಪಾಂಡುರಂಗ (ಸಂ) : ಶಾಸನ ಪರಿಚಯ, ಹಿಸ್ಸಾರಿಕಲ್ ರಿಸರ್ಚ್ ಸೋಸಾಯಿಟಿ, ಧಾರವಾಡ-೧೯೫೬.
- ದೇಸಾಯಿ ಪಿ. ಬಿ. (ಸಂ) : ಮಿಂಚಿದ ಮಹಿಳೆಯರು, ಕ.ವಿ.ವಿ., ಧಾರವಾಡ-೧೯೩೮.
- ದಿಕ್ಷೀತ್ ಜಿ. ಎಸ್. (ಸಂ) : ಪ್ರಾಚೀನ ಕರ್ನಾಟಕದ ಶಿಕ್ಷಣಕ್ರಮ, ಪ್ರಸಾರಾಂಗ. ಕ.ವಿ.ವಿ., ಧಾರವಾಡ-೧೯೭೦.
- ನರಸಿಂಹಾಚಾರ್ಯ ಆರ್. (ಸಂ) : ಕರ್ನಾಟಕ ಕವಿ ಚರಿತ್ರೆ, ಸಂ-೧-೨, ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತು, ಬೆಂಗಳೂರು-೧೯೭೨-೭೪.
- ನರಸಿಂಹಾಚಾರ್ಯ ಆರ್. (ಸಂ) : ಶಾಸನ ಪದ್ಯ ಮಂಜರಿ, ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತು, ಬೆಂಗಳೂರು-೧೯೭೧.
- ನರಸಿಂಹಾಚಾರ್ಯ ಡಿ. ಎಲ್. (ಸಂ) : ಪಂಪಕವಿ ವಿರಚಿತಂ ಆದಿಪುರಾಣಂ, ಗೌರ್ಮೆಂಟ್ ಬ್ರಾಂಚ್ ಪ್ರೆಸ್, ಮೈಸೂರು-೧೯೦೦.

- ನರಸಿಂಹಾಚಾರ್ಯ ಡಿ. ಎಲ್. (ಸಂ) : ಶಿವಕೋಟ್ಯಾಚಾರ್ಯ ವಿರಚಿತ ವಡ್ಡಾ ರಾಧನೆ, ಮೈಸೂರು ಪ್ರಿಂಟಿಂಗ್ ಆಂಡ್ ಪಬ್ಲಿಷಿಂಗ್ ಹೌಸ್, ಮೈಸೂರು-೧೯೭೮.
- ನರಸಿಂಹಾಚಾರ್ಯ ಡಿ. ಎಲ್. (ಸಂ) : ಪಂಪಭಾರತ ದೀಪಿಕೆ, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಮೈಸೂರು.
- ನಾಗರಾಜಯ್ಯ ಹಂ. ಪಾ. (ಸಂ) : ಚಂದ್ರಕೋಡೆ, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಹಂಪಿ-೧೯೯೭, ಮೈಸೂರು.
- ನಾಗರಾಜಯ್ಯ ಹಂ. ಪಾ. (ಸಂ) : ಪ್ರಗತಿ ಪಥದಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ಮಹಿಳೆಯರು, ಬೆಂಗಳೂರು-೧೯೯೬.
- ನಾರಾಯಣಾಚಾರ್ಯ ಕೆ. ಎಸ್. (ಸಂ) : ವೇದ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಪರಿಚಯ, ಕೆ.ವಿ.ವಿ., ಧಾರವಾಡ-೧೯೭೪.
- ನಾರಾಯಣ ಪಿ. ವಿ. (ಸಂ) : ವಚನ ಸಾಹಿತ್ಯ: ಒಂದು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ, ವೀರಶೈವ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆ, ಗದಗ-೧೯೮೩.
- ನಾಗಯ್ಯ ಜೆ. ಎಂ. (ಸಂ) : ಆರನೆಯ ವಿಶ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಶಾಸನಗಳು: ಒಂದು ಅಧ್ಯಯನ, ವೀರಶೈವ ಅಧ್ಯಯನ ಅಕಾಡೆಮಿ ಬೆಳಗಾವಿ-೧೯೯೨.
- ನಾಗೇಗೌಡ ಎಚ್. ಎಲ್. (ಸಂ) : ಪ್ರವಾಸಿ ಕಂಡ ಇಂಡಿಯಾ, ಸಂಪುಟ-೧, ಪ್ರಸಾರಾಂಗ ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಮೈಸೂರು-೧೯೭೯.
- ವೀರಪ್ಪ ಎಸ್. ಎಸ್. (ಸಂ) : ಭಾರತೀಯ ಶಿಕ್ಷಣದ ಇತಿಹಾಸ (೮೦೦ ಕ್ರಿ. ಪು. ದಿಂದ ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೯೮೪) ಮೈಸೂರು-೧೯೮೪.
- ಅಯ್ಯಂಗಾರ ಶೆ. ಸಂ. (ಸಂ) : ಕವಿರಾಜಮಾರ್ಗ, ಮದ್ರಾಸ್-೧೯೩೦.
- ಶಾಂತಕುಮಾರಿ ಎಸ್. ಎಲ್. : ಕುಕನೂರಿನ ಒಂದು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಸಮೀಕ್ಷೆ, ಕೆ.ವಿ.ವಿ., ಧಾರವಾಡ.
- ಷೇಕಲಿ ಬಿ. (ಸಂ) : ಕರ್ನಾಟಕ ಚರಿತ್ರೆ, ಸಂಪುಟ-೨, ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಹಂಪಿ-೧೯೯೭.
- ಶಿರೂರ ಬಿ. ವಿ. (ಸಂ) : ಸಂಶೋಧನ ಸ್ವರೂಪ, ಅನ್ನಪೂರ್ಣ ಪ್ರಕಾಶನ ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ-೧೯೯೨.
- ಶ್ರೀಕಂಠಮೂರ್ತಿ ಕೆ. ಆರ್. (ಸಂ) : ಕರ್ನಾಟಕ ಆಯುರ್ವೇದ ಇತಿಹಾಸ, ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ, ಮೈಸೂರು-೧೯೭೨.
- ಸೀತಾರಾಮಯ್ಯ ವಿ. (ಸಂ) : ಕವಿರಾಜಮಾರ್ಗ, ಬಿ.ಬಿ.ಎಚ್. ಪ್ರಕಾಶನ ಗಾಂಧಿನಗರ, ಬೆಂಗಳೂರು-೧೯೭೩.
- ಸೀತಾರಾಮಯ್ಯ ವಿ. (ಸಂ) : ಪಂಪ, ಇಂಡಿಯಾ ಬುಕ್ ಹೌಸ್, ಗಾಂಧಿನಗರ, ಬೆಂಗಳೂರು-೧೯೭೭.
- ಹಿರೇಮಠ ಬಿ. ಆರ್. (ಸಂ) : ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕದ ವರ್ತಕರು, ಕೆ.ಸಂ.ಸಂ., ಕೆ.ವಿ.ವಿ. ಧಾರವಾಡ.
- ಸಿಂದಗಿ ರಾಜಶೇಖರ (ಸಂ) : ಕರ್ನಾಟಕದ ವಾಸ್ತುಶಿಲ್ಪ ಮತ್ತು ಚಿತ್ರಕಲೆ, ಸುಜಾತ ಪಬ್ಲಿಕೇಷನ್ಸ್, ಧಾರವಾಡ-೧೯೮೮.
- ಸುಂಕಾಪುರ ಎಂ.ಎಂ. (ಸಂ) : ಸಕಲಪುರಾತನರ ವಚನಗಳು ಸಂ-೩, ಕೆ.ಅ.ಪಿ., ಕೆ.ವಿ.ವಿ., ಧಾರವಾಡ.
- ಹಳಕಟ್ಟೆ ಎಫ್. ಜಿ. (ಸಂ) : ಹರಿಹರನ ರಗಳೆಗಳು, ಕೆ.ವಿ.ವಿ., ಧಾರವಾಡ-೧೯೭೮.
- ಹಿರೇಮಠ ಆರ್. ಸಿ. (ಸಂ) : ಭಕ್ತಿಬಂಡಾರಿ ಬಸವಣ್ಣ ನವರ ವಚನಗಳು, ಕೆ.ಅ.ಪಿ., ಕೆ.ವಿ.ವಿ., ಧಾರವಾಡ-೧೯೭೮.
- ಶಿವರುದ್ರಪ್ಪ ಜಿ. ಎಸ್ (ಸಂ) : ಸಮಗ್ರ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಚರಿತ್ರೆ. ಸಂ. ೩., ಪ್ರಸಾರಾಂಗ ಜ್ಞಾನಭಾರತಿ, ಬೆಂಗಳೂರು ವಿ.ವಿ., ಬೆಂಗಳೂರು ೧೯೭೬

ನಾರಾಯಣ ಪಿ. ವಿ. (ಸಂ)	:	ವಚನ ಸಾಹಿತ್ಯ ಒಂದು ಅಧ್ಯಯನ.
ದೇವಿರಪ್ಪ ಎಚ್. ಮತ್ತು	:	ದೇವರದಾಸಿಮಯ್ಯನವರ ವಚನಗಳು.
ರಾಜಪ್ಪ ಆರ್. (ಸಂ)	:	
ಕುಲಕರ್ಣಿ ಆರ್. ಹೆಚ್. (ಸಂ)	:	ಕ್ಷೇತ್ರದರ್ಶನ ಭಾಗ ೧-೨, ಸಾಹಿತ್ಯಸದನ ಗುಲಬರ್ಗಾ-೧೯೮೪.
ಶ್ರೀಧರಮೂರ್ತಿ (ಸಂ)	:	ಅರವತ್ತಾಲ್ಕು ಕಲೆಗಳು.
ಬೇಟಗೇರಿ ಕೃಷ್ಣಶರ್ಮ (ಸಂ)	:	ಸಾಹಿತ್ಯವಿಹಾರ, ಬೆಂಗಳೂರು-೧೯೮೧.
ಶ್ರೀ ಜ. ಚ. ನಿ (ಸಂ)	:	ಯುಗ ಮಹಿಳೆ ದುಗ್ಗಲೆ.
ತಿಪ್ಪೇರುದ್ರಸ್ವಾಮಿ ಹೆಚ್. (ಸಂ)	:	ಕರ್ನಾಟಕ ಶರಣ ಕಥಾಮೃತ, ಡಿ. ವಿ. ಕೆ. ಮೂರ್ತಿ ಪ್ರಕಾಶಕರು, ಮೈಸೂರು-೧೯೭೬.
ಹಳಕಟ್ಟಿ ಫ. ಗು. (ಸಂ)	:	ದೇವರ ದಾಸಿಮಾರ್ಯ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಭಾಗ-೧.
ಬಸವರಾಜ ಎಲ್. (ಸಂ)	:	ದೇವರ ದಾಸಿಮಯ್ಯನ ವಚನಗಳು, ಗೀತಾ ಬುಕ್ ಹೌಸ್ ಪ್ರಕಾಶಕರು ಮೈಸೂರು-೧೯೭೮.
ಕಲಬುರ್ಗಿ ಎಂ. ಎಂ. (ಸಂ)	:	ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಶಿವಶರಣರು, ವೀರಶೈವ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಸ್ಥೆ, ಜಗದ್ಗುರು ತೋಂಟದಾರ್ಯ ಸಂಸ್ಥಾನಮಠ ಡಂಬಳ - ಗದಗ-೧೯೭೮.
ಮುರಿಯಪ್ಪ ಭಟ್ಟ (ಸಂ)	:	ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಚರಿತ್ರೆ.

ಪತ್ರಿಕೆಗಳು

೧. ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾರತಿ
೨. ಮಾನವಿಕ ಕರ್ನಾಟಕ
೩. ಸಾಧನೆ
೪. ಪ್ರಬುದ್ಧ ಕರ್ನಾಟಕ
೫. ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪತ್ರಿಕೆ
೬. ಜಯಕರ್ನಾಟಕ
೭. ಶಿವಾನುಭವ
೮. ಕಸ್ತೂರಿ
೯. ಕನ್ನಡನುಡಿ
೧೦. ಪ್ರಾಚೀನ ಕರ್ನಾಟಕ
೧೧. ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ ಪತ್ರಿಕೆ, ಬೆಂಗಳೂರು.

ಆಂಗ್ಲ ಗ್ರಂಥಗಳು

- Annual Reports of south Indian Epigraphy, 1925-46, ASI, New Delhi.*
Annual Reports on the Mysore Archaeological Department.
Annual Report on the Indian Epigraphy, 1946-66, ASI, New Delhi.
- Desai, P. B. (ED) *A Corpus of Inscriptions in the Kannada Districts of Hyderabad State, Dept. of Arch. And museums Govt. of AP Hyderabad, 1958.*
- Epigraphica Carnatika, Vols. I -XVI: Govt. of Mysore.*
- Epigraphica /Carnatika, Vols. I -VI: Mysore University Mysore.*
- Epigraphica Indica, Vols. – ASI, Delhi.*
Indian Antiquary Volumes.
- Krishnamachari C. R. *The Kannada Inscriptions of Koppal, Madras, 1935. Karnataka Inscriptions, Vols. I-VII, KRI Pub. Dharwad.*
Mysore Archaeological Reports, Progress Reports of the K.R.I., for 1935-37.
South Indian Inscriptions, Vols. I - XX, Delhi.
- Shrinivas Ritti and G Shelike *Inscriptions from Nanded District, Yashawnt Mahavidyalaya Nanded, 1968.*
- Srinivas Ritti and Anand Kumbhar *Inscription from Solapur District, Dharwad, 1958*
- Desai, P. B. (Ed.) *Select Inscriptions from Andhra Pradesh, Dept. of Arch. And muscums Govt. of AP Hyderabad.*
- Aggarwal J. C. *Thoughts on Education, New Delhi, 1967.*
- Altekar A. S. *Rastrakutas and Their Times, Oriental Book Agency Poona, 1967.*
State and Government in Ancient India, Motilal Banarasidass, New Delhi, 1972.

- Education in Ancient India*, Nandkishore and Bros, Varanasi, 1965.
The Position of Women in Ancient Hindu Civilization Motilal Banrasidass-Delhi. 3rd Edn., 1962
- Narasimha Murthy. A. V. *The coins of Karnataka. Jaina Community; A Social Survey.*
- Kuppa swamy G. R. *Economic Conditions in Karnataka (AD. 973-1336)*, KUD, Dharwad.
- Arora R. K. *Historical and Cultural Data from the Bhavisya Purana*, Delhi, 1972.
- Basavaraja K. R. *History and Culture of Karnataka*, Chalukya Publication, Dhrwad-1984.
Administration Under the Chalukyas of Kalyana, New Era Publications, Madras, 1982.
- Banerji. A. *Traces of Buddhism in South India*, Calcutta, 1970.
- Basham. A. L. *The Wonder that was India*, Rupa and Co. New Delhi, 1998.
- Balambal V. *Feudatories of South India (AD-800-1070AD)*
- Beal Sumuel. *Life of Hiuen Tsang* London, 1914.
- Bhandarkar R. G. *Early History of the Deccan*, Susil Gupta Calcutta, 1957.
- Bilhana. *Vikramankadeva Charita*. Chandra Banerji and Amal Kumar Gupta Calcutta, 1965.
- Bilhna *Vikramankadeva Charita* (Ed.), B Y Buhler. Bombay, 1875.
- Kulkarni B. S (Ed.) *Brahmasivana Samayaparikshe*, KRI, KUD, Dharwad.
- Ramanujayyanger's(Ed.) *Gadayuddha (Sahasa Bhima Vijay) of Ranna.*
- Nagar M. L. (Ed.) *Vikramankabhudyam of Someshwar*, Gaikwad Oriental Series, Baroda.

- Puttappa K. V. *Vikramarjunavijaya of Pampa*, University of Mysore.
- Das S. K. *The Educational System of the Ancient Hindus* Calcutta. 1930.
- Dasagupta D. C. *Jaina System of Education*, Calcutta, 1943.
- Debal. L. A. *Buddhist Monuments*, Sahitya samsad, Calcutta, 1971.
- Desai Dinakar *The Mahamandalesvaras Under the Chalukyas of Kalyani.* Indian Historical Research Institute Bombay, 1951.
- Desai P. B. *Jainism in South India and some Jain Epigraphs.* Jaina Samskriti Samrakshaka Sangha, Solapur, 1957.
- The History of Karnataka* (From Pre-History to unification K.R.I. Dharwad, 1070, and 2nd Ed-1981.
- Basaveswar and his time*, Kannada Research Institute, Karnataka University, Dharwad-1968 (Karnataka state)
- M.C. Donel A. A. *Vaidic Mythology*, Varanasi-1963.
- K.A. Nilakantha Sastri *The Cholas*. University of Madras, Madras.
- Deo S. B. *History of Jaina Monasteries*, Poona,-1956.
- Dikshit G. S. *Local Self Government in Mediaeval-Karnataka*, Karnataka University, Dharwad.1964.
- Gurarajachar S. *Some Aspects of Economic and Social life in Karnataka - 1000 A.D. -1300 A.D.* Prasaraanga. Mysore University Mysore, 1974.
- Gurumurty S. *Education in South India*, Madras 1979.
- Handiqui K. K. *Yasastilaka and Indian Culture.* Jaina Samskriti Samshodhana Sangha, Sholapur, 1949.

- Hayavadan Rao C. *Mysore Gazatteer*, Vol. II.
- Ismail K. *Karnataka Temples Their role in socio-Economic Life*, Delhi, 1984.
- Iyengar S. K. *Ancient India and South Indian History and Culture*, Poona, 1941.
- Jevor S. V. *History of Education in Karnataka Dharwad*, 1952.
- Kane P. V. *History of Dharmashastra*, Vols. I-III; Poona, 1947.
- Kalghatgi T. G. *Jainism and Karnataka Culture*. Prasaraanga Karnataka University Dharwad, 1977.
- Kalghatgi T. G. (Ed) *Jainism -A Study*, Mysore University Mysore, 1976.
- Karmakar A. P *Cultural Heritage of Karnataka*, University Dharwad, 1947.
- Keay F. F. *A History of Education in India and Pakistan*, Calcutta, 1964.
- Keta A. B. *The Religious and Phylosophy of Veda-Upanisadd-1925*.
- Srinivas Ritti (Ed.) *Descriptive Glossary of Administrative Terms in Ancient Karnataka*
- Khadabadi B. K. *Vaddaradhane; A study*, Karnataka University Dharwad -1979.
- Krishnamurari. *The Chalukyas of Kalyani from 973 A.D 1200 A.D Concept*. Delhi-1977.
- Manu *Manusruti* (Ed.) Chakrakodi Isvarasastri, Dharwad, 1982.
- Majumdar N. N. *A History of Education in Ancient India*, Bombay, 1966.
- Mitra Veda *Education in Ancient India*; New Delhi, 1964.

- Mookerji Radha Kumud *Ancient Indian Education* (Brahminal and Buddhist) Macmillan and Co, Limited, London, 1947.
- Moraes G. M. *Kadamba Kula A History of Ancient & Medieval Karnataka*, F. X. Furtado, Bombay, 1931.
- Mugali R. S. *Heritage of Karnataka*; Mysore University Mysore, 1953.
- Nagarajrao M.S. (Ed.) *The Chalukyas of Kalyana Seminar papers*, Mythic Society, Bangalore, 1983.
- Pillai K. K. *Education System of the Ancient Tamil Nadu*, Madras, 1972.
- Rice (Lewis) *Mysore and Coorge*, A Gazetteer Compiled for the Government of India. Bangalore, Mysore Govt., Press, 1878.
- Rice B. L. *Mysore and Coorge from the Inscriptions*, London Archibald Constable & Com... 1909.
- Sachau E. C. *Alberuni's India*, 2 Vols., London, 1914. First Indian reprint. Delhi, -1964.
- David. N. Lorenzon *The Kapalikas and Kalamukhas : Two lost saivite sects*.
- Srinivasan K. R *Temples of South India*. New Delhi-71.
- Saletore B. A. *Ancient India History and culture*, Karnataka University Dharwad-1957.
Progress Reports of the Kannada Institute for 1953-57.
Karnataka University Dharwad, 1958.
Medieval Jainism.
- Shantakumari S. L. *History of the Agraharas of Karnataka*, New Era Publications, Madras, 1986.
- Sastri K. A. and Nilakanta *A History of south India*, 2nd Ed. Oxford University press, 1958.
- Shamasastri R. *Kautily's Arthasastra*; Mysore printing and publishing house Mysore, 1967 (English edition).

- Sharma. S. R. *Jainism and Karnataka Culture*, Karnataka University Dharwad, 1940.
- Shrigondekar G. K (Ed.) *Manasollas* Vol-I & II Orientel Institute. Baroda. 1925, 1939, 1961.
- Sircar D. C. *India Epigraphical Glossary*; Delhi, - 1966.
- Systri Ganapti (Ed.) *Arthasystra*; Govt. of Baroda, 1925.
- Subrahmanya Aiyer K.V. *Historical sketches of ancient Dekhan*, New Delhi, Cosmo, 1980.
- Vijnanesvara *The Mitaksara* (Tr), by Gharpure, Bombay, 1936.
- Vyas S. N. *India in the Ramayana Age*, Delhi, -1967.
- Dutt N. K. *Origin and Growth of castes in India*, Kanan Mitra at Surat Press Ltd., Culcutta 1969.
- Pandy B.K. *Chalukyan Temples of Andradesha*; New Delhi, 1984.
- Goshal U. N. *Studies in Indian History and Culture*.
- Watters Thamas *On Yuan chwang's Travels in India*, Vols., I and II London, 1950.

UNPUBLISHED Ph.D. THESIS

- Gurav R. N. *The Kadamba of Goa and their inscriptions* unpublished Ph.D Thesis submitted to the K. U. Dharwad on 1969.
- Katkar Eswar N. *The Art and Architecture of the Chalukyas of Kalyana*, unpublished P. h. D Thesis submitted to the K. U. Dharwad.
- Kulkarni V. S. *Historical and Cultural studies around Basavakalyan*; unpublished Ph.D. Thesis, submitted to the Karnataka University (on 1979).
- Taxation in Anicient and Medieval Karnataka,*

Ghatapanadi S. G.	unpublished Ph.D. Thesis, submitted to the Karnataka University
Sadyojata Swamiji	<i>Saiva and Virasaiva Mathas in Karnataka</i> unpublished Ph.D. Thesis, submitted to the Karnataka University Dharwad, 1974.

DICTIONARIES

Kittel. F	<i>A Kannada-English Dictionary</i> ; Mangalore,-1894.
Millians	<i>A Sanskrit – English – Dictionary</i> , Oxford, 1951.
Venkatasubbiah and others	<i>Kannada – Kannada, English Dictionary</i> , Bangalore, 1981.

JOURNALS

1. *Quarterly journal of the mythic Society*
2. *Journal of the Karnataka University – Social Sciences.*
3. *Journal of Venkatesvara Oriental Institute.*
4. *Journal of the Karnataka University: Humanities.*
5. *Journal of the Mysore State Education Federation.*
6. *Indian Antiquary, Bombay.*
7. *Journal of the Bombay Branch of the Royal Asiatic Society.*
8. *Annals of Bhandarakar Research Institute. Poona.*
9. *Journal of Indian History.*
10. *Journal of the Royal Asiatic Society.*
11. *Journal of the Epigraphical Society of India.*
12. *Journal of the Andhra. Historical Research society. Rajamahendra.*
13. *Bharati (Telagu) Hydrabad.*
14. *Indian Culture, Calcutta.*
15. *Journal of Bharatia Itihas Samshodhan Mandal, Poona.*
16. *Journal of the Bombay Branch of the Royal Asiatic Society, Bombay.*
17. *Journal of Madras University, Madras.*

EPIGRAPHICAL VOLUMES

1. *Andhra Pradesh Govt. Archaeological Series.*
2. *Annual Repot of the Mysore Archaeological Department.*
3. *Annual Repot on South Indian Ephigraphy.*
4. *Ephigraphia Carnatica.*
5. *Ephigraphia Indica.*
6. *Hydrabad Archaeological Series.*
7. *Indian Antiquary.*
8. *Inscriptions from Nanded Districts.*
9. *Karnataka Inscriptions.*
10. *South Indian Inscriptions.*
11. *Bombay Karnataka Inscriptions.*
12. *Journal of the Bombay Branch of the Royal Asiatic Society.*
13. *Journal of the Royal Asiatic Society.*
14. *Mysore Archaeological Report.*

ಸಂಕ್ಷೇಪಗಳು

ಎಸ್. ಆರ್. ಆರ್.	:	South Indian Inscriptions
ಎ. ಆರ್. ಎಸ್. ಆರ್. ಇ.	:	Annual Report on South Indian Epigraphy
ಎ. ಆರ್. ಆರ್. ಇ.	:	Annual Report on Indian Epigraphy
ಆ. ಎ.	:	Indian Antiquary
ಎ. ಇ.	:	Epigraphia Indian
ಎ. ಕ.	:	Epigraphia Carnatica
ಕೆ. ಆರ್.	:	Karnataka Inscriptions
ಆರ್. ಎಫ್. ಎನ್. ಡಿ.	:	Inscriptions from Nanded Districts
ಆರ್. ಎಸ್. ಎನ್. ಡಿ.	:	Inscriptions From Solapur Districts
ಎಚ್. ಎ. ಎಸ್.	:	Hyderabad Archaeological series
ಸಿ. ಆರ್. ಆರ್.	:	Corpus Inscriptions of Indecorum
ಎಚ್. ಆರ್. ಎಸ್. ಆರ್.	:	Historical Inscriptions of South India
ಎ. ಪಿ. ಜಿ. ಎ. ಎಸ್.	:	Andra pradesh Government Archaeological Series
ಎ. ಎಸ್. ಆರ್.	:	Archaeological survey of India
ಧಾ. ಜಿ. ಶಾ. ಸೂ.	:	ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲಾ ಶಾಸನ ಸೂಚಿ
ಬಿ. ಜಿ. ಶಾ. ಸೂ.	:	ಬಿಜಾಪುರ ಜಿಲ್ಲಾ ಶಾಸನ ಸೂಚಿ
ಸು. ಶಾ. ಶಾ.	:	ಸುರಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಶಾಸನಗಳು
ಗು. ಜಿ. ಶಾ.	:	ಗುಲ್ಬರ್ಗಾ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಶಾಸನಗಳು
ಕೆ. ವಿ. ವಿ. ಶಾ. ಸಂ.	:	ಕನ್ನಡ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಶಾಸನ ಸಂಪುಟ
ಎಮ್. ಎ. ಆರ್.	:	Mysore Archaeological report
ಎಸ್. ಆರ್. ಟಿ. ಆರ್.	:	South Indian Temple Inscriptions
ಟಿ. ಎ. ಎಸ್.	:	Travancore Archaeological Series
ಎಂ. ಜಿ.	:	Mysore Gazetteer
ಬಿ. ಜಿ.	:	Bombay Gazetteer
ಡಿ. ಕೆ. ಡಿ.	:	Dynasties of Kanarese Districts

ಕ. ಶಾ. ಸಾಂ. ಅ.	:	ಕನ್ನಡ ಶಾಸನಗಳ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ
ಆ. ವಿ. ಶಾ. ಒ. ಅ.	:	ಆರನೆಯ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನ ಶಾಸನಗಳು ಒಂದು ಅಧ್ಯಯನ
ಕ. ಭಾ.	:	ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾರತಿ
ಕ. ಸಾ. ಪ. ಪ.	:	ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ ಪತ್ರಿಕೆ
ಯು. ಭಾ. ಸಂ.	:	ಯುಗಯಾತ್ರಿ ಭಾರತೀಯ ಸಂಸ್ಕೃತಿ
ವ. ಸಾ. ಒ. ಸಾಂ. ಅ.	:	ವಚನ ಸಾಹಿತ್ಯ ಒಂದು ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ
ಕ್ಯೂ. ಜೆ. ಎಮ್. ಎಸ್.	:	Quarterly Journal of Mythic Society
ಆಯ್. ಎಚ್. ಸಿ.	:	Indian Historical Quarterly

